

Sr. Cejra Jorael

BAJZA JÓZSEF

A HORVÁT KÉRDÉS

VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK

S AJTÓ ALÁ R E N D E Z T E
ÉS A BEVEZETŐ TANULMÁNYT
ÍRTA

TÓTH L Á S Z L Ó

EGYETEMI NY. R. TANÁR

B U D A P E S T , 1941
KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NY O M D A

Bajza József horvát és délszláv tárgyú hírlapi cikkeinek és tanulmányainak csak kis részét tartalmazza ez a kötet, összeállításánál egyrészt az a szempont vezetett bennünket, hogy a horvát-délszláv-magyar politikai fejlődésnek 1913 és 1937 között lehetőség szerint hű tükre legyen, úgy, ahogy azt egy kortárs látta. Az olvasó-sokszor döbben majd rá, hogy Bajza kritikája az eseményekről mennyire találó volt. Másrészt arra törekedtünk, hogy a kötet hű képet adjon Bajza politikai és publicisztikai tevékenységéről, kritikusi és tudós munkájáról. A sajtó alá rendezésnél szigorúan ragaszkodtunk az eredeti szöveghez, csak a nyilvánvaló sajtóhibákat javítottuk ki és mindössze egy-két helyen hagytunk ki néhány, a lényegét egyáltalán nem érintő szót, – ezeket ma a szerzőjük is törölné – s ezt pontozással jelöltük. A tulajdonneveket, címeket, a sajtóhibák kijavításától eltekintve, úgy írjuk, ahogy Bajza szövegében találtuk. Ebben van némi következetlenség, mert Bajza hírlapi cikkeiben rendszerint a kiejtés szerint írja ezeket, tanulmányaiban pedig az eredeti írásmód szerint. Mégis a leghelyesebbnek látszott, ha mi is Bajzát követjük e téren, mert ez a helyesírási mód is sokszor jellemző cikkének vagy tanulmányának mibenlétére. Igyekeztünk a kötetet úgy összeállítani, hogy ismétlések ne forduljanak benne elő. Ez teljesen elkerülhető nem volt, viszont kihagyni ezeket a Bajza által is fontosnak tartott, tehát azért megismételt gondolatokat nem lehetett volna a gondolatmenet lényeges sérelme nélkül. Egyik-másik megjegyzése, vagy magyarázata kétségkívül időszerűtlennek vagy túlhaladottnak tűnik majd fel az olvasó előtt. Ezek azonban ma már igen sok esetben kortörténeti becsúék és ilyen szemmel kell nézni, értékelni őket. Jegyzeteket az egyes cikkekhez nem fűzünk, mert Bajza ismerve magyar közön-

ség tájékozatlanságát a horvát és délszláv ügyekben, mindig röviden, de világosan jellemzi, hogy kiről vagy miről van szó.

Az érdeklődő, aki a horvát kérdés kialakulásával, a magyar-horvát kapcsolatok történetével, vagy a magyar-szerb történeti vonatkozásokkal akar megismerkedni, megtalálja ezt nagy vonásokban Hóman Bálint és Szekfü Gyula: *Magyar történetében*, Szekfü Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik c. munkájában*. A részletekre vonatkozólag pedig megbízható tájékoztatást talál Miskolczi Gyula, Thim József, Gratz Gusztáv és Wertheimer Ede munkáiban, valamint Angyal Dávid, Deér József és Jánossy Dénes tanulmányai-ban, Szalay László, Kállay Béni és Thallóczy Lajos immár klasszikussá lett művei mellett. A további, tudományos kutatást kívánja szolgálni Bajza József munkáinak lehetőség 'szerint teljes bibliográfiája is.

T. L.

BAJZA JÓZSEF ÉS A HORVÁT KÉRDÉS.

Szent László és Kálmán király uralkodása óta a magyar és a horvát nemzet sorsközösségben és egyetértésben élt egymással. A középkori Magyarország állami és társadalmi életében nincs különbség / magyar és horvát között. A mohácsi vész után mindkét nép mindenrendű fiai együtt harcolnak a közös ellenség, a török ellen. Ezekben a századokban a horvát fő» és köznemesség kiváló szerepet játszik a magyar állam életében. A nyelvi különbségen kívül Horvátországot csupán a történeti hagyományoknak megfelelő országgyűlése és közigazgatási természetű önkormányzata választja el Szent István birodalmának többi országaitól.

A magyar és a horvát nemzetnek ezt a békés együttélését a XIX. század elején a francia forradalom eszméi nyomán kisarjadzott nacionalizmus bontotta meg. Ez a mozgalom, amelyet illyrizmusnak neveztek, egy nagy szláv birodalomban kívánta egyesíteni valamennyi déli szláv népet. Ez az illyr mozgalom, amelyet Gáj Lajos indított el, időben egybeesett Széchényi és Kossuth magyar nemzeti reformtörekvéseivel, de ezekkel természetesen a legélesebb ellentétben állott. Nem volt határozott iránya azonban az illyr mozgalomnak abból a szempontból, vajjon a nagy délszláv birodalmat a Habsburg-monarchia keretein belül vagy attól teljesen függetlenül kívánja-e megvalósítani. Az előbbi megoldás mellett szólt, hogy a horvát nép széles rétegeiben évszázadok óta élénken élt az uralkodóházhoz való hűség tudata. A horvát népnek ezt a jellemvonását használta fel azután a bécsi udvari politika a reformkor magyar nemzeti törekvéseivel szemben. Ennek a bécsi politikának volt az eredménye 1848-ban Jellachich fegyveres fellépése a magyar alkotmány ellen. A szabadságharcot követő önkényuralom alatt a szakadék még jobban elmélyült a magyar és a horvát nemzet között. Az egység sok évszázados tudata és

valósága háttérbe szorult, ellenben a császári abszolutizmus pártfogása mellett tért nyert mindenütt a magyarelles horvát politika.

Az 1867-iki kiegyezés új helyzetet teremtett a magyar-horvát viszonyban is. A magyar politika álláspontja az volt a horvátokkal szemben, hogy a történeti hagyományoknak megfelelő, kiváltképpen közigazgatási természetű autonómiában kell őket részesíteni, egyébként nemcsak a Habsburg-birodalom keretein belül kell maradniok, de a Magyar Szent Koronához tartozzanak ezután is, mint a múltban. XV magyar-horvát tárgyalások az 1868-iki kiegyezéshez vezettek és az ezt becikkelyező törvény (az 1868; XXX. te.) a két nemzet további békés együttélését volt hivatva biztosítani. A Habsburg-monarchia és azon belül Magyarország politikai helyzetének alakulása folytán azonban a magyar-horvát kiegyezésből nem fejlődött ki a két nemzet őszinte megértése és együttműködése. Ebben kétségkívül része volt annak is, hogy a horvát népből a magyar-horvát államközösség történeti hagyományai és tudata már háttérbe szorulni látszottak mind a nagy délszláv gondolatot képviselő illyrizmus, mind a magyarelles horvát nacionalizmus mellett. Ilyen körülmények között a magyar-horvát kiegyezés nem a két nemzet közötti megbékélés alapja, hanem egy állandóan lappangó politikai válság kiindulópontja lett.

Rauch Levin bánnak ugyan, az unionista pártra támaszkodva, sikerült elfogadtatni az 1868-iki kiegyezést a horvát országgyűléssel, de az unionista pártot 1872-ben a nemzeti párt váltotta fel, s ez a párt politikájában a kiegyezés revízióját hirdette amellet, hogy kulturális téren a délszláv egységet vallotta. Magyar részről hallani sem akartak a magyar-horvát kiegyezés revíziójáról. Ennek a merev magatartásnak a háttérében kétségkívül ott rejtett az a ki nem mondott ok, talán rejtett aggodalom is, hogy a magyar-horvát kiegyezés bárminő megbolygatása maga után vonná az 1867-iki kiegyezés revízióját is és felélesztené a többi, nem-magyar nemzetiség igényeit a kiegyezésben megfogalmazott magyar állami és nemzeti szupremáciávkí szemben. Viszont sem a horvát nemzeti párt, sem más horvát politikai tényező tényleges ellenállást, vagy más, ezzel egyértékű akciót nem fejtett ki a magyar politikának a horvát kérdésben mutatkozó hajthatatlanságával szemben, ezért a magyar-horvát kérdés évtizedeken át egy megoldatlan, állandó válság jegyét viselte magán.

A kiegyezést követő évtizedekben a kevés számú, de társadalmi és vagyoni helyzeténél fogva jelentős és az 1868-iki kiegyezés alapján

álló unionista töredékeken kívül, amelyekhez főként a főpapság és a horvát főnemesség tartozott, a horvát politikában és vele együtt a horvát nép széles rétegeiben két irány érvényesült. Az egyik a kormányon lévő nemzeti párté, amelyik elvben ellenezte az 1868-iki kiegyezést, de gyakorlatban évtizedeken át annak a segítségével kormányzott, viszont kulturális téren a délszláv egység híve volt és azon munkálkodva tényleg előkészítette a talajt a horvát nép körében a délszlávegység politikai kiépítésére is. A párt nagytekintélyű vezére Strossmayer József diakovári püspök volt. A másik, ugyancsak erőteljes politikai irány a jogpárté volt. Ez a horvát nemzeti eszmények elvi alapján állott és Horvát-Szlavónországon kívül Dalmácia és Bosznia-Hercegovina horvátjait is egyesíteni akarta egy nagy Horvátországban. Ez a Horvátország – a jogpárt felfogása szerint – az 1867-iki kiegyezésben megalkotott osztrák-magyar dualizmus* félretételével, mint önálló és egyenrangú fél tartozott volna a Habsburg-birodalomhoz. A dualizmust tagadó horvát jogpárt természetes szövetségesei a bécsi centralista körök voltak. Viszont, mert a jogpárt közjogi ellenzéke volt mind az osztrák-magyar, mind a magyar-horvát kiegyezésnek, törekvései a magyar politikában állandó és heves visszautasításra találtak, dacára a dinasztiahoz és a Habsburg-monarchiához való feltétlen hűségének.

A századforduló után, amikor a horvát politikában is erőteljesen érvényesült a nemzedékváltás, mind a nemzeti pártban, mind a jogpártban súlyos válság tört ki. A nemzeti párt fiataljai már nem elégedtek meg a délszláv egységnek pusztán kulturális téren való munkálásával, hanem a horvát és a szerb politikai érdekek azonosságát hirdették, aminek végső következményét, a dunai monarchiától független szerb-horvát (délszláv) állam megalkotását, az európai politikai helyzetből téve függővé, főként célszerűségi okokból nem hirdették nyilvánosan. A jogpártban is állandó válság dúlt, mert híveinek tekintélyes része, látva a párt közjogi állásfoglalásának eredménytelenségét, vagy a délszláv egység pártja felé keresett megértést, vagy pedig feladva merev közjogi ellenzéki álláspontját, a régi unionizmus felé közeledett és főként a dinasztia iránt kinyilvánított hűség jellemezte.

Amikor Magyarországon 1906-ban a szabadelvű párt három évtizedes uralmát a 48-as függetlenségi párt és a 67-es alapon álló, addig ellenzéki pártok (az ifjabb Andrássy Gyula vezetése alatt álló alkotmánypárt és a katolikus néppárt) koalíciója váltotta fel, ugyan-

akkor nagy fordulat következett be a horvát politikában is. A nemzeti párt és a jogpárt disszidenseiből már 1905-ben megalakult horvát-szerb koalíció az 1906-iki horvát választásoknál többségre jutva megbuktatta az addig uralmon lévő nemzeti pártot. A hatalomra jutva először került Horvátország kormányzata olyan politikai párt kezébe, amely nem az 1868-iki magyar-horvát kiegyezésnek volt a közjogi ellenzéke, hanem azt pillanatnyilag mint kormányzati modus vivendit elismerte ugyan, de viszont minden erejével a déli szláv népek egységes birodalmára törekedett, lehetőleg a Habsburg-monarchiától függetlenül.

A délszláv népi és politikai egység eszméje a szerb-horvát koalíción át így aratott győzelmet a jogpárt és különböző árnyalatai által képviselt nagyhorvát nemzeti eszme felett.

A horvát-szerb koalíció többségre jutása az utolsó, kiáltó figyelemztetés volt a magyar politika és a magyar társadalom felé, hogy a magyar-horvát viszonyt új, az 1868-iki kiegyezéstől független rendezés alá kell vonni, mert ellenkező esetben egy európai bonyodalom során mind Szent István birodalmát, mind a dunai monarchiát bomlással fenyegeti. Azonban a magyar politikai élet és a magyar társadalom sokkal kevésbé ismerte a horvát kérdés lényegét és sokkal inkább a dualizmus által teremtett politikai helyzet illúzióiban ringatta magát, semhogy a kérdés mélyreható megoldására képes lett volna. Ezért a magyar politika megint csak tüneti kezeléssel akarta gyógyítani a bajt és eleinte a horvát-szerb koalícióval, majd annak rövid kormányzata után kisebbségi kormányokkal kísérletezve csak elodázta a megoldást és állandósította a válságot. A magyar politika ösztönösen félt ugyan a szerb-horvát koalícióban kifejezésre jutott délszláv egység gondolatától, viszont arra nem volt elég ereje, hogy a nagyhorvát nemzeti eszmét a Habsburg-monarchia keretein belül képviselő jogpárttal egyezzen meg és vele csináljon politikát az 1868-iki magyar-horvát kiegyezés inkább csak látszólagos eredményeinek feladása árán. Ilyen döntő jelentőségű lépéshez mind a koalíciós magyar kormánynak, mind pedig 1910 után a munkapárti szabadelvű kormánynak a magyar társadalom támogatására, a horvát kérdésben való egységes állásfoglalására lett volna szüksége. Ilyen egységes állásfoglalás magyar részen azonban annál kevésbé jött és jöhetett létre, mert a magyar politika és a magyar társadalom tájé-

kozatlan volt a horvát kérdés s a délszláv egységre irányuló törekvések mibenléte felől.

A magyar politikai életnek s általában a magyar társadalomnak ezt a vészthozó közömbösségét és tájékozatlanságát világosan felismerte az 1910-es évek táján egy fiatal magyar tudós; Bajza József, aki attól kezdve, hogy átlátta a magyarságot és rajta keresztül az egész dunai monarchiát fenyegető délszláv veszedelem nagyságát, élete munkáját annak szentelte, hogy a magyar és horvát nemzet között ismét megértést és őszinte együttműködést hozzon létre, mint volt sok évszázadon át.

Bajza József 1885-ben született a biharmegyei Fugyivásárhelyen előkelő, vagyonos középnemesi családból. Nagyatyja testvére volt Bajza Józsefnek, a reformkor jeles írójának és kritikusának, a Nemzeti Színház egykori igazgatójának. Anyai nagyatyja, Galgóczy Károly, nemcsak kiváló gazda, de sok gazdasági és statisztikai mű szerzőségén kívül Pest megye történetírója is. Származását tekintve tehát Bajza József a magyar társadalomnak abból a rétegéből származott, amelyet a kiegyezés után kezdenek sűrűbben gentrynek nevezni. Bajza tisztában volt ehhez az osztályhoz való tartozásával és egy tanulmányában Concha Győző gentry-fogalmával vitázva klasszikusan határozza meg ennek a valóban nehezen meghatározható magyar társadalmi rétegnek a mibenlétét (Szűcsi József: A gentry, Turul, 1910.). Gentry osztálytadata végigkísérte Bajzát egész életén. Babics-Gyalszki regényeit méltatva nem titkolt rokonszenvvel ír ennek a politikájában délszláv szempontú horvát írónak azokról a műveiről, amelyekben a fajilag legtisztább horvát vidéknek, a Zágorjének pusztuló horvát nemességét írja le. „Mélyen átérezte ennek a pusztuló világnak tragikumát – írja Babics-Gyalszki regényhőseiről és világukról. Szerette és büszke volt a zágorjei típusra, mely ugyan örökös eszemiszomjaival sok részben maga volt oka bukásának, de nagyobb részben a megváltozott viszonyoknak lett áldozatává. Mélységes melanchóliával nézte regényírónk egy nemes nemzedék fájdalmas hanyatlását. Egy nemzedékét, melynek ősei sok századon át méltóképen képviselték a horvát nemzetet. . . . Gyalszki családi hagyományainak minden szálával hozzá van fűzve ehhez a világhoz, melyet szeret szívének minden dobbanásával . . . A történetek központjában az öreg magyaron nyugalmazott főispán, Battorych Kornél áll, aki ellensége az illyrizmusnak, ragaszkodik az ősi hagyományokhoz, büszke Wer-

bőczyre, de mint a költő mondja, keményfejű horvát hazafi, aki megvédi nemzete jogait Magyarországgal szemben is.” Bajza melegézésű szavai Babics-Gyalszkiról és a zagorjei horvát nemesekről szólnak ugyan, de kicrzik belőlük az önvallomás és tanúságtétel saját osztálytudata felől. Aminthogy Battorych Kornél nevét se csupán magyaron volta miatt választotta horvát tárgyú cikkeihez írói álnévnek, közrejászott ebben az Illustrissimus Battorychnak erős nemesi öntudata is, ami az elmúlt századokban annyira eggyékovácsolta a magyar és a horvát politikai nemzetet, vagyis a magyar és a horvát nemességet.

Nyilván családjának irodalmi és tudós hajlamai hatottak erősebben, amikor a gyöngé, törékeny testű, de tehetséges ifjú a tudományos pályára lépett. A budapesti egyetemen irodalmi és filológiai tanulmányokat folytatott, Beöthy Zsolt, Riedl Frigyes és Szinyey József voltak a mesterei és az ő hatásuk alatt indul el tudományos pályáján is. Először családja nagynevű tagjának, Bajza Józsefnek, szentelt több tanulmányt, majd egy nagyobb monográfiát, amelyet az Akadémia pályadíjjal koszorúzott, a kritika pedig igen kedvezően fogadott. Ezek és más tanulmányai arra engedtek következtetni, hogy, Bajza József az irodalomtörténetnek, ahogy azt Beöthy, Riedl és iskolájuk értelmezték, lesz hivatott munkása. De éppen akkor, amidőn irodalomtörténeti tanulmányaival az első babérokot aratta, pályája más, meglepő fordulatot vett.

Egyetemi tanulmányai végeztével Bajza József a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának tudományos tisztviselője lett. A múzeumi könyvtárban és a többi fővárosi tudományos intézménynél ekkor, a század első évtizedében, a kitűnő fiatal tudósok egész gárdája volt együtt. Az ő tudományos kezdeményezésük nyomán a magyar szellemi tudományokban éppen olyan forradalmi átalakulás következett be, mint az irodalomban Ady, Babits, Kosztolányi vagy Móricz Zsigmond és Szabó Dezső nyomán. A fiatal és a liberális korszellemmel szemben is kritikai álláspontot elfoglaló magyar tudósok respublicájában azonban Bajza Józsefre a legnagyobb hatással egy horvát-származású kartársa, Sufflay Milán volt. A vele kötött barátság során tárult fel Bajza József szemei előtt a magyar-horvát történeti kapcsolatok egész jelentősége. A fiatal magyar tudós megdöbbenve látta, hogy a magyar közvélemény, belefoglalva a politikai tényezőket is, mennyire nem ismeri a horvát népet, annak múltját és jelenét, politikai törekvéseit, irodalmát és népi értékeit. Bajza József éles kritikai

látása, Sufflay Milán tárgyilagos tájékoztatásai nyomán, gyorsan felismerte azokat a veszélyeket, amelyeket a horvát kérdés állandó váltsága, a délszláv politikai egység folyton erősödő és külső hatalmak által is pártfogolt vágya az egész monarchiára, de elsősorban Magyarországra, a magyar nemzetre jelentett. Láta, hogy a bajnak talán leglényegesebb oka a magyar közvéleménynek csaknem teljes tájékoztatatlansága. Megismertetni a magyarsággal a horvát népet, annak múltját és jelenét, politikai törekvéseit és reményeit, ettől remélte Bajza József, hogy a két nagymúltú, rokonsorsú nép ismét egymásra talál Középeurópa sorsdöntő óráiban.

Ha Bajza József csupán tudós természet, nyilván megelégedett volna a kérdés tudományos módszerű tárgyalásával. Alighanem megállott volna a magyar-horvát közös múlt, vagy irodalmi összefüggések egy-egy fejezetének tanulmányozásánál. Bajzában azonban, nyilván a magyar nemesi osztályok sok évszázados politikai hagyományainak élő örökségeként megvolt a politikus készsége, felismerni a problémát nemcsak részleteiben, de elsősorban nagy egészében és összefüggéseiben és minden erőt a felmerült nagy nemzeti sorsdöntő kérdések politikai megoldására összegezni, annak a szolgálatába állítani. Ennek világos felismerése után az igazi magyar nemest mindig jellemző önzetlen és teljes kötelességvállalással szentelte magát ezentúl a magyar-horvát kérdés megoldásának. Széles alapokra épített felkészültséggel indult el a cél felé. Megtanulja a horvát nyelvet, elme lyed a horvát történelem és irodalom tanulmányozásában, vizsgálja a sajátos horvát ethnikumot a délszláv népek tengerében, sokoldalú tudományos módszerességgel, kritikával tanulmányozza a horvát multat és a jelent. Természetes, hogy közvetlen kapcsolatot keres a horvát politikai, irodalmi és tudományos élet vezető személyeivel*is. Ebben is Sufflay Milán van segítségére, aki ekkor már a zágrábi egyetem történetprofesszora, de előadásokat nem tarthat a délszláv szellemű egyetemi ifjúság ellenséges magatartása miatt.

Bajza horvát politikai barátai a régi unionisták maradványaiból, a nemzeti pártnak monarchiahű elemeiből és a jogpártnak a magyar-horvát történeti kapcsolatot elismerő híveiből kerültek ki. Mesterének és vezérének Bajza József báró Rauch Pált, az 1868-iki magyar-horvát kiegyezést megalkotó Rauch Levin fiát, vallotta, aki mint a szerb-horvát koalíció híve kezdte politikai pályáját. De felismerve ennek a pártnak igazi politikai céljait, „visszatért a régi unionista

párt hagyományaihoz és a horvát jogpárttal kereste a megértés útját.” Amikor a magyar koalíciós kormány és a szerb-horvát koalíció között a politikai barátság egy év után, 1907-ben, felbomlott, a magyar kormány a szerb-horvát koalíció letörésére törekedett. Először Rakodczay Sándor (1907-8), majd Rauch bánságával (1908-10) akarta ezt elérni. Rauch azonban nem folytathatott sikeres politikát, bár politikai terve, „hogyan a magyar-horvát kiegyezés korszerű reformjával megnyerje a jogpártot és vele törje le a nemzeti párt bukása (1906) után a horvát-szerb koalícióban tapasztalt délsláv egységi tendenciákat,” az egyetlen lehetséges terv volt a horvát kérdés megoldására Szent István birodalmának és a Habsburg-monarchia határain belül. De Budapesten Rauch nem talált teljes támogatásra, mert a horvát közjogi ellenzékkel, a jogpárttal tartott kapcsolatot. Horvátországban pedig a választásoknál kisebbségben maradt a szerb-horvát koalícióval szemben, mert a horvát vezetőrétegek kritika nélkül követték a délsláv politikai egység ábrándját. Amikor 1910-ben Wekerle koalíciós uralmát Khuen-Hédervary Károly munkapárti kormánya váltotta fel, az új miniszterelnök elbocsátotta régi ellenfelét, Rauch Pált, a báni székéből. De Rauch így is a jövő embere maradt, ha Horvátország kormánya a jogpárt kezére kerül, erre az esetre a báni méltóságnak Rauch Pál volt a jelöltje.

Bajza Sufflayn és Rauchon kívül még Frank Ivóval, a jogpárt egyik vezető egyéniségével került közvetlenebb kapcsolatba.

Ebben a politikai baráti körben, de saját tanulmányai és politikai belátásai nyomán jutott el Bajza ahhoz a meggyőződéshez, hogy a magyar-horvát unió és vele együtt a horvát nemzeti eszme a délsláv” politikai egységtörekvésekkel szemben csakis a fajhorvát és a monarchiához hű jogpárttal való együttműködés révén érhető el. Viszont ennek az ára -- miután a jogpárt a magyar-horvát kiegyezéssel szemben a közjogi ellenzék álláspontját foglalta el -- az 1868-iki kiegyezés korszerű reformja lett volna. Nem igen volt magyar politikus 1867 óta, aki a horvát-kérdés mibenlétét és egyetlen reális megoldási lehetőségét olyan tisztán látta volna, mint Bajza József, s belőle a következményeket is akkora teljességgel vonta volna le. Neki valóban sikerült a horvát népei nemcsak történelmében és irodalmában, de érzéseiben és politikai vágyaiban is tökéletesen megismerni. Az igazsághoz tehát híven jellemezte őt Rauch Pál, amikor a leghorvátabb magyarnak mondta.

Természetes, hogy a magyar-horvát kiegyezés revíziója, és ezzel együtt az egész horvát-délszláv kérdés új szempontú kezelése nem volt elképzelhető a magyar belpolitika gyökeres változása nélkül, miután sem Wekerle koalíciós kormánya, sem a nemzeti munkapárti rendszer Khuen-Héderváry, majd Lukács László, végül Tisza István kormányelnöksége alatt, nem volt hajlandó a jogpárttal az 1868-iki kiegyezés korszerű reformja árán megegyezni és neki a politikai vezetést Horvátországban átadni. Ilyen változás a magyar politikában csak akkor következett volna be, ha a nemzeti munkapárt és Tisza István helyébe egy, az ifjabb Andrassy Gyula és pártja, az alkotmánypárt körül tömörülő 67-es közjogi alapon álló, de a korszerű politikai, gazdasági és társadalmi reformokat valló pártkoalíció lépett volna. Mind a 48-as párt, amelyik a szerb-horvát koalícióval elsőnek keresett szoros kapcsolatot, mind a munkapárt, erőszakos, de kapkodó és gyökértelen horvát politikája miatt, alkalmatlan volt arra, hogy megkötést hozzon létre magyar és horvát között és a délszláv veszedelmet ezzel elhárítsa a monarchia felől. Ezért fordult Bajza politikai belátással x\ndrassy Gyula és pártja felé, amikor a horvát-kérdés megoldására a legalkalmasabb magyar politikai kombinációt kereste. Nyilván megkönnyítette számára ezt, hogy Andrassy pártjának társadalmi összetétele és társadalomszemlélete legközelebb állott az övéhez. Ez a rokonszenv azonban, amely a politikai nézetek azonosságából fakadt, csupán abban jutott kifejezésre, hogy Bajza a horvát-kérdést tárgyaló publicisztikai munkásságát az Andrassy Gyulához közelálló napilapban, a *Magyar Hírlap-ban* kezdte meg és később is kitartott a magyar politikában vallott vezére mellett. Egyébként a magyar belpolitikával nem foglalkozott, azt csak annyiban érintette, amennyiben az ő élete végéig való centrális problémájával, a horvát-délszláv kérdéssel kapcsolatban állott.

Publicisztikai munkáját 1913-ban kezdte meg, akkor, amidőn Tisza és a munkapárt hatalma itthon rendíthetetlennek látszott, de az európai politika, a balkáni háború lezajlása után, ismét viharfelhőkkel volt tele. Mindez azonban nem változtatott azon a több évtizedes magyar kormányzati elven, amely a horvát ügyekben mindig megelégedett a bajok alkalmoszerű megoldásával s ezt a belső gyengeséget olykor az erős kéz politikájával leplezte. Egyik legelső hírlapi cikkében (*Magyar Hírlap*, 1913. nov. 21) már mementót kiált Bajza, amiért Tisza István és kormánya hat évi kísérletezés után ismét a szerb-

horvát koalíció kezére akarja juttatni Horvátországot. Pedig a szerb-horvát koalíció a „horvát nemzeti érzés pusztulását s a monarchia szempontjából is veszedelmes szerb nemzeti érzés terjedését jelenti. . . Talán csak pár éves horvát-szerb koalíciós uralom kell és lent a Dráva alatt a mi hibánkból elbukik egy nemzet és harsogva száll az égbe Zágráb utcáin Petár király himnusza.”

Az események igazolták Bajza aggodalmait, mert már az 1913-iki horvát választások a szerb-horvát koalíciót juttatták hatalomra és a koalíció sietett azt céljainak elérésére sürgősen felhasználni. A világháború előtt megjelent hírlapi cikkeiben Bajza nem szűnik meg figyelmeztetni a magyar közvéleményt a Tisza-kormány horvát politikájának elhibázott voltára, de újból és újból feltárja a veszélyt is, amely Magyarországot és a dunai monarchiát a délszláv törekvések elhatalmasodása miatt erősen fenyegeti.

A világháború kitörése után Bajza egy időre beszüntette publicisztikai munkásságát. A háború alatt nem látszott kívánatosnak, de a cenzúra miatt lehetségesnek sem, olyan kérdések tárgyalása a sajtóban, amelyek a monarchia belső gyengeségét árulták volna el, vagy bármi módon az ellenséges propaganda céljait szolgálhatták volna. Ezért a háború első három évében Bajza csak tudományos folyóiratokban közölt néhány tanulmányt, amelyek a horvát-kérdéssel kapcsolatosak voltak. Horvátország népségéről írt tanulmánya (Földrajzi Közlemények, 1916) széles alapokra helyezve az ország nemzetiösszetételét tárgyalja. Viszont a horvát statisztika magyarelles elfogultságait bírálja Lakatos József könyvének tükrében (Magyar Társadalomtudományi Szemle, 1914 szeptember-december).

A világháború harmadik esztendejében, IV. Károly trónralépése után mindinkább nyilvánvalóvá lett, hogy az entente-hatalmak hadicéljai közé tartozik a dunai monarchiának nemzetiségi államokra való feldarabolása is, hogy ilymódon elégítsék ki kisebb szövetségeik politikai és területi igényeit. A cári Oroszország bukásával a Közép-Duna medencéjének rendezése – entente-győzelem esetén – most már kizárólag a nyugati nagyhatalmakra hárult. IV. Károly 1917 tavaszán éppen ennek akart elébe vágni békekísérleteivel, ezek azonban eredménytelenek maradtak, mert az entente-hatalmak ekkor már csak békediktátumra voltak hajlandók. Ezért változtatott irányt IV. Károly politikája a békekísérletek sikertelensége után, amikor megkísérelte a monarchia belső politikájának, esetleg államjogi szer-

kezetének korszerű átalakításával kielégíteni a nemzetiségeket, amelyek így, miután céljaikat a Habsburg-monarchián belül is megvalósítva láthatták, nem törekedtek volna tovább annak az entente által tervezett felosztására. Akkor, 1917 nyarán, amikor az entente győzelme még éppen nem volt biztos, legfeljebb a lehetőségek közé tartozott, igen sok szólt az új politikai koncepció sikerének valószínűsége mellett. Ennek a monarchia belső békéjét valló és állami szerkezetét megerősíteni törekvő politikának első megnyilatkozásai voltak a Lajtán túl az osztrák parlament összehívása és a cseh amnesztia, Magyarországon pedig a Tisza-kormány elbocsátása a munkapárti uralom felszámolásával együtt és az általános választói jog kérdésének napirendre tűzése. Ez utóbbi megvalósulása esetén nem csupán a magyar közélet demokratizálódását jelentette volna, de a nemzetiségek törekvéseinek számarányukhoz mért kifejezését is a magyar parlamentben.

A belpolitikai életnek ez a fellángolása, amelyet lehetővé tett a cenzúra enyhítése is, természetesen ismét előtérbe helyezte a horvát-délszláv kérdés megoldását is. Három évi hallgatás után kezdi el Bajza újból publicisztikai munkásságát.

Tisza bukásától természetesen Horvátországban is egy új politikai irányt vártak. Ez a reménység annál jogosultabbnak látszott, mert IV. Károly politikája a magyar parlament többségi pártjának, a nemzeti munkapártnak elejtése után, a parlamenten kívül álló radikális elemek mellett, az országgyűlésen az Andrássy Gyula és az alkotmánypárt körül kikristályosodó kisebbségi csoportra támaszkodott.

A horvát jogpárt méltán remélte, hogy a magyar politikában beállott nagy változás után Horvátországban ő kerül hatalomra, természetesen közjogi feltételeinek elismerése mellett. Annál inkább remélhette ezt, mert az új magyar miniszterelnök, gróf Esterházy Móric, Andrássyhoz és pártjához állott közel. Bajza állásfoglalása az új helyzettel szemben általában optimista. Meggyőződése, hogy a horvát válságot igazán megoldani csakis úgy lehet, ha a horvát nemzeti eszmét sikerül összhangzásba hozni a magyar-horvát kiegyezéssel. Ez a feladat igen nagy nehézségekkel van összekötve, de mind a most uralomra jutott magyar pártok, mind egyes horvát pártok és párttöredékek részéről megvan az egymás megértéséhez szükséges jóindulat – írja Zágrárból 1917 június 10-ről keltezett cikkében (Új Nemzedék, 1917 június 17). A horvát jogpárt és elvbarátai azt remélték, „hogy a báni székbe ismét Rauch Pál kerül, a magyar kormány hor-

vát minisztere pedig Sufflay Milán lesz. Ezek a remények azonban nem mentek teljességébe. Mint Bajza egyik későbbi közléséből tudjuk, az ausztriai szlovének vezére, Korosec volt az, aki IV. Károly királyt lebeszélte arról, hogy Horvátországban a hatalmat a jogpárt kezébe adja. Így tulajdonképpen minden a régiben maradt, kormányzott tovább a szerb-horvát koalíció, anélkül, hogy a magyar-horvát megegyezést biztosító reformokat csak szóba is hozta volna, sőt minden ilyen törekvés elé gáncsot vetett. Az új horvát bán, Mihalovich Antal pedig, a szerb-horvát koalíció engedelmes szolgája, aki hivatalát az összeomlásig viselte, mindent megtett, eleinte rejtve, később már leplezetlenül a délszláv politikai egység megvalósítása érdekében.

A szerb-horvát koalíció uralmonhagyása és Mihalovich Antal bán kinevezése tulajdonképpen félretételét jelentette minden, a horvát-délszláv kérdés megoldására irányuló nagyvonalú tervnek. A megoldásra kedvezőnek látszó időpont elhalasztásában nyilván szerepet játszottak olyan okok is, amelyeket sem a király és a magyar kormány, sem a horvát jogpárt vagy a délszláv szellemű pártok kifejezésre ugyan nem juttattak, de amelyek éppen ezért annál erősebben hatottak. A korona és a magyar politika húzódozott olyan döntő jelentőségű elhatározást tenni a horvát-kérdésben, ami az 1867-iki kiegyezés gyökeres megváltoztatását jelentette és ezzel a többi nemzetiségek vágyait is még jobban felcsigázta volna a nélkül, hogy ezen engedmények ellenértékéről, akár a horvátok, akár a nemzetiségek feltétlen hűségéről, kétségbevonhatatlan biztosítékokat kaptak, vagy egyáltalán kaphattak volna. Ezért odázta el a döntő pillanatban a határozott megoldás eszméjét Bécs és Budapest egyaránt. Viszont mind a horvát politikusok – talán a jogpárt zömének és az unionisták töredékeinek kivételével –, mind a délszlávérzelműek, beleértve az osztrák délszlávokat is, szintén nem akartak végleges megoldásba belemenni mindaddig, amíg a háború sorsa el nem dől, mert ehhez akarták szabni végső magatartásukat. Ezért maradt mindvégig kormányon a szerb-horvát koalíció és Mihalovich bán is. A délszláv törekvések erejét pedig nemcsak az növelte igen nagy mértékben, hogy az 1917-ik év sem hozott a központi hatalmakra nézve kedvező végső döntést, hanem különösen az, hogy 1917 július 20-án Pasics szerb miniszterelnök és Trumbics, a dalmáciai származású emigráns horvát politikus, mint a Délszláv Választmány elnöke, Korfuban egyezményt írtak alá, amelyben a világháború délszláv céljának minden szerbnek, horvátnak és

szlovénnak a Karagyorgyevicsek jogára alatt egy államban való egyesítését vallják. Az entente-propaganda gondoskodott azután arról, hogy a korfui szerződés híre eljusson a monarchia délszlávjai közé, ahol az igen alkalmas eszköz volt arra, hogy minden kísérletet a magyar-horvát kiegyezésre, általában pedig a délszláv-kérdésnek a dunai monarchia határain belül való megoldására megghiúsítson.

A szerb-horvát koalíciónak és Mihalovich bánnak ezt a nem őszinte politikai magatartását csakhamar felismerte Bajza is, aki a koalíció uralmonmaradását és Mihalovich báni kinevezését, tehát a jogpárt reményeinek megghiúsulását tárgyilagos magatartással fogadta. Kevéssel utóbb azonban már erős hangon ír a horvát állapotok felől. Kiterjeszti szélesebb térre publicisztikai munkásságát. Nemcsak a *Magyar Hírlapba*. Ír saját neve alatt, de igen sűrűn keresi fel cikkeivel Milotay István hetilapját, az *Új Nemzedéket* is, ahol cikkeit Battorych Kornél névvel, Babics-Gyalszki magyaron érzelmű regényhősének nevével, jegyzi. Milotay *Új Nemzedéke* a keresztény és nemzeti szellemű intellektuális írókat és tudósokat gyűjtötte maga köré. Egy új Magyarországnak volt a hirdetője, amelyben a magyar nemzeti gondolat és a keresztény eszmény az ezeréves magyar államiság keretein belül érvényesül. Reálpolitikailag nehezen megvalósíthatónak látszott ez éppen akkor, amidőn a háború végén a hagyományos magyar liberalizmus már radikalizmussá dagadt, a magyar birodalom feldarabolása pedig entente-programmá lett. Milotay hetilapja tehát még csak egy körvonalában is ködös és határozatlan jövőnek meggyőződéses idealistáit sorakoztatta maga mellé.

Bajza nemcsak éles kritikával illeti cikkeiben, különösen *Horvát szemle* című cikksorozatában (Új Nemzedék, 1917 szeptember-november) Mihalovichot és, a horvát állapotokat. Nem elégszik meg a kritikával, hanem bizonyos optimizmussal nem látja még elveszettnek a helyzetet és a szerb-horvát koalíció további gyors térnyerése dacára is bízik abban, hogy a horvát nép tömegei még megtarthatók lennének a magyar-horvát közös államiságban, ha a jogpárt veszi kezébe az uralmat. Ezért harcol 1918 első felében megjelent cikkeiben és tanulmányaiban is.

Ekkor a Habsburg-monarchia összeomlásának az előestéjén gyorsan és talán már nem is indokoltan szinte divattá lett Bécsben és Budapesten terveket szőni a délszláv-kérdés megoldására. Terveket, amelyeknek valóraváltásához éppen az alap, a középponti hatalmak

teljes katonai győzelme hiányzott. Bajza cikkeiben sűrűn foglalkozik ezekkel a tervekkel és tervezgetésekkel. Álláspontja mindezekkel szemben most is az, hogy a történeti fejlődés elvi alapjain állva, ténynek ismeri el a magyar-horvát államközösséget, ezt meg kell tartani a jövőben is a monarchia keretein belül, de korszerű formát és kifejezést kell adni ennek a magyar-horvát közös állami létnek. Polemikus cikkei és tanulmányai érdekes vetületét adják annak a zűr-zavarnak, ami a Horvát- és általában a délszláv-kérdésben akkor, 1917-18-ban, Magyarországon és a monarchiában uralkodott.

A középponti hatalmak összeomlásának jelei 1918 júliusában kezdettek határozottabban mutatkozni. Természetes, hogy ez az eddig többé-kevésbé leplezetten megnyilatkozó délszláv törekvéseket most a nyílt színre vitte és a magyar- és monarchiaellenes agitáció addig nem látott méreteket öltött. Elhárítani a veszélyt Szent István birodalma és különösen a magyar-horvát államközösség felől, ahhoz a Dráván innen és a Dráván túl minden előítéllettől ment politikán kívül rendkívüli energiára lett volna szükség. Szeptember elején Bajza egyik cikkében (Magyar Hírlap 1918 szeptember 4) fiatalos optimizmussal még azt reméli, hogy a horvát válság kedvezően megoldható lenne, ha Mihalovich és a szerb-horvát koalíció helyébe tiszta horvát kurzus lépne, élén egy-két tetterős férfivel, akik alatt Bajza nyilván Rauch Pált és Sufflay Milánt értette. Mindez már hiú reménység és tervezgetés volt ekkor.

A középponti hatalmaknak a bulgár-török front összeomlása után Wilsonhoz intézett békekérése nyomán gyors iramban indult meg a monarchia felbomlása. A horvát országgyűlés 1918 október 29-én tartott ülésében kimondta a Magyarországtól való elszakadást. Most megnyílt a lehetőség, hogy a horvát nemzeti önállóság teljes félretételével a korfui egyezmény alapján megvalósítsák a délszláv politikai egységet, amelyet az entente-hatalmak is erősen támogattak. A zágrábi nemzeti tanács 1918 november 24-én elhatározta az egyesülést a Karagyorgyevics-dinasztia uralma alatt. December elsején pedig Sándor szerb trónörökös és régens proklamálta a szerbek, horvátok és szlovének királyságának megalakulását, aminek állandóságát horvát földön a szerb megszálló csapatok biztosították a horvát nemzeti törekvésekkel és ezek tömegeivel szemben.

Az októberi forradalom Magyarországa már nem avatkozhatott be a horvát fejleményekbe, csupán szemlélője maradt az események-

nek. A leghorvátabb magyar azonban nem esik kétségbe az események ilyen tragikus fordulatán sem. Egy 1918 december 8-ikáról keltezt tanulmányában (Budapesti Szemle, 1919 január) nemcsak epilógust ír Horvátország elszakadásához, de biztos politikai éleslátással fejtegeti, hogy az új délszláv állam nem lesz tartós. A szlovének és különösen a horvátok nem fogják elviselni a nagy-szerb igát. Nem gyorsan fog ez bekövetkezni, hiszen a hatalom a győztes entente kezében van és hozzájuk tartozik Szerbia is. „Horvátország politikailag külföld lett számunkra. És sajnos minden okunk meglesz arra, hogy külső államok ügyeibe ne elegendjünk – írja szigorú tárgyilagossággal Bajza József. – így a horvát-szerb ellentétekbe sem avatkozhatunk tevőlegesen. De sor kerülhet arra, hogy erkölcsi támogatásban részesítsük horvát testvéreink szabadságküzdelmét a szerb elnyomás ellen. Magunk is megszorult, részben elnyomott nemzet leszünk, barátokra és megértésre az első időkben csakis hasonló helyzetben élő nemzeteknél fogunk találni. Ilyen lesz a horvát... A délszlávok által mesterségesen szított magyargyűlölet egyszerre eltűnt belőle. Ez az a pszichológiai momentum, mikor új irányba terelhetjük érzésüket. Jegyezzük meg: aki Bizáncban bízott, mindig megcsalatozott. És nem lehet az, hogy nyolcszáz év együttléte csak a történelem szeszélye lett volna. Nem lehet az, hogy ennyi időt együtt tudtunk volna tölteni, ha nem lett volna közöttünk lelki rokonság. Amit eltékozlott nagyapáink és apáink nemzedékének felületes horvát politikája, azt talán új formában visszaszerzi a mi önzetlen munkánk következtében fiaink és unokáink nemzedéke.”

A magyar összeomlás szomorú napjaiban közvetlen visszhang nélkül hangzottak el Bajza súlyos szavai. Pedig valóságos politikai programot és erkölcsi normát állapított meg nemzete és maga számára, amelyet követni kell az új magyar-horvát politikában. A forradalmi időkben Bajza néma szemlélője volt az eseményeknek, elveiből semmit sem engedve a jobb jövőben bizton bízva, várta a fürgeteg elvonulását.

A magyar nemzeti megújulás kezdete Bajzát is visszahívta régi munkaterére. 1919 őszétől kezdve hosszabb ideig a külügyminisztériumban fáradozik a béketárgyalások magyar-délszláv anyagának tudományos és publicisztikai feldolgozásán. Mind gyakrabban hallatja szavát, sajtóban és tudományos irodalomban egyaránt. Emellett kapcsolatot tart fenn a magyar földre mind sűrűbben áramló horvát

emigránsokkal, akiknek vezéréhez, Frank Ivóhoz, sirig tartó barátság fűzi. Cikkeit, tanulmányait adatainak gazdagságán és megbízhatóságán kívül politikai éleslátás és biztos alapokon nyugvó optimizmus jellemzi. Magyarország trianoni helyzetét Bajza éppen úgy nem látta véglegesnek, mint Horvátországot a jugoszláv állam kötelékében. Nyilván a magyar-horvát államközösség egyik erős kapcsát alkotó dinasztikus elv magyarázza meg, hogy Bajza a kibontakozást Közép-Európának a békeszerződések által megteremtett zűrzavarából a dunai monarchiának korszerű visszaállításától remélte. Ezen felfogása mellett, amelyben horvát barátai közül is sokan osztoztak, megmaradt akkor is, amidőn az európai politikai másirányú fejlődése ezeket a terveket valószínűtlenné tette. Bajza a jogfolytonosság rendíthetetlen híve volt, politikai elgondolásainak középpontjában „mindnyájunk reménye, szemefénye, az ősi Monarchia” állott. Ezek az időszerű magyar és európai politikától többé-kevésbé távolálló eszményei azonban nem akadályozták meg abban, hogy a délszláv kérdésben páratlanul gazdag ismereteit ne bocsássa a magyar hivatalos körök rendelkezésére, vagy ne állítsa a magyar közvélemény politikai tájékoztatásának szolgálatába.

Másfél évtizedes munkájának elismerését jelentette, amidőn 1923 májusában a budapesti Pázmány-egyetemen a horvát nyelv és irodalom tanárává neveztetett ki. Ezzel meg is vált a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárától, – ahol ekkor már a Hírlaposztály igazgatója volt, – amelynek magas színvonalú, valóban tudományos milieujében annyira otthon érezte magát. Az új munkatér eddigi munkaterületének kibővülését jelentette. Az aktuális horvát politikai és történeti kérdéseken kívül az egyetemi előadások követelményein túlmenően kezdetű foglalkozni különösen a magyar-horvát irodalmi kapcsolatok történetével. Ezeket a műveit is ugyanaz a módszeres felkészültség és alaposság jellemzi, mint korábbi irodalomtörténeti munkáit.

Tudományos és politikai érdeklődésének középpontjában azonban továbbra is a horvát kérdés, a délszláv állam jövője áll. Számtalan hírlapi cikkben és tanulmányban fejtegeti annak minden körülmények között esendő, törekeny voltát. A *mikéntje* ennek és a *mikor* természetesen előtte is bizonytalan, de bekövetkezését feltétlen bizonyossággal előre látja. A horvát nemzeti eszme iránt érzett vonzalmát nem teszi elfogulttá a szerb nép jeles tulajdonságaival szemben sem. Látja és méltatja államalkotó készségeit, szorgalmát. Többször hang-

súlyozza, hogy a szerb nemzet, politikusok és a nép egyaránt nem a délszláv egység hívei, hanem egy pánszerb politika tudatos harcosai. Szerbia Nagy-Szerbiáért harcolt a világháborúban és nem egy, a három délszláv nemzet közösségén felépített Jugoszláviáért. A történetíró mélyértelmű tárgyilagosságával tudja méltatni Pasics és más szerb államférfiak érdemeit is szűkebb hazájuk körül.

Jugoszlávia belső helyzetének állandó válságát az 1929 elején bevezetett katonai diktatúra az egész világ előtt nyilvánvalóvá tette. Ennek módszerei nem hogy lefegyverezték volna, de még inkább fokozták a belső ellenállást. A délszláv állam európai helyzete is, a kis entente minden látszat sikere dacára, meggyengült a harmincas évek elején bekövetkezett politikai eltolódások nyomán. E válságos helyzetnek Bajza hű krónikása és élelméjű kritikusa volt egyben. Nem tévesztették meg Jugoszlávia balvégzete felől azok a békekísérletek sem, amelyek a szerb és a horvát politika egyes tényezői között időnként felmerültek.

így harcolt és küzdött Bajza József a toll lernérhetetlen erejével, a maga elé szabott munka önzetlen vállalásával és lelkiismeretes teljesítésével. Egy emberöltő múlt el már azóta, hogy a magyar-horvát megértésen munkálkodni kezdett. Csaknem két évtized telt el a monarchia összeomlása és Jugoszlávia büszke, de törekeny épületének megteremtése óta és ő nem csüggedt el mély meggyőződéssel, valósággal a tudós fanatizmusával hirdetni, hogy mindez pusztulásra van ítélve és a magyarságnak hivatása van e kérdések újjárendezésében. Törekeny testét azonban, melyben a lelket a hit ereje tartotta fenn, korán megemésztette a soha nem szünetelő munka láza. Egy rövid betegség után 1938 január 8-án hunyt el örök álomra. A halál anyyala méltó helyen találta őt: íróasztala mellett munka közben kedvenc horvát könyvei között.

Bajza József három évtizedes tudós, politikai és írói munkája a öiagyar-horvát megértésért, majd annak új formájáért nem járt a könnyű siker és a gyorsan megszerzett babér diadalával. Életében csak kevesen vettek tudomást arról az önzetlenül vállalt, fáradhatatlan munkáról, amelyet hazája és második hazájának, Horvátországnak javáért végzett. Tulajdonképen egy új nemzetfogalom megteremtésén fáradozott vajúdó századunkban, annak a korszerű politikai nemzetfogalomnak felépítésén, mely alkalmas arra, hogy ma is egységbe foglalja a magyar szent korona népeit és nemzeteit. Amikor érdeklő-

désével, munkájával Magyarország déli határai felé fordult, nagy magyar elődök nyomain haladt. Nádasdy Tamás, a XVI. századnak ez a kiemelkedően nagy magyar államférfia, azután a XIX. század magyar politikusai közül idősb Andrássy Gyula, Kállay Béni és Thai lóczy Lajos voltak azok, akiknek nyomain Bajza elindult. Nem érhetette meg politikai eszményeinek megvalósulását, de „a sikertelenség nem zavarta őt – írja róla Szekfű Gyula – oly mélyen hitt a magyarság vonzó erejében, a horvát nép nyugati, latin és katolikus elhivatottságában.” Vonzó emberi tulajdonságai, amelyek közül a legkimagaslóbb volt a hűség eszményeihez, méltán készítették Szekfű Gyulát ezekre a szép és igaz szavakra: „Mindnyájunknak tisztesség és boldogság voll közel élni hozzá.”

Tóth László.

**BAJZA JÓZSEF
TANULMÁNYAI**

A SZERB-HORVÁT KOALÍCIÓ GYŐZELME.

Úgy látszik a horvátországi politikai harcok egy nevezetes fordulójához jutottunk. A miniszterelnök megegyezőben van a szerb-horvát koalícióval, mégpedig olyan feltételek mellett, melyek a koalíció teljes diadalát jelentik. Amiért eljátszották hat év előtt a hatalmat, amiért elviselték azóta a hatalom üldözését, amiért hazájukra zúdították a korrupció és erőszak uralmát, azt most kivívták, fegyverletételre kényszerítették a náluk sokkalta hatalmasabb magyar állami hatalmat.

Az új horvát paktum, amennyire a hivatalos közlésekből is megállapítható, beismerése annak, hogy mi megsértettük a 68-iki kiegyezést s hogy ezért e sérelmet minden ellenszolgálat nélkül reparálnunk kell, beismerése annak, hogy az utóbbi évek horvát politikája elhibázott volt, elhibázott volt még a munkapárt félév előtti politikája is.

Sapientis est consilium mutare in melius. Nem is tennők szóvá a magyar kormány behódolását, ha reményünk volna, hogy bár ilyen áron, de mégis biztosítva lesz az állandó béke a társországokkal. Hiszen régi meggyőződésünk az, hogy a társországok minden jogos igényét ki kell elégítenünk, hogy a káplárpálcával való kormányzás seholsem, így Horvátországban sem válhat be. Azonban semmi garanciát nem látunk arra nézve, hogy az új paktum a magyar-horvát testvéri viszony helyreállítását eredményezheti, sőt súlyos aggodalmaink vannak, hogy e paktum némi ideiglenes nyugalom után forrása lehet e viszony teljes elmérgesedésének.

A paktumról szóló közlések azt mondják, hogy a kiegyezési sérelmek orvoslása után „tisztá” választás lesz Horvátországban s e választás eredménye fogja eldönteni, hogy a haladó párttal vagy a koalícióval, vagy a kettővel együtt fog-e Skerlec kormányozni. Ez annyit tesz, hogy a választáson a koalíció fog többségre kerülni és Jóformán tisztára vele is kell majd kormányozni. Mert elképzelhető-e, hogy az a párt, melyet hat évi üldözés pokla sem tudott megőrizni, most mikor összesi követeléseit teljesítésével lép a választóközönség elé, ne kapjon többséget, különösen, mikor az ellensúlyozásul mellé

állított párt olyan vértelen és vezérével ismételten kompromittált, mint a nemzeti haladó párt. Az a koalíció lesz tehát a kormányzó párt, mely egyszer már megbízhatatlannak bizonyult az unionizmus szempontjából s amely a hatalomból való kibukása óta káprázatos kaleidoszkópját játszotta az unionizmusnak, trializmusnak és a nagy szerb eszmének és járt a hazaárulás és törvényesség, a felségárulás és loyaltás közt olyan boszorkány táncot, melynél csak küzdelmének céltudatossága, perverz ravaszsága bámulatraméltóbb.

S abban sem bízhatunk, hogy Skerlecz kipróbált hazafiassága lényegesen hátráltatni tudná őket céljaik kivitelében. Minden parlamenti életnek természetszerű következménye, hogy a többség akarata, bármily veszedelmes legyen is az és bármily akadályokba ütközzék is kivitele, nagy mértékben érvényesüljön. Skerlecz kénytelen lesz a koalíció óhajtásait honorálni, mert különben ismét felfordul az alkotmányosság. Erre ugyan előbb-utóbb úgyis rá fog kerülni a sor, de addigra a hivatalok meg lesznek rakva a koalíció embereivel és a horvát politikai gondolkozás átítatódik az ő szellemükkel. Előttünk a példa, hogy a szerb-horvát koalíció kétéves uralma is elég volt arra, hogy hat év üldözése sem tudta őket megsemmisíteni.

De talán e hat év alatt sokat tanult a koalíció és másként fog viselkedni most, mint ezelőtt. Vannak a koalícióban is korrektségek, de hogy a többség gondolkozása bármiféle változást mutatna, aligha állítható és fél sem is tételezhető, hogy egy győzelmesen kivi vott hadjárat után ilyen változás álljon be, hogy akkor változtassanak taktikát, mikor e taktika célravezető volta fényesen beigazolódott.

Am tegyük fel a lehetent, hogy a koalíció ünnepélyes; nyilatkozata az unionizmus mellett őszinte és komoly dolog volt. Még akkor is nagy politikai hiba a magyarság szempontjából a koalíció kezére adni Horvátországot. A szerb-horvát koalíció alapgondolata ugyanis a szerb és a horvát nép egysége, ami azt jelenti, hogy a római kultúrájú és magyar történeti hagyományokkal bíró horvát nemzeti beolvassa a bizánci kultúrájú és balkáni történeti hagyományokban élő szerbségbe, vagy legalábbis belőlük olyan mixtum-compositumot csináljon, amely a horvát nemzeti jelleg teljes elhomályosulását jelenti, annak a horvát népnek nemzeti jellegét, melynek szívében annyi keserűség után is kiirthatatlanul ott szunnyadnak a magyar horvát testvériség csírái, mely épp úgy tudatában van mint mi, annak, hogy a nagy világon e hazán kívül nincsen számára hely. A szerb horvát koalíció e külön horvát nemzeti öntudat tagadása. Az ő uralmuk a horvát nemzeti érzés¹ pusztulását s a monarchia szempontjából is veszedelmes szerb nemzeti érzés terjedését jelenti.

Vigyázzunk! Magyar kormányok és horvát bánok eddig is sokat vétettek a 68-iki kiegyezésben egyedül politikai nemzetként szereplő horvát nemzet nemzeti jellege ellen. Régóta a szerb kisebbség és a nemzeti öntudatában internacionális és balkáni eszméktől megrom-

lott horvát értelmiség osztozik a hatalmon, míg az igazi fajhorvát hazafiak, vagy vidéki magányban siratják nemzetük pusztulását, vagy a trialista zászló lobogója alá gyűlve a Magyarországtól való elszakadásban remélnék üdvöt találni. Talán csak pár éves horvát-szerb koalíciós uralom kell és lent a Dráva alatt a mi hibánkból elbukik egy nemzet és harsogva száll az égbe Zágráb utcáin Petár király himnusza.

Magyar Hírlap, 1913. november '21.

A HORVÁT VÁLASZTÁS UTÁN.

Budapest, 1913. december 17.

A szabor 88 mandátuma közül 84 már tulajdonost kapott. Ez az eredmény ismeretes, de ez eredmény hatása ma még nem mérlegelhető teljes biztossággal. Nemcsak a pártok erősen megváltozott számaránya és a jelentékeny számmal belekerült új képviselők miatt, hanem leginkább azért, mert még mindig nem rendezett a többségei alkotó koalíció és az országos kormány viszonya. Azonban a választások lefolyása és eredményei máris oly tanulságokat rejtenek magukban, melyeket talán figyelembe kellene venni, mikor a függő kérdések megoldására kerül a sor.

Amint előrelátható volt, a szerb-horvát koalíció többségbe került. A legutóbbi szabor 27 koalíciós képviselőjével szemben eddig 45 tagja van. El kell ismernünk, hogy e szám kétségtelenül igazolja, hogy jelenleg a horvát választók többsége a koalícióban bízik. De konstatálnunk kell azt, hogy soha ily kedvező körülmények közt még nem ment választásba a koalíció: egy diadalmasan megvívott hadjárat után s a kormányhatalom teljes támogatásával. És íme a régi 56-os számarányát még sem tudta elérni. Mit jelent ez? Azt, hogy a koalíció még sem az a legyőzhetetlen rettentő hatalom, mint ahogy némely illetékes faktorok hiszik.

Azután nem szabad megfeledkezni arról a féktelen terrorról sem, mellyel a koalíció a függő szavazókra hatott és arról sem, hogy mandátumainak egy részét a Starcsevicsiánusok nyílt és titkos támogatásának köszönheti. Igazán sajátságos jelenség, hogy egy magát unionistának hirdető párt a kiegyezés legkonokabb ellenségeivel szövetkezik és hogy egy, a maga számára a kormányt követelő párt az égés?: monarchia struktúráját megbontani akaró trialisztikus párttal van olyan nagy szerelemben. Hiába, a koalíciót múltja kétszínűségre és kétértelműségre kényszeríti, régi összeköttetései mindig gyanússá teszik a kiegyezés, az államhűség, a loyaltás szempontjából.

Örvendetes tény az ó-unionisták viszonylag nagy száma. Tonia-sich egy erőszakos és korrupt választás árán mindössze 21 nemzeti

haladóparti képviselőt tudott behozni, most egy az unionistákra nézve mindenképen kedvezőtlen helyzetben és az ó-unionisták teljes szervezetlensége mellett is 15 tagból áll e csoport. E számánál fogva is jelentékeny csoport súlyát még emeli az, hogy majdnem csupa consularis férfiúból áll és hogy a szábor 34 virilis tagja majd mind e csoporthoz számítható. Tehát az igazi, tiszta unionizmusnak még van talaja Horvátországban. Mekkora hiba volna tőlünk végleg elejteni az ó-unionistákat.

És amint a tiszta unionizmus napja még nem áldozott le Horvátországban, nem halványult még el a tiszta horvát faji jelleg fenntartásának eszméje sem. A szerb-horvát egységnek monarchikus szempontból is veszedelmes gondolata még nem tudta egészen megmételyezni a horvát pszichét. Íme a nyíltan szerb párt, a szerb radikálisok a legutóbbi szábor 2 mandátumával szemben egyetlen mandátumhoz sem jutottak, míg az egymással halálos gyűlötségben levő két tisztára horvát párt a két jogpárti frakció a múltkori szábor 28 tagjával szemben eddig is 21 tagot számlál és még 2-3 mandátumot biztosan nyer, ami a két pártnak egymásra törése és a Frank-pártnak amúgyis kedvezőtlen helyzete mellett elég szép eredmény. Az utolsó száborban volt 18 Frank-párti és 10 Starcevicianus képviselő, a mostaniban eddig van 10 Frank-párti és 11 Starcevicianus. Sajnálatos dolog, hogy immár évtizedes balfogása a hivatalos horvát politikának éppen a fajhorvát vidékek képviselőit kényszerítette a meddő közjogi ellenzékieskedés területére és sajnálatos az is, hogy a két jogpárt közül éppen azt marcangolta a legvadabbul a hivatalos apparátus, a koalíció, sőt a testvérpárt is, mely belátta, hogy képtelen a 68-iki kiegyezést megváltoztatni és hogy a balkáni szerb áradattal szemben, mely megsemmisítéssel fenyegeti a külön horvát nemzeti jelleget, a magyarság a horvátok legmegbízhatóbb barátja. A Skerlec-féle megoldás egyik megbocsáthatatlan bűne, hogy a hozzánk közeledni iparkodó Frank-pártot az üldözött vad sorsára juttatta.

Sajnálatos tény a paraszt-párt nagy hanyatlása. A múltkori 9 mandátummal szemben ma csak 3 mandátumuk van. E párt nem foglalkozik közjogi kérdésekkel, hanem a demokratikus és gazdasági haladást sürgeti. Mind a két törekvés üdvös úgy reánk nézve, mint Horvátországra. A választói jog újabb rendezése esetén végre szavazati joghoz jutnának Drávántúli véreink és a velük érző társországi németek és mai szerepükhöz képest háttérbe szorulnának a szerbek, míg a gazdasági haladás éppen a fajhorvát részeket erősítené a szerbekkel szemben.

A horvát választás lefolyásából máris megállapítható az, hogy Skerlec három megbocsáthatatlan hibát követett el: többségre juttatta és rehabilitálta a koalíciót, mely pedig éppen nem bizonyult a választásban oly mindent összemorzsoló hatalomnak, ellenben a Starcevicianus szövetekezéssel ismét kompromittálta magát, azután elejtette

az ó-unionistákat, holott ezek önerejükben is igazolták a párt életképességét és végül martalékul dobták a frankistákat, megakasztva ezáltal egy a magyar állameszmére kedvező átalakulási folyamatot. De talán még sokat jóvá lehet tenni abból, amit elhibáztak. Szó sincs arról, hogy a választás eredményének semmibe vételére hívnók fel a kormányt, hogy így az alig megindult horvát alkotmányos gépezetet ismét megállítani akarnók, csak a választás azon tanulságait kívántuk leszögezni, melyek azt bizonyítják, hogy nem kell a szerb-horvát koalíciót nélkülözhetetlen pártnak tartanunk s ezért nem kell minden követelését feltétlenül teljesítenünk. A magyar állami hatalomnak mindenkor van annyi ereje a Dráván túl is, hogy semmiféle pártterrornak soha meg nem kell hódolnia.

Magyar Hírlap, 1913. december 18.

A HORVÁT FELIRATI VITA.

Immár két hete folyik a száborban az igen heves és botrányokkal tarkított felirati vita, melyet újabban a tengerparti területek kisorsozásáról hozott magyar törvény még inkább elmérgesített. E vita a szerb-horvát koalíció minden bűnét újra felszínre vetette, sőt magát az egész koalíciós rendszert közeli összeomlással fenyegeti.

A felirati javaslat magában véve lojális tartalmú. Szerinte a szábor örömmel üdvözli az alkotmányosság helyreállítását és intézkedést kíván arra nézve, hogy az alkotmányos élet többé királyi biztossággal meg ne béníttassék. Sürgeti a szerb egyházi autonómia helyreállítását is, hogy így a társországokban minden téren helyreálljanak a normális állapotok. A szábor készségét fejezi ki, hogy ragaszkodva a 68-iki kiegyezéshez az évek óta elhanyagolt törvényhozói munkássághoz újra hozzáfogjon. Mint már elvégzett munkára hivatkozik a pesti „delegáció” és a regnikoláris deputáció megválasztására a pénzügyi kiegyezés meghosszabbítására és a közigazdasági osztályfőség felállítására. Kívánatosnak tartja, hogy a 68-iki kiegyezés interpretációja körül felmerült kontroverziák megnyugtató megoldást nyerjenek, amint a vasúti pragmatika már ideiglenes megoldást nyert is. Végül a „horvát és szerb” nemzet törhetetlen ragaszkodását fejezi ki az uralkodó fenkölt személye iránt.

E felirati javaslatot az egész nem szigorúan koalíciós közvélemény egyhangú felháborodással fogadta. És méltán. Mindabból, amivel egy évtized óta hitegeti és izgatja a választókat a koalíció, egy szó sincs e feliratban. A koalíció szülőhazája Dalmácia volt s a koalíció egyik alaptétele Dalmácia inkorporációja volt s most Dalmácia neve elő sem fordul a feliratban. A kiegyezés revíziója és a pénzügyi önállóság a koalíció egy másik alaptétele volt, melyeket még az 1911-iki

felirat is oly nagy mellvéréssel követelt s most ezekről mélyen hallgátanak, sőt szó nélkül meghosszabbították a pénzügyi egyezményt. Hol van az általános választói jog? Mi maradt meg az egész koalíciós programból? A negyedik osztályfőség? Ezt még Rauch eszközölte ki, a koalíció legveszedelmesebb ellensége. A vasúti pragmatika revíziója? Ezt még Wekerle kilátásba helyezte. A királyi biztosság lehetlenné tétele? Ez még egyelőre nincs is lehetlenné téve, de megkülönböztetés is ez oly törvénytelen volt, melyet egyformán elítél minden horvát és minden magyar.

Supilo, a koalíció egykori vezére, állapítja meg lapjában, a *füecski Novi Liszben*, hogy a koalíció mindent elejtett, amiért valaha lángba borította az országot. Olt áll egészen pőrére vetkeztetve a horvát közvélemény előtt. Lelepleződött egész cinizmusa, mellyel az elveket csak izgató eszközöknek használta és most nincs egyéb gondja, mint a stréberség, a hatalomra jutás.

Mert az egész felirat, amint az ellenzék szónokai rámutattak, csak egy törekvést szolgál s ez az, hogy nekik adassék végre a hatalom. Talán el is érik ezt a céljukat. A legújabb hírek ismét az országos kormány parlamentarizációjáról szólanak, nevek vannak forgalomba s állítólag a bán mostani pesti tartózkodásának ez volna az egyik oka.

De mondhatná valaki, elvégre a koalíció nagy színváltozása horvát belső ügy, ránk nézve még örvendetes, hogy e párt ennyire megjuhászodott. Nekünk az a fontos, hogy a feliratban a koalíció ismét ünnepélyes nyilatkozatot tett a kiegyezés mellett. Nekünk a 68-iki kiegyezés biztosítása a fontos, más minden mellékes.

Ez ellenvetésre többféle válaszuk is van. Először is, még ha a koalíció valóban őszintén a kiegyezés mellé állott volna is, nagyon aggodalmas a kormányzást reá bízni, ha elvtagadásai miatt lejárt magát a horvát közvélemény előtt. Másodszor meg egyre merülnek fel oly jelenségek, melyek indokolttá teszik, hogy a koalíció őszinte és teljes megérésében a legnagyobb mértékben kételkedjünk. Harmadszor meg nekünk nem szabad szűkkeblűen mindent csak a kiegyezés szempontjából felfognunk. Elvégre Horvátország Magyarország alkatesze, tehát nekünk is hazánk. A horvát nemzet a mi nemzetünknek testvére, bennünket nyolc százados közös tradíciók felbonthatatlanul örökre összefűztek. Nekünk tehát a testvéri szeretet teljes melegével kell résztvennünk a testvérnemzet minden ügyében . . .

S mert ilyen érzelmekkel vagyunk eltelve a horvátok iránt, igazán a legnagyobb aggodalommal látjuk, hogy a szerb-horvát koalíció tartós uralomra készül berendezkedni odalent. Hogy mennyire megbízhatatlan ez a társaság a kiegyezés szempontjából, azt mutatja például a kisajátítási törvény körül való szerepe is. A magyar országgyűlésen egy szavuk sem volt ellene, de mikor odalent az ellenzék hálás agitacionális tárgynak ismerte fel a törvényt, palotaforradalmat

csináltak és a bánt sürgősen Pestre küldték, hogy állítólagos sérelmeiket reparálja. Amíg azonban egyrésztől kilépésekkel fenyegetődnek, addig Hinkovich koalíciós képviselő úr feláll a szaborban és megvédi a törvényt. Persze Horvátországban mindenki tudja, hogy Hinkovich úr 1903-ban még hazaárulásnak minősítette e törvény előzőjét és még 1912-ben Horvátországon kívül kellett bujdosnia a nagy-szerb pörben tanúsított lojális magatartása miatt. Most már higgyen valaki e védelem őszinteségében és a koalíció elvtulajdonosi mivoltában.

De hát egyelőre még jó fiúknak kell lenni. Még nem ülünk benn a hivatalokban. Aztán itt van két zsiros falat: a zágrábi érseki szék és a karlócai patriarchátus. Poszilovich zágrábi érseket elerőtlenedése miatt nyugdíjba kellene küldeni s helyébe a koalíciós Bauer koadjutort segíteni, a szerb autonómiát meg sürgősen helyre kell állítani, hogy addig töltsék be a patriarchátus, míg e székből is a koalíció diszponál. Ha majd mindkét főpapi székben egy-egy áldozatkész koalíciós hazafi ül, akkor majd könnyebben beszélünk a magyarokkal.

Akkor aztán bátrabban elő lehet állani a nagy-szerb álmokkal, mely kiirthatatlanul ott lappang a koalíció lelke legmélyén. A koalíció minden programpontját elejtette, de a szerb-horvát egység eszméjéhez mereven ragaszkodik. Mostani feliratukban a horvát nemzet kifejezés elő sem fordul, sőt egyszer a horvát és szerb nemzetről beszélnek. Azt ne higgye valaki, hogy ez nem céltudatos. Hiába követei a közjogi ellenzék e kifejezés helyreigazítását, a többség erre annyira nem hajlandó, hogy Radichot, a parasztpárt vezérét, aki a dolgot szintén szorgalmazta, e bűnéért külön rendreutasításban részesítették. Popovics Dusan koalíciós képviselő e kitétel védelmében annyira ment, hogy már nem is horvát alkotmányosságról, hanem szerb-horvát autonómiáról csevegett. Pedig a kiegyezés szerint a Dráván túl csak egy politikai nemzet van és ez a horvát, így az országgyűlés is csak az ő nevében beszélhet.

De most más szellők fújdognak Zágrábban. Ott e hó elején Petrovich Nyegus Péter, montenegrói vladika, szerb költő születésének százéves évfordulóját ünnepelték nagy fényvel. Az ünnepségen részt vettek Montenegro és Szerbia küldöttei is, a többi között Velimirovics Miklós, aki 1912-ben írt cikkei miatt ki van tiltva Magyarországról és Jankovich Bozso tábornok, a prizreni hős, az ellenünk tervezett szerb hadjárat kiszemelt hadvezére. Ebben a társaságban nagy beszédeket tartottak B-udiszavijevich Bude és Surmin György koalíciós képviselő urak, kik közül az utóbbi a horvát nyelv és irodalom tanára a zágrábi egyetemen. Ha a horvát irodalmat ilyen ember tanítja, nem csodálatos, hogy a horvát írók egyesülete folyóiratában, a *Szavrëmenik-ben* február havában Cserina Vladimir megírt egy könyvet, mert külön horvát és szerb nemzetről beszélt, és azt mondja Cserina úr, hogy „Szerbia a mi felszabadult részünk.” Ez

gyönyörű összhangzásban van a most megnyílt montenegrói szkupstina feliratával, mely a Szerbiával való minél szorosabb szövetséget sürgetvén, azt mondja, hogy ez „biztosítani fogja nekünk úgy a közös védelmét annak, amit most bírunk, mint további megvalósítását a mi ideáljainknak.” Ez elég világos beszéd és nagyon lojális dolog a koalíciótól, hogy az ilyen törekvéseket istápolja. Ilyen körülmények között nem csodálatos, hogy csak az imént kellett eltüntetni a Szrpsztvo Bratszvo nevű zágrábi egyesülettől a hadsereg altisztjeit.

Ilyen áramlatokat takargat a koalíció felirata. Talán nem lehet a Horvátországban most teljes gőzzel dolgozó nagy-szerb propagandáért egészen a koalíciót felelőssé tenni, a koalíció egyes tagjai bizonytalán távol vannak ez üzelmektől, de hogy a Rauch által letört és a Tomasich által is még valamennyire féken tartott nagy-szerb törekvések ez új politikai érában egyszerre felütötték fejüket, ez már a koalíció érdeme. Mikor látják már be az illetékes körök, hogy ezzel a társasággal nem paktálni kell, hanem leszámolni?

Magyar Hírlap, 1914. március 19.

ELHALASZTOTT VÁLSÁG.

Miután napokon át azt olvastuk a kormány lapjaiban, hogy Horvátországban nincs válság, hogy e hírrel csak a horvát ellenzék és annak magyar szövetségesei akarják félrevezetni a közvéleményt, most már apránként kezdik bevallani, hogy mégis van valami baj odalent a Dráva alatt. Egyelőre még dicséretik a szerb-horvát koalíciót, de már kezdenek kegyes oktatásokat adni neki. Lesznek még külön dolgok is.

Miről is van tulajdonképpen szó? Egyrészt Skerlec tiltakozott az ellen, hogy Pribicsevics Valérián legyen a koalíció jelöltje a vrginmosti kerületben, mert a nagy-szerb összeesküvés! pörben kompromittálva volt, másrészt a szerb-horvát koalíció követelte, hogy az országos kormányt és a főispánokat az ő soraiból nevezzék ki. A *Szrbobrán* rettenetesen fel volt háborodva, hogy Skerlec tiltakozni mert Valérián úr, a nagy Szvetozár testvérének jelölése ellen és a koalíció unionista mivoltának fényes igazolásaként a nagy-szerb összeesküvőt képviselővé is választották.

Ez a kérdés tehát gyönyörűen megoldódott. Nagyobb baj van a „parlamentarizacioval”. Hogy Horvátországnak nincs olyan parlamentáris kormánya, mint például nekünk, azt minden második alapvizsgát tett jogász tudja nálunk és hogy a tudományosan képzett horvát köz jogász is tudja ezt, arról mindenki meggyőződhetik, ha kezébe veszi Kriskovics Vincze a közjog zágrábi egyetemi tanára közjogi tankönyvét. Jogilag így áll a kérdés, gyakorlatilag meg amint

éppen a napokban olvashatta mindenki a *Világ-ban*, Khuen-Héderváry nyilatkozatában, úgy áll a dolog, hogy Héderváry húsz évi bánága alatt mindig a tisztviselők közül nevezte ki az osztályfőket. E példát követte minden későbbi bán is, kivéve azt a dicsőséges szerb koalíciós érát, mikor Pejachevich az ú. n. nemzeti kormánnyal oly fényes eredménnyel kísérletezett.

Ez azonban nem akadályozta meg a koalíciót abban, hogy most újra ne követelje a kormányt magának. S ez nem oly szerény s konciliáns modorban történt, mint azt a kormány lapjai feltüntetik. A *Szrbobrán* a koalíció szerb szárnyának és a koalíció spiritus rectorának, Pribicsevics Szvetozárnak lapja, április 14-iki számában a leghatározottabban kijelentette, hogy vagy megkapják mind a négy osztályfőséget, vagy felfordítják Skerlec kormányzását. Április 15-én már vezércikkben követelte a kormányt, egyszersmind azt állította, hogy a bán megígérte azt, hogy a kormányt a koalíció kívánsága szerint állítja össze. Erre Skerlec a *Narodne Novine-ben* kijelentette, hogy ez nem igaz, mire 16-iki számában a *Szrbobrán* megismételte állítását, hozzátéven azt is, hogy kormány nélkül nincs költségvetés. Ilyen módon folyt tovább a polémia. Medakovichot, a szabor elnökét, Badaj volt osztályfőt, Jambrisek képviselőt felvonultatták tanúként Skerlec ellen, úgy hogy az Obzor egészen indokoltan kívánta az ügy tisztázását. Az egyetértés ily dühöngése után határozta el a koalíció április 21-iki plenáris újése, hogy fenntartja követelését, de nem akar krízist s ezért a bánnal egyetértőleg akarja a parlamentarizációt megoldani. Ezzel a határozattal, valamint azzal, hogy április 23-án a koalíció választmányi ülésén a bán is részt vett és tájékoztatta a koalíciót az új törvényjavaslatokról, igen nagyra van a kormánypárti sajtó. Pedig a válság ezzel nem oldódott meg, csak elodázódott. Most is áll a *Szrbobrán* kijelentése, hogy kormány nélkül nincs költségvetés, tehát július elsejéig dönteni kell Skerlecnek: behódol-e a koalíciónak, vagy ex-lexbe akar-e jutni. Hogy semmi kétségünk ne legyen, a 23-iki *Szrbobrán* megírja, hogy „válságról most még korai beszélni.”

Tehát a legrövidebb időn belül újra meg kell foltozni a horvát békét, vagy bevallani azt, hogy a koalícióval való paktálás végzetes hiba volt. Attól tartunk, hogy inkább az elsőre határozza el magát a kormány, már csak azért is, hogy ne blamálja magát a magyar közönség előtt. Pedig az újabb horvát válságot nem lehet elkerülni, legfeljebb pár hónapra ismét elodázni. Nem lehet az, hogy a magyar Tisza és az igazi unionista horvát Skerlec tartósan együtt működ-hessen azzal a gyanús délszláv társasággal, melyet szerb-horvát koalíciónak neveznek. Előbb-utóbb rá fognak jönni, hogy e társasággal való szövetkezésből a monarchiára, az unionizmusra és a horvát testvérmagyarokra mérvetelen kár haramlik.

Ismételten volt már alkalmunk rámutatni, micsoda tendenciákat ápolgat a szerb-horvát koalíció. Azt is említettük már, hogy az ú. n. nemzeti ifjúsági mozgalmat mennyire támogatja. Méltán is, mert hiszen ez a nemzeti ifjúság ugyanazt akarja, amit ők: a délszláv egységet. Csak azzal a különbséggel, hogy ez az ifjúság még kevésbé ravasz és sokkal őszintébb, mint ők. A nemzeti ifjúság a maga naivságában még kimondja azt a nézetet a nyilvánosság előtt is, amit a koalíció csak meghitt magánkörben szokott bevallani. Ennek a nemzeti ifjúságnak van egy lapja, a Cserina-szerkesztette *Vihor* amelyben nemrég egy nagyon érdekes cikk jeleni meg: A cinizmus városában címmel.

A cinizmus városa Zágráb, melynek 80.000 lakosa közül legalább 60.000-et el akar pusztítani a *Vihor*, mert nincs bennük nemzeti érzés, csak német-magyar-zsidó cinizmus. A magyarokról igen jó véleménye van a *Vihornak*: „Egy nemzet, amely nem az Isten, hanem talán az ördög műve, egy nemzet, hol híznak a disznók, készül a szalonna és terem a paprika . . . egy nemzet, amelynek nyelve a cirkuszi harmonikák és önműködő bohócok hangjához hasonlít . . . egy nemzet, amely eddig a kultúrának és emberiségnek nyújtott: 0, politikának: 00, irodalomnak: 000, stb.” Az ilyen aljas nemzet követésétől óvja ay. ifjúságot, majd így buzdítja őket: „Előre barátaim és társaim, akár hol és akárhányan vagytok hívők, derekak, kitartók, előre testvérek, tépjük szét azt a sötét, fojtó ködöt, mely minden oldalról a mi szerencsétlenül megromlott, lelkileg megmagyarosított, elnemzetietlenül, szélhámos és erkölcstelen Zágrábunkra özönlik. Erre a városra rá kell kényszeríteni annak a hős városnak lelkét, eszét, melynek neve Belgrád!”¹

Tehát innen fú a szél! kiált tel a mi derék drávántúli magyar lapunk, a *Szlavóniai Magyar Újság* e cikk közlése után. Igen, ez az utolsó mondat árulja el a nemzeti ifjúsági mozgalom igazi törekvését: Nagy-Szerbia megalkotását. Nem hiába, hogy az egész mozgalom irányítására, a *Narodno Jedinstvo* szerkesztésére, a belgrádi sajtóiroda egy alkalmazottja küldetett Zágrábba: Marianovics Milán. Jó volna erre az úrra egy kicsit vigyázni, mert nemcsak futurista verseket irkálgat őkegyelme.

És ezt az ifjúságot pártfogolja az a párt, mely Horvátországot kormányozni akarja. Valóban, az ember nem tudja, mit gondoljon, mikor azt látja, hogy ezekkel az urakkal még mindig szóba állanak, hogy ezeket az urakat az unionizmus támaszainak tüntetik fel.

Magyar Hírlap. 1914. április 29.

DÉLSZLÁV TŰNETEK.

A. *Magyar Hírlap* hasábjain ismételtén szólottunk már azokról a nagy mozgolódásokról, melyek a monarchia délszláv tartományaiban észlelhetők. A délszláv egység jeligéje alatt megindult, de alapjában véve a nagyszerb eszmét szolgáló mozgalom különösen azóta kapott erőt, mióta Horvátországban a szerb-horvát koalíció többségre segítettet. A koalíció is a horvát és szerb faj nemzeti egysége alapján áll, így igen természetes, hogy mikor a délszláv egység gondolata a koalícióban mint kormányképes parlamenti pártban nyert kifejezést, ez a monarchia egész délszláv világára erős benyomást lett és az addig leginkább csak az ú. n. nemzeti ifjúság klubhelyiségében lap-pangó mozgalom a délszláv közélet minden mezejére kicsapott.

Az új Jugoszlávia előhírnökeinek tartott nemzeti ifjúság fényes nemzeti ünnepek rendezésével akarja a délszláv közélet figyelmét minél inkább magára vonni, eszméinek képviselőjére élénk és egyre szaporodó pártsajtót szervezett és nem riad vissza a terror eszközeitől sem. És hogy a nemzeti ifjúság e munkája céltudatos legyen, arról gondoskodnak Belgrád. Prága és a szerb-horvát koalíció bizonyos körei.

A nemrég lezajlott Nyegoseva proslávák tisztára a horvát és szerb egység gondolatát szolgálták. Egy szerb költőnek, egy most is uralkodó szerb dinasztia sarjának emlékét ülték meg horvát földön, mint a horvát földön, mint a horvát nemzet jelesének emlékét. Ez ünnepélyek epilógusa a napokban játszódott le Prágában, a délszlávok e Mekkájában és akkor a *Prager Tagblatt*, mely folyton figyelemmel kíséri azt a dualizmust aláaknázó munkát, melyet Prágában szerveznek, rögtön konstatálta, hogy a Nyegus-ünnepélyek hosszú sorozata a nagy-szerb eszme szolgálatában zajlott le.

Másik ilyen ünnepély volt a Zrínyi- Frangepán-émlékünnep. A Bécsújhelyen lefejezett Zrínyi Péter és Frangepán Kristóf emlékét régóta, mint a horvát nemzet vértanúinak emlékezetét ülik meg a horvátok. Az idén a nemzeti ifjúság egyszerre azt találta ki, hogy Zrínyi és Frangepán nem a horvát nemzet vértanúi, hanem a délszlávokéi. Hiába idézték nekik azt a megvető nyilatkozatot, melyet Frangepán kihallgatásakor a szerbektől tett. Belgrádban is nagy emlékűnnepet tartottak a szerb nemzet vértanúi tiszteletére. És a belgrádi ünnepélyen egy fájdalmas meglepetés ért bennünket. Az ünnepi szónok Sisics Ferdo zágrábi egyetemi tanár volt unionista képviselő volt, aki azok közé a ritka horvát tudósok közé tartozik, kik magyarul is megtanulnak. Íme a szerb-horvát koalíció többségre segítése annyira megzavarja Zágrábban a fogalmakat, hogy még Sisics is beáll a délszláv egység híveinek sorába. A zágrábi emlékűnnep jellegét megadja az, hogy ott Sisics mellett Marjanovics Milán volt a vezérszónok, az a Marjanovics. akii; belgrádi sajtóiroda az új jugoszláv moz

galom szervezésére küldött Zágrábba. Azt mondani sem keli, hogy a horvát zászló mellett a szerb zászló is ki volt tűzve. Hogy ezek az új stílusú Zrínyi-Frangepán-ünnepek milyen tendencia szolgálatában állanak, azt szépen elárulta a mosztári ünnep. Itt az ünnepből nagy tüntetés lett a monarchia ellen, mely tüntetés napokig izgalomban tartotta egész Hercegovinát. A horvátok Zrínyi és Frangepán-kultusza éppúgy összefér a lojalitással, mint a mi Kossuth-kultuszunk és ezt a kultuszt akarják most a nagy-szerb eszme szolgálatába állítani.

Az ilyen mosztári esetek valószínűleg nem találkoznak Marjanovicsek és Pribicevicsek helyeslésével, mert fölösleges őszinteséggel leplezik le a nemzeti ifjúság mozgalmának igazi célját, ők inkább óvatosan akarják előkészíteni azt a nagy napot, mikor Szerbia kiterjeszti hatalmát a Drinán és a Dunán túl is, amint azt a napokban Kosztics Dragutin szerb ezredes a hazabocsátott tartalékosoknak megígérte.

E nagy nap előkészítése, főleg a nemzeti ifjúság egyetemi politikájával folyik. Mióta a Bach-korszakban a prágai siserahad ellepte Horvátországot is, ahol azonban kedvezőbb talajra talált, mint nálunk, állandó a csehek beszivárgása s viszont a horvát intelligencia egy jelentékeny része Prágában nevelődik, hol német és magyar gyűlölettel, a monarchia megvetésével telítődik meg.

A zágrábi horvát egyetem felállítása némi korlátokat állított a prágai apostolok működése ellen, ezért most az a cél, hogy a zágrábi egyetem megfosztassék horvát jellegétől és délszláv egyetemmé legyen. Mivel az osztrák alkotmányosság újra felmondta a szolgálatot és ezáltal egyelőre lehetlenné vált a laibachi szlovén egyetem felállítása, előállottak azzal a követeléssel, hogy a zágrábi egyetem diplomái Ausztriában is érvényesek legyenek. Horvát lapok jelentései szerint az osztrák kormány máris beleegyezett a dologba s most már csak a horvát országos kormány hozzájárulása szükséges és megvan a délszláv egyetem. Mintegy az új korszak előfutárjaként Ilesics raarburgi gimnáziumi tanárt, aki egy lázító beszéde miatt most is vizsgálat alatt áll, a szlovén irodalomból magántanárnak képesítette a zágrábi egyetem és az *Obzor* máris rendes katedrát kíván számára. Itt sürgősen cselekedni kell. Meg kell akadályozni a reciprocitást s ezáltal rászorítani az osztrák kormányt a laibachi szlovén egyetem felállítására és el kell követnünk mindent, hogy a szarajevói bosnyák egyetem is megvalósuljon, mert ha a horvát főváros elveszíti horvát jellegét, az egész horvátság beleolvad a szerbségbe. A zágrábi egyetem sürgősen fel kell állítani az orvosi fakultást is, mert az ősszel megnyílik e fakultás a belgrádi egyetemen és félő, hogy oda fognak jární a horvát orvosnövendékek is.

Mindez nem illiberalitás, nem zsarnoki beavatkozás déli tartományaink kulturális ügyeibe, csak politikai előrelátás és déli szláv

nemzeteink kulturális ügyeinek szívünkön viselése. Kívánjuk, hogy a másfél milliányi művelt szlovén nép saját anyanyelvén nyerhesse a legmagasabb kiképzést is, kívánjuk, hogy a majd két milliányi bosnyák nép saját külön történeti hagyományainak megfelelő külön bosnyák egyetemet kapjon, de nem engedhetjük a hozzánk ezer testvéri kötelékkal fűzött horvát nemzet külön faji jellegének megszüntetését, nem engedhetjük, hogy a külön szlovén és horvát nép a monarchia végveszedelmére elsüllyedjen az orthodox nagy-szerb tengerben.

Szerbiában máris mindenki jogos örökségnek tekinti a mi délszláv tartományainkat. A Vatikánnal kötött konkordátum is nem azért fontos reá nézve, hogy új albán alattvalói hitéletét kielégítse, hanem mint néhány szerb lap be is vallotta, a királyság határain kívül lakó ötmilliónyi katolikus szerb szempontjából. Katolikus szerb nálunk lakik vagy százezer (sokácok, bunyevácok), a többi katolikus szerb: a horvátok és a szlovének. Ezek számára akar kegyes biztatás lenni az új szerb érsekség és két püspökség. A mi délszláv világunkban ilyen visszhangot is keltett a konkordátum és a dalmát katolikus papság, mely az osztrák kormány hibájából a legjobban van áthatva a délszláv nemzeti egység gondolatától, tömegesen ajánlja fel szolgálatait az új egyházmegyéknek. A raguzai *Crvena Hrvatszka* ez alkalomból igen büszke lett „a mi” Szerbiánkra, Supilo lapja: a fiumei *Novi Liszt* azon sajnálkozott, hogy a horvátok nem írnak cyrill betűkkel.

Marjanovics Milán úr Zágrábban büszkén nézhet körül. Soha a szerb irredenta nem volt még ennyire erős, mint ma, mikor egy állítólag kormányképes párt vette oltalma alá. A *Narodno Jedinstvo* a jó Isten tudja milyen pénzen, nagy virágzásnak indult s azon reményben, hogy az új Jugoszlávia határain kívül úgy sem olvassák, nagyon is érthetően kezd már beszélgetni. Április 27-iki számában egy igen tanulságos cikk olvasható *Horvátság és délszlávság* címen. Itt rámutat arra, hogy a horvátság sokkal gyengébb, mint a szerbség. (Közbevetőleg legyen mondva, hogy ez igaz, s hogy éppen ezért kár még nekünk is gyöngíteni szerb-barát politikával a horvátságot.) Ebből az következik, hogy „a horvátságnak ugyanazt az értelmet és tartalmat kell adni, ami a szerbségnek van”. Azután „meg kell mutatni azoknak ott fent, hogy nemcsak a szerbek a veszedelmes és gyanús elemek és hogy a horvátok olyan hüek, mint az albánok, hanem ellenkezőleg, a horvátok is férfiak, a horvátokat is lehet üldözni, a horvátok is méltók tömlöcre és rabságra”. A horvátok úgy teljesítik kötelességüket, mint délszlávok, ha bosszúra gondolnak Gvozdért, ahol t. i. a magyarok ellen állítólag elesett Péter horvát király . . . Úgy látszik, Horvátországban nincs ügyészség.

Ilyen örvendetesen fejlődnek Horvátországban az események. Nincs más hátra, minthogy a délszláv mozgalmak legfőbb pátrónu-

sának. a szerb-horvát koalíciónak szolgáltassuk ki egészen Horvátország, övék legyen az országos kormány, akkor még örvendetesebben fognak fejlődni az események. Csak tette fel!

Magyar Hírlap. 1914. május II.

A HELYZET HORVÁTORSZÁGBAN.

Az unionista párt.

Parlamentarizáció. Ettől a hosszú szótól visszhangzik hónapok óta a horvát sajtó. Mióta Tisza jóvoltából a szerb-horvát koalíció megszerezte a horvátországi mandátumok többségét, állandóan ki vánja, hogy az országos kormány az ő soraiból alakíttassék meg. Hogy csak a mandátumok számában van a koalíciónak némi gyenge többsége (47 koalíciós képviselő, 41 más párti), de nem egyszermind a szabor összes tagjai között (a születésüknél vagy hivataluknál fogva szabortagok közt egyetlen koalíciós sincs), hogy a horvát országos kormány magyar és horvát közjogászok szerint egyaránt nem parlamentáris, hanem hivatalnoki jellegű kormány, hogy a praxis sem szól mellettük, az mind nem akadályozza meg a koalíciót abban, hogy kívánságát egyre követelőbben ne hangoztassa.

Skerlec a maga túlságos előzékenységgel nem zárkózott el a koalíció követelése elől. Csak két kívánsága volt. Az egyik az, hogy a négy osztályfői állás közül egy jusson a kormányzatát támogató unionistáknak, kik a kormányt támogató képviselők mandátumainak egyharmadával (15) rendelkeznek s akik a született és hivatalos szabortagokat kivétel nélkül híveiknek vallhatják s ezekkel együtt relatív szabortöbbséget is alkotnak, hogy ezeknek a kipróbált, hű magyarbarát politikusoknak is jusson egy osztályfőnöki állás. Másik kívánsága az volt, hogy ő maga válassza ki a koalíció soraiból leendő osztályfőit s három koalíciós képviselőnek (Mihalovich, Kriskovich, Popovics) fel is ajánlotta az osztályfőségeket. A koalíció mérsékeltbi szárnya, a horvátok. Skerlec első kívánságát honorálta is volna, de a szerbek ebbe nem mentek bele, a második kívánságot azonban – pedig munkatársai megválasztásának jogával a legszuverénebb parlament miniszterelnöke is bír – szinte egyhangúan visszautasították és magukat nemzeti konventnek képzelvén, Skerlecnek más osztályfőket jelöltek ki (Medakovich, Badaj, Kulmer). Már-már szakadásra került a dolog, mikor egy újabb paktummal egyelőre elodázták a válságot. A koalíció beleegyezett, hogy egyelőre minden maradjon a régiiben, kötelezte magát, hogy hét, leginkább közjóléti törvényjavaslatot (községi adók szervezete, tanítói fizetésrendezés, uzsora, tisztviselők nyugdíja stb.) megszavaz, de kijelentette, hogy a költségvetést a parlamentarizáció kérdésének megoldása nélkül nem szavazza meg.

A napokban újra összeült a szábor s így rövidesen sor kerül a költségvetésre is, melynek megszavazása nélkül Horvátország júliusi fogva ex-lexbe kerül. Most már tehát rövidesen dönteni kell valamely irányban. Kölcsönös engedékenységgel lehet ugyan valami újabb provizóriumot csinálni, de a dolognak sok értelme nincs. A fortvurst-lizás osztrák politikai bölcsességét nem szükséges hozzánk is átplántálni. A nagyon is zivataros magyar belviszonyok sem képezhetik akadályát egy céltudatos horvát politika megkoncipiálásának, mert a magyar ellenzék is hajlandó egy őszintén unionista horvát politikát akceptálni.

A parlamentarizáció kérdésének legkényelmesebb megoldása az volna, hogy a koalíció kívánsága teljesíthető. De helyes, átgondolt és céltudatos horvát politika lesz-e ez?

Hogy a koalíció nem egységes párt s ezért nehezebb a vele való kormányzás, az még nem lehet akadálya a koalíciós kormánynak. Hogy szabortöbbsége nincs, ez sem okozna a jelen órában nagyobb nehézségeket, mert az unionisták a maguk végtelen loyaltásáhan azután is folytatnák azt a visszavonulási politikát, melyet a választások elrendelése óta követnek. Ezeket a szempontokat tehát a döntésnél figyelmen kívül hagyhatjuk. A jelen órában semmi horvát parlamentáris akadálya sincs a koalíciós kormány kinevezésének.

De nyugodt lélekkel rábízhatjuk-e a kormányt a koalícióra?

Azt hiszem, az egész magyar politikai közvélemény osztatlanul kívánja azt, hogy Horvátország kormányát oly férfiak vigyék, kik rendületlenül ragaszkodnak a dinasztiahoz, a monarchia dualisztikus berendezéséhez és a Magyarországgal való unióhoz, ilyen férfiakból áll-e a koalíció?

Nem. Ma is vezérlő szerepet játszanak a koalícióban azok, kik nyakig be voltak mártva a nagyszerb összeesküvésbe, sőt éppen az utóbbi időben kihívóan képviselővé választották a legfőbb összeesküvőt, Pribicevics Valeriánt. Ma is azok vezérlik a koalíciót, akik a száborral a Magyarországtól való elszakadást akarták kimondatni, akik a trialista közjogi ellenzékkel szövetkeztek ellenünk s annak egyik szárnyával, a Starcevicianusokkal, ma is gyanús összeköttetésben vannak. A koalíció emberei ma is teljes erejükkel támogatják a nemzeti ifjúság mozgalmát, melynek nyíltan bevallott célja a monarchia összes délszláv tartományait egy testben egyesíteni, nem is szólva e mozgalom titkos nagy-szerb irredenta jellegéről.

Nemcsak a dinasztia, a monarchia és az unionizmus szempontjából kell kifogástalannak lenni a horvát kormánynak, hanem a horvátság szempontjából. Ez kívánja a nyolcszázéves történeti tradíció, ezt az 1868-iki kiegyezés szelleme, mely csak egy politikai nemzetet ismer a Drávántúl: a horvátot, de ezt kívánja a politikai okosság is. A horvát nemzet az ő bensőséges katolicizmusával örökre Nyugat-Európa műveltségéhez, és a Habsburg-dinasztiához fűzte sorsát s ezért

még azon fiai is, kik irántunk ellenségesen éreznek, nem akarnak a monarchiából kimenni, a dinasztától elszakadni. A koalíció a szerb-horvát egység álláspontját képviseli, amely egység még legszelídebb formájában is a horvátság nyugateurópai és katolikus jellegének gyengítését jelenti, ami által csökken a monarchiához való ragaszkodás érzése is. A koalíció hívei azonban éppen nem képviselik a szerb-horvát egység legszelídebb formáját s amit ők ma nem mernek megtenni, azt elvégzi pártfogoltjuk, a nemzeti ifjúság, amely következetesen iparkodik mindazt, ami horvát, elszerbesíteni. Szabad-e kiszolgáltatni a horvát nemzetet ennek a gyanús délszláv társaságnak?

Indokolhatná még ily körülmények közt is a koalíciós kormány kinevezését, ha a szerb-horvát koalíció Horvátországban annyira hatalmas volna, hogy ellene nem lehetne alkotmányosan kormányozni. Bár ez esetben meggondolandó volna, hogy a *suprema lex salus reipublicae* elve alapján nem volna-e tanácsosabb eltekinteni az alkotmányosságtól, de ez esetben valóban még mindig indokolható volna a koalíciós kormány kinevezése azzal a biztatással, hogy hiszen a bán majd vigyáz rájuk, hogy bajt ne csinálhassanak. De valóban ennyire hatalmas-e a koalíció?

Nem. Soha kedvezőbb körülmények közt nem ment bele még választásba a koalíció, mint a múlt év decemberében s még sem tudta elérni régi mandátum-számát (57), hanem annál csak jóval kevesebbet (48), ezt is csak kerületek igazságtalan beosztása miatt, mert a szavazatoknak kétötöde sem esett rájuk s ennyi is csak úgy, hogy az unionista szavazók a legtöbb helyen őket támogatták. Az általános választások óta öt kerületben volt időközi választás. Ebből az öt kerületből csak kettő lett a koalícióé, ezek közül is egy csak az ellenzéki frakciók viszállya miatt. Mindez a koalíció hanyatlására vall. Nem kell arról sem megfélemednünk, hogy még a délszláv egység hívei közt is veszedelmes ellenségei vannak a koalíciónak. Egyrésztől Supilo, aki a tengerparti nemzeti ifjúságot már zászlaja alá gyűjtötte, másrészt az *Obzor*, a legelterjedtebb és legmagasabb színvonalú zágrábi lap. A koalíció dolgai tehát éppen nem állanak fényesen odalent s csak a hatalom tarthatja továbbra is többségben.

Van még egy eshetőség is, mely indokolhatná a koalíciós kormány kinevezését, egy olyan eshetőség, melyet maguk a koalíciósok is szoktak emlegetni, nevezetesen az, hogy ők az utolsó kiegyezési párt, utánuk többet az unió nem kaphat többséget Horvátországban, így van-e ez? Valóban nem lehet a koalíció elejtése esetén egy új unionista pártot alakítani?

Soha oly kedvezőtlen körülmények közt nem ment párt választásba, mint az unionisták decemberben. Ők, akik mindig kormánypárt voltak, sajnos *csak* kormánypárt, előre mint elejtett párt mentek bele a választásba, akkor, mikor egy elég szélső párt előre akceptálva volt kormányképesnek. Az egyik unionista frakció, mely pedig

a közjogi ellenzékre is befolyást tud gyakorolni, kísérletet sem tett mandátumszerzésre, a másik frakció, a volt nemzeti párt, kimondta feloszlását és hívei csak szervezetlenül léptek fel kis számban, a harmadik frakció, az eszéki centrum-klub szervezeten ment ugyan a küzdelembe, de gyengesége miatt a siker reménye nélkül. S mégis mi lett az eredmény? A volt nemzeti párt tagjai közül tizenketten nyertek mandátumot, a centrum-klub két mandátumot kapott, de szavazóinak száma több, mint tizenöt százalékkal gyarapodott. Az unionista mandátumok száma december óta még eggyel szaporodott, úgyhogy ma a mandátumok erős hatoda (15) az övék. Egy régebbi cikkemben hosszú statisztikai számításokkal bizonyítottam, hogy az általános választásokon is a szavazók több mint harminc százaléka unionista érzelmű volt, azóta ez a százalék csak emelkedhetett. Nem kell azt sem elfelejtenünk, hogy a koalíciós képviselők közt is van tíz-tizenöt, aki alapjában véve őszintén unionista – ilyenek pl. a Skerlecz által kiszemelt osztályfők is – és csak a viszonyok kényszere alatt foglal helyet a koalícióban s játszik ott épp olyan csendes, visszavonult szerepet, mint a szászor unionista tagjai. Ezek alapján nyugodt lélekkel állíthatjuk, hogy igenis egy új, őszintén unionista, a dinasztia, a monarchia, a magyarság és a horvátság szempontjából egyformán megbízható pártot ma is lehet alakítani, sőt talán egy ilyen párt a mai szászorban is megalakulhat és okkal-móddal képes az ügyek vezetésére addig is, amíg egy új választás keresztüztüzből megerősödött és megtisztultan, mint nagy egységes kormánytöbbség vissza nem kerül.

Szállongó hírek állítják, hogy Skerlecz egy új unionista párt alakításán fáradozik. Ha igaz ez a hír, a tervezett új alakulást a legmelegebb rokonszenvvel üdvözljük s felhívjuk az összes unionista frakciókat, hogy félretéve minden személyes torzskalkodást, – az unionisták e sorvasztó betegségét, – egyesüljenek mindnyájan az önzetlen hazafias horvát nemzeti politika jegyében.

Magyar Hírlap. 1914. június 10.

A HORVÁT HELYZET.

Zágráb, 1917. június 10.

Az új magyar kormány egyik legsürgősebb feladata a horvát válság megoldása. A június végén lejáró indennitás, a magyar-horvát pénzügyi kiegyezés egyaránt sürgőssé teszik a válság elintézését. Mégis azt szeretnők, hogy, mikor az anyaország politikai szervezetében úglátszik egészen új korszak mesgyéjén állunk, ne vezéreltesse magát a magyar kormány a horvát válság megoldásában kényelmi szempontoktól, azaz ne nyúljon minden habozás nélkül ahhoz

az expedienshez, mely a sürgős állami feladatok legsimább elintézését biztosítja, ha egyébként ez az expediens egyáltalán nem jelentené is a Héderváry bánágának utolsó évei óta hol nyíltan, hol lappangóan, de folyton tartó horvát válság megoldását. Azokhoz a férfiakhoz, kikre a király és a nemzet bizalma az új modern Magyarország megalapozását bízta, nem illenék a kontárkodás a horvát kérdésben sem. Legyen szabad e sorok írójának, ki nem tartozik egyetlen horvát politikai párthoz sem, de aki egy évtized keserves munkájával iparkodott magában a magyar és a horvát nemzeti eszme összhangját megteremteni és akinek az a szubjektív érzése, hogy egyformán magáénak vallhatja mindkét nemzet törekvései azokra az okokra rámutatni, melyek csekély véleménye szerint állandósították a horvát válságot s melyek megszüntetésével remélhető csak Horvátországban a konszolidált viszonyok megteremtése.

A magyar-horvát viszonynál a legfőbb baj az, hogy az újabb alkotmányos érában a két nemzet két külön szemszögből tekinti egymáshoz való viszonyát. A magyarok a 68-i kiegyezés, a horvátok a horvát nemzeti eszme szemszögből. A magyar közvélemény szerint a Deák Ferenc-féle fehér lapra a horvátok maguk írták rá összes óhajaikat, tehát az 1868: XXX. t.-cikk a horvát nemzet minden jogos kívánságát kell, hogy kielégítse. Ennélfogva minden horvát kívánság, mely e törvénycikkben nem foglaltatik, jogtalan túlzás, mellyel szemben a magyar-horvát kiegyezés változatlan fenntartása a legfőbb állami érdek. A horvát közvélemény viszont nemzeti vágyai és törekvései mértékéül nem hajlandó egy törvényt elismerni, hanem egyedül csak e törekvések és vágyak horvát nemzeti szempontból való üdvös voltát.

Ez ellentétet az alkotmányos horvát bánoknak, báró Rauch Le vinék, a magyar-horvát kiegyezés tető alá hozójának, még sikerült áthidalnia, de az ő távozása óta senkinek másnak. A palliatív eszközök, melyekkel azóta horvát bánok és magyar kormányok dolgoztak, csak elmérgesítették a bajt. Miután a dualizmus következtében a centralista eszmék folytonos jelentkezése ellenére is a tényleges hatalom Horvátországban a magyar kormány kezében volt, az egymást váltó horvát bánoknak legfőbb feladata az volt, hogy a 68-i kiegyezést minden áron megvédelmezzék. Az ár pedig a horvát nemzet hibájából állandóan a horvát nemzeti eszméből fizettetett meg.

A kiegyezés legkitartóbb ellenzői természetesen a horvát államjog híveiből kerültek ki. Ez a tiszteletreméltó nemzeti ellenzék a horvát nemzet egyrészét hova-tovább a meddő negációba sodorta. A horvát bánok, ahelyett, hogy e nem kiegyezésbarát, de jó horvát hazafiakkal keresték volna a megegyezés útjait, a kényelmesebb módhoz folyamodtak: egyszerűen kormánytöbbséget akartak és szereztek e többséget onnan, ahonnan legkönnyebben kapták. Az illyrizmus óta a délszláv egység gondolatától átitatott nem faj-horvát elemekből és

a szerbekből került ki a nemzeti párt legnagyobb része, mely a régi unionisták bukása után negyedfél évtizedig vezette Horvátország ügyeit. Nem akarjuk a nemzeti párt érdemeit tagadni, de azt sajnos, kétségtelennek tartjuk, hogy a horvát nemzeti eszme ellen a legtöbbit ők hagytak véteni. Mint a magyar szabadelvűpártnak, nekik is a legfőbb gondjuk a hatalom monopolizálása volt s miután hatalmukat komoly veszedelem csakis a nemzeti ellenzék részéről fenyegette, minden eszközt helyeseltek, amely az ellenzék gyengítését jelentette.

A horvát bánok, különösen Héderváry, azt hitték, hogy a kiegyezést a legbiztosabban úgy védelmezik meg, ha a nagyon is akcentuált horvát nemzeti jelleget, melynek túltengő önérzetéből sarjadzott ki a horvát államjog gondolata, színtelenebbé teszik. Erre az illyrizmus óta igen alkalmas eszköz volt a reális horvát nemzeti gondolatnak egy irreálisnak látszó délszláv gondolattal való felcserélése. A délszlávokat nem izgatták az államjogosak hamisított és nem hamisított oklevelei, ők hűségesen ragaszkodtak a kiegyezéshez, de a leg-hívebbeknek is ott élt a szívében a szerbekkel való legalább is kulturális egységnek érzése. Így sikkadt el az iskolából és a közigazgatásból a horvát nemzet és jött helyébe a „horvát vagy szerb”. Természetesen egy percig sem hisszük, hogy bármelyik horvát bán is tudatosan a délszláv-egységre törekedett volna, de elhibázott eljárásuknak e törekvés megerősödése volt az eredménye.

A nemzeti ellenzék megérezte a veszedelmet, amely ilyen körülmények között a horvát nemzet önálló nemzeti életét fenyegette, de ahelyett, hogy megpróbálta volna a kiegyezéshez való közeledést, a kiegyezést kiáltotta ki minden rossz forrásának és legfőbb törekvése volt ezt meggyűlöltetni. Nem bízván benne, hogy a kiegyezés megbuktatása saját erejéből sikerüljön neki, szövetkezett a bécsi centralistákkal és a dualizmus romjain remélte a horvát államjogot felépíteni. Persze ez a szövetkezés Magyarországon nagy visszatetszést szült, miáltal Horvátországban csak megerősödött a már szinte horvátellenesnek mondható irányzat.

Alig egy emberöltő alatt meghozta az elhibázott horvát politika a maga gyümölcseit. Egyrészt a nemzeti párt színtelen délszlávágamásrészt a jogpárt merev negációja nem tudta kielégíteni az újabb nemzedéket. A két irány szakadárjai az ú. n. szerb-horvát koalícióba verődtek össze, melynek tagjai, hol a horvát államjogot, hol a délszláv nemzeti eszmét szegezték Budapest és Bécs ellen és Prágával és Belgráddal szövetkezve nemcsak a dualizmus megbuktatására, vagy a horvát nemzeti jellegnek a délszlávval való felcserélésére törekedtek, hanem esetleg a Monarchia romjain való megteremtésére az egységes nemzetté gyúrandó szerb, horvát és szlovén népekből álló hatalmas Jugoszláviának.

A szerb-horvát koalíció a nemzeti pártot hamarosan megbuktatta s azóta állandó a válság Horvátországban. Az utóbbi évek történetét nem szükséges részletezni. A viszonyok kényszere alatt a koalíció sok mindent átvett a nemzeti párt hagyományai közül. Magát ma már kiegyezéshű pártnak vallja, bár amint egy előkelő tagja a pártnak, Badaj a szaborban pár hónapja nyíltan megmondta: az ő unionizmusuk csak taktikai unionizmus, de a délszláv eszmének, még pedig nem a nemzeti párt színtelen alakjában ma is feltétlen hívei. És az az évtized, amióta a koalíció a horvát közélet előterében mozog, e programmpontban már is nagy eredményeket mutat fel. Hiszen csak e hónapokban lehettünk tanúi annak, hogy Pavelic, a horvát jogpárt egyik szárnyának vezére, a délszláv egység alapjára lépett.

E sorok írója azt gondolja, hogy a horvát válságot igazán megoldani csakis úgy lehet, ha a horvát nemzeti eszmét sikerül összhangzásba hozni a magyar-horvát kiegyezéssel. Nagyon is tisztában van vele, hogy ez a feladat igen nagy nehézségekkel van összekötve, de egyrészt tudja, hogy úgy a most uralomra jutó magyar pártok, mint egyes horvát pártok és párttöredékek részéről megvan az egymás megértéséhez szükséges jóindulat, másrészt pedig meg van győződve, hogy csak az ilyen gyökeres megoldás méltó az eljövendő magyar kormányhoz.

Új Nemzedék, 1917. június 17.

A HORVÁT VÁLSÁG MEGOLDÁSA.

Zágráb, [1917.] július 2.

Háromheti vergődés után a horvát válság elintézését nyert: Mihalovich Antalt öfelsége horvát bánná nevezte ki. Amilyen meglepetés volt Esterházy miniszterelnöki kinevezése, épp annyira meglepő az új bán kiválasztása is. De amíg Esterházy esetében csak személyi meglepetés ért bennünket, Mihalovichnál tárgyi is. A horvát válság úgy indult meg, hogy mindenki egy új politikai irány kibontakozását várta s most úgylátszik, hogy részben új emberekkel a régi irány tér vissza.

Nem vagyunk beavatva a dologba, hogy mi okozta ezt a csodálatos fordulatot, de a miniszterelnököt eddigi szerepléséből olyan férfúnak ismerjük, aki e megoldási módhoz sem nyúlhatott kapkodásból, hanem bizonyára jól megfontolt politikai koncepcióból. Nincs okunk az új bán személye iránt sem ellenszenvvel lennünk, sőt készséggel elismerjük, hogy rövid verőcei főispánsága alatt érdemeket szerzett, hogy Szlavónia közgazdasági, egész Horvátország politikai életében előkelő szerepet játszott, hogy unionizmusa minden kétségen felül áll, szóval olyan férfú, aki egyéniségénél fogva nem látszik méltat-

lannak lenni az ősi báni székre. Nem vagyunk barátai az örökös ellenzékieskedésnek sem, éppen ezért őszintén örülnénk neki, ha Mihalovich kinevezése végre véget vetne a már két évtizedes horvát válságnak s egy új, egészségesebb irány kezdetét jelentené. Mégis kénytelenek vagyunk bevallani, hogy a miniszterelnök iránt érzett minden tiszteletünk, a bán iránt érzett minden becsülésünk mellett is, a horvát válság elintézését nem tudjuk szerencsésnek tartani és éppen ezért nem tudunk bízni Mihalovich vállalkozásának sikeres és tartós voltában.

Aki a horvát közélet tüneteit az utolsó évtizedben figyelemmel kísérte, lehetetlen volt észre nem vennie, hogy a szerb-horvát koalíció előtérbe lépése s ezáltal a délszláv eszmének fenyegető előretörése óta a régi szabású magyaron unionizmus és a kilencvenes évek nyakas horvát jogpárti radikalizmusa a közös ellenségtől való félelmében egymás megértésére törekszik. A világháború egyrészt a legélesebben rávilágított a délszláv eszme mögött tudatosan és tudattalanul rejtőzködő nagyszerb gondolatra, másrészt a közös ellenségek ellen való harcban a hajdani végbeli vitézek testvéri megértését ébresztette fel a két leghősiesebb nemzet fiaiban, a magyar és a horvát katonákban. Mikor aztán Tisza István gróf bukásával Szent István egész birodalmában megszűnt az a nyomasztó politikai atmoszféra, mely elsorvadásal fenyegette a nemzeti lét minden tényezését, Horvátországban is remények támadtak, hogy Skerlecz kiskorú és korlátolt uralmát felváltja az ú. n. horvát kurzus, azaz mindazon férfiaknak összefogása és kormányrajutása, akiknek szent a horvát nemzeti gondolat. Hogy ez az irány fog győzedelmeskedni, ebben a reményünkben csak megerősített bennünket az a nagy megértés, mellyel az elmúlt években minden horvát nemzeti törekvés az alkotmánypárt illusztris vezérénel találkozott. Aki a mostani válság lefolyása alatt az egyetlen őszintén unionista horvát lap, az eszéki *Die Drau*, és a jogpárti *Hrvatska* cikkeit figyelemmel kísérte, a két irány politikusaival érintkezett, azt érezte, hogy a magyar-horvát viszony új alakulásának küszöbére érkezünk: és a legbiztatóbb auspíciumok között megindult tárgyalások eredménye mégis a régi irány megerősödése lett.

Erős meggyőződésünk, hogy az ú. n. horvát kurzus előfeltételei már oly erősek Horvátországban, hogy ennek tartós visszafojtása többé nem lehetséges. Minden kísérlet, mely nem ezen alapszik, magában hordja a bomlás csíráit. Mihalovich tehát vagy rátér hamarosan erre az ösvényre, vagy néhány csalódással gazdagabban hamarosan félreáll.

Az új bán terveit hiteles formában nem ismerjük, de politikai múltjánál és jelen helyzeténél fogva kizártnak kell tartanunk az előbbi eshetőséget. Ami jövődől terveiből kiszivárgott, az arra vall ugyan, hogy valamennyire érzi az idők változását s iparkodik is kissé

hozzá alkalmazkodni, de lényegében a régi emberekkel és a régi elvekkel akar dolgozni, ezért nem tudunk működéséhez reményeket fűzni.

A koalíciós sajtó (*Hrvatska Rijec*, *Agramer Tagblatt* és az ál unionista *Jutarnji List*) ugyan úgy találja, hogy az új bán sok tekintetben új és Horvátországra nézve örvendetesen új dolgokkal jön, de ha egy kicsit szemébe nézünk ezeknek az új dolgoknak, a friss festés mögött régi ismerőseink arcvonásait véljük felfedezni.

Új dolog, hogy a bán a koalíció tagja, de már nem új, hogy osztályfőit szintén a koalíció tagjai közül akarja kiválogatni. Még nagyon is emlékeztünkben van Pejachevich ú. n. nemzeti kormánya, mikor a magyar országgyűlésen a horvát obstrukció folyt, mikor báró Nikolic-Podriniski Miklós a horvátországi magyarok üldözésével tüntette ki magát, Supiló virágozott és Tuskan Gergely puskával készül a Bécs ellen. Azután meg az alkotmányos többségi elvnek sem les/akkora diadala az új horvát koalíciós kormány kinevezése, mint azt a *Hrvatska Rijec* megállapítja és az *Obzor* meg a *Pester Lloyd* lelkesen utána mondja. Hiszen a koalíció a maga negyven mandátumával ma már a mandátumok (88) általános többségével sem rendelkezik, arról nem is szólva, hogy a Szábor virilista tagjai közül alig fogja egy kettő magát a koalícióhoz számítani. Bizony az unionisták támogatása nélkül épp olyan kisebbségi kormány lesz a második koalíciós kormány, mint volt az első. vagy amilyen lett volna az unionista-jog párti alakulat.

E szépséghibán új párt alakításával akar állítólag segíteni Mihalovich. Tempora mutantur! 1915 őszén agrár-pártot tervezett Mihalovich, most horvát demokratapártot csinál. A pártalakításnak az is volna a célja, hogy a koalíciónak kissé, hogy is mondjuk . . . nem minden gyanún felül álló báránykáit szépszerével ki lehessen rekeszteni az új akolból, hogy az a Szmrecsán} ne okoskodhassék többet. Attól tartunk, ez a tisztálkodási folyamat a Starcsevicsianusok nag} bánatára, kik újabban a koalíció levezető csatornájának szerepében tetszelegnek maguknak, a többség megtarthatása miatt nem lesz elég alapos, de ettől eltekintve is több-kevesebb megbízhatatlan ember el távolítása és egy névcsere még nem jelenti a koalíció teljes átalakulását. Ezt csak az unionak végleges és utógondolat nélküli elfogadása és a délszláv eszmével való teljes szakítás jelentené. Egyelőre csak azt halljuk, hogy lesz egy demokratapári egy báró és egy horvátpárt egy szerb elnöklete alatt. Nikolic volna ez az elnök és az új párt állítólag ragaszkodnék ahhoz is, hogy a horvát Szábor elnöke továbbra is szerb legyen: Medakovic Bogdán.

Az új pártnak legfőbb feladata volna a választói jog kiterjesztése. Horvátországban csak az anyaország politikai fejleményei tették aktuálissá a választói jogot. De nem volna helyes, hogy egy állami közös s égen belül a polgárok különböző jogokkal legyenek ellátva, ennél

lógva jogosnak és sürgősnek kell tartanunk a horvát választói jog ki (erjesztését is. Azonban azt szeretnők, hogy ezzel kapcsolatban megszűnnék Tomasichnak a koalíció segítségével összetákolt ú. n. *szerb választási geometriája*, azaz az a ravasz kerületi beosztás, mellyel a Tomasich-féle korrupt nemzeti párt és a szerb-horvát koalíció javára erősen megnövelték a szerb kerületek számát a horvátok hátrányára. E témával akkor fogunk részletesen foglalkozni, ha majd napirenden lesz a választói jog, most Kovacevic Milánnak horvát és némel nyelvű kis összeállítására (*hkaz o ziteljstvu kraljevina Hrvatske i Slavonije* etc. Zagreb 1917. 24 l.) utaljuk az érdeklődőt és csak egy példát hozunk fel. A legszerbebb megyében, Lika-Krbavában, ma 20.000 emberre esik egy képviselő, míg a leghorvátabb megyében. Varazsdban 34.000-re, sőt a $\frac{3}{4}$ horvát lakossággal bíró Zágráb és Belovár-Kőrös megyékben 35.000-re, illetőleg 37.000-re. Nem tételünk fel a koalícióról, vagy ha jobban tetszik, demokratapártról akkora önzetlenséget, hogy igazságosan növelje a horvát kerületek számát, mikor éppen ezekben nincs semmi talajuk sem. Viszont nem képzelnék el, hogy a horvát közvélemény továbbra is túrje a horvát nemzetnek saját hazájában való hátratételét.¹

Ezek azok a legfontosabb indokok, amelyek miatt nagy szkepszissel nézünk Mihalovich bánóságának jövője elé. A szomorú csak az a dologban, hogy Horvátország ismét kísérleti nyúllá lett és a kísérlet árát ismét az unionizmus és a horvát nemzeti eszme fizeti meg

Új Nemzedék. 1917. július 8.

HORVÁT DOLGOK.

Lapszemelvények és kérdések.

I.

A Szábor július hó 20-iki ülésén Peirícic Starcsevicsiánus képviselő kétórás beszédben szedte le a keresztvizet a jogpártról. A többi közt azt mesélte, hogy az imént lezajlott válság alkalmával Andrassy Rauchot akarta bálná kineveztetni, de Vázsonyi Rauch eilen volt és táviratilag segítségül hívta Jászi Oszkárt, s így sikerült is a kinevezési megakadályoznia.

Hasonló történeteket írogattak június utolsó napjaiban a koalíció hivatalos lapja a *Hrvatska Rijec*. a hozzája közelálló *Obzor*, a minőrum gentiumról nem is szólva. E sorok írója, mint javíthatatlan újság

¹ Mi a horvát választási reformtól a szlavóniai magyarság és svábság jogfosztott állapotának *megszüntetését is* várjuk. Horvátországban ma csak annak lehet választójoga, akinek horvát községi illetősége van. Éppen azért drávántúli testvéreinket mindenképen megakadályozzák az illetőség megszerzésében s így marad majd 300.000 ember minden képviselő nélkül.

olvasó, annakidején mindezt elolvasta, de azt hitte, hogy ez mind Demetrovics György termékeny fantáziájának zöld színű gyermeke, azonban két napra Petricic leleplezése után Horvátok és a magyar demokrácia c. széljegyzetében a *Világ* mindenben megerősíti Petricic közléseit és megállapítja, hogy „a magyar és a horvát nép hálás lehel Vázsonyi igazságügyminiszter, Jászi Oszkár és mindazok iránt”, akik a Frank-pártiak mesterkedéseit tönkresilányították és „akik az intrikák, népcsalások, becsapások, őszinteség hiány politikája helyett a testvériesség és megértés szellemét igyekeznek megteremteni.”

Miután a *Világot* illetékesnek kell tartanom arra, hogy Jászi Oszkár nevében beszéljen és miután Vázsonyi miniszter úr azóta tudtommal sehosem cáfolta meg a *Világ* által neki tulajdonított szerep hitelességét, illő tisztelettel bátorkodom kérdezni, micsoda joga avatkozott bele Vázsonyi a horvát válság elintézésébe, holott Horvátországnak igazságügyi autonómiája lévén, a magyar igazságügyminiszternek horvát ügyekbe beleszólása nincsen?¹ Arra is kíváncsi vagyok, igaz-e az, hogy az új magyar kormánynál valóban annyira hatalmas ember-e Jászi, hogy Vázsonyi egy Andrássy ellen őt kénytelen táviratilag mozgóztatni?

II.

Ismeretesek a vádak, melyekkel Szmrecsányi képviselő hat koalíciós képviselőt illetett. A horvát válság megoldásának napjaiban a *Pester Lloyd* és az *Obzor* ismételten és láthatólag egy forrásból azt jelentgették, hogy Esterházy miniszterelnök úr a koalícióval való tárgyalásaiban ennek a dolognak tisztázását követelte. Akkoriban oly hírek jártak, hogy a kényes kérdést egyelőre úgy kerül meg, hogy Mihalovich új pártot, horvát demokrata pártot alakít és az új alakulásból kimaradnak a kompromittált képviselők.

Azóta kiderült, hogy ez a hír alaptalan volt, pedig Demetrovics György, a horvát szocialisták egyik vezére, aki a legújabb válság megoldása óta állandóan úgy gerálja magát, mint a koalíció megmentője, külön cikkben is bejelentette az új alakulást a magyar közvéleménynek. (A demokratikus eszme Horvátországban. *Világ*, 1917. július 3.) Az új pártból csak annyi az igaz, hogy a bánnak meglepően üres programbeszédébe belekerült ez a mondat: „Ez a kormány horvát és demokrata óhajt lenni.”

A koalíció tehát megmaradt, mindössze két képviselő kivált a pártból s a párt új tisztikart választott magának. A Bécset lepuskázni akaró Tuskan Gergely „dész”-elnök, a Szerb Nikolic elnök lelt és ott találjuk a tisztikarban a Szmrecsányi-féle afférból nagyon is ismeretes

¹ A magyar igazságügyminiszter a minisztertanácsban, mint bármelyik más miniszter hozzá szólhat a horvát ügyekhez is, természetesen az ő minisztertanácsi határozattá lett nézetéért a horvát miniszter viseli a felelősséget, ha le nem mond.

Rajcicot és a többi a listán lévő urak közül is Lorkovic, Suramin, Wilder az új érában is folyton szerepelnek.

Mikor öfelsége a cseh hazaárulóknak megkegyelmezett, a *Hrvatska Rijec* el volt ragadtatva és a többi közt ezt a megjegyzést fűzte a dologhoz: „Mindezek az események memento azon néhány ember számára Horvátországban, akik ... az ú. n. Pasic-féle listával akarták politikai ellenfeleiket megsemmisíteni. Az idő rosszul volt az ilyen politika számára megválasztva . . . (Ausztriában is) azok kapnak igazat, akikre német részről folyton azt kiabálták: Hazaárulók!” (*Hrvatska Rijec*, 1917. július 3.) Egy másik, a koalícióval szövetkezett lap a cseh-amnesztia által nem túlságosan elragadtatott magyar közvéleményt figyelmeztette, hogy Andrássy, Kossuth, Klapka éppen olyan hazaárulók voltak, mint Kramafz. (*Jutarnyi List*, 1917. július 12.)

Miután Hideghéty, volt horvát miniszternek a *Nyolcórái Újságban* leadott nyilatkozata óta, mely nyilatkozat annakidején igen nagy méregbe hozta a koalíciót, hivatalos részről a nyilvánosság előtt semmi állásfoglalás nem történt a Pasic-féle konfidens-lista ügyében, tisztelettel bátorkodom kérdezni, tisztázott-e már ez az ügy? Rágalmazó-e Szmrecsányi? Ha igen, akkor miért jutalmazták pozsonyi főispánsággal, ahelyett, hogy a magyar közéletből száműznék? Ha nem, akkor hogyan szerepelhetnek a megvádolt képviselők tovább is a magyar és a horvát országgyűlésen? Hogyan lehetett ez esetben egy olyan pártra bízni Horvátország kormányzását, mely ilyen tagjait nem veti ki magából? És ha ártatlanok Rajacicék, miért örül a koalíció hivatalos lapja a hazaárulók évadjának bekövetkezésén?

III.

A koalíció tudvalevőleg unionista párt. Annyira hű az unióhoz, hogy a horvát válság megoldásakor irtózott a gondolattól is, hogy bármilyen nem unionista párttal együttműködjék. Mihalovich programbeszédén is az unionizmus szelleme vonul végig, ugyanakkor mikor hangsúlyozza, hogy ő és kormánya a koalícióval egy hús és egy vér.

A magyar országgyűlés utolsó ülésén Hreljanovic koalíciós képviselő a bosnyák szábor összehívását sürgette a magyar kormánytól. Hreljanovic és társai előzőleg Dimoviccsal, a bosnyák szábor mérsékelt szerb pártjának vezérével, a koalíció régi barátjával tanácskoztak. Dimovic viszont Bécsből jött, ahová Korosecnek, a Reichsrat délszláv klubja elnökének meghívására ment, aki tudvalevőleg a szerb, horvát és szlovén népeknek egy államtestben való egyesítését követelte. A bosnyák szábor összehívásának célja az volna, hogy ez is az egyesítést kívánja. Ezt, kedves olvasó, elolvashattad mind az osztrák, sőt a magyar lapokban is.

A horvát lapokban is akad erre nézve egy és más érdekes dolog. Mellőzve az ellenzéki és kisebb jelentőségű koalíciós lapokat, csak a három legfontosabb jugoszláv lap néhány cikkére szorítkozunk.

Az *Obzor* július 7-én a triesti *Edinost* (Egység) c. politikai klub hasonló nevű lapjából átveszi Rybarz szlovén képviselő jelentését a délszláv klub működéséről az osztrák Reichsratban. A jelentés a következő rejtelmes szavakkal végződik: „Amidőn ezután kifejezett óhajtásra a képviselő úr felvilágosítást adott a szerb-horvát koalíció álláspontjáról a Délszláv Klub álláspontja felől, amely felvilágosítás teljesen kielégítő volt” – az elnök köszönetét fejezte ki neki.

Július 9-én a *Hruatska Rijec* ezt írja: „A délszláv kérdésnek nem lehet, nem szabad és nem is fog ebből a háborúból megoldatlanul kikerülni. Meg kell oldania a Monarchia délszlávjai nemzeti egyesítésének szellemében.” Éppen ezért a horvát kormánynak közölnie kell az illetékes körökkel, hogy a horvát válság elintézésével semmi sem oldotta meg.

Ugyanitt július 10-én Andrásynak a föderalizmus ellen írt cikkét ismeri i,ven, ezt írja a lap: „A történelem megy a maga útján, nem tördök senkinek cikkeivel, hanem új viszonyokat, új helyzeteket teremt... A történelem fejlődéséi nem fogja és nem tudja megakadályozni senki.”

Andrassy cikkére visszatér másnap is Faktumok és formulák c. (készararva?) zavaros vezércikkében, lia jól értettük meg a cikkét, faktumok a cseh és osztrák délszláv hazaárulók szabadulása s ezek-kei szemben csak alárendelt jelentőségű dolog az, hogy Czernin föderalizmust (?), Andrassy dualizmust akar.

Jul. 13-án írja ugyancsak a *Hrvatska Rijec*: „A délszláv-kérdés aktuális Ausztriában, különös energiával indítatott meg és már ez-előtt is a (horvát) szabor felirata érintette. Gyors változások kívánatosak a közigazgatásban stb., hogy az új szellem valóban áthassa a mi egész nemzeti életünket, az új szellem, mely új emberek útján jön.”

A koalíció új tisztikarának választásakor a *Jutarnji List* júl. 13-i száma, – ő tudja miért – külön hangsúlyozza, hogy a bizalmas politikai megbeszélések közt nem volt szó „a bécsi délszláv klub kijelentéseivel szemben való állásfoglalásról.” No, ná! – mondanák Pesten.

Az *Obzor* július 15-i száma az új horvát kormány programját méltatva a következőket írja: „Nincs kétség, hogy a Délszláv Klub az egész horvát nemzet nevében beszélt... de aki elolvasta szaborunk utolsó felirati vitáját, kétségtelenül úgy fogja találni, hogy ugyanezen cél lebegett a mi pártjaink szeme előtt is . . . Nem kételkedünk abban, hogy minden horvát . . . ugyanazon cél érdekében jár és dolgozik, a mi képviselőink is Bécsben és Zágrábban ... A horvát nemzet egyesítése és függetlenítése valóban meg fogja semmisíteni a magyar álmo-

kat a magyar imperiumról.” Pesten tehát vagy már nem kell dolgozniok e célokért a horvát képviselőknek, mert Pest nem oszt és nem szoroz, vagy egyelőre ott nem dolgoznak ezekért: ott a hatalomért dolgoznak.

Hogy a humor se hiányozzék, a *Jutarnji List* július 16-i számában, ama nevezetes Demetrovics György kijelenti, hogy ő valamennyi horvát, szerb, szlovén és bolgár (!) egyesítését kívánja. Július 17-én ugyanott Horvát Rudolf visszafoglalja a Muraközt, július 20-án meg Kovaéevic Milan kikiáltja az önálló horvát királyságot.

Hát kérem szépen, én tudom azt, hogy az újságírónak sok minden szabad, ami más kétlábú! tollatlan állatnak tilos, nem is sokat törődnek ezekkel a dolgokkal, ha nem egyeznének meg ezek az újság-cikkek annyira némely „faktumokkal” és ha nem menne az egész zsbivásár a magyar-horvát testvériség, az unió és általában Horvátország bőrére, de így tisztelettel bátorkodom Tiszától és Skerlecztől, akik ezeket az urakat a multak tanulságai ellenére rászabadították Horvátországra, Eszterházytól és Mihalovichtól, akik, bár módjukban lett volna az ellenkező, még jobban megerősítették és ezáltal felbízatták őket, bátorkodom tőlük kérdezni: unionistáknak tartják-e a koalíciót? Ha igen, nosza Rauch, Josepovich. Hideghéty, Unkelhäuser, Sufflay, gyertek csekélységgel együtt vezekelni Canossába! Új Nemzedék, 1917. július 29.

A MIHALOVICH-KORMÁNY BŰNEI.

I.

Sokáig hallgattunk a horvát kérdéstről. Eleinte a világháború vérzivatarra vont el minden érdeklődést a belpolitikáról, később, mikor a politikai élet újra fellendült, a Tisza-Skerlec-rezsim előrelátható önmagától való összeomlása tett fölöslegessé minden bírálatot, legutóbb meg nem akartuk korai kritikával megzavarni a berendezkedő Mihalovich-kormányt.

De most már meg kell szólalnunk újra. A kíméleti idő lejárt. Olyan dolgok történnek Horvátországban, melyeknek az előző horvát-szerb koalíciós rezsimek által éppenséggel el nem kényeztetett magyar publicisztikát is a legnagyobb mértékben fel kell háborítaniok. Horvátországnak sok rossz és megbízhatatlan kormánya volt már, de ilyen kétszínű, Pesten unionista, Zágrábban jugoszláv társaság még nem ült Horvátország nyakán.

A Mihalovich-kormány ugyancsak hamar kimutatta a foga fehérét. Alig fél éve vették át a kormányzást s már is mulasztásoknak és bűnöknek hosszú listáját lehet tetteikből összeállítani. Fussuk csak át egész röviden, mit tett a horvát testvériség előmozdítására, az unió-

nizmus megerősítésére és a horvát nemzeti eszme gyarapítására, szóval abban a három irányban, melyben működni minden horvát kormánynak elemi kötelessége.

A magyar-horvát testvériség előmozdítására először is szó nélkül túrték azokat a durva, szinte eszeveszett támadásokat, melyeket a Starcsevics-párt a száborban a magyarság ellen szakadatlanul intézett. Azután, egy esettől eltekintve, a Magyarország területi integritása ellen folytatott izgatásokat a parlamentben és a sajtóban ugyancsak minden visszautasítás nélkül hagyták. Csupa testvéri szeretetből királyunk születésnapján elsikkasztották a báni palotáról az eddig ilyen alkalmakkor a horvát zászló mellé mindig kitűzött magyar zászlót. Magyarellenes előadásokat engedélyeztek és megújuló magyarellenes tüntetéseket túrték. Kinevezték Zágrábmegye főispánjává Babics-Gyalskit, ki műveiben a magyarságot gúny és megvetés tárgyává tette. Végül csináltak egy olyan választójogot, mely ráduplázva az eddigi igazságtalanságokra, mindenféle mesterkedésekkel végleg lehetetlenné tette a szlavóniai magyarság és a vele érző svábság politikai érvényesülését. Ha ez a törvény szentesítést nyer, negyedmillió magyar és német nemzeti halálra van ítélve.

Hogyan erősítették az unionizmust? Először is úgy, hogy bár nélkülük többségük sincs s a virilistákról nem is szólva, a kormányt támogató képviselők több mint negyedrésze az unionistákra esik, sem az öttagú kormányban, sem a háromtagú szábor-elnökségben az unionistáknak egyetlen helyet sem adtak. Azután megkezdték az unionista főispánok nyugdíjazását és csak azért nincs még a két utolsó unionista főispán nyugdíjazva, mert nem tudtak utódaikban megegyezni. Amilyen rejtett kárörömmel hallgatták a starcsevicsianusok magyarellenes kifakadásait, ugyanolyan gyönyörűséggel hagyták az unionistákat is kvalifikálhatatlan szidalmakkal illetni. Hogy pedig megbízható és bátor unionisták ne legyenek az útjukban, mondva csinált ürügyön egy évvel megválasztatása után, – mikor t. i. már nem volt miniszter -, megsemmisítették Hideghéty mandátumát. A magukat utolsó unionistáknak hirdető koalíciós urak így virágoztatják fel az unionizmust.

Hasonló buzgalommal működtek a horvát nemzeti eszme érdekében is. Szó nélkül hagyták propagáltatni az országban a jugoszlávizmust, mely semmi egyéb, mint kendőzött nagy-szerb eszme s amely ez eltitkolt céljától eltekintve is a horvát történeti ethnikum megsemmisítésére, a dualizmus megbuktatására, az unió felbontására törekszik, nyíltan bevallott programja szerint. Sőt, még elő is mozdították ezt a propagandát azzal, hogy lapjaik minden megjegyzés nélkül átvettek minden jugoszláv közleményt. Ebből a horvát közvélemény egész jogosan azt következtette, hogy a koalíció együttérez a propagandával. S bár ezt különféle lapok ismételten megírták, a koalíció egyetlen szóval sem cáfolta meg ez állítást. Cáfolat nélkül maradtak a

jogpárti sajtónak azok a közleményei is, melyek igen részletes adatokat soroltak fel arra nézve, hogy a koalíció együttműködik a starcsevicsánusokkal és Korosecékkel. Mihalovich kormánya tétlenül nézi, hogy a jugoszláv agitáció hogyan terjed még a tanuló ifjúság körében is. Nemcsak az egyetemi hallgatók nyilatkoztak Korosecék május 30-iki deklarációja mellett, hanem most már a középiskolai ifjúságot is politikai tüntetésbe akarják belevinni.

Mihalovich kormányának szellemét eléggé elárulja az is, hogy egyik első ténye az volt, hogy Pasicshoz írt kompromittáló levelei miatt Skerlec által elcsapott Ivic Aleksát azonnal visszahelyezte hivatalába. Sőt mikor Hideghety mandátuma megüresedett s a többi közt a kerületben Ivic is fellépett, a koalíció úgy viselkedett, hogy saját hivatalos jelöltjét csak Hideghety szavazói választották meg. Még egy választás volt Mihalovich alatt: Varazsdon. Itt Bertic zimonyi ügyvédet, egy közismert jugoszláv agitátort, kit hazaellenes üzelmei miatt tisztí rangjától is megfosztottak, választották meg, mint a koalíció tagját.

Végül meg azzal mozdították elő a horvátság nemzeti erősödését, hogy csináltak egy olyan választókerületi beosztást, mely mindenütt a szerbeket erősíti a horvátokkal szemben és a horvátság gerincét, a kajkavacokat, valósággal kisémmizi.

Ezek a koalíció tettei Mihalovich féléves bánása alatt. Alkotó munkával egyáltalán nem foglalkoztak. A sürgős állami szükségleteket nagy ímmel-ámmal kielégítették, de hogy ezt is milyen politikai meggyőződéssel és kötelességtudással tették, ékesen mutatja a hadi adók körül felmerült összeütközés.

Mit tettek még ezenfelül? Csináltak olyan korrupciót Horvátországban, amelyet még nem látott a horvát történelem. A horvát ellenzéki sajtó visszhangzik üzelmeik leleplezésétől, legutóbb egy magyar lap is felsorolta legnevezetesebb panamáikat, magát a bánt is megvádolva s a koalíció hallgat mélységesen.

Hát hiszen jól van. Mi a koalíciótól eleve sem vártunk egyebet. De azt már türelmetlenül várjuk, mikor csap le a horvát nemzet tapsai közt a magyar állami hatalom ez üzérkedő hazaárulókkal szövetkező díszes társaság közé?

Magyar Hírlap, 1918. február 5.

II.

- Az unionizmus alkonya. -

Két hónapja c helyen összeállítottam a Mihalovich-kormány bűneit. A cikk a koalíciós-jugoszláv sajtóban nagy vihart keltett és különféle alaptalan kombinációkra adott alkalmat. Megismétlem azt, amit már 1913-ban egyszer megírtam: cikkeimért csak én vagyok felelős.

Egyébiránt az elmúlt két hónap eseményei megerősítettek abban a hitemben, hogy a Mihalovich-kormány az unionizmus teljes aláaknázásán dolgozik. Csak néhány tényt hozok fel e tétel igazolására e két hónap történetéből.

Február első napjaiban két napig a legnagyobb titkolódzás mellett pártgyűlést tartott a koalíció. A gyűlésről két szűkszavú jelentést adtak ki, egyet a magyaroknak, egyet a horvátoknak. Az előbbi szerint a gyűlés a kiegyezéshez való ragaszkodást határozta el, az utóbbi erről semmit sem tud, hanem cifra fogalmazásban azt jelenti, hogy a nemzeti egység (t. i. horvát-szerb-szlovén egység) elvéhez való ragaszkodás mellett lehetővé akarják tenni a tömegeknek és képviselőiknek az együttműködést. Nem nehéz eltalálni, hogy a két jelentés közül melyik felel meg az igazságnak.

Február 16-án megszűnt az utolsó unionista lap Horvátországban, illetőleg Kraus koalíciós képviselő közreműködésével egy jugoszláv konzorcium egyszerűen felvásárolta a *Draut*, mely ötven éven át lankadatlan hévvel szolgálta az unió ügyét. Mikor a *Drau* eddigi tulajdonosa, Pfeiffer Gyula elbúcsúzott a közönségtől, egyik jugoszláv orgánus diadalmasan kiáltott fel: Héderváry a ravatalon. Pfeiffer búcsúzik: ez az unionizmus Horvátországban!

A bécsi délszláv deklaráció mellett való állásfoglalás mozgalma folyt rendületlenül tovább. Már egy koalíciós képviselő, Modrusan is aláírta a nyilatkozatot, anélkül, hogy kilépett volna, vagy kizárták volna a koalícióból. Ez a mozgalom március elején érte el tetőpontját, mikor Korosec elnöklete alatt megalakult Zágrábban az ú. n. nemzeti tanács. Ez nem egyéb, mint a felállítandó délszláv állam ideiglenes központi parlamentje. A nemzeti tanács egy szállodában tartott alakuló ülését feloszlatta ugyan a rendőrség, de a tanácskozásnak magánlakásban való lefolytatása elé semmi akadályt nem gördített és türte, hogy az alkalmatlan idegen jelzőre mindenképen rászolgált Korosec két napon át teljes felfordulásban tartsa a várost. Néhány szegény elbolondított diák adta meg Korosec és társai államellenes izgatásainak az árát.

Március 19-én volt száz éve, hogy egyik legnagyobb horvát költő, Preradovic Péter megszületett. Ezt az évfordulót nagy jugoszláv manifesztációnak használták fel. Maga a koalíció hivatalos lapja adta ki a jelszót, hogy e napon az egész ország a délszláv egység mellett tünessen és az ünneprendező bizottság élére a magyargyalzó zágrábi főispánt Babics-Gyalskit állították. A mozgalom olyan méreteket öltött, hogy a kormány végül is kénytelen volt a zágrábi ünnep egy részét betiltani, de azt nem akadályozta meg, hogy március 19-én Zágráb egész tanuló ifjúsága ne díszítse fel magát horvát, szlovén és szerb színekkel, – úgy látszik Mihalovich külön-békét kötött Szerbiával, – és ne harsogja tele a várost pánszláv nótákkal.

Eszeágában sem volt, sőt a Szabónál is oly módon ünnepeltette meg Preradovic emlékét, ami lazításnak is beillik. A Szábor elnökének, Medakovicnak ünnepi beszédéből idézünk csak néhány mondatot:

„És Preradovics nemcsak a horvátokat és szerbeket öleli magához, hanem az ő nagy szeretete átöleli az egész szlávorságot. Kollár János (a pánszlávizmus atyja) sem zengett a szlávorságról elragadóbb himnuszokat. . . Preradovics a mi nemzeti egységünknek és egyesülésünknek, a mi nemzeti ideáljainknak költője... A nemzet csak akkor fogja nagy költőjének árnyékát kiengesztelni, ha majd elmondhatja, hogy az ő fogadalmát (t. i. a délszláv egységet) teljesítette.”

Helyeslés a többségnél – jegyzi meg e mondatnál a Szabori jegyzőkönyv. Ez ugyancsak érthető beszéd.

Ugyanez a Medakovics, ki most ilyen hangosan hirdeti nagyszerb eszméit, csendes ember volt negyedfélve. Gróf Orsich, báró Rauch, báró Hellenbach, Accurti főügyész, Radicevic és Ivancau kanonokok ellene, továbbá Babics-Gyalski mostani főispán, Lorkovic, Surmin és a két Pribicevic koalíciós képviselők ellen kizárási indítványt adtak be a zágrábi Nemzeti Kaszinó igazgatóságánál. A kizárástól őket a kaszinó elnöke, Rakodczay Sándor volt bán csak úgy tudta megmenteni, hogy Skerleccel felfüggesztette a kaszinó működését. S bár Rakodczay azóta is megbecsülhetetlen szolgálatokat tett a koalíciónak, most hála fejében, március 24-én kibuktatták a kaszinó elnöki székéből. Miért? Csak azért, mert Rakodczay unionista. Pedig Rakodczay nem tartozik a megalkuvás nélküli tiszta unionisták közé, ő nem Erdődy, nem Hideghéty, nem Josipovich, nem Rauch, nem Sufflay, hanem a Pejachevich-Skerlec típushoz tartozik, mely a koalíciótól már alig különbözik másban, mint abban, hogy a koalíció nyíltan bevallott elveit a koalíció be nem vallott törekvései nélkül tette magáévá. És mégis mennie kellett!

Ez most a koalíció célja: az unionistákat leszorítani a közélet minden mezejéről. Írماغul sem szabad sehohsem az unionisták közül egynek sem maradnia, hogy így ők maradjanak Horvátországban az egyetlen lehetőség és a magyar állami hatalom kénytelen legyen előttük meghátrálni.

Hogy is mondja ezt Pfeiffer az ő megható búcsúszózatában? „Lezárom újságírói tevékenységemet, mert a mai időt már nem értem. Még kevésbé értem azokat a faktorokat, melyeknek a horvátországi politikai áramlatokra súlyos befolyást kellene gyakorolniuk és a dolgoknak mégis ellenállás nélkül szabad folyást engednek.”

Magyar Hírlap, 1918. április 5.

A HORVÁT ESZME.

Gróf Andrassy Gyulának június huszonegyedikéi beszéde egyebek közt a horvát kérdés szempontjából is nagy jelentőséggel bír. A rosszul palástolt tájékoztatlanságoknak abban a sajátságos vegyülékében, ami nálunk a délszláv politikát képviseli, egy magasabb politikai koncepció irányvonalait láttuk itt néhány tömör mondatban kijelölve. Gróf Andrassy nem először nyilatkozott hasonló szellemben a délszláv kérdésről, most mégis különös súllyal bírtak szavai, mikor a délszláv örület immár a monarchia felelős állásában lévő politikusaikkal eljutott. Andrassy grófnak pillanatnyi sikerekről lemondani tudó politikája ismét oly szavakat adott ajkára, melyeket méltán tekinthetünk a nemzeti lelkiismeret megnyilatkozásának.

Ezúttal mellőzve a Bosznia sorsára vonatkozó megjegyzéseket, három fontos tételt látok kiemelve Andrassy gróf szavaiban. Az egyik az, hogy a délszláv állam gondolatát a monarchia struktúrája és életképessége, a magyar birodalom egysége és a horvát nemzet érdekében el kell utasítanunk. A másik tétel az, hogy a horvát nemzeti érzést lehetőleg erősítenünk kell, a harmadik az, hogy a magyar-horvát kiegyezést egyrészt szigorúan be kell tartanunk, másrészt esetleges revíziója elől nem szabad mereven elzárkóznunk, de garanciákat kell arra nézve találnunk, hogy Horvátország csakugyan horvát politikát folytasson.

Miután a délszláv eszme belső tartalmatlanságával a minap foglalkoztam e hasábokon, csak a két utóbbi tételhez fűzöm fejtegetéseimet.

A félszázados múltra visszatekintő magyar-horvát kiegyezés nem érvényesült az egész vonalon. A horvát sérelmek eltüntetése elsőrangú magyar birodalmi érdek. Egy másik baj volt az, hogy e kiegyezésből dogmát csináltunk, holott dogmának magyar szempontból is csak az uniót magát kell tekintenünk, nem pedig az unió ilyen vagy olyan formáját. Nyolcszáz éves közös állami életünk alatt az együttélésnek formái többször változtak, változhatnak a jövőben is. Paragrafusokkal az élet realitásait nem lehet fejlődésükben tartósan megakadályozni. Ha tehát objektív mérlegelés után a magyar-horvát viszony újabb rendezése mutatkoznék szükségesnek, hideg ésszel és testvéri szeretettel hozzá kell látnunk a munkához.

Azonban minden horvát sérelem orvoslása, minden horvát kívánság honorálása csak tüneti kezelés volna, ha a magyar-horvát viszony tartós javulásának garanciáit, nem a horvát eszmében keresnők.

Nyolcvan esztendeje küzd egymással a horvát intelligenciában a délszláv eszme és a horvát eszme. A délszláv eszme bármily mérséklettel és jóhiszemű hazafiassággal párosuljon is, lényegénél fogva a monarchia és a magyar birodalom bomlására vezet, hiszen a különböző déli szláv népeket valahogyan egyesíteni akarja, a horvát eszme

viszont, bármilyen magyargyűlölettel és önállósági törekvésekkel párosuljon és, lényegénél fogva a monarchia és a magyar birodalom erősítésére vezet, hiszen a horvát nemzetnek a többi déli szláv nemzettől különvált elhelyezkedését keresi a monarchiában. Mi a két eszme küzdelméről jóformán tudomást sem véve, a súlyt az 1868-i kiegyezés fenntartására helyeztük s azokkal szereztünk ennek érvényt, akik erre kaphatók voltak.

Természetesen a horvát jogok valódi vagy vélt sérelme kevésbé fáj azoknak, akikben megingott a horvát érzés, még kevésbé azoknak, akik a délszláv ideológiát hova-tovább a maguk javára sajátították ki: a szerbeknek. Így következett be az a horvát politika, mely akarva-akaratlan, a horvát eszme híveit ellenzékbe szorította és a délszláv eszme híveivel, – a nemzeti párttal, majd a horvát-szerb koalícióval – próbált kormányozni. Persze ez minden ideiglenes siker s egyes horvát politikusok minden önfeláldozása ellenére is csak az unió alapjainak megingására vezethetett, amit a fiumei rezolúció óta ugyancsak érezhetünk.

Ez útvesztőből a kikeveredést csak egy nagystílusú horvát politika hozhatja meg: ki kell békíteni az unió eszméjét a horvát eszmével. Hogy e politika bír a siker minden kilátásával, arra nézve a legjobb biztosíték az, hogy a horvát nép tömegében érintetlen maradt a délszláv ragálytól. Hogy a szélső horvátok, a jogpárt, sem képezheti e politika érvényesülésének elháríthatatlan akadályát, arra nézve legyen szabad csak arra hivatkoznom, hogy maga a jogpárt atyja, Starcevic Antal is felismerte már, hogy nincs két nemzet, mely annyira egymásra volna utalva, mint a magyar és a horvát. Sőt az a politikai vonaglás, mely a mostani délszláv pártokban észlelhető, azzal biztat, hogy a horvát eszmének ezekben is vannak lappangó hívei.

A délszláv eszme állambontó és a horvát eszme államépítő voltának felismerése adta annakidején kezembe a tollat. Különös szerencsémnek tarthatom, hogy hasonló eredményekhez jutott el olyan politikus, mint Andrassy Gyula gróf. És a délszláv sajtó, mely cikkeimet annyi felesleges kombinációval és gyanúsítással szokta megtisztelni, vegye tudomásul, hogy csakis e felismerésből folynak cikkeim és csakis erre vezetendő vissza minden küzdelmem a délszláv eszme és hívei ellen.

És ha szabad még néhány szubjektív megjegyzést lennem a legutóbbi cikkemmel szemben elhangzott vádakra nézve: én ugyan nem találok abban semmi elítélendőt, ha egy magyar publicista bizonyos józan korlátok közt mindent magyar szemmel néz. De rám nézve a magyar-horvát viszony a személyes élmény jellegét vette fel s én ezt már nem tudom kizárólagosan magyar szemmel nézni. Családi hagyományaimnál és saját munkásságomnál fogva minden idegszálammal hozzánöttem a magyar kultúrához, de magamévá tettem a horvát kultúrát is és ez nem idegen masszaként él bennem, hanem teljesen

belém, idegzetté magát. Ennélfogva a horvát nemzet érdeke is mindig szívemen fekszik és délszláv eszme ellen nemcsak azért harcolok, mert ez magyar érdek, hanem azért is, mert győzelme a nyugati kultúra egyik legnemesebb és hozzám legközelebb álló nemzeti ethnikumának megsemmisülését jelentené: *a horvát* nemzetét.

Magyar Hírlap, 1918. július 6.

A BOSNYÁK ESZME.

A bosnyák kérdés méltán tekinthető az egész délszláv probléma kulcsának. A bosnyák kérdés ilyen vagy amolyan megoldása automatikusan vonja maga után a délszláv problémának megfelelő módon való megoldását, helyes megoldása nyugalmat teremt a déli szlávok országaiban, helytelen megoldása a nagyszerb vagy jugoszláv eszme felülkerekedését és az Adria partjainak a monarchia számára való elvesztését jelenti.

A kérdés megoldására törekvő írók szerény nézetein szerint általában véve téves alaptól indulnak ki: vagy osztrák, vagy magyar, vagy horvát, vagy szerb szemszögből nézik a bosnyák kérdést, holott talán elsősorban bosnyák szempontból kellene kiindulniuk. Nem állítom, hogy egyedül a bosnyák szempont az irányadó, de hogy ennek figyelmen kívül hagyása megnyugtató eredményre nem vezethet, alig szükséges bizonyítani.

A történelem tanúsága szerint mindig volt bosnyák nemzet és mindig élt a bosnyák nemzetben bizonyos állameszme. Horvát és szerb írók ezt kétségbe szokták vonni és a bosnyák nemzeti ethnikumot horvát, illetőleg szerb ethnikumnak vallják. Ha egy nemzeti ethnikumnak egyetlen kritériuma a nyelv, akkor a horvátoknak és szerbeknek tényleg igazuk van, de akkor nincs osztrák és porosz, dán és norvég, holland és búr, angol és amerikai, portugál és braziliai nemzet sem és a nemzetek államai egyesítendőek.

Népeket nemzetté azonban nemcsak a nyelv szervez, hanem a történelem, a kultúra és még sok egyéb. Külön bosnyák nemzeti történelem és kultúra pedig mindig volt és van is, Nem akarjuk kétségbe vonni, hogy ennek kialakulására az ősi horvát királyságnak és a különféle szerb országoknak megvolt a maguk befolyása, azt sem vonjuk kétségbe, hogy bosnyák nemzet és ország kelet és nyugat közé szorítottságában sok ingadozásnak, sok változásnak volt alávetve, csak azt állítjuk, hogy a bosnyák nép szívósan ragaszkodott a maga különállásához és a bosnyák tradíciók letéteményesei ma sem hajlandók sem a horvát, sem a szerb kultúrába felolvadni.

A tizenkettedik század óta a bosnyák nemzet a déli szlávok körében különösen kirívó kulturális önállóságra tett szeri azáltal, hogy

kivéven a patarénus vallást, egy egészen sui generis nemzeti egyházat szervezeti magának. Ez időtől fogva a politikai ellentétek mellett elkeseredett vallási gyűlölködés is támadt a bosnyák, a szerb és a horvát nemzet között. Fokozódott e gyűlölség a török idők bekövetkeztével. Amíg a horvát nemzet mint valódi *antemurale christianitatis* velünk együtt ontotta véréit százados harcokban a nyugati kultúráért, s amíg a szerb nemzet a legmélyebb szolgaságba süllyedt, mely állapotnak morális korrupciójától máig sem tudott megszabadulni, addig bosnyák testvéreink felvén a muzulmán vallást, nemcsak nemzeti létüket és önállóságukat tudták megtartani a Török birodalomban, hanem kulturális fölényükkel századokon át országuk határain kívül is vezető szerepet játszottak az egész birodalom kormányzatában.

A bosnyák nemzeti hagyományok, az egy nyelvet beszélő szomszédok hatása és az izlam-török vallási és ethikai szervezet vegyülékéfoöl alakult ki az a bosnyák nemzeti ethikum, nemzeti kultúra, amely az anektált tartományok minden részére rányomta a maga bélyegét. A török hatalom összeomlása ezen már nem változtathatott, hatalmi viszonyokban okozhatott eltolódásokat, de maga a bosnyák nemzeti eszme immanens erejénél fogva elnyomhatatlanul él nemcsak a muzulmánokban, hanem Bosznia keresztény autochton lakosaiban is.

Államok, országok létének addig van jogosultsága, míg létükkel az emberi kultúra fejlődését mozdítják elő. Az emberiség ellen a legnagyobb vétket azok követik el, kik értékes nemzeti kultúrákat tipornak el. A monarchia számos bel- és külpolitikai balfogása ellenére soha e tételek ellen tartósan nem vétkezett. Nem cselekedheti tehát azt Boszniával szemben sem. A monarchiának az emberi haladás érdekében kötelessége Boszniában olyan helyzetet teremteni, hogy a sajátos bosnyák nemzeti kultúra minél jobban kifejlődhessék. Minél jobban kicelhesse magát. Meg kell adni a bosnyák nemzeti eszmének mindazokat a létfeltételeket, melyek hiányában az utóbbi évtizedekben a bosnyák érzés némileg sorvadásnak indult.

Az első ilyen feltétel a bosnyák különállás biztosítása. Boszniának önálló állami élete mindig ingadozott, de országos különállását a legválságosabb időkben is meg tudta menteni. Nem arról van szó, hogy az az autonómia, melyet Bosznia boldogult királyunk kegyelméből nyert, megmaradjon-e vagy változásoknak vessék-e alá, hanem arról, hogy Bosznia országos különállásán a bosnyákok beleegyezése nélkül változás ne történhessék. Folyik ez egyebek közt a népek örendelkezési jogának elvéből, melyet annyit hangsúlyoznak ugyanazok a jugoszlávok, kik a legnagyobb hidegvérrel besorozzák Boszniát a bosnyák nemzet megkérdése nélkül, Jugoszláviába.

A másik ilyen feltétel, hogy Bosznia államjogi helyzete akként szabályoztassék, hogy az országos különállás senkinek útjában ne álljon s így Bosnyákország fejlődésének garanciái megszereztesenek.

Bosznia mai államjogi helyzete, mely két állam és három kormány közt lebeg, mind a monarchiára, mind a bosnyákokra nézve tarthatatlan. Miután az kétségtelen, hogy Ausztriához nem csatolható és miután a szent korona jogai is kétségtelenek, világos, hogy Boszniát vissza kell bocsátani a szent korona birtokába. Hogy ezt Ausztriával egyetértésben és az osztrák érdekek kielégítésével kell megtenni, az természetes.

A harmadik ilyen feltétel, hogy a szent korona jogainak lestel öltése a bosnyákokon kívül kielégítse a szent korona egész testét s így a visszacsatolás ne legyen új viszályok forrása. Horvát testvéreinkre gondolok itt, kiknek történeti jogai Boszniára, különösen egyes részeire nézve kétségtelenek. A visszacsatolásnak olyan formában kell megtörténnie, hogy a magyar közjog kielégítése mellett a horvát közjogon se essék sérelem. A visszacsatolásnak nem a szorosan vett Magyarországhoz, hanem Szent István koronájának országaihoz kell történnie.

A bosnyák nemzet e háborúban oly óriási vérveszteséget szenvedett, mint a monarchia egyetlen népe sem. Sajnos, e nagy vérveszteséghez nagy morális dekadencia is járult. Mindenkinek, akinek szíven fekszik a monarchia jövője, erkölcsi kötelessége arra törekedni, hogy bosnyák testvéreink regenerációja sürgősen meginduljon. E regeneráció pedig csak úgy indulhat meg, ha a *Bosznia a bosnyákoké* elv alapján a bosnyák nemzeti eszmét tesszük vezérszavunkká.

Magyar Hírlap, 1918. július 28.

A HORVÁT VÁLSÁG.

Zágráb, augusztus 31.

Végre, úgy látszik, ütött a szabadulás órája és a horvát történelem legméltatlanabb bánja elhagyja helyét. Mérhetetlen korrupció, az államellenes törekvések kétszínű pártfogása, az államhú elemek üldözése – ezek jellemzik Mihalovich tizennégyhónapos uralmát. Távozását mindenkinek, kinek szíven fekszik a horvát nemzet boldogulása, a magyar birodalom és a monarchia jövője, örömmel kell üdvözölnie.

Mihalovich utódját illetőleg eddig semmi pozitív értesülés nincs. De ha szemügyre vesszük a válság okait és a kibontakozás eshetőségeit, egészen világos lesz előttünk, mely irányban kell a válságot megoldani, ha a magyar kormány végre szakítani akar a kísérletezések és félrendszabályok módszerével és egy nagyobb stílusú horvát politika alapjait akarja lerakni. Mert az apró mesterkedések, fogások, személyi érvényesülések és kielégítések kora immár lejárt Horvátországban, most arról van szó: meg tudják-e menteni a horvát nemzetei saját magának és a szent koronának?

Mihalovichnak főként két okból kell távoznia: mert a korrupció büzfészekvé tette Horvátországot és mert nem tudott, nem akart féket vetni a király-, állam- és nemzetellenes jugoszláv agitációnak. Mindkét bűnért nem egyedül felelős a megbukott bán, hanem felelős egész pártja, a horvát-szerb koalíció, hiszen nem is annyira maga a minden tekintetben gyenge bán kormányozott, mint a mai szabortöbbség egyes matadorai.

Mi következik ebből? Az, hogy magának a bán személyének eltávolítása igen csekély jelentőséggel bír; a fontos az, hogy az eddig érvényben lévő rendszer váljék lehetetlenné. És c tételtől mindenesetre következik egy negatívum: hogy Mihalovich és rendszere helyébe nem jöhetnek azok a pártok, klikkek és személyek, akik a mai rendszerben vétkesek. És tovább megyek: nem jöhetnek olyan pártok, klikkek és személyek sem, akik bár egyenesen nem vonhatók felelősségre a koalíció tetteiért és mulasztásaiért, de akik kétes magatartással, jóakarató semlegeségükkel a koalíciós rendszernek bizonyos morális támogatást nyújtottak, vagy akik múltjuknál, személyes helyzetük-nél, elveiknél fogva függő viszonyban állanak ezzel a rendszerrel. Hiszen az ilyen férfiakkal és csoportokkal való kormányzás kerülő úton a megbukott rendszert restaurálná s így a félrendszabályok mód-szerének eredendő bűnében leledzene.

A korrupció megszüntetésére elegendőnek látszik egy megbízható, intakt, erélyes és elszánt férfiakból álló kormányzat, más szóval egy hivatalnok-kormány. Egy ilyen kormánynak az alkotmányos kormányzás eszközeit megtagadni a világháború ötödik esztendejében egyenesen hazaárulás számba menne a többség részéről.

Másként áll azonban a dolog a jugoszláv agitációt illetően. Nem elegendő magának a lazításnak megfékezése, mert ez az agitáció olyan arányokat öltött, hogy itt a védelmi intézkedések magukban már nem vezetnek célra: a hamu alatt nem hunyna ki a szikra és az első alkalommal ismét teljes erővel lángalobbanna. A jugoszlavizmust le kell törni, meg kell semmisíteni. Ezt pedig egyszerű hatalmi intézkedésekkel nem lehet megcsinálni.

A horvát és magyar nemzet szerencséjére a jugoszlavizmus ellen van egy bűvös eszköz és ez a horvát eszme. Ententeügynökök és nagyszerb agitátorok megfertőztethették a horvát intelligencia nagy részét a királyi ház, Szent István birodalma és a horvát nemzet lét-alapjait felforgató délszláv eszmével, de maga a horvát nép törhetei-lenül ragaszkodik a maga szent horvát hagyományaihoz és a horvát nemzet virágának, Zagorje középosztályának lelkében is eleven erő-vel élnek ugyanezek a nemzeti hagyományok.

A horvát eszmét kell a jugoszlavizmussal szembeállítani és erő-teljes regeneráló munkával az új horvát nemzeti reneszánszot megindítani. Erre azonban nem lehet hivatott egy hivatalnok-kormány, ide horvát nemzeti öntudattól áthatott erős egyéniségekre van szükség.

Olyanokra, kiknek kezébe nyugodtan át lehet adni az állami hatalmat, kiknek a horvát nép körében népszerűségük van, kiknek neve maga is programot jelent. Olyan férfiakra van itt szükség, kik mindig és minden körülmények között rendületlenül kitartottak a maguk becsületes horvátsága mellett, kellett legyen bár ezért a hatalmat elveszteniük vagy az izgatók által félrevezetett horvát intelligencia gyűlöletét és üldözését elszenvedniök.

Egy ilyen erős, kiclezett egyéniséget kell a horvát báni székbe emelni, aki könnyű szerrel meg fogja találni a maga munkatársait és ha apró skrupulusok miatt nem fognak neki felülről mindegyre gáncsot vetni, el fogja törölni a föld színéről a jugoszlavizmust és szervez egy olyan erős horvát unionista pártot, melyen többet nem vesz erői semmiféle szerb fondorkodás.

Ez az úgynevezett horvát kurzus a kibontakozás egyetlen célra vezető útja. Más minden egyéb csak félmunka lehet.

Horvátország felől több mint egy évtized óta folyton a legveszelebb felhők gyülekszenek a magyar birodalom ellen. Itt a tizenkettődik óra végre, egy elszánt, nagystílű horvát politikával megsemmisíteni azokat az elemeket, melyek nyíltan és titokban a szent korona ellen agyarkodnak.

Magyar Hírlap, 1918. szeptember 4.

A HORVÁT-KÉRDÉSRŐL.

I.

Sokszor töprengek azon, micsoda végzet súlyosodik a magyar és a horvát nemzetre, hogy nem tudják egymást megérteni. 800 év közös történelme után ma talán távolabb állunk egymástól, mint valaha. Pedig mindkét részről mindig voltak és vagyunk olyanok, kik a két nemzet, a Monarchia és a nyugati kultúra érdekében szükségesnek hisszük és valljuk a magyar-horvát testvériséget, akik meg vagyunk győződve, hogy a két nemzet egymásra van utalva.

És a két nemzet mégis, szinte reménytelenül divergens irányban fejlődik. Mindkét részről naponta szaporodnak az elidegenítő hangok és jelenségek, naponta egy-egy ideálunkat vagyunk kénytelenek eltemetni, a nélkül, hogy feltámadására a legkisebb kilátásunk is volna.

Úgy érzem, a végzet súlyos léptekkel közeleg, s ha össze nem fogunk mi egymás megértésére törekvő magyarok és horvátok. Jugoszlávia álarcában diadalra jut a nagyszerb eszme, elsüllyed a horvát nemzet s örökre megbénul a magyar.

A szorongó hazafias érzés e komor óráiban megpróbálom papírra vetni egy évtized lelki vergődéseinek eredményét, megpróbálom a lehető objektivitással feltárni azokat az okokat, melyek a két nem-

zetet egymástól elválasztják, megpróbálok utat-módot ajánlani, miként állíthatnók meg a romlást a tizenkettedik órában, miként törhetnénk új utat egymás megértése felé.

II.

A legtöbb baj az, hogy nem ismerjük egymást. Mióta a latin nyelv kiszorult a közéletből, a legnagyobb nehézséget a nyelv képezi. A magyarok nem tudnak horvátul, a horvátok magyarul. A mindkét részről eléggé kultivált német nyelv nem pótolhatja e hiányt, nem helyettesítheti a latin nyelvet sem, mert nem lehet a közélet nyelve. Egy-más dolgaiban alaposabb tájékozódást pedig egymás nyelvének ismerete nélkül nem szerezhetünk. A horvátok között még csak akad olyan, aki megtanult magyarul, nem annyira a politikusok – pl. a jelenleg többségben levő koalíciónak csak egyetlen egy tagja bírja teljesen a magyar nyelvet, – mint a tisztviselők közül, de a magyaroknál már ritka, mint a fehér holló, aki csak valamennyire is tud horvátul.

A nyelvi akadályhoz még valami sajátos idegenkedés is járul. Valahogyan lenézzük egymást, egymás ellenségeinek véljük egymást. Elgondolom, hogy hány ezer és ezer intelligens magyar robog végig évente a fiúmei vonalon s ugyan, kinek jut eszébe csak egyszer is egy napra megszakítani útját Zágrábban? Pedig Zágráb Szent István birodalmának egyik legszebb és legkultúrabb városa.

És tegyék szívükre kezüket tisztelt olvasóim, ugyan hányan vannak közöttük, akik életükben valaha is egy komoly órát szántak volna a magyar-horvát viszony megértésére? Nem állítom egy szóval sem, hogy az átlagos horvát jobban volna informálva a magyar viszonyokról, de állítom azt, hogy a magyar tájékozatlanság a bűnösebb, mert a tényleges erőviszonyok folytán a horvát politika alig szólhat bele a magyarba, míg a magyar igenis a horvátba. Honnan veszik, – nem a törvényes -, hanem az erkölcsi jogosultságot a magyar államférfiak a horvát nemzet sorsába való beavatkozáshoz, mikor tájékozatlanságuk, érdeklődés-nélküliségük folytán nem lehetnek tisztában tetteik horderejével.

Aki veszi magának a fáradságot és végigtanulmányozza a két nemzet tanrendszerét, rá fog jönni, hogy mindkét rendszer vétkes könnyelműséggel, vagy tudatos rosszindulattal, óvatosan kerüli, hogy a magyar, vagy a horvát ifjúság a másik nemzet viszonyairól valamelyes képet nyerjen.

Arról nem is akarok beszélni, hogy az ütközőpontokon kétféle igazság tanítatik, pedig hiszen a nemzeti önérzet minden sérelme nélkül meg volna állapítható a tárgyilagossággal. És az iskolák padjait elhagyó nemzedék irányítását átvevő magyar és horvát sajtó a közeledés, az egymás megismerése eszméjét még kevésbé szolgálja.

mint a két tanrendszer. A meggondolatlan, elfogult kirohanások, egymás kisebbitése napirenden vannak. Évek óta figyelemmel kísérem a két nemzet sajtóját és igazán elszomorító tapasztalatokat tettem. A horvát sajtó legnagyobb része azzal traktálja olvasóit, hogy minden baj forrását a magyarokban találja meg, a magyar sajtó legnagyobb része viszont a horvátországi zavarok okául egyszerűen azt jelöli meg, hogy a horvátok nem férhetnek meg a bőrükben.

Átgondoltabb politikai irányt egymással szemben alig képvisel egy-egy lap. A magyar lapok például aszerint szokták általában véve a horvát kérdést kezelni, hogy kellemetlenkedni akarnak-e a magyar kormánynak vagy nem? Szóval egészen a magyar belső politika szemszögéből nézik ezt a birodalmi kérdést. Ez kelti aztán azt az optikai csalódást a horvát sajtóban, hogy a magyarok közt nincs különbség, mind egyaránt a horvát nemzet vesztére törnek.

Ez áldatlan állapotok következményei nyilvánvalóak. Ha a fennálló kiegyezés miatt a magyar és horvát politika nem zárkozhatott is teljesen el egymástól, de megtette ezt a magyar és a horvát társadalom. A Dráva két partja ma távolabb van egymástól, mint két világrész. A magyar közöny és a horvát gyűlölet ércfalán hány tiszteletreméltó vállalkozás törött már össze? Csak a két társadalom elzárkozottsága mellett lehetséges, hogy a magyar jóhiszeműség segítségével a magyar-horvát viszony elmérgesítésén szinte szabadalmazottan dolgozhatnak különféle rangú és rendű politikai kalandorok és ügynökök. Csak így lehetséges, hogy kaszinói és más véletlen összeköttetések és ismeretségek elhatározó befolyást gyakorolhatnak Horvátország politikai fejleményeire. A siralmas és nevetséges sajtós vegyülete volna az, ha egyszer valaki megírná például a horvát báni kinevezések hiteles történetét.

A kölcsönös tájékoztatlanság egymás dolgaiban mindkét nemzet számára már nem egy keserves tapasztalatot eredményezett. Nem is akarok beszélni Jellachich bánról, kinek szerepe egy szinte soha el nem tüntethető repedést okozott a magyar-horvát symbiosis eladdig masszív márványlapján, csak arra az esetre utalok, amit mostani horvát nyomorúságaink főokozójának tartanak: a nemzeti párt bukására. Kérdezem, ha a horvát társadalom megértette volna a nemzeti jogaicrt küzdő magyarság psychejét, lepaktált volna-e a nemzeti párt életre és halálra a szabadelvű párttal? és viszont, ha a magyar társadalom tudta volna, micsoda erők és törekvések állanak Supilo háta mögött, létrejött volna-e a fiúmei paktum? „

Ha a magyar-horvát viszony javulásán akarunk dolgozni, első teendők az elzárkozottság, az idegenkedés, a tájékoztatlanság köd-lepte várainak lerombolása legyen. Egymás megismerése bizonyosan elengedhetetlen feltétele egymás megértésének.) És a tapasztalat azt mutatja, hogy a megismeréssel már megtettük a fele utat a megértéshez. Ismerek néhány magyart és horvátot, aki nemcsak hogy gépiesen,

hotelportásszerűen elsajátította a másik nemzet nyelvét, hanem belehatolt a másik nemzet kultúrájába és ezek jómagámmal együtt, kivétel nélkül, valamennyien a megértés hívei, valamennyien át vannak hatva attól a gondolatától, hogy a két nemzetre üdv csakis közös állami életben vár.

Ezt a mai napság ritka magyar és horvát típust kell célszerű iskolapolitikával szaporítani. Magyar részről sokszor felhangzott kívánság, hogy a horvátok tanuljanak magyarul. Ez mindenesetre a dolog egyik fele, de van egy másik fele is: a magyarok is tanuljanak horvátul. Úgyis Horvátország e részben iskola-politikailag Magyarországra felelt áll, amennyiben Magyarországon a budapesti egyetem horvát tanára képviseli az égen, a földön egyedül a horvát kultúrát, míg Horvátországban a zágrábi egyetem magyar tanárán kívül ugyanezen az egyetemen a magyar nyelvnek egy lektora is működik és a reál-gimnáziumokban a magyar nyelv fakultatív tárgy.

Nem vitatom, hogy a horvátokra nézve fontosabb a magyar nyelv, mint fordítva, azt sem állítom, hogy a horvát iskola lényegesen különb eredményeket tud felmutatni, mint a magyar, csak arra hívom fel a figyelmet, hogy nagyon szűkkeblű és nagyon impolitikus dolog volna, ha a magyar közvélemény mindent a horvátoktól várna. A horvát nemzet fülét a sajtó telekiabálta a magyarosítás veszedelmével, itt tehát a magyar nyelv terjesztése mindenfelé nehézségekbe ütközik. E nehézségek nincsenek meg Magyarországon s egy megelőző ilyen magyar akció mindenesetre óriási könnyebbséget jelentene a horvát akció számára. Sőt egy ilyen magyar akció automatikusan váltaná ki a horvát akciót az önvédelem törvényénél fogva. Amelyik nemzet ugyanis felkészültebb, amelyik nemzet jobban ismeri a másikat, annak a nemzetnek feltétlenül nagy előnyei vannak a másikkal szemben: a magyar nemzetnek tehát minden tekintet nélkül arra, mit csinálnak a horvátok, érdekében áll a maga iskola-politikai akcióját megindítani.

Túlzásnak tartanám bármelyik részről a másik nyelv kötelező középiskolai oktatását sürgetni. A középiskoláknak a feladata az volna, hogy az alsóbb osztályok olvasmányjaival, a felsőbb osztályok irodalmi oktatásával, azután különösen a földrajzi és történeti tanítással kapcsolatban iparkodjanak a tanuló érdeklődését a másik nemzetre felhívni. Az akció súlypontja azonban az egyetemeken kell, hogy legyen, mert a legfontosabbnak azt tartjuk, ha azok az ifjak ismerkednek meg egymás nyelvvel és kultúrájával, akik majdán hivatva lesznek hazájuk sorsát intézni. Mindig rejtély volt előttem, hogyan lehet magyar, illetőleg horvát közjogot és történelmet tanítani a horvát, illetőleg magyar források és szakirodalom ismerete nélkül. De e területeken kívül is minden tantárgynál nyomatékosan fel volna hívandó a hallgató figyelme a másik nemzet viszonyaira s minden egyetemen alkalmat kellene neki adni a másik nemzet nyelvének elsa-

játítására és bőségesen osztogatott ösztöndíjakkal lehetővé kellene számára tenni tanulmányainak a másik nemzet főiskoláin való folytatását.

Mindennek megvannak az alapjai mindkét nemzetnél, csak tovább kell fejleszteni az alapokat; s mindez aránylag oly csekély áldozattal jár, az elérhető eredmény viszont oly kecsesgető, hogy igazán kár sok szót vesztegetni rá. Tessék csak körülnézni Magyarországon, hogy itt jelenleg bányán vannak, akik a horvát kérdéshez értenek: egy keze-men meg tudom őket számolni. Es tessék elgondolni, hogy ha 1808 óta minden évben csak egy arravaló embert küldtek volna a zágrábi egyetemre, hányan lehetnének, akikhez minden horvát ügyben teljes bizalommal fordulni lehetne? El sem lehet sorolni, hogy hány politikai balfogástól kíméltetett volna meg ez esetben a magyar birodalom és a horvát nemzet.

Mélységes meggyőződésem, hogy ha felferdül egy olyan magyar és horvát nemzedék, mely ismeri egymást, egymás tradícióit, nemzeti sajátosságait és kultúráját, akkor el van távolítva egymás megértésének útjából a legnagyobb akadály, akkor bizvást remélhetjük a Zrínyiek korának visszatérését s akkor a két nemzet egyetértése le fogja győzni Szent István birodalma temérdek külső és belső ellenségének minden machinatióját.

III.

A mai magyar és horvát nemzedék a magyar-horvát viszonynak nyugpontra való juttatására, egymás dolgaiban való nagyfokú tájékozatlansága miatt, alkalmatlan. A horvát kérdés azonban a realitás teljes erejével itt kopogtat ajtónkon és nem teszi meg azt a szívességet, hogy várakozzék addig, amíg mi a kérdés megoldására felkészülünk. A mi nemzedékünk tehát nem háríthat minden munkát a jövődre, sőt a mi feladatunk önfeláldozó munkával a jövő sikerének garanciáit megszerezni.

E garanciákat pedig csak akkor szerezhethetjük meg, ha már mi is megpróbálkozunk a tájékozódással.

A magyar politikusoknak egyik végzetes tévedése az, hogy a horvát probléma lényegét másutt keresik, mint ahol a horvát nemzet fejlődése szerint van. Teljesen belső magyar szempontokból indulva ki, a horvát nemzet legfőbb problémájának az 1868-i kiegyezéshez való viszonyát tartják, holott Horvátországban közel egy százada nem a magyarsághoz való viszony a létprobléma, hanem a horvát és a délszláv eszme kérdése. Ennélfogva a magyar és a horvát gondolat két különböző síkban mozog, mely síkok metszik ugyan egymást. de érintkezésük csak pillanatnyi, szinte esetleges, szilárd alappá nem válható

Hogy ennek milyen káros következményei lehetnek, azt a magyarság saját magán is tapasztalhatta. Hiszen vele szemben is dog-

mává tettek egy egészen külsőleges kategóriát, az 1867-i kiegyezést, illetőleg annak uzuális formáját, s Bécs sokáig minden magyar törekvést aszerint ítélte meg, hogyan illeszthető bele e keretekbe s minden magyar problémát lelketlenül ennek Prokrustes-ágyába kényszerített. Semmiféle nemzeti fejlődés sem igazodik paragrafusok szerint. Ha a paragrafus nem alkalmazkodik a fejlődéshez, az előbb-utóbb átvág rajta.

Amint Bécs nagyon kevésbé kereste azt, kik azok, akik az ő külsőleges szempontjainak érvényt szereznek, milyen eszközökkel teszik ezt, nem jutott eszébe eljárása visszahatását vizsgálni a magyar nemzetben s ezzel válságba sodorta a kiegyezést, sőt a Monarchia egész szervezetét, úgy Budapestnek a legfőbb gondja volt a magyar-horvát kiegyezésnek papírforma szerint érvényt szerezni, anélkül, hogy érdekelte volna, miféle következményekkel jár ez, anélkül, hogy eszébe jutott volna kérdezni, miféle élet folyik e paragrafusok mögött Horvátországban és el is érte azt, hogy másfél évtized óta teljes válságba jutott az unió eszméje.

De hát mi a horvát és mi a délszláv eszme? A horvát eszme egy történetileg kifejlődött külön öncélú horvát ethnikumot ismer míg a délszláv eszme tagadja e horvát ethnikum létét és jogosultságát és az összes déli szláv népek amalgamizálásával egy délszláv ethnikumot akar teremteni. Tehát, amíg a horvát eszme hívei közjogi felfogásuk különbségei ellenére is mind a horvát nemzet horvát hazájának nemzeti kiépítését akarják, addig a délszláv vagy jugoszláv eszme hívei a szlovén, horvát és szerb (sőt bolgár) népek közös birodalmának megalakítását célozzák és közjogi felfogásuk különbözősége e törekvésükben csak fokozati és módszeres különbséget jelent.

A horvát és általában a déli szláv népek viszonyaiban járatlan emberre igen különös benyomást kell, hogy tegyen ez az állapot, hogy a horvát nemzet a maga nemzeti jellegének mivoltát nem látja tisztán és hogy problémának tekintheti azt, hogy horvátnak vagy délszlávnak vallja-e magát. E sajátos helyzetnek magyarázatát a horvát politikai és kulturális fejlődés története adja meg.

Gáj Lajosig, egy-két fantasztától eltekintve, minden horvát horvátnak vallotta magát, nem is gondolt arra, hogy a horvát tradíciókon kívül más tradíciókat keressen magának, a horvát eszményeken kívül más eszményeknek szolgáljon. Balkáni vérrokonainak sorsa csak mint elnyomott keresztények sorsa érdekelte, velük magát nemzeti szempontból semmiképen sem azonosította. Boldogulást nem e rokoni kötelékeiken belül keresett, hanem a magyar nemzettel való bensőséges szövetségben. Nyolcszáz év közös történelme, tradíciói, jogélete a két nemzetet közelebb hozta egymáshoz, mintbármelyiket bármely más nemzethez.

A kulturális fejlődést megakadályozó hosszas török uralom után a magyart és horvátot egyaránt elnyomó osztrák politika, végül Na-

poleonnak az egész Monarchiát a tönk szélére sodró korszaka mind a magyar, mind a horvát nemzetben a pusztulástól való félelem érzetét keltette és a regeneráció szükségéről győzte meg. Ennek következtében majdnem egy időben megindult mindkét nemzetnél a reformkor sajnos, nem egy irányban.

Amint ismeretes, mindkét nemzetnél irodalmi talajból sarjadt ki a politikai reform s amint Vörösmartyra el kellett következnie Kosuthnak, úgy Gájra is Jellachichnak. A horvát irodalmi reformot megindító Gáj pesti egyetemi hallgató korában a pánszlávizmus atyjának, Kollár Jánosnak, hatása alá került, s elbódítva ennek szokatlan fantáziájától és heves magyargyűlöletétől, a horvátság megújódását nem a tradicionális nemzeti alapon kereste, mint a magyar reformkor írói, hanem pánszlávistikus irányban. A horvát nemzetet magában gyengének, hagyományait csekély morális értékűeknek érezte arra nézve, hogy az ő segítségekkel hajthassa végre merész terveit. Ezért a pánszlávizmus szélesebb alapjaira helyezkedve, a tudomány és költészet sajátos romantikus vegyületével megkonstruálta Illyriát, mely az összes déli szláv népek őshazája lett volna, megalkotta az illyr nép fogalmát, melynek az összes déli szláv népek egyaránt tagjai lennének. Célja az volt, hogy miután szerinte a horvát nemzet egyedül képtelen a létfeltételét képező reformokat megvalósítani, mint az illyr nemzet tagja tehesse ezt meg. Céljának a tehetséges írók egész sorát nyerte meg, akik aztán megköltötték a hiányzó illyr tradíciókat.

Az illyreknek kétségtelenül óriási érdemeik vannak a horvát kultúra körül, de elszakadván a tradicionális nemzeti alapoktól, ők lettek az okozói annak a lelki meghasonlottságnak, melytől azóta sem tudott megszabadulni a horvát intelligencia. Ők terelték a horvát politikai életet is abba a magyar-ellenes irányba, mely aztán segítve az életerőtől duzzadó magyar megújódás egyes túlkapasaitól és a magyarság feltartóztathatatlan fejlődésétől megijedt osztrákok intrikáitól az 1848-i katasztrófát eredményezte.

Az ötvenes években aztán elkövetkezeti a kijózanodás. A horvátok ugyanazt kapták jutalmul, amit a magyarok büntetésül. Az illyrizmus egyes apostolai a reakció vak eszközei lettek s egymásután foszlottak szét az illyr álmok tudományos alapjai. E kiábrándult hangulat hatása alatt és segítve a Monarchia belpolitikai helyzetétől, sikerült 1868-ban báró Rauch Levinnek helyreállítania a magyar-horvát uniót és restaurálni Horvátországban a horvát nemzeti eszme uralmát.

A három évtizedes illyr-agitáció azonban az intelligenciában mélyebb gyökeret vert, semhogy onnan hamarosan ki lehetett volna irtani, különösen mikor az iskolába és más intézményekbe teljesen befészkelte magát. A diszkreditált illyr név helyett új nevet, a jugoszlávizmus nevét, véve fel, elejtve az illyreknek történeti tévedéseit, faji alapra helyezkedve vallotta továbbra is az összes déli szláv népek

kulturális egységét? A délszláv eszme ez új formájának megtestesítője a politikában az ú. n. nemzeti párt volt, legpregnánsabb képviselője meg Strossmayer püspök.

A nemzeti párt, miután sem megakadályozni, sem megdönteni a kiegyezést évek szívos munkájával sem tudta, 1873-ban maga állott az unió alapjára. Egyrészt hazafias kötelességéretből, hogy a Rauch visszalépése (1871) óta teljesen összezavarodott horvát politikai élet ismét konszolidálódjék, másrészt valószínűleg számításból is, hogy a hatalom birtokában törekvéseit könnyebben megérlelhessen. A nemzeti párt e lépésével egy emberöltőre megszerezte a hatalmat s megtérését a magyar közvélemény, mint az unionizmus nagy diadalát könyvelte el.

A hatalomhoz való ragaszkodás tényleg egyre jobban elhalványította a nemzeti párt jugoszlávizmusát, különösen mikor bekövetkezett Héderváry húszéves uralma (1883-1903). Héderváry egyike volt a legnagyobb stílusú politikusainknak, csak az volt a nagy hibája, hogy politikai céljait nem morális erővel akarta megvalósítani, hanem az emberek gyöngéire számító eszközökkel: erőszakkal és korrupcióval, így is produkált igen jelentékeny sikereket, de egyrészt kompromittálta magát a dicséretes célokat is, melyekre törekedett, másrészt sikereinek hovatovább kevesebb lett a benső tartalma, az általa inaugurált politikai szellem egyre kevésbé fejezte ki az ország gondolkozását. Nagy fogyatkozása volt az is, hogy a kultúrpolitika iránt kevés érzékkel bírt, s így a horvát iskola jugoszláv szelleme az ő ideje alatt sem változott, sőt a horvát ifjúság egy részét indokolatlanul szigorú fellépésével a prágai egyetemre zavarván, még nagyban hozzájárult ahhoz, hogy ez a szellem szélsőségesebb formát vegyen fel.

A nemzeti párt hosszú uralmának nemzeti eszme tekintetében igen rossz következményei voltak. Miután a nemzeti párt soha meg nem tagadta a nemzeti egység elvét, s miután így az unionizmus a jugoszláv eszmével folyton karöltve jelentkezett, a horvát eszme hívei a magyarságot ellenségüknek érezték és céljuknak az uniótól való szabadulást vallották. Így kerültek összeköttetésbe azokkal a nagyosztrák és föderalista körökkel, melyek a dualizmus megbuktatására törekedtek. Ez persze a magyar politikusokat egészen elidegenítette e horvát pártoktól s közvetve magától a horvát eszmétől is.

A nemzeti párt mérsékelt, sokszor gerinctelen magatartása nem elégíthette ki az ifjabb jugoszláv generációt sem. Azért ezek, valamint a horvát nemzeti eszme hívei közül azok, akik Bécs segítségéből kiábrándultak és megunva a meddő közjogi politikát, reális eredményekre törekedtek, a magyar nemzeti küzdelem idején az ú. n. horvát-szerb koalícióba verődtek. Sokféle fenntartással, de elismerték a kiegyezést, viszont a jugoszláv eszmét sokkal akcentuáltabban hirdették. A nemzeti pártnak a magyar nemzeti küzdelem idején való magatartása – egyetlen politikai párt volt, mely a darabont-kormányba is belement -, továbbá a horvát-szerb koalíció ügyes tak-

tikúja és a magyar politikusok teljes tájékozatlansága következtében 1906-ban elbukott a nemzeti párt és uralomra jutott a koalíció.

Ismeretes, hogy a koalíció első uralma egy évig sem tartott és a vasúti szolgálati pragmatika nyelvkérdése miatt nemsokára nyílt harcra került a sor a koalíció és az állami hatalom között. A vasúti pragmatika azonban csak külső ok volt a szakításra, az igazi ok a/, volt, hogy a horvát-szerb koalíció kormánya alatt oly féktelen izgatás folyt a Monarchia ellen, hogy ezt tovább túrni már nem lehetett.

A koalíció ellenzékbe szorulása után négy bán váltotta fel egymást, mind azzal a programmal, hogy a koalíciót letörje és egy új unionista pártot teremtsen. A koalíció ez idő alatt számtalan megpróbáltatásnak volt kitéve, de részben a bánok tehetetlensége, részben a magyar kormányok horvát politikájának ingadozó és átgondolatlan volta miatt, és legnagyobb részben pedig saját jól szervezettsége és mindenre elszánt féktelen terrorja következtében, a nehéz idők nem tudták megtörni. Végre is 1913-ban Skerlec kiegészített a koalícióval, mely 1917-ben Mihalovichcsal kormánya is jutott.

A Skerlec-féle kiegészítés alap gondolata az volt, hogy meghajtva a magyar állami hatalmat a legyőzhetetlenek bizonyult jugoszlávizmus előtt, megnyitván neki a hatalom lépcsőit, megnyerje az unionizmusnak. Miután nem sikerült a nemzeti pártot rekonstruálni, ugyanazzal a módszerrel kell megpróbálni az új unionista kormány párt kialakítását, amellyel 1873-ban a nemzeti párt megnyeretett az unionnak.

A gondolat magában véve nem volna rossz, de egyrészt híj jávai van minden eredetiségnek, minden nagystilű kompozíciónak, másrészt pedig a viszonyok tényleges ismerete nélkül eszeltetvén ki, magában hordja a megvalósíthatatlanság csíráit. 1873 és 1913 között akkora változás állott be, hogy a történelem megismétlődésére nem lehet számítani. 1873-ban a jugoszlávizmus a maga fogyatékos erejére volt utalva, kompromittálva az osztrák-magyar kiegyezésnek Horvátország minden meghallgatása nélkül való megkötésével, szemben a horvát nemzet történeti osztályainak hagyományos magyarországgal; 1913-ban a jugoszlávizmus a nemzeti párt iskoláiból kikerülő jugoszláv érzésű intelligenciára támaszkodott; Prága, Belgrád s a mögöttük lappangó még nagyobb hatalmak erkölcsi és anyagi segítségét élvezte, s a közelmúlt történetéből a magyar állami hatalom felett aratott diadal babéra övezte homlokát.

A koalíció diadala a horvát nemzeti ellenzékre is igen nagy hatással volt. A közjogi ellenzéken belül különböző áramlatok kezdtek mutatkozni, melyek végre is a teljes szétszakadásra vezettek. A párt egyik fele, a Starcsevics-párt, fenntartva közjogi programját, meghódolt a jugoszlávizmus előtt, másik fele, a jospárt kitarított ugyan mind közjogi, mind nemzeti eszménye mellett, de sajtóságos ingadozások kezdtek jelentkezni benne. A diadalmasan előretörő jugoszláv-

vizmus egyre nagyobb aggodalmakkal tölti el, a nagy-osztrák körök biztatásából egyre jobban kiábrándulva, tapogatózva néz szövetségesek után, akik segítségével meg tudná menteni a horvát nemzetet a délszláv tengerben való elmerüléstől.

A jelenlegi helyzet az, hogy a jogpárt rendületlenül küzd a horvát nemzeti eszméért, a jugoszlávvá lett Starcsevics-párt a május 30-iki bécsi deklarációt magáévá tette s a szlovén-horvát-szerb önálló országot akarja megteremteni, a koalíció a délszláv egység híve, de hivatalosan legalább ezt az unió alapján akarja megvalósítani, az unionisták pedig részben a koalíció, részben a jogpárt nemzeti eszméjét támogatják. Horvátország, bár sokféle töredezettséggel, két nagy táborra oszlik, a szerint, hogy ki akar horvát és ki jugoszláv lenni. Az unió, mint adott tény. ott lebeg a két tábor telet, de léte megmaradása, fejlődése, megtörése, megsemmisülése nem attól függ, hányan vallják magukat az unió híveinek, hanem, hogy a két tábor közül melyik fog és hogyan fog diadalmaskodni.

Hogy minden nemzetnek meg kell a maga nemzeti eszméjének lenni, azt hiszem, világos. Hogy például a magyar nemzet nemzeti eszméjének a magyarnak kell lennie, azt hiszem, természetes. Így tehát a horvát nemzet horvát eszméjének jogosultsága sem vonható kétségbe. Így áll-e a dolog a délszláv eszmével?

Mindenekelőtt feltűnő az, hogy mindmáig soha nem volt délszláv nemzet. Volt és van szlovén, horvát, bosnyák, szerb és bolgár nemzet, e nemzetek mindegyikének megvan a maga nemzeti története és kultúrája, mely sokszor egymás ellen fejlődött és soha nem együttesen, ezért délszláv történelemről vagy kultúráról beszélni egyenesen nevetséges.

A délszláv eszme hívei közül a józanabbak ezzel nagyon is tisztában vannak, de ők ebből azt a következtetést vonják le, hogy. miután szerintük a jugoszlávizmus az összes déli szláv népek üdvére válik, tehát meg kell teremteni a jugoszláv történetet, kultúrát és főleg a jugoszláv nemzeti öntudatot. E gondolatmenetet a legnagyobb készséggel a jugoszláv intelligencia vezérlapjának, az *Obzor-nak*, kiváló publicistája, Dezman fejtette ki egy röpiratában.¹

Amire a délszláv agitátorok a legszívesebben hivatkoznak, az a délszláv nyelv. Hogy a nyelv magában véve nem tesz egységessé nemzeteket, e tekintetben legyen szabad csak az osztrák-poros, norvég-dán, angol-amerikai példákra hivatkoznom. Azonban nincs is egységes délszláv nyelv. Egészen önálló szláv nyelvek a bolgár, a szlovén és a horvát-szerb. Ezek egyike a másikat csak akkor érti meg, ha meg tanulta egymás nyelvét. Horvát-szerb nyelvegység tényleg van, de ez az egység sem olyan fokú, mint például az annyi különböző dialektust beszélő németek irodalmi, nyelvi egysége.” Más dialektus lett a horvát

¹ Ivanov: Juznoslavensko pitnnjo. Zagreb, 1918. 100 1. 8°.

irodalmi nyelvvé és más szerb irodalmi nyelvvé. És e két irodalmi nyelv ezenfelül különbözik írásban (a horvát latin, a szerb cyrill betűkkel ír), különbözik szókincsben és stílusban, úgyhogy a horvátnak a szerb, a szerbnek a horvát irodalom élvezése, sőt gyakran megértése is is, nehézségekbe ütközik.

Hogy egy nyelv mennyire nem jelent egy nemzetet, azt éppen a horvát, a szerb és a bosnyák nemzetek példája mutatja a legjobban. E nemzetek egész történelme az egymás ellen való engesztelhetetlen gyűlölködésből és vérengző harcokból áll ki. Fejlődésük európai életüknek már első századaiban merőben ellentétes irányban indult meg s mikor a három nemzet még három vallást is vett fel, az ellentét áthidalhatatlanná vált. A horvát nemzet a nyugati kereszténységet vette fel s legfőbb törekvése az volt, hogy mindenben Nyugathoz simuljon és egész történelme a nyugati kultúra hősi, önfeláldozó védelmében merült ki. Hivatásának érezte, hogy élő védőfal legyen Kelet minden betörési kísérlete ellen. A szerb nemzet a keleti kereszténységhez csatlakozott és megalkotván a maga nemzetegyházi szervezetét, talán éppen a legjellegzetesebben testesítette meg mindazt, amit a bizánci kultúra fogalma kifejez. Az egyházi életnek teljesen az állam szolgálatába való állítása, miáltal az egyház minden immoralitás és korrupció melegágya lett s a vallásosságot a formák kultusza és a tömegszuggeráció helyettesítette, éppen a szerbeknek jutott legteljesebb kifejlődésre. A szerb egyház kezdettől fogva a pánszerb eszme kifejezője volt s e tekintetben olyan szinte mágikus erővel bírt, hogy a szerb cárság bukása után az ipeki patriarchátus szervezetében mármár megvalósította a nagyszerb eszmét a Török Birodalom keretein belül. A bizánci egyháznak feneketlen gyűlölete a nyugati kereszténység ellen végigvonul az egész szerb történelmen. Amint Cvijic, a világhírű szerb tudós, megírta, soha egy keleti vallású állam a maga másvallású polgárait egyenrangúnak el nem ismeri és soha egy nem keleti szervezetű államnak keleti vallású polgárai megbízható alattvalói nem lehetnek.² A bosnyák nemzet előbb a pataréus vallásban nemzeti vallást teremtett magának, azután felvette az izlámot, miáltal egy ázsiai kultúra részese lett. A nyugati kereszténységnél vallás és nemzet egymástól független fogalmak, a keleti kereszténységnél a két fogalom egybeesik, az izlámnál a nemzet fogalma megszűnik és csak a vallásé marad meg. A bosnyák nemzet is teljesen beleolvadt világfelfogásban a Török Birodalomban kifejezésre jutó mohamedánizmusba – bosnyák-mohamedán írók népüket ma is gyakran muslimanski narod-nak, muzulmán nemzetnek nevezik – és egynek érezte magát török és arab hittársával, kivel beszélni sem tudott, ellenben kegyetlen ellensége volt horvát és szerb vérrokonának, kivel egy nyelv-

² A keleti egyház kultúrjelentőségére és igazi mivoltára nézve végtelenül érdekes L. v. Südland (Schek Adalbert) könnve: Die südslavische Frage und der Weltkrieg. Wien, 1918. 796 l. 8°.

vet beszélte. És mikor elkövetkezett a török hatalom elhanyaglása, a bosnyák nemzet egy lépést sem közeledett a horvátokhoz és szerbekhez, hanem a bosnyák nemzeti tradíciók életrekeltségével a muzulmán reakció legszélső képviselője lett.

A látszólagos nyelvi egység mögött a világfelfogásnak és nemzeti érzésnek ilyen óriási szakadékaival választják el a horvát, szerb és bosnyák nemzetet.³

Hogy a délszláv eszmének ilyen körülmények közt semmi jogsultsága sincsen, alig szükséges kimondani. Hogy így az eszme kevés talajjal bír az egyes szláv népeknél, az természetesnek látszik. A bolgároknál soha egy valamire való ember nem azonosította magát ezzel az eszmével. A jugoszlávok ma a balkáni és a világháború után a bolgárokat a szlávok árulóinak jelentvén ki, ki is zárták őket Jugoszláviából. A bosnyákoknál is csak elvétve akad egy-egy elfajzott alak, ki magát jugoszlávnak vallaná. A szlovéneknél a legújabb ideig semmi talaja sem volt a jugoszlávizmusnak, ma azonban a Monarchia jugoszláv mozgalmának éppen a szlovének a leglángosabb mozgatói. Ha azonban egy kicsit közelebbről megvizsgáljuk ezt az újmódi szlovén jugoszlávizmust, találunk benne féktelen németgyűlöletet, meleg antantbarátságot, de aztán oly merev szlovén nacionalizmust, mely a legjobb akarattal sem minősíthető igazi jugoszlávizmusnak. A szlovének szabadulni akarnak Ausztriától és ezt Jugoszlávia felállításával vélik elérhetni, de eszük ágában sincsen bármit is engedni a maguk szlovénységéből e Jugoszlávia érdekében. Az ő jugoszlávizmusuk tehát csak látszatra az. Semmi talaja soha nem volt a jugoszlávizmusnak a szerbeknél. Soha egy őszinte szerb magát jugoszlávnak nem vallotta, ahol a szerb úr volt, ott horvát, bosnyák, vagy bolgár vérrokonát vérszopó kegyetlenséggel üldözte, ahol pedig meg kellett alkudnia a körülményekkel, mint különösen Horvátországban és Boszniában, ott politikailag és társadalmilag mereven elkülönült. Még a horvátországi szerb önálló párt is, mely a koalíciónak tagja s mint ilyen elvileg a délszláv egység álláspontján van, külön szervezetét az egész vonalon fenntartotta s minden különleges szerb érdeknek támogatója maradt. S hogy elvi álláspontjuk csak taktikai fogás, azt számtalan esetben elárulták. Legyen elég hazaáruló magatartása miatt a háború elején betiltott hivatalos lapjuknak, a *Srbobran*-nak sokszor idézett nyilatkozatára hivatkozni, mely szerint reá nézve nem a bécsi, nem a pesti és nem is a zágrábi politika az irányadó, hanem a belgrádi.

A jugoszlávizmusnak egyetlen déli szláv nemzetnél sincs talaja, csak a horvátnál. Gáj és illyrjei, sőt Strossmayer és hívei is hihették jóhiszeműleg, hogy a jugoszlávizmusnak meg fogják nyerni a többi déli szláv nemzetet is, ma ebben a hitben ringatózni, nagy naivitás

³ A három nemzet között különben, amint Pittard francia tudós megállapította, igen lényeges antropológiai különbségek is vannak. L. Lenhossék Mihály Balkáni antropológia. Túrán, 1917. 359-368. 1.

volna egyesek lehetnek ilyen naivak, de nagykészültségű politikusok és agitátorok nem ülhetnek fel ilyen ábrándoknak. Es ha a jugoszlávizmus ma mégis nagyobb erővel és terrorral dolgozik, mint valaha, annak más okai vannak.

A jugoszlávizmus születésében a pánszlávizmus édes gyermeke volt. Pánszlávisztikus jellegét máig megtartotta és hódító erejének egyik máig eleven forrása, hogy a jugoszlávizmus harcot hirdet mindenki ellen, aki nem szláv, közelebről, aki német és magyar. A dualisztikus berendezkedésű Monarchiának és a magyar állameszmének minden déli szláv ellensége, ezért lesz oly könnyen jugoszláv. A szlovéneket például napjainkban pusztán ez a gyűlölet hajtotta a jugoszlávizmus karjaiba.

Ez a pánszlávisztikus indíték mégis háttérbe szorul a nagyszerb indíték mögött. Gájék illyrizmusa, Strossmayerék jugoszlávizmusa ugyanis a maga fejlődésében lassankint teljesen a nagyszerb eszme szolgálatába jutott. Ez a végső fejlődés a Karagyorgyevicseknek a szerb trónra jutásával állott be. Péter szerb király az Obrenovicsek ingadozó és osztrák-barát politikájával szemben az orosz cárok hatalmára és rubeljeire támaszkodva a pánszerb eszmét dinasztíája politikájává tette. Feltámasztotta az ipeki patriarchátus hagyományait és a Török Birodalom, a Monarchia, Bulgária és Montenegró romjain fel akarta építeni Dusan cár hatalmas birodalmát. A pánszerb eszme a Balkánon csak egy szláv nemzetet ismer el, a szerbet, csak egy szláv vallást, az orthodoxot.

A bolgároknak, horvátoknak, bosnyákoknak, tehát be kell olvadniuk az orthodox szerb államba, vagy pusztulniuk kell. íme a két balkáni háború és I világháború szerb indítéka.

A Karagyorgyevicsek uralomra jutásával a Monarchia déli szláv országaiban egy heves ifjúsági mozgalom indult meg, mely rejtelmes forrásokból való pénzen lapokat, folyóiratokat, röpiratokat adott ki. népgyűléseket, agitációs körutakat és merényleteket rendezett. Ez az egyre nagyobb arányokat öltő ifjúsági mozgalom politikai kifejeződést az úgynevezett fiumei rezolúcióban nyert. Ez a fiumei rezolúció szülte a mai horvát-szerb koalíciót. Hogy milyen eszmék vezették a fiumei rezolúció alkotóit, Supilót és Trumbicot, azt a legjobban az nunitatja. hogy mindketten a világháború kitörésekor azonnal megszöktek a Monarchiából és az ántántállamokban nyíltan a nagyszerb eszme hívei lettek. Ugyanezt tették mindazok a jugoszlávok, kiknek sikerült a Monarchiából kijutniok: aktív (Hinkovic) és volt (Potoénjak, Banjanin) koalíciós képviselők, lapszerkesztők (Marjanovic) és sok-sok kisebb ember.

A jugoszláv vezérférfiaknak ez a viselkedése mutatja a legjobban, hogy a jugoszlávizmus és a pánszerbizmus között ma már csak a theóriában van különbség, praxisban nincsen. A Trumbic és Pasic között léreljöll korfui egvezménev óta ezt különben szerb és délszláv részről

egyaránt el is ismerték. Persze, a Monarchiában maradt s egyelőre itt érvényesülni akaró jugoszlávok a korfui egyezményel nyíltan nem azonosíthatták magukat.

A jugoszlávizmus e század eleje óta a pánszerbizmus egy eszköze a horvátság megdolgozására, előkészítésére a szerb nemzetbe való beolvasására.

Nyílt nagyszerb programmal nemcsak az állami hatalom miatt nem lehet fellépni, hanem nem is tanácsos, mert ez mégis túlságosan erős eszköz volna és felriasztaná a horvátságot. A jugoszlávizmus mákonyával kell lassan álomba ringatni a horvát nemzeti öntudatot s így előkészíteni a talajt a szerb eszme győzelmére. Hogy a dolog így is van, azt ékesen bizonyítja az a körülmény, hogy a szerbek éberem öröködnék a felett, nehogy az ő nemzetükben jugoszláv agitáció indulhasson meg: a szerbek mindenütt s minden párton exkluzív szerbek maradnak. A jugoszlávizmus csak a horvátok számára van fenntartva.

Es még eggyel legyen tisztában a magyar közvélemény. Azzal, hogy minden jugoszláv egy célra törekszik: a Karagyorgyevicsek Nagy-Szerbiájára. Ezzel persze nem akarom azt állítani, hogy a jugoszlávizmus minden egyes híve tudatosan teszi ezt. Három jugoszláv program van jelenleg érvényben. Az egyik a koalíció 1917. március 1-i felirata, mely homályos fogalmazással Jugoszláviát kíván a dualizmus keretein belül, a másik az osztrák Délszláv Klub 1917. május 30-i deklarációja, melyhez a horvát Starcsevics-párt is csatlakozott s amely Jugoszláviát kíván a Monarchia kereteiben és végül az 1917. július 20-i korfui program, mely Jugoszláviát akar a Karagyorgyevicsek uralma alatt. Első pillanatra is látszik, hogy e programok mindegyike a világháború alakulásának egy-egy eshetőségéhez alkalmazkodik: ha győz a Monarchia és megmarad a dualizmus, ott a koalíció felirata; ha győz ugyan a Monarchia, de nem marad meg a dualizmus, ott a Délszláv Klub deklarációja; ha elbukik a Monarchia, ott a korfui program.

Ez a sajtóságos párhuzamosság a három jugoszláv program között már magában arra vall, hogy a jugoszlávok együtt dolgoznak, kiosztott szerepekkel egy célra törekszenek. De vannak erre nézve más bizonyítékaink is. Gsak hivatkozom itt azokra a jugoszláv eszméket propagáló újságszemelvényekre, melyeket az *Új Nemzedék* című folyóiratban a tavalyi és az idei év folyamán horvát és külföldi lapokból Battorych Kornél és Gesztesi Gyula szedtek össze s amelyekből kitűnik, hogy a koalíciós sajtó túlmegy a felirati, a deklarációs sajtó a bécsi programon és az ántánt-jugoszlávok a legbarátságosabban kezelik a monarchiabeli jugoszláv propagandái. Hivatkozom a horvát szábor nyári ülészekán elhangzott koalíciós beszédekre, melyek nyíltan hangoztatták a koalíció jugoszlávizmusának továbbfejlesztését, hivatkozom Sunaric nyilatkozatára, a zárai népgyűlés határozatára, melyek már az összes és nemcsak a monarchiabeli szlo-

vének, horvátok és szerbek egyesítéséről beszélnek és megfélemlenek annak megemlékezéséről, hogy ezt a Habsburgok uralma alatt óhajtják elérni. Hivatkozom arra a nagy agitációra, mely Horvátországban a hivatalos apparátusnak legalább is jóakarátú semlegessége mellett, a délszláv deklaráció melletti nyilatkozatok aláírására irányult és hogy egy ilyen nyilatkozatot Modrusan koalíciós képviselő is aláírt, anélkül, hogy a koalícióból kilépett, vagy kizáratt volna.

Mellőzve sok apróságot, a jugoszlávok együttdolgozásának két különös tünetére hívom fel a figyelmet: az egyik a Pasic-lista ügye, a másik Nikolic és Korosec találkozása. Szmracsányi interpellációjából ismeretes, hogy a Monarchia rendőri közegei Belgrádban egy listát találtak, mely Pasic horvátországi konfidenseinek jegyzékét tartalmazta különféle, e konfidensek működésére vonatkozó, titkos feljegyzésekkel. A konfidensek között szerepel a koalíció hat képviselőtagja is. Legújabbán a konfidensek egyikének sürgetésére Wekerle miniszterelnök kijelentette, hogy a lista adalékai hitelt nem érdemlőknek bizonyultak, de maga a lista nem hamisítvány.

Őszintén szólva, nem értem egészen Wekerle nyilatkozatát. Ha azonban maga a lista nem hamisítvány, akkor e lista a nagyszerb propagandát vezető Pasic miniszterelnök és egy monarchiabeli jugoszlávok között mégis csak elárul valami érintkezést. Hiszen Pasicról még sem tételezhető fel, hogy csupa tréfából jegyezte fel e neveket és a rájuk vonatkozó dolgokat, vagy hogy annyira rövidlátó lett volna, hogy minden egyes esetben félrevezették volna. Mindenesetre ez az ügy, egyéb Szerbiában talált anyagokkal együtt, részletesebb vizsgálatot kívánna.

A jogpárt vezérlapja megírta, hogy a bécsi Délszláv Klub elnöke, Korosec, egy agitációs útján meglátogatta báró Nikolicot, a koalíció elnökét és vele a koalíció és a Délszláv Klub közös működésére nézve megegyezett volna. Bár valami indiszkréción révén még az egyezés részletei is forgalomba kerültek és bár az *Új Nemzedékben* Battorych Kornél ismételtén felszólította Nikolicot, hogy nyilatkozzék ez ügyben, a jogpárti lap híreit máig nem cáfolta meg sem Korosec, sem Nikolic.

De tekintsünk most el attól, hogy a jugoszlávizmus csak a pán-szerbizmus egy eszköze, ne kutassuk azt sem, minő összeköttetések vannak a jugoszlávizmus egyes formái között és csak kérdezzük azt, melyik eszmét kell nekünk a horvát és délszláv közül a magunk érdekében támogatnunk? Habozás nélkül kijelentem, hogy a horvátot.

Először is horvát nincs három millió sem, ellenben szlovén, horvát és szerb van vagy tizenegy millió. Hogy három millió embert könnyebb Szent István birodalmának kereteiben elhelyezni, mint tizenegy milliót, az világos.

Másodszor a horvát nemzettel nyolcszáz esztendeje vagyunk együtt. Ez az együttélés nem volt zavartalan, de jóban, rosszban mégis csak meg voltunk egymással és történeti tradíciónk legszebbjei ez

együttléthez fűződnek. Fegyverrel csak egyszer törtünk egymásra, akkor is a jugoszlávizmus kergetett egymás ellen? A többi déli szlávok, a bosnyákok kivételével, idegenek számunkra, sőt ellenségek. Ezeket birodalmunkba beilleszteni csak erőszakkal lehetne.

Harmadszor a horvát eszme, akár úniónista, akár szélső jogpárti formában jelenjék meg, Zágráb felé, mint központ felé tendál, tehát olyan területre, mely birodalmunknak alkatrésze. A centripetális horvát eszmével ellentétben a délszláv eszme centrifugális, Zágráb helyett, vagy legalább Zágráb mellett, más központokat (Laibach, Belgrád) keres.

Negyedszer a horvát eszme a horvát nemzetet kizárólag a nyugati kultúra részesének óhajtja, a horvát földet a nyugati kultúra végvidékének érzi és a balkáni kultúrával semmi közösséget nem vállal. A délszláv eszme ellenben még legenyhébb formájában is a déli szlávok kulturális egységét ójajítja, tehát a nyugati horvát kultúrát a balkáni és szerb kultúrával akarják egyesíteni. Ezzel megszűnnék a Száva kulturális határvonal lenni és a horvátság, mely eddig velünk egy kultúrának részese volt, egy nekünk idegen új kultúrközösségbe lépne.

Ötödször, mert új nemzeti etnikumokat teremteni a legszemélyesebb theóriákkal sem lehet. Két vagy több nemzet, ha összeforr, azúgy történik, hogy valamelyik rányomja a másikra, vagy a többire a maga nemzeti jellegét. Miután pedig szerb több van, mint szlovén horvát és bosnyák együttvéve, s miután a szerb nemzet hasonlíthatatlanul szívósabb rokonainál, kétségtelen, hogy a délszláv eszme a valóságban pánszerb gondolat megvalósulása volna. Akarva-akaratlan e célra tör a délszláv eszme, ellenben a horvát eszme a külön horvát fajiség fenntartását célozza. És bizonyos, soha tanulni nem akaró bécsi körök emlékiratozásával szemben szükséges hangsúlyozni, hogy a délszláv vagy nagyszerb eszmét semmiféle mesterkedéssel sem lehet a birodalmi egység elvének szolgálatába állítani. Szóval, hogy a kész-akarva való öngyilkosság legbiztosabb útja volna a déli szláv nemzetek egységes birodalmát a Monarchiában megteremteni. Dusan cár birodalma és az ipeki patriarchátus új életrekeltése volna ez és emlékezzünk Cvijic mondására, rövidesen szétvetné a Monarchiát.

Hatodszor a délszláv eszme hívei ethnographiai, a horvát eszme hívei közjogi alapon állanak. A délszlávliak semmiféle történeti jogok nem imponálnak, Ők mindent és mindenkit követelnek, kit és amit délszlávnak minősítenek, tekintet nélkül mások jogaira. A horvát eszme hívei, el egész a legszélsőbb horvát államjogászokig, a történeti jog alapján állanak, s ha más nem, legalább a magyar királyok jogát respektálják. Mi is közjogi alapon állunk, a horvát eszme híveivel egy alapon, tehát közöttünk becsületes kompromisszum elképzelhető, míg a délszlávokkal szemben csak az erő győzhet.

De nemcsak magyar érdekből kell nekünk a horvát nemzeti eszme uralmát, előmozdítanunk, hanem kötelességünk ez a horvát nemzet és az európai kultúra iránt is. A horvát nemzetre nézve a délszláv eszme győzelme a horvát nemzet elsüllyedését jelentené a bizánci kultúra mocsarába, a horvát nemzet megszüntetését, szerb igába való dőlését. Sok bajunk lehetett a horvátokkal, de a legnagyobb megpróbáltatások idején ők mégis kitartottak mellettünk. Nyolcszáz év együttélése után becstelenség volna elősegíteni testvéreink romlásáig.

És kötelességünk a horvát eszme védelme a nyugati kultúra iránt is, mely kultúra belőlünk európai nemzetet csinált. A horvát nemzet bukása azt jelentené, hogy a nyugati kultúra messzire elszorulna az Adria északi partjairól, hogy a nyugati kultúra ősi végvárai (például a dalmát városok) martalékul dobatnának oda a Balkánnak. Es a horvát nemzet bukása azt is jelentené, hogy a nyugati kultúra egyik legnemesebb hajtása, a horvát kultúra, odaveszett. Minden nemzeti kultúra értéket képvisel az emberiség számára, elvesztése tehát veszteség az egész emberiségre. Az adott esetben a veszteség még súlyosabb volna, mert a horvát nemzet olyan nagymúltú és magasfokú nemzeti kultúrával bír, melyre büszkék lehetnének a horvátnál sokkal nagyobb nemzetek is.

De van-e lehetősége a horvát eszme diadalrajutlásának? A felelet erre az, hogy a délszláv eszme győzelmének semmi lehetősége sincs. Tudniillik a theóretikusan megkonstruált délszláv eszmének, melynek gyakorlati kivitele lehetetlen. Más a helyzet a nagyszerb eszmével, melyet a gyakorlatban a jugoszlávizmus takar. Ezzel tényleg kemény küzdelmünk lesz, ha győzelemre akarjuk vinni a horvát eszmét. De a győzelem minden garanciája a kezünkben van. Egyrészt ugyanis a horvát nép tömegeit máig érintetlenül hagyta a jugoszlávizmus, mely csak a horvát intelligencia nagyobb részét fertőztette meg s itt is egészen intakt maradt Turopolje és Zagorje középosztálya, a horvát populus Werbőczyanus e virágai, másrészt meg mihelyt védekezésbe szorítjuk a jugoszlávizmust és így ez előbb-utóbb nyílt színvallásra kényszerül, a szerb imperializmus kegyetlen torzképe hamarosan elő fog tűnni, ami csatasorba fogja állítani ellene az egész horvát nemzetet.

Ha a horvát nemzeti eszmével, mint bűvös jelíggel száll harcba egy arra való bán, ha mi ezt a politikát letéve minden személyes rokon- és ellenszenvokről, elavult nézetekről, kishitűségről, teljes erőnkől támogatni fogjuk, egy csodálatos horvát nemzeti reneszánsz log megindulni, melyből mint phoenix-madár a maga hamvaiból életre kel egy új horvát unionizmus. A horvát közjogi ellenzék nemzeti érzéstől áthatott férfiai biztonnyal meg fognak emlékezni nagy alapítójuknak, az önzetlen hazafi igaz mintaképének, Starcevic Antalnak mondásáról, hogy nem ismer még két nemzetet, mely annyira egymásra volna utalva, mint a magyar és horvát s e mondás jegyében

meg fogják találni az utat a magyar nemzet felé, hol a legtestvériesebb fogadtatásra fognak találni.

Mint politikai szükségszerűséget régóta sürgetjük többen ezt a horvát politikát. Nem eredménytelenül, amennyiben úgy az osztrák-német, mint a magyar közvéleményt sikerült megteleíteni ezzel a gondolatkörrel. Csak még a kishitűséget kell a kormánykörökben felváltania az elszántságnak, a bizodalomnak a Monarchia jövőjében, a magyar birodalom ősi erejében s akkor elkövetkezik a horvát nemzet történelmének nagy fordulata.

A délszláv eszme, párosuljon az bármennyi belátással és mérsékléssel, lényegénél fogva állambontó, a horvát eszme, jelenjék meg az bármily heves magyargyűlölet és önállósági törekvés kíséretében, lényegénél fogva államépítő: homokból akar az várat emelni, aki nem államépítő, hanem állambontó törekvéseket akar az állam szolgálataiba építeni.

IV.

lia horvát politikánk a horvát nemzeti eszmére építetik fel. a magyar-horvát viszonyból eltávolítottatott mindaz a mérgező anyag, mely a két nemzet közös állami életét teljes megbomlással fenyegeti. Ezzel azonban nem lesznek megoldva az összefüggő kérdések, sőt tulajdonképen csak ekkor következik el a kérdések megoldásának az ideje, mert ekkor fog a két nemzetben a megértésre alkalmas hangulat keletkezni. Ekkor lehet majd a két nemzet között fennforgó ellentétet nyugodt megfontolás tárgyává tenni s az eddigi gyűlölködő, szenvedélyes kifakadások helyett higgadt érveléssel dülőre vinni.

A magyar és horvát nemzet között elhibázott horvát politikánkon kívül is vannak, mégpedig jelentékeny, ellentétek. Ezek az ellentétek eddig minduntalan a legnagyobb nehézségeket okozták, mert az aktuális kérdéseket nemcsak a bennük rejlő benső nehézségek tették súlyossá, hanem a nemzeti gyűlölködés által túlfűtött hangulat is. Ez az állandó izgatottság minden kérdést elborított a maga lágájával, s így lehetetlenné tette a tárgyilagos megvitatást. Ha ettől az előzetes nagy nehézségtől megszabadultunk, akkor a megértés útjáról eltávolítottuk a legnagyobb akadályt és hamarosan ki fog derülni, hogy okkal-móddal az összes magyar-horvát ellentétek közös megnyugvásra kiegyenlíthetők.

A magyar nemzet és horvát nemzet között az egyik legélesebb ütközőpont a nemzetiségi kérdés. Horvát testvéreink az ü. n. közös hivatalok, különösen a MÁV szervezetében továbbá a horvátországi magyar iskolákban a magyarosítás eszközeit látják, kárpótlásul ...azután, ahol tehetik, elnyomják a horvátországi magyarságot. Persze, ami a magyarosítás veszedelmét illeti, ez rémlátás, mely egy erőteljes horvát irányzatnak magyar részről való uralomra juttatása esetén nagy mértékben csökkenni fog, de azt az óhajt természetesnek kell talál-

nunk, hogy a közös hivatalokban és a MÁV horvátországi vonalain elsősorban horvátokat szeretnének Horvátországban alkalmazva látni. És azt hiszek, a hivatalok és a MÁV szervezetének minden megbolygatása nélkül teljesíthető e kívánság s ezáltal csökkeni fog azoknak a kelleltenségeknek is a száma, amik a horvátországi vasutakon oly gyakran előfordulnak és a magyarelles izgatások forrásai.

Ami a horvátországi magyar iskolákat illeti, itt elsősorban arra fordítandó nagy gond, hogy oda csak magyarok gyermekei járjanak, másodsorban, hogy a tanszemélyzet a horvát körülményeknek teljesen megfeleljen, azaz, a horvát nyelvet teljesen bírja, azt lelkiismeretesen tanítsa és Horvátország politikai állását növendékei előtt az igazságnak megfelelő módon mutassa be.

Azonban a horvát nemzetől ugyanilyen konciliáns magatartást várunk el a horvátországi magyarsággal szemben. Az 1910-i népszámlálás 106 000 magyar embert talált Horvátországban, akik közül 8000 lakott Szlavóniában. Hát bizony ezeket némely túlbuzgó horvát hatóság nem» egészen kesztyűs kézzel kezeli és maga az a tény, hogy Horvátországban politikai jogokat élvezni csak horvátországi községi illetőség birtokában lehet, ilyen illetőséget szerezni magyar embernek az illetőségi törvény elavult volta miatt szinte lehetetlen, szomorú fényt vet a horvát közszellem pártatlanságára. Lehetetlen dolog az, hogy egy állam területén az állampolgárok legalapvetőbb jogaikban olyan különböző elbánásban részesüljenek, mint jelenleg Magyarországon és Horvátországon. Már csak a demokratikus haladás szempontjából is jogaihoz kell juttatnunk a horvátországi magyarságot és a velük egy szempont alá vonható szlavóniai svábságot. Gondoskodnunk kell arról, hogy a száborban képviselőhez juszanak s egyáltalán velük, mint a horvátokkal egyenrangú polgárokkal bánjanak.

Azonban egyfel tiszttában kell lennünk nekünk is, a horvátországi magyaroknak és sváboknak is, hogy ők a horvát politikai nemzetnek tagjai, hogy tehát ők horvát hazájuknak nyelve, alkotmánya, története iránt hűséggel és tisztelettel tartoznak.

A magyar-horvát összeütközések egy állandó forrása az ú. n. horvát „Kiegyezési sérelmek”. Nem akarom vitatni, hogy horvát testvéreink néha alaptalanul látnak ott sérelmet, ahol nincs, azt sem akarom kétségbevonni, hogy néha a nézeteltérés a 68-i kiegyezés eltérő magyar és horvát fogalmazására vezetendő vissza, de azt el kell ismernem, hogy nálunk általában véve kevésbé vannak tisztában a magyar-horvát kiegyezéssel, kevés érzékkel bírnak a horvát érzékenységek iránt is, így nem rosszakaratból, mint ezt Horvátországban feltenni szokták, hanem feledékenységből, tájékozatlanságból gyakran történik olyasmi, amit horvát testvéreink méltán vehetnek zokon.

Sokkal jobban ismerem a magyar nemzet lovagias gondolkozását, semhogy egy percig is kételkednék abban, hogyha adott esetekben

meggyőződnek róla, hogy horvát testvéreinken sérelem esett, ne sietne e sérelmet jóvátenni. De a meggyőződéshez nem a fenyegetőzés, nem az obstrukció, nem a deklarációzás vezet, hanem a nyugodt, tárgyalagos, szenvedély nélküli felvilágosítás.

Nagyon messzire vezetne, ha minden ügynevezett, vagy tényleges horvát kiegyezési sérelmet gombostűre akarnék tűzni. A sérelmeknek egy hosszú és tudományosan indokolt jegyzékét bocsátotta közre 1907-ben Pliveric, zágrábi egyetemi tanár, képviselő, a nagynevű horvát közjogász.⁴ Nem állítom, hogy Pliveric minden szava szentírás, de azt igen, hogy minden szavát alaposan fontolóra kellene vennünk, s ahol állítása beigazolódna, ott a megfelelő lépéseket meg kellene tennünk. Persze, ez hosszadalmas munka volna s mindkét részről annyi mérsékletet kívánna, mely a mai túlfeszített atmoszférában alig remélhető. Ha valahol, itt van szükség az új emberekre, Magyarország balkáni hivatásától áthatott magyarokra és az igaz nemzeti érzésű és birodalomhű horvátokra.

Hogy csak néhány leggyakrabban felpanaszolt sérelmet említsek, ott a horvát tangens, az állami beruházások, a vasútpolitikai kérdések és a közös minisztériumok horvát osztályainak az ügye. Horvátország adóinak 44%-át kapja autonóm költségeire, 56%-a fordítatik a közös állami költségekre. Miután egy csomó horvátországi nagyvállalat Horvátország határain kívül fizeti adóját, a horvát adókról nincs teljesen megbízható kimutatás. Ennek következtében a horvát közvélemény meg van győződve, hogy mi megrövidítjük őket, nálunk ellenben sokáig azt hiszik, hogy mi tartjuk ki a horvátokat. Mindenesetre egészen jogosult az a kívánság, hogy a horvát adók teljesen megbízható jegyzéke állíttassék össze, mégpedig horvát autonóm tisztviselők közreműködésével, hogy így Horvátország pénzügyi helyzetéről tiszta képet nyerjünk.

Az állami beruházásoknál Horvátország a horvátok szerint mostoha elbánásban részesült, úgy hogy néha saját autonóm költségvetésében kénytelen fedezetéről gondoskodni olyan sürgős beruházásoknál, melyeket a birodalmi költségvetésből kellene fizetni. Panaszoknak arról is, hogy a nagyobb állami vállalkozásoknál a horvát cégek háttérbe szorulnak a magyarok mögött és hogy még tisztára horvátországi feladatok megoldását is magyar vállalatokra bízzák. Természetesen nem könnyű itt minden adott esetben a horvát kívánságoknak eleget tenni, de minuciózus pontosság és pártatlanság mellett nem lesz itt sem lehetetlen viszonylagos igazságosságot elérni.

Nagy az elégedetlenség a MÁV vasúti politikájával. A horvátországi vasúthálózat aránylagosan a magyarországi mögött marad és így is nagyon kevésbé iparkodik a speciális horvát igényeket kielégí-

⁴ Spomenica o državnoopravnih pitanjih hrvatsko-ugarskih. Zagreb, 1907.

teni, hanem tarifális rendszerével és összeköttetéseivel Budapestnek, mint központnak kedvez. Így például Horvátország két legnagyobb városa, Zágráb és Eszék, máig sincsen közvetlenül összekapcsolva: a leggyorsabb út nagy kerülővel Dombóváron át vezet. Azt hiszem, itt az első teendő volna Horvátországot, mely jelenleg három üzletigazgatóság között oszlik meg, egységesen a zágrábi üzletigazgatóság alá beosztani, ez aztán Zágráb, mint központ felé kiépítené a horvát vasúti hálózatot. Ez Horvátország közjogi helyzetének folyamánya s ettől függetlenül megmaradhatnának a budapesti közvetlen összeköttetések is.

A kiegyezés szerint az úgynevezett közös minisztériumokban horvát ügyosztályok vannak. Ezeknek az volna a feladatuk, hogy a horvátországi ügyeket ők intézzék. Tényleg azonban e horvát osztályok egyszerű fordító osztályok lettek, melyek az ügyek érdemi elintézésére semmi befolyással nem bírnak. Ez valóban sérelem, a nehézség azonban ott van, hogy maguknak az ügyeknek az érdeke, hogy egy-egy speciálisan az illető ügyekkel foglalkozó osztály intézze őket, mely természetesen jobban ért hozzájuk, mint egy, a legheterogénebb dolgokkal foglalkozó ügyosztály, amilyen a horvát volna.

Ezt a kérdést célszerűen megoldani csakis a kiegyezés revíziójával lehetne. Mégpedig talán úgy, hogy a horvát ügyosztályok eltöröltetnének s helyettük a báni kormány minden közös minisztériumba delegálna bizonyos számú horvát autonóm tisztviselőt, kik nélkül az egyes ügyosztályok horvát ügyeket nem intézhetnének el. Azért kellene autonóm tisztviselőket Pestre küldeni, hogy ezek ne függjenek a minisztertől s így a horvát érdekeket kellő súllyal tudják képviselni. Hogy fizetésüket a birodalmi költségvetés megtérítene-e az autonómnak, az megegyezés tárgya volna.

Általában véve meg kell barátkoznunk a gondolattal, hogy a magyar-horvát kiegyezést revízió alá kell vennünk. Semmiféle törvény, szerződés, kormányforma nem lehet állandó, bizonyos idő múlva az élet fejlődése, a viszonyok változása következtében elavul. Amint, úgy látszik, az osztrák-magyar viszonyban is gyökeres reformok várhatók, úgy kell ennek következnie a magyar-horvát unióban is.

Előreláthatólag ez a kiegyezési reform nem szükíteni, hanem tágítani fogja a horvát autonómiát. Így például a pénzügyi önállóság kívánsága annyira megérlelődött Horvátországban, hogy ennek bizonyosfokú honorálását elkerülni többé nem lehet. Ez a pénzügyi önállóság kiküszöbölne sok összeütközési pontot a magyar-horvát viszonyból.

Ha elérkezik a kiegyezés revíziójának az ideje, hideg ésszel és testvéri szeretettel lássunk a munkához. Legyen törekvésünk az, hogy lehető hosszú időre a magyar-horvát viszony számára olyan bázist

teremtünk, melyen kivirulhatnak az egyetértés virágai, anélkül, hogy az állami összetartozás eszméje csorbulást szenvedne.

Bajos dolog volna e kiegyezésre nézve tanácsokkal szolgálni. Azt mégis kiemelhetjük, hogy gondoskodni kell arról, hogy az új kiegyezési törvény szövegezése magyarul és horvátul teljesen azonos legyen, hogy ne hagyjon homályban semmiféle kérdést, hogy így megszűnjenek azok a kelletlenségek, melyek a ma érvényben lévő kiegyezés kissé elhamarkodott fogalmazásából erednek. És talán az sem volna felesleges, ha az új kiegyezés megreformálná a képviselőválasztás rendjét a birodalmi országgyűlésbe, úgy tudniillik, hogy ez közvetlen választással történjék s ne úgy mint most, hogy a szábor választja a birodalmi országgyűlés horvát képviselőit. Ez egyrészt az állameszmét erősítené meg a horvát nemzetben, így mintegy ellensúlyozná az autonómia kibővítésének lazító hatását, e mellett a teljesen az autonómia kereteihez szokott horvát politikai gondolkozásnak nyitna tágabb mezőket, másrésztől függetlenné tenné a birodalmi országgyűlést a szábortól, mert hiszen jelenleg a magyar országgyűlés bizonyos tekintetben alárendelt viszonyban áll a száborral szemben, amennyiben ez befolyással van összetételére, sőt korlátozza függetlenségét is a képviselői összeférhetlenségek ügyében, .

A kiegyezés revíziójának már csak azért is el kell következnie, mert előreláthatólag területi változások is állanak be Szent István birodalma birtokviszonyaiban s ezáltal változást fognak szenvedni azok az erők is, melyeknek kifejezője volt a jelenleg érvényben lévő kiegyezés. E területi változások kérdése huzamosabb idő óta izgalomban tartja az egész Monarchiát. Elég sokféle terv merült fel, melyek általában véve azt mutatják, hogy nálunk nagyon kevésbé vannak tisztában a Monarchia déli országainak mivoltával. Nagyon óhajtott volna, ha a politikai világ végre kiemelkednék a naiv térképrajzolgatások fantazmáiból és egy kicsit mélyrehatóbban gondolkoznék az egész délszláv-kérdésről.

Azt hiszem, abban mindnyájan egyetértünk, hogy Bosznia és Dalmácia a szent korona birtokai. Hogy a visszabocsátásért Ausztriát bizonyos rekompenciák illetik, az sem kétséges. De a legnagyobb politikai hiba volna a visszabocsátást bizonyos feltételektől függővé tenni, vagy tenni engedni. Így például abba nem mehetünk bele, hogy csak az esetben kaphatjuk meg ez országokat, ha az ausztro-lengyel megoldás létrejön. Ófelsége koronázási esküje szerint ez országok feltétlenül visszacsatolandók és e visszacsatolást most kell kisűrtetnünk, mikor még az osztrák császár nem kötötte meg a magyar király kezét.

Ebben közöttünk magyarok közt nincs eltérés és a horvátokkal is megtudunk a visszacsatolás tényében egyezni. Az összekülönbözés ott kezdődik, mikor arról kellene döntenünk, hogyan történjék meg a visszacsatolás. Ebben a tekintetben nemcsak köztünk és a horvátok

közt vannak ellentétek, de mi magyarok magunk közt sem vagyunk egyetértők. És itt jönnek működésbe a térképrajzolók nagyszabású terveikkel, sikeresen zavarva össze mindenkit és mindent.

Én nem tehetek róla, de az egész dolgot nagyon egyszerűnek látom. Három tételhez kell következetesen ragaszkodnunk, akkor a kérdés egész természetesen oldódik meg.

Az első tétel az, hogy mi ez országokat a szent korona jogán szerezzük vissza, tehát olyan formában kell őket a szent korona birtokába bocsátani, amilyen formát a szent korona joga megkíván. Az 1868-i kiegyezés szerint Horvát-Szlavon- és Dalmátországok külön territóriumot képeznek, Dalmácia tehát Horvátországon át csatolandó a szent koronához. Boszniára nézve nincsen ilyen megszorítás, ez tehát közvetlenül csatolandó vissza. Közvetlenül, mondottam, tehát éppoly kevésbé Horvátországon át, mint Magyarországon át: Bosznia az egész Magyar Birodalomhoz csatolandó. Azaz Bosznia a Magyar Birodalom egyik önálló alkateleme kell, hogy legyen, ha tetszik, külön bánátus. Miután így Bosznia ügye nem magyar országos ügy, hanem magyar birodalmi, sorsára teljes alkotmányos joggal befolyhatnak a birodalmi országgyűlésen Horvát-Szlavon-Dalmátországok képviselői is és a szervezendő bosnyák minisztérium nem lesz speciálisan magyar minisztérium – mint a belügyi, vallásügyi vagy igazságügyi -, hanem úgynevezett közös minisztérium.

Második tétel az, hogy a visszacsatolt országoknak olyan szervezet adandó, mely érdekeiknek megfelel. Dalmáciának régi vágya a Horvátországhoz való csatlakozás. Ez teljesülésbe fog menni. Hogy az egyesülés olyan eredménnyel fog-e járni, mint ők remélik, más kérdés, de ez nem lehet döntő reánk nézve. Hogy Dalmácia Horvátországon belül fenn akarja-e tartani külön szervezetét, vagy nem, kíván-e átmenetileg külön elbánásban részesülni, azt bízunk Dalmáciára és Horvátországra. Természetesen a Horvátországgal megkötendő új kiegyezés Dalmáciára is ki fog terjedni s addig is, míg ez létrejön, valami ideiglenes intézkedéssel életbe kell léptetni a mai magyar-horvát kiegyezést Dalmáciában. Bosznia ragaszkodik a maga autonómiájához. A Monarchia kereteiben élvezett bosnyák autonómia tehát érvényben fog maradni a Magyar Birodalomban is. Azzal a különbséggel, hogy Bosznia képviselőket fog nyerni a birodalmi országgyűlésben is és így beleszólása lesz az államélet összes ügyeibe, nem úgy mint eddig. Bosznia birodalmi képviselőinek módját és autonómiájának viszonyát a Magyar Birodalom alkotmányához egy megkötendő magyar birodalmi (azaz magyar-horvát)-bosnyák kiegyezés fogja szabályozni.

A harmadik tétel az, hogy történetileg kialakult egységeket megbolygatni nem szabad. Felhívom a térképrajzolatók figyelmét arra a tényre, hogy déli országainknak megvan a maguk külön nemzeti

élete, melyet teljes joggal öncélnak éreznek s erről lemondani nem fognak és semmiféle zseniális ötlet kedvéért magukat megcsönkítani nem engedik. Horvátország Szlavóniával, Dalmácia, Bosznia-Hercegovinával mind ilyen egységek, éppen ezért szétszabdalásuk oly visszahatást keltene a horvát és bosnyák nemzetben, mely lehetetlenné tenné a Magyar Birodalom belbékéjét.

Horvátország területét kétféleképpen szokták kikezdeni térkép-rajzolgatóink. Egy részük a fiumei korridort csinálja, más részük Szlavóniát annektálja. A fiumei korridor bármilyen vékony sáv legyen is, éppen a leghorvátabb vidéket vágná le Horvátországról Zágrábbal együtt. Amíg egy horvát él, nem lehet ezt megcsinálni, e mellett birodalmi szempontból is nagy hiba volna, hiszen éppen e kajkavac-horvátok-lakta területek a horvát eszme s ezzel az unionizmus legbiztosabb oszlopai. Arról nem is akarok beszélni, hogy az ilyen tervezgetések mindig felszítják a fiumei kérdés hunyó parazsát. Pedig ez a legjobb úton van a megoldás felé, hiszen például a jogpárti Pilar ismeretes memorandumában már végleg lemondott róla Magyarország javára. Fiume birtokát mindenféle korridor nélkül is lehet biztosítani.

Szlavóniára tényleg vannak magyar történeti jogok, de horvátok is. És tény az, hogy a török uralom óta Szlavónia a maga kultúráját a horvát ferenceseknek köszönheti, tény az, hogy 1868-ban a szlavón megyéket minden fenntartás nélkül átadtuk Horvátországnak. Hogy Szlavónia gazdaságilag, népesedés szempontjából sokban másként viselkedik ma is, mint a szorosán vett Horvátország,⁵ az kétségtelen, de a teljes nemzeti egybeolvadás folyamata már előrehaladott állapotban van. Szlavóniáról Horvátország nem mondhat le, mert ez az éléstára és Dalmácia visszacsatolása után még inkább rá lesz szorulva, mint ma. De az unionizmus szempontjából sem volna szerencsés dolog Szlavónia elszakítása. Szlavónia magyarjai és svábjai, magyar és német nagybirtokosai mindig hű támogatói voltak a magyarbarát politikának és e szerepüket megfelelő gazdasági kapcsolatok létesítése mellett a jövőben még fokozottabb mértékben teljesíthetik.

Ezért nem ajánlatos Horvátország területének bármilyen érintése sem. És mási okból sem. Amint mi valamit akarunk a horvát területtől, azonnal fel fog vetődni a muraközi kérdés is. Egész jelentéktelen határkiigazításokról lehet szó, de semmiről másról.

Dalmácia mai területe csak száz esztendő múlta tekinthet vissza. Dél-Dalmácia (Raguza, Cattaro és a Curzolari-szigetek) soha nem tartozott Horvátországhoz. Azonban itt is nagyon kétséges vállalkozás volna bármiféle területcsonkítás és csak a legnagyobb állami érdekek fennforgása esetén volna szabad valamit megkísérelni.

⁵ L. Szücsi József: Horvátország népessége. Földrajzi Közlemények, 1916. 4-5. füzet.

Itt említem meg, hogy az ú. n. isztriai szigetekről (Cherso, Veglia, Lussin) mostanában nincsen szó, holott ezekre a horvát és magyar királyok joga kétségtelen és földrajzilag is a horvát tengerparthoz csatlakoznak.

Bosznia területe a múltban sok ingadozásnak volt kitéve, de a mai terület már 400 esztendeje van a bosnyákok birtokában. Hogy Bosznia mai területének egyes részei a múltban Horvátországhoz és Szlavóniához tartoztak, köztudomású, de ma már a történeti, a politikai és az ethnographiai fejlődés az egész bosnyák földet homogénná tette. Akik olyan különös biztossággal szeletelik fel éppen Boszniát, vessenek egyszer egy pillantást a bosnyák statisztikai hivatal vallási térképére, melyet az 1910-i népszámlálás adatait tartalmazó kötethez mellékeltek és látni fogják, mennyire sui generis alakulat Bosznia, mennyire nem lehet az országalkotó bosnyák-muzulmánosság sérelme nélkül bármit is elvenni Boszniától. Megjegyzendő, hogy az annexiókor indokolatlanul feláldozott szandzsákokat vissza kell csatolni Boszniához.

Ha ilyen módon sikerül rendezni déli szláv országaink ügyét, remélhetjük, hogy ott béke lesz, ez országok felvirágzanak és a szentkorona hűséges oszlopai lesznek. Ilyen módon minden jogost igényt kielégítünk, senkin igazságtalanságot el nem követünk. Igaz, hogy horvát testvéreink egy része Boszniát magának követeli, de a belátóbbak tudják, hogy ez egyrésztől megingatná az új Horvátország horvát jellegét, másrésztől meg még sem lehet a bosnyákokat akarataik ellenére Horvátországnak adni. Ha Boszniát a fentebb vázolt módon csatoljuk a szent koronához, akkor kielégítjük mind a magyar, mind a bosnyák, mind a horvát érdekeket, hiszen a birodalmi országgyűlésen a horvátok be fognak folyni Bosznia ügyeire és a bosnyák-kérdésnek ez a rendezése nem zárja ki, ha később bosnyák részről is megnyilvánulna a Horvátországhoz való csatlakozás vágya, hogy a bosnyák-kérdés újabb rendezése napirendre ne tűzessék.

Bosznia a bosnyákoké, Horvátország a horvátoké! ez legyen a délszláv politikánk jelszava. A Magyar Birodalom s ezzel a magyar nemzet legszentebb érdekei követelik, hogy déli országainkban horvát és bosnyák testvéreink megelégedetten éljenek és nemzeti ideáljaikat minél teljesebben megvalósíthassák. Szakítanunk kell Horvátországban is azzal a politikával, mely a horvát elemet háttérbe szorítja és éppen a horvát eszmét kell politikánk vezércsillagává tennünk. A/, állami hatalom teljes erejével kell lesújtanunk arra a társaságra, mely nemcsak a korrupció búzfészkevé tette Horvátországot, hanem a Magyar Birodalom és a horvát nemzet legszentebb nemzeti javait is áruló módon kótya-vetye tárgyává tette.

Politika, 1918. augusztus-szeptember.

KÉT KÖNYV A DÉLSZLÁV-KÉRDÉSRŐL.¹

Noha a szerző álláspontjával nem mindenütt egyezünk meg, kiemeljük az alábbi, a jugoszláv állam megalakulása előtti napokból származó, igen érdekes cikk előrelátását és alapos tájékozottságát.

A szerkesztőség.

A délszláv-kérdés a Monarchia legkomplikáltabb nemzetiségi problémája. Többi nemzetiségi kérdéseinknél legalább az illető nemzetiség van tisztában törekvéseivel, de a déli szláv népek egymás között sem egységesek. Komplikálja még a kérdést az a nagy politikai, kormányzati, felekezeti, sőt nyelvi széttagoltság, melyben déli szláv népeink élnek. És a Monarchia jövőjére, fejlődésére, sőt létezésére egyik nemzetiségi kérdés sincs olyan sorsdöntő hatással, mint éppen a délszláv-kérdés, mert déli szlávok lakják az Adria partját, az ő elszakadásuk a tenger elvesztését jelenti.

A délszláv kérdés e század eleje óta az érdeklődés homlokterébe lépett. Különösen Bosznia annexiója, majd a balkáni háború óta egész könyvtárra megy az, amit bel- és külföldön e kérdésről összeírtak. E publicisztikai tevékenység a világháború kitörése óta még inkább fokozódott, hiszen a délszláv kérdés volt a háború közvetlen oka.

Természetesen maguk a déli szlávok foglalkoznak a legtúzetesebben saját problémájukkal. A Monarchián kívül egy nagyszerb és jugoszláv propaganda-irodalom fejlődött ki, de bent a Monarchiában is. Sokan próbálkoztak saját nemzeti problémájuk publicisztikai megvilágításával. E többnyire efemer értékű irodalomból ragadjuk ki a címbeli két munkát, melyek szerzőik személye, készültsége, felfogásuk komolysága, mérséklete által egyaránt magasan kiemelkednek társaik közül. Tanulságosan mutatják egyszersmind azt a nagy ellentétet, mely a horvát politikai gondolkodás két nagy antipodusa, a horvát eszme és a délszláv eszme között van.

Az első munkának szerzője Shek Adalbert, a bosnyák országos kormány nyugalmazott osztályfője, az 1910-i bosnyák alkotmány megtervezője, aki bár származására nézve osztrák-német, de élete és családi körülményei folytán tipikus kifejezője lett a nagyhorvát ideológiának. Úgy látszik, résztvett a munka írásában veje, Pilar Ivo, a bosnyák horvátok egy vezérférfia is. A másik munka szerzője dr. Derzman Milivoj, a legkiválóbb horvát publicisták egyike, aki mintegy letéteményese azoknak az eszméknek, melyeket a legintellektuálisabb s. éppen ezért elbukott horvát politikai párt, az obzorások, megvalósítani akartak.

¹ Südland: Die südslavische Frage und der Weltkrieg. Wien, 1918. 786 1. 8°
Ivanov: Juznoslavensko pitanje. Zagreb, 1918. 100 1. 8°.

Südland igen nagy történeti és ethnographiai apparátussal dolgozik, ami, hiányozván belőle a vérbeli tudós céltudatossága, nehézkessé teszi ugyan munkáját, viszont állásfoglalásának ez a tudományos indokoltsága sokszor éles bepillantásokat nyújt a délszláv kérdésnek az aktuális politikai érdeklődéstől elvont területeire is. Sajnos, a munka éppen nagy terjedelménél, fárasztó részletezésénél fogva nem számíthat szélesebb körökre, de mindenkinek, akit a délszláv kérdés közelebbről érdekel, melegen ajánlható, kivált, mert nyelvénél fogva hozzáférhető olyanok számára is, akik a déli szláv nyelvekben nem jártasak.

A munka kilenc nagy szakaszra oszlik. Az első négy hozza a történeti alapvetést. Külön-külön foglalkozik a balkáni szlávok letelepedésével, azután a horvát, a szerb és a bosnyák államalakulással és e három nép történeti fejlődésével. Ez a történeti rész nem ment némely apróbb tévedésből sem s abban a nagy hibában leledzik, hogy bizonyos tetszetős elméleteket kényszerít rá a történeti eseményekre. De e világos összefoglalások így is nagyon tanulságosak és Südland reflexiói sokszor fején találják a szöveget.

Kiemeli a lassankint beszűremkedő balkáni szláv elem ethnikai bizonytalanságát, nemzeti szintelenségét. Hogy éppen ezért a nagy terjedelmű szlávtság mindenütt eltűnik, ahol azt egy-egy államalakulás nem szervezi meg. Ilyen államalakulás a horvátoké is, mely a maga önálló nemzeti kulturális irányait akkor nyeri meg, mikor a Bizánc által fenyegetett függetlenségének védelmében a nyugati kereszténységhez csatlakozott. A horvát állam rövid virágzás után hanyatlásnak indult. Az örökös belviszályok alapokát Südland abban látja, hogy míg a horvát nemzet nemzeti egyházra törekedett, addig a római kúria a nyugati kereszténység egységének védelmében a dalmát városokban székelő főpapság útján latinosító irányt követett vele szemben. E küzdelemre vezeti vissza a horvát államiság megszűnését is, melyet szerinte a horvátok eldobtak maguktól, hogy megmentsek a latinosság által veszélyeztetett nyelvüket és nemzeti létüket. A magyar-horvát symbiozist nagyon külsőlegesnek festi. A két nemzet egy király alatt egymással igen keveset törődve élt együtt. Itt nagyon meglátszik a szerzőn, hogy a felsorolt 300 segédmunka közül csak 10 való magyar szerzőtől s hogy magyarul nem értvén, az egész magyar történeti irodalom hozzáférhetetlen volt számára. A török uralom a horvát-ságra még végzetesebb volt, mint a magyarságra, amennyiben aránylag sokkal nagyobb területeket vont el a nemzeti élettől, mint nálunk, aminek oka az volt, hogy náluk a törökkel megalkudni próbáló nemzeti irány nem keletkezett.

A szerb államalakulás megerősödését Bizánc és a bolgár cárság viszályának köszönheti. A szerb állam állandó kulturális jellegének megalapozói a katolikus eredetű nemanjidák voltak, akiket a politikai számítás vezetett a keleti egyházhoz: a keleti kereszténység állam-

egyházi mivolta mód nélkül megerősítette az uralkodóház helyzetét. A latin császárság idején Bizánc belenyugodott a szerb egyház nemzeti alapra való helyezkedésébe. Ezt a munkát Szent Száva hajtotta végre. Így a szerb egyház a szerb eszme szolgálatába állott. A Szent Száva eszméi szerint felépült Szerb birodalom Dusán Sünivel éri el fénykorát, amikor a szerbség már-már Konstantinápolyt is hatalmába keríti. A szerbség körében annyit emlegetett Zavjetna Misao-nak (fogadalmi gondolatnak) a tartalma: Dusán birodalmának helyreállítása. A legmagasabb virágzás után gyorsan elkövetkezett a legmélyesegesebb bukás. A török idők még sem voltak a szerbségre nézve oly megsemmisítő hatással, mint a horvátságra. A nemzeti egyház tovább élt, sőt újabb lendület is ért meg az ipeki patriarchátus alakjában s mikor ez Csernovics patriarcha árulása miatt elbukott, akkor is javára vált a szerbeknek a dolog, amennyiben a Magyarországra menekült szerbek a szerb kultúra újjáteremtői és a szerb felszabadulás kezdeményezői lettek. A török uralomnak a szerb nemzeti életre egyik legüdvösebb hatása az volt, hogy az uralkodó rétegek megőrlésével eltüntette a társadalmi különbségeket s így a szerbeket teljesen amalgamizálta. A bosnyák nép Südland szerint horvát eredetű. A bosnyák államfejlődés ingadozásait abból magyarázza, hogy volt bosnyák állam, de nem volt hozzá bosnyák nemzet. A bosnyák önállóság kezdetét a horvát államiság megszűnésével Horvátországból Boszniába kivándorló horvát nemzeti ellenzékre vezeti vissza. E történeti adatokkal nem igazolható feltevésből vezeti le a bosnyák bogumilizmus megalakulását. Ezek a hazájukból kivonult horvátok ugyanis természetesen ellenségei voltak a katolikus vallásnak, miután ez latinizáló irányával hazájuk romlását okozta. Viszont a velük hozott averziót a keleti egyház iránt csak megerősítette a rövid bizánci uralom. Így adódott önként a hajlamosság egy nemzeti egyház megteremtésére. Bosznia önálló nemzeti jellege a bogumilizmus felvételével igen élesen kidomborodik, s azt sem a magyar királyok katholizálása, sem a szerb cárok orthodoxizálása, sem egyes bosnyák fejedelmek törekvései megtörni többé nem tudták. Ez a bogumilizmus tette lehetővé, hogy a bosnyákok a török idők elkövetkeztével minden nagyobb rázkódás nélkül felvehetvén az izlamot, megmentették a hatalmi pozíciójukat hazájukban. A bosnyák nemzetet horvát eredetűnek vallván, a nagyszámú boszniai szerbek létezésének magyarázatára felállítja a balkánrománok elméletét. Ezek a balkánrománok, vlachok, szerinte egyidőben annyira elhatalmasodtak a Balkánon, hogy a szláv elemet megfojtással fenyegették. A szerb nemzeti egyház aztán szlavizálta őket. A török időkben e szerbizált balkánrománok mint martalócok, földművesek a török hódítók nyomán jutottak el a horvát országokba: így tűnik fel Boszniában a szerb, valójában vlach elem. Ez az elmélet történelmileg éppen olyan kétes értékű, mint a bosnyák nemzet horvát eredetének a vitatása. A bizonyos az, hogy a bosnyák nemzet.

mint önálló és külön nemzeti öntudattal rendelkező nemzet szerepel a történelemben s hogy ezen Bosznia semmiféle más lakói változtatni nem tudtak.

Südland könyvének legeredetibb és kétségtelenül legérdekesebb része a következő négy szakasz, melyekben a délszláv kérdés lényegét kutatja. Előrebocsátva azt, hogy e részben egy kimondottan szerbellenes pártnak eszmekörét képviseli, mintegy tudományosan indokolja ezt a horvát felfogást, előrebocsátva továbbá azt, hogy bármennyire bizonyítékra hivatkozik is, a dolog természete szerint felfogása tele van szubjektív elemekkel, hangsúlyoznunk kell azt, hogy az itten feltárt mozzanatok ismerete nélkül soha a délszláv ideológiát átérteni nem lehet s annak a sok tévedezésnek, melyet még a délszláv állapotok ismerőinél is gyakorta találunk, az oka nagyrészt abban keresendő, hogy pozitív adatokra törekvő objektivitásukban imponderabiliáknak vélik a jugoszlávizmus e szubjektív indítékait.

A délszláv kérdésnek a magja Südland szerint az, hogy a szerbség egy imperialisztikus vallási és állami törekvés által van áthatva. Le akarja igazni, fel akarja szívni az összes déli szláv népeket és a szomszédos államok romjain fel akarja építeni Nagy Szerbiát. Ez a törekvés természetes folyamánya a bizánci és szerb-orthodox egyházi és állami gondolatnak, éppen ezért nem isi mai keletkezésű, hanem több évszázados múltra tekint vissza. A viszonyok szerint alakját többször változtatta, de lényegében mindig ugyanaz maradt.

A következőkben aztán azt rajzolja meg Südland, hogyan fejlődött a pánszerb eszme, hogyan hajtotta szolgálatába a szerb nemzetet, a horvátokat, a Monarchiát, sőt Európát.

A nyugati és keleti kereszténység áthidalhatatlan ellentétéből indul ki. Már Konstantin az állam szolgálatába állította Keleten az egyházat, míg Nyugaton az ellenkezővel kísérletezett a pápaság, de csak azt érte el, hogy az állam és az egyház többé-kevésbé mellérendelt viszonyba került egymással. A latin császárság megalakulásáig a keleti egyház állameszméje kizárólag a görög császárság volt, a keleti kereszténység nacionalizálása arra a kényszerhelyzetre vezetendő vissza, melybe a Konstantinápoly visszafoglalására törekvő görög császárság szövetségeseket kereső útján került. A szerb egyház átvette a görög egyház egész ethikai berendezését, csak éppen, hogy a szerb állameszme szolgálatába állította. A nyugati világrendnek az a feneketlen gyűlölete, mely a keleti egyháznak egyik karakterisztikuma, a szerb egyházban a legszélsőbb formában fejlődött ki.

A keleti egyház mindenben az államnak rendelvén magát alá, a korrupció melegágya lett s a hitélet bensőségének hiányát a túlhajtott formakultusszal és a tömegszuggerációval iparkodik pótolni. A benső korhadás eltakarására állandóan harcot hirdet a nyugati eszmék ellen, hivatásának vallja a szerinte életképtelen Nyugatot megváltani s ezáltal természetesen harcba sodorja az államot Nyugat ellen.

A szerbeknél a keleti egyház államegyházi és nemzetegyházi mivolta a történeti fejlődés folyamán még jobban kidomborodott mint másutt, hiszen a szerb állam bukása után ennek tradícióit a szerb egyház tartotta fenn, sőt átvette részben funkcióit is, mikor a szultánok reáruházták híveinek polgári gondozását is.

A szerb egyház megalakulása pillanatától fogva a szerb eszme főzászlóvivője lett. A szerb cárság felvirágzásával alakult ki a szerb egyházban a pánszerb gondolat, mely a bizánci birodalomnak szerb alapon való felépítését jelenti, tehát Konstantinápoly birtokát és az összes balkáni szlávoknak (bolgárok, horvátok) szerbizálását.

Ezért a szerb egyház a szerbesítés kohója. Aki egyszer a szerb egyház tagja lett, az előbb-utóbb elszerbesedik. Hogy micsoda nemzeti erő van az egyházban lerakva, azt az mutatja a legjobban, hogy a török uralom idején ki tudta vívni az ipeki pátriárkátus felállítását (1557). Az ipeki pátriárkátus hatalma alá tudta hajtani a török birodalom összes ú. n. szerb országait Üszkübtől Budáig (Szerbia, Montenegró, Macedónia, Dalmácia, Bosznia, Szlavónia, Horvátország és Magyarország elfoglalt részei) új szint és erőt adva a pánszerb eszmének. Miután a nyugati kereszténység nem tudott a török uralommal kibékülni, a keleti egyház ellenben megalkudott a körülményekkel, a törökök mindenütt támogatták a keleti kereszténységet, mely így az állami hatalom erejével is terjesztette tanait Törökország keresztényei között. A nagyszerb gondolat megvalósulása a Török Birodalom kereteiben már-már a megtestesülés stádiumában volt, mikor Csernovies árulása romlásba sodorta az ipeki pátriárkátust. De az ipeki pátriárkátus hagyományai az új hazában is oly eleven erővel éltek, hogy az állami tendencia itt testet is tudott ölteni, 1849-ben a szerb vajdaság formájában.

A pánszerb eszmének politikai megvalósulásán kívül, de e cél érdekében másra is törekedett a szerb egyház, illetőleg a belőle kisarjadzott szerb irodalom és tudomány. Nevezetesen arra, hogy a pánszerbizmus eszmekörét észrevétlenül becsempéssze az európai közvéleménybe. Minden keleti író át van hatva attól a gondolattól, hogy Nyugat mélységesen Kelet alatt áll, s ezért céljának ismeri Nyugatnak lehető kisebbitését. Persze ezt egyházának mentalitása szerint nem teszi nyíltan, hanem a tudomány objektivitásának palástjában vezeti félre az Uyen fogásokban járatlan Nyugatot. A szerb s általa a pánszláv tudománynak és irodalomnak kezdettől fogva a pánszerb eszme propagálása volt a feladata. Amint Karadzic Vuk európai hírre jutott népköltési gyűjteménye az egész Balkánon csak szerb népet talált, úgy a szlavisztika is végzetesen megfeledkezett mindmáig a horvát és sokáig a bolgár nemzetről. Törekvésük nagy mértékben sikerült. Szerbia felszabadulásával a pánszerb gondolat ott egyes fejedelmek jobb belátása ellenére államprogramm lesz és szerb egyházak segítségével ez az eszme uralomra tör a szerb államon kívül is.

A pánszerb eszmének legújabb formáját és közvetlen programját Spalajkovicrvik Boszniáról írt könyve (1899) adta meg. A könyv a szerb törekvések célját Boszniában jelölte meg és franciául jelenvén meg, látszólagos tudományos objektivitásával Európát akarta meggyőzni e törekvések jogosultságáról. Spalajkovic könyve mind a szerb nemzetet, mind Európát megnyerte, amint ezt e század története mutatja.

A pánszerbizmus nemcsak az egész szerb nemzetet tudta egységesen céljai szolgálatába állítani, nemcsak az európai tudományt tudta céljának megfelelőleg félrevezetni, hanem fel tudta használni azt a Monarchiát is, melynek pedig vesztére tör. Nem követhetjük itt Súdlandot hosszas történeti visszapillantásaiban, mellyel e tételt igazolja, csak néhány újabb és nagyon jellemző mozzanatra szorítkozunk.

A magyar-horvát és osztrák-magyar ellentéteket mesterien tudták a szerbek a maguk számára kihasználni. A magyarság minden olyan törekvése, mely a Monarchia lazítására törekedett, készséges támogatókra talált bennük, viszont támogatták Héderváry politikáját, mert ez egyre nagyobb ellenállást talált a horvát nemzetnél s Héderváry támogatásuk fejében egyre nagyobb szerepet adott nekik Horvátországban. Sikerült is nekik a horvát nemzeti pártokat az illoyalitás gyanújába keverni és a szerb veszedelem felismerőjének, Starcevic Antalnak híveit a reménytelen ellenzékiesség mezeire száműzni. Elmentek egész Pirocanac Milán tervéig, aki a kilencvenes évek elején paktumot ajánlott a magyar kormánynak: adják oda nekik Szlavóniát, Boszniát, Dalmáciát, ennek fejében vegyék közvetlen birtokukba Horvátországot és egyesült erővel törjék le Bécset.

Boszniában is támogatták a kormányhatalmat. Céljuk itt a kötelező kmet-megváltás keresztülhajtása volt, amivel Bosznia elszerbesezésének legnagyobb akadályát, a muzulmán nagybirtokot, távolították volna el útjukból. Szerencsére itt Kállay felismerte a szerb veszedelmet s ez sokáig megnehezítette előretörésüket. Kállay után azonban ismét eredményesen működtek, úgyhogy a bosnyák kormány, mikor a száborban a muzulmán-horvát blokkra, mint többségre támaszkodott, akkor is állandóan a szerbek kegyét kereste.

De nemcsak Boszniában és Horvátországban tudtak előnyösen elhelyezkedni, hanem kormánytámogató politikájukkal rokonszenvet tudtak maguk iránt kelteni a Monarchia vezető népeinél, a németeknél és magyaroknál és így a pánszerb gondolat bizonyos töredékeit észrevétlenül be tudták csempészni sok vezérpolitikus és publicista gondolatmenetébe. Erre nézve érdekes példákat hoz fel Súdland.

A legjobban az a helyzet kedvezett a Monarchiában a pánszerbizmusnak, melyet Súdland a megromlott dualizmus szellemének nevez. Ezt szerinte három ok eredményezte. Az első az, hogy a Monarchia területének megosztását ott is végrehajtották, ahol azt csak erőszak-

kal lehetett: a régi horvát részekben. Így szakították el Dalmáciát Horvátországtól. Még inkább komplikálódott a helyzet Bosznia megszállásával, majd annexiójával, mert ezt el sem tudták helyezni a Monarchiában, így a horvát terület három részre szakítva, háromféle kormányzat alatt állott és különböző princípiumok szerint kormányoztatott. A másik ok az, hogy Dalmáciát illetőleg minden osztrák kormány mereven ragaszkodott Thugut 1797-i titkos utasításához: mindent elkövetni, hogy a magyar birodalomhoz való csatlakozás gondolata elnyomassék, amiből az olasz és szerb elem emelése folyt ez országban. Így dolgozott az ententenak száz éven át Ausztria. A harmadik ok az volt, hogy a magyar politikai gondolkodás a Deák fehér lapjáról mindinkább visszatért Kossuth felfogásához, aki nem találta meg a térképen Horvátországot. Horvátország jogainak szűkítése, a horvátság politikai és gazdasági elnyomása lett kormányprogrammá.

Mind e viszonyok közrejátszása folytán a pánszerb gondolat lassankint aláaknázza a déli országokat. A Friedjung-pőr és a nagy-szerb összeesküvési pőr mutatták, hogy a veszedelem már mennyire fenyegető és az a szégyenletes fiaskó, amivel e pörök végződtek, mutatta, hogy a Monarchia mennyire tehetetlen a pánszerb gondolat szemben. Egyre bizonyosabbá vált, hogy a pánszerbizmus hatalma érzetében véres leszámolásra kényszeríti a Monarchiát. A bosnyák annexiókor a szerb közélet legtekintélyesebb férfiai megállapították a skupstinában, hogy Boszniáért európai háború lesz és ez el is következett.

A pánszerb ideológiának legcsodálatosabb sikere az volt, hogy magát a horvátságot is, illetőleg intelligenciájának nagy részét a pánszerbizmus szolgálatába állította. Az eszköz, amivel ezt elérte, a szerb-horvát egység gondolata volt. A horvát nemzet egész története önvédelemből áll ki, a horvát természete szerint konzervatív, politikai gondolkodásában elevenen élnek nemesi tradíciói. E mellett vallásánál fogva sokkal erősebben ki volt téve idegen befolyásoknak, mint a szerbek. A szerbek ellenben mindig támadó, hódításra törekvő nemzet voltak, melynek történeti osztályai korán elbukván, politikai gondolkodásukban paraszti praktikusság és bizánci agyafúrtság által vezéreltetnek. E helyzet eleve a szerbek előnyére válik, ha horvátokkal kerülnek érintkezésbe.

Mikor a XIX. században megindult úgy a horvátoknál, mint a szerbeknél az irodalmi reform kora, mindkét nemzet irodalmi nyelvet akart magának teremteni. A horvát jellemének megfelelőleg visszanyúlt múltjába és a raguzai irodalom nyelvét újította meg, a szerb az egykorú népnyelvet tette irodalmivá. Persze ez életképesebb volt, mint az a többé-kevésbé már kihalt nyelv. Ráadásul szerb nyelven jelentek meg Vuk világhírű népköltési gyűjteményei, így a horvátok modernizálódni akarván, önkénytelenül is a szerb irodalmi nyelv hatása alá kerültek. S bár az irodalmi fejlődés folytán ma lényegesen külön-

bözik a horvát és a szerb irodalmi nyelv, a szerb-horvát egységesítő törekvéseknek a szerbek javára szóló első nagy sikere a horvát irodalmi nyelv.

A kulturális fejlődés jobban kedvezett a szerbeknek, mint a horvátoknak. A szerbek két független államban élhették önálló nemzeti életüket, a horvátok három, illetőleg Isztriával együtt négyfelé daraboltan, idegen kormányoktól függő helyzetben. És éppen a horvát központban évtizedeken át olyan kormány vezette az ügyeket, mely nem érzett rokonszenvet a jellegzetesen horvát nemzeti kultúra iránt. Ez a helyzet megint a szerbség javára vált, ahol a horvátsággal került össze.

Míndezeknél fontosabb mozzanat a jugoszlávizmus, vagy ahogy első formájában nevezték: az illyrizmus. A Vuk és a Dobrowsky-Safarik pánszláv szlavisztikája által vezetett európai közvélemény a múlt század harmincas éveiben az egész déli szlávságot szerbeknek tartotta. Horvátoknak legfeljebb a cakavac és kajkavac dialektust beszélő, akkoriban alig 2-300.000 embert minősítette. Gáj és a horvát irodalom többi reformátorai ilyen körülmények közt nem számíthattak arra, hogy a horvát név alatt egyesíteni tudják az egész horvátságot, ezért eszelték ki a hangzatos illyr nevezetet. Mikor az illyr név sokszorosán kompromittálódott, felváltotta a jugoszláv. Mind az illyrek, mind Strossmayer jugoszlávjai azt remélték, hogy nevükkel és kultúrájukkal vonzóerőt fognak gyakorolni a szerbekre is. Ez nemcsak nem történt meg, hanem ez elnevezésekkel eltitkoltatván a horvát név, csak a pánszerbizmusnak tettek szolgálatot.

Az uralkodóvá lett jugoszlávizmus ellen Starcevic Antal és hívei küzdöttek. Starcevic a jugoszlávizmussal szembe a nagyhorvát eszmét állította és céljának a régi horvát királyság megújítását vallotta. A szerb eszmére ez mindenképen veszedelmes törekvés volt, ezért ellensúlyozását, a jugoszlávizmust kellett fokozottabb mértékben a pánszerb gondolat engedelmes eszközévé tenni.

A magyar nemzeti küzdelem adta meg ehhez az alkalmat. A Bécs ellen a magyarokkal való szövetekezés és így a horvát jogok kivívása jellegével a fiúmói rezolúcióban a legtöbb horvát ellenzéki pártot összehozták a szerbekkel s az így alakult koalícióban a szerbeké lett a vezetés. Ebből magyarázható, hogy a koalíció Bosznia kérdésében teljesen magáévá tette Spalajkovic álláspontját, annyira, hogy Supilo nyílt szabóri beszédben sikraszállt Szerbia jogáért. A szerb vezetés rendületlenül megmaradt a koalíció minden változásában és így a jugoszlávizmus teljesen a pánszerbizmus eszköze lett. A háború kitörése óta valóságos mesterremekét mutatta be a koalíció a bizánci politikának: a legnehezebb viszonyok közt is fent tudta tartani a szerb-horvát egység elvét és láthatatlan szálakkal hozzáfűzte az egész horvát intelligenciát ehhez a politikához.

Munkája utolsó szakaszát Südland a délszláv kérdés megoldásának szenteli. Meg van győződve, hogy a háborúban a Monarchia déli határai nem változnak s így a mai keretek közt a Monarchiának lesz a hivatása a kérdést dűlőre vinni. Meg van győződve arról is, hogyha az eddigi délszláv politika érvényben marad, akkor száz-kétszáz év alatt a pánszerb gondolat teljesen aláassa a déli tartományokat s ezek menthetetlenül elvesznek a Monarchia számára. Az országnak délszláv politikáját a jövőben a horvátokra keli bázírozni.

Az első lépés Horvátország, Dalmácia és Bosznia egyesítése. Ez országok fajilag, történetileg, földrajzilag és gazdaságilag egységet képeznek Südland szerint.

Ezt az új országot a dualizmus épségben tartásával akarja elhelyezni a Monarchiában. Akként, hogy a két állam kondominiuma legyen, ami politikailag kifejezést nyerne abban, hogy a két állam miniszterelnökének vétőjoga volna a horvát törvényhozás határozataival szemben. Egyébiránt a bán elnöktele alatt felelős minisztérium intézné az ország ügyeit, mely delegációk révén részt venne a közös ügyek elintézésében is. Szóval Sheknek ugyanaz az álláspontja, melyet Pilar Ófelségéhez benyújtott memoranduma kifejtett. A délszláv kérdés e megoldási módját nevezték el a kérdés elbosnyákosításának, miután e mód lényegében Bosznia mai államjogi helyzetét akarja továbbfejlesztve Horvátországra és Dalmáciára kiterjeszteni.

Hogy, aki ezt az elbosnyákosítást kieszelte, az nem ismerte a magyarságot, azt nem szükséges hangsúlyozni. Hogy ez a terv már csak e miatt kivihetetlen, az is kétségtelen. De kivihetetlen sok más okból is.

A dualizmusnak a trializmussal való összeegyeztetése volna ez a terv: fából vaskarika. A két állam közt örökös súrlódások forrása volna Horvátország különös közjogi helyzete. Südland saját tapasztalataiból tudhatja, milyen nehézségeket okozott a bosnyák kormánynak az, hogy a két állam kívánságait összeegyeztesse, pedig ők még sem voltak közvetlenül függő helyzetben egyik kormánytól sem s a mellett a legutóbbi időkig parlamentáris nehézségekkel számolniuk nem kellett.

Nem fogadható el a terv bosnyák szempontból sem. Bosznia legrégibb idők óta Horvátországtól független helyzetben élt és bárhová tartozott is, belső autonómiáját sikerült megóvnia. Ettől az autonómiától semmiféle jog szerint sem fosztható meg Bosznia, amíg maga róla nem mondott le. Ez máig nem történt meg s a jelenlegi viszonyok igazán nem alkalmasak arra, hogy a bosnyák nemzet, melynél többet nem vértett és nem szenvedett a Monarchia egy népe sem, ilyen nagy kihatású dologban határozzon.

Nem fogadható el a terv a horvát nemzet szempontjából sem, mert veszélyeztetné a horvátság hegemóniáját, s mert a horvátságot politikailag degradálná. A 68-i kiegyezés szelleméből kifolyólag a hor-

vátok ma a magyarokkal egyrangú faktorai a Magyar Birodalomnak, Südland tervezete őket nemcsak a magyaroknak, hanem az osztrákoknak isj alárendelné.

És végül elfogadhatatlan a terv a magyar közjog szempontjából. Horvátország ma is a szent korona közvetlen birtokában van, ennek kondominiummá tétele tehát semmiképpen sem engedhető meg. Dalmáciára és Boszniára nézve is kétségtelen a szent korona joga. Ezek visszaszabocsátása fejében Ausztriának lehetnek kártérítési igényei a Magyar Birodalommal szemben, de a szent korona jogát elhomályosítani itt sem szabad megengedni.

A horvát jogpárt hívei kétségtelenül nagy közeledést mutattak az utóbbi időkben a magyarság felé. E közeledést Shek könyve is elősegíti, bár Shek kevés rokonszenvet árul el irántunk, de az a nagy ragaszkodás a Monarchiához, melyet minden sora lehel, akarata ellenére is a magyarság felé sodorja. Shek már eljutott odáig, hogy csak azokat az országokat reklamálja a horvátság részére, melyek a szent korona tényleges vagy jogi birtokait képezik. A következő lépés az volna, hogy a horvát eszme a magyar állameszmével teljes összhangba kerülve, a szent korona jogán kívánja ezeket az országokat. Ez a kiegyenlítődés új erők forrása lenne mind a magyarság, mind a horvátság számára és közös erővel mindenesetre könnyebben tudnók kivívni mind Dalmácia, mind Bosznia visszacsatolását.

*

Más eszmekörben mozog Ivanov könyve. Ivanov meg van győződve a Monarchia összes délszlávjai egyesítésének üdvös voltáról; a probléma számára az, hogyan lehet ezt az egyesülést a legcélszerűbben elérni. Más Ivanov munkájának természete is. Nem kisebb készséggel dolgozik, mint Shek, de a távol múltba való visszatekintések helyett inkább a jelen helyzet elemzésével foglalkozik. Mintha volna valami e publicisztikai működésben szerzője polgári foglalkozásából: Dezman jónevű orvos is.

A munka első nagy fejezete a Monarchia és a délszlávok viszonyát vizsgálja. Kifejti, hogy miután a háború területi változások nélkül fog végzódni, a délszlávoknak a Monarchiában kell kérdésüket megoldani. Még pedig alkotmányos úton, mert sem államcsínyre nem lehet számítani, sem a forradalom nem lehetséges. A megoldásnak két veszedelmes ellensége van: a németek és a magyarok. Miután a Hamburg-Bagdad jelige kivihetetlennek fog bizonyulni, úgy a nagynémetek, mint az osztrákok Trieszt és a tengerpart birtokához ragaszkodni fognak s így legalább a szlovéneklakta területeket közvetlen birtokukban akarják tartani. Miután azonban a korona Ausztria újjászervezésére törekszik s miután a Reichsrat összes szláv pártjai, sőt a német szocialisták is elő fogják segíteni a délszlávok törekvéseit, a németek ellenállása éppen nem legyőzhetetlen. Nehezebb a helyzet a

magyarokkal. A magyarok a háború alatt a dualizmus legfőbb támogatói lettek, mert csak ebben a keretben remélhetik uralmuk fenntartását. A magyar imperializmus oly erővel bír, hogy sikerült meghamisítania a királyi akaratot is a választójog kérdésében, úgyhogy ez a magyar uralom eszközévé lett. A Magyarországon uralkodó feudális és sovíniszta rezsim soha nem vehető rá a délszláv kérdés megoldására. A horvátoknak tehát szövetkezni kell mindazokkal, akik a demokráciára töreksenek: a nemzetiségiekkel, Károlyival és Jászival. Ezekhez az általában véve találó megjegyzésekhez nem akarok kritikát fűzni. Csak felhívom a magyar közvélemény figyelmét arra, kiknek segítségére számítanak a délszlávok.

A következő fejezet a délszlávok és Európa viszonyát veszi tárgyalás alá. Megállapítja, hogy a szerbeknek régi törekvésük volt a Monarchia romjain Dusan császárságát felépíteni és hogy e törekvés a világháborúnak mindenestre egyik oka volt. De, hogy ez elkövetkezett, abban mégis nagy része volt a Monarchiaelhízott balkáni politikájának. Azzal, hogy megakadályozta Szerbia és Montenegró egyesülését és csak hogy Szerbia tengerhez ne jusson, felállította Albániát, megbuktatta Szerbiában az ifjú radikálisok pártját, akik a balkáni konföderáció tervével foglalkoztak, így próbálván kielégíteni Szerbia gazdasági érdekeit, s akik egyrészt a horvátokkal, másrészt a bolgárokkal testvéri viszonyba iparkodtak lépni. Szerbia a háborúba nagyszerb programmal ment bele, de aztán főleg az Olaszország részére tett antantengedmények hatása alatt a korfui programmal Pasic magáévá tette az ifjú radikálisok álláspontját a horvátokkal és szlovénekkel szemben. Az antant ezt a korfui programot nem tette magáévá és különféle békepontjaiban állandóan csak Szerbia és Montenegró helyreállítását követeli.

Mi következik ebből? Miután azok az annexiós tervek, melyekkel némelyek a Monarchiában foglalkoznak, kivihetetlenek, s így nem lehetséges a délszláv egység megvalósítása a Monarchián belül, miután pedig a Monarchián kívüli délszláv egység éppen ennyire kivihetetlen, hiszen maga az antant sem kívánja: a délszláv kérdést a Monarchiának és Szerbiának egyetértéssel kell megoldania. Ehhez az egyetértéshez pedig egyedül az az út vezet, hogy a Monarchia kielégíti saját délszlávjait. Ez esetben Szerbiának, mely a korfui programúiban feladta a nagy szerb törekvést, nem lesz többé semmi oka a délszláv országok elszakítására gondolni. Ez eszmemenet vezette a Monarchia délszláv pártjait, mikor a délszláv kérdés megoldására különböző programokkal álltak elő. „Mi tudjuk, hogy céljuk (t. i. e. programoknak) egy, csak a modus procedendi más, mert számol a politikai helyzettel, amely Cislajtániában megengedi a föderalizációért való propagandát, míg Translajtániában számol a dualizmussal és a magyar-horvát kiegyezéssel.” (28. 1.)

Ezekhez a nagyon érdekes és eszmeébresztő fejtegetésekhez legyen szabad néhány megjegyzést fűznünk. Az első az, hogy mi Pasióék és az ifjú-radikálisok végcélja közt semmi különbséget nem látunk a különbség közöttük csak az eljárási módban és a sorrendben van. Hiszen annyit Ivanov is elismer, hogy az ifjú-radikálisok sem mondtak le soha nyíltan a nagy szerb eszméről. Éppen ezért a Monarchia csak az esetben tudott volna megalkudni ideig-óráig bármelyik párttal, ha lemond Bosznia birtokáról. A másik az, hogy mi a korfui programban nem a nagyszerb eszme megtagadását látjuk, hanem a nagyszerb eszmének a viszonyok alakulásához szabott új formáját. Mikor Szerbiából egyetlen négyzetméter sem volt szerb kézben, kissé nevetséges volt a nagyszerb ideológiát a maga kérelhetetlenségében hangoztatni. Azután meg Olaszország nemcsak egyes szerb országoknak minősített területekre aspirált, hanem egy szuverén Horvátország felállítását is lanszírozta. A Monarchia délszlávjai képviselőinek elismert emigránsokkal ezért kellett a korfui programban új formulát találni az olasz szeparasztikus törekvések ellensúlyozására. Végül pedig a Monarchiában keletkezett délszláv mozgalmat kellett egy formulával az antant részéről annyira, amennyire mégis honorált nagyszerb törekvésekkel összhangba hozni.

A harmadik megjegyzésünk az, hogy felhívjuk a figyelmét Ivanovnak, mint koronatanúnak, idézett nyilatkozatára, hogy a különböző délszláv programoknak egy a céljuk. Éppen ezért nagyon tévednek azok, akik azt hiszik, hogy valamelyik mérsékeltbb délszláv program elfogadásával nyugalmat teremtenek déli országainkban. A végcél mindig ugyanaz marad: az összes délszlávoknak egy a Monarchiától teljesen független államban való egyesítése, ami a kivitelben Karagyoryevicsék Nagy-Szerbiáját jelenti.

Ivanov ezután a Monarchia különböző déli szláv pártjainak munkálkodását vizsgálja a délszláv egyesülés szempontjából. Először a régi nemzeti párt és a régi jogpárt állásfoglalását tárgyalja. Rámutat arra a sajátos ellentmondásra, hogy a nemzeti párt, amely mentalitása szerint únió-ellenes volt, az únió védelmezője lett, míg a mentalitása szerint unionista jogpárt az úniót támadta. A nemzeti pártnak szelleme ugyanaz volt, ami az illyrizmusé: demokrata és szláv. A szlovén, horvát és szerb nép egységét vallja, föderatív Monarchiára és centrális parlamentre törekszik. A jogpárt ellenkezőleg, csak horvát nemzetet ismer, Ausztriáról hallani sem akar és paritás alapján a magyarokkal egyetértésre törekszik. A jogpárt a történeti jog alapján áll, a nemzeti párt ethnographiain, az előbbi a régi karok és rendek tradícióinak letéteményese, a másik a Monarchia politikai szlávizálására törekszik. Hogy e pártok a politikai viszonyok folytán éppenséggel ellenkező irányokba kényszerültek, mint amelyek természetüknek megfeleltek, ebből következett a horvát politikai élet számtalan ellent-

mondása s az, hogy egyik párt sem tudta megszerezni sem Bécs, sem Pest bizalmát.

Az újabb fejlődés a jogpártot a trializmuson és az osztrák barátságon át a párt szétszakadásához vezette. Egyik része, engedve merev nagy-horvátságából, a nemzeti egység táborához csatlakozott, a másik rész a régi ideológiához van visszatérőben. A nemzeti párt lassankint csak kormánypárttá lett, melynek egyetlen célja a hatalom támogatása. Ezért, mikor a horvát-szerb koalíció uralomra jutott, a párt maradványai azonnal mellé állottak.

A horvát-szerb koalíció keletkezése az 1895-i ifjúsági mozgalomra vezethető vissza. Az illyr tradícióknak cseh hatás alatt való újjászületését jelenti ez a párt. A historizmus megvetésén kezdte s eljutott a programok lenézéséig.

A bosnyák muzulmánok „máig megoldatlan rejtély, száraz ág a mi nemzeti fatörzsünkön” (46. 1.). „Dacára a sok belátóbb és haladóbb muzulmánoknak, a nagy többség ma is mind a horvátok, mind a szerbek ellen és különösen minden egyesülés ellen van” (47. 1). Nehéz lesz őket az egyesülésnek megnyerni, már pedig „népeket erőszakkal egyesíthetnek reakcionárius államok, de nem haladó szellemű nemzetek” (48. 1.).

A Monarchia minden szerb pártja az egyesülés mellett van, de hogy az egész nép erre törekedjen, az nem állítható. A szlovének a jogpárt részéről propagált, a horvátságba való beolvadásról soha hallani nem akartak és a legújabb időkig apró sikerekre vezető helyi politikával foglalkoztak. Most egységesen állanak a délszláv program mellett.

A déli szláv pártok és a délszláv egység viszonyának ez áttekintése több szempontból nagyon tanulságos. Íme, a legjelesebb jugoszláv szellemű horvát publicista megállapítja a délszláv eszmének ösjszeférhetetlenségét az unióval és a horvát eszmének természeténél fogva únionisztikus jellegét. Nem csekély elégtétel ez néhányunknak, kik a magyar közvélemény teljes közönye és a horvát közvélemény üvöltő gyűlölködése mellett ugyanezt hirdetjük évek óta s a magyar-horvát viszony végleges megromlását abból magyarázzuk, hogy nem lett a magyar kormányok horvát politikájának sarkköve a horvát eszme. A magyar politikusok csak a jogpárt közjogi követeléseit látták, de nem látták a jugoszlávizmus államellenes végcélját. Nem először írom le: a délszláv eszme, párosuljon az bármennyi önmérséklettel s a Monarchia helyzetének átértésével, lényegénél fogva állambontó eszme, míg a horvát eszme, párosuljon az bármennyi magyar-gyűlölettel és önállósági törekvéssel, lényegénél fogva államépítő eszme.

Ivanov tárgyilagosságát dicséri a bosnyák muzulmánok felfogásának elfogulatlan bemutatása. Amíg más jugoszláv írók a népek önrendelkezési jogáról a muzulmánoknál alaposan meg szoktak feled-

kezni, Ivanov ezt nem teszi. Csak azt nem értjük, hogyan akarja ily körülmények között a délszláv egységet náluk is megvalósítani.

A Monarchia szerb pártjainak viszonyát a délszláv egységhez, nézetünk szerint, tévesen mutatja be. Maga közli később Krasojevic Györgynek, a szerb radikális párt elnökének nyilatkozatát (98. 1.), mely ugyan állást foglal a bécsi deklaráció mellett, de határozottan kiemeli, hogy a párt, mint ilyen, nem tartja egy nemzetnek a szlovéneket, horvátokat és szerbeket. Szóval a radikálisok hajlandók ugyan kooperálni a jugoszláv pártokkal, de szerb exkluzivitásukból nem engednek. Nem sokkal különb az önálló párt viselkedése sem. Ez bent van ugyan a koalícióban, s így a délszláv egység elvi álláspontján van, de például pártszervezetében tisztára szerb nemzeti alapon áll és szigorúan örökdió a szerb tanügynek a horvától való elkülönítésén. Hasonló a helyzet a Monarchia egyéb szerb pártjainál is, a szerb nép pedig, amint erre Ivanov is céloz, a jugoszlávizmustól idegenkedik. Soha egy őszinte szerb nem vallotta még magát jugoszlávnak.

A következő fejezet a Monarchia délszlávjainak különböző deklarációval foglalkozik. Megállapítja, hogy 1917. május 19-én Korosec még a horvát államjog kizárólagos alapján áll, a szerbeket el nem ismeri és egészen a trialisztikus eszmekörben mozog. Tizenegy nap múlva már elismeri a szerbeket s a horvát államjog mellett a délszláv egységet is jogforrásul ismeri el. 1918. március 3-án a délszláv pártok konferenciáján Korosecék már egészen elejtik a horvát állam jogot s jogforrásul a délszláv egységet és a népek önrendelkezési jogát említik, íme a jugoszláv mozgalom vezérkara ennyiféle állásfoglalást produkált egy éven belül. Micsoda változatokat hoz még ehhez a koalíció felirata, Sustersic és Stadler programja, kik a bécsi deklaráció elvi alapján lettek a jugoszlávok heves ellenségei stb. Mindez a jugoszláv mozgalom nagy szervezetlenségét mutatja. Ami eddig történt, impozáns manifesztációnál egyébnek nem mondható.

Ha tehát sikereket akarnak a jugoszlávok elérni, szervezni kell a mozgalmat. Mindenekelőtt a koalíciónak kell felszabadítania magát a szerencsétlen helyzetből, melybe magát feliratával hozta. Ebben ugyanis a dualizmust elismerte a horvát nemzet fejlődésének alkalmas alapjául. A legkönnyebben úgy nyerné vissza akciósabadságát a koalíció, ha Dalmácia tényleges visszacsatolását követelné. A magyarok elutasítanák e követelést s így a koalíció nem volna többé feliratahoz kötve és szabadon csatlakozhatnék a bécsi deklarációhoz.

Ivanovnak abban igaza van, hogy nagy a fejtelenség a jugoszláv táborban. E nagy fejtelenség oka azonban nemcsak a szervezetlenségben keresendő, hanem abban, hogy az egész jugoszlávizmus lehetetlen dologra vállalkozott: a nagyszerb eszmének a Monarchia szempontjából elfogadható formát adni. Hogy mi ez az elfogadható forma, az a bel- és külpolitikai alakulások szerint változik, nem is szólva az egyéni nézetek skálájáról.

Dalmácia visszacsatolását illetőleg hamis feltevésből indul ki Ivanov: a visszacsatolásnak nem a magyarok az akadályai. Abban azonban teljesen egyetértünk vele, hogy a koalíció helyzetének tisztázása kívánatos volna. Bár jönne már a pillanat, mikor a koalíció eldobja úniónista álarcát és beállna abba a társaságba, ahová való. Ez talán kinyitná némely illetékes köröknek is a szemét.

Könyve utolsó fejezetében a délszláv mozgalom irányítására és a délszláv kérdés megoldására nézve fejt ki nézeteit Ivanov. Először azt akarja meghatározni, hogy mely területeket követeljenek Jugoszlávia részére, rámutatva a sok ellenmondásra, mely e tekintetben a különböző nyilatkozatok között van. Horvátországon, Dalmácián és Bosznián kívül követeli a szlovének és horvátok lakta Dél-Ausztriát Trieszttel együtt mintegy 24.000 km²-nyi területben, Fiumét és némi bizonytalansággal a Muraközt. A Bácskáról és Bánátról lemond, de ezek délszlávjaikat szeretné áttelepíteni, helyettük visszatelepítve a szlavóniai magyarokat és németeket. Így Jugoszlávia 131.000 km²-ből állana 6,300.000 jugoszlávval, kik mellett még mintegy félmillió német, olasz és magyar laknék az országban. Azt állítja, hogy ez a terület földrajzi egységet képez és arra is alkalmas, hogy gazdaságilag zárt egészet képezzen.

E területek egyesítése¹ nem képzelhető el, amíg a dualizmus érvényben van. Tehát a Monarchiát át kell alakítani egy államszövetséggé. Ez a habsburgi államszövetség hat állam szövetsége volna: egy osztrák-német, egy cseh, egy lengyel (ha ugyan ez megmarad a Monarchiában), egy ukrán, egy délszláv és egy magyar államé. Mindezeknek meg volna a maguk külön kormányzata, de az államszövetségnek a közös ügyek vitelére volna egy a kormányok delegáltjaiból álló közös kormánya és az országgyűlések delegáltjaiból álló közös országgyűlése.

A déli szláv népeknek jelenleg a Monarchiában hat különböző rangú, hatáskörű és összeállítású képviselőtestülete van. Hogy az egyesülés után ez nem maradhat így, az világos, még sem tartja a rogtönös és teljes centralizációt célravezetőnek. Úgy véli, hogy a délszlávság e területen három nagy csoportba tömörül: egy szlovén, egy horvát és egy bosnyák csoportba. E csoportok külön kormányzatát meg kellene hagyni addig, amíg a homogén délszláv parasztelemler demokratizáció folytán a teljes egybeolvadás munkáját el nem végzi. A délszlávság egyes ágainak irodalmi, vallási és egyéb hagyományait a legnagyobb türelemmel kell tiszteletben tartani.

A cél természetesen a délszlávok teljes egyesülése. Ezt a munkát meg kell kezdeni az állami egyesülés előtt és tisztában kell lenni azzal, hogy az állami egyesüléssel még nincs elérve a nemzeti egyesülés. Számolni kell azzal a ténnyel, hogy az egyesülésnek sokféle akadálya van a délszlávságon belül is és „kérdés, hogy egy fejlett kultúra tud-e így összeolvadni egy másikkal, hogy egy új homogén kultúra kelet-

kezzék” (76. 1.). Hosszú és türelmes munkára van szükség, de nem kell csüggedni, mert „az egységes és különleges délszláv kultúra lehetséges három nemzetünknek irodalmi nyelvben, irodalomban, tudományban és művészetben való differenciáltsága mellett is. Lehetséges, mert összefűzhetik faji kultúránknak egységes elemei és egységes világszemléletünk” (81. 1.).

Az egyesülés egyik eszköze volna annak a kasztszellemnek a megtörése, ami délszlávjaink között uralkodik. A horvátok és muzulmánok vannak ettől a legjobban megfertőzve. A kasztszellem fő okozója a bürokratizmus, legbiztosabb ellenszere a jómódú polgári függetlenség. Meg kell tehát a gazdasági és ipari iskoláztatás reformjával és a pénzügyi önállósággal egy ilyen osztály keletkezésének garanciáit szerezni. A világháborúból előreláthatólag a demokratikus elv kerül ki diadalmasan. A nemzeti egyesülés nagy munkája is csak a demokratizmus jegyében képzelhető el, a kaszttrendszer letörése pedig a demokratizmust szolgálja.

Hogy pedig az egész mozgalom céltudatos és egyöntetű legyen, meg kell alakítani a szlovének, horvátok és szerbek nemzeti választmányát, mely azokból a pártokból alakulna, melyek a nemzetegységet vallják. E választmány nem érintené az egyes pártok szervezetét, programját, csak a nagy nemzeti cél érdekében folyó harc egységességét fogja szabályozni.

Ha a szlovének, horvátok és szerbek új szabad hazáját sikerült megalapítani, akkor nem hiába szenvedett e rettenetes háborúban annyit a délszláv nép.

Ami az új Jugoszlávia területének és a Monarchia új szervezetének megállapítását illeti, újra csak azon tételünk helyességét bizonyítja, hogy a jugoszlávizmus összeegyeztethetetlen a Monarchia létfeltételeivel, kibékíthetetlen a magyar állameszmével. Ez utóbbit maga Ivanov is látja, azért különben szalóni finomságú tollát a magyarsággal szemben néhányszor ugyancsak megnyomja.

A legérdekesebb az, hogy a délszláv egység olyan lelkes propagálója, mint Ivanov, az objektív kritika mérlegén észreveszi mindazoknak a tüneteknek tényleges fennforgását, melyekre a jugoszlávizmus ellenségei hivatkozni szoktak. Munkája más helyein is tesz oly megjegyzéseket, melyek nagyon kételkedővé teszik az embert, hogy az egységnek van-e lehetősége. Így óva int attól, hogy a referendummal próbálkozzanak, mert akkor „az egyik a konstantinápolyi szultán, a másik Nagy-Szerbia, a harmadik Staréevic Antal és a többség saját falujának plébánosa mellett nyilatkoznék”. (8. 1.) Ahol a délszláv öntudat ennyire fejletlen, ott számbavéve csak azokat a körülményeket is, melyeket Ivanov felhoz, minden objektív ember kételkedni fog, van-e jogosultsága a jugoszlávizmusnak. Pedig az ellentétek milyen tengere választja még el a déli szláv népeket! Gondoljunk csak Súdland fejtegetéseire. Ezeket az ellentéteket a jugoszlá-

vok nem látják, vagy nem akarják látni, ez azonban létezésüket nem alterálja.

A délszláv egységet erőszakkal meg lehet csinálni, de ez az egység nem az lesz, amire a jugoszlávizmus jóhiszemű hívei törekcsenek, hanem az, hogy az a déli szláv nemzet, mely a legerősebb, a maga imperializmusa alá hajtja a többit. Aki Südland fejtegetéseire emlékszik s aki egy kissé járatos a déli szláv népek statisztikájában, az tudja, melyik lesz ez a délszláv nemzet.

Az olyan finomintelligenciájú elmének, mint Ivanov, a kulturális momentum nem kerül el figyelmét és nem nyomhatja el aggályait az egységes délszláv kultúra lehetőségét illetőleg. De aztán talál ennek megoldására egy formulát, mely azonban nem egyéb szellemes ötletnél. Ez ötletet realizálni talán Ivanov a maga személyére nézve tudja, de hány Ivanov van és lesz Jugoszláviában?

És az egységes délszláv kultúra fejtegetésénél véglegesen megfelledezik egy kulturális tényről: arról, hogy a déli szláv népek három kultúra részesei. A szlovének és horvátok a nyugati, a szerbek a keleti, a bosnyákok egy ázsiai kultúrához fűződnek összes tradícióikkal. Mutasson egy példát Ivanov, ahol ezek a kultúrák egyesülni tudnak. Ő maga mondja egy helyen, hogy „a horvátok, sajnos, teljesen elfelejtették, hogy balkáni népek” (45. 1.), nem gondolja, hogy a balkanizmusnak a horvát népbe való belenevelése ellenkeznék e nemzet jellemével?

Minden kultúra érték az emberiség számára. Aki kultúrákat akar eltörölni, az vagy naiv, vagy nem igazi barátja a humanizmusnak. Nem érzem magam hivatottnak a muzulmán és a keleti kultúra értékelésére, de* ha Boszniában, oly távol az iszlám központjaitól, fenn tudta magát tartani egy muzulmán kultúra, azt bizonyval nagy morális benső erejének is köszönheti s hogy a szerb kultúra még micsoda szédületes nemzeti erőforrás, azt eléggé mutatja Südland könyve is. Hivatottnak érzem azonban magamat a két nyugati déli szláv kultúra megértésére és mind a kettőt nagy értéknek ismertem fel a humanizmus számára. Az a kultúra például, amely Ivanovnak a maga nemzeti kultúrája, s amely nekem második kultúrámmá lett, olyan, hogy irigykedhetnek rá a horvátoknál sokkal nagyobb nemzetek. E kultúra horvát jellegének elhomályosulása, vagy pláne e kultúra megszűnése oly veszteség volna a nyugati kultúra számára, hogy ennek bármilyen előmozdításáért sohasem tudnám vállalni az erkölcsi felelősséget.

A fentebbi sorok meg voltak már írva, mikor a Monarchia a wilsoni pontokat magáéva tette. Változatlanul hagytam őket, bár az azóta történt események nem egy részükben anakronizmusná tették megjegyzéseimet, de az ismertetett munkák nézeteit is. Viszont a legújabb fejlődés – sajnos – teljes mértékben igazolta azt a felfogá-

somat, melyben különben lényegileg egyetértenek velem Südland és Ivanov is, hogy a délszláv eszme a Monarchia bomlását jelenti. Mindig a horvát-szerb koalíció ellen harcoltam, mindig azt hirdetem, hogy ez a párt állam-, Monarchia- és dinasztiaellenes s a párt mostani viselkedése mutatja, hogy mennyire elhibázott volt az a politika, mely reájuk támaszkodott.

A helyzet nagyon súlyos, de nem annyira reménytelen, hogy egy utolsó kísérlet megtételének kötelessége alól felmentene bennünket. A mai magyar politikai nemzedék a horvát kérdésben a legkönnyelműbb mulasztások bélyegével fog állani a történelem előtt. Ha még nem sülyedt el végleg a személyes harcok mocsarában, ha még él benne a nemzeti önfenntartás ösztönének egy kis maradványa, akkor ezt az utolsó próbát meg kell kísérelnie.

A jugoszláv eszmeáramlat kétségtelenül ma a legmagasabb konjunktúra előnyeit élvezi. Azonban még mindig vannak a horvát és bosnyák intelligenciában is pártok és csoportok, melyek még nem hódoltak be a jugoszlávizmusnak. Ilyenek az unionista Rauch-csoport, a jogpárt, Arnautovic hívei, Stadler emberei. A legerősebb állami támogatás és a legszélsőbb szabad kéz elve mellett ezeknek kell átadni a hatalmat, egészen reájuk bízva, hogy minő eszközökkel képesek a Monarchia szétzülését a déli országokban a tizenkettedik órán túl megállítani. A horvát és a muzulmán bosnyák nép ma sem fogadja el a jugoszlávizmust. Egy reájuk támaszkodó nagyhorvát és demokrata kormányzat talán még hozhat oly változást a horvát és bosnyák nemzet lelkiületében, mely ellenségesen fordulna szembe a délszláv álarcba bujt szerb imperializmussal. És ha a horvát és a bosnyák nemzet a jugoszlávizmus ellen nyilatkozik, semmiféle wilsoni elv nem erőszakolhat rájuk egy jugoszláv, vagy nagyszerb államot.

Sikert garantálni a multak szörnyű bűnei után nem lehet. De ha még van bennünk egy szemernyi nemzeti öntudat, ha nem akarjuk horvát és bosnyák testvéreink vesznihagyásának Kain-bélyegével tengetni tovább összeomlott, szégyenteljes állami életünket: ezt a kísérletet megtenni erkölcsi kötelességünk.

Budapest, 1918. október 22.

Politika, 1918. október-november.

AZ ELSZAKADT HORVÁTORSZÁG.

A horvát országgyűlés 1918. október 29-i egyhangú határozata a népek önrendelkezési jogára való hivatkozással teljesen felbontottnak nyilatkoztatta ki azt a viszonyt, mely Horvát-Szlávon-Dalmát országokat Magyarországhoz fűzte. Semmisnek jelentette ki az uralkodóház jogait is, érvénytelennek a Monarchia igényeit, és az állam

hatalom legfőbb birtokosul elismerte a Monarchia délszláv pártjaitól megalakult Nemzeti Tanácsot.

Nem volna értelme, ha a szabor ezen határozatait közjogi kritika tárgyává tennék: a határozatok *via facti* életbe léptek, a tényleges erőviszonyok miatt megváltoztatásukra vagy érvénytelenítésükre nincs hatalmunk, ennél fogva velők, mint adott tényekkel számolnunk kell. A probléma az, hogy az október 29-i országos határozatok mily fejlődés eredményei s mily fejlődés kezdeményezői és hogy e fejlődések következtében a magyar-horvát viszony milyen alakulása várható.

Hogy a magyar-horvát unió ügye nincsen rendben, az a horvát viszonyok felületes ismerői előtt sem volt titok az utolsó évtizedben. Hogy a bajok forrása hol és miben keresendő, erről eltérők voltak a nézetek, de a legkülönbözőbb nézeteket is egyaránt jellemezte az a szomorú valóság, hogy az egész magyar politikai élet teljesen tájékozatlanul állott a horvát belső viszonyokkal szemben és hogy a tájékozatlanságot még súlyosabbá tette az érdeklődésnek és megértésnek nagyfokú hiánya. Aki egyezzer végigcsinált egy nyílt vagy lappangó horvát válságot horvát táborban, az tudta, hogy a helyzet már tartáhatatlan, mert Magyarországon soha sincs idő és kedv a horvát kérdések mélyreható vizsgálatára s hogy az örökké a felületeken mozgó megoldások előbb-utóbb katasztrófához vezetnek. De még e szemléletet is megtévesztette az állami hatalom erejében való bizalom s abban a hitükben, hogy a katasztrófa még soká elodázható, akaratlanul is támogatói lettek a magyar kormányok felületes horvát politikájának. Mikor az állam ereje váratlanul felmondta a szolgálatot, azonnal bekövetkezett az összeomlás.

A magyar kormányok és horvát bánok politikájának alfája és ómegája az 1868-i kiegyezés változatlan fenntartása volt. Nem akarjuk tagadni, hogy ez az 1867-i kiegyezés érinthetlenségének dogmájából folyt, de bizonyos az, hogy amint e dogma a Monarchia összeomlásának egyik oka volt, úgy ez az úniónizmus volt a magyar-horvát szymbiózis sírásója. Minden horvát válság elintézésénél az egyetlen szempont az volt, mint lehet ezt a kiegyezést megvédelmezni, az ezen túlmenő kívánságokat ellensúlyozni, úniónista kormánytöbbséget szervezni. Ez az eljárás nagyon leegyszerűsítette ugyan a horvát kérdést, de egyrészt teljesen külsőleges és formális megoldásokra vezetett, melyek létrejöttük pillanatában már rendelkeztek a biztos bukás minden feltételével, másrésztől lejáraták magát az unió eszméjét is, azonosítván ezt egy múlandó törvény esetleges paragrafusával. Az újabb alkotmányos élet félszázada nem volt elég arra, hogy a magyar közélet megértse, hogy a magyar-horvát unió lényege az állami együttélés, közösség s hogy az állami közösségnek a 68-iki kiegyezés csak egy formája, mégpedig nem is a legszerencsésebb, sőt eredendő bűnökben leledző formája.

A horvát kérdésnek ezen formalisztikus schema szerint való kezelése a magyar kormánykörök és a közélet, sőt a horvát kormánykörök előtt is eltakarta azt a tényt, hogy a horvát nemzet létproblémája a harmincas évek közepe óta nem a magyarsághoz való viszonya, hanem a horvát eszme és a délszláv eszme küzdelme. Amíg mi felületes orvosként tüneti kezeléssel akartuk a magyar-horvát unió betegségét meggyógyítani, paragrafusainkat védelmeztük és erőszakoltuk, addig a horvát nemzetben két áramlat vívta egymással élet-halálra menő küzdelmét. A két áramlat taktika szerint túrta vagy támadta a kiegyezést és mi rejtély előtt állva, a két áramlat változó taktikája szerint kapkodtunk hol ide, hol oda, a nélkül, hogy sejtelmünk lett volna arról, hogy micsoda hordereje van ezzel vagy azzal a párttal való szövetségünknek. A mi merev ragaszkodásunk a kiegyezéshez annyit eredményezett ugyan, hogy vele többé-kevésbé számolt minden horvát párt és mindkét áramlat, de eredményezte azt is, hogy, mint törekvéseinek örökös akadályát, meg is gyűlölte alaposan s elfordult tőle az is, kinek az unió természetes szövetségese lett volna, és nem békült vele össze az sem, ki benne természetes ellenségét látta.

Gáj Lajos fellépése óta (1835) a horvát intelligencia két részre szakadt: egy része ragaszkodott a maga külön horvát nemzeti ideáljaihoz, más része a déli szláv népek egységes nemzeti életét akarta teremteni. A horvát eszme hívei azt vallották, hogy van egy történetileg kifejlődött külön horvát nemzeti ethnikum, melyet a maga tisztaságában fenntartani a horvát nemzet létének és nemlétének kérdése; a délszláv eszme hívei tagadták a külön horvát ethnikum jogosultságát és a déli szláv népek (szlovének, horvátok, szerbek, esetleg bolgárok) összeolvasztásával egy új, egységes délszláv nemzetet akartak teremteni.

Messzire vezetne, ha a két eszme értékéről, jogosultságáról és megvalósításának lehetőségéről tudományosan indokolt véleményt akarnánk mondani. Csak azt szegezzük le, hogy a déli szláv népek ugyan a szlávtság körében is közelebb állanak egymáshoz, de soha a történelemben máig egységes nemzetként nem szerepeltek, egymástól külön, sokszor egymás ellen fejlődtek, közös nemzeti műveltséget nem teremtettek, sőt nemzeti kultúráik három nagy külön világkultúra – a római, a bizánci és az izlám – között oszolván meg, a kultúra egyesítés helyett őket divergens irányokba terelte és hogy egységes nyelvük nincs, még ahol a nyelvi egység bizonyos korlátozásokkal nem tagadható, tudniillik horvátoknál és szerbeknél, ott is más és más nyelvjárás lett irodalmi nyelvvé és ezek az irodalmi fejlődés folyamán még tovább különültek. Azonban mind e különbségek mellett is lehetséges a délszláv nemzet kialakulása, ha az ellentétet áthidalja az egységes nemzeti öntudat, vagy ha az egyik déli szláv nemzet felszívja magába a többi.

Egységes délszláv nemzeti öntudat csak úgy alakulhatott volna ki, ha a délszláv eszme a többi déli szláv népeknél is gyökeret eresztett volna, de ez a legújabb időkig nem történt meg. Ellenben megtörtént az, hogy a Dusán Süni ideje óta a szerbség lelkében kiolthatatlanul élő nagyszerb gondolat, mely az összes déli szláv népeket szerbeknek tartja s valamennyi szerb egyesítését céljának vallja, felismerte azt, hogy a délszláv eszme nagyon alkalmas a horvát nemzeti öntudat elaltatására s ezzel a szerb célok előmozdítására, ennélfogva a délszláv eszmét szolgálatába iparkodott állítani, amit el is ért akkor, mikor a horvát-szerb koalíciót, a délszláv egység legutolsó politikai kifejezőjét, szerb vezetés alá fogta.

Amíg idáig jutott a dolog, a délszláv eszme a horvát nemzetnél *három nagy* fejlődési fokon ment át. Az első fokot képviseli az illyrizmus. Ebben túlteng a kulturális momentum; a politikában heves magyargyűlölet, de az osztrák császári eszme hű szolgálata jellemzi. Jellachich-csal aratott ez az irány diadalt, de vele érte meg gyors bukását is, mikor Jellachich rendszere a germanizálás eszközévé süllyedt. Nagyon indokoltnak látszik a feltevés, hogy az illyrizmus keletkezésében Bécs kezének nyomai ott vannak. E törekvésekkel egyrészt a magyar reformkor mozgalmait akarta ellensúlyozni, másrészt az uralkodóház balkáni terveit előkészíteni. A második fokot Strossmayer és a nemzeti párt képviselik. A feltétlen császárhűség jellege elhomályosul és a politikai momentumok jobban kidomborodnak. Héderváry húszéves bánága lassankint elnyomta a nemzeti párt délszláv jellegét, de ezzel a párt el is veszítette minden benső tartalmát. Könnyű diadala volt ezért rajta Héderváry távozása után a horvát-szerb koalíciónak. A koalíció már egészen szakított a lojalitásnak minden hagyományával és a Szerbiával való kapcsolatokat eléggé nyíltan propagálta, a magyarság osztrák-ellenes törekvéseit ellenben bizonyos fokig támogatni hajlandó volt. Persze nem érdektelenül, hanem azért, mert a Monarchia bomlása a szerb törekvéseket segítette elő.

A délszláv eszme ellenesei voltak negyvennyolc előtt a régi magyarónok, akik a bécsi centralizáció ellen nemesi jogaikat a magyar rendekkel szövetkezve védelmezték. Jellachich bánágáig többekévéssé ők voltak a hatalmon. A hatvanas években báró Rauch Levin vezetése alatt mint unionista párt szervezkedtek újra s tető alá hozván a kiegyezést, pár évig uralmon is voltak (1868-1873). Ezután részint belovadtak a nemzeti pártba, részint visszavonultak, részint pedig Starcevic Antal által alapított jog-pártot támogatták. Starcevic célja volt a független horvát királyság feltámasztása, exkluzív horvát nemzeti alapon. Bécsset gyűlölte, a magyar nemzetnek azonban őszinte barátja volt, ami természetesen nem akadályozta meg

abban, hogy nemzete igazi vagy vélt jogaiért ellenünk ne küzdjön. A jog-párt Starcevic halála után sokféle változáson, ingadozáson esett keresztül, de exkluzív horvátsághoz mindig hű maradt, ha a nagysztrák törekvésekhez vagy ha az unionizmushoz közeledett is. Exkluzív horvátságában találkozott a báró Rauch Pál körül csoportosuló unionista csoporttal, mely rövid uralma után (1908-1910) a jog-párttal való fúziótól remélte az unionizmus horvát szellemű újjászületését.

A délszláv és a horvát pártok közül az előbbiek sokkal engedékenyebbek voltak a horvát jogokban és ezek magyarázatában, mint az utóbbiak. Hiszen nekik a horvát közjog csak eszköz volt egy eljövendő nagyobb egység kiküzdésére, míg a horvát pártoknak e közjog szentség volt. Ez a helyzet a délszláv eszme nagy előnyére vált, mert a túlnyomóan közjogias gondolkozású magyar közélet sokkal érzékenyebb volt a közjogi követelésekkel, mint holmi jogilag nem konkretizált jeligékkel szemben. De volt a délszláv eszmének egy más nagy helyzeti előnye is. A horvát irodalom reformját az illyrek hajtották végre, azért ez telítve volt délszláv indítékokkal, a horvát tudomány nagy gócpontjait, – az Akadémiát, az egyetemet – Strossmayer délszláv szellemben alapította meg s e szellem immanens erejénél fogva szinte töretlen erővel átélte Héderváry sivár korszakát is s egyre nagyobb mértékben nyerte meg eszmekörének az intelligenciát. A horvát eszme hívei a kulturális momentumokat általában figyelmen kívül hagyták, így a hódító délszláv kultúra ellenében ellensúlyt állítani nem tudtak. A magyarság legnagyobb stílusú horvát politikusának – Hédervárynak – alig volt érzéke a kultúrpolitika iránt s így e téren az ő ténykedése sem jelentett semmi pozitívumot.

Meggyőződésünk, hogy a délszláv eszme teljes megvalósulása a nyugati kultúra nagy vesztesége volna, mert megsemmisítené a nyugati kultúra egy értékes hajtását, a horvát nemzeti kultúrát, összevegyítvén azt a balkáni szerb kultúrával; ugyanilyen mélységes meggyőződésünk, hogy ez a horvát nemzetnek is nagy vesztesége volna, mert eltörölné nemzeti egyéniségét. Pedig a délszláv eszme megvalósulása csak elméletben lehetséges, a gyakorlatban ez a nagyszerb gondolat diadalát jelenti. De figyelmen kívül hagyva ez általánosabb érdekű mozzanatokot, nekünk magyaroknak, saját érdekünkben, a horvát eszmét kellett volna teljes erőnkől támogatnunk. Hiszen a horvát eszme hívei a legmagyarosabb unionistától a legszélsőbb jogpártiig egyaránt centripetális törekvések szolgálatában állottak, területi és közjogi követeléseik mind Zágráb mint központ felé irányultak, a Monarchia létére alapítottak, s a magyar királyok jogát feltétlenül respektálták, míg a délszláv eszme hívei részben akaratlanul is centrifugális törekvéseket istápoltak, aspirációik semmiként sem állottak meg a Monarchia határain és létalapjainál s ethnográfiai alapon állva, semmiféle közjogot vagy történeti jogot

nem tisztelhetek. A horvát eszme, párosult légyen az bármily heves magyarygűlölettel és önállósági törekvéssel, lényegénél fogva állam-építő, a délszláv eszme pedig, társult légyen bármily magyarbarát-sággal és a Monarchia helyzetének átértésével, lényegénél fogva állambontó eszme volt.

A publicisztika és közélet szélesebb látkörű része Horvátországban ezzel tisztában volt, Magyarországon azonban alig valaki. A délszláv eszme híveinek nem volt érdekük, hogy a homály a magyar fejekben eloszolják, ezért nemcsak elhallgatták e körülményt, s ha mások szóba hozták, letagadták, hanem tetszetős jelszavakkal (pl. szövetségés Bécs ellen) készakarva félrevezették a magyar közvéleményt. Nem kis támaszuk volt e tekintetben egynémely, magyarországi szerb párt összeköttetése magyar pártokkal.

A horvát eszme híveinek a Rauch Levin-féle unionisták kihalása után jóformán semmi összeköttetésük sem volt Budapesten. Ennélfogva lassan el is idegenedtek a magyarságtól, melyet Héderváry erőszakos uralmával azonosítottak. Ehhez szabták aztán viselkedésüket a horvát országgyűlésen, ami természetesen fokozta a magyarság bizalmatlanságát velük szemben. Nem tudott ezen már változtatni sem Starcevic utódának, Frank Józsefnek közeledése, sem Rauch Pál koncepciója, az előbbi csak diszkreditálta a pártot otthon, az utóbbi, belesodortatván a magyar pártviszályokba, csak erkölcsi győzelmekeket aratott. Ezek az állapotok megőrlték a horvát eszme hódító erejét és hozzájárulván némely jog-párti vezér magánéletének botránya is, a horvát intelligencia majdnem teljesen elfordult ettől a politikától s a néhai vezér unokaöccse, Starcevic Mile vezetése alatt a párt fele ki is vált az ezentúl Frank-pártnak nevezett jog-pártból. Starcevic Mile hívei a horvát eszme és a délszláv eszme kiegyenlítését próbálták megvalósítani. Azt tanították: légy minél jobb horvát, hogy jó délszláv lehess, ragaszkodjál minél erősebben horvát hazád jogaihoz, hogy a megalakuló délszláv államban megvalósuljanak horvát ideáljaid!

*

A starcevicisíanusoknak ez a fejlődése már a világháború alatt következett be. A világháború kitörése nem hozta meg a Horvátországban mindenki által várt fordulatot a horvát eszme felé, sőt elmulasztattak a későbbi lehetőségek is és nem történt meg a horvát nemzet területi és közjogi kívánságainak kielégítése sem, pedig ezek jog-párti részről is összhangba hozattak a dualizmus és a Szent Korona egységének követelményeivel. Mikor aztán a Monarchia legfőbb vezetésében megbomlott a céltudatosság s a külviszonyok befolyása folytán a faciès Hypocratica jelei kétségtelenül jelentkeztek, az egész horvátság a délszláv ideológia hatalmába került.

A Reichsrat 1917 május 30-i ülésén felolvasott délszláv deklaráció volt az új fejlődés látható kiinduló pontja. A szlovén nép jóformán teljes egyöntetűséggel magáévá tette a délszláv egység álláspontját s követelte a népek önrendelkezési joga alapján a Monarchia délszavok lakta területeinek egy államban való egyesítését. A szlovénekkal tartottak kezdettől fogva az osztrák-horvátok is, majd csatlakoztak a bosnyákok, a Stadler-féle jog-párt és a muzulmánok Arnautovic-csoportja kivételével. Horvátországban csak a Starcevic-párt tette magáévá azonnal a deklarációt, egy év múlva követte a parasztpárt. Bulgária kilépése után a horvát-szerb koalíció, melynek kétszínű szerepére hiába hívtuk fel néhányan, több mint egy éven át. most is a magyar közvélemény figyelmét, végre, mikor már bezárult a jog-párt előtt minden más lehetőség, október utolsó napjaiban ő is, az unionista képviselők sabori csoportja is behódoltak, a Nemzeti Tanácsnak. Amikor a horvát eszme utolsó hívei is letették a fegyvert a délszláv eszme előtt, megszűnt a magyar-horvát unió . . .

A felségjogokat gyakorló Nemzeti Tanács a Monarchia délszláv részeit három országos kormány illetékessége alá vetette: Laibach székhellyel kinevezett egy szlovén, Zágráb székhellyel egy horvát és Sarajevo székhellyel egy bosnyák kormányt. A zágrábi báni kormánynak alárendelte a dalmát és az isztriai tartományi kormányokat és a bán előterjesztésére kinevezett egy-egy főispánt Fiume és Muraköz számára. Ezzel nagyjában végre volt hajtva a Monarchia területén megalakult Jugoszlávia kormányzati szervezése, még pedig úgy, hogy Dalmácia, Fiume és a Muraköz visszacsatolásával régi horvát kívánások teljesültek. Nem csoda, hogy pár napig örömmámorban úszott az ország.

A kijózanodás azonban hamarosan elkövetkezett. A zöld káder garázdálkodása pár napra rablóbarlanggá tette az országot s Szlavóniában, az ország éléstárában, máig sem állott helyre a rend. Az újonnan megalakult állam pénztára üresen tátongott s a novemberi és decemberi fizetéseket csak a társadalom önfeláldozó önkéntes adakozásával tudta teljesíteni. Az Olaszországgal kötött fegyverszünet értelmében ez megszállotta az összes szigeteket, Fiumét, fél Dalmáciát, Triesztet, Görz-Gradiskát, egész Isztriát, Krajna és Karinthia nagy részét, szóval mindazokat a területeket, melyeket a londoni szerződés Olaszországnak ígért. A helyzet ezáltal az lett, hogy amíg a szlovének az átkos Ausztriában egy államban voltak, most arra volt kilátás, hogy nyelvterületüknek több mint fele olasz uralom alá kerül, a horvátok meg azzal számolhattak, hogy a fiumei provizóriumot végleges olasz annexio váltja fel s a biztos örökségnek tartott Dalmáciának fele odavész. Az uralkodó által odaajándékozott flottát is meg akarta szerezni Olaszország, mely nem volt hajlandó respektálni az új állam zászlaját a tengeren.

A rend helyreállítása és Olaszország visszaszorítása céljából behívtak és hívás nélkül is bejöttek a szerb csapatok. Horvátországot magát állítólag 40.000, Boszniát 30.000 szerb szállotta meg. Azonban hiába magyarázták az olaszoknak, hogy az osztrák-magyar hadvezetőségnek már nem volt joga Jugoszlávia bőrére fegyverszünetet kötni, hiába vonultak fel a szerb katonák, Olaszország a demarkációs vonalig kérlelhetetlenül megszállt mindent, ellenben a nagyszámú szerb csapatok is az ellenséges megszállás benyomását kezdték kelteni. A horvátországi szerbek egyik vezérének s a koalíció Pesten magyarónként dédelgetett tagjának, Pribicevic Szvetozárnak, a Nemzeti Tanács alelnökének nyilatkozatai, a koalíciós sajtó és a horvátországi szerbek magatartása egyaránt azt árulták el, hogy az október 29-én kikiáltott Jugoszlávia egyetlen feladatának a Karagyorgyevicsek Nagy-Szerbiájába való sürgős beolvasását tartják.

*

E körülmények kétféleképpen hatottak a horvát közvéleményre. A fenyegető olasz veszély a Szerbiához való csatlakozás felé sodorta a horvátságot. Olaszország eltávolítása az Adria északi partjairól ugyan Szerbia érdeke is, de a megszállott területek elsősorban mégis szlovén és horvát területek. A Szerbiához való csatlakozást sürgette az a körülmény is, hogy Jugoszlávia sehogysem tudott az antant államokkal közvetlen diplomáciai érintkezésbe lépni, állami létét nemzetközileg elismertetni. Ezenkívül Szerbia a győzelmes antant kényeztetett szövetségese volt, míg a horvát nemzet fiai ott küzdöttek önfeláldozó hősiességgel a monarchia seregében. Ezt a most kényelmetlen tényt lehetőleg elsikkasztani ajánlatos volt. Végül is a Szerbiához való csatlakozás a győzelmes félhez való tartozást jelenti, míg Jugoszlávia a leverte monarchia egy töredéke.

*

Volt azonban az éremnek egy másik oldala is. A horvát-szerb koalíció kivételével a horvát politikai pártok mind csak a háború alatt állottak a délszláv eszme szolgálatába, némelyek jobb meggyőződésük ellenére a viszonyok kényszere alatt, mások politikai megfontolásból, mert a horvát állapotok orvoslását csak a monarchiától való elszakadás útján remélték s ezt az elszakadást csak a délszláv eszme jegyében vélték – joggal – keresztülvihetőnek. Az elszakadás megtörtént, nagyobb sikerrel, mint remélték, mert összeomlott a Monarchia, elbukott Németország, úgy hogy többé sem az osztrákoktól, sem a magyaroktól tartani nem kellett. Az ok tehát, mely e pártokat a délszláv eszme híveivé tette, megszűnt s így természetesen kezdett megingani az okozat is.

*

Az elszakadást kimondó országos határozat második része a teljesen független államnak kijelentett Horvát-Szlávon- és Dalmátország

azon elhatározását fejezi ki, hogy a szlovének, horvátok és szerbek alakulandó államába lép, mely új államnak kormányformájáról és szervezetéről az összehívandó alkotmányozó közös országgyűlés fog előre meghatározott kvalifikált többséggel, „mely teljesen megvéd minden majorizálástól”, dönten. Ez a nagy körültekintéssel fogalmazott határozat tehát nyílt kérdésnek hagyta azt, hogy az alakuló délszláv állam királyság legyen-e vagy köztársaság, egységes állam-e vagy föderatív, végső elemzésben fenntartotta azt a lehetőséget is, hogy az alkotmányozó gyűlés eredménytelenül szétszolván, a „háromegegy” állam, t. i. Horvát-Szlavón- és Dalmátország, visszanyerje teljes önrendelkezési jogát.

Szerbia és horvátországi hívei a dolgot másként fogták fel. Szerintük Pasic és Trumbic korfui programjával, mind az államforma, mind az államszervezet kérdése már 1917. július 20-án eldőlt: Jugoszláviának a Karagyorgyevicsek uralma alatt álló egységes királyságnak kell lennie, melynek a szerbek, a horvátok és szlovének minden tekintetben egyenrangú polgárai. E felfogással szemben a horvátok joggal hivatkoztak egyrészt arra, hogy Trumbic és az antantnál működött jugoszláv emigránsok minden megbízás nélkül képviselték a Monarchia délszlávjainak ügyét, az ő megállapodásaik tehát nem¹ lehetnek kötelezőek a monarchia délszlávjaira nézve, másrészt arra, hogy 1917 júliusa óta oly gyökeres változások álltak be éppen a középeurópai hatalmak népeinél, hogy a változott körülmények folytán minden korábbi megállapodás revízióra szorul.

A kor áramlata köztársaságot kíván, harsant fel Horvátországban az új jelszó. A Starcevic-párt (*Hrvatska Drzava*), a parasztpárt (*Dom*) és a jogpárt (*Hruatska*) sajtója megkezdte az agitációt a köztársaság mellett. A délszláv eszme doktriner képviselői, az obzorások, lapjukban, mely a magasabb intelligencia legkedveltebb lapja (*Obzor*), ugyancsak a köztársaság mellett foglaltak állást. Ennek a/ érdekes fordulatnak az oka a szerb imperializmus kíméletlen fellépésében keresendő. Megindult szóval is a verbuválás a köztársaság érdekében. A paraszt-párt vezére, Radic, ki sokszoros megbízhatatlansága és folytonos színváltoztatása mellett is igen nagy súllyal esik mérlegbe, mint Horvátország legelső demagógja s mert állásfoglalása szélkakasi mivolta miatt a horvát parasztság felfogása kifejezőjének tekinthető, az ő szokott modorában teljes vehemenciával állott új ügye szolgálatába. A jogpárt elmúlt politikájának helytelenítői és a Starcevic-párt mostani mérsékeltebb magatartásának elégedetlenői kezdtek a parasztpártba belépni. Radic önértetét nem kevésbé növelte pártja szaporodása, röpiratot írt terveiről (*Za hrvatsku drzavu u Jugoslaviji*) s egy új napilap tervével foglalkozik (*Respublika*).

Az új horvát irányzat azonban nemcsak a királyságot perhorreszkálja, hanem az egységes állam gondolatát is. Ők ragaszkodnak a külön horvát állam eszméjéhez, melyet eddig a monarchia, most

Jugoszlávia kereteiben akarnak megvalósítani. Nekik továbbra is szent a horvát közjog s ennek alapján állva fenntartják összes régi területi kívánságaikat.

Az agitáció mély benyomást tett a horvát közvéleményre. A horvát jelleg kidomborítása megnyerte a konzervatívabb körök rokonszenvét, a köztársaság hirdetése híveket szerzett a szocialisták (*Sloboda*) és a koalícióból nemrég kivált s most haladó demokrata-párt néven szervezett polgári elemek között (*Novo Vrijeme*). A parasztpárt november 25-iki országos gyűlésen Zágráb polgárságának óriási tömegei együtt tüntettek a vidékről ezerszámra beérkezett parasztsággal a föderatív köztársaság mellett. E gyűlés hatása alatt a jogpárt, mely október 29-én a száborban bejelentette, hogy feloszlik, november 29-én kimondta az együttmaradást s a parasztpárthoz hasonlóan éleshangú határozattal foglalt állást a Nemzeti Tanács szerbofil magatartásával szemben.

Mert a horvát eszme ellenségei, ha az új alakulások következtében nem is voltak már többségben az e miatt október 29-ike óta össze sem hívott száborban, de nagy többségben voltak a Nemzeti Tanácsban. A koalíció hivatalos lapja (*Hrvatska Rijec*) és más orgánumai (*Agramer Tagblatt*, *Novosti*), továbbá egyes délszláv lapok (*Jutarnji List*, *Glas S. H. S.*, *Narodna Politika*) hevesen kezdték támadni az új szervezkedést. Hangsúlyozták, hogy a kor demokratizálódást kíván, már pedig van-e demokratikusabb állam, mint a Karagyorgyevicsek Szerbiája? Köztársaság vagy királyság üres jelszavak, a lényeg az, valóban a nép kezében van-e az állami hatalom. Népével összeforrottabb dinasztia nincs a Karagyorgyevicseknél, a szerb nép ragaszkodik hozzájuk, rút hálátlanság volna a horvátok részéről megsérteni a szerbeket, kik annyit szenvedtek a horvátokért is és kiknek a horvát nemzet szabadságát is köszönheti. A horvátok ősi ellenségei, az olaszok és a magyarok, lesben állnak és jövő terveiket a délszlávok egyenetlenkedésére alapítják, az ő törekvéseiknek gátat csak egy teljesen egységes állam vethet. Rámutatnak, hogy a köztársaságért és a föderációért való lelkesedés tulajdonképpen csak a régi horvát exkluzivitás és szerbgyűlölet palástolása. A parasztpárt és a Starcsevicsiánusok ismét Frank-párti mesterkedések áldozatai s csak abban segítik őket, hogy a Habsburgok uralmát és a régi osztrák rendszert ismét helyreállítsák.

Nem tagadható, hogy a koalíciós sajtó megállapításaiban van némi igazság, de a koalíciós sajtó mostani magatartása viszont mindenben igazolja egy, sajnos eredménytelenül hangoztatott régi tételünket, hogy a koalíció lelkében szerb, az ő szíven nem a horvát nemzet boldogulása fekszik, hanem a Karagyorgyevicsek Nagy-Szerbiájáé.

Nem hiába szállták meg a szerbek Horvátországot, így holmi hírlapi polémiával nem is volt befejezve a horvát eszme és délszláv eszme újabb küzdelmének első fejezete. A Pribicevic Szvetozár befo-

lyása alatt álló Nemzeti Tanács hozzányúl a terror eszközéhez. A nem mindenre kapható főispánokat kicserélte s a horvát eszme mellett magukat a múltban exponált egyetemi tanárokat¹ (Krsnjavi, Sufflay), magasrangú bírákat (Accurti, Kosutic stb.) nyugdíjazta. A közvéleménnyel azt akarták elhitetni, hogy e kiváló férfiaknak magyarországiuk miatt kell helyükről távozniok, de miután a horvát eszme mellett magukat nem exponált unionistákat nem bántották, világos, hogy bennük nem az unionistát, hanem a kérlelhetetlen horvát hazafit sújtották. Rejtelmes kezek működésbe hozták a Zágráb társadalmi békéjét, sőt közbiztonságát már évek óta veszélyeztető dalmát ifjúságot, mely Radicot és társait halálra kereste. Hogy a csöcselék dühének jobban kiszolgáltassák Radicot, megbélyegző módon kizárták a Nemzeti Tanácsból. Majd jöttek a letartóztatások. Mellőzve jelentéktelenebb embereket, november végén két föltűnő elfogátás lepte meg a horvát fővárost: Lipovcsak tábornoké és báró Rauch Pál volt horvát báné. Az előbbit s vele együtt elfogott kisebbrangú társait azzal vádolják, hogy katonai összeesküvést szöttek a Habsburgok érdekében és hogy a puccsot a paraszt-párt nagygyűlésének napján akarták volna végrehajtani. Rauchot és a vele egyidőben letartóztatott Accurti septemvrt pedig azért fogták el, mert 1914 nyarán a horvát-szerb koalíció néhány, hazaárulási gyanú miatt letartóztatott vezérémbere ellen a zágrábi Nemzeti Casinóban kigolyózási indítványt adtak be. Ez utóbbi indokolásának neveltséges volta mutatja, hogy itt a legnyersebb terrorról van szó, mellyel Zagorje koronázatlan királyát, Horvátország legnépszerűbb földesurát ártalmatlanná akarták tenni. A terror további folytatása a parasztpárti tüntetés szétverése, a *Hrvatska* betiltása, Radics röpiratának elkobzása, majd az összes zágrábi lapok cenzúra alá fogása voltak.

Természetesen a szerb terrornak ez a merész fellépése, melyet mindenféle provokáló kijelentések (pl. Nincic szerb miniszter egy beszélgetésben azt mondta, hogy ha a horvátok nem respektálják a korfui egyezményt, erőszakkal fog neki Szerbia érvényt szerezni) és a horvátság nemzeti önérzetét sértő röpiratok (Jvic Aleksa) kísérték, megdöbentette a horvát hazafiakat. Az egy hónap előtt diadalmában élő horvát fővárosban ma igen nyomott a hangulat, nőttön nő az elkeseredés s már a véres összeütközések is napirenden vannak. Szerbia lenyűgöző hadereje ugyan egyelőre lehetetlenné teszi az elkeseredés elemi kitörését, de minden jel a közeledő vihart árulja el.

A szerb terrornak azonban vannak bel- és külföldön hatalmas szövetségesei is. Belföldön a koalíció, külföldön – bármily különösen hangozzék is – Olaszország. Az a tény ugyanis, hogy Olaszország nagy

¹ Greksa Kázmér, a magyar nyelv tanára a zágrábi egyetemen, engedély nélkül elhagyván az országot, fizetését december elsejétől megszüntették.

területeket megszállva tart, s e területek túlnyomó részén véglegesen akar berendezkedni, a közös veszély tudata miatt nem engedi nyíltan szembefordulni egymással a horvátokat és a szerbeket. A szerbek látják ezt a helyzetet s mint ügyes politikusok, a maguk javára ki is aknázzák: a horvát és szlovén nép szorultságát felhasználva, még a békekonferencia előtt fajt accomplikat teremtenek. A jóformán tisztára szerb kézen levő bosnyák kormány kezdeményezésére Krstelj és Smodlaka dalmáciai képviselők indítványára a Nemzeti Tanács több-napi szenvedélyes tanácskozás után nov. 24-én kimondta, hogy addig is, míg az összehívandó alkotmányozó országgyűlés a szlovének, horvátok és szerbek államát megszervezi, ideiglenesen egy állammá alakulnak Sándor szerb trónörökös, mint régens kormányzása alatt.

A Nemzeti Tanács e határozatáról a szerb kormányt értesíteni s vele megegyezni küldöttség ment Belgrádba. Amennyire eddig kiderült, e küldöttség és a szerb kormány nagyjában a következőkben egyeztek meg: Péter király kikiáltott Jugoszlávia királyának, de helyette, mint régens, Sándor trónörökös fogja gyakorolni a felségjogokat (dec. 1.). Hogy neki senki útjában ne legyen, a montenegrói skupština detronizálta a Petrovic-Njegos dinasztiát. Az új állam ideiglenes székhelye állítólag Sarajevo lesz, ahol Paáic elnöklété alatt egy, a legfőbb államügyekre kiterjedő hatáskörrel bíró közös kormány alakul. Egyéb ügyekre nézve érvényben maradnak a meglévő vagy megalakuló országos kormányok: a belgrádi, a cetinjei, az újvidéki (a szerb vajdaság területére), a sarajevói, a spalatói (Dalmácia területére), a zágrábi (ide kerül, egyelőre persze csak papiroson, Isztria is) és a laibachi.

Ez az ideiglenes regentura ismét súlyos csapás a horvát nemzetre nézve. Bár egyelőre föderációs alapon áll, mégis a külföld felé már bizonyos egységet teremt s így elébe vág a konstituantének, különösen kormányforma tekintetében. E mellett nyílt ellentétben áll a horvát szábornak, a horvátokra nézve egyetlen illetékes törvényhozó testületnek – hiszen a Nemzeti Tanács csak az uralkodó jogait vette át – október 29-iki határozatával. Ez alkotmánysértést Olaszország magatartásával mentegetik s azzal, hogy Franciaország sürgette volna az egy állammá való szervezkedést. Ha igaz, hogy Sarajevo lesz az új főváros, ami kompromisszumnak látszik Belgrád és Zágráb között, ennek is van Horvátországra nézve súlyos jelentősége, mert ez azt jelenti, hogy amit Spalajkovic Boszniáról írt, 1899-iki francia könyve a nagyszerb gondolat legközvetlenebb céljának jelölt meg: Bosznia annektálását, az íme végrehajtott. Ezzel illuzóriussá lettek a horvát jogok Boszniára s mert páréves szerb uralom is Boszniában a kötelező kmet-megváltás kíméletlen végrehajtását jelenti, ami a muzulmánoknak, a horvátság természetes szövetségésének koldusbotra juttatásával és a szerbség túlsúlyra emelésével egyenlő, így Sarajevo birodalmi fővárosi jellege egy horvát álom szétfoslását hirdeti. Sérelmes továbbá

Dalmácia elszakítása a zágrábi kormánytól s a Szerémség birtokai veszélyeztetni a szerb vajdaság felállítását.

*

A jövőnek nagyon reménytelen képe bontakozik tehát ki a horvát nemzet előtt. Ma Horvátország nem több, mint egy autonómiával ellátott banatus Nagy-Szerbiában. Eddig Budapestről függtek a horvátok, ezentúl Belgrádtól. A különbség csak az, hogy Budapest nem értett a horvát ügyekhez, de nem is sokat törődött velük, Belgrád ellenben nagyon is ért hozzájuk s be is fog avatkozni bőségesen. Budapest minden szűkkeblősége mellett sem veszélyeztetette a horvát nemzet nemzetiségét. Belgrád mindig szerbeknek tartotta a horvátokat s most majd iparkodik őket tényleg azokká tenni. A horvátországi magyarság semmi politikai szerepet nem játszott, ellenben a lakosság $\frac{1}{4}$ részét tevő szerbség már eddig is nagy hatalmat jelentett Horvátország politikai életében. A monarchiában szentesített törvény garantálta Dalmácia visszacsatolását és Boszniának Horvátországhoz való csatolása is előbb-utóbb elkövetkezett volna, most már ezekről szó sincsen, sőt a horvát anyaország területének épsége is kockán forog. Pedig ez még mindig csak a kisebbik veszedelem. A nagyobbik, a teljesen egységes állam megalakulásával kezdődik, mely egyaránt jelenti finis Croatiaet és finis Croatorumot.

A wilsoni elvek, úgylátszik, a gyakorlatban az antant-imperializmusok diadalai lesznek. És nincs az antantban imperialistább állam Szerbiánál és nincs állam, mely több áldozatot hozott volna az antantért. Ennélfogva neki jár a legtöbb jutalom, az ő imperializmusa fog felragyogni aránylag a legnagyobb dicsőséggel. Az egységes délszláv állam tehát minden valószínűséggel meg fog alakulni s ebben, néni lévén többé semmi álarcra sem szükség, a nagy-szerb gondolat fog uralkodni.

Ezt látják már a horvát hazafiak s a szlovének egy része is. Hiszen csak a napokban nyilatkozott a mandátumok többségével rendelkező szlovén klerikális-párt az egységes állam és a királyság ellen. És mégis bármennyi elégedetlenséggel látják a horvátok és szlovének a dolgok fejlődését a békekötésig, – ha ez pár hónapon belül meglesz –, lélektani valószínűség, hogy a szerbekkel kenyértörésre viszik a dolgot. Egyrészt vana sine viribus ira, másrészt meg Szerbiád val ők győztes népek a világháborúban, Szerbia nélkül legyőzöttek. A területi kérdéseknek Olaszországgal való rendezetlensége is vissza fogja őket tartani minden elhamarkodott lépéstől.

De ha mindezen túl leszünk, a helyzet tarthatatlan lesz. A délszláv eszme tulajdonképpen már ma is megbukott, hiszen jóhiszemű délszláv az obzoranok pálfordulása óta már alig van Horvátországban. Miután ez az eszme teljesítette a monarchiából való kiszakadás szolgálatát, átalakult vagy nyílt nagy-szerbséggé, vagy visszafejlődött

ismét horvátsággá. Bizánc jármában minden katolikus horvát kétségbeesetten fog visszamenekülni horvát ideáljaihoz és szövetségben a hasonló fejlődésen keresztül eső szlovénekkal, megindul egy új nagy horvát nemzeti küzdelem a szerb túlkapások ellen. A jövő Isten-kezeben van. Bizánc, bármily nyelvet beszéljen, nem szokott válogatni az eszközökben és nem ismer erkölcsi aggályokat, de a horvátok táborában lesz az igazság, a majd lassankint felvilágosodó nyugat rokonszenve és egy nagyraihivatott kultúrnép hősie, hazafias elszántsága. Ezek csak kombinációk, de erre fejlődik a tények logikája. És a fejlődésnek csak a kombinációkig terjedő része is már önkénytelenül megszabja a magyar-horvát viszony legközelebbi alakulását. Nemzetközi helyzetünk és a politikai okosság egyaránt arra kényszerítene, hogy horvát testvéreink október 29-iki határozatát elfogadjuk. Nem tudtunk egy államban megélni egymással, próbáljunk megélni jó szomszédokként. Nyolcszáz év együttléte sokkal szorosabban fizott bennünket össze, semhogy bármiféle közjogi deklaráció azonnal elszakítson közöttünk minden szálát. A horvát gazdasági élet szerves része volt a micnknek, e szervezet nem bomolhatik fel máról-holnapra, csak mindkét fél kárára. Nekünk nem érdekünk e szétbomlást siettetnünk, de nem az Horvátországnak sem, hiszen számára az Adria birtoka értéktelen lesz, ha nem irányul oda a magyar kereskedelem.

*

Horvátország politikailag külföld lett számunkra. És sajnos minden okunk meglesz arra, hogy külső államok ügyeibe ne elegyedjünk, így a horvát-szerb ellentétekbe sem avatkozhatunk tevőlegesen. De or kerülhet arra, hogy erkölcsi támogatásban részesítsük horvát testvéreink szabadságküzdelmét a szerb elnyomás ellen. Magunk is megszorult, részben elnyomott nemzet leszünk, barátokra és megértésre az első időkben csakis hasonló helyzetben élő nemzeteknél fogunk találni. Ilyen lesz a horvát. A magyar-horvát unió most lezárt korszakának egyik legbűnösebb mulasztása a magyar-horvát társadalmi kapcsolatok teljes elhanyagolása volt. Próbáljunk ilyeneket létesíteni. Az elszakadás óta sajátságos változás állott be a horvát lélekben. A délszlávok által mesterségesen szított magyargyűlölet egyszerre eltűnt belőle. Ez az a pszichológiai momentum, mikor új irányba terelhetjük érzésüket. Jegyezzük meg: aki Bizáncban bízott, mindig megcsalatkozott. És nem lehet az, hogy nyolcszáz év együttléte csak a történelem szeszélye lett volna. Nem lehet az, hogy ennyi időt együtt tudtunk volna tölteni, ha nem lett volna közöttünk lelki rokonság. Amit eltékozlott nagyapáink és apáink nemzedékének felületes horvát politikája, azt talán új formában visszaszerzi a mi önzetlen munkánk következtében fiaink és unokáink nemzedéke.

1918. XII. 8.

Budapesti Szemle, 1919. január.

A MÁSFÉLÉVES JUGOSZLÁVIA.

I.

Az 1918. október 16-iki császári manifesztum az osztrák örökös tartományok kormányzatát a különböző nemzeti tanácsokra ruházta át, így a délszláv örökös tartományokét és Dalmáciáét a délszláv Nemzeti Tanácsra; a horvát szábor október 29-én semmisnek jelentvén ki a Habsburg-ház és a Szent Korona jogait, a főhatalom birtokosául ugyanezen Nemzeti Tanácsot ismerte el; Báró Sarkotic tábornok november 1.-én önként átadta a hatalmat a szarajevói Nemzeti Tanácsnak, mely a délszláv Nemzeti Tanács egj alárendelt szerve volt; ezzel a három státus tényvel vette át a délszláv Nemzeti Tanács a főhatalmat a Monarchia délszláv országai és tartományai felett.

A Nemzeti Tanács székhelye Zágráb lett, elnöke, dr. Korosec Antal laibachi teológiai tanár, osztrák képviselő, a szlovén néppárt vezére. A felségjogokat Korosec elnöklete alatt a Nemzeti Tanács plénuma gyakorolta. A Nemzeti Tanács az országot három országos kormány alá rendelte. Kinevezett Zágráb székhellyel egy horvát kormányt, mely alá közvetlenül beosztotta az új fiumei és muraközi főispánságokat, s mely alá rendelte a dalmát és isztriai tartományi kormányokat, kinevezett továbbá Laibach székhellyel az ú. n. Szlovénia számára egy szlovén országos kormányt és Szarajevó székhellyel egy bosnyák országos kormányt. A Nemzeti Tanács aztán az új államalakulásról értesítette Szerbiát és a szerb külügyminisztérium útján a többi államokat. Az akkori Magyarország az új államot elismerte és Ballá Aladárt zágrábi követté nevezte ki. Rajtunk kívül csak Csehország ismerte el az új államot.

Az állam azonban inkább csak papiroson létezett. Az a kísérlete, hogy hatalmát kiterjessze a délmagyarországi Vojvodinára, melyet Újvidéken a Narodna Uprava kormányzott, teljes fiaszóval végződött; a bosnyák kormány kineveztetése után hamarosan megtagadta az engedelmességet és önhatalmú tárgyalásokba bocsátkozott Szerbiával; a dalmát Nemzeti Tanács nem ismerte el a horvát kormány kiküldötét és maga állított össze egy kormányt; Isztria a maga egészében olasz megszállás alá került s az olaszok megszállották mindazokat a területeket, melyek megszállására őket a Diaz-Weber-féle fegyverszüneti szerződés felhatalmazta. De azokon a részeken sem sikerült a közrendet biztosítani, amelyek engedelmeskedtek Korosecéknek. A háború utolsó évében elhatalmasodott zöld káderek nyíltan fosztogattak s az elvileg megszervezett hadsereg inkább csak asszisztált a nemzeti tüntetéseknek, semmint tényleges, a kormány kezében lévő hatalommá fejlődött volna. Az öfelsége által az új államnak ajándékozott osztrák-magyar flottát is csak átvenni tudták és nem használni is. E mellett az állampénztár is üres volt és minden kilátás hiányzott megtöltésére. Végül pedig a diadalmas szerb sereg elárasztotta az állam területét.

A szerbeket ugyan mindenütt mint felszabadító testvéreket fogadták, de a szerb hadsereg nem az új alakulatnak engedelmeskedett, ami nem nevelte Korosecék tekintélyét sem bent, sem kint.

A szábor október 29-iki határozata azon szándékot is kifejezi, hogy a volt Monarchia délszlávjai Szerbiával és Montenegróval egy állammá óhajtanak lenni. Korosec az egyesülés módozatainak megbeszélése végett már november elején kiment Genfbe és ott Pasic szerb miniszterelnökkel november 9-én meg is egyezett abban, hogy Szerbia és az új állam ideiglenesen egyesülnek, a végleges egyesülésről azonban majd a békekötés után összeülő konstituante fog dönteni. Alakul egy hattagú közös kormány is a két állam delegáltjaiból, mely elé azonban csak a legfontosabb ügyek kerülnek. A szuverenitást Szerbiában a szerb kormány útján a szerb király, az új államban az országos kormányok útján a Nemzeti Tanács gyakorolja. A konstituante fog dönteni kormányforma tekintetében is.

A genfi egyesség kétségtelenül nagy diplomáciai sikere volt Korosecnek. Mint államfő, mint Szerbiával egyenrangú faktor került ki belőle Korosec és az új állam. Pasic azonban hamarosan megbánta az egyességet és demissionált miatta. A szerb közvélemény azon a nézeten volt, hogy a korfui program, melyben Pasic és a Délszláv Komité elnöke, Trumbic 1917. július 20-án megegyeztek, már eldöntötte, hogy Jugoszlávia egységes királyság lesz a Karagyorgyevicsék uralma alatt. A Délszláv Komité ugyan, mely részt vett a genfi tárgyalásokon, harcbaszállott e felfogás ellen, de a hatalmi viszonyok a szerb megszállás következtében sokkal inkább eltolódtak már, semhogy a szerbek akarata ellenére érvenyt lehetett volna szerezni a genfi egyességnek.

Krstelj és Smoldaka dalmát képviselők kezdeményezésére a Nemzeti Tanács eltekintett a genfi egyességtől és többnapig heves tanácskozások után, melyek során Radic Istvánt, a horvát parasztpárt vezérét, kizárták a Nemzeti Tanács kebeléből, november 24-én kimondták, hogy újabb feltételek mellett egyesülnek Szerbiával. E feltételek szerint a szuverenitás az egész államban a szerb királyra ruháztatik, s ő ezt egy általa kinevezett közös kormány által gyakorolja, melynek ellenőrzésére egy közös, ú. n. „ideiglenes nemzeti képviselő” (Privremeno Narodno Predstavništvo) hivatik össze. Ez azonban a konstituantának nem prejudikál semmi irányban sem. A konstituantéig az egyes országok és tartományok autonómiája, törvényhozása érvényben marad s azt külön kikötötték, hogy a horvát bánt a horvát szábor jelölése alapján nevezze ki a király. A szerb király helyett Sándor trónörökös, a régens, és a szerb kormány ezeket a feltételeket elfogadta, és miután az újvidéki Narodna Uprava már régebben a szerb kormány alá rendelte magát, Montenegróban meg puccszerűen a podgoricai ú. n. nemzetgyűlés már kimondta az egyesülést, december

1-én Sándor régens proklamálta az SHS királyság (Kraljevstvo SHS = a szerbek, horvátok, szlovének királysága) megalakulását.

A közös kormány megalakításával a régens Pasicot bízta meg. Pašić három hétig tárgyalt boldog-boldogtalannal, végre kijelentette, hogy neki az egész dolog nem tetszik és visszaadta megbízatását. Erre a régens a szerb radikális párt egy másik előkelőségét, dr. Protic Stojánt bízta meg kormányalakítással és december 25-én meg is alakult a 18 főből álló első délszláv kormány. A miniszterek közül 9 volt szerbiai, 9 monarchiabeli, közülök 4 horvátországi. Az összes nagyobb, Karagyorgyevics szempontjából lojálisnak mondható pártok képviselve voltak a kormányban, így a horvátországi koalíció két, a Starkevic-párt és a szocialistapárt egy-egy taggal.

II.

Amint a genfi egyességből is látható, a Monarchia délszláv részein, különösen Horvátországban, november elején a közvélemény nem volt a Szerbiával való teljes és visszavonhatatlan egyesülés mellett. Azóta kiderült, hogy a Nemzeti Tanács ülésein igen heves jelenetek játszódtak le, s hogy a Staréevic-pártiak éppen nem szakítottak a hagyományos jogpárti szerbofób ideológiával. Velük szemben a horvát-szerb koalíció hívei és szövetségesei állottak, kik át voltak itatva a nagyszerb eszméktől.

A jogpárt (Frank-párt), mely még október végén is hű maradt a Monarchiához, november elején köztársasági pártnak csapott fel, így remélvén új alapot találni a szerbek és a Karagyorgyevicsek elleni küzdelemre. Radics és pártja szintén a köztársasági mozgalomhoz csatlakozott, melynek vezére a Nemzeti Tanácsból történt kizáratása után éppen Radic lett. Radictól és a jogpárttól elkülönítve, őket mint osztrák szolgákat elítélve, de elvileg szintén a köztársaság mellett nyilatkozott a Starcevic-párt és a haladó-párt; szóval az összes tisztára horvát pártok köztársaságiakká lettek. A horvát nép persze nem különböztetett a különféle árnyalatok között, hanem Radics demagóg beszédein indulva, a szerbofóbia jegyében köztársaságivá lett. Az intelligenciában nagy visszatetszést keltett Pasic viselkedése és a szerb csapatok terrorja. A szábor október 29-i határozatai meglehetősen körültekintéssel biztosították az ország önrendelkezési jogát a konstituanteig, és azzal a megállapítással, hogy a kormányformáról a konstituante fog dönteni előre meghatározott kvalifikált többséggel, mely teljesen megvéd minden majorizálástól, végelemzésben fennmaradt a „háromegy” királyságnak az a joga is, hogy a konstituante eredménytelensége esetén függetlenül szervezkedhesek. A Nemzeti Tanácsban hovatovább Pribicevic Szvetozár és elvbarátai kerekedtek felül, akik nem e határozat szellemében vezették az ügyeket, ami

a legtekintélyesebb horvát lappal, az *Obzorral* együtt a horvát intelligenciát is köztársasági pártivá tette.

Pribicevic és a megszálló szerb seregek erre erőszakos rendszabályokhoz nyúltak. Elkezdődtek a nyugdíjazások, elmozdítások, áthelyezések, majd jöttek a letartóztatások. A jogpárt lapját a *Hrvatskát* és a parasztpárt lapját, a Dómot betiltották. A szerb katonaság botoszott, a Zágrábban lézengő dalmát ifjúságból meg valószínűsíthetően terrorcsapatokat szerveztek Pribicevicék.

Mikor a régens a Horvátországra nézve egyedül illetékes törvényhozó testület, a horvát szábor megkérdezése nélkül proklamálta az SHS királyság megalakulását, mikor Pasic háromheti ú. n. kormányalakításával dokumentálta, hogy még a horvátoknak meghagyott jogokat is sokalja, mikor a várt pár tagból álló közös kormány helyett egy, az államélet minden reszortjára kiterjedő hatáskörű minisztériumot kapott az SHS állam, s végül mikor Szerbia nem kapott külön országos kormányt, miáltal a kormány közös jellege elhomályosult, ellenben Horvátország, mely 33 napon át Szlovéniával és Boszniával önálló állam volt, autonómiával bíró banátus színvonalára süllyedt; – a hangulat Horvátországban forradalmi lett. Nem volt sokkal jobb a helyzet sem Szlovéniában, ahol Korosec klerikális osztrákbarát hívei sehogy sem tudták bevenni a Karagyorgyevicseket, sem Boszniában, ahol a szerb csőcselék rendszeresen gyilkolta és fosztogatta a muzulmánokat.

A szerb hadsereg akkori fegyelmezettsége, a Starcevic-párt elhibázott taktikája és az új belügyminiszter, Pribicevic Svetozar, ügyessége megmentették a helyzetet. A Starcevic-párt elvesztvén a játékot a köztársaság ügyében, hirtelen igen lojálissá vált. Azt akarta, hogy Horvátország kormányzata az ő kezeibe jusson. Hivatkozott rá, hogy ő volt az egyetlen horvát párt, mely a háború tartama alatt rendületlenül perhorreszkált minden kiegyezést a magyarokkal és Ausztriával, ennél fogva az új állam megalakulásával az ő politikája győzedelmeskedett. Célja az lehetett, hogy a hatalom megszerzésével Horvátországban a horvát nemzetet minél jobban megszervezze a szerb túlkapások ellen.

Pribicevic a starcevicianusok megszelídülését alaposan kihasználta. Mintha a december 1-i megállapodásokról nem is hallott volna, az SHS királyságot egy Belgrádban központosított, teljesen egységes államnak tekintette és rendeleteivel így is kormányozta. Az áruló bánt, Mihalovichot, egy rendelettel lemondásra hívta fel, azokat a horvát osztályfőnökeket, melyeket a Nemzeti Tanács az addig közös magyar-horvát ügyek vezetésére szervezett, egy tollvonással eltörölte és derűre-borúra intézkedett oly horvát autonóm ügyekben is, melyekhez a magyarok sohasem nyúltak. Végül pedig a szábor megkérdezése nélkül – a szábornak mindmáig az október 29-i ülése volt az

utolsó – horvát bánná kinevezte a cseh-szerb származású Palecek Jánost, a koalíció egy nem nagyon jelentékeny tagját.

Palecek első báni nyilatkozata egy újságíró előtt a következő volt: „A zágrábi autonóm kormány, miután semmiféle közjogi jellege nincs, dolgát a számára fenntartott reszortokban az SHS királyság központi belgrádi kormányának utasításai szerint és ellenőrzése alatt fogja végezni” (*Rijec SHS* 1919. január 24.). Ez a nyilatkozat óriási felháborodást keltett, ami azonban sem Pribicevicet, sem Paleceket nem izgatta. Palecek szakítva a százados hagyományokkal, be sem is mutatkozott a horvát szábornak és minden tétével azt dokumentálta, hogy magát a belügyminiszter egyszerű hivatalnokának tekinti.

Palecek kinevezése és viselkedése a starcevicianusokat egy új harcba sodorta: a decentralizáció jelszavával. Már a köztársasági mozgalmak idején az országos autonómiák mellett foglaltak állást, míg a koalíció a teljes centralizáció mellett. Pribicevic kíméletlenül centralista intézkedéseire tört azonban ki teljes erővel a centralisták és autonómisták harca. Most egyszerre minden horvát érzésű párt autonómista lett, ami arra vall, hogy ez a jelszó, éppen úgy, mint a köztársasági, csak takarója ugyanannak a gondolatnak: a horvát individualitás védelmének. A parasztpárt és a jogpárt megmaradt továbbra is köztársasági pártinak, de az autonómia dolgában teljes erővel támogatta a starcevicianusokat.

Pribicevic megtette a maga lépéseit az autonómisták ellen. Egyrésztől vasszigorral fenntartotta a centralista irányzatot a belügyi kormányzat terén, másrésztől a szlovénnel kereste a megegyezés útjait a horvátok ellen s végül szeparatista mozgalmakat szított Horvátországban Zágráb ellen. Szövetségesei, a szlovén liberálisok, sajtója révén Szlovénia minden bajának okát a horvátokban kereste. Az élelmezési nehézségekért őket tette felelőssé, a szlovén területek megszállásáért a horvát Trumbic külügyminisztert állította oda bűnbaknak stb. Viszont a soha nemzeti autonómiával nem bírt szlovéneknek tartománygyűlést ígért, elnézte nekik azt, hogy Laibachban államosdit játszottak, Német-Ausztriának hadat üzentek stb. Így sikerült is neki a horvát-szlovén ellentéteket kicleznie és Szlovéniában a szerb barátság eszméjét terjesztenie. A horvátországi szerb radikálisok vezére, dr. Miladinovic Zarko már a zágrábi Nemzeti Tanácsban követelte, hogy Szerem megye Szerbiához csatoltassék. Most az egész megyében óriási agitáció indult meg ebben az irányban s az agitációt a szerb nemzetiségű főispán mindenképen előmozdította. Mivel a horvát közjogi pártok Boszniát horvát földnek tartják, ott a horvát és muzulmán pártokat háttérbe szorította és a kormányzást teljesen a szerbek kezére játszotta, akik követelték Bosznia közvetlen egyesítését Szerbiával. A horvát különállásnak a horvát nép lelkében egyik nagy erőssége a katolicizmus, ezért megindította az ú. n. nemzeti egyházi mozgalmat, mely a katolikus és pravoszláv vallás egyesítését tervezte egy

új nemzeti egyházban. Pribicevic kormányrendszere teljesen vallás talán volt, világos tehát, hogy nem vallási célok lebegtek szemei előtt e mozgalom megindításakor. Állami pénzeket utaztatott lelkészeket ebben az ügyben a horvátság körében, ellenben a szerbeknél próbát sem tett az agitációval, amiből kiderül, hogy a katolicizmus letörése lebegett szemei előtt. Az agitáció csekély eredménnyel járt s ma már megszűntnek tekinthető. Arra mindenesetre jó volt, hogy felnyissa a szlovén klerikálisok szemét.¹

III.

E harcok javában tartottak, mikor hosszas halogatás után 1919. március 1-én Belgrádban összeült az ideiglenes parlament. E parlament tagjait nem a nép választotta, hanem a kormány megállapította, hogy melyik ország rész hány mandátumot kap s aztán az illető ország kormánya és pártjai együttesen megegyeztek, hogy az országnak jutott mandátumok közül melyik párt hány mandátumhoz jusson s magukat a képviselőket az illető pártok jelölték ki. Másként csak Szerbiában történt a dolog, ahol az ideiglenes parlament tagjait a szerb skupstina választotta meg a saját soraiból. A kormány eljárását azzal magyarázta, hogy a zavaros viszonyok miatt nem lehet választásokat tartani.

Országok szerint a következő a mandátumok megoszlása: Szerbia 84, Macedónia 24, Vojvodina 24, Montenegró 12, Horvátország 64, Dalmácia 12, Bosznia 42, Isztria 4, Szlovénia 32. összesen 298. Már e szétosztás ellen is súlyos kifogások emelkedtek, de még több volt a kifogás az egyes országokban megállapított pártarányok ellen. A Vojvodinában a magyarok és németek egyetlen mandátumot sem kaptak. A 24 vojvodinai képviselő közül van 4 bunyevác, 1 tót, a többi mind szerb. Macedóniában kizárták a bolgárokat, görögöket és albánokat. Montenegróban Nikita hívei nem nyertek képviselmet. *Horvátországban, Boszniában és Dalmáciában teljesen kizárták a jog pártot, Horvátországban ezenfelül az unionistákat, Boszniában a konzervatív Arnautovic-csoportbeli muzulmánokat.* Szlovéniában nem nyertek képviselmet! Sustersic hívei és a Stajercek. A horvát parasztpárt a neki felajánlott 2 mandátumot visszautasította azzal az indoklással, hogy a párt csak akkor megy el Belgrádba, ha ezt már előbb egy külön horvát konstituante így határozta. A jogpárt, parasztpárt és az unionisták együtt az utolsó horvátországi választásokon (1910) 51,596 szavazatot kaptak 111.654 közül. Ráadásul a jogpárt és parasztpárt szavazói éppen a fajhorvátság köréből kerülnek ki, akik ilyformán alig vannak képviselve Belgrádban.

¹ E mozgalom utóhangjaként cseh mintára indult meg az ú. n. reformista mozgalom, mely Zagorac István, kaproncai plébános vezetése alatt éppen e sorok írása közben kapott nagy erőre.

A parlament több mint egyévi együttléte alatt máig mintegy 90 ülést tartott. Ez ülésekből érdemleges 30-nál több nem volt. Hetekig tartottak a megalakulás formalitásai, főleg a mandátumok igazolása miatt, melyek folytonos párttorzsalkodásokra vezettek. Elnökké a pár hete elhunyt belgrádi egyetemi tanárt, dr. Pavlovic Drazat, választották, akit pártonkívüli állása erre a tisztre igen alkalmassá tett.

A parlamenti munka azonban ezután sem akart megindulni. A kormány örökös belső válságokkal küzdött. A miniszterek között teljesen megbomlott az egyetértés. Ez a minisztérium annyira heterogén elemekből rekrutálódott, akiket olyan nagy világszemléleti és nemzeti ellentétek választottak el egymástól, hogy a közös nevezőre való hozás lehetetlennek bizonyult. Nem tudtak a törvényjavaslatokban megegyezni, az egyik miniszter rendelete ellentmondott a másik miniszterének. Egyre-másra jöttek a részleges válságok, a Starcevic-párt és a bosnyák muzulmánok nemsokára végleg kiváltak a kormányból, leginkább Pribicevic miatt. Még súlyosabb bajok voltak a parlamenttel. A miniszterek ellentétei itt még jobban kiütöztek, súlyosbítva óriási műveltségi különbségekkel. A macedón paraszt nem tudott mit kezdeni a horvát dr. jurisszal, a montenegrói hegylakó a vojvodinai gazdával. Általános volt a tünet, hogy minden képviselőnek csak a saját szűkebb hazája érdekei iránt volt érzéke, az SHS királyság ügye Hekuba neki. A pártok országrészek szerint tagozódtak és programjuk szerint nem is voltak alkalmasak arra, hogy másutt gyökeret verhessenek. Többségről tehát nem lehetett szó, ami annyival is súlyosabb volt, mert az ideiglenes parlament elfogadta a szerb skupština házszabályait s vele az azóta oly híressé vált *quorumot* is. A quorum azt jelenti, hogy határozathozatalhoz a képviselők összes száma abszolút többségének jelenléte szükséges és csak az a javaslat emelkedhetik törvényerőre, mely megkapta az összes képviselők többségének szavazatát.

A Protic-kormány belső bajai mellett ezzel a parlamenttel bajlódott. Teljesen sikertelenül. Az ideiglenes parlament tizennégy hónapi eddigi ülésezése alatt egyetlen törvényt nem hozott s alig néhány határozatot.

Hogy ez a helyzet tarthatatlan, azt az iskolázottabb politikusok hamar belátták. Egészséges parlamentarizmus megteremtése jelszóval megindult új politikai pártok szervezése. A pártszervezkedések sarkpontjává egyrészlől a centralizmus és autonóizmus, másrészlől a jugoszlávizmus és a faji szeparatizmus, és végül a katolicizmus és pravoszlávizmus lett.

A Protic-kormánynak legcéltudatosabb tagja kétségtelenül Pribicevic volt. Pribicevic azt ambicionálta, hogy ő egy egységes kormánytöbbséget hozzon létre a teljes faji összeolvadás és centralizmus jelszavával. Ez ugyan nem sikerült neki, de létrehozta a demokrata-pártot, a parlament relatíve legnagyobb pártját (jelenleg 104 képviselő

tagja van.) A demokrata-párt három pártcsoportból keletkezett: a horvát-szerb koalícióból, a szlovén liberális pártból és a szerb ellenzékéből. A Monarchia és Szerbia alattomos hazaárulóinak a pártja ez. Kramerék ott ültek mindvégig a Reichsratban, Pribicevicék a magyar országgyűlésen hitetgették el a tájékozatlan magyarsággal unionista voltukat, a Marinkovicok az auszíroffiizmussal kacérokodtak, Trifkovicék meg a háború idején békét akartak kötni a Monarchiával.

Nagyságra nézve a második párt a szerb radikális-párt (77). Ez a régi Pasic és Protic vezetése alatt álló szerb kormánypárt. Ők a nagyszerb eszme letéteményesei, a Karagyorgyevics-ház oszlopai, a monarchia régi nyílt ellenségei. Nevük ellenére konzervatív nemzeti párt. Miután a szerb faj tisztaságát fenn akarják tartani, nem idegenkednek a horvát és szlovén autonómiától. A vojvodinai, szerémi és boszniai radikálisok egybeolvadtak a szerbiaiakkal.

Harmadik párt a Nemzeti Klub (32). E pártnak gerincét a Starcevic-párt képezi, de hozzácsatlakoztak a horvát haladópart (obzoranok), a bosnyák-horvát földművespárt, a délszláv muzulmán organizáció, a bunyevácok és egy horvátországi szerb (Banjanin). Ez a horvát autonómpárt.

Negyedik párt a Délszláv Klub (19). Ennek magja Korosec szlovén néppártja, melyhez néhány horvát és bosnyák klerikális csatlakozott. Katolikus-párt és autonómista, de mérsékeltbben. Ez a mérséklet választja el egyrészt a Nemzeti Klubtól, másrészt meg az, hogy a Nemzeti Klubot a vallási kérdések nem érdeklik.

Ötödik párt a pár hete keletkezett Smodlaka-csoport (16). E párt programja a koncentráció létrehozása. Hívei pártonkívüliek voltak.

Hatodik párt a szocialisták (13).

Kisebb pártok és csoportok: a szerb liberálisok (6), a szerb közársasági párt (5), a Medakovic-csoport (5). Van egy szerb parasztpárti, két bolsevik, a többi képviselő pártonkívüli.

Miután a Protic-kormány belső egyetértése teljesen felbomlott s a parlament munkaképtelensége a régi alapokon bebizonyosodott, ellenben az új pártalakulások megindultak s így némi remény volt egy egészségesebb parlamentarizmus kifejlődésére, a Protic-kormány benyújtotta lemondását.

IV.

A demokrata-párt volt a parlament legerősebb pártja, Pribicevic, a párt tulajdonképeni vezére volt az, aki a Protic-kormány tagjai közül egyedül képviselt egy politikai gondolatot teljes következetességgel és elszántsággal, nem csodálatos tehát, hogy a régens e pártnak egy tekintélyes tagját, Davidovic Ljuba volt közoktatásügyi minisztert, nevezte ki miniszterelnökké. Davidovic a szocialista párttal koalíciót hozott létre. Később e koalícióhoz a montenegrói képviselők akkor még külön csoportja is csatlakozott. Davidovic kormányát 14

demokrata, 3 szocialista, 1 montenegrói és 2 pártönkíüli (Hadzic hadügyminiszter és Trumbic külügyminiszter) miniszter képezte. Belügyminiszter továbbra is Pribicevic maradt.

Az új kormány 1918. augusztus 25-én mutatkozott be. 127-en szavaztak neki bizalmat, 119-en bizalmatlanságot, így a kormány nem kapta meg a quorumot. Davidovic demisszionált, de mivel nem sikerült más kormányt alakítani, szeptember 12-én kormánya újra kineveztetett. Ettől fogva a parlament csak elvéttve hivatott össze egy-egy ülésre, mindannyiszor eredménytelenül, a kormány meg kormányzott rendeletekkel.

A Pribicevic által már az év eleje óta inaugurált kormányzati rendszer most virágzott ki a maga teljes mivoltában. Az erőszakos centralizáció folyt az egész vonalon. A demokratáknak nem tetsző tisztviselők mindenütt kicseréltek. A horvát, szlovén, bosnyák és dalmát kormányok demokratákból és szocialistákból állítottak össze, akiknek főhivatásuk volt országaiuk demokrata-párti átszervezése. E kormányok feloszlatták országaiuk összes községi képviselőit, hogy ezek se álljanak útjukban. Horvát bán dr. Tomljenovic Tomislav likarcbavai főispán, egy egészen jelentéktelen hivatalnok lett, aki egy szabadkőműves radikális kormányzatot szabadított rá az országra. A horvát köztársaság mellett agítáló Radicot még a Protic-kormány idején letartóztatta Pribicevic, ugyanígy jártak most a tisztviselő-mozgalom vezeterei és mások. Mindezek kihallgatás nélkül ültek börtönükben, Radics teljes tíz hónapig.

A demokraták erőszakosságánál csak a korrupciójuk volt nagyobb. A Mihalovich idejében lábrakapott visszaélések nagyobb stílusban plántáltattak át Belgrádba. A kiveteli engedélyekkel, állami javak eladásával és bérbeadásával hallatlan panamak történtek, és pedig túlnyomólag párthívek jutalmazására.

Egyáltalában, az állami javakkal igen könnyelmű gazdálkodás folyt. Milliósámra került az új bankjegy forgalomba, csakhogy a kiadások fedeztessenek. A korona kétszer is lebélyegeztetett, mindig úgy, hogy a polgároknak káruk volt belőle, a demokrata kormány általuk némi lélekzethez jutott, ellenben a koronák száma tovább szaporodott. Ennek folytán a délszláv pénz rohamosan kezdett esni. Hogy ezen segítsenek, mesterségesen lenyomták a koronát, a dinár javulását várván e taktikától. Az eredmény az volt, hogy a korona magával rántotta a dinárt is. Rendeleti úton a 4: 1 arányt léptették életbe a korona és dinár viszonyára nézve, ami természetesen csak Szerbiának volt előnyös, s ami a szerb-horvát ellentétet csak növelte. A demokratapárt pénzügyi politikája az SHS államot a pénzügyi romlás szélére sodorta.

A nép szélesebb rétegeinek megnyerése céljából a Protic-kormány által kezdeményezett agrárreformot tüzzel-vassal hajtották végre törvényes felhatalmazás, sőt egységes elvek megállapítása nélkül. Pribi-

cevic szemei előtt a horvát, bosnyák és magyar nagy- és középbirtok megsemmisítése lebegett, mert jól tudta, hogy ezáltal e nemzetek sokat veszítenek ellenállási képességükből. Az ideiglenes bérleti rendszer következtében, hogy t. i. a nagybirtokot ugyan felparcellázták, de nem adták a parcellák bírlalóinak birtokába, sem nem szabták meg a parcellázás végleges mértékét és a parcellák térítésének módját, aminek folytán a földet sem a nagybirtokos, sem a telepes nem művelte meg, elérték azt, hogy az SHS állam ma már súlyos élelmezési zavarokkal küzd.

A kiviteli engedélyek megfontolatlan osztogatása és a közlekedési nehézségek miatt már előbb is megtörtént az, hogy Szlovénia, Dalmácia, Montenegró éheztek, akkor, mikor a Vojvodinából ezer és ezer vagonszámra ment külföldre az élelem. A közlekedésügy folyton rosszabbodik a szénhiány miatt, s azért, mert a legtöbb ipari vállalat a volt Monarchia területén, mint nem délszláv állampolgár tulajdona, nacionalizáltatott s az állami tulajdonba vétel rendszeren az illető vállalat pusztulását vonta maga után.

Míndez persze csak növelte az elkeseredést, a horvátok, bosnyákok és most már a szlovének körében is. Hogy a nacionalista mozgólódásokat ellensúlyozzák, a demokraták meglehetősen szabadjára engedték a bolsevik agitációt, amivel az állam zavaros helyzete még zavarosabbá lett. A bolsevik kihágásokat sokáig tűrték s Boszniában a muzulmánok élet- és vagyonbiztosságát a szerbek és a bolsevikiek prédájává tették.

önkényes uralmuknak. parlamentnélküli kormányzásuknak mégis bizonyos morális színezetet kellett adniok s ezért kiadták a jelszót: a parlament munkaképtelen, fel kell oszlatni s el kell rendelni a konstituante-választásokat. E jelszóval fordult szembe az ú. n. parlamenti blokk, mely a szerb radikálisokból, a Nemzeti Klubból, a Délszláv Klubból, a szerb liberális pártból és a Medakovic-csoportból alakult s mely azt hirdette, hogy a konstituante-választásokat a régensi manifesztum szerint csak félévvel a békekötés után lehet elrendelni, különben is a parlament munkaképes, mihelyt többségi kormány alakul s ők, a parlamenti blokk, többséget képeznek. 1920 elején erről folyt a vita Jugoszláviában, míg a régens mindenképen egy koncentrációs kormány megalakítására akarta volna rábízni a szemben álló két tábor.

Végre Davidovicék döntésre vitték a dolgot. A régens elé terjesztették a parlamentet feloszlató kéziratot s a régens az aláírást megtagadta. Erre a kormány lemondott.

V.

A parlamenti blokk átvette a kormányt; február 17-én ismét Protic lett a miniszterelnök, aki kormányát tíz szerb radikálisból,

egy szerb liberálisból, négy nemzeti klubbeliből, három délszláv klubbeliből és két pártonkívüliből (Jovanovic hadügyminiszter, Trumbic külügyminiszter) állította össze. Később a szerb liberálist egy Medakovic-csoportbeli váltotta fel. Az országos kormányok közül a dalmát demokrata-kormány helyén maradt, a bosnyáknak csak az elnöke nevezetett ki, de aztán ez is lemondott, a szlovén kormányt egészen a Délszláv Klub vette át, a horvát kormányt meg a Nemzeti Klub, a szerb radikálisok és a Medakovic-csoport koalíciója élén a Staréevic-párt elnökével, dr. Laginja Matko horvát bánnal.

A viszonyok ismerői igen nagy szépszissel néztek a Protic-kormány jövője elé. A parlamenttel való kormányzás programjával jöttek és quorumuk előreláthatólag nem volt. A blokkot alkotó pártok csak egy negatívumban találkoztak: a demokraták gyűlésében. Ami pozitívum volt a kormány-blokk pártjának programjában, az homlokegyenest ellenkezett egymással. Nagyszerbek és nagyhorvátok, szabadkőművesek és klerikálisok ültek együtt, akikről bajos volt elhinni, hogy tartósan tudnak együtt dolgozni.

A Protic-kormány az első üléseken mégis megkapta 145-149 szavazattal a quoromot. (Időközben u. i. a mandátumok száma megüresedésekkel 289-re csökkent.) Ezt Smodlaka pártalakításának köszönhette. Smodlaka lehetővé tette számukra a kormányzást, de csak azon feltétellel, hogy a koncentrációra készek legyenek. Smodlaka koncentrációs kísérletei jó sokáig elhúzódtak s már-már sikerre vezettek, mikor Laginja személyén megbukott a megegyezés. A demokraták követelték távozását, míg a Nemzeti Klub feltétlenül ragaszkodott hozzá. A koncentráció meghiúsulása után Smodlaka a kormány ellen fordult, mire ennek nem volt többé quoruma és elkezdte emlegetni a feloszlást.

Laginja sok színpadi pózzal foglalta el a báni széket. Első tette volt Radic és a többi politikai fogoly szabadonbocsátása. Radics a börtönből egyenesen a népgyűlésre ment és oly heves agitációt indított az önálló horvát köztársaság mellett, hogy Laginja pár hét múlva kénytelen volt újra elfogatni. A mindenütt felszabadult agitáció csak rontott a már úgyis zavaros helyzeten s a közbiztonsági állapotok még bizonytalanabbakká váltak. Ismeretes Terzic Bozo szarajevói hadtestparancsnok esete, akit egy automobil-kiránduláson kíséretével együtt elfogtak és pörére vetkőztettek montenegrói felkelők. Szlovéniában az elszakadás jelei mutatkoznak. A szlovén kormányelnök (dr. Brejc János) önhatalmúlag feltartóztatta és Szlovéniának lefoglalta az Ausztriának irányított élelmiszereket és azt követelte Belgrádtól, hogy Szlovénia külkereskedelmét önállóan szabályozhassa.

A demokrata-kormány utolsó tette az volt, hogy mintegy gáncsvetésül az alakulóban lévő Protic-kormány ellen kiírta a horvátországi községi választásokat. A végleges eredmények még nem ismertek, de a demokrata-párt siralmas bukása már világos. Alig tudtak

a legtöbb helyen 1-2 mandátumot kapni. A Nemzeti Klub sem járt valami jól, a nagyobb helyeken még relatív többséget sem kapott s elvesztette a régi starcevićianus Zágrábot is. A horvát nép kimondta ítéletét: neki nem kell a délszláv eszme, sem a demokrata-párt centralizmusának, sem a Nemzeti Klub autonómizmusának formájában. Sok mandátumhoz jutottak mind a szerb, mind a horvát szeparatisták. A szerb radikáispárt Szeremben győzött, a parasztpárt és a jogpárt a horvát vidékeken. A legnagyobb győzelmet azonban a bolsevikiek aratták. A nagyobb városok (Zágráb, Eszék, Károlyváros) bolseviki relatív többséget kaptak s a horvát fővárcs polgármestere Delic Svetozar, bolseviki agitátor lett. A kormány ugyan felfüggesztette Delicet, de ebből csak újabb bonyodalmak keletkeztek.

A demokraták bolseviki pártolása megteremtette a maga gyümölcsseit. Még Pribicevic idejében volt a negolin-paraćini bolseviki puccs, áprilisban meg végleges felfordulással fenyegető jelenségek merültek fel. Diáktüntetésekkel kezdődött a dolog, majd vasúti sztrájk tört ki az egész országban, ami pár napos általános sztrájkká fajult. A kormánynak ugyan sikerült leszerelnie a sztrájkot, de csak teljes meghátrálással. Horvátországban és a Vojvodinában ma is izzó még a hangulat.

Az áprilisi felfordulás arra volt jó, hogy a Protic-kormány belássa helyzetének tarthatatlan voltát s a pártok ráébredjenek arra, hogy amíg ők egymást gyöngítik, a vörös rém a nyakukra ülhet. Vesnic Milenko párizsi követ hosszú tárgyalások után még május 17-én létrehozta a koncentrációs kormányt, mely nyolc demokrata, öt szerb radikális, két nemzeti-klubbeli, egy délszláv-klubbeli, Smodlaka-csoportbeli és két pártonkívüli (Jovanovic, Trumbic) miniszterből áll. Bajos azonban elhinni, hogy most azok sokáig együtt fognak dolgozni, akik eddig lépten-nyomon gyilkossággal, lopással, csalással vádolták egymást.

VI.

Az első Protic-kormány mindjárt megalakulásakor kijelölte a párizsi béke delegáció tagjait: Pasicot a szerbek, Trumbic külügyminisztert a horvátok, Zolger volt osztrák minisztert a szlovének közül. A béke delegációt azonban Párizsban csak mint Szerbia megbízottait fogadták el. A béke konferencián képviselve volt a szerbek minden tiltakozása ellenére Montenegro is. Hónapokig tartott, míg az SHS királyságot Wilson pártfogására elismerte az antant.

A béke delegáció munkássága a béke konferencián sokszor nagyon ügyes volt, de megélt Jugoszlávia olyan súlyos erkölcsi vereségeket is, mint mikor alá kellett írniok az osztrák békét és mikor zsebre kellett rakniok az antant-ultimátumot az adriai kérdésben. Az SHS állam belső zavarai, az olaszok ellenséges magatartása sokat elrontot-

lak abból, amit a Monarchia összeomlása következtében a szerb fegyverek kivívtak.

Az SHS állam legsúlyosabb kérdése a békekonferencián az adriai kérdés volt. Sokkal inkább ismeretesek e kérdés végtelen változatai, semhogy hosszú tárgyalást kívánának. Tény az, hogy ami eredményt Jugoszlávia elért, azt Wilsonnak köszönheti, ellenben Wilson is Olaszországnak ítélte Isztriát, melyet az SHS állam magának követel. D'Annunzio fiumei puccsa folytán a kikötőváros elveszettnek látszik, annál is inkább, mert Nitti ajánlata, hogy hajlandó átadni Szkutarit Fiume fejében, megbontotta a délszláv közvéleményt: a szerbek hajlandók a cserébe belemenni, a horvátok nem. Az olaszok a Diaz-Weber-féle fegyverszüneti szerződés értelmében megszállták a dalmát és isztriai szigeteket és a dalmát szárazföldet is Sebenicótól Záraig, szóval azokat a területeket, melyeket a londoni szerződésben maguknak kikötöttek és Jugoszláviának nincs módjában eltávolítani őket. Semmi kilátás arra, hogy az adriai-kérdés Jugoszlávia javára oldódjék meg.

Az olaszok a főtámogatói Nikitának is. A száműzött montenegrói király nem adta fel a harcot és miniszterelnöke, Plamenac egyre-másra nyújtja át jegyzékeit a békekonferenciának. Állítólag sikerült elérnie, hogy Montenegróban népszavazás lesz. Az azonban bizonyos, hogy Montenegróban kezdettől fogva guerilla-harcok vannak a felkelőkkel, kik már Hercegovinában is fel-feltűnnek. A szerb lapok állítása szerint az olaszok pénzzel, fegyverrel támogatják a felkelést és Nápoly közelében egy tábornok tartanak fenn a felkelők számára.

Albániát illetőleg az első szerb terv az volt, hogy az országon Görögországgal megosztoznák. Olaszország ezt lehetetlenné tette, s úgy látszik, az olaszok Wied herceg Albániáját Valona kivételével, független vagy olasz protektorátus alatt álló államul akarják fenntartani. A szerb kilátások igen rosszak lehetnek Albániában, mert pár hónap óta a szerb sajtó albán szimpátiáktól csöpög és egy szerb-albán perszonális unió eszméjét kolportálja. Ezer év nemzeti gyűlölködése után csak a gyöngeség jele lehet az ilyen terv. Ma Szkutariában és Valonában egyaránt az olaszok ülnek és Pristina Hasszán bég vezetése alatt egy erős albán mozgalom akarja Rigómező, Ó-Szerbia és Macedónia albánjait felszabadítani.

Éppen nem zavartalan a barátság a szövetséges Görögországgal. A monasztiri és általában véve a macedóniai görögök elszakadási törekvéseit jóindulattal kezeli Görögország.

Bulgáriával, mint legyőzött állammal szemben, könnyű helyzetben volt Jugoszlávia. A határt a szerb óhajok szerint szabták meg, de a szerb kormányzat oly tehetetlennek bizonyult Macedóniában, hogy Caribródot a bulgárok egyszerűen újra megszállták s az egész ország forrong. Szófiában egy forradalmi macedón komité működik, mely elárastja ú. n. bolsevik agitátorokkal az országot. Nagyon jel-

lemző tünet, hogy macedón agitációt nem szabad kifejteni Macedóniában, de a bolsevik agitáció ellen nem mer fellépni a belgrádi kormány. Szerb lapok állítása szerint az albán és bolgár mozgalom vezetői együtt működnek.

Romániával szemben nagy vereség érte Jugoszláviát, mikor Temesvárt, a Vojvodina és egy szerb püspök székhelyét, ki kellett ürítenie. A régi szerb-román ellentétek ismét kiújultak s csak a közös zsákmány féltése állta útját a fegyveres leszámolásnak.

A magyar határokat az antant természetesen a szerbek óhajtása szerint szabta meg, azonban Pécs, Baja és Mohács esetében mégsem honorálta a szerb követeléseket. Szerbiát különösen a pécsi kőszénbányák elvesztése érinti súlyosan és e veszteségét Angliának tudják be, mely gazdaságilag a maga érdekkörébe vonta Magyarországot. Hogy Magyarország a Bácska, a Bánát, a Muraköz és a Murántúl elrablását nem fogja elfelejteni, azzal tisztában vannak s éppen ezért a szerb sajtó magatartása velünk szemben kivétel nélkül ellenséges. Az uralkodóház visszatérésétől nagyon tartanak, mert ez könnyűszerrel a Monarchia helyreállításának első lépése lehetne s mert a horvátokra nagy hatással volna.

Az Ausztriához való viszonynak három fázisa van. Az elsőbe esik Szlovénia háborúja Ausztria ellen néhány határszéli városért. A második fázis a demokrata-szocialista kormány barátkozása az osztrák szocialistákkal. Ekkor küldözgettek Ausztriának élelmiszereket és ekkor készült Renner Belgrádba. A harmadik fázis Renner római útjával kezdődött. A délszláv közvélemény úgy ítéli meg a helyzetet, hogy Ausztriát Olaszország a maga érdekkörébe vonta.

A nem határos államok közül legnagyobb, a barátság Csehországgal. A délszláv újságírók csehországi látogatása óta azonban meglehetősen kiábrándultság érezhető. Csehország nagy belső bajai feltártak előttük. Lengyelországgal igen hűvös a viszony.

A győztes nagyhatalmak közül Amerika iránt van a legnagyobb szimpátia, de azzal már tisztában vannak, hogy Amerika az ő kedvükért nem fog fegyveresen beavatkozni. Franciaországhoz is nagyon ragaszkodnak, de a francia barátságnak eddig csak a leverte államok felé vették hasznát. Angliától idegenkednek, mert Magyarország pártfogóját és Olaszország szövetségését látják benne.

Feltűnő Németország barátságának keresése. A német ipar cikkeit akarnák maguknak biztosítani s azt remélik, hogy Ausztria bekebelezése után Németország hasznosabb szomszéd lesz, mint az életképtelen Ausztria. Ausztria csatlakozását Németországhoz nagyon pártolják, mert egyrészt azt hiszik, hogy ez a nagy birodalom nem sok súlyt fog fektetni a stájer és karintiai határkérdésekre, másrészt azt remélik, hogy e csatlakozással örök időkre el lesz temetve a Habsburgmonarchia, melynek feltámadásától nagyon félnek.

Oroszország iránt igen nagy a rokonszenv mind a polgárságnál, mind a bolsevikieknél. Különböző okokból ugyan, de Oroszország hatalomra vergődésétől várják az állam éppen nem kedvező helyzetének jobbrafordulását. Denikin frontjának összeomlása óta mintegy 50-60.000 orosz menekült érkezett Jugoszláviába, mely így a konzervatív Oroszország regenerációjának egyik fókusza lesz.

Jugoszlávia legnagyobb külpolitikai gondját azonban a dr. Frank Ivo vezetése alatt szervezkedő horvát emigráns mozgalom képezi. Frankék minden lépését idegesen figyelik s hol azzal vádolják őket, hogy olasz zsoldon élnek, hol D'Annunzio cinkosainak híresztelik őket, hol a magyar-horvát szövetség rémét festik a falra. Tagadhatatlanul nagy visszhangja van Horvátországban a mozgalomnak és az illetékes körök riadtan veszik észre, hogy minden horvát, akinek nincs egzisztenciája az SHS királysághoz kötve, többé-kevésbé a horvát emigránsok híve.

VII.

Nem akarok jóslásokba bocsátkozni, de legyen szabad az SHS állam jövőjének alakulására nézve néhány tényrt leszegeznem:

1. Jugoszlávia egy nagy eredendő bűnbán szenved: a népek örendelkezési jogának jelszavával a történelemben soha együtt nem élt országok és nemzetek foglaltattak benne egy állammá össze az illető nemzetek megkérdezése nélkül. A Nemzeti Tanács egy saját maga által kinevezett testület volt, a szerb skupstinának mandátuma régesrég lejárt, a horvát szaboré nemcsak lejárt, hanem nem is volt jogosítva ilyen ügyek eldöntésére.

2. Még az ezen a nemzetek nevében dönteni nem jogosult testületek megállapodásai sem tartattak tiszteletben s folytonos kijátszásoknak voltak kitéve.

3. Jugoszlávia létének másfél éve alatt egy lépést sem tett a konszolidáció felé, nemzeti ma közgazdasági és közkormányzati tekintetben sokkal zavarosabb viszonyok között élnek, mint a Monarchia összeomlásakor és a bolseviki agitáció teljes romlással fenyeget mindent.

4. Nem sikerült megszüntetni, de csak csökkenteni sem tizenhárom évszázad hagyományos nemzeti ellentéteit, sőt a kényszerű állami együttélés még jobban kiélezte ezeket.

5. A horvát nemzetben nem halt ki a nemzeti önállóság gondolata s individualitását elkeseredetten védi.

Új Magyar Szemle, 1920. július.

A DÉLSZLÁV KONSTITUANTE.

I.

Mikor az ú. n. ideiglenes nemzeti képviselőtestület Belgrádba 1919 márciusában összehívta, az volt a terv, hogy a délszláv alkotmányozó nemzetgyűlés megválasztására csak félévvel a béke megkötése után kerül a sor. A békekonferencia azonban a végtelenségig húzódott s az ideiglenes parlament munkaképtelenné bizonyult, ezért a parlament legerősebb pártja, a demokratapárt, már 1920 elejétől fogva sürgette az ideiglenes parlament feloszlását és oktrojált választási rend alapján a konstituante-választások kiírását. A demokratákkal szemben a parlamenti blokk azt vitatta, hogy az ideiglenes parlamentet együtt kell tartani és e parlamentnek kell az új választójogot megalkotnia. A centralizmus és autonomizmus harca mellett ez a vita töltötte ki a demokrata Davidovic- és a blokkbeli Protic-kormányok idejét.¹

1920 áprilisában Jugoszlávia minden részén általános sztrájkok és bolsevik zavargások törtek ki. A horvátországi községi választások is a bolsevizmus meglepő terjedéséről tettek tanúságot. A Protic-kormány csak nagynehezen tudott rendet teremteni. E jelenségek hatása alatt és a régens erős nyomására Vesnic Milenko párizsi követ, szerb radikálpárti politikus, elnökléte alatt május 17-én koncentrációs kormány alakult 8 demokrata, 5 radikális, 2 nemzeti klubbeli, 1-1 délszláv-klubbeli és Smodlaka-csoportbeli és 2 pártönkívüli miniszterrel. A koncentrációs kormánynak szigorúan körülírt programja volt, melyben a költségvetés megszavazásán, a megkötött békék ratifikálásán és a közrend biztosításán kívül csak a konstituante előkészítése szerepelt: a választójog meghozása és az alkotmánytervezet kidolgozása.

A koncentrációs kormánynak az ideiglenes parlamentben alig volt húsz főnyi ellenzéke (szocialisták, köztársaságiak), de a szövetkezett pártoknak és magának a kormánynak belső ellentétei miatt mégis a legnagyobb nehézségekkel küzdött. A Vesnic-kormány az első időszakban helyükön hagyta a Protic által kinevezett, illetőleg általuk átvett országos kormányokat: Laginjáé Horvátországban, Brejc Szlovéniában, Srskicé Boszniában és Krsteljé Dalmáciában. A konstituante előkészítésével megbízott miniszter, Protic, nyilvánosságra hozta alkotmánytervezetét, mely középutat keresett a centralizmus és az autonomizmus között. Erős központi kormány és parlament mellett az államot kilenc adminisztratív autonómiával bíró tartományra bontja. A terv sem a centralistákat, sem az autonomistákat nem elégítette ki, ellenben felélesztette az elkeseredett polémiát a demokraták és a Nemzeti Klub sajtója között. A horvátokat kihívta

¹ L. erről folyóiratunk 1920. júliusi számában: A másfél éves Jugoszlávia c. cikkemet. A jelen cikk ott folytatja a délszláv viszonyok ismertetését, ahol az előbbi abbahagyta.

Protic tartománybeosztása azzal, hogy Szerem megyét el akarja szakítani Horvátországtól, Hercegovinát Boszniától, Cattarót Dalmáciától, viszont a szerbeket felbosszantotta azzal, hogy a Vojvodinának, Boszniának, Montenegrónak, Macedóniának önkormányzatot akart adni, holott ezeket Belgrádban mindenki közvetlenül a szerb főváros alá rendelendő tiszta szerb vidékeknek tartja.

A kormány, hogy a belső ellentéteket elsimítsa s hogy a Jugoszlávia életképességében kételkedni kezdő antant-közvélemény bizalmát visszaszerezze, június végén hivatalos látogatást tett a régenssel Horvátországban és Szlovéniában. A régens több mint másfél évi uralkodás után ekkor látta először új országainak fővárosait, Zágrábot és Laibachot. A kínos gonddal és némi terrorral előkészített fejedelmi látogatások csakis külsőnek mondható sikerrel zajlottak le.

II.

A zágrábi és laibachi út után az ideiglenes parlament megkezdte a választójogi törvény tárgyalását. A tárgyalás döcögösen heteken át folyt, mikor egész váratlanul válságot okozott. A törvényjavaslat 15. §-a a passzív választójogról intézkedik. Ilic radikálistáru képviselő a tanítók számára is követelte a passzív választójogot, míg Vésnie miniszterelnök a saját pártja részéről jövő támadás miatt felingerelve, éles hangon szembefordult Ilic indítványával. Szavazásra került a dolog s az eredeti javaslat nem kapta meg a quorumot, mire a kormány lemondott.

Hogy a kormány ilyen jelentéktelen kérdésben való leszavaztatásból is levonta a konzekvenciákat, arra vall, hogy a tanítók választójoga csak ürügy volt a válság kirobbantására. A válság lefolyása igazolja ezt a felfogást. A tanítók választhatóságáról többé alig esett szó s végül azzal intéztetett el, hogy nemcsak a tanítók fosztattak meg a passzív választójogtól, hanem a miniszterek és jogtanárok kivételével minden állami hivatalnok. A július 21-től augusztus 18-ig lezajlott válság folyamán szó volt a kiviteli kérdéstről, az agrárreformról, az alkotmánytervezetről, a tartományi kormányokról, a tisztviselők áthelyezéséről és sok egyébről, ami a koncentrációs pártokat egymással szembeállította, csak éppen a válság közvetlen okáról nem.

Nincic, a radikálistáru kereskedelmi miniszter felállította a kiviteli központot és monopóliumot akart neki adni az összes kivitelre. A demokraták a szabadkereskedelem mellett voltak és a demokrata miniszterek nyilvánosan radikális panamának minősítették a kiviteli központot. A demokrata kormány az agrárreformnak törvényhozási felhatalmazás nélkül történt életbeléptetésével és a nagybirtokoknak kártérítés és rendszernélküli szétosztásával gazdasági káoszt teremtett az egész államban, különösen Boszniában. E tartományban a muzulmán földesurakat egyszerűen kitették birtokaikból s bár a

kormány megígérte, hogy a kmetek által eddig természetben fizetett ú. n. hakot, a bégeknek megtéríti, e tekintetben semmi intézkedés nem történt, úgyhogy a muzulmán földesurak 1918 óta minden jövedelem nélkül maradtak. A radikálisok belátták, hogy ez a züllés útja és valami közbenső megoldásra törekedtek, mire a demokraták reakcionáriusoknak kiáltották ki őket és ellenük bolsevik jelszavakkal izgattak. A tisztviselők kinevezését és áthelyezését a miniszterek pártjuk érdekei szerint gyakorolták, amiből mindenféle furesaság, kormányzati ellenmondás és hírlapi feleselgetés keletkezett.

Augusztus 13-án egy kilenc pontból álló paktumot kötött a parlamenti blokk és a demokratapárt a kormánynak további közös vitelét illetőleg. E szerint:

1. a konstituante választások november végén lesznek;
2. a kormány kidolgoz egy megegyezéssel alkotmánytervezetet;
3. megegyezés a passzív választójogban;
4. a szabad kivétel elvének kimondása, de a búzából csak 15.000 vagon vihető ki, ha ennyi kivitetett, egy miniszterközi bizottság dönt a további kivétel ügyében;
5. egy miniszterközi bizottság tesz előterjesztést az 1918-iki és 1919-iki hak váltáság kifizetésére nézve;
6. a választójogi törvényt, a budgetet és a megkötött békét a parlament megszavazza;
7. az elhunyt házelnök, dr. Pavlovic Draza, helyébe a parlamenti blokkból választatik elnök, míg a két alelnök demokrata lesz;
8. a tartományi kormányok koncentrációs átszervezése;
9. a tisztviselők kinevezése, áthelyezése és elbocsátása tekintetében egy miniszteri bizottság dönt, de alapelvnek kimondatik, hogy a parlamenti blokk és a demokrata párt részesedése a tisztviselői állásokban a 9:7 arány.

E paktum alapján alakult meg a második Vesnic-kormány, mely összetételében az elsőől csak annyiban különbözött, hogy Protic konstituante-minisztert Markovic Lázár egyetemi tanár váltotta fel. Protic kiválása egyrészt alkotmánytervezetének bukását jelentette, másrészt első tünete a Vesnic-kormány radikális és demokrata tagjai egymáshoz való közeledésének. Az új kormány augusztus 31-én mutatkozott be az ideiglenes parlamentben és azonnal hozzálátott programja megvalósításához.

A parlament elnökévé dr. Vukcevic Stanolje radikális képviselőt választották meg, alelnökké dr. Ribar Iván horvát és dr. Ribnikar Adolf szlovén demokratát. A választójogi törvényt szeptember 2-án az ideiglenes parlament megszavazta. A német, az osztrák és a bolgár békéket a parlament pár napi vita után ratifikálta. A horvát és szlovén kormányokba az eddigi kormányelnökök elnöklése alatt demokrata osztályfők léptek be, a dalmát kormány Krstelj elnöklése alatt újjá szerveztették, csak Boszniában nem sikerült a kormány át-

alakítása; a muzulmánüldöző irányzat továbbra is érvényben maradt. A kormány többi programpontjának parlamenti megvalósítására nem került sor. Az új kormány mindjárt megalakulásakor két súlyos belpolitikai probléma elé került. Augusztusban voltak Szerbiában a községi választások és majdnem minden nagyobb város bolseviki többséget választott, így maga Belgrád is. A bolseviki községi képviselők a legtöbb helyen különféle fenntartások mellett tették le az előírt hűségesküt, mire a kormány megsemmisítette mandátumaikat. Ebből tüntetések, véres verekedések, botrányok lettek, a megejtett új választások újabb összetűzéseket eredményeztek, minek folytán Szerbia községeinek életében a legnagyobb zavarok állottak elő. Belgrádnak máig sincsen törvényes képviselőtestülete.

Még nagyobb bajt okozott a szeptember eleji horvát parasztlázadás. Ebben Belovár, Zágráb és Várasd megyéknek sokezer parasztja vett részt s a rendet a szerb katonaság csak sok nehézséggel és kegyetlen vérengzéssel tudta helyreállítani. A lázadás közvetlen oka az elrendelt lószorozás volt, melyet a horvátok előtt szokatlan balkáni módon lóbélyegzéssel végeztek. A horvát parasztság tiltakozott lovainak elcsúfítása és fizetés nélküli elhurcolása ellen, mire szerb szokás szerint a botok működésbe hozottak. Ez azonban csak a közvetlen oka volt a lázadásnak, az alapok abban a mélységes elkeseredésben keresendő, melyet a horvát néplélekből a durva és erőszakos szerb rezsim 1918 ősze óta kiváltott. Ez eredményezte a Radics vezetése alatt álló horvát köztársasági mozgalmat, ez erősítette a Frank vezetése alatt álló emigráns-mozgalmat s ez teremtette meg Horvátországban az új zöldkádert. A zöldkáder a parasztlázadásba tevőlegesen is beavatkozott. Radic Istvánt felségárulás miatt július havában harmadfélévi államfogházra ítélték. Ez ítélettel csak nőtt Radic tekintélye és befolyása. A beszéd, melyet Radics bírái előtt tartott, nem védbeszéd volt, hanem valóságos politikai programbeszéd. A demagóg és fantasztá Radic hihetetlenül megnőtt nemzete szemében s ő maga is átérzve szerepének történeti jelentőségét, megihletve helyzetétől, önérzetes kifejezője tudott lenni a horvát nemzeti függetlenség gondolatának.

A kormány, hogy a parasztlázadás által felizgatott közvéleményt lecsillapítsa, ötnapi heves parlamenti vita után megengedte egy parlamenti vizsgálóbizottság kiküldését a lázadás okainak kinyomozására. A horvátországi képviselők közül álló bizottság kiküldetett, de mostanáig még nem tett jelentést működésének eredményéről. A parlamenti vita azonban feltárta azt a tényt, hogy a horvát kormánypárt, a Horvát Egyesülés, fel van háborodva a szerb katonaság viselkedésén és a dolog lényegében egyetért a paraszttal. Surmin és Haniek volt belgrádi miniszterek nyíltan a paraszttal pártjára állottak. A választójogi törvény meghozatala és a horvát parasztlázadásról lefolyt parlamenti vita befejezése után az érdeklődés az ideglenes par-

lament ülései iránt annyira megszűnt, hogy a parlament többet sohasem volt határozatképes. A Vesnic-kormány demokrata és radikális tagjainak ez a helyzet igen tetszett s meglehetősen ki is használták a maguk javára. Belgrád abszolutisztikus és nagyszerb hajlamai e parlamentnélküli állapotban nagymértékben megerősödtek és a kormány egyre-másra bocsátott ki olyan rendeleteket, melyek a délszláv egység és egyenlőség elvének s az alkotmányos kormányformának ki-játszásai voltak.

Így a költségvetést az augusztus 13-i paktum rendelkezéseivel ellentétben a kormány ukázzal léptette életbe. Az eljárás annál is odiozusabb volt, mert a kormány eredetileg a parlament elé terjesztette költségvetési javaslatát, de mikor a parlament költségvetési bizottsága elszámolást kívánt a szerb monopóliumokról, a kormány a felvilágosítást megtagadta s rendeletileg a szerb monopóliumokat az egész államra kiterjesztette, holott komoly szakférfiak bizonyították a szerb monopóliumok kiterjesztésének nemzetgazdaságilag káros és közgazgatásilag lehetetlen kivitelét. A költségvetési ukáz az 1920-21-i költségvetési évre a bevételeket 3884 millió dinárba, a kiadásokat 4354 millió dinárba irányozta elő.

A deficit a délszláv hírlapirodalomban alkalmat adott az új állam pénzügyi helyzetének megvitatására. Megállapítást nyert, hogy a pénzügyi helyzet igen súlyos. Az előző évről két milliárd dinár elő nem irányzott deficit maradt. Az SHS királyságot terheli Szerbiának háború előtti 304 millió frank és a háború alatt csinált 934 millió frank adóssága, melyhez még az in natura tartozások ismeretlen mennyisége járul. A délszláv királyságot terheli Montenegro 80 millió perper és Bosznia 252 millió korona adóssága is, továbbá a Monarchia adósságaiból a rája eső még bizonytalan rész. Az SHS királyság fennállása óta felvett két amerikai kölcsönt 40 és 25 millió dollár összegben, egy 30 millió frankos angol-francia és egy 15 millió drachmas görög kölcsönt, amihez még hozzájárul 1500 millió dinár tartozás a Nemzeti Banknak, a koronalebélyegzéskor levont 20 százaléknak még mindig ismeretlen mennyisége és a fizetetlenül maradt állami bonok nagy tömege. Megállapítást nyert, hogy 1919-ben a kivitel 687, a behozatal 2982, 1920 első kilenc hónapjában a kivitel 710, a behozatal 2576 millió dinár volt, hogy az agrárreform következtében a bevetett földek nagysága egy év alatt 25 százalékkal csökkent. A kormány a támadásokkal szemben azzal védekezett, hogy rámutatott a tartományi kormányok engedetlenségére, mellyel ezek önálló gazdasági politikát folytatnak, a központi kormány tudta nélkül adókat vetnek ki, kölcsönöket vesznek fel, állami jövedelmeket tartanak vissza stb. Erre nem maradtak válasszal adások sem a horvát, sem a szlovén lapok. Az Obzor kifejtette, hogy Belgrádnak egész közgazdasági tudománya a „predani” (a túlsópartiak, így hívják a szerbek a Duna és Száva túlsó oldalán lakó délszlávokat) kifosztásában

merül ki. A dinár és korona 1:4 viszonyának megállapítása, a szerb adórendszernek kiterjesztése az egész államra, a vámoknak és illetékeknek tartományok szerint változó kiszabása, az elrekvirált marhák és takarmányok árának ki nem fizetése, a koronabélyegzés, mind azt a célt szolgálják, hogy a szerbek közgazdasági pozícióját a horvátok, szlovének, bosnyákok és vojvodisták rovására erősítsék. Amíg Szerbiára 632, Montenegróra 55 millió dinár adó van előirányozva, addig a „predani” 1435 millió dinár adót fog fizetni. Rászabadítottak a Monarchia volt részeire egy olyan rendszert, melynél csak baksissal lehet boldogulni és bizonytalnna tették az egész közgazdasági életet balkáni ízű rendeleteikkel.

A kormány nemzeti és délszláv-klubbeli tagjai hovatovább az ellenzék szerepét kezdték játszani. Erre a pénzügyminiszter minden lehető módon akadályokat gördített hivatali működésük elé. Mivel pedig e miniszterek kezében a vasutak, a posta, az erdészet és bányászat voltak, tevékenységüknek megbénítása a legsúlyosabb forgalmi nehézségeket okozta.

Az agrárreform ügyét egy rendelettel a kormány akként szabályozta, hogy 1920. október 1-étől kezdve négy évre az ideiglenes bérleti rendszert hozza be azzal, hogy e négy év alatt majd a törvényhozás fogja ez ügyet végleg rendezni. Az ideiglenes bérleti rendszer közgazdaságilag a legkárosabb, hiszen a tulajdonjog kérdésének s a megváltás módjának tisztázása előtt alig elképzelhető a gazdasági fellendülés. Az 1918-i és 1919-i hakot ellenben az augusztus 13-i paktum ígéretei ellenére sem fizették ki. A muzulmánok ez agrárpolitika ellen sajtójukkal, majd egy szenzációs röpirattal (*Obezpravljeni* – A jogfosztottak. Sarajevo, 1920) védekeztek, végül pedig a mostari bégek elhatározták, hogy a Nemzetek Ligájához fordulnak védelemért.

A szerb prepotencia egyéb intézkedésekben is visszatükröződött. A szerb Nemzeti Bank átalakult ugyan SHS Nemzeti Bankká, de oly módon, hogy a szerb túlsúly a bankban örök időkre biztosított. Egy rendelet államosította a Vojvodina összes iskoláit és Pribicevic közoktatásügyi miniszter elrendelte az ország összes középiskoláiban a cirillica kizárólagos használatát. A Vojvodinát és Horvátországot elárasztotta szerb tanerőkkel, míg a horvát és bunyevác tanerőket Szerbiába helyezte át. Zmejanovic verseci, Letica sarajevói és Brankovic cattarói görög keleti szerb püspököket állítólag austrophil múltjuk miatt egyházaik megkérdése nélkül nyugdíjazták. Szeptember 12-én proklamálta a régens az ipeki patriarchátus helyreállítását, melynek első patriarchája Dimitrije belgrádi metropolita lett s ez a patriarchátus egyszerűen birtokába vette a dúsgazdag karlócai metropolita vagyonát. A karlócai nyugateurópai nívón álló szerb teológiát megszüntették, helyette a zágrábi katolikus jellegű egyetemen nyílik meg ortodox szerb fakultás.

A legbuzgóbb az ilyen rendeletek kieszelésében Markovic konstituante-miniszter volt, aki még arra is kísérletet tett, hogy az ideiglenes parlamenttel a kormányt törvényhozási joggal ruháztassa fel. Markovic elkészítette az új alkotmánytervezetet, melyet a minisztertanács a nemzeti és délszláv-klubbeli miniszterek tiltakozása ellenére elfogadott. A centralista szellemű tervezet az államot a történelmi és nemzeti határok teljes semmibe vételével harminc egynéhány közigazgatási egységre bontja, melyeknek ugyan bizonyos adminisztratív autonómiát biztosít, de ez a magyar vármegyei autonómiát sem éri el. A Vesnic-kormány demokrata és radikális miniszterei egyforma lelkesedéssel tették magukévá Markovic tervezetét, mert ez a szerb hegemóniát biztosítja. Nincs más hátra, csak az, hogy a konstituante is magáévá tegye az új alkotmányt és akkor a horvát, szlovén és más nemzeti etnikumok megsemmisítése csak idő kérdése.

III.

A szeptember 2-án megszavazott választójog szerint választó minden 21 éves délszláv állampolgár. A nőknek nincs szavazati joguk. Az állam szláv lakosai akkor is választók, ha az állampolgárságot nem szerezték meg, ellenben mindazok, akik az osztrák és magyar békék szerint opcióval bírnak magyar és osztrák, illetőleg a délszláv állampolgárságra, nem bírnak választójoggal. Így zárattak ki a szavazásból a magyarok, a délmagyarországi, szlavóniai és szlovéniai németek, a bánáti románok stb. A Vojvodinában csak a lakosság egynegyed része bír választójoggal s előállnak olyan visszasságok, hogy a 32.000 lakossal bíró Zenta városának 641 választója van. Horvátországban kizártak a szavazásból számos törzsökös német és magyar családot, sőt német és magyar nevű horvátokat is. Macedóniában és a Rigómezőn nem ismerték el állampolgároknak azokat a muzulmánokat, akik ősi lakóhelyükről a balkáni háború után kiköltöztek Törökországba, de onnan azóta visszatértek. Ilymódon sikerült kirekeszteni a választójogból Jugoszlávia lakosságának mintegy 20 százalékát.

A szavazás titkos és nagyobb választási egységek (megyék, kerületek) szerint listákra történik. Elvileg 30.000 lakosra jut egy képviselő, az 1910-es népszámlálást véve alapul. Ez az intézkedés a szerbek javára szolgál, hiszen Szerbia lakossága 1910 óta legalább 20 százalékkal fogyott, míg az új tartományoké 5-10 százalékkal gyarapodott. A három főváros (Belgrád 6, Zágráb 5, Laibach 4 képviselővel! kivételével a képviselőknek két kategóriája van: a rendes és a kvalifikált. Kvalifikált képviselő lehet minden főiskolát végzett legalább 25 éves választó, rendes bármely 25 éves választó. A rendes és kvalifikált képviselők aránya választási egységekként állapított meg.

Elv az, hogy a kvalifikáltak a képviselők számának egynegyed részét képezik. A két kategória képviselői teljesen egyenrangúak.

Egész Jugoszlávia 419 képviselőt választ. Ez a szám tartományok szerint a következőképp oszlik meg: Szerbia 103, Macedónia 55, Vojvodina 44, Montenegró 10, Horvátország (a Muraköz) 93, Bosznia 63, Dalmácia (meg nem szállott részek) 11, Szlovénia (a magyar Vend-vidékkel) 40.

A választási agitáció október és november hónapokban egyre fokozódó hevességgel minden érdeklődést igénybe vett és a pártok minden eszközt felhasználtak egymás ellen. A demokraták a demokrata DraSkovic belügyminiszterrel 150 járási főnököt helyeztettek át. Szélsőén centralista programjuk érdekében különösen Pribicevic fejtett ki nagy munkásságot s el akart távolítani mindenkit, aki útjában állott. Így ismételt kísérletet tett a nemzeti klubbeli Lajinja horvát bán megbuktatására és Magdic varasdi és muraközi főispán elcsapatására. Sikerült elmozdítani Sudarevic szabadkai főispánt, a bunyevácok képviselőjét a kormányzatban, ami nagy visszatevészt keltett a bunyevácok körében.

A radikális párt választási programja a korfui paktum alapján áll, aminek az a fontossága, hogy ezáltal tagadásba vette a délszláv nemzeti tanács és a horvát szabor közreműködésével keletkezett későbbi állami alkotmányokat. Az állam berendezését illetőleg a program centralista, mindössze lokális autonómiákat engedélyez. Ezzel a radikálisok éles ellentétbe kerültek volt szövetségeseikkel, a Nemzeti és Délszláv Klubbal s maga Protic támadta meg a párt hivatalos lapjában, a Samoupravában a horvátok föderációs törekvéseit. A radikális párt szélső szárnyai a bosnyák Cokorito-csoport, az újvidéki Zastava és a mitrovicai Srbija köre, terrorisztikus eszközökkel is felléptek a horvátok és a bosnyákok ellen, de a radikális párt guvernementális elemei is elmozdították azt a politikát, mely Szerem megyét a közigazgatásnak egyre több ágában vonja ki a horvát bán hatásköréből. A demokrata párttal a szerb radikálisokat konzervatív világnézetük állítja szembe. A párt programja hangsúlyozza, hogy az agrárreformot az állam által fizetendő kártérítés mellett óhajtja megvalósítani s a reform céljaira elsősorban az állami javakat óhajtja felhasználni. A párt konzervativizmusa a horvátországi szerb Medakovic-csoport beolvadásával is megnövekedett, mely csoport összeköttetéseket tart fenn a Pejachevich-féle szlavonita nagybirtokos szervezkedéssel is. Így történt meg, hogy az áruló bán, Mihalovich, Zágrábban szerb radikális párti programmal lépett fel, árulásait horvátságának megtagadásával koronáztatva meg.

A Nemzeti Klub pártjai a választásokon mind önállóan léptek fel. A Horvát Egyesülés programjába vette az állam föderatív átalakítását. Közös kormány és közös kétkamarás parlament mellett, melyeknek hatásköre csak a külügyre, hadügyre, külkereskedelempre,

közlekedésre és pénzügyre terjedne ki, felelős tartományi kormányokat és törvényhozói hatalommal felruházott tartománygyűléseket követel. A tartományi elnököket és a horvát bánt a száborok jelölésére a király nevezné ki. A demokrata sajtó gúnyosan írta e programjai, hogy akár a Frank-párt 1894-i programjával cserélhető fel, csak éppen a Habsburgok nincsenek benne -, igaz, hogy a Karagyorgyevicsek sem! A Horvát Egyesülés szerette volna egyesíteni az összes horvát pártokat, ezért választási paktumot ajánlott nemcsak a Délszláv Klubhoz tartozó horvát klerikálisoknak, hanem az eddig hazaárulónak kikiáltott Frank-pártnak és Radic-pártnak is. Radics intranszigiens magatartásán megbukott az eszme. A Horvát Egyesülés nagyon tisztában volt helyzetével, hogy Belgrád centralizmusa és a parasztpárt szeparatizmusa között felörlődik, azért a kedélyek lecsillapítására mindent elkövetett Radic szabadonbocsátása érdekében, de ezt a vesztére törő demokraták egész a választások napjáig megghiúsították. A párt híveinek, ha nem is vezéreinek, mentalitása különben hovatovább szerbofób lett, ami a zágrábi községi képviselőtestületben a régensnek felajánlandó palota kérdése alkalmával igen tiszteletlen beszédek alakjában is kifejezésre jutott.

Szorosabb szövetséget tartott fenn a Horvát Egyesüléssel a boszniai horvát földműves párt, mely azonban a bosnyák-horvátok kis száma miatt eleve nem számíthatott nagyobb sikerekre, önállóan léptek fel a muzulmánok, kiknek Délszláv Muzulmán Organizációja Bosznián kívül Macedóniában is állított jelölteket. A párt, fogyatékos sajtója és anyagi eszközei ellenére, bámulatosan meg tudta szervezni hitsorsosait. A tartományi autonómiákat írta zászlajára, ilyen követel Boszniának is, követeli az ottani muzulmán-ellenes kurzus megszüntetését, a rablások által a muzulmánoknak okozott mintegy 100 millió korona kár megtérítését és az agrárreformok igazságos végrehajtását. A mindenkori kormányok hűséges szolgája, Arnautovic Serif effendi szerb radikális cégér alatt kísérletet tett a muzulmán-egység megbontására, de semmi sikert nem ért el.

Az ideiglenes parlamentben a Nemzeti Klubhoz tartoztak a bunyevácok is. Ezek most dr. Vojnic-Tunic István szabadkai képviselő elnöklete alatt önálló bunyevác-sokác-párttá szervezkedtek. Az új párt autonómiát követel a Vojvodina számára, ez autonómián belül a bunyevác ethnikum elismerését és Szabadka bunyevác jellegének biztosítását. A párt Pribicevic közoktatásügyi miniszter szerb szellemű iskolapolitikáját s a kötelező vallásoktatásnak megszüntetését hevesen elítéli. Vezetői 1918 novemberében túlnyomólag szerbbarátok voltak, most ellenben keresik a megértés útjait a vojvodinai magyarsággal. A párt egyik vezére, Evetovic János bácsi plébános, volt magyar képviselő, programjukról egy szabadkai magyar újságíró előtt a következőképen nyilatkozott: „Hagyjanak meg bennünket abban az izoláltságban, amit a bunyevácok képviselnek a különböző

kultúrákkal szemben már évszázadok óta. Nem akarunk jött-mentek lenni a mi területünkön, sem harmadrangú polgárok. Együtt akarunk haladni a magyarokkal, akikkel évszázados közös tradícióink, kultúránk, azonos véralkatunk van.” (*Bácskai Hírlap*, 1920. október 13.). Evetovic az ideiglenes parlamentben a vojvodinai magyaroknak és sváboknak választójogot is követelt.

A Délszláv Klub programja a Nemzeti Klubétól csak abban tér el, hogy Korosecék klerikálisok. A hagyományos horvát-szlovén idegenkedés és a szlovének magatartása a horvát autonómia ügyében megakadályozta, hogy a két párt között melegebb viszony keletkezzék. A szlovének, maguk is autonómisták, részvétel nélkül nézték, miként zúzza össze a demokrata-kormány az ősi horvát autonómiát, sőt bizonyos hallgatólagos paktum volt Belgrád és Laibach között, hogy a szlovének Zágrábal szemben támogatják a szerb érdekeket és ezért a szlovén belső ügyekben nagy függetlenséget élveznek. A Vesnic-kormány kormányzásának második szakaszában Belgrád abszolutizmusa, a karinthiai népszavazás és a rapallói egyezmény miatt a szerb-szlovén viszony ugyan annyira megváltozott, hogy a Brejc-kormány ismételten szembehelyezkedett Vesnicékkel, de a közös balsors sem hozta a Délszláv és a Nemzeti Klubot közelebb egymáshoz. A választási mozgalom idején a Nemzeti Klub igen rossz néven vette, hogy a Délszláv Klub horvát szárnya, a horvát néppárt, egyik akadály volt a horvát pártok szövetkezésének és hogy e párt útján a klerikalizmus jelszavával a horvátság egy része szlovén vezetés alá került.

Országgrészenként egymástól függetlenül szervezkedtek a különböző földművespártok. Szerbiában és Szlovéniában kezdettől erős talajuk volt. A szerb liberális párt, mely hajdan Szerbiát kormányozta és a szerb köztársasági párt nem sok kilátással ment a küzdelembe.

Horvátországban csendben, de nagy biztossággal szervezkedett a parasztpárt. Radics börtönéből zavartalanul irányította pártja ügyeit. Alvezérei meglehetősen eltérő nyilatkozatokat tettek a párt programját és terveit illetően és e nyilatkozatok Belgrádban olyan benyomást tettek, mintha a parasztpárttal okkal-móddal meg lehetne egyezni. Radic összes erejét arra koncentráta, hogy pártjának egyedül, minden más párt támogatása nélkül, megszerezze a horvátországi szavazatok többségét, hogy aztán mindenkitől függetlenül szabhasza meg jövődó politikájának irányát. Radics pártja mellett Horvátországban a Frank-párt is mozgott, nyíltan tagadásba véve az SHS királyságot. Már e program miatt is, de meg azért is, mert a párt tulajdonképeni vezére, Frank Ivo, külföldön tartózkodik, a párt kilátásai nem voltak nagyok. A párt hívei túlnyomólag a parasztpártot támogatták, melynek jelöltjei között is sok volt jogpárti akadt.

Szlovéniában egy nemzeti szocialista párt keletkezett, nagyobb-részt volt demokratákból. A szociáldemokrata párt választási agitá-

ciója kishitű volt. A párt érezte, hogy a demokratákkal közösen vitt kormányzat emléke, egyes szocialista korifeusokról kiderült panamák aláásták befolyásukat a tömegekre. Helyüket mindenütt a bolsevikiek foglalták el, kik dacolva minden üldöztetéssel és felhasználva a tömegterror minden eszközét, hirdették államfelforgató eszméiket.

A pártprogramok e szédületes kaleidoszkópjában mindenféle szín képviselve volt, csak a délszláv állam létjogosultságát igazoló délszláv egység eszméje halványult el. Hatalmi kérdésektől, szociális elvektől, centralizmustól és federációtól visszhangzott az állam, de a délszláv egység eszméjének megvalósításáról alig esett szó, sőt a pártok hangsúlyozottabban voltak szerbek, horvátok, vagy szlovének, mint valaha. Trumbic a délszláv emigráció hajdani vezére és néhány társa megpróbálkoztak a délszláv eszme kultuszát írva zászlajukra, egy pártonkívüli délszláv csoportot alakítani, de megértésre csak a jugoszlávizmus bölcsőjében, Dalmáciában, találtak, ott is leginkább Trumbic személyes befolyása révén. Egyrészt a belgrádi kormány pánszerb kormányzati módszere, másrészt a horvát szeparatizmusnak szinte naponként kiütköző tünetei (pl. a horvát tanáregylet határozatilag kimondta, hogy nem lép be a közös délszláv tanáregyletbe, a zágrábi szokol délszláv szellemű vezetőségét kibuktatták és helyébe egy exkluzív horvátot választottak) világossá tették a gondolkozók előtt, hogy akármely párt győz is, a választásnak biztosan lesz egy nagy vesztese: a délszláv eszme. A legkülönbözőbb pártállású lapok bevallották, hogy egy plebiscitum a délszláv egységet egyaránt elbuktatná Belgrádban és Zágrábban, Laibachban és Sarajevóban. Potocnjak, volt vicebán, a délszláv eszmének egyik legrégebbi harcosa, ki meggyőződéséért Khuen-Héderváry ideje óta számtalan üldözést szenvedett, választóihoz intézett búcsúlevelében elkeseredetten állapította meg, hogy a délszláv eszme soha sem volt annyira kompromittálva, soha a nép jobban el nem fordult tőle, mint a délszláv konstituante megválasztásának előestéjén.

IV.

November 28-án lépett Jugoszlávia népe a szavazóurnákhoz. A belgrádi belügyminisztérium hivatalos jelentése szerint a választások eredménye a következő:

Demokraták	94
Szerb radikálisok	93
Szerbiai földműves	14
Boszniai szerb földműves	11
Vojvodinai szerb földműves	2
Dalmáciai horvát földműves	3
Szlovéniai földműves	9
Szerb liberális	1

Szerb köztársasági	4
Horvát Egyesülés	4
Bosnyák-horvát földműves	7
Radic-párti	50
Radic-párti disszidens	1
Frank-párti	1
Délszláv muzulmán organizáció.....	26
Radikális török	1
Bunjevác	4
Délszláv Klub	23
Szlovén nemzeti szocialista	2
Szocialista	10
Bolseviki	58
Délszláv pártonkívüli	1

Összesen: 419

A választások megejtése óta a bunjevácok a Délszláv Klubhoz csatlakoztak, így ez 27 taggal bír, a szerbiai, boszniai, vojvodinai szerb, a dalmáciai horvát és a szlovéniai földműves párttá egyesültek, melynek eszerint 39 tagja van.

A választóknak mintegy 70%-a gyakorolta választójogát. Tekintettel a 30% nemszavazóra, továbbá arra, hogy Jugoszlávia lakosságának 20%-a eleve megfosztott a választói jogtól, megállapíthatjuk, hogy a konstituante az összlakosságnak csak a felét képviseli.

Ha a szavazati joggal nem bírók és a szavazástól tartózkodók is választottak volna, a konstituante atomizálódása még nagyobb mértéket öltött volna. Azonban így is hamisnak bizonyult a demokraták azon tétele, hogy az összetételnél fogva munkaképtelen ideiglenes parlament azért oszlatandó fel, mert a választásokból egy munkaképes konstituante fog kikerülni. Nemcsak abszolút többséget nem kapott egy párt sem, nemcsak a relatív többséggel bíró demokratapárt erőviszonyai fejlődtek kedvezőtlen irányban, – az ideiglenes parlamentnek több mint $\frac{1}{3}$ -a volt a demokrata, a konstituanténak $\frac{1}{4}$ -e sem az – nemcsak az ideiglenes parlament egy relatíve erős ($\frac{1}{10}$) pártja a Nemzeti Klub, bomlott fel, hanem új erős pártok keletkeztek (földművesek, muzulmánok, Radic-párt, bolsevikiek) még mozaikszerűbbé téve a parlament képét. Ráadásul kettő az új pártok közül a délszláv királyságot is tagadásba veszi. Akik azt hirdették, hogy Jugoszlávia keletkezésének oka nem a történeti fejlődés szükségszerűségében keresendő, igazolva érezhetik magukat: a délszláv konstituante heterogén elemei bizonyítják, hogy az állam össze nem illő részekből van összetétele.

A délszláv egység eszméje már ezért is elbukott a választásokon, de azért is, mert a pártok exkluzívebbek lettek a konstituantén, mint

voltak az ideiglenes parlamentben. A pártok majdnem kizárólag csak egy-egy délszláv nemzetet képviselnek, a legtöbb esetben ezt is csak egy-egy tartomány határain belül. A történeti határvonalakat, a nemzeti különbségeket nem lehetett elsikkasztani. A demokratapárt tagjai között szlovén csak 3 akad, horvát csak 10, ezek közül is csak egyet választottak meg horvát szavazók. Így a párt egészen szerb jellegűvé vált, holott éppen e párt hangoztatta a múltban leginkább délszláv mivoltát és a magvát képező horvát-szerb koalíció eredetileg horvát többségű volt. A muzulmánok, horvátok és szlovének egyaránt megtagadták a délszláv egységet, mert ez számukra a gyakorlatban szerb elnyomást jelent. A földművespárt ugyan délszláv alapon egyesült, de tagjait nem a nemzeti eszme, hanem az osztályérdek hevíti. Ugyanez áll a szocialista és bolsevik pártokra nézve is.

Miután egyik pártnak sincs többsége, parlamentáris kormányzás csak koalíciós alapon képzelhető el. Hogy a kormányzás legelemibb feltételeivel bírjon az új kormány, ahhoz abszolút többségre lett volna szüksége, de az alkotmány megszavazásához ²/Vnyi kvalifikált többség kellene a korfui paktum, a horvát szábor, 1918 október 29-iki és a délszláv nemzeti tanács 1918 november 23-iki határozata, valamint a régens 1918 december 1-i manifesztuma értelmében. Ezt a többséget az ideiglenes parlament koalícióinak feltámasztásával nem lehet összehozni. A demokrata-egyesülés ma csak 104 szavazattal bírna, a parlamenti blokknak sem volna több szavazat, mint 131, sőt a Vesnic-féle koncentráció sem rendelkezne csak 225 szavazattal. De a koncentráció fenntartása vagy újabb koalíció alakítása a pártprogramok ellentétessége miatt a legnagyobb nehézségbe ütközik. Hogyan egyezték meg egymással az alkotmány kérdésében a centralista demokrata-párt, a félcentralista radikális párt, az autonómista Délszláv Klub és Délszláv Muzulmán Organizáció és a föderatív köztársasági parasztpárt, a bolsevikiekről nem is szólva? A Horvát Egyesülés sajtója pártjának nagy bukásában azzal vigasztalja magát, hogy azzal, hogy a 180 mandátumra számító demokratapárt nem kapta meg a remélt mandátumszámot, végleg elbukott Jugoszláviában a centralizmus. Ez egészen téves beállítás. Nem a centralizmus, autonómizmus vagy föderalizmus győzött vagy bukott el e választáson, hanem megbukott valamennyi, megbukott az a gondolat, hogy „az SHS királyságnak bármilyen kormányformát is lehessen adni kifogástalan parlamentáris úton.

A belgrádi belügyminisztérium még nem tette közzé a választások eredményeit tartományok szerint. Addig is, míg ez megtörténik, mutassa az alábbi, sajtóközlemények alapján összeállított és kiszámított táblázat a pártok erőviszonyait tartományok szerint:

	Szerbia	Macedonia	Vojvodina	Monte- negró	Horvát- ország	Bosznia	Dalmácia	Szlovénia	Összesen
Demokrata	35	20	10	3	19	3	1	3	94
Radikális	36	14	22	1	9	11	—	—	93
Földműves	14	—	2	—	—	11	3	9	39
Liberális	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Köztársasági	1	—	—	3	—	—	—	—	4
Horvát Egyesülés	—	—	—	—	3	—	1	—	4
Radić-párti	—	—	—	—	50	—	—	—	50
Horvát földműves	—	—	—	—	—	7	—	—	7
Radić-párti disszidens	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Frank-párti	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Muzulmán	—	2	—	—	—	24	—	—	26
Radikális török	—	1	—	—	—	—	—	—	1
Délszláv Klub	—	—	4	—	3	2	4	14	27
Nemzeti szocialista	—	—	—	—	—	—	—	2	2
Szocialista	—	—	2	—	1	—	—	7	10
Bolsevik	16	18	4	3	6	5	1	5	58
Pártonkívüli	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Összesen:	103	54	44	10	93	63	11	40	419

Szerbiában a radikális párt túlsúlya megszűnt. Rengeteg új képviselő jött be. A volt szerb skuptina tagjainak $\frac{2}{3}$ része jelöltként sem szerepelhetett, mandátumhoz alig $\frac{1}{4}$ részük jutott, de sokan nem otthon, hanem a Vojvodinában, Boszniában vagy a Szerémségben. A belgrádi mandátumokon egyenlő arányban osztottak a demokraták, radikálisok és bolsevikiek.

Macedóniában feltűnő a bolsevikiek nagy száma. A bolgár nacionalisták, amint kiderült, a komitácik utasítására, rájuk szavaztak.

A Vojvodinában a radikálisok viszonylag a legnagyobb sikert érték el. A bunyevácok kétszer annyi mandátumra számítottak, mint amennyit kaptak. Állítólag a bunyevácok többsége tartózkodott a szavazástól.

Montenegróban a köztársaságiak és bolsevikiek együtt többséget kaptak. Mindkét álarc alatt. Nikita hívei rejtőzködnek. A választási mozgalom idején lefolytatott cetinjei monstre-hazaárulási pör a legjobb agitáló eszköz volt a szerbek ellen. A választás eredményétől megrökönyödött régens utólag megkegyelmezett a pör elítélteinek. A montenegrói választásokat több angol tiszt ellenőrizte, ami Vesnicet egy igen ideges hangú nyilatkozatra ingerelte.

Horvátországban Radić megkapta a mandátumok többségét, 435.000 leadott szavazatból 236.000 esett a parasztpártra, 400 a Radić

állítólagos békülékeny magatartása miatt a pártból kilépett Hrvoja, 7000 a Frank-pártra. Ezekre Radic biztosan számíthat, de a kenyértörés esetén minden valószínűség szerint mellette volna a Horvát Egyesülés 23.000 és a Délszláv Klub 12.000 szavazója is. Radic győzelme azt jelenti, hogy a horvát nemzet végleg elfordul Belgrádtól, egyformán elítéli a demokraták teljes behódolását és a Horvát Egyesülés megalkuvó politikáját. Zágrábban 1-1 mandátumot kaptak a demokraták, a bolsevikiek, a Radic-párt, a Frank-párt és a Horvát Egyesülés. A Radic-párt nagy győzelme folytán a képviselők $\frac{4}{5}$ része új ember. Egész sereg régen szereplő koalíciós és Starcevičius képviselő elkedvetlenedve a közállapotoktól, nem is jelöltette magát, mint gróf Kulmer, Babic-Gjalski, Petricic, Paveliè, Tuskan, a szerb Popovic Dusan, mások seregesen buktak el, mint Mihalovich, Paleéek, Mazuranic, Rosic, Etinger, Bertic, Poljak, Simeonovic-Cokic, Kovacevic, Krnic, Lorkovic, Polic, Ritig, Akaéic stb. A volt koalíciónak bukása igazolta a jogpártnak a háború előtt és alatt annyit hangoztatott állítását, hogy a koalíció 1913-iki győzelme csak Skerlec elhibázott politikájának köszönhető s nem annak, mintha a horvát nemzet valóban a koalíció mögött állana.

Boszniában a muzulmánok több mandátumot kaptak, mint amennyi lélekszámuk szerint rájuk esnék. Ezt kitűnő szervezetükön kívül a horvátok támogatásának is köszönhetik. A muzulmánoknak Boszniában erős refatív többségük van, ami nem maradhat hatás nélkül a tartományi kormány összeállítására nézve.

Dalmácia mandátumai teljesen szétforgácsolódtak. A klerikálizmus erős terjedése az országban a szerb irányzatú demokrata-rezsim ellen való visszahatásra és a régi jogpárti hagyományok feléledésére vezetendő vissza.

Szlovéniában meglepetést okozott a Délszláv Klub hanyatlása. Korosecék biztosra vették, hogy abszolút többségük lesz. A Brejc-kormány is osztozik Laginjáék sorsában: Belgráddal szemben nem tudtak sikert elérni, de azért maradtak a hatalom polcán s így eljátszották otthon népszerűségüket.

Nagyon változatos kép, melyet a választások eredménye a különböző tartományokban élénk tár, de a legkülönbélebb változatokból refréknént csendül ki az a tétel, hogy Jugoszlávia nem szerb népei nyakig vannak Belgrád eddigi uralmával és a választásokon különféleképen, de egyhangúlag kifejezésre iparkodtak juttatni tiltakozó szavukat a rendszer ellen.

V.

A választás eredményei Belgrádban erős elkedvetlenedést okoztak. Mindjárt az első napokban híre kerekedett, hogy a kormány a konstituante feloszlatásának tervével is foglalkozik. Egyelőre a kor-

mány várakozó álláspontra helyezkedett, különös figyelemmel kísérte a horvátországi eseményeket és folytatta rendeletgyártó működését.

Markovic konstituante-miniszter elkészítette a konstituante házszabályait. Ezek nagyon szigorúak, minden obstrukciót lehetetlenné tesznek. Markovic tervezetét a minisztertanács a nemzeti- és délszláv-klubbeli miniszterek tiltakozása ellenére elfogadta és egy ukázzal a konstituante összeülése előtt életbeléptette, mire Korosec lemondott s azonnal fel is mentetett. A Markovic-féle házszabályok azonban nemcsak keletkezésük módjával sértették a konstituante szuverenitását, hanem tartalmukkal is. Minden eddigi ünnepélyes ígérettel szemben megállapítják, hogy az alkotmány megszavazására elegendő az abszolút többség (210) az ú. n. quorum, míg az alkotmány egyes pontjainak elfogadására és más határozatok hozatalához nincs quorumra szükség, elég egy legalább 130 szavazatnyi többség is. A házszabályok továbbá előírják a hűségkü letételét minden képviselő számára, amivel illuziórissá van téve a konstituanténak az a joga, hogy a kormányformát megállapítsa. A régensnek fenntartott feloszlatást jog is csorbítja a konstituante szuverenitását.

A kormány eljárása nagy visszatetszést keltett mindenütt, de különösen a horvátok és szlovének körében s a konstituante második ülésén, december 13-án a demokrata és radikális párt kivételével minden párt tiltakozott az oktrojált házszabályok ellen.

A konstituante december 12-iki első ülésén a Radic-párt kivételével valamennyi párt résztvett. Radic december 8-ára összehívta Zágrábba a paraszpárt nagygyűlését. Ezen kifejtette programját. Egy köztársasági délszláv konföderációt akar alakítani a bolgárok bevonásával négy egyenrangú délszláv államból: a szlovénből, a horvátból, a szerbből és a bolgárból. Ezt legális eszközökkel, a szerbekkel való megegyezéssel akarja megvalósítani. Csak ha a szerbek nem volnának hajlandók a konföderáció tervét elfogadni, akkor kerül a sor az önálló semleges¹ horvát parasztköztársaság kikiáltására. A gyűlésen az összes parasztpárti képviselők s a horvát parasztság tízezrei esküt tettek arra, hogy minden erejükkel a horvát köztársaság megvalósítására fognak törekedni. A gyűlés elhatározta, hogy a parasztpárt addig nem vesz részt a konstituantén, míg annak szuverenitása teljesen helyre nem állítatik és míg garanciákat nem nyernek arra nézve, hogy a horvátok majorizálása ott ki lesz zárva. Radics kijelentette, hogy megnyervén Horvátországban az abszolút többséget, pártját tartja a horvátság képviselőének s ezért Belgráddal csak mint egyenrangú fél hajlandó tárgyalni.

A délszláv konföderáció fantasztikum, hiszen forradalmat tételez fel Bulgáriában és Szerbiában s azt is feltételezi, hogy a szerbek önként engedjék magukat egy államszövetségben majorizáltatni, mikor most vezetnek egy államban. Ez a fantasztikum azonban logikusan következik Radic pánszlávizmusából s nyitva hagy egy ajtót a reális

lehetőségek számára, amit önálló horvát köztársaságnak hívnak. Radics egész gondolatmenetéből csak ez az ami népszerűséggel bírt Horvátországban és Radics nem azért nevezte el magát egyszer politikai aviatikusnak, ki minden légáramlatot felhasznál az emelkedésre, hogy ne vegye számításba ezt a közhangulatot. Sok szó férne ahhoz a jogi indokoláshoz is, mellyel a parasztpárt vezére pártját a horvátország egyedül illetékes képviselőjének minősítette, de az megint valóság, hogy a választás Radics kezébe adta Horvátország sorsát. A jövő fogja eldönteni, hogy helyes-e taktikának a Belgrádból való távolmaradás, ami egyelőre megszabadította a szerbeket egy turbulens és erős ellenzék jelenlététől.

A parasztpárti gyűlés impozáns lefolyása, a lovakon bevonult parasztság óriási tömegei és a gyűlés után katonai rendben történt tüntető felvonulásuk, továbbá a hozott határozatok nagy megdöbbenést keltettek Belgrádban. Hibáztatták, hogy Laginja engedélyezte és szó nélkül tűrte a gyűlést s általában felelőssé tették azért, hogy Horvátországban a helyzet ennyire fajult. Laginja lemondott s a báni agendák vezetésével a kormány a horvátországi szerb dr. Bosnjak Tivadar báni tanácsost bízta meg. Laginját követte a demokrata Rojc vicebán és sorban, pártkülönbség nélkül az összes osztályfők. A szerb sajtó azzal is vádolja Laginját, továbbá Kovacevic és Drinkovic horvát minisztereket, hogy készakarva segítették elő a parasztpárt felülkerekedését.

Korosecoel a szlovén kormány szolidaritást vállalt és szintén benyújtotta lemondását. A belgrádi kormány a lemondást elfogadta, Brejc kormányelnököt és a Délszláv Klubhoz tartozó osztályfőket azonnal felmentette, ellenben a többi osztályfőket megbízta a reszortjaik ügyeinek továbbvitelével, míg a kormányelnöki teendőkkel ideiglenesen Pitamic Leonid egyetemi tanárt bízta meg.

A konstituante ezalatt folytatta a megalakulás formáságait. Elnökké 243 leadott szavazatból 192-vel dr. Ribar Ivan horvát demokratát választották meg, míg alelnökök Cosic Milos és dr. Miletic Slavko szerb radikálisok és Hrasnica Halid muzulmán bég lettek. Ribar megválasztása idején egy demokrata-radikális-muzulmán kormány alakulása állott a kombinációk előterében.

Ribar első elnöki ténykedése volt, hogy az igazolt, de esküt nem tett képviselőknek letiltotta napidijait és megvonatta tőlük vasúti kedvezményüket. A parasztpárti mandátumokat még be sem mutatták, az eskütevés előtt a bolsevikiek tiltakozva kivonultak, a Nemzeti és Délszláv Klub tagjai meg távolmaradtak ez ülésről. A kormány Ribar intézkedésével párhuzamosan minisztertanácsi határozattal mozdította el Drinkovic minisztert, mert ez képviselői esküjét nem tette le.

A régens kormányalakítással Pasicot bízta meg. Pasic heteken át való tárgyalás után január 1-én csonka-kabinetet alakított hat demokratából és hat radikálisból. A külügyi tárcát magának tartotta

fenn, hadügyminiszter maradt Jovanovic Branko tábornok. Az üresen maradt öt tárca a kisebb pártoknak van szánva, amennyiben sikerülni fog velük a megegyezés. Pasic belement abba, hogy egy pártközi bizottság próbáljon megegyezni a Markovic-féle házszabályok revíziója ügyében. A kormány végleges megalakulása ettől a pártközi egyezkedéstől függ.

Feltéve, hogy a pártok a revizóban megegyeznek, az alkotmány kérdésében még mindig megmaradnak nagy ellentétek. Pasic kormányalakítása, úgy látszik, azt jelenti, hogy Belgrád bizonyos határon túl nem hajlandó engedményeket tenni. Még egyezkedik a pártokkal, de íme, már mert egy kisebbségi kormányt alakítani, mely, úgy látszik, hajlandó az alkotmányt esetleg csonka-konstituánéval is megszavaztatni, vagy az esküt letenni vonakodó képviselőket mandátumaiktól megfosztani.

December utolsó napjaiban a trifaili és a bosnyák szénbányákban bolsevik jellegű sztrájkok törtek ki. A Vesnic-kormány a bányák militarizálásával felelt e mozgalomra, majd hivatalosan közhírré tette, hogy egy december 28-ára tervezett bolsevik puccsot fedezett fel, mely puccs négy minisztert meg akart gyilkoltatni, a régens s a többi minisztereket le akarta csukatni s a proletárdiktatúrát kikiáltani. Megállapítást nyert, hogy a szerb bolsevikiek drótnélküli táviró útján összeköttetésben állottak Moszkvával s hogy a postán és telefonnál elhelyezett bizalmasaik útján tájékozódva voltak a minisztériumok működéséről. A bolsevik agitáció erősen kikezdte a katonaságot és a csendőrséget is. Ezért Vesnicék Belgrádban vagy száz embert letartóztattak, feloszlatták az egész államban az összes bolsevik szervezeteket, megtiltották a bolsevik gyűléseket és hatóságilag megszüntették lapjaikat.

Az új Pasic-kormány Vesnicék mindezen intézkedését helybenhagyta és január 2-án fegyveres erővel szétverte a köztársasági párt belgrádi népgyűlését, mivel a gyűlés résztvevői túlnyomólag bolsevikiek voltak.

Egyelőre nehéz megítélni, hogy valóban akkora volt-e a bolsevik veszedelem, amekkorának azt Vesnicék feltüntették, vagy inkább arról van szó, hogy a bolsevik veszedelem ürügye alatt a kormány zavartalanabban rendezhesse be az erős kéz uralmát. Az tény, hogy Markovic és Pavlovic bolsevik képviselők azt követelték Draskovic belügyminisztertől, hogy hozza nyilvánosságra a bolsevik puccsra vonatkozó bizonyítékait s a belügyminiszter ezt megtagadta.

Belgrádban egy abszolutisztikus szerb rezsim akar berendezkedni. Belgrád hovatovább kimutatja foga fehérét, hogy felszabadított testvéreire fegyverrel meghódított alattvalóinak tartja. A közeljövő fogja eldönteni, képes-e a szerbség annyi más és a szerbnél magasabb kultúrájú nemzetet tartósan leigázva tartani.

VI.

Az a nyolc hónap, melyet vizsgálódásunk körébe vontunk, gazdag volt külpolitikai eseményekben is.

Jugoszláviának Angliához és Franciaországhoz való viszonya továbbhi hidegülő irányzatot mutat. Az ideiglenes parlament második elnöke szeptember 10-én tartott elnöki székfoglaló beszédében valóságos filippikát mondott az antant ellen. Belgrádban rossznéven vették, hogy Franciaország a cseh-délszláv szövetség megkötésekor elég éles hangon magyarázatokat kért és hogy Anglia igen határozottan lépett fel a délszláv állam ellen, mikor ez vonakodott a birtokában levő, de nem neki ítélt osztrák-magyar monitorokat kiadni. Franciaország viszont zokon vette, hogy az orosz-lengyel háború idején Jugoszlávia nem volt hajlandó segíteni a lengyeleken. A török béke is elkedvetlenedést okozott, mert ennek értelmében Jugoszlávia a balkáni háborúban tett hódításai arányában tartozik átvenni Törökország mostani adósságaiból. Jugoszlávia a török békét ezért nem is írta alá.

Az elhidegülés a két nagyhatalom iránt maga után vonta a közeledést Németországhoz és Oroszországhoz. Különösen a horvát sajtó propagálja erősen a német barátságot. A szerbek tartózkodóbbak, sőt Protic a *Samoupravában* (szeptember 21) nagy cikket írt a horvátok franciaellenes magatartása ellen. Tény az, hogy a német-délszláv gazdasági közeledésnek számtalan jele mutatkozik s hogy a szerb kormány még a jugoszláviai németeket is bizonyos jóindulattal kezeli, ami tapasztalható volt a Pancsova székhellyel megalakult *Schwäbisch-deutscher Kulturbund* megnyitásakor.

Mind a forradalmi, mind az ellenforradalmi Oroszország iránt a szerbek nagy rokonszenvet éreznek. A szláv szolidaritás érzete erősebb minden osztályharcnál. A lengyel-orosz háború alatt az egész közvélemény osztatlanul az oroszok pártján volt. Az ellenforradalmi Oroszországhoz még erősebb szálak fűzik Szerbiát. Állítólag egy millió orosz menekült van jelenleg a Balkánon, ebből 200.000 van Konstantinápolyban, 200.000 Bulgáriában és 400.000 Jugoszláviában. Ezek egy része Denikin frontjának összeomlásakor érkezett ide, de nagyobb részük Wrangel bukásakor keresett a Balkánon menedéket. Wrangel Belgrádban követséget tartott kezdettől fogva és követei, Atamanov, majd Strandman tábornokok, a szerb kormánykörökkel, sőt a régenssel is bizalmas viszonyban voltak. Az ellenforradalmi csapatok szervezését a szerb kormány elnézte és az oroszok számára táborokat jelölt ki, mint például Szabadkán tizenötezer ember részére. Az orosz menekültek a polgári életben is elhelyezkedtek. Vannak orosz gyárak, ipartelepek, az oroszok vasutakat terveznek, hajózási vállalatokat hoznak létre. Belgrádban van orosz bank, orosz napilap, a nagyobb városokban orosz szintársulatok vendégszerepelnek. Szlávia és Dél-Magyarország főúri kastélyai tele vannak orosz hercegekkel, grófokkal, tábor-

nokokkal. Gróf Bobrinsky, a monarchiaellenes pánszláv mozgalom hajdani vezére, Frigyes főherceg szekvesztrált javainak a kormányzója. Az intelligencia hiányával küzdő állam szívesen helyez el különféle állásokban orosz menekülteket.

Az oroszok terjeszkedése Jugoszláviában nagyon figyelemreméltó tünet. A cári Oroszországnak legértékesebb elemei: a nemzeti tradícióktól átítatott intelligencia és a minden bolsevik csábításnak ellentállott katonaság jött az SHS királyságba. Ezek nem adtak fel semmit a cári Oroszország törekvéseiből s az orosz nemzet legsúlyosabb megpróbáltatása idején is megmaradtak az orosz expanzió tudatos képviselőinek. Ha Oroszország felszabadul, ezek az oroszok nem fognak mind hazamenni, hanem folytatják nagy s már megkezdett feladatukat: a Balkán russzifikálását. Amit nem tudott elérni a guruló rubel, a kozákok vitézsége, a pánszlávizmus cselszövése, azt megvalósíthatják az orosz ellenforradalmárok és Nagy Péter álmai teljesezésbe mennek: orosz lesz Konstantinápoly és az egész Balkán érett gyümölcsként hull az oroszok ölébe.

Wrangel emberei közül 22.000 érkezett meg teljes fegyverzetben s ezeket Jugoszlávia különböző veszélyeztetett pontjain helyezték el. Szerb lapok a horvátoknak kilátásba helyezték, hogy ha mozdulni mennek, Wrangelgel is meggy ülik a bajuk. A Rigómezőn már megkezdődött a doni kozákok letelepítése. A délszláv kormány e célra 120 millió dinárt utalványozott ki. Szerb hangok sürgetik, hogy Horvátországban, a Vojvodinában, Boszniában és Macedóniában oroszokat kell letelepíteni, hogy ezek ott biztosítsák a szerb érdekeket. Radics már tiltakozott is az orosz invázió ellen Horvátországban. Wrangel kereskedelmi és hadiflottáját Cattaróba vitték. Olaszország felismerte, hogy ez azt jelenti, hogy Oroszország flottabázist szerzett az Adrián. Tiltakozására az antant a hadiflottát Toulonban vezényelte, de ma is vannak orosz tengerészek Cattaróban.

A régensek előreláthatólag nem lesznek gyermekei. A Markovic-féle alkotmánytervezet prezumpatív trónörökössé a régens unokaöccsét: Svevlad (oroszul Vsevolod) nagyherceget, a bolsevikiek által meggyilkolt Konstantinovics Iván nagyherceg s a régens nővérenek, Jelena hercegnőnek kilencéves fiát nyilvánítja, bár vannak élő Karagyevicsek (György, Pál). A szerb trónra tehát egy Romanow fog lépni.

A balkáni szomszédokkal a viszony nem javult. A kisantant terve növelte a román-szerb idegenkedést. Belgrádban igen rossz néven vették, hogy Románia nem volt hajlandó csatlakozni a cseh-délszláv szövetséghez. Vukcevic elnöki székfoglalója a Bánát kilencven délszláv lakosságú községét követelte Romániától. Görögországgal a viszony Konstantin király visszatérése óta teljesen megromlott. Sándor király halálakor Venizelos megpendítette egy görög-szerb perszonál unió tervét is, de hamarosan kiderült, hogy ez unionak nem voltak

meg sem a belső, sem a külső előfeltételei, s hogy a terv csak Venizelos végső önmentési kísérlete volt. Ez év februárjában lejárt a görög-szerb szövetség és hivatalos nyilatkozatok vannak róla, hogy a szerbek nem újítják meg. Félhivatalos nyilatkozatok megpendítik a szerb kikötő követelését az Égei-tengeren. Bulgária miniszterelnöke, a parasztdiktátor Stambulinski, a szerb-bolgár közeledést szorgalmazza. de a hagyományos szerb-bolgár gyűlölködés ennek útját állja, bár a csehek ismételen közvetíteni próbálnak a két állam között. A bolgár béke tárgyalásakor az ideiglenes parlamentben a szerb felszólalók a legmegvetőbb hangon beszéltek a bolgárokról. November (5-án a szerbek két bolgár várost, melyet a békeszerződés ugyan nekik ítelt, de melyek eddig bolgár közigazgatás alatt állottak, Caribrodot és Bosiljgradot az antant felhatalmazása nélkül megszállottak, igen nagy elkeseredést okozva a bolgároknál, kik azt remélték, hogy az ősi bolgár városokat okkal-móddal megmenthetik. A szerbekkel szemben a horvátok és szlovének bolgárbarátok, Radics hívei állandóan éltetik Bulgáriát.

A cseh-délszláv viszony az augusztus 13-án Belgrádban megkötött szövetséggel elmélyült. A szövetség nyilvánosságra hozott szövege szerint defenzív jellegű s csak a trianoni és saintgermaini békék végrehajtását biztosítja, de az összes mellékkörülményekből világos, hogy a szövetség a habsburgi restauráció, a Monarchia helyreállása és általában véve a magyarság boldogulása ellen irányul. Jugoszláviára nézve egyébként a szövetség értéke Csehország katonai és politikai züllöttsége miatt nem valami nagy.

Az Ausztriával való jóviszony a délszláv demokrata-kormány bukásával romlásnak indult s az osztrák keresztényszocialisták győzelme óta egészen megromlott. Belgrádban e győzelmet a habsburgi restauráció előjelének tartják. Nem Belgrádban, hanem Laibachban nagy elkeseredést okozott az október 12-iki karinthiai plebiscitum kedvezőtlen kimenetele. 1910-ben a karinthiai A-zónának 50.551 szlovén és 21.966 német lakosa volt, ennél fogva Laibachban biztosra vették a győzelmet. A szavazáson azonban a Majster szlovén tábornok terrorja és a másfél éves szlovén kormányzás panamáit által elkeserített lakosság erős többséget adott Ausztriának. Laibachban erre nagy felfordulás volt, önhatalmúlag újra meg akarták szállni a zónát, de Belgrád erélyesen leintett mindent.

Jugoszlávia megalakulása óta a legfontosabb külpolitikai esemény az állam történetében a november 12-én megkötött rapallói egyezmény. Az egyezmény területi intézkedései Olaszország győzelmét jelentik. Wilson bukása után ez nem is lehetett másként. Jugoszláviára nézve elveszett, két sziget kivételével, egész Isztria, Laibach felé az összes stratégiai pontok olasz kézbe jutottak. Fiume önálló állam lett, Dalmáciából megkapta Olaszország a haditengerészeti szempontból fon-

tos Pelagosa és Lagosta szigeteket, valamint a szárazföldön Zárát és környékét a szembenlévő szigetek nélkül. Mind e veszteség a szlovéneket és horvátokat érte s nem a szerbeket, azért Belgrád elég könnyű szívvel nyugodott meg bennük, hiszen így 400.000 szlovén és 200.000 horvát elégedetlenkedő alattvalójával kevesebbje van. E területi intézkedések Olaszországnak ugyan domináló helyzetet biztosítanak az Adrián, amint ezt Trunibic, volt külügyminiszter is elismerte spalatói előadásában, de nem ez a fontosságuk, hiszen a domináló helyzet az egyezmény nélkül is megvolt már, hanem az, hogy a szlovén-horvát és szerb belső ellentéteket jelentékenyen megnövelték. A rapallói egyezmény súlypontja azonban nem a területi rendelkezéseken volt, hanem egyrészt azon, hogy a végsőig feszített olasz-délszláv ellentéteket az egyezmény lényegesen enyhítette, másrészt azon, hogy a két állam bizonyos közös érdekek tudatára ébred. Délszláv beállítás szerint ez egyezmény egyik következménye az, hogy Olaszország megszűnik a délszláv állam elégedetlenéinek védnöke lenni. Sforza szenátusi beszéde valóban a horvát emigráció elejtését jelenti s a Nikitának a délszláv kormány részéről felajánlott, de a montenegrói kormány által méltatlankodva visszautasított 300.000 francia frank apanázs megajánlása állítólag szintén Olaszországgal való megegyezés alapján történt.

Giolitti kamarai beszéde is kiemelte, hogy az egyezmény a monarchia végleges halálát jelenti és hogy „egy dinasztia hatalmi teljességének helyreállítása” ellen irányul. Szóval a Monarchia feltámadása ellen szövetkeztek, ami még nem jelenti azt, hogy a magyar habsburgi restauráció ellen is. A délszláv sajtó úgy tünteti fel a dolgot, mintha a szövetség ez ellen is szólna, de ugyancsak a délszláv sajtó katonai konvencióról is beszél, pedig Trumbic is kiemelte, hogy csak diplomáciai szövetségről van szó. Mivel azonban Sforza hangsúlyozta, hogy a szövetségről értesítik Csehországot is és hogy Benest Rómába várja, egy olasz-cseh-szerb szövetség kontúrjai kezdenek kibontakozni, melyet nem szabad lekicsinyelni.

A rapallói egyezménnyel az adriai kérdés csak úgy kerül le hosszabb időre a napirendről, ha Olaszország valóban komolyan akarja az egyezmény végrehajtását. Ennek első feltételét, DAnnunzió eltávolítását, már teljesítette Olaszország. A második feltétel az, hogy Nikitát teljesen elejtse, a harmadik, hogy albán politikáját revízió alá vegye. Az albán kérdést a rapallói egyezmény rendezetlenül hagyta. A múlt nyáron Esszad pasa hívei katasztrofálisan megverték az olaszokat. Olaszország bolsevik mozgolódások miatt képtelen volt az albánokat legyűrni, azért ügyes taktikával a tiranai albán kormánnyal békét kötött, Saseno szigete kivételével feláldozta a londoni szerződés minden vívmányát. Ezzel úgy megnyerte az albánokat, hogy azok pár hét múlva már olasz érdekeket szolgálva törtek be a Rigómezőre.

A szerbek Dibránál megverték ugyan az albánokat, de Esszad pasa halálával Szerbia elvesztette egyetlen albán hívét. Az albán viszonyok igen zavarosak; jelenleg is három albán kormány (a tiranai, a scutarii és a koricaí) működik és több albán komité. A leghatalmasabbnak a Vrioni Ilivi elnöksége alatt álló tiranai kormány látszik, mely olaszbarát politikát folytat, összeköttetéseket tart fenn Musztafa Kemal pasával és a macedón komitével. Scutariról a szerbek még nem mondtak le, az albánok viszont a Rigómező és Macedónia albán részeit követelik. Kérdés, hogy Olaszország az albán-szerb ellentétek kérdésében milyen álláspontra helyezkedik.

A rapallói szerződés nem oldotta meg véglegesen az adriai kérdést. Az a melegség, mellyel Olaszország Konstantin király hazatérését fogadta, magában is elárulja, hogy Olaszország balkáni politikája eltér Szerbiáétól. Es semmiféle egyezmény nem szüntetheti meg azt, hogy az Adrián a szerbek Olaszország versenytársai maradnak. Bajos a Rapallón inaugurált olasz politika tartósságában hinni. Ha nem egyszerűen . . . egy sakkhúzásról van szó, hamarosan rájönnek Rómában, hogy a horvátok elejtésével saját érdekeik ellen cselekedtek, három évre csináltak politikát harminc év helyett.

Ez azonban nem változtat sem a cseh-délszláv, sem az olasz-délszláv megegyezések magyarellenes tendenciáján s azon, hogy a Habsburgok hazatérése elé újabb akadályokat gördítenek. A királykérdést nekünk e nehézségek figyelembevételével kell rendeznünk, de ebből nem az következik, hogy ellenségeink ízlése szerint.

Jugoszlávia és Magyarország viszonya a trianoni béke aláírása és ratifikálása dacára semmit nem javult. Az olasz és cseh egyességeken kívül a baranyai félbolseviki rezsim nyeregbe segítése is elárulja, milyen szellem tölti el irányunkban a szerbeket. Mindmáig nem engedték meg a szerbek a vojvodinai magyarság bármily társadalmi szervezkedését sem s a magyar iskoláztatás útjába is mindenféle akadályokat állítanak. A vojvodinai magyarokat, németeket és bunyevácokat egyházilag is ki akarják vonni a kalocsai érsekség joghatósága alól, de eddig még nem bírták Rómában kieszközölni a szabadkai délszláv katolikus püspökség felállítását. Balláék szerbofilizmusának nemcsak itthon nincs talaja, hanem Szerbiában sem talál megértésre. Balláék mindn'áig nem fejtették ki, hogy tulajdonképpen mit akarnak, de ha azt képzelik, hogy akár Szent István koronájáért is hajlandók volnának a szerbek Bácskáról és Bánátról lemondani, óriási tévedésben vannak. A Karagyorgyevicsek sokkal nemzetibb uralkodóház, semhogy ilyen tranzakcióba belemennének, de ha ők hajlandók is volnának erre, nincs olyan szerb parlament, mely a szerb-magyar uniót megszavazná. A bácskai és bánáti kérdés rendezése nélkül pedig semmiféle magyar-szerb közeledés sem képzelhető el.

VII.

Az utolsó nyolc hónap alatt külpolitikai balsikereken (kis-entente, Karinthia) kívül, egy határozott sikere is volt Jugoszláviának: az olaszokkal való megegyezés. Ez kétségtelenül megnövelte az új állam tekintélyét, bár a Rapalló által teremtett új helyzet még egyáltalán nem tisztázott és bár e sikert is saját alattvalói feláldozásával érte el az SHS királyság.

Annak azonban eddig semmi jele, hogy e külpolitikai sikert Belgrád belpolitikailag is tudná kamatoztatni. Pedig ha otthon nincs rend, veszendőbe megy a legfényesebb diplomácia minden elért eredménye.

A konstituante-választások kimenetele azt tanúsítja, hogy az SHS. királyság még nem lépett a konszolidáció útjára. Az állam elégedetlenségei, megbízhatatlanságai, belső ellenségei zártabb sorokban sorakoznak fel, mint valaha. Nagyon kétséges, hogy akár parlamentáris, akár engedékeny, akár erőszakos eszközökkel képes-e az állami hatalom az eléje tornyosuló nehézségeket leküzdeni, vagy a döntést kedvezőbb időkhig halasztani.

Radics győzelme hangosan hirdeti, hogy Jugoszlávia nemszerb nemzetei közül a leghatalmasabb el akarja tépni azokat a köteleket, melyek őt nem annyira szabad akaratóból, mint az entente győzelme folytán a balkáni testvérhez fűzik. Talán nincs a horvát történelemnek egy férfja sem, kire nemzete súlyosabb körülmények között bízta volna sorsát, mint a horvát parasztpárt vezérére. Radic István ma ott áll a mesgyén, mely vagy a bukás örvényébe, vagy a Pantheonba vezet.

Új Magyar Szemle, 1921. március.

HORVÁTORSZÁG SORSA.

Állami életének csonkasága, nemzeti fejlődésének korlátai tették Horvátországot elégedetlenné a monarchiában. Hozzájárult ehhez az 1868. XXX. t.-c. változatlan fenntartása, mi a horvát nemzetre állam-bontó délszláv elemeket szabadított rá, az államépítő horvát elemeket a reménytelen ellenzékiesség mezejére szorítva. A monarchia összeomlásakor ez okok következtében volt hangulat az elszakadás mellett. A monarchiahű elemeket hallgatásra kényszerítette Bécs és Budapest öngyilkos forradalma, az ingadozókat megnyerte a délszláv egységnek az a káprázat, hogy a szerbekhez csatlakozva, a győztesek sorába emelkedhetnek. Ilyen körülmények közt mondhatta ki a horvát szabor 1918. október 29-én az elszakadást, a zágrábi Nemzeti Tanács november 23-án az egyesülést Szerbiával, mire Sándor szerb régens

december 1-én proklamálta a Szerbek, Horvátok és Szlovének királyságának (*Kraljevstvo SHS*) megalakulását.

Az első csalódások már 1918 őszén bekövetkeztek. Tekintet nélkül a magát szövetségesnek kijelentett, a zágrábi Nemzeti Tanács kormányzata alatt harminchárom napig létezett (1918 október 29-től december 1-ig) ú. n. Szlovén-Horvát-Szerb Államra (*Drzava SHS*), majd az új királyságra, Olaszország megszállotta a Diaz-Weber-féle fegyverszüneti szerződés által neki biztosított területeket, az entente lefoglalta az öfelsége október 29-i elhatározásával a zágrábi Nemzeti Tanácsnak átadni rendelt osztrák-magyar hadi flottát. Olasz-szlovén nyelvterületeken kívül olasz megszállás alá kerültek a horvátok által igényelt Istria, Fiume, Dalmácia túlnyomó része s az olaszok kezdtek e területeken véglegesen berendezkedni.

Belpolitikáikig is csalódás érte Horvátországot. A szerb csapatok megszállták az egész országot, a Nemzeti Tanácsnak a monarchia haderejéből átvett ezredeit leszerelték, tisztjeit nyugdíjazták. Később is az elvileg SHS-nek kimondott szerb hadseregbe aránytalanul kevés tisztet vettek át a monarchiában szolgált délszláv tisztek közül s ezekkel is mint másodosztályúakkal bánnak, vezetőállásokba nem alkalmazzák őket. A Horvátországban lévő szerb csapatok nem tisztelték a még mindig érvényben levő horvát törvényeket, a miből számtalan összeütközés támadt. A lakosságot megtérítés nélküli rekvirálásokkal keserítették, s a legkisebb ellenkezésre megbotozták, gyakran nőket és művelt embereket is. A szerbek viselkedése semmiben sem különbözik az ellenséges megszállástól.

A zágrábi Nemzeti Tanács megerősítette állásában a még a magyar király által kinevezett áruló bánt, Mihalovich Antalt, ki a bevonuló szerbek kegyét a báni méltóságot csúffá tevő viselkedéssel próbálta megnyerni. Minden horvátnak arcába kergette a vért, mikor a báni palota előtt kólót táncolt szerb közlegényekkel. 1918. december 24-én Protic Stojan elnöklete alatt azonban megalakulván az első délszláv kormány, Pribicevic Svetozár az új belügyminiszter, lemondásra szólította fel s helyébe bánná a cseh-szerb származású Palecek János képviselőt nevezte ki. A kinevezés a belügyminiszter és nem a miniszterelnök ellenjegyzésével történt s az új bán első nyilatkozata is (*Rijec SHS* 1919. január 24.) hangsúlyozta, hogy a horvát kormánynak semmi közjogi jellege sincsen, hanem egyszerű végrehajtó közege a belgrádi belügyminisztériumnak. A báni méltóságnak és Horvátország közjogi helyzetének ez a kisebbitése nagyban hozzájárult a köztársasági mozgalom erősbödéséhez, melyet Radics István, a parasztpárt elnöke még 1918 novemberében megkezdett.

1919 márciusban összeült Belgrádban az ú. n. ideiglenes nemzeti képviselőlet (*privremeno narodno predstavništvo*), melynek 300 tagját nem a nép választotta, hanem az egyes pártok és csoportok végrehajtóbizottsága előre megállapított kulcsok szerint. Horvátor-

szágra 64 mandátum esett. Az unionistákat és a jogpártot eleve kizárták a képviselőt küldő pártok sorából, a parasztpárt visszautasította a neki felajánlott két mandátumot, úgyhogy az utolsó, a Skerlec által oly elhibázottan vezetett horvátországi választások (1913) adatai szerint is az ideiglenes nemzeti képviselőben nem nyert képviseletet a horvát választók fele. Horvát nemzeti programmal nem került be a parlamentbe más, mint a volt Starcevic-párt, mely Nemzeti Club néven az összes parlamenti elégedetlen horvát, bunyevác és bosnyák-muzulmán képviselők pártjává alakult, de 32 tagnál többet nem számlált. A többi horvát mandátumon a demokrata-párt, melynek magja a horvát-szerb koalíció volt, a klerikális néppárt, a szocialisták és a szerb radikálisok osztoztak.

Az ideiglenes parlamenthez fűzött remények nem teljesültek. A parlament másfélévi léte alatt, az utolsó heteket kivéve, semminemű alkotó munkát nem végzett, ténykedése meddő vitatkozásokban, botrányokban, állandó határozatképtelenségben merült ki. Bármilyen válogatással engedték is be a parlamentbe a pártokat és embereket, kiderült, hogy Jugoszlávia oly heterogén elemekből van összetéve, melyek egymással nem tudnak megférni.

Bizonyos belgrádi köröknek kedvezett ez a parlamenti chaos. A parlamenttől egészen függetlenül dolgozhatott a kormány az új életre serkedt nagyszerb törekvések megvalósításán. A szerb népet nem Jugoszlávia jelszavával hívták fegyverek alá, hanem Nagy-Szerbiáéval, a délszláv ideológia egészen idegen volt neki s ha vezetői a délszláv emigránsokkal kötött korfui paktumban (1917. július 20) a londoni szerződés nyomása alatt s a monarchia összeomlásakor Wilson kegyeinek megnyerése céljából a délszláv egység elvi alapjára helyezkedtek is, a szerb nép megmaradt a maga nagyszerb ideológiájában, melyet egy évszázad tervszerű munkájával neveltek s az ideiglenes parlament munkaképtelenségének az ország közkormányzati és közgazdasági zavarainak okát a nagyszerb eszmétől való eltávolodásban kereste. Ez a közhangulat váltotta ki az akkor Pribicevicben megtestesült centralista-mozgalmat. A centralisták tagadták, hogy 1918. december 1-én új állam alakult volna. Szerintük ekkor a régi Szerbia hatalma terjesztetett ki az eddig a monarchia rabságában sinylett délszlávokra. Ennélfogva mindent a régi Szerbia mintájára, egységesen kell szervezni, szakítva az új részek minden hagyományával, melyeket szerintök az osztrákok találtak ki, – egy bosnyák-szerb újságíró, Cokorilo, szerint a horvátokat is az osztrákok eszelték ki - eltörölve az összes történeti határokat, az új részeket közvetlenül Belgrád alá kell rendelni. A horvát báni állás, a horvát szabor, a horvát autonómia és a többi tartományi kormány és törvényhozó testület is mind az állam egységének útjában áll. A régensi manifestum biztosította ugyan a délszláv konstituante által meghozandó alkotmányig a hagyományos önkormányzati szervek és törvények épség-

ben tartását, de Pribicevic belügyminiszteri tevékenysége a régens ünnepélyes ígéletén de facto túltette magát. A horvát szabort soha többet ülésre nem hívták össze.

Horvátországban a szerb hatalmaskodásnak centralista mezben való megjelenése óriási visszahatást keltett. Mindenki a horvát autonómia fenntartásában és kiépítésében látott menedéket a szerb imperializmussal szemben. Egyszerre drága lett a magyar időkben annyiszor kicsinyelt horvát autonómia, s hajdani legelkeseredettebb ostromlói, a Starcevićianusok, boldogok lettek volna, ha azt az új birodalomba átmenthetik. A nép zöme már alig bízott abban, hogy ez Jugoszlávián belül megtörténhetik, hanem bizalmával vagy a horvát köztársaságot ígérő Radicot, vagy a külföldön a horvát emigrációt szervező Frankot tisztelte meg. Valóságos legendák keletkeztek Frank előkészületeiről, hétről-hétre várták csapatainak betörését. Frank nem volt a szerbek hatalmában, de Radics ott volt; 1919 tavaszán letartóztatták és tizenegy hónapig kihallgatás és vizsgálat nélkül fogságban tartották.

A parlamenti helyzet tarthatatlansága és a koncentrációs kormány belső ellentétei 1919 augusztusában kormányválsághoz vezettek. A demokraták és a szocialisták vették át a kormányt. Miniszterelnök Davidovic Ljuba lett, belügyminiszter Pribicevic maradt. Miután a kormány nem rendelkezett többséggel, ukázokkal kormányzott. Ez Szerbiában nem okozott nagyobb visszatetszést az alkotmányos érzék fejletlensége miatt, hiszen ottan eddig is divat volt törvényeket miniszteri rendeletekkel hatályon kívül helyezni. Paleceket, aki nem bizonyult eléggé erélyesnek, Pribicevic Tomljenovic Tomislavval cserélte fel. Tomljenovic egészen önkényesen kormányzott, a horvát öntudat minden nyilvánulását terrorisztikus eszközökkel torolta meg. A nemzeti arisztokrácia letörésére fokozott erővel folytatta a Palecek alatt megkezdett földbirtokreformnak nevezett, közgazdaságilag átgondolatlan földosztást. A helyzet nem volt jobb az ország többi részeiben sem. A Vojvodinában megindult a magyarok kiűldözése. Macedóniában a muzulmánok mészárolása, Boszniában a muzulmánok erkölcsi és anyagi teljes megsemmisítésére törekvő irányzat vált uralkodóvá, mely a „felszabaduláskor” birtokaikból egyszerűen kiűzött bégek sorsát az üldözött vadéval tette egyenlővé. A demokrata kormányrendszer rettenetes panamáival is nevezetessé tette magát. A Mihalovich-kormány idején 1917-ben és 1918-ban Zágrábban inaugurált koalíciós panama-világ most virult ki Belgrádban teljes fényében. A kiviteli engedélyek osztogatása hallatlan visszaélésekre adott alkalmat. Mindezek folytán az új királyság közgazdasági és politikai helyzete folyton súlyosabbá vált. Szerbia gazdasági helyzetén az új részek rovására akartak segíteni. A korona és dinár viszonyát 4:1 arányban szabták meg, holott a két pénznem vásárló ereje egyformán volt az országban. Elrendelték a korona lebélyegzését s ez alkalom-

mal 20%-ot levontak. Így olvadt le azok vagyona, kiknek pénze koronákban volt, régi pénzvagyonuk $\frac{1}{5}$ -ére.

A demokrata-párt gyökere, a horvát-szerb koalíció, „precani”-párt (túlsó oldali, így hívják a szerbek a Duna és Száva túlsó partján lakó délszlávokat) volt s a „precani”-kat Belgrádban sohasem szerették. A demokratákkal szemben az ellenszenvet még fokozta, hogy soraikban sok volt a horvát és a szlovén, kiket Belgrád nem szívesen látott beleavatkozni Szerbia ügyeibe, bármennyire alkalmazkodtak is hozzájuk. A szerb nemzeti hagyományok letéteményese, a szerb radikális párt, ezért s a régi szerb közéletből fakadó más okokból is, – mert a demokrata párthoz csatlakoztak a volt szerb ellenzéki pártok – meglehetősen idegenkedett a demokratáktól. A neve ellenére szerb nemzeti és konzervatív radikális párt a délszláv egység túlságos hangoztatásától, a szerbek, horvátok és szlovének összekeverésétől féltette a szerb faji jelleg tisztaságát, a térítésnélküli birtokosztogatásban és a szocialistákkal való szövetségben a szociális forradalom előkészítését látta. Az állam berendezését illetőleg a radikálisok is a centralizmus hívei voltak, de vezérük, Protic Stojan, belátta, hogy a centralizmus csak a horvátok és szlovének letörése árán valósítható meg, ezt meg a mostani nemzetközi helyzetben veszedelmes kísérletnek tartotta, ezért bizonyos engedményekre volt hajlandó. És itt volt az a pont, hol a nagyszerb Protic találkozott az autonómista horvát-bosnyák Nemzeti Clubbal és a klerikális szlovén Délszláv Clubbal. A három párt két kisebb csoporttal megalakította az ú. n. parlamenti blokkot és programjával vallotta a konstituante alkotmányos előkészítését az ideiglenes parlament útján, szemben a demokratákkal, kik egyszerűen szét akarták kergetni a parlamentet és a délszláv alkotmányozó nemzetgyűlésre oktrojált választási rend alapján kiírni a választásokat.

1920. februárjában a régens megtagadta Davidovicnak a feloszlátást elrendelő ukáz aláírását, mire a demokrata-kormány lemondott és Protic elnöklete alatt a parlamenti blokk vette át a kormányt. Horvát bán, ezúttal miniszterelnöki ellenjegyzéssel, Laginja Matko volt reichsrati képviselő, a Starcevic-párt elnöke lett. Laginja szabadonbocsátotta Radicot, ki a börtönből egyenesen a népgyűlésre ment szokott beköszöntőjével: Dicsértessék a Jézus Krisztus, éljen a Köz-társaság!

Protic háromhónapi kormányzata céltudatlan kapkodásból állott. A parlamenti blokk nem tudott a parlamenttel dolgozni, mert az első ülések után sohasem tudott többséget szerezni. Az államélet minden részletét másként felfogó férfiakból álló kormány tagjai össze-vissza intézkedtek. A demokrata önkényeskedés után mindent szabadjára engedtek, separatista-mozgalmat és bolsevizmust. A következmények nem is maradtak el. A horvát községi választásokon a bolsevikiek megdöbbentő győzelmet arattak. Zágráb, Eszék, Károly város bolseviki

többséget választottak, míg a falvak hosszú sorozata parasztpártiakat. A bolsevik és parasztpárti községi képviselők megtagadták az előírt hűségkü letételét, mire a kormány megfosztotta őket mandátumaiktól, egyes községekben új választást rendelt el, ami sok izgatásra adott alkalmat. Áprilisban felfordulóban volt minden. Előbb vasutas-strike tört ki, melyből utóbb általános strike-ok és bolsevik jellegű zavargások alakultak ki. Ha ekkor a horvát emigránsok betörnek Horvátországba, a szabadságharc kitört volna s talán összeomlik egész Eshaezija, ahogyan ma otthon Jugoszláviát csúfolják.

A fenyegető összeomlás hatása alatt Vesnic Milenko párizsi követ elnökletével koncentrációs-kormány alakult azzal a programmal, hogy a rendet helyreállítsa, tető alá hozza a választójogot és biztosítsa a konstituante-választások pártatlan lefolyását. Egy közbenső válság árán sikerült is a választójog megszavaztatása és néhány sürgős törvény meghozatala. Szeptember végétől azonban annyira megszűnt az érdeklődés az ideiglenes nemzeti képviselőlet ülései iránt, hogy a ház többet sohasem volt határozatképes. Ez az állapot kapóra jött a kormány szerb tagjainak, kik újra bevezették az ukázokkal való kormányzás kényelmes módszerét. A demokrata és radikális pártok: a szerb hegemonia biztosításában egyetértettek. Pártjaik egyelőre még ádáz küzdelmeket folytattak a mandátumokért, de Protic kiválása óta a kormányból az ellentétek a két párt vezetői között folyton csökkentek.

A Vesnic-kormány a tartományi kormányokat is koncentrációs alapon alakította át. Laginja megmaradt horvát bánnak, de a demokrata vicebán, Rojc és a demokrata belügyminiszter, Draskovic ellenőrzése alatt a jóindulatú, de kevésbé tehetséges öregúr hatalma a minimumra csökkent. Belgrádi parancsszóra már előbb le kellett tartóztatnia Radicot, kit azután egy szerbekből álló bíróság felség- és hazaárulás miatt harmadfél évre ítélte el s Laginja egész a választás napjáig nem tudott számára amnesztiát kieszközölni, holott Radics bezárása volt a parasztpárt számára a legjobb agitáló eszköz. A belgrádi kormány, különösen Pribicevic, ki most közoktatásügyi miniszter volt, egyre-másra rendelkezett horvát ügyekben a bán tudta nélkül, nyíltan támogatta Horvátországban az országos kormánnyal szemben a szeparatista szerb radikálisokat s Szerem megyét az állami élet több ágában tényleg ki is vonta Zágráb hatalma alól.

Június végén a kormány a régenssel hivatalos látogatást tétetett Zágrábban és Laibachban, szeptemberben Szarajevóban. A régens ekkor lépett először új tartományai fővárosainak földjére. A látogatások fényes külsőségek között zajlottak le, de az uralkodóház és új népei hideg viszonyán semmit sem változtattak. Nem volt hiány apró tapintatlanságokban sem. Zágrábban például kínos visszatetszést keltett, hogy a régens a miniszterelnökkel egy kocsiban vonult be a városba, holott horvát felfogás szerint Zágrábban a bán a házigazda.

Laginja lapja nem késett feljegyezni, hogy az utolsó zágrábi királylátogatáskor, 1895-ben gróf Khuen-Héderváry bán ült Ferenc József balján s nem a szintén jelenlevő báró Bánffy magyar miniszterelnök.

Szeptember első napjaiban erős rázkódtatás érte Horvátországot. Az elrendelt lószorozás, melyet a horvátok előtt ismeretlen balkáni módon lebélyegzéssel végeztek, és a lovaknak térítés nélküli rekvirálása miatt Belovár-Kőrös, Zágráb és Várasd megyék parasztsága sok helyen fellázadt s a szerb katonaság csak több napi vérengzés árán tudott rendet teremteni. A parasztlázadásba beavatkozott a szerb kegyetlenkedések üldözöttjeiből újra összeverődött zöld sereg is és pár napig olyan kritikus volt a helyzet, hogy egy kívülről jövő lökés felboríthatott volna mindent. A lázadás leverése után a parlamentben a Starcevicianusok viharos; jeleneteket rendeztek, melyek folyamán a párt belgrádi miniszterséget viselt tagjai, Surmin és Hanzek, nyíltan a parasztok védelmére keltek.

A parasztlázadás leverésének körülményei, továbbá az olaszokkal Rapallóban megkötött egyezmény, melynek összes tehertereleit a horvátok és szlovének viselik, előnyeiket meg az olaszok és szerbek élvezik, megint csak Radics malmára hajtották a vizet. Radics börtönéből irányította pártja mozgalmait és visszautasítva a Starcevicianusok által felajánlott választási paktumot, tudatosan a horvát mandátumok többségének megszerzésére törekedett, hogy ezáltal jogcímet szerezzen arra, hogy kezébe vegye a horvát nép sorsának irányítását. A november 28-iki konstituante-választásokon a Horvátországnak és a Muraköznek juttatott 93 mandátum közül a parasztpárt 50 mandátumot kapott, amihez még Hrvoj parasztpárti disszidens és Kosutic jogpárti mandátuma számítandó. A demokraták 19 mandátumot kaptak, 9 szerbet és 10 horvátot, de az utóbbiak közül is csak egy képviselőt választottak meg horvát szavazók, a szerb radikálisok 9-et, a bolsevikiek 6-ot, a szocialisták 1-et, a klerikálisok és a Starcevicianusok 3-at. Belgrád kíméletlen centralizmusa és a parasztpárt köztársasági izgatása között a középutat kereső Starcevicianusok egyszerűen felőrlődtek. A választás napján Radic amnesztiát kapott s börtönéből diadalmas hadvezérként lépett ki.

Az SHS királyság többi részein is nagyon zavaros helyzet alakult ki a választásokon. A 419 mandátum közül a két tulajdonképeni kormánypárt csak 187-et kapott, 94-et a demokraták, 93-at a radikálisok. Meglehető volt a bolsevik mandátumok nagy száma (58!), ezeknek választói azonban nem voltak mind bolsevikiek, hanem gyakran Nagy-Szerbia ellenségei, így a macedóniai bolgárok, a szerémi és bácskai tótok, a montenegróiak nagy számmal bolsevik jelöltre szavaztak. A parasztbolsevizmust hirdető földműves párt 39, a klerikálisok 27, a Nemzeti Klubból kilépett bosnyák-muzulmánok 24, a Nemzeti Klub 11, a szocialisták 10 mandátumot kaptak, nem szólva a kisebb pártokról. A mandátumok e szétforgácsolása ismét azt bizo-

nyitja, hogy a heterogén elemekből összetákolt királyság nem tud szert tenni munkaképes parlamentre.

A szerb imperializmus azonban a választási vereség ellenére sem hátrált meg. A Vesnic-kormány változatlanul folytatta rendeletgyártó működését és az ez ellen tiltakozó két starcevicianus horvát és egy klerikális szlovén minisztert rövidesen lemondásra kényszerítette. A kormány egy egészen centralista alkotmánytervezetet készített s a konstitunatete számára oktroj útján házsabályokat hozott, melyek a többi közt a képviselői jogok gyakorlásának feltételül hűségesküt írtak elő s megváltoztatva az állam alapokmányainak (minő a korfui paktum, a szábor elszakadó határozata, a régensi manifesztum) rendelkezéseit, melyek az alkotmány megállapítását a három délszláv nemzet közös egyetértésétől és legalább kétharmadnyi többségétől tették függővé, az alkotmány megszavazására egyszerű többséget is elegendőnek nyilvánítottak.

Radics pártjával december 8-án Zágrábban nagygyűlést tartott. A gyűlés kimondotta, hogy a párt célja a horvát parasztköztársaság megvalósítása. Ezt törvényes eszközökkel, a szerbekkel egyetértésben akarja elérni, amennyiben az egész délszlávorságot, a bolgárok bevonásával, föderatív köztársasággá akarja alakítani, mely föderációnak négy egyenlőrangú tényezője a szlovén, a horvát, a szerb és a bolgár köztársaság volna. A horvát köztársaságra azonnal letették az esküt az összes parasztpárti képviselők. Csak ha a föderáció nem sikerülne, kerülne a sor a független horvát köztársaságra. Kimondta a gyűlés, hogy a párt a konstituantén mindaddig nem vesz részt, míg szuverenitása az oktroj hatályon kívül helyezésével helyre nem állítatik s míg biztosítékot nem nyernek arra nézve, hogy a horvátok majorizálása az alkotmánykérdésben ki nincs zárva. A gyűlésen a parasztság tízezrei vettek részt s a gyűlés után lovas bandériumban, katonai takarodóval vonultak végig Zágrábon.

Belgrádban nagy megdöbbenést okozott a parasztpárti ülés lefolyása és a hozott határozatokért, valamint a parasztpárt, győzelméért Laginját tették felelőssé.

Elmozdították állásából s a báni teendők ellátásával a szerb-szidó származású Bosnyák Tivadar báni tanácsost bízták meg.

1921 január elsején nevezte ki a régens Pasic elnöklete alatt az új kormányt, mely kizárólag a radikális és a demokrata pártból alakult, a konstituantén tehát a horvát parasztpárt távollétében sem volt többsége. A kormány mégis elkerülte a leszavaztatást, mert az ellenzék sem a végcélban, sem a taktikában nem tudott megegyezni s egyes részei mindig kiegészésre hajlottak. Így történhetett meg, hogy több-kevesebb vonakodás után Radicék kivételével az összes pártok letették a hűségesküt: hogy mikor a kormány belefogott a házsabályok revíziójába, ezek sérelmes intézkedései változatlanul

megmaradtak; hogy az alkotmánybizottságban a kormány többséget nyert; hogy az alkotmánybizottság a centralista alkotmánytervezetet magáévá tette, hogy a kormány a megegyezésre hajló Proticot mandátumának letevésére kényszerítette s végül, hogy a kormány megbontva a földműves párt egységét, annak szlovén tagjait, egynek kivételével, (8) céljainak megnyerte s az ezerfelől sanyargatott bosnyák-muzulmánokat, 15.000, az utcára kidobott bégcsaládnak adandó alamizsnával teljes meghódolásra bírta. A centralizmus számára a többség a konstituantén biztosítva van.

Az ellenzék, különösen a Nemzeti Klub, mindent elkövetett, hogy Radicot a konstituantén való megjelenésre bírja, ami március közepéig feltétlenül a kormány leszavaztatását vonta volna maga után. Radics többször hajlott a megjelenésre, ismételten küldött követeket Belgrádba, maga meg Zágrábban Trumbic volt külügyminiszterrel és a szerb köztársaságiakkal tárgyalt, de a parasztpárti gyűlések folyton a távolmaradás mellett döntöttek. Radics, mint parlamenti gyakorlattal bíró férfiú, jól tudta, hogy taktikai szempontból mennyire előnyös volna a kormány leszavaztatását lehetővé tenni, de azt is tudta, hogy e megjelenés bukását vonhatja maga után. A horvát köztársaság ismételt proklamálása után bajos a szerb királyra hűségesküt tenni. Pártjának egy része nem követné ez úton és pártszakadás esetén nem rendelkeznék többé a horvát mandátumok többségével, ami csökkentené jelentőségét és megfosztaná népszerűségétől. A Radics pártjában nagy számmal bent lévő volt jogpárti elemek ez ingadozások alatt egyre jobban előtérbe nyomultak és Radicot a szeparatizmus felé szorították. Kimondották a párttal a horvát közjog alapján Horvátország igényeit Dalmáciára és Boszniára, majd egy feliratot intéztettek Radiccsal a régenshez, melyben tőle, mint a Horvátországot megszállva tartó szerb csapatok legfőbb parancsnokától, e csapatok kivonását kérik az országból, hogy ez akadálytalanul gyakorolhassa az ezeréves horvát közjog és a wilsoni elvek szerint őt megillető önrendelkezési jogot.

Erre horvát bánná újra az erős kezéről nevezetes Tomljenovicot nevezte ki a régens. Az új bán kijelentette, hogy az összes rendelkezésre álló erővel le fogja törni Radicot. Radics e kinevezésre még semmi választ nem adott, de Pasicék elszántsága mellett bajos is addig válaszolnia, míg deklarációk felolvasásán kívül más fegyver nem áll rendelkezésére, vagy annak használatára el nem határozta magát.

A demokratapárt alig pár ezerre tehető horvát hívét nem tekintve, az egész horvát nemzet immár egységesen elfordult a szerbektől és a délszláv egység álmától. A politikusok egyelőre még mást beszélnek, hiszen okuk van rá, jórészt ők szabadították a horvát nemzet nyakára a szerbeket, de a választók ebben alig különböznek egymástól, akár a starcevicianusokra, akár a parasztpártra adták szavazatu-

kat. Staéevicianus vezetők is keresik a formulát, miként szakítsanak a délszláv ideológiával.

Bazala, Laginja kultuszosztályfőnöke, a zágrábi egyetemen a filozófia tanára, már kifejtette, hogy a délszláv egység azért nem sikerült, mert korán következett be, előbb t. i. külön kellett volna létrejönnie a szlovén, a horvát és a szerb egységnek (*Hrvat*, 1921. jan. 15.), mely elmélettel a délszláv egység felbontása is igazolható. A jogpárt tovább megy és egy tudományos igényekkel fellépő cikkben bizonyítja, hogy Horvátország de jure független állam, 1918. október 29-én a horvát szábor kimondta az elszakadást a monarchiától és kiálította a független horvát államot. Ehhez a horvát szábornak joga volt, de közjogi képtelenség volt, mikor ugyanezen az ülésen a monarchia többi délszláv részeivel egy új államot alakított, holott nem dönthetett semmiféle alapon sem ez ország sorsáról s nem volt felhatalmazva arra, hogy a horvát állam szuverenitásáról lemondjon. A harminchárom napig de facto fent állott Szlovén-Horvát-Szerb Állam közjogilag nem volt más, mint a szuverén horvát állam körül összegyűjtött tartományok ideiglenes szövetkezése, mely szövetkezés azonban jogilag sem a horvát államot, sem a tartományokat nem kötelezte. E szövetkezés fenntartásáról, vagy elejtéséről a horvát állam kormányformájáról és a horvát szábornak ugyancsak az október 29-iki ülésén kimondott azon hajlandóságáról, hogy Szerbiával egyesítse Horvátországot, a népek önrendelkezési joga alapján a horvát nemzetnek kell döntenie. A döntés megtörténhetett egy külön horvát konstituante összehívása, vagy egy új szábor választása, vagy plebiscitum útján. A november 28-iki választások adták meg a horvát nemzetnek az első alkalmat, hogy akaratát nyilvánítsa. Azzal, hogy a parasztpártnak adott többséget, plebiscitummal a független horvát köztársaság mellett döntött, melyet tehát 1920. december 8-án Horvátország alkotmányos többsége teljes joggal proklamálhatott (*Hrvatska Misao*, 1921. jan. 22.). Nem az a fontos, mennyire áll meg jogilag ez az okoskodás, hanem, hogy minő tendenciákat szolgál.

Nem régiben kipattant, hogy a centralisták hogyan tervezik Horvátország szétparcellázását a centralista alkotmány megszavazása után. Ez alkotmány a tartományi kormányokat egészen megszüntetve, az országot 28, közvetlenül Belgrád alá rendelt megyére osztja. Horvátországtól egészen elszakítja Szerem megyét, melyet négy részre szab, megosztván Belgrád, Sabacz, Brcko és Újvidék között. Lika-Krbava megye északi és Zágráb megye déli részét Bihachoz, Várasd megyét és a Muraközt Marburghoz csatolja. A megmaradt részeken Zágráb, Eszék, Susak és Kaproncza (!) lesznek megyei székhelyek. A 8 horvát megyéből tehát marad 4, az is közvetlenül kiszolgáltatva Belgrádnak (*Obzor*, 1921. febr. 8.).

Világos, hogy a szerbek a történeti horvát nemzet teljes megsemmisítésére törekszenek. Ezt a törekvést a horvátok már felismerték

és keresik a védekezés útjait. A horvát kálváriának nem tudni, még hány stációja van hátra, de a horvát nemzet már vállára vette a keresztfát, hogy meginduljon vele a Golgotára, honnan az út annyi kín és megcsúfolás után a dicsőséges feltámadáshoz vezet.

Budapesti Szemle, 1921. július--augusztus.

RADICS BÉKÜL?

Radics engedékenyebb hangulatban. – Az olasz politika hatása a horvát politikára. – A Gagliardi-féle kiáltvány. – Belgrád és Zágráb eddigi tanácskozáinak eredményei.

A zágrábi kongresszus óta a horvátokkal való kibékülés gondolata nem tud háttérbe szorulni Belgrádban. Kemal pasa győzelmei és az olasz fascizmus uralomra jutása a délszláv államnak eddig sem rózsás külpolitikai helyzetét annyira súlyossá tették, hogy a kormány kénytelen volt külpolitikai orientációját is revízió alá venni, ami különösen Sztambulinszki fogadásában és abban a tényben ütközött ki, hogy a Közéikelet kérdésében a kormány az eddigi kizárólag francia befolyás aiaít álló külpolitikát nem tudta többé fenntartani. A külpolitikai helyzet belpolitikai konzekvenciáit Pasics és Pribicevics még most sem hajlandók levonni. Prótics és Davidovics ellenben, valamint az összes szerb ellenzéki pártok /elismerték azt, hogy a macedóniai és montenegrói állandó ostromállapot, a muzulmán- és a horvát-kérdés bracchiális kezelése a délszláv állam létét veszélyezteti.

A belpolitikai kérdések legsúlyosabbika kétségtelenül a horvát-kérdés. Éppen ezért sem Prótics, sem Davidovics nem hagyták abba kísérleteiket a Radiccsal való megegyezést illetőleg, habár mindketten kénytelenek voltak a parasztvezértől ismételten visszautasításokat zsebrerakni. Az Angyelics-féle tárgyalások bukása után a blokk ugyan kimondta, hogy a demokratákkal többé nem tárgyal, Radics azonban ugyanekkor szükségét érezte annak, hogy békülékenységét azzal dokumentálja, hogy Próticsot lapjában mint olyat dicsérje meg, aki a szerb-horvát közeledésen önzetlenül fáradozik.

Október végén több napig Belgrádban tartózkodott Lovrekovics Vinkó parasztpárti képviselő és állítólag minden megbízás nélkül tárgyalásokat folytatott különböző szerb faktorokkal. Lovrekovics tanácskozásai befejezése után azt mondta a belgrádi *Novoszt* munkatársának, hogy Belgrádban sok olyan politikussal találkozott, aki belátja a jelenlegi horvát állapotok tarthatatlanságát, de egy olyannal sem, aki belátná annak szükségét, hogy Horvátországnak önállóan és szuverénnek kell lennie. E kijelentések ismét a tárgyalások fiaskóját jelentették, de ugyanekkor Angyelics újra Zágrábba ment s Drinkoviccsal, a Horvát Egyesülés vezérével, Kosuticcsal, a jogpárt elnöké-

vel és Paveliccsel, a Sztarévics-párt volt elnökével, eddig ismeretlen eredménnyel beható eszmecserét folytatott.

A *Doni* november 5-iki számában Radics cikket írt az olasz fascizmus diadaláról. Radics itt kijelenti, hogy a szerb kormánylapokban és egyes külföldi orgánumokban cirkáló hír, mintha ő hajlandó volna az olaszokhoz közeledni, egészen alaptalan kombináció. Hiszen a fascisták éppen horvát területekre aspirálnak. Úgy látszik, ez a cikk a kiindulópontja az újabb tárgyalásoknak, egyszersmind ez a cikk adja magyarázatát Radics engedékenységének. A rapallói egyezményig Radics nem zárkózott el egy olasz-horvát közeledés előtt. A horvát emigránsoknak az olasz kormánnyal való tárgyalásairól eléggé informáltak látszott s nem kárhoztatta őket. Mikor a rapallói szerződés a horvát emigrációhoz fűzött reményeket megsemmisítette, ezzel megbukott az a kombináció is, hogy Olaszország a független Horvátországnak több koncessziót adna az Adrián, mint a délszláv államnak. Radics a revolúció útjáról az evolúció útjára tért, a horvát emigránsokat hazaárulóknak kiáltotta ki s az olaszok ellen harcot hirdetett. A fascizmus az emigráns-mozgalmak kilátásait ismét megjavította s Radics, aki magát tartja a horvátság egyedüli vezérének, olaszellenes magatartásával elsősorban az emigránsokat akarja diszkreditálni otthon és külföldön, másodsorban a Belgráddal való megegyezéssel akarja biztosítani egyeduralmát Horvátország fölött. A Gagliardi-féle kiáltvány, mely az olasz és a magyar fascisták megegyezését Frank Ivóval, a horvát emigráció vezérével, ténynek állítja be, ami kézzelfogható hazugság, nem tévesztette el hatását sem Radicsra, sem a külvilágtól erősen elzárt horvát politikusokra. Úgy látszik a kiáltványnak valóban az volt a célja, hogy a délszláv összetartás gondolatát megerősítse azzal a hírrel, hogy íme, kész az olasz-magyar paktum a délszláv állani felosztására nézve: Macedóniát megkapja Bulgária, a Vojvodinát Magyarország, Szlovéniát és Dalmáciát Olaszország. Montenegró önálló lesz, a régi Horvátország a szerbeknek jutó Szerem megye nélkül ismét unióba lép Magyarországgal, a megmaradt részek: Szerbia, Bosznia és Szerem megye Nagy-Szerbia néven új államot fognak alakítani.

Radics ugyanis még nem adta fel régi álláspontját. Nem ismeri el ma sem a jelenlegi délszláv államot, csak ennek nemzetközileg megállapított területét, de november közepén a blokk három képviselőjét: Drinkovicsot, Krunjevicset és Predavecet Belgrádba küldte, ahol ezek napokon át tárgyaltak az összes pártokkal és pártárnyalatokkal, kivéve Pasics és Pribicsevics híveit. A három képviselőnek hazatérte után a Horvát Blokk hivatalos kommunikét adott ki, mely szerint a kiküldötteknek két dolgot sikerült elérniök, úgymint: 1. annak egyhangú elismerését, hogy nem egy ideiglenes parlamenti szerb-horvát kooperációra van szükség, hanem egy közös szerb-horvát politikai

orientációra; 2. azt, hogy a megkezdett tanácskozások az eddigi résztvevőkkel és Radics bevonásával tovább fognak folyni.

E kommuniké szerint tehát nem az a cél, hogy a Horvát Blokk megjelenvén a parlamentben, az ellenzékkel, Davidovicsékkal és Próticsékkal leszavazza a kormányt, amit utóvégre könnyű volna megtenniük, hiszen 180 szavazatuk volna a kormány 160 szavazatával szemben, hanem az, hogy a szerb-horvát ellentétek kiegyenlítését vagy áthidalását valósítsák meg és így valamilyen modus vivendit találjanak a két nemzet között az állami határok megbontása nélkül, Radics tehát nem adta fel elveit, csak engedett ez elvek alkalmazásának eddigi intranszigiens módjából.

Mindenesetre még igen nagy nehézségek állanak a szerb-horvát megegyezés útjában, de maga az a tény, hogy Radics hajlandó a szerbekkel együtt keresni a szerb-horvát szümbiózis olyan formáját, mely kielégítve mindkét nemzetet, a délszláv állam konszolidációját mozdítsa elő, történeti fontosságú esemény, nemcsak a délszláv belpolitika szempontjából, hanem a Balkán és Közép-Európa egyensúlyi viszonyainak kialakulása szempontjából is. Radics eddigi politikai pályája tele van meglepő fordulatokkal. Nem lehetetlen, hogy ma egy ilyen fordulat előtt állunk. Egy percig sem kételkedünk abban, hogy ha Radics és Belgrád megértik egymást, Radics ellen azonnal erős ellenzéki mozgalom fog megindulni a horvátság körében: a jogpárt magaviselete máris egy a „behódolt” Radics elleni küzdelem jegeit viseli magán s nagyon valószínűnek látszik, hogy a kormányra jutott Radicsot saját maga fegyelmezhetetlensége, pártja minden politikai tudást és gyakorlatot nélkülöző összetétele, s az exkluzív horvátság elvi alapjára helyezkedő új ellenzék támadásai rövidesen le fogják járatni, de azzal is tisztában kell lennünk, hogy Radics és Belgrád békéje pár évi reszpiriumot fog adni a roskadozó délszláv egységnek.

Magyar Külpolitika, 1922. november 26.

A HORVÁT JOGPÁRT.

A horvát jogpárt konfliktusa Radicsékkal. – A kizárás következményei és a horvát politika várható fejleményei.

A Horvát Blokk politikájában beállott fordulat s ezzel kapcsolatban a jogpárt kizárása a Blokkból, világszerte óriási feltűnést keltett s a figyelmet a jogpártra irányította. Ez a párt súlyosan kompromittálva került 1918 őszén az új délszláv birodalomba. Az egyetlen délszláv politikai párt volt, mely október utolsó napjáig kitartott a Monarchia s a tiszta horvát eszme mellett s közvetlenül az összeomlás előtt még Béccsel és Budapesttel tárgyalt és támadta sajtójában mindazokat, akik 1918. október 29-én kezükbe vették a Monarchia délszláv

részeinek kormányzását. A Nemzeti Tanácsba nem is jutott számára hely, a párt elnöke, Horvát Sándor kénytelen volt lemondani, az új elnökség kimondta a párt feloszlását is, de a bevonuló szerb katonaság viselkedése olyan hangulatot teremtett Zágrábban, hogy a párt egy hónap múlva újra megalakulhatott. Az ideiglenes parlamentbe sem hívtak meg egy jogpártit sem, ellenben több volt jogpárti képviselőt lecsuktak vagy állásából kidobtak. Egyik jogpárti képviselő, dr. Frank Ivó, a párt hajdani elnökének, Frank Józsefnek a fia, kiszökött az országból és éveken át vezére volt a horvát emigráns mozgalmaknak. Ez természetesen otthon újra kompromittálta a pártot. A Sufflay-féle felségárulási pörben is a jogpárt állott a gyanúsítások középpontjában.

Az 1920. november 28-án lezajlott konstituante választásokon a jogpárt három mandátumot kapott. Később a jogpárti képviselők száma egy parasztpárti disszidens csatlakozásával négyre emelkedett. A jogpárti képviselők kezdettől fogva Radicsot támogatták, ők sem vettek részt a délszláv konstituante ülésein. Mikor a vidovdáni alkotmány megszavazása előtt a Horvát Egyesülés kivonult a parlamentből s hosszabb tárgyalások után Radics kibékült velük, 1921 őszén megalakult a Horvát Blokk a parasztpártból, a Horvát Egyesülésből és a jogpártból. A jogpárt aztán végigcsinálta egy éven át a Blokk minden mozdulatát s nagy önmegtadással alávetette magát Radics minden szeszélyeinek.

A zágrábi kongresszus óta tartó tárgyalások Radics s bizonyos szerb körök között, az a tény, hogy bármilyen fenntartások mellett, de Radics hajlandó a mai délszláv államban elhelyezkedni, világossá tették a jogpárt előtt, hogy az ő közjogi és nemzeti intranzigentizmusa mellett nem követheti új útjain a Blokk elnökét. A párt lapja, a *Hrvatszka Miszao* (Horvát gondolat) november 8-án Hrvoj egy cikkét hozta, melyben ez védelmébe vette a horvát emigránsokat, kiket Radics vagabundoknak minősített s a Radics-féle alkudozásokkal szemben erőteljes emigráns politikát sürgetett. November 12-én *Radics a jogpárt tudta nélkül két parasztpárti és egy egyesüléspárti képviselőt Belgrádba küldött.* A jogpárt érdeklődésére azt felelte, hogy a képviselők kizárólag információk szerzése miatt mentek el.

November 17-én, a kiküldöttek hazatérése után, a Blokk hivatalos kommunikéje a belgrádi tárgyalások sikeréről számol be s a tárgyalások folytatását jelenti. A jogpárt intézőbizottsága még aznap összeült és kimondta, hogy a párt e tárgyalásokban nem vesz részt, mert a kibontakozás egyedüli útja a visszatérés az 1918. október 29-i alapra – a Magyarországtól elszakadt független Horvátország – sa horvát-szerb kiegyezés megkísérlése a horvát Szábor és a szerb szkupstina kiküldötteinek, mint egyenrangú feleknek tárgyalása alapján. Másnap a jogpárt képviselői e határozatot bejelentették a Blokk in-

tézőbizottságának, mely két órai heves tárgyalás után, melynek folyamán Radics és Lorkovics árulóknak nevezték a jogpártiakat s egyedül Laginja volt horvát bán kelt védelmükre, Radics indítványára a pártot kizárta a Horvát Blokkból s mint azóta Radics megírta, a horvát nemzetből is (!!).

A kizárás nyilvánosságra hozatalával mindkét fél napokig késeldelmeskedett. Úgy látszik, szerették volna valahogyan visszacsinálni a dolgot. A zágrábi kongresszus kezdeményezőinek lapja, a *Szlobodna Tribuna*, november 20-i számában egyenesen megcáfolta a kizárásról elterjedt híreket. A *Hrvatszka Miszlo* november 22-i száma közölte a kizárásra vonatkozó aktákat, melyekből azonban kiderül, hogy egy hátsó ajtó nyíva maradt a jogpárt számára, ha vissza akarna térni a Blokkba. A kizáró határozat feltételes: addig tart, míg a jogpártot mostani „Frankianus” vezetői irányítják. E „Frankianus” vezetőkről azóta megírta Radics, hogy karlisták. Szarkotics tábornok és Frank Ivó utasításai szerint csinálják a politikát, uniót akarnak Magyarországgal, Pribicsevicssel állanak összeköttetésben (!) stb., szóval részben lehetetlen, részben nevetséges vádakkal illeti meg őket. A Blokk plénuma november 25-én helybenhagyta a jogpárt kizárását, mely ezzel befejezést nyert.

A történetek után alig képzelhető el, hogy Radics és a jogpárt összebéküljenek. A Häusler Károly parasztpárti képviselő kilépésével megindult bomlási folyamat a Blokkban ezzel egy újabb állomáshoz érkezett. A horvát ügyet a horvát nemzeti sorok e megingása bizonytalanná nem segítette elő. Radics jögalapja arra, hogy egyedül magát minősítse illetékesnek a horvát nemzet nevében beszélni, az, hogy a horvátországi mandátumok többségét ő kapta meg, 93 mandátumból ma már csak 52-öt mondhat magáénak.

Még egy kis szecesszió s odavész a többség.

Radicsot nagyon elragadta a szenvedély, mikor a jogpártot kizárta. Nemcsak azért, mert ezzel megbontotta a horvát front egységét s nemcsak azért, mert a kilépésekkel veszedelmesen kikezdte a többséget, ami a Blokk erkölcsi súlyát is komolyan érinti Zágrábban és Belgrádban, hanem különösen azért, mert akkor kergette a jogpártot a szélsőbb ellenzéki seregbe, mikor még semmi garanciája sem volt arra nézve, hogy az ő mérsékeltbb álláspontja számíthat-e honorálásra Belgrádban.

A kormányválság bizonyos lehetőségek számára kétségtelenül ajtót nyitott, de az ajtót bevághatják, mielőtt még azon Radics bemehetne s valamilyen paktumot kötve, elvei egy részének feladásával biztosítsa más részének megvalósulását, vagy legalább a hatalomban való részesüléssel kárpótolja híveit. Éppen nem valószínűtlen, hogy a Pasics-Pribicsevics-rezsím most is hatalmon marad, sőt a választásokat is ez a kormány csinálja s akkor Radics kompromit-

tálta magát otthon is, Belgrádban is, anélkül, hogy bármit elért volna. A parasztpárt választási esélyeit ez aligha fogja előnyösen befolyásolni.

Kedvezőbb a helyzet a jogpártra nézve. Ha Radics valahogyan kiegészít Belgráddal, a jogpárt lesz a horvát nemzeti eszmék és törekvések egyetlen letéteményese. A feketesárgaság vádjával már nem lehet Horvátországban sikeresen operálni. Radics behódolása egy csapásra népszerűvé fogja tenni a jogpártot mindazok előtt, akik nem tudnak lemondani a horvát államiság gondolatáról. Nem élünk illúziókban, tudjuk azt, hogy Radics, ha hatalomra jut, uralma biztosítására Horvátországban a legszélsőbb terror eszközeit fogja alkalmazni és Sztambulizski módszereitől sem fog visszariadni. A jogpártot megint mindenki üldözőbe fogja venni. Ez a pártra nézve az egyének szenvedését, de a párt felvirágzását fogja jelenteni, mint már nem először a horvát történelem utolsó félszázadában. Ha Radics nem egyezik meg Belgráddal, megtépzott reputációval kerül ki a válságból s megromlott hiteléből a jogpártnak lesz haszna, melyről íme megállapítható, hogy a kísértés óráiban sem ingott meg egy percre sem szentnek vallott elveiben.

Radics és Belgrád kibékülése egyelőre megerősítené kifelé és befelé a délszláv államot és könnyítene azon a nyomasztó légkörön, mely ma ráült Horvátországra. A szabadabb mozgás folytán a nemzetközi agitáció új erőre kapna, melyet Radicsnak csak rombolásra termett egyénisége előrelátható közkormányzati balfogásaival erősen táplálna. Az erre bekövetkező paraszterror már nem bírná le a jogpárt előretörését. A nemzeti agitációnak mindenesetre még sokáig küzdelme volna azzal a nimbuszal, melyet magának Radics 1918 ősze óta szerzett és nehéz volna olyan embert találnia, ki győzné a versenyt Radics demagógiájával s kipótolni tudná a tömegek előtt Radics elveszett népszerűségét. Emiatt a horvát nemzeti eszme diadala el is tolná hosszú évekre, de a fejlődés kétségtelenül keresztülvágná Radicson és társain, mert mi emberek és mulandók vagyunk, kik győzhetünk és elbukhatunk, de a nemzeti eszme örökkévaló s vereségeken és diadalokon, előretöréseken és visszaeséseken át rendületlenül él csalhatatlanul eljut a győzelem biztos révébe.

Magyar Külpolitika, 1922. december 17.

VUKOMEREC.

A horvát párt nagygyűlése. – Radics nagy beszéde. – A vukomereci gyűlés eredménye a szerb kormány lemondása volt. – A horvátokat és a szlovéneket amputálni kell.

Ennek a Zágráb melletti kis falunak a neve alighanem belekerül a horvát történelembe. Pedig létezéséről eddig még a zágrábiak legnagyobb része sem tudott. Zágráb egyik legkedveltebb kiránduló-

helyétől, a Maximirtól, mintegy két kilométernyire fekszik dél felé. Itt tartotta két hete a horvát parasztpárt nagygyűlését, melynek részletei és jelentősége csak most kezdenek kibontakozni a maguk teljességében.

A Borongaj nevű erdőcske mellett terül el Vukomerec óriási mezősége. Ide hívta össze Radics híveit, hogy a szkupstina összeállításának előestéjén kifejtse álláspontját. Napokon át érkeztek az ország minden részéről a horvát parasztlakosok vonaton, kocsin, lovon és gyalog. S bár a gyűlés napján esős-szeles idő volt, közel százezer ember várta órák hosszáig a vezért. Ekkora tömeget Zágráb fennállásának másfél évezrede óta nem látott. Mintha a népvándorláskorabeli jelenségek ébredtek volna újra életre, mintha táborba szállt volna a horvát nemzet, hogy döntsön sorsáról, s aztán ha kell, fegyverrel is azonnal végrehajtsa határozatait. Katonai táborra emlékeztetett az a példás rend és fegyelem, amelyben a gyűlés lezajlott. Oly tömeg volt itt együtt, melynek ellenállni Zágrábban senki sem tudott volna. A gyűlés résztvevői tízezerszámra vonultak keresztül a fellobogózott Zágrábon, de rendbontás nem volt.

Ismeretesek a zágrábi és belgrádi tárgyalások, melyek a vukomereci népgyűlést megelőzték. Utólag kiderült, hogy Radics delegátusainak Belgrádba küldését a radikális párt kezdeményezte. Szupiló kísérletének bukása után előbb Popovics Volja radikális képviselő járt Radicsnál, azután Peles Dusán, aki azóta a szkupstina ideiglenes elnöke lett. Ők, valamint Csimics zágrábi királyi helytartó, bírták rá Radicsot, hogy belemenjen a radikálisokkal való újabb tárgyalásokba, holott lapjában már bejelentette a velük való teljes szakítást. Pasicsék, úgy látszik, antantnyomásra erőltették ennyire a dolgot. Hitelesnek Játszó hírek szerint Anglia és Franciaország interveniált Belgrádban a szerb-horvát kiegyezés érdekében. Érthető, hogy különösen Franciaországban, mely állam középeurópai politikájának egyik oszlopa a délszláv állam, a szerb-horvát antagonizmus egyre erősebb kiélekedése aggodalmakat ébreszt és mindenképpen meg akarja akadályozni az SHS királyság széthullását. Francia és angol részről Radicsra is nyomást gyakoroltak, amit a vezér lapjában jelzett is. Scotus Viator zágrábi útját is ezzel hozzák összefüggésbe.

Radics delegátusait Csimics kísérte Belgrádba, ahol hivatalos autó várta őket és a kormány, radikális párt és sajtó a legnagyobb előzékenységgel bánt velük. Macsek, aki középszerű ügyvédnél többnek alig mondható és Krnjevics, aki viszont politikai tapasztalatok nélküli fiatalember – itt bosszulja meg magát, hogy Radics az intelligenciát háttérbe szorítja pártjában –, láthatólag meg voltak hatva a nagy figyelemtől és a külsőségekből a dolgok lényegére túlzott optimizmussal vontak következtetéseket. Nyilatkozataik viszont Pasicsékban növelték azt a meggyőződést, hogy Radicsot holmi csekélységekkel,

megvesztegető külsőségekkel le lehet szerelni. Ezért siettek visszahozni Macsekék látogatását és alkalmazkodtak a külsőségeket illetően fenntartás nélkül Radics óhajtásaihoz. Gyuristics még azt is szótlanul túrta, hogy Radics Szpáhóékat Zágrábba hívta, holott a radikális párt Boszniát szerb tartománynak tartja és nem hajlandó Szpáhóval oly módon tárgyalni, mint Radiccsal és Koroseccel. Gjuristics emiatt Belgrádban támadásokban is részesült.

Gjuristics, Radics és Korosec tárgyalásai hamarosan tisztázták a helyzetet, hogy nincsen ok egyik oldalon sem optimizmusra. Amiben meg tudtak egymással egyezni, az kevés reális tartalommal bíró általánosság. Mégis mert ez általánosságok is némi kilátást nyújtottak a további tárgyalások sikerei felé, írásban foglalták őket. A négy példányban kiállított egyességből egyet Radics, egyet Korosec, egyet Szpáhó kapott, a negyediket elvitte Gjuristics Pasicsnak, aki azt azonnal zsebre vágta és kijelentette, hogy ez alapon nem tárgyal tovább. Pasics a miniszteri tárcák számáról és más ilyesmiről várt megegyezést, ehelyett írásban kapta, hogy a radikálisok nem gondolnak erőszakra. Pasicsnak és pártja sok tagjának az a benyomása, hogy Radics nem akar előállni összes kívánságaival, hanem apródonként óhajtja az engedékenység terére csábítani őket s mikor felégetik maguk mögött a visszavonulás hidjait, akkor egyre súlyosabb követelésekkel fog fellépni. Hogy ennek a lehetőségnek útját vágja, határozta el magát Pasics a tárgyalások megszakítására és bízta meg Markovics igazságügyminisztert és a Zágrábból hazatért párttitkárt Janyicsot, hogy vegyék fel újra a demokratákkal a tárgyalások fonalát. Markovicsék még aznap összeültek Pribicsevicscel és szűkebb híveivel Kumanudi és Lukinics exminiszterekkel.

Mikor Radics délelőtt tizenegykor államfőket megillető pompával kivonult Vukomerece, ahol százezer torokból szállt fel az égre a horvát himnusz, akkor már ismerte a legújabb fordulatot és aszerint beszélt híveinek. Beszéde tipikus rádicsi demagógia, de ma már ott tartunk, hogy Radics minden szavának nagy jelentősége van. A horvát Dózsa György, Grubec Mátyás dicsőítésével kezdte, aki szerinte háromszázötven évvel ezelőtt az ő humanizmusát és pacifizmusát hirdette. A „bolond urak” hiába végeztették ki Grubecet, mert az ő ezsméi mégis győztek: hiábavaló minden erőszak a pacifista horvát parasztköz társaság ellen. Ezt üzenté ő meg Belgrádba Macsek útján. Es a radikális párt esze, Jovanovics Ljuba, erre azt felelte, hogy a szerbek mindig tudták, hogy a horvátok más nemzet, mint ők, hogy a horvát nemzet nem mond le jövőjéről, de jöttek a horvát „urak”, Trumbics, Drinkovics, Tomljenovics, Szmodalka és az ellenkezőt állították. Így lettünk egy állammá, mondta Jovanovics és most nem csinálhatjuk a dolgot vissza. Radics szerint Jovanovics e szavai elárulják, hogy okos ember, de politikailag mégis „számár”. Ez a népies megjegyzés nagyon tetszett Vukomerecen, de nagy felháborodást okozott Belgrádban s

azóta sem győzik magyarázni Radics és különböző horvát filológusok, hogy a politikai számár nem számár.

Nekünk olyan politikusokkal van dolgunk, fejtegette tovább Radics, akik bajonetekre és nem a jogra támaszkodnak. De ki tud velünk erőszakkal elbánni? Senki más, csak az utolsó ítélet napja. Mi négy éve keressük velük a megegyezést, s ők mindig erőszakkal próbálnak felelni. Most is azt akarják, hogy a megegyezést azzal kezdjük, hogy adjuk fel meggyőződésünket és ismerjük el a nyakunkra tolt királyságot. Hát a királyság túséréséről a külföld felé lehet beszélni, de Zágrábban többé soha királyi kormány nekünk nem fog parancsolni. Mi nem fogunk katonákat adni egy királynak, akit nem mi választottunk. – Bár Radicsnak ez a felfogása nem volt ismeretlen, mégis kínos megdöbbenést okozott Belgrádban, hogy a parasztvezér ismét ily élesen hangsúlyozza köztársasági programját.

Ezután a tárgyalásokról mondott el részleteket. Boszniáról a radikálisok nem voltak hajlandók tárgyait, mert az szerb föld. Ezzel szemben megállapítja, hogy Bosznia muzulmán-horvát többséget választott, hogy a szerbbarát Maglájics egyetlen mandátumot sem kapott, Szpáhóra azért szavaztak a muzulmánok, mert zágrábi orientációt hirdetett. Szpáhó tizennyolctagú képviselői táborában tizenhatan vallják magukat fenntartás nélkül horvátoknak, ketten nem foglaltak végleges álláspontot a nemzeti kérdésben, de szerbnek senkisé mondja magát. A muzulmánok most a mi tudtunkkal és megbízásunkkal mentek Belgrádba, folytatta, de eljöhét az idő, mikor ott kell hagyniok a szkupstinát és le kell „köpniök” a szerb miniszteri széket. Jegyezzék meg a muzulmánok, hogy annyit fognak elérni, amennyi bátorságuk van, ha újra szerb igába hajtják fejüket, nekünk kellemetlenséget okoznak, de magukat tönkre teszik. A muzulmánok bátortanságának ez eléggé érthető megrovása után megdicsérte Korosec és a szlovének elszánt magatartását.

Ezután áttért a nemzetközi helyzet megvilágítására. A horvát nemzet kis nemzet, nagy nemzetek barátságát kell keresnie. „Soha Európa nem volt olyan ostoba, mint ma.” Imperializmusuk miatt nem lehet az olaszokra és a franciákra gondolni. Az oroszok testvéreink, bármilyen kormányuk legyen is. A németek a világ legbecsületesebb és legmunkásabb népe, az ő barátságukat keressük, ha nem lesznek császári királyi katonaállammá. A német bölcseségtől és belátástól várja a horvát nemzet és kultúrája értékének felismerését, felismerését annak, hogy mily magasan áll Belgrád felett. Ezzel a német nemzettel együttérez a horvát utolsó lehelletéig. – Nehéz megérteni, hogy mi célja volt Radics e külpolitikai exkurziójának. Belgrádnak mindenestre megkönnyítette azt a munkát, hogy Radicsot és mozgalmát az ántánt előtt az új európai világrrend veszedelmének tüntesse fel.

Ha Európa megtanulja becsülni a horvát nemzetet, fejtegette a parasztvezér, akkor meg fogja érteni, hogy a horvátok nem felejtik el

Belgrádnak harmincezer horvát paraszt megbotozását csupán csak köztársasági meggyőződésük miatt. Soha nem lesz többé egy horvát sem, aki azt fogja mondani, hogy a horvát és a szerb egy nemzet. „A bakó és áldozata nem lehet egy.” Tudjuk, hogy a szerb paraszt e gazságokért nem felelős közvetlenül, de közvetve igen, mert soha nem tiltakozott ellenük. Ezért oly nehéz megegyezni bármilyen szerb politikussal is. A szerbek azt hiszik, hogy holmi miniszteri székekért mi lemondunk köztársaságunkról, horvát államunkról, de miért nem mondanak le ők, ha egyik vagyunk, az ő királyukról és szerb államukról? Nehéz a szerbekkel megegyezni, mert Belgrádban ötven család, egy kapitalista rabló, cincár banda rendelkezik, mely karmai közt tartja az egész országot, hogy kifoszthassa. Ez a banda küldi ránk az orjunásokat, de megtörténhetik, hogyha az orjunások egy faluba mennek, többé onnan nem jönnek vissza. Ha hadsereget küldenek ellenünk, „erre is van orvosságunk, de hogy milyen, azt nem mondjuk meg.

Pasicról azt írja az angol sajtó, hogy balkáni, hogy erőszakoskodó, hogy nem lehet neki hinni. Ez a Pasic Nagyszerbiát ígért a szerbeknek és Eszhaéziát, – az SHS kigúnyolása – csinált. Ez a Pasic Európának a délszlávok felszabadítását ígérte és el akarja sikasztani a horvát államot. A horvát nemzet elismeri az ő megkérdése nélkül csinált délszláv egységet, mert Európa csinálta, de nem ismeri el, hogy e nemzetközileg megállapított területen Belgrád a saját kénye és kedve szerint centralizálhasson. Mert elismerjük a délszláv egységet, azért vagyunk hajlandók tárgyalni a szerb többségi párttal. A radikálisok azt mondják, hogy szeparatisták vagyunk. Persze, hogy azok vagyunk, mi magunk akarjuk saját államunkat berendezni és magunk akarjuk megállapítani, mi maradhat közös ügynek. Megmondta a radikálisoknak, hogy csekély politikai bölcseséget árulnak el, mikor négy év alatt csak egyszer jutottak el Zág-rádba. Megmondta nekik, ha még mindig nem ismerik fel a helyzetet, írának ki új választásokat és győzni fog a Vojvodinában, Macedóniában, sőt Szerbiában is. Három dolgot fog ő megmagyarázni az új választásokon mindenkinek: hogy a gumigolyók (szavazó golyók) erősebbek az ólomgolyóknál, az eke erősebb a bajonettnél és a szellem erősebb a testnél. A szerbek idegen erőszak ellen harcoltak, mi hazai erőszak, csalás és igazságtalanság ellen. Felhívjuk a szerb testvéreket, tartsanak velünk, különben bekerítjük őket. Mi igenis megegyezést akarunk, de nem a szerb királlyal, hanem a szerb néppel, hogy mi lesz a szerb királlyal, az a mi egységünktől függ.

Ez a kivonat természetesen csak halvány mását adja a sajátos kamatú rádicsi ékesszólásnak, melynek teljes élvezetéhez horvát parasztnak kell lenni. Akkor azok a közismert rádicsi gondolatugrások, ellentmondások, kiszólások valahogyan eltűnnek és csak a parasztot fanatizálni tudó agitátor verhetetlen logikája marad meg. Akár-

milyen szépséggel is fogadjuk Radics minden szavát, akármilyen kevésbé vegyük is komolyan színpallosogató demagógiáját, e beszédből világos, hogy Radicsal alkudozni ugyan lehet, de tessék-lássék engedmények alapján vele kiegyezni nem lehet.

A gyűlésen még sokan szónokoltak, köztük a Horvát Egyesülés Pártja nevében Szrkulj volt zágrábi polgármester is, de e beszédek érdektelenek. Radics zárószavaiban kiátkozta a horvát nemzetből (!) Drinkovicsot, a Horvát Egyesülés elnökét és két hercegovinál parasztpárti képviselőt, Kordicsot és Mlinaricsot, mert az ő kijátszásával választatták meg magukat. Kijelentette, hogy amíg a szerbek nem teljesítették a tárgyalások előfeltételeit, tisztességes kormányzatot nem létesítenek és meg nem szüntetik a törvényellenességeket, addig nem áll velük szóba, ami nem teszi azt, hogy szükség esetén nem megy Belgrádba a kormány megbuktatására.

A vukomereci gyűlés közvetlen következménye a kormány lemondása volt. Pasics nem azért szokott lemondani, hogy menjen, hanem azért, hogy újra jöhessen. A kormány lemondása-szükséges volt, hogy a parlament elnapolható legyen, mert a parlamentben Radicsék távollétében is a leszavazás veszedelmesen fenyegeti Pasicsot. Az első erőpróba, az elnökválasztás ugyan a kormány javára ütött ki, amennyiben Peles 128 szavazatával szemben a demokrata Pécáics 47, a muzulmán Hrasznicza, akire a szlovének is szavaztak, 40, a földművespárti Lázics 11 szavazatot kapott, míg 3 szavazólap üresen maradt, de a többség éppen nem nagy (128-102) és ez is csak a németek, a dzsemijet, a román és a nagy-szerb képviselő szavazataival jött össze és nincs arra garancia, hogy ezek holnap nem az ellenzékkel szavaznak-e.

A két hét óta folyó kormányalakító tárgyalások egyelőre négy lehetőséget vetettek fel. Az első, amire Belgrádban a vukomereci gyűlés hatása alatt elszánták magukat, a radikális-demokrata koalíció feltámasztása, esetleg kiegészítve a szerb földművespárttal. Ez a pribicsevicsi politika diadalát jelentené, a szélső harcot a revizionista blokk ellen. Radics megmondta, hogy ez polgárháborút vonhat maga után, Korosec és Szpáhó kilátásba helyezték, hogy ez esetre otthagyják a parlamentet és Davidovics is vonakodik e koalícióban résztvenni. A második kombináció egy Pasics-Davidovics-Korosec-Szpáhó-kormány esetleg Davidovics kikapcsolásával. Korosec és Szpáhó kissé megriadtak Radics vukomereci beszédétől, hangsúlyozták monarchista érzelmeiket. Radics is elárulta, hogy a revizionista blokkon belül ellentétek vannak, hiszen ezért dorgálta meg nyilvánosan a muzulmánokat, ebből némelyik azt következtette, hogy a revizionista blokkot szét lehet ugrasztani és Korosecet és Szpáhót némi koncessziókkal ismét Belgrád szolgálatába lehet hajtani. Mióta az orjúnások Zimonyban több muzulmán képviselőt hatósági asszisztenciával megverték, egyre csökken a remény, hogy e tervből lehet valami. A harmadik kombi-

náció homogén radikális kormány, mely újra próbálkoznék Radicssal egyezkedni. A negyedik lehetőség Davidovics megbízatása, aki új alapokon tárgyalna egyrészt a radikálisokkal, másrészt a revizionistákkal. Jóslásokba bocsátkozni nem hálás dolog. Az azonban bizonyos, hogy amíg a vukomereci beszéd közvetlen hatása alatt az erős kéz kormányának a terve nyomult előtérbe, addig a beszéd tartalmának és súlyának teljes átértése után ismét a megegyezéssel politika kilátásai erősödnek. Egyre többen jönnek rá arra az igazságra, amit Prótics hirdetett a *Radikálban*, hogy lehet Radics akármilyen ember, de mögötte áll a horvát nemzet, lehet erőszakkal és választási geometriákkal a parlamentből kizárni Radicsot, ez azonban semmit sem fog változtatni azon a helyzeten, hogy mögötte milliók vannak. Tehát meg kell egyezni vele – vonja le a konzekvenciát Prótics – tehát ki kell a horvátokat és a szlovéneket amputálni, felelt erre a *Vréme*. Magyar Külpolitika és Világgazdaság, 1923. április 29.

A MAGYAR-HORVÁT UNIÓ FELBOMLÁSA.

Az 1918-i év őszen bekövekezett nagy világlomlás közben Horvátország elszakadása Szent István koronájától nem részesült a magyar közvélemény részéről abban a figyelemben, melyet a magyar-horvát symbiosis megszűnése megérdemelt volna. Számomra, bár tíz év óta riadtan láttam közeledni e napot, 1918. okt. 29-e volt életem legnagyobb megpróbáltatása ... A regeneráció útja felé a multak tényeinek megismerése az első lépés. Itt az ideje, hogy megkísértsük higgadtan mérlegelni egy nyolcszázéves állami kötelék szétbomlásának végzetes körülményeit, okait és következményeit.

I.

1918. október 29-én a horvát sabor a *szerb* dr. Medakovic Bogdán elnöke alatt a *szerb* Pribicevic Szvetozár indítványára egyhangúlag a következő határozatot hozta:

„A horvát országgyűlés a népek teljes önrendelkezési joga alapján, amely jogot ma már valamennyi hadviselő hatalom elismerte, elhatározta:

„1. Minden eddigi közjogi összeköttetések és kapcsolatok egyrészt a Horvát-Szlavón és Dalmát királyság, másrészt a Magyar királyság és az Osztrák császárság között megszakítatnak. Ertöröltetik tehát és semmisnek *mondatik ki különösen a horvát-magyar* kiegyezés (az 1868. évi I. t.-c.)¹ és ugyanígy eltöröltetnek és semmisnek mondatnak ki e kiegyezésnek minden későbbi kiegészítései vagy reví-

¹ Ez a magyar 1868: XXX. törvény.

ziói, úgy hogy mától fogva Dalmáciának, Horvátországnak és Szlavóniának a Magyar királysággal nincsenek sem jogilag, sem tényleg állami közös ügyei.

„2. Dalmácia, Horvátország, Szlavónia és Fiume Magyarországgal és Ausztriával szemben teljesen független államnak kiáltatik ki, mely a modern nemzeti elv és a szlovének, horvátok és szerbek nemzeti egysége alapján belép a szlovének, horvátok és szerbek nemzeti souverain államába, amely e népnek egész ethnographiai területén alakul meg, minden tekintet nélkül azokra a tartományi és állami határookra, melyek között ma a szlovén, horvát és szerb nemzet éi.

„Az egész egyesült szlovén, horvát és szerb nemzet általános alkotmányozó nemzetgyűlése fog előre megállapított qualificált többséggel, mely minden majorisatiót teljesen kizár, véglegesen dönteni a szlovének, horvátok és szerbek teljes egyenrangúságára épített államunknak mind kormányformájáról, mind belső szervezetéről.”²

A sabor ez utolsó ülésén megszavazott egyéb országos határozatok közül közjogi jelentőségű még a következő, melyet dr. Pavelic Antal képviselő indítványára fogadtak el:

„A sabor, mint Horvátország, Szlavónia és Dalmácia királyságok képviselte, a Nemzeti Tanács e hó 19-i hirdeSményét magára nézve kötelezőnek tekinti és kijelenti, hogy elismeri a szlovének, horvátok és szerbek Nemzeti Tanácsának legfőbb hatalmát.”³

A *szlovén* Korosec Antal elnöklete alatt megalakult Nemzeti Tanács okt. 19-iki hirdetménye tudtul adja, hogy valamennyi délszláv politikai párt bizalmából átveszi a nemzeti politika irányítását. Elvül mondja ki, hogy a szlovének, horvátok és szerbek teljes egysítését kívánja egy souverain államban, ennélfogva elutasítja az október 16-i osztrák császári manifestumban contemplait részleges megoldást.⁴ A Nemzeti Tanács azt tartja, hogy a teljes délszláv egység az európai béke legjobb garantiája; biztosítja a szomszédos államok kereskedelmi útját a tengerhez a délszláv állam területi integritásának és souverainitásának megóvása mellett.⁵

Nem volna sok értelme az országos határozatokat a magyar közjog szempontjából bírálat alá venni. Szükségesnek véljük mégis megjegyezni, hogy az országos határozatok meghozatalakor a Károlyi-forradalom még nem fordította fel a magyar közjogot. Sem a Wekerle-

² Sisic Ferdo: *Dokumenti o postemku Kraljevine SHS*. Zagreb, 1920. 8°, 2, 329, VI. 1. Az idevágó rész 195-196. 1. Sisic könyve ellen ugyan igen súlyos kifogások merültek fel, de egyelőre a délszláv egység megalakulásának ez a legteljesebb okmánytára. A fordítás itt és alább mindenütt az enyém.

³ Sisic id. műve 201. 1.

⁴ Ez a manifestum az osztrák-délszlávok egyesülését tette volna lehetővé (Sisic 176-7. 1.). IV. Károly király a továbbiakat úgy képzelte, hogy ez az Osztrák-Jugoszlávia egyesülhet Horvátországgal és Boszniával Szent István koronája alatt. L. Windisehgraetz L.: *Vom roten zum schwarzen Prinzen*. Berlin, 1920. 459. 1. 8°, idevágó rész 306., 321., 364. 1.

⁵ Sisic 179-181. 1.

kormány, sem a Károlyi-kormány, sem a magyar országgyűlés kísérletet sem tettek e határozatok jogérvényének kétségbevonására. A megalakulóban volt Hadik-kormány a horvát miniszteri iárcát be akarta tölteni, ami a tiltakozás jele lett volna, de ez a kormány nem vehette át a közhatalom gyakorlását. A Károlyi-kormány a horvát miniszteri tárca megszüntetésével és lóként azzal, hogy Ballá Aladárt a zágrábi Nemzeti Tanácshoz követül küldte és Ballá követi minőségében nov. 9-én a zágrábi Nemzeti Tanác előtt tarlóit beszédében a magyar népkormány nevében üdvözölte „a teljesen szabaddá lett souverain délszláv államot”,⁶ Magyarország nevében még a trianoni béke előtt elismerte Horvátország elszakadását. Volenti non fit injuria.

A horvát országos határozatok jogforrásául nem is a magyar közjogot jelölik meg, hanem a népek önrendelkezési jogát, melyet akkor már az Osztrák-Magyar Monarchia is elismert, sőt október 28-án a csehekre és délszlávokra nézve elfogadta Wilson külön tételeit is. Wilson Csehszlovákiát hadviselő államnak nyilvánította, míg a délszlávokra nézve Lansing október 18-iki jegyzéke azt mondja, hogy az Egyesült-Államok „a legmesszebbmenő módon elismerték, hogy a délszlávok nemzeti vágyai a szabadság után jogosak. Ezért az Elnök e népek egyszerű autonómiáját nem ismerheti el a béke alapjául, hanem azt kell kívánnia, hogy ők legyenek és nem Ő, bírák abban, hogy az osztrák-magyar kormány milyen actiója fogja kielégíteni e népek kívánságait.”⁷ Ez még mindig nem az elszakadás, hiszen kifejezetten a Monarchia actiójáról van szó.

A népek önrendelkezési jogával elméletileg foglalkozni nem tartjuk hivatásunknak. Gyakorlatilag boldogulni fogunk akkor is, ha csupán azt állapítjuk meg, miként fogta fel e jogot az elszakadást kimondó sabor és e felfogás szempontjából tesszük bírálat tárgyává a sabor eljárását. Pribicevic sabori beszédében a népek önrendelkezési jogáról azt mondja, hogy az „minden legitimitást lerombol és hogy az „constitutiv elv, melynek alapján ma államok keletkeznek és régi tehetetlen állami organismusok omlanak össze.”⁸ Pribicevic és a horvát sabor felfogása szerint tehát a népek önrendelkezési joga azt jelenti, hogy a nemzetek szabad elhatározását nem korlátozhatják átörökölt hagyományok, történeti fejlődés folytán kialakult állami és közjogi berendezkedések, előírt formák. A nemzetnek több joga van, mint eddig volt, túlteheti magát a régi világ törvényein és szokásain, akaratát szabadabban gyakorolhatja. A népek önrendelkezési jogánál a legfőbb probléma az, hogy valóban a nemzet akaratnyilvánításával van-e dolgunk, az akaratnyilvánítás formája és módja lényegtelen kérdés.

⁶ Sisic 243-5. I.

⁷ Sisic 179. és 188. I.

⁸ Sisió 197. 1.

Ha azonban figyelemmel kísérjük az országos határozatok fogalmazását, a sabori beszédeket és a későbbi fejleményeket, azt kell tapasztalnunk, hogy a horvát közvélemény a népek önrendelkezési jogát nem látta ellentétben állónak a horvát közjoggal. Úgy fogták fel a dolgot, hogy a népek önrendelkezési joga megszabadítja a horvát közjogot azoktól a béklyóktól, melyeket reá a dualismus és a magyar-horvát unió rakott, de magát a horvát közjogot nem törli el. Talán úgy lehetne e felfogást meghatározni, hogy a horvát közjog a népek önrendelkezési jogának elvi alapjára helyezkedett.

Az első kérdés, amit feltehetünk, hogy a sabori határozatok valóban a horvát nemzet akarattnyilvánításai-e?

A sabor határozatait egyhangúan hozta, az egyes pártok szónokai kifejezetten azonosították magukat az országos határozatokkal. Mihailovich Antal, a horvát bán, az országos kormány nevében külön is csatlakozott a határozatokhoz. Ez azt mutatná, hogy a horvát közvélemény pártkülönbség nélkül sorakozott fel a határozatok mögött. E látszólagos nagy egyhangúság a valóságban azonban egy kicsit másként fest. A sabor több tagja tüntető távollétével fejezte ki tiltakozását. A virilisek közül csak Bauer Antal zágrábi érsek és Marusic József zenggi püspök volt jelen. Nem volt ott br. Skerlec Iván volt bán, unionista képviselő sem, utóbb le is mondott mandátumáról.⁹ A báni kormány tagjai közül nem jelent meg dr. Kriskovic Vince vicebán, koalíciós képviselő, a jogpártnak pár napja lemondott elnöke, dr. Frank Ivo jogpárti képviselő, a hajdani pártvezér fia, később a horvát emigráció vezére, dr. Pazman József egyetemi tanár és dr. Kis Vuk jogpárti képviselők. A jogpárt jóformán az utolsó percben csatlakozott a határozatokhoz, de annyira érezte, hogy ezzel ellentétbe került egész múltjával, hogy a párt új elnöke, dr. Prebeg Vladimir, a saborban a párt feloszlását is bejelentette. Az unionisták az utolsó napokig a magyar-horvát unió mellett voltak és a saborban ők is bejelentették feloszlásukat.¹⁰ A kormánytöbbséget képviselő horvát-szerb koalíció az utolsó hetekig támogatta a magyar-horvát kiegyezés alapján kormányzó Mihailovich-kormányt. Mihailovich maga még egy nappal az elszakadás előtt kihallgatáson volt IV. Károly királynál és sírva biztosította őt hűségéről. Végeredményben csak a Starcevic-párt volt évek óta és a Radic-párt hónapok óta az elszakadás mellett, de e két párt együttesen is csak a mandátumok egyhatodával, hozzájuk számítva a koalíció és jogpárt dissidenseit, a mandátumok egyötödével rendelkezett. Mindezek a körülmények eléggé problematikusá teszik a sabori határozatok egyhangúságának értékét.

⁹ Hrvatska Drzava, 1918. nov. 30.

¹⁰ Gr. Pejachevich Tivadar titkos tanácsos ós fia, Marko, mindketten unionista képviselők, a zöld káder miatt nem tudtak Zágrábba menni, de nevükben dr. Silovic József képviselő külön bejelentette csatlakozásukat az országos határozatokhoz. L. Sisc 204. 1.

Ne feledjük még el, hogy a sabort 1913. december 16-án választották meg, amikor még egészen más körülmények voltak, úgy hogy a horvát választók nem adhattak képviselőknek ilyen határozatok hozatalára mandátumot. Különben is mindössze hat hét választotta el a sabort mandátuma lejáratától és a sabor egy új választójog megalkotásával már elvesztette létjogosultságát. Ilyen viszonyok közt nagyon kétséges, hogy 1918. október 29-én beszélhetett-e a sabor a horvát nemzet nevében, illetőleg, hogy a sabor határozatai valóban kifejezték-e a horvát nemzet akarátát.¹¹ Ha a bel- és külpolitikai helyzet indokolta volna azt, hogy ez az antiquált sabor usurpálja a horvát nemzet önrendelkezési jogát, a sabori határozatok megerősítését legalább utólag kellett volna megszerezni, akár referendum, akár új saborválasztás útján, ami azonban nem történt meg.

Ha most már a sabori határozatokat tartalmilag vesszük vizsgálat alá, a népek önrendelkezési jogával való súlyos visszaélések egész sorozatát állapíthatjuk meg. Az országos határozatok Horvátország, Szlavónia, Dalmácia és Fiume területét új államnak decretálják. Sem Dalmácia, sem Fiume a saborban képviselve nem voltak, az ő sorsukról határozni a sabornak tehát önrendelkezési alapon joga nem lehetett. Mind az érvénytelennek kimondott magyar közjog, mind a horvát közjog jobban biztosították a horvát nemzet jogait Dalmáciára és Fiuméra, semmint az önrendelkezési jog. A sabor itt a horvát közjog alapjára helyezkedett, de vissza is élt vele, hiszen mind a magyar, mind a horvát közjog biztosították Dalmáciának és Fiumének azt, hogy közjogi helyzetükben az ő beleegyezésük nélkül változás nem állhat be. Meg kell még állapítanunk, hogy a Muraközről a sabori határozatok hallgatnak, ami annál feltűnőbb, mert a Muraköz „visszacsatolását” a Starcevicianus ideológia folyton követelte. Ennek oka az, hogy a Muraközre nézve csak az absolutizmus császári rendelkezése lehetett volna jogforrás.¹² Leszögezzük, hogy az utolsó horvát sabor nem igényelte Muraköz birtokát, Muraköznek a délszláv államhoz történt csatolása a horvát sabor felfogása szerint tehát csak hatalmi és nem jogi tény.

A népek önrendelkezési jogával a legsúlyosabb és a horvát nemzetre nézve legvégzetesebb visszaélést a sabor a souverainitási kérdésben követte el. Ugyanakkor, mikor az önrendelkezési jog alapján a sabor kikiáltja a souverain horvát államot, elismeri a Nemzeti Tanács „legfőbb hatalmát. Kérdjük, hogyan folyik az önrendelkezési jogból az, hogy a törvényhozó testület a nemzet hozzájárulása nélkül egy tőle nem függő testületre ruhazza a legfőbb hatalmat? Ráadásul, egy

¹¹ Trumbic Antal 1924. nov. 2-án tartott salonai beszédében tagadja, hogy a sabor a népakarat kifejezője lett volna, mert nem az általános választójog alapján ült össze (Obzor, 1924. nov. 7.).

¹² Az 1861: XLII. horvát törvényre nem hivatkozhattak, mert ez a király személyének, a koronának és a koronázási aktusnak közösségét elismeri.

olyan testületre, mely önhatalmúlag alakult meg, tagjait saját maga nevezte ki.¹³ Egy olyan testületre, melyben a horvátok kisebbségben vannak, melynek elnöke is szlovén és az elnökségben a horvátságot egyetlen, ... politikus, Pavelic Antal fogorvos képviseli.

Az önrendelkezési jog kijátszásának egy külön fejezete a sabor és a Nemzeti Tanács viszonya. Az országos határozatokból nem lehet megállapítani, hogy mi az a „legfőbb hatalom”, melyet a sabor elismert. A Nemzeti Tanács úgy viselkedett, mintha a souverainitás korlátlanul reá szállott volna. Sisic felfogása szerint a Nemzeti Tanács egyrészt az uralkodó jogait bírta, másrészt a volt osztrák-magyar közös minisztériumok ügykörét látta el.¹⁴ Az egykorú horvát publicistica ismételten foglalkozott ezzel a kérdéssel; felfogása szerint a Nemzeti Tanács regentúra volt, mely átvette az uralkodói jogok gyakorlását, ez alapon nevezett ki három országos kormányt, a szlovént, a horvátot és a bosnyákot. A horvát publicistica sürgette egy, a külügyekre és hadügyekre kiterjedő hatáskörrel bíró közös minisztérium alakítását, követelte, hogy a Nemzeti Tanács által kinevezett báni kormány mutakozzék be a saborban, hangsúlyozta, hogy a törvényhozó hatalom, mind a volt horvát autonóm, mind a volt közös magyar-horvát ügyekre nézve a horvát sabort illeti meg és tiltakozott az ellen, mikor a szervezkedő délszláv hadsereget a Nemzeti Tanács törvényhozó hatalma iránt való hűségre is feleskették. Amint az *Obzor* megjegyezte: Mi azt hittük, hogy a Nemzeti Tanács bennünket az abszolutizmus alól szabadít fel és nem azt, hogy magának abszolút jogokat igényel.¹⁵ Dr. Horvát Rudolf, zágrábi egyetemi magántanár és volt radicianus képviselő, a horvát-kérdésről írt füzetében szintén a mellett tör lándzsát, hogy a Nemzeti Tanácsra csak az uralkodói jogokat ruházta rá a sabor. A sabor továbbra is Horvátország törvényhozó testülete maradt és törvénytelenség volt, hogy többet össze nem ülhett. Bizonyítja ezt azzal, hogy az október 29-i ülés végén a sabor elnöke a következő ülés idejét, ha bizonytalanul is, – „amikor a szükség kívánja” – de megállapította, a képviselők illetményeit tovább is fizették és a délszláv constituante megválasztása után a sabort királyi kéziratral külön feloszlatták.¹⁶ Mindebből világos, hogy sem akkor, sem később nem állott senki a horvát publicistikában azon az állásponton, hogy a Nemzeti Tanács törvényhozó testület lett volna.

¹³ Hrvoj Dragutin képviselő ezt magában a Nemzeti Tanácsban megállapította (*Hrvatsko Pravo*, 1924. nov. 30.). Trumbic meg idézett beszédében ezt mondja: „A horvát sabor fatális hibát követett el. A hatalmat meg kellett volna tartania saját kezében és azután tárgyalnia a szlovén és a szerb nemzettel. E helyett átadta legfőbb hatalmát egy bizottságnak, melyet nem a nép választott.” (*Obzor*, 1924. november 7.)

¹⁴ Sisic id. m. 264-265. 1.

¹⁵ L. különösen az *Obzor* 1.918. nov. 7-i és 8-i és a *Hrvatska Dr Sava* nov. 11-i vezércikkeit.

¹⁶ Horvát Rudolf: *Hrvatsko pitanje*. Zagreb, 1923. 12°, 62. 1., az idevágó rész 16-19. 1.

A Nemzeti Tanács elnöksége mindezzel keveset törődve teljesen magához ragadta a közhatalmat és minden más tényező megkérdezése nélkül intézte a bel- és külpolitikát. Legfőbb gondja a délszláv egység megalkotása volt. A sabori határozatok kimondották, hogy az 1918. október 29-én kikiáltott horvát állam be fog lépni a szlovének, horvátok és szerbek megalakulandó új államába. Ez a határozat megint szöges ellentétben áll a népek önrendelkezési jogával. A horvát nemzet megkérdezése nélkül egy elévült törvényhozó testület dönt számára idegen (Szlovénia, a Vojvodinának nevezett Dél-Magyarország) tartományokkal, sőt idegen államokkal (Szerbia, Montenegro) való egyesülésről. A legfőbb hatalmat gyakorló Nemzeti Tanács azonban e határozat alapján felhatalmazottnak érezte magát a délszláv egység megteremtésére. A határozatnak ugyan nagy fogyatkozása, hogy benne a sabor nem írta körül szerepét a jövőbeni államalkotó actusokban, ez azonban a Nemzeti Tanácsot nem hatalmazta fel arra, hogy a sabor alkotmányos ellenőrzését teljesen mellőzze. Annát kevésbé, mert az egyesülés kimondásakor magának a Nemzeti Tanácsnak több tagja, – Radics István, Hrvoj Dragutin, dr. Bertie Zivko, dr. Petricic Zivko – határozottan követelte, hogy a sabor ratificálja a Nemzeti Tanács határozatait.¹⁷

A délszláv egység kimondásakor a Nemzeti Tanácsot mindenestre kötötték azok a cautelák, melyeket a sabori határozatok az új állam megalkotására és megszervezésére nézve szabtak. Nevezetesen: 1. a délszláv államnak a szlovének, horvátok és szerbek teljes egyenrangúságán kell alapulnia; 2. a délszláv állam végleges szervezetéről az összehívandó közös constituante fog dönteni; 3. a közös constituante állapítja meg a kormányformát is; 4. a constituante határozatait minden majorisatiót kizáró és előre megállapított qualificált többséggel hozza meg.

A Nemzeti Tanács úgy kezdte meg egyesítő munkáját, mintha a sabor e határozatait tiszteletben akarná tartani. A Nemzeti Tanács elnöke, dr. Korosec Antal, még október 26-án kiutazott Genfbe, hol november 9-én Pasic Nikolával, a szerb kormány elnökével és dr. Trumbic Antallal, a háború alatt az antant oldalán működött Délszláv Komité elnökével aláírta az ú. n. genfi declarációt. A declaráció lényege az, hogy Szerbia és a Nemzeti Tanács alatt álló területek egyesülnek. Ez állam kormányformájáról és szervezetéről a közös constituante fog dönteni. Addig Szerbiában a szerb kormány, a volt Monar-

¹⁷ Sisic 277. 1. Horvát 21. 1. Radics Sljepan: *Put k seljuškoj republici*. Zagreb, 1923. 57 1. 8°, idevágó rész 43. 1. A legkövetkezetesebben a horvát jogpárt állott azon az állásponton, hogy a Nemzeti Tanácsnak nem volt joga az egyesülést kimondania, éppen azért minden, ami okt. 29-ike után történt, jogilag érvénytelen. (L. különösen a Hrvatska Misaó 1921. jan. 22., 29. és máj. 7-i cikkeit.) Prebeg, a párt elnöke és dr. Pazman József egyetemi tanár és képviselő a Nemzeti Tanácshoz annak idején írásbeli tiltakozást is adtak be az egyesülés kimondása ellen, amiért letartóztatták őket (Hrvatsko Pravo, 1924. okt. 29.).

chia részein a Nemzeti Tanács kormányoz. Nyolc pontban felsorolt közös ügyek – külügy, hadügy, kereskedelmi tengerészet, constituante előkészítése, felügyelet bizonyos autonóm ügyekre – vitelére közös kormány alakul, mely kormány tagjainak felét a szerb kormány, másik felét a Nemzeti Tanács nevezi ki. E közös kormány ideiglenes székhelye Párizs.¹⁸ Ez a megegyezés megfelel a sabori határozatok szellemének.

Egy hattagú közös kormány ki is jelöltetett, de a kormány nem alakult meg, miután a szerb kormány nem fogadta el a deklarációt. Az ügyis lemondásban lévő Pasic újból benyújtotta lemondását és új kormányát a deklaráció el nem ismerése alapján alakította meg.

A zágrábi Nemzeti Tanács a Genfben történekről csak késedelmesen és hiányosan értesült.¹⁹ Azonban egyrészt a Nemzeti Tanács kebelében történtek erős hatalmi eltolódások, másrészt belső és külső események a Tanács tagjainak egyrészében azt a meggyőződést érlelték meg, hogy az egyesülést Szerbiával sürgősen végre kell hajtani. Korosec külföldön – Genfben, majd Párizsban – volt, Pavelic ..... , aki nem volt tisztában céljaival, így a vezetést a horvátság egyik legádázabb ellensége, a szerb Pribicevic Szvetozár ragadta magához. Pribicevic elérkezettnek érezte az időt a nagyszerb törekvések megvalósítására. Őt nagyon kevésbé érdekelték a közjogi kérdések, a horvát nemzet hagyományai, ezeket mint „osztrák találmányokat” lenézte és megvetette. Előtte világosan lebegett a cél: a nagy szerb eszme megvalósítása minél előbb, bármilyen módon, tuskénbokon át. Sabori beszédében még kénytelen volt számolni a horvát politikai gondolkodással, hogy a Nemzeti Tanácsnak megszerezhesse a hatalmat, november elején azonban megkezdődött a szerb katonaság bevonulása Horvátországba és e hó közepén már Zágrábban is nagyszámmal voltak szerb katonák. Egy Protichoz intézett sürgönyében nyíltan desavualta Korosecet, azt állítván, hogy a Nemzeti Tanács nem hatalmazta ezt fel a közös kormány megalakítására.²⁰ Pribicevic, hogy Zágrábot megfélemlítse, a szerb katonaság segítségére megszervezte a zágrábi utcát, különösen az ú. n. *rasicát* a munkátlanul csavargó és pénzért mindenre kapható dalmát ifjúságot. Ezek terrorizál-

¹⁸ Sisic 236-241. 1. Miután a genfi deklarációból semmi sem lett, jelen cikkünkben nem foglalkozunk bővebben vele. Ma már világos, hogy Pašić azzal a tudattal írta alá az egyezményt, hogy nem lesz belőle semmi (1. különösen Pašić és Trumbić 1923. jún. 7-i és 10-i parlamenti beszédeit, *Obzor* 1923. jún. 9. és 13., továbbá Gjorgjević: *Srbija i Jugoslavija*. Beograd, 1922. 292 1. 8° munkája 189-216. lapjait és ehhez Protic Stojan pótlékait *Radikal* 1923. jan. 7-i szám). Gjorgjević, aki Pasic intímusa, azzal védelmezi őt, hogy a külpolitikai helyzet és különösen a francia kormány tanácsai kényszerítették, hogy minél előbb és bármi áron deklarálják az egyesülést. Egyebek közt elmondja, hogy gr. Andrassy Gyula Bernben angolokkal tárgyalt és pedig nem sikertelenül, a Monarchia megmentése érdekében, ezt az akciót fajt accomplikkkal kellett ellensúlyozni (id. m. 191. 1.).

¹⁸Sisic 267. 1. L. továbbá Pavelic egy cikkét *Slobodni Dom*, 1922, 30. sz.

¹⁹Gjorgjević id. m. 210. 1.

ták a lakosságot, sőt a Nemzeti Tanács tagjait is. Radicot pl. halállal fenyegették. Kapóra jött Pribicevicnek Isztria és Dalmácia olasz megszállása a Diaz-Weber-féle fegyverszüneti szerződés alapján. Az isztriai és dalmáciai politikusok egyrésze azt hitte, hogy ha Szerbiával egyesülnek, akkor az antant szövetségesei lesznek és az olasz megszállás megszűnik. Boszniában a szerb lakosság nyíltan követelte a Zágrábtól való elszakadást és a Belgrádhhoz való közvetlen csatlakozást. A bosnyák kormány e mozgalommal nem mert szembe fordulni. A horvát politikusokat aggasztotta a Horvát-Szlavonországok területén szervezett szerb separatista-mozgalom is, mely Szerem-megyében és Lika-Krbavában a Szerbiához való közvetlen csatlakozást propagálta. A Vojvodinának a Nemzeti Tanács alá való tartozása kezdettől fogva fictio volt és e tartomány ú. n. Nemzeti Skupstinája november 25-én, függetlenül a Nemzeti Tanácstól, ki is mondta az egyesülést Szerbiával. Ezek a körülmények mind Pribicevic javára dolgoztak.²¹ 1918. november 23-ára Pribicevic összehívatta a Nemzeti Tanács központi választmányát, hogy döntsön a Tanács két dalmát tagjának, dr. Krstelj Ivónak és dr. Smoldlaka Józsefnek indítványáról, a Szerbiával való sürgős egyesülésről. Két napi heves vita után, melyben Radic, Petricic, Bertic és Hrvoj fejtették ki a horvát álláspontot, a Nemzeti Tanács 27 szavazattal 1 ellenében kimondta az egyesülést Szerbiával.²² Radics hosszú beszédben követelte a Nemzeti Tanács plenumának és a horvát sabornak összehívását a határozat ralizálása céljából, de eredménytelenül. Radic a határozatot másnap a horvát parasztpárt zágrábi nagygyűlésen érvénytelennek mondatta ki, mire a Nemzeti Tanácsból kizárták. A horvát jogpárt meg november 29-én megmásítva egy hónappal előbb kimondott feloszló határozatát, kijelentette, hogy nem oszlik fel, mert a Nemzeti Tanács túllépte hatáskörét és elárulta a horvát ügyet.²³ Ismeretes, hogy a Nemzeti Tanács határozata és az egyesülés tényleges végrehajtása igen erős recensust keltett a horvát nemzet széles köreiből. Ennek következménye volt a december 5-iki zágrábi horvát tisztai puccskísérlet.

²¹ Ez adatokra nézve az egykorú horvát sajtón kívül l. Radics id. m. 18-2G. 1., Horvát id. m. 19-22. 1., Gjorgjevic id. m. 224., 234., 245., 248. 1., Pavelic id: cikkét, PaSic és Trumbic id. beszédeit, továbbá Jovanovic Slobodan belgrádi egyetemi tanár nagy közjogi munkáját: *Ustavno pravo Kraljevine SHS*. Beograd, 1924. 472 l. 8°, idevágó rész 8. l.

²² Sisic 268-278. l. Pribicevic nem engedte meg, hogy a Nemzeti Tanács üléseiről rendes jegyzőkönyvet vezessenek, így az ott törtétekről nincsenek egészen hiteles feljegyzések. Bertic és Hrvoj nem voltak a választmány tagjai, így ők nem szavazhattak. A nemmel szavazó Radic volt. Radic beszédét l. Radics id. m. 27-42. l. Hrvoj álláspontja az volt, hogy Horvátország tartózkodjék minden további lépéstől és a békekonzferencián önállóan vegyen részt. (Hrvatsko Pravo, 1924. nov. 8.)

²³ Radic id. m. 44-45. l., Horvát id. m. 23. l., Obzor 1918. nov. 30. Megjegyzendő, hogy az egyesülés rögtöni végrehajtása aggályosnak látszott a Nemzeti Tanács egyes délszláv érzésű horvát tagjai előtt is. Így dr. Barac Ferenc, zágrábi egyetemi tanár, azon az állásponton volt, hogy Trumbicék nélkül nem szabad határozni. Gjorgjevic id. m. 234. l.

A Nemzeti Tanács árulásainak sorozata ezzel még nincs befejezve. A november 24-iki ülés egy 28 tagú bizottságot küldött ki a Belgrádba való utazásra s ott a szerb kormánnyal való végleges megegyezésre. A 28 tagú bizottság munkájában mindössze hat horvátországi képviselő vett részt, ezek között is két szerb és egy cseh-szerb származású horvát. Ennek a bizottságnak a Nemzeti Tanács választmánya egy tizenegy pontból álló utasítást adott a szerb factorokkal való tárgyalásra. Az utasítások leglényegesebb pontjai: 1. a végleges alkotmányt és kormányformát a közös constituante hozza kétharmad szótöbbséggel; 2. a constituante legkésőbb hat hónappal a békekötés után ül össze, addig egy Államtanács gyakorolja a törvényhozó hatalmat, mely államtanácsnak tagja a Nemzeti Tanács minden tagja, a Délszláv-Komité 5 tagja és a szerb és a montenegrói skupstina által megfelelő számban választott képviselők; 3. az uralkodói jogokat ideiglenesen Sándor szerb trónörökös, mint régens gyakorolja; 4. a közös kormány a külügyet, a hadügyet, tengerészetet, pénzügyet és postaügyet intézi, a többi államügyekben az autonóm kormányok és törvényhozó testületek illetékesek. A közös kormánynak tagja 7 „Landsmann” államtitkár, akik egy-egy tartományt képviselnek benne (Szerbia, Montenegro, Vojvodina, Bosznia, Dalmácia, Horvátország, Szlovénia).²⁴ Világos, hogy ezek az utasítások nem azonosak a genfi deklarációval és nem is felelnek meg a saberi határozatok szellemének, de még valamennyire fenntartják az országos határozatok cauteláit.

Mikor azonban december 1-én az egyesülés kikiáltatott, az utasításoknak minden pontja kijátszatott.²⁵ Pavelic Antal beszéde, mellyel a szerb régenset üdvözölte, mélységesen hallgat arról, hogy a régens az uralkodói jogokat csak ideiglenesen gyakorolná, hallgat arról, hogy a constituante a kormányformáról is döntené, hallgat a közös kormány és államtanács összeállításáról, mindössze azt emeli ki, hogy az autonóm kormányok és törvényhozó testületek továbbra is érvényben maradnak. A régens válaszában hallgat ezekről is, viszont Pavelic-csel ellentétben, aki mindig délszláv *államról* beszélt, a régens a szerbek, horvátok és szlovének egységes *királyságának* megalakulását proclamaia ja.²⁶ A saberi határozatok cauteláiból és a Nemzeti Tanács utasításaiból tehát nem maradt meg semmi más, mint a tartományi kormányok ideiglenes fenntartása egyre fogyó ügykörrel és tekintéllyel.

²⁴ Sisic 275-276. 1.

²⁵ Trumbic megkésve bár, de tiltakozott a teljes egyesülés végrehajtása ellen. A Nemzeti Tanács vezetése alatt álló „államot” Magyarországon kívül elismerte Ausztria, Csehország és Szerbia. Olaszországban is volt erre hajlandóság. Trumbic azt szerette volna, hogy a békekonzferencián ez az „állam” külön legyen képviselve. (Gjorgjevic 200., 205., 211., 238., 253-257., 287.) Trumbic az Egyesült Államok segítségével meg akarta akadályozni a szerb hadak bevonulását is a Monarchia volt részeire. (U. o. 214.) Gjorgjevic id. m. elmondja, hogy Szerbia egyáltalán nem volt hajlandó tárgyalni a Nemzeti Tanács feltételeiről. (223. 1.)

²⁶ Sisic 280-283. 1.

1908. december 20-án Protic Stojan elnöke alatt megalakult egy húsztagú „közös” kormány, mely az államélet összes ágait felölelte, 1919. március 1-én összeült az ú. n. Ideiglenes Nemzeti Képviselő, mely merőben más elvek szerint volt összeállítva, sem mint azt a Nemzeti Tanács kívánta.

Érthető, hogy a Belgrádból hazatért bizottság még a Nemzeti Tanács válaszmányának sem mert beszámolni küldetéséről. Ehelyett Pavelic és Pribicevic december 3-án egy közleményt adtak ki, mely szerint a Nemzeti Tanács az egység kikiáltásával befejezte szerepét.²⁷ Ezt a közleményt, nehogy valaki renitenskedni próbáljon, aláírta Pesic szerb tábornok is, a Zágrábot megszállva tartó szerb csapatok parancsnoka. Pavelic saját pártjában, a Starcevic-pártban, december 12-én azzal indokolta a 28 tagú bizottság eljárását, hogy belgrádi tanácskozásaikon meggyőződést szereztek arról, hogy Horvátország számára csak két lehetőség van: vagy elfogadni a délszláv egységet abban a formában, ahogy az kikiáltatott, vagy kiszakadni a délszláv egységből és megalakítani egy négy vármegyényi horvát köztársaságot.²⁸ Ha valami. Pavelic ezen beszéde mutatja, milyen súlyos mulasztás volt plebiscitummal vagy legalább a horvát saborral nem ratifikálni a december 1-i egyesülést, hiszen az a kényszerhelyzet, melyben a horvátság Pavelic szerint volt, a népek önrendelkezési jogának a legteljesebb megtagadását jelenti, azon elv sárba tapodását, amely elvre a horvát törvényhozás október 29-i összes határozatait felépítette. A hasonlíthatatlanul kevesebb közjogi érzékkel bíró szerbség szükségesnek tartotta, hogy a december 1-i egyesülést a szerb skupstina ratifikálja, ellenben a közjogilag oly magas iskolázottsága horvátságba a Nemzeti Tanács elnökségének hozzájárulásával egyszerűen belefojtották a szót.²⁹

Bár a december 1-i régeni manifestummal az egyesülés de facto befejeztetett és bár az egyesülést a szerb skupstina elfogadta, az a tény, hogy az új államnak még nem volt alkotmánya, világosan mutatja, hogy a délszláv egység ideiglenes jellegű volt. Hogy az egyesülés végleges legyen, ahhoz szükséges volt a constituante összeülése és az alkotmány meghozása. A horvát sabor szempontjából szükséges volt továbbá, hogy az alkotmány az október 29-i országos határozatok előírása szerint hozassék meg, a népek önrendelkezési joga szempontjából pedig az, hogy az új alkotmányban valóban a horvát nemzet sza-

²⁷ SiSic 284.!

²⁸ Hrvatska Drzava, 1918. dec. 18.

²⁹ A szerb skupstina ratifikáló ülése dec. 29-én volt. L. Sisic 293-298. 1. Jovanovic Slobodan idézett közjogi munkájában (19. 1.) azt állítja, hogy a Nemzeti Tanács utasításainak nem volt kötelező jellegük, mert a Nemzeti Tanács nem magának tartotta fenn a ratifikálás jogát, hanem azt az Államtanácsra ruházta. Nem tudjuk, mi alapon állít ilyeneket Jovanovic. A Nemzeti Tanács seholsem ruházta másra a ratifikálás jogát és ha ezt tette volna, akkor is 1. a sabor erre sem hatalmazta fel, 2. az általa tervezett Államtanács soha nem hivatott össze.

bad akarata fejeződjék ki. Ha a végleges egyesülés valóban a horvát nemzet önrendelkezése lett volna, akkor a Nemzeti Tanács viselkedése ugyan sérelmes volna, de magát a délszláv egységet ez nem semmisítené meg.

1920. november 28-án választatott meg a délszláv constituante, mely 1921. június 28-án hozta meg a ma érvényben lévő ú. n. vidovdáni (Szt-Vid-napi) alkotmányt. Ez az alkotmány oly módon hozatott meg, hogy mind a sabor cauteláit, mind a népek önrendelkezési jogát a legnagyobb mértékben kijátszották. A kormányformáról a constituante egyáltalában véve nem dönthetett. Nemcsak azért, mert a királyi hatalom, mint a constituantétól független hatalom, tényleg fennállott, hanem mert a constituante házszabályait királyi rendelet oktrojálta, a királynak eleve megadatott az a jog, hogy a Constituante! feloszlatassa és a constituantén a képviselői jogok gyakorlását egy a királyra tett eskütől tették függővé. E miatt a constituantéban kezdetől fogva nagy volt az elégedetlenség s az összes nem-serb pártok, sőt a radikális és demokrata-pártok kivételével a szerb pártok is lázongtak.

A sabor kikötései szerint a constituante határozatait minden majorizációt kizáró módon előre megállapított kvalifikált többséggel hozza meg. Hogy mi értendő minden majorizációt kizáró kvalifikált többség alatt, azt a sabor elmulasztotta megállapítani, de a Nemzeti Tanács utasításai kétharmad többséget értenek alatta. Ez volt az álláspontja a-horvát Nemzeti Kubnak is, az egyetlen horvát nemzeti pártnak, mely a constituantén részt vett. Horvát Rudolf is így értelmezi. Az 1917-i korfui tanácskozásokon $\frac{2}{3}$ és $\frac{3}{4}$ többségről volt szó, a nélkül, hogy a kérdésben döntöttek volna. Maga Pasic Korfun még $\frac{3}{4}$ többséget is hajlandó volt elfogadni és határozottan elvetette azt az eszmét, hogy az alkotmány egyszerű többséggel, vagy oly többséggel szavaztassék meg, mely eggyel meghaladja valamennyi mandátum számának a felét.³⁰ Jovanovic közjoga azt magyarázza, hogy a kvalifikált többség annyit tesz, mint az összes mandátumok többsége. Szerb parlamenti praxis szerint egy határozathoz szükséges az ú. n. *quorum*, azaz, hogy a szavazásban eggyel több képviselő vegyen részt az összes képviselők számának felénél és hogy a leadott szavazatok abszolút többségét kapja meg az illető indítvány. A constituantének 419 tagja volt, a quorum tehát 210, amiből legalább 106 szavazatnak kell esnie az indítványra. Kvalifikált többség azt teszi, hogy bizonyos törvényeknek legalább ugyanannyi szavazatot kell kapniok, mint amekkora a quorum, tehát az adott esetben a vidovdani alkotmányra legalább 210 igennek kell esnie. Ez pedig megtörtént, hiszen az alkotmány 223 igen szavazatot kapott, 35 nemet, míg 101 képviselő nem

³⁰ Trumbic id. előadása. Obzor, 1923. jún. 30. Horvát id. m. 30-31. 1.

vett részt a szavazáson.³¹ Szerb parlamenti praxis azonban nem kötelezte a délszláv constituantét és a korfui tanácskozás után legkevésbé Pasic magyarázhatta ilyen módon a kvalifikált többséget. Hogy a sabor nem állapította meg, mit ért kvalifikált többség alatt, mindenestre súlyos mulasztás volt, de ez nem hatalmazta fel a belgrádi kormányt arra, hogy a vitás kérdést egyoldalúan, hatalmi szóval döntse el. Annál kevésbé tehetette ezt, mert amíg a vidovdáni alkotmány meghozására elegendőnek tartotta ezt a quorumos többséget, addig az alkotmány megváltoztatásához az alkotmány 126. §-a szerint $\frac{3}{5}$ többség és ezután egy új skupstina összehívása szükséges. Nem lehet azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy a vidovdáni alkotmány többsége miként verődött össze. A két kormánypártnak, a radikális és a demokrata pártoknak, 190 tagja volt, ebből is 8 macedón-muzulmán. Megszavazták az alkotmányt a bosnyák-muzulmánok (21), a szlovén földműves-párt (9) is. Azonban még az utolsó percben sem volt biztos a többség és órákig tartó alkudozások után nyerte meg Pasic szégyenletes adás-vétellel, vesztegetéssel, engedményekkel és megfélemlítéssel a két muzulmán csoportot és a szlovén földműveseket. Azóta a szlovén földműves-párt megsemmisült, a két muzulmán-párt meg revíziót követel.

A sabori határozatok a kvalifikált többségről azt is megállapítják, hogy annak minden majorizációt ki kell zárnia. A sabor ismét elmulasztotta megmondani, mit ért ez alatt s a Nemzeti Tanács utasításaiban ez a pont nem szerepel. Horvát Rudolf szerint ez azt jelenti, hogy az alkotmánynak a szerbek, horvátok és szlovének megegyezésén kell alapulnia, azaz az alkotmányt el kell fogadnia mind a szerb, mind a horvát, mind a szlovén képviselők többségének. Az a nyilatkozat, melyet 1921. május 12-én a constituantén dr. Drinkovic Mátyás, a Nemzeti Klub elnöke, felolvasott, mielőtt a párt végleg elhagyta volna a constituantét, azzal indokolja, hogy miért nyilvánítja a horvát nemzetre nézve eleve érvénytelennek a meghozandó alkotmányt, hogy a szerb többség visszautasította a horvát nemzet képviselőivel a megegyezést az alkotmány kérdésében és egyszerűen számbeli túlsúlyával majorizálni akarja a horvátokat. A korfui tanácskozásokon is szó volt erről a kérdéstről és Trumbicnak akkor kifejtett felfogása szerint az alkotmány akkor sem volna érvényes, ha azt a szerbek és a horvátok megszavazták is, de a náluk aránytalanul kisebb lélekszámú szlovén nemzet nem fogadná el. Korfun azonban ezt a kérdést sem tisztázták. A horvát nemzetet legfeljebb a sabori határozat köthette és ezt mind a constituantén részt vett Drinkovic, mind az ott részt nem vett Radic úgy magyarázták, hogy Horvátországra nézve csak az az alkotmány érvényes, melyet elfogad a horvát képviselők többsége. A constituante 94 horvát képviselője közül csak 11 demok-

³¹Jovanovic id. műve 32-39. 1.

rata, 40 szlovén képviselője közül csak 12 földművespárti és demokrata szavazta meg az alkotmányt.³²

Jovanovicnak e kérdésben az az álláspontja, hogy az 1918. október 29-én kikiáltott horvát állam még aznap megszűnt, elismervén a Nemzeti Tanács szuverenitását és így határozatai nem bírhattak többé kötelező erővel. Azt megengedem, hogy a Nemzeti Tanács egy államnak tartotta az alatta álló egész területet és hogy Szerbia is egy államnak ismerte el e területet, de a horvátokra nézve legfeljebb a satori határozatok a mérvadóak. Ezek nem beszélnek semmiféle megszűnésről, hanem csak azt jelentik ki, hogy hajlandók Szerbiával egyesülni. De ezt nem tekintve is, kérdem, micsoda nemzetközi jog az, mely szerint egy új állami alakulásának ténye megsemmisíti azon feltételek érvényét, mely feltételek mellett az új állam megalakult?

A satori határozatok kimondják, hogy az új alkotmánynak a szerbek, horvátok és szlovének teljes egyenrangúságára kell felépítve lennie. Papírforma szerint e követelésnek a vidovdáni alkotmány megfelel, de csak papírforma szerint. Köztudomású dolog, hogy a horvát nemzet az új államban elnyomottnak érzi magát. A dinasztia szerb, a kormány szerb, egy-két „gutgesinnt” horvát minisztersége ezen nem változtat, a hadsereg tisztikara, a belgrádi minisztériumok, a diplomácia majdnem tisztára szerbek, nincs egyetlen horvát tábornok a délszláv hadseregben, összesen két horvát követ van, azok is mindketten dalmaták. Az egész kormányzás Belgrádban van centralizálva, Horvátország, mely soha nem vesztette el a Monarchiában önkormányzatát, a vidovdáni alkotmány szerint nem létezik többé. A báni állás megszűnt, a horvát sator eltöröltetett, Horvát-Szlavonország négy megyére osztatott és Zágráb nem országos főváros többé, csak megyei székhely. A megyei beosztást sikerült úgy megcsinálni, hogy két megyében (Szeréin és a Tengermelick-Krajina megyében, mely utóbbi Lika-Krbava, Modrus-Fiume és Zágráb megye déli részéből alakult) szerb többség van és az egyik szerbtöbbségű megye elválasztja Horvátországot a horvát Dalmáciától. Ez utóbbiból a cattarói öblöt Montenegróhoz, illetőleg a mai Zeta megyéhez csatolták. Beszélhetnénk még a botozásokról, csendőuralomról, horvát hazafiak üldözéséről és bebörtönözéséről, gazdasági kifosztásról, utcai terrortól, egy nyugati kultúrterületnek balkáni önkénynek való kiszolgáltatásáról stb.

³² Nézetem szerint a satori határozatok szellemének az felelt volna meg, ha a vidovdáni alkotmányt megszavazta volna a képviselők kétharmada, azaz 280 képviselő és ez a többség úgy tevődött volna össze, hogy e szavazatok között legalább 129 szerb, 46 horvát, 13 bosnyák-muzulmán – ezek is horvátok – és 21 szlovén szavazat lett volna. Miután a szerb képviselők abszolút többségben voltak a constituanteri, világos, hogy a *minden majorizációt kizáró kvalifikált* többség nem lehetett egyszerű abszolút többség, hiszen akkor ezeknek a jelzőknek semmi értelmük sincsen.

A vidovdáni alkotmány meghozása és végrehajtása tehát nem történt meg a sabor előírásai szerint, ennél fogva a horvát közjog szempontjából ez az alkotmány semmis. Hasonlóképpen áll a helyzet a népek önrendelkezési joga szempontjából. A constituantén Horvát-Szlavonországra 93 mandátum esett. E 93 mandátumból 49-et, léhát ah-soziút többséget, Radic kapott. Vele tartott kezdettől fogva 3 jogpárti képviselő és a constituante elhagyása után a Nemzeti Klub 3 horvátországi tagja. Részben az alkotmány ellen szavaztak, részben kivonultak a constituanteból a horvátországi klerikális, szocialista és bolsevista képviselők, összesen tízen. A horvátországi képviselők közül 28 képviselő szavazta meg a vidovdáni alkotmányt, 19 demokrata és 9 radikális, akik közül 10 volt a horvát és 18 a szerb. Szóval a vidovdáni alkotmányt a horvátországi képviselőknek csak 30%-a szavazta meg.

A horvát mandátumok és szavazatok abszolút többségével Radic rendelkezett, tehát ő volt hivatva megállapítani a horvát nemzet álláspontját a meghozandó alkotmánnyal szemben. Radic az 1918. december lén kikiáltott egyesülést nem ismerte el, 1918. nov. 25-től kezdve erős izgatást kezdett bel- és külföldön a horvát paraszt-közletársaság érdekében. 1919 tavasz elején 107.667 aláírással petíciót intézett Wilsonhoz, hogy védje meg a horvát nemzet önrendelkezési jogát.³³ Agitációjáért a belgrádi kormány 11 hónapig börtönben is tartotta. A constituante választások után 1920. december 8-án pártja zágrábi nagygyűlésén kimondta, hogy a constituantén nem vesz részt, miután ez nem szuverén alkotmányozó testület és határozatait a horvát nemzetre nézve eleve érvényteleneknek nyilvánítja.³⁴ A népek önrendelkezési joga alapján tehát a vidovdáni alkotmány kétségtelenül semmis.

Radic mind a constituante megválasztása után, mind pedig az 1923-i és 1925-i skupstina-választás után a horvát képviselőket mint Horvát Nemzeti Képviseletet összehívta és ez a testület magát a horvát sabor utódjának nyilvánította. A tényleges hatalom Belgrád kezében lévén, a Horvát Nemzeti Képviselet nem válhatott igazi törvényhozó testületté, de minden a horvátságra nézve fontos kérdésben határozatokat hozott, a belgrádi kormányhoz és külhatalmakhoz jegyzékeket intézett, dr. Kezman Lajos képviselőt a genuai konferenciára kiküldte és magát Radicot felhatalmazta, hogy a horvát kérdés megoldását külföldön szorgalmazza. Hogy pedig a horvát nemzet az ú. n. Horvát Nemzeti Képviselet e tevékenységét helyeselte, azt mutatja az a tény, hogy mindkét skupstina-választáson Radic kapta meg jóformán valamennyi horvát mandátumot.

A délszláv egység kérdése azonban a vidovdáni alkotmánnyal nincsen elintézve. Radic a sabori határozatok alapján állt, hiszen azok

³³ Radic: *Put k seljackoj republici* 15., 47., 50. 1. Radic felsorolja valamennyi, az egyesülés ellen irányuló horvát „plebisritumot” a Slob. Dom 1922. febr. 20-i számában.

³⁴ Obzor, 1920. dec. 9.

létrehozásában része van, Sőt mióta a délszláv államot a külhatalmak elismerték,³⁵ azóta e nemzetközi elismerés alapján elismerte ő is mind ezt az államot, mind ez államnak a békeszerződésekben megszabott határait. Ez nem következetes magatartás, hiszen sem a határok megállapításánál, sem az állam elismerésénél sem a horvát sabor, sem a horvát nemzet nem működött közre, de a népek önrendelkezési joga alapján, addig míg Radic jogosult interpretálni a horvát nemzet akaratát, nem vonhatjuk kétségbe, hogy a sabori határozatok óta a délszláv egység ezzel a két lépéssel előbbre haladt. A helyzet tehát ma mérvadó horvát felfogás szerint az, hogy van egy nemzetközileg elismert és megállapított határokkal bíró délszláv állam, mely azonban egészen chaotikus állapotban van, hiszen sem kormányformája nincsen, sem alkotmánya nincs megállapítva. Minderről egy összeülő délszláv constituantén fogna dönteni minden majorizációt kizáró kvalifikált többséggel. Miután azonban a szerbség óriási többséggel a centralista királyság, a szlovénség és a muzulmánok a széleskörű tartományi autonómiák, a horvátság a konföderáció mellett van, ez az összeülő constituante előreláthatólag eredmény nélkül oszlana fel.^{Sii} Kérdem, mi történik ez esetben?

Azt hiszem, ez esetben a sabori határozatok szerint Horvátország teljes mértékben visszanyeri államiságát és berendezkedhetik mint független állam, vagy kísérletezhetik a délszláv egység megteremtésével valamilyen más alapon. Hogy a népek önrendelkezési joga alapján az önállóság teljes mértékben megilleti, ahhoz szó sem fér. Ha ez az önálló horvát állam megalakulna, természetesen meg kellene szereznie a nemzetközi elismerést, aminek *jogi* akadályai nem lehetnek.

És ezzel ott volnánk az október 29-i politika teljes összeomlásánál. Radic, mikor 1923 nyarán azért hagyta el Horvátországot, hogy a horvát kérdés megoldását külhatalmak segítségével próbálja megtalálni, már szakított az október 29-i politikával, hiszen ezzel elfogadta a horvát emigráció azon tételét, hogy a horvát kérdés nem délszláv belső kérdés, hanem nemzetközi kérdés. Ez a tétel pedig tagadása az október 29-i politikának. A népek önrendelkezési jogának elvi alapján álló radicianizmusnak tulajdonképpen logikus következménye ez a szakítás, hiszen a sabori határozatok tényleg sohasem voltak a horvát önrendelkezésnek kifejezői. A már említettekén kívül ezt mutatja az a körülmény is, hogy az 1920-i, majd az 1923-i és az 1925-iki választásokon a horvát nemzet megbuktatta jóformán valamennyi, az október 29-i határozatokban részes politikust. A jelenlegi

³⁵ Az Egyesült Államok 1919 januárjában, Anglia és Franciaország 1919 júniusában, Olaszország 1920 novemberében ismerte el a délszláv államot. Jovanovic id. m. 9. 1.

³⁶ E sorok már meg voltak írva, mikor beállott az 1925. máj. 27-i fordulat a szerb-horvát viszonyban. Ezt a fordulatot e tanulmányban figyelmen kívül hagyjuk, csak azt állapítjuk meg, hogy Radicnak a horvát nemzet nem a behódolásra adott mandátumot, hanem a horvát jogok kivívására.

skupstinának mindössze három olyan tagja volt, aki e határozatokért komolyabban felelőssé lehet: Pribicevic, Lukinic és Radic. Pribicevicet a szerbek választották meg. Lukinic csak az ú. n. kisebbségi képviselő mesterkélten intézményének köszönheti mandátumát, Radicnak ugyan a horvátok adták mandátumot, de nem október 29-i, hanem későbbi politikájáért.

Van az október 29-i országos határozatoknak még egy érdekes vonása: a teljes hallgatás a koronás királyról és az uralkodóházról. Az országos határozatok szelleme kétségtelenül ellentétben áll a legitimitizmussal és a király jogaival, de egyrészt a horvát közjog szerint mindaz, amit a határozatok kimondanak, nem semmisítheti meg a király és háza jogait, másrészt a királykérdés agyonhallgatása nem lehet nem célzatos. Ha a király kérdés szempontjából közelebről vizsgálat alá vesszük mindazt a nívumot, amit az október 29-i országos határozatok hoznak, megállapíthatjuk, hogy sem a magyar-horvát unió felbontása, sem az Ausztriával és Magyarországgal való közös ügyek eltörlése, sem az új horvát állam kikiáltása, sőt a délszláv államba való belépés hajlandósága sem törlik el magukban véve a koronás király jogait és nem szüntetik meg a horvát *pragmatica sancti*ót. Az országos határozatok azon része, mely a legfőbb hatalmat a Nemzeti Tanácsra ruházza és a kormányformáról való döntést a közös constituantéra bízta, nyilvánvaló sérelmei ugyan a királynak és az ezeréves horvát királyság közjogának, de nem jelentenek még detronizálást. Miután pedig a legfőbb hatalmat a Nemzeti Tanács csak korlátozva és csak a constituante összeülései bírja, a constituante államalkotó jogai pedig bizonyos cautelákkal szintén korlátozva vannak, melyek meg nem tartása határozatait eleve érvénytelenné teszik és miután mind a Nemzeti Tanács, mind a constituante a reá ruházott hatalommal valóban visszaélt, határozataik a horvát nemzetre kötelező erejük nem lehetnek. Ennélfogva még október 29-i alapon is elképzelhető e sérelmek orvoslása és ezzel a horvát közjoghoz való visszatérés.

Az október 29-i országos határozatokat megelőző éjszakán a Nemzeti Tanács ülésén egy akkor a Starcevic-párthoz tartozó képviselő, dr. Hrvoj Dragutin követelte, hogy kifejezetten detronizáljanak, de a többség leszavazta.³⁷ Ennek megfelelőleg, Radics egy ízléstelen kiszólását leszámítva,³⁸ az október 29-i sabori ülésen a királyról és házáról egy szó sem esett. A sabor e magatartásának különböző okai voltak. Így az, hogy ismerték a horvát nemzet szívében mélyen benyökerező királyhűséget és ezt nem merték megsérteni. Továbbá az, hogy sem az összeomló Monarchia belső erőviszonyaival, sem a világpolitikai helyzettel nem voltak egészen tisztában és ezért nem akar-

³⁷ Hrvatsko Pravo, 1924. okt. 29.

³⁸ Sisic 206. 1.

ták a királykérdést kiélezni. Tekintettel kellett végül lenni a Zágrábban tartózkodó cs. és kir. haderők hangulatára is és Snjaric, valamint Mihajlevic tábornokok október 28-án valóban azon feltétel alatt vetették magukat alá a Nemzeti Tanácsnak, ha nem lesz detronizáció.³⁹ Ismeretes, hogy a Hadseregfőparancsnokság sem tekintette az október 29-i határozatokat teljes pártütésnek, hiszen átadta a Nemzeti Tanácsnak a Monarchia hadiflottáját, közölte vele a Diaz-Weberféle fegyverszüneti szerződést stb.⁴⁰

Az október 29-i határozatok így a királykérdésben teljesen bizonytalan és belső ellentmondásokkal teli helyzetet teremtettek.⁴¹ E politikának labilitását először Radics vette észre és már novemberben követelte a horvát sabor összehívását, hogy ez az ő detronizáló törvényjavaslatát letárgyalja, ami azonban nem történt meg. 1921 májusában Radics egyszer azt fejtette ki, hogy mint a zágrábi községi képviselőtestület tagja az előírt hűségi esküt 1920. november 28-ig azért nem tette le, mert addig a magyar törvények voltak érvényben, ennél fogva a Habsburgokra kellett volna esküdnie, november 28-ika után meg, – ez a délszláv constituante-választások napja volt, – nem tehetette le az esküt a Karagyorgyevicsoknak, mert a horvát nemzet plebiscitummal a köztársaság mellett döntött. A második magyar restaurációs kísérlet alkalmával meg kijelentette, hogy ahhoz, hogy a magyarok királyuk visszatérését óhajtják, senkinek semmi köze és ismét sürgette a horvát sabor összehívását detronizáció céljából.⁴²

Mindebből csak azt a következtetést vonjuk le, hogy Radic István a satori határozatokkal nem tartja a horvát királykérdést rendezettnek . . .

II.

A magyar-horvát unió felbomlásának okait kutatva, talán az okok három csoportját lehet megkülönböztetni. Az első csoportot

³⁹ Obzor, 1924. okt. 30. Ennek megfelelőleg Snjaricék hadseregparancsa sem érinti a királykérdést. Sisic 210. 1.

⁴⁰ Sisic 220-224. 1. Gjorgjevic szerint Trumbic fogalmazta meg az okt. 29-i határozatokat (?). Ugyanő azt is állítja, hogy még Genf után is lehető volt egy ausztro-délszláv megoldás. L. id. műve 205., 222., 225-226. 1.

⁴¹ Nagyon tanulságos e tekintetben az Obzor félhivatalos jellegű kommentárja. „Van még egy pont, mely az első pillanatra nem világos és ez a Habsburg-házhoz való viszony. E szempontból hangsúlyozni kell, hogy a horvát sabor szakított Ausztriával és Magyarországgal és hogy *a dinasztia kérdése nem érintett*, csak az mondatott ki, hogy az új SHS állam a közös nemzeti constituantén szervezi meg magát. *Ott lesz eldöntve mind a kormányforma, mind az alkotmány; eszerint a constituantén lesz döntés a dinasztia és az új állam viszonyáról.* Világos, hogy a Habsburg-háznak *jelenleg* nincs többé hatalma, mert ez a hatalom a népek önrendelkezési joga és a sabor határozata alapján átment a Nemzeti Tanács kezébe.” (Obzor, 1918. okt. 30.)

⁴² Radics id. m. 25. 1. Samouprava 1921. máj. 10-i szám. Obzor 1921. okt. 31., Hrvat 1921. okt. 31., Rijec 1921. nov. 2. Érdekes, hogy az ú. n. Horvát Nemzeti Képviselő, mely magát a sabor jogutódjának tartja, nem foglalkozott a királykérdéssel. Radics e három állásfoglalása nem áll teljes összhangban egymással.

azok az okok teszik, melyek az aktuális világpolitikai helyzetből fakadtak, a második csoportba azok az okok tartoznak, melyek gyökereiket a világháború alatti délszláv fejleményekben bírják, a harmadik csoport okai a horvát nemzetnek a Monarchiában elfoglalt helyzetében és a horvát politikai életnek ebből folyó hosszú fejlődésében keresendők. Az első csoport okai eredményezték azt, hogy az unió felbomlása az adott időpontban következett be, a második csoport okai folytán az unió felbomlásának a háború elvesztése után szükség-szerűen meg kellett történnie, a harmadik csoport okai miatt az unió már régebben halálra volt ítéelve.

Az 1918 októbervégi világpolitikai helyzet rövid vonásokban a következő volt: a központi hatalmak elvesztették a háborút; Bulgária megnyitotta frontját, az osztrák-magyar haderők rohamosan ürtették ki a Balkánt, az olasz front összeomlott, a Monarchia különbekével próbálta létét megmenteni. A belpolitikai helyzet vigasztalan. Október 16-ika óta a Monarchia ellen alakult Nemzeti Tanácsok császárilag elismert alkotmányos szervek voltak, az új osztrák kormány kezében semmi hatalom sem volt, a lengyel és a cseh tartományokban az egész állami apparátus a nemzeti szervek kizárólagos vezetéke alá került. Magyarországon egy tehetetlen kormány és egy mindenre kapható forradalom vívták tusaikat. Az uralkodót tanácsosai, miniszterei, hadvezérei gyáván cserbenhagyták és megmaradt híveinek kis csoportja a teljes chaosban nem tudta megtalálni a válságból kivezető utat, melyen haladva megmenthették volna azt, ami még megmenthető volt.

Október 6-án Zágrábban megalakult a Nemzeti Tanács, október 8-án az uralmon lévő horvát-szerb koalíció is belépett a Nemzeti Tanácsba.⁴³ A horvát bán nem akart, a magyar miniszterelnök nem próbált ez ellen semmit sem tenni.⁴⁴ Október 19-én a Nemzeti Tanács hirdetménye nyíltan szakít az Osztrák-Magyar Monarchiával, a nélkül, hogy a Monarchia részéről kísérlet történnék a lázadás elfojtására. S amíg a Monarchia hadereje egyre fegyelmetlenebbül özönlött vissza a déli hadszínterekről, addig a diadalmármoros szerb és szövetséges katonaság akadálytalanul, szinte villámgyorsasággal közeledett a Monarchia határaihoz, óriási hatással volt az egész délszlávásra, mikor Fiumét horvát katonaság szállta meg és ez ellen sem tud Magyarország semmit sem tenni.

Valóban olyan volt a külső és belső helyzet, hogy azoknak a horvátoknak, akik a Monarchiához minden körülmények között hűek akartak maradni, kétségbe kellett esniök. Ismeretes, hogy a jogpárt jóformán az utolsó percig kísérletezett Bécsben és Budapesten, de

⁴³ Sisic 170. 1.

⁴⁴ Wekerle még az okt. 16-i minisztertanácson is azt állította, hogy a horvát-szerb koalíció feltétlenül rendelkezésére áll és hogy a horvátországi hírek mind túlzottak. L. Windischgrätz id. m. 322. 1.

eredmény nélkül.⁴⁵ Az illetékes osztrák és magyar faktorok részben enni ismerték fel a helyzet katasztrofális komolyságát, részben egy nagy világlomás apokalyptikus látványától megdermedve, a cselekvés utolsó perceit elszalasztották. Az utolsó külügyminiszter, akit a tizenkettedik órán túl neveztek ki, felbomlott hadsereg és szétzúllott állami szervezet mellett egyedül nem cselekedhetett, bár a horvát kérdést is igen tisztán látta.⁴⁶ A monarchiám horvátság legnagyobb részét félrevonult, átengedte a teret másoknak, hiszen nem volt a Monarchia központjaiban semmi olyan pozitív erő, amelyre támaszkodhatott volna. Más része meg átlépett a Monarchia ellenségeinek táborába, így remélvén megmenteni existenciáját, feledtetni politikai múltját. Voltak olyanok is közöttük, – és ezt az összeomlás idején bizalmas körben sokszor lehetett hallani horvát politikusoktól – akik jobb meggyőződésük ellenére politikai megfontolásból nyergeltek át. Ezek úgy látták a helyzetet, hogy a horvátok számára két lehetőség volt adva: vagy kitartani a Monarchia mellett s ez esetben elpusztulni a Monarchiával, vagy átpártolni az ellenséghez és így menteni meg a horvátság számára valamit. Tisztában voltak lépésük horderejével, tudták, hogy ezzel megtagadták egész múltjukat, sárba taposták eddig szentnek tartott elveiket, de úgy érezték, hogy nemzetük érdekében meg kell hozniuk ezt az áldozatot. Még Károlyiaknak is sikerült elhittetniük a jóhiszemű hazafiak ezreivel azt, hogy az ő uralmuk a győzelmes entente kegyeinek megnyerését s ezzel Magyarország megmentését jelenti, mennyivel könnyebb volt Pribicevicéknek hasonló elhittetni a horvátsággal, mikor nekik valóban komoly entente-összekötetések voltak.

Ez volt az oka annak, hogy okt. 29-iki határozatok minden ellenállás nélkül voltak meghozhatók. Senkit sem akarok tévedésbe ejteni: a magyar-horvát uniónak meggyőződéses hívei igen csekély számban voltak. De sokan voltak, akik a Habsburg-házhoz és a Monarchiához ragaszkodtak, még többen, akik a horvát függetlenség követelésében öszültek meg és telítve voltak bizalmatlansággal és aversióval a szerbesség irányában. Ha mutatkozott volna valahol a Monarchiában egy kis elszántság, ha nem bódították volna el a horvát hazafiakat entente-illúziókkal, akkor az említett horvát körök nem hódoltak volna be a diadalmas szerbségnek és nem szolgáltatták volna ki pillanatnyi előnyökért a horvát nemzet jövőjét egy türelmetlen balkáni imperializmusnak.

Sem az egyénre, sem a nemzetre nézve nem mindig az a megoldás a legjobb, mely pillanatnyilag a legkevesebb kockázattal jár. Soha

⁴⁵ L. erre nézve Windischgrätz id. m. 320-322., 332-333., továbbá e sorok írójának egy cikkét: *IV. Károly és a délszlávok*. Új Magyar Szemle, 1920. nov. 30. 46. l., idevágó rész 44-45. l.

⁴⁶ L. Windischgrätz id. m. 275., 283., 344-345. Gr. Andrássy Gyula: *Diplomácia és világháború*. Budapest, 1920. 252 l. 8°, idevágó részek 107., 120., 169., 199. l.

egy nemzetre áldásthozó nem lehet az a politika, mely belegázol a nemzeti becsületbe, mely feláldozza a nemzet megszentelt hagyományait. Azok a horvát politikusok, akik 1918. okt. 29-én a horvát nemzet sorsát eldöntötték, kereshetnek mentséget az akkori világhelyzetben, de felmentő ítéletet sohasem fognak kapni sem nemzetüktől, sem a történelemtől. Az okt. 29-iki politikáért felelős horvát politikusok azóta ezerféle módon iparkodtak az új helyzetben valamilyen modus vivendit találni, de ez eddig nem sikerült és a jövőben sem fog sikerülni. A szerbség rájött, hogy a horvát nemzet zöme valóban sohasem akarta a délszláv egységet és különösen nem azt az egységet, amely létrejött: a szerb hegemonia délszláv egységét. Szerb felfogás szerint a horvátoknak el kell fogadniuk az adott helyzetet. Ha ez nem tetszik, ám menjenek, de előbb Szerbia elveszi tőlük mindazt, amit magáénak tart. Ez az ú. n. horvát amputáció, mely kifejezés az első délszláv miniszterelnöktől és a horvátság iránt talán legtöbb megértéssel bírt szerb politikustól, néhai Protic Stojantól, származik. A szerbség ezért kezdettől fogva úgy rendezkedett be a horvát részekben, ahogyan a hódító szokott berendezkedni ellenséges területen.

A horvát nemzet végzete az, hogy akkor, mikor a hagyományos állami keretek tehetetlenül szétestek, nem voltak olyan államférfiai, kik meg tudták volna találni azt az utat, mely a horvát múlt és a kialakult új világtrend harmóniájához vezetett volna. Hogy ez irányban komoly kísérlet sem történt, az a horvát nemzet morális hanyatlásának szomorú jele. Hősi küzdelemben elbukó nemzet a feltámadás megsemmisíthetetlen biztosítékait bírja abban, hogy a nemzet ideálokát mocsoktalanul megőrizte és szeplőtlenül olthatja át az új nemzedék lelkébe. Ezerszer nehezebb annak a nemzetnek a sorsa, mely bukását vezető osztályai rövidlátásának, nemzeti hagyományait pillanatnyi előnyökért feláldozó erkölcsi romlottságnak köszönheti.⁴⁷

III.

Az összeomlás napjaiban világszerte természetesnek találták, hogy a délszlávok egyesülni akarnak. A közhit az volt, hogy a világháború délszláv célja minden délszlávnak egy államban való egyesítése volt. A német és az olasz egység lebegett példaként mindenkinek szeme előtt és az emberiség sorsának akkori intézői nem kételkedtek abban, hogy a délszlávok valóban akarják az egyesülést, hogy ez a törekvésük egy nemzeti öntudatra ébredt nép jogosult óhajta és

⁴⁷ Trumbic idézett salonai beszédében éppen azzal indokolja azt, miért ragadta a horvát parasztság magához a horvát politika irányítását, hogy az intelligencia okt. 29-én és az ezt követő hetekben elvesztette a fejét és a hebehurgyán kikiáltott egyesüléssel a nemzetet a legnagyobb katasztrófába döntötte. Annál érdekesebb ez a megállapítás, mivel nincs horvát, akit nagyobb felelősség terhelne e délszláv egység megalakulásáért, mint éppen Trumbicot. L. Obzor, 1924. nov. 7.

hogy ezért az európai kultúra és konszolidáció komoly érdeke az, hogy a délszláv egység megteremtessék.

A világháború kitöréséig sem Európa, sem Amerika nem igen vette magának azt a fáradságot, hogy a délszláv kérdéssel alaposabban foglalkozzék. A világháború kitörésének közvetlen oka, Szerbia tragikus sorsa és feltámadása, az amerikai délszlávok megmozdulása, a délszláv emigráció szorgos tevékenysége, a haldokló Monarchia délszláv convulsiói voltak azok a momentumok, melyek az amerikai és a nyugati közvélemény figyelmét a délszláv kérdésre felhívták és a cseh propagandát utánzó délszláv agitáció a világközvéleményt lassan teljesen megnyerte a délszláv egység eszméjének.

A világháború kitörése idejében a szerb részről kibocsátott különféle kiáltványok, jegyzékek és egyéb államiratok sehol nem említik a háború céljai között a délszláv egységet, sőt következetesen a nagyszerb ideológiában mozognak.⁴⁸ A Potiorek-féle offenzíva bukása után 1914. dec. 7-én a nisi skupstinában a Pasic-kormány a háború céljának „valamennyi elnyomott szerb, horvát és szlovén testvérünk felszabadítását és egyesítését” vallja ugyan,⁴⁹ de azután egy évig semmi-féle szerb államirat nem említi ezt a célt. 1915 folyamán egyetlen egyszer találkozunk délszláv célkitűzéssel az 1915. aug. 23-iki skupstinai határozatban.⁵⁰ Erre a két délszláv szellemű célkitűzésre a háború végén és azóta számtalanszor hivatkoztak, mint olyanokra, melyek egyrészt azt igazolják, hogy Szerbia törekvése kezdettől fogva a mai délszláv állam megteremtése volt, másrészt azt bizonyítják, hogy Szerbia nemes önfeláldozással az osztrák járom alatt nyögő délszláv testvérei felszabadításáért kockáztatta létét. De ha tekintetbe vesszük a tisztán nagyszerb gondolkörben mozgó szerb nyilatkozatok óriási számait,⁵¹ akkor ezt a két skupstinai manifesztációi inkább pillanatnyi helyzetből fakadt taktikai fogásnak kell minősítenünk, semmint komolyan átgondolt célkitűzésnek.⁵²

Szerbiának előbb össze kellett omlania, a szerb királynak és kormányának hontalanná kellett válnia, hogy a délszláv ideológiát komolyabban kezdjék elsajátítani. Sándor szerb régens először 1916. ápr. 5-én vallotta céljának az összes délszlávok egyesítését az angol előkelőségek üdvözlétére adott válaszában,⁵³ ami nem akadályozta meg abban, hogy a szerb katonasághoz intézett kiáltványaiban továbbra is

⁴⁸ Sisic 1., 2., 5., 8. 1.

⁴⁹ Sisic 10. 1.

⁵⁰ Sisic 42. 1.

⁵¹ Sisic 9 ilyent közöl 1914-ből és 1915-ből, de nem volna nehéz e számot megtízszerezni.

⁵² 1914. dec. 7-én Szerbia a Monarchiába készült betörni, e határozat tehát a határmenti délszlávok szolott, 1915. aug. 23-án még a londoni szerződés ügyében tartott zárt ülés után hozott az említett határozat. Ezt megállapítja a belgrádi Pokret egy érdekes tanulmánya is (1924. aug. 23.).

⁵³ Sisic 61. I.

ne a szokványos nagyszerb frazeológiával éljen.⁵⁴ 1916 végétől kezdenek a szerb hivatalos körök hozzászokni a délszláv gondolatkörhöz, de igen gyakori erős nagyszerb recidívákkal.

A délszláv ideológia elterjesztése az amerikai és az emigráns délszláv mozgalmak érdeme. Az amerikai délszlávok a nyomasztó gazdasági viszonyok miatt hagyták el régi hazájukat és e gazdasági viszonyokért a Monarchia vezető köreit, a német és a magyar „zsarnokságot” tették felelőssé, ők tehát eleve hajlamosak voltak a Monarchia gyűlöletére s azonnal magukévá tették az Amerikában annyira élénk entente-propaganda azon tételét, hogy a világháború a demokrácia háborúja a germán reakció ellen, a kis nemzetek szabadságharca a germán-turáni zsarnokság ellen. Egy buenos-ayresi horvát egyesület indítja meg 1914. aug. 3-án a Monarchia-ellenes mozgalmat. Felhívja a Monarchia szlávjait, rázzák le a habsburgi jármot és kimondja, hogy az amerikai délszlávok között a Monarchia ellen délszláv légiók szervezendők.⁵⁵

A délamerikai délszláv mozgalomnál sokkal jelentékenyebb az az északamerikai. Ez már céltudatos szervezés eredménye, mely szervezést a Monarchia délszláv emigránsai indítottak meg. A háború kitörésekor egyes délszláv politikusok külföldön voltak, mások külföldre szökdöstek. Ezek az emigránsok magukról életjelt először akkor adtak, mikor Tiszának egy, a magyar parlamentben elhangzott beszéde ellen, melyben Tisza kiemelte a Monarchia horvát ezredeinek hősiességét, tiltakoztak. Egy *Horvát Választmány* aláírású római nyilatkozatban kijelentik, hogy a horvátok és a szerbek egy nemzetet tesznek, sorsuk egymástól el nem választható és a horvát katonák csak a terror hatása alatt harcolnak az entente ellen. A nyilatkozatot dr. Trumbic Antal, volt spalatói polgármester, volt reichsrati és dalmát tartománygyűlési képviselő, a fiumei rezolúciónak egyik szerzője, dr. Hinkovic Hinko magyar és horvát országgyűlési képviselő, a horvát-szerb koalíció tagja és a raguzai dr. Vojnovic Lujo, Sándor szerb régens hajdani nevelője, adták ki.⁵⁶

1914. december folyamán a Rómában tartózkodó délszláv emigránsok elhatározták, hogy komolyabb akciót kezdenek. E célból sürgős szükségnek tartották az Egyesült Államokban lakó nagyszámú délszlávság megmozgatását. Egyrészt az ő állásfoglalásukkal akartak az emigráció számára erkölcsi alapot teremteni, velük akarták az antant előtt bizonyítani azon tételüket, hogy a Monarchia délszlávjai valóban elégedetlenek helyzetükkel, de terror alatt állván nem nyilatkozhatnak, hanem kivándorolt testvéreik beszélnek az ő nevükben, másrészt az amerikai délszlávoktól akartak pénzt szerezni az emigráns-mozgalom fenntartására. 1915 elején a római délszláv emigránsok megbízá-

⁵⁴ Sisic 61., 63., 65. 1.

⁵⁵ Sisic 4. 1., egyéb délamerikai nyilatkozatok 1. u. o. 4L, 46., 48., 93. 1.

⁵⁶ Sisic 12-14., 15., 18. 1.

sából dr. Potocnjak Franko volt horvát és magyar képviselő, sokáig a horvát-szerb koalíció tagja, utazott az Egyesült Államokba.¹

Potocnjak amerikai útja teljes sikerrel járt. Az 1915. márc. 10-iki csikágói délszláv nagygyűlés kimondja, hogy a Monarchia délszlávjai el akarnak szakadni és Szerbiával egy államot, Jugoszláviát, akarnak alkotni.² A mozgalom Potocnjak elutazása után sem aludt. Tetőpontját a Pittsburgban 1916. nov. 29-én és 30-án tartott óriási arányú délszláv kongresszussal érte el, melyen az amerikai délszlávok 615 delegátusa vett részt és ezek megismételvén a csikágói határozatokat a Londonban székelő Délszláv Választmányt elismerték a Monarchia délszlávjai képviselőnek.³

Mikor az amerikai mozgalmak kellő alapot adtak az emigráns mozgalomnak és mikor Olaszországnak előrelátható háborúba lépése a délszláv ügyet nagy veszedelemmel kezdte fenyegetni, 1915 áprilisában az emigránsok túlnyomó része Londonba ment. Itt alakult meg a *Délszláv Választmány*, melyet Délszláv Comiténak is hívnak. A választmány megalakulásáról egy 1915 május 6-i terjedelmes memorandum értesíti Franciaországot, Angliát és Oroszországot. A memorandum bejelenti, hogy a Comité célja a teljes délszláv egység megalkotása egy souverain államban. A Monarchia a délszlávság halálos ellensége, vele semmi körülmények között sem hajlandók megalkudni. A tervezett délszláv állam részei volnának: Szerbia, Montenegró, Bosznia, és Hercegovina, Dalmácia és szigetei, Horvát-Szlavonország Fiumével és a Muraközzel, Dél-Magyarország drávamenti része (Baranya) és a volt Vojvodina (Bácska, Bánát), Isztria szigeteivel és Trieszttel, Krajna és Görz, Dél-Karinthia, Dél-Stájerország Magyarország szomszédos délnyugati részeivel (Vend-vidék). A memorandum hosszasan fejtegeti az olasz igények jogosulatlanságát a Monarchia déli részeire, amivel megkezdődik a harc a londoni szerződés ellen. A memorandumot, mint a Comité elnöke, Trumbic írta alá.⁴

A londoni szerződést Olaszország és az antant nagyhatalmak 1915. április 26-án kötötték meg. A szerződés szövegét csak 1917-ben adta ki a Sovjet, de lényeges pontjai olasz lapközleményekből már 1915 tavaszán ismeretesek voltak. Ami a délszlávok által igényelt területet illeti, a londoni szerződés biztosítja Olaszországnak Görz-Gradiskát, Triesztet, Isztriát szigeteivel Veglia kivételével, Észak-Dalmáciát majdnem Spalatóig a legtöbb dalmát szigettel és Valonát. Fiumét és az egész horvát tengerpartot Horvátországnak, Dél-Dalmáciát

¹ Az emigráció pénzügyeire nézve l. Obzor, jan. 6. és 27. Potočnjak súlyos vádakkal illeti Trumbicot.

² Sasic id. m. 20-21. l., egyéb északamerikai nyilatkozatok u. o. 21., 40., 42. l.

³ Sasic 74-80.

⁴ Sasic 24-35. l. A comiténak teljhatalmú vezére Trumbic volt, kinek dalmáciai hívei a horvátországi emigránsokat (Hinkovic, Potocnjak) erősen háttérbe szorították, amit ez utóbbiak emlékirataikban elkeseredetten panasznak fel és a speciális horvát érdekek elhanyagolását e körülményre vezetik vissza.

Szerbiának és Montenegrónak szánja, Albániát fent akarja tartani.⁵ A londoni szerződés az emigráns mozgalmat végveszéllyel fenyegette. E szerződés antant-győzelem esetére jobban szétdarabolta a délszlávokat, mint amennyire szét voltak darabolva. A Monarchia délszlávjai, ha sokféle tartományba osztva is, de egy uralom alatt állottak, míg e szerződés hat állam között (Olaszország, Horvátország, Szerbia, Montenegró, Ausztria és Magyarország) parcellázza szét őket. És amíg az osztrák-magyar uralom nemzetiségi szempontból komolyan nem veszélyeztette a délszlávokat, az olasz uralom alá jutás az olaszosítás lehetőségét jelenti. Hiszen az olasz nyelv az Adria nemzetközi nyelve, e területek már állottak olasz (Velence) uralom alatt és az olasz kultúrbefolyás évszázadok óta igen erős, laknak is olaszok e részeken és a városi intelligencia eddig is szívesen beszélt olaszul.

Az emigránsok két dolog közül választhattak: vagy beismerik tévedésüket és terveiket nem antant-győzelemre baziroszák, vagy teljesen egységes délszláv-szerb fronttal próbálják a szerződés revízióját kikényszeríteni. Az első lehetőség egyenlő lett volna számukra a politikai halállal, a másik nehéz vállalkozás volt, de nem egészen kilátástalan. Tehát ezt választották. Először magát az emigrációt kellett egészen délszláv alapra helyezni. Rómában tagadhatatlanok voltak még a horvát velleitasok, amik némileg összhangban állottak a zágrábi Starcevic-párt egy részének magatartásával, mely egy, a Monarchiától elszakadt független Horvátországot akart.⁶ Londonban az emigráció horvát szárnyát Supilo Ferenc, volt magyar és horvát képviselő, a horvát-szerb koalíció hajdani vezére és Trumbic mellett megalapítója, képviselte. Supilo pártvezér korában némileg belátott a szerbek kártyáiba, tapasztalni kellett saját személyén a szerbek gyűlöletét, mikor nem akart vak eszköz lenni kezükben. Supilo Grey előtt nyíltan lándzsát tört a független Horvátország mellett.⁷ A londoni szerződés Valószínűleg azért is kontemplált egy Szerbiától független Horvátországot, mert tudott az emigráció ingadozásáról a horvát és a délszláv irány között. Mivel azonban az olaszok éppen a horvát területet parcellázták szét e szerződésben, ezzel a horvát irányzatra halálos csapást mértek, mert azt a benyomást keltették, hogy a horvát függet-

⁵ A szerződés megjelent magyarul a Magyar Külpolitika 1920. júl. 11-i számában. L. még Sisic: *Jadransko pitanje*. Zagreb, 1920. 184. 1., idevágó rész 5-9. 1. Az Albániára vonatkozó kissé komplikált határozatokkal nem foglalkozunk. Horvátországgal akkoriban bizonyos olasz köröknek különös tervei voltak. Egy olasz királyi herceget szántak a horvát trónra és ez a horvát állam Olaszország protektorátusa alatt állott volna. (Obzor, 1925. jan. 15.) De nemcsak Olaszország, hanem a szerbek főprotektora, Oroszország sem volt még ez időben hajlandó Horvátországot a szerbeknek biztosítani. L. Gjorgjevic id. m. 65., 66., 69. 1.

⁶ Hrvoj Dragutin volt ez irányzat exponense otthon, ő egy orosz nagyherceget akart a horvát trónra ültetni. Nem lehetetlen, hogy e törekvés bizonyos összefüggésben állott Oroszország akkori tartózkodó álláspontjával a szerb-horvát egyesség kérdésében.

⁷ Sisic 312-314. 1. és Obzor 1925. ápr. 4. Hinkovic érdekes közlései.

lenség ára ez a feldarabolás. Supilo lassankint visszavonult, Trumbic teljesen délszlávvá lett.

Most meg kellett Szerbiát nyerni a délszláv irányzatnak, ami nem volt könnyű feladat. Amint Trumbic a Hrvatska Zajednicában 1923. jún. 10-én tartott beszédében elmondta, a világháború alatt mindvégig két délszláv koncepció harcolt egymással: a szerb kormányé, mely egyszerűen több-kevesebb délszláv területet akart elhódítani a Monarchiától és a délszláv comité, mely az összes délszlávok felszabadításával egy új államot akart alakítani.⁸ Az a langymeleg válasz, melyet a skupstinában Pasic 1915. ápr. 28-án Pavlovic Dragoljub képviselő interpellációjára a londoni szerződés ügyében adott, eléggé elárulta, hogy Szerbia a délszláv emigránsokat fel akarja ugyan használni, hajlandó őket bizonyos fokig támogatni is, de velük nem azonosítja magát.⁹ Supilo nisi, majd pétervári tartózkodása alatt a szerb és a délszláv ellentétek annyira nyilvánvalókká váltak, hogy a sajtóba is eljutottak.¹⁰

Trumbicék, hogy pozíciójukat Szerbia és az antant felé erősítsék, egyrészt fokozott erővel szervezték az amerikai délszlávokat és a Monarchia antant-fogságba került délszláv katonáit, másrészt folytonos jegyzékezéssel ostromolták a nagyhatalmakat.¹¹ Az amerikai délszlávok pénzzel bőven ellátták őket, úgyhogy anyagilag hamarosan függetlenekké váltak. Azonban hiábavaló volt minden munkásságuk, a nagyhatalmak és Szerbia félhivatalosan szóba álltak ugyan velük, a délszláv önkénteseket tűzvonalba küldték, de semmi obligót irányukban nem vállaltak.

Szerbia összeomlása után a Comité több reménnyel folytatta munkáját. A szabadkőműves Hinkovicnak sikerült a francia szabadkőművesek segítségét megszereznie, ami mind a nagyhatalmak, mind Szerbia felé lényegesen megjavította a Comité helyzetét.¹² Trumbic 1916. február 24-iki hódoló sürgönye a szerb régenshez, melyben őt mint az összes délszlávok leendő urát üdvözli, ugyan még nagyon hideg válaszra érdemesítettett,¹³ de a régens párizsi, majd londoni útja meghozta a közeledést. Trumbic újabb hosszú jegyzékein kívül az antanthoz,¹⁴ melyekben a gyökeresen megváltozott viszonyok között is a régi programot hirdette, ezt a közeledést lényegesen előmozdí-

⁸ Obzor, 1923. jún. 13.

⁹ Sisic 23-24. 1.

¹⁰ Sokat ír erről Gjorgjevic id. művében 28., 35., 36., 39., 53., 58., 59. I.

¹¹ Sisic 36-37., 40., 41., 42., 43., 44., 46-47. 1. Srkulj Stjepan: *Povifest Hrvatu. Srba i Slovenaca*. Zagreb, 1921. 271 1. 8° c. műve szerint 1915 őszén Oroszországból Szerbiába 40 délszláv tiszt és 2000 önkéntes jött. Dobrudzsában az orosz fronton 1916 elején 28.000, később 37.000 önkéntes és 565 tiszt küzdött. Ezek közül horvát azonban csak 5000, szlovén 2000 volt, a többi szerb. (245-246. 1.)

¹² Potocnjak tanulmánya. Obzor, 1925. jan. 24. és 25.

¹³ Sisic 49. 1.

¹⁴ Sisic 50-58, 58-60., 72-74. 1.

totta a Templetown, Seddon és Seton-Watson vezetése alatt tartott 1916. augusztus 11-iki londoni nagy cseh-délszláv meeting, amikor is a szerbek látták, hogy az emigráns mozgalomnak komoly pártfogói vannak a nagyhatalmagnál.¹⁵ A nagyhatalmakat viszont az hangolta kedvezőbb véleményre az emigráció iránt, hogy Trumbic egyre több joggal hivatkozhatott a délszláv önkéntesekre és a Monarchia délszlávjainak magatartására otthon is. Ez a fordulat az olaszoknak kellemetlen volt. Egy tényleges árulás után az olasz sajtó Trumbicékat azzal vádolta, hogy a Monarchia zsoldjában állanak. Okoskodásuk a következő volt: Trumbic mindig azt állítja, hogy az ő érdekeik Szerbiáéval azonosak; ha ez így van, akkor érdekeiket a szerb kormány egyedül is képviselheti; miután azonban a Comité nem hajlandó megszüntetni működését: világos, hogy nem a szerb-délszláv érdekeket képviseli, hanem – a Monarchiáét! Trumbic e vádra azt felelte, hogy már 1916. március 20-án kiadta jelszavát: Austria delenda! és felsorolta, mi mindent tettek ők Ausztria-Magyarország ellen és ez ő ellenük.¹⁶ Ezzel persze az nem volt megmagyarázva, hogy miért van rájuk szükség. Azt nem vallhatta be Trumbic, hogy a szerbekkel nincs megegyezés és hogy nem meri a szerb kormányra bízni a Monarchia délszlávjainak sorsát. Mivel azonban Trumbicék antant-hűsége tizenhárompróbás volt, az olasz vádak lassankint elhallgattak.¹⁷ Antant-hűségüket külön aláhúzták IV. Károly király megkoronázásakor, újra kijelentvén, hogy a Monarchia délszlávjai hallani sem akarnak többé sem a Habsburgokról, sem a Monarchiáról.¹⁸

A cárizmus bukása Oroszországban, a középhatalmak látszólag végleges berendezkedése a Balkánon, a szerb kormány súlyát nagyon meggyöngyítették az antanton belül, viszont a londoni szerződést alá nem írt Egyesült-Államok háborúba lépése és a Monarchiában megindult délszláv erjedés megnövelte a Comité értékét. Ezek a körülmények bírták rá a szerb kormányt, hogy viszonyát a Délszláv Választmányhoz végleg rendezze. Így jött létre hosszas alkudozás után 1917. július 20-án a korfui deklaráció, melyet a szerb kormány nevében Pašić, a Comité nevében Trumbic írt alá. A korfui deklaráció a délszláv állam keletkezésének alapokmánya. Benne a szerb kormány és a Délszláv Választmány kijelentik, hogy közös céljuk egy az összes szerbeket, horvátokat és szlovénokat magában foglaló délszláv állam megalakítása a Karagyorgyevicsek uralma alatt. A deklaráció megállapítja az új állam alkotmányának alapelveit és azokat a módozatokat,

¹⁵ Sisic 65-66. 1. A Times (Steed) a szerb régens Londonba érkezése alkalmával Délszláv Egyesült Államokról cikkezett. Sisic GO-61. 1.

¹⁶ Sisic 67-72. I.

¹⁷ De még 1916. dec. 1-én is maga az olasz miniszterelnök megismételte őket. (Obzor, 1925. jan. 27.)

¹⁸ Sisic 82-85. 1.

melyekkel a közös délszláv constituante ezt az alkotmányt meg fogja hozni.¹⁹

Ma már jól tudjuk, hogy a szerb és a délszláv törekvéseknek e közös nevezőre hozása sok tekintetben csak látszólagos volt. Az ellentétek Pasic és Trumbic között továbbra sem tűntek el és nem egyszer állott be olyan fordulat, mely az egész korfui művet felborulással fenyegette. A szerb-délszláv front egységét azonban kifelé sikerült megmenteni. Éppen ezért ez a deklaráció a háború alatti délszláv fejlődés szempontjából döntő jelentőségű momentum. A szerb-délszláv front egysége nagy hatással volt az antanthatalmakra. Ezzel végleg bebizonyítottak látták, hogy a délszlávság egyesülni akar s bár egyelőre sem a hadi helyzet, sem az antant-nagyhatalmak közvetlen háborús céljai nem nagyon kedveztek e törekvéseknek,²⁰ éppen ezért a korfui deklarációt nem is ismerték el, de hogy a hivatalos Olaszország teljesen elejtette a londoni szerződésben *contemplant* önálló Horvátország eszméjét, az Korfura vezetője vissza. Óriási hatással volt Korfura a Monarchia délszlávjaiira is.

A nehézségek azonban nem tűntek el. Mikor Wilson 1918. január 8-án nyilvánosságra hozta híres tizennégy pontját, ezekben csak Szerbia és Montenegró helyreállítását, Szerbia szabad útját a tengerhez és a Monarchia népeinek szabad autonóm fejlődését kívánta, pedig Trumbic előzőleg külön jegyzékben próbálta felvilágosítani a délszláv követelésekről.²¹ Wilsonnal teljesen összhangban Lloyd George 1918. január 9-iki parlamenti beszéde is fenntartandónak véli a Monarchiát és csak autonómiát kíván a Monarchia elnyomott népei számára, mely nyilatkozat ellen Trumbic sietett tiltakozni.²² A Délszláv Választmányt azonban nem annyira ez a két nyilatkozat érintette kínosan, mint inkább az, hogy a korfui deklarációt aláírt Pasic ezek hatása alatt 1918. január 22-én körlevelet intézett a szerb követekhez, melyben utasította őket, hogy miután az Egyesült-Államok és Anglia ragaszkodnak a Monarchia fennmaradásához, csak Bosznia és Hercegovina önrendelkezését és a tengeri kikötőt szorgalmazzák,²³ és Trumbicék minden erőlködése ellenére sem volt kapható arra, hogy közösen lépjen fel velük az angolszász államok e háborús célkitűzése ellen.²⁴

¹⁹ Sasic 96-99. 1. A deklarációhoz csatlakozott a Miklós montenegrói királyhoz hűtlenné vált és Radovic Andrija elnöklété alatt álló ú. n. Montenegrói Választmány is. L. Sasic 88-91., 91-92., 100., 100-101. 1. A korfui deklarációra nézve l. még Sasic: *Jadransko pitanje* 9-13. 1.

²⁰ 1917 elején, a Sixtus-féle tárgyalások idején, Franciaország csak Szerbia helyreállítását és Albánián át tengerhez juttatását kívánta. (Obzor, 1920. okt. 13.)

²¹ Sasic 110-112., 106. 1.

²² Sasic 112-119. 1.

²³ Gjorgjevic id. m. 159-165. 1.

²⁴ Trumbic előadása, Obzor, 1923. jún. 13. Pasic körlevele miatt Mihajlovic washingtoni serb követ demisszionált, az amerikai délszláv bizottság meg Don Grskovic Niko és Hinkovic vezetésével a korfui deklaráció felbontását követelte Trumbictól. L. Gjorgjevic 123-125., 140. 1.

A Monarchia fenntartásának a gondolata azonban nem tetszett Olaszországnak. Ebben a pontban találkoztak Trumbic és olaszok, így jött létre 1918. március 7-én a megegyezés Trumbic és Torre olasz képviselő, mint a *Comitato italiano per l'accordo fra i popoli soggettivi all'Austria-Ungheria* elnöke közt.²⁵ Az egység megállapítja, hogy a közös cél a Monarchia teljes megsemmisítése, megállapítja, hogy a délszláv állam megalakulása olasz érdek is, megállapítja, hogy a két állam határkérdései a nemzeti elv és az önrendelkezési jog alapján rendeztetnek és hogy a két nemzetnek a másik államban maradó kisebbségei teljes védelemben részesülnek.²⁶ E megegyezésről az Isonzó-fronton hőiesen ellenálló horvát és szlovén ezredeket Trumbic ezer és ezer röpcédulával értesítette, meglehetősen eredménnyel.²⁷ Ez tette lehetővé, hogy Olaszország, mint az osztrák-magyar kérdésben akkor már egyedül közelebbről érdekelt antant-nagyhatalom, védnöksége alatt 1918. április 8-10. között Rómában összeüljön a Monarchia valamennyi elnyomott népének nagyszabású kongresszusa. A kongresszuson részt vett a Délszláv Választmány is és ott voltak Szerbia hivatalos képviselői is. A kongresszuson elfogadott határozatok a Monarchia teljes szétdarabolását kívánták.

Az antant ugyan szívesen látta ezt a nagyarányú tüntetést, de a határozatokat magára nézve kötelezőeknek nem tartotta. Különösen az angolszász hatalmak austrophilismusát kellett legyőzni, hogy a kongresszus határozatai antant-programmá váljanak. Angliában ez lassankint sikerült is. A Brit-Birodalom nézetváltozása a Steed és Setan-Watson buzgólkodására 1918. július 25-én megtartott délszláv nagygyűlésen lett nyilvánossá. A londoni Mansion-houseban a lord-mayor elnöklete alatt lezajlott gyűlésen részt vett jóformán az egész hivatalos Anglia és a londoni diplomáciai kar. Jovanovic Jovan londoni szerb követ Szerbia céljának vallotta az összes délszlávok egyesítését, Benes és Steed nagy hévvel követelték a Monarchia felosztását és Balfour külügyi államtitkár elismerte az *Austria delenda* jelszó jogosságát és reményét fejezte ki, hogy a győzelem meg fogja hozni a délszláv vágyak teljesedését.²⁸

A szerb-délszláv egységes front a Monarchia összeomlása előtt még egy erős belső megrázkodáson esett keresztül. A Délszláv Választmány kezdettől fogva a Monarchia délszlávjai hivatalos képviselőit tartotta magát. Szerbia a korfui deklarációval elismerte őket, a Trumbic-Torre szerződéssel félig-meddig Olaszország is. A többi antant-hatalmak ugyan érintkeztek velük, támogatták őket, de hivatalos képviselőnek még a mansion-housei gyűlés után sem ismerték el őket, sőt Balfour július 25-iki beszédében kifejezetten csak a szerb

²⁵ E comité tagjai egyebek közt Ruffini, Scialoja Barzilai stb.

²⁶ Sisic: *Jadransko pitanje*. 13-15. 1.

²⁷ SiSic 127. 1.

²⁸ Sisic 142-155. 1.

külgyminisztert emlegette. A római kongresszus után Wilson Csehszlovákiát elismerte hadviselő félnek. Trumbic arra törekedett, hogy a Monarchia délszlávjaikat is ismerjék el önálló államnak és a Délszláv Választmányt ez állam kormányának. A helyzet a csehekre nézve persze más volt. A csehek és a tótok mind a Monarchia uralma alatt állottak és Massarykék bizonyos joggal mondhatták magukat a csehek kizárólagos és jogosult képviselőinek. A délszlávok csak részben állottak a Monarchia uralma alatt és két délszláv állam, Szerbia és Montenegró, kezdettől fogva az antant tagja volt. Korfu óta a szerb és délszláv törekvések közös nevezőre hozattak, ami egy okkal több volt arra, hogy az antant Szerbiát tekintse valamennyi délszláv igazi képviselőjének. A folyton fel-felbukkanó délszláv és szerb ellentétekről az antant részben nem volt alaposabban értesülve, részben egyszerű pártviszályoknak tartotta őket. Éppen ezért Trumbic elismertési törekvéseit bizonyos idegenkedéssel fogadta és a korfui deklaráció után teljes joggal Szerbia állásfoglalásától tette függővé elhatározását. Pasic állhatatosan vonakodott magáévá tenni Trumbic kívánságát, amiből 1918. szeptember végén Párizsban a két államférfiú között heves és a francia kormány tudomására jutott összeütközés származott, anélkül, hogy Trumbic a kívánt célt elérte volna.²⁹

Ez az összeütközés magyarázza meg Pasic október 17-i nyilatkozatát a Morning Postban, melyet már annyiféleképpen kommentáltak. Pasic itt kijelenti, hogy Szerbia nemzeti kötelességének ismeri a Monarchia szerbjeinek és szlovénjeinek felszabadítását. Ha majd ezek szabadok lesznek, Szerbia teljesen rájuk bízva, akarnak-e Szerbiához csatlakozni a korfui deklaráció alapján, vagy kis államokat akarnak-e alakítani, mint a régmúltban.³⁰ Csekély nézetem szerint e nyilatkozat értelme a következő: nem fogadom el Trumbic tételét, hogy az összes délszlávok új államot alakítsanak; csak arról lehet szó, hogy a horvátok és szlovének a korfui deklaráció keretein belül önként csatlakozzanak Szerbiához. Ha ez nem tetszik nekik, mehetnek. Minden jel arra vall, hogy Pasicnak az utóbbi eset nem lett volna ellenszenves, hiszen akkor megszabadult volna az Olaszországgal előrelátható összeütközésektől és a nagyszerb területi igények megvalósítása a horvátok rovására Olaszország támogatása mellett nem lett volna nehéz feladat.

A Monarchia összeomlása bekövetkezett a nélkül, hogy Trumbicék elismertettek volna. És ugyanakkor, mikor a be nem avatott délszlávok milliói kábultan ragadtatták el magukat a vágató eseményektől, amikor az összeomló Monarchia tehetetlenül maga alá temette azt

²⁹ Trumbic előadása. Obzor, 1923. jún. 13. Sisic 168. 1. Tüzetesen foglalkozik az elismertetési akcióval Gjorgjevic id. műve is (167-8., 170-1., 171-2., 175-7., 186-7. 1.), megvilágítva Steed és Scotus Viator szerepét. Pasic 1923. jún. 7-i skupstinai beszédében nyíltan beismerte, hogy ő akadályozta meg az elismerést.

³⁰ Sisic 178. 1.

a néhány férfiút, aki fejét el nem vesztve, a megmentés útjait már-már megtalálta, Trumbic a rohanó végzet háttérében még folyton azon mesterkedett, hogyan gáncsolja el Pasic végleges győzelmét. Úgy látszik, érezte azt a nagy felelősséget, melyet magára vett, mikor a horvát nemzet sorsának intézését önhatalmúlag magához ragadta. Október közepén az Egyesült-Államokhoz fordult, hogy az ő csapatai szállják meg a Monarchia délszláv részeit. Trumbic e különben sikertelen lépését utólag azzal indokolta, hogy így akarta kijátszani az olasz occupációt. Valószínűleg igaza lesz annyiban, hogy azt is.³¹ Ezután következtek már említett üzenetei a zágrábi Nemzeti Tanácshoz. De már késő volt. A zágrábi Nemzeti Tanács is hiába jelentette ki a Délszláv Választmányt az ő képviselőnek,³² Trumbicnak meg kellett hajolnia a diadalmas Pasic előtt és belépnie az ő megkérdése nélkül megalakult SHS királyság kormányába, hogy ilymódon próbálja valamennyire megvalósítani eszméit.

Trumbic e vereségéről 1918 végén azonban csak a beavatottak kis csoportja tudott. A tömeg, sőt a politikusok jó része is, Trumbic és Pasic közös diadalát zengte. Hogy az SHS királyság megalakult, abban az antant győzelmén kívül valóban volt része Trumbicnak: nélküle Nagy-Szerbia alakult volna meg. Hogy az SHS királyság köpenyge alatt a nagyszerb eszme uralma következett be, az viszont Pasic diadala.

Mind Pasic, mind Trumbic azonban csak azért diadalmaskodhattak, mert a világháború alatt a Monarchia délszlávja is oly irányban orientálódott, mely az ő monarchia-ellenes eszméiknek megfelelt. Sajátos balvégzet irányította a háború alatt is a Monarchia délszláv politikáját, mely elszalasztott minden a Monarchiára nézve kedvező alkalmat, ellenben megtett minden arra nézve, hogy a horvátok és szlovének az antant-ideológia hatása alá kerüljenek.

A háború kitörése Horvátországot Magyarországgal és a Monarchia szempontjából igen kedvezőtlen helyzetben találta. Br. Skerlecz Iván volt a bán, akinek kormánya ugyan unionista politikusokból állott, de a kormányt a horvát-szerb koalíció támogatta, az a koalíció, mely ismételten szembehelyezte magát az állami hatalommal, melynek politikája Szerbia törekvéseit mozdította elő. Az a koalíció alkotta a kormánytöbbséget, amely koalíció megalakulásától számította dr. Medakovic Bogdan, a sabor utolsó elnöke, maga is a koalíció tagja, október 29-iki beszédében az elszakadási törekvés kezdetét.³³

³¹ Trumbic e lépésének alighanem része van abban, hogy az Egyesült Államok okt. 18-i jegyzéke még mindig csak a Monarchia délszlávjai önrendelkezési jogát biztosítja, holott Csehszlovákia elszakadását befejezett ténynek tartja. Sisic 179. I. Trumbic előadása, Obzor, 1923. jún. 13.

³² Sisic 218., 230. I.

³³ Sisic 192-193. I.

A háború kitörésekor a katonai hatóságok Medakovicot, Pribicevicet és másokat súlyos gyanúokok alapján letartóztatták, de gr. Tisza István közbenjárására ismét szabadlábra helyezték. És ámbár a koalíció megalapítói (Trumbic és Supilo), volt koalíciós képviselők (Potocnjak, Banjanin), sőt egy aktív koalíciós képviselő (Hinkovic) tették az emigráns mozgalom vezérkarát, a Monarchia vezetői nem tartották szükségesnek, hogy Horvátországban változások álljanak be.³⁴

A horvát nemzet nagy többségének azonban még idegen volt a délszláv gondolat, úgyhogy az ősz uralkodó parancsára lelkesen sietett a zászlók alá és kitüntette magát a Monarchia minden csataterén. Az átpártolás és a fegyverletétel a háború első három esztendejében csak szórványos jelenség volt mind a horvátok, mind a bosnyák-muzulmánok, mind a szlovének körében. A délszláv önkéntesek között azért volt olyan kevés a horvát és a szlovén, pedig az oroszországi foglyokat oroszok, szerbek és csehek terrorizálták, hogy ez alakulatokba lépjenek. Ez a monarchiahü hangulat igen alkalmas lett volna egy kimondottan horvát nemzeti irányzat uralomra juttatására és ezzel a monarchiaellenes elemek teljes letörésére. A horvát bán és a magyar miniszterelnök azonban nem érezték meg a sorsdöntő napok elérézését és maradt minden a régiben.

A koalíció eleinte igen szerényen viselkedett. Főtörekvése az volt, hogy Skerlec tehetetlen kormányzata megmaradjon, de viszont arra nagyon vigyázott, hogy ellentétbe ne kerüljön az emigránsok politikájával. Mikor a sabor hosszú szünetelés után 1915. június 14-én újra összeült, a sabor egy alelnöke, dr. Magdic Pero, horvát koalíciós képviselő, egy hosszú és avatatlanok szemében teljesen lojális beszédet tartott, melyben azonban az egyesülést, – nem mondja meg kivel, – jelölte meg a horvát háborús áldozatok ellenértékének. Az olasz igények ellen a sabor állást foglalt, hiszen a Comité is küzdött ezek ellen, a Comité működése ellen azonban egy szó sem hangzott el, pedig Skerlec követelte ezt a koalíciótól. Trumbic 1916. március 18-iki, a francia kormányhoz intézett jegyzékében erre külön is hivatkozik, mint olyan tényre, mely azt bizonyítja, hogy a sabor többsége egyetért működésével.³⁵

Valamivel nyíltabban lépett fel a koalíció, mikor IV. Károly királyi megkoronáztatása alkalmával feliratban üdvözölte. Az 1917. március 9-én elfogadott felirat a lojalitás mezében és az 1868-iki kiegyezés emlegetése mellett aláhúzottan hangsúlyozza a délszláv egységet és kívánja az egyesülést. A felirat frazeológiája azonos a Comité jegy-

³⁴ Krupenski, római orosz követ, 1915. febr. 10-én Hinkovicot a horvát-szerb koalíció kiküldöttének nevezi. A Szovjet ezt a jelentést is kiadta, a Monarchia hatóságai erről tehát még a háború alatt tudomást szerezhettek. L. Gjorgjevic id. m. 51. 1.

³⁵ Sisic 51. 1. Srkulj id. m. 243-244. 1. A koalíció egyes tagjai nem titkolták Skerlec jelenlétében sem animozításukat a Monarchiával szemben. Példa erre a Tuskan-eset. Rije, 1923. febr. 27.

zekéinek frazeológiájával, amit a Monarchia intéző körei nem méltattak figyelemre.³⁶

Alighogy ez a felirat elment, elhangzottak a magyar képviselőházban Szmrecsányi György képviselő leleplezései a Pasic-féle confidens listáról. (1917. március 21.) Ezt a listát Belgrád elfoglalásakor a Monarchia hatóságai Pasic lakásán találták. Tartalmazta pedig Pasic confidenseinek jegyzékét a Monarchiában. A confidensek között szerepelt hat koalíciós képviselő is. Az igen nagy feltűnést keltett leleplezések felett a Monarchia közvéleménye sajátságos gyorsasággal napirendre tért. A koalíció hamisítványnak minősítette a listát, a vizsgálat megindult és Wekerle miniszterelnök egy semmitmondó nyilatkozata után elaludt, bár pl. Hideghéty horvát miniszter a dolgoknak nagy jelentőséget tulajdonított.³⁷

A Monarchia vezetőköreinek ez a magatartása természetesen egyre bátrabbá tette a monarchiaellenes elemeket. Ennek egyik jelensége volt az osztrák Reichsrat Délszláv Klubjának, mely magában egyesítette az osztrák képviselőház valamennyi délszláv képviselőjét dr. Korosec Antal elnöklete alatt (35), a parlament 1917. május 30-iki ülésén felolvasott nyilatkozata, mely a nemzeti elv és a horvát közjog alapján kívánja a Monarchia összes délszlávjainak egyesítését egy államban a Habsburg-ház alatt.³⁸ Ez a nyilatkozat döntő fontosságú a Monarchia délszláv mozgalmainak fejlődésében. Az az egyre nagyobb arányokat öltő mozgolódás, mely rövidesen hatalmába kerítette a Monarchia délvidékét, folyton e nyilatkozatra hivatkozik, mint kiindulópont. A nyilatkozat látszólag lojális, hiszen ha változtatni akar is a dualizmuson, de kifejezetten ragaszkodik a dinasztiahoz és csak a Monarchia délszlávjairól beszél. Azzal is elkülöníti magát a Délszláv Comitétól, hogy jogforrásul a horvát közjogot is elismeri. Azonban nem szabad ezeket a különbségeket nagyon komolyan venni. 1917 májusában még számolni kellett a Monarchiában fennálló renddel és a látszólagos lojalitás egyrészt arra volt jó, hogy bizonyos udvari körök megnyeressenek, másrészt arra, hogy egyes, mindig Habsburghû pártok (a szlovén néppárt, a különböző horvát jogpártok) \ jóhiszemű híveinek támogatása biztosíttassék. A horvát közjog emlegetése is csak a horvát nagyközönségnek szólt. A nemzeti elv azonban már az antant szótárából van véve és bizonyos fokig ellentétben állván a horvát közjoggal, továbbá miután a nemzeti elvnek a Monarchia határaihoz való kötése ez elv lényegét tagadja, világos, hogy a nyilatkozat és a Délszláv Comité működése között mutatkozó ellentétek

³⁶ Sasic 85-88. 1.

³⁷ Egy horvát emigráns is hamisítványnak mondja a listát. (Gagliardi: *Istina o hrvatskom emigrantskom komiteu*. Graz, 1922. 39. 1., idevágó rész 6. 1.) Érdekes, hogy a megvádolt urak máig nem tisztázták a dolgot. L. még Nyolcórói Újság, 1917. ápr. 17. Új Nemzedék, 1917. máj. 13.

³⁸ Sasic 94. 1.

csak teoretikus értékűek, különösen akkor, mikor a nyilatkozatnak nincs egy szava sem a Comité ellen.

A horvát sabor pártjai közül a Starcevic-párt azonnal (június 5) csatlakozott a bécsi deklarációhoz. Ez a határozat hosszasan magyarázza a nemzeti elvet, melyet a Monarchia határaihoz elég lazán fűz.³⁹ Akik ismerték a Starcevic-párt akkori hangulatát, eléggé tisztában voltak, hogy ez a párt a Monarchia veszélyét óhajtja.

A két határozat nyomán nyilatkozat-özön indult különböző monarchiabeli délszláv szervezetek és gyűlések részéről.⁴⁰ Ugyanekkor a cenzúra bilincseiből egyre jobban felszabaduló délszláv sajtóban is igen erős délszláv propaganda fejlődött ki, mely nem képviselvén hivatalos véleményeket, sokkal szabadabban fejezhette ki törekvéseit és ismerve Bécs és Budapest járatlanságát in rebus slavicus, folyton bátrabb lett és nem is igen leplezte hazaáruló üzelmeit.⁴¹

Betetőzte a dolgot Mihalovich Antal báni kinevezése. Az Esterházy-kormány megalakulása a legjobb alkalom volt a délszláv mozgalmak ellen tehetetlen Skerlec-kormány eltávolítására. Ez meg is történt, de ahelyett, hogy a mindenkitől várt horvát kurzus következett volna be, az unionisták elejtésével a báni kormány teljesen a koalíció kezébe ment át. Ezzel az állami hatalom Horvátországban a hazaárulók kezébe jutott.⁴²

Azt hiszem, a koalíció kormányrajutásának része van a korfui deklaráció létrejöttében is. A szerbek, de az angolok és olaszok is jobban voltak informálva a délszláv mozgalmakról, mint Bécs és Buda-

³⁹ Sisic 94-96. 1.

⁴⁰ Sisic 101-105., 107-108., 113-117., 122-124. 1. Sisic maga megmondja, hogy e határozatoknak csak kis részét közli.

⁴¹ E sorok írója tisztán a Monarchia délszláv lapjaiból szerzett értesülései alapján az Új Nemzedék 1917-i és 1918-i évfolyamaiban folyton felhívta a figyelmet a készülő elszakadásra és kimutatta a Monarchia délszláv mozgalmainak összefüggését Trumbic és a szerb kormány működésével, anélkül, hogy bármi eredményt ért volna el. L. különösen *Pasicstól a koalícióig* c. cikkemet (Új Nemzedék, 1917. 44-45. sz.).

⁴² Mihalovich hatalomra jutásának okait és körülményeit részletesen tárgyaltam *IV. Károly és a délszlávok* c. tanulmányomban (Új Magyar Szemle, 1920. nov. szám, 30-46. 1., idevágó rész 36-38. 1.). Kiegészítőleg itt bővebben ismertetem egy magát meg nem nevező koalíciós képviselő feljegyzéseit: Esterházy kinevezésekor a koalíció ügye nagyon rosszul állott. Szmrecsányi leleplezései folytán a pesti politikai hangulat ellenük volt és úgy látszott, B. Rauch Pál lesz a bán azzal a feladattal, hogy a koalíciót letörje. A koalíciónak mindenáron meg kellett akadályoznia azt, hogy egy monarchiául kormánytöbbség alakuljon meg. Az uralkodó a béke útjait kereste. Egyszerre csak egy véreshangú cikk jelent meg a Tempsban Rauch ellen, azzal vádolván az osztrák-magyar kormányt, hogy e kinevezéssel elárulja, hogy békeszándékai nem őszinték. „Jól dolgoztak kint a mi barátaink!” Czerninnél a Délszláv Klub ugyanezzel érvelt: Rauch kinevezése rossz benyomást íg tenni Párizsban. „Czevnin eire kinyitott egy ajtót, mondván: Mondják ezt meg ennek az úrnak! és bemutatta őket Esterházynak. Akkor e találkozásnak mély titokban kellett maradnia, mert nem volt szabad elárulni, hogy osztrák politikusok avatkoznak magyar ügyekbe.” Mihalovichnak jó összeköttetései voltak a sziavon arisztokráciával, ennek meg (Majláth) az udvarral. Így lett ő a bán és a koalíció nem csalódott benne. (Rijec SHS 1919. jan. 17.)

pest. Trumbic helyzetét lényegesen erősítette az a tény, hogy a közhatalom Horvátországban az ő barátai kezébe ment át, akik őt sohasem dezavualták és amennyire tehették, ki is mutatták azt, hogy vele egyetértenek. A Monarchia délszlávjaira meg természetesen óriási hatással volt a korfui deklaráció. Egyrészt azt láthatták belőle, hogy Szerbia és a Comité teljes egyetértésben vannak, van egy közös, minden kételyt kizáró programjuk, másrészt meg méltán hitték azt, hogy ez a program az antant programja is, tehát sorsuk antantgyőzelem esetére már eldőlt. Ennélfogva a délszláv érzelmi politikusok és szervezetek, a május 30-iki programból kiindulva, mérföldes lépésekkel közeledtek a korfui program felé.⁴³

A triesti *Edinost* (Egység) politikai egyesület 1917. augusztus 28-án erélyesen tiltakozik Olaszországgal isztriai és dalmáciai igényei ellen, de mélyesen hallgat az e tartományok clszakítását célzó korfui deklarációról.⁴⁴ A horvát sabor ellenzéki pártjainak, – a Starcevic-anusok, Budisavljevic Srgjan és Pribicevic Valerijan (Szvetozár testvére) koalíciós-disszidens képviselők, – a Szovjet békeajánlatok kiadott 1917. december 3-iki nyilatkozata már a délszláv egységet csak a népek önrendelkezési joga alapján követeli és hallgat a dinasztiairól, hallgat a Monarchia hatáiról.⁴⁵ 1918. január 18-án és február 2-án két szlovén párt követeli ugyanilyen módon az egységet és sürgeti egy Nemzeti Tanács megalakítását.⁴⁶ 1918. január 24-én a zágrábi ú. n. délszláv egyetemi ifjúság demokratikus békét és teljes délszláv egységet követel.⁴⁷ 1918. január 27-én a szerb radikális-párt karlócai ülése nyilatkozik a délszlávok egyesülése mellett, bár ugyanakkor a szerb mentalitásra nézve igen jellemzően kétségbevonja a horvátok és szlovének nemzeti egységét a szerbekkel.⁴⁸

A Monarchia hatóságai és vezető körei mindezt szó nélkül tűrik. Még az sem hozza ki őket nyugalmukból, mikor Korosec mint a Délszláv Klub elnöke 1918. január 31-én a Brest-Litovskban tárgyaló osztrák-magyar, német (!), orosz (!) és ukrán (!) béke delegációkhoz jegyzéket intéz, kijelentve, hogy a Délszláv Klub a tárgyalásokon részt óhajt venni és a megkötendő békét a délszlávokra nézve eleve érvénytelennek minősíti, amennyiben a tárgyalásoké 1 részt nem vehetnek. Bejelenti igényét az egész délszlávok egy államban való egyesítésére az önrendelkezési jog alapján.⁴⁹ Trumbic sürgősen kijelentette, hogy ő sem ismeri el a brest-litovski osztrák-magyar békedelégációt illetékes-

⁴³ A koalíció vezérlapja utólag megállapította, hogy ha 1917-ben Rauch jutott volna uralomra, az elszakadás nem történt volna meg. (Rijec, 1921. máj. 30.)

⁴⁴ Sisic 102. 1.

⁴⁵ Sisic 105. I.

⁴⁶ Sisic 113., 122. 1.

⁴⁷ Sisic 114-115. 1.

⁴⁸ Sisic 116-117. 1.

⁴⁹ Sisic 117-121. 1.

nek a délszlávok nevében is békét kötni és Korosec fejtegetéseit tiszta antant nyelvre átírva, világosan elárulja együttműködésüket.⁵⁰

A monarchiaellenes délszláv pártok 1918. március 2-án és 3-án Zágrábban titkos tanácskozást folytattak, melyen 43 politikus vett részt. A tanácskozás titkos volt, ellenben az elfogadott határozatot azonnal nyilvánosságra hozták: a nemzeti elv és a népek önrendelkezési joga alapján követelik a szlovének, horvátok és szerbek független államát.⁵¹ Ez a határozat a korfui deklaráció teljes recepciója. A Karagyorgyevics-ház ugyan nem említetik benne, de a Habsburg-ház sem: világos tehát, hogy a határozat Korfu ezen pontját sem veszi tagadásba. Az újabb délszláv párt- és gyűléshatározatok ezentúl csekély kivétellel mind ebben a gondolatkörben mozognak.⁵² 1918. április 18-án, majd május 7-én a Reichsratban van megint egy szövetkezett cseh-délszláv fellépés,⁵³ június 5-én a Starcevic-párt újra megismétli a március 3-iki határozatokat,⁵⁴ mely határozatokat ismét újabb deklaráció-özönt indítanak meg.⁵⁵

A Mihalovich-kormány és a horvát-szerb koalíció mindez üzenekről látszólag távortartották magukat. De csak látszólag, mert a valóságban egyrészt teljesen szabadjára engedték a délszláv agitációt, másrészt a Monarchia élelmezését megakadályozó gazdasági politikával lényegesen meggyorsították az összeomlást. A viszonyok ismerői ugyan minduntalan felfedeztek áruló tüneteket és egyes magyar lapok (Pesti Hírlap, Magyar Hírlap, Új Nemzedék) siettek e jelenségeket leleplezni, de leleplezéseikkel hasonlíthatatlanul nagyobb hatást értek el Zágrábban, mint Bécsben vagy Budapesten.⁵⁶ Maga a horvát kormány folyton el volt készülve a bukásra, de a Monarchia vezetőköreinek halogató politikája miatt a leváltás egyre később.

A magyar kormány a választójoggal vesződött. A kormány egyik tagjának, Windischgrätznek, ugyan jó délszláv értesülései voltak és Szerényi támogatta őt, de sok jóindulattal kezdeményezett akciói eredménytelenek maradtak. Windischgrätz 1917. október 3-án a Felség előtt kifejtette délszláv programját: a Monarchia délszlávjai egyesítendőek Szent István koronája alatt. Ezt a tervet akkor Czernin gáncsolta el. 1918. május 10-én Windischgrätz a Monarchia újjászere-

⁵⁰ Sisic 124-125. l.

⁵¹ Sisic 126-126. l.

⁵² Sisic 126., 128-130., 131-133. l.

⁵³ Sisic 130-131., 134-136. l.

⁵⁴ Sisic 138-139. l.

⁵⁵ Sisic 139-142. l.

⁵⁶ Legyen szabad itt megemlíteni c sorok írójának néhány ilyen cikkét: *Mit határozott a koalíció?* (Új Nemzedék, 1918. márc. 6. a horvát sajtóiroda megamisítva jelenti Pestre az eseményeket.) *Az unionizmus sírásói* (U., N., 1918. máj. 9. a koalíció megegyezett Koroáccal). *A Mihalovich-kormány bűnei* (Magyar Hírlap 1918. febr. 5. az unionisták üldözése). *Az unionizmus alkonya* (M. H. ápr. 5.) A koalíció lapja utólag megállapította, hogy kezdettől fogva ő volt az entente-barátok közlönye. (Rijec 1923. ápr. 20.)

vezéséről egy memorandumot adott át a Felsőnek, melyben a délszláv-kérdést ugyanilyen módon véli rendezhetőnek, csak Szerbiának szán egy kereskedelmi kikötőt. A Felső megbízásából Windischgrätz tárgyalta e programról különböző magyar politikusokkal. Feljegyzései szerint Wekerlének diametrálisan ellenkező nézetei voltak a délszláv-kérdésről, Tisza és Apponyi nem akartak tudni Horvátország bárminő területi megnagyobbításáról. Az volt a közvélemény, hogy Bosznia corpus separatumként csatolandó Magyarországhoz. Egyedül Andrássy nem hitt a corpus separatum lehetőségében, egyébként azonban ő sem rokonszenvezett a Monarchia délszlávjainak egyesítésével és a békekötés előtt most már illuzórisnak tartott minden megoldást. Korosec 1918. június 27-én audiencián volt a Felsőnél és olyannak mutatta magát, mint aki teljesen meg van nyerve annak, hogy a délszláv-kérdés a Monarchiában oldassék meg. 1918. augusztus 17-én Windischgrätz ráveszi a királyt, hogy memorandumja alapján kezdjen új tárgyalásokat. A délszlávok közül beavatandóaknak tartja a tervekbe Korosecet, Unkelhäuser horvát minisztert, Sarkotic tábornokot, Bosznia tartományfőnökét és br. Rauch volt horvát bánt.⁵⁷ A rohanó események azonban már akkor keresztül vágta e tervezetéseken, hiszen előtte való napon Laibachban megalakult a Nemzeti Tanács.⁵⁸

Windischgrätz akciójától függetlenül Wekerle miniszterelnök is foglalkozott a délszláv kérdéssel.⁵⁹ 1918 elején készen volt a programjával: Dalmácia egyesítendő Horvátországgal és a horvát autonómia kiterjesztendő; Bosznia külön banatusként Magyarországhoz csatolandó; az osztrák délszlávok Ausztriában maradnak. Wekerle tervét előzetesen sem Ausztriával, sem a horvátokkal nem beszélte meg, hanem legelőször is a bosnyákokkal kezdett tárgyalgatni. Természetesen minden eredmény nélkül. Délszláv ügyekben való tájékozatlanságában hónapokig foglalkozott a bosnyák corpus separatummal és a horvátországi állapotokról nem látszott tudomást venni, pedig a május 10-iki koronatanácson Mihalovich nyíltan szembe fordult vele.

Csak akkor ébredt rá, hogy valamit tennie kell, mikor augusztus folyamán a Felső közölte vele, hogy bizalma Mihalovichban megingott. Wekerle erre Skerlecet vagy Unkelhäusert ajánlotta bánnak, ami elárulja, hogy a horvát helyzet súlyosságáról fogalma sem volt. Windischgrätz egy főherceget akart királyi biztosnak Zágrábba küldetni, de Wekerle minden rendkívüli intézkedést fölöslegesnek tart és a minisztertanács az ő álláspontját fogadja el.⁶⁰ Skerlec bántása azonban megbukott a királynál, mert a Felső előtt kijelentette, hogy hozzá ugyan őszinte lesz a délszláv kérdésben, de nincs abban a hely-

⁵⁷ Windischgrätz id. m. 169--170., 183., 217-219., 222-223., 241., 251. 1.

⁵⁸ Sisic 156-160. 1.

⁵⁹ Wekerle tárgyalásairól bőven írtam *IV. Károly és a délszlávok* (Új Magyar Szemle 1920. nov. 30-56. l.) c. tanulmányomban.

⁶⁰ Windischgrätz id. m. 256., 258., 259. 1.

zetben, hogy a magyar kormánnyal szemben is őszinte legyen. A Fel-ség ilyen játékra nem volt kapható.^{60a}

Telt-múlt az idő. Szeptember végén két lépés történt magyar rész-ről a délszláv kérdés rendezésére. Az egyik Tiszának eléggé ismeretes sarajevói útja. Ez csak arra volt alkalmas, hogy a helyzetet még jobban elmérgesítse és a Monarchia délszlávjai előtt dokumentálja a Monarchia egyik legnagyobb államférfiának teljes tájékozatlanságát a délszláv-kérdésben.⁶¹ A másik lépés Wekerle tanácskozásai voltak koalíciós képviselőkkel. Ma már tudjuk, hogy a koalíciós urak csak időnyerés céljából tárgyaltak Wekerlével. Mindenáron uralmon akarták tartani a Mihalovich-kormányt addig, amíg üt az óra és az ál-arcot el lehet dobni.⁶² Wekerle öreges derével tárgyalgatott az 1868-iki kiegyezés revíziójáról és nagyon meg volt elégedve a koalíciós képviselők mérsékelt magatartásával.

Október 5-én a magyar minisztertanács Unkelhäusert mint désignait bánt Zágrábba küldi. Október 10-én már visszajött a bánjelölt és jelentheti, hogy Mihalovich és a koalíció megmondták neki, hogy a báncsere dolgában nem alkalmazkodnak a magyar kormány óhajtá-sához. Windischgrätz ekkor már csatlakozott Andrassy felfogásához, hogy t. i. Horvátország Magyarország számára elveszett és legjobb esetben a Monarchia részére menthető meg nagyhorvát alapon. Azért ez irányban gyors és radikális intézkedéseket kíván, de a döntés el halasztatik. Mihalovich erre egyszerűen megszakította az összekötte-tést a magyar kormánnyal.⁶³

Ami még hátra van, a jogpárt utolsó, kétségbeesett kísérlete Hor-vátország megmentésért, az örök érdeme lehet annak a néhány férfiú-nak, aki a Monarchia és a horvátság érdekében hajlandó volt életét kockáztatni, de az összeomlást többé már meg nem akadályozhatta. Még annyi sikerük sem volt, hogy az utolsó percben rájuk lett volna ruházva a hatalom. A báni székben mindvégig ott ült az áruló bán, Mihalovich Antal. Én csak feljegyzem e mindenre elszánt és mindenkor királyhíi férfiak nevét: dr. Horvát Sándor, a jogpárt elnöke, dr. Pazman József zágrábi egyetemi tanár és dr. Frank Ivo, a jogpárt volt vezérének fia, mindhárman horvát képviselők.⁶⁴

1918 októberében a helyzet Horvátországra nézve tehát az volt, hogy a Monarchia egy komoly lépést sem tett uralmának megőrzésére.

^{60a} Windischgrätz id. m. 277-278. 1. és az én tanulmányomban 42. 1. A király korrekt magatartását utólag a koalíció is elismerte. (Rijec, 1923. máj. 24.)

⁶¹ Windischgrätz 263. 1., továbbá az én tanulmányom, melyben Tisza mea culpája is idézve van. Sisic 161-165. 1. Megerősíti ez adatokat a koalíció vezér-lapja is. (Riječ 1923. máj. 24.)

⁶² Rijec SHS 1920. máj. 22.

⁶³ Windischgrätz id. m. 275., 283-284., 293., 294., 302., 309., 316. 1.

⁶⁴ Windischgrätz id. m. 320., 321., 322., 332-333., 341., 344-345., 356., 364., 374., 375., 378., 379., 408. Gr. Andrassy Gyula: *Diplomácia és világháború*. Buda-pest, 1920, 252 1. 8° idevágó rész 199 1. és az én tanulmányom.

A közhatalomnak horvát nemzeti elemek kezére juttatását meg sem kíséreltette. Ezzel szemben egy sereg olyan lépést tett, melyek a be nem avatott tömegekben azt a benyomást keltették, hogy bizonyos vezető faktorok szívesen látják a délszláv agitációt és helyeslik az elszakadó törekvéseket. A koalíció a királyról olyan híreket terjesztett, mintha helyeselné politikájukat.⁶⁵ Horvátországban mindenki tudta, hogy Mihalovichnak mi a programja és látnia kellett, hogy bár törekvéseit ismételtelen leleplezték, változatlanul megmaradt Magyarország harmadik zászlós urának. Látták, hogy az egyetlen antant-ellenes párt, a jogpárt, reménytelenül ellenzékbe van szorítva és a Monarchia érdekeit képviselő báni kormány szabadon üldözi.⁶⁶ Mikor a Monarchia békét kért, már majdnem az összes délszláv pártok közös nyilatkozatban jelentik ki, hogy nevükben a közös külügyminisztériumnak nincs joga beszélni és e nyilatkozatért a hajszála sem görbül meg senkinek.⁶⁷

Világos volt, hogy a Monarchia ereje megrokkant. A monarchiahü elemek teljesen elveszítették a talajt a lábaik alól. Az elszakadásra kész elemek ellenben bent ültek a hatalomban. A világháború éveit alatt céltudatos aknamunkával a közhangulatot teljesen előkészítették az elszakadásra. Joggal hivatkozhattak nemzetük előtt arra, hogy ők lehetővé tették azt, hogy bár a horvátság zöme a háborút végigverekedte a Monarchia seregében, a nemzet mégis odaállhat a győztesek sorába. Ott volt számukra a kész megoldás is: a korfui deklaráció.

Kétség sem fér ahhoz, hogy a népek önrendelkezési joga alapján a korfui deklaráció nem lehetett kötelező erejű a horvát nemzetre nézve. Az október 29-iki sabori határozatok nem is ismerték el a deklarációt jogforrásnak és azzal, hogy a kormányformáról való döntést kifejezetten fenntartották a közös constituante számára, tényleg is tagadásba vették a deklaráció jogérvényét. Azok a férfiak azonban, akik ezekben a napokban magukhoz ragadták a nemzet sorsának irányítását, azt hirdették, hogy a korfui deklaráció elismerése politikai dolog. Hiszen ezzel az entente előtt igazolják, hogy ők valóban mindig egyetértettek Trumbić-csel, aki nemzete sorsát teljesen az entente győzelméhez kötötte. Ajánlatos volt elismerni a deklarációt a szerbek miatt is, mert Szerbiát Korfu valóban kötelezte, ellenben érvénytelenítése esetén a nagyszerb gondolat előtérbe nyomulása volt várható. Hivatkoztak arra is, hogy egyrészt a Monarchiából egyre-másra kiszökdöső emigránsok által, másrészt az antant-fogságban a délszláv légiókba beállott monarchiabeli délszláv katonák által a Monarchia délszlávjai folytonosan azonosították magukat Trumbićék törekvéseivel. Bizonyos az, hogy a Monarchiának egyetlen délszláv törvény-

⁶⁵ E hírek teljes cáfolata id. tanulmányomban Új Magyar Szemle 1920. nov. 43. l.

⁶⁶ L. Mihalovich nyári leleplezéseit a jogpárttól tanulmányomban (44-45. l.).

⁶⁷ Sisic 165-167. l.

hozó testülete sem dezavualta soha a Comité működését, ellenben egész sereg olyan délszláv határozat volt, mely burkolt formában jóváhagyta e működést.⁶⁸

Az a fejlődés tehát, mely a délszláv-kérdésben a világháború alatt beállott, a helyzetet az elszakadásra egészen megérlelte. A Mihalovich-kormány kinevezése és a korfui deklaráció kiadása óta bizonyos volt, hogy ha a háború a Monarchiára nézve veszteséggel záródik, a délszláv tartományok megtartása lehetetlenné válik és Horvátország elszakadása a Szent Koronától többé nem akadályozható.

IV.

Hogy a magyar-horvát unió ügye nincsen rendben, az e század eleje óta a viszonyok felületes ismerői előtt sem volt titok. Hogy a bajok forrása hol és miben keresendő, azzal a magyar közvélemény nem volt tisztában és a kérdés nem is nagyon érdekelte. Még a vezető politikusok legtöbbszörének sem volt soha sem ideje, sem kedve a horvát ügyekkel vesződni. Mint a rossz orvos, ki halálos kórt tüneti kezeléssel próbál leküzdeni, a váltakozó magyar kormányoknak az volt a törekvésük, hogy valami fogással ideiglenesen lerázzák e kellemetlen kérdés gondját. Elmerülve a közjogi viszályokba Ausztriával és a belső pártküzdelmekbe, más kérdésekre nem vetettek súlyt.

Az 1867-i kiegyezés az akkor már az összeomlás előtt állott Habsburg-Monarchia életét, egy félszázaddal meghosszabbította. Ez a közjogi berendezkedés azonban nehézkesebb, sok részben bonyolultabb volt, semhogy az állami gépezet működésének simaságát és zavartalanságát biztosítani tudta volna. E mellett kezdet óta megvolt az a fogyatkozása, hogy nem elégített ki mindenkit, tért hagyott utógondolatnak. Mikor a két állam mellett egyre fokozódó erővel jelentkeztek a Monarchia nemzetiségei is, mint olyanok, akik kívánságaik kielégítését teljes mértékben igénylik, a vezető politikai körök megdöbbenve látták, milyen óriási nehézségek tornyosulnak útjukba, ha az állami gépezet korszerű reformjával, a régi és az új igényeket egymással összhangba hozni megkísérlenék. Visszariadva e feladat nagyságától, dogmává tették az 1867-i kiegyezés érinthetlenségét. Örök és változatlan törvényeket nem ismer a történelem. A törvények bizonyos erőviszonyok folyamánai: ha változás áll be az erőviszonyokban, melyek a törvényeket létre hozták, változásnak kell beállania a törvényekben is. Ha ez nem történik meg, az élet előbb-utóbb átvág azokon a paragrafusokon, melyek szabad fejlődését meg akarják akadályozni. A dogmává tett kiegyezés évtizedekig útjában állott a fejlődésnek, az élet realitásával szembe örökösen paragrafusokat szegezett, a mivel meddő körforgásra kárhajtotta az egész állami szervezetet.

⁶⁸ Dr. Barac Fran: *Krfska deklaracija*. Hrvát, 1921. jan. 13. és jan. 15.

A közjogi gondolkozás túltengése volt e viszonyok egyik következménye. Erre mi magyarok különben is hajlamosak voltunk. A kétségtelenül érdekes közjogi problémák egészen elterelték figyelmünket olyan kérdésekről, melyek minden közjognál életbevágóbbak lettek volna. A örökös közjogi vitatkozás bizonyos színvakságot is okozott: a komplikált kérdéseknek csak a közjogi oldalát láttuk meg és a közjogi rész elintézésével elintéztünk véltük az egész kérdést.

Ha 1918 előtt a magyar ember a horvát kérdéstről hallott, rögtön az 1868: XXX. törvényre gondolt. A horvát kérdés lényegét abban látta, fenntartható-e és miként a magyar-horvát kiegyezés. És e tekintetben nem sokat különböztek a magyar kormányok az átlag magyar embertől. Minden horvát válság megoldásánál az egyetlen szempont az volt, miként lehet e kiegyezést megvédeni, hogyan lehet ellensúlyozni minden olyan törekvést, mely e kiegyezés kereteibe be nem illeszthető. Ez az eljárás nagyon leegyszerűsítette a horvát kérdést; hiszen a feladat mindössze az volt, hogy a bán olyan többséget szerezzen, mely hajlandó a kiegyezés alapján álló országos kormányt támogatni. Azonban a kérdésnek ez a leegyszerűsítése formális megoldásokhoz vezetett, melyek létrejöttük pillanatában már rendelkeztek a biztos bukás minden feltételével.

A magyar-horvát unió eszméjének azonosítása az 1868-i kiegyezéssel végzetes szerencsétlenség volt. A magyar közvélemény sajátságosan megfélekedzett arról, hogy volt magyar-horvát unió 1868 előtt is és ez az unió idők és hatalmi viszonyok szerint ismételtén változott, a nélkül, hogy ezzel az állami symbiosis folytonossága megszakadt volna. Az 1868-i kiegyezés csak egyik formája volt az unionnak, nem is éppen a legszerencsésebb, sőt eredendő bűnökben leledző formája. Az unionnak azonosítása az 1868: XXX-cal eredményezte azt, hogy az e törvény ellen küzdő horvátok meggyűlölték magát az unió eszméjét és nemzeti törekvéseik legfőbb akadályát nem egy fogyatékos, de megváltoztatható törvényben látták, hanem magában az unió tényében. Két nemzedék nőtt fel úgy Horvátországban, hogy nemzete minden bajának okát az unióban kereste.

Van egy magyar legenda: a fehér lap legendája, a fehér lapé, melyet Deák Ferenc adott a horvátoknak, írják rá. mit akarnak és amit a horvátok ráírtak a fehér lapra, azt tette törvénné a haza bölcse. A legenda szép, a legenda mély értelmű, csakugyan ily módon lehetett volna áthidalni az 1848 óta a magyarok és horvátok közt tátongó űrt, a legendának csak egy hibája van: az, hogy nem igaz.

Ferenczi Zoltán megállapította, hogy sehol Deák Ferenc cikkeiben és szónoklataiban a fehér lap kifejezés elő nem fordul. Az ötvenes évek óta másoknál gyakran találkozunk e két szóval.⁶⁹ Deák Ferencnek a horvát kérdéstről vallott felfogása azonban nem járt messze

⁶⁹ Ferenczi Zoltán: *Deák élete* III. k. 351. 1.

a fehér lap gondolatától. A közvélemény tehát bizonyos joggal fűzi az ő nevéhez e kifejezést. A baj csak az, hogy mikor a magyar-horvát kiegyezés megkötetett, Deák Ferenc felfogása nagyon, kevésbé érvényesült.

1848-ban de facto felbomlott az unió. Mikor 1861-ben a horvát sabor újra összeülhetett, július 28-án egyhangú határozattal meghozta a 1861: XLH. törvényt, mely megállapítja azt, hogy az 1848-as események Magyarország és Horvátország között minden jogi kapcsolatot megszüntettek, kivéve, a király személyének, a koronának és a koronázási aktusnak közösségét. A sabor mindazonáltal hajlandó a magyar országgyűléssel egy szorosabb magyar-horvát közjogi viszonyról tárgyalni, de e tárgyalás előfeltétele az, hogy Magyarország ismerje el Horvátország teljes függetlenségét és ismerje el Horvátország területének a polgári és katonai Horvát-Szlavonországokon és Dalmácián kívül Fiúménak és a Muraköznek Horvátországhoz való tartozását is.⁷⁰

A sabor e határozatát az uralkodó szentesítette. Lehet vita tárgyává tenni azt, hogy volt-e joga a sabornak ilyen törvény hozására, hogy politikailag helyesen járt-e el, mikor ilyen törvényt hozott, de az kétségtelen, hogy a törvényt a horvát nemzet arra hivatott törvényhozó testülete szavazta meg és a horvát nemzet törvényes ura szentesítette. És az is áll, hogy Deák felfogása szerint Horvátország önmeghatározását tiszteletben kell tartani és vele szemben még akkor sem szabad erőszakot alkalmazni, ha végleg el akarna szakadni.⁷¹

Az 1865-i sabor is e törvény alapjára helyezkedett mind feliratában, mind a Pestre küldött regnicolaris deputációnak adott utasításában. A magyar és horvát regnicolaris deputációk tárgyalásai éppen ezért eredménytelenek is maradtak.⁷² A porosz háború befejezése után a sabor 1866. december 18-án 86 szavazattal 44 ellenében (4-en nem szavaztak) újra kimondta ragaszkodását az ominózus törvényhez.⁷³ Deák felfogása ezidőben az volt, hogy Fiume és a Muraköz kérdésében nem lehet engedni, de a horvátok egyéb követeléseit, ha más-ként nem megy, el lehet fogadni.⁷⁴ Miután a Muraköz még 1861-ben visszacsatoltatott, a fiumei kérdés pedig későbbben a provizóriummal elimináltatott, világos, hogy a kiegyezés deáki értelemben okkal-móddal meg lett volna köthető úgy is, hogy az 1861: XLII. törvénnyel összhangban legyen.

⁷⁰ A kiegyezési tárgyalások horvát anyagát legjobban Horvát Rudolf foglalta össze *Najnovije dóba hrvatske povijeSti*. Zagreb, 1906, 296 l. 8° c. művében. A könyv idézi az egész horvát szakirodalmat is. Az 1861: XLII. törvényt a sabor 120 tagja szavazta meg, három nem szavazott, 47 meg távol tartotta magát. A kiegyezési tárgyalásokra nézve l. még Wertheimer Ede háromkötetes Andrassy életrajza I. kötetének 446-476. lapjait.

⁷¹ Ferenczi id. m. II. k. 272. l.

⁷² Horvát id. m. 233-235. és 237-244. l.

⁷³ Horvát id. m. 251-256. l.

⁷⁴ Ferenczi id. m. III. k. 137. l.

A horvát sabor nem állott hivatása magaslatán ezekben a sorsdöntő években. 1861-ben, ha egészen beáll az osztrák táborba, talán megakadályozta volna a dualizmust, akkor ezt nem tette meg; 1867-ben a dualizmus már nem volt megakadályozható. A sabor magatartása csak azt eredményezte, hogy a kiegyezés Horvátország nélkül kötött meg. Azonban az, hogy a sabor rossz taktikát követett, nem változtat azon a tényen, hogy az osztrák-magyar kiegyezés a horvátok megkérdése nélkül jött létre, holott reájuk is vonatkozott.

A sabor 1866. december 18-i határozata és másnap elfogadott felirata után királyi kézirattal elnapoltatott. A felelős magyar kormány kinevezése után május 1-re újra összehivatott, hogy a koronázáson való részvételtől tanácskozzék. A sabor május 18-i felirata megint az 1861: XLII. alapjára helyezkedett és sokféle kívánsággal állott elő, mire a király május 25-én feloszlatta. A koronázás azután Horvátország nélkül ment végbe.⁷⁵ Ausztriával a kiegyezési tárgyalások ezután lefolytattattak és a kiegyezési törvények szentesítették, a nélkül, hogy Horvátország hozzájuk szólhatott volna.

1867. július 27-én báni helytartóvá br. Rauch Levin, az unionista párt egyik vezére, neveztetett ki. Az ő feladata volt a magyar-horvát kiegyezést a Monarchiában kialakult új helyzetnek megfelelő formában tető alá hozni. Rauch félretéve az előző sabor által meghozott választási törvényt, 1867. október 20-án királyi rendelettel új választói rendet oktrojált és részint ezzel az új renddel, részint a választások kemény vezetésével elérte azt, hogy a sabor 66 választott tagja közül csak 14 volt ellenzéki. Ez az ellenzék 1868. január 8-án, a sabor összeülése napján egy, az 1861: XLII. törvényre hivatkozó nyilatkozat felolvasása után kivonult és többé nem tért vissza. Az ily módon összeült sabor kötötte meg aztán a magyar országgyűléssel a magyar-horvát kiegyezést. De még ez a magyaron sabor is óvást emelt az osztrák-magyar kiegyezésnek Horvátország nélkül történt megkötése ellen.⁷⁶ A Rauchék által megkötött magyar-horvát kiegyezést a sabor saját házszabályai megsértésével, a részletes tárgyalás mellőzésével 1868. szeptember 24-én en bloc fogadta el⁷⁷

A kiegyezést nem sikerült népszerűvé tenni Horvátországban, bár ez irányban a király, Magyarország és az 1868. december 8-án bánná kinevezett Rauch minden tőlük telhetőt megtettek. Rauch látva sikertelenségét, később erőszakos eszközökhöz fordult, ami bukásához vezetett (1871. január 26.). Az 1871-i választásokon 65 képviselő közül csak 13 úniónista volt. Különböző próbálgatások következtek. Ezekből kiderült, hogy a unionista párt többé nem tud többségre szert

⁷⁵ A koronázáson felsőbb rendeletre résztvett Sokcevic bán, néhány főúr, Pozsega megye és néhány város kiküldöttei, de ez nem tekinthető Horvátország képviselőjének. L. Horvát id. m. 260-269. 1.

⁷⁶ Horvát id. m. 273-275. 1.

⁷⁷ Horvát id. m. 276. 1.

teni. A Hohenwart-kísérlet bukása után viszont a dualizmus megváltoztatására nem volt kilátás. Ennek hatása alatt az unió és Magyarország eddigi fő ellensége, a nemzeti párt, hogy kivezesse Horvátországot a chaosból, melyben Rauch bukása óta volt, a kiegyezés revíziójának programjával elismerte a kiegyezést. A revízió a kiegyezés lényegét semmiben sem érintette, de a kormányra jutott nemzeti párt 1873. szeptember 5-én megszavazta.⁷⁸

Lehetne a történelemből példákat hozni arra, hogy hasonló módon létre jött törvények utóbb a közvélemény megnyugvásával szentesítettek. A magyar-horvát kiegyezés is válhatott volna ily módon a két nemzet végleges kibékülésének alapjává. Hiszen még Horvát Rudolf is, aki e kiegyezést nemzeti szerencsétlenségnek tartja, elismeri, hogy a horvátok általa bizonyos vívmányokat értek el.⁷⁸ Az, hogy a kiegyezés leghevesebb ellensége, a nemzeti párt, öt év múlva egy inkább formális revízió árán elismeri a közreműködése nélkül létrejött törvényt, a megnyugvás jele. Azonban az igazsághoz mérten meg kell állapítanunk, hogy a nemzeti párt behódolása sohasem volt őszinte és utógondolat nélküli, amint a párt politikai koncepciója mellett nem is lehetett az és hogy a kiegyezés magyarázata és alkalmazása körül a magyar-horvát ellentétek folyton élesebben ütődtek ki.

Amint az osztrák-magyar kiegyezést egészen másként fogják fel az osztrák politikusok és köz jogászok, mint a magyarok, éppen úgy volt ez a magyar-horvát kiegyezés esetében is. A horvátok a horvát államiságot próbálták belemagyarázni, mi a teljes egységet. Növelte a zavart a kiegyezési törvénynek jogilag sokszor kevésbé szabatos fogalmazása, továbbá a magyar és a horvát szöveg eltérései. Ezekből származtak az örökös kiegyezési sérelmek, melyek objektív megvitatására egyre kevesebb volt a lelki dispozició. Ehhez járultak még egyes bánoknak és közegeiknek balfogásai, erőszakos fellépése és korrupciója, melyek legtöbbször e kormányférfiak személyes visszaélései voltak, de a horvát közvélemény által rendszeren a magyarságnak tulajdonítottak. A legmélyebb nyomot a horvát lélekben Khuen-Héderváry sivar húszéves bánága hagyott, mely felőrölte az unió szempontjából anyyira-amennyire megbízható nemzeti pártot is.

A kiegyezési sérelmek részletes tárgyalása nem célja e soroknak. Kevéssel az összeomlás előtt kísérletet tettem a sérelmek legfőbbjeinek összeállítására és módokat ajánlottam kiküszöbölésükre.⁸⁰ Ma már e sérelmek ügye úgy sem aktuális. Ellenben akkor is hangsúlyoztam, hogy a magyar-horvát ellentétek gyökere nem a kiegyezésben és nem a kiegyezési sérelmekben keresendő és csak a közjogi gondolkozás túltengése azonosítja a horvát kérdést az 1868: XXX.

⁷⁸ Horvát id. m. 279-285. 1.

⁷⁹ Horvát id. m. 278-279. 1. E vívmányok: a külön horvát nyelvű eredetiben kiadott koronázási hitlevél a „testvér királyság” kifejezés.

⁸⁰ Szücsi József: *A horvát kérdésről*. Politika, 1918, 8-9. szám 18-47. 1.

törvényekkel. Ez a magyar felfogás kényszerítette rá a horvátságot, hogy nemzeti vágyait és elégedetlenségét e törvény kereteihez szabva próbálja megértetni Budapesttel.

A Szent György-téren csak azt értették meg a horvát törekvésekből, ami e törvényhez alkalmazkodott, vagy ami vele ellentétben állott, ennél fogva a Szent Márk-téren is e gondolkozási módhoz kellett alkalmazkodni, ami arra vezetett, hogy a horvát pártok programjukat, legalább külsőleg, a kiegyezés elfogadásához vagy elvetéséhez szabták.

E sorok írója sohasem titkolta azt a meggyőződését, hogy az 1868-i kiegyezés, nem tekintve születési hibáit, rossz kiegyezés volt. De a kiegyezés lehetett volna jobb vagy rosszabb, a nélkül, hogy ez magában véve eldöntötte volna a magyar-horvát symbiosis sorsát. Mi védelmezhetjük paragrafusainkat, ráerőszakolhattuk őket a horvát politikai életre, a horvát nemzet viszont ellenállhatott a mi törekvéseinknek, felállíthatott új közjogi teoriákat és követelményeket, ez mind külsőleges tünet volt, mely nem fejezte ki azt a nagy élet-halálharcot, mely a horvát lélek mélyén folyt és amelynek kimenetele döntötte el a magyar-horvát symbiosis sorsát, függetlenül attól, hogy miként áll a kiegyezés ügye.

Gaj Lajos fellépése óta (1835) a horvát nemzet létproblémája két eszme harca körül forgott: a horvát eszme és a délszláv eszme harca körül. A horvát intelligencia két részre szakadt: az egyik változatlanul ragaszkodott a maga külön horvát ideáljaihoz, a másik a déli szláv népek új egységes nemzeti életét akarta megteremteni. A horvát eszme hívei azt vallották, hogy van egy történetileg kifejlődött külön horvát nemzeti ethnicum, melyet a maga tisztaságában fenntartani a horvát nemzet létének és nemlétének kérdése, a délszláv eszme hívei tagadták a külön horvát ethnicum létét vagy fenntartásának jogosultságát és a déli szláv népek összeolvasztásával egy új egységes délszláv nemzetet akartak teremteni. A horvátság sorsa azon fordult meg, hogy melyik eszme diadalmaskodik. A horvát eszme diadala ezerkétszáz év nemzeti tradícióinak fennmaradását jelenti, a nyugati kultúrához való tartozásnak éles hangsúlyozását és ezzel azoknak a konzervatív kötelékeknek megerősödését, melyek a horvát nemzetet a nyugati kultúrában társához, a magyar nemzethez és a nyugati berendezkedésű Habsburg-monarchiához fűzik. A délszláv eszme diadala e kötelékek meglazulását eredményezi, új kötelékek keresését, melyek a horvát nemzet sorsát a keleti kultúrában élő balkáni faj testvérehez, a szerb nemzethez fűzik. A délszláv eszme a horvát eszmével ellentétben forradalmi eszme, szakítást jelent régi hagyományokkal, kapcsolatot eddig a nemzeti léleknek idegen elemekkel. Gajék ú. n. illyriznusa megvesztegetően hatott a nemzeti közvéleményre, hiszen ez a szegényesnek tartott horvát történelem helyébe kétezer év kápráztató délszláv eszményeit helyezte. A délszláv eszme ezenkívül híd volt a

pánszlávizmus felé. Ez éppen ezekben az időkben kábította el a világ valamennyi szláv nemzetét. Gaj közvetlen tanítványa volt pesti jogász korában a pánszlávizmus atyjának: a pesti tót lutheránus egyház papjának, Kollár Jánosnak.

Az illyrizmus fénykora egybeesik a liberális eszmék diadalmos előretörésének naivan lelkes idejével. Az illyrek a haladás eszméit írták zászlajukra. Nem csoda tehát, hogy a jóhiszemű horvát hazafiak egész sora csatlakozott hozzájuk. A horvát közvélemény elhitte, hogy a délszláv eszme diadala azonos a horvát nemzet emelkedésével és hogy a tiszta horvát hagyományokhoz való ragaszkodás azonos a maradi, elavult, életképtelen és éppen ezért a nemzet jövőjére nézve káros, az idegenek uralmát konzerváló eszmények szolgálatával.

Az illyr álmok összeomlása után sem bukott meg a délszláv eszme, pedig kezdettől fogva belső ellenmondással küzdött. A délszláv eszme diadalra csak akkor számíthatott, ha ezt az eszmét a többi délszláv népek is magukévá tették volna és hajlandók lettek volna érte saját nemzeti ideáljaikat feláldozni. Ez azonban nem történt meg. Mind a szlovének, mind a szerbek mereven elzárkóztak előle. A szlovén szlovén akart maradni, a szerb szerb, csak a horvát volt hajlandó délszlávvá lenni. Kalandorok (Jellachich, Gaj) és álmodozó idealisták (Mazuranic, Strossmayer) ezt nem akarták észrevenni, vagy azt hitték, hogy kitartásukkal megnyerik ábrándjaiknak a fajtestvéreket. A délszláv eszme tehát tovább élt, táplálta Strossmayer fejedelmi bőkezősége és következetes kultúrpolitikája, táplálta az illyrizmusi idejében lezajlott irodalmi reform immanens ereje, táplálta a pánszláv gondolat elhalványulni nem tudó lidércfénye és táplálta a szerbek egyes taktikája.

A szerbek hamarosan rájöttek, hogy az ő szempontjukból milyen hasznos dolog a délszláv eszme terjedése a horvátok között. A szerbek lelkében kiolthatatlan tőzzel égett a nagyszerb eszme. Ez eszme azt vallja, hogy a Balkánon és a vele szomszédos területeken csak egy szláv nemzet van, a szerb, illetőleg csak ennek az egy szláv nemzetnek van létjogosultsága. A többi déli szláv nemzetek nincsenek, vagy ha vannak, nincs létjogosultságuk. A horvátok katolikus szerbek, nekik tehát bele kell olvadniuk az egységes pravoszláv nagyszerb nemzetbe. Minden lépés, melyet a horvátok a délszlávság felé tesznek, közelebb hozza őket a szerbekhez és ezzel a szerbségbe való beolvadáshoz. A szerbek tehát előmozdították a horvátok jugoszlávizálódását, a nélkül, hogy szerbségükből egy fikarcnyit hajlandók lettek volna feláldozni. Egyes horvátok (Starcevic, Frank, a két Rauch) látták ezt a helyzetet, némelyek későn ébredtek rá (Supilo), de a többség örömmel vette észre a fajtestvérekhez való közeledés kétségtelen tüneteit és nem vették észre azt, hogy ez a közeledés csak annyi, amennyire ők a horvát állásponttól eltávolodtak. Így lett a délszláv eszme a nagyszerb eszme eszközévé.

A délszláv eszme a maga elvi tisztaságában mindig megvalósíthatatlan lesz. Mert hogyan is jönne létre a délszláv nemzet? Nagyon egyszerűen, mondják a délszláv eszme hívei: a szlovének, a horvátok, a szerbek, esetleg a bolgárok is mind engednek valamit nemzeti ideáljaikból egészen addig, míg közös platformon nem találkoznak. Azt kérdelem egy egész életét a délszláv eszmének szentelt horvát publicistával, Dezman Milivojjal: Egy fejlett kultúra tud-e úgy összeolvadni egy másikkal, hogy egy új homogén kultúra keletkezzék?⁸¹ Dezman válasza erre az, hogy hosszú türelmes munkára van szükség, de nem kell csüggedni, mert „az egységes és sajátos délszláv kultúra lehetséges három nemzetünknek irodalmi nyelvben, irodalomban, tudományban és művészetben való differenciáltsága mellett is. Lehetséges, mert összefűzhetik faji kultúránknak egységes elemei és egységes világszemléletünk.”⁸² A faji kultúra egységes elemei és a világszemlélet egysége bizonyítandó és meghatározandó volna. E nélkül csak feltevések és a kérdés e dezmani megoldása nem több szellemes ötletnél. A kultúra egész primitív fokán talán lehetett volna ilyen ilyen keveredéssel új egységes nemzetet és kultúrát teremteni, ma már ez lehetetlen. És ne feledjük el, hogy a délszlávság három nagy világkultúra között oszlik meg: a római, a byzanci és a muzulmán között. A világtörténet nem ismer eddig példát arra, hogy ez a három kultúra valahol békésen meg tudott volna élni egymás mellett, még kevésbé arra, hogy össze tudtak volna olvadni. Arra azonban elég példánk van, miként szokott Byzanc Rómával szemben viselkedni, ha egy államon beül összekerül vele. Ha kisebbségben van, államot alkot az államban, mint a világháború előtti Magyarországon, ha övé a hatalom, kíméletlenül elnyomja a nyugati kultúrát, mint a háború előtti Oroszországban. A délszláv eszme által megteremtett délszláv egység arra vezet, hogy a byzanci kultúrájú szerbség, mint a legerősebb délszláv nemzet, elnyomja a római kultúrájú horvátokat és megpróbálja őket felszívni, magába olvasztani.

Magyarország és a Monarchia szempontjából nagyon világos a horvát eszme és a délszláv eszme szerepe. A horvát eszme hívei centripetális törekvések szolgálatában állottak. A történeti hagyományok tiszteletben tartása, a nyugati kultúrához való ragaszkodás a Szent Koronához és a dinasztiahoz fűzték őket. Legvérmesebb területi, közjogi és nemzeti követeléseik mind csak a horvátságra terjedtek ki, a horvátok pedig szinte hiánytalanul a Monarchia határain belül laktak, összes törekvéseik Zágráb felé, mint központ felé irányultak, a Monarchia létén épültek fel. Ezzel szemben a délszláv eszme hívei centrifugális törekvések szolgálatában állottak. Hiszen etnográfiai alapon állva, semmiféle közjogot, történeti hagyó-

⁸¹ Ivanov: *Juinoslovensko pitanje*. Zagreb, 1918, 100 l. 8° ez idézet 76. 1.

⁸⁸ Ivanov id. m. 81. 1.

mányt igazán nem tisztelhettek, aspirációik sem állhattak meg a Monarchia határainál, hiszen e határokon túl is laktak délszlávok és végül a keleti és nyugati kultúra egyesítésével egy új kultúra megalakítását tervezvén, lazítaniok kellett az őket egy nyugati birodalomhoz tűző kötelékeken. A horvát eszme, párosult legyen bármily heves magyargyűlölettel és önállósági törekvésekkel, lényegénél fogva államépítő eszme volt; a délszláv eszme, társult legyen bármily magyar barátsággal és a Monarchiához való ragaszkodással, lényegénél fogva állambontó eszme volt.⁸³

Ezek a tételek Magyarországon jóformán ismeretlenek voltak és a magyar politikai világ nem is volt fogékony ilyen gondolatok befogadására. A gyakorlati politikus az ilyen gondolatmenetet, mint íróasztali bölcseségeket elutasította magától. Az a szomorú valóság, hogy a Dráva két partja társadalmilag messzebb volt egymástól, mint az Atlanti-Óceán két partja, szinte kiküszöbölte a lehetőségét annak, hogy a magyar politikusok között olyanok legyenek, akik autopsia alapján értsenek a horvát kérdéshez. A magyar-horvát unió utolsó periódusának félszázada alatt alig vette észre a magyarság, hogy a horvát kérdés nemcsak közjogi kérdés és hogy a horvát nemzet erősödése nem egyenlő a separatista elemek erőre kapásával.

Mikor Gaj fellépett, hívei, az ú. n. illyrek, mint a délszláv eszme hívei, ellenségei voltak az unionnak, viszont Gaj ellenfelei, az ú. n. magyarónok, akik ragaszkodtak horvát eszményeikhez, unionisták voltak. A helyzet kezdetben tehát tiszta volt: a délszláv eszme hívei az unió ellenségei, a horvát eszme hívei az unió barátai. A dolog akkor kezdett bonyolódni, mikor a magyar nemzeti törekvésektől megriadt Bécs ellenünk az illyrekkel szövetekezett. A centrifugális törekvésű délszlávokkal tehát a centrum szövetekezik centripetális elemek ellen. A természetellenes szövetség az 1848-i katasztrófához vezetett. Bekövetkezett az illyrek bűnhődése is: ugyanolyan elnyomásban részesültek, ugyanúgy germanizálták a horvátságot, mint bennünket. 1861-ben és 1865-ben nem is lehetett többé az illyr hagyományokat képviselő nemzeti pártot a maga egészében megkapni Bécs céljaira. A horvát eszme hívei a hatvanas években két csoportra oszlottak: nagyobb részük folytatta a forradalom előtti magyaron politikát, ezek az ú. n. úniónisták, kisebb részük azonban, a későbbi jogpárt magva, a personal-únió álláspontjára helyezkedett, ami alatt ők azt értették, hogy a horvát nemzetnek csak a horvát királlyal van dolga. Ezzel Staréevicék a kiegyezés ellenségeivé lettek ugyan, de továbbra is centripetális törekvéseik voltak, hiszen a Monarchiát és a dinasztiát elismerték és maga Staréevic, aki tanulmányait részben a pesti egyetemen végezte, személy szerint is barátja volt a magyarságnak.

⁸³ Mindezt elismeri Dezman is. L. részletesebben *Két könyv a délszláv kérdéstről* c. cikkemet (Politika 1918. 10-11. sz. 14-36. l.).

Az 1868-i kiegyezés után a helyzet az volt, hogy uralmon az uniónisták voltak, a horvát eszme hívei, ellenzékben a nemzeti párt volt, a délszláv eszme hívei és ellenzékben voltak Starcevicék is. Ez az elhelyezkedés nagyjában természetes volt. A további fejlődés azonban egészen természetellenes irányban történt. A kiegyezés revíziójával a nemzeti párt került uralomra. A unió és ezzel a Monarchia érdekeinek védelme tehát a délszláv eszme híveire bízott, akik délszláv egységre törekedtek, holott ez az egység ellentétben állott az unióval és nem respektálta a Monarchia határait. E belső ellenmondást enyhítette az, hogy a nemzeti pártba beolvadt az unionisták egy része és hogy voltak olyan nemzeti pártiak, akik azt hitték, hogy törekvéseik az összes délszlávoknak habsburgi jogar alatt való egyesítésével hozhatók összhangba a Monarchia érdekeivel. A nemzeti párt ellenzéke a jogpárt volt, mely Starcevic vezéréte alatt törhetetlenül ragaszkodott a horvát eszméhez, de közjogi programjához is. A helyzet tehát egészen természetellenes volt: az unió ellenségei a kiegyezés alapján kormányoztak, az unió barátai a kiegyezés ellen hadakoztak.

Lényegében véve ez a helyzet a nemzeti párt harminchároméves (1873-1906) uralma alatt nem változott. Khuen-Héderváry uralma alatt a nemzeti pártban a szerbek kezdtek nagyobb szerepet játszani, mert az ő kormányzati módszerei egyre több horvátot keserítettek el és ezek a szélső horvát párthoz való csatlakozással próbálták őt megbuktatni. A közjogi kérdéseken nyargaló magyar közvéleménynek ez az állapot kedvezőnek látszott. A horvát eszme hívei, miután minden törekvésükkel a horvátság sorsához voltak köelve, a kiegyezési kérdésekben igen érzékenyek voltak. Nekik a horvát nemzet, a horvát eszme és közjog mindenük volt, tehát minden vélt vagy igazi sérelem ellen ők harcoltak a legdühösebben, sokszor makacs nyerseséggel. A délszlávok már mérsékeltebbek voltak. Számukra nemcsak a kiegyezés és az unió, hanem a Monarchiához való tartozás is átmenet, taktika, eszköz kérdése volt, tehát engedékenyebbek lehettek, hiszen ezekre csak annyiban volt szükségük, amennyiben céljaik elérésére segítette őket. A szerbekre nézve a helyzet a legkönnyebb volt: fűtültek ők az egész horvát közjogra, e közjogot részben – különösen a horvát politikai nemzetről szóló tanát, – magukra nézve sérelmesnek is érezték, tehát a szerbség számára adott kedvezményekért szívesen támogattak olyan törekvéseket, melyek a horvátság közjogi és nemzeti helyzetének gyöngítését célozták. Így lettek a szerbek Khuen-Hédervárynak legodaadóbb támaszai és keltették a magyar közvéleményben azt a hitet, hogy a folyton követelődző, közjogi sérelmeket emlegető, új vívmányokat kívánó, rebellis és megbízhatatlan horvát nemzettel szemben a szerbek a magyar állameszmének az oszlopai.⁸⁴

⁸⁴ Supilo: *Politika u Hruatskoj* (Rieka 1911, 320 l. 8°) c. művében kiszámította, hogy Khuen-Héderváry bánsága alatt összesen 224 horvát és 130 szerb kormánypárti képviselő volt, míg 104 horvát és 2 (!) szerb ellenzéki (4. l.).

1903-ban távozott Khuen-Héderváry Horvátországból; ugyanez évben kerültek a szerb trónra a Karagyorgyevicsek. Ez a két fontos momentum bizonyos, már a kilencvenes években megindult fejlődést *egy csapással a megérlelés stádiumába hozott. A nemzeti párt* a kormányerőszak és korrupció lélektelen szolgálatával teljesen diszkreditálta magát. Amint tehát távozott az erős kéz embere, a párt tehetetlenül összeomlott. A nemzeti párt azonban bármennyit is adott fel hosszú uralma alatt elveiből, nem adta fel iskolapolitikáját. Khuen-Héderváry az utolsó ötven esztendő legnagyobb horvát politikusa volt!, de nem volt kultúrpolitikus. A horvát iskola 1873 óta zavartalanul délszláv szellemben nevelt, amivel természetesen készítette elő az unió összeomlását. Mikor 1895-ben a horvát egyetemi ifjúság elégette a magyar zászlót és ezért többen relegáltattak, mások meg szolidaritásból a relegáltakkal tartottak, az ifjúság nagyrésze a prágai cseh egyetemre ment. Így került a későbbi horvát-szerb koalíció vezetősége és Radics István is Prágába, és lettek Massaryk tanítványai. Prága és Zágráb viszonya elmélyült, a délszláv eszme új indítékokat kapott Massaryk realizmusa és a prágai neo-slavizmus hatása alatt. A Prágából *visszakerült nemzedék jugoslavizmusa sokkal erősebb és türelmetlenebb* volt, mint a nemzetipárti öreg uraké. Ráadásul egyes magyar politikusok, akiknek fogalmuk sem volt lépésük horderejéről, a nemzeti párt, mint a magyar szabadelvű párt barátja ellen, összeszövetkeztek a horvát-szerb koalícióval. Ez ily módon 1900-ban megbuktatta a nemzeti pártot, mely soha többé feltámasztható nem volt.

A helyzet tehát még súlyosabbá vált. Az unió mérsékelt és három évtized kormányzata által enervált ellenségei helyett a Monarchia és a Szent Korona jogainak védelme rábízott az unió heves és türelmetlen ellenségeire: a horvát-szerb koalícióra. Ismeretes, hogy a koalíció első uralma igen rövid ideig tartott a vasúti szolgálati nyelv kérdésében kitört viszály miatt. A koalícióhoz megalakulásakor sok jogpárti elem is csatlakozott, ezért addig, míg a szintén jogpárti múltú Supilo le nem szorult a vezetésből (1909), a koalíció számolt a jogpárti ideológiával és védekezett a kiegyezési sérelmek ellen. Supilo bukása után a szerbek vették át a vezetést. A jugoslavizmust a horvátoknak hagyva, maguk exkluzív szerbek maradtak, akik a Szerbiában immár kormányprogrammá vált nagyszerb törekvések horvátországi exponensei voltak. A koalíció horvát tagjait a szerbek rávették, hogy ismerjék el a kiegyezést, szerezzék ezzel vissza Budapest bizalmát és a halaimat megkaparítva, készítsék elő az elszakadást. Az örökös magyar belpolitikai válságok és rendszerváltozások között a félrendszerűekkel dolgozó és egymást sűrűen váltogató bánok nem tudták a koalíciót letörni és így a koalíció 1913-ban el is érte célját, mikor Skerlecz kormánya rájuk támaszkodott mint kormánytöbbségre. 1917-ben Mihalovichcsal teljesen a koalíció kezébe ment át a kormányhatalom. Ezzel az unió sorsa végleg meg volt pecsételve.

A kilencvenes évektől a jogpártban a forrongás időszaka következett el. Starcevic halálával dr. Frank József vette át a párt vezetését. Idegen származású ember létére tisztábban látta a horvátság helyzetét, mint azok, akik Horvátország határainál tovább nem látva irányították a politikát. A horvát nemzetet nem tartotta egyedül elég erősnek a horvát kérdés horvát szellemű megoldására az egyre hatalmasodó délszláv áramlattal szemben. Úgy találta, hogy a negálásnak az a szelleme, mely a kiegyezés óta pártjának főkérdésük volt, semmi tényleges eredményhez nem vezet. A horvátságnak, ha nemzetiségét meg akarja menteni, a Monarchia vezető köreivel kell megértést keresnie. Először Bécshez fordult. E lépése tette bizonyos bécsi körök előtt népszerűvé a trializmus gondolatát. A trializmus és Bécs barátsága azonban még gyanúsabbá tette pártját Magyarországon. Otthon is sok sikerrel használták fel ellene azt a vádat, hogy a császár szolgálója. Miután a Monarchia belső szervezete sokkal inkább meg volt merevedve, semhogy ilyen nagy átalakulás lehetséges lett volna és az ősz uralkodó sem volt rávehető, hogy a magyar nemzetnek 1867 óta biztosított pozícióján változtasson, a trialista politika nem vezethetett sikerre.

Frank sikertelensége volt a jogpárt folytonos szakadásainak az oka. Híveinek egy része végleg lehetetlennek tartva a horvát kérdés horvát megoldását, beolvadt a koalícióba és délszlávú lett. Más része Starcevic Mile, a párt alapítójának unokaöccse, körül csoportosulva, ismét a negálási politika mezejére tért vissza. Sőt tovább ment: gyűlölettel telt el az uralkodóház, a Monarchia és Magyarország ellen és egy tőlük teljesen független horvát államot akart alapítani. E párt tragikum az, hogy a világháború alatt a Monarchia gyűlölete antantbaráttá, majd szerb-baráttá lette, megnyerte a délszláv ideológiának, úgy hogy akkor, mikor ideáljuk, a független Horvátország kikiáltása, politikai lehetőség volt, ezt meg sem kísérelték. A jogpárt harmadik része kitartott a horvát eszme mellett és megbukván Bécsben, Budapesthez közeledett. A kiegyezés horvát meghozójának, br. Rauch Levinnek fia, br. Rauch Pál bán volt az, aki a jogpárt új orientációjának megindítója volt. Rauch úgy vélte a koalíciót letörhetőnek, hogy a kiegyezés komoly revíziójával a jogpárt az unionnak meggyeressék és a horvát eszme unionista és jogpárti hívei egy táborban egyesülve, a Magyar Birodalmon belül találják meg nemzeti vágyaik kielégítését. Rauch és a jogpárt az összeomlás előtti utolsó évtized alatt folytonosan ezt a politikát próbálták Budapesttel elfogadtatni, de eredménytelenül. A kiegyezés érinthetetlen volt a Szent György-téren egész 1918 őszéig, amikor már minden késő volt. A jogpárt nagyon sokat veszített otthon népszerűségéből e titokban nem tartható tárgyalások miatt. 1917-ben lett volna az utolsó alkalom e politika megvalósítására. Rauch, a jogpárt és a jövő embere, az ugyancsak jogpárti talajból kinőtt Radics István, szövetkezettel! próbálták megszerezni a hatalmat,

ismét hiába. Az utolsó horvát válság, melyet magyar kormány oldott meg, úgy végződött, hogy a hatalom átadatott a délszláv eszme szélső képviselőinek, akik az uralkodóház, a Monarchia és Magyarország engesztelhetetlen ellenségei voltak és a horvát eszme hívei, az uralkodóház, a Monarchia és Magyarország természetes hívei, és barátai, ki lettek szolgáltatva a délszlávok által gyakorolt kormányhatalom kíméletlen üldözésének.

Millió hiba, balfogás, visszaélés, kölcsönös türelmetlenség és a belátás hiánya mérgesítették el a magyar-horvát viszonyt. A rosszul megalapozott kiegyezés, a világháború szerencsétlen kimenetele, a háború alatt lefolyt délszláv fejlődés mérgező hatása, mind komoly tényezői voltak a magyar-horvát unió felbomlásának. De az, ami ezt az uniót halálra ítélte már akkor, mikor a Monarchia látszólag szilárdan állott, a Magyar Birodalom egysége Kárpátoktól Adriáig megbonthatatlanak látszott és a kiegyezés mint érinthetetlen hatalom szabályozta a két nemzet viszonyát: az annak a ténynek fel nem ismerése volt, hogy a Szent Korona számára Horvátországot csak a horvát eszme uralma biztosíthatja.

A nemzetiségi kérdés minden nem homogén nemzeti állam számára a legnehezebb és legkomplikáltabb kérdés. A kérdés megoldása államok, nemzetek, időpontok szerint nagyon különböző módokon képzelhető el. Csak egy olyan mód van, melyet soha és sehol nem koronázhat siker, és ez az, mikor az állami hatalom nem is törekszik a megoldandó kérdés lényegének felismerésére. A magyar politika ezt a módot választotta a horvát kérdés esetében. Ezért kellett 1918-ban szükségképpen elkövetkeznie a magyar-horvát unió felbomlásának* széttépve ezernyi köteléket, mely a két testvérnemzetet nyolc századon át egymáshoz fűzte.

Budapesti Szemle, 1925. október-november.

A SZERB-HORVÁT EGYEZMÉNY.

A múlt hetekben lezajlott délszláv válságnak, mely egyelőre a kormánykoalíció megmaradásával végződött, egyik eredménye az, hogy a kormány végre nyilvánosságra hozta azt az egyezményt, melyet a radikális párt és a horvát parasztpárt kötöttek, mielőtt a kormányt együttesen vállalták volna. Az egyezmény magyar fordításban a következőképpen hangzik:

A Nemzeti Radikális Párt és a Horvát Paraszt Párt delegátusai folyó évi (1925) július 2-a óta tartó tanácskozásaiakon állandó megelégedéssel konstatálták, hogy mindkét párt SHS államnak alapját tekintve, teljesen azonos állásponton áll és hogy a Horvát Paraszt Párt vezetésének a Nemzeti Szkupstinában folyó évi március 27-én

tett nyilatkozata a Horvát Paraszt Párt politikájában történt evolúció eredménye. E nyilatkozat elismerte az állam egységét, a Karagyorgyevics-házat, mely annyi érdemet szerzett a szerbek horvátok és szlovének felszabadulása és egyesülése körül, és az alkotmányt, mely szerint az egész államban egyetlen parlament van. A Nemzeti Radikális Párt számára ez az evolúció a Horvát Paraszt Pártban döntő jelentőséggel bír, mivel a Horvát Paraszt Párt a horvátok óriási többségét képviseli és így az ő mostani felfogásukat az állam alapjai tekintetében idő folyamán, mint egyedül helyeseket, reméljük el fogják fogadni Horvátország egyéb politikai körei is.

— Ilymódon el vannak háritva a nehézségek, melyek zavarták az államunk szabályos fejlődését. Azt lehet mondani, hogy a Horvát Paraszt Párt vezetősége részéről a Nemzeti Szkupstinában tett deklarációk után, melyeket a tapasztalás diktált, a lényegében egy nemzetnek két része, mely sok századon át és idegen uralom alatt volt egymástól elválasztva, most nemcsak tényleg van egy fedél alatt, hanem meggyőződéssel és érzelem szerint is. És ezt közös javukra együtt fogják megőrizni és megvédeni tudni és akarni az ellenségtől.

— A Nemzeti Radikális Párt és a Horvát Paraszt Párt egy vonalon találták magukat. A jelenlegi körülmények között az a legbiztosabb mód, hogy az államegység megerősítessék, hogy az egész nemzet teljesen egyesüljön és a haladás és jólét felé vezetessék.

— Egyik a másikra van utalva közös munkára, sőt tartós közös munkára, mert az állampolgárok legnagyobb számának bizalmát élvezik és nagy nemzeti többséget képviselnek. A két párt ezzel az okmánnyal elhatározza, hogy Pasic Nicola úr elnöklete alatt közös kormányt óhajt alakítani.

— Ennek a kormánynak magára kellene vállalnia az alkotmánynak az egész államban való integrális végrehajtását a jelenlegi törvények alkalmazásával és az alkotmányban megszabott módokon való új törvények behozásával. Az alkotmány végrehajtandó az SHS királyság egész területén minden kivétel nélkül úgy, ahogy ezt az alkotmány ezen egy és oszthatatlan királyság számára előírja.

— E mellett mindkét párt feladatul tűzi ki maga elé, hogy nagyarányú takarékossgot hajtson végre az államban, hogy hathatósan dolgozzon a törvényhozás unifikálásán, hogy gondoskodjék minden hű állampolgár polgári és politikai jogainak tiszteletbentartásáról és a humánus és méltányos bánásmódról mindenki irányában a hatóságok részéről. Meg fognak mindent tenni, ami kell, hogy az állami alkalmazottak munkája felett komoly ellenőrzés gyakoroltassék.

— Azok a munkálatok, melyek azonnal elintézendők volnának a Nemzeti Szkupstinában a következők: hozassanak meg a már betervezett törvények a sajtóról, az indemnitásról az államhivatalnokokról, a bíróságok szervezetéről, a bírákról, a rokkantakról és az elemi oktatásról.

— A Szkupstina legközelebbi – őszi – ülészakára előkészítettnek és lehetőség szerint a Nemzeti Szkupstina elé terjesztetnek a következő törvényjavaslatok:

— A községekről szóló törvényjavaslat, melyre minden egyéb mellett azért van szükség, hogy a községekről szóló, az egyes vidékeken különböző törvények unifikáltassanak. Boszniában nincsenek is községek, meg kell őket alakítani.

— Változtatások a tisztviselőkről szóló törvényben, melyekkel végrehajtatik a tisztviselők redukciója és felemeltetik azon tisztviselők fizetése, akik szolgálatban maradnak, felemeltetik a nyugdíjra való jog megszerzéséhez szükséges évek száma, mert a jelenlegi tízéves minimum nagyon csekély.

— Törvényjavaslat az adó kiegyenlítéséről.

— Törvényjavaslat az agrárreformról.

— Törvényjavaslat a folyók szabályozásáról, a mocsaras területek kiszáritásáról, a földek öntözéséről és a vízközösségről szóló törvény.

— Az ipari hitelről szóló törvényjavaslat, mely már a Nemzeti Szkupstina előtt fekszik, az őszi ülészakon volna megszavazandó.

— E javaslatok mellett a kormánynak gondoskodni kellene a hajózás és halászat segítéséről és előmozdításáról.

— Amikor ez a program végrehajtatott, a koalált pártok további belügyi programot fognak készíteni.

— Ami a külpolitikát illeti, annak az eddigi szellemben kell maradnia, egyetértésben kis és nagy szövetségeseinkkel, akik akár közvetve, akár közvetlenül lehetővé tették, hogy államunk megteremtessék. Államunk megmaradásáért és haladásáért fogunk valamenynyien fáradozni, nem sajnálva semmi áldozatot, haderejének igazi szükségleteiért, mindaddig, amíg a világon az állam erős katonai ereje külső biztonságának egyik garanciája.

— Mindkét párt delegátusainak tanácskozásai folyamán, melyek ezen egyezményel végződtek, egy kérdés jelentkezett állandó komoly, akadályaként annak, hogy végleges megegyezés jöjjön létre. Míg a Nemzeti Radikális Párt képviselői élénken kívánták, hogy az önálló Demokrata Párt is résztvegyen munkánkban a megegyezés érdekében, addig a Horvát Paraszt Párt delegátusai ismételten kijelentették, hogy közöttük és a radikálisok között a közös munkáról való megegyezés lehetlenné válnék, ha a radikálisok ezen követelésüknél maradnának. A Horvát Paraszt Párt nem engedve ezen felfogásból, a Nemzeti Radikális Pártot abba a helyzetbe hozta, hogy vagy létrehozza a megegyezést a horvátokkal az önálló Demokrata Párt nélkül, vagy egyáltalán ne jöjjön létre a megegyezés. Miután az állam érdekei minden más érdek felett állanak, bármily komolyak is legyenek azok az okok, melyek e más érdekeket védjék, a Nemzeti Radikális Párt delegátusai

meghajlottak a viszonyok kényszere előtt, miután ez erősebb a radikális párt meggyőződésénél és óhajtasánál.

Ez a megegyezés nem alkudozások és egyezkedések eredménye, hanem ha jól fogjuk fel, a nemzeti és állami egység mély és helyes felfogásának és annak a kölcsönös bizalomnak a következménye, mely e két pártban a közös tárgyalásokon lassankint kialakult és annyira megerősödött, hogy lehetővé vált az ő jövőbeli közös munkájuk a kormányban, a parlamentben, a korona és a nemzet előtt. Elég hiba történt, elég tévedést éltünk át, hogy ezen kölcsönös bizalomhoz jussunk, mely alapfeltétele megegyezésünknek. Valamint az állam két legnagyobb pártjából alakuló koalíció jövő egész munkájának.

Ez a megegyezési okmány négy oldalból áll.

Belgrád, júl. 16. (1925) Trifkovics s.k. Gyuristics s.k., Radics Pál s. k., Superina s. k., Zsivkovics s. k., Nikics s. k.

Pasics a parlamentben azzal a megjegyzéssel olvasta fel ez egyezményt, hogy belőle ki fog derülni, ki tartotta meg a megegyezést és ki nem. Pacics e szavai nyilvánvalólag Radicsnak szólnak, akiről különben a radikális pártban megmondta azt is, hogy viselkedését helyteleníti, de miután választani most nem lehet, be kellett érnie Radics magyarázataival. Ez világos beszéd: a király nem adott választási mandátumot, vagy a politikai helyzet nem engedi most meg a választást, tehát egyelőre együtt kell maradni Radiccsal. A radikális párt igen vegyes érzésekkel fogadta e magyarázatot, de egyelőre belenyugodott.

Radics pártja mindenképen kormányon akar maradni, tehát nem bolygatja ezeket az ügyeket. Örül, hogy valahogyan megúsza a válságot. Az a hír, hogy Radics a minisztertanácsban kötelezte magát agitációs szónoklatai abbanhagyására, a külpolitika békében hagyására, a tanári elmozdítások rendszerének megszüntetésére, különben sem nagyon alkalmas arra, hogy a párt lázadni merjen.

Van olyan hír is, mely kétségbe vonja a kiadott egyezmény szövegének teljességét. Állítólag néhány, a parasztpártra nézve igen súlyos pont elhagyatott volna. Ha ez a hír fedí a valóságot, akkor a szerződésben benne volt az, hogy Boszniát a parasztpárt elismerte radikális terrénumnak. A horvát ellenzéki sajtó rámutat, hogy Radics szkupstinai magyarázkodó beszédében azt mondta, hogy Boszniában mint közoktatásügyi miniszter járt, ellenben kiemelte azt, hogy Dalmáciában pártvezéri minőségben szerepelt.

Ettől eltekintve és mellőzve azt, hogy Radics régi elvei minő kiáltó ellentétben állanak ez egyezménnyel, meg kell állapítanunk, hogy ez okmány után Radics sem beszélhet a vidovdáni alkotmány semmiféle revíziójáról, nem állíthatja azt, hogy külön horvát nemzet van, nem követelhet semmiféle aránylagos részesedést a kormányhatalomban, amint azt pedig bosnyák-dalmát útján tartott hatvanöt beszédében

ismételten megtette. Nincs joga amiatt panaszkodni, hogy Dalmáciában a horvát községek élén radikális kormánybiztosok állanak, e szerződés őt csak a községi törvény meghozásának sürgetésére hatalmazza fel.

A radikális pártban Pasics régi ellenlábasa, Jovánovics Ljuba, azt mondta, hogy ő az egyezményt helyesli, de helyteleníti azt, hogy nem szerinte kormányoznak, hiszen a beígért törvények közül alig hozatott meg valami. Tart a rendőrruralom az egész országban. Hol van a takarékoság, mikor az új költségvetés egy milliárd dinárral haladja meg a régit? Mi van az adók kiegyenlítésével? Jovánovics kérdéseit lehetne folytatni, Radicsnak azonban, úgylátszik, megmaradhatása fejében, nem szabad ezentúl azt sem követelnie, amire az egyezmény feljogosítaná.

Az a benyomásunk, hogy az egyezmény közreadása, Radicsra mért csapásnak volt szánva és hogy Pasics ezt a célját elérte. Radics most már nyilvánosan is ki van kényre-kedvre szolgáltatva Belgrádnak. Csinálhat még kellemetlenségeket, de végleg aligha mer többé ujjat húzni Belgráddal. Pasics a zúgolódó radikálisoknak egyebek közt azt is mondta, hogy Radics viselkedése nem árthat sokat az SHS királyságnak, mert az állam boldogulásának legnagyobb garanciája a radikális párt. Nem a Nemzeti Tanácsok és nem a szaborok teremtették meg ez államot – mondta Pasics -, hanem a szerb sereg és a saintgermaini békél Mindenki megérheti ebből, hogy amíg van szerb hadsereg és érvényben van a régi szerb külpolitika – és mindkettő fennmaradását az egyezményben a maga részéről Radics is garantálta -, addig Pasics felfogása szerint Radics távzónoklatai szó fia beszéd!

Magyar Külpolitika, 1926. március 1.

SZERB DIKTATÚRA FELÉ.

A Vukicsevics-kormány magatartásából egyre világosabb, hogy Belgrádban diktatúrára készülnek. Ennek különböző okai vannak. Az egyik a szerfelett nehéz külpolitikai helyzet, melynek megoldását lényegesen megkönnyítené, ha a kormány erőskezű rezsimmel és a parlament ellenőrzése nélkül intézhetné az ügyeket, a másik az ugyancsak nehéz belpolitikai helyzet, melyet szintén könnyebben lehet a gordiusi csomó kettévágásával, mint kibogozásával megoldani. Nyílt diktatúráról még nincs szó. Bizonyos parlamentáris látszatot fenntart a kormány, de minden jel arra mutat, hogy ez csak ideiglenes állapot.

A kormány be sem mutatkozott a parlamentben, hanem elnapolta. Ha rögtön feloszlatja, a helyzet nemcsak tisztább, hanem alkotmányosabb is lett volna. A parlamentáris látszatot azonban fenntartja, együtt dolgozik különféle parlamenti bizottságokkal, de, ha

ezek okoskodnak, felosztással fenyegetőzik. A kormányban képviselt pártoknak többségük van a parlamentben, de mindenki tudja, hogy ez is csak látszat, mert mind a radikális, mind a demokrata képviselőknek igen jelentékeny része nem volna bizalmi szavazatra kapható. A kormány bevallja, hogy ő nem a radikális-demokrata koalíció kormánya, hanem bizonyos radikális és demokrata politikusoké. Ha a két kormánypárt elégedetlenjei lázongani kezdenek, akkor meg kivágja, hogy tulajdonképpen egy új nagy pártot, az ú. n. negyedik pártot akarja megalapítani. Ebbe beléphetnének a radikális-párt, a demokrata-egyesülés és a Pribicsevics-féle jelenleg ellenzéki önálló demokrata-pártnak szerinte kormányképes elemei. A kormányképesség ismervei azonban szerfelett homályosak. Ezzel is, valamint az üres tárcákkal a lázongókat eddig sikerült sakkban tartania, ami egyelőre lehetővé teszi azt, hogy a kormány parlamenti többségére hivatkozassék.

Amint a negyedik párt eszméje is mutatja, a kormány szerb koncentrációt akar. Ennélfogva az üres tárcák betöltése esetén sem bővülnének ki lényegesen a kormány jelenlegi keretei. Ezt a demokrata-párt kisszámú horvátsága már megértette és a legjobb úton van a kilépés felé. Krsztelj volt miniszter a pártválasztmányból már ki is lépett és Ribar, a szkupstina volt elnöke, valamint Angyelinovics képviselő csak taktikából nem azonosították magukat egészen vele. Különbözik ha egy demokrata horvátot ki is neveznének miniszterré, ezzel a kormány szerb jellege éppoly kevésbé változnék meg, mint Szpáhó miniszterségével. Vukicsevics egyelőre nem hajlandó sem olyan horvát, sem olyan szlovén politikust miniszterré kineveztetni, aki valamely horvát, vagy szlovén nemzeti párt bizalmából kerülne a bársonyszékbe. Korosec és Trumbics már rájöttek erre és együttműködésről tárgyalnak. Radics még kísérletezik, de már ő is megkezdte a lépéseket egy ellenzéki akció szervezésére. Új koncepciója nem a régi nemzeti programúhoz való visszatérés, ellenkezőleg pártjának nemzeti jelleg nélküli általános parasztpárttá való átalakítása. Így reméli megnyerhetni a szerb, a szlovén és a nemzeti kisebbségi parasztságot is. Azt hisszük, Radicsot nagy csalódás éri. A horvát nemzeti törekvések elejtésével nem a szerbeket fogja megnyerni, hanem a horvátságot elveszteni és paraszt osztályuralmat követelve nem kormányra fog jutni, hanem egészen másfelé.

A kormány, illetőleg azok a titkos hatalmak, melyeknek a kormány csak exponense, úgy ítélik meg Jugoszlávia helyzetét, hogy az államot csak a szerb erők koncentrációja mentheti meg. A szerb pártok harca egymás ellen, még inkább a nagy-szerb pártok frakciónak örökös egymás ellen való törése, ami Jugoszlávia belső történetének utolsó éveit kitöltötte, azt a gondolatot érlelték meg a Fehér Kézben, a szerb nacionalisták e titkos társaságában, valamint a vele szoros összeköttetésben álló szerb szabadkőművességben, mely a fran-

cia politika exponense, hogy bármilyen eszközökkel is biztosítani kell Jugoszláviában a nagy-szerb hegemoniát és ezen belül azon elemek uralmát, amelyek a pártok és frakciók érdekein hajlandók és képesek felülemelkedni. Ennek a társaságnak a külpolitikai bonyodalmak valósággal jókor jöttek. Egyrészt mert az államérdék mindenek felett való állásának gondolatával sikerült a másik alkotmányos faktort is céljaiknak megnyerni, másrészt mert a tényleges veszedelem sok szerb politikusban felébresztette a nemzeti összefogásnak a gondolatát. Ez a helyzet bénítja meg a lázongó szerb frakciók tetterejét és ez a helyzet erősíti a Vukicsevics-kormány hatalmát tekintet nélkül a kormány tagjainak szürkéségére.

Természetesen ez a helyzet nem maradhat hatás nélkül a horvátokra és a szlovénekre. Ujabb leckét kaptak abból, hogy Belgrád mennyire ballasztoknak tartják őket, mihelyt nem adófizetésről van szó. A szerb-olasz konfliktus erősen megingatta a horvátokban és a szlovénekekben Belgrád kedvező külpolitikai elhelyezettségének hitét, ami sok, régóta eltemetettnek hitt kombináció feledését eredményezte. Az a tény, hogy a horvát federalisták és a blokkisták fuzionáltak, nemcsak választási előkészületet jelent, hanem tanúja annak a mélyreható változásnak, mely a horvát intelligencia gondolkodásában előállott. Valószínűleg túlzottak azok a hírek, melyek a horvátság olasz orientációjáról beszélnek, de a fúzió azt jelenti, hogy a horvát intelligencia elérkezettnek tartja az időt a horvát front új kiépítésére. Ez a front egységet akar teremteni a horvát nemzetben. Nem Róma, vagy Budapest mellett, de nem is Belgrád mellett. A horvát öncélúság gondolatának reneszánsza előtt állunk.

Magyar Külpolitika, 1927. május 16.

SZERB-OLASZ HÁBORÚ FELE?

A november 11-én aláírt francia-szerb szerződés az egyre jobban kiélesedő szerb-olasz ellentéteket minden jel szerint döntő stádium felé sodorja. Európa békéje a világháború lezajlása óta nem forgott még olyan veszedelemben, mint amilyenben most forog és talán még hónapokig forogni fog. A hipokrizis hirdethet mást, a valóság az, hogy Jugoszlávia háborúra készül.

Európaszerte nagy feltűnést keltett az a délszláv minisztertanács, melyen Sándor király is részt vett. A délszláv lapokból azóta kiderült, miről volt ott szó. A hadügyminiszter kétszáz millió dinárral, a közlekedésügyi miniszter egy milliárd dinárral növelte költségvetését a tavalyihoz képest. Tudvalevőleg a közlekedési miniszter is katona, akinek hivatása a délszláv vasúti hálózatot az olasz-szerb háború céljaira kiépíteni. A tavalyi költségvetés 42 százaléka esett a két tábornoki tárcára, az új költségvetésnek több mint 50 százaléka felett fog

két tábornok rendelkezni. A pénzügyminiszter takarékosági programja végleg megbukott. A többi tárcánál történt redukciók után is az új költségvetés százötven millió dinárral múlja felül a tavatyit és kétszázötven millió dinár előirányzott deficittel zárul. Az is kiderült, hogy a pénzügyminiszter rövidesen külföldre utazik egy százmillió dolláros kölcsön felvétele ügyében. Ez a kölcsön is a vasúti és úthálózat kiépítésére van szánva. Arról nem is akarok beszélni, hogy olasz laphírek szerint Franciaország korlátlan fegyverkezési hitelt nyitott Jugoszlávia számára.

A helyzet tehát az, hogy Jugoszlávia fegyveres leszámolásra készül. Olaszország számára minden nap, amellyel később robban ki a háború, növeli a győzelem útjába tornyosuló akadályokat, meri időt enged a ma még eléggé készületlen délszláv hadsereg felszerelésére. Hogy ezzel az olasz politika tisztában van, nem szenved kétséget.

Egyelőre folyik még a diplomáciai harc a kulisszák mögött. Mindkét fél szövetségeseket keres és biztosítani akarja egyes államoknak legalább is a semlegességét. A román trónviszály, a bolgár király házasságának és a görög restaurációnak kérdései, az olasz-albán szövetség elmélyülése minden vonatkozásban magukon viselik a francia-olasz, illetőleg olasz-szerb, diplomáciai küzdelem jegyeit. Nem vonjuk kétségbe, hogy a francia politika még nem adta fel a törekvést a viszály békés likvidálására. Mindent elkövetnek, hogy Olaszországot a statusquóval való megbékülésre bírják. Az expanzív tendenciák elejtése azonban olasz részről körülbelül a fassizmus bukását jelentené. Ezért is, de meg azért is, mert a szerbekkel való szövetkezéssel nincsen többé egészen szabad keze Franciaországnak, bajosan képzelhető el a békés irányzat felülkerekedése.

E sorok írójának régi meggyőződése, hogy Jugoszlávia sorsa és az adriai kérdés megoldása végelemzésben a horvátok magatartásán fog eldőlni. A fenyegető konflagráció nagy bizalmatlanságban találja a horvát nemzetet. Csodálatos vakság, hogy Radics éppen akkor dobja el horvát programja utolsó maradványait, amikor bármely percben elérkezhetik a pillanat a horvát jogok kivívására: akár Belgrádban, akár – másutt!

Magyar Külpolitika, 1927. december 1.

KIS KÖNYV A HORVÁT KÉRDÉSRŐL.¹

Kevés könyv jelent meg olyan jókor, mint Sufflay Milánnak, az ismert nevű balkán-történésznek ez a füzeté. A horvát kérdés, mely a volt monarchiának is egyik legnehezebb problémája volt, megint

¹ Sufflay Milan: Hrvatska u svijetlu svjetske historije i politike. Zagreb, 1928. 62 l. 8°.

döntő stádiumba jutott. Jugoszláviát, mely az idén ünnepelné fennállásának tizedik évfordulóját, a horvát kérdés széteséssel fenyegeti. Hogy mi lesz, senki sem tudja, de a június 20-i merénylet óta világszerte a legnagyobb pesszimizmussal néznek a délszláv királyság jövője elé.

E válságos időkben Sufflay összegyűjtötte a komolyabb olvasóközönségnek szánt csemegeként tizenkét tanulmányát, melyek az utolsó öt évben különféle horvát lapokban jelentek meg. Forma szerint könyvismertetések, látszólag igen vegyes tartalommal. Sir Chirol Valentine-nek Indiáról, Sir Pares Bernardnak Oroszország történetéről, Keynesnek, Nittinek, Ferrerónak a békéről írt könyveivel foglalkozik. Tárgyalja Miss Durhamnek és Seaton-Watsonnek tanulmányait a szarajevói merényletről, Desmond Shaw könyvét Írországról, Butler professzor előadásait az amerikai nemzetről, Radic István egy hírlapi cikkét, Susic Ferdo horvát történetét. Majd Klaić Vjekoslav horvát történetíró halála alkalmával összefoglalja e tudós működésének eszmei tartalmát. Ezt követik Hirtz Miroslav bámulatos szorgalommal összeállított horvát zoológiai szótáráról, Popovicnak a cincárok monografiáját adó könyvéről, a legrégebb horvát történetíró, a diocleai pap, krónikájának új kiadásáról szóló ismertetései. Azonban a tárgyalt munkák csupán alkalmul szolgálnak arra, hogy Sufflay egy-egy témáról kifejtse saját nézeteit. Sokoldalú egyéniségén kívül a tanulmányokat összetartja az, hogy valamennyinek hol nyíltan, hol burkoltan centrális problémája a horvát kérdés.

Mikor Gandhi pacifizmusát taglalja és a hindu-angol ellentétek megoldását keresi, Radics parasztmozgalmát helyezi világpolitikai távlatba; mikor az orosz rejtélyt e nemzet európai és ázsiai kételtűségéből magyarázza, a szerb-horvát ellentét gyökereit kutatja. A párizsi békek tarthatatlanságát kimutató könyvek bírálatával és a szarajevói merénylet körülményeinek megvilágításával a délszláv kérdés új rendezését célozza. Az ír szabad állam megalakulásában előképét látja Horvátország felszabadulásának. Mikor megállapítja, hogy az Egyesült Államok azért szakadtak el Angliától, mert önálló nemzetté szerveződtek, mely minden másnál jobban tudta intézni saját ügyeit és így morálisan és politikailag fel volt rá jogosítva, hogy elkeresse az idegen kormányt, félreérthetetlenül megtalálja a horvát önállósági törekvések egyik jögalapját. A kínai pen-si fogalmát magyarázva rámutat, hogy a nyelvi közösség nem jelent nemzeti egységet, sőt a nyelv egyenesen megbontja a fajok egységét is. Ebből mindenki megértheti, hogy a szerb-horvát nyelvi egység egyáltalán nem jelent nemzeti egységet is. Kifogástalan tudományos mezben mindig és mindenütt Horvátországról és mai helyzetéről van itt szó. Nagyon hasznos kézikönyv ez a horvát intelligencia számára, hiszen minden szava a tudomány fegyvereivel erősíti meg nemzetét saját öncélúsága és nagyrahivatottsága tudatában. És nagyon tanulságos könyv ez idege

nek számára is, mert a tiszta horvát ideológia legmagasabb színvonalú kifejezése.

A könyv rövid előszava is rámutat, hogy a tizenkét tanulmány legfontosabbika a hetedik, a *Radics, Bethlen, Mussolini* című, amelyben négy évvel ezelőtt vitába szállt a parasztvezérrel. Radics Mussolinit és Bethlent, mint a reakció képviselőit támadta meg. Szerzőnk nem védi a politikusokat Radics vádja ellen, de nemzetük igazi exponenseinek tartja őket, akik a történeti hagyományok fenntartói vagy megújítói. Sufflay tisztelője Radicnak. Embriónális Messiásnak mondja, aki azt az osztályt akarja az emberiség élére emelni, amely az édes anyafölddel való legbensőbb kapcsolatánál fogva hivatva van a világháborúban idegsokkot kapott fehér emberiség megváltására. Figyelmezteti azonban a parasztvezért, hogy a történeti hagyományok tiszteletben tartása nélkül nem lehet céljait megvalósítani. A Balkán határán, ahol katolicizmus és pravoszlávia, kultúra és barbarizmus, Nyugat és Kelet érintkeznek, a horvát név és a horvát vér többet jelent, mint egy nemzetet. A horvátság ott a civilizáció szinonimája. Radic nem veheti sikerrel fel a harcot a nagyszerb gondolat ellen, ha Dusán cár birodalmának eszméjével szemben oda nem állítja Tomiszláv király horvát állameszméjét. Radicnak a parasztköz társaság gondolatát ezzel kell kombinálnia, ha nem akarja, hogy a horvát nemzet megsemmisüljön. Nem áll az, hogy a horvát paraszt és a szerb paraszt egyforma. A nyugati kultúrájú katolikus horvát nemzetnek nincs mit keresnie a pravoszláv Balkánon. Még ha sikerülne is Radicnak összezúznia Dusán cár birodalmának eszméjét és megteremtenie a délszláv föderációt, akkor is ez az állam tisztán balkáni alakulat volna, melyben a horvátság elvesztené nemzeti jellegét.

Ezeket a gondolatokat variálja és egészíti ki a többi tanulmány. Egy helyen behatóan foglalkozik a horvát nemzet és a szerb nemzet vérkeveredésének kérdésével. A horvátok nagymennyiségű latin, avar és magyar vért vettek fel, a szerbek albán, vlach és cincár vért. Belgrád, ez az alapjában véve cincár (kuco-vlach, aromun) város, tipikus kifejezője a cincár jellemnek. Hihetetlen önzés, páratlan ravaszság, rideg üzleti szellem, haszonhajhászás kímélet és vendégszeretet nélkül, a másvallásúakkal szemben az emberiség és könyörület hiánya – ezek a cincárok jellemvonásai szerb monográfusok szerint. Az egész belgrádi ú. n. „elita”, az a két-háromszáz család, mely az államhatalmat kezében tartja, cincár eredetű és Jugoszlávia kormányzását a cincár erkölcsöknek megfelelően intézi. A szerb nemzet félezerden át egy bizánci-török retortán szűrődött át és belőle most is a XIV. század vad szelleme törtet a horvátságon át Közép-Európa szíve felé. Ezzel szemben a horvátság kezdettől fogva a nyugati kultúra részese és végvára. Az Adria partjain sarjadzanak ki az első horvát államalakulatok csirái, akkor és ott, amikor és ahol az emberi civilizáció optimuma virágzott. A horvát történelem nem egyéb, mint

Nyugat és Kelet harcának története az Adria partjain. Nyugat és Kelet között áthághatatlan szakadék riad, melyet a római világbirodalom sem tudott, csak látszólag és átmenetileg áthidalni. A nyugati birodalom bukása után a pápaságban megszemélyesülő Nyugat és a Bizáncban megtestesülő Kelet kibékíthetetlen ellentétei teljes erővel ütköznek ki. Ezidőben telepedtek meg a határvidéken a horvátok és a szerbek elhatározottan oda állva az egyik Nyugat, a másik Kelet mellé. Ezt a szakadékot betemetni senki sem tudja és aki megkísérli, még ha olyan tehetséges is, mint Radics, farkasverembe esik. Az intelligencia egy részében mesterségesen kitenyésztett délszláv egységi gondolat a nemzeti élet forrongó mélységeit csak felületesen eltakaró vékony réteg volt, melyet a szerb és a horvát nemzeti eszme lobogó vulkánja egy perc alatt ropogva zúzott össze, amikor a két ellentétes nagy elv egy államban összekényszerült.

A horvát nemzet Kelet határán sokszor került ennek nyomása alá. De történelmének legvégzetesebb szakaszaiban is a nemzet egy része mindig át tudta fertőzés nélkül menteni a jövőbe a nyugati nemzeti hagyományokat. Ma is érintetlen tisztaságban áll az a horvát terület, melyet a török idők szaborai reliquiae reliquiarum inelyti olim regni Croatiaenek neveztek. Ez a terület a múltban képes volt néprajzilag és politikailag regenerálni a horvát plazmát. Képes lesz erre a jövőben is.

Mikor 1921-ben a szerző felség- és hazaárulás miatt a szerb bíróság előtt állott, védőbeszédében azt fejtette ki, hogy a horvát nemzetnek, mint a nagy nyugati kultúrbirodalom tagjának, joga van a bárbar keleti hatóságok önkénye ellen felkiáltani: Occidentem appello! Ez a könyv is Nyugatra appellál. Vészkiáltás, melyet vértenger követhet.

Budapesti Szemle, 1928. november.

ÚJABB SZEPARATISTA HORVÁT ÉS MONTENEGRÓI IRODALOM.

Az 1928. június 20-i merénylettel Jugoszlávia teljes válságba jutott. Sem a parlamenti próbálkozások, sem az 1929. január 5-i abszolutista kísérlet nem találták meg a kibontakozás útját. A világpolitikában soha nem volt még akkora érdeklődés a délszláv kérdés iránt, mint napjainkban. Barát és ellenség egyaránt érzi, hogy a délszláv probléma végső kifejezés felé közeledik.

Természetes, hogy a délszláv kérdéssel elsősorban maguk a délszlávok foglalkoznak a legtöbbet. A szerbek aránylag kevesebbet, a horvátok többet. A szerbek csodálatos megalomániával egész az abszolutizmusig nem vették észre a válság horderejét. Néhány komolyabb hírlapi cikken kívül nem találunk számbavehető tanulmányt a délszláv kérdéstről. Más a helyzet a horvátoknál. Amíg az abszolutizmus

lehetetlenné nem tett minden kritikát, lapjaik és folyóirataik a cenzúra bilincsei között is hemzsegték a kérdést a legkülönbözőbb szempontokból megvilágító cikkektől.

A lázas forradalmi hangulat, amelyben ma a horvát nemzet él, nem alkalmas nagyobb munkák írására. Ez az oka, hogy amilyen bőséges a horvát kérdés hírlapi tárgyalása, olyan szegényes a röpiratirodalom. A válság kitörése óta az abszolutizmusig tudtommal összesen három röpirat jelent meg. Időrendben és értékben az első közöttük Sufflay Milán kis könyve, melyről már volt szó e folyóirat hasábjain.¹ Sufflay röpiratát hamarosan követte egy fiatal horvát újságírónak, a federalista *Hrvat* munkatársának, Gihlar Slavkonak kis röpirata, mely immár harmadik kiadásban forog közkezen.²

Ismeretes, hogy a szerb király 1928. július 7-én az akkor kormányon volt négyes koalíció nevében Pribicevic útján felajánlotta Radiónak az ú. n. amputációt, azaz azt, hogy a horvát és szlovén lakosságú területek egy része rekesztessék ki Jugoszláviából és alakítson e területen Radics önálló államot. Ezen ajánlat óta a horvát amputáció gondolata nem akar lekerülni a napirendről és mind horvát, mind szerb oldalról vannak buzgó propagátorok. Gihlar röpiratának főcélja bemutatni azt, hogy az amputáció gondolata egyáltalán nem új és hogy az önálló Horvátország eszméje, mely az amputációval ma szoros összefüggésben áll, a világháború kitörése óta gyakorta foglalkoztatta a közvéleményt. Gihlar nyolc amputációs térképet közöl rövid történeti megjegyzések kíséretében. Kár, hogy térképeihez nem ad statisztikai adatokat. Ezt a hiányt itt próbáljuk pótolni.

A röpirat címlapja hozza azt a térképet, amely minden szeparatista horvát – ma a lakosság 99%-a – szívében él: Nagy-Horvátországét. A horvátok Horvát-Szlavonországból, a Muraközből, Bosznia és Hercegovinából és Dalmáciából állítják össze ezt az országot. Az 1921. január 31-i délszláv népszámlálás adatai szerint ez a terület kerekén 108.000 km² 5,250.000 lakossal. Alakosságából horvát 3,300.000 (ebből muzulmán 590.000), szerb 1.580.000, német 140.000, magyar 75.000, olasz 12.000, a többi más szláv (szlovén, tót, cseh, rutén, lengyel).

Ezzel a horvát követeléssel szemben lényegesen kisebbek a szerb ajánlatok. Gihlar öt ilyen tervezetről tud. Egyről azonban maga megállapítja, hogy nem hiteles (a Protic-Lorkovic-féle), kettő pedig tulajdonképpen azonos.

Gihlar állítása szerint a londoni szerződés (1915) aláírása idején a szerbek olyan Horvátországot terveztek, mely az akkori Horvát-Szlavónországból állott volna, Szerem megye nélkül, de a Muraközzel: 37.000 km² terület 2,350.000 erősen horvát többségű lakossággal.

¹ L. Budapesti Szemle, 211. k. 314-317. 1.

² Hrvatsko pitanje i amputacija. Zagreb, 1928. 16 1. 4°.

A monarchia összeomlásakor már korlátozták a szabad horvát állam területét. 1918. november elején a monarchia délszláv részeire benyomuló szerb csapatok számára Belgrád demarkációs vonalat jelölt ki. Ezt a demarkációt a zágrábi Nemzeti Tanács helyiségében egy térképre felrajzolták Simovic és Antonijevic szerb ezredek. E térkép szerint a horvátoknak az öt horvát megye és a Muraköz maradt volna, továbbá Boszniából a bihaci beszögelés. Dalmáciából a knin-sebenicói vonaltól északra eső terület. Összesen 34.000 km² terület 2.000.000 túlnyomólag horvát lakossal.

1928. július 7-én tulajdonképpen újra ezt a területet ajánlották fel a horvátoknak azzal a különbséggel, hogy megkaphatták volna Szlovéniát (Krajna, Dél-Stájerország) is, amelynek hovatartozása 1918. november elején még nagyon kétséges volt. Az 1928. július 7-i ajánlat térképét, a horvát és szerb újságírók a belgrádi Skupstina miniszteri tanácsstermében találták meg. Az amputálandó terület 50.000 km² 3.000.000 lakossal, melyből horvát volna 1.500.000, szlovén 1.000.000, szerb 400.000.

A legkedvezőtlenebb tervezet a Pasicé. Csak tervezet, mert felajánlására sohasem került sor. Ez a mai zágrábi oblastból és a Muraközből állott volna 9000 km² területtel és 950.000 horvát lakossal.

E szerb terveknél sokkal kedvezőbbek azok az angolok, melyeket Cihlar ismertet. Birkhill egy Középeurópai Egyesült Államokat tervezőit (1922), melynek Horvátország önálló tagja volna, míg Szerbiát és Romániát az angol szerző Radics tanácsára zárta ki ez államszövetségből. E terv teljes mértékben honorálja a horvát igényeket, csak a tuzlai kerületet juttatja Szerbiának. Kevésbé bőkezű Roithermere. A régi Horvát-Szlavón- és Dalmátországokat egészen a horvátoknak szánja, de a Muraközt nem, míg Boszniát és Hercegovinát a Vrbas és a Narenla mellett elvonuló határral megosztja Horvátország és Szerbia között.

Mindezeknek a terveknek nem akarunk túlzott jelentőséget tulajdonítani. De azon már túl vagyunk, hogy pusztán akadémikus érdekűek legyenek. A horvát és a szerb közvéleményben az elválás gondolata lassankint megérik. Abban, hogy szétmenjenek, már-már megegyeztek. Csupán a határok kérdése vitás. De amely percben már csak ez lesz kétséges, az elválás feltartóztatlanul bekövetkezik.

Sokkal csekélyebb publicitású a harmadik röpirat. Nem is valami értékes munka, de nem nélkülöz bizonyos pikantériát. Szerzője dr. Drinkovic Mátyás, a jelenlegi kormány szociálpolitikai minisztere.³ Hajdan a dalmát szabor tagja. A háború alatt az osztrák hatóságok internálják. Jelentékeny szerepet játszik a zágrábi Nemzeti Tanácsban. Az új államban hamarosan miniszter és elnöke a délszláv constituante Nemzeti Klubjának, annak a horvát pártnak, mely Radiccsal

³ Drinkovic: Hrvatska i drzavna politika. Zagreb, 1928. 125 l. 8°.

ellentétben résztvett a constituantén, de az alkotmány meghozatala előtt egy, az alkotmányt a horvát nemzetre nézve érvénytelennek kijelentő nyilatkozat felolvasása után a constituantéból kivonult. Drinkovic és hívei ezután a parasztpárttal megalakították a Horvát Blokkot. Egy év múlva Drinkovic kiválik a Blokkból, mert Radic azt követelte, hogy helyezkedjék az egész Blokk köztársasági alapra. Ettől fogva Zágrábban gyanús szemmel nézik Drinkovicot, és mióta tagja volt a Radicot lecsukató Pasic-kormánynak (1924), áruónak tartják. Rövid minisztersége után teljes elvonultságban élt addig, míg be nem lépett a jelenlegi abszolutista Zivkovic-kormányba.

Drinkovic azért írta meg röpiratát, hogy védekezzék az áruolás vádja ellen és kifejtse nézeteit a kibontakozás móújátÓL. Könyvének iránya egyáltalán nem szeparatistikus, de könyvének tartalma minden horvátot megerősít szeparatizmusában. A könyvnek nagy hibája, hogy Drinkovic túlságosan magát helyezi az események központjába, de sem politikai szerepe, sem egyéniségének súlya nem kötik le az olvasót. Az emlékiratnak, a lapos hírlapi fejtegetéseknek és az ügyvédi perbeszédnek saájtságos vegyülete a munka, mely egyrésztől tele van túlzott loyaltással a király személye iránt, másrésztől a szerb vadságnak vérlázító dokumentumait jegyzi fel.

Könyve szerint Drinkovic mindig úgy képzelte el a délszláv egyiséget, hogy az két államnak, Szerbiának és Horvátországnak legyen foederációja (8-9. 1.). A királyhoz 1923. október 29-én benyújtott memorandumja szerint Jugoszlávia nem kör, melynek egy központja van, hanem ellipszis, két központtal, Belgráddal és Zágrábbal (60. 1.). Hangsúlyozza, hogy a horvátok akarata nélkül sohasem lett volna Jugoszlávia (107. 1., ugyan mikor és hol akarták a horvátok Jugoszláviát?) tehát nem jogosult az a szerb felfogás, hogy egyedül ők az urai az államnak (109. 1.). A ténylegesen kialakult helyzetet katastrofálisnak tartja és megjósolja, hogy háború esetén szétesik a délszláv királyság. (57. 1.)

Feljegyzi, miket kellett tapasztalnia Belgrádban. A szerbek már 1920-ban és 1921-ben vért követeltek és a horvátok legyilkolásával fenyegetődztek (14, 18, 38, 91. 1.). Draskovic Milorad belügyminiszter mondta el neki, hogy egy főszolgabirája ajánlott levélben mérgezett cigarettákat kért tőle ellenfelei elpusztítására (82. 1.). Soha a szerbek nem gondoltak a horvát érdekek tiszteletben tartására. A horvátok Radic meghódolása után is csak türettek Belgrádban (104. 1.). Nekik a külföld miatt fontos, hogy a horvátok a parlamentben legyenek, de egy pillanatig sem gondolnak becsületes megegyezésre. (105. 1.) A legkiválóbb szerb államférfiak szemérmetlen módon szedték rá a horvátokat (106-107. 1.).

A szerbek eljárásával szembeállítja a saját loyaltását. Elmondja, hogy 1922-ben hogyan utasította vissza a macedón Aleksandrov Tódor és egy vajdasági magyar katolikus lelkész (kicsoda?) ajánlatát, akik

forradalmi mozgalmat akartak kezdeményezni (21. 1.). Eldicsékszik, hogyan utasította vissza egy idegen állam (melyik?) kiküldöttét, aki a forradalom céljaira neki fegyvert és embereket akart rendelkezésére bocsátani (22. 1.). De nem volt olyan lázadó Radics sem, mint amilyenek kikiáltották. Íme már 1922. december 9-én elhatározta a Belgrádba menetelt. E tervnek a szerb Pribicevic vetett gáncsolat. (34. 1.)

Hogy mi a kibontakozás? Az amputációról hallani sem akar. De elmondja, hogy már 1921. januárjában beszéltek erről a szerbek, sőt Pribicevic már 1918-ban is ajánlgatott három megyét a horvátoknak (38, 59, 110. 1., ezt más forrásokból is tudjuk). Nem tartja megoldásnak az ú. n. szabadválasztás kiírását, melyet a paraszt-demokrata koalíció követelt. Miért? Mert szabadválasztás esetén Szerbia az állam többi részei által majorizáltatnék, amit a szerbek nem tűrnének el (47, 48, 106. 1.). Alkotmányrevíziót a parlament útján nem is lehet végrehajtani, mert ehhez $\frac{3}{5}$ többség kellene, de a tényleges helyzet következtében ott mindig a szerbeké lesz a többség (111-112-113.1.). Mi tehát a teendő? A királynak kell kezdeményezni a revíziót, amire az alkotmány módosítást ad. Egy enquete-et kell összehívni a vezető szerb és horvát államférfiakból és ezek egyezzenek meg a revízióban. Azután ez egyezmény alapján rendeljék el a választásokat. Ha a meg egyezés nem jönne létre, akkor a királynak egyedül kell cselekednie (113, 114, 115. 1.).

Drinkovicnak ez a legutóbbi ajánlata a könyv megírása óta valóra vált. Így bizonyos jogosultsága van annak, hogy a királyi programot megvalósítani kívánó kormány tagjává Drinkovic is kineveztetett. E sorok írója kétségbeesett vállalkozásnak tartja a Zivkovic-kormány próbálkozását, de ez itt mellékes. Fontos az, hogy Drinkovic könyvéből egész sor olyan részletet idézhetünk, melyekkel eleve bizalmatlanságot kelt bennünk politikai éleslátása iránt. Elmondja, hogyan tette le meggyőződése ellenére a hűség esküt a constituantében s hogy első minisztersége idején semmiképpen sem akart eltávolítani a bársonyszékéből, amíg 1920. december 23-án lemondás nélkül, királyi ukázzal mozdították el állásából (44, 45, 46. 1.). Állítása szerint másodszor azért vállalt miniszterséget, hogy megakadályozza Pribicevic pokoli terveit Horvátország ellen és bizonyos előnyöket eszközöljön ki Dalmácia javára. Elismeri, hogy ő rontotta el Pribicevic néhány horvátországi tervét (92-94, 96-99. 1.). Más források szerint az öreg Pasic akadályozta meg, hogy Pribicevic minden eszméje kivitelre kerüljön. De mindegy: Drinkovic saját vallomása szerint is elég siralmas szerepet játszott. Azt írja, hogy a horvátságnak a Monarchiától lecsatolt területek politikusai között két halálos ellensége van: Pribicevic és Korosec. Azért nem vezethet sikerre a jelenlegi horvát küzdelem sem, mert Pribiceviccsel szövetségessé Radic (87, 117, 118.1.). Teljesen osztva Drinkovic bizalmatlanságát Pribicevic iránt, tisztelettel figyelmeztetem rá a szerzőt, hogy a szerb Pribicevic nem lett tagja annak a kormány-

nak, mely csak a vidovdáni alkotmány eltörlését hozta a horvát nemzetnek, Drinkovic ellenben minisztere a nyílt abszolutizmust proklamáló kormánynak, melynek élén a nagy szerb titkos katonai szervezet, a Fehér Kéz elnöke áll. A horvátság másik halálos ellensége, Korosec pedig tagja ugyanennek a kormánynak. Avagy Drinkovic most Korosec ellenőrzése céljából lett miniszter, mint hajdan, mikor Pribicevic hatalmát akarta ellensúlyozni? Ha így van, tartunk tőle, ugyanannyi sikere lesz, mint akkor.

Drinkovic egyaránt gyenge jellemnek és politikusnak, logikája éppoly fogyatékos, mint írói készsége. Munkájának azonban van egy érdeme. Érdekes dokumentuma annak, hogy a horvát nemzetnek azok az utolsó mohikánjai, akik a délszláv egység hóbortja mellett napjainkig kitartottak, lényegileg ugyanúgy látják a horvátság és szerbesség viszonyát, mint a nemzeti mozgalom hívei. Azok a tények, melyeket feljegyez, igazolják a szélső szeparatisták felfogását. Így tett Drinkovic akarata ellenére szolgálatot a horvát szeparatizmusnak.

*

A horvát és a montenegrói szeparatizmus között lényeges különbség van. A négymilliós horvát nemzet az ötmilliós szerb nemzettel szemben igen erős tényező, mely szabadságát előbb-utóbb saját erejével is ki fogja vívni. A kétszáz ezer montenegrói erre nem képes. Belgrád rendszeres munkával törekszik a montenegrói nemzet teljes megsemmisítésére. Nem beszélve a gyilkosságok végtelen sorozatáról, éhenhalásra, kivándorlásra, eltelepedésre kényszeríti Montenegro szerencsétlen lakosságát. Montenegro nagy királyának halála óta a dinasztia sem képviseli többé kellő eréllyel az állameszmét és az emigráns tevékenység is hanyatlásban van. Olaszország elejtette a montenegrói kérdést, melyre – mióta Albániában megvetette a lábát – többé nincs szüksége.

Montenegro ellenséges megszállás alatt áll. Otthon nincs mód arra, hogy valaki irodalmilag képviselhesse a montenegrói állami gondolatot. Az a néhány föderalista politikus, aki bár megalkuvások árán, de mégis időnkint szóba hozza Montenegro helyzetét, a horvát sajtóban élvez vendégbarátságot. Külföldön szabad a szó. A hősies kis ország tragédiája szokatlanul nagy érdeklődést keltett világszerte. Sok olasz városban és az Egyesült Államok több centrumában ma is működnek különböző montenegrói szervezetek, melyekben többnyire több a Montenegroért lelkesedő idegen, mint a született montenegrói. A szerb lapok ezt annak igazolására használják fel, hogy a szervezetek nem montenegrói érdekeket szolgálnak, hanem idegeneket. Pedig a dolog nem így áll. Az igazságért lelkesülő, megengedem, sokszor naiv idegenek önként állanak a montenegrói ügy szolgálatába.

1928-ban Jugoszlávia súlyos belső bajai teljes erővel kiütöztek. Ez a tény Montenegro barátaiban új reményeket élesztett. Hátha eljön a nagy chaosz, melyből újjászületve kerülhet ki a kis Montenegro is?

Ez magyarázza meg azt az elég élénk sajtótevékenységet, melyet az év folyamán különösen az amerikai montenegrói lapokban és egyes olasz folyóiratokban az emigránsok és barátaik kifejtettek.

1928-ban tudtommal három önálló munka jelent meg a montenegrói kérdésről. Időrendben az első közöttük e sorok írójának egy olasznyelvű füzete, mely pár hónapon belül két kiadást ért meg.⁴ A füzet tulajdonképpen fordítása annak a tanulmánynak, mely magyarul e folyóiratban látott napvilágot.⁵ A röpiratot hét nyelven elismerő hírlatok fogadták. Ezekkel nem foglalkozom, de meg kell emlékezniem két olyan bírálatról, mely kifogásokat emel tanulmányom ellen.

Az egyik egy kétlapos kis röpirat, melybe bele van foglalva egy hozzám intézett nyílt levél is.⁶ Ebben egy Kanadában élő montenegrói emigráns igazítja helyre Vujovic Milo amerikai szerepléséről írt soraimat. Megállapítom, hogy Vujovic ottani működését valóban túlbecsültem.

A másik a cetinjei *Zapisi* című tudományos és szépirodalmi folyóirat bírálata.⁷ Sokkal jobban ismerem a jelenlegi állapotokat Montenegroban, semhogy egy percig is arra gondoltam volna, hogy ott füzetemről valaki elismeréssel emlékezhetnék meg. Sem az agyonhallgatást, sem a szigorú bírálatot nem vettem rossz néven. De azt elvártam volna, hogy ne kételkedjenek szándékaim tisztaságában és ne hamisítsák meg röpiratom tartalmát. A *Zapisi* bírálója mindkét dolgot megcselekedte.

Követe az én röpiratomat egy montenegrói emigráns, Cubranovic János francianyelvű füzete.⁸ A füzet tulajdonképpen egy Brüsszelben tartott előadását tartalmazza. Miután oly közönségnek beszélt, mely tájékozatlan a montenegrói kérdésben, el kellett mondania rég ismeretes dolgokat is. Mégis forrásértékű a füzet annyiban, hogy hozza a Népszövetséghez benyújtott újabb montenegrói memorandumok szövegét (21-24. 1.). Az előadás, mint ügyes összefoglalás, figyelmet érdemel. Megemlítenédnek tartom, hogy a szerzőnek a *Revue de Hongrie* 1927 decemberi számában ugyanezen címen megjelent tanulmánya nem azonos ezzel, ha egyben-másban a két cikk egyezik is.

A harmadik röpiratot egy amerikai olasz írta angolul, Griscuolo Luigi.⁹ A szerző régi barátja Montenegrónak. Jelen munkája immár az ötödik, melyet e kérdésnek szentelt. Ő volt Montenegro utolsó követe az Egyesült Államokban és buzgalmáért Miklós király az Antivári hercege címmel tüntette ki. Könyvét Kellog ismeretes háború-

⁴ Bajza, Giuseppe de: La questione montenegrina. Budapest, 1928. 50 1. 8°.

⁵ L. Budapesti Szemle, 207. k.

⁶ Petanovich Naised Nicholas: What caused my plight? H. η., é. n.

⁷ Zapisi, III. k. 123. I.

⁸ Ciubranovitch Jean: Le plus grand crime de l'histoire. Suisse (h. n.) 1928. 24 1. 8°.

⁹ Griscuolo Luigi: Montenegros right to live. New-York, 1928. 48 1. 8°.

ellenes egyezménye kapcsán írta. A füzet előszava felhívja Kellog figyelmét arra, hogy Wilson és más amerikai államférfiak kötelezettséget vállaltak Montenegró helyreállítására. A könyv összefoglalja mindazt, amit a montenegrói kérdéstről az amerikai politikusoknak tudniuk kellene. Ez foglalja el a füzet kétharmadát. Az utolsó harmad egy kis okmánytár, mely tartalmazza a montenegrói kérdéstről tett legfontosabb amerikai hivatalos nyilatkozatokat. Ezeknek egy része most lát először napvilágot, de az eddig ismeretesek összegyűjtése sem volt felesleges, mert egy helyen megtalálhatjuk őket, s ily módon meggyőzően szolgálják a könyv megírásának célját. Criscuolo bizonyára tisztában van vele, hogy jelenleg nem érhet célt. Az Egyesült Államok nem fogják felvetni a montenegrói kérdést. De Criscuolo munkája igen alkalmas arra, hogy némelyik amerikai polgárban felkeltse azt az érzést, hogy a hatalmas köztársaságnak erkölcsi kötelezettségei vannak a kis Montenegró iránt. Hiszen Miklós király Wilson kérésére rendelte el az 1918 karácsonyi felkelés leszerelését, ami lehetővé tette a szerb okkupáció befejezését.

Ez a három munka és a körülöttük kialakult sok száz cikkre menő hírlapi irodalom nem fogja helyreállítani Montenegrót. De e munkák megjelenése tanúságot tesz arról, hogy hiába típorta sárba Szerbia a hősiés kis királyságot, hiába hallgatja agyon a montenegrói kérdést a diplomácia, régi barátok és régi ellenségek egyaránt, sőt hiába kompromittálják a montenegrói ügyet egyes emigránsok is, a montenegrói kérdés még mindig létezik és nem tudni, mely pillanatban kerülhet megoldása napirendre.

Budapesti Szemle, 1929. március.

AZ UTOLSÓ DÉLSZLÁV.¹

Újabb szeparatista horvát és montenegrói irodalom című, e folyóiratban napvilágot látott tanulmányom² megjelenése után egy horvát barátom figyelmeztetett, hogy egy röpiratról megfedelkeztem: Tresic-Pavicicéről, a délszlávok jövőjéről. Szolgáljon mentségemül, hogy a könyvet mind a horvát, mind a szerb sajtó agyonhallgatta.

A szerző a dalmáciai horvát közeletnek régi szereplő egyénisége (született: 1867). Jelentékeny költő, akinek a délszláv nemzet történetéből, valamint a római múltból vett szónokias drámái, a múlt század horvát irodalmának emlékezetes alkotásai. Mint lírikus Carducci hatása alatt állott. Nagy népszerűsége tettek szert megvesztegető nyelvi pompájukkal délszláv tendenciájú ódái (Veliki dan). Mint Leopardi-fordító is kitűnt. Hosszú időn át tagja volt a dalmát szá-

¹ Tresic-Pavicic Ante: *Buduénost Juznih Slavena*. Zagreb, 1928. 132 l. 8°.

² L. Budapesti Szemle, 212. k. 417-426. 1.

bornak és az osztrák Reichsratnak. A délszláv egység megvalósulásáért küzdött. A világháború kitörése után ez ország washingtoni követe lett. Mikor a szerb hegemonia teljesen berendezkedett, Belgrád őt is elejtette (1927). Azóta Spalatóban él.

A röpirat keletkezésének és kiadásának története elég érdekes. A bécsi egyetem szerb hallgatóinak Zora (Hajnal) nevű egyesülete 1914-ben felkérte a szerzőt, hogy a szerb nemzeti ünnepen, Szent Vid napján (június 28) tartson előadást a délszlávok jövőjéről. Az előadást nem tarthatta meg a szarajevói merénylet miatt. De az előadás terjedelmét messze túlhaladó könyvét már megírta. Kéziratát a világháború alatt rejtegette. A röpiratnak 1919 decemberében Belgrádban keltezett előszava szerint az 1914-ben írt munkát változatlanul adta ki. Ám az 1928 szeptemberében Spalatóban írt utószó szerint a könyv a szerb fővárosban éveken át vándorolt kiadótól kiadóig, kritikustól kritikusra, a nélkül, hogy valaki pártul fogta volna, míg végre maga a szerző szánta rá magát munkája kinyomatására.

Azzal, hogy az 1914-ben írt könyvét Tresic-Pavicic 1928-ban is kiadandónak tartotta, kifejezte azt, hogy akkori politikai eszméit most is időszerűnek tartja. Ebben a tévhitben van Tresic-Pavicicnak a tragikuma. Az egész világ megváltozott körülötte. Amiért hosszú évtizedeken át elismerésreméltó kitartással és önfeláldozással harcolt, az rövid dicsőség után immár por és hamu, de az agg Tyrtus nem akar hinni a dolgok realitásának, hanem fújja tovább a régi nótát, amint kéziratának sorsa mutatja, immár hallgatóság nélkül.

A változatlanul kiadott 1914-i tanulmány az akkor divatos délszláv ideológiának hirdetője. Történetfilozófiai és állambölcészeti alapokon akarja igazolni, hogy a négy délszláv nemzet (bolgár, szerb, Isorvát és szlovén) boldogulása az állami és nemzeti egységben keresendő és a világpolitikai helyzet mérlegelésével ennek az egységnek bekövetkezését meg is jósolja. Bár ez az egység, ha a bolgárok kizárásával is, pár évvel a munka megírása után bekövetkezett, nem kell azt hinni, hogy a munka akár a világpolitikai helyzet mérlegelésében, akár egyéni intuícióban mélyebben szántana, mint az akkori délszláv propaganda termékei. Nem a prófétai előrelátás vezette Tresic-Pavicic tollát, hanem a fanatikus meggyőződés, mely annyiszor vezetett egyeseket és nemzedékeket győzelemre, ahányszor másokat bukásba. Tresic-Pavicicnek megadatott, ha rövid időre is, a diadal édessége és megadatott neki, bár még mindig nem tud véglegesen hinni, a bukás keserősége is.

A szerző először a jóslás lehetőségének tudományos alapvetését adja. Ezzel a résszel nem foglalkozunk. A jóslás költői privilégium. A filozófus Tresic-Pavicic gyöngye alapokon jár. Történetfilozófiai alaptétele, hogy a történelem az államok és nyelvek egyszerűsítése felé halad. Ennélfogva csak a nagy nemzetek és nyelvek maradhatnak meg és csak a nemzeti államoknak van jogosultságuk. Kár volna ezzel

a tétellel vitába szállanunk, csak azt konstatáljuk, hogy a világháború a kis nemzetek védelmének jelszavával vívatott meg és az új nemzeti államok megalakulása negyven milliónyi kisebbséget eredményezett. Tresic-Pavicic szerint a Balkán éppen olyan földrajzi egység, mint az Apennini-félsziget, tehát éppen úgy állami egységet kell alkotnia, mint annak. Végigfutva a Balkán történetén és népein, megállapítja, hogy sem a görög, sem az illyr, sem a latin, sem a mongol népek (ilyenek szerinte a bolgár és oszmanli törökök és a magyarok) nem tudták ezt az egységet megteremteni, mert csak a félsziget periferiáit bírták etnográfiailag magukévá tenni. A délszlávok beköltözésük óta (?) többségben vannak a Balkán népei között. A félsziget politikai egységét eddig azért nem tudták létrehozni, mert nem fogtak össze. A törzsi eszme elválasztotta őket. Azok a délszláv uralkodók és népek, akik a történelem folyamán a Balkán egységére törtek, ezt törzsi alapon (Nagy-Bulgária, Nagy-Szerbia, Nagy-Horvátország) kísérelték meg, éppen ezért csak múló sikereket tudtak felmutatni és törzsi szeparatizmusuk rendszeren az idegen hódítóknak kedvezett. A tanulság ebből, hogy a délszláv nemzeti egység megteremtése meg fogja hozni a sikert. A délszláv nemzet eléggé erős lesz az idegen hódítók kiszorítására.

Már most az a kérdés, hogyan teremthető meg ez a délszláv egység? Megkapjuk az ismert receptet a délszláv népek amalgamizálásáról. Tresic-Pavicic is a szerb és a horvát nyelv egységére alapítja a nemzeti összeolvadás lehetőségét. A horvát és szerb népköltészet egységében (?) keresi az összeolvadás garanciáját. Kraljevic Markó egyaránt nemzeti hőse a bolgár, a szerb és a horvát (?) népköltészetnek. Tresic-Pavicic e költői indokolással megoldottnak véli a délszláv egység kérdését. Ellentétben valamennyi szlavistával, a szlovén és a bolgár nyelveket lényegükben azonosnak minősíti a szerb- és a horváttal, bár megengedi a „nyelvjárások irodalmi használatát az egyesülés után is. Az egység létrehozását a szerbektől várja. Szerinte a Rigómező a Balkán központja. A rigómezei csata, mely 1389. június 28-án elbukatta a középkori szerb császárságot, központja a szerb népköltészetnek is. A rigómezei eszmében egyesült szerbség és horvátság le fogja küzdeni a belső és külső ellenségeket és eljön a nagy nap, melyet Tresic-Pavicic ódáiban énekelt meg.

Rövidre fogva ez a röpirat gondolatmenete. A baj az, hogy felépítésében és indokolásában sokkal több része van a költőnek, mint a folyton tudományos elméletekkel dobálózó politikai írónak. Szerzőnknek történeti és politikai ismeretei nem szilárdak. Bennünket, magyarokat, például úgy látszik, csak a délszláv propaganda-irodalomból ismer. Ezért beszél olyanokat, hogy mindig gyűlöltük a horvátokat és hogy a magyar történészek csak azért találták ki Oktáj khán halálát, mint a tatárok kivonulásának okát, mert így akarták elsikkasztani azt a történeti ténytet, hogy a horvátok megverték azo-

kat a tatárokat, akik a magyarokat tönkretették! (45. 1.) Arról mesél, hogy az első balkáni háború után az orosz cár meg akarta akadályozni a szerb-bolgár összeütközést, de Tisza a szerb és a bolgár szuvc rénitás védelmére keli, mondván, miért ne gyilkolhatnak egymást, ha akarják! (91. 1.) Nagyon különös benyomást tesz az emberre, mikor Tresic-Pavicic e röpiratában a délszláv egység legveszedelmesebb ellenségének a német nemzetet hirdeti és ezen 1914-i véleményét 1928 szeptemberében röpirata kiadásával újra hangsúlyozza, ellenben ugyanaz évben (1928. február 10.) az *Obzorhan* német-délszláv szövetséget követel! Már most melyik tanácsát kövesse Belgrád? Vagy ez is olyan tanács, amilyennel Ausztriát okosította ki? Eldicsekszik vele (92. 1.), hogy az osztrák parlamentben többször sürgette a Monarchia föderalizálását, de ezt csak azért tette, mert tudta, hogy taná-

csát az osztrák államférfiak nem fogják követni. Ha erről nem lett volna meggyőződve, nem emlegette volna a föderalizációt, hiszen ez késleltette a délszláv egységet! Nem hiszem, hogy ez a sajátos vallo-más növelné Tresic-Pavicic politikai hitelét. Az albánokat (80-82. 1.) anektálni akarja és megjósolja, hogy előbb-utóbb önként Jugoszlá-viához fognak csatlakozni. Ezt egyelőre nem tapasztaljuk. Ellenben felhívom a rigómezei eszmére esküdöző szerzőnek figyelmét arra, hogy Cernojevic III. Arzénak Magyarországra való menekülése óta (.1690) az albánok etnográfiailag meghódították a Rigómezőt, sőt Cvijicnek és tanítványainak kutatásai szerint onnan ellenállhatatlan erővel tör-nek észak felé. Mi lesz így a Balkán szláv centrumával? És az egész erre a centrumra felépített elmélettel?

De miért fáradjunk a részletek cáfolatával, mikor az egész munka cáfolatát elvégezte, és pedig derekasan, maga Tresic-Pavicic. Könyvének 14 lapos utószava a legkeserűbb kritikája a délszláv egy-ségnek, és ezek a lapok akaratlanul szeparatista munkává teszik az egészen más célokat szolgáló akaró röpiratot. Belgrád másnak mutat-kozott, mint amilyennek én képzeltem, írja itt Tresic-Pavicic (119. 1.). Kövesd tehát, jó horvátom, Tresic-Pavicicet, aki, íme saját vallomása szerint egyszer már falnak vezetett! A nemzeti egyesüléstől messzebb vagyunk, mint valaha, mióta egy államban élünk (120. 1.). „Állami egység nemzeti egység nélkül, ház a felhőkben” (121. 1.). Belgrád az erőszakban bízik. „Bajonettekén nem lehet sokáig ülni” (121. 1.) Ha a hadsereget valaki pártcélokra akarja felhasználni, megbontja belső kohézióját és bolsevizmust vagy anarchiát készít elő (122. 1.). Belgrád horvát területek árán akar megegyezni a délszlávság ellenségeivel (123. 1.) és ampuíacióra készül (124. 1.). A parlamenti gyilkosságok után Belgrád olyan embert állított a kormány élére, – Korosec, - aki a háború alatt híven szolgálta az osztrák császárt (126. 1.). Soha az állami egység nem volt nagyobb veszélyben, mint a jezsuitizmus – ez klerikalizmust jelent Tresic-Pavicic szótárában – és bizantiniz-

mus e szövetkezése idején. Soha nem volt nagyobb a gyűlölség szerbek és horvátok között, mint ma (127. 1.).

Mindez tökéletesen igaz, sőt igazabb most, mint akkor volt, mikor Tresic-Pavicic az utószót megírta. Akkor Korosec látszólag parlamentáris kormánya volt uralmon. Ezt azóta, ismét Korosec aszszisztenciájával, a nyílt, abszolutizmus váltotta fel. Az a valaki, akinek hívására 1918 végén Tresic-Pavicic úgy szalad Belgrádba, mintha nászra hívnák (129. 1.), ma bajonetteken ül. És megírta már 1914-ben Tresic-Pavicic, hogy ha a szerb uralkodónak fejébe száll a dicsőség és elfelejti, hogy hatalmát a néptől kapta, akkor az Obrenovicsook sorsára jut (62. 1.).

Ezek után a megoldás? Szerzőnk szerint a szerb és horvát együtt $1+1=2$, egymás ellen $1-1=0$, tehát együtt kell maradniuk, különben külön-külön elvesznek (128. 1.). De ez csak teljes paritás alapján képzelhető el. A külügynek és a hadügynek közösnek kell maradnia – oh átkos Monarchia! –, minden egyéb: megegyezés szerint. De a külügyben és a hadügyben is biztosítandó a horvát befolys (130. 1.). Ez a megoldás nem áll messze a perszonális unió jelszavától, melyet Radics halála után ennek utóda, Macek, adott ki, de amely jelszó immár visszahozhatatlanul a múlté . . .

Tresic-Pavicic utószava megjósolja, hogy könyvét sem a szerbek, sem a horvátok nem fogják szívesen fogadni (119., 120. 1.). A munkának ez a jóslata teljes mértékben bevált. Alaposabban, mint szerzőnk képzelte: tudomást sem vettek róla. Én írom róla az első és utolsó bírálatot. Vannak eszmék, melyek lehetnek szépek, melyekhez önfeláldozó, fanatikus lelkesedéssel lehet ragaszkodni, melyekért mártírhálált lehet halni, de amely eszmék túléltek magukat, éppen azért a nemzet zömére csábító erővel többé nem bírhatnak. Ez eszmék fanatikusai ezt rendesen nem veszik észre és az elhagyott oltárokon isteneiknek tovább áldoznak. Elismerjük, minden tiszteletet megérdemlő jellemzilárdsággal. De ez nem állíthatja meg a történelem kérlelhetetlen haladását. A délszláv eszme ilyen önmagát túlélte eszme és Tresic-Pavicic ennek az eszmének a multakból itt maradt utolsó főpapja, talán maga az utolsó délszláv.

Budapesti Szemle, 1929. november.

BABICS GYALSZKI.¹

Zágorje Homérosza néven hívják régóta a legnagyobb horvát regényíró, Bábics-Gjalskit. Zágorje Varazsd megyének a Krapina és a Szutla völgyében elterülő erdős-dombos vidéke. A török idők beálltával ez a viszonylag védett és a török határtól messze eső kis terület lett a horvát nemesség központja. A reliquiae reliquiarum inclyti olim

¹ Ksaver Sándor Gjalski: *Pod starim krouovinm*. Zagreb, 1920. 289 1. 8°.

regni Croatiae dicső vezéreinek, büszke államférfiainak valóságos virágoskertje volt a kies Zágorje. A régi horvát hagyományok itt éltek a legelevenebb erővel, az ősi horvát nemzetségek sarjai itt gyűjtöttek erőt a török kiverésére, a rajtuk garázdálkodó császári hadak megfékezésére. A magyar-horvát symbiosis eszméjének átérzői, jelentőségének megértői, törhetetlen bajnokai, a horvát populus Werbőczyanus igazi képviselői Zágorjéből kerültek ki, akkor is, mikor már a török veszedelem rég eltűnt.

Ennek a Zágorjének fia a legnagyobb horvát regényíró. Polgári neve Bábics Ljubomir. Atyja Bábics Titusz ügyvéd, egy ideig Varazsd megye alispánja és gredicei földbirtokos volt. Gredicén 1854 október 26-án született Zágorje Homérosza. Családi hagyomány szerint a Bábicsok Boszniából menekültek Zágorjéba a török elől. Anyai részről magyar vér folyik a regényíró ereiben. Édesanyja gyalai Sándor Heléna, kinek már elhorvátosodott atyja, Xavér Ferenc, Zágrábban volt ügyvéd és földbirtokos. Első műveit a fiatal Bábics nagyatyja neve alatt adta ki: Ksaver Sándor Gjalski. Később polgári és írói nevét egyesítette és így alakult ki az a név, melyet halhatatlanná tett: Ljubomir Babic-Gjalski. Gyermekkorát Gredicén töltötte. A gimnáziumot Varazsdon, a jogot Zágrábban és Bécsben végezte. Másfél évtizeden át közigazgatási tisztviselő volt. Sok helyen szolgált és alig-alig lépett elő. Khuen-Hédervary kormánya ellenzéki magatartása miatt üldözte. Atyja halála után (1892) nyugdíjba ment és visszavonult családi birtokára. Falusi magányát ismételt külföldi utakkal szakította meg. A horvát-szerb koalíció uralomrajutásakor (1906) képviselővé választották és tagja volt a magyar parlamentnek is. 1917-ben Zágráb megye főispánja lett, a magyar király által kinevezett utolsó főispánja. Az elszakadásakor megmaradt állásában, de Belgrád pár hónap múlva nyugdíjazta. Tagja volt a belgrádi ideiglenes nemzeti képviselőnek (1919-1920). Azután leszorult a politikai életből. Visszatért Gredicébe és, mint annyi horvát politikus, csalódottan és elkeseredetten nézi ifjúkori ideáljainak balkáni torz megvalósulását. . .

Bábics-Gyalski későn, harmincéves korában, lépett a nyilvánosság elé, de mint kész író. 1884-ben jelent meg az *Illustrissimus Battorych* című rajza, mely nevét egy csapásra országos hírűvé tette.²

A horvát regényt és novellát, sok próbálkozás után, Sénoc Ágost (1838-1881) emelte európai színvonalra. Halála után pár évig jóformán szünetelt a horvát széppróza. Éppen ezért nagy örömmel fogadta Bábics-Gyalskit a közönség és a kritika. A nyolcvanas és a kilencvenes években sűrű egymásutánban jelentek meg regényei és

² A Bábics-Gyalskiról szóló terjedelmes szakirodalom legkiválóbb termékei: Barac Antun: *Ksaver Sándor Gjalski*. Beograd, 1927. 37 l. 8°. és Nevistic Ivan: *Gjalski*. Zagreb, 1928. 98 l. 8° tanulmányai. Mintegy 50 kötetre terjedő munkáinak teljes kiadását 1913-ban maga a szerző indította meg (*Sveukupna djela*), de a háború miatt a kiadás a 27. kötettel elakadt.

novellái. Ő volt a horvát széppróza elismert fejedelme, bár egymásután léptek fel más tehetséges horvát regényírók is. A századfordulóval a fejlődés túlhaladt rajta. Az objektív kritika azonban őt tartja a legnagyobb horvát regényírónak.

Bábics-Gyalski irodalomtörténeti jelentőségét Barac után a következőkben foglalhatjuk össze. Kiterjesztette a horvát regényírás körét. Sénoa a történelemből és a zágrábi kispolgári életből merítette művei tárgyát. Bábics-Gyalski bevitte az irodalomba Zágorje nemesi udvarházait. A horvát politikai, kulturális és társadalmi regénynek ő az atyja. Ő vezette be a horvát irodalomba a lélektani s a misztikus regényt és novellát. Eszméinek korszerűségével megnövelte az olvasóközönséget és tartalmasabbá tette a horvát szépprózát. Nála lesz a regény olyan egyetemes műformává, mint amilyen a nyugati nagy irodalmakban. A jelent és a közelmúltat bátran és minden vonatkozásban bevonja az irodalom körébe, feltárva Khuen politikai rendszerének minden hibáját és visszaélését. A bán érezte Bábics-Gyalski műveinek veszedelmes voltát. Egyes novelláira maga hívta fel az ügyészség figyelmét.

Gyalski a horvát regényírás színvonalát magasra emelte. Minden regényíró kortársánál szélesebb műveltséggel rendelkezett és egy percig sem szűnt meg magát művelni. A világirodalom nagy regényíróit eredetiben olvasta és igen különböző tudományzakokban meglehetősen jártasságot szerzett. Ha ez nem is vált műalkotásának javára, amint ez a költőkön gyakorta megesik, de elbeszélései mind máig leginkább megközelítik a horvát irodalom alkotásai közül a világirodalmi színvonalat.

Bábics-Gyalskit tekintik a horvát realizmus atyjának. Ez állításban van némi túlzás. Zágorje Homérosza valahol félúton áll a romantika és a realizmus között. Nagyon találó Nevisztics mondása, amellyel Turgenyev egy személyének jellemzését alkalmazta a horvát regényíróra: Gyalski a realizmus romantikusa. Turgenyev a mestere, amint ezt önéletrajzában maga is kiemeli. Turgenyev műveit olvasva ismerte fel a maga művészi hivatottságát. Turgenyev világszemléletével értette meg a régi zágorjei udvarházak életének költőiséget. A modern horvát kritika ismételten szemére hányta világnézetének „feudális” voltát. Ha így volna is, ez nem von le semmit alkotásainak művészi értékéből.

Gyalski regényköltészetének sokszor kiemelt jellemző vonása a líraiság. Nemcsak zágorjei történeteinek van szubjektív jellegük, hanem valamennyi művének. Saját maga, családja és barátai élményeit dolgozza bele regényeibe, amint ezt önéletrajzi feljegyzéseiben maga is elismeri. Igaz, hogy a lírizmus gyakran nyakára no az elbeszélésnek, de lírája mély húron zendül és sok mindenért kárpótol. Kedvenc hőseiben rendszeren saját magát rajzolja. Ez a szubjektívizmus megakadályozza azt, hogy határozott, élesen jellemzett alakokat tudjon

szerepeltetni. Műveiben az angyal és az ördög jelennek meg emberi formában. Bizonyos naív patriotizmus is irányítja jellemrajzait. A gonoszak idegenek vagy nemzeti érzés nélküli horvátok. A jó hazafiak rendszeren minden irányban kitűnnek.

Schopenhauer műveinek alapos ismerője, némelyik munkájában vitákat folytat vele. A nyolcvanas és kilencvenes évek horvát közéletének sivár reménytelensége ráfeküdt lelkületére. Legtöbb regénye az emberi küzdelmek hiábavalóságát, az élet értéktelenségét példázza. A jóknak és az egészségeseknek pusztulniuk kell, hogy az -ostobák és a romlottak győzedelmeskedjenek.

Bábics-Gyalski a rajz mestere. Novellái jelesebbek, mint regényei. Hosszabb művei rendszeren képek sorozatai. Ezek a képek sokszor lebilincselők, de a regényt szétesővé teszik. Másik veszedelme regényeinek a politikai tendencia előtérbe nyomulása. Minél közelebb esik saját korához regényeinek tárgya, annál nagyobb ez a veszély. Néha szépirodalmi formában vezércikkeket kapunk. Mégis ezek a regényei mint politikai korrajzok nagyon érdekesek. Legsikerültebbek azok a művei, melyek Zágorjében játszanak. Minél távolabb megy innen, annál bizonytalanabbakká lesznek alkotásai. Ha nem is nagyon egyéni, de igen biztos a zágorjei hétszilvafások rajza. Elég jól jellemzi a tisztviselői osztályt is. Már az alsóbb és felsőbb társadalmi rétegeket legáltalánosabb, közismert vonásaikban mutatja be.

Bábics-Gyalski hosszabb novellái és regényei között időrendben az első a *Muricon* (1884), egy rangon alul kötött házasságból származott és képzelgésekre hajlamos leánynak finoman rajzolt alakjával. Gyengébb az *U novom doom* (1885), mely azt rajzolja, hogy egy idegen származású grófnőt miként alakít horválttá a szerelem. Ideálja, a főhős, valóságos eleven vezércikk. Első regénye a Kuhen-Héderváry rendszere ellen írt *U nőci* (1886), tele heves támadásokkal Magyarország ellen, de zavaros cselekménnyel. Szállóigévé lett utolsó mondata: Óh, Istenem, adj nekünk jellemeket! A horvát kritika által nagy elismeréssel fogadott *Jankó Borislavic* (1887) hőse, mintha az Önelemzésben magukat kicló orosz irodalmi alakok sorából tévedt volna Zágorjéba, hol exotikus virágként, idegenszerű en hat. Következett a *Gjugjica Agiceva* (1888), a műveletlen és erkölcstelen környezetbe került urileány-tanítónőnek annyiszor feldolgozott regénye, a kisvárosi társadalomnak igen éles és találó bemutatásával. Az édes anyaföld himnusza Bábics-Gyalskinak legkitűnőbb regénye, a *Na rodjenoj grudi* (1890). Minden bűn, minden tévedés megbocsátást és kiengesztelődést talál a visszatéréssel Zágorje ősi földére. A romokon új élet, új szerelem pezsdül. Arra akar eszméltetni, hogy ne hivatalokba tóduljon a horvát nemesség, hanem térjen vissza az ősi röghöz és vegye fel a harcot azokkal, akik őt onnan kitűrik. Ezek az idegenek és a zsidók. A horvátországi zsidóknak tett engedménnyel a zsidók – pestiek. (Rákóczi Armin). A regénynek láthatólag sok szubjektív eleme

van. Ismét politikai jellegű az illyrizmusról írt nagy regénye, az *Osvit* (1892), melyben a korrajz háttérbe szorítja a sovány cselekményt. Az író, Kotromanic Iván néven, édesatyját szerepelteti benne. Jellemző, hogy a bosnyák dinasztia nevét adja neki. A regény tele van niag³arellenes kifakadásokkal és pozsonyi részében a magyar viszonyokban való járatlansággal. Khuen-Héderváry korszakához tér vissza *Radmilovic* (1894) c. regényével, mely az akkori zágrábi irodalmi állapotok sötét rajza néhány sikerült mellékalakkal. A hanyatlás jeleit viseli magán terjedelmes regénye a szabadságharc idejéből, a *Za materinsku rijec* (1906). Ennek korrajza tudósnak becsületére váló forrástanulmányokra támaszkodik, de mint regény gyenge alkotás, telve magyarellenes támadásokkal. Hosszú szünet után az utolsó évtizedben két politikai regényt írt. Az egyik maró gúnnyal írja le a délszláv egységnek azt a megvalósulását, amelyet Belgrád megteremtett (*Pronevjereni ideali* 1925), a másik visszaszáll a legendás őshorvát világba, ünnepelve nemzete hajdani nagyságát (*Dolazak Hrvata* 1925). A két regény költői értéke csekély, de mint az író gyökeresen megváltozott politikai nézeteinek kifejezője, figyelmet érdemel.

Novellái és rajzai tárgyválasztása regényeinél is gazdagabb. Zágorjei történeteinek kívül a maguk idejében meglehetősen feltűnést keltettek a hivatalnoki élet nyomorúságát bemutató rajzai (*Bijednc price*), önéletrajzi elemeket tartalmazó uti képei és uti fantáziái (*Male pripovjesti*), közöttük az, mely tudtommal egyetlen magyarra fordított munkája (A kapitóliumi Vénusz előtt, Croatia, 1906, 75-80. 1.). S megkapó költőiséggel és megrázó elhithető erővel megírt spiritiszta és misztikus novellái, melyek a zágorjei kísérteies elbeszélésekben gyökereznek, de a regényköltő figyelme az okkultista tanulmányok felé akkor fordult, mikor két éven belül elvesztette szüleit (*Tajinstvenee price, Mors, Ljubav lajnanta Milica*.) Ez utóbbi műfajt a legutóbbi évekig egyedül művelte a horvát irodalomban. Meglehetősen sok politikai novellát is írt. Vannak közöttük művészi alkotások is. (*Tri pripovijesti bez naslova*), de a legtöbb pamfletszerű. Szenzációs hatása volt a magyarónok ellen írt *Zivotopis jedne Eskelencije* (1898) c. novellájának. A művészet határán kívül esik az a két novella, melyben a magyar sovinizmust akarja nevetség tárgyává tenni. Az egyik azt a, sajnos való, históriát dolgozza fel, mikor a pannonhalmi horvát glagolita-oklevelet ősmagyar írásnak minősítették (*Znanstveni heureka Mazalji Miska* 1896), a másik a Kárpátoktól Adriáig jelszó kigúnyolása (*Izlet Grinczinger Pala na Magyar Tenger* 1902). Bábics-Gyalski gróf Khuen-Héderváry Károly bánágának húsz esztendeje alatt írta művei túlnyomó részét. A „zabbal és korbáccsal” kormányzó bán rendszere nem volt alkalmas arra, hogy az illyrizmus óta lappangó mngyargyűlöletet elaltassa. A horvát közvélemény a rendszer bűneit a magyar nemzet rovására írta, ami ugyan optikai csalódás volt. de ez a dolgon

nem változtatott. Hozzávéve ehhez Bábics-Gyalski személyes sérelmeit is, magyarellenes kifakadásain nem lehet csodálkoznunk.

Bábics-Gyalski legmaradandóbb értékű művei zágorjei novelláinak három kötete (*Pod starim krovovoma, iz varmegjinskih dana, Diljeni doma*). A jobbágyság megszűntével megingott a zágorjei hétszilvafások anyagi boldogulásának alapja. Mikor Gáj Lajos – maga is zágorjei – megteremtette az egységes horvát irodalmi nyelvet, Zágorje nyelvjárása, a kajhorvát, kiszorult az irodalomból. A délszláv egység chimérajá megszűntette a zágorjei Werbőczyanus közjogi iskola hatását a horvát nemzet tömegeire. A terjedő demokrácia aláasta a zágorjei „feudalizmus” tekintélyét Horvátországban és az ország politikai életében egyre erősödő befolyásra tettek szert a többi országrészek, melyeket nem hatottak át ugyanolyan hagyományok. Az 1868-i magyar-horvát kiegyezés létrejötte volt Zágorje utolsó diadala. Nem hiába lövöldöztet Gyalski egyik regényében nyolc napig Krnjetic Kreáimir mozsaraiból báró Rauch Levin horvát báni kinevezésének hírére (*U nőci*). Ezután bekövetkezett a rohamos hanyatlás. Az elsüllyedő zágorjei világnak lett lantosa Gyalski. Csak az utolsó zágorjei nemzedéket ismerhette személyesen, de a szülői ház emlékeiből és a költői képzelet alkotóerejével sikerült neki a régi Zágorjét rekonstruálnia. Ezzel egy darab horvát történetet mentett át a halhatatlanságba. Mélyen átérezte ennek a pusztuló világnak tragikumát. Szerette és büszke volt a zágorjei típusra, mely ugyan örökös eszem-i szomjaival sok részben maga volt oka bukásának, de nagyobb részben a megváltozott viszonyoknak lett áldozatává. Mélységes melancholiával nézte regényírónk egy nemes nemzedék fájdalmas hanyatlását. Egy nemzedékét, melynek ősei sok századon át méltóképen képviselik a horvát nemzetet. A zágorjei nemes udvarházak életét olyan híven rajzolja, hogy novellái művelődéstörténeti forrásoknak használhatók, a nélkül, hogy ez a költészet rovására menne. Gyalski családi hagyományainak minden szálával hozzá van fűzve ehhez a világhoz, melyet szeret szívének minden dobbanásával. Az a borongó költői hangulat, mely e novellákat átlengi, egy csapásra meghódította a horvát olvasóközönséget. Legtöbb zágorjei rajzát lefordították németre, angolra, franciára, olaszra, svédre és a szláv nyelvekre.

A legnagyobb horvát regényíró születésének hetvenötödik és írói működésének negyvenötödik évfordulóját a Horvát Matica azzal ünnepelte meg, hogy első zágorjei kötetét új, változatlan kiadásban adta a horvát közönség kezébe. A bevezető rajzon kívül tizenkét novella állítja elének a felejthetetlen, kedves régi Zágorjét. A történetek központjában az öreg magyaron nyugalmazott főispán, Battorych Kornél áll, aki ellensége az illyrizmusnak, ragaszkodik az ősi hagyományokhoz, büszke Werbőczyre, de mint a költő mondja, keményfejű horvát hazafi, aki megvédi nemzete jogait Magyarországgal szemben is (*Illustrissimus Battorych*). Részletesen leírja brezovici otthonát (*Diljeni*

Brezovice), hogy egy régi romantikus családi történetben kísértetiesen indokolja az otthon és a család pusztulását (*Roman portreta*). Hangulatos rajzban kapjuk a régi horvát karácsony-est leírását (*Na Badnjak*), hogy ellenképül megismerkedjünk egy másik régi udvarház fájdalmas elhanyaglásával (*Na groblju*). Ebbe a patriarchális idylli világba kíméletlenül tör be az új nemesek törtető szelleme (*Plemenitasi is plemici*), hogy egy drámai erejű novella értesse meg velünk a két világ kibékíthetetlen ellentétét, az új világ kíméletlen diadalával a régi felett (*Na Janusevo*). Battorych ifjúkori szerelme romantikus történetén át (*Mlin kod ceste*) jutunk el az ősi horvát Szilveszter-est költői rajzához (*Idila Staroga Ijeta*). Két más régi udvarház kedves képeit (*Starci*) az örök nem-adózó fájoán nevetséges alakja követi, aki tönkrejutása után – adóvégrehajtó lesz (*Perillustris ac generosus Cintek*). A könyv utolsó novellája a horvátság egyik legnehezebb kérdését érinti, a muzulmán és a katolikus horvátok nemzeti összeforrását, tragikus beállításban (*Beg sa Sutle*).

Egy-két évtized múlva csak a horvát irodalomtörténet művelői fogják olvasni Gyalski egyéb műveit. Élni és hatni csak a zágorjei történetek fognak. A jövő horvát nemzedék számára a legnagyobb horvát regényíró kizárólagosan Zágorje Homérosza lesz. A hajdan magyarelleses költőnek ezek a klasszikus rajzai nemcsak egy szebb és nemesebb horvát élet emlékei maradnak, hanem örök indítékai lesznek a magyar-horvát közeledés gondolatának is.

Budapesti Szemle, 1930. november.

SUFFLAY MILAN (1879-1931).

Mikor 1931. február 18-án este a belgrádi diktatúra egy bérence leütötte Sufflay Milánt, a horvát nemzetet legnagyobb történetírójától, a nemzeti gondolat legtudatosabb apostolától és a magyar nemzetet leghűbb horvát barátjától fosztotta meg. A bérenc gazdái tudták, mit cselekszenek: Sufflaynak pusztta létezése örök tagadása volt a Balkán uralmának a nyugati kultúrájú horvát nemzet felett.

Lepoglaván született, ahol hajdan a horvát pálosok az első horvát gimnáziumot és főiskolát alapították. Középiskoláit és bölcsészeti tanulmányait a horvát fővárosban végezte el. Disszertációját Horvátország és Komnenek küzdelmeiről írta (1901) szokatlanul nagy készültséget áruulva el. Tanára, Smiciklas Tádé ajánlatára a horvát országos kormány a bécsi *Institut für österreichische Geschichtsforschung*ha, majd a budapesti egyetemre küldötte. Az itt töltött évek döntöök voltak egész pályájára. Nemcsak a modern történetírás módszereit sajátította el, hanem felismerte azt is, hogy a horvát történelem magában alig érthető, hogy nemzete sorsát többnyire külső erök irányították. Smiciklas Strossmayer délszláv ideológiájának tipikus képviselője

volt. A horvát történelmet is ez ideológián át vizsgálta. Nem tudott megszabadulni a magyargyűlölet hagyományaitól és a horvát jövőt a délszláv egység rózsás prizmáján át szemlélte. Tanítványai közül az egyetlen Sufflay lépett merőben új útra. Horvátsága Bécsben és Budapesten lett tudatossá. Meggyőződésévé lett, hogy nemzete csak más nyugati nemzetek oldalán találhatja meg boldogulását és rájött, hogy a magyar és horvát történetírók meddő és keserű közjogi harca egymás ellen semmivel sem viszi előbbre a tudományt. Ameddig a magyar-horvát unió keletkezési módjából a jelen politikájára nézve akarnak következtetéseket levonni, nem lehet szó objektív történeti kritikáról. A feladat a tudomány abszolút jogainak biztosítása. Sufflay megpróbálkozott a dologgal és a délszláv eszmével átítatott horvát tudomány anathemát kiáltott rá. Még atyai protektora, Smiciklas, is megtagadta. Ezzel bezáródott egyelőre előtte a zágrábi egyetem kapuja is, holott habilitációja már útban volt.

Sufflay Pesten maradt. A Nemzeti Múzeum levéltárában nyert gyakornoki alkalmazást. Ebben az igen szerény állásban maradt 1908-ig. A pesti „száműzetés”, mint később hangsúlyozta, sok előnyt jelentett számára. Egyéniségéhez méltó tudományos környezetben élhetett, a magyar történészek közt egy sereg barátra és jóakaróra akadt, akik hozzá egész életén át hívek maradtak és úgy bekapcsolódott a magyar tudományos életbe, ahogyan nemzedékek óta egyetlen horvát sem. Munkatársa lett magyar tudományos folyóiratoknak (*Századok*, *Turul*, *Ungarische Rundschau*), hol cikkeit ekkor is, később is nagy örömmel fogadták. Társaságunk választmányába emelte. Magyar összeköttetései adtak munkásságának új irányt. Thallóczy Lajos biztatására kezdett horvát tárgyú tanulmányok mellett albánokkal is foglalkozni. Az albán történelem a kutatót igen nehéz feladatok elé állítja. Egy nemzet, mely kétezer éven át nem élt állami életet, de bámulatos szívósággal kibírja Európa viharsarkának minden zavarát. Világbirodalmakat lát alakulni és szétomlani. Százféle hódításnak tárgya, hogy a hódítókat túlélje. Keveredik a Balkán és az Adria minden népelemével, de nemzeti jellege el nem vész, kultúrák, vallások megosztják, de van ereje ezek hatalmát legyőzni. A kutatónak egy sereg nyelvet kell tudnia, jártasnak kell lennie tömérdek nemzet történelmének részletkérdéseiben. Sufflay rendelkezett ezzel az előkészültséggel és csakhamar oly otthonosan mozgott az albán történelemben, mint senki előtte.

1908-ban báró Rauch Pál horvát bán előterjesztésére a zágrábi egyetemen a történelem segédtudományainak akkor szervezett tanszékére nevezte ki a király. Kinevezése az egyetem akarata ellenére történt. Nem tudománya ellen volt kifogás, hanem politikai pártállása ellen. A kinevezésben az egyetem ugyan megnyugodott, de szervezett ifjúsági tüntetések lehetetlenné tették tanári működését. Így volt tíz éven át professzor, a nélkül, hogy taníthatott volna. Ez a helyzet alig-

ha válik a zágrábi egyetem dicsőségére. A viszonyok valósággal bele-taszították Sufflayt a politikába. A Habsburg-Monarchiában és a magyarsággal való együttélésben látta nemzete fennmaradásának és boldogulásának garanciáját. A délszláv ideológiában nemzete vesztét, szerb rabságba süllyedését érezte. Teljes erővel szembefordult a horvát-szerb koalícióval és azokkal a bánokkal, akik e koalícióval taktikából, vagy meggyőződésből paktáltak. Ellenben nagy rokonszenvet érzett a horvát jogpárt iránt, mely ugyan az 1868-i kiegyezést nem ismerte el, de éppen olyan intranszigens horvát volt mint ő. A rauchiana koncepciónak, mely az 1868-i kiegyezés revíziójával a jogpárt és az unionizmus összebékítésére építette terveit, éveken át ő volt a vezér-publicistája. Ennek az irányzatnak minden logika szerint, a Monarchia és Magyarország érdekében is, győznie kellett volna, hiszen a délszláv ideológia nyilván az elszakadás felé vezette a horvát nemzetet. A tizenegy nemzetet összefoglaló Monarchia belső kohéziója azonban már alapjaiban megingott és a Magyarországon túltengő közjogi gondolkodás érthetetlennek találta a szövetekezést a kiegyezés-ellenes jogpárttal. Tisza bukása után történt az utolsó kísérlet Horvátország megmentésére (1917). Napokon át biztosnak látszott Rauch bánsága és Sufflay horvát minisztersége, de aztán a Monarchia vezető körői megriadtak a nagy változásoktól, melyeket e kinevezések maguk után vontak volna (a szabor feloszlata, éles választási küzdelem a háború alatt) és mint kényelmes megoldást, újra átadták a hatalmat a horvát-szerb koalíciónak, a Habsburg-Monarchia konok ellenségeinek. Az összeomlás óta volt koalíciós képviselők ismételten megírták, ha 1917-ben Raucht kinevezik, Horvátország nem szakadt volna el. En nem vagyok ilyen optimista, de mint olyan, aki e sorsdöntő napokban ott voltam Rauchék táborában, tudom azt, hogy ha Rauch és Sufflay jutnak kormányra, sem az nem történt volna meg, ami Zágrábban az összeomlaskor bekövetkezett, hogy a horvát kormány a veszedelem percében nyílt zászlókkal ment át az ellenség táborába, sem az, ami Budapesten történt, hogy a kormány tehetetlenül dobta oda a hatalmat a forradalomnak.

Sufflay a politika mellett nem hanyagolta el a tudományt sem. Egyre sűrűbben jelentek meg Bécsben, Budapesten és Zágrábban albán tanulmányai, melyek nemcsak tömördek új adatot tartalmaztak, hanem az albán középkori életről először nyújtottak megbízható képet. Thallóczy és Jirecek társaságában megindította az Albániára vonatkozó okmányjár kiadását, melyből az összeomlásig két kötet jelent meg (*Acta et diplomata Albaniae*, 1913, 1918). Thallóczy és Jirecek emléke iránt teljes kegyelettel a valóságnak megfelelőleg meg kell mondanom, hogy a munka tudományos részét majdnem kizárólag Sufflay végezte. Aki csak bepillantott a munkába, tudni fogja, hogy jóval több egyszerű okmánytárnál. Nemcsak az albán történelemben, de az Adria és a Balkán történelmében sem lehet egy lépést

tenni Sufflay okmánytára nélkül. Ezzel a két kötettel a horvát tudós neve világmárkává lett.

Ez az összeomlás után a hatalom új birtokosait nem akadályozta meg abban, hogy Sufflayt sürgősen ne nyugdíjazzák. A zágrábi egyetem tanárai között szép számmal akadtak ú. n. mag³arónok, akik az 1868-i kiegyezés valódi, vagy látszólagos védelmében élték le életük javát. A zágrábi Nemzeti Tanács nem bántotta őket. Nyugdíjba csak két tanárt küldött, Sufflayt és az öreg Krsnjavi Izidort, ők ketten nemcsak magyarónok voltak, hanem a délszláv eszme halálos ellenségei is. Ezt nem bocsátották meg nekik. Sufflay a horvát kérdést Jugoszlávia megalakulása után sem tartotta egy percig sem elintézettnek. Európa bizonytalanságban élt, a habsburgi restauráció komoly kísérleteket tett, Radics mozgalma magával ragadta a horvát nemzetet, a horvát emigrációval külföldi faktorok tárgyalgattak. A szerb iga gyors lerázása nem látszott lehetetlennek. Sufflay a nemzeti ügy szolgálatába állott. Egy vigyázatlanság következtében a délszláv hatóságok leleplezték és néhány kisebb jelentőségű társával együtt elfogták (1920). A bíróság harmadfélévi börtönre ítélte. Büntetését a szerem megyei Mitrovicán és Zágrábban ülte le. Érdekében – ma már megválthatjuk: Szekfü Gyula kezdeményezésére – osztrák és cseh tudósok Sándor királyhoz amnesztiáért folyamodtak. Eredménytelenül. Belgrádnak nincs szüksége nemzetükhöz hű horvát tudósokra.

Sufflayt a fogság nem törte meg. Börtönében szorgalmasan képezte magát tovább. Tömerdek angol történeti, politikai és filozófiai munkát olvasott. Elmerült Ázsia problémáiba. Beledolgozta magát a hindu filozófiába és Kína történetébe. Ez a fantasztikus világ megbűvölte és ha a történetíró criticizmusa ki is bírta az erőpróbát, az ember gondolat- és érzésvilágába becsúszott valami prófétai vonás. A regényírás angol és francia nagy klasszikusait ifjúkora óta ismerte és folyton tanulmányozta. Az összeomlás nagy zavaraiiban egy albán-tárgyú történeti regény írásában keresett feledést, melyet utóbbi ki is adott (Kostadin Balsic 1920). A regény a tudós és nem az alkotó művész munkája. Börtönében egy nagy regényt írt, az emberiség jövőjéről, mely a tudomány, a művészet és a prófétai szellem csodálatos vegyületének megnyilatkozása. (Na Pacifiku 2255, megjelent az *Obzor* című zágrábi lap 1924. évfolyamában.) A regényt később német nyelven átdolgozta, de e formában eddig nem jelent meg. Aki Sufflay utolsó évei történeti munkáinak sokszor bizarr fordulatait, különösen terminus technikusait, kápráztató eszmetársításait meg akarja érteni, e regényhez kell fordulnia.

Késő éjszakáinak álomvilágába az élet realitásai sokszor durván törtek be. Felségárlási pörének ítélete megfosztotta nyugdíjától. Kiszabadulva börtönéből, semmi biztos megélhetése nem volt. Hol mint a jogpárt lapjának szerkesztője, hol mint horvát lapok tudományos tárcaírója kereste meg azt a száraz kenyeret, amelyet a szegény

Horvátország ily munkáért adhat. A mártír aureolájával visszatért nagy tudós iránt láthatólag nagy előzékenységet tanúsított mindenki. Napilapok sehol a világon nem hoznak olyan tudományos cikkeket, melyeket még az egyetemet végzett embereknek is csak egy kis rétege érthet meg. És Sufflay cikkeit a horvát lapok szívesen adták ki. Pedig évről-évre elvontabban írt. Sokszor alig értette valaki. Szerencsére a – cenzor sem! Mikor néhány esetben megpróbáltam gondolatait magyarul visszaadni, láttam mi minden van belegyömöszölve komprimált mondataiba és mi mindent kell ebből kidobni, hogy az átlag-olvasó gondolatmenetét követni tudja.

A tudományos munka maradt számára továbbra is az élet célja. Folytatta albán tanulmányait. A bécsi akadémia adta ki néhány nagyszabású dolgozatát. A horvát folyóiratok az utolsó években egyre-másra hozták tanulmányait és bírálatait. A bírálatok egészen külön fajtáját honosította meg. Kiragadott a megbírált könyvből egy-egy részletet s aztán kifejtette az illető részletkérdésről nézeteit, magával az egész munkával pár mondatban végzett. Csak figyelmes és szakavatott olvasó vette észre, hogy a kiragadott részek képezik a könyv nívumát. És még figyelmesebbeknek kellett lennünk, ha rá akartunk jönni, hogy amit Sufflay ír, az 90%-ig nem a szerző gondolata, hanem a bírálóé. Nem hiszem, hogy hogy a bírálat e módja kielégitené a szerzőket, méltányos volna irántuk és tájékoztatná az olvasót, de amit így kaptunk, az sokszor többet ért, mint az egész vizsgálat alá vett munka. Albán tanulmányaira a koronát *Srbi i Arbanasi* (Albánok és Szerbek, 1925) című kis könyvével tette fel, melyet Baric Henrik belgrádi egyetemi tanár albántárgyú folyóirata *Archiv za arbanasku starinu* etc.) adott ki könyvtára első köteteként. A könyv a késő középkori és kora újkori albán problémának történetfilozófiája. Minden szava a részletkutatás megdöbbentő gazdagságán alapszik, de az események felett szinte elérhetetlen magasságban lebegő emberi értelem intuícióján is. Az albán kormány sietett albánra lefordíttatni és amint a tiranai szerződéssel (1926. november 27) Albánia léte biztosítottnak látszott, Sufflayhoz fordult, hogy folytassa az összeomlással elakad! albán okmánytárát. A tárgyalások a délszláv belpolitika zavarai miatt sokáig elhúzódtak s mikor a megegyezés elvben megtörtént, egy évig kellett a belgrádi albán követnek azért harcolni, hogy Sufflay útlevelet kapjon Albániába. 1931 januárjában végre Tiranába utazhatott és ott egy hetet töltött. Az a nagy melegség és tisztelet, mellyel az albán hivatalos körök, az egész albán közélet és a tiranai diplomáciai kar fogadta, volt életének utolsó öröme. Örömcseppek persze ebbe az örömbé is jutottak. Belgrád megtagadta tőle az olasz útlevelet, hová albán okmánytár ügyében akart utazni. Visszatért Jugoszláviába és Cattaro és Ragusa levéltárait kutatta át. Tudtommal az okmánytár harmadik kötete teljesen kész van és az albán kormány rövidesen kiadja.

1928-ban régi vágya teljesült. A budapesti egyetem az újonnan szervezett délkelet-európai tanszékre meghívta és Magyarország kormányzója ez állásra ki is nevezte. Domanovszky, Hóman és Szekfű professzoroké az érdem, hogy Sufflay kinevezése megtörténhetett. Én meg koronatanú vagyok, mily boldogság és büszkeség töltötte el Sufflayt, hogy e katedrán tovább küzdhet magyar és horvát nemzete tudományos emelkedéséért. Az öröme volt személyes emberi oka is: anyagi függetlensége újra biztosítva volt és európai körülmények közé juthatott volna. A budapesti egyetemre nézve pedig nagy nyereség lett volna Sufflay működése, hiszen tudományának az egész világon legnagyobb képviselője volt és joggal remélhettük, hogy Thallóczy halála óta majdnem szünetelő magyar balkántörténeti kutatás végre gyökeret ver tudományos életünkben. Belgrád azonban mást határozott. Megtagadta tőle az útlevelet és hogy útlevél nélkül ne távozhassák, minden lépését ellenőrizte. Sufflay a szökést magához méltatlannak tartotta és várt valami változásra.

Alighogy megtörtént Sufflay kinevezése, eldőrdültek a belgrádi skupstinában Racic Punisa revolverlövésai, melyek kioltották a horvát nemzet vezérének, Radics Istvánnak, életét. A horvát történelem új sínekre robogott át. Sufflay azonnal megérezte, hogy nemzete sorsdöntő időket él. Sürgősen összegyűjtötte és egy kis könyvben kiadta tizenkét történeti és politikai tanulmányát. Ez a kis könyv – Hrvatska u svijetlu svjetske historije is politike (Horvátország a világtörténelem és világpolitika szemszögéből, 1928) – lett a horvát nemzeti ellenállás katekizmusa. A tanulmányok úgy vannak összeállítva, hogy világpolitikai és világtörténeti háttérrel igazolják a horvát nemzet elévülhetetlen örök, szent jogát, az állami önállóságra. A könyvnek óriási ludasa volt. Közvetlenül csak a horvát intelligencia magasabb rétegeire, hiszen Sufflay fejtegetéseit elég nehéz követni, de közvetve az egész nemzetre, hiszen a publicisták, politikusok, újságírók százai az ő eszméit propagálták népszerű formában. Sufflay szellemi értelemben nemzetének vezére lett és befolyása a horvát gyakorlati politikára is egyre nagyobb lett. Radics utóda, a horvát nemzet jelenlegi vezére, dr. Macek Vladimir, osztálytársa volt és régi bizalmas barátság fűzte őket egymáshoz. Macek fogsága idején emelkedett (1929. december – 1930. június) Sufflay politikai jelentősége a legmagasabb pontra. Hogy a vezérétől megfosztott, agyonterrorizált, hazugságokkal tartott horvát nemzet kitarthat a nemzeti ideálok mellett, az elsősorban Sufflay érdeme. Ő volt a nemzeti ellenállás akkori vezetőinek szellemi irányítója, nemzetének tanítómestere. Csodálható-e, hogy ily körülmények között egyelőre nem gondolt a Zágrárból való távozásra? Nekem ezekről az ő életében hallgatnom kellett, de sürgetéseimre számtalan levélben és üzenetben fejtette ki, miért nem jöhet el Pestre. Kevés alakja van a történelemnek, aki önfeláldo-

zóbban szolgálta volna nemzete, az európai kultúra és ezzel a magyar nemzet érdekeit, mint a délszláv diktatúra éveiben Sufflay Milán.

Sufflay tudta, hogy állandóan halálos veszedelemben forog, de őrhelyét, melyre maga rendelte ki magát, nem hagyta el. A katasztrófa pár nappal azután, hogy Raguzából hazatért, bekövetkezett. Mint nemzete vértanúja lépett át a halhatatlanságba s azt, akit hajdan kiközösített a közvélemény, a horvátság ezrei kísérték ki utolsó útjára. Koporsójánál önként állt őrséget az az egyetemi ifjúság, mely tíz éven át megakadályozta tanári működését.

A magyar történettudomány mély gyásszal újítja meg Sufflay Milán emlékét. Mindig tudtuk róla, hogy nemzetének hű fia. de mindig a magunkénak is tartottuk őt. Sufflay a legmagyarabb horvát volt és éppen ezért a leghorvátabb horvát is. Dicsőség emlékezetének! Századok, 1931. április-június.

HORVÁT ÖNRENDELKEZÉS.¹

A horvát jogpárt háború utáni nemzedékének legismertebb alakja Pavelic Antal. Az utolsó skupstinának egyetlen jogpárti képviselője, aki a diktatúra kikáltása után azonnal emigrált és most már nyíltan folytatta évek óta előkészített izgatását Horvátország önállóságáért. Emigráns tevékenységéért a belgrádi államvédelmi bíróság 1929. július 17-én in contumaciam halálra ítélte, ami persze nem akadályozta abban, hogy tovább ne harcoljon nemzete felszabadulásáért.

Jelen munkája első önállóan megjelent könyve. Az előszó szerint célja az, hogy felhívja a külföld figyelmét a horvát kérdésre, meggyőzze a külföldet arról, hogy a horvát kérdés nem belügye Jugoszláviának, hanem nemzetközi kérdés, hogy Jugoszlávia a horvát nemzet akarata ellenére jött létre és hogy a horvát nemzet, amikor csak alkalma volt, mindig kifejezte akaratát saját horvát állama megalakítására. A sok képpel díszített, csinosan kiállított kötet a horvát önrendelkezések különféle okmányait időrendben német fordításban közli. Susic Ferdo annakidején közzétette a Jugoszlávia megalakulására vonatkozó okmányokat. (Dokument! o postanku Kraljevine S. H. S. Zagreb. 1920). Ez a könyv mintegy ellenképe Susic művének. Azzal, hogy a sokféle szétszórt okmányok egy részét összegyűjtötte és német fordításban a horvátul nemértők számára is hozzáférhetővé tette, a szerző hazájának kétségtelenül nagy szolgálatot tett, de hálára kötelezte a délszláv-kérdés minden kutatóját is.

A könyvet néhány rövid bevezető fejezet nyitja meg Horvátország történetéről, a horvát területek népességéről, gazdasági és kulturális állapotáról. Ezek a fejezetek legfeljebb a teljesen tájékozatlan olvasó

¹ Pavelic Ante kön we: Aus dem Kampfe um den selbständigen Staat Kroatien. Wien, 1931. 125 l. 8°.

igényeit elégíthetik ki és nem mentek apróbb tévedésektől sem. De ez nem fontos, a könyv súlypontja az okmányokra esik.

Az okmányok három csoportra vannak osztva. Az első csoportot az 1918 előtti, a másodikat a Jugoszlávia megalakulásától a diktatúráig terjedő, a harmadikat a diktatúra utáni okmányok teszik. Az első csoport okmányai bátran elmaradhattak volna. Ha a szerző Horvátország történetét tüzetesebben írja meg, mindenkit könnyű lett volna meggyőznie, hogy Horvátország sohasem volt „magyar rabságban”, mint azt a szerbek állítani szokták.

A második csoport okmányait Radic Istvánnak a zágrábi Nemzeti Tanács 1918. november 24-i ülésén tartott beszéde nyitja meg. Ez az ülés határozta el az egyesülést Szerbiával. Radics és néhány társa tudták, hogy hiába beszélnek, de a történelem előtt bizonyosságot akartak tenni arról, hogy akadtak horvátok, kik e végzetes napokban sem veszítették el tisztánlátásukat. Radics alaptétele: „semmit sem szabad tenni a horvát nemzet megkérdése nélkül! A horvát nemzet önállóságot akar és nem szolgaságot, legyen bár urává „testvére”. Mikor Jugoszlávia megalakulását mégis proklamálták, a jospárt 1918. december 9-i kiáltványa megállapította, hogy az új államot és az új uralkodóházat egyszerűen ráerőszakolták a horvát nemzetre. 1921. február 11-én a horvát paraszt-párt Sándor szerb trónörököséhez és régenshez, mint a Horvátországot megszállva tartó haderők parancsnokához beadványt inézett. Hivatkozva a konstituante-választás eredményére mely neki juttatta a horvát mandátumok többségét, érvénytelennek jelenti ki Jugoszlávia megalakulását. Megállapítja, hogy a régens horvátországi uralma csak a nyers erőszakon alapszik. Pavelic ezután idézi az azóta vértanúhalált halt Sufflay Milánnak felségárulási pörében tartott beszédét, melynek végső mondata így hangzik: „Nekem egészen közömbös, hogy a börtön szűk cellájába csuknak-e, vagy kiengednek abba az óriási fogházba, amelyben senyved ma az egész horvát nemzet.” Következik a Horvát Blokk beadványa az 1922-i genuai konferenciához, majd Trumbic és Pavelic 1927. október 28-i nyilatkozata a skupstinában, mely nyilatkozat óvást emel az ellen, hogy a parlamenti munkában való részvételükből a horvát államiság feladását következtessék.

A délszláv politika iránt nem érdeklődő körök sem térhetnek könnyen napirendre azon három okmány felett, mely az 1928. június 20-i parlamenti gyilkosságra vonatkozik. Az egyik az ú. n. parasztdemokrata (RadicPribicevic) koalíció 1928. június 21-i közleménye, a másik a vizsgálóbírónak Radics lakásán 1928. július 24-én íelt hivatalos jegyzőkönyve, a harmadik a paraszt-demokrata koalíció 1928. december 1-i nyilatkozata, hogy miért nem vesz részt a Radic-gyilkosság pörének tárgyalásán. E három okmány a belgrádi irányadó körök szörnyű elvetemedettségét leplezi le. Az ember alig hiszi el, hogy a huszadik században, alig pár száz kilométernyire a

nagy nyugati centrumoktól, mindez lehetséges. Az okmányok szerint két héttel a parlamenti gyilkosság előtt Vukicevic miniszterelnök lapja, a *Jedinstvo*, vezércikkben követelte Radics és Pribicevic meggyilkolását. Racic Punisa, a gyilkos és barátai napok óta fenyegetődtek a parlamentben Radics lelövésével. Peric Ninkónak, a skupstina elnökének figyelmét Pribicevic Svetozar ismételten felhívta e körülményre, a nélkül, hogy az elnök szükségét érezte volna valamit cselekedni. Közvetlenül a merénylet bekövetkezése előtt Peric valósággal kezére járt Racicnak: a szónoki emelvényre hívta, ahonnan jól célozhatott. Az első lövésre az elnök szó nélkül otthagya a skupstinát. Racic a merénylet után a miniszteri szobán át akadálytalanul távozhatott a skupstina épületéből. Korosec belügyminiszter délben elrendelte letartóztatását és a merénylő a rendőri közegek szemeláttára még órákig sétált Belgrád legforgalmasabb utcáin. Sőt Bojovic képviselő társaságában a belügyminisztérium palotájában is járt. A gyilkosságot követő napon a legelterjedtebb belgrádi lap, a *Politika*, a vezércikkben fejtette ki, hogy Radic hadat viselt az állam ellen és e harcban íme az állam bizonyult erősebbnek. Racic a gyilkosságot megelőző időben gyakran megfordult Jankovic Dragomir akkori udvari miniszternél, aki a haldokló Radics szerint a merénylet értelmi szerzője volt. A szigorúan az okmányszerűség kereteiben maradó Pavelic azt már nem mondja el, hogy a diktatúra hosszas húzás-halasztás után olymódon tárgyalhatta Racic pörét, hogy a gyilkos nemzeti hősként került ki belőle és hogy börtönbüntetése, hitelt érdemlő szemtanúk állítása szerint, csak látszólagos. Belgrád a gyilkosságot ma is közkormányzati eszköznek tartja.

A harmadik csoport okmányait Pavelic és a Macedón Komité 1929. április 20-i szófiai közös deklarációja nyitja meg. Érdekes, hogy ez az okmány „legális” eszközökkel folytatandó közös harcról szól, holott Belgrád az egész világon elhíresztelte, hogy „illegális” eszközök használatára szövetkeztek a horvátok és macedónok. Következnek Pavelic és Krnjevic képviselők különféle beadványai a Népszövetséghez és más nemzetközi fórumokhoz, továbbá különféle külföldi horvát egyletek memorandumai és határozatai. A diktatúra horvátellenes és embertelen tetteinek leírása mellett akadnak az okmányokban a nemzetközi jog szempontjából fontos megállapítások. Így az, hogy Sándor szerb régens, mikor 1918. december 1-én proklamálta a Szerbek, Horvátok és Szlovének királyságának megalakulását, ünnepélyesen kötelezte magát, hogy alkotmányosan, parlamentárisan és demokratikusan fog uralkodni. A saint-germaini békében meg 1919. szeptember 10-én, az entente-hatalmak és Szerbia garantálták a volt Monarchiától lecsatolt területek valamennyi népelemének teljes szabadságát. Megvolna tehát a jogalap arra, hogy a Népszövetség, vagy a saintgermaini béke aláírói felelősségre vonják a belgrádi diktatúrát, de amint a buenos-airesi horvátok memoranduma találóan mondja, a

Népszövetség négertörzsek bajaival törődik és az Európa szívében folyó erőszakoskodásokról nem vesz tudomást.

A könyv legszebb lapjai közé tartoznak azok, melyek Macek Vladimírnak hazaárulási pörében bíráihoz intézett zárszavát közlik. Mi csak néhány momentumot ragadunk ki belőle. Macek a diktatúrát megelőzőt napokban kétszer mondta a királynak, hogy a horvátok számára nincs szabadság, csak a szabad Horvátországban. A diktatúra Maceket hol ajánlatokkal próbálta megnyerni, hol fenyegetésekkel menekülésre kényszeríteni. Mikor ezzel nem boldogultak, akkor-pörbe fogták. A vád az volt ellene, hogy propagandát szit Horvátország elszakadása mellett. Minek annak propagandát csinálni, – kérdi Macek – ami minden horvát szívében ott él? Ez a mélységes hit és meggyőződés természetesen őt is áthatja. Nincs paragrafus, amellyel ezért felelősségre lehessen őt vonni, de ha volna, jegyezzék meg, mögötte áll az egész nemzet. És jegyezzék meg azt is, hogy Horvátországot el lehetett nyomni, de még soha senkinek sem sikerült a horvát nemzetet rabszíjra fűzni.

A horvát kérdésről és megoldásáról különböző vélemények lehetnek. A diktatúra kikiáltásával maga Belgrád beismerte, hogy normális eszközökkel már nem tud boldogulni. A diktatúra eddig nem javította a helyzetet, sőt jelentékenyen rontotta. Nem lehet tudni, mikor lesz Európa kénytelen Jugoszlávia problémáinak rendezését magára vállalni. Erre a pillanatra fel kell készülni és Pavelic könyve a maga adattárával nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy ez a felkészülés a horvát érdekeknek megfelelő legyen.

Budapesti Szemle, 1931. szeptember.

A DÉLSZLÁV DIKTATÚRA.

Harminc hónap (1929. január 6-1931. június 30.) történetét veszi itt az olvasó. Nem pragmatikus történetét, hiszen ezt ma még nem lehet megírni, hanem a délszláv diktatúrának a délszláv sajtó, röpiratirodalom, hírszolgálat széleskörű ismeretén felépített, tárgyilagos-ságra törekvő, sokrétű, részletes leírását. Magyarország jövőjére nézve sorsdöntő fontosságú lehet az, miként oldódik meg a délszláv kérdés, miként ússza meg déli szomszédunk azt a súlyos államválságot, melyben ma vergődik. És mégis alig van magyar ember, aki valamennyire is tisztában volna azzal, mi történik Jugoszláviában. Ez készített ennek a tanulmánynak megírására akkor, mikor a délszláv válság tetőpontján áll és amikor még bizonytalan távolságban és kétesen villan fel kutató szemünk előtt a jövő.

Könnyebb áttekinthetőség kedvéért az anyag tizenkét főfejezetre van osztva, ú. m. I. Előzmények. II. A diktatúra kikiáltása. III. A diktatúra megszervezése. IV. Az 1929. október 3-i törvény. V. Macek bör-

tönben. VI. A diktatúra népszerűsítése. VII. Újabb fejlemények. VIII. A horvát emigráció. IX. A diktatúra vallási politikája. X. Gazdasági politika. XI. Külpolitika. XII. Eredmények. Minden főfejezet több fejezetre oszlik. Ezek a főfejek címe alatt vannak felsorolva.

I. E l ő z m é n y e k .

1. A centralizmus. 2. Radics küzdelmei. 3. A parlamenti merénylet. 4. A Korosec-kormány. 5. Rendbontás Zágrábban.

1. Jugoszlávia 248.665 km² területéből 48.300 km² esik a balkáni háború előtti Szerbiára, tehát a terület 19%-a.¹ Az 1921. január 31-én tartott népszámlálás adatai szerint Jugoszláviának 11,985.000 lakosa volt, amiből Észak-Szerbiára – a balkáni háború előtti Szerbia és a neuiljy-i békében Bulgáriától idecsatolt 1650 km² terület – 2,655.000 lélek esik, tehát a bolgár területek lakosságának leszámításával az egész ország lakosainak 21%-a.² Szóval a balkáni és a világháború megszőrözte a régi szerb királyság területét és lakosságát.

Szerbia a török alól való felszabadulása (1817) óta kétszer gyarapította területét (1833, 1878). Ilyenkor az új területekre egyszerűen kiterjesztette centralisztikus államszervezetét, a „nem-kívánatos elemeket” részben megfosztotta vagyonuktól, részben egyszerűen kiűzte őket. Szerbia azonban e két gyarapodással egy század alatt meg sem kétszerezte területét, így volt ereje és ideje megvalósítani törekvéseit. A balkáni háborúk után 87.800 km²-re nőtt területe. Egyszerre 80%-kal növekedett meg, és az új területek lakosságában 20%-kai sem voltak képviselve a szerbek. Akkor is a régi szerb módszer próbálta alkalmazni. A világháború kitöréséig a programot nem tudta végrehajtani, de nem volt ideje arra sem, hogy meggyőződjék a program végrehajthatatlanságáról. Ez lehetett az oka annak, hogy a világháború után nagyjában a régi szerb államideált iparkodott megvalósítani Jugoszláviában is.

Az 1921. június 28-án tető alá hozott vidovdáni alkotmány ez államideál kifejezője. A Szerbek, Horvátok és Szlovének királysága – ahogyan a vidovdáni alkotmány Jugoszláviát nevezi – centralisztikus monarchia, melynek területe a történeti határok eltörlésével 33, közvetlenül Belgrád alá rendelt megyére oszlik. Az állami élet főszerveit a régi szerb fővárosba összpontosították és a hivatalok vezető állásait szinte kizárólag szerbek számára tartották fenn. A tiszti és a diplomáciai karba más mint szerb csak kivételes esetekben jutott be. Az a tény, hogy Jugoszlávia alkotmányát a szerbek nemzeti ünnepé-

¹ Stanojevic: *Narodna Encildopedija*, II. k. 481. 1.

² *Prcthodni rezultati ete*. Sarajevo, 1924. XXXIV. 254 l. + 11 kép, 2°, továbbá *Statisticki pregled ete*. Beograd, 1930. 30 l. 2°. A két bivatalos kiadvány ellentmondásait részletesen tárgyalta Kovács Alajos: *La nouvelle division administrative de la Yougoslavie* (Journal de la Societé hongroise de statistique. VIII. a. 59-68. p.).

ról (Szt. Vid napja., június 28.) nevezték el, hogy a délszláv konstituante abszolút többsége szerb volt, hogy az alkotmány meghozatalában a horvátság és a szlovénség csak egy töredéke vett részt, eléggé jellemzi azt a szellemet, mely Jugoszlávia vezető köreit eltöltötte.

Pedig Jugoszlávia lakosságának csak 38%-a szerb.³ A horvátok és a szlovének együtt ugyanannyian vannak, mint a szerbek, a kisebbségekkel (németek, magyarok, bolgárok, albánok, románok, törökök stb.) együtt majorizálják a szerbeket. Ráadásul a szerbeknek csak szerbiai részét tekintették teljesjogú polgárnak, míg az új területek szerbjei belgrádi felfogás szerint „svábák”. Tehát a lakosság egyötöde uralkodott Jugoszlávia felett. Hogyan volt ez lehetséges?

Az új területek szerbjei csak évek múlva kezdtek rájönni, hogy Belgrádnak az új részeket kifosztó gazdasági politikája őket éppen úgy sújtja, mint a nem-szerbeket. Hét-nyolc éven át odaadón támogatták Belgrád minden törekvését. Erősítette a szerbek helyzetét az is, hogy a pravoszláv egyházhoz a lakosság 47%-a tartozott. Az ipeki szerb patriarchátus helyreállításával (1920.) a pravoszlávia egységes szervezetet nyert és szerb főpapok vezetése alatt a szerbek erejét gyarapította. A szerbek relatív többségben voltak, vallásilag is egységet alkottak, míg a horvátok, a szlovének és a kisebbségek nyelvi és vallási tekintetben egyaránt megoszlottak. Szerbia mint szervezett állam lépett Jugoszláviába, a Monarchiától lecsatolt részek egyikének sem volt meg a teljes államisága, nem éltek egymással szervezeti egységben, hanem különféle autonómiával bíró, vagy azzal nem is bíró területekre oszlottak. Szerbia egy óriási diadal mámorával ért az új fejlődés küszöbére, a Monarchia részei vegyes érzelmekkel, meghasonlotan fogadták a nagy sorsfordulatot. A szerbek mindig a maguk nemzeti eszményei megvalósítását tartották céljuknak, az új részek leg-erősebb és legtudatosabb nemzetét, a horvátot, hosszú évtizedek óta gyöngítette a délszláv izgatás. Jugoszlávia megalakulásakor a horvát értelmiség túlnyomó része nem horvát eszmények megvalósítására törekedett, hanem egy ködös nemzetfelettséget akart megteremteni: a délszláv egységet. A szerbek szerb hegemoniát akartak és ennek biztosítékát a centralizmusban találták meg, az új részeken centralisták, autonómisták, federalisták és szeparatisták küzdöttek egymással, amit még fokoztak a közjogi, nemzeti, világszemléleti és vallási ellentétek. A centralista szerb arcéllal szemben sohasem tudtak egységes decentralista frontot állítani.

Az állami életről merőben más felfogása volt Szerbiának és a Monarchia lecsatolt részeinek. A bizánci és a török államhagyományok hatása alatt fejlett szerb politikai felfogás a hatalmat és az önkényt, az erőt és az erőszakot körülbelül azonos fogalmaknak érzi.

³ A délszláv népszámlálás a szerbeket és a horvátokat együtt mutatja ki. A különválasztás módjára nézve 1. *Jugoszlávia* (1929) c. kis könyvem 4-5. lapjait.

Az új részek lakói jogállamokban éltek, közjogi harcokon edződtek meg. A szerbség az új területeket vérrel hódított jogos zsákmánynak tartotta, mellyel tetszése szerint rendelkezhetik. Az új részek nemzetei a nyers erőszak ellen törvénykönyvekkel, deklarációkkal próbáltak védekezni. A szerbség erejét nagyban fokozta kíméletlensége, az új részek súlyát gyöngítette ellenállásuk impraktikus formája.

Hogy a szerbek nem tudták a többi nemzet felett gyakorolt külsőleges hatalmat végleges alávetéssé tenni, az arányszámuk alacsony voltára, a balkáni és a világháborúban szenvedett nagy vérvesztésre, a háború alatti idegen megszállás huzamos voltára, az új részekkel szemben fennállott gazdasági és művelődési elmaradottságukra vezendő vissza.

2. Jugoszlávia fennmaradásának kérdése kezdettől fogva azon fordult meg, hogy megtalálják-e Belgrád és Zágráb a békés együttélés formáját. A horvátok lélekszámban rögtön a szerbek után következnek: Jugoszlávia lakosainak 29%-a horvát. Hogy a horvátok Vs-e muzulmán vallású, akiknek egy része még nem azonosítja magát mindenben Zágrábbal, hogy a horvátság majdnem mindenütt más nemzetekkel keverten él s egyes ágai (bunyevacok) éppen ezért nem vehetnek teljes erővel részt a nemzeti küzdelemben, az lényegesen rontotta a horvátok helyzetét. Viszont az alsó papságnak és a főpapság egy részének teljes összeforrottsága nemzetükkel, a parasztnak ösztönös „vlah”-gyűlölete, a nemzet széles rétegeinek a szerbekét nagymértékben meghaladó politikai és gazdasági műveltsége, ezerháromszáz év állami öntudatának a teljes függetlenség elvesztése óta dacos nemzeti ellenállás formájában való örök jelentkezése, mindez viszont nagymértékben fokozta a horvátság erejét.

A nemzet élére még a délszláv egység kikiáltása előtt Radic István állott. A polgári pártoknak az a meglepő politikai éretlensége, amely a Monarchia összeomlásakor nem a horvát államiság helyreállítását tartotta legsürgősebb feladatnak, hanem naiv illúziókban élve mindent odadobott Belgrádnak, emelte máról-holnapra nemzetvezérré az eddig Horvátországon kívül alig ismert Radicot, a szabor kis parasztpártjának vezérért. Radic született ellenzéki politikus volt: bomlasztó őserő kevés érzékkel eszméinek megvalósíthatása iránt. A régi Horvátország politikai életéből sarjadt ki. Azt hitte, hogy a szavazók megnyerése az egyetlen feladat, hiszen ha övé a többség, övé lesz a hatalom is és megvalósíthatja politikai törekvéseit. Ez nem volt mindig így a Monarchiában sem, még kevésbé Jugoszláviában, hol parlamentarizmus, alkotmányosság importált áruk, sokszor lényegük meghamisításával. Nagy fogyatkozása volt féktelen képzelete és vérmérséklete. A fantasztikumok felé hajlott. Nagy képességei, nem csekély képzettsége nem párosultak nyugodt ítélőképességgel. Ha a külpolitikai helyzet megfelelő lett volna, Radics szétvetette volna Jugoszláviát,

de mert a helyzet nem volt ilyen, szükségképpen tragikus hőssé kellett lennie.

Radic először a tagadás álláspontjára helyezkedett. Miután Jugoszlávia a horvát nemzet megkérdése nélkül alakult meg, jogilag a horvát nemzetre nézve nem létezik. A délszláv konstituantén éppen ezért nem is vett részt, ami lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy a vidovdáni alkotmány létrejöhetett. A skupstina-választásokon megint résztvett, de a szlovén klerikálisok és a bosnyák muzulmánok minden rábeszélése ellenére sem ment el Belgrádba, mely így szinte akadálytalanul léptette életbe az alkotmányt, intézményesen biztosítva a szerb hegemoniát. 1923/24-ben Radic egy évet külföldön töltött. Azt remélte, Anglia rá fogja kényszeríteni Belgrádot, hogy a horvát nemzet önrendelkezését ismerje el. Londoni tartózkodása eloszlatta ezt az illúziót és Scotus Viator tanácsára híveivel bevonult a belgrádi skupstinába, hogy ott vívja ki nemzete jogait. Elismerte a vidovdáni alkotmányt és kormányba lépett. Belgrád azt hitte, rövidesen le fogja jární magát, hiszen az alkotó munkára alkalmatlan volta és politikai nézeteinek meglepő megváltoztatása hívei közt is megdöbbenést okozott. Szlovén és muzulmán szövetségeseit cserbenhagyta. Erre a szlovének a szerb radikális, a muzulmánok a szerb demokrata párt barátságát keresték. Pribicevic, a horvátországi szerbek vezére, eddig Belgrád eszköze a horvátok ellen, Radics behódolása után feleslegessé vált. Elejtették. Radic a kormányon valóban a legjobb úton volt a lejáratás felé, de néptribuni magatartásával a bársonyszékben le járatta Jugoszlávia egész kormányzati rendszerét is. Belgrád elejtette s a szlovének és a muzulmánok segítségével kormányzott tovább. Ekkor történt aztán az, amire senki sem számított: Radics és Pribicevic összefogtak és megkezdték az új országrészek közös arcvonalának kiépítését Belgrád ellen. Hiába maradtak a szlovén és a muzulmán képviselők hívek Szerbiához, választóik Radics és Pribicevic tábora felé tájékoztak. A kormány betérjesztette a nettunói szerződéseket, melyek megnyitották Dalmáciát az olasz gazdasági behatolásnak. E szerződések ratifikálása népszerűtlen volt egész Jugoszláviában. Radics és Pribicevic obstruálni kezdtek. Népszerűségük hatalmasan megnövekedett. Pribicevic, a régi parlamenti bajkeverő, nagy taktikai fölényével, Radics viharos vérmérsékletével olyan jeleneteket provokáltak a skupstinában, melyek Jugoszlávia belső meghasonlottságát sokkal hatásosabban tárták fel, mint a régi tagadópolitika legszebb deklarációi.

3. 1928. június 20-án egy kormánypárti szerb képviselő, Racic Punisa, hat lövést adott le a horvát parasztpártra. A helyszínen halva maradtak Basaricek György és Radics Pál, – a vezér unokaöccse – súlyosan megsebesültek Radic István, Pernar Iván és Grandja Iván. Radics a skupstinai merénylet alkalmával kapott sebeibe augusztus 8-án belehalt.

Horvát vádak szerint a parlamenti gyilkosságok egy összeesküvés eredményei, mely összeesküvésnek szálai elérnek a királyi palotáig. Közelebről Vukicevic Velja akkori miniszterelnököt és Jankovic Dragomir akkori udvari minisztert vádolják a gyilkosságok értelmi szerzőségével. Raeic és néhány barátja napok óta véres leszámolással fenyegetődött. A miniszterelnök által fizetett *Jedinstvo* c. belgrádi lapban Ristic Vladá Pribicevic és Radic meggyilkolását követelte. Radics ezeket a fenyegetődzéseket a sajtóban és a parlamentben szóvá is tette (*Obzor*⁴ 1928. június 16., 18., 20., 21. sz.). A Vukicevic-kormány egyik tagja, Simonovic Milan, a radikális párt trsteniki konferenciáján beismerte, hogy a kormányban tudtak a készülő vérengzésről (1929. január 1.). Raeic pörének bírói tárgyalását a kormány húzta-halasztotta, a bizonyítást és a tanúkihallgatást annyira korlátozta, hogy a Radic-család vissza is lépett a pörben való részvételtől (1928. szeptember 16, 28, október 3, 28. december 5.). A port a diktatúra idején úgy folytatták le, hogy Raciból valóságos nemzeti hős lett. Elítélték ugyan tizenöt évre, de börtönében megkülönböztetett bánásmódban részesül, miniszteri látogatásokat fogad, éjjeli mulatóhelyekre járhat, stb.⁵

A parlamentarizmus történetében páratlanul álló merénylet világszerte óriási felháborodást keltett. Racic és megbízói rosszul számítottak; megfélemlítés helyett egy mindenre elszánt egységes fronttá kovácsolták a horvát nemzetet és a horvátországi szerbeket. A véres parlamentből képviselők kivonultak és megszakítottak minden érintkezést a kormánykoalícióval. A haldokló Radics a parlamenti merénylettel megszűntnek nyilvánította a vidovdáni alkotmányt. Meghagyta híveinek, hogy abszolutizmus esetén szakítsanak végleg Szerbiával. E végrendelethez képest temetésén pártjának vezetősége csak a király képviselőjének megjelenését engedélyezte, a kormány minden közeledését visszautasította, részvétnyilatkozatait felbontatlanul származtatta vissza.

Radicot vértanú-halála nemzete szemében szinte mythikus alakká tette. A régi Radics, a küzdő pártvezér alakja szertefoszlott, de mint élő valóság uralkodik a horvátok felett az új legendás hős Radics, aki a merénylet percében kelt életre. A régi Radicot, a trebarjevói parasztfiút, tüneményes pályafutásán gyakran érték vereségek is, az új Radics verhetetlen. Az az álomszerű út Belgrádtól Zágrábba a vasúti töltés két

⁴ A délszláv lapok közül alapul a diktatúrahű horvát *Obzort* választottam, mert sajátos helyzeténél fogva – Belgrád zsoldjában áll, de horvát közönségének ír – ez a legtárgyilagosabb. Ahol ezentúl csak zárjelbe tett dátum szerepel, e lapra történik utalás.

⁵ Lásd ezekre nézve Pavelic Ante: *Aus dem Kampfe um den selbständigen Staat Kroatien*. Wien, 1931. 125 1. 8°. 78-93. 1. Percec Gustav. *Durch Lug und Trug* etc. Wien, 1931. 71 1. 8°. 14-22. 1. Továbbá *Obzor* 1929. jan. 21, máj. 26, 28, jún. 2, *Greic* 1930. nov 13.

oldalán templomi zászlók alatt térdelő parasztok sorfala között, az a rémes éjszaka, melyen Horvátországban zúgtak a harangok, melyen mindenki ébren volt, csak egy ember nyugodott, majd a királyi pompájú gyászmenet a Mirogoj árkádjai alá: az új Radic égbe szárnyaló pályafutásának első állomásai. Zágrábban nem temetés volt, hanem apokaliptikus diadalmenet emberi érzékek számára megfoghatatlan térségek végtelene felé. Radic István neve a horvát függetlenségi eszmével örökre összeforrott. Lerázva, ami benne földi, éltető eszmévé finomult.

4. A parasztpárt elnökévé Radics helyébe a párt alelnökét, dr. Macek Vladimir ügyvédet, Radics régi hű munkatársát választották meg. Azóta a horvát nemzet Maceket tartja vezérének. Macek nemzete bizalmára minden tekintetben méltónak bizonyult. Radic ragyogó tulajdonságai hiányoznak belőle, de túlfűtött vérmérséklete is. Becsületes, józan, okos hazafi, csupa önzetlenség és elszántság, talpig férfi, aki nemzete felszabadulására feltette életét és vagy kivívja Horvátország szabadságát vagy követi mesterét a vértanúság útján. Egyik hűtelenné vált híve Sándor király kérdésére, hogy tulajdonképpen milyen ember is Macek, ennek legkiemelkedőbb sajátságául nagy jellemzilárdságát említette. A modern politikusok közt ritka erény.

Macek vezetése alatt a nemzeti mozgalom gyorsan szélsőséges irányba fordult. A szerb-horvát personalis uniót tekintették Zágrábban az utolsó lehetőségnek, amely Jugoszlávia fennmaradását biztosíthatja. Az ifjúság ennél is tovább ment és nyíltan elszakadást követelt. Pribicevic megdöbbenve látta ezt a forradalmi erjedést, de őt is magával ragadta a nemzeti mozgalom.

Belgrád e helyzetben alig tehetett mást, mint azt, hogy az eddigi radikális-demokrata-szlovén-muzulmán kormánykoalíciót fenntartsa. A merényletek által kompromittált miniszterelnök helyébe a szlovén Koroáéc Antal lépett. Ezzel befelé és kifelé bizonyítani akarták, hogy a horvátok elnyomásáról szóló hírek nem fedik a valóságot, hiszen íme a legkisebb délszláv nemzetnek egyik tagja lehet az ország első tisztviselője. Korosec azzal, hogy vállalta a miniszterelnökséget, Belgrádnak kétségtelenül nagy szolgálatot tett. Viszont azzal, hogy a királynál és a szerb vezető köröknél a horvátok iránt való engedékenység politikáját szorgalmazta, hozzájárult ahhoz, hogy a horvát nemzeti mozgalom zavartalanul fejlődhessék. Korosec kétszínű szerepet játszott: nem gördített komoly akadályokat az elszakadásra irányuló törekvés útjába, de azonosította magát a belgrádi politikával. Korosec igen gyakorlott politikus, azonban koncepció híján a szlovén-ség pillanatnyi érdekeihez igazodik. A másfél milliónyi szlovén nemzet – egyharmada olasz uralom alatt áll – két nagy nemzet, a német és az olasz, közé ekelten az összeomlásig sohasem rendelkezett szabadon sorsával és sohasem emelkedett állami öntudatig. A szlovén

politika a Monarchiában klerikális-liberális kocódásokban és Bécsnek tett szolgálatok fejében apró engedmények kieszközlésében merült ki. Korosec jóformán az utolsó percig kitartott a Habsburgok mellett, hogy szemrebbenés nélkül álljon át a győztesek táborába. Állami önállóságra nem mert gondolni, a szlovén területeket anektáló Itáliával akkor hirtelenében bajos volt megtalálni a megegyezés útját, a délszláv egység megadva volt, így vezette nemzetét Jugoszláviába. Itt az első időkben próbálkozott valami nemzeti vagy tartományi autonómia intézményes biztosításával és Radic szövetségét kereste. Radic nem volt megnyerhető Korosec reálpolitikája számára, behódolásakor meg volt szövetségeseit cserbenhagyta. Korosec levonta ezekből a következtetést: Belgráddal kell haladnia, mely a horvátok ellen való szolgálatok fejében sok mindenféle apró kedvezményt hajlandó nyújtani. Egyebek közt a szlovén autonómiának nem ugyan intézményes, hanem tényleges biztosítását is. Ha Horvátország győztesen kerülne ki Jugoszlávia államválságából, Szlovénia egymilliónyi lakossága nem lesz számára olyan quantité négligeable, hogy ne térjen napirendre a multak felett, és ha ezt nem tenné meg, az osztrák vagy olasz csatlakozás útja még mindig nyitva fog állani a szlovének előtt. Ezek a megfontolások azok, melyek Korosecet évek óta Belgrád szolgálatába állították, ha a politikai megfigyelő ismételten megállapíthatta is, hogy e szolgálatot érzelmei ellenére végzi.

A belgrádi körök az egyre nagyobb terjedelmet öltő horvát mozgalom láttára foglalkozni kezdtek az amputáció gondolatával. Az amputáció eszméje egyszerre született meg a horvát szeparatizmussal. Belgrádban sokan úgy érezték, hogy a horvát ellenállás leköti az állam minden erejét, a horvátoktól tehát meg kell szabadulni az állani fejlődésképeségének érdekében. De nem úgy, ahogyan ezt a horvátok gondolják, hogy a szerbek és horvátok mint egyenrangú tényezők szabják meg az elválás feltételeit, különösen a határokat, hanem úgy, hogy Belgrád egyoldalúan döntve a kérdésben, a tömör horvát és szlovén lakosságú területeket mint beteg testrészeket kiamputálja az állam testéből. Az első jelentékeny szerb politikus, aki az amputáció gondolatával komolyan foglalkozott, Protic Stojan, Jugoszlávia első miniszterelnöke volt. Sok ilyen amputációs gondolat merült fel Protic óta, melyek azonban megegyeztek abban, hogy a történeti horvát területek közül Szerem megyét, Boszniát és Hercegovinát, valamint Dél-Dalmáciát Szerbiának igényelték és a határt úgy akarták megvonni, hogy lehetőleg minden szerb Szerbiához tartozzék, horvát katolikus azonban mennél kevesebb. Ez az amputációs gondolat 1928 második felében egyre jobban előtérbe nyomult. Július 7-én éjszaka állítólag a király is felajánlotta Pribicevic útján Radicnak, aki azonban visszautasította, mert a horvát nemzet nagyobbik fele továbbra is

szerb uralom alatt maradt volna.⁶ Ha ezen ajánlat komolyságához szó fér is, bizonyos az, hogy az amputáció körüli vitával tele van az egykorú horvát és szerb sajtó. A szerb közéletnek jelentékeny alakja, dr. Nedeljko Milorad, a Postatakarék igazgatója és jönevű publicista, nyíltan magáévá tette a tervet. A belgrádi *Vreme* 1928. november 1-i vezércikkében kifejtette, hogy a délszláv egység illúzió, a horvátok gyűlölik a szerbeket és önállóak akarnak lenni. A horvátok eddig is tehetetlenek voltak Szerbia számára, mely miattuk nem tudja élvezni óriási győzelmének gyümölcsét. Az egy államba szorított nemzetek küzdelme Ausztria sorsára juttathatja Szerbiát. Rasciának, a középkori szerb államnak, is az volt a vesztesége, hogy Hatalmas Dusan óriási nem-szerb területeket annektálta. Halála után széthullott a birodalom és a szerbség a rigómezei csatával elvesztette önállóságát. Nedeljko cikke óriási feltűnést keltett, és a támadásokra a szerző egy újabb cikkben fejtegette tovább az amputációs gondolatot, rámutatva, hogy a horvát alsóbb hatóságok máris tetszésük szerint bánnak a kormányrendeleteivel és az egész állam teljes zűllésben és anarchiában van (*Vreme*, 1928. november 6.).

5. Hogy Nedeljko nem túlzott, azt Zágráb december 1-én bizonyította be. Jugoszlávia megalakulásának tízéves évfordulóját a zágrábi hivatalos köröknek meg kellett ünnepelniük. A lakosság az ünnepeléstől távoltartotta magát. Az esti fáklyásmenet elől besötétítette ablakait. Az egyetemi ifjúság meg az utcai világítás megszüntetésével, lövöldözéssel, közáporral szétverte a menetet. A katonaság ostrommal kerítette hatalmába az egyetem központi épületét és az ifjúság ellen ez alkalommal elkövetett atrocitások sem a horvát kérések megnyugtatóására nem bizonyultak alkalmasoknak, sem a zágrábi események forradalmi jellegét nem csökkentették.

II. A diktatúra kikiáltása.

1. A Fehér Kéz. 2. A kamarilla. 3. A szabadkőművesség. 4. A készülő államcsíny,
5. A kormányválság. 6. Az államcsíny. 7. Az új kormány. 8. Az államcsíny hatása.

I. Szerbiának a török alól való felszabadítása óta állandó baja a titkos társaságok működése. A két szerb uralkodóháznak egymás ellen folytatott hadjárata, az Obrenovics alkotmányellenes kormányzati rendszere és államcsínyei különösen alkalmassá tették a talajt e veszedelmes alakulatok számára. Obrenovic Sándor királyt egy katonatiszti összeesküvés tette el láb alól. Az összeesküvők közt ott találjuk Zivkovic Péter hadnagyot is, a jelenlegi miniszterelnököt. Ezek az összeesküvők alapították a *Fekete Kéz* elnevezésű titkos tár-

⁶ Lásd erre nézve *Hrvatsko Prao* 1928. szept. 1, 15, *Obzor* 1928. szept. 5, 8. 9. 11, 26, okt. 30. Az amputációs tervekről egy röpirat is jelent meg: Cihlar Slavko: *Hrvatsko pitanje i amputacija*. Zagreb, 1928. 161. 4°. (L. Budapesti Szemle, 212. k. 417-420. 1.)

saságot. Később ellentétek merültek fel a társaság tagjai között. Egy részük kivált, más részük 1911-ben megalakította az *Egyesülés vagy Halál* nevű titkos egyesületet, melyet azonban továbbra is általában Fekete Kéznek neveztek. Az Egyesülés vagy Halál elnöke Dimitrijevic-Apis vezérkari ezredes volt és vezető szerepet játszott benne Tankosic Vojislav őrnagy,⁷ akik a sarajevói merénylet szervezői voltak.

A világháború alatt a Fekete Kéz kellemetlenné vált Sándor trónörökös és régens számára. Állítólag merényletet követtek el ellene. Dimitrijevicet és két társát a katonai bíróság kivégeztette és az egy-let többi tagját több-kevesebb időre elítélte (1917). Ebben az időben alakul meg a *Fehér Kéz*, melynek elnöke kezdettől fogva zivkovic volt és amelynek a szerb nemzeti egység megteremtésén kívül első-sorban az volt a feladata, hogy a fiatal régens törekvéseit szolgálja, zivkovic (született: 1879-ben) 1917 óta a királyi gárda parancsnoka s mint ilyen a régens, majd a király legszűkebb környezetéhez tartozott. A Fehér Kéz tehát a király titkos katonai társasága.

Egy titkos társaság működéséről a kortársnak bajos tárgyilagos képet rajzolnia. A társaság többi tagjai hallgatnak, akik meg a társaságról írnak, rendszeren ellenségei. A Fehér Kéz azonban két és fél év óta irányítja Jugoszláviát, így tetteiből mégis lehet valamilyen fogalmat alkotni a titkos szervezet céljairól és összetételéről. A Fehér Kéz a király személyes alkotása. Elsősorban tehát az ő és háza érdekeit szolgálja. Tagjai katonatisztek.⁸ Jugoszlávia fennmaradásának legfőbb biztosítékát abban látják, hogy a hadsereg teljesen a király hatalmi körében maradjon. A polgári kormányzat és a politikai pártok minden befolyását ki akarják zárni a hadseregből. A tisztikart ebben a szellemben nevelik, és arra törekszenek, hogy minden fontosabb katonai állás a Fehér Kéz tagjainak kezében legyen. A Fehér Kéz tagja, úgylátszik, csak szerb lehet. A szerb hegemoniát minden téren biztosítani kívánják. Elsősorban azért, hogy a tisztikar szerb jellege csorbítatlan maradjon. A Monarchia seregéből átvett tiszteknek máj-Jugoszlávia első éveiben megtörtént rohamos nyugdíjazása a Fehér Kéz követelése volt.

Amíg a polgári elemek befolyását egészen kiküszöbölték a hadseregből, addig a politikai életre döntő befolyást igényel magának a Fehér Kéz. A szerb hegemonia biztosítékát látják abban is, hogy a tényleges hatalom a király és ne a politikusok kezében legyen. A Fehér Kéz nem látta szívésen Pasic nagy népszerűségét és a radikális párt nagy hatalmát, bár Pasic és pártja nélkül sohasem kerültek

⁷ Stanojevic: *Narodna Enciklopedija*, I. k. 396. 1.

⁸ Egy közvetlen a diktatúrát megelőző időkből való bizalmas információ szerint 1564 aktív és 3265 tartalékos tiszt lett volna a Fehér Kéz tagja. Élén egy háromtagú direktórium állt: Terzic tábornok, Andjelkovic és Radenkovic ezredesek. Azt hiszem, a tagok száma túlzott.

volna haza a Karagyorgyevicsek és sohasem alakult volna meg Jugoszlávia. A Fehér Kéz és Pasic harca hosszú éveken át folyt. E színpalak mögötti küzdelem részletei ma még nem tekinthetők át, de a parlamentarizmus idején egyes sajtóközlemények némi betekintést nyújtottak a konak körül folyó balkáni cselszövényeknek összevissza bogozott szövedékébe. Így olvashattuk, hogy a Fehér Kéz 1921-ben Hadzic hadügyminiszter lemondását követelte és helyére Zivkovicot jelölte (1921. május 13, július 9.). Egy szolgálati idejének letelte előtt nyugalmazott tábornok, Okanovic, a nyilvánosság előtt vádolta meg a Fehér Kezet, hogy illetéktelenül avatkozik államügyekbe (1924. január 7). Ugyanez az Okanovic jelentést tett Pasicnak, hogy a Fehér Kéz államcsínyre készül, el akarja távolítani Pasicot és helyébe Jovanovic Ljubát akarja ültetni. Okanovic szerint e mozgalom vezetői Zivkovic, Kostic, Uzun-Mirkovic és Milosavljevic tábornokok (1925. május 29). Miután az udvari körök harcát Pasic ellen valóban Jovanovic és környezete indította meg, és miután a diktatúrában a nevezett tábornokok nagy szerephez jutottak, Okanovic vádjai nem mondhatók alaptalanoknak. Hogy a cél kezdettől fogva a diktatúra kikiáltása volt, sejteti Cicvaric Krsta egy cikke, mely pontosan öt évvel a Zivkovic-kormány kinevezése előtt diktatúrát követelt, különben szétesik Jugoszlávia (1924. január 7).

A fiatal király és az öreg Pasic között régóta nem volt őszinte megértés. A demokratákkal való ismételt kísérletek a király azon törekvésére vezetendők vissza, hogy lerázza a legnagyobb szerb államférfiú nehézznek érzett gyámságát. A kísérletek rosszul ütöttek ki Da, idovic, a demokraták vezére, elkényelmesedett öreg úrnak bizonyult, a párt alvezére, Pribicevic Svetozar meg eltévedt a királyi politika balkáni útvesztőiben és Pasichoz szegődött. Mikor Radics kormányba lépésével a horvát ellenállás elbukottnak látszott, a Fehér Kéz elérkezettnek látta az időt Pasic elgáncsolására. A mindenre kapható politikusoknak egy kis csapata kamarillaként vette körül a királyt és ez a kamarilla vállalkozott Pasic ledöntésére.⁹ A nagy államférfiúnak van egy fia, Rade, aki kihasználva atyja hatalmát, igen élénk közgazdasági tevékenységet fejtett ki. Az ilyen panamákat Belgrádban nem szokás tragikusan venni. Nem is volt miattuk komoly baj, amíg a kamarilla és a háttérben álló Fehér Kéz Pasic elgáncsolására nem határozta magát. Jovanovic Ljubának, a skupstina elnökének veje, Stojadinovic Dragisa, indította meg a harcot. Jovanovic néhány hívével kilépett a radikális pártból, köztük a későbbi miniszterelnök, Vukicevic Velja. A kínos leleplezések folytán 1926. április 8-án Pasic visszalépett és ugyanez évben december 10-én meghalt.

⁹ Ha a Fehér Kéznek valóban vannak tartalékos tiszti tagjai, akkor a kamarilla emberei legalább részben tagjai a Fehér Kéznek.

2. A nagy oroszán terítékre került, de hátra volt még pártjának összezúzása. Valamennyi erősebb pártot össze akarták törni és helyükbe egy nagy királyhű pártot alakítani. Két miniszterelnök, Uzunovic Nikola és Vukicevic Velja kísérletezett a feladattal. A radikális és a demokrata pártot sikerült atomizálniok, ha a pártkeretek nem is bomlottak fel, ellenben a horvát parasztpárt, a szlovén klerikális párt, a Délszláv Muzulmán Organizáció és a független demokratapárt (Pribicevic) egysége minden támadást kibírt. Uzunovic és Vukicevic alatt hódították meg egymás után a tárcákat a kamarilla emberei, akik a diktatúra alatt többnyire vezetőszeret játszottak: Maksimovic, Peric, Milosavljevic tábornokok, Markovic Bogdan, Srskic, Marinkovic, Kumanudi, Sumenkovic stb. A kamarilla ez előtörése a királyi hatalom túltengését jelenti a politikai életben, amivel a Fehér Kéz hatalmi rendszere szélesebb alapokra helyezkedett. Radics és Pribicevic ostromának hatása alatt Vukicevic 1928. február 3-án a radikális és demokrata csoportok kielégítésével kénytelen volt az „erős várnak” nevezett kormánykoalíciót megalakítani, ami egyenlő volt az új nagy párt tervének elejtésével. Egy okkal több, hogy a Fehér Kéz diktatúráját követeljen.

3. A kamarilla emberei között feltűnően sok a szabadkőműves. Srskic, Marinkovic, Kumanudi, Sumenkovic köztudomás szerint azok. A világháború alatt sok szerb politikus éveket töltött Párizsban. Ezek közelről tapasztalhatták azt az óriási hatalmat, melyet a Grand-Orient Franciaországban jelent. A világháború után Jugoszlávia francia orientációt választott és szoros viszonyba lépett a szabadkőműves berendezésű Csehországgal. Az addig igen szerény keretek közt élő szerb szabadkőművesség hirtelen fellendült. A Fehér Kéznek, úgy látszik, kezdettől fogva voltak szabadkőműves összeköttetései, és szívesen látta, hogy a szerb, a cseh és a francia páholyok együttműködése megerősíti a párizsi békék által teremtett hatalmi rendszer belső összetartását. Az a megkülönböztetett előzékenység, melyben a belgrádi diktatúráat a szabadkőműves világsajtó részesíti, magában véve is elárulja, hogy a Fehér Kéz és a szabadkőművesség között van kapcsolat. Mikor 1926-ban a szabadkőműves világtalálkozó Belgrádban ülésezett, a király nevében a Fehér Kéz elnöke adott ünnepi lakomát a gyűlés résztvevőinek. A szabadkőművesség volt jóformán az egyetlen ajtó, melyen a diktatúra a horvát közéletbe benyomulhatott. A diktatúra jelentékenyebb horvát miniszterei (Svrljuga, Mazuranic, Franges, Demetrovic) szabadkőművesek.

4. Amint a parlamenti merénylet megtörtént, egy, a szabadkőművesekhez közel álló horvát lap rögtön megírta, hogy Zivkovic lesz a miniszterelnök (1928. június 23). Július 10-én a király Zivkovic,

Hadzic,¹⁰ Pesic, Miosavljevic tábornokokat és Lazare vie Zika belügyi államtitkárt közös kihallgatáson fogadja és egy Zivkovic- vagy Hadzic-imparlamentáris kormányról kerülnek hírek forgalomba (1928. július 13., 22). A Korosec-kormány kinevezése csak kitolja a Zivkovic-kombinációt. Miután a horvátok nem álltak szóba a Korosec-kormányal. Zivkovic akar velük tárgyalást kezdeni (1928. szeptember 15), míg a szerbek közt azt híresztelik, hogy Pasic Zivkovicot szemelte ki a maga utódává. E célzatosan terjesztett hírt Stanojevic Aca, Pasic utóda a radikális párt választmányának elnöki székében,, rögtön megcáfolta (1928. szeptember 25, 26). November végén a *Times* már igen határozott hírt közöl Zivkovic közelgő diktatúrájáról, mely szerinte pénzügyi katasztrófába fogja az országot dönteni (1928. november 23).

Az 1928. december 1-i események a Fehér Kezet türelmetlenné teszik. Korosec miniszterelnök és belügyminiszter tudta nélkül a királyi Zágráb megye főispánjává Maksimovic Vojin szerb ezredest nevezi ki. Korosec eltűri ezt az alkotmányellenes eljárást, de Pribi-éevic Svetozar siet megállapítani, hogy titkos és sötét erők avatkoznak a politikába. Ez a kinevezés sok zavart okozott, mert a megye vonakodott az ezredest-főispánt elismerni.¹¹ A belgrádi *Politika*, a *Pravda* és *Vreme* a december 1-i tüntetések után folytonosan azt követelték, hogy Horvátországban rendeljék el az ostromállapotot (1928. december 6., 8.).

5. Hogy a tarthatatlan helyzet kibonyolítása meginduljon, Davidovió. «gy választási kormány kinevezését és a skupstina feloszlását propagálta. A kormánykoalíció nagyobb része ellenezte Davidovic terveit, mire ez a demokrata minisztereket lemondásra utasította. Erre december 30-án az egész Korosec-kormány lemondott. A királyi audienciák hamarosan megállapították a horvát követelések és a kormánykoalíció felfogásának összeegyeztethetlenségét. Macek azt követelte, hogy az állami és műveltségtörténeti egységeket saját kormányaikkal és parlamentjeikkel állítsák helyre (1929. január 5), amit a kormánykoalíció Jugoszlávia szétesése kezdetének tartott. Koncentrációs kormányt a parasztdemokrata koalíció nem volt hajlandó elfogadni, egy parlamenten kívüli választókormányt meg a kormánykoalíció utasított vissza.

A türelmét vesztett Fehér Kéz cselekvésre határozta magát. A Fehér Kéz polgári tanácsadója, Srskic Milan is sürgősnek látta a Korosec-kormány eltávolítását. Srskic bosnyák szerb, aki Jugoszlávia megalakulása óta a bosnyák muzulmánok üldözésével tüntette ki magát. A kormánykoalícióban képviselt Délszláv Muzulmán Organizá-

¹⁰ Hadzic tábornok, úgy látszik, az 1921-i támadások után belépett a Fehér Kézbe.

¹¹ A Zivkovic-kormány 1929. február 13-án mentette lel főispáni állásától Maksimovicot.

ció választói nyomása alatt a horvát parasztpárt felé fordult. A december végén Sarajevóban összeült vakuf-mearif szaborban éles támadások hangzottak el Belgrád ellen még magától a reis-ül ulemától is (1928. december 29). A skupstina pénzügyi bizottságában három muzulmán képviselő jelentette ki, hogy a muzulmánokat ért sokféle sérelem miatt a kultusztárca költségvetését nem szavazza meg. A sarajevói oblaszt (megye) elnöke, Spaho Fehim, Zágrábba utazott tárgyalásra (1928. december 30). Srskic látta, hogy a horvát mozgalom átcsapóban van Boszniába.¹²

6. 1929. január 6-án délután öt órakor a királyi kancellária egy közleményt tett közzé, hogy „nincs lehetőség semmiféle olyan parlamenti megoldásra, amely garantálná a teljes állami és nemzeti egység fenntartását”.

Korosec röviddel ezután egy közleményben megállapította, hogy a paraszt-demokrata koalíció követeléseit a kormánykoalíció valamennyi pártja elutasította. Este háromnegyed hétkor Zivkovic tábornok volt a királynál audencián. Utána miniszteri ellenjegyzés nélkül királyi kiáltványt jelent meg, azt állítva, hogy a parlament nemcsak nem tud dolgozni, hanem egyenesen megakadályozza a nemzet boldogulását. „Szent kötelességem, hogy minden eszközzel megőrizsem az állami és nemzeti egységet.” Ezért felosztatja a parlamentet, eltörli a vidovdáni alkotmányt és minden hatalmat a saját kezébe vesz. Célja ily módon minél rövidebb idő alatt végrehajtani a reformokat, amelyekre a nemzet érdekében szükség van. Este félkilenckor az udvarba rendelték Popovic pravoszláv udvari papot és Wagner belgrádi katolikus plébánost, akik a Zivkovic-kormány tagjait feleskették. A minisztertanács azonnal összeült és még az este három „törvényt” tett közzé, melyek kimondották a diktatúrát, feloszlatták a megyei és községi képviselőtestületeket és az abszolutizmus szellemében megváltoztatták: a vidovdáni alkotmánynak a királyra és házára vonatkozó statútumait.

7. A Zivkovic-kormány tagjai közül hárman voltak bent í* Korosec-kormányban (Korosec, Marinkovic, Hadzic). A miniszterek között két tábornok volt, mindketten a Fehér Kéz tagjai: Zivkovic, a miniszterelnök, aki magának tartotta meg a belügyi tárcát is és Hadzic hadügyminiszter. A kamarilla vezető emberei közül miniszterek lettek: Uzunovic tárcanélküli, Marinkovic külügyi, Srskic igazságügyi, Maksimovic közoktatásügyi, Krulj Uros közegészségügyi, Savkovic Stevan középítészeti és postaügyi. valamint Radivojevic Lázár erdészeti-bányászati és agrárreform miniszterek. Ezek mind szerbek. Horvátok: Svrljuga Stanko pénzügyminiszter, Franges Ottó föld-

¹³ Érdekes adalék ehhez, hogy pár nappal a diktatúra kikiáltása után Srskic sarajevói lapja, a *Glas*, megírta, hogy Macik nyilatkozatai az állam átalakításáról alaptalan reménység. Boszniára és a Vojvodinára pedig ne is gondoljon. Ezek szerb tartományok. (*Hrvat*, 1929. jan. 12.)

mívelésügyi, Drinkovic szociálpolitikai és kereskedelmi, Alaupovic vallásügyi miniszter. Az első kettő szabadkőműves, a másik kettő lomtári mameluk volt. A szlovéneket Korosec képviselte, mint közlekedésügyi miniszter. A kormány január 14-én két új taggal gyarapodott. Kumanudí, a kamarilla egyik fő embere, átvette a postaügyi tárcát és megbízták a beteg külügyminiszter helyettesítésével, a horvát Mazuranic átvette a kereskedelmi tárcát, Franges földművelésügyi miniszter meg átvette az agrárreformot. Ezzel a Zivkovic-kormány teljes volt. Állott tehát tizenegy szerb, öt horvát és egy szlovén miniszterből, akik közül egy szerbnek (Zivkovic) és egy horvátnak (Franges) két tárcája volt. Uzunovic tárcánélküli miniszter adminisztratív ügyekben a miniszterelnököt helyettesítette.

8. A kormány kinevezése világszerte óriási megdöbbenést okozott. A szerb parlamenti körök nagy felháborodással fogadták a diktatúrát. A radikális, a demokrata és az önálló demokrata pártok belgrádi hivatalos lapjai (*Samouprava, Odjek, Glas*) tiltakozásuk jeléül megszüntették megjelenésüket. Davidovic és hívei megszakítottak minden érintkezést a kormányba lépett demokratákkal (*Slobodni Glas*, 1929. január 31). Spaho Mehmedet, a bosnyák muzulmánok miniszterét a Korosec-kormányban, nagyon fájdalmasan érintette hogy Srskic kihagyta a kormányból. Pár napig még várt, aztán hazautazott és megszüntette pártja lapját (*Pravda*). Zágrábban a vidovdáni alkotmány eltörlése nagy örömet keltett és a helyzet meglepő félreértésével napokon át bizakodó volt a hangulat. Macek elismerte, hogy a király csak az anarchia és a diktatúra között választható, amit a király sietett a *Matinnék* megismételni (1929. január 18). hozzáfűzve, hogy az alkotmányt nem ő rendítette meg alapjaiban, hanem az a 85 képviselő, aki otthagyta a parlamentet és tagadta az ország egy részére nézve a skupstina illetékességét (Macek és Pribicevic). Hozzáfűzte, hogy decentralizációt akar, de a „lelki és területi egység” megmentésével.

III. A diktatúra megszervezése.

1. Ellentétek a kormányban.
2. A minisztertanács megrendszabályozása.
3. Az első válság.
4. Törvénygyártás.
5. Lapok, pártok, egyletek megszüntetése.
6. Narodna Odbrana.
7. Szerb és horvát elégedetlenség.
8. A Schlegel-gyilkosság.
9. Kormányterror, Pribicevic internálása.
10. Ellenállás és behódolás.
11. Tanügyi reformok.
12. Az egység gyártása.

1. A diktatúra kikiáltásakor kevés ember volt tisztában azzal, hogy mi következik most Jugoszláviában. Sokan azt hitték, hogy rövid átmenetről van szó, melyet új alkotmányos kísérlet fog követni. A lapok a jövő parlamentjéről, a választójogról kezdtek cikkezni. Vita folyt arról, hogy a diktatúrát éleibe léptető kiáltvány ellentétben áll-e a föderalizmussal vagy nem stb.

A kormány az első hetekben meglehetősen szabadjára engedte a sajtót. Nemcsak taktikából, hanem azért is, mert a kormány tagjai különbözőképpen ítélték meg a diktatúra feladatait. Még a szerb miniszterek egy része sem gondolt hosszú abszolútizmusra. A horvátok meg azt remélték, hogy a kormányban való részvételükkel bizonyos vívmányokat fognak nemzetük számára elérni. Drinkovic miniszter alig pár hónappal kormánybalépése előtt könyvet írt a délszláv kérdéstről és ebben a szerb-horvát államszövetségben látja a megoldást,¹³ Mazuranic, mint a kormány tagja, Párizsban hangsúlyozta, hogy van horvát kérdés és hogy ennek megoldásánál a horvát nemzet közre fog működni és hogy az alkotmányt a legjobb szerbek, horvátok és szlovének együtt fogják kidolgozni (1929. február 4). Egészen másként beszélt Krulj miniszter, aki szerint a világháború leszámolt a történeti határokkal, így a történeti egységek (értsd horvát nemzet) fennlartása idejét múlta. Jugoszlávia nemzeti állam, nem engedhető tehát meg, hogy a kormány nemzetietlen elemek (értsd radicsiánusok, bosnyák muzulmánok) kezébe jusson, vagy olyanokéba, akik azt mondják, hogy Jugoszlávia nemcsak a délszlávoké, hanem az állam magyar és német polgáraié (Radic, Davidovic) is (1920. január 29).

2. A kormány e belső ellentéteit radikális intézkedésekkel próbálta kiküszöbölni a diktatúra lelke, Srskic. A horvát miniszterek elmozdítása államérdek szempontjából nem volt ajánlatos. Az sem lett volna ügyes taktika, ha a nyilatkozókat megrendszabályozzák. Srskic a szakminiszterek súlyának gyöngítésével próbálkozott. Egy rendelet megreformálta a minisztertanácsot. A minisztereket a miniszterelnöknek való referálásra kötelezte. A törvények a minisztertanács elkerülésével ilyen referátumok alapján készültek. Ezután a minisztertanácsot csak az általános politikai helyzet megvitatására hívták koronkint össze (1929. január 29).

Még egy lépéssel tovább ment az 1929. április 4-én hozott törvénnyel az állam legfőbb kormányzatáról. A minisztériumok számának csökkentésével próbálták e törvény valódi célzatát palástolni. A takarékoság jelszavával négy minisztérium megszűnt. A közegészségügyi tárcát a szociálpolitikához, a vallásügyit az igazságügyihez, az agrárreformot a földművelésügyihez, a postaminisztériumot a középítészetihez csatolták. Ez utóbbi a földművelésügytől átvette a vízügyeket és a közlekedésügytől a vasútépítést, úgy hogy jelentéktelen tárcából jelentékennyé lépett elő. Szerb miniszterek által vezetett tárcák erősödtek nem-szerb miniszterek tárcáinak rovására. Krulj és Alaupovic miniszterek a kormányból kiváltak, Frangesnek eddig két tárcája helyett ezentúl csak egy maradt, Kumanudi mint tárcanélküli miniszter a külügyminiszter helyetteseként továbbra is a kormány

¹³ Drinkovic: *Hrvatska i drzauna politika*. Zagreb, 1928. 125 1. (I. Budapesti Szemle, 212. k. 420-423. 1.)

tagja volt. Ugyanekkor a statisztika és a sajtóügy átment az elnökség hatáskörébe. Ugyanoda utalták a minisztériumok számának és a minisztériumok osztályainak megállapítását. A minisztériumok minisztersegédeit (államtitkárok) ezentúl nem a szakminiszter, hanem a kormányelnök előterjesztésére nevezi ki a király. A minisztertanácsról az új törvény II. szakaszának 9. §-a a következőket mondja: „A minisztertanács semmiféle közigazgatási aktákat nem ad ki. Benne csak azon államügyek tárgyaltnak, melyekre nézve ezt a király vagy a miniszterelnök szükségesnek tartja.”

3. Ezek az intézkedések egyelőre elvették a horvát miniszterek kedvét az okoskodástól. De hogy a kormányban nincs minden rendben, azt a folytonos válsághírek mutatták. Májusban igen határozott formában híre kelt Svrljuga és Franges lemondásának (1929. május 14). Júniusban Scotus Viator látogatása nyomán kerültek válsághírek forgalomba (1929. június 23). Július elején híre terjedt, hogy a kormány az ország balkáni részein az agrárreform likvidálását határozta el, az északi határtartományokban ellenben teljes erővel folytatni kívánja a telepítést. Hamarosan kiderült, hogy e kérdésben súlyos ellentétek merültek fel a kormányban. Franges földmivelésügyi miniszter javaslata az agrárreform lezárását akarta kimondatni, hogy a jogbizonytalanságnak vége legyen és a termelés zavartalanságát végre biztosítsák. A minisztertanács szerb többsége szembefordult a javaslattal, mert a Vajdaságban a magyar határ mentén az „anacionalis” elemek (értsd magyarok és németek) számát mindenképpen csökkenteni kívánta. Franges mellett a horvát miniszterek foglaltak állást: Mazuranic, Drinkovic, Svrljuga. Július 22-én Mazuranic kereskedelmi miniszter lemondott, a kormány meg egy miniszteri bizottságot küldött ki a kérdés tanulmányozására. A bizottság tagjai: Uzunovic, Srskic, Kumanudi, Svrljuga és Franges lettek. A bizottság azután egy szakemberekből összeállított testületet létesített s annak meghallgatása után kívánt dönten. Ezzel a kérdést sikerült elnapolni, ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy a telepítést folytatták. Franges egész életében törtető volt, így rálett erre a megoldásra, ellenben lemondott helyette a kereskedelmi miniszter, aki különben is elégedetlen volt a diktatúrával. Semmi reménye sem volt már, hogy Zivkovicék a horvát kérdést az ő párizsi nyilatkozatai szellemében fogják megoldani. Mazuranic királyi kitüntetéssel távozott és a diktatúrában való részvétel annyira feszélyezi, hogy a közönség felé mindig hangsúlyozza, hogy magát a rendszert szükségesnek és helyesnek tartja (1929. július 5, 8, 13, 24, 25).

Mazuranic tárcáját ideiglenesen Svrljuga vette át. Ez az ideiglenesség elég soká tartott. A diktatúra nehezen tudott megfelelő horvát miniszterre találni. Végül beérték Demetrovic Györggyel, aki hajdan szocialista volt, majd szabadkőműves és Pribicevic csatlósa lett. Híven szolgálta Belgrádot a Radic elleni küzdelemben, hogy aztán

részvegyen a paraszt-demokrata koalíció obstrukciójában és nemzeti ellenállásban. Most szerencsésen bevezeti az abszolutizmusba. A tárcát szeptember 1-én vette át.

Augusztus 6-án történt egy furcsa tárcacsere is. Korosec közlekedésügyi és Radivojevic erdészeti miniszterek cseréltek tárcát. A közlekedésügy bepillantást engedett a hadi célokat szolgáló vasúti politikába. Belgrád úgy találta, hogy jobb, ha erről mennél kevesebbet tudnak a nem-szerbek.¹⁴ Korosectól először elvették a vasútépítést, most egy kevésbé fontos tárcára fokozták le.

4. A törvényeket az első időkben, ügylátszik, néhány emberével Srskic készítette. Minden valószínűség szerint egy csomó kész törvénnyel foglalta el miniszteri székét. Minden minisztériumban voltak törvényjavaslatok, melyek az örökös válságok miatt nem kerültek a parlament elé. Srskic napról-napra az új törvények egész sorozatát tette közzé. A sürgős törvénygyártás folytán hibák és ellenmondások fölös számban csúsztak be Srskic törvényeibe. Ezeket póttörvények, kiegészítések iparkodtak kiküszöbölni, ami teljes zűrzavarral fenyegetett.

Hogy a törvények szakszerűségét biztosítsák és az abszolutizmus pöreségére egy szerény fügefalavelet tegyenek, 1929. február 17-én az ú. n. *Legfőbb Törvényhozó Tanácsot* hívták életre. Ennek tagjait a király nevezi ki korlátlan számban és határozatai a kormányt semmi irányban sem kötelezik. Szokássá vált, hogy a kizárólag szakjelentőségű törvényeket a kormány letárgyalta a Tanáccsal, a politikai jelentőségű eket azonban nem terjeszti eléje. A Tanácsnak kezdetben 18 tagja volt, lassanként aztán ennek kétszeresére emelkedett a tagok száma. A Tanács március 14-én ült először össze.

Srskic törvényalkotási tevékenységétől nem vitatható el a céltudatosság: minden hatalomnak a kormányelnök kezében – ez a polgári közigazgatásra nézve azt jelentette, Srskic kezében – való összpontosítása és minden diktatúrát veszélyeztető, vagy akár csak feszélyező megmozdulás elfojtása. Egyik első tette a bírói függetlenség tételes megszüntetése volt és az egész tisztviselői karnak rendelkezési állományba helyezése. Majd külön államvédelmi bíróságot szervezett Belgrádban. Ennek hatásköre az állam egész területén kiterjedt (1929. január 10). A bíróság szigorúan megbüntette a legszerényebb megjegyzést, mely a diktatúra egyedül üdvözítő voltát kétségbevonta.

5. Srskic rövidesen megrendszabályozta a sajtót is. Bármennyire alkalmazkodtak is a független lapok az új „jogrendhez”, sorsukat nem kerülhették el. Először a horvát parasztpárt lapját, a *Narodni*

¹⁴ A közlekedésügy miJitarizálásának érdekes tünete, hogy a közlekedési minisztérium „generálni direktor”-a (directeur général) Blagojevic Dragoljub tábornok lett (1930. dec. 25.).

Vált tiltotta be (1929. január 24.). Február közepén Pribicevic megszüntette zágrábi napilapját, a *Rijecet*. A horvát federalisták lapja, a *Hrvat*, majd a klerikális *Narodna Politika* forma szerint önként szüntek meg. Az első május, a második június végén. A jogpárti lap, a *Hrvatsko Pravo*, úgy tudta magát tartani, hogy Kínáról meg Indiáról cikkezett. Miután a szigorú cenzúra miatt a lapok alig írhattak valamiről, egyformák és unalmasak lettek. Az olvasók érdeklődése a lapok iránt egyre csökkent s így egész sereg lap pártolás híján magától megszűnt.

Sor került a politikai pártokra és egyesületekre is. A pártokat még januárban sorban feloszlatták és ez időtől fogva a parlamentarizmus idejében szerepet játszott, de a diktatúrának be nem hódolt államférfiakat a kormány sajtó állandóan „volt” politikusoknak címezgette. Március elején az *Orjunát*, a *Srnaót* és a *Hanaót* oszlatta fel a diktatúra. A Hanao (*Hrvatska Narodna Organizacija* = Horvát Nemzeti Szervezet) szeparatista szellemű volt, a Srnao (*Srpska Narodna Organizacija* = Szerb Nemzeti Szervezet) a radikális párthoz közel álló nagyszerb alakulat, míg az Orjuna (*Organizacija Jugoslavenskih Nacionalista* = Délszláv Nemzeti Szervezet) mindhárom között a leg-hatalmasabb, Pribicevic-párti volt. A diktatúra nem reflektált egyik politikai alakulat támogatására sem.

6. Amíg a többi politikai és társadalmi egyesületeket szétkergették, megmaradt a *Narodna Odbrana* (Nemzeti Védelem). Ez az 1908-ban alapított nagy szerb propagandaegylet a háború után katonai vezetés alatt a polgárság szerbs./Jilemü irányítását szolgálta. A diktatúra első két hónapjában tartózkodóan viselkedett, de aztán megegyezett Zivkovic-csal. Április 27-én meghalt a *Narodna Odbrana* főnöke, Stepanovic tábornok, és helyébe a diktatúrának egy kreatúrája, Milic tábornok lépett. Ettől fogva az egylet a diktatúra kirendeltsége lett. Amint a sarajevói szervezet elnöke, Grdjic Vazul, eldicsekedett vele, a kormány mindig szívesen fogadta a *Narodna Odbrana* sugalmazásait (1929. április 25).

Az egylet hetilapja (*Narodna Odbrana*) lett a kormányideológia vezérközlönye. A lap szabadabban beszélhetett, mint a kormány, de olyat, ami a diktatúra vezéreinek nézetével ellenkezik, nem írt. A *Narodna Odbrana* a cári Oroszország gondolatvilágát próbálja Jugoszláviára alkalmazni, hiszen Oroszország Jugoszlávia „misztikus anyja”. A szlávok küldetése a romlott, anyagias Nyugat megváltása. Európa számára megint egyszer Keleten fog felvillani a fény. Jugoszlávia nem Európa, hanem, mint Kelet és Nyugat összetétele, külön világ. A délszláv megújulás első lépése nem a szerb-horvát ellentétek megszüntetése, hanem a harmónia megteremtése a pravoszlávia és a katolicizmus között. Egy vallás és egy kultúra, ez a program. A szerb állam és a szerb vallás mindig szoros kapcsolatban álltak egymással. A délszláv állameszme és a szláv nemzeti egyház, a pravo-

szlavia harcosainak együtt keli működniök. A közös nemzeti eszmények és a faji egység a délszlávságot egy családdá teszik. Ezeréves nemzeti individualitással bírni nem dicsőség, de bölcsesség meghalni tudni egy új életért. A nemzeti eszme az állam teremtménye. Ahol nem volt igazi állam (értsd Horvátország), ott öncsalás nemzeti eszméről beszélni. A történelem tanúsága szerint csak az önálló nemzeti egyházaknak volt a szláv államokban államalkotó erejük. Az idegeknek alávetett egyházak (értsd katolicizmus és iszlám) a szláv államok vesztére törtek. Belgrád felismerte ezt a helyzetet. Hivatása, hogy a jövőben ő legyen a pánszlávizmus Piemontja. Miért bukott meg Ausztria? Nem azért, mert nem tudta népeit kielégíteni, hanem azért, mert nem tudott osztrák nemzetet teremteni. Jugoszláviának ebből a példából tanulnia kell. A teljes nemzeti egység a végcél. Amíg ezt nem lehet megvalósítani, relatív egységet kell teremteni. A Balkánon ez nem képzelhető el másként, mint egyik népelem hatalmi felsőbb-sége alatt. Ezt a hegemoniát biztosítja a centralizáció.

A *Narodna Odbrana* sokfelé szétszórt és ellenmondásokat nem nélkülöző tanításai a horvát kormánypárti sajtóban kínos megdöbbenést okoztak. Amennyire a cenzúra megtűrte, próbáltak vele vitatkozni, azt állítva, hogy a lap rosszul tolmácsolja a kormány nézeteit. Az *Obzor* azt írta, hogy a horvátok tanulni akarnak az angoloktól és franciáktól, nem pedig megváltani őket. Ezeréves történeti egyéniségükről semmiféle túlcspongó koncepciók kedvéért le nem mondanak. Az ír kérdésről vezércikkezzek. íme, a hatalmas Britbirodalom megegyezett a hozzá képest parányi ír nemzettel, mert meg akarta szüntetni a belveszélyt. Ismételten megmagyarázták, hogy a katolikus egyház nem idegen egyház, hanem a horvátságnak éppúgy nemzeti egyháza, mint a szerbségnek a pravoszlávia. Persze e tételek nem bírták rá a *Narodna Odbranát* nézetei megváltoztatására (1929. márc. 15, 19, ápr. 4, 12, 21, 23, 25, máj. 1, 3, jún. 24, 26, júl. 9, 23, aug. 26, 30, okt. 22, nov. 5, 8, 11, dec. 5, 11, 1930 márc. 5, 27, ápr. 16, 29).

7. A diktatúra kormányzata hamarosan nagy elégedetlenséget keltett, nemcsak a horvát, hanem a szerb közvéleményben is. Ez a kormányt nem bírta mérsékletre, hanem egyre kíméletlenebb fellépésre. A *Times* rögtön a diktatúra elején megjósolta, hogy ha a rendszer sokáig tart, ez a szerbség körében nagy elkeseredést fog okozni (1929. jan. 20). Miletic Slavko radikális párti volt miniszter az újvidéki *Zastavában* a radikális párt főválasztmányának összehívását kívánta, hogy ez a kormányrendszer dolgában előterjesztést tegyen a királynak (1929. jan. 14). Miletic javaslata a pártok feloszlátása miatt nem volt kivihető. Egy hónap múlva Miletic ugyanott tiltakozik az ellen, hogy mindent újra akarnak csinálni és mindent a feje tetejére állítanak (1929. febr. 17). A belgrádi közgazdasági köröknek egyébként mindig kormányhű lapja, a *Trgovinski Glasnik*. is felszólalt az ellen.

hogy a centralizmus jobban ráfekszik az országra, mint azelőtt, s a kormány érdemes tisztviselőket dobál ki állásukból (1929. febr. 17).

Február második telében a kormány kinevezte a községi képviselőtestületeket. Zágráb polgármestere, a hajdan federalista dr. Srkulj István, teljesen meghódolt a diktatúrának. A Zágrábban kinevezett 50 községi képviselő közül azonban csak 41 foglalta el helyét (1929. febr. 23). A zágrábi példát a legtöbb horvát városban követték, így próbálva kifejezést adni a rendszerrel való elégedetlenségnek. E tüntetések ellensúlyozására a horvát kormányajtó azt híresztelte, hogy Zágráb második főváros lesz és a legfőbb bíróságnak, a semmitőszéknek, Zágráb lesz a székhelye (*Morgenblatt* 1929. febr. 23). Az *Obzor* hivatkozva a *Near East* egy cikkére, ez ígéretet követeléséssé tette s azt írta, hogy a királyi család az év egy részét a horvát fővárosban fogja tölteni (1929. március 17).

8. Pár nappal ez utóbbi cikk megjelenése után, márc. 22-én Schlegel Antal horvát újságíró, a szabadkőműves kormánylapnak, a *Novastinak*, szerkesztője, a diktatúrának kiszemelt sajtófőnöke, politikai gyilkosság áldozata lett. Radic halála óta ez volt a harmadik politikai merénylet Zágrábban (az előbbieket Ristovic belgrádi szerkesztő és Grauer zágrábi detektív ellen történtek). A merénylet óriási izgalmat okozott. Íme, tehát vannak horvát terroristák is, akik Belgrád módszereivel küzdenek Belgrád ellen. Amennyire megállapítható, a tettes két zágrábi gépkocsi-vezető volt, akiknek sikerült külföldre szökniük. Válaszul a diktatúra Bedekovic Jovant nevezte ki a horvát főváros rendőrfőnökévé. Bedekovic mint hitehagyott horvát – katolikusból pravoszláv lett – és korábbi működése miatt is, közutálatnak örvendett Zágrábban. Állása elfoglalása után százsámra tartóztatta le az ártatlan polgárokat, akiket kegyetlen kínzásokkal próbált valamásra bírni. A kínzásokba több gyanúsított belehalt. Ezek hivatalos jelentés szerint a börtönben öngyilkosságot követtek el.

9. Ezzel megindult a nyílt kormányterror, mely nem kímélte a szerbeket sem. Jovanovic Dragoljub belgrádi egyetemi tanárt az államvédelmi bíróság elé állították, mert egy előadásában a kormányformákat bírálva kritika tárgyává tette a diktatúrát is. Igaz, hogy a bíróság félév múlva felmentette (1929. ápr. 7., nov. 23). Pár nap múlva Jovanovic perbefogása után, ápr. 12-én egyszerre 33 tábornoatot nyugdíjaztak, közöttük a vezérkar főnökét (Pestic Péter) és az öt hadseregparancsnok közül kettőt. Ezek a Fehér Kéz szempontjából megbízhatatlan elemek voltak. A Fehér Kéz nem törődött a tömeges nyugdíjazás erkölcsi hatásával. A fontos az volt, hogy e tábornoatok pusztuljanak a hadseregből. Azóta vége-hossza nincs a katonai nyugdíjazásoknak le egészen az alhadnagyokig. Ápr. 20-án újra tömeges végelbánással lepte meg a világot a Zivkovic-kormány. Százhatvankét rendelkezési állományban lévő miniszter közül negyvenet nyugdíja-

zott, négy volt minisztert nyugdíj nélkül felmentett és öt államtitkárt nyugdíjba küldött. A miniszterek nagy része a rossz fiúk közül került ki: Pribicevic, Spaho, Miletic, Hrasnica, Grol, Krajac stb. A diktatúra nem vette észre, hogy ez az eljárás mindennél jobban igazolta azt, hogy a „volt” politikusok el vannak keseredve. Kiderült, hogy belgrádi és zágrábi politikusok valami együttes akcióra készülnek a diktatúra ellen. Ez ügyben Pribicevic Belgrádba utazott. Letartóztatták és a Balkán mélyén fekvő Brus faluba internálták s mikor itt vakbélgyulladásba majdnem belepusztult, Massaryk közbenjárására Belgrádba vitték, ahol egy kórházban internálták.¹⁵

10. Egyes politikusok férfias magatartása mellett a szolgalelkűségnek, a király előtt való csúszás-mászásnak a szerb történelemben eddig példátlanul álló jelenségei mutatkoztak. Sándor királyt XIV. Lajoshoz, Napóleonhoz, Nagy Sándorhoz hasonlították és a kormány-sajtó nem tudott hova lenni az örökös ünnepléstől és dicsőítéstől. A laibachi egyetem tízéves fennállását azzal kívánta megünnepelni, hogy a királyról nevezte el magát. Ez, úgylátszik nem találkozott sem az ifjúság, sem a laibachi társadalom tetszésével, mert maga az emlékünneprésztevők híján felsüléssel végződött (1929. ápr. 24, jún. 17). A zágrábi börze évi közgyűlése áradozóan ünnepelte a diktatúrát, Svrljuga minisztert, a börze elnökét, Mazuranic és Franges minisztereket (1929. ápr. 21). A diktatúra átalakította az ügyvédi kamarákat. A zágrábi ügyvédi kamara alakuló ülésén, mikor a királyt üdvözlő táviratot felolvasták, Kosutic Mirko volt képviselő nem állt fel, Zanice volt képviselő meg azt mondta, hogy ő ugyan hozzájárul az üdvözléshez, de kérjék meg egyidejűleg a királyt, hogy állítsa helyre a polgári szabadságjogokat. Négy ügyvéd azonosította magát Zanice indítványával. Erre rendőrség vonult be a kamara tanácstermébe és öt ügyvédet, köztük a teljesen ártatlan elnököt, letartóztatták. A többieket másnap szabadon bocsátották, de Zanice a belgrádi államvédelmi bíróság elé állították, mely őt hat hónapra ítélte el, mert fellépésével államellenes tüntetést akart provokálni és mert az érvényben lévő rendszer megváltoztatására irányuló minden cselekmény, még ha egyszerű kérés is, büntetendő (1929. jún. 11, 12, 15, 28). Ez ítélet következtében Zanice elvesztette a közjegyzőségét is (1929. júl. 31).

A diktatúra a vidovdáni alkotmány eltörlése felett érzett horvát megalégedést egy a király mellett rendezendő horvát ovációra akarta kihasználni. Ezért otthon és a külföldön bejelentette a király zágrábi látogatását. A látogatást folyton halogatták. A Schlegel-gyilkosság, majd a király számára berendezett brezovici kastély közelében történt dinamitrobbanás miatt a látogatás elmaradt (1929. febr. 26, márc. 22, ápr. 8, máj. 13, 25). A parlamenti merénylet évfordulójának gyász-

¹⁵ Lásd *Obzor* 1929. máj. 18, 27, *Hrvat* 1929. máj. 22, *Cric* 1931. jún. 12, Pavelic id. műve, 108-109. 1.

misével való megülését a kormány a horvát fővárosban megengedte, de a misén a katonai és az állami hatóságok nem vettek részt és a fekete zászlók kitűzését eltiltották (1929. jún. 17, 21). A zágrábi látogatás helyett a király júliusban Dalmáciában tett népszerűségi körutat, mely azonban a hivatalos körök ünneplésében merült ki.

11. A kormány a nyarat a diák- és iskolakérdések rendezésére használta fel. A nyárára hazatérő, külföldön tanuló egyetemi ifjúságtól bevonták az útleveleket és további külföldi tanulmányok folytatását külön miniszteri engedélyhez kötötték (1929. júl. 11). Így akarták kínai fallal körülvenni Horvátországot és megakadályozni a külföldi hírek és a diktatúráról való vélemények elterjedését az országban. Néhány emigrált horvát diák azonban a diákinternacionale budapesti ülésén különféle beadványokkal a világ diákságának figyelmét sikeresen hívta fel a Jugoszláviában uralkodó állapotokra (1929. aug. 13, 14).

A középiskolák egységes tantervének kidolgozására a közoktatásügyi miniszter egy tizenhat középiskolai tanárból álló bizottságot küldött ki. A bizottság valamennyi tagja belgrádi volt. A bizottság tervezetere nézve jellemző az, amit Divac Nedjeljko, a délszláv tanáregylet elnöke, mondott: „A középiskolai oktatás célja a nemzeti egység nivellálása.” A javaslat a Törvényhozó Tanács elé került, amelyben dr. Bazala Albert zágrábi egyetemi tanár és a szlovén Gosar András volt miniszter nagy nehezen kivitték, hogy a tényleg fennálló magán és testületi középiskolák a javaslattól eltérőleg megmaradhasanak, ha az új törvényhez mindenben alkalmazkodnak. A javaslat a százados múltú horvát és szlovén szerzetes középiskolákat u. i. egy csapással ki akarta végezni. Azt azonban nem tudták Bazalának megakadályozni, hogy a diákságot el ne tiltsák a „törzsi és vallási” egyletekben való részvételtől. Ez a Mária-Kongregációk és a horvát hazafias egyesületek ellen irányult. Az új középiskolai törvény 28 középiskolát szüntetett meg, 10 főgimnáziumból algimnáziumot csinált, olymódon, hogy régi horvát iskolákat és a diadalmámor nagyzási hóbortjában pár éve alapított szerb falusi középiskolákat egyformán kezelt. E redukció után Horvátországban 37 középiskola maradt. Szerbiában 61! Ugyanekkor az analfabéták aránya Horvát országban 32% volt, Észak-Szerbiában 65%, Dél-Szerbiában 84% (1929. nov. 16). Megállapítást nyert, hogy az ország 3253 középiskolai tanára közül 847 minősítetlen. Az 1931/32-i tanév kezdetével tankönyv-egyedűrség lép életbe. Csak az állam kiadásában megjeleni tankönyvek használhatók. Tanítóképző ezentúl csak állami lehet, ami megint érzékeny veszteség a horvát és szlovén szerzetes-iskolákra nézve. A tanítóképzők számára a megyék tartoznak épületeket emelni. A miniszternek azonban megvan az a joga, hogy a lelki egység megteremtése és a törzsi közeledés elérése céljából az egyik megye intézetéből a másik megyébe utalhat át növendékeket. Belgrádban egy pol-

gári iskolai tanítóképzőt állítanak le, ellenben a hasonló célt szolgáló zágrábi pedagógium megszüntetését elhatározták (1929. aug. 9, 18, 25, 29, szept. 6, 9, 13, 18, 29, okt. 2).

Az elemi iskolákat is megreformálták. A kötelező hitoktatás megmaradt ugyan, de iskolánként a szülők állapítják meg, hogy a hitoktatást a lelkészek végezzék-e vagy a tanítók. Ezzel a reformmal kapcsolatban érdekes adatok lettek köztudomásúvá a délszláv elemi iskolák nemzetiségi és vallási összetételéről. Az ország lakosságának 47%-a pravoszláv, az elemi iskolai tanulóknak azonban csak 42%-a az, az ország lakosságából 40% katolikus, de az elemi iskolák tanulóinak 50%-a az. A tanítók közül 8812 katolikus, 8531 pravoszláv és 836 más vallású. A szerbség e kulturális elmaradottságán a még szolgálatban álló magyar tanerők tömeges nyugdíjazásával iparkodtak segíteni (1929. aug. 15, szept. 8, 11, 22).

12. Az erőszakos egységesítés nem állott meg az iskoláknál. Egyeséges irodalmi nyelvet, írást és helyesírást akartak teremteni. Amint különféle szerb lapok fejtegették, irodalmi nyelvvé az ekavstina teendő, tehát a szerb irodalmi nyelv, írássá a cyrillica, mert ez a szláv írás, míg a latin írás idegen, végül a helyesírás csak szerb lehet, mivel ez a világ legtökéletesebb fonetikus helyesírása. (?) Egyelőre csak az iskolák számára készült egységes helyesírás, az írások és irodalmi nyelvek érintése nélkül. A helyesírás a szerb helyesírás recepciója (1929. aug. 6, 2(5, 30). A propaganda az ekavstina és a cyrillica érdekében azonban folyik tovább (1929. okt. 22. nov. 8, dec. 5, 1930. márc. 1 stb.).

Az egységesítésnek egy különös próbálkozása volt a zágrábi délszláv és a belgrádi szerb tudományos akadémiák egybekényszerítésének gondolata. A zágrábi akadémia a régebbi, a gazdagabb, ismertebb, és nevében is ott van a „délszláv” jelző. Azt találták tehát ki, hogy a zágrábi akadémia olvassza magába a belgrádit, de tegye át székhelyét Belgrádba! Természetesen vigye oda magával gyűjteményeit (Strossmayer-képtár!) is. Ezt az egységesítést a belgrádi akadémia főtitkára, Belic Sándor egyetemi tanár is propagálta, de a kormány mégsem merte végrehajtani (1929. szept. 6, 8. 18, 27, okt. 22). És lett a kísérletnek egy aligha várt eredménye. A laibachi *Slovenec*, Korosec lapja, azt kívánta, hogy egyesítés helyett Laibach székhellyel egy szlovén akadémiát alapítsanak (1929. dec. 8).

IV. Az 1929. október 3-i törvény.

1. A törvény keletkezése. 2. A törvény általános intézkedései. 3. Közigazgatási felosztás. 4. A bánátusok. 5. A bánok és a bánatusi tanácsok.

1. A vidovdáni alkotmány az országot 33 megyére osztotta. A megyék közigazgatása annyiba került, hogy Jugoszlávia tisztán pénzügyi okokból sem tarthatta fenn ezt a szervezetet. A diktatúra kezdettől fogva tervbe vette az ország új közigazgatási felosztását.

1929 júniusában igen határozott formában terjedt el a hír, hogy a hosszú szabadságról hazatért külügyminiszter elkészítette az új közigazgatási tervezetet (1929. jún. 12). Akkoriban azt beszélték, hogy Marinkovic a diktatúra felszámolását sürgeti és egy oktrojált alkotmánnyal vissza akarja állítani a parlamentarizmust. Miután ez nagyjában megfelelt volna a francia követeléseknek, a dolog nem nélkülözte a valószínűséget.

1929. okt. 3-án aztán meglepetésszerűleg megjelent a törvény, melyet a diktatúra alapvető alkotásnak tekint s amellyel a kormány felfogása szerint a délszláv kérdés meg van oldva. Ez a törvény nem volt a Törvényhozó Tanács előtt, sőt a minisztertanácsban is készen hozta a kormányfő. A minisztertanácsban Marinkovic, Uzunovic és Svrljuga el voltak ragadtatva a javaslatról, melyet a király azonnal alá is írt. Svrljuga a nyilvánosság számára áradozó nyilatkozatot adott a törvényről. „Az illyrek és Strossmayer álmai teljesültek ... Ez az elhatározás a külföldön, különösen a pénzügyi körökben nagy visszhangot fog kelteni.” Az ország minden részéről üdvözlő sürgönyök érkeztek (láthatólag rendeletre) és a kormány hívei cikkekben és interjúkban méltatták nagy eseményt (1929. okt. 5, 7, 9, 10, 14).

2. Melyek a törvény főintézkedései? Az állam neve: Jugoszlávia királyság. Eddig hivatalosan Szerbek, Horvátok és Szlovének királyságának hívták. Az új név megfelelt az annyit hangoztatott délszláv egység elvének és megfelelt az eddigi bel- és külföldi nyelvhasználatnak. Mihelyt ez a törvény életbe lép, a belügyminiszter fog dönteni azon egyesületek és szervezetek megszüntetéséről, „amelyek törzsi jellege vagy neve, célja vagy munkássága ellentétben áll az állami és a nemzeti egységgel”. Ezzel az intézkedéssel minden egylet fennmaradása vagy felosztása a belügyminiszter önkényének lett kiszolgáltatva.

Az országot az új törvény tíz közigazgatási egységre osztja. Zimonyt és Pancsovát Belgrádkhoz csatolja. Belgrád mint főváros közvetlenül a belügyminiszter alá tartozik. Az ország többi részét kilenc banátusra osztották. Minden banátus élén egy-egy bán áll, akit a belügyminiszter előterjesztésére a király nevez ki. A bánok rangban rögtön a miniszterek után következnek, de a törvényben nagy bőbeszédűséggel részletezett hatáskörük nem haladja meg a főispánit, amint ezt a dunai segédbán a szabadkai *Dneunikben* őszintén elismerte (1930. jan. 3). Minden bán mellett van egy segédbán, akinek jogvégeztenek kell lennie és legalább tizenkétéves előző állami szolgálatot felmutatnia. Három hét múlva e törvény kiadása után 22 ú. n. kerületi felügyelői (okruzni inspektor) állást szerveztek azokban a volt megyei székhelyekben, amelyek nem lettek bánai székhelyekké. Ezek a kerületi felügyelők a bán képviselőjében járnak el, de sürgős esetekben a belügyminiszter közvetlenül is rendelkezhetik velük (1929. okt. 5, 7, 9, 14, 25, 27).

A törvény e rendelkezései világosan elárulták, hogy itt szó sincsen még a legszerényebb autonómiáról sem. Ha valaki ezt a törvényt a liorvát követelések kielégítésének akarja feltüntetni, annak vagy a horvát követelésekről nincsen fogalma, vagy másokat akar félrevezetni. A báni cím helyreállítása ilyen félrevezetésre szánt kísérlet. Hol vannak a régi bánok, Magyarország harmadik zászlós urai, a szábornak felelős államférfiai, az országos kormány fejei, ezektől a főispánoktól? Es a törvény módot ad arra is, hogy a belügyminiszter a jogvégezett segédbán és a kerületi felügyelők útján még ettől az árnyékhatalomtól is megfossa elmozdítás nélkül a bánt. Az az intézkedés, hogy Belgrád intézményesen privilegizált helyzetet kapott a közigazgatásban, még a vidovdáni alkotmányhoz képest is további letokozást jelent Zágráb számára. Akkor a papiroson legalább egyenrangú megyei székhelyek voltak, most Belgrád az állam szé- és fővárosa lett, Zágráb helyzete pedig egyenlő lett Nisével vagy Banjalukáéval.

3. A törvény igazi célját elárulja a banátusok határainak megállapítása. Miniszteri nyilatkozatok szerint e határokat a történeti határok figyelembe nem vételével, tisztán a földrajzi és közlekedési szempontok szerint szabták meg. Ha azonban a banátusok területi összetételét közelebbről megvizsgáljuk, rá kell jönnünk, hogy a földrajzi és közlekedési szempontokat sehol sem vették figyelembe. Srskic és munkatársai előtt, mikor e banátusokat elhatárolták, egészen más célok lebegtek, mint életképes földrajzi és közlekedési adminisztratív egységek teremtése. A kormány az 1921-i népszámlálás eredményei szerint külön statisztikai kiadványt adott ki az új közigazgatási felosztásról,¹⁰ mely ez adatok szerint ily módon alakul:

A banátus neve	Székhelye	Területe km ²	Lakossága	A pravoszlávok arányyszáma	Római katolikusok százalékokban	Muzulmánok
Dráva	Laibach ...	15.936	1.038.000	0.62	96.57	0.06
Száva	Zágráb	37.110	2.337.000	19.11	78.90	0.09
Vrbas	Banjaluka .	20.436	829.000	57.64	15.91	24.80
Tengermetlék	Spalato	19.368	786.000	15.24	76.38	8.23
Drina	Sarajevo ...	29.577	1.354.000	61.19	16.92	19.80
Zeta	Cetinje ...	30.741	783.000	57.56	13.98	28.31
Duna	Újvidék ...	30.158	2.108.000	54.94	35.38	0.10
Morava	Nis	26.218	1.212.000	93.77	0.44	5.70
Vardar	Úszküb	38.879	1.386.000	61.64	1.04	36.78
Belgrád	—	242	153.000	75.05	17.04	0.93

Első pillanatra is feltűnő az a nagy különbség, mely a banátusok között van területük nagysága és lakosságuk száma szerint. Feltűnő továbbá, hogy a tíz közigazgatási egység közül hétben vannak a pravoszlávok abszolút többségben és csak háromban a katolikusok, a muzulmánok sehol.

¹⁶ *Statistichì preylad Kraljevine Jugoslauije po banovianama.* Beograd, 1930. 30 I. 2°.

4. A drávai banátus megfelel a régi Szlovéniának, illetőleg a vidovdáni alkotmány Laibach és Marburg megyéinek, mely utóbbtól lecsatolták a horvát lakosságú Muraközt. Történt ezenkívül egy érdekes járáscsere. A crnomelji járást, melynek 24.000 lakosa közül 23.000 szlovén, átsatolták a horvát többségű szávai banátushoz, ellenben a mindig Horvátországhoz tartozott cabari járást, mely tisztára horvát lakosságú, a drávai banátushoz csatolták. Nem lehet ezt a cserét más-ként magyarázni, mint úgy, hogy a szlovének saját tengerpartra törek-szenek és Cabar megszerzésével jelentékeny lépéssel közeledtek az Adriához. A nagyobb Crnomeljet átadták a horvátoknak, hogy Cabar elvesztése ne fájjon nekik. A szlovének óvatosan felkészülődnek minden eshetőségre.

A szávai banátus Szerem megye és a dvori járás kivételével egye-siti magában a régi Horvát-Szlavonországot, melyhez hozzácsatolták a Jugoszláviának jutott isztriai részeket (Gastua, Veglia, Arbe) is. Ez a horvát „rezerváció”, az a terület, amely a szeparatizmus főfészke. Az a szerbség, mely itt lakik, Pribicevic híve, tehát katasztrófa esetén úgys-is elveszett Belgrád számára.

A másik horvát többségű banátus a tenger melléki Észak- és Közép-Dalmáciából alakul, melyhez odacsapták Hercegovina nyugati felét és Bosznia határos déli részeit fel egész Travnikig. Hercegovina ideális földrajzi egység. Ezt megbontották. Bosznia idecsatolt részei jóformán minden összeköttetést nélkülöznek a banátus székhelye felé.¹⁷ E hercegóc és bosnyák területek erős horvát többségűek, oda-csatolták tehát őket az amúgy is horvát többségű tenger melléki baná-tushoz, hogy ilymódon a többi bosnyák-hercegóc területeken a szerb többség biztosítva legyen. A bosnyák-hercegóc területek szétdarabolása az egyik mesterfogása a területi beosztásnak. Látszik, hogy ez külö-nösen a szíven feküdt Srskicnek.

A két horvát banátus közé beiktatva és előretolva fekszik a vrbasi banátus. Székvárosa Banjaluka ott ül Bosznia egyetlen széles nyom-távú vonalán, mely innen Zágrábba vezet. Maga a banátus körülbelül egyenlő távolságra fekszik a két horvát banátus szélső határaitól. Ezek elérése, vagy elvágása innen a legkönnyebb. A gyenge szerb többséget úgy érték el, hogy a szomszédos horvát többségű bosnyák területeket Spalatóhoz kapcsolták, ellenben a majdnem tisztára szerb lakosságú Horvátországhoz tartozott dvori járást idecsatolták. A banátust tűzzel-vassal szerbesítik. A báni hivatalok csak cyrill betűkkel írt beadvá-nyokat fogadnak el (*Gric*, 1939. ápr. 15).

A hátralévő bosnyák területek a drinai banátushoz tartoznak. Mivel azonban itt a horvátok többségben vannak, idecsatolták a régi

¹⁷ Hogy mennyire életképes a tenger melléki banátus, azt hangosan hirdeti költségvetése, mely 285 millió dinár bevétellel szemben 92 millió kiadást mutat fel. A bán szerint több év munkája és 350 millió vi befektetés szüntetheti meg a deficitet (19.30. dec. 12).

Szerbia nyugati harmadrészét és Szerem megye nyugati felét. Szerem megye közismerten földrajzi egység. Elvették Horvátországtól, mert a szerbek Szeremet szerb területnek tartják, aztán három darabra szellették. Zimonyt Belgrádnak adták, a megye keleti felét a dunai, nyugati felét a drinai banátushoz csapták. E szétdarabolás képtelenségét jellemzi, hogy Szerem megye székhelye, a Duna mellett fekvő Vukovár, nem a dunai, hanem a drinai banátushoz tartozik. Még légvonalban is több mint 50 km-nyire fekszik Vukovártól a Drina torkolata, ha pedig valaki Vukovárból a banátus székhelyére akar utazni, valóságos körutat kell tennie idegen banátusokon át ismételt átszállással. Egyáltalán Sarajevo a drinai banátus délnyugati sarkában a banátus minden részétől messze van elrejtve.

Hercegovina keleti fele, Dél-Dalmácia, Montenegró, Novi-Pazar, Metohia és a Rigómező nyugati fele alkotják a zetai banátust. Talán ez a legheterogénebb összetételű banátus. Itt egyrészt a pravoszláv többséget kellett megteremteni, másrészt Montenegrót majorizálni. Getinje, a banátusi székhely, a banátus $\frac{2}{3}$ része számára szinte hozzáférhetetlen, ősi kultúrterületek (Ragúza) vannak törzsrendszerben élő primitív pásztornépekkel összecsapva.

Hasonlóan heterogén összeállítású a dunai banátus. A Magyarországtól lecsatolt Vajdaság lakosságának csak $\frac{1}{5}$ -e szerb. A magyarok és a németek együtt abszolút többségben vannak, nem szólva még mindig fennálló műveltségbeli és gazdasági fölényükről. Hogy a pravoszláv többséget létrehozzák, először idecsatolták Szerem megye keleti részét, aztán Szerbiából annyit, hogy a többség meglegyen. Le kellett menni egész Kragujeváig, a régi fejedelmi fővárosig, mely most Újvidék alá tartozik, úgy hogy a régi Szerbia $\frac{1}{3}$ -a ide van csatolva. A dunai banátushoz kapcsolták a baranyai háromszöget is, mely csak a szávai banátushoz tartozó Eszéken át érintkezhetik a téli hónapokban a dunai banátus többi részével. A stratégiai okokból Jugoszláviának adott baranyai háromszögnek szerb kormányzat alatt kell lennie, Magyarország és a – horvátok ellen. Újvidék magyar-német többségű város. Hogy délszláv jellege megerősödjék, hozzácsatolták Péterváradot, bár ez kézzel-lábbal tiltakozott ez ellen (1929 júl. 21, okt. 13). Még azt sem engedték meg, hogy Pétervárad a horvát városok hódoló deputációjában résztvehesen (1929 dec. 14).

A hátralévő szerb és macedón, rigómezei és bolgár területekből két banátust alakítottak, a moravait és a vardarit. A Morava völgyét három banátus közt osztották meg: a vardariban ered, a moravain átfolyik és a dunaiban szakad a Dunába. A Moravai felső folyását azért kellett a hatalmas vízválasztó ellenére a vardari banátushoz csatolni, hogy a banátus szerb jellege valahogyan kidomborodjék, hiszen Macedónia pravoszlávjai még mindig túlnyomólag bolgároknak vallják magukat.

Pancsovának és Zimonymak Belgrádhoz való csatolása nagyzási hóbort: minél nagyobb fővárost akarnak létesíteni. A három városnak közigazgatási összeforrasztását eddig meg sem kíséreltek.¹⁸ Ma is három polgármester három városi képviselőtestülettel igazgatja a fővárost.

Jugoszlávia új közigazgatási beosztása a kormány – mindenhatóságon kívül csak a szerb hegemonia érdekeit szolgálja. Ezzel az első perctől fogva minden nagykorú ember tisztában volt. Ha az emberek mást beszéltek, ez kormányparancsra történt. A kormány ugyanis – amint ezt a pénzügyminiszter nyilatkozata is elárulta – azt remélte, ha a külföld elhiszi, hogy a horvátok ki vannak elégítve, akkor megszűnik a külföldi kölcsön. A külföld nem hitt a diktatúrának.

5. Okt. 9-én megtörtént a bánok kinevezése. Zeta és Vrbas élére egy-egy tábornok (Smiljanic, Milosavljevic) került. Vardar élére a macedónok régi üldözője, Lazic Zivojin belügyi államtitkár. A szávai banátus élére dr. Silovic József nyugalmazott zágrábi egyetemi tanárt, hajdan „magyaron” képviselőt, a tengermellékire dr. Tartaglia Ivo volt spalatói polgármestert, a drávaira Serbec Dusan laibachi egyetemi tanárt. Korosec pártjának egyik volt képviselőjét, a dunaira Popovic Daka mérnököt, a Korosec-kormány agrárreform miniszterét (hajdan a magyar főváros tisztviselőjét), a drinaira Popovic Veiját, a Vukicevic-kormány tárcanélküli miniszterét, a moravaira Nestorovic György semmitőszéki bírót nevezték ki. A segédbánok közt volt egy muzulmán Drinában, a szerbesítő muzulmán egyesület, a *Gajrei*, elnöke dr. Hasanbegovic Avdo. A szávai bán mellé szerb segédbáni tettek, Stojanovic Savát. Még októberben kinevezték a kerületi felügyelőket is, majdnem csupa volt főispánt, köztük több katonát. A banátusok nov. 11-én kezdték meg működésüket.

A bánok mellé tanácsadói hatáskörrel banátusi tanácsokat alakítottak. Ezek tagjait a bánok előterjesztésére járasonként, illetőleg városokként megszabott számban a belügyminiszter nevezte ki. Szó szaporításon kívül eddig e tanácsok semmit sem csináltak. Arravalók, hogy folytonos üdvözlő és hódoló irataikkal azt hitessék el, hogy Jugoszlávia népe el van ragadtatva a királyi reformoktól. Az a tény azonban, hogy minduntalan felmentenek egy-egy banátusi tanácsost, amint a városi képviselőtestületek tagjait is, eléggé mutatja, hogy még a diktatúra által kinevezett elemek közt is van elégedetlenség (1929. nov. 8, 1930. jan. 23, 24, febr. 5 stb.).

Az 1929. okt. 3-i törvénnyel kapcsolatban teljes erővel megindult a diktatúra öndicsőítő tevékenysége. Féléves fennállását a diktatúra azzal ünnepelte meg, hogy eddigi működéséről egy hosszú öndicséretet adott ki (1929. júl. 7). A királyi pár harmadik fiának, Andrásnak,

¹⁸ Hogy Pancsovát közelebb hozzák Belgrádhoz, egy új dunai híd és egy új 26 km hosszú vasút építése van tervbe véve (1931. júl. 1).

keresztelőkör nem kevesebb mint 20.000 kitüntetést osztottak szét, nem sízólva a tömérdek katonai előléptetésről (1929 aug. 17). Ezzel a diktatúra híveinek számát vélte szaporítani. Most hónapokon át egymásnak adták a királyi palota kilincset a nagy reformért hálálkodó küldöttségek. Mindenki tudta, hogy a küldöttségek kormányparancsra, államköltségen utaznak és hogy résztvevőit a hatóságok egyszerűen kijelölik, de a kormány mást hirdetett lapjaiban és csodálatos naivsággal azt hitte, hogy ennek a népámításnak otthon, vagy a külföldön valaki beugrik.

V. M a c e k b ő r t ő n b e n .

1. Harc a parasztpárt vezetői ellen. 2. Az állami Sokol. 3. Merényletek, Macek letartóztatása. 4. önünneplés és elégedetlenség. 5. Kovacevic királyhú parasztmozgalma. 6. Négy volt parasztpárti miniszter. 6. Macek felmentése. 8. Marad a diktatúra.

1. A diktatúra lehetetlenné tett minden politikai tevékenységet, megölte a független sajtót és a horvátság változatlanul kitartott a nemzeti ellenállás vezetői mellett. A diktatúra érezte, hogy a feloszlatott parasztpárt vezetősége személyes érintkezés útján fenntartotta az összeköttetést a nemzet széles rétegeivel. A siker érdekében tehát szét kell ugrasztani a pártvezetőséget és akkor a vezérek nélkül maradt horvát nemzet majd behódol a belgrádi hatalmasoknak. 1929 nyarán indul meg a tevékenység a parasztpárt vezetői ellen.

Kosuth Ágost volt belgrádi miniszter, Radics veje, és Krnjevió György volt belgrádi államtitkár augusztusban emigráltak. Tudták, hogy Belgrád le akarja őket tartóztatni, mert az emigrációval összeköttetésben állottak. A horvát ügy érdekében jobbnak vélték emigrálni, mint valahol Horvátországon kívül internáltatni magukat.

Amikor az 1929. okt. 3-i törvény semmit sem változtatott a horvát hangulaton, a kormány a megfélemlítés eszközeihez fordult. Svrlj.uga egy rendelete megállapítva, hogy működését egyesek, továbbá folyóiratok és egyesületek tendenciózusan bírálják, lecsukassál, betiltással és felosztatással fenyegeti meg őket (1929 okt. 8). A megfélemlítés igen hatásos lépése volt a harc Predavec József volt képviselő. a *Parasztbank* elnöke ellen. Ez a bank csődbe jutott. Mikor Jalzabetic Radió-párti képviselő volt a bank elnöke, könnyelműségével a bukás szélére vezette Radics alkotását, Radics és hívei csendben eltávolították Jalzabeticet és helyébe Radics Pált, majd ennek miniszteri kinevezése után Predavecet választották. Predavecet személyes felelősség alig terhelhette, hiszen csak félévig volt igazi elnök, azután Ruzic mellett névleges. A szanálás nehezen ment, mert Nikic Nikola miniszter, Radiónak egy hűtlen híve, folytonosan gáncsot vetett. 1929 szeptemberében a bankot patronizáló Első Horvát Takarékpénztár Belgrád parancsára felmondta a Parasztbanknak adott kölcsönét. Nem lehetett mást tenni, mint beismerni a fizetésektelenséget. Most aztán Jalzabetic és néhány barátja panaszt tett Predavec ellen a kereskedelmi minisz-

térnél. Demetrovic vizsgálatot rendelt el. A vizsgálat megállapította, hogy azok a terhek, melyek a bukáshoz vezettek, 1925 előtti időből, szóval Predavec elnökségét megelőző időből származnak. Mindazonáltal sikkasztás gyanúja miatt december elején letartóztatták Predavecet és elhíresztelték, hogy Kosutic és Krnjevic is a Parasztbanknak előrelátható bukása miatt szöktek külföldre (1929 szept. 29, okt. 4, 18, 19, 28, dec. 12, *Dom* 1929 nov. 27). Ezzel a parasztpártnak egy harmadik vezetőtagja is félre volt téve az útból. Mivel Predavec a vizsgálati fogságban visszautasította a meghódolási ajánlatokat, 2½ évre ítélték el (.1930 máj. 18, 19, 24, jún. 5, júl. 31, aug. 1).

2. Egy kormánypénzen alapított belgrádi folyóirat, a *Dustvena Obnova*, elkezdte követelni, hogy minden folyóiratot és egyesületet, melynek nevében előfordul a „horvát” szó, fel kell oszlatni, hiszen ezek már nevükkel vétének az okt. 3-i törvény ellen (1929 nov. 20). A kormány ezt ugyan nem tette meg, de elrendelte az azonos célú, de eddig törzsek szerint külön szervezett egyesületek egyesítését (1929. dec. 8.). Ez egyesületek között a legjelentékenyebbek voltak a sokolok, a szláv nemzeteknél annyira elterjedt tornaegyletek. Jugoszláviában négyféle sokol volt: délszláv, szerb, horvát és katolikus alapon álló szlovén és horvát oriisták.¹⁹ Közülük az első egészen jelentéktelen volt, a másik három azonban hatalmas szervezetekkel rendelkezett. A diktatúra először szakadást akart előidézni a horvát sokolban, de sikertelenül (1929 júl. 16), azután feloszlatta a spalatói horvát sokolt (1929. nov. 5.), majd nyomást gyakorolt az orlistákra és a horvát sokolistákra, hogy lépjenek be a délszláv sokolba. Ezek azonban nem voltak erre kaphatók (1929. nov. 26-29, december 1, 3, 5.). Erre egy külön törvény felállította az állami sokolt. Az ebbe való belépés kötelező az egész ifjúságra nézve. A sokol feje a mindenkori trónörökös, A délszláv sokol elnöke sietett megállapítani, hogy 1929. március 3-i emlékiratukban ők ajánlották a kérdés ilyen megoldását. A sokoltörvénynek volt egy pontja, mely arra vall, hogy a kormány tájékozatlan volt a közhangulatot illetőleg. Nevezetesen a négy sokolnak három hetet adott, hogy ezalatt döntsön, belép-e testületileg az állami sokolba vagy kimondja feloszlását. A diktatúra azt hitte, hogy számolva a helyzettel a sokolok az előbbit fogják tenni s ezt majd kormányhü állásfoglalásnak lehet feltüntetni. Alaposan tévedtek. A horvát és szerb sokol, valamint az orlisták inkább feloszlottak, sőt még a délszláv sokol is csak szótöbbséggel mondta ki a csatlakozást. Szóval még a délszláv egység elvét valló sokolisták egy része is tüntetett a diktatúra ellen (1929. december 6, 7, 11, 13, 17, 1930. január 21. 24., február 5.). Az orlistákról kiderült, hogy évek óta várva a feloszlást, minden vagyonukat még idejében átadták a katolikus egyháznak. Az államosított Sokolt, a Szláv Sokolok Szövetsége, mely Prága-

¹⁹ *Sokol* annyit tesz, mint sólyom, *oral* annyit, mint sas.

ban székel akadálytalanul felvette a szövetség tagjai közé (1930. márcus 27.).

3. Az október 3-i törvény ellen való tiltakozás jeleként 1929 őszén is telén több bombamerénylet volt Horvátországban. Ezek nem egyesek ellen irányultak, hanem detonációkkal iparkodtak erősíteni a nemzeti ellenállást és a külföldnek jelezni a horvátok elégedetlenségét. Tömeges letartóztatás és a letartóztatottak kegyetlen megverése volt erre a diktatúra válasza (1929. november 1, 17.).

Később megindult kormányparancsra a küldöttségek felvonulása a király elé, hogy hálát adjanak neki az október 3-i törvényért. A horvát városok küldöttségeinek szervezése körül Rittig Svetozár, a zágrábi Szt. Márk-templom plébánosa, hajdan federalista képviselő, tüntette ki magát, állítólag így véelve magának biztosítani a zágrábi érseki széket. Belgrádban a küldöttséget nagy ünnepléssel fogadták (1929. november 30, december 1, 16, 17, 19, 20, 21.).

Mikor e küldöttség különvonata Belgrádba indult, merényletet követtek el ellene. A merénylet ugyan nem sikerült, de elkövetőit, néhány vérmes horvát ifjat, hamarosan letartóztatták. A mindenféle kínzásokkal kicsikart vallomások súlyosan terhelték Jelasic Jakab volt képviselőt, Begic Vilko volt osztrák-magyar alezredest és végül magát Maceket is. A horvát nemzet vezérét letartóztatták. Macek ellen bizonyíték nem volt, de az agyonsanyargatott vádlottak a rendőrség terrorjának hatása alatt olyan részletekről tettek vallomást, melyek a vezér bűnösségét igen valószínűnek tüntették fel (1929. december 24, 25, 28, 1930. január 8.). Maceket és társait aztán Belgrádba szállították és az államvédelmi bíróság elé állították.

4. Ily módon sikerült Maceket felesztendőre kikapcsolni a horvát közéletből. Ezt az időt a diktatúra arra akarta felhasználni, hogy a parasztpártot szétzüllessze és a horvát nemzetet hódolásra kényszerítse. A világ félrevezetése céljából folytatták a hódoló küldöttségeknek Belgrádba szállítását (1930. január 21, április 12, 23, 24.). Egy-mást érték az ünnepek. A király egyszerre 37 új tábornokot nevezett ki (1929. december 19.). A Szilveszter-estet, majd a diktatúra fennállásának évfordulóját nagy önünneplésre használták fel. A király új rendjelet alapított az 1929. október 3-i törvény emlékére: a Délszláv Korona-rendet. Ezt a hódoló küldöttségek tagjai közt nagy bőkezűséggel osztogatták (1930. április 8.).

Az elégedetlenség jeleit a fényes ünnepek nem tudták eltüntetni. Az udvari bálon 162 volt miniszter közül csak 26 jelent meg. Hiányoztak a szerb pártvezérek is: Stanojevic Aca, Davidovic Ljuba és Jovanovic Joca (1930. január 12.). A belgrádi háztulajdonosok lapja a szerb főváros hanyatlásáról cikkezett. 1500-ról 5000-re ugrott egy év alatt az üres lakások száma. A parlament megszűnése és a közigazga-

tás decentralizálása folytán tömegesen folyt az elköltözés,²⁰ elakadt az ipar és kereskedelem (1930. január 16.). A kinevezett képviselőknek állásukból való elmozdítása nem akart véget érni (1930. január 23., 24., február 5., május 1., 23., június 21.). A királynak Stanojevic Aca egy közvetítő útján azt tanácsolta, mondjon le a trónról, amíg nem késő (*Gric*, 1930. március 16.). Súlyos erkölcsi vereség volt a diktatúra számára, hogy belgrádi polgármesterét Savcic Milost, bíróilag igazolt megvesztegetés miatt el kellett csapni (1930. május 23.).

5. Macek letartóztatása nagy megdöbbenést okozott Horvátországban. Egyes kishitűek és törtetők magatartása azt a reményt keltette a diktatúrában, hogy itt az ideje a horvát nemzet részleges vagy teljes meghódoltatásának. Bertic Zivko volt képviselő kibékülést hirdető cikke volt a kishitűség első jele (1930. január 9.). A zágrábi egyetemi ifjúság egy töredékét sikerült a kormány által alapított Délsláv Olvasókörbe beteretelni (1929. december 3., 1930. január 22.). Február elején Radics Iván, a vezér egyik unokaöccse, szerkesztésében egy kormányhü horvát paraszt hetilap indult meg *Seljacki Glas* (Parasztlhang) címen. A lap pár hó múlva már hetenkint kétszer jelent meg (1930. február 4., május 6.) és szerkesztőül megnyerték a betiltott *Narodni Val* volt szerkesztőjét Public Dragant (1930. májusi 23.). Radics Iván a hódoló küldöttségek szervezésében és az egész király hű parasztmozgalomban eleinte igen nagy szerepet játszott, ámbár nagybátyja annakidején gyanús pénzügyi manipulációi miatt kizárta a parasztpártból. Mikor azonban sikerült megnyerni Kovacevic Károly volt képviselőt és a Radic-párt hajdani alelnökét, Radic Iván háttérbe szorult. Az áprilisi, állítólag 1652 tagból álló küldöttséget már Kovacevic vezette a király elé és; a küldöttségben 10 volt Radic-párti képviselő vett részt (1930. április 12., 23., 24.). Kovacevic a királyhoz intézett beszédében bizalmát fejezte ki a diktatúra iránt; kifejtette, hogy Radics mindig Jugoszlávia megalakulásáért harcolt. Macek visszaél Radic eszméivel. Éppen ezért a horvát nemzet megtagadja őt és a király zászlaja alá gyülekezik. Ettől az időtől fogva a kormány sajtó úgy ünnepli Kovacevicet mint a horvátság vezérét (1930. május 6., 9.), bár Kovacevic múltjában is vannak sötét pontok. Radics kritikátlansága, amellyel pártja képviselőit összeválogatta, megbosszulta magát. A horvát néptribun nem szeretett pártjában független embereket. A parasztpárt igen szerény kezdet után a forradalmi horvát közhangulat jóvoltából máról-holnapra többségi, majd egyetlen horvát párt lett. Ily módon sok törtető és sok selejtes elem akadt a pártban. Kormányba lépése után ezt maga a vezér is keservesen tapasztalta.

6. 1930. május 20-án és 21-én négy volt Radic-párti politikus lépett a kormányba: dr. Sibenik Stanko mint földművelésügyi, Preka Nikola mint szociálpolitikai, Neudörfer Mirko és dr. Svegel Iván mint

²⁰ Belgrád lakosságának 89%-a hivatalnok (1930. dec. 30).

tárcanélküli miniszterek. Drinkovic és Franges, az eddigi szociálpolitikai és földművelésügyi miniszterek megmaradtak a kormányban tárcanélküliekként.²¹ Ily módon a kormánynak 18 tagja volt, köztük hat tárcanélküli. A négy Radic-párti miniszter kinevezését a kormány úgy tüntette fel, mint a diktatúra nagy sikerét. A horvát parasztság íme kijózanodott és elhagyja a merényletekkel kompromittált és meddő ellenzéki politikát üzőt Maceket. A *Temps* 1930. május 28-i száma is ily szellemben méltatta a politikai fordulatot (1930. május 27, 29, 31, június 1.).

Az igazsághoz mérten meg kell állapítanunk, hogy a négy új miniszter múltjában nincsen folt. Megnyerésük a diktatúra számára Radics Iván és Kovacevic Károly után tehát valóban siker. Áll azonban az is hogy az új miniszterek politikai súlya mindig csekély volt. Radics kegyelméből kaptak mandátumot (a szlovén Svegel egyenesen választói tiltakozására), Radic kegyelméből jutottak több-kevesebb politikai szerephez a múltban. Radic zászlajának elhagyása után azonban magukon kívül többé senkit sem jelentettek. Jóhíszmőségüket bajos kétségbevonni. A nemzeti ellenállás ügyét elveszítettnek érezték és azt hitték, hogy kormányba lépésükkel kísérik a horvát politikát abból a zsákutcából, melybe az ő ítéletük szerint Macek juttatta. Indiszkréciók útján tudjuk, hogy az urak másként képzelték a dolgot, mint ahogyan sikerült. Belgrád Párizs nyomására kísérletet tett Radic valamennyi jelentékenyebb emberének megnyerésére. Végül is nyolc volt képviselő komoly tárgyalásokat kezdett a kormánnyal. Ezek azt kívánták, hogy Jugoszlávia három autonóm nemzeti területre (szerb, horvát, szlovén) osztandó. Minden területen csak az odavaló hivatalnokok alkalmazhatók. Macek és az emigránsok kapjanak amnesztiát. A kormány azt felelte, hogy hajlandó e feltételekről tárgyalni, de csak a kormányba lépés után. Erre négy képviselő visszalépett, négy pedig miniszterré lett (*Gric*, 1930. május 26.). Ezt az értesülést megerősíti Sibenik interjúja a délszláv egységről. A miniszter megrója ebben a parlamenti kormányok törekvését, hogy százados hagyományokat akartak megszüntetni. A délszláv ságot mint állami egységet, de csak mint a három nemzet szolidaritását fogja fel (1930. május 24.). A nyilatkozat²² feltűnően fedi az előző tárgyalások feltételeit. Az új miniszterek éppúgy csalódtak, mint annakidején Mazuranic. A politikai helyzetet azzal az ítélőképességgel bírálták el, amilyen volt nekik, és nem azzal amilyenvel bírniuk kellett volna. A csalódás után lemondani nem volt könnyű dolog. Hiszen az ilyen csalódás nem máról-holnapra következik be, hanem lassankint, amikor már egy csomó ügyben közösséget kellett vállalni a diktatúrával. A lemondás meglehetősen lelki-erőt kíván. Ezzel saját magukról adtak volna ki szegénységi bizonyít-

²¹ 1930. jan. 12-én meghalt Savkovic Stevan középítészeti miniszter. Helyébe Jan. 23-án Trifunovic Filip került.

²² Sibenik később is tett hasonló nyilatkozatokat (1930. nov. 4).

ványt. Végül a diktatúra-miniszterek nem akkor mennek, amikor akarnak, hanem akkor, mikor a király engedi őket.

Az új miniszterek kinevezése után hetekig tartotta magát a hír, hogy a diktatúra felszámolása küszöbön áll. Már az 1929. év végén a hódoló küldöttségekkel kapcsolatban híre járt a parlamentarizmus visszaállításának (1929. október 19., december 17.). A hódoló küldöttségek ünnepi lakomáin elhangzott szónoklatok, Kovacevic népgyűlései azt a benyomást keltették, hogy a politikai élet helyreállítása már folyamatban is van. Az új miniszterek eleinte komolyan vették a dolgot és úgy látszik, azt remélték, hogy a Predavec és a Macek-pör elintézése után sor kerül az ígéretek beváltására. Nikic nyilatkozata, melyben Macek kemény megbüntetését, de utána a büntetésnek amnesztia útján való elengedését helyezte kilátásba (*Gric*, 1930. május 26.), fedte Sibenikék gondolatmenetét is.

7. A Macek-pör tárgyalását hosszas húzás-halasztás után, melynek folyamán a védelmet szervező dr. Drljevic Sekula volt montenegrói igazságügyminisztert, a horvát parasztpárt egyik alelnökét, április 9-én a Nis melletti Sokobanjára internálták (*Gric*, 1930. április 12.), április végén megkezdték. A pör több mint két hónapon át folyt nagy izgalom között, menetét azonban a délszláv laptudósításokból a szigorú cenzúra miatt bajos nyomon követni. Szerencsére több idegen lap tudósítója végigülte a port, és néhányszor megjelent a tárgyaláson a belgrádi angol követ is. Ez az ellenőrzés útját szegte a szokásos visszaéléseknek. A diktatúra a pör idején mindenképpen megkörnyékezte Maceket. Csak a horvát nemzet vezérének múlt, hogy börtönét nem mint miniszter hagyta el. Angol és francia részről nyomást gyakoroltak a kormányra, hogy Maceket mentse fel. Az angol és a francia politika egyaránt megegyezést szeretne szerbek és horvátok között, és a megegyezés akadályát látták Macek elítélésében.

A port hivatalosan „Bernardic és társai” pörének nevezték, de világos volt, hogy Belgrád nem a bombavető meggondolatlan ifjakkal akart leszámolni, hanem Macekkel. Macek ellen három vád volt: hogy 15.000 dinárral ő szervezte meg a vonatrobantási merényletet, hogy Bernardicéknak négy revolvert adott és hogy a Radic-párt lapjában ú. n. karácsonyi üzenetével Horvátország elszakítása mellett lázított.^{2a} Macek védelmére 163 ügyvéd jelentkezett, köztük több szerb is. A bíróság azonban csak hét ügyvéd részvételét engedélyezte, míg Racic Punisanak annakidején valamennyi ügyvédét elfogadta. A védelem irányítása Trumbic kezében volt. A Macek-elleni vádak sorban összeomlottak. A zágrábi rendőrség kicsikart vallomásait a vádlottak visz-

²³ A karácsonyi üzenetnek vád alá fogott része így hangzik: „Tudnunk kell, hogy minden igazság Istentől való és minden erőszak az ördögtől. A horvát nemzet a legnehezebb időkben is mindig tiszta szívvel várta a karácsonyi ünnepeket. Ma is úgy várja őket teljes hittel, hogy minden rossz mulandó, de a szabadság, a jog és a humanizmus eszméi örökkévalók.”

szavonták és oly súlyos vádak emeltek Bedekovic ellen vallató mód szeri miatt, hogy a kormány egy, a külföldnek szánt közleményben szigorú vizsgálatot helyezett kilátásba. Ez félrevezetés volt: Bedekovic ma is rendőrfőnöke Zágrábnak. A vádlottak magatartása az egész pör alatt hősiessé volt. Elsősorban magáé Maceké, kit e miatt vádlótl társai és az ügyvédek ismételt nagy ovációkban részesítettek. A/, elnök egy kérdésére nyíltan megmondta, hogy a diktatúrának ellen-sége (1930. április 25, 26. 27, 30, május 13, 14, 15, 17, 19, 21, 23, 26. 28, 29, 31, június 3. 6.).

A pör fénypontja Macek 1930. június 7-i végzása.²⁴ Az ügyész azon állítását, hogy a nép a királlyal tart, így utasítja vissza: „Nem az a néhány száz ember a horvát nemzet, akiket a diktatúra városi és banátusi képviselőkké nevezett ki, nem az a néhány száz ember a horvát nemzet, akik állami költségen Belgrádba utaznak mint hódoló küldöttség, hogy személyes kérésekkel állhassanak elő; a horvát nemzet azokból a milliókból áll, akik szívükben gyásszal látják a horvát zászló eltiltását, a horvát egyetek felosztását, a horvát név kiküszö-bölését, a horvát nemzet hajdani vezére, Radics István sírjának meg-gyalázását.” Elmondja aztán, hogyan akarta a kormányzat megfélemlítéssel emigrálásra bírni. Hogyan tettek neki mindenféle ajánlatokat, hogy a diktatúrát támogassa, s mikor mindez hiábavaló volt, akkor letartóztatták, de még börtönében is ajánlatokkal zaklatták. Átérve a vádakra, az első kettőt a vallomásokkal összeomlottnak mondja. Ami az elszakadásra irányuló propagandát illeti, így vág vissza: „Én nem folytattam ilyen propagandát. Nem is volna értelme azt propa-gálni, ami már itt van. Kell-e olyan eszmét terjeszteni, mely ott él már gyermekeinkben, mikor eszmélkedni kezdenek, mely áthatja leányaink szívét, mikor kiválasztottjuknak az első csókot adják, mely elkíséri sírjukhoz közeledő aggastyánainkat utolsó útjukon? Olyan eszmél propagálni, mely az egész nemzet rendíthetetlen politikai meggyőző-dése, céltalan dolog. Nincs paragrafus, melynek alapján ezért a meg-győződésért engem el lehetne ítélni, de ha volna is, vegyék tuda-másul, hogy ez a meggyőződése az egész horvát nemzetnek és a hor-vát területeken lakó szerbség túlnyomó részének, hogy mögöttem áll a századokon át elnyomott, de soha senki által le nem igazott Hor-vátország!”

A beszédet viharos ováció követte, melyet a bíróság megdöbbenve és tehetetlenül nézett végig.

Az ítéletet június 14-én hirdették ki. Bernardic 15 évet kapott és kilenc kivételével a többi vádlottat is több-kevesebb időre ítélték el. A felmentettek között volt Macek is. Az ítélethirdetés után felmentet-tek és elítéltek, valamint ügyvédek elénekelték Gaj harci dalát: Jos Hrvatska nij propala! (Nem veszett el Horvátország!) A bíróság ezt a

²⁴ Kiadva német szövegben Pavelic többször idézett művének 104-111. l.

nyilvánvalóan államellenes tüntetést is megdermedve tűrte (1930. június 15.).

A kiszabadult Macek először a Belgrádban internált Pribicevicet látogatta meg, aztán Zimonyba ment, hol ügyvédei a horvát nemzet, vezérének tiszteletére ünnepi lakomát rendeztek. Az itt elhangzott beszédek miatt 15 személyt tartóztattak le és ítélték el, közöttük több szerbet, sőt belgrádit is (1930. június 17, 18, 23.). A diktatúra dühében feloszlatta Zimonynak a kormány által kinevezett egész képviselőtestületét (1930. június 21.). Macek Zágrábba utazott és minden állomáson óriási ünnepeltetésben volt része.

8. Mindez urbi et orbi azt hirdette, hogy a négy volt Radic-párti miniszter kinevezése semmit sem változtatott azon a tényen, hogy a horvát nemzet egységesen sorakozik tel vezére mögött, aki a hitvalló dicsfényével feje körül népszerűbb, mint valaha. Az alkotmányos kísérlet valószínűsége csökkent, bár Sibenikék lefelé alkudoztak (*Gric*, 1930. június 23.) és bár Marinkovic és Nincic is azt tanácsolták a királynak, hogy valamilyen formában kezdje meg a diktatúra felszámolását (*Gric*, 1930. július 28.).

Június utolsó és július első napjaiban izgatott kihallgatások folytak. Zivkovic és Srskic alkalmatlannak látták az időpontot szakítani az eddigi rendszerrel. A tárgyilagos bíráló nem zárkozhatik el annak megállapításától, hogy az engedmények az adott időpontban Macek győzelmét jelentették volna az államhatalom felett és hogy a négy volt Radic-párti miniszter követelődzése jogosulatlan volt, hiszen kiderült róluk, hogy nemzetük közvéleményében édes-keveset jelentenek, az engedményekért semmi ellenértéket sem tudnának szállítani.

Hogy mégis úgy lássék a dolog, mintha a rendszer bizonyos fokig haladna az alkotmányosság visszaállítása felé, kiadták a banátusi tanácsok szervezetére vonatkozó szabályrendelet. E szerint a banátusi tanácsosok száma az egész országban 512. (Legtöbb a szávai banátusban: 86, legkevesebb a tengermellékiben: 31.) A tanácsosokat a bánok előterjesztésére a belügyminiszter nevezi ki. A tanácsokat a bánok évenként egyszer 15 napi ülésezésre, a költségvetés tárgyalására, továbbá az illető banátusi érdeklő gazdasági, szociális és kulturális kérdések megvitatására hívják össze. Az üléseken a bán elnököl és a döntés joga mindenben az övé. A városok és járások szerint kinevezett banátusi tanácsosok között ott találjuk jóformán valamennyi, a diktatúrának behódolt „volt” politikus nevét (1930. július 4, 5.).

Amint ez megtörtént, a kormány július 4-i kelettel egy hosszabb hirdetményt tett közzé. Szó sincsen változásról. Marad a diktatúra. A január 6-i alap és az október 3-i törvény érinthetetlenek. Téves az a felfogás, mintha a kormány tagjai „volt” pártokat, vagy „volt” országrészeket képviselnének. A teljes nemzeti egység megteremtése a diktatúra célja. Ehhez kell alkalmazkodnia mindenkinek, különösen pedig a tisztviselőknek (1930. július 6.).

VI. A diktatúra népszerűsítése.

1. Miniszteri propaganda-utak. 2. Új törvények. 3. A diktatúra és a kisebbségek.
4. A horvátok megnyerése, ő. A bunyevácok és a muzulmánok. 6. A horvátországi szerbek. 7. Szerb elégedetlenség. 8. A szlovén elégedetlenség tünetei. 9. A diktatúra sikerei. 10. A zágrábi királylátogatás.

1. A diktatúra eddigi szokásaihoz képest a július 4-i hirdetményért mindenkinek hálálkodnia kellett. Az ember mosollyal olvashatta, hogy a demokratikus szerb és a szeptarista horvát miként örvendezik az abszolutizmus megmaradásán.

Ezúttal azonban nem érték be ennyivel. A diktatúra felfelé és kifelé igazolni akarta, hogy népszerű. Az üdvözlő táviratok özönét nem tartotta elegendőnek. A miniszterelnök kijelentette Banjalukán, hogy az állam aktivitást vár mindenkitől. Aki nem vesz részt az aktivitásban, elárulja, hogy ellensége a rendszernek (1930. július 21.). Pár nap múlva Spalatóban azt mondja, hogy a király őt nem mint katonát állította a kormány elé, hanem mint a pártharcoktól távol állott polgárt. Ki kell törölni az emlékezetből az egész múltat és csak a jelenre és a jövőre kell gondolni. Mindenkit szívesen lát, aki a király és a kormány mellé akar állni, de azt is figyelemmel fogja kísérni, aki zavarja a munkát (1930. augusztus 8.). Folytatta verbuválását a banátusi tanácsosok tiszteletére adott belgrádi lakomán. A politikai pártok a halálra ítélt múltak hagyományait képviselték. Ezekkel a hagyományokkal végleg szakítani kell. Felhív mindenkit, hogy tekintet nélkül politikai múltjára, sorakozzék fel a kormány mögé (1930. szeptember 7.).

Ez előzmények után a miniszterelnök meglátogatta a szeptarizmus főfőszkét, a horvát fővárost. A látogatás szerencsétlenséggel kezdődött. A Zivkovicot kísérő három repülőgép egyike lezuhant és vezetőstül elpusztult. A repülőgép neve: *Tomislav királyfi* volt, a szerb királyi pár második fiáról elnevezve. A kormányfő fogadása és ünneplése tisztára hivatalos jellegű volt, melytől a lakosság és a nemzeti mozgalom vezetői távortartották magukat. Minden elővigyázat mellett is az Esplanade-szállodában tartott bankett idején tüntetés volt a miniszterelnök ellen (1930. szeptember 23, 24, 25, *Gric*, 1930. szeptember 24, október 3.). zivkovic zágrábi látogatása diktatúráim körökben hőstett számba ment. Roca István spalatói tanár négyénekes eposzt írt az eseményről (1930. november 12.).

A diktatúra kiterjesztette a kormány verbuválási tevékenységét. A miniszterek csoportosan járták be az országot, lelkesítve a rendszer mellett és meghallgatva a lakosság kívánságait. Ezeknek a körutaknak sem volt hatásuk, de a sok miniszteri szónoklatban akadnak érdekes nyilatkozatok is. Így Uzunovic és Srskic Úszkubben megcáfolták azt a hírt, hogy valami állampártot akarnak alapítani (1930. október 7.). Srskic Nagybecskereken a diktatúra tartósságát helyezi kilátásba (1930. okt. 15.). Kumanudi Szabácson megmagyarázza, hogy

a polgári szabadságjogok helyreállítására semmi szükség (1930. október 26.). Zivkovic Laibachban a délszlávság és a szlovénség összeférő voltát magyarázta, mire a *Slovenec* kiemelte, hogy ők mindig csak kormányok ellen küzdöttek és soha az állam ellen. A szlovéneknek nincs emigrációjuk (1930. november 11.). Neudörfer körösi beszéde szerint a horvátok sohasem voltak szabadabbak, mint ma. Megbocsátották a horvátoknak is, neki is a multat (1930. november 15.). A kormányfő Üszkűbben a nemzeti múlt megbecsüléséről beszél. Eddigi nyilatkozataival ellentétben azt mondja, csak az lehet jó délszláv, aki jó szerb, horvát, vagy szlovén (1930. november 25.). Kevéssel karácsony előtt egy kormánynyilatkozat jelentette, hogy a miniszteri körutak eredményeként egy csomó új törvény fog készülni (1930. december 13.).

2. Az ígért kortestörvények nagy része ugyan elmaradt, de egy szép csomó más törvény építette tovább a diktatúra mindenhatóságát. Az új egyetemi törvény az ország főiskoláit egységes szervezettel ajándékozta meg, egyszersmind lényegesen emelve a kormány befolyását az egész egyetemi életre (1930. július 5.). Országos önvédelem (*Zemaljska Odbrana*) néven az egész polgárságot már a békében a hadsereg háborús tevékenységében való részvételre s annak előkészítésére kényszerítik. A szervezet élére Kalafatovic Danilo tábornok került, akit azonban csakhamar nyugdíjaztak, állítólag azért, mert az ő hibájából a fegyverkezésről külföldre hírek szivárogtak ki (1930. július 9, *Gric* 1930. nov. 3, 4.). Az új közjegyzői törvény a közjegyzőséget az ország egész területén egységesen szervezi, illetőleg a balkáni részekre a közjegyzői intézményt bevezeti. A törvény minden közjegyzőt rendelkezési állományba helyez,²⁵ és elvül mondja ki, hogy aki az állam mai szervezetének megváltoztatására törekszik, vagy ilyen nézeteket vall, a jövőben nem lehet közjegyző (1930. szeptember 11.). Az államvédelmi bíróság revíziója a bíróság összetételét az igazságügyminiszter hatáskörébe utalta. A vádlottnak csak egy ügyvédje lehet. A rendőrség sürgős esetekben a letartóztatottat eskü alatt hallgathatja ki. (Ez annyit jelent, hogy a kínzásokkal kicsikart vallomást a vádlott a bíróság előtt nem változtathatja meg, mert ez esetben hamis eskü miatt kerül vád alá.) Az állam érdekeit sértő akták felolvasását a bíróság még zárt tárgyaláson is eltilthatja (*Griő*, 1930. november 4.).

3. A kormány megkezdte a kisebbségek megdolgozását a diktatúra érdekében. A kisebbségi vezetők egy része rendelkezésre állott, mert így remélték, hogy javíthatnak a kisebbségek helyzetén. Dunjic Radoslav, dunai bán, Szántó Gábor, magyar anyanyelvű, izraelita vallású banátusi tanácsost talált a legalkalmasabbnak a magyarság diktatúráim szervezésére. Szántó vállalta a szerepet (1930. július 25,

²⁵ A törvény még nincs végrehajtva (1931. fVbr. 25, jún. 2).

október 28.). A németekkel is Dunjic kezdeményezte a tárgyalásokat. A német kisebbségi jogoknak bizonyosfokú tiszteletbentartása elől nem zárkózott el a kormány. A németek az újvidéki *Kulturbund* működésének megengedését és kisebbségi elemi iskolákat kívántak. A névvegyelemzés kizárásával a szülők joga legyen gyermekeik anyanyelvének megállapítása, és a kisebbségi elemiek első két évében csak az anyanyelvet tanítsák (1930. július 30, augusztus 31, február, 20.). A kormány e kívánságokat jogosaknak ismerte el. Nem gördített akadályokat azon erősen német nemzeti jellegű ünnepek útjába sem, melyekkel a gottscheei és a bácspalánkai németek betelepedésük századik, illetőleg százötvenedik évfordulóját megülték (1930. augusztus 5, szeptember 17.).

4. A súlypont továbbra is a horvát ellenállás letörésére volt helyezve. A kormány minden megmozdulásban a szeparatizmus jeleit látta, és nem indokolatlanul. Így Zágrábban megtiltották a gyűjtést Tomislav király emlékére,²⁶ mert ez nem – időszerű! (*Gric*, 1930. július 21.). A banátusi tanácsosok megbízóleveleinek átadásakor Mákulin Iván, a szávai banátus hivatalos szónoka, reményét fejezte ki, hogy a banátusi tanácsok hatáskörét ki fogják terjeszteni (1930. augusztus 6.). A kormányhú tanítóegylet az UJU²⁷ fennállásának tízéves évfordulóján a *Politika* megírta, hogy az állam egyes részein még mindig Ferenc József arcképével ékes ábécéket használnak²⁸ és a tanítóképzőkben arról iratnak dolgozatot, „hogyan fogok a nép között a vlah (= szerb) ellen küzdeni” (1930. augusztus 22.). Az UJU belgrádi kongresszusát az új részek tanítói otthagyták, mert Belgrád az egylet vezetését kizárólag saját kezébe akarta venni (1930. szeptember 5.). A banátusi tanácsosok és a városi képviselők elmozdítása nem akart véget érni. Bjelovár egész képviselőtestületét ki kellett cserélni (1930. augusztus 24, 27, szeptember 21, 25, október 7, 12.). A szávai banátus 148 kitüntetett polgárát a bán meghívta az adományozott rendjelek ünnepélyes átadására és csak 85-en mentek el (*Politika*, 1930. aug. 23.). Grizogono Prviszláv, volt belgrádi miniszter, Pribicevicet cserben hagyva néhány spalatói elvbarátjával a diktatúra mellé állott. Erről az eseményről a sarajevói *Jugoslavenska Postába* cikket írt. Ebben megállapítja, hogy a zágrábi és a dalmát délszláv ideológiája horvátok is Macekkel tartanak a diktatúra ellen (1930. szeptember 23, 28.). Kovacevic Károly 200 hívét hívta meg Zágrábba tanácskozársra és 42-en jelentek meg (*Gric*, 1930. október 3.). Még Mazuranic is elégedetlenkedett, mire mint rendelkezési állományban lévő minisztert e jellegétől felmentették (1930. október 22, *Gric*, 1930. október 27.). A kormánysajtó is szót emelt az ellen, hogy mindenféle lapocskák és

²⁶ Az első horvát király. Uralkodott 910-928.

²⁷ *Udruzenje Jugoslavenskih Ucitelja* (A délszláv tanítók egyesülete).

²⁸ A diakovári Ferenc József-utca nevet most változtatták meg Sándor király-utcára (1930. okt. 25).

sajtóvállalatok alakulnak délszláv cégér alatt s a kereskedőket előfizetésre és hirdetések közzétételére kényszerítik, a diktatúrára való hivatkozással (1930. október 25.). Azt viszont kormányhű részről állapították meg, hogy az államosított Sokolokban először zavar és belső ellentétek voltak, melyet a sokol-élet teljes elhalása követett (1930. október 25.). Maksimovic elrendelte, hogy az iskolákban fokozzák a propagandát a Sokol érdekében (1930. december 11.). Kínos megdöbbenést okozott, hogy Radics és vértanútársai sírjáról Halottak napján a koszorúkról a horvát trikolórokat éjszaka lelépték és a koszorúkat is össze-vissza hányták. A kormány vizsgálatot rendelt el, mely azonban eredménytelen maradt, ellenben néhány zúgolódó vidéki kiküldöttet, aki szülőfaluja koszorúját hozta a vértanú sírjára, a rendőrség letartóztatott (1930. november 4, 5, *Gric*, 1930. november 8.). A diktatúra pártosságát árulta el az is, hogy Nedeljkovic Milorád, majd Gjorgjevic Vladimir, egy Belgrádban felállítandó kereskedelmi főiskola érdekében agitáltak. Kiderült, hogy Nedeljkovic, mint a Postatakarék igazgatója, a Zágrábban tíz év óta működő gazdasági és kereskedelmi főiskola végzett hallgatóit nem alkalmazta (1930. november 29, 1931. január 30.).

December 8-án – tízéves évfordulóján a konstituante-választások után megtartott híres zágrábi parasztyűlésnek – Kovacevic és barátai nagy királyim népgyűlést tartottak Zágrábban. Kovacevic állítása szerint 150.000 paraszt vett részt a népgyűlésen. Más információk szerint 80.000 részvevő volt, de ezek jelentékeny része szerb és szlovén. Államköltségen szállították a parasztokat a horvát fővárosba. Sokan felhasználták az alkalmat az ingyen utazásra és ellátásra. A Jellachich-téri nagygyűlésen 25.000 embernél több nem volt és ezek is közönyösen viselkedtek. A gyűlés szónokai szidták Maceket, az emigránsokat és dicsőítették a királyt és a diktatúrát. Kovacevic azután megeskette a parasztokat, hogy hűek maradnak a királyhoz és Jugoszláviához. Mindezért megkapta a Karagyorgye-csillag negyedik osztályát (1930. december 10, 13, *Gric*, 1930. december 10). Maga a nagy reklámmal összekolompolt „marcia su Zagabria” emlékezete pár nap múlva a feledés homályában nyomtalanul eltűnt.

A horvát ellenállás további mozzanatai: Pernar elítélése négy hétre a rendőrség megsértése miatt (*Gric*, 1930. december 20, 30.), Valjavec volt Radic-párti képviselő és családja véresre verése, bebörtönözése és az ilymódon megtört embernek a diktatúra szolgálatába való kényszerítése (1930. december 30, *Croatia*, 1931. január 1, *Buducnost*, 1931. január 1.), újabb detonációs tüntetések Zágrábban és a vidéken (1931. január 5, *Gric*, 1931. január 17.), újabb képviselőtestületi tagok elmozdítása Zágrábban (1931. január 3.). stb.

Mindez megérlelte Belgrádban azt az elhatározást, hogy a szávai banátus vezetőit kicseréljék. Először a segédbánt, Stojanovic Savát, nyugdíjazták, aztán Silovic bánt (1931. január 3, 11.). Bánná dr.

Petrovic Ivót. segédbánná a szerb dr. Hadzi Stevant nevezték ki. Petrovic Dalmáciában mint főispán és segédbán Radics híveinek üldözésével tüntette ki magát. Mikor Radics kormányra jutott, mindent elkövetett Petrovic eltávolítására, de nem tudott célt érni. Silovic, az elöregedett professzor, helyére ezt az erőskezű embert állította Belgrád. hogy a szeptematizmus főfészkeében rendet csináljon.

5. A horvát ellenállás kiágazásai a bunyevác és a muzulmán mozgalmak, valamint a horvátországi szerbek állásfoglalása. A bunyevácok vezérét, Rajic Biasko, szabadkai plébánost, és hat társát elmozdították a városi képviselőtestületből diktatúraellenes véleménynyilvánításai miatt (1930. augusztus 24.). Dr. Ivkovic-Ivandekic, a bunyevácok egyik vezető embere hajlandónak nyilatkozott a bunyevácokat a január u-i alapon megszervezni, ha a szervezkedésnek horvát jellege lehet. Erre Belgrád Bosnjak Iván zombori banátusi tanácsost bízta meg tiszta bunyevác alapon való szervezkedéssel (1930. október 9.). A bunyevácok zágrábi orientációját Belgrád minden áron meg akarja akadályozni.

A bosnyák muzulmánok és a diktatúra a muzulmán egyház egyesítése kérdésében ütköztek össze. Egyébként a muzulmánok túrték az önkényeskedést, de csendesen bojkottálták a diktatúrát és a diktatúra szolgálatába állott gajretistákat. A diktatúra érezve gyökértelenségét, megnyerte Baljic Salih volt képviselőt, aki aztán hitsorsosa! között nagy agitációt fejtett ki. Baljic gyűlésein ostorozta a Dél-szláv Muzulmán Organizáció – ennek Baljic is tagja volt – tétlen magatartását a diktatúrával szemben, és mindenképpen szerette volna, ha a muzulmánok tömegesen a diktatúra mellé állnak. Baljic 1930 őszén élénken szónokolgatott (1930. október 31, november 26, 30, december 3), de semmi visszhangra nem találva, hamarosan elhallgatott.

6. Belgrád szempontjából a legaggasztóbb tünetek egyike Pribicevic és a horvátországi szerbek magatartása. Pribicevic a diktatúrával szemben a teljes visszautasítás álláspontjára helyezkedett. Belgrádot és módszereit jobban ismerte, mint bárki Horvátországban, a védekezés és a küzdelem módjaival is ő volt a legjobban tisztában. Gyűlölni jobban tud, mint a legszeptematistább horvát, és cselekedeteiben az erkölcsi aggályok kevésbé korlátozzák, mint a horvát ellenállás vezéreit. Kovacevic zágrábi nagygyűlésén Pribicevicet az állam rossz szellemének nevezte (1930. december 10.). Ez az elnevezés a diktatúra szempontjából valóban találó. Belgrádi internálása idején ismételtelen felszólították, hogy tegyen hűségnyilatkozatot és szabadon bocsátják. Pribicevic kosarat adott (*Gric*, 1930. június 13.). Mikor Pribicevic hajdani híve, Demetrovic, a kormány tagjává lett, ő tett újabb kísérletet Pribicevic megnyerésére, de ez kiutasította a minisztert a szobájából (*Gric*, 1930. október 3.). Nemsokára ezután letartóztatták Pribicevic fiát, Stojánt, mert röpiratot írt arról, miként bán-

nak apjával. Wilder Veceslav, volt belgrádi államtitkár, Pribicevic egyik híve, szintén bele volt keverve a fiatal Pribicevic ügyébe. Ezért 14 napi fogságra és Bijelopoljéba való internálásra ítélték (*Buducnost*, 1930. november 6, december 6.). A diktatúra az állásfoglalást Pribicevic mellett lehetetlenné tette, de minden jel arra vall, hogy a horvátországi szerbek túlnyomó része együttérez vezérével.

7. Az elégedetlenség jelei Szerbiában és az ország többi területén lakó szerbek körében is szaporodtak. A trónörökös hetedik születése napján, 1930. szeptember 6-án, fényes ünnepélyek keretében a király az eddigi szerb ezredzászlókat bevonta és mint ereklyéket az oplenaci Karagyorgyevics-sírboltba helyezte el. A régi zászlók helyett új dél-szláv zászlókat adott az ezredeknek. Feltűnő volt, hogy nemcsak a szerb politikusok tartották magukat távol ez ünnepről, hanem Belgrád egész lakossága is, néhány száz fővárosi szájtátót kivéve (1930. szeptember 6, 10. *Politika*, 1930. szeptember 11.). A diktatúra e zászlócserével, melyen jelen volt az egész diplomáciai kar, kifelé doku- * mentálni akarta a szerb hegemoniával való szakítást, de a szerb néplelek ezt a nemzeti múlt dicsőségébe való belegázolásnak érezte, melyet csak fogsíkkorgatva tudott elviselni.

Nagyon érdekesekek voltak azok a belső harcok is, melyek a legrégibb szerb tudományos társulatban, az újvidéki *Matica Srpskában* játszódtak le. A diktatúra egyik főexponense, Nikic Fedor, szabadkai jogtanár, akarta magához ragadni a Matica vezetését. De a régi vezetőséggel szemben csúfosan megbukott (1929. október 29, 1930. október 4.). Természetesen ezzel a Matica csak a diktatúra ellen tüntetett és nem a szerb egység ellen.

Nemcsak a horvátok, hanem a szerbek egy része ellen is irányult Maksimovic közoktatásügyi miniszter egy rendelete, mely külön miniszteri engedélytől tette függővé a közép- és főiskolai tanulók külföldi iskoláztatását (1930. október 21.). A kínai fal épül Jugoszlávia körül. Ellenőrizhetetlen hírek kerültek forgalomba a tisztikar egy részének forrongásáról. Állítólag „Szabadságért és jogért” néven titkos egyesület alakult a diktatúra ellen. Karácsony táján 17 összekülvő tiszt letartóztatásáról volt hír (*Gric*, 1930. október 20, december 28.). A folytonos nyugdíjazások, mégpedig az alsóbrangú tisztek körében is, annyit mindenesetre elárulnak, hogy a tisztek közt még mindig sok a Fehér Kéz szempontjából megbízhatatlan elem. Nagy megbotránkozást okozott, hogy a takarékoság jelszavával jött diktatúra egy év alatt 13,893 fővel szaporította a tisztviselők számát. A szaporodásból 2547 esik a hadseregbe, 2488 a rendőrségre (1930. október 23.).

1930 novemberében két esemény adott alkalmat arra, hogy a „volt” politikusok a diktatúra ellen tüntessenek. A Franciaország iránt való háladatosság szobrát francia kiküldöttek jelenlétében nagy fénnel leplezték le a szerb fővárosban. Azok a szerb politikusok, akik

szeptember 6-án nem voltak láthatók, most tömegesen vonultak fei (1930. november 12.). November 27-én váratlanul elhunyt Vukicevic Velja. A kormány államköltségen akarta eltemetni, de az özvegy az ajánlatot visszautasította. A temetés teljes csendben, kora reggel ment végbe, a „volt” politikusok impozáns felvonulásával (1930. november 28, 29.). Vukicevic nem tartozott a szerb közélet népszerű alakjai közé. A régi politikusok tömeges megjelenése a temetésén nem annyira neki szólt, mint a diktatúra ellen volt tüntetés.

Az 1931-i udvari bál az elégedetlenség további terjedését mutatja. A volt és aktív diktatúra-minisztereken kívül összesen 11 volt miniszter vett részt a bálon. Egy horvát mellett tíz szerb (1931. január 13.). Kínos esete volt a diktatúrának egy, a rendszer szolgálatába állott hajdani szerb miniszternek, Cvetkovic Dragisának ügye, akiről megállapítást nyert, hogy mint Nis polgármestere 322.000 dinárt sikkasztott (1931. január 17, 27.).

8. Diktatúra-ellenes fordulat következett be a szlovének között is. A klerikális Korosec helyzete a szabaddóműves diktatúrában kezdetől fogva kérdéses volt. A szlovén liberálisok, hajdan Belgrád szövetségesei, az akkor még autonómista Korosec ellen, folyton Korosec megbuktatásában mesterkedtek. Belgrád sokáig ellenállt, mert Korosec mögött áll a szlovénség túlnyomó többsége és mert Korosec reverendája jól festett a katolikusok és a külföld felé. Mikor a diktatúra és a katolicizmus ellentétei kiélesedtek, Korosec ellenségeinek száma a diktatúrában lényegesen szaporodott. Korosec sajtója nemcsak a katolicizmus jogait védte, hanem a szlovén nemzeti különállást is egyre jobban aláhúzta. A szerb kormánysajtó megállapította, hogy ez az állásfoglalás ellentétben áll a január 6-i alappal (1930. február 18, *Slovenec*, 1930. augusztus 24.). A drávai bán szövetségzett Korosec ellenségeivel, megvádolva a minisztert, hogy az államellenesnek tartott kereszties mozgalomnak ő a védelmezője. „Haladó munkások” elnevezés alatt Kramer Albert, volt belgrádi miniszter vezetése alatt a diktatúrahű szlovén liberális elemek szervezetet hoztak létre, mely az egész vonalon élesen támadta Korosecet és lapját, a *Slovenecet*, mely semmiféle felszólításra sem volt hajlandó a július 4-i hirdetmény mellett állást foglalni (1930. augusztus 31, szeptember 26, 27, 28, 30, október 3, *Gric*, 1930. október 22.).

Úgy látszik, a szlovén liberális sajtó jó nyomon járt: a július 4-i hirdetmény érlelte meg Korosecban a lemondás gondolatát. Lemondólevele ugyan egészségi okokra hivatkozik, de azt senki sem vette komolyan. Szeptember 29-én távozott a kormányból és utóda az eddigi drávai bán, dr. Sernec Dusan lett. Ezzel kivált a kormányból az egyetlen pártvezér-miniszter, az egyetlen olyan tagja a kormánynak aki joggal hivatkozhatott arra, hogy mögötte tömegek állanak.

Korosec bukása után sajtójának ellenzéki hangja élesebb lett. A *Slovenec* megtámadta a *Neue Freie Presse* délszláv számát, mert a

szlovéneket jóformán elsikkasztotta (*Gric*, 1930. december 13.). Köz tudomású, hogy e számot a belgrádi sajtóiroda állította össze. A Ser nec miniszteri kinevezése óta üres drávai báni állást csak december 5-én töltötték be dr. Marosic Dragóval. Az új bán a háború alatt orosz fogságba jutva, szerb szolgálatba állott, majd Jugoszlávia meg alakulása után a szlovén földmíves párt tagja lett. Ez a párt résztvett a szlovén liberálisok diktatúrahú mozgalmában. A *Slovenec* fullánko san írta meg, hogy az új bán kinevezése nagy örömet keltelt a – volt földmíves párt körében (1930. december 6.).

9. Meg kell azonban állapítanunk, hogy voltak olyan tünetek is, melyek a diktatúra sikerét mutatták. Ilyen volt elsősorban az, hogy a kormányzás ellenállás nélkül, simán ment végbe. A Zágrábban eme lendő királyi palotára a szávai banátus költségvetése egymillió dinári vett fel (*Budiwnost*, 1930. április 2.), majd Zágráb város 9,200.000 dinárért megvette Pongratz Guidótól a régi zágrábi Draskovich palotát királyi palotának és ajándéku l felajánlotta a királynak, aki azt elfogadta. A palota fenntartását is Zágráb vállalta magára (1930. október 14., 25.). Igaz, hogy ez egy kinevezett testület cselekedete volt. de a dolgot kifelé nem volt nehéz a horvát királyhűség lényeként el könyvelni. Sikerült azt is elérni, hogy a radikális párt elnöke, Stanoje vic Aca, kihallgatáson jelent meg a király előtt, ha nem is engedett a diktatúrával szemben elfoglalt tagadólagos álláspontjából (1930. október 10.). Az eddig soha nem tapasztalt óriási mennyiségben osztogatott rendjelek is megtették a maguk hatását. A király születése napján megint óriási csillaghullás volt, rendjeladományozás és kato nai előléptetés (1930. december 19.). A *Narodna Odbrana* évi köz gyűlése megállapíthatta, hogy az egyesület szervezeteinek száma a diktatúra alatt 153-ról 407-re emelkedett, és hogy a főválasztmány ban 24 szerb mellett már 4 nem-szerb is ül (1930. november 21, *Gric*, 1930. november 30.). A legutóbbi bombamerényletek után, ha kor mánytámogatással is, de sikerült Zágrábban tüntetést rendezni az emigránsok ellen (1931. január 8.). Zagorac Stjepan, ó-katolikus lel kész, hajdan jogpárti képviselő, kezdeményezésére sikerült a horvátok közt egy új királyiul mozgalmat indítani, az ú. n. Délszláv Akciói (1931. január 24.).

10. Ezek a körülmények, továbbá az erélyes Petrovicnak a szá vai banátus élére állítása a diktatúra vezetői közt azt a reményt kel tették, hogy eljött az idő a horvátok behódolására. A diktatúra ki kiáltása óta folyton halogatott zágrábi királylátogatás végrehajtására szánták magukat. Ismét kísérlet történt Macek megnyerésére, mely ugyan nem sikerült (*Buducnost*, 1931. január 2.), de tekintettel arra, hogy az ősszel a kormány megengedte a horvát nemzet vezérének karlsbadi gyógykezelését (1930. október 3, november 4.) s azóta a vezér detektívektől környezetten, látszólag teljes visszavonultságban élt, a kormány azt remélte, hogy a király megjelenése a horvát fő-

városban meghozza a diktatúra győzelmét Macek nélkül, vagy ellérére is.

Január 25-én a királyi pár Zágrábba érkezett. Egy hétig tartó razzia előzte meg a látogatási s egy csomó) „gyanús” embert letartóztattak. A várost rendőrség, csendőrség, katonaság szállta meg és a detektívek légiója lepte el. A bevonulási útvonalon minden háznak külön detektívje volt, és csak személyazonossági igazolvánnyal léphetek a lakók e házakba. Az utcán is mindenkit igazoltattak. A királyi pár zavartalanul megérkezett. A királylátogatás napjai fényes ünnepélyekkel teltek el, és a sajtó láthatólag erőlködött a lakossággal elhitetni, hogy boldog, mert királya a városban tartózkodik. Sem ez a hangulatkeltés, sem az aranymiséjét ünneplő érseknek adott legmagasabb kitüntetést, a Kara Györgye csillagának első osztálya, sem az ukázoknak „Zágráb királyi város”-ból való keltezése és egy horvát autonómiát kilátásba helyező ellenőrizhetetlen hír elterjesztése nem tudták megszüntetni az ünneplések merev, hivatalos jellegét. Mindenütt ugyanazok a hivatalos személyek hemzsegték, ugyanazok a kormányzatsoldban álló szervezettek örvendeztek, míg maga az autochton lakosság mindentől távortartotta magát és a diktatúra kreatúráit jeges kiközösítéssel vette körül. Pár nap múlva ez a dermesztően hideg hangulat ráült az ünneplők kedélyére is. Mikor aztán a *Mhida Jugoslavija* helyiségeiben felrobbant egy bomba, a király abbahagyta a céltalan erőlködést és február 3-án elutazott. A búcsúzásnál a királylátogatást ezeregyéjnek nevező polgármestert a király látható ridegséggel kezelte, és a hű horvátokról, a szabad királyi városról, az állam második központjáról lelkendező Srkuljt azzal torkolta le, hogy minden politika mellőzésével elismerőleg nyilatkozott Zágráb népjóléti intézményeiről! Útközben érte a királyt a hír, hogy Új-Gradiska polgármestere, a Kovacevic-mozgalom egyik vezető embere, Béric András, politikai gyilkosság áldozata lett (1931. január 24, 25, 27, 28, 29, február 1, 3, 4, 6, *Gric*, 1931. január 26, 28.).

A zágrábi királylátogatás teljes kudarccal végződött. Bebizonyosodott, hogy a mozdulatlanságra kárhóztatott Macek hatalmasabb Horvátországban, mint a király.

VII. Ú j a b b f e j i e m é n y e k.

1. Kormány-rekonstrukció. 2. Suhay-gyilkosság. 3. Srskie kormányzati tevékenysége. 4. Újabb királylátogatás Zágrábban. 5. Új kormány-rekonstrukció.

1. A horvátok behódoltatása tehát nem sikerült. Minden jel arra vall, hogy a király hazatérése után a diktatúra válságos napokat élt át. A diktatúrának azonban volt egy hatalmas szövetségese: a spanyol válság. Senki sem merte az adott helyzetben vállalni a diktatúra megszüntetését.

Hogy a diktatúra jobb kilátásokkal készüljön fel a további küzdelemre, 1931. február 16-án lényeges változások történtek a kormány

összetételében. Kiváltak a kormányból Trifunovic középítészeti. Franges és Svegel tárcánélküli miniszterek. Franges az agrárreform kérdésében ellenzéki szerepet játszott, ezért vesztette el a földművelési tárcát Radics volt híveinek kormányba lépésekor. Most végleg elejtették. Svegelt, aki hajdan az osztrák diplomáciában szolgált, átvették a délszláv diplomáciába, mert Amerikában a horvát szeparatista-mozgalmak ellensúlyozása céljából szükség volt rá. Trifunovic távozásának oka ismeretlen. Tárcáját Kumanudi vette át, aki mint a külügyminiszter helyettesével megbízott tárcánélküli miniszter, eddig is tagja volt a kormánynak. A legfontosabb változás azonban az volt, hogy egy új miniszteri állást szerveztek „miniszter a miniszterelnökségen” néven. Erre az állásra Srskic eddigi igazságügyminisztert nevezték ki, míg igazságügyminiszterré az eddigi teljesen ismeretlen Ljotic Dimitrije lett. Srskic új tárcájáról a róla szóló törvény azt mondja, hogy a miniszterelnököt helyettesíti mindenben, kivéve a törvények és ukázok kiadását (*Politika*, 1931. február 17.). Srskic volt a diktatúra polgári értelmi szerzője. Hogy most odaállították a miniszterelnök mellé, ezzel fokozott mértékben rá akarták hárítani a felelőséget a diktatúra kormányzatáért, egyszermind azt is lehetővé tenni számára, hogy a politika irányításában az eddiginél jelentékenyebb szerepe legyen. Srskic tehát kifelé is vállalta a felelőséget a diktatúra megmaradásáért, és a kormány jövő politikáját túlnyomó részben ő kívánta megszabni.

2. Srskic a királylátogatás napjait Zágrábban töltötte. Közvetlen tapasztalatból ismerte az ottani hangulatot. Terrorisztikus fellépéssel próbálta megfélemlíteni a horvát szeparatizmust. Mielőtt a király Zágrábba érkezett, állítólag 80 előkelő horvát férfiú kapott valami szervezettől fenyegető levelet, melyben az esetre, ha a királylátogatás idején bármilyen tüntetés vagy merénylet történnék, az illetőt és családját személyük szerint teszik felelőssé.²⁹ Amint tudjuk, a fenyegetések ellenére a *Mlada Jugoslavija* helyiségeiben robbanás történi és Bericet meggyilkolták. A Beric-gyilkosság kapcsán letartóztatott egyének állítólagos vallomásai szerint a gyilkosságnak, valamint valamennyi merényletnek értelmi szerzője Percec Gusztáv emigráns, akinek tevékenységét a magyar hatóságok tették lehetővé (1931. február 6, 7, 13, 17, 18, *Gric*, 1931. február 7, 16, *Politika*, 1931. február 17. *Nouosti*, 1931. február 20. stb.). Srskic szabad kezet adott a terroristáknak, hogy bosszút álljanak.

Ez nem is váratott sokáig magára. Suflay Milán, volt zágrábi és kinevezett budapesti egyetemi tanár,³⁰ mikor február 18-án este egy látogatásból hazafelé tartott, orgyilkos merénylet áldozatává lett.

²⁹ A fenyegetőlevelek szöveget I. Percec id. művében 46-47. 1.

³⁰ Zágrábban 1908-18 között működött, A Nemzeti Tanács nyugdíjazta. A pesti egyetemre 1928-ban nevezték ki, de állását nem foglalhatta el, mert a délszláv kormány nem adott neki útlevelet.

A gyilkos egy kapumélyedésben várta a professzort, s mikor a ház előtt elhaladt, onnan kilépett s hátulról egy vasdoronggal egyetlen csapással betörte koponyáját. Sufflay eszméletét veszítve összeesett az utcán, a gyilkos elmenekült és az utcai járókelők találták meg az áldozatot. Kórházba vitték, ahol 25 óra múlva anélkül, hogy eszméletét egy percre is visszanyerte volna, meghalt. Temetése február 22-én ment végbe,³¹ mégpedig a szakadó eső és a temetés időpontjának a rendőrség részéről történt önkényes megállapítása ellenére is óriási tömeg jelenlétében (1931. február 21., 24., 27., *Gric*, 1931. február 20.),

Sufflay is azok közül való volt, akik január 24-én fenyegető levelet kaptak. Hogy a levelet kézhez vette-e, nem tudni, de bizonyos az, hogy január elején az albán kormány meghívására Tiránba utazott s Cattarón és Raguzán át csak pár nappal az ellene elkövetett merénylet előtt érkezett haza, tehát a királylátogatás egész ideje alatt távol volt. A február 11-e és 12-e közötti éjszakán Belimarkovic tábornok, zágrábi térparancsnok lakásán a *Mlada Jugoslavija* néhány vezető tagja, köztük Brkic Ivan elnök, aki résztvett a király zágrábi 200 terítékes lakomáján is, ülést tartott s ezen az ülésen ítélték halálra Sufflayt, aki akkor még Zágrábban sem volt. Az ítélet végrehajtásával Jukic Nikolát bízták meg, aki eleget is tett feladatának. Mindezt Cihlar Slavko emigráns a *Berliner Tagblatt* február 26-i számában részletesen megírta. Belgrád sem meg nem cáfolta Cihlar állításait, sem vizsgálatot nem rendelt el a nevezettek ellen. Azt sem cáfolták meg, hogy a detektívet, aki a diktatúra kikiáltása óta Sufflay minden lépését követte, a professor hazaérkezése után a rendőrség bevonta és többoldali érdeklődésre sem volt hajlandó Sufflay mellé beosztani. Belimarkovic tábornokot (1931. május 10.) nemsokára Eszékre helyezték át.³²

Hogy miért gyilkolták meg Sufflayt? A Beric-gyilkosságra válaszul példát akartak statuálni. Sufflay egyike volt Belgrád szempontjából a legkellemetlenebb horvátoknak. Magyar- és olaszbarát, hajthatatlan horvát, aki minden politikusnál és tudósnál hatásosabban tudta nemzetével megértetni a horvát kultúra nyugati jellegét és hangsúlyozni a szerb és horvát kultúra összeférhetetlenségét. Az a kis könyv, melyet Radics halála után kiadott, a nemzeti ellenállás katekizmusa lett.³³ Sufflaynak sokirányú külföldi tudományos és politikai összeköttetései voltak, és a diktatúra okkal és ok nélkül őt gyanította egy sereg horvátbarát külföldi állásfoglalás hátterében. Tiranai útját egy éven

³¹ A Sufflay temetésén résztvett fő- és középiskolai tanulókat intézeteikből a kormány kizárta (*Gric*, 1931. márc. 18).

³² A merényletre vonatkozó anyag részletes összeállítását l. Peréec: *Durch Lug und Trug* 48-53. l., továbbá *Gric*, 1931. márc. 7., *Croatia*, 1931. máj. 1.

³³ Sufflay Milan: *Hrvatska u svijetlu svjetske i politike*. Zagreb, 1928, 62 l. 8°. (L. Budapesti Szemle, 210. k. 314-317. l.)

át megakadályozta Belgrád, mert nem tudta elhinni, hogy csak arról van szó, hogy Sufflaynak a háború előtt megkezdett albán okmánytárát az albán kormány ki akarja adni. Most, hogy a tiranai út megtörtént, azt hitték, ez valami új politikai akció kezdete. Sufflayt gyermekkori barátság tűzte Macekhez. Belgrád Macek törhetetlenségében Sufflay befolyását vélte fölfedezni. Mindeneseire óriási előny volt a horvát ellenállásra nézve, hogy a nemzet vezérének a leghatalmasabb horvát agy rendelkezésére állott. Sufflay volt a horvát tudománynak egyetlen világmárkája. Az ő megsemmisítésével a horvát tudomány belgrádi rabságba való kényszerítésének esélyei is megnövekedtek.

Ezek a megfontolások lehettek azok, amelyek a legnagyobb horvát tudós életét barbár módon kiszolgáltatták a *Mlada Jugoslavia* terroristáinak. Belgrád azonban rossz pszichológiával dolgozott. A gyalázatos gyilkosság világszerte Belgrád ellen hangolta a műveli emberiséget. A horvát nemzeti gondolat Bayard lovagja vértanúhalálával megszentelte azokat az eszményeket, melyekért egész életében harcolt. Sufflay a horvát történelem legideálisabb alakjaként lépett át a halhatatlanságba.

3. Az újjáalakított Zivkovic-kormánynak Srskic-bélyegét viselő korszaka ezzel a gyilkossággal kezdette meg kormányzatát. A következő lépés ennél ügyesebb volt. Srskicnek sikerült Korosecet Belgrádhoz fűznie s ily módon ellenzékiességét letompítania. A belgrádi egyetem gazdasági kara Korosecet a zadugarstvo (házközösség) tanárául hívta meg és Korosec a meghívást elfogadta (1931. február 7, március 3.). A zágrábi királylátogatás alkalmával érdemeket szerzett urakat a király nagyszámmal különféle kitüntetésekkel jutalmazta (1931. március 8.). A délszláv egyetemek ifjúságát, az ú. n. Délszláv Akadémiai Klubban egyesítette, melynek védnökségét a király vállalta. A klub székhelye Belgrád lett, de megalakulása a szeparatista Zágrábban történt (1931. március 24.). Az új tisztviselő törvény nagymértékben növelte a kormány mindenhatóságát (1931. április 3.).

Persze, ezek a kormányzikerek nem fedezték a horvát közhangulatot. Megint bombák robbantak nemcsak Zágrábban, hanem Belgrádban és Nisben is (1931. március 18, április 17, 19.). A kormány azonban el volt szánva az ellenállás letörésére. Jeftic Bosko udvari miniszter egy magántársaságban úgy nyilatkozott, hogy ki kell irtani az egész horvát értelmiséget, mert ez a király győzelmének akadályozója (*Gric*, 1931. április 2.). Kovacevic sietett segédkezni, azt írva, hogy a horvát intelligencia izgat a nép között (1931. április 25.). A szabadkőműves szervezkedés az egész országban új erőre kapott és a páholyok mindenütt a diktatúra diadaláért harcoltak (1931. április 4, *Slovenec*, 1931. április 1, 9.). A *Mlada Jugoslavija* tevékenysége intenzívebbé lett. Saját lapot indíthattak és ebben véres leszámolással fenyegettek mindenkit, aki a diktatúráról kedvezőtlen bírálatot mond,

vagy bukásáról híreket terjeszt (1931. április 8, 15.). De komolyabb eszközökkel is folytatták a horvát nemzet gyöngítését. Megszűntek a Horvát Tanító Egyletet. Az erőszaknak engedni kellett, de a megszűnő egyesület utolsó tette tiltakozás volt a diktatúra ellen. Semmiféle hatósági nyomásra nem léptek be az állami tanítóegyletbe, az UJU-ba, hanem kimondták az egylet feloszlását és vagyonukat a zágrábi Tudományos Akadémiára hagyták. Az UJU ebben nem nyugodott meg, hanem a vagyont magának követeli. Az UJU ezután, mint egyetlen tanítóegylet, Belgrádban megalakította végrehajtó-bizottságát, mely tíz belgrádi tanítóból áll. Minden banátusi székhelyen az UJU egy al csoportja alakult meg (1931. május 27, 28, 29.). Ezzel egyik legjelentékenyebb horvát társadalmi szervezet szűnt meg. Hasonlóképpen feloszlott a Horvát Tanáregylet is (1930. június 27.).

Merültek fel olyan jelenségek is, melyek a horvát ellenállás gyöngülésére vallanak. Kőrös város a Radic-parkot a királyról nevezte el és a parlamenti merénylet áldozatairól elnevezett utcák nevét is megváltoztatta (1931. február 6.). Példáját több vidéki város követte. Az utóbbi évek bombarobbanásainak tetteseit sikerült összefogni, vagy emigrációba kergetni. Hosszas halogatás után egy részük ellen Belgrádban, más részük ellen Zágrábban lefolytatták a pereket, melyek ugyan nem nélkülöztek drámai fordulatokat, de természetesen kemény ítélettel végződtek (1931. április 30, május 5, 6, 7, 8, 10, 12, 24, 31, június 14, 18, 19, 28, július 1, *Gric*, 1931. június 29.). A pörök arra igen alkalmasak voltak, hogy a horvát ügyet otthon és a külföldön kompromittálják, úgy állítva be a dolgot, mintha az egész horvát küzdelem nem volna más, mint Percec emigráns és néhány terrorista egyéni bombaakció ja.

A hűségnyilatkozatok folytak tovább a kisebbségeknél is. Szántó Gábor egyre-másra tartja a vajdasági magyarok királyhű népgyűléseit, melyekkel egyszersmind magát nyilvánítja a magyarság vezérének. A délszláv sajtó célzatosan összetéveszti őt dr. Sántha Gáborral a volt Magyar Párt elnökével (1931. március 31, április 18, 21, május 27, július 1, *Vreme*, 1931. június 29.). A *Kulturbund* működését hosszú ígéretés ulán végre megengedte a kormány és a Kulturbund vidéki szervezeteinek kiépítése igazi német szívóssággal azonnal meg is indult (1931. június 2, 11.). A kisebbségi mozgalmakkal kapcsolatban a szabadkai szerb jogi fakultás elhatározta egy kisebbségi intézet felállítását (1931. június 3.).

4. Ezek a kormányzati sikerek, továbbá egy francia kölcsön folyósítása megérlelték a kormányban az elhatározást, hogy Horvát ország behódoltatására újabb kísérletet tesznek.

Pribicevic új ajánlatokat kapott, s mert visszautasította ezeket, a kormány elrendelte Brusba való visszaszállítását. Pribicevic éhségsztrájkba lépett, mire a cseh sajtó élesen megtámadta a diktatúrát.

A kormány kénytelen volt rendeletének végrehajtását felfüggeszteni (*Gric*, 1931. június 12, 25, július 1.).

A királyi pár május 31-én váratlanul Zágrábba érkezett és június 14-ig a horvát fővárosban tartózkodott. Fényes ünnepélyek hosszú sorozata volt a zágrábi időzés. A király a közeli városokba és falvakba naponta autókirándulásokat tett és a hivatalos körök mindenült nagy lelkesedéssel fogadták. A király a berendelt paraszttal ügyes-bajos dolgaikról hosszasan elbeszélgetett. Egy detonáción és egy állítólag a királyi autó előtt az országúton kifeszített drótmerényleten kívül a látogatás zökkenők nélkül bonyolódott le, de a nemzeti mozgalom vezetői az ünnepélyeket bojkottálták, a lakosság meg a király jelenlétét fagyos közönnyel fogadta. (1931. június 2, 3, 4, 6, 7, 12, 13, *Gric*, 1931. június 12, 16.). A király Zágrábból veldezi nyaralásra távozott. Veldezből ellátogatott Likába, egészen az előbbi látogatások stílusában (1931. június 19, 20, *Gric*, 1931. július 1.).

5. A február 16-i kormány-újjáalakítás óta két haláleset okozt* változást a kormány összetételében. A gutaütésben súlyosan megbetegedett belügyminiszter nyugdíjba ment³⁴ és helyébe 1931. április 6-án Stojanovic Dragomir tábornok lépett. 1931. május 18-án egy bécsi szanatóriumban elhunyt Drinkovic tárcanélküli miniszter, akit nagy pompával Zágrábban helyeztek örök nyugalomra.

Június 19-én alapos kormányátalakítással lepte meg a diktatúra a világot. Demetrovic kereskedelmi miniszter kilépett a kormányból. Tárcáját Kumanudi eddigi középítészeti miniszter vette át. Középítészeti miniszterré Serneck eddigi erdészeti miniszter lett. Ez utóbbi tárcát Sibenik eddigi földművelésügyi miniszter kapta meg, a földművelésügyi tárcát meg Neudörfer eddigi tárcanélküli miniszter. Svrljuga pénzügyminiszter tárcanélkülivé lett, míg tárcáját Gjurić Györgye londoni követ vette át. Preka szociálpolitikai miniszter tárcáját átadta Kostrencić Marko zágrábi egyetemi tanárnak, maga meg tárcanélküli miniszterként továbbra is a kormány tagja maradt.

A hivatalos és félhivatalos magyarázatok kiemelték az újjáalakítás gazdasági jellegét. Szerintük a tárcacserék a miniszterek megegyezésével mentek végbe. Csak Demetrovic nem volt hajlandó más tárcát vállalni, hanem lemondott és hazautazott Zágrábba. A zágrábi kormánylap, a *Novosti*, beismeri, hogy a kormány tagjai között bizonyos kérdésekben ellentétek merültek fel és ezek kiküszöbölésére hajtották végre az átalakítást. Hozzá kell ehhez még fűznünk, hogy az új kormány megalakulása után Svrljuga hosszabb külföldi pihenőre ment. Magával vitte feleségét is, aki mint a királyné udvarhölgye, két éven át jóformán nem mozdult el úrnője mellől. Mikor Svrljuga Belgrádból elutazott, csak három aktív és egy volt diktatúra-miniszter kísérté ki a pályaudvarra, két horvát (Sibenik. Neudörfer) és két szlo-

³⁵ Meghalt 1931. ápr. 23-án.

vén (Serbec, Korosec), egy szerb sem (1931. június 21, 26.). Mindez a kegyvesztettség kétségtelen jele és Svrljugának a kormányhoz való további tartozását fikcióvá teszi.

Az újjáalakítás okai körülbelül a következők: Srskicék körében a diktatúra horvát exponensei irányában elkedvetlenedés tapasztalható. A horvát nemzet behódoltatása nem akar sikerülni. E miatt Kovacevic parasztlapját visszafejlesztették hetilappá (1931. május 31.). Demetrovic nem tudta Pribicevicet, volt pártvezérét szállítani, Radic volt hívei és a szabadkőművesek is hamarosan kimerítették azt a kis kört, mely révükön a diktatúra számára megnyerhető volt. A diktatúra horvátjai ily módon elértéktelenedvén, az átalakítással elvesztették az egyetlen hatalmi tárcát, mely az övék volt: a pénzügyit. Ez a diktatúráig úgyis mindig a szerb tárcaállományhoz tartozott. Svrljugának csak nagy sikerek reményében adták át, mely sikerek azonban elmaradtak. Gjuric londoni követ régi jelöltje a pénzügyi tárcának. Tőle a kormány a nagyon megromlott angol-szerb kapcsolatok megújítását várta.

És ezek az elértéktelenedett horvát miniszterek folyton követelők! Az agrárreform miatt 1929 nyara óta lappangó válság volt a kormányban, mely előbb Mazuranic, később Franges távozására veze tett. A kormány az agrárreform felszámolására határozta magát, de oly módon, hogy még egy utolsó nagy rohamot engedélyezett a birtokosok ellen. A horvát miniszterek helytelenítették ezt az eljárást, mire az újjáalakítással alaposan megrendszabályozták őket.

A legújabb mozzanatok, melyek azt mutatják, hogy a horvát ellenállás nem törött meg: Várasd képviselőtestülete felének elmozdítása (1931. június 28.), továbbá az a három bombarobbanás, mely a Hranilovic-pör ítéletének kihirdetési napján Belgrádban, Spalatóban és Generalski Stolon hangosan hirdette, hogy a forradalmárok még nem ülnek mind lakat alatt (*Gric*, 1931. július 1.).

VIII. A h o r v á t e m i g r á c i ó .

1. A régi emigráció. 2. Az új emigráció kialakulása. 3. Az emigráció tevékenysége.

1. Alighogy Jugoszlávia megalakult, megindult az első emigráns mozgalom. Néhány horvát katonatiszt és kisebbrangú politikus indította meg a szervezkedést, majd dr. Frank Ivo volt jogpárti képviselő állott az emigráció élére. Ez az első emigráció 1919-1921 között élénk politikai tevékenységet fejtett ki, Radic mozgalmát próbálva külpolitikailag erősíteni. Az akkori világpolitikai helyzetben sikert nem tudtak elérni. Az emigráns-klub feloszlott, egyesek hazatértek, mások (Frank is) mint magánemberek folytatták a munkát, mely a külföld informálásában merült ki.

2. Pár nappal a diktatúra kikiáltása után Bécsbe érkezett dr. Pavelic Antal, a belgrádi skupstina egyetlen jogpárti képviselője, őt egy

másután követte a kisebb politikai súlyú emigránsok bosszú sora-Belgrád egyelőre csak annyit tett, hogy az exponáltabb borvát ellenzéki politikusok útlevelét érvénytelenítette (*Hrvat*, 1929. január 31. *Hrvatsko Pravo*, 1929. február 1.). Pavelic és társai élénk propagandát kezdtek a független Horvátország érdekében. A Macedón Komitéval lépve érintkezésbe meghívásukra 1929. áprilisában Pavelic és Percée Gusztáv Szófiába utazott. Itt a lakosság nagy melegséggel fogadta őket. Pavelic a törvényes eszközökkel folytatandó küzdelemről a Macedón Komitéval közös nyilatkozatot adott ki.³⁵ Pavelic szófiái útjának külpolitikai jelentőséget adott az, hogy e miatt szakadt meg a piróti tárgyalások által megindított bolgár-szerb közeledés. Szófiái útjuk miatt Pavelicet és Percéet a belgrádi államvédelmi bíróság in contumaciam balálra ítélte (1929. április 21., 24., 25., 26., 27., május 4., július 19.).

1939. augusztusában emigráltak Kosutic Ágost volt parasztpárti képviselő és belgrádi miniszter, Radic veje, Krnjevic György, volt parasztpárti képviselő és belgrádi államtitkár, továbbá Cihlar Slavko federalista újságíró (1929. szeptember 2.). Ezzel az emigráció elvesztette eddigi jogpárti jellegét és a külföld előtt nyilvánvalóvá tette, hogy valamennyi horvát párt szakított a Jugoszláviában való megmaradás gondolatával.

3. Az ily módon megerősödött emigráció 1929 szeptemberében két emlékirattal fordult a Népszövetséghez, kérve a horvát nemzet önmegrendelkezésének biztosítását.³⁶ Az emigráció tisztában volt azzal, hogy emlékiratai egyelőre nem érhetnek célt, de azt remélte, hogy velük ráterelik a világ figyelmét a horvát kérdésre. 1929 őszén a Jugoszláviában történt bombamerényletek is növelték a külföld érdeklődését. A diktatúra, mind a Schlegel-gyilkosság, mind e merényletek értelmi szerzőségével az emigrációt, közelebbről Percéet vádolta. A belgrádi sajtó hevesen támadta az emigrációt és való és valótlan híreivel a horvát nemzeti elemek forradalmasításához otthon lényegesen hozzájárult (1929. október 29., 31., november 16., 21., 30.), amire elég későn jöttek rá.

Krnjevic és Kosutic 1930 januárjában új emlékirattal fordultak a Népszövetséghez. A dolog kezdett kényelmetlen lenni. Belgrád különféle ajánlatokkal próbálta leszerelni az emigrációt. Nikic Nikola, volt Radic-párti minisztert, aki Belgrád szolgálatába állott, Párizsba küldték, hogy a magántermészetű okokból régebbi idő óta ott élő dr. Kezman Lajos volt Radic-párti képviselőt hazatérésre és kormányba való belépésre bírja. Nikic küldetése kudarccal végződött (1930. február 2., 25., *Croatia*, 1930. december 1.). Az eredmény az volt, hogy Kezman csatlakozott az emigráns-mozgalomhoz. Ez a kísérlet és az emigráció egyes tagjainak tett ajánlatok kapcsolatban vannak a dik-

³⁵ L. Pavelic id. műve 93-94. 1.

³⁶ L. Pavelic idézett könyvét 95-100. 1.

tat urának azon törekvésével, hogy Macek bebörtönzését a nemzeti ellenállás megbontására használják fel. Jugoszlávia külföldi képviselői tárgyalásokat kezdtek egyes emigránsokkal, meglehetősen engedelmeket helyezve kilátásba. Az emigránsok az ajánlatokat visszautastolták. Neudörfer diktatúra-miniszternek egy provokáló kijelentésére (1930. november 5.), Kosutic hosszabb nyilatkozatot tett e szerb kísérletekről. Innen tudjuk, hogy Zivkovic két kiküldötte, majd Svrjljuga próbálkozott velük (*Gric*, 1930. november 8.).

A horvát emigráció a nemzeti ellenállás külföldi szervének tekinti magát. Az otthoni helyzet szabja meg taktikájukat. Céljuk a független horvát állam megeremtése. Feladatuknak tartják a külföld megfelelő tájékoztatásával előkészíteni a világ közvéleményei Horvátország elszakadására. Államférfiakat, publicistákat, újságírókat iparkodnak felvilágosítani a horvát kérdéssel és megnyerni őket a horvát ügynek. Hogy ez a tevékenység állandó és céltudatos legyen, hírszolgálatot szerveztek és saját közlönyöket adnak ki. 1930 áprilisa óta Bécsben egy könyomatosuk jelenik meg, a *Gric*, mely horvátországi hírek mellett német nyelven adja a délszláv sajtó fontosabb közleményeit. 1930 szeptembere óta Genfben egy angol-francia-horvát nyelvű időközi közlöny jelenik meg, a *Croatia*, Krnjevic szerkesztésében. 1931 júniusában Berlinben *Kroatischer Informations-Dienst* címen Cihlar Slavko szerkesztésében indult meg egy könyomatos Ugyancsak Berlinben jelenik meg a *Budičnost* nevű könyomatos, melyet Pribicevic egy emigrált híve, Gruber Péter szerkeszt. A lap a független horvát államért küzd.

Az emigráció nagy súlyt vet a külföldi horvátok szervezésére is. A Németországban, Belgiumban, Franciaországban élő horvát munkásokat már sikerült a horvát ügy szolgálatába állítani. Ezek a Népszövetséghez benyújtott emlékiratokkal és népgyűlési határozatokkal segítették az emigráció tevékenységét.³⁷ Még fontosabb ennél az amerikai horvátok szervezése. Észak- és Dél-Amerikában közel egy millió horvát él. Ezek a diktatúra sajtójának megállapítása szerint is túlnyomókéig ellenségei Jugoszláviának (1929. február 20., március 10., június 11.). A diktatúra Amerikába következetesen nem szerb követeket küld (Washington: Pitamic Leonid, Buenos-Ayres: Straznicki Milorad, majd S vegei Iván), ily módon remélve megnyerni az ottani horvátokat és eloszlatni az amerikai államok részéről tapasztalható bizalmatlanságot Jugoszlávia iránt. Egyelőre egyik irányban sem tudnak lényeges eredményt felmutatni. Az amerikai horvátoknak saját lapjaik vannak, sőt egy angol és egy spanyol nyelvű, kizárólag Horvátországgal foglalkozó folyóiratuk is van az Egyesült-Államok és Argentina közvéleményének tájékoztatására. Mindezek a szabad Horvátország gondolatát propagálják. Az emigránsok azonnal összekötte-

³⁷ L. Pavelic id. művel, 116-125. 1.

tésbe léptek velük. 1930 nyarán Kosutic Ágost az Egyesült-Államokba utazott, hogy az ottani horvátok szervezését kezébe vegye. Belgrád valahogyan megtudta a dolgot és kivitte Washingtonban, hogy Kosutic partraszállását ne engedélyezzék (1930. augusztus 20.. 28., szeptember 17.). E balsiker óvatosabbá tette az emigrációt. A folyó év elején Kezman Észak-Amerikába, Jelic Branimir, volt horvát ifjúsági vezér, Dél-Amerikába úgy érkeztek meg, hogy a szerbek útjukról csak utólag értesültek. Azóta az amerikai horvátok mozgalma sokat nyert erőben.

A diktatúra idején Jugoszláviában elkövetett különféle merényletek értelmi szerzőségével Belgrád Percec Gusztáv Bécsben tartózkodó emigránst vádolja. Percec és barátai viszont azt állítják, hogy a *Mlada Jugoslavija* el akarja láb alól tenni ezt az emigránst. 1931. március 12-én a bécsi rendőrség letartóztatott három gyanús délszlávot. akik Percec lakása közelében ólálkodtak. A bécsi bíróság azonban felmentette a vád alól a *Mlada Jugoslavija* kiküldötteit.³⁸

IX. A diktatúra vallási politikája.

1. Általános jellemzés. 2. A pravoszlávia. 3. A katolicizmus. 4. Az ó-katolikusok.,
5. A muzulmán egyház. 6. A protestánsok. 7. A zsidók.

1. A bizánci államhagyományok az egyházat az állam szolgájának tartják. Szerbiában az államvallásként szerepelt pravoszláviának mindig ilyen volt a helyzete. A diktatúra az állami hatalmat mindenhatóvá akarta tenni, ennél fogva az egyházak függő helyzetét minden téren fokozni iparkodott. E cél érdekében arra törekedett, hogy az egyes felekezeteket történeti fejlődésükkel ellentétben az ország egész területén egyesítse és központjukat lehetőleg Belgrádba helyezze. A taktika felekezetek szerint változott, a kormány többször kénytelen volt engedni elveiből, de a végcél Belgrádban centralizált kormánytól függő egyházi szervezetek létesítése.

2. Az 1921.-i népszámlálás adatai szerint a lakosság 47%-a, azaz 5.593.000 lélek pravoszláv. Az egyház egységét még 1920-ban megteremtették, mikor helyreállították az ipeki patriarchátust és megszüntették az eddigi külön egyházakat. Az egyesült egyházat a Karlócán és Belgrádban székelő ipeki patriarcha kormányozza. A volt Monarchia pravoszlávjai vegyes érzelmekkel fogadták ez intézkedést. Elveszett a Monarchiában élvezett nagy autonómiájuk, gazdag egyházuk birtokait Belgrád vette kezelésbe és a belgrádi vezetés kevésbé művelt papok uralmát jelentette a műveltebbek felett.

A diktatúra ilyen helyzetet talált. A vallásügyi miniszter horvát lévén, nem igen mert hozzányúlni az ipeki patriarchátushoz. Azt a félénk kísérletét, hogy a Gergely-naptárt elfogadtassa a pravoszlávia-

³⁸ L. erről Percec idézett könyve 62-64. 1., továbbá *Gric* 1931. márc. 18. jún. 3, *Obzor* 1931. jún. 22.

val, a főpapi kar kereken visszautasította (1929. február 23). Mikor híre ment, hogy a minisztérium új törvényt készít a pravoszláv egyházzól, a bosnyák egyház hivatkozva 1894 óta élvezett autonómiájára, tiltakozott az ellen, hogy az egyházi vagyont a főpapi kar a világiak kizárásával kormányozza. A kormánypárti *Politika* azonnal kijelentette, hogy autonómiáról ne is álmodjanak. Az újvidéki *Zastava* az ellen emelt szót, hogy az új részek szerbjeinek meghallgatása nélkül hozzák meg az egyházi törvényt. Bátran odavágta a lap a diktatúrának a szerb közmondást: *Svaka sila za vremena!* minden erőszak ideiglenes! (1929. február 28., március 2., 6., április 13.).

Srskic a vallásügyi minisztérium átvétele után elkészítette az új törvényjavaslatot, melyet, a diktatúránál szokatlan előzékenységgel, mind a törvényhozó tanáccsal, mind a szent szinódussal közölt. A szent szinódus a miniszterelnökhöz intézett beadványában kérte Srskic tervezetének elvetését. Dositej nisi püspök egy nyilatkozata szerint a kormány tervezete nem méltányolja azt a nagy szerepet, melyet a pravoszlávia a felszabadulás és az egyesülés munkájában játszott. A pravoszláv egyházfők kiemelték, hogy egyházuk most is a nemzeti egység legnagyobb biztosítója és alapja a kulturális közösségnek (1929. április 19., május 24., június 6.). Meglehetősen sokáig tartott a vita a kormány és az egyházfők között, míg novemberben a pravoszláv egyházzól szóló új törvény létrejött (1929. november 10.).

A diktatúra a pravoszláviát azonban csak Dimitrije (Demeter) ipeki patriarchának 1930. április 6-án bekövetkezett halála után tudta egészen hatalma alá kényszeríteni. Az elhunyt patriarcha emlékét sértő gyorsasággal a diktatúra április 8-án patriarcha-válasz tótestületet szervezett, melynek az egyház főpapjain kívül, – közöttük Zubkovic György budai vladika (püspök) – tagjai voltak a kormány pravoszláv vallású tagjai és a diktatúrának más exponensei. Ez a választótestület három jelöltet terjeszt a király elé, aki a jelöltek egyikét nevezi ki patriarchává. Április 12-én ült össze a választótestület. A három jelölt közül a király még aznap kinevezte ipeki patriarchává Varnava (Barnabás) eddigi üszkübi metropolitát. Jellemző, hogy a szerb pravoszláv egyház legnagyobb élő főpapja, Velimirovic Nikolaj, – kiváló teológus és filozófus, aki a világháború idején anglikán templomokban tartott prédikációival nagy szolgálatot tett a szerb ügynek, – még a jelöltek közé sem jutott be. Varnavának komolyabb tudományos képzettsége nincs és patriarchává történt választása előtt a bolgárok szerbesítésével tüntette ki magát. Trónfoglaló beszéde unalmas közhelyek sorozata (1930. április 13., 15.).

Varnava patriarcha egyik első cselekedete az volt, hogy a szent szinódussal elhatározta egy pravoszláv metropolita felállítását Zágrábban. A szerb székesegyház részére sietett a város megfelelő helyet kijelölni, ámbár az adott viszonyok közt az érsekség felállítását minden horvát kihívásnak tartja (1930. augusztus 29, november 16.).

A szent szinódus azt is elhatározta, hogy a magyarországi görögkeleti egyházakat megtartja saját juris dictiója alatt. Elhatározta továbbá, hogy az ország valamennyi pravoszláv alapítványát Belgrádban ossz pontosítja (1930. november 16. (*Gric* 1930. november 17.)). Szükségesnek tartották a belgrádi pravoszláv templomok szaporítását is. A páriarcha százötven millió dinár költséggel a szerb fővárosban egy hatalmas Szent Száva-székesegyházat kíván emelni, 14 más templomot, továbbá egy egyetemi rangú teológiai főiskolát, női szerzetesi kolostort stb. (1930. november 26, december 21, 1931. március 28.). Húsvéti üzenetében kifejtette hogy a szerbség még nemzetiségél is a pravoszláviának köszönheti. Egyedül a pravoszlávia járt mindig Krisztus útjain. Nyugaton a kilencedik század óta „Krisztus hazug földi uralmának harcosai” világi uralomra törekcsenek (1931. április 11.).

Ez az élesen katolikus-ellenes nyilatkozat fedi a szerb pravoszláv egyházi körök felfogását. Így a már említett Nikolaj ochridai vladika a belgrádi székesegyházban tartott egy beszédében tiltakozott az ellen, hogy idegen (= katolikus) szentek törjenek be a pravoszláv fővárosba, idegen templom emelkedjék ott, ahol Szent Száva hamvait elégették, hogy arab próféták (= Mohamed) jussanak imaházhoz a szerb Belgrádban (*Politika*, 1930. november 3.).

3. A katolikusok száma 1921-ben 4,749.000 Volt. Görög szertartású 40.000, a többi latin ritusú. A katolikusok a lakosságnak 40%-át teszik. Közülük mintegy 60% horvát, 20% szlovén, a többi magyar, német stb. A görög katolikusok rutének és horvátok. A katolicizmus, ha lélekszámban a pravoszlávia mögött van is, kultúrában messze felülhaladja a szerb egyházat. Ezért is, de különösen azért, hogy a horvát katolicizmus nemzetének megvíthatatlan erődé, Belgrád feneketlenül gyűlöli a katolikus vallást. A parlamentáris kormányok is mindent elkövettek a katolicizmus gyöngítésére (agrárreform) és sok vallástalan rövidlátó horvát segítségükre volt e törekvésükben. Kiírt-hatatlan a pravoszláv egyházban az a remény, hogj előbb-utóbb sikerül a katolicizmust beolvasztani a pravoszláviába, hiszen a szláv istentisztelet a horvátság egy része és a szerb egyház között nyelvi kiegyenlítődést jelent. Állandó jelszó, hogy a pravoszlávia nemzeti szláv egyház, míg a katolicizmus idegen egyház. Persze Belgrádnak óvatossnak kell lennie, mert a katolicizmus olyan világhatalom, mellyel nyíltan szembeszállni nem ajánlatos.

A diktatúra és a katolicizmus első összeütközése a vallásoktatás kérdésében történt. A készülő középiskolai törvény meghagyta ugyan a kötelező vallásoktatást, de a hittanok engedélyezését magának igényelte. A katolikus főpapi kar kísérletet tett, hogy e kérdésben a pravoszláv püspökökkel szövetkezetiien járjanak el, de bár a pravoszlávok a javaslatot magukra nézve is sérelmesnek tartották, a katolikus ajánlatot visszautasították (1929. április 19, május 3.). Mivel olyan hírek terjedtek el, hogy a vallásoktatás kötelező voltát a kormány hajlandó

elejteni, aláírásokat kezdtek gyűjteni a kötelező vallásoktatás mellett. Ezt a zágrábi főispán betiltotta (1929. július 8.).

Nonai Gergely (Grgur ninski) püspök tiszteletére Spalatóban emléket emeltek. Gergely püspök ezer évvel ezelőtt a horvát katolikus egyház nemzeti jellegéért és a szláv istentiszteletért az olasz püspökök ellen bátor küzdelmet folytatott. A szabadkőműves kormányajtó ezt az alkalmat arra használta fel, hogy Gergelyt mint Róma ellenségét és a szláv vallási egység úttörőjét ünnepelje. Bauer Antal, zágrábi érsek, az emlék leleplezésekor tartott beszédében szembefordult ezzel a történethamisítással, megállapítva, hogy Gergely mindig hű fia volt egyházának és hogy a szláv istentisztelet kérdésében a horvát katolikus egyház már elérte mindazt, amit elérni akart (1929. október 1.).

Az állami sokol megteremtése együtt járt a katolikus orlista-szervezetek kényszerű megszűnésével. A szlovén és a horvát papság és a hívők is nagy elkeseredéssel fogadták a diktatúrának e katolikus-ellenes lépését. A bosnyák-horvátok Napredak (Haladás) nevű egyesülete attól tartva, hogy reá is sor kerül, minden vagyonát átadta a sarajevo-i érseknek azzal a kötelezettséggel, hogy a jövedelemből évenként 120 ösztöndíjat ad. Saric az adományt elfogadta és kijelentette, hogy a vagyon kezeléséről bármikor hajlandó elszámolni, „mikor ezt a horvát nemzet kívánja”. Sariccsal hajthatatlan horvát magatartása miatt a korábbi szerb kormányoknak is bajuk volt már, most a kormányajtó kíméletlenül kezdte támadni (1930. január 4, 11.). A zágrábi *Novostiban* vezércikk jelent meg, mely tiltakozott az ellen, hogy katolikus frontot csináljanak Jugoszláviában. Ezzel az állam konszolidálását akarják megakadályozni bizonyos, a Vatikánnal szövetkezett, délszláv-ellenes elemek. A lateráni egyezmény óta szervezkedik ez a katolikus front. A feloszlatott orlisták helyébe keresztes-egyleteket alakítanak államellenes céllal. Jeglic Bonaventura laibachi herceg-püspök köriratban támadta meg az iskolai törvényeket és az állami sokolt, Budanovic Lajos szabadkai püspök meg a magyar *Reggeli Újságot* tette meg hivatalos lapjává. A Vatikán segítségével Bécs, Budapest és Róma akarnak Jugoszláviában parancsolni (1930. január 29.).

Ez a cikk olaj volt a tűzre. Korosec lapja, a *Slovenec*, figyelmeztette a *Novostit*, hogy a katolicizmus ma világszerte hatalmasabb, mint valaha. Az annyira óvatos Bauer Antal, zágrábi érsek, tiltakozott bizonyos „sötét hatalmak” beavatkozása ellen, mire Jeglic táviratilag üdvözölte, Fra Garic Joso banjalukai püspök meg helyeslő nyilatkozattal csatlakozott az érsek nézeteihez, kijelentve, hogy a katolikus egyház megőrzi a horvát egyletek vagyonát (1930. január 29, 30, 31.).

Úgy látszott, hogy egyházpoltikai harc tör ki. A horvát orlisták elnökét, Protulipac Ivo ügyvédet, letartóztatták, mert levelezés útján fenn akarta tartani a régi szervezetet. A *Krizt*, a horvát keresztesek

lapját, elkobozták. Bauer érsek, Aksamovic, diakovári és Bonifacic, spalatói püspök a kormánnyal tárgyaltak, majd február 19-ére Bauer Zágrábba hívta az ország valamennyi katolikus püspökét. A püspöki kar határozatait nem hozták nyilvánosságra (1930. február 1, 14, 15, 19, 23.).

A helyzet e kiélesedését nagy aggodalommal nézték horvát kormánykörökben. Silovic akkori szavai bán, akiről köztudomású, hogy szabadkőműves, a varazsdi ferencrendieknél valóságos vallásos beszédet tartott (1930. február 9.). A színpalak mögött valami tárgyalások folyhattak, mert az összecsapás hirtelen abbanmaradt. A katolikus főpapi kar nagyböjti körlevele megállapítja, hogy a vallásoktatás kizárólag az egyház feladata. Az egyháznak ugyanannyi jogának kell lennie a nevelésben, mint az államnak. A katolikus nevelés jogát ki kell vívni (1930. március 2.). Ez a körlevél elvi engedmények nélkül a tényleges helyzet elismerését jelenti. A kormány viszont nem gördített további akadályokat a keresztes-szervezkedés útjába (1930. március 23.) és a hitoktatás kérdését egy novellával utóbb akként rendezte, hogy a hitoktatás továbbra is az egyháznak joga maradt és csak lelkészek hiányában bízható meg a hitoktatással az egyházak előzetes hozzájárulásával az illető felekezettől való tanító (1930. június 8. július 11).

A keresztes-mozgalom rohamosan terjedt. A legtöbb katolikus püspök külön körlevélben ajánlotta híveinek a mozgalomban való részvételt. Hogy ezt Belgrád csak kénytelenségből tűrte, eléggé elárulják a szerb lapok és a kormányhű horvát parasztlap, a *Seljacki Glas*, megújuló támadásai a keresztesek ellen. A Vatikán június 4-én táviratban tiltotta el a katolikus papságot a Sokolban való részvételtől. Erre az említett lapok azzal vádolták a papságot, hogy a Sokol-törvényt kijátszák, hiszen az egész keresztes-mozgalom nem egyéb, mint az orlizmus új formája. A támadásokra egyes katolikus közlönnyök élesen felelgettek, de a kormány nem avatkozott a dologba (1930. május 6, 21, június 4, 21, 23.).

Jugoszlávia katolikusainak impozáns tüntetése volt az 1930. augusztusában megtartott zágrábi eucharisztikus kongresszus. A kormány kísérletet tett megakadályozására, de látva a főpapság ellenállását, belenyugodott megtartásába (1930. július 3, 10.). A kongresszuson félre nem érthető nyilatkozatok történtek. Bauer zágrábi érsek Pellegrinetti nunciust Horvátország szíve ós a „mi” fővárosunk nevében üdvözölte. Pellegrinetti horvátul válaszolt. Srebrenic, vegliai püspök beszédében azt kérdezte: „Elveszhet-e a horvát nemzet, amíg Isten vele van?” A zágrábi egyetem rektora és a pedagógium igazgatója a katolikus nevelés mellett lelkes beszédeket tartottak. A kongresszuson feltűnően sok szlovén, magyar s német vett részt, akik a kongresszus végén a horvátokkal együtt énekelték a horvát himnuszt. Az amerikai horvátok küldöttsége horvát zászló alatt vonult fel.

A várost azonban egyetlen zászló sem díszítette, mert a horvát zászló kítűzését a diktatúra nem engedte meg. Mindez a zágrábi szabadkőműves kormánylapot, a *Rijecet*, arra indította, hogy bárdolatlanul megtámadja a kongresszust, azt állítva, hogy a pápaság az olasz imperializmus szolgálatában áll (1930. augusztus 12, 17, 19, *Gric*, 1930. augusztus 6.).

A diktatúra új akciót kezdett a katolicizmus ellen. Jeglic Bonaventurát 80 éves kora miatt lemondatta (1930. június 23, augusztus 1.). Koadjutora, Rozman Gergely lett püspökké, aki sokkal kevésbé harcos egyéniség, mint Jeglic Spiletak András diakovári kanonokot püspöke, belgrádi parancsra, állásától elmozdította, mert egy beszédében azt mondta, hogy Strossmayer nem értett a délszláv egység alatt szerb hegemoniát (*Grië*, 1930. augusztus 11.). Több szlovén papot perbe fogtak, mert megvetően nyilatkoztak az államosított Sokolról (1930. augusztus 23.). Persze ez csak fokozta a szlovén katolikus mozgalmat, melyet a bukóban lévő Korosec sajtója teljes erővel támogatott (1930. szeptember 4, 19.). A kormányzsoldon élő horvát „parasztvezér”, Kovacevic, a *Scjacki Glasban* a pravoszlávia és a katolicizmus egyesüléséről dadogott (1930. szeptember 19, október 11, november 4.). Oly téma, melyhez mindig szívesen nyúlnak azok, akik a diktatúra kegyét keresik (1930. január 20. *Gric*, április 28. *Novosti*, 1931. május 23.).

1931 elején a kormány sajtó ismét támadni kezdte a katolicizmust. A zágrábi *Novosti* Budanovic Lajos szabadkai és Fra Garic József banjalukai püspököt támadta meg. Az előbbit azért, mert a bajmóki magyaroknak állítólag megengedte, hogy a templomban a magyar himnuszt énekeljék, az utóbbit azért, mert eltiltotta papjait az állami elemi iskolák felszentelésétől (*Novosti*, 1931. február 6.). A laibachi *Sokolski Glas* meg Srebrenic vegliai püspököt vádolta meg államellenességgel, mert egy papjaihoz intézett körlevelében megállapította, hogy a Sokol megalapítója, a cseh Tyrs, a katolicizmussal ellenkező tanokat hirdetett (1931. március 25.).

Kormánybefolyásra vezetendő vissza Bauer zágrábi érseknek egy erősen impolitikus cselekedete. Elrendelte, hogy Szent József napján minden templomban imádkozzanak az olaszok által elnyomott isztriai délszlávokért. Ezzel mindenesetre túllépte hatáskörét. Belgrád részéről ügyes fogás volt a dolog, hiszen minden lépés, mely az olasz-horvát ellentéteket növeli, csökkenti a horvát elszakadásra irányuló törekvés kilátásait. Bauer rendeletét nagy felháborodással fogadta az olasz közvélemény. Hetekig tartó sajtóháború lett a dologból, a belgrádi olasz követ magyarzatokat is kért, a belgrádi nunciust megjelentéstételre a pápa Rómába rendelte. A sajtóharcban a szerb és a szabadkőműves horvát sajtó Bauer pártjára kelt, a Sokol táviratilag üdvözölte. Ez magábanvéve is elárulja, kiknek tett szolgálatot az érsek rendelete. Saric Iván szarajevói érsek Bauer rendeletét nem

hajtotta végre és az ország katolikusai sok helyen nem tartották meg az imát (1931. február 28, március 3, 15, 22, 24, 26, 27, 28, 31., *Gric*, 1931. április 1.). Az ügynek volt egy kínos utójátéka is. A trieszti püspök jubileumán résztvenni kívánó Jeglic Bonaventúrát az olasz közegek a határról visszaküldték, mire Jeglic valamennyi olasz kitüntetését visszaszármaztatta (1931. április 22, május 5.).

A katolicizmus helyzete a diktatúra alatt súlyosabbá lett. A katolikus főpapi kar egy része nem védekezik teljes erővel a belgrádi támadások ellen. A horvát értelmiség részéről még mindig közöny és lányhaság észlelhető. A diktatúra és a nagyszerb körök a katolicizmus kérdésében nem járnak el egyöntetűen. A belgrádi katolikus érsekség szervezése még a diktatúra ideje előtt a centralizmus érdekeit kívánta szolgálni, az az ellenállás azonban, melyet a szerb főváros a belgrádi katolikus székesegyház felépítése ellen kifejt, az ellenkező áramlatok erejét igazolja (1929. augusztus 25, szeptember 1. október 16, 1931. június 10, *Gric*, 1931. március 4, június 20.).

4. Belgrád különféle szakadárságokkal próbálja megbontani a katolicizmus egységet. E kísérletek közül az ó-katolikus vallás bizonyos sikereket mutat fel. 1924 óta ó-katolikus püspökség van Zágrábban, élén egy züllött életű volt katolikus kanonokkal, Kalogjera Markóval.³⁹ E püspök különféle botrányai ellenére élvezzi Belgrád támogatását, így történhetett meg, hogy 36 ó-katolikus hívő Belgrádban két templomot is kapott, egyet a várostól és egyet a pravoszláv egyháztól, ugyanakkor, mikor a belgrádi katolikus székesegyház felépítését mindenképpen megakadályozzák (1929. augusztus 25.). Az ó-katolikusok és a pravoszlávia benső barátságát jellemzi az ó-katolikus püspöknek az az intézkedése is, hogy az ó-katolikus gyermekek vallásitanítását olyan helyeken, ahol nincs ó-katolikus pap, a pravoszláv lelkész végezze (1930. augusztus 26.).

5. A muzulmánok 1921-ben 1,345.000-en (11%) voltak két egyházra osztva. Bosznia és Hercegovina horvát muzulmánjai (588.000) a sarajevói reis-ül-ulema alá tartoztak, míg a szerb, montenegrói, macedón és novipazari területek albán, török és horvát muzulmánjai a belgrádi főmufti alá. A bosnyák egyház horvát jellege, nagy autonómiája és gazdagsága régóta szálla volt Belgrád szemében. 1929. július folyamán már híre terjedt, hogy a kormány a muzulmán egyház egyesítését tervezi és az egyház székhelyéül Belgrádot akarja megtenni (1929. július 14, 19.). Hogy a reform milyen célokat szolgál, elárulta az, hogy a bosnyák muzulmánok kultúregylete, a *Gajret*, mely már évek óta kormányzsoldon élt, nevébe felvette a szerb jelzöt (Szerb-Muzulmán kultúregylet), ami a kormány állítólagos délszlávságát sajátos színben tünteti fel. Elnökévé Hasanbegovic Avdo travniki fő-

³⁹ Kalogjera egy belgrádi előadása szerint az ó-katolikusok száma 42.000 (1930. nov. 26).

ispán, később drinai segédbán lett. A közgyűlésen éles támadások-hangzottak el a horvát orientációjú muzulmán kultúregylet, a *Narodna Uzdanica* (Nemzeti önbizalom) ellen (1929. július 9.). A belgrádi főmufti, Zekki Mehmed, a két egyház egyesítése mellett foglalt állást, míg a sarajevói reis-ül-ulema mindenféleképpen szerette volna a bosnyák egyház különállását megmenteni (1929. december 1.3.).

A diktatúra a vitákkal nem törődve, elkészítette a muzulmán egyház egyesítéséről szóló törvényét. Az egyház székhelye Belgrád. Élén egy reis-ül-ulema áll. Az eddigi két vakuf-mearif-sabor azonban megmaradt Sarajevóban és Üszkübben, ami eléggé elárulja, milyen erőszakos az egyesítés. A sarajevói reis-ül-ulemát, a belgrádi főmuftit és valamennyi muftit rendelkezési állományba helyezték (!). Az új reist és az új egyház kilenc muftiját a király nevezi ki (1930. február 2.). A király aztán a reformmal szemben ellenzéki szerepet játszott sarajevói reis-ül-ulemát, Causevic Mehmed effendit, nevezte ki az egyesített egyház fejévé. Causevic a muzulmánok érdekében vállalta a megtiszteltetést. Srskc meglegedetten dörzsölte kezét: a bosnyák egyház nem folytathatott ellenállást az új szervezet ellen. A kilenc mufti többé-kevésbé Belgrád embere volt, így a reis-ül-ulema minden lépése ellenőrzés alatt állott.

Causevic kezdettől fogva nagy kétellyel volt eltelve saját működését illetően (1930. március 1.) és párhónapi reménytelen vergődés után nyugdíjazását kérte, amely kérelmet a diktatúra sietett teljesíteni (1930. június 11.). Királyi kinevezéssel egy 28 tagú reis-ül-ulema-választó kúriát létesítettek, túlnyomólag kormánytól függő elemekből. Ez a kúria három jelöltet ajánlott. A jelöltek közül a király Magajlió Hadzi Hafiz Ibrahim effendi addigi banjalukai muftit nevezte ki az egyház *fejévé* (1930. június 12., 17.). Maglajlic régóta Belgrád szolgálatában állott. Belgrádi parancsra próbálta hajdanában a bosnyák muzulmánok pártját felrobbantani, de ez a vállalkozása felsülésel végződött. Azóta elfelejtetten élt Banjalukán, míg a diktatúra most elő nem kaparta. Az elaggott, csekély teológiai műveltségű, gerinctelen főpap kitűnő eszköznek látszott a diktatúra parancsainak végrehajtására.

Az új reis-ül-ulema Belgrádba tette át székhelyét (1930. augusztus 31.). Belement abba, hogy a vakuf-mearif szabórok tagjait az igazságügyminiszter nevezze ki (1930. szeptember 2.). Ezzel a muzulmán egyház sarajevói és üszkübi két legfőbb önkormányzati testülete teljes függésbe került a kormánytól. Azonban még így is a sarajevói vakuf elnökévé nem a kormány jelöltjét, Hasanbegovic Avdot választották meg, hanem Salihagic Suljagát (1930. szeptember 19.). Maglajlicot nagy fénnel iktatták be új méltóságába a belgrádi dzamijában” A király, a kormány, a diplomácia résztvettek az ünnepen. Csak a reis-ül-ulema szűkebb hazája, Bosznia, hiányzott onnan, Boszniát

néhány hivatalos személyen kívül a Gajret tagjai képviselték (1930. november 1.), akiket államköltségen szállítottak Belgrádba.

Sarajevo az új reis-ül-ulema kormányzatára azzal reagált, hogy katolikus és muzulmán horvátok egyre jobban összefogtak, ami sorsfordulatot jelenthet Bosznia történetében. Sarajevo híres mecsete, a Begova dzamija, felépítésének négyszázéves évfordulóján a mecset építőjének, Ghazi Husrev bégnek emlékét kegyelettel ünnepelte meg a katolikus *Napredak*, viszont a muzulmán *Narodna Uzdanica* estélyen Causevic effendi és más muzulmán előkelőségek mellett ott volt Saric Iván érsek is (1931. február 24.).

Az új reis-ül-ulema 15,101.000 dinár évi államsegélyt eszközölt ki a muzulmán egyház részére (1931. március 20.), ami ugyan nem áll arányban az egyház híveinek lélekszámával, de arra elegendő, hogy a reis helyzetét hívei között megerősítse. Így aztán megkezdhette a kellemetlen muteveliják (alapítványi igazgatók) eltávolítását. Rebac Hasszán, aki szerb komitácсібól lett a muzulmán-ügyek referensévé az igazságügyminisztériumban és az új reis-ül-ulema jóvoltából az üszkübi vakuf-mearif elnöke, alapos munkát végzett. Sarajevóban elmozdították Kadic Husejin eddigi vakuf-igazgatót és a minden uralomhoz alkalmazkodni tudó Arnautovic Serifet ültették helyébe (1931. március 24, 26.).

6. A protestánsok száma 1921-ben 230.000 volt. Ezeknek ²/Va luteránus, Vs-a református. A luteránusok nemzetiség szerint tótok és németek, kevés magyarral és horváttal, a reformátusok majdnem mind magyarok. Ennélfogva Belgrád az előbbiekkal szemben sokkal előzékenyebb, mint az utóbbiakkal. 1930. áprilisában jelent meg a diktatúra törvénye a protestáns egyházak szervezetéről (1930. április 19.). Ez a törvény a luteránus egyházat két püspökségre osztotta: egy tótra és egy németre. A tót püspökséget Veres Ádám ó-pazuai lelkészszel, a németet Popp Fülöp zágrábi lelkészszel töltötték be. A törvény megengedi, hogy a két püspökség szövetkezzen a közös vallásos törekvések megvalósítására. Ez eddig nem történt meg. A református egyház az új törvény értelmében egy egyházmegyét alkot. A reformátusok még nem tudtak végleges formában megszervezkedni.

7. A zsidó egyházat a diktatúra a király által országos főrabbiá kinevezett dr. Alkalay Izsák belgrádi rabbi kormányzata alatt egyesítve találta. A zsidóság száma 1921-ben 65.000 volt. Egyetlen egyházzal sem élt a diktatúra olyan zavartalan egyetértésben, mint a zsidóval. Az az előkelő szerep, melyet a zsidóság a gazdasági életben, a sajtóban és a szabadkőművességben otthon és a külföldön játszik, a diktatúrának nagy segítségére van. Mind a miniszterelnök, mind Marinkovic külügyminiszter ismételen melegen emlékeztek meg a délszláv zsidóság hazafiasságáról, a zsidóság viszont folyton tüntet a király, Jugoszlávia és a diktatúra mellett (1929. július 2, 1930. február 26, június 18, december 28, 1931. január 4, február 1, március 24,

május 27.). Különösen érdekes volt a vajdasági zsidók szabadkai nagygyűlése, melyen élesen állástfoglaltak Sándor Pálnak a magyar parlamentben tartott azon beszéde ellen, melyben ez az idegen uralom alá került magyar zsidóság magyar hazafiasságát dicsőítette (1931. március 27.). A folyton a belgrádi kormánykörök kegyeit bajhászó Nedeljkovic Milorad körutazásokat tart az ország zsidó egyházaiban és egyleteiben, agyonmagasztalva a zsidóság erényeit (1930. március 4, 1931. január 21, április 16. stb.).

X. Gazdasági politika.

1. A külföldi kölcsön terve. 2. Szerbia háborús adósságai. 3. Hajsza a kölcsön után. 4. A belföldi kölcsön ötlete. 5. A francia kölcsön. 6. A gazdasági helyzet. 7. Savic tervei. 8. Az agrárreform felszámolása. 9. A Hoover-terv.

1. A diktatúra hatalomrajutásakor Jugoszlávia nyakig ült a gazdasági válságban, mint a környező többi agrárállam is. Gyógyulást csak egy nagy külföldi kölcsöntől lehetett várni. A parlamentáris kormányok évek óta hajszolták ezt a kölcsönt. Tulajdonképpen a diktatúra e hajszának köszönheti létét. A kölcsön előfeltételeként a külföldi bankárok az olasz-délszláv ellentétek csökkentését követelték. A Vukicevic-kormány e miatt terjesztette a parlament elé a nettunói szerződéseket. Ennek következménye lett az obstrukció, a Radic-gyilkosság stb. A diktatúra gazdasági politikájának központi kérdése is a kölcsön megszerzése volt.

Az abszolutizmus növelte a pénzügyi körök bizalmatlanságát Jugoszlávia iránt. Porters Róbert különböző londoni pénzeszoportok megbízásából ugyan rögtön a diktatúra kikiáltása után Belgrádba ment, ott hónapokat töltött, de a „bizalom légkörének megteremtését”, amit egy interview-ban a kölcsön feltételül megjelölt (1929. január 15, 16.), nem sikerült kivárnia. Svrljuga pénzügyi összeköttetései hiábavalóaknak bizonyultak (1929. január 16, 23.). A rendszer állandóságát, a dinár stabilizációját, a háborús adósságok kérdésének rendezését és, a költségvetés leszállítását emlegették a kölcsöntárgyalások megkezdésének előfeltételeiként (1929. január 24, 27, február 4.).

2. Szerbia háborús és háború előtti francia adósságai ügyében erős ellentétek voltak Jugoszlávia és a hitelezők között. Ezek az adósságnak aranyban való kiegyenlítését kívánták, míg Belgrád papírban akart fizetni. A kormány Mazuranicot február elején Párizsba küldte a francia kormánnyal és a hitelezőkkel való tárgyalásra, de az út eredménytelen maradt. Jugoszlávia 44 millió frank kamatot akart fizetni, a hitelezők ellenben 220 milliót követeltek. Hozzávéve az annuitásokat, közel félmilliárdra ment volna az az összeg, melyet Jugoszláviának ilymódon fizetnie kellett volna (1929. február 7, 18, 28.). A vizályt a hágai bíróság elé utalták. Ezzel a kölcsön egyelőre el volt napolva.

A kormány, hogy pénzhez jusson, az adók kiegyenlítésének anynyiszor megígért tervével foglalkozott. Az új részek adóit emelni nem

lehetett, de ha a szerb adókat ezek színvonalára emelik, ennek jelentékeny bevételi többlet lett volna az eredménye. A „volt” politikusok azonban olyan agitációt folytattak Szerbiában a terv ellen (1929. április 14.), hogy Svrljuga alig tudott belőle valamit megvalósítani. Erre a kormány a svéd gyufa-kölcsön még hátralévő két részletét éppen nem előnyös feltételek mellett a londoni Rothschild-házzal leszámította. Ilymódon 730 millió dinárhoz jutott, de ez összeg egy részét lekötötte a dinár árfolyamának biztosítása (1929. május 11.).

Július 12-én a hágai bíróság Jugoszlávia ellen döntött. Az ítélet magában is kellemetlen volt, de még gyűlöletesebbé tette az, hogy a kötvények régóta nem voltak az eredeti tulajdonosok kezében, hanem a belgrádi kormánykörökhöz közelálló spekulánsok vásárolták őket össze (1929. július 14, 20, 24, 30.). Ez ítélet után új tárgyalások indultak meg. Az ősz elején híre járt, hogy a francia-délszláv egyesség szerint Jugoszlávia 37 éven át 60 millió aranymárkát fog a hitelezőknek a német jóvátételből fizetni (1929. szeptember 19, 21.). Ez a hír azonban nem bizonyult igaznak. A megegyezés csak félv év múlva jött létre. E szerint a kötvények tulajdonosai két mód között választhatnak. Vagy egy összegben rögtön megkapják az arany érték 35% -át, vagy a kötvények felét azonnal átveszik, másik felét pedig öt évig érvényes bonokban. Ez esetben az aranyérték 40%-át kapják meg (1930. április 8.).

3. A kölcsön hajszolása a háborús adósságok rendezésének periódusa alatt sem szünetelt. 1929 szeptemberében a londoni Rotschild Belgrádban járt (1929. szeptember 7.). A kormány nem tudott vele megegyezni. Erre a francia és angol tőkének vállalatok formájában való beözönlésével vigasztalta a közvéleményt (1929. november 15.). Az év végén nagy megrökönyödést okozott a miniszterelnöknek az a kijelentése, hogy kölcsönt kínálnak, de olyan nagyszerű a helyzet, hogy nincs rá szükség (1930. december 25.). Ezt a nyilatkozatot bajos volt meg nem érteni, különösen azután, hogy az 1929. október > 3-i törvény hatásaként a pénzügyminiszter már megígérte a nagy külföldi kölcsönt. 1930. elején Bleichröder ment Jugoszláviába. Azt mondta, hogy a német tőke érdeklődik Jugoszlávia iránt, de az ország sokkal jobb feltételeket érhetne el, ha rendelkezéseit pontosan fizetné. Megmondta még Belgrádban, hogy elmegy Zágrádba is, mert ez az ország gazdasági központja... Zágrábban a közlekedésügy rendezését mondta a legsürgősebbnek (1930. január 3, *Morgenblatt*, 1930. január 17.). A dologból semmi sem lett.

1930 őszén másfél milliárdos frankos francia vasútépítési kölcsön híret terjesztették, melynek állítólag igen előnyös feltételei lettek volna (1930. október 14.), majd egy ötvenmillió dolláros amerikai kölcsönét, melynek fejében le kellett volna kötni a bosnyák erdőket (*Gric*, 1930. október 23.).

4. Ezek azonban alaptalan híresztelések voltak. 1931 elején a diktatúra maga is reménytelennek tartotta a külföldi kölcsönügyet. Erre Nedeljko Milorad fölvetette a belföldi kölcsön tervét. Okoskodása az volt, hogy egy nagyobb beruházási kölcsön nélkül az ország nem szabadul ki a gazdasági válságból. Mivel a külföldi kölcsön szerfelett drága, ne hagyja magát Jugoszlávia megzsarolni, hanem a belföldi bankok szindikátusa útján vegyen fel egy belső kölcsönt (1931. március 8.). Topalovic Zivko helyeselte Nedeljko eszméjét és azt állította, hogy a bankoknál két milliárdnál nagyobb összeg hever felhasználatlanul (1931. március 10.). Ezt az állítását ugyan hamarosan megcáfolták (1931. március 14.), de a belső kölcsönről élénk vita indult meg. Kovacevic diktatúrahű buzgalmában már kommunizálni óhajtott a bankokat. Lassankint aztán kiderült, hogy a belső kölcsön kibocsátása alig egyéb pénzügyi illúzió (1931. március 15, 18, 26, 29.). A helyzet már-már kétségbeesítő volt. A dinár megingásáról komoly hírek kerültek forgalomba (1931. április 9.).

5. Az osztrák-német vámuniós terv következtében előállott külpolitikai zavar Jugoszlávia számára meghozta az oly régen óhajtott kölcsönt, mint a francia orientáció árát. Igaz, hogy a kölcsön szerény keretek között mozog, de végre mégis pénzhez jutott Jugoszlávia. Május 8-án írta alá Párizsban Svrljuga pénzügyminiszter az *Union Parisienne*-féle csoporttal megkötött kölcsönt. A kölcsön összege 1025 millió frank (2,300.000 dinár). Kibocsátási árfolyam 875, kamat 7%, időtartama 40 év, de öt év múlva konvertálható. A kölcsön egy része a dinár stabilizálására van lekötve (450 millió frank), a többi beruházásokra használandó fel. A kölcsönből 675 millió frankot adnak a franciák, a hátralékos összeget svájci, cseh, svéd, hollandi és délszláv (50 millió) pénzcsoportok. (Angol és amerikai pénzcsoportok nem!) A kölcsön híre óriási örömet keltett a kormány berkeiben. Vége-hossza nem volt a dolog jelentőségét méltató cikkeknek és nyilatkozatoknak. (1931. május 10, 12, 13, 14, 16, 19, 27, *Gric*, 1931. május 9, 15.).

A horvát emigrációnak jóval a kölcsön megkötése előtt elég pontos értesülései voltak a tárgyalásokról. Krnjevic megismételte a paraszt-demokrata koalíció 1928. augusztus 1-i határozatát, hogy Horvátország semmiféle az ő beleegyezése nélkül kötött délszláv kölcsönért nem szavatol (*Croatia*, 1931. március 1.). A diktatúra külön győzelemként ünnepelte, hogy Franciaország e tiltakozást semmibe sem vette.

A francia sajtó közleményeiből hamarosan kiderült, hogy vannak a kölcsönnek teherterelei is. A Dette Ottomane-ból Jugoszláviának 5.25%-ot magára kell vállalnia. Ez körülbelül 150 millió frank, az elmaradt kamatokkal az összeg kétszerese. A diktatúra ezt ugyan cáfolta, de tárgyalásokat kezdett a Dette Ottomane-nal, mely tárgyalások eddig nem vezettek megegyezéshez (1931. május 30.). A francia

lapok azt is állítják, hogy a háborús adósságok kérdésének új rendezése is küszöbön áll. Erről 1931. június 30-ig minden részletesebb információ hiányzik. Jugoszlávia ezenfelül kötelezte magát, hogy a Nemzeti Bank szervezetét olymódon változtatja meg, hogy ez teljes függésbe kerüljön a kormánytól, ami azt jelenti: a francia pénzügyi köröktől. Az új törvény szerint a Nemzeti Bank kormányzóját és kélalkormányzóját a király nevezi ki. A Nemzeti Bank kiváltságát 1956-ig meghosszabbítják. A bank aranyfedezetét 1090 millió dinárról 1534 millióra emelik. A kölcsönből a kormány 1,400.000 dinárt bocsát a Bank rendelkezésére a kormánynak eddig nyújtott előlegek csökkentésére (1931. június 14, 16, július 1, *Croatia*, 1931. június 1, *Journal des Débats*, 1931. május 11.). Ezek a feltételek bizonyos elkedvetlenedést okoztak a délszláv pénzügyi körökben.

6. Jugoszlávia diktatúrai harmadféléves gazdasági politikájáról nincs sok mondanivalónk. A délszláv költségvetésnek annyiszor ki-, látásba helyezett nagyszabású csökkentése nem következett be. A legutolsó költségvetés is 13.210 millió dinárra rúg (1931. április 1.). Az államadósságok a diktatúra kikiáltásakor már 32 milliárd dinárra rúgtak. A Nemzeti Bank hitelpolitikája az új részek rovására továbbra is Szerbiát favorizálja. E miatt a bank helyettes kormányzója, a horvát gróf Kulmer Miroslav, egy folyóiratban támadta meg a Nemzeti Bankot (1930. június 12.).

A külkereskedelmi mérleg passzív, ha nem is olyan ijesztő mértékben, mint 1928-ban. 1930-ban a kivitel értéke 6780 millió dinár, a bevételé 6960 millió (1931. március 24.). Jugoszlávia legfontosabb kiviteli cikke a fa. Ennek exportja 1930-ban óriási esést mutat. Legújabbban egy román-szerb fakartellel próbálják a kivitelt biztosítani (1931. június 11.). A mezőgazdasági termények árának rohamos hanyatlása igen súlyosan érinti Jugoszláviát. A földművelők hiteligényeinek kielégítésére a diktatúra egy kiváltságos *Agrár Bankot* alapított (1929. június 26.). Ennek működése ellen súlyos kifogások merültek fel még a délszláv cenzúra bilincsei között is (1931. március 26, 27, 28.). 16-18%-os kamatteherrel nem lehet a paraszton segíteni. A mezőgazdasági ipar legjelentékenyebb ága Jugoszláviában a malomipar. Ez a mezőgazdasági termények árának hanyatlása és az exporthiány miatt súlyos válsággal küzd. A kormány legújabbban gabona exportmonopóliummal próbál ez állapotokon segíteni, az exportbúza árát 160 dinárban állapítva meg. A belső forgalom és a tranzitó szabad maradt (1931. július 1.).

7. Mint a szerb észjárásra nézve igen jellemző adalékot megemlítjük az ipar központosításának furcsa gondolatát. Az északi országrészek ipara magasan a balkáni területeké felett áll. Ez régóta nem tetszett Belgrádnak és a parlamentáris kormányok, ahol lehetett, nyomták ezt az „oszttrák” ipart. A kereskedelmi minisztérium egyik

osztályfője, Savic Milivoi, évek óta azt sürgette, hogy az ország külső területein virágzó ipart telepítsék át az Uzice-sarajevói vonalra, az ország szívébe. Ez a hadügyi célokat szolgáló terv a Fehér Kéz részéről nagy megértésre talált. Nedic Milan tábornok a szerb tudományos katonai szaklapban, a *Ratnikban* sürgette Savic gondolatának megvalósítását (1930. március 1, április 18.). Hogy eddig nem hajtották végre Savic eszméjét, annak oka a nehéz pénzügyi helyzetben keresendő.

Van Savicának egy másik ötlete is. A *Trgovinski Glasnikban* kifejtette, hogy a horvát erdőket államosítani kell, aztán kivágni és helyükre megbízható lakosságot telepíteni. Ezzel szerinte csak régi igazságtalanságot tennének jóvá, mert a hajdani nemzetellenes magyar kormányzat a horvátokat és szerbeket kivándorlásra kényszerítelte. hogy idegeneket hozzon az országba (1921. április 14.). Persze a valóságban ez a nemzetmentő gondolat a horvátok ellen irányul. Szerencsére pénz híján ezt sem lehet hamarosan végrehajtani.

8. Ismeretes, hogy az agrárreform felszámolása kérdésében régi ellentétek voltak a szerb és horvát miniszterek között. Ebbe buktak bele Mazuranic és Franges és e miatt tört ki az 1931. június 10-i válság. A szerbek sem zárkózhattak el annak belátása elől, hogy a jogbizonytalanságnak egyszer véget kell vetni, de még egy utolsó fosztogatást akartak maguknak biztosítani a „svábák” rovására.

Kormányválság nélkül sikerült a bosnyák agrárreform felszámolása. Az ú. n. beglukok megváltása címén 170 millió dinár névértékű kötelezvényt kaptak a hajdani tulajdonosok. A kötelezvényeket az Agrár Bank névértékük 75%-áig lombardírozta. Börzei árfolyamuk 1931 június végén 60 körül áll. A kötelezvények 43 év alatt amortizálódnak s addig 6% kamatot hoznak. A kötelezvények kibocsátása ugyan késedelmesen indult meg, de a vagyonuktól 12 esztendő óta megfosztott földbirtokosok végre-valahára mégis valami kártérítéshez jutottak (1930. március 22, június 6, 29.).

Már a kormányválság tünetei között jött létre a délvidéki területek telepítéséről szóló törvény. E szerint Ó-Szerbia (Novi-Pazar, Rigómező, Metóhia) és Macedónia területére nagyszabású telepítési akció indul meg, melynek lebonyolítására Üszköbben egy Főagrárbizottságot alakítottak 12 alája rendelt Agrárbizottsággal. A telepesek ingyen kapnak földet, ingyen szállítják földjükre családjukat és vagyonukat és tízévi adómentességet élveznek (1931. június 14.). A törvény világosan ez albán-bolgár-török lakosságú tartományok szerbesítését célozza. Aki ezt nem értette volna meg, annak Stojadinovic belgrádi alpolgármester megmagyarázta, hogyan szorították ki hajdanában a Sumadijai városokból az „idegen” lakosságot (1931. június 24.). A telepítés, természetesen, súlyosan meg fogja terhelni az állampénztárt, míg gazdasági értéke legalább is kérdéses.

Az agrárreform likvidálásáról szóló törvény már csak egy kormányválság árán volt tető alá hozható. A törvény járasonként különböző terjedelemben határozza meg az agrárreform alá vonható birtokok nagyságát. Zágráb vidékén például 264 katasztrális hold (mivvelés) alatt álló birtok, vagy 595 hold összirtok már agrárreform alá tartozik. Harminc napon belül a földigénylők bejelentik kívánságukat, melyről a hatóság hat hónapon belül dönt. A tulajdonosok kárpótlása 1931. október 1-től 4% kamatot hozó kötelevényekkel történik, melyeket 1933. október 1-től kezdve húsz év alatt kisorsolnak. A megváltás összege a legjobb földeknél a kataszteri tiszta jövedelem százhatvanszorosa. Dalmáciában az olasz alattvalók birtoka csak a tulajdonos beleegyezésével vonható agrárreform alá. A magyar alattvalókra nézve a trianoni béke rendelkezései a mérvadók (1931. június 24.).

A Mazuranic-Franges-válság idején megállapítást nyert, hogy 1929 szeptemberig 564.000 katasztrális hold földet osztottak szét, de még 850 agrárreform alá vonható birtok van Szlovéniában, Horvát-Szlavónországban és a Vajdaságban (1929. szeptember 5, december 24.). Ez a törvény azt jelenti, hogy most e birtokok ellen új roham indul meg és legalább hét hónapon át nagyobb lesz a jogbizonytalanság, mint valaha. A horvát miniszterek a likvidálást nem így képzelték el és megpróbálták az ellenállást. Zivkovic aztán Demet-rovic és Svrlljuga elejtésével és a többi horvát miniszter tárcacseréjével megrendszabályozta az elégedetlenkedőket. Sibeniknek, a volt földmivvelésügyi miniszternek, még külön Canossát kellett járnia. Hosszú nyilatkozatban meg kellett dicsérnie az új törvényt (1931. június 24, 26.).

9. A Hoover-tervre a világ börzéi között egyedül a délszláv börzék reagáltak erős besszei. Egy inkognitóját megőrzött délszláv illetékes megállapította, hogy Jugoszlávia 21 millió dollár évi jóvátételt kap és 4-5 millió dollár annuitást fizet. A Hoover-terv tehát Jugoszláviára nézve évi 900 millió dinár veszteséget jelent. Így érthető, hogy a *Ratna Meta* (Háborús kár) június végén ötven ponttal esett és hogy a többi délszláv állampapír is kisebb-nagyobb esést mutat. A kormánylapok szerint ugyan ez a bessz indokolatlan, de ez olcsó vigasztalásnál alig egyéb. Topalovic Zivko a *Politikában* azt követelte, hogy a jóvátételek megszüntetésének ellenértékül törölni kell minden háborús adósságot (1931. június 28, július 1. *Vreme*, 1931. június 26, *Gric*, 1931. június 27.). Jugoszlávia a Hoover-terv megítélésében szorososan Franciaország után igazodik. 1931. június 30-ig végleges állásfoglalás nem történt.

XI. Külpolitika.

1. A külügyi szolgálat. 2. Külpolitikai helyzet 1929 elején, «i. A franciák és a diktatúra. 4. Görögország. 5. Bulgária. 6. Magyarország. 7. Albánia és Olaszország. 8. A kis-entente. 9. Anglia. 10. Ausztria és Németország. 11. Belgrád és a vámunió.

1. A diktatúra legkevesebb változást a külügyminisztériumban okozott. Sem a külügyminiszter személyében, sem a külpolitika irányításában változás nem volt. A diktatúra ugyan a külügyi szolgálatról új törvényt hozott (1930. március 29.), de ez sem egyéb, mint a tényleges állapot kodifikálása. E törvény szerint a külügyminisztériumban, melyet Belgrádban Sárga Háznak hívnak, a miniszteren kívül két minisztersegéd, öt osztályfő, hat tanácsos, 51 különböző rangú fogalmazókarbeli tisztviselő, 19 gyakornok és megfelelő segédszemélyzet szolgál. Külföldön van 21 követ, 3 állandó delegátus, 1 helyettes delegátus, 12 követségi tanácsos, 17 főkonzul, 12 konzul és 89 kisebb rangú diplomata megfelelő segédszeméllyel.

A diktatúra a diplomáciai kart néhány nem hivatásos követtel egészítette ki. Amerikába horvát és szlovén követeket küldött, Hágába egy zágrábi egyetemi tanárt, Bécsbe egy dalmát, Prágába egy szlovén politikust. Brüsszelbe Pesic Péter tábornokot, a Fehér Kéz által nyugdíjazott vezérkari főnököt küldte, nem azért, hogy a tábornok diplomatatehetségét csillogtathassa, hanem azért, hogy eltávolítsák hazulról. Nem állítjuk, hogy a délszláv diplomácia e felfrissítése javára vált volna a külügyeknek.

2. Jugoszlávia külpolitikai helyzete nem volt kedvező, mikor a Zivkovic-kormány átvette a közhatalmat. A tiranai paktummal (1926. november 27.) megkezdett olasz bekerítő politika határozott sikereket tudott felmutatni. Jugoszlávia rossz viszonyban volt valamennyi szomszédjával Romániát kivéve, bár itt is hiányzott a kölcsönös bizalom. Jugoszlávia teljesen francia és kisantant érdekkörben állott, ami ugyan védelmet jelentett egy olasz támadás ellen és biztosította Magyarország trianoni megnyomorítását, de semmi egyebet. A német közeledés a jövő zenéje volt. Anglia elfordulóban volt Belgrádtól. A Korosec-kormány idején Steed a királyhoz intézett nyílt levélben tört pálcát az addigi szerb politika felett (1928. szeptember 15, 16.). Később Cunnard belgrádi angol követ próbált közvetíteni szerbek és horvátok között. Eredménytelenül.

3. A diktatúra kikiáltását a Quai d'Orsay helytelenítette. A francia hangulattal ismerős Spalajkovic Miroslav párizsi követ – egyébként Srskic sógora – sietett hangsúlyozni, hogy az abszolutizmus csak rövid ideig fog tartani (1929. január 9.). A francia sajtó az első napokban ilyen szellemben írt és látszólag helyeselte a diktatúrát. Sauerwein azonban nem mulasztotta el a federációt ajánlani a királynak (1929. január 12.). Seydoux a vidovdáni alkotmány eltávolításának szükséges voltával magyarázza a diktatúrát, de nem látja a kibontakozás útját. Kívánja a horvátok kielégítését (1929. január 14.).

A *Temps* félhivatalos áradozó elismerésekbe bujtatva kívánja a mérsékelt horvát kívánságok honorálását és hangsúlyozza, hogy a nép bizalma eltűnnék, ha a diktatúra huzamos volna (*Temps*, 1929. január 14.). A király Sauerweinnek adott interview-ja Párizsban rossz benyomást tett. Parlamentarizmust, demokráciát ígér, de nem tudja, mennyi idő múlva. Decentralizációt fog eszközölni, de a lelki és területi egység érintetlenségével (1929. január 18.). Sauerwein nem mulasztja el másnap megállapítani, hogy őt a szélsően centralisztikus tendenciák nagyobb mértékben nyugtalanítják, mint az ú. n. regionalizmusok (*Politika*, 1929. január 24.).

A francia politika megalkudott a diktatúrával. Jugoszláviára, mint balkáni kaszányára szüksége van, tehát nem fordulhatott nyíltan szembe az új uralommal sem. Marinkovic külügyminiszternek és más polgári politikusoknak megújuló kísérletei a diktatúra felszámolására jórészt francia befolyásra vezetendők vissza. A franciák a délszláv külpolitika irányításában az eddiginél nagyobb szerepet igényelnek maguknak. Hogy Belgrádnak ideje és módja legyen súlyos belpolitikai válsága megoldására, Párizs szorgalmazza a szomszédokkal való feszültség enyhítését.

4. A szomszédokhoz való közeledés első lépése a görögökkel való megegyezés volt. A bukaresti békében biztosított szerb zónát Szaloniki-ben Athén hajlandó volt felállítani, de a Szaloniki-Gjevergjei közötti vasútvonalon a görög fennhatóságot meg akarta óvni. A *Temps* február 20-i száma vezércikkben üdvözölte a megegyezést, mely akkor még csak elvben volt meg, világosan elárulva, hogy a szerb-görög közeledést Franciaország balkáni politikája sikerének tekinti. Március 14-én a *Temps* egy új vezércikkben üdvözli a szerződést, mint a Balkán konszolidálásának jelentékeny lépését. E beharangozások után március 17-én az egyezményt a görög kívánságoknak megfelelően valóban alá is írták. Nyomon követte ezt a március 27-én aláírt görög-délszláv barátsági szerződés. Jugoszlávia szerette volna a barátságot elmélyíteni, de Görögország ez elől elzárkózott. Ez különösen Marinkovic athéni látogatásakor volt tapasztalható (1930. december 13, 16.). A görög-olasz közeledés minden jelét nagy idegességgel fogadja Jugoszlávia (*Slovenec*, 1931. június, 20.).

5. Nehezebb dolog volt a szerb-bolgár közeledés. Belgrád 1927 októberében a szerb-bolgár határt a macedónok forradalmi tevékenysége miatt lezárta. A diktatúra ezt 1929 februárjában feloldotta. Mire még ugyané hónapban Piróton összeült a bolgár és a délszláv delegáció a fennforgó ellentétek kiküszöbölésére. Bulgáriában francia diplomáciai nyomás volt érezhető a megegyezés érdekében. Belgrádban francia befolyás mellett cseh lépések is történtek. A csehek tervezett szláv blokkjának a bolgár-szerb ellentétek erős akadályul szolgáltak. Anglia kétellyel fogadta a tárgyalások hírért. A franciák nagy reményeket fűztek a tárgyalásokhoz. A *Temps* február 25-i száma vezér-

cikkben fejtegette nagy jelentőségüket. Egy bolgár-szerb egyezményben a balkáni béke biztosítékát látja és a Jugoszlávia bekerítését célzó külpolitika bukását.

A piróti tárgyalások által kezdeményezett külpolitikai közeledést egyelőre megsemmisítette Pavelic és Percec szófiai látogatása. Újabb határincidensek is elmérgesítették a helyzetet. Júliusban angol-francia lépés történt mind Szófiában, mind Belgrádban a piróti egyezmények ratifikálása érdekében. A szerbek a határincidensek elkerülése céljából egy tíz kilométer széles semleges zóna létesítését kívánták végig a két állam határán, továbbá az ú. n. kettős birtokosok – akiknek földjét az új határok kettévágták – ügyeinek megoldását. Erre Bulgária nem volt hajlandó (1929. június 29, július 11, 17, 26, 29.). A bolgár-szerb viszony további romlását jelentette Belgrád tiltakozó jegyzéke a bolgár háborús bűnösöknek adott kegyelem miatt, amire Szófia, mint Bulgária belügyeibe való beavatkozásra, éles hangon válaszolt (1929. augusztus 1, 4, 29.).

Úgy látszik francia nyomásra, Belgrád kezdeményezte a piróti tárgyalások megújítását (1929. szeptember 8, 23, november 9.). melyek ismét sikerrel kecsegtettek. Ezúttal a caribródi macedón bombák szakították meg a tárgyalásokat (1929. november 23.). Az új esztendőben azonban megújultak. A kettős birtokok kölcsönös kicserélését februárban a két állam elhatározta, bár a szerb sajtó egy része megújította támadásait Bulgária ellen. (1930. január 17, február 5, 8, 15, március 12, 16, április 5, június 14, 27.).

A francia politikával szemben a Narodna Odbrana Bulgária anektálását követeli, mert csak ily módon lesz teljessé a délszláv egység és lesz Jugoszlávia háta biztosítva olasz háború esetére. A Narodna Odbrana időnként ugyan barátságosabb hírokat penget, hol balkáni, hol pánszláv alapon közeledésről beszél, de mindig elárulja, hogy a végcél Bulgária annexiója (1931. február 15, március 5, 15. *Gric*, április 7, 11.). Kovacevic a krskopoljei királyhű horvát népgyűlésen egészen a Narodna Odbrana szája íze szerint üdvözölte Sándor királyt minden délszlávok császáráként (*Gric*. 1930. augusztus 4, 19.).

Malinov kormányrajutása a szerb sajtóban örömet keltett. Azt hiszik, hogy ez a neuilly békében való végleges megnyugvást és Jugoszlávia barátságának keresését jelenti.

6. A szomszédokhoz való közeledés kapcsán kísérlet történt a magyar-szerb viszony rendezésére is. 1929 őszén valóságos közeledési offenzíva indult meg Belgrád részéről a magyar baloldali sajtóban. Az olasz szövetséghez fűzött vérmes remények szétfoslása után Belgrád azt hitte, a magyar közvéleményben megérett a kisantanttal való megegyezés gondolata. Miután a kisantant államok között Jugoszlávia iránt volt a legtöbb rokonszenv Magyarországon, Belgrád próbálkozott meg a közeledéssel (1929. november 24.). Markovic Lázár, volt

miniszter, aki ez időben láthatólag külügyminiszteri becsvágygal volt telve, sietett állást foglalni a közeledés mellett, hangsúlyozva, hogy a magyar intéző körök hiába építenek az olasz-délszláv ellentétre (*Morgenblatt*, 1929. december 25.). 1930 februárjában a délszláv közeledési offenzíva igen erőssé vált. Demetrovic György kereskedelmi miniszter és Marjanovic Milán sajtófőnök „magyarbarát” nyilatkozatokat tettek. Az előbbi csak gazdasági közeledésről beszélt, az utóbbi a kis-antantba hívta Magyarországot, megcsilllogtatva egy későbbi határrevízió lehetőségét is. E nyilatkozatoknak élénk visszhangja volt Pesten. Nem szólva azokról, akik a szerb közeledés jelszavával uralomra véltek juthatni, bizonyos közgazdasági körök csak azt látták, hogy közeledés esetén sok cséplőgépet lehet eladni Jugoszláviában.

A szerb-magyar közeledés gondolatát terjesztő körök figyelme elsiklott a fölött, hogy mikor egyes szerb urak odavoltak a nagy magyarbarátságtól, ugyanakkor a diktatúra egyik exponense, Nikic Fedor szabadkai jogtanár a *Dnevnikben* arról cikkezett, hogy a kis-antant államaiban élő magyarokat be kell olvasztani. Nikic azóta közoktatásügyi államtitkár lett (1930. február 8., 11., 20., 22.). De nem vették észre azt sem, hogy a közeledés egy bajnoka, Radonjic Jovan belgrádi egyetemi tanár, miket írt a belgrádi Wremjében, pedig az újvidéki *Reggeli Újság* sietve lefordította a cikket magyarra (1930. március 2.). „Kizárólag Horthy erélyességének tulajdonítható, hogy a restaurációs kísérlet nem sikerült. . . Horthy nem tudta mentesíteni magát a magyar feudalizmus hatása és befolyása alól és nem tudta Magyarországot demokratikus alapra helyezni. . . 1926. évi mohácsi beszéde megmutatta, hogy a kisantant felé, nevezetesen államunk felé akar közeledni. . . Sajnos, akkor, amikor Horthy a beszédet megtartotta, még nem voltak meg a közeledésnek lélektani előfeltételei. A magyarországi lelkeket elő kell készíteni arra, hogy a multat úgy fogjuk fel, amint az a valóságban volt – ez célzás Radonjic egy tanulmányára, melyben „kimutatta, hogy a Vajdaság mindig szerb föld volt – akkor majd jobban megértik Magyarország háború utáni helyzetét és viszonyát szomszédaihoz . . . A közöttünk és a magyarok között fennállott nehézségek és vitás kérdések immár megszűntek.” Ez elég világos beszéd: a szerb közeledési offenzíva Magyarországnak a kisantantba való beléptetését célozza.

Mikor aztán kiderült, hogy sem a magyar kormány, sem a magyar közvélemény nem kapható ilyen közeledésre, a délszláv sajtóban durva támadások hangzottak el Magyarország ellen (1930. augusztus 27.). 1931 elején a magyar festők belgrádi kiállítása ugyan a kulturális közeledés jegyében zajlott le (1931. január 10.), de ugyanakkor Chéradame André kezdeményezésére országszerte szervezkedett az antireviziós klub, melynek elnöke Mihajlovic Cedomil volt miniszter, alelnöke Kalafatovic Danilo tábornok lett (1931. január 1., 5., február 7.). A Beric-gyilkosság kapcsán az egész délszláv sajtó tény-

ként állította be Magyarország bűnösségét e merényletekben, de ettől függetlenül is megállapították, hogy Magyarország nem akar jó viszonyt Jugoszláviával (1931. március 14.). Mikor a Seletkovic-féle bombapörben az ügyész megvádolta Magyarországot, hogy Percée magyar közegek segítségével csempészte bombáit Jugoszláviába, a magyar külügyminisztérium lépéseket tett Belgrádban, hogy közöljék vele a magyar közegek bűnösségére vonatkozó bizonyítékokat, hogy meg lehessen őket büntetni. Kumanudi, mint a külügyminiszter helyettese, ezt megígérte, de ígéretét nem teljesítette. A délszláv sajtó ellenben heves támadást intézett Magyarország ellen, mely íme, gyilkosokat és bombavetőket bocsát rá szomszédaira (*Politika*, 1931. április 30, *Pravda*, 1931. május 1, *Vreme*, 1931. május 1, *Novosti*, 1931. május 5, *Vreme*, 1931. május 6, június 21.). E komolytalan lárma Magyarország megfélemlítését és kompromittálását célozza.

7. Az albán és az olasz kapcsolatok rosszul állanak. Kevéssel a diktatúra kikiáltása után Markovic Lázár egy olasz-szerb tárgyalásnak utólag megcáfolt híre (1929. január 30, február 6.) olasz-szerb közeledést sürgetett a belgrádi *Politikában* (1929. február 7.). Cikkének nem volt visszhangja. A nagy pénzügyi nehézségek ellenére Jugoszlávia részletekben építi a Belgrád-cattarói vonalat, mely kétségtelenül stratégiai. Az egyetlen nagyobb város, melyet e vonal érint, Kragujevac, a szerb tűzéréség központja. A diktatúra egyik minisztere. Franges, számította ki, hogy a vonal jövedelmezősége 030% lesz. Az építés folytonos haladásáról a napilapok is beszámolnak (1929. április 14, 19, 26, június 27 stb.). Mintegy magyarázatul, a lapok szorgalmasan közlik a különféle olasz nyilatkozatokat, melyek Dalmácia „felszabadítását” sürgetik (pl. 1929. augusztus 6, 10, szeptember 16, 22, november 16, 30, 1930. július 31 stb.). Majd Isztria erőszakos elolaszosítását panaszolja a délszláv sajtó (1930. január 18, 1931. június 13. stb.).

1929 őszén a szerb kormány sajtó ismét megpróbálkozott a délszláv-olasz közeledés eszméjének forgalomba hozatalával. A külügyminisztérium félhivatalosa, a *Pravda*, kifejtette, hogy Szerbia igazi tengeri kikötője Szaloniki, az olaszok és a szerbek között tehát nincsenek komoly ellentétek. A nagyon is átlátszó ajánlat propagálását folytatták a *Politika* és a *Trgovinski Glasnik*, majd a *Cemik* is, a szerb francitireurök közlönye (1929. szeptember 30, október 1, 10.). Ezt a kísérletet hamarosan elnyomta a pólai ítélet, mely délszláv nemzetiségű olasz állampolgárokat, akik fascistaellenes merényleteket követtek el, halálra és súlyos börtönre ítélte. A délszláv sajtó e miatt oly éles hangon támadta Itáliát, hogy a belgrádi olasz követ jegyzékben követelt elégtételt (1929. október 24, 25, 27.). Az ellenzéki szerb földművespárt vezére, Jovanovic Joca, aki negyedszázadot töltött a szerb diplomácia szolgálatában, a *Trgovinski Glasnikban* kifej-

lette, hogy amíg Olaszország a revíziós törekvéseket támogatja, a kis antant iránt ellenséges érzelmeket árul el s az Adria felett uralkodni akar, céltalan minden közeledési kísérlet (1929. december 6.).

Markovic Lázár nem nyugodott meg, hanem a *Pravdában ix/i* magyarázgatta, hogy Európa olasz-délszláv-bolgár megegyezést vár (1929. december 11.). A berlini *Zeitschrift für Politikban* egyenesen Marinkovicot tette felelőssé, hogy az olasz-délszláv megegyezés nem jött létre (*Pester Lloyd*, 1930. április 11.). Nemsokára már francia olasz-délszláv hármass egyezményről cikkezik a párizsi *Esprit Internationalban* (1930. április 23.). Ezek a nyilatkozatok alig minősíthetők egyébnek, mint a külügyminiszeri önjelölt erőlködéseinek. Ezt végül belátta Markovic is és abbahagyta kísérleteit.

Ettől fogva folyik az olasz-szerb sajtótorzszalkodás, hol gyengébben, hol élesebben. A Zogu király ellen elkövetett bécsi merényletért az olasz sajtó Jugoszláviát tette felelőssé (1931. március 4, 17), és sok jel vall arra, hogy délszláv területen albán szervezkedés folyik Zogu király ellen.

8. A kisantanthoz való ragaszkodás alaptétele a belgrádi külpolitikának. Az 1929-i belgrádi konferencia a kisantant eddigi kettős szerződéseit május 21-én egy hármassal cserélte ki. A kisantant gazdasági szövetkezésének Benestől származó koncepciója azonban nem tudott megvalósulni. Magyarország gazdasági körülzárása abban a percben lehetetlenné vált, amikor Ausztria határozott nemet mondott (1929. május 19, 22, 23.). Később Marinkovic Romániának vámuniót, Franges gazdasági uniót ajánlott (1930. július 1, 2, 24, augusztus 1, 3.). A dologból ugyan nem lett semmi, de a tárgyalásokból annyit meg lehetett állapítani, hogy Prága iránt politikai bizalmi érzet Belgrád, de gazdaságit nem, Bukarest iránt gazdaságit, de politikait nem.

9. Az Angliához való viszony folytonosan romlik. A szerb-barái belgrádi követ, Cunnard állását a diktatúra kikiáltása otthon tarthatatlanná tette. Júliusban áthelyezték Stockholmba (1929. július 19.). A szerb lapok ismételtlen bárdolatlan hangon támadtak Angliára. Így a *Trgovinski Glasnik* a szófiai angol követet megleckéztette, meri József Ferenc főherceggel szóba állott (1929. május 23.). Ugyanez a lap és a *Pravda* kifogásolták, hogy a piróti egyezmény ratifikálását Anglia sürgetni merte (1929. augusztus 3.). A *Narodna Odrana* Mac Donaldot megróttá, mert horvát és macedón kérdésről mert beszélni (1929. július 5, 6.), Belgrádra nézve a legkínosabb volt Scotus Viator nyílt szembefordulása a diktatúrával. 1929 júniusában Jugoszláviába érkezett. Kétórás kihallgatáson volt a királynál. A kihallgatás állítólag igen heves lefolyású volt, mert Seton-Watson a horvátok kielégítését ajánlotta. Scotus Viator elutazott Belgrádból anélkül hogy az egyetem díszdoktori oklevelét elfogadta volna. Jött

azután a Narodna Odbrana sarajevói szervezetének kezdeményezésére a sarajevói merénylet helyének egy Princip-emléktáblával való megjelölése (1930. január 23.). Scotus Viator tiltakozott ez ellen és kemény szavakkal róttá meg a diktatúrát.⁴⁰ A válasz a zágrábi kormánypárti hetilap éles támadása volt Scotus Viator ellen. Foglalkozzék az írakkal és Indiával és ne avatkozzék Jugoszlávia ügyeibe (1930. február 4.).

A Jugoszláviaszerte szervezkedő angol-amerikai egyletek részéről kísérletek történtek a közeledésre Anglia felé, de eddig eredménytelenül (1929. október 31, 1930. február 15, 16, 18. stb.). Scotus Viator keservesen csalódva azokban, kik nélküle sohasem tudták volna az angol közvéleményt a délszláv egység számára megnyerni, a legjobb úton van, hogy revízió alá vegye nézeteit azokról, akiket az európai béke és a kis nemzetek boldogulása veszedelmének tartott. A *Magyarországba* írt vezércikke fontos állomás ebben a fejlődésben (*Magyarország*, 1930. július 4., I. még u. o. február 12., július ő.). Később cseh lapokban nyíltan megtámadta a diktatúrát. Szerinte a diktatúra centralizmus sokkal bűnösebb és veszedelmesebb, mint Pasicé volt. Pasic legalább egy nagy politikai pártra támaszkodott, a diktatúra csak a hadseregére és hivatalnoki karra (*Gric*, 1930. október 22.). A délszláv sajtó egy ideig tartózkodott minden polémiától, de mikor látta, hogy Scotus Viator végleg Belgrád ellen fordult, mint hivatlan és illetéktelen tanácsadót, gorombán megleckéztette (*Rijec*, 1931. március 14.).

Az angol-szász hangulat délszlávellenes magatartásához érdekes adalék az a nyílt levél, melyet Caldwell Róbert newyorki kisebbségi szakember intézett Franges miniszterhez, aki őt a diktatúra igazáról akarta meggyőzni. Caldwell a horvát álláspontot magáévá teszi, pálcát tör a centralizmus felett és rámutat, hogy a diktatúra délszláv álarcban éppen úgy szerb hegemoniát akar, mint 1918 óta minden belgrádi kormány (*Gric*, 1931. június 12.).

10. A diktatúra külpolitikája eleinte egészen francia járszalagon mozgott, így az Ausztriával és a Németországgal való viszony hideg volt. A német-szerb kapcsolatoknak sokat ártott Berkes Tivadarnak, a *Berliner Tagblatt* balkáni munkatársának brutális kiutasítása. Berkes lapját évek óta szerb-barát szellemben informálta, még a diktatúrát is védte, de mert egyszer azt találta írni, hogy a szerb-bolgár ellentétek kérdésében Bulgáriának is vannak jogos panaszai, két nap alatt távoznia kellett Belgrádból. Az eredmény az lett, hogy azóta Berkes hevesen támadja Jugoszláviát (1929. július 13., 16., 30., augusztus 27.). A bécsi horvát emigráció tevékenysége és a Heimwehrrel való

⁴⁰ A kormány a Princip-emlékláblát Grdjic egyéni akciójának mondta. Ez az egyéni akció azonban, úgy látszik, nem kompromittálta a diktatúra szemében mert Grdjicet egy év múlva a közoktatásügyi minisztériumba inspektornak nevezték ki (1931. jún. 20.).

állítólagos kapcsolatai az osztrák-szerb viszonyt rontották el. A diktatúra házi szocialistája, Topalovic Zivko, a Habsburg-Heimwehr Horthy-Mussolini összeesküvés rémét festette a falra és a revíziós törekvések letörését követelte (*Politika*, 1929. november 10., 11.). Ezt a bécsi szocialista sajtó vádjaira épített támadást a belgrádi kormány utóbb meghazudtolta és azt is elismerte, hogy a bécsi horvát katonai emigráció vezére, Sarkotic tábornok, nem utasítható ki Ausztriából, mert osztrák állampolgár (1929. november 23.). Majd Korosecet Németországba küldték, hogy ott egy német-délszláv közeledés esélyei iránt tájékoztadjék (1929. december 21.).

A német-délszláv közeledés fontos jele volt a német flotta látogatása Spalatóban először a világháború óta (1930. május 17., 18.). A gyermekeivel Spalatóban tartózkodó királyné Gladisch admirálist hosszú kihallgatáson fogadta. Azonban a közeledés gondolatát egyes események háttérbe szorították. Az egyik ilyen esemény volt a szerbbarát belgrádi követ, Köster Adolf hirtelen halála (1930. február 20.). Egy másik esemény az volt, hogy a délszláv hatóságok letartóztatták és börtönében tettelesen bántalmazták Reuter Isolde nagybecskereki német újságírónőt. A német sajtóban óriási felháborodást keltett a dolog. A diktatúra először letagadta a bántalmazást, később azonban kénytelen volt teljes elégtételt adni, ami persze nem szüntette meg a német közvélemény megbotránkozását (1930. július 4., 31.).

Csak félév múlva kezdték délszláv részről újra felvetni a dél-szláv-német közeledés eszméjét (1931. február 28.). Stanojevic Stanoje belgrádi egyetemi tanár elnöklete alatt német-délszláv egyesület alakult a két nemzet kapcsolatainak ápolására és fejlesztésére (1931. március 17.). Az Anschluss kérdése, még az osztrák-német vámunió tervének kipattanása előtt, sőt a diktatúra előtt is, többször foglalkoztatta a délszláv közvéleményt. Belgrád az Anschluss kérdésében soha sem vallotta a non possumus elvét. A diktatúra idején már csak a szlovének privilégiuma volt az Anschluss elismerése fejében határrevíziót kívánni, ők is lefelé lícitáltak. 1930 őszén még cseh-délszláv korridorról álmodoztak (1930. november 30.). 1931 tavaszán már beérték volna egy kis határkiigazítással Szlovénia javára és egy Balkán-középdunai-vámunióval a pángermán törekvések ellensúlyozására (*Slovenec*, 1931. március 27.).

11. Mikor a vámunió bombája lecsapott, Jugoszlávia elismerésre méltó aktivitással használta ki a helyzetet a maga javára. Hiába biztosította Flandin, francia kereskedelmi miniszter, belgrádi útja alkalmával Jugoszláviát, hogy Franciaország szívében mindig külön hely marad fenntartva hű szövetségese számára (1930. október 17., 22”), a délszláv külpolitikában a német orientáció tagadhatatlan jelei mutatkoztak. Ez irányzat legjelentékenyebb képviselője Balugdzcic Zvojin berlini követ, akiről köztudomású, hogy a királyi ház bizalmasa. Az

olasz-francia tárgyalások visszahatásaként a *Narodna Odbrana* kifejtette, hogy Jugoszlávia francia szövetség nélkül bármikor meg egyezhetett volna az olaszokkal és hogy a francia-délszláv szövetséget akkor tették közzé, mikor Tunisz előtt az olasz flotta tüntetett a franciák ellen (*Gric*, 1931. március 10.). Ez a burkolt fenyegetés volt az előhangja a délszláv sajtó vámuniós taktikázásának.

A külügyminisztérium főhivatalosa, a *Pravda*, kifejtette, hogy az Anschluss egy évek óta fejlődő folyamat, melyet Európa nem akar észrevenni. Elismeri, hogy ez a Drang nach Osten megújulását jelenti, de szerinte ez Jugoszláviára nézve semmi veszedelmet nem jelent. Az *Obzor* hideg tárgyilagossággal állapítja meg, hogy az Anschluss egyenlő Csehország bukásával. Lengyelország orosz-német ollóba kerül, Magyarország a habsburgi remények eltemetésével Germania függeléke lesz, Franciaország másodrangú hatalommá válik. A *Slovenec* a német blokk ellen cseh-lengyel-délszláv-bolgár szláv blokkot javasol. Már nem beszél semmiféle határrevízióról, sőt a német-olasz közeledés folytán reménytelennek tartja a német piac megszerzésének eszméjét is. A belgrádi *Trgovinski Glasnik* megállapítja, hogy Európa közgazdasági életét nem lehet a mai keretekbe szorítani. A vámunió esetleges elgáncsolása nem lesz e tétel cáfolata. Stojadinovic volt pénzügyminiszter a Politikában állást foglal a vámunió ellen, de azt is állította, hogy Németország felajánlotta Jugoszláviának a csatlakozást az unióhoz. A *Slovenec* megleckézteti a cseheket, mert szerinte a vámuniós tervig német politikát folytattak. A lap belgrádi jelentése a franciák iránt való elkedvtelenedésről számol be, mert a franciák nem adnak kölcsönt, párizsi jelentése meg arról beszél, hogy a franciák kiábrándultak a kisantantból. Legőszintébb talán a *Narodna Odbrana* volt, mely húsvéti számában azt írta: egyik oldalon állanak a szövet ségeseink, másik oldalon az ország gazdasági érdekei (1931. április 5... 9., 11., 12., *Hrvatsko Pravo*, 1931. április 2., *Slovenec*, 1931. április 9.. 12, *Politika*, 1931. április 17., *Pravda*, 1931. április 5., *Novosti*, 1931. április 23. stb.).

Elterjedt hírek szerint Marinkovic rögtön a mellett volt, hogy Jugoszlávia álljon nyíltan Franciaország oldalára, de a minisztertanács leszavazta. Erre Spaljko vic párizsi követ Belgrádba ment. azonban Belgrádba való elutazása előtt tett nyilatkozataiból is kiolvasható, nem tudta Marinkovicot győzelemre segíteni (1931. április 9.). Akárhogyan is van, aki a sajtóhadjáratot rendezte, ügyesen járt eh mert ílymódon sikerült a franciákat megszarolni az eddig hiába hajszolt kölcsön erejéig. A kölcsön óta a horvát főhivatalos – ezt exponálja Belgrád a németek és az olaszok ellen – szidja Németországot (*Novosti*, 1931. június 19.). Az a mulatságos helyzet állott elő, hogy a vámuniós terv egyetlen nyertese egyelőre legalább a délszláv diktatúra. És körülbelül ez is a diktatúra külpolitikájának egyetlen komoly sikere.

XII. E r e d m é n y e k.

Í. A diktatúra szerb hegemoniát akar. 2. A diktatúra horvátellenes. A. Utolsó kétségbeesett kísérlet Jugoszlávia megmentésére.

1. A diktatúra minduntalan azt állítja, hogy 1929. január 6-án egy egészen új délszláv politika kezdődött. Nemcsak a parlamentarizmust szüntették meg a nemzet érdekében, hanem őszintén délszláv alapra helyezkedve szakítottak a szerb hegemonia kormányzati rendszerével is. Szerb, horvát és szlovén ma már egyenlő jogokkal van felruházva.

Mindenesetre igaz az, hogy a diktatúra a neki nem engedelmeskedő „volt” politikusokat egyaránt sutba dobta, akár szerbek, akár horvátok. A politikai pártokat egyformán szétkergette, a pártlapokat betiltotta, a sokolokat és más kellemetlen egyesületeket feloszlatta, akár szerbek voltak, akár horvátok vagy szlovének. A diktatúrának ebből az eljárásából azonban bajos mást következtetni, mint azt, hogy uralmának megerősítése érdekében ellenségeivel nemzeti különbség nélkül egyformán leszámol. A valósággal ellenkező állítás ezt, „délszláv” politikának feltüntetni. Nem délszláv politika ez, hanem diktatúra-politika!

Egyetlen olyan pontja van a diktatúra tevékenységének, mely szerbellenes színben tűnik fel. Ez a szerb ezredzászlók kicserélése délszlávokkal. Nem szabad azonban megfeledeknünk arról, hogy ez a fényes külsőségek között végrehajtott zászlócsere elsősorban a kül földnek szánt tüntetés volt, másodsorban meg a diktatúra lelkiségének megnyilvánulása, mely urbi et orbi be akarja bizonyítani, hogy ő az egyetlen életforma Jugoszláviában. Minden, ami nem tőle származik, pusztulásra van ítélve.

Mi jellemezte Jugoszlávia vidovdáni korszakát? A centralizmus, mint a szerb hegemonia biztosítója. Az 1929. október 3-i törvény a centralizmust teljes mértékben fenntartotta, sőt fokozta. Belgrádot ki fejezetten a kilenc banátus felé emelte. Megszüntette a vidovdáni alkotmányok egyetlen, a horvátsággra nézve kedvező rendelkezését, hogy t. i. a legfőbb bíróság székhelye Zágráb. A szerb hegemoniát a vidovdáni alkotmánynál jobban biztosítja ez a törvény, hiszen a legnagyobb önkénnyel megállapított határaikkal az ország tíz közigazgatási terű létéből hétben van az ország lakosságának kétötödét sem alkotó szerb ség többségben. A diktatúra legfontosabb szervezetei, a Fehér Kéz és a Narodna Odrana nagy-szerb szervezetek. Mindaz, amit a Zivkovic kormány alkotott, e szervezetek akaratából történt. Külsőségekben tettek engedményeket, de csak addig a határig, amíg ezek nem veszélyeztették a nagyszerb célok elérését. A délszláv álarc mögött mindig ott rejtőzködik a nagyszerb gondolat.

2. A vidovdáni alkotmány korában Belgrád éppen úgy Zágrábban látta legveszedelmesebb ellenfelét, mint ma. A diktatúra éppen úgy a horvát nemzeti eszme megsemmisítésére tör, mint a parlamentáris

kormányok bármelyike. A Narodna Odrbrana egész ideológiája a horvát individualitás tagadásán épül fel. Akik ez individualitás megszemélyesítői, azoknak pusztulniuk kell diktatúra előtt és diktatúra alatt. Radic vértanúságában osztoznia kellett Sufflaynak és hónapokon át kellett bebörtönözve lennie Maceknek, mégpedig a szerb bíróság ítélete szerint is ártatlanul, csak azért, mert ő a horvát nemzeti eszme megszemélyesítője. A diktatúra horvát ideáljai Kovacevic és Drinkovic Kovacevic százszor és százszor nevezte ki Hadic utódává a királyi físlám, Radic sírját ismételten meg leheteti gyalázni és soha a király e sírnál meg nem jelent, ellenben Drinkovic sírjához sietett a király néval együtt elzarándokolni (1931. június 12.). Az a mód, ahogyan a diktatúra Radic gyilkosát kezeli, ahogyan a katolikus és a muzulmán vallás irányában viselkedik, ahogyan a horvát nemzeti öntudat minden nyilvánulását üldözi, ahogyan a horvát értelmiséget hivatalos állásokban álló brigantiknak kiszolgáltatja, mind arra vall, hogy a diktatúra a horvát nemzetet még a parlamentáris kormányoknál is kegyetlenebb eszközökkel akarja szerb járom alá hajtani.

A szerb „volt” politikusok és a szerb értelmiség magatartását a diktatúra irányában ez magyarázza meg. Túlnyomó többségben gyűlölik, utálják és megvetik a diktatúráit. Időnkint kifejezést is adnak érzelmeiknek. Azonban eddig egyetlen komolyabb szerbiai tényező sem vállalkozott arra, hogy a leszámolást Zivkovicékkal megpróbálja. Szerbia az összeesküvések hazája. Egy diktatúra- vagy királyellenes forradalmi akció nem tartoznék a lehetlenségek közé. De mert a szerbiai politikai tényezők felismerték, hogy a Zivkovic-kormány vég-elemzésben ugyanazt akarja, amit Pasic, tehát várnak. Nedeljko a diktatúra kikiáltása után megírta, hogy ez az „utolsó emberfeletti küzdelem” Jugoszlávia megmentésére (*Vreme.* 1929. január 15.) A szerb politikusok nem akarnak nehézségeket gördíteni ez utolsó kísérlet útjába. Ha a kísérlet balul ütött ki, a leszámolás nem marad el. Olyan álláspont, melynek szerb hazafiasságát nem lehet elvitatni

A diktatúra kikiáltásakor a Belgrádban tartózkodó Pribicevic a szerb újságírók kérdésére, hogy mit fog tenni, azt felelte: Megyek az én Zágrábomba! Nincs ember, aki a délszláv parlamentarizmus idején többet vétett volna a horvátok ellen, mint Pribicevic. Mikor elkövetkezett a diktatúra, a vérbeli politikusok ösztönével megérezte a horvátországi szerbek vezére, hogy itt már nincs kiegyenlítés, nyíltan oda kell állni az egyik, vagy a másik oldalra. Megvolt benne a lelkierő megtagadni egész politikai múltját és átmenni a horvát táborba. Ez a lépése eddig mártírumot hozott számára, de férfiasan kitart a helyesnek felismert úton.

3. És a kibontakozás? A király azzal indokolta az abszolutizmust, hogy számára már nem volt más választás, mint diktatúra vagy anarchia. Ha a diktatúra célt nem ér, be fog következni az őskaosz, melyből új világok születnek.

Kevéssel a diktatúra kikiáltása után Sufflay Milán egy magyar lap tudósítójának azt mondta, ha a diktatúra Szerbiában nem omlik össze, akkor a horvát nemzet csak a külföld segítségével szabadulhat fel (*Magyarság*, 1929. február 17.). A diktatúra eddig nem omlott össze Szerbiában és a horvát nemzet egyelőre nem tudta a maga erejével kivívni szabadságát. Viszont a diktatúra semmi irányban sem ért célt. A horvát nemzet töretlen erővel állja a harcot. A horvát frontot sem a guruló dinárnak, sem az eszevesztett terrornak nem sikerült megbontania. A horvát szeparatizmus és a nagy-szerb diktatúra játszmája befejezetlen és külföldi erők bekapcsolása nélkül talán befejezhetetlen is. A diktatúra sikereinek Potemkin-falvait az első kívülről jövő szélvihar feldöntheti.

A horvát nemzetnek sokszor szemére vetették, hogy politikája makacs tagadásba merül ki. A vádban van némi igazság. Abban a helyzetben azonban, amelybe a horvát nemzet jutott, ez a nemzeti hiba nemzeti erénnyé lett. Az az elszántság, amellyel a horvát nemzet Belgrád legbrutálisabb támadásait is elviseli, de nem enged a függetlenség gondolatából, megnyerte a művelt emberiség túlnyomó részének rokonszenvét. Scotus Viatorral az élükön a délszláv kérdés külföldi szakértői immár mindannyian a horvátok oldalán állanak. Az első külpolitikai változás meghozhatja a szabad Horvátországot és a horvát nemzet Európa tapsai közt fogja elfoglalni azt a helyet, melyet számára ezerháromszáz év történetének hősi küzdelmei, nagy kultúralkotásai, egy hosszú, tartalmas nemzeti múlt gyásza és dicsősége a nyugati műveltségű államok sorában kijelöl.⁴¹

Budapesti Szemle, 1931 október-november-december.

A MÁSODIK SZRSKICS-KORMÁNY

Ezerkilencszázharminckettő november 5-én nevezték ki Szrskics második kormányát. Az új kormány összetétele a következő:

Miniszterelnök: Dr. Szrskics Milán.

Külgügyminiszter: Dr. Jeftics Bogoljub.

Belügyminiszter: Lázics Zsivojin.

Hadügyminiszter: Sztojánovics Dragomir tábornok.

Pénzügyminiszter: Dr. Gyorgyevics Milorád.

Közlekedésügyminiszter: Radivojevics Lázár.

Kereskedelemügyi miniszter: Dr. Sumenkovics Ili ja.

Középítészeti miniszter: Dr. Szrkulj Sztjepán.

Földművelésügyi miniszter: Demetrovics Juraj.

Erdészeti és bányászati miniszter: Matica Pavle.

Tgazságügyminiszter: Makszimovics Bozso.

⁴¹ Az 1931. jún. 30-a után történt események ugyan kívül esnek a jelen tanulmány keretein, mégis szükségesnek érzem megállapítani azt, hogy az 1931. szept. 3-án adományozott alkotmány nem jelenti a diktatúra végét, hanem csak azt, hogy a diktatúra külpolitikai okokból alkotmányos álarcot öltött magára. Éppen ezért valamennyi horvát, szlovén, sőt szerb párt visszautasította még a választásokon való részvételt is.

Közoktatásügyi miniszter: Dr. Sztankovics Radenko.

Szociálpolitikai miniszter: Pucelj Iván.

Testnevelési miniszter: Dr. Hanzsek Lavoszláv.

Tárcanélküli miniszterek: Dr. Krámer Albert, dr. Kójjies Dragutin és dr. Karamehmedovics Hamdija.

Az 1932. július 2-án megalakult első Szrskics-kormányban a jelen kormány tagjai közül nem szerepeltek Sztankovics, Matica és Hanzsek miniszterek. Három volt miniszter kimaradt, négy tárcát cserélt. Krámer tárcanélküli miniszter a miniszterelnök állandó helyettese. A miniszterek közül kettő szlovén (Pucelj és Krámer), öt horvát (Szrkulj, Demetrovics, Matica, Hanzsek, Karamehmedovics), a többi szerb. Vallás szerint a tíz szerb miniszter pravoszláv (görög-keleti), egy horvát miniszter muzulmán (Karamehmedovics), négy horvát és két szlovén miniszter katolikus.

Szrskics Milán bosnyák-szerb. A világháború előtt szerepet játszott Bosznia politikai életében. Tagja volt az első és utolsó bosnyák szábornak, szélső nagy-szerb programmal. A világháború kitörésekor külföldre szökött és részt vett a délszláv-emigráció munkásságában. Jugoszlávia megalakulása után mint a szerb radikális párt tagja hamarosan nagy befolyásra tett szert. Sógorságban van a délszláv diplomácia egyik vezéralakjával, Szpalajkovics Ljubomir párizsi követtel. Mindketten Jeftánovics Gligorijének, a „császárhű” bosnyák-szerbek vezérének egy-egy lányát vették el. Mikor a belgrádi udvari kamarilla harca megindult az öreg Pasics ellen, Szrskics a kamarilla egyik vezére lett. A kamarilla-kormányok (Uzúnovics, Vukicsevics) idején miniszter. A Radic-gyilkosság után megalakult Korosec-kormányban nem vállalt tárcát, hanem e kormány reménytelen vergődése alatt előkészíti a diktatúrát. A diktatúra kikiáltásakor (1929. január 6.) megalakult Zsivkovics-kormánynak előbb igazságügyminisztere, azután mint tárcanélküli miniszter Zsivkovics állandó helyettese. Általában őt tartották a diktatúra lelkének. Az 1931. szeptemberi alkotmányt, az országnak bánátusokra való osztását neki tulajdonítják. Az 1932. január 5-én kinevezett utolsó Zsivkovics-kormánynak belügyminisztere. A belügyi tárcát megtartja Marinkovics kormányában is, hogy 1932. július 2-án ő álljon a diktatúra élére.

Mi volt az első Szrskics-kormány megalakulásának az oka? Mi vezetett lemondásához? Miért jött Szrskics második kormánya?

Zsivkovics diktatúrája semmi eredményt sem tudott elérni. Nemcsak a horvát-kérdést nem oldotta meg, hanem kielestette a szlovén-kérdést is és megteremtette a szerb-kérdést. Az az oligarchia, melyet a diktatúra rázabadtott, az országra, a legegységesebb emberi és polgári jogok elkobzásával provokálta a szájaskodást és politikai vitatkozást szerető szerbeket is és különféle durvaságokkal vérgig sértette a régi szerb közélet vezető egyéniségeit. Így alakult ki az a különös helyzet, hogy bár a diktatúra éppen úgy szerb hegemoniát akar, mint valamilyen szerb párt. ez utóbbiak a diktatúra megbuktatására hajlan

dók voltak a federalista, sőt szeparatista elemek segítségét is igénybe venni. Mikor az álfelment összeült, kiderült, hogy a tábornok még e gyászos gyülekezet előtt sem tudja megállni a helyét. A franciák régóta sürgetik a diktatúra likvidálását. Nekik megbízható balkáni kaszárnyára van szükségük. Amíg Jugoszlávia minden erejét leköti a szerb-horvát viszály, addig a délszláv hadsereg megbízhatósága igen problematikus dolog. Mihelyt világos volt, hogy a diktatúra képtelen az ország belső válságát megoldani, a francia politika ellene fordult. Jugoszlávia anyagilag francia függésben él, tartósan tehát nem dacolhat Párizssal, amit különben külpolitikai körülkerítettség sem enged meg neki. Viszont nincs egészen kiszolgáltatva a franciáknak, meri amíg a francia-olasz ellentét megoldva nincs. Párizsnak szüksége van rá.

Zsivkovics tehát elejtett és 1932. április 4-én Marinkovics addigi külügyminiszter alakított kormányt. Marinkovics a francia politika régi exponense Belgrádban. Ha nem is nyíltan, de a kulisszák mögött annál erélyesebben a régi politikai pártok egy részének megnyerését s aztán a diktatúra megszüntetését vette programjába. Odáig ment, hogy nisi híres beszédében, melyet a cenzúra egy napig nem engedett kinyomatni, – még a nemzeti egység fennmaradását is eldöntendőnek mondta. Marinkovics egyetlen sikere az volt, hogy lehetővé tette az álfelmentben az ellenzék megalakulását. Az érvényben lévő alkotmány szerint u. i. ha egy képviselő elhagyja azt a pártot, mely he/ választási listájának vezetője tartozik, elveszti mandátumát. Mi után az álfelment választásakor Zsivkovics tábornoké volt az egyetlen lista, a képviselők, összesen 305, mind az ő listáján kerültek be. így tarthattak ugyan a parlamentben ellenzéki beszédeket, de a kormánypártból nem léphettek ki. Zsivkovicsot bukása után reaktiválták mint tábornokot. Erre letette mandátumát. Nem volt többé listavezető és» ki lehetett lépni a kormánypártból. Ezzel a joggal egyelőre csak öt horvát képviselő élt, akik dr. Nikics Nikola volt miniszter elnökleve alatt Nemzeti Paraszt Klub címen új parlamenti pártot alakítottak Marinkovics konciliánsabb magatartása a felosztatott szerb földműves pártot arra biztatta, hogy Szerbiában erőteljes köztársasági propagandát indítson. Lázics Voja, Tupanjin Milos volt képviselők és Jovánovics Dragoljub belgrádi egyetemi tanár voltak e nagysikerű akció vezetői. Amint Jovánovics szeptemberben és októberben lezajlott poréboi megállapítható, a belgrádi professzor már-már a szerbek Macekének érezte magát.

Marinkovics vállalkozásának eredendő bűne az volt, hogy néni tudott szakítani a diktatúra rendszerével és mégis a diktatúra vesztére tört. Ott ült a kormányban legveszedelmesebb ellensége, a belügy miniszter, Szrskics Milán. Szrskics régóta pártfogója volt a diktatúra különféle terror-egyletceinek. Június 7-én három, a titkosrendőrséggel összeköttetésben álló, kétes egzisztencia a horvát fővárosban merény-

letet követett el dr. Budák Mile horvát regényíró és jogpárti politikus ellen. Budák megsebesült, de életben maradt. Nikics egy interpellációban nyíltan Szr.skicsset tette felelőssé a merényicirt, majd 210 horvát író, – közöttük a zágrábi és a szarajevói érsek, a mosztári és a bánja lukai püspök, – a belügyminiszteri orgyilkosok cinkostársának nevezte. A helyzet Szrskicsre nézve igen veszedelmessé vált. Ha a Marinkovics-rendszer érvényben marad, bukása alig lett volna elkerülhető. Mozgósította tehát híveit, az ú. n. brisztoliakat a Brisztol szállodában tartották megbeszéléseiket és felhasználva a szerb földműves párt mozgalma miatt aggódó faktorok elkedvtelenedését, a premiert elgáncsolta. Marinkovics, aki már hosszú évek óta a legkülönbözőbb kormányok külügyminisztere volt, most a külügyi tárcái sem vállalta, amivel nyíltan szembehelyezkedett az új premier-vel.

Szrskics a parlamentet elnapolta, a szerb földművespárt vezéreit letartóztatta. A 210 horvát író ellen a főpapok miatt nem mert nyíltan fellépni, hanem ehelyett lecsapott a horvát főváros képviselőtestületére. Marinkovics Zágrábnak a diktatúra által kinevezett polgármesterét, Szrkuljt, középítészeti miniszterré nevezte ki. Azóta a városi Mahnik alpolgármester igazgatta, aki a zágrábi érsek jószágkormányzója, így a horvát főváros mintegy az érsek védelme alá került. A diktatúra által kinevezett városi képviselőtestület annyira az érsek után igazodott, hogy néhány írótagja aláírta a kétszáztizetek nyilatkozatát. Szrskics elmozdította Mahnikot és Krbek egyetemi tanárt tette meg polgármesterre. Az ötven városi képviselő közül huszonötöt elcsapott Erre a többiek közül is többen letették a mandátumukat, közöttük monsignore Rittig Szvetozár is, aki éveken át a diktatúra hűséges támasza volt Zágrában. Rittig Krbekhez intézett levelében bejelentette a teljes szakítást a diktatúrával. Sibenik volt horvát diktatúra-miniszter ugyanezen okból letette belgrádi mandátumát.

Ez a fellépés pánikszzerű hangulatot keltett az országban. Az első hetek után azonban Szrskics csodálatosan megszélidült. Mi volt ennek az oka? Bizonyára elsősorban a francia befolyás. E mellett azonban Szrskicsnek tapasztalnia kellett, hogy hívei sem helyeslik a húrnak végsőkéig való feszítését. A brisztoliak 171-en voltak, mégis, mikor Szrskics a kormánypárt klubjában mint premier először látogatási tett, alig száz képviselő fogadta. A középiskolai tanárok, majd a tanítók belgrádi évi közgyűlésén nagyon éles kormányellenes beszédek hangzottak el. Hasonló jelenségek mutatkoztak a szerb papság kongresszusán. Az alsó papság az egyház jelenlegi alkotmányát, melyei Szrskics készítette, magára nézve sérelmesnek tartja, mert minden hatalmat a kormánytól függő főpapságnak biztosít. Kosztics Ljubomir esperes nemcsak az egyházi alkotmányt támadta meg, hanem a kongresszuson elnöklő dr. Gyorgyevics Ireneus püspököt a napisajtóban is keményen megleckéztette. A kongresszuson kiderült, hogy a likai szerb egyházközönségek, melyeket a szent szinódus a károlyvárosi püs-

pökségtől elvett és a sebenicoi alá rendelt, egyszerűen megtagadták az engedelmisséget. Az új premier félhivatalosa, a belgrádi Vreme, a szeparatista elemek főkentartására valami Vasgárdának az alapítását propagálta, jóformán minden eredmény nélkül. Mindez arra vallott, hogy a szerb társadalom telítve van elégedetlenséggel. Marinkovics abba az optikai csalódásba esett, hogy csak a horvát elégedetlenséget látta meg. Szrskics felismerte, hogy a szerb elégedetlenség veszedelmesebb a horvátnál. A horvátok a legrosszabb esetben elszakadnak. Szerbia nem szakadhat el, hanem egészen másként oldhatja meg a rendszer kérdését. Szrskics tehát elsősorban a szerb kedélyeket akarta megnyugtanni.

A premier augusztus 7-én nem ugyan a parlamentben, hanem a kormánypárti klubban programbeszédet tartott. A diktatúra állandó frázisai a nemzeti egység biztosításáról, a kilenc banátus érinthetetlen ségéről, a törzsi, vallási és tartományi alapokon való pártalakulások eltiltásáról másként hangzottak a Marinkovics-kísérlet után, mint azelőtt, különösen a tizenhárompróbas nagy-szerb Szrskics szájából. Törvényjavaslatot ígért a községi önkormányzatról, ami egy lépés volna a szabadságjogok helyreállítása felé. Egy további lépés volna az, hogy hajlandónak nyilatkozott a báni hatáskört kiépíteni, beismerve, hogy a bánok jelenleg nem többek, mint főszolgabírák! Igen érdekes ez a vallomás, hiszen éveken át nagy horvát „víványként” ünnepelte a diktatúra a banátusokat. A szerbek láthatták a premier e mondatából, hogy a báni hatáskör kiterjesztése nem veszedelmezeti a szerb hegemoniát. Végül kijelentette a premier, hogy a költségvetés egyensúlyát és a dinár árfolyamát minden körülmények között biztosítja.

A programbeszéd jó hatást tett. Akadtak horvát és szlovén szolgalelkek, akik nemzetükkel el akarták hitetni, hogy a báni hatáskör kibővítésének ígérete autonómiát jelent. Sega képviselő Zágrábban Szrskicset a horvátok barátjaként ünnepelte, aki íme megölte a centralizmus hidráját. Pucelj miniszter meg azt beszélte Laibachban, hogy a készülő törvény nagyobb autonómiát fog Szlovéniának adni, semmint azt a szlovén autonomisták követelték. Apróbb borralókat valóban kaptak is a horvátok. Több, az előző kormány által megszüntetett középiskolát helyreállítottak. Még Kapronca is visszakapta gimnáziumát, melyet azért veszített el, mert a gyerekek letépték Sándor király képét és Jugoszlávia térképére rárajzolták a jövődi horvát állam határait. Az annyira gyűlölt zágrábi rendőrfőnököt, Bedekovics Jovánt, Belgrádba helyezték át. Radics halálának évfordulóján, az eddigi szokástól eltérőleg, nem szaggatták le az eltiltott horvát zászlókat.

A diktatúra évei alatt előbb a horvát, utóbb a szlovén nemzeti gondolat is, ismételen a katolicizmus palástjába burkolta magát. Bár, aki a katolicizmust bántja, az mindig népszerű lesz Belgrádban, a

kormány számolva a katolicizmus világhelyzetével, óvakodott nyilván fellépni ellene. A pravoszláv-szabadkőműves boulevard-lapokra bízták a nyelvöltögetést. Fogcsikorgatva túrték az eucharisztikus kongresszusokat. Közöttük a legfényesebb a szarajevói volt. A Prineip-émlék tábláról nevezetes Grdjics képviselő a parlamentben tiltakozott e kongresszus ellen, mert, amint megható gyöngédséggel kifejtette, az eucharisztikus kongresszus sértené a muzulmánok vallási érzületét. A muzulmán válasz erre az volt, hogy tömegesen résztvettek az ünnepélyeken. A katolicizmus nagy nyeresége volt dr. Sztárcevic Ivánnak - doktorátusát a pesti egyetemen szerezte - zenggi püspökké történt kinevezése. A püspök beiktatása hatalmas horvát manifesztáció volt. A kormánykörököt kínosan érintette, hogy a zágrábi érsek papjait eltiltotta az államosított Szokol ünnepin való részvételtől, mert a délszláv Szokol azonosította magát a Szokol cseh alapítójának, Tyrsnek, istentagadó ideológiájával. A keresztesmozgalom folytonos erősödése, legújabbán a katolikus sajtó rohamos fejlődése arra vallanak, hogy a horvát katolikus egyház teljes erővel támogatni kívánja hívei nagy nemzeti harcát. Ha a cenzúra elkobozta is Szrebrnic vegliai püspök egy könyvét és több katolikus lapot, ez a katolicizmus ellenállóerejét csak fokozza. Az olyan provokáció, mint az, hogy Zágrábban pravoszláv érsekséget alapítottak, élén egy balkáni főpappal, csak még jobban összeforrasztja a nemzeti és katolikus gondolatot.

Minden ideiglenes siker ellenére két hónappal megalakulása után a Szrskics-kormány a bukás küszöbére érkezett. Ennek két oka volt: az egyik a velebiti felkelés, a másik a dinár esése. A velebiti felkelésről sok mindent összeírtak már, de még nem lehet az eseményeket a maguk igazi jelentőségében áttekinteni. Tény az, hogy egy 20-25 főre tehető fölkelő csapat igen jól felfegyverkezve megfészkelte magát a Velebiten, onnan csendőrkaszárnyák, vonatok, őrzáratok ellen részben sikerült támadásokat hajtott végre, hetekig tartotta magát, nagy mértékben felborítva a volt Lika-Krbava megye nagy részében a rendet, azután egyetlen halott visszahagyásával titokzatosan eltűnt. A felkelőknek kétségtelenül nagyobb számmal voltak támogatóik a lakosságban, állítólag községenként kiépített szervezetük volt. A szerb sajtó állítása szerint néhány, a jogpárt politikai életében szerepet játszott ember is be volt avatva a dologba. Ez igaz lesz, mert néhány ilyen politikus még a felkelők eltűnése előtt emigrált. A szerb lapok a régi horvát emigráció jogpárti szárnyát teszik a felkelésért felelőssé és az olaszokat vádolják az akció morális és materiális támogatásával. Bizonyos az, hogy a kormány nehezen, aránytalanul nagy erők – állítólag 3500 csendőr és katona – mozgósításával tudta a rendet helyre állítani. A felkelés a horvát nemzeti öntudatot nagy mértékben megerősítette. Még nagyobb hatása volt a dolognak a külföldön. Beigazolódott, hogy jóformán a horvát nemzet vezéreinek áll, mikor csinálnak forradalmat. Ez Jugoszláviának úgyszólván megtehető tekintélyét tovább

romlik. Mindenki úgy kezdi az országot értékelni, ahogyan egy a forradalom küszöbén álló államot értékelni szokás.

A felkeléssel egyidőben Pernár Iván volt parasztpárti képviselőt, aki a Radic-gyilkosságkor megsebesült és Rácsics Punisa golyóját ma is szívében hordozza, néhány társával együtt letartóztatták államellenes röpiratok terjesztése miatt. Híre terjedt Macek és Trumbics letartóztatásának is, de ez nem bizonyult valóznak, A Manchester Guardian számára adott interjúk miatt kihallgatták őket. Ezek az interjúk ugyan a mai délszláv alkotmány szempontjából befejezett haza- és felségárulások, de Belgrád, úgy látszik, már nem mer a horvát nemzet vezéréhez nyúlni.

A likai felkeléssel párhuzamosan következett be a dinár esése. A kormány júliusban azt jelentette, hogy Jugoszlávia külföldi tartózása 33, belföldi tartózása hat millárd dinár és hogy a költségvetés Ve-a a kölcsönszolgálatra megy. Kevéssel ezután Seton-Watson mindenként felszólított, ne adjon kölcsönt Jugoszláviának. A gazdasági válság miatt fenyegető fizetésképtelenséget augusztusban a francia jóindulat hátrította el, amennyiben 184 millió francia frank kamatra és annuitásra 1933. október 15-ig haladékot adott. A kormány parlamenti bemutatkozása után a pénzügyminiszter a folyó költségvetési évre (1932. április 1. 1933. március 31.) 1150 millió dinár hiányt vallott be. Ezt ezüstpénz forgalombahozatalával, adóemeléssel és költségvetési redukcióval remélte kiegyenlíteni. A bizalom a kormányban annyira megingott, hogy a pénzlebélyegzésről kerültek hírek forgalomba. A kormány a hírt megcáfolta, de a kormányssajtó arról cikkezett, hogy a parasztnál eldugott pénzre adót kell kivetni, ami igen alkalmas ötlet volt a cáfolat értékének megsemmisítésére. A dinár értéke rohamosan kezdett csökkenni és 40%-ot is elért a diszázsió. Ebből 20%-ot a kormány is elismert, mikor október 15-én elrendelte a transzfermoratóriumot és a külföldi valuták hivatalos árfolyamára 20%-os felárat fizetett. Sőt később az exportőröknek a beszolgáltatott idegen valutákra 35% felárat fizettek. Szrskics a dinár esését átmeneti jelenségnek minősítette és az ország fizetési mérlegének kedvezőtlen voltával magyarázta. Bizonyos az, hogy a dinár esése a legteljesebb ellentétben állott a premier bemutatkozásakor hangoztatott ígéretével, hogy a dinár árfolyamát minden körülmények között megvédi.

A velebiti felkelés és a dinár esése Szrskics rendszerét válságba sodorta. Anélkül, hogy a minisztérium formálisan lemondott volna. a velebiti felkelés megszűnte után a kulisszák mögött megindultak a Sárgyalások. Október 20-án az alkotmány szerint a parlament őszi ülészakra ült össze és elnökséget választott. A kormánypártnak 300 képviselőlagja volt, akik valamennyien Zsivkovics kegyelméből jutottak mandátumhoz. A képviselőház régi elnöke. Kumanúdi mégis csak 210 szavazatot kapott, az elnökök 200- -165 szavazatot. A képviselőház további ülései a teljes dezoláltság képét mutatták. Minden óv-

intézkedés ellenére elterjedt Davits .1. Rhys angol képviselő interpellációjának híre és több példányban is becsempészték az országba ugyané képviselőnek az angol parlament Balkán-komitéja számára készült jelentésé! a jugoszláviai állapotokról. Davies Riley Ben voll képviselő társaságában a délszláv kormány tudtával beutazta az országot és jelentésükben az ország közállapotairól szertelen kedvezőtlenül nyilatkoztak. A jelentés (The Croats under Jugoslavian rule. 1932. október) szinte fenntartás nélkül igazolja a horvát emigráció paraszt-párti szárnyának állításait, melyeket ez a genfi Croatia című időszaki lapban tett közzé. Davies a megoldást széleskörű autonómiák azonnali életbeléptetésétől várja. Ugyanekkor híre járt, hogy a Párizsban tartózkodó Pribicevic Szvetozár meggyőzött egyes francia politikusokai arról, hogy Jugoszlávia csak federációkkal menthető meg. Várainalul hazaérkezett Balugdzsics Zsivojin berlini délszláv követ, akit a király döntő elhatározások előtt mindig meghallgat. A követ állítólag mini homo regius megkezdte a tárgyalásokat a szerb radikális és a szerb demokrata párt vezetőivel. Ezek összeköttetésbe léptek Korosecel. aki, úgylátszik, az ő megbízásukból Macekhez utazott. Ezek a tárgyalások ma még nem tekinthetők át a maguk egész terjedelmében. A lapok egy szót sem írhattak róluk és azok. akiknek a tárgyalásokban komolyabb szerep jutott, hallgatnak.

Nyilvánosságra kerülő Macek, Trumbics, Budák, Wilder, Kemanovics, Koszanovics és Boskovics aláírásával egy közös deklaráció a délszláv-kérdés megoldásáról. Az aláírók a diktatúra előtt létezett valamennyi horvátországi horvát és szerb párt képviselői, ennél fogva a deklarációt joggal tekinthetjük egész Horvátország véleményének. Magyar fordításban ekképen hangzik:¹

1. A demokrácia elvén állva, a nemzeti szuverenitást tekintjük minden állami szervezet gerincének és magát a nemzetet minden politikai autoritás és minden közhatalom egyedüli és kizárólagos forrásának.

2. Miután a parasztság mint kollektív fogalom nemzeti kultúránk, gazdasági életünk, társadalmi konstrukciónk és erkölcsi értékeink hordozója és ezenkívül a nemzet óriási többségét is képezi, ezért a parasztságnak kell egész élet-szervezetünk alapjává lennie.

3. Megállapítjuk azt a tényt, hogy a szerbiai hegemonia, amelyet kezdetől fogva Horvátországra és valamennyi a Drina, Száva és a Duna innenső részén levő területünkre rákényszerítettek, a maga tehetetlenségével és erőszakos és erkölcstelen módszereinek segítségével kezében tartva az egész állami hatalmat, rombolóan hat, megsemmisíti összes haladó intézményeink és szerzeményeink erkölcsi értékét, a nemzet anyagi javait és lelki békéjét. Ez az állapot tetőpontját érte el az 1929 január hatodikai abszolutisztikus rezsimmel, amely megerősítve ezt a hegemoniái, összes végzetes következményeivel együtt megszüntette még a polgári és politikai szabadságot is.

4. Ilyen súlyos tapasztalatok után arra az elkerülhetetlen következtetésre jutunk, hogy visszatérve az 1918. évre mint kiinduló pontra, határozott és minél jobban szervezett harcot kell folytatni e hegemonia ellen azzal a céllal, hogy azt minden országrészünkből eltávolítsuk úgy, hogy ennek a hegemoniának minden hatalma és befolyása eltűnjék innen, összes exponenseivel együtt.

¹ A fordítás az újvidéki Reggeli Újságból való, de erős útjavítással. A fordító nem ismeri a horvát közjogi terminológiát, ezért súlyos tévedésekbe esett.

5. Csak ezen előfeltételek mellett lehet az állatni közösség új berendezéséhez hozzálatni, amelynek elvi alapja – nem bocsátkozva most ezeknek az alapoknak részletes fejtegetésébe – az a gondolat lesz, hogy ez a közösség kizárja egy vagy több tagjának a hatalmát a többiek felett, hogy ez a közösség az érdekek asszociációja lesz tagjainak szabad akaratára alapítva úgy, hogy minden tag a saját országában, valamint az összes társultak a közösség általános érdekű ügyeinek együttes intézésében, amelyet egyezményben fognak megállapítani, biztosítani tudják mind a külön, mind a közös érdekeket is és garantálni tudják a szerb nemzet, horvát nemzet és szlovén nemzet haladását és erkölcsi és anyagi virágzását. A másnyelvű kisebbségek külön érdekeit teljes mértékben garantálni fogjuk.

Nem hiszem, hogy a horvát iskolákban valaha is ezt az öt pontot fogják a szabatos és világos fogalmazás mintájaként bemutatni. Sokan szólhattak bele a deklaráció szerkesztésébe, sokféle szempontot kellett a fogalmazásnál figyelembe venni, míg ez az írás létrejött. Azonban így is meg lehet érteni.

A legfontosabb momentumnak az 1918-i alapra való visszatérés látszik. Itt azonban mindjárt vitás az, hogy mit kell 1918-as alap alatt érteni: a horvát szábor október 29-i határozatát-e, vagy a délszláv egység december 1-i belgrádi kikiáltását? Feltétlenül a szábori határozatot. Miért? Mert Radics a december 1-i aktuson nem vett részt, sőt azt eleve érvénytelennek nyilvánította, mert a parasztpárt és más nemzeti pártok ismételten hangsúlyozák, hogy Horvátországot csak a szábori határozat köti és mert a délszláv egységet az akkori szerb régens és jelenlegi délszláv király kiáltotta ki és az öt pont elseje a szuverenitást kizárólag a nemzetnek igényelve az aláírók egy a nemzet megkérdezése nélkül végrehajtott uralkodói aktust nem tartatnak jogérvényesnek.

Mi van a szábori határozatban? Horvát-Szlavon-Dalmát-országot a horvát országgyűlés szuverén államnak nyilvánítja, kijelenti hajlandóságát, hogy a népek önrendelkezési joga és a délszlávok nemzeti egysége alapján belép a megalakulandó délszláv államba, de kiköti, hogy az új államnak mind szervezetéről, mind kormányformájáról a konstituante fog dönteni mégpedig minden majorizációt kizáró előre megállapított kvalifikált többséggel.² – Az, hogy a kormányformáról való döntés is a konstituante joga, megerősíti magyarázatunkat, hogy az Öt pont a szábori határozatot ismeri el kiinduló pontnak. Világos, hogy az öt pont elseje a fennálló királyi hatalom jog szerűségét is kétségbe vonja.

Az ötödik pont derogálja a szábori határozatban kontemplált közös konstituantét és helyébe a szuverén szerb, a szuverén horvát és a szuverén szlovén nemzet megegyezését teszi. (Ez a királyi hatalom újabb negálása.) Egy trialisztikus szerb-horvát-szlovén állami közösség kereteit állapítja meg ez a pont. Kimondja, hogy az „érdekek asszociációja” képezi az állami közösség alapját, amivel derogálja a

² A szábori határozatnak csak az itt bennünket érdeklő részét idéztük. Teljes szövegét magyar fordításban I. Budapesti Szemle 200. k. 15-16. l.

a szabori határozatnak a délszláv nemzeti egységet jogforrásként említő részét. Az öt pont sem állami, sem nemzeti egységet nem ismer, amivel félreérthetetlenül világcsalásnak minősíti a Jugoszlávia állann alapját képező ú. n. délszláv egységet. Miután a szuverenitás hordozói egyedül a délszláv nemzetek, ennél fogva, ha a szabori határozatban előírt és az öt pontban állami közösségnek minősített egyesülési kísérlet nem vezetne célra, azaz a három szuverén nem tudna meg egyezni egymással, Horvátország teljes mértékben visszanyeri önrendelkezési jogát. Ez az öt pontban *expressis verbis* nincs kimondva, de megállapításából logikusan következik. Hiszen az 5. pont a megteremtendő állami közösségről, mint lehetőségéről beszél és hangsúlyozza a tárgyaló felek szabad akaratát, mint jogforrást. Végeredmény: marad a szabori határozatból Horvátország szuverenitása és a szerb és szlovén nemzettel való megegyezés megkísérlésének kötelezettsége.

Kevésbé fontos, de érdekes jelenségek még az alábbiak. A 2. pont a régi radicsiánus ideológia hangsúlyozása. Ez a pont azonban burkoltan azt is megállapítja, hogy a szerb nemzet nevében beszélni a szerb földműves-párt az illetékes. A 3. pont a szerbiai hegemonia jellemzésével a radikális és a demokrata pártokat teszi felelőssé az abszolutizmust megelőző idők visszaéléseiről, hiszen akkor ők voltak kormányon. A 4. pont minden további az 5. pontban részletezett állami közösség megalakulásának előfeltételül a közös harcot jelöli meg a szerbiai hegemonia exponenseivel szemben.

Ezzel a válasszal a lappangó válság sorsa eldőlt. Macekék állás pontjának elfogadása a király részéről egyenlő volna a trónról való lemondással. A királyi hatalom megszűnnék és a három szuverén nélküle tárgyalna egymással. A mai viszonyok közt ez békés trónfosztás. Macekék álláspontjának a történeti szerb pártok részéről való elfogadása viszont egyenlő volna Jugoszlávia békés szétválásával, hiszen, amint Horvátország nemcsak jogilag, hanem tényleg is szuveréné vált, csak fegyveres erőszakkal lehetne rákényszeríteni, hogy Szerbiával állami közösségbe lépjen. Egészen mellékes, hogy Balugdzsics és a válságban szintén szerepet játszott Marinkovics, vagy Korosec és a szerb politikusok min tanácskoztak Macek válasza után. A kérdés lényege már eldőlt.

A délszláv közvélemény csak félhóup múlva értesült Macekék határozatairól. A kormány sajtó különösen Pribicevicet támadta meg, őt vádolva a határozatok értelmi szerzőségével Pribicevic Párizsban valóban a királyi ház eltávolítását követeli és egy francia vezetés alatt álló bolgár-szerb-horvát-szlovén .köztársasági konfederációt hirdet. Állítólag a francia közvéleményben ez az eszme bizonyos visszhangra talált. Ha ebből a szemszögből nézzük az öt pontot, lehetetlen bizonyos, összefüggéseket észre nem vennünk. A királyi házra nézve ez a pribicevicianus koncepció veszedelmessé válhatik. Hogy a diktatúra

ból a franciák ki vannak ábrándulva, ez már ténynek vehető. Ha Pribicevic komoly garanciákat tud nyújtani, hogy tervei realizálhatók, akkor még Bulgária nélkül is³ elfogadnák e megoldást a franciák. A baj azonban éppen az, hogy a horvát nemzet már semmiféle formában sem akar együtt maradni Szerbiával. A Pribicevic-játszma mindazonáltal még befejezetlen. Hogy Macek és a többi aláírók ellen szidalmazáson kívül a diktatúra semmit sem mert tenni, eléggé elárulja, mennyire megrokkant. Sem a pribicevicianus koncepciót, sem Macekék választát nem lehet egyszerűen a politikai fantasztikumok közé elkönyvelni.

Minderről azonban néhány beavatotton kívül senki sem tudott, csak a lappangó válság híre terjedt el, habár a lapok egy szót sem írhattak róla. November 3-án aztán a Szrskics-kormány beadta lemondását. Világszerte az volt a benyomás, hogy valami alkotmányos kísérlet következik. Pedig Szrskics azért mondott le, mert ez a kísérlet már megbukott. Le kellett mondania, hogy egy új kinevezéssel doku mentálja a kulisszák mögött lefolyt válság befejezését. A válság gyors elintézése mutatja, hogy Szrskics lemondásakor már el volt döntve» hogy marad a diktatúra. A szenátus és a képviselőház, valamint a kormánypárt elnökeinek királyi audienciája után november 5-én meg alakult Szrskics második kormánya.

A Szrskics-kormány reaktiválása kínos hatást tett. Marinkovics azonnal külföldre utazott és pár nap múlva Balugdzsics is visszatért székhelyére. A kormánypártból kezdtek egyes szerb képviselők kilépni. Pár nap múlva Délszláv Nemzeti Klub címen Trpkovics Sztavnir képviselő elnöklete alatt új pártot alakítottak. A párt az 1929. január n-i alapon áll, de bizalmatlan a kormány iránt. Követeli a titkos választójogot és a községi és banátusi választások sürgős megejtését. A klub tagjainak száma jelenleg 18. de a parlamenti bizottságok választásánál leadott szavazatok aránya mutatja, hogy további csatlakozások várhatók. A kormánypárti és az ellenzéki listákra leadott szavazatok arányai e választásoknál a következők voltak: 139:40; 143:42; 116: 29; 117: 30.

A Szrskics-kormány megalakulása után lapjaiban feltűnően hang súlyozta a válság kitörésének, lefolyásának és megoldásának szigorúan parlamentáris jellegét. Ez annál érdekesebb, mert az érvényben lévő alkotmány szerint a kormány nem felelős a parlamentnek. Szrskics a kormánypártban tartott programbeszédében demokratikus reformokat ígért: választások kiírását a községekben és a banátusokban, új liberálisabb törvényeket a gyülekezési jogról, pártok és egyletek alakításáról és új választójogot. Persze, az ismert kautélával: nem szabad törzsi, vallási és tartományi alapon semmiféle pártol

³ Musanov bolgár premier valószínűleg ezekre a hírekre célzott, mikor Jugoszlávia és Bulgária egyesülését az integrális jugoszlávizmus alapján fantomnak és üres mesének mondta.

alakítani, listát összeállítani, hanem csakis integrális jugoszlávizmus alapján. Ami eddig nem történt meg, a kormányprogramról egy hétig tartó vitát tartottak a kormánypártban, melyen a miniszterek is részt vettek. A cenzúra e vita közlését csak igen hiányosan engedte meg, bizonyára nem azért, mert az elhangzott beszédek a kormányt dicsérték volna.

A kormány befelé és kifelé azt a benyomást akarta kelleni, hogy a parlamentarizmus helyreállítása felé jelentős lépések történnek és a népakarat megnyilvánulását biztosítani kívánják. A két szlovén miniszter Marburgban a közigazgatás dekoncentrációját helyezte kilátásba. Azzal a ténnyel, hogy a hajdan federalista Szrkuļj mellé még egy hajdan federalista minisztert (Hanzsek) vettek a kormányba, a horvátok felé is hangsúlyozni kívánták az állítólagos autonomista tendenciát.

A kormány be is terjesztett néhány olyan törvényjavaslatot, mely a „demokrácia” felé való haladást mutatja. Ezentúl előzetes engedély nélkül lehet zárt helyen gyűlést tartani, de a gyűlés az illetékes hatóságoknak 24 órával előbb bejelentendő. A pártalakítást is megkönnyítik. Száz aláírással be kell terjeszteni a párt programját a belügyminiszternek és ez harminc napon belül megengedi, vagy nem engedi meg a szervezkedés megindítását. Ha megengedi, akkor az ország járásainak legalább a felében, de oly módon, hogy e járások legalább a banátusok $\frac{2}{3}$ részében fekdjenek, legalább 30-30 párttag mutatandó ki, ami a belügyminiszter előtt igazolandó, hogy ez azután újabb harminc napon belül megengedje, vagy ne engedje meg a párt megalakulását. Képviselőválasztáskor az országos listát száz ajánló írja alá és megint 30-30 aláírás szükséges az ország járásainak legalább a felében, de oly módon, hogy e járások a banátusoknak legalább $\frac{2}{3}$ része között oszoljanak meg. Az az országos lista, mely relatíve a legtöbb szavazatot kapta, megkapja minden banátus mandátumainak $\frac{3}{4}$ részét. A szavazás nyílt.

Akármilyen különösen hangzik, ez az európai fogalmak szerint lehetetlenül retrográd választási és pártalakítási rend a mai állapothoz képest haladást jelent. Haladást jelent maga az a tény is, hogy a választójog reformja a parlament elé került, mert az a parlament, mely új választójogot hozott, halálra ítélte önmagát. Szrskics tehát választásra készül. Külföldön ezzel a parlamentáris élet megindulásának illúzióját akarja kelteni, belföldön a választások idejére a mandátum-hajhászás szellemével háttérbe szorítani minden más kérdést.

A javaslatok azt is elárulják, milyen parlamentet akar a premier összehozni. A banátusok kétharmadában a régi pártok közül csak a szerb radikális és a szerb demokrata párt tud ajánlókat találni. Szrskics kezdettől fogva Szerbiát akarta pacifikálni, a választási trükk ugyanezt a célt kívánja szolgálni. A két nagy szerb párt még az alkotmányos korszakban felvette nevébe a délszláv jelzöt, tehát a jugo-

szlavizmust formailag elfogadták. Szrskics nem azt akarja, hogy a szerb pártok többséget kapjanak. Az az intézkedés, hogy a relative legtöbb szavazatot kapott lista megkapja a mandátumok $\frac{3}{4}$ -ét, a többséget a kormánypártnak biztosítja. Szrskics a szerb pártokból csak számbavehető ellenzéket akar teremteni. Ezzel dokumentálni fogja a diktatúra győzelmét a történeti pártok felett és a parlamenti étellel a szerb pártokból kikényszeríteni az új helyzet elismerését. A radikálisok és a demokraták belépésével a parlamentbe végleges elválasztó vonalai akar vonni ezek és a parlamentbe be nem engedett pártok között.

A banátusok $\frac{2}{3}$ -ában az ország néprajzi összetételénél fogva sem a horvátok, sem a szlovének, sem a kisebbségek nem tudnak jelölni. Ha összefognának mind, akkor igen. De a választásban való részvételt számukra eleve lehetetlenné teszi, hogy előbb el kell ismerniök az integrális jugoszlavizmust. Ha erre is rászánnák magukat, akkor a belügyminiszter nem engedi meg a pártalakítást. Elméletileg elképzelhető egy horvát-szlovén-radikális-demokrata lista is. Ez esetben a pártalakítást betiltanák, vagy belekötnének a párt listájába, hiszen az ajánlásoknál esetleg egyetlen eljárás egyetlen aláírásának érvénytelenítése kizárja a választásból az egész listát!

Elképzelhetetlen, hogy Macekék ilyen körülmények közt részi vehessenek a választáson. Ez azonban nem jelenti azt, hogy Horvát ország ne legyen képviselve a parlamentben. Tegyük fel, hogy pl. a szávai banátusban egyetlen polgár sem szavazna. Ez esetben is az egyes listákra a többi banátusban leadott szavazatok aránya szerint osztoznának meg a horvát mandátumokon a választáson résztvevő pártok. Elképzelhető, hogy a radikálisok és a demokraták is kimondják a passzivitást. Mivel mégis szerb érdek, hogy a szerb ellenzék szóhoz jusson. Szrskics számít a fiatal akarnokok és öreg kalandorok akcióba lépésére saját vezéreik ellen. És ha nem: ott van a jelen parlament két ellenzéki pártja és lehet még teremteni egy-két állellenzéki pártot is. A diktatúrám! „szocialisták” Szarajevóban máris ki jelentették, hogy pártot alakítanak.

Valahogyan így képzeli el Szrskics a közeljövő délszláv politikai életének alakulását. El kell ismernünk, van a dologban stílus és nem lehetetlen, hogy a premier egyelőre tartani tudja magát ezzel a taktikával. Az elmúlt 14 év annyi lehetetlennek tartott dolgot produkál! Jugoszláviában, hogy ezzel is számolnunk kell mint lehetőséggel.

Ideig-óráig tartó sikerekkel azonban Jugoszlávia helyzete nem lesz jobbá. Fifikával a délszláv-kérdést megoldani nem lehet. És a kérdés megoldását sem lehet sokáig halogatni, hiszen minden ingadozik az országban. Színes szappanbuborékokat fúj szalmaszálán a gyerek. A szappanbuborékok a szellő szárnyán szállnak, táncolnak, tündöklének a napsugárban, aztán szétpattannak. A történelem sze-

kére szörnyű dübörgéssel vágtat a maga útján, felborítva, letiporva, szétmállasztva mindent, ami neki ellenáll. Ki nézi, ki kérdi, hova lett A gyermek és színes szappanbuborékai?

Magyar Szemle. 1933 január

JUGOSZLÁVIA VÁLSÁGA.

Knautic londoni előadása. A traui oroszlán. -- Macek öt pontja.

Az utolsó hónapokban valósággal zsúfolódtak az események Sándor király birodalmában. Egyre fokozódó belpolitikai válság bizonyos külpolitikai megerősödés kíséretében. Európaszerte eddig nem tapasztalt érdeklődés és otthon az ellentétek végletes kiélesedése. Egy hatalmason lévő oligarchiának dermesztő céltudatossága, mely, mintha légtüres térben mozogna, fölényes kézlegyintéssel tér napirendre minden aggasztó jelenség felett és egy minden eresztékeiben recsegő ország óriási többségének tehetetlen vergődése egy parányi kisebbség terrórával szemben. A nagy káosz minden adottságával és minden lehetetlenségével. Senki sem tudja, mit hoz a holnap, de mindenki ösztönszerűleg érzi, hogy a nagy ismeretlenek már nem lehet sokáig késnie. Jósolni hálátlan dolog, a történelmet nem logikai erők irányítják. Egy bizonyos, minden magyar szemnek Jugoszlávia felé kellene irányulnia. Onnan jöhet megváltásunk és onnan jöhet végromlásunk.

Kosutic Ágost a második horvát emigráció egyik vezére. Az első a Frank Ivo-féle, az önálló Horvátország kiküzdését a párizsi békét megelőző idők (1919-1921) bizonytalanságától, a közép-európai helyzet akkori kaotikus voltától és Radics nagy nemzeti küzdelme eredményességétől remélte. A második emigráció a délszláv diktatúra kikiáltása (1929. január 6.) után alakult ki. Előbb Pavelic Antal jogpárti, azután Kosutic és Krnjevic György parasztpárti képviselők menekültek külföldre, részben mert a diktatúra otthon minden politikai akciót lehetetlenné tett, részben mert küszöbön állott letartóztatásuk. A diktatúrával Radic politikai végrendelete szerint bekövetkezett az az állapot, amikor többé nem kell senkire semmi tekintettel lenni, hanem a független horvát államot kell megalapítani. A horvát nemzet vezérének, Macek Vladimírnak, otthon nagy elszántsággal és férfias bátorsággal vívott nemzeti ellenállását az új emigráció akarta a külföld felvilágosításával és a külföldi horvátok megszervezésével alátámasztani. Az emigráns vezéreket sok kisebb-nagyobb férfiú követte. A múlt év őszén a velebiti felkelés után az emigránsok száma jelentékenyen megnövekedett.

Kosutic Ágost építésznek indult, de aztán politikai pályára lépeti. és hamarosan nagy szerepet játszott a horvát parasztpárt életében. Veje lett Radicnak. A londoni út eredménytelensége és Radic 1925.

március 27-i váratlan behódolása után megtörtént a szerb-horvát ki békülés és 1925. július 18-án a radikális-radicsiánus koalíció kormányra került. E koalíció sok válságon és változáson át 1927. február 1-ig állott fenn. A kormánynak Kosutic 1926. április 29-én mint közlekedésügyi államtitkár, 1926. december 24-én mint középítészeti miniszter volt tagja, hogy pár heti miniszterség után a kormány koalíció felbomlásával elhagyja a bársonyszéket. Emigrálása után hosszabb időt töltött Londonban. Azután az Északamerikai Egyesült Államokba ment, ahol tevékeny részt vett az ottani horvátok meg szervezésében. Végül Bécsben telepedett meg.

Ez a Kosutic 1932. november 14-én az angol külügyi társaság (The Royal Institute of International Affaires) meghívására Londonban előadást tartott a horvát kérdéstről. Annakidején csak szórványos és megbízhatatlan hírek kerültek forgalomba az előadásról. Most azonban mind az előadás, mind a hozzászólások hiteles szövegben fekszenek előttünk (International Affaires. Vol. XII. No. 1. January-February 1933, 79-106. 1.). Az elnöki székben Seton-Watson ült. a délszláv kérdés legkiválóbb angol szakértője.

Kosutic előadásának gondolatmenete a következő: Ma Jugoszlávia Európának egyetlen abszolutisztikus monarchiája. Ezzel szemben az 1919. szept. 10-én aláírt saint-germaini béke a szerbek, horvátok és szlovének szabad akaratából alakult államnak mondja Jugoszláviát és megállapítja, hogy ez az állam teljes garanciát nyújt arra nézve, hogy népeit a szabadság és jog elvei szerint fogja kormányozni fajra, nyelvre és vallásra való különbség nélkül. Rámutat, hogy az 1918. dec. 1-i egyesülés Horvátország és Montenegró megkérdése nélkül hajtott végre. Radic ez ellen Wilsonnál tiltakozott, de eredmény nélkül. A délszláv egység kérdésében kezdetől fogva két irány küzdött egymással: a szerb, mely a volt Monarchia délszlávjait egyszerűen be akarta Szerbiába kebelezeni és a horvát, mely Szerbiával, Montenegróval és a Monarchia délszláv részeivel egy új délszláv államot akart alakítani. A zágrábi Nemzeti Tanácsot Szerbia 1918. nov. 8-án elismerte, nov. 9-én Genfben a Nemzeti Tanáccsal egy dualisztikus berendezkedésű ideiglenes délszláv államban egyezett meg, hogy azután felrúgva a megegyezést, Pribicevic Svetozar segítségével dec. 1-én via facti úgy kiáltja ki az egyesülést, hogy, minden hatalom Belgrádnak legyen biztosítva. Ez a tény megcáfolja a saint germaini béke azt az állítását, hogy a délszláv egység a délszláv nemzetek szabad akaratából jött létre. A szaloniki front áttörésének tízéves évfordulóján tartott belgrádi emlékünnepen Kalafatovic tábornok az antant-kiküldöttek és diplomaták előtt felolvasott tanulmányában semmiféle szabad elhatározásról sem beszélt már, hanem egyenesen Montenegró és a Monarchia délszláv részeinek szerb okkupációjáról. A vidovdáni alkotmány létrejöttét tárgyalva Kosutic kimutatja, hogy ez egyszerű szerb diktátum volt. Az alkotmány a horvátok és a szlovének többségének távollétében hozott meg, de még így sem volt a konstituantében többsége. Pasic magához hívatta Drága Fer hadbéget, a macedón-muzulmánok vezérét és a bég két hívét és tudtukra adta, hogy nem fognak élve hazatérhetni, ha az alkotmányt meg nem szavazzák Drága és hívei erre megszavazták az alkotmányt. A horvátok nem ismerték el ez alkotmány érvényességét, amire a legkülönbözőbb üldözések következtek. Mikor Radic londoni tanácsra behódolt, a helyzet nem lett jobb a horvátokra nézve. Amint a horvát jogok legkisebb mértékű elismerését kezdte sürgetni, létrejött – Kosutic szerint királyi kezdeményezésre – az ú. n. „erős vár”. Az egymással veszekedő szerb pártok a szerb hegemonia védelmére szövetkeztek. Es mikor ez sem tudta megfélemlíteni a horvátokat,

bekövetkezett a parlamenti merénylet, majd az abszolutizmus.

A diktatúra – mondja Kosutic – a király személyes cselekedete volt.

A szerbiai pártok nem szállottak vele szembe, hiszen érezték, hogy a horvát ellenállást akarja letörni, ami megfelelt az ő óhajuknak is. Az előadó ezután a diktatúra kormányzati módszereit részletesen bemutatja. Eltiltotta a horvát zászlót. Ennek kitűzése a horvát fővárosban ma büntetendő cselekmény. A Monarchia idején ellenben a kiegyezés szerint még a magyar parlament épületén is ott lengett. Igaz, hogy a szerb zászlót is eltiltották, de mint a pravoszláv egyház zászlóját visszaiktatták jogaiba. Mikor egyházi ünnepeken a horvátok szent képekkel díszített horvát zászlókat próbáltak használni, a rendőrség elkobozta a lobogókat. Az iskolakönyvekből lehetőleg kipusztítottak mindent, ami a horvát történelemre és irodalomra vonatkozik. A horvátok elégedetlenek voltak a Monarchiában, mert nem látták teljesen biztosítva nemzeti önállóságukat. Pedig volt külön felelős kormányuk, parlamentjük, önkormányzatuk, saját ezredeik a honvédségben és biztosítva volt befolyásuk a Monarchia közös ügyeire is. Mindebből semmi sem maradt. Minden hatalom Belgrádban van központosítva, a tisztikar és a diplomácia szerb, a rendőrség, csendőrség szerb kézben van, a horvátoknak a pénzügyekbe semmi bele szólásuk. A régi horvát pénzintézeteket rákényszerítik, hogy központjukat Belgrádba helyezték át.

Ha egy ázsiai, vagy afrikai gyarmat mandatáriusa úgy magyarázná mandátumát, ahogyan Belgrád a saint-germaini békében vállalt kötelezettségeit, a Népszövetség közbelépne. A horvát kérdésnél ez nem történik meg, pedig a mai délszláv helyzet egész Európát katasztrófába döntheti.

Kosutic a kibonyolódás útját úgy képzei el, hogy Szerbiának el kell ismernie Horvátország szuverenitását és le kell mondania a hegemonia gondolatáról. Tisztában kell lennie, hogy Horvátország számára más lehetőségek is vannak, mint a Szerbiával való unió. Horvátország lehet teljesen független Szerbiától, ahogyan 1918-ig mindig az volt, a horvát köztársaság csatlakozást kereshet az osztrák köztársasághoz, amit gazdasági okok javallanak, Horvátország lehet önálló tagja egy dunai Svájcnak. Ha Szerbia ezeket a lehetőségeket megfontolja, vagy modus vivendit keres Horvátországgal, vagy lemond róla és visszavonul a Balkánra. Kosutic azt kívánja, hogy Horvátország és Montenegró szabad választással hívják össze saját törvényhozó testületüket Boszniának és Hercegovinának alkalmat kell adni, „hogy plebiscitummal döntse el, külön egység akar-e lenni vagy pedig Szerbiához, Horvátországhoz, vagy Montenegróhoz (!) csatlakozni. Ezután Szerbia, Horvátország, Szlovénia és Montenegró stb. parlamentjei egyezményt kötnek egymással.

Az előadást vita követte. Természetesen voltak naiv és tájékozatlanságot eláruló megjegyzések is, de volt néhány igen érdekes felszólalás. Az előbbieket mellőzzük. Riley Ben nagy elismeréssel nyilatkozott a horvát nemzeti ellenállásról és bizonyosra veszi, hogy a horvát kérdés rendezése nem késhet sokáig. A szeparatizmust ellenzi, de federáció nélkül nem lát megoldást. Macektól úgy értesült, hogy Horvátország saját kormányt és parlamentet követel, melynek hatásköre a pénzügyek és a hadsereg ellenőrzésére is kiterjedjen.

Melville a délszláv kérdést nem tekintheti nemzetközi kérdésnek, hanem a szerbek, horvátok, szlovének és montenegróiak belső ügyének. Éppen ezért nem látja annak lehetőségét, hogy az angolok ebbe beleavatkozzanak. Rossz tapasztalatok is vannak e téren: Radic egyenesen kérte Seton-Watson intervencióját, hogy aztán később tiltakozzék az idegen beavatkozás ellen. A megoldásra nézve Kosutic; felvetett négy-öt határozatlan ötletet (vague ideas). Nézete szerint egyik sem alkalmas arra, hogy modus vivendi legyen belőle. Különösnek tartja, hogy a horvátok valami nagy konföderációt terveznek akkor, amikor a jelen határok közötti kis federációt sem tudják megvalósítani. A baj az, hogy amíg a szerbek pozitivisták, a horvátok ideológusok. A horvát vezérek ügyetlenségéből csúszott át a hatalom a mérsékelt szerbek kezéből a szélsőkébe.

Davies Rhys szerint, ha elfogadnák az előtte szóló nézeteit a nemzetköziségről, akkor a Népszövetségnek semmi értelme. Az angoloknak érdeklődniük kell a délszláv kérdés iránt, mert e kérdés rendezetlensége világ háborúra vezethet. Nem maradhat feni tartósan az a helyzet, hogy minden

hatalom a műveletlenebb szerbek kezében maradjon a műveltebb horvátok kai szemben.

Steed Wickham. a magyar időkben szerzett meggyőződése szerint a horvátokat lehet vezetni, de nem lehet hajtani (they could be led but not driven). A jelen uralomnak el kell tűnnie, de nem azért, hogy Jugoszlávia széthulljon. Sándor király uralma alatt méltányos megegyezés hozandó létre.

Az elnöklő Seton-Watson a jelenlegi kormányzatot az európai béke veszedelmének tartja. Huzamosabb fenntartása elkerülhetetlenül a dinasztia bukásához vezet. A délszláv egység ellenben az egész délszlávság érdekében fekszik. Elismeri, hogy Horvátország a magyar időkben a jelenleginél poli-likaiig jobb helyzetben volt. De ma nem tudna egyedül megállni, hanem rövidesen Olaszország, vagy Magyarország vazallusa lenne. A helyzetet még komplikálná a szlovén kérdés rendezése. Nincs más megoldás, mint Szerbia. Horvátország, Szlovénia és Montenegró federációja. Angliának és Francia országnak, továbbá a két kisantant államnak együttesen drasztikus rezsim változást kell kieszközölniük Belgrádban.¹

Kosutic viszonválaszában utalt rá, hogy a horvátok azért fordultak a Monarchia ellen, mert függetlenek akartak lenni. Jugoszláviában keservesen csalódlak. Minden nemzetnek joga van a szabadságra, bár elismeri, hogy a jelenlegi nemzetközi viszonyok közt semmiféle szabadság sem lehet korlátlan. Az egyenlőség alapján a horvátok hajlandók a szabadságot más nemzetekkel megosztani. Válaszul a többi felmerült kérdésre felolvasta Mai-ekék öt pontját. Ezzel az ülés véget ért.

Kosutic előadásának több mint felét annak leírása foglalja el. miféle visszaéléseket követtek el a szerbek a horvátok rovására Jugoszlávia megalakulásakor és a vidovdáni alkotmány meghozatalakor. Erre senki egy szóval sem reflektált. A horvát kálvária ez állomásai az angolokat nem érdeklik. Ezt horvát részről tudomásul kell venni. Via facti itt van Jugoszlávia, mely nehéz válsággal küzd. Ennek a válságnak megoldása foglalkoztatja az angol szellemet. A diktatúra, az más. Ez a válság oka. Ez iránt érdeklődnek és mindenki súlyosan elítéli. A régi magyar-horvát viszonyról meglepően objektív véleményeket olvashatunk. Azonban mihelyt a legtávolabbi gyanú jelentkezik, hogy e viszony megújulása a jövő kombinációi között szerepel, az objektivitást ellenséges szellem váltja fel. Itáliát sejtik a háttérben és így e kapcsolat nézetük szerint súlyosan érintené az angol érdekeket. Az osztrák-horvát kombinációt komolytalannak tartják. Szó nélkül tértek felette napirendre. A dunai Svájc tervét is egy gúnyos megjegyzéssel intézték el. Jugoszlávia fenntartása, úgy látszik, továbbra is az angol politika egy alaptétele, de Jugoszlávia gyökeres átalakulását is egyhangúan követelik. Ezzel a horvát-kérdés tulajdonképpen nemzetközi kérdéssé lesz, ha e feltevés ellen tiltakoznak is. Mert mit fog csinálni az angol közvélemény, ha a londoni bölcstanácsok Belgrádban süket fülekre találnak? Bele fog ebbe nyugodni és hagyja, hogy a magyarok és az olaszok a horvátok nyakára üljenek? Nem! Valahogyan be fog avatkozni. Scotus Viator máris angoi-francia-cseh-román közös lépésről beszél. Maga az a tény, hogy az angol külügyi társaság egy barátságos állam emigránsaival összeül és vele, ha aka-

¹ Ezt az indítványt 17 angol politikus Seton-Watsonnal az élükön megismételte a Manchester Guardian karácsonyi számában.

démikus jelleggel is, nyilvános vitát tart arról, miként kellene a barátságos államot úgy átalakítani, hogy az emigráns is meg legyen elégedve, aligha áll összhangban a nemzetközi joggal és szokásokkal. Mutatja, milyen mélyre süllyedt Jugoszlávia nemzetközi tekintélye. Kosuticé az érdem, hogy ezt konstatálnunk lehet. Ez feledteti fejtegeléseinek hiányait, megoldási tervének ingadozásait, amit horvát részről kritika tárgyává tettek. Mi ezt nem írjuk annyira Kosutic rovására, mert az egész előadásnak csak propagandasztkus jelentőséget tulajdonítunk. Kosutic engedményeket tett a szeparatizmus rovására. Ezt lehet elvileg helyteleníteni, taktikának nem volt rossz. Végére is a szerb-horvát viszony alakulását nem az angol külügyi társaság fogja megszabni. Eddig az angol közvéleménynek főleg csak a Labour-party után igazodó része volt barátságosan hangolva a horvátok irányában. Kosutic előadása áttörte a válaszfalakat, melyek a horvát forradalmi politikát az angol konzervatívektól elkülönítették. Ebben bizonyára van személyes érdem is.

A tanulság? A lelkek Európa-szerte hajlamosak a horvát ügynek bizonyos keretek közt való támogatására. A horvát ügyességen múlik, hogy ezek a keretek meddig tágíthatók és mikor vethetők el. Taktikázni lehet, de minden horvát előtt csak egy cél lebeghet: a szuverén horvát állam megalakítása.

A traui oroszlán megcsonkítása és a nyomában kelt nemzetközi vihar a sötét éjszakában váratlanul fellobbanó villám fényével világi totta meg a vak gyűlölködés szenvedélyeinek tobzódását az Adria part jain. A Monarchia bukása óta nem tudom hányféle egyezmény ren-dezi az iVdria békéjét, de ez a béke távolabb van, mint valaha!

Mi történt Trauban, az álmok és álmodozók boldog kis szigetén⁹ 1932. december 1-én ünnepelte Jugoszlávia megalakulásának tizen negyedik évfordulóját. A délszláv szónoklatoktól és megfelelő mennyi ségű jó fekete dalmát bor elfogyasztásától nekilendülten hat mester legény a Velence négy százéves traui uralmának (1420-1797) emlékét őrző három szárnyas oroszlán egyikét össze-vissza rombolta. Indokolás: az olaszok Szent Márk ez oroszlánjaira szoktak hivatkozni, mikor maguknak követelik Dalmáciát. A szokatlan külpolitikai készséggel bíró jó mesterlegények olasz lapokból ezt így olvashatták, a délszláv hivatalos jelentések szerint! A délszláv hőstett ezzel a lovagiatlanság szabályai szerint befejezést nyerhetett volna. A hatóságok a megcsonkított oroszlánt valami lomtárba lökték. A tetteseket keresték, de nem találták. Hát ha a tettesek órákig kalapálhattak az oroszlánon és ezt a szemfüles hatóság nem vette észre, miért is találta volna meg a hat hőst? Egy kis hiba mégis történt. Hogy a jövőendő számára a traui diadal veszendőbe ne menjen, a spatatói kormánylap, a Novo Dóba december 6-i száma beszámolt róla. Lett erre nagy öröm Hencidától Boncidáig! Srskic valamennyi dalmát híve – lehetnek vagy ötvenen büszkén sétált Diocletianus császár palotája előtt.

Ám Spalatóban olaszok is laknak és van ott olasz konzulátus is. Az olaszok csodálatosképpen másként fogták fel a dolgot. És a hat darab mesterlegénynek ott a trau szigeten ugyancsak meggyült a baja, amíg kész lett a napi olasz sajtó-referádával! Végül is önérzetesen jelentkeztek a hatóságnál. Tetszik tudni miért? Azért, mert egyes olasz lapok azt írták, hogy a merénylők nem is dalmátok voltak, hanem szerbek. A politikai finomságokban szerfelett jártas trau mesterlegények ezt nem tudták elviselni! A hatóságok mit tehettek? Boldogan keblükre ölelték őket és lecsukták a hősöket öt napra. Azután a két megmaradt velencei oroszlánt, hogy bajuk ne legyen, bedrótozták. A *Matin* „szellemes” megjegyzése szerint ketrebe rakták őket.

Erre következett be Ricci szenátor interpellációja és a Duce válasza. Mindketten aláhúzták, hogy trau barbarizmus nem felelőtlen elemek garázdálkodása volt, hanem nagyon is felelőseké, akik tervszerűen járnak el. Veglia szigetén politikai vita folyamán meggyilkoltak egy olasz állampolgárt. Veglián és Sebenicóban eltávolítottak egy-egy szárnyas oroszlánt. „Megerősítem Ricci szenátor szavait” – mondta a Duce – „hogy a horvát intelligencia nyíltan elítéli a trau rombolást és megállapítom, hogy a horvátok még a világháború alatt sem bántották soha a velencei oroszlánokat”. Ez telitalálat volt, mely a diktatúra berkeiben óriási kavardást okozott.

Srskicék láthatólag zavarban voltak. Először az Avala cáfolt, jobbra-balra sikeresen ellenmondásokba keveredve. Azután kitalálták, hogy Pavelic horvát emigráns a Dúcéval megegyezett. Az olaszok lehetővé teszik Horvátország elszakadását, viszont megkapják Dalmáciát. Persze ennek az értesülésnek senki be nem ugrott, hiszen 14 év óta ezzel a szép regével ringatja Belgrád a szeparatista horvátokat. Andjelinovic Grga képviselő interpellált, hogy az olaszok is romboltak a volt osztrák területeken! Ez sem segített Belgrádon. Én nem vagyok Róma ügyvédje, de minden józanul gondolkozó ember előtt világos, hogy ha más rombol, ez még nem jogcím arra, hogy én is romboljak. Aztán meg más rombolni háborús pszichózisban és más tizennégy évvel a háború után. Végére Jeftic külügyminiszter felelt a délszláv szenátusban. Letagadva, ami letagadható, kijelentette, hogy Jugoszlávia tiszteli a történeti emlékeket még akkor is, ha azok az idegnek uralmára emlékeztetnének. Ez hát bölcs dolog volna, mert Szerbia 1878-ban szabadult fel a török alól, az új tartományok meg csak 1918-ban rázták le az átkos osztrák járomot. Mi maradna Jugoszláviában, ha a „rabság” minden emlékét eltávolítanák? A kissé feledékeny külügyminiszter úr figyelmét azonban felhívjuk Olay Ferencnek franciául is megjelent könyvére, melyben részletesen le vannak írva a szerbek hőstettei a vajdaság történeti emlékeinek „tisztelőben tartása” körül.² A szolgaság történeti emlékeit tisztelte Belgrád akkor is, mi

² Olay, François de: *La campanile de destruction contre les monuments hongrois*. Budapest. 1931. 88 lap. 8e.

kor lerombolta Ferenc Ferdinánd trónörökös és Hohenberg Zsófia hercegnő emléktábláját, melyet Sarajevóban Princip merénylete színhelyén a Monarchia emelt. Ritka tapintattal utóbb itt állították fel a gyilkos Princip emléktábláját, amiből európai botrány lett, de amiről a Sárga Házban, úgy látszik, megfeledkeztek. A külügyminiszter ezután megállapította, hogy Mussolini beszéde „a királyi kormányt meglepte és egész országunkban kínos hatást tett”. Nagyon sajnálja, hogy az olasz szenátusban „olyan meggondolatlan és súlyos szavak hangzottak el, amelyek a nemzetközi viszonylatokban egyedülálló újdonságok maradnak”.

A délszláv és az olasz sajtó szélsőséges kifejezésektől hemzsegő és a gyűlölet elemi kitöréseit mutató cikkeit nem idézzük. A paroxizmusig feszült gyűlölet sorakoztatja fel egymással szemben az olaszokat és a szerbeket. Ennek a viszálynak a diplomáciai eszközeivel való kiegyenlítése az ábrándok világába tartozik.

Te pedig én felejthetetlen szép szárnyas oroszlánom ott heversz megcsúfolva a lomtárban és hiába tépelődöl, miért jutottál erre a sorsra? Félezer éven át ott ültél békésen a várfalakon belemerevedve a Bua szigetén túl harsogó horvát Adria végtelenségébe. Lábad alatt nemzedékek jöttek, mentek és tűntek sirjaikba, csak Te álltál örökké hűségesen a vártán. Emlékszel-e ifjú magyar barátodra, – óh negyedszázada már! – ki a rekkenő nyári alkony süket szürkületében annyi hosszú néma beszélgetést folytatott Veled? Neked suttogetta el fiatal merész álmait két nemzet boldog találkozásáról. Te a régi időkről regéltél. Trau szent püspökéről és a bölcs magyar és horvát királyokról, kiknek nagy alkotása nyolcszáz év után por és hamu. A másik nagy királyról, ki a tatárok elől hű városodban talált menedéket. Radovan mesterről, ki egy felséges himnusz végakkordjait úgy építette bele dómodba, hogy hétszáz év távolából is ifjonti erővel zúg ki belőle. Beszéltél az Adria fényes királynőjéről, aki örökre eltűnt. A nagy császáról, ki hatvan éve halalma és fénye delelőjén Téged is meglátogatott. Mindez elmúlt és Te bölcsen belenyugodtál. Téged, a múltak hallgatag tanúját, senki sem bántott, sőt tisztelt, kímélt és védett, bármilyen nyelven szólt is ajaka. Hódolattal torpantak meg Előtted a francia császár diadalmas sasai is. Mindenki tudta, mindenki érezte, hogy Te örök alkateleme vagy az ő kultúrájának. Lényedtől idegen balkáni bitorlóknak kellett sötét hegyeikből eljönniök, hogy részeg mesterlegények bicskával, handzsárral, fejszével, fúróval, vésővel, kalapáccsal törjenek Reád! Én öreg barátom, szép traui oroszlánom, miért, miért kellett ennek így történnie?

Macek öt pontja igen érdekes deklarációsorozatot indított meg. Macek pontjaival tüzetesen foglalkoztunk a Magyar Szemle ez évi januári számában. Pótlólag megjegyezzük, hogy az öt pont végleges formát november 7-én nyert, de tartam:) Belgrádban már előbb is

ismeretes voll. Az aláírók hiteles sorozata a következő: Dr Macek Vladimir (Zágráb), dr. Boskovic Dusan (Pancsova), dr. Budak Mile (Zágráb), Kecmanovic Dusan gör. kel. esperes (Banjaluka), dr. Kosanovic Sava (Plaski), dr. Krizman Henrik (Varazsd), Predavec Jozsef (Dugoselo), dr. Sutej Jure (Sarajevo), dr. Trumbic Ante (Spalato), Vilder Veceslav (Zágráb). Az aláírók tehát az ü. n. paraszt-demokrata koalíció tagjaiból kerültek ki. Ez a koalíció eredetileg Radics és Pribicevic híveiből alakult. A parlamenti merénylet után a horvát federa lista és a horvát jogpárt is csatlakozott hozzá. Érdekes megemlíteni, hogy Kecmanovicot pár héttel az aláírás után a szerb pravoszláv egy ház nyugdíjazta. Feljegyzést érdemel az a különös dolog is, hogy a belgrádi kormányajtó, mely az öt pontot pár napon át hevesen támadta, – azután a cenzúra a vitát megtiltotta és a lapok cikkei befejezetlenül maradtak, – az öt pont létezéséről először az olasz lapok közleményeiből értesült (Vreme, 1932. november 25.). A zágrábi kormánylap, a Novosti, Pribicevic Svetozárt vádolta meg az öt pont értelmi szerzőségével (1932. november 30.).

A nehéz cenzúrai viszonyok folytán az öt pont hiteles szövegéi a többi pártok csak hetek múlva ismerhették meg. Még nehezebb volt számukra az állásfoglalás, hiszen ez előzetes eszmecsere-t tett fel és az érvényben lévő „alkotmány” erre nem adott módot. Elsőnek a vajdasági pártok mozdultak meg, hiszen egy vajdasági politikus résztvett az öt pont összeállításában is. A hajdan dúsgazdag Vajdaság ma talán a leglerongyoltabb délszláv tartomány és éppen ezért Horvátország után itt a legnagyobb az elkeseredés. A Vajdaságban történt meg az első aktív ellenállási kísérlet a kormány gazdasági politikája ellen. Az újvidéki báni kormány elrendelte, hogy az ugyanott székelő Dunabanátusi Takarékpénztárnak átadandó a banátus területén működő hivatalos jellegű takarékok vagyona. A zombori Megyei Takaréka rendelet végrehajtását megtagadta, mire rendőri segédlettel történt meg a Megyei Takaréka likvidálása (Obzor, 1932. december 8.). Az újvidéki ellenzéki tanácskozás lefolyása alig ismeretes, meri a cenzúra egy szót sem engedett róla írni. Úgy látszik, Boskovic az öt ponthoz való csatlakozást ajánlotta, de ezt a többség nem fogadta el. A tanácskozó politikusok keményen elítélték a centralizmust és a diktatúrát és egy tartományi autonómiákra felépített alkotmányreformot követeltek, hangsúlyozva a Vajdaság önkormányzatát. Hivatkoztak a nyugati kultúrához való tartozásra és a horvátokkal való sorsközösségre. Ez különösen érdekes mozzanat, hiszen az újvidéki tanácskozók valószínűleg valamennyien szerbek voltak. A megoldást egy titkos szavazással megválasztott konstituentétől várják. Látnivaló, hogy az öt pontot sokban elfogadták, de Jugoszlávia fennmaradásához az újvidékiek kifejezetten ragaszkodnak.

A vajdasági szerb radikálisok és demokraták állásfoglalása meg lehetős megdöbbenést okozott e szerb pártok belgrádi központjában.

A Zágráb felé való orientálódás jelei le nem tagadhatóak az elfogadott határozatokban. Erre a radikális párt főbizottsága összeült Belgrádban. A radikálisok két pontban szegezték le véleményüket. Az egyik pontban pálcát törve a diktatúra felett, egy az általános, titkos választójog alapján összeült konstituantét mondtak ki egyedül illetékesnek az új alkotmány meghozatalára. A másikban elfogadták a decentralizációt az új alkotmány alapelveül. Miután a centralista vidovdáni alkotmányt egy radikális-demokrata koalíció hozta tető alá, ez az állásfoglalás a legnagyobb szenzáció erejével hatott. A radikális párt, nemrég a horvát törekvések halálos ellensége, most a délszláv államot csak úgy tartja megmenthetőnek, ha a horvát követeléseket igen nagy mértékben honorálja. Macek öt pontja az 1918. október 29-i szábori határozatban bennfoglalt azon döntésnek jogérvényét, hogy Horvátország tartozik megkísérelni a délszláv egység megteremtését, mielőtt egészen szabad kezet nyerne, nem vonta kétségbe, bár az öt pont egész szelleme élő tagadása az egységnek. A radikálisok, mint utolsó szalmaszálba, ebbe a lehetőségbe kapaszkodnak, bízva a parlamentarizmus sok sebet gyógyító hatásában. Hiszen, ha a horvátok résztvesznek a közös konstituantén, egy év is eltelik, amíg kiderül, lehet-e egyáltalán és milyen szerb-horvát megegyezést létrehozni.

A szerb demokratapárt a szerb földművespárttal együtt hozta meg határozatait. Miután a földművespárt a szerbiai köztársasági mozgalom központja, amiért a párt vezető embereit Srskic lecsukatta, a demokraták összefogása e proskribált párttal feltűnést keltett. A közös határozat nyíltan ugyan nem veti fel a kormányforma kérdését, de semmivel sem árulja el a ragaszkodást a királyi házhoz. Népszuverenitást követelnek szerb-horvát-szlovén szabad akaratból és egyenjogúságon felépülő federalista alkotmányt. A radikálisokhoz képest még egy fokkal közelednek a horvátokhoz. Belgrád számára enyhített ezen Davidovic demokrata pártelnöknek a klagenfurti Freie Stimme-ben adott egy interjúja, mely ugyan megjósolja, hogy pár hónap alatt az ellenzék végez a diktatúrával, de kiemeli, hogy az igazi demokrácia a fontos és nem a federáció és elismeri, hogy Macek öt pontjában vannak fejlődésképes elemek „aber sie sind historizistisch (Griè Presseschau, 1933. január 18.. Vreme, 1933. január 28.).

A mindig óvatos Korosec ennyi előzmény után szánta rá magát a deklarációzásra. Híveivel az év utolsó napján egy hosszadalmas nyilatkozatot adott ki. Korosec Macekék öt pontját elfogadja és egy szót sem szólva az uralkodóházról, a megoldást egy szerb-horvát-szlovén trializmusban keresi. Bevezetésül a szlovéneknek egy államtestben való egyesítését kívánja, ami érthető feltűnést keltett az érdekelt országok (Olaszország, Ausztria és Magyarország, ahol a vendekről van szó) sajtójában. Csekély nézetünk szerint Korosec nem gondol komolyan e részek „felszabadítására”. Belgrád, sőt Zágráb címére küldött agyafürt fenyegetéssel van dolgunk: Ha nem kellek, elviszem

a szlovéneket más országba! Korosec az egyetlen pártvezér, aki a diktatúrában résztvett. Ez az állásfoglalása még az utóbbi években tanúsított politikája, csodálatos külföldi útjai után is, nagy szenzációt okozott. A diktatúra sajtója őt ostorozta a legdühösebben. Aki ismeri Korosec politikai pályáját, tisztában van vele, hogy ha megkondul a lélekharang Jugoszlávia felett, ugyanazzal a lelki nyugalommal fogja elárulni Sándor királyt, amellyel tizennégy éve elárulta Károly osztrák császárt.³

Senki sincsen a délszlávok közül kegyetlenebbül kiszolgáltatva Belgrád önkényének, mint a horvát muzulmánok. Ezért ők csak Korosec után mertek megmozdulni. Pártjuk elnöke, dr. Spaho Mehmed. és pártjuk egy vezető tagja, dr. Hrasnica Halid bég, mindketten volt belgrádi miniszterek, adtak ki egy nyilatkozatot. A diktatúra eltávolítását, hegemoniamentes tartományi autonómiákat és a jelenleg négy banátus közt szétszabdalt Bosznia és Hercegovina egy országban való egyesítését követelték.

Ezzel lezáródott a deklarációs mozgalom. Az ember nem tudott hova lenni a csodálkozástól, hogy a Srskic-kormány ezt a jelenlegi alkotmány szempontjából államveszélyes mozgolódást miért tűri. 4 délszláv viszonyokban kevésbé jártas külföldi publicisták túlnyomó része egészen logikusan a diktatúra közeli bukásának előjelét látta benne. Mi a Magyar Szemleben perbe szálltunk e magyarázattal, igaz, hogy oly időkből, amikor még csak az öt pont volt ismeretes.

Magyar Szemle. 1933 április.

A DÉLSZLÁV VÁLSÁG.

A pásztorlevél. – A megtorlás. – Az árpárlament.

Jugoszlávia válságának egyes tüneteivel behatóan foglalkoztunk a Magyar Szemle áprilisi számában. A jelen tanulmány e válságnak más tüneteit teszi vizsgálat tárgyává. A két cikk között időrendi és logikai kapcsolat van.

Jugoszlávia katolikus templomaiban 1930. január 8-án a következő pásztorlevelet olvasták fel:¹

Kedves Hívek! Szent kötelességünk, melyért súlyos felelősséget viselünk Isten előtt, hogy egy nagy veszedelemre figyelmeztessünk benneteket, mely

¹ Korosecnek számolnia kell a szlovén közhangulattal, mely a most lezajlott Brodar Janez-féle hazaárulást pör tanúsága szerint teljesen elfordult Belgrádtól. Még a kormányhű szlovének is széleskörű, a pénzügyre is kiterjedő önkormányzatot követelnek.

¹ A lehetetlen délszláv cenzúrai viszonyok miatt a pásztorlevél fordítását egy cseh röpirat fordítása nyomán adjuk (Co se deje u Jugoslavia Brno, 1933). Ezt a röpiratot kitiltották Jugoszláviából. A pásztorlevelet kissé megrövidítettük.

a ti és gyermekeitek hitét fenyegeti. Ez a Tyrs-féle rendszer szerint való szokolnevelés.

Tyrs, aki száz éve született, a cseh szokol² megalapítója. Keresztlevele szerint ugyan katolikus volt, de már igen korán elvesztette katolikus hitét. Nemcsak nem vallotta a keresztény vallást, hanem nem hitt sem az Istenben, sem a lélek halhatatlanságában, és az égről és a pokolról azt tartotta, hogy ezek emberi találmányok. Ezt mind kimutatták róla saját hívei.

És a Jugoszlávia királyság szokola Tyrsnek ezt a tanítását egész munkássága alapjául fogadta el. „A szokolmozgalom – mondja szabályzatuk – Tyrs eszméi szerint való mozgalom. A szokol azt akarja és azt kell akarnia, hogy népünket testileg, erkölcsileg és lelkileg Tyrs tételei szerint irányítsa.

Ezek szerint a szokol egész élete és munkája Tyrs szelleme szerint folyik Isten és vallás nélkül. A szokol tehát vallástalan egyesület. A szokol ezen elvek szerint dolgozik az ifjúság és a nép között, azt akarja, hogy megnyerje magának az egész nemzetet. Ezért lerombol tagjainak szívében minden vallást, különösen pedig a katolicizmust. Így a szokol nemcsak vallástalan, hanem vallásellenes társaság.

A cseh szokol a katolicizmus ellen dolgozott. Ugyanígy járt el a Horvát ország és Szlavónia területén korábban működött Délszláv szokol. Jugoszlávia királyság szokola sem járhat el másként, hiszen ugyanaz, ami a Jugoszkol volt.³ Ezt Prágában 1931. jan. 11-én a szláv szokoiok szövetségének ülésén a Jugoszlávia királyság szokolának volt alelnöke nyíltan hirdette.⁴ Azt mondta, hogy a szokol belsőleg szívből és lélekben ugyanaz, ami korábban volt. Valamennyi szervezetünk – vallotta – Tyrs eszméi és hagyományai szerint működik. Amíg mi régi szokolok állunk az új szokol élén, itt a régi szláv szokoltestvériség szelleme fog élni. És miután Jugoszlávia királyság szokola tavalyi közgyűlésén hivatalosan és ünnepélyesen kijelentette, hogy a mai szokol a régi szokol hagyományai szerint dolgozik, ez azt teszi, hogy Jugoszlávia királyság szokola éppen úgy a vallás ellen dolgozik, mint a korábbi Jugoszkolok.

A szokolnevelésben Isten és a vallás soha nem említetik. Tagjait soha nem figyelmezteti vallási kötelességeikre, hanem egyenesen ezek ellen dolgozik. Erre egész sereg példa van.⁵ A szokol mint egyesület semmiféle egyházi szertartáson nem vehet részt. Még rosszabb az, hogy a szokolok a népe! elvonják a templomtól, kirándulásaikat vasárnap vagy ünnepnap tartják, délelőtt is, délután is olyképen, hogy a tagoknak ne maradjon idejük vallási kötelességeik elvégzésére. Sőt a kirándulásokat készakarva úgy irányítják, hogy istentisztelet idején a templom mellett vonuljanak el, akkor is, ha útjuk nem arra vezetne.

Így rombolják le ifjúságunkban az erkölcsiséget, így aknázzák alá és ölik meg bennük a hitet. Mi lesz nemzetünkkel, ha ez a Tyrs-féle, Istenben való hit nélküli nevelés, valóban behatol a nemzet széles rétegeibe?

Kedves Hívek! Kötelességünk szerint ezért a legkomolyabban figyelmeztetünk benneteket erre a veszedelemre és felhívunk, amint ezt már 1921-ben megtettük, hogy távolítsátok el gyermekeitektől ezt a veszedelmet, mert az Úristen szigorúan fog benneteket felelősségre vonni, miként törődtek gyermekeitek vallásos és erkölcsös nevelésével.

Ez mindaddig érvényben marad, amíg Jugoszlávia királyság szokola Tyrs elveit vallja, amíg Tyrs „Útjai és céljai” lesznek e szokol életének és munkájának szabályai, amíg a Jugoszlávia királyság szokola élén a régi Jugoszkol emberei állanak.

Maradjunk meg szilárdan atyáink hitében, Kedves Hívek! Ne engedjük meg, hogy a szokol eltérítsen bennünket e hittől, az a szokol, mely nem

² A szokoiok a szláv népek politikai életében nagy szerepet játszó tornaegyletek. Sokan annyit tesz, mint sólyom.

³ Az úgynevezett Délszláv szokol horvát neve Jugoslaven higosokol.

⁴ Dr. Gangl Engelbert.

ski sokol. rövidítve

⁵ A felsorolt lokális jelentőségű példákat mellőzzük.

⁶ 1921-ben a Jugoszkol ellen irányult a püspöki kar intése.

akar tudni Üdvözítőnkéről és a mi becsületes horvát szlovén, stb. hitközségek szerint) nevünkről!”

A pásztorlevéllel szorosan összefügg dr. Bauer Antal zágrábi érsek következő nyilatkozata:⁷

A jugoszláviai katolikus püspököknek a Jugoszlávia királyaiig szokola ban ápolt Tyrs-féle ideológiával kapcsolatban kiadott pásztorlevele nyomán az egyház és püspöki kar ellen végtelen hajsza indult meg. A minősíthetetlen támadásokra, sértésekre, rágalmakra és fenyegetésekre csak a következőket mondhatom: „Atyám bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek.” Ismerem Urunk és Megváltónk szavait: „örvendjete, ha üldöznek és megcsúfolnak benneteket és én érettem üldöztetéseket és rágalmakat szenvedtek.

Csak az alábbi lényeket akarom megállapítani:

1. A püspöki kar pásztorlevelét politikai emberek „puktációjával” hozzák kapcsolatba.⁸ A leghatározottabban kijelenteni, hogy pásztorlevelünk semmiféle vonatkozásban nincsen ezekkel a „puktációkkal”. A püspökök négyesztendei sikertelen törekvés, szóbeli és írásbeli kérvényezés és beadva nyozás után 1932. november tizenhetedikén megtartott ülésükön egyhangúlag elfogadták és megállapították a pásztorlevél szövegét, de éppen az én fel szólalásomra úgy határozotunk, hogy a pásztorlevelet nem hirdetjük nyomban ki. És miért? Azért, mert újabb ígéretet kaptam, hogy a szokolkérdést hamarosan rendezni fogják. Azt határozotunk, hogy ellenkező esetben január nyolcadikán, vasárnap, a Szent Család ünnepén hirdetjük ki pásztorlevelünket.

Tehát a pásztorlevél semmiféle vonatkozásban sincs az úgynevezett „puktációkkal”, de időrendben sem lehet összefüggésben velük, hiszen 1932. november tizenhetedikén nem tudhattunk semmiféle „puktációról”.⁹ Pásztorlevelünk tisztán vallási jelentőségű és tartalmú.

2. Azt állítják, hogy a pásztorlevélben a jézustársaságiaknak részük van, állítólag ők fogalmazták. Ezért indul most akkora hajsza ellenük, sőt még Jugoszláviából való kiüzetésüket is követelik.

A leghatározottabban kijelentem, hogy a jézustársasági atyák nem vettek részt a pásztorlevél megszerkesztésében és benne semmi részük sincsen Ellenfeleinknek ezen állítása rosszakaratú rágalom, amelyet csak azért talál tak ki, hogy a jézustársasági atyák ellen bajszát indíthassanak és ilyen módon valami ürügyet keressenek a Jugoszláviából való kiüzetésükre.

Én ezzel szemben tudom és nyilvánosan is kijelentem, hogy Belgrádban már régen jelentkeztek olyan kívánságok, hogy a jézustársasági atyákat ki kell üzni Jugoszláviából. Erről már újságokban is írtak. Különösen a múlt év decemberében terjesztettek ilyen híreket Belgrádban és az elmúlt karácsony kor Belgrádból egy magasállású állami méltóság azt a hírt hozta nekem, hogy „valaki” törvényt készít a jézustársasági atyák Jugoszláviából való kiüzetéséről. Tehát nem a pásztorlevél volt az oka az ilyen törvény meg hozatalára való készülődésnek, mert 1932 decemberében róla még senki sem tudott, hanem rosszakaratúan indokul használták fel, hogy ilyen módon a jézustársasági atyák kiüzetésére ürügyet találjanak.

3. Pásztorlevelünkről még azt is állítják, hogy a Szentszék rendeletére, sőt Mussolini kívánságára adtuk ki. Az ilyen állítás csak felháborít és undorral utasítom vissza.

Ami a Szentszék et illeti, mindenki tudja, akinek csak fogalma van a Vatikán diplomáciájáról, hogy ez teljesen lehetetlen. Ilyet csak a katolikus egyház elleni pokoli gyűlölet gondolhatott ki és használhatott fel, hogy a be nem avatottakat a katolikus egyház ellen ingerelje.

A leghatározottabban kijelentem, hogy a Szentszék semmit sem tudott a pásztorlevélről, sem pedig annak kihirdetésében nem volt része.

⁷ A fordítás, némi átsimitással, az újvidéki Reggeli Újságból való.

⁸ Puktációknak nevezték el a szerb kormánylapok Macek és a többi politikus pontokba foglalt határozatait.

⁹ A délszláv viszonyokra jellemző, hogy a zágrábi érsek tíz nappal Macek „puktációi” után sem tudott róluk

A pásztorlevélért minden felelősség csupán ránk, Jugoszlávia katolikus püspökeire esik, mi ezt tisztán vallásos okokból adtuk ki, azzal a meggyőződéssel, hogy a katolikus egyházra és általában a keresztény hitre csak hasznos lesz és egyben igaz hasznára lesz Jugoszláviának is.

A pásztorlevél eddigi – nem kicsiny – sikere, hogy sok szív rejtett gondolatai előkerültek és az egész nemzet előtt lepleződött, mennyi és milyen ellenségei vannak a jugoszláviai katolikus egyháznak.

Zágráb. 1933. január 25.

Antal érsek,
a püspöki konferencia elnöke

A szerbek mindig fanatikusan gyűlöltek a katolikus egyházat Jugoszlávia megalakulása után ez a gyűlölet fokozódott, mert a katolicizmus volt az új részeken a leghatalmasabb szervezet, melyhez külpolitikai okokból is bajos volt hozzányúlni. A diktatúra vezető egyéniségei között sok a szabadkőműves, ami Belgrád katolikusellenességet még erősebbé tette. A diktatúra akaratából a szerb-pravoszláv egyház élére emelt Varnava (Barnabás) patriarcha nyíltan pártfogolta a katolikusellenes irányzatot. Első húsvéti üzenetében azt írja (1931), hogy egyedül a pravoszlávia járt mindig Krisztus útjain. Nyugaton „Krisztus hazug földi uralmának harcosai” világi uralomra törekszenek. Állandó pravoszláv jelszó, hogy csak ők a nemzeti egyház, míg a katolicizmus idegen egyház, amiből a lateráni egyezmény óta egy új vádat kovácsoltak: a katolicizmus a Vatikánon át Mussolini szolgálatában áll!

Mikor Jugoszlávia megalakult, területén négyféle szokol működött. A szerb szokol a nagy-szerb eszme szolgálatában állott, a horvát szokol vallási irányzat nélkül horvát nemzeti alapon állott, a Horvátország területén kísérletező délszláv szokol (Jugosokol) a délszláv egyiséget szorgalmazta Tyrs vallásellenes tanai hangoztatásával, végül a horvát és szlovén orlizmus¹⁰ katolikus és nemzeti ideológiát képviselt. E szokolok közül a Jugosokol volt a leggyengébb, de leglámásabb. A katolikus klérussal állandóan harcban állott. A diktatúra 1929. decemberében felállította Jugoszlávia királyság szokolát, hogy a szokolokban élő erőket a diktatúra szolgálatába kényszerítse. Az eddigi szokolokat megszüntette és az ifjúságra nézve a belépést az állami szokolba kötelezővé tette.¹¹ Ez katolikus körökben óriási elkeseredést okozott, de a diktatúra végrehajtotta a törvényt. A továbbiakat az idézett pásztorlevél és Bauer nyilatkozata elég világosan elmondják. Hogy a főpapi kar elhamarkodta volna a dolgot, jóhiszeműleg nem állítható. Négy évig tárgyalgatott a kormánnyal, anélkül hogy eredményt tudott volna elérni. Mikor tette határozta magát, ezt a lépést a püspöki konferencia egyhangú döntése tette meg és a határozat ki hirdetését akkor is 52 napra felfüggesztette, hogy a kormánynak még

¹⁰ Orao annyit tesz, mint sas.

¹¹ 1932-ben az állami szokolnak 264.000 tagja volt: 148.000 felnőtt, a többi középiskolai és más hasonló korú ifjúság (Óbzor. 1932. dec. 28.).

egyszer módot adjon a megegyezésre, Bauer nyilatkozata szerint a kormány tárgyalásban állott vele, tehát a diktatúra tudta, mi készül. Nem is kellett a kormány tagjának lenni, hogy az ember észre vegye a diktatúra és a katolicizmus között az ellentétek szokatlan kiélesedését. Ugyanaz nap, mikor a főpapi kar meghozta határozatát jelentették a lapok, hogy az ügyészség elkobozta Srebrnic vegliai püspök Crkvi slobodu (Szabadságot az egyháznak) című röpiratát.¹² Fel tűnő volt, hogy a püspöki konferenciáról, ellenlétben az eddigi szokással, semmiféle közleményt nem adtak ki. A laibachi szabadkőműves Jutro tíz nappal a konferencia után arról adott hírt, hogy a főpapi kar abban mesterkedik, hogy ismeretlen követeléseit a Vatikán ultimátum formájában közölje Belgráddal. A Jutro tudni vélte, hogy Pellegri uetti belgrádi nuncius erről le akarta beszélni a püspököket, de eredménytelenül. A püspökök ebben az ügyben Sáric sarajevói érsekei Kómába küldöttek. A cseh Narodni Listy egyidejűleg azt jelentette, hogy Srebrnic püspöknél házkutatás volt. Saric sarajevói érsek viszont a katolikus iskolafenntartás teljes szabadságát sürgetni ment Rómába. Saric november utolsó napjaiban valóban Rómában volt. A Germanicumban szállt meg és Jugoszlávia vatikáni követét meg sem látogatta. A Szent Atya és Pacceli bíboros államtitkár hosszú audiencián fogadták, mely audienciák külsőségeiről az érsek egyházmegyéje hivatalos lapjában is beszámolt. Az emigráns horvát lap, a Gric, részletezte Saric audienciáinak tárgyát. Eszerint a hitoktatást az elemi és közép iskolákban magának követelte az egyház. Kívánta, hogy katolikus többségű területeken a tanerők katolikusok legyenek. A tankönyvekből eltávolítandók a Szent Atyát és a katolicizmust sértő kifejezések.¹⁴ Intézkedést kért, hogy az istentelen állami szokolba ne kényszerítsék a katolikus ifjúságot. Ezeket a híreket nem tartjuk teljes hitell érdemlőeknek, egyrészüket Bauer érsek idézett nyilatkozata meg is cáfolja, csak mint bizonyítékokat hoztuk fel őket arra nézve, hogy az egyház és az állam készülő éles összeütközéséről szélesebb rétegek is tudtak valamit. A kormánynak tehát pontos értesüléseinek kellett lennie.

A pástorlevél kihirdetése után a kormánysajtó kíméletlen tárdásba ment át. A zágrábi Jugoslavenska Rec azt írta, hogy a katolikus egyház négyszáz esztendő óta kizárólag olasz vezetés alatt áll, ezért Jugoszláviában államellenes szervezet. A pástorlevél újabb bizonyítéka e tételnek, hiszen íme csodálatosképpen akkor hirdetik ki, mikor Macek és Korosec mindenféle pontokat szegeznek Jugoszlávia léte ellen és mikor az olasz zsoldon élő emigránsok valami betörést készí-

¹² E röpirat cseh fordítását hozza a már idézett brümi nyomtatvány.

¹³ A pástorlevél kihirdetésének előestéjén dicsekedett el a .szabadkőműves közoktatásügyi miniszter, hogy a középiskolák teljes unifikálása, az egységes tankönyvek bevezetése küszöbön áll. A szokolnevelés és az egészséges és vallásos érzés összhangban állanak egymással Obzor. 1932.. dec. 28.)

lenek elő. A szokol számára a belgrádi lapok elégtételt követeltek. A szokol az állam fennmaradásának egyik legbiztosabb oszlopa. Hivatkoztak arra, hogy a pravoszlávia teljes egyetértésben dolgozik együtt a szokollal, ami nem volna lehetséges, ha az istenleien tanokat hirdetne. (Aki ismeri a schizmatikus egyházaknak az állami hatalomtól való teljes függését, az tudja, mennyit ér ez az argumentum.) A Pravda törvényes eljárást követelt a katolikus főpapok ellen. Dr. Meli kos Milan szerb képviselő pontos felvilágosítási kívánt a skupstinában arra nézve, mit tesz a kormány a fasizmus és a szeparatizmus érdekeit szolgáló pásztorlevél ügyében. Kramer miniszter Laibachban Korosec pontjainak és a pásztorlevélnek összefüggését befejezett ténynek mondta.

Bauer érsek idézett nyilatkozata nem csitította le a szabadkőműves kedélyek háborgását. Sőt. bátorságával és határozottságával olaj volt a tűzre. A támadások a nyílt katolikusüldözés jellegét öltötték magukra.

A megtorlás munkája megkezdődött. Az a Jugoszlávia, mely a velebiti felkelés után a dezolátság képét mulatta, amely türte a „volt” pártok pontjainak nyilvánosságra hozatalát, most egyszerre nagy elszántságról tett tanúságot. Hozzá mert újra nyúlni olyan férfiakhoz, akiket a diktatúra évek óta kénytelen-kelletlen érinthetetleneknek tartott. Honnan e bátorság?

Ismeretes, hogy a diktatúrát Jugoszlávia nagy prolektora, Franciaország, sohasem látta szívesen. Minél inkább nyilvánvalóvá lett, hogy a diktatúra az ország belső nagy ellentéteit nem oldotta meg, sőt azokat még jobban kiélesítette, annál inkább fokozódott Párizs nyomása Belgrádra, hogy a belső ellentéteket engedményekkel oldja meg. Az ú. n. szeptemberi alkotmány (1931. szeptember o.) és az ezen alapuló jelenlegi „parlamentarizmus” ilyen engedmény volt. Pár hónap alatt kiderült róluk, hogy a célt nem szolgálják. Párizs tovább szorgalmazta az engedményeket. A múlt év folyamán a francia politikának Belgrád megpuhítására egyik hatásos eszköze volt a fenyegetés, hogy a lejáróban lévő francia-szerb barátsági szerződést nem hosszabbítják meg, ha komoly lépés nem történik a belső ellentétek megszüntetése felé. A Párizsban élő Pribicevic Svetozar is ilyen irányban próbált befolyást gyakorolni bizonyos francia körökre. Pribicevic a dinasztia tette felelőssé Jugoszlávia belső bajairt és hír szerint egyes francia politikusok nem zárkoztak el a köztársasági délszláv államszövetség gondolata elől. Pribicevicnek sikerült módot találnia, hogy eszméit a francia parlament külügyi bizottságának tagjai előtt kifejtthesse.

Az októberi magyar kormányváltozást a revíziós mozgalom döntő stádiumba jutásával hozták tévesen kapcsolatba. Párizs úgy érezte, hogy ilyen körülmények között nem csinálhat kérdést szövetségesének belpolitikai nehézségeiből és október 28-án december 2-ától számitandó öt évre meghosszabbították a barátsági szerződést.

A délszláv közélet erről egészen a folyó év első napjaiig semmit sem tudott. Az a körülmény, hogy a deklarációzás kora a barátsági szerződés meghosszabbítása után kezdődött, arra vall, hogy a franciák a szerződés aláírásakor, ha immár nem is *conditio sine qua non* formájában tovább szorgalmazták a belső ellentéteknek megegyezés útján való rendezését. Srskic egy rekonstrukcióval otthon az ingadozás korszakának befejezését hitetve el, nem térhetett ki nagy szövetségese kívánságának teljesítése elől. Mala fidessel járt el. Igazi célját a pásztorlevél kihirdetéséig gondosan titkolta. Srskic szabadjára engedte a régi pártokat, hogy Párizs felé alibit igazoljon, de bebizonyítsa azt is, hogy a régi pártok egymással sem tudnak megegyezni, így a kormányt lehetetlen nekik átadni.

A Magyar Szemle idei első számában szerencsém volt rámutatni, hogy Srskic választójogi reformja a két nagy szerb párt, a radikális és a demokrata számára lehetővé teszi a parlamentbe való bejutást, míg a többi pártokat továbbra is kizárja. A cél a szerbségnek valahogyan egy nevezőre való hozása volt, ezzel a kormányrendszer megerősítése és olyan átépítése, mely a horvátok, szlovének és a többi „megbízhatatlan” elemek elnyomását továbbra is lehetővé teszi. Srskic szeretné a szerbeket egy frontra hozni, saját frontjára. A traui orosz-lán ügyében elhangzott Mussolini-nyilatkozatot a belgrádi sajtó ilyen szellemben kommentálta. A deklarációzás türesének is volt ilyen célzata. Srskic csendben maradt, hogy a félénkebb elemek is bátorságot kapjanak és hogy a szerbek lássák, hiába mennek félútra a horvátok és a szlovének elé, ezek egyszerűen el akarnak szakadni.

Srskic számítása nem volt helytelen. Macek és Korosec nyilatkozatait lehetett kedvezőbben, vagy kevésbé kedvezően magyarázni, de a maguk egészében megdöbbenettek mindenkit, aki erős és életképes Jugoszláviát akar.

A kormány ugyancsak a szerb front érdekében nem akadályozta meg komolyabb tárgyalással a pásztorlevél kihirdetését. Ha sikerül kultúrharcot provokálni, a szerbség ösztönszerűleg egy frontra fog tömörülni: ez volt Srskic gondolata. A deklarációk és a pásztorlevél között plauzibilisnak látszó összefüggés vitatása és az az állítás, hogy mindez a fasizmus és a lelkében olasz pápaság érdekeit szolgálja, nem bizonyult ügyetlen agitációs eszköznek. Persze a kormányrendszer szabadkőműves jellegének is nagy szerepe volt a dologban és annak a törekvésnek is, hogy a világ szabadkőműveseinek oly hatalmas protekcióját visszaszerezzék, miután Marinkovic bukása és Srskic módszerei a múlt év folyamán ezt eljátszották.

Srskic először az egyház ellen vette fel a harcot. A szidalmazást felváltották a megfélemlítés eszközei. Belgrádban beverték a katolikus érsek lakásának ablakait és más városokban a csöcselék tüntetéseket rendezett a püspökök ellen. Majd a szokol-szervezetek és különféle ú. n. népgyűlések fenyegető határozatokat hoztak a kat. főpapság

ellen. Még a kormány tagjai sem átalították személy szerint is részt venni az uszításban. Kormánypárti képviselők kezdték követelni, hogy az agrárreformot vegyék revízió alá a katolikus egyházi javak rovására. Egy ellenzéki szerb képviselő, dr. Keseljevic Nikola, törvényjavaslatot nyújtott be az állam és egyház szétválasztásáról. A kormány a javaslatot, miután beleütközött a szeptemberi alkotmány több pontjába, visszautasította, de a katolicizmus ellen való szerb tüntetésre Keseljevic javaslata jó alkalmat adott. Soklovic kormánypárti képviselő azt indítványozta, hogy a katolikus egyház államsegélyét szüntessék meg. Szenátorok és képviselők a katolikus főpapok pörbefogását sürgették. Majd Gavranicic Ottó kormánypárti képviselő és 73 társa törvényjavaslatot nyújtottak be a jezsuiták száműzetéséről. Bár ez a javaslat is beleütközik a szeptemberi alkotmányba, a kormány, úgy látszik, nem gördít nehézségeket a javaslat parlamenti tárgyalása útjába.

A kormány terrorisztikus fellépésének eddigi eredménye néhány világi pap szokolbarát nyilatkozata¹¹ és két főpap meghátrálása. Az egyik az antivari érsek, aki mindig szerbnek vallotta magát, a másik a cattarói püspök, aki 87 éves.¹⁵ Mindkét egyház szerb lakosság közé van ékelve és mindkét főpap ellen a csöcselék erőszakosan lépett fel. Különben Jugoszlávia 5,607.000 katolikusa közül összesen 44.000 él a két kis egyházmegyében. A délszláv katolicizmus igazi hangulatát az a pár nap alatt összeszedett 200 000 aláírás árulja el, amellyel 1933, február 11-én 78-ik születése napja alkalmával Bauer érseket üdvözltek.

A kormány foglalkozott azzal a gondolattal is, hogy néhány katolikus főpapot internáltat. Elsősorban Saric sarajevói érseket. Erre mégsem mert elhatározni magát. Ellenben elhíresztelte, hogy a főpapok egy része megbánta a pásztorlevelet s ezek a főpapok, Aksamovic djakovói püspökkel az élükön, valami behódoló lépésre készülnek. Aksamovic a hírt határozottan megcáfolta. Egy sereg plébánost különféle ürügyek alatt hosszabb-rövidebb időre lecsuktak. Dr. Baksic István zágrábi teológiai tanárt, az érsekség hivatalos lapjának szerkesztőjét három havi fogházra ítélték, mert a valóságnak megfelelően leírta a Srebrnic vegliai püspök ellen rendezett tüntetéseket és élesen elítélte őket.

A katolikus főpapi kar február 26-i és 27-i tanácskozása megállapította, hogy a pásztorlevelet kizárólag vallási okokból adták ki. Tiltakoztak a jezsuita-ellenes törvényjavaslat ellen és tiltakoztak a drávai banátus február 17-i rendelete ellen, mellyel 400 szlovén katolikus egyesületet feloszlattott (Gric, március 23.).

¹⁴ Ezek egyikét, Don Ivanisevic Ferencet a spalatói püspök a divinis felüggesztene és kanonoki címétől megfosztotta.

¹⁵ A cattarói püspökség papjai azonban nem követik püspökük példáját (Gric, műre. 22.).

Március, folyamán bizonyos enyhülés állott be.¹⁶ Úgy látszik, a zágrábi érseknél tartott házkutatás és a Karagyorgyevics-kitüntetések nek ez alkalommal való visszaadásának híre, mely bejárta az európai sajtót, nem fedí teljes mértékben a valóságot. Srskic költségvetési beszéde a történekről engesztelően szellemben nyilatkozott. Elis merle, hogy a „puktációk” és a pásztorlevél között nincs kapcsolat és alaptalan a külföldi összefüggések vádjá is. A főpapok közt csak néhány izgága van. akik sajnálatosan késleltetik „a nemzeti lélek amalgamizálását”. (Obzor, március 18.).

A politikusok megrendszabályozása sem váratott sokáig magára Korosecet január 28-án Laibachban letartóztatták és elrendelték Vrnjacka Bánjában (Szerbia) való internálását. Tekintettel az apát gyöngékedésére, Zágrábban leszállították a vonatról és ideiglenesen egy szanatóriumban tartották őrizet alatt. Bauer érsek azonnal felkereste és ekkor történt az a komikus eset, hogy a detektívek nem voltak hajlandók magukra hagyni a két főpapot, mire ezek a detektívek nagy bosszúságára latinul társalogtak egymással. Koroseccel egy időben Boszniába hurcolták több hívét, köztük Kulovec volt belgrádi minisztert.

Január 30-án Zágrábban letartóztatták Maceket és Boszniában Cajnicán internálták.¹⁷ Egyidejűleg az államvédelmi bíróság vizsgálatot indított ellene. Amennyire a bizonytalan hírekből megállapítani lehet, az öt pont és két interjú miatt fogták pörbe.

Macek letartóztatásával egyidőben Trumbic Antalt, Jugoszlávia egyik megalapítóját és első külügyminiszterét, zágrábi lakásában internálták. Történtek még más horvát letartóztatások és internálások is, némelyek félelmükben külföldre menekültek. Dr. Spaho Mehmedet és dr. Hrasnica Halid béget 20-20 napi börtönre ítélték. Letartóztatnak néhány vajdasági politikust is.

A szerb radikális és demokrata párt vezetőihez ellenben nem nyúltak, holott az ő deklarációik is tagadásba vették a mai rendszert, alkotmányát, az 1929. január 6-i királyi aktust: csupa olyan cselek menyek, melyeket a szeptemberi alkotmány államelleneseknek minősít. Ez az eljárás világosan elárulja Srskic mesterkedését. De csalódás érte.

Davidovic február 4-én levelet intézett híveihez, melyben megismételte azt a követelését, hogy a rendszert el kell távolítani és a parlamentarizmust helyre kell állítani. Kifejti, hogy a horvátok és a szlovének megnyugtatásául a federációt nem lehet többé elkerülni. Amit eddig egyetlen szerb politikus sem tett meg. azt megtette most Davi-

¹⁶ De a költségvetés egy pótléka kimondta, hogy állami alkalmazásnál a szokolisták előnyben részesítendőek. Ez a jövőre nézve a hithű katolikusokat ki zárja az állami szolgálatból.

¹⁷ Sutej volt képviselőt 40 napi börtönre ítélték, mert Maceket Cajnicán felkereste. Pernar volt képviselői államellenes iratok terjesztése miatt egy évre ítélték el.

dovic. Lemondott a Bosznia kizárólagos szerbségét hirdető belgrádi fantazmagóriáról és belement abba, hogy Bosznia legyen a szerbek és a horvátok között egy külön ütköző államtest. Stanojevic Aea megcáfolta azokat a híreket, hogy a szerb ellenzéki pártok és a diktatúra között közvetítene. Majd február közepén a radikális, demokrata és földműves párt közös nyilatkozatban azonosította magát Macekkel és Koroseccel, kijelentve, hogy az alkotmány kérdésében köztük lévő ellentéteket becsületes megegyezéssel óhajtja kiküszöbölni. Addig is a közszabadságok helyreállításáért mindenkit harcra hívnak a diktatúra ellen.

Ez a nyilatkozat Srskic terveit megbuktatta. A premier mind azonáltal folytatja a kísérletezést. Március 11-én Maceket és Korosecet Belgrádba hozatta. Ügy látszik, valami színpadias pörrel akarja „felvilágosítani” a szerb közvéleményt. Korosec hivatalos jelentés szerint eleve kijelentette, hogy az államvédelmi bíróság előtt egyetlen kérdésre sem fog felelni (Obzor, március 14.).

Az álpárlament mind e változatok alatt folytatta törvényhozói tevékenységét, ha minimális érdeklődés mellett is. 1932 decemberében az április 1-én kezdődő új költségvetést tárgyalta a költségvetési bizottság. Talán az a legérdekesebb a költségvetésben, hogy indokolása bevallotta a dinár esését, amit eddig hivatalosan tagadtak.

A traui oroszlán megcsönkítása ügyében elhangzott interpellációkon kívül érdekes volt dr. Andjelinovic Grga azon beszéde, melyben tiltakozott az ellen, hogy a tengerészeti igazgatóságot Spalatóból Belgrádba helyezték át. Ugyanekkor azt kívánta, büntessék meg Trebinjae Milos folyamhajózási igazgatót, mert egy ankéten azt mondta, hogy az Adria nem bír nagyobb jelentőséggel Jugoszláviára nézve, hiszen a Velebit és a Dinardiák elvágják a hinterlandtól. Ha akkora Dunája lett volna Szerbiának a háború előtt, mint ma, nem lett volna számára csapás! az, hogy a Monarchia nem engedte ki a tengerre. Andjelinovic semmiféle választ nem kapott.

A hosszú karácsonyi szünet után a parlament látható idegességgel ült össze. Január végén egy akkor még kormánypárti, ma nemzeti klubi, képviselő, a horvát dr. Kozul Marko, élehangú interpellációban követelte a bankélet új megindítását. Egy év óta nem lehet kölcsönt kapni, sőt a betevek sem juthatnak pénzükhöz. Az ország pénzjegyeinek 70%-a tezaurálva van és a gazdasági élet egészen elakadt. Választ nem kapott.¹⁸

Februárban elkezdtek a választójogi reformot tárgyalni, melynek alapelveit már januári számunkban ismertettük. Alig akadt még kormánypárti részről is olyan felszólaló, aki a javaslatot helyeselte volna

¹⁸ 1933. márc. 20-án Kozul költségvetési beszédében Jugoszlávia legnagyobb bankjának, a zágrábi Prva Hrvatska Stedionicanak megmentését követelte. A pénzintézet aktív, de kormánysegítség nélkül 150.000 betevő vesztí el vagyonát. Választ most sem kapott.

Jóformán mindenki titkos szavazást és választókerületek szerint való választást követelt. A hó közepén 120: 20 arányban általánosságban elfogadták a javaslatot. 305 képviselő közül tehát csak 140 foglalt állást a választójogi kérdésben. A részletes tárgyalásról a cenzúra jóvoltából alig van értesülésünk. Végül is elfogadták a javaslatot. A pártviszonyok ziláltságát mutatja, hogy az agrárreform likvidálásáról beterjesztett kormányjavaslat bizottságának kiküldetésekor három lista küzdött egymással s azokra az egyes pártok taglétszámával egyáltalán nem egyező szavazatokat adtak le. Jelen volt 183 képviselő, lí üres lappal szavazott, a kormánypárti Secerov-lista 122 szavazatot kapott, az ú. n. Délszláv Klub Hodjera-listája 30 szavazatot, holott a pártnak akkor csak 13 (ma 14) tagja volt, az ú. n. Paraszt Klub Nikic-listája 20 szavazatot, pedig a párttagok száma csak 5. Ez a bizottság aztán elvetette a kormányjavaslatot (17: 14 arányban), mely eszerint kisebbségi véleményként kerül a plénum elé – ha kerül!

Ugyanazon a napon, mikor e szavazás folyt, jelentette be dr. Superina Benjámín a szenátusban, másnap (február 17.) dr. Preka Milan a képviselőházban egy új párt, az ú. n. Nemzeti Klub megalakulását. A szenátusban a pártnak hét tagja van, köztük Svrļjuga és Mazuranic volt diktatúra-miniszterek. A párt határozati javaslatát aláírta Franges diktatúra-miniszter is. de a pártba nem lépett be. A képviselőházban az új pártnak öt tagja van. Elnöke, Preka, szintén diktatúra-miniszter volt. A párt deklarációja szerint a népszuverenitás elve alapján áll, de monarchiahű. Jugoszlávia több történetpolitikai individualitásból összetett ország. A délszlávság három teljes nemzetiséggel bíró komponens szintézise. Ezeknek a komponenseknek egyenrangúaknak kell lenniök. Az unitarizmust elfogadják, de ez nem jelenti azt, hogy az állam belső berendezésének feltétlenül egységesnek kell lennie. Sőt számtalanszor bebizonyosodott, hogy a délszláv fejlődés mai stádiumának nem felel meg a centralizmus. Ezért széles ön kormányzatot követelnek, akár autonómiák, akár federáció formájában. A horvát-kérdést az eddigi módokon nem lehet megoldani, ezért a szeptemberi alkotmány rendelkezései sem tekinthetők véglegeseknek. Teljes szabadságot és igazi demokráciát követelnek.

Az új párt programja óriási feltűnést okozott a parlamenti körökben. Dr. Vosnjak Bogumil a pártalakulásról azt mondta, ez nem az angyalok, hanem a kegyelmes urak lázadása a diktatúra ellen. Dimitrijevic Mita a január 6-i politika dezertőreinek nevezte el az új párt tagjait. Szemükre hányta, hogy ugyanazt akarják, amit Macek és a Macekkel, ezzel az őszinte becsületes emberrel, való esetleges meg egyezést éppen ők akadályozták meg, mikor a diktatúra nyakába varrták magukat. Frangesnek szemére hányta Vosnjak, hogy amíg ő a világháború alatt kénytelen volt a Monarchából emigrálni, Franges nagy-osztrák beszédekert tartott. Az ellenzéki Hodjera viszont rámutatott, hogy Marinkovic híres nisi beszéde a nép által eldöntendőnek

mondta, mi legyen: centralizmus vagy federáció? Maksimovic pedig egy banátusi beszédében elismerte, hogy Jugoszlávia összetett állam, ami jelenthet federációt is.

Superinák a kilépés után is sereg nélküli tábornokok maradtak. Kilépésüknek nem az országos politikában van jelentősége, hanem az álparlament életében. A szerb ellenzéki pártok állásfoglalása az internált Macek és Korosec mellett, valamint a horvát közhangulat ellenállhatatlan nyomása bírta őket e lépésre. Mintha az álparlament közeli végét jelentené a Nemzeti Klub megalakulása. Azóta folytonos ellenzékieskedés folyik a még pár hónapja hűséges mamelukok sorában, Dimitrijevic Mita először megleckéztette a dezertőroket. Tíz nap múlva már egészen más szellemben beszélt. A január 6-i alapot elveti, mert már nincs rá szükség. Normalizálni kell a helyzetet és minden pártot be kell engedni a parlamentbe. Teljes polgári és politikai szabadságot követel.

Ilyen hangulatban kezdte meg a parlament március közepén az április 1-én életbelépő költségvetés tárgyalását. A költségvetés 10.430 millió dinárt tesz ki. A kormány szerint a költségvetési egyensúly biztosítva van, míg a parlamenti ellenzék többmilliárdos deficitet jósol. Srskic, hogy a parlamenti ellenzék jóindulatát megnyerje, a költségvetési vita tartamára megszüntette a parlamenti beszédek cenzúráját. Ez az intézkedés igen érdekes betekintést engedett az álparlament eddigi rejtelmes életébe. Melville tétele, hogy a horvátok ideológusok, a szerbek meg pozitivisták, most is igazolódt. A Nemzeti Klub tagjai rőfös, sokszor mélyen szántó beszédekben fejtegették, hogy új állásfoglalásuk lényegében azonos régebbi nézeteikkel, hogy a délszláv egység csak az ő elméletük szerint valósulhat meg, mintha egészen megfeledeztek volna arról, hogy a szerbeket az ő bölcselkedésük soha nem érdekelte, hanem minden elmélettől mentesen, idő és alkalmom szerint ugyan változó taktikával, de mindig csak egy dologra törek: a szerb hegemonia biztosítására. A szenátusban Dragovic Milos a federációról, mint lehetőségről beszélő Frangesnek odavágja Szerbia nevében: Inkább meghalok, semhogy ezt megengedjem! Mazuranicnak meg így felel Tomic Svetozar: A nemzet és állam integrális jugoszlavizmusa (értsd: a törzsi hagyományok lerombolásával létrejövő jugoszlávizmus – szerb hegemonia alatt!) mindenkifelett áll. Nekünk ezt meg kell védenünk és a kormány e szentségeink védelmében ne riadjon vissza semmitől sem! A nemzet (t. i. a szeri) nemzet) nem adja oda vér nélkül azt, amit vérral szerzett meg.

A költségvetési vita folyamán kiderült, hogy az ú. n. bristoliak türelmetlenek Srskiccsel szemben, mert szerintük nem kormányoz eléggé erős kézzel. A bristoliak annakidején mint Srskic szövetségesei gáncsolták el a Marinkovic-kormányt federációs velleitáσαι miatt. Srskic végigjátszotta a parlamenten kívüli ellenzékkel a deklarációs komédiát. A bristoliak egy része erre nyíltan ellene fordult megal-

pítva a Délszláv Klubot. A pásztorlevél után 73 bristoli követelte a jezsuiták száműzését. A költségvetés tárgyalása alatt a bristoliak, ellenzékiek és kormánypártiak egyaránt, a kormányt ostromolták, meri nem számol le a szeparatistákkal. Hodjera Svetislav, hajdan Zivkovic tábornok kabinetjének főnöke, ma a Délszláv Klub tagja, Srskicet tettr felelőssé, ha ma-holnap a federalistáknak kell átadni a hatalmat.

E támadásokkal kapcsolatban híre járt Srskic közeli bukásának. Állítólag Jeftic külügyminiszter, Zivkovic sógora, lenne az utóda, vagy egy tábornok. Minden jel szerint a diktatúra a jelenleginél kiméletlenebb formát szeretne ölteni. Az álpárliament költségvetési vitája elárulta ez ú. n. törvényhozó testület dezoláltságát, életképtelenségét, teljes meghasonlottságát. Az álpárliament Srskic személyes alkotása. Logikus dolog volna, ha az álpárliament balsikere elsöpörné Srskicéel Magyar Szemle. 1933 május.

DÉLSZLÁV KÜLPOLITIKA.

A kisantant szerb-bolgár közeledés

Jugoszlávia történetének már volt egy olyan periódusa, mikor a délszláv külpolitika, ha ideiglenesen is, de nagy sikereket tudott felmutatni. Ez a periódus a római paktum aláírásával kezdődött (1924 január 27.) és a tiranai paktum megkötésével végződött (1926. november 27.). Majdnem három éven át Nincic Momcilo, az akkori külügy miniszter, a látszólagos sikerek hosszú sorozatával dicsekedhetett: az olasz-szerb ellentétek kiküszöbölése, Albánia szerb orientációja, a szaloniki szerb zónához vezető vasúti vonal megszerzése. Pangalos görög diktátor bukásával azonban megindult a diplomáciai kártyavár-összeomlása és az olasz diplomácia pár hónap alatt valósággal körülkerítette Jugoszláviát. E nehéz helyzetből sok ügyel-bajjal és féleredményekkel Franciaország szabadította ki balkáni szövetségét.

Egy új európai konstellációnak kellett jönnie, hogy Jugoszlávia külpolitikai helyzete lényegesen megjavulhasson. A külpolitikai emelkedés a délszláv királyság számára a múlt év októberében indult meg és azóta változatlanul tart. Ez az emelkedés bátorította fel a diktatúrát arra, hogy dezolált belpolitikai helyzetét erőszakos eszközökkel próbálja rendezni. A horvát nemzet vezérének lecsukatása ennek a törekvésnek következménye. Radicot annakidején jórészt Nincic sikerei kényszerítették a behódolásra. Belgrád azt hiszi, Maceknél is eléri ezt. A délszláv külpolitika sikerei nem a délszláv diplomácia javára írandók, hanem egyrészt a francia külpolitika javára, másrészt más államok külpolitikai balfogásainak terhére. Éppen ezért ismét kártyavárral van dolgunk, mely össze fog omlani. Az összeomlás azonban esetleg nem pár hónapig várta magára, hanem hosszabb ideig. Magyar

országnak tisztában kell lennie szomszédai külpolitikai helyzetével akkor is, ha azok csak pillanatnyiak, de le kell mindig azt is mérnünk, ami bennük talán nem is pillanatnyi.

A kisantant szervezetének szorosabbra fűzése Jugoszlávia legújabb történetének igen fontos mozzanata. A velebiti felkelésért a belgrádi közvélemény Itáliát teszi felelőssé. Olaszország délszlávellenes mozgólódásairól azóta is folytonos leleplezések olvashatók a kormány lapokban. A vád az, hogy az olaszok, illetőleg az ő védelmüket élvező horvát emigránsok azok, akik folytonos fegyvercsempészettel egy horvát- forradalmat készítenek elő. Novemberben Castelnouvóban fedeztek fel fegyvereket, melyeket oda állítólag az olasz uralom alatt álló Lagosta dalmát szigetről szállítottak. Ugyané hónapban Sebenicóban és vidékén egy készülő „bolsevik” forradalmat fojtottak el. Majd arról cikkeztek a szerb lapok, hogy Zárát az olaszok lázasan erősítik. A város máris egy táborhoz hasonlít. Lagostát az olaszok a tengeralatti hajók és az aeroplánok bázisává építik ki. A Monte Nevosón is nagy erődítések folynak. Decemberben a Vreme, Srskic személyes orgánuma, arról ír, hogy a triesti kaszárnyákban horvát emigránsokat képeznek ki katonává. A tavaszig legalább ezer horvát katonát akarnak kioktatni, hogy ezek aztán betörjenek Jugoszláviába. Február elején újra nagyszabású fegyvercsempészetet lelepleznek le Zára és Sebenico környékén, melynek szervezője, bizonyos Brkan Ante, a leleplezés után Zarába menekült. A hatóságok az ártatlan lakosságon töltötték ki bosszújukat. Kozul képviselő a házban felsorolta azokat az embertelenségeket, melyeket a csendőrök itt elkövettek. Az eredmény a képviselő szerint az, hogy a lakosság 90%-a szélsőén ellenzékivé lett. Kozul beszédének hatását a dalmát-szerb Desnica Uros képviselő azzal a megállapítással próbálta gyöngíteni, hogy a vádlottak közül 309 a katolikus és csak 5 a pravoszláv. A szerb képviselő dühösen támadta a dalmát-horvát intelligenciát, mely ma egészen szeperatista, Ausztria idején azonban alig beszélt az önálló Horvátországról.

Távol áll tőlünk a gondolat, hogy a délszláv sajtó állításait készpénznek vegyük. Csak azért citáltuk őket, mert világosan elárulják, milyen hangulatot akar a diktatúra az olvasóközönségben kelteni. Ez olasz készülődésekkel indokolja a kormányzat azokat a „védelmi” intézkedéseket, melyekről az erősen cenzúrázott kormánylapokból is értesülhetünk. Igen érdekes tünet, hogy Linder Béla a Vremében újabban szorgalmasan cikkezget, lándzsát törve Magyarország „demokratizálása” és kisantant-orientációja mellett. A jugoszláviai magyar emigránsok Linder elnöklete alatt Újvidéken bizalmas konferenciát is tartottak.

A védekezésnek azonban ennél sokkal komolyabb módjairól is olvashatunk a délszláv lapokban. Jugoszlávia északi határán erős telepít és folyik, melynek fokozását különösen Nikic Fedor képviselő, voll közoktatásügyi államtitkár, szabadkai jogakadémiai tanár Dnevnik

című lapja követeli a leghevesebben. Szerbket telepítenek a magyarok közé, de Verőcébe és Szlovéniába is. Ezzel párhuzamosan megindult a cetnikek(komitácsik) szervezése. Pecanac Kosta, a cetnikek vezére, szorgalmasan utazgat az országban és mindenütt nagy parádéval fogadják. Cetinjében külön tanfolyamot tartottak a cetnik-parancsnokok számára. Karácsonykor a Narodna Obrana is közeli kapcsolatba hozták a cetnikekkel. Lemondatlak a Narodna Obrana eddigi elnökét, Mille tábornokot, és helyébe Trifunac-Bircanin Ilija cetnik-vajdát választották meg. A Narodna Obrana a legkülönbözőbb „nemzeti” (értsd: diktatúrahű egyesületeket olvasatja magába, vagy legalább kooperál velük. A költségvetési vita folyamán a belügyminiszter elismerte, hogy Macedónia mintájára az ország északi és nyugati-részein a betelepített megbízható (értsd: szerb) lakosságot felfegyverezték.

A diktatúra sajtója természetesen sok mindenféléről hallgat. A diktatúra programjában kezdettől fogva ott volt, mint ultima ratio, a belpolitikai nehézségeknek egy diadalmas hadjárattal való megoldása. Srskic, úgy látszik, még bízik abban, hogy a francia-szerb barátsági szerződéssel megindult külpolitika átsegíti a nehézségeken. Franciaország valóban meglehetősen anyagi áldozatokat is hoz Jugoszláviáért. Egy ez év márciusában megkötött egyezményben pl. 1932. október 14-étől kezdve három évre felfüggesztette a francia kölcsönök amortizációját. A háborús előkészületek sem folyhatnak francia segítséggel nélkül. A tartalékosokat egyre nagyobb számban hívják be fegyvergyakorlatra és szállítják őket a határmenti garnizonokba. Mintegy 40.000 fővel emelkedett ily módon a katonaság száma.

Ilyen körülmények között jött létre a kisantant új szervezete. Ez alakulat historikumáról egyelőre nem sokat tudunk. 1932. november közepén a kisantant vezérkari főnökei tartottak Belgrádban konferenciát. Egy hónap múlva a külügyminiszterek ültek ugyanott össze. Február elején Sándor király Sinaiában meglátogatja sógorát, a román királyt. Forradalom esetére a két szuverén állítólag kölcsönös fegyveres segítséget ígért egymásnak. Kíséretükben ott voltak külügyminisztereik is, ami az összejövétel családiás jellegét valószínűtlenné teszi, bár a szerb sajtó ezt hangsúlyozta.

Ezen előkészületek után február 16-án a kisantant Genfben a Népszövetségnek bejelentette, hogy eddigi szövetségesét egységes nemzetközi szervezetté alakította át. Az új nemzetközi szervezetnek a külügyminiszterekből álló tanácsa évenként háromszor ül össze. Egymás nélkül semmiféle politikai egyezményt nem kötnek és az érvényben levőket unifikálják.¹ A hivatalos kommentár aláhúzza, hogy az új szervezet a középeurópai béke biztosító akar lenni. A kisantant álla-

¹ Mi az új szervezetnek csak délszláv vonatkozásaival foglalkozunk. Általános bírálatát adja Lutter János. (Külügyi Szemle. 1933. 131-139. 1.1)

mainak eddigi külön kapcsolatai ezután az új szervezet közös kapcsolataivá válnak. A paktumot mind a képviselőház, mind a szenátus egyhangúan fogadta el. Valamennyi párt külön-külön szónokkal azonosította magát vele. Az ellenzéki Mazuranic a szenátusban kifejtette, hogy egész Jugoszlávia óhajtja, hogy az új szervezet kapcsolatot találjon Lengyelországgal is.

A költségvetés tárgyalásakor a Géniben tartózkodó külügyminiszter helyett a képviselőházban Kramer tárcanélküli miniszter tartott exozét. Szerinte Jugoszlávia ellen revíziós offenzíva folyik. A kisantant új szervezete védelmet jelent ez ellen, így ez a békének új biztosítója. Mindazonáltal a béke szempontjából pesszimiztikusan ítéli meg a helyzetet (március 20.). Kramer célzásait határozott állításokká tették az azóta miniszterré lett Andjelinovic Grga és Dimitrijevic Mita képviselők. A magyar oligarchia háborút akar. Jugoszláviára nézve a békének igazi biztosítója az volna, ha az Adriától a Fekete-tengerig egy szláv állam volna.

A parlamenti vitát kiegészíti a kisantant külügyminisztereinek genfi határozata, amely éles állásfoglalás a revíziós gondolat ellen. Annak hangsúlyozása, hogy mások birtokáról senki sem határozhat, még a nagyhatalmak sem, burkolt bejelentése a kisantant készségének, hogy egy esetleges ilyes kísérletnek minden eszközzel ellenáll (március 26.).

A szenátusban már a hazaérkezett külügyminiszter tartott exozét. Szerinte a kisantant genfi deklarációja sem nem tiltakozás, sem nem polémia, hanem időszerű és világos nyilatkozat, nehogy a további tárgyalások a bizonytalanság sikamlós útjára vezessenek. Szükség volt a nyilatkozatra a kisantant államok lakosságának megnyugtatósára is. Különben a Népszövetség statútumainak 10. §-a garantálta a területi sérthetlenséget, sőt ennek védelmét a tagállamokra nézve kötelezővé tette. A revíziós mozgalom diadalát a kisantant nem engedheti meg, bár a szomszéd államokkal való barátságra törekszik. A miniszter szavai a szenátus tetszésével találkoztak és az ellenzéki kifogások csak a délszláv külföldi propagandának és a diplomácia tisztára szerb összetételének fogatkozásaira mutattak rá.

A kisantant új szervezetét hiba volna tragikusan felfognunk, de éppen olyan hiba volna az új alakulat jelentőségét semmibe sem vennünk. A revíziós gondolat előtérbe nyomulása feltárta a kisantant államai előtt a szorosabb összefogás szükségét s ezért most az egy-szerű politikai szövetséget szeretnék bensőbbé tenni. Egyrészt ki akarják küszöbölni a kisantant egyes tagjai között fennálló ellentéteket, másrészt az államtagokat gazdaságilag is szorosan össze akarják fűzni

Jugoszláviának Romániával vannak bizonyos ellentétei, melyek egyrészt a Bánát felosztásából folynak, másrészt a román-olasz és a román-orosz relációk következtében állottak elő. A bánáti kérdései; legsúlyosabbika a román, illetőleg szerb kisebbségek helyzete Jugo-

szláviában, illetőleg Romániában. Április közepén tizenkilenc román-szerb konvenciót írtak alá, a többi közt a bánáti kisebbségi elemi iskolák kérdését is rendezték. Egy hónappal később Karlócán létrejött a megegyezés a román és szerb pravoszláv egyházak között. E meg egyezés szerint Versecen román, Temesvárott szerb püspöki helynökség szerveztetik, mindegyik teljes kultúraautonómiával. Ezzel valóban egy igen kényes kérdést sikerült megoldaniok.

Az a tény, hogy Románia egy francia orientációjú szövetségi rendszerbe véglegesen beilleszkedett, a román politikában ismételtelen jelentkezett olaszbarát irányzat eltűnésével körülbelül egyértelmű. Komplikáltabb a szovjet-kisantant relációk ügye. A francia-orosz közeledésnek logikus következménye a szovjet-kisantant közeledés. Markovic Lázár volt miniszter, kinek soha nem titkolt külügyminiszteri ambíciói vannak, hivatottnak érezte magát e kérdés megoldására. Felfedezte, hogy a szovjet a négyhatalmi tervet a szlávság érdekében utasította vissza, tehát a kisantantnak pánszláv alapon kell a szovjethez közelednie (Pravda, 1933. április 12.). Markovic gondolatát egy óvatosan ellenzéki horvát lap nyilvánvalóan sugalmazott cikke utasította vissza (Obzor, 1933. április 14.). A pánszlávizmus, írja a lap, meglehetősen lejárt romantikus fogalom, mely a gyakorlati politikában édeskevés értékkel bír. Veszedelmes is vele operálni, mert gyanút kelthet Romániában és ez visszatérhet az olasz orientációhoz (!). A kisantant nem szláv alakulat és nem lesz azzá, ha Lengyelországgal és Oroszországgal szorosabb viszonyba lépne is.

Markovic külpolitikai balfogása ezzel reparátatott. Az orosz kisantant közeledés ügye ugyan kezdetleges stádiumban van, de mindkét részről van bizonyos hajlandóság az egyezkedésre. Amint a Temps megírta, a németországi események kiábrándítólag hatottak a szovjetre, ezért keres más kapcsolatokat. A prágai kisantant-konferencia hivatalos jelentése „bizalommal néz a szovjet-kisantant jövőre relációk fejlődése elé¹”. Prágai információk szerint a kisantant orosz kezdeményezést vár, míg egy párizsi jelentés szerint a kisantant egy mindhárom államot képviselő követet küld Moszkvába a vitás kérdések likvidálására. Ez a lépés mintegy válasz lesz a négyhatalmi egyemnyre (Politika, 1933. június 1.).

A lengyel-kisantant relációk más színezetűek. A négyhatalmi egyezmény mindkét felet súlyosan érinti. Álláspontjuk azonban nem mindenben fedí egymást. Mint az Obzor írta, Lengyelország kategorikusan elutasította a tervet, a kisantant meg különböző kikötések mellett elfogadta (Obzor, 1933. június 4.). Lengyelország természetesen revízióellenes magatartást tanúsít. Amíg a német revízió kérdése egy sínen fut a magyar revízió kérdésével, Lengyelország együtt fog haladni a kisantanttal, bár a szorosabb szövetkezés új kényszerítő mozzanatok nélkül nem valószínű. A kisantant udvarol Lengyelországnak, egyelőre nem sok eredménnyel. A prágai konferencia hírei között ott szerepel

egy lengyel-kisantant barátsági szerződés megkötésének küszöbön állása. Am Kramar, mint ünneprontó, rámutatott, hogy a prágai lengyel követ a kisantant-konferencia idején csodálatosképen nem tartózkodott a cseh fővárosban. A hivatalos kisantant-jelentés csak a lengyel-kisantant baráti politika folytatásáról tud beszámolni.

A Moszkvába küldendő közös kisantant-követség előképeként Titulescu Londonban a kisantant nevében tárgyalt Mac Donalddel. E tárgyalásról Románia belgrádi követe, Guranescu, nyilatkozatot adott a szerb sajtónak. Guranescu bevallja, hogy Londonban igen erős a revíziós hangulat és ezen Titulescu sem tudott változtatni. A kisantant nevében azonban két dologra hívta fel Mac Donald figyelmét. Az egyik az, hogy a békék revíziója háborúra vezetne, a másik az, hogy a kisantant a nyugati nagyhatalmak egyikével sem, vagy e hatalmak semmiféle bizottságával sem tárgyalhat a revízióról. Ez a négy hatalmi terv eredeti fogalmazásának visszautasítása és annak bejelelése, hogy a kisantant szükség esetén fegyveresen is ellenáll a revíziós kísérleteknek. Aki a kisantant viszonyaival valamennyire is tisztában van, nem várhatott más állásfoglalást.

Ami a kisantant gazdasági együttműködését illeti, ez nem mai gondolat és a prágai konferencia után is inkább jelszó, mint reális program. A tervbe vett új dunai híd Románia és Jugoszlávia közötti éppen ezért aligha fog gazdasági célokat szolgálni. (Állítólag a híd építés el is halasztott.) Dr. Stojadinovic Milan, volt pénzügyminiszter, rámutatott, hogy Jugoszlávia kivitelének csak 16%-a esik Franciaországra, Romániára és Csehszlovákiára, bevételének is csak 23%-a. Olaszország, Ausztria és Németország ellenben a délszláv kivitel 56%-ában, a bevétel 44%-ában részesülnek (Politika, 1933. április 15.). Földrajzi és gazdasági adottságokon bajos változtatni és minél fejlettebb valamely ország külkereskedelme, annál kevésbé hajlamos politikai szentimentalizmusra. Ugyanaznap, mikor Stojadinovic cikke megjelent, a belgrádi közgazdasági „körök napilapja, a Trgovinski Glasnik, a délszláv külkereskedelemnek azon ország felé való fejlesztését sürgette, amelyikről a volt miniszter megfeledezett: Magyar ország felé. A kisantant egész gazdasági koncepciója Magyarország nélkül fantasztikum. Az ismert politikai okokon kívül ezért csalogatnak bennünket a kisantantba. Ez a helyzet Magyarországra nézve lehet előnyös, de lehet végzetes is. Mindenesetre itt van az a pont, ahol a tagadás lábát megvetheti addig is, amíg elmúlik felettünk a külpolitikai zimankó.²

A bolgár-szerb közeledés tünete a balkáni politikai helyzetnek legérdekesebb jelensége, ha egyelőre több is benne a fantázia, mint a valóság.

¹ Az eseményeket a jelen tanulmányban 1933. jún. 1-ig kísérvük.

A világháború lezajlása óta többször is felmerült a bolgár-szerb megegyezés gondolata. Először Stambuliskij, a parasztdiktátor bolgár premier, próbálkozott vele. Ingadozó uralmát szerb fegyverekkel akarta biztosítani s ennek fejében felajánlotta a revanche-gondolat eljöttét, a bolgár dinasztia elűzését, personalis uniót Sándor király alatt. Belgrád érhető bizalmatlansággal fogadta az ajánlatot, de kevésbé érhetően éppoly ridegen kezelte továbbra is Bulgáriát, mint az összeomlás napjaiban. Stambuliskij bukásához Belgrád barátság-talan magatartása lényegesen hozzájárult. A Cankov-puccs diadala új fejlődést indított meg Bulgáriában, mely a szerb-bolgár ellentéteket kiclezte. Belgrád lett a bolgár politikai emigránsok Mekkája, ahol hazaáruló tevékenységük bőkezű támogatásra talált. Marinkovic második külügyminisztersége első évében (1927) francia tanácsra foglalkozott a közeledés gondolatával. Korosecet Szófiába küldte. A szlovének vezérét szívesen fogadták, de a neuilly-i béke által teremtett hatalmi helyzet elfogadásán alapuló, részleteiben ismeretlen javaslata nem volt alkalmas az ellentétek kiküszöbölésére. A Macedón Komité is akcióba lépett és új erőre kapott a régi gyűlölet.

A Demokraticeski Zgovor választási veresége (1931) és a Malinov-, majd a Musanov-kormány magatartása új reményeket keltett a bolgár-szerb közeledést sürgető körökben. A francia befolyás tért nyert Szófiában. A politikai emigránsok lassanként valamennyien amnesztiát kaptak, még azok is, akik egy évtizeden át szerb zsoldon éltek. A gazdasági válság is nagyon ráfeküdt az amúgy is elviselhetetlen háborús terhek alatt nyögő országra. Mindezen körülmények és a kormánykoalíció gyöngesége, belső meghasonlottsága bizonyos hangulatot keltek Bulgáriában a Jugoszláviával való viszony rendezésére.

Belgrádban és Szófiában egyaránt a francia külpolitika fonja a megegyezés szálait. Párizs szeretne egy húszmillió balkáni szláv államalakulatot létrehozni, mely elég erős volna az olasz befolyás kiszorítására a félszigetről. Párizsnak az államalakulat formája és létrejöttének feltételei közömbösek. Elfogadta volna Stambuliskij koncepcióját és nem volna kifogása a Párizsban élő Pribicevic Svctozar terve - egy köztársasági bolgár-szerb-horvát-szlovén konfederáció - ellen sem, ha Pribicevic ezt meg tudná csinálni. A Narodna Odbrana időnként Bulgária annexiójával fenyegetőzik. Párizs ezt sem bánná, ha simán megtörténhetnék. Elvileg helytelenít azonban mindé fegyveres konflagrációval fenyegető megoldási módot és keresi azt a megoldást, mely számolva a reális erőkkkel a siker legtöbb feltételével bír. Mint ideiglenes megoldást elfogadná Bulgária önálló államként való belépését a kisantantba. Talán ez volna a legkönnyebben megvalósítható terv, mert egyelőre megóvná a bolgár állam látszólagos függetlenségét. de olyan fejlődést indítana meg, mely a balkáni szláv állani megteremtéséhez vezetne. Ezek a különböző, egyelőre elég zavaros tervek

politikusok nyilatkozataiból, újságcikkekből meg szaporíthatók volnának, de ennyi is elég arra, hogy a tervezetek egy bizonyos irányban való céltudatosságát megállapíthassuk.

Egy konkrét lépés Belgrád részéről már történt. Veliniirovu Nikolaj ochridai püspök és Janjic Voja volt vallásügyi miniszter, aki maga is pravoszláv (görög-keleti) lelkész, vezetése alatt egy papi küldöttség látogatta meg Bulgáriát. Hasonló egyházi látogatások ugyan már ezelőtt is történtek, de a dolognak ma más jelentősége van. Felűnő a küldöttség vezetőinek összeállítása. Egyik sem híve a diktatúrának, de egyik sem exponálta magát a diktatúra ellen. Így alkalmas személyiségek annak dokumentálására, hogy a szerb-bolgár közeledés kérdésében az egész szerb-pravoszláv egyház egyetért. Nikolaj püspök a szerb egyháznak legnagyobb élő főpapja. Kiváló teológus és filozófus, ki a világháború alatt anglikán templomokban tartott prédikációi val nagy szolgálatokat tett a szerb ügynek. A pravoszláv-anglikán egyházi unionnak meggyőződéses harcosa, a katolicizmusnak ellensége. Emlékezetes a belgrádi székesegyházban tartott beszéde, amelyben tiltakozott az ellen, hogy idegen (értsd: katolikus) szentek törjenek be a pravoszláv fővárosba, idegen próféták (értsd: Mohamed) nie esetei emelkedjenek ott. ahol hajdan a törökök Szent Száva hamvait elégették (Politika. 1930. nov. 3). Nikolaj nagy tudásánál és inlanzi gens pravoszláv voltánál fogva alkalmasnak látszik arra. hogy;» 98%-ig pravoszláv vallású bolgár nemzet egyházi köreinek rokonszenvét megnyerje. Janjic Voja a jelenleg parlamenten kívüli szerb radikális párt híve. E párt most a horvátok segítségével akarja megdönteni a diktatúrát. Janjic tehát, ha talán tisztára taktikai okokból is de a katolicizmussal szemben engedékenyebb álláspontot foglal el Nikolajnál. Markovic Lázár folyóiratában, a L'Esprit de Belgrádban éppen a szófiai út idején jelent meg egy cikke, melyben tiltakozott a szabadkőművesség elhatalmasodása ellen Jugoszláviában, különösen az ellen, hogy a szabadkőművesek államügyekbe avatkozzanak (Tudvalévőleg a diktatúra vezető emberei szabadkőművesek.) Ugyan ott kijelentette, hogy a katolicizmus éppen olyan délszláv nemzeti vallás, mini a pravoszlávia. Megsürgette a konkordátum megkötését a Vatikánnal. Mivel a macedónok elítélik Belgrádnak azt az eljárását hogy tiszta horvát és szlovén területeken pravoszláv egyházakat emelt sőt Zágrábban pravoszláv mitropoiál alapított (Makedonia. 1938 május 9.), Janjic személye alkalmasnak látszott a világi gondolkozású bolgár rétegek rokonszenvének megnyerésére.

A szerb egyházi delegációt a bolgár egyház szívesen fogadta és kenetes határozatokat hoztak az együttműködésről. Nikolaj püspök nyilatkozatai szorosban egyházi keretekben mozogtak. Csak azt emelte ki, hogy a bolgár cári pár audiencián fogadta őket és az audiencián a bolgár felségek kizárólag szerbül beszéltek. Joana cárné a „monte-

negrói” nyelvet anyjától (Elena olasz királyné) és nagyanyjától (Milena, Miklós montenegrói király felesége) tanulta. Janjic azonban politikai nyilatkozatokat is tett világosan elárulva, hogy az egyházi külszín miitakart. Janjic szerint úgy kellene megteremteni a szerb-bolgár uniót, hogy mindkét uralkodóház megmaradna, de a külügy, a valuta és a vámterület közös lenne (Makedonia, 1933. május 10.).

A bolgár közélet legismertebb pánszlávja, Bobcev egyetemi tanár, a Slavjanski Glas című folyóiratban felelt Janjicnak. Szerinte bármenny nyíre óhajtandó is a bolgár-délszláv kapcsolat, addig míg Macedónia kultúraautonómiát nem kap, semmiféle tárgyalás sem vezethet eredményre. Arra nézve is biztosíték szerzendő, hogy bárminő alakulat jöjjön is létre, valamelyik nemzet ne gyakorolhasson hegemóniát a másik felett. A fennálló ellentétek mellett a mostani nemzedék életében nem lehet federációt alakítani, legfeljebb vámunióról lehet szó.

A legenedékenyebb szerb ajánlat és a legelőzékenyebb bolgár válasz között elég nagy a távolság. De hiszen egyelőre csak kölcsönös tapogatódzásról volt szó. A zöldasztalhoz való leüléstől még messze vagyunk. A franciáknak momentán az is elég, hogy egyik oldalról sem hangzott el a non possumus.

Hogy Todorov Bulgáriának a kisanthoz való csatlakozását sürgette (Politika, 1933. április 21.), míg az óvatosabb Obov csak francia-szerb orientációt követelt (Vreme, 1933. május 23.), ez két volt emigráns magánügye. Azt sem kell nagyon komolyan venni, hogy az oroszokat pánszláv alapon csábító Markovic Lázár a szerb-bolgár közeledés francia nyelvű dicsőítésével iparkodott érdemeket szerezni. Szerinte a szerbek pártkülönbség nélkül kívánják e közeledést. Musanov bolgár premier komolyabban beszélt. Minden akciónak előfeltétele a macedóniai bolgár kisebbség jogainak elismerése és a kettős birtokosok ügyének méltányos rendezése.

A szófiai úttal egyidőben zajlott le Kumanovóban az első cetnik-kongresszus. A komitácik, kiknek soraiból került ki az ipeki szerb patriarcha és az üszkübi szerb érsek, múltjukkal teljes összhangban szidták a bolgárokat. Az üszkübi szerb érsek ünnepi prédikációjában külön kiemelte, hogy a szarajevói cetnikek Princip sírjáról szedett virágokból font koszorút helyeztek a kumanovói temetőben nyugovóra cetnikek sírjára. Közben Belgrádban két merényletre készülő bolgár komitácit fogtak el. Szófiából viszont néhány amnesztiát kapott bolgár emigránst a lakosság elkergetett. Srskic lapja meg adatokat hozott Bulgária állítólagos nagy fegyverkezéséről (Vreme, 1933. június 3.).

A bolgár-szerb közeledés ügye még nincs elintézve. Sem a bolgár, sem a szerb közvélemény nem tud hamarosan napirendre térni az utolsó évtizedek eseményei felett. De hiszen annyi minden történi és történik a két országban a közvélemény ellenére!

Magyar Szemle. 1933 július.

SRSKIC MINDÖRÖKKÉ!

Jugoszlávia belpolitikai helyzete az utolsó hónapokban a sivár reménytelenség képét mutatja. A gazdasági válság egyre fokozódó erővel állítja a polgárt megoldhatatlan pénzügyi kérdések elé, amíg egy tehetetlen kiskorú rendszer a világmegváltás tógájában csodálatos közönnyel tér napirendre e problémák felett. A Srskic-kormány reáfeküdt az ország szerencsétlen nemzeteire, hazaárulónak bélyegezve mindenkit, aki a rendszer nyilvánvaló sikertelensége ellenére nem lelkesedik érte! A kormány az élet és halál szabados urának érzi magát. A börtönök tele vannak politikai bűnösökkel, akiket sokszor korbáccsal, bajonettel, inkvizíciós eszközökkel kínoznak halálra a megtorlás lehetősége nélkül. A polgár minden szavára és lépésére a besúgók serege leselkedik és sokszor személyes bosszúból ártatlankat juttatnak a pribékek kezére. A cenzúra szabadon garázdálkodik. A levéltitok rég megszűnt. Minden lap, mely nem áll a kormány szolgálatában, a legnagyobb óvatosság mellett is folytonosan az elkobzás és a betiltás veszedelmében forog. Saric, sarajevói érsek, napilapját megszüntették. A zágrábi és a sarajevói érsek hivatalos hetilapjainak jóformán minden számát elkobozzák. Megtörtént, hogy azért, mert a Szent Atyának a horvát zarándokokhoz intézett beszédét közölték. A lapoknak változatlanul kell hozniuk az Avala-ügynökség híreit, melyek közismerten ellentétben állanak a valósággal. Akár a magyar bolsevizmus idején, a lapok úsznak a boldogságban a diktatúra miatt. A gyermeki kedélyű kormány így véli a polgárságot magának megnyerni és a külföldet félrevezetni. Ha egy külföldi lap csak a legkisebb mértékben is kritika tárgyává teszi a diktatúra működését, azonnal kitiltják. Így járnak a könyvek is, még ha tíz évvel ezelőtt jelentek is meg. A temető csendje borult Sándor király birodalmára.

Az elkeseredés a lakosság körében nőttön nő. Már nemcsak a horvátokról és a szlovénekről kell ezt mondanunk, hanem a szerbekről is. Egyre gyakrabban merülnek fel olyan jelenségek, melyek a politikai élettel közvetlen kapcsolatban nem álló társadalmi rétegek forradalmi hangulatát árulják el. Az a szuronyerdő, mely az állami hatalom birtokosait körülveszi, egyelőre megakadályozza, hogy az elkeseredés forradalomban robbanjon ki, de a feszültség egyre veszedelmesebb arányokat ölt.

Az egyetemi ifjúság kormányellenes tüntetése a tavasz folyamán Belgrádban is megújultak. Zágrábban az ifjúság az angol konzulnak memorandumot adott át, melyben békerevíziót és független Horvátországot követelt. A rendőrség betört az egyetemre, a kormány meg az egyetemek fegyelmi szabályzatát súlyosbította. Ez eljárás nem pacifikálta az ifjúságot. A diktatúra egyik vezérszerepet játszó szervezete, a Narodna Odbrana, hasonló nevű hivatalos lapjának augusztus 13-i száma szerfelett pesszimistikusan számolt be az ifjúság han-

guiatáról. Az ifjúság nagyobb része mindentől visszavonult és telje>, közönnel viseltetik az ország sorsa iránt. Egy más része a szocializmus karjaiba vetette magát és a társadalmi forradalomtól várja a viszonyok változását. Egy harmadik rész nacionalista ugyan, de száz féle árnyalattal. Vannak közöttük szeparatisták és köztársaságiak is. A lap szerint valamit kellene tenni, hogy az egyetemi ifjúság legalább az állam határainak védelmében értsen egyet! Nincs okunk kételkedni a Narodna Odbrana jólétségében.

De baj van az ifjúság nevelőivel, a tanítókkal és a tanárokkal is. A kormányrendelettel életre hívott délszláv tanítóegylet, az ú. n. J. U. U. (Jugoslavensko uciteljsko udruzenje= Délszláv tanítószövetség) elnöke. Rasic Dámján, és az egylet diktatórikus vezetősége ellen a Vardar-banátusi szekció valósággal fellázad!. Rasic szerint azért, mert ezek a tanítók szindikalisták, perhorreszkálják a nemzeti eszmét (Politika augusztus 17.). A vardari tanítókkal együtt éreztek a moravaiak is. A vardari banátus Macedóniát foglalja magában, tehát Jugoszláviának nemzeti szempontból egyik legkényesebb pontját, míg a morvai banátus erős szerb többséggel bír. A J. V. I. . laibachi kongresszusán a két szekció és követői viharos jelenetek után kivonultak és elhatározták, hogy a J. V. V. életében addig nem vesznek részt. amíg Rasic és hívei, tehát a diktatúrahú elemek állanak az egylet élén. Rasic a kongresszuson történekről beszámolva megállapította, hogy az ellenzék nem volt hajlandó arról nyilatkozni, hogy nemzeti alapon áll-e (Obzor augusztus 25.). Hasonló jelenségek mutatkoztak a középiskolai tanárok zágrábi kongresszusán, ahol az ellenzék folytatta évek óta tartó támadásait a tanáregylet diktatúrahú elnöke. Divac Nedeljko ellen.

A külügyminisztérium félhivatalosában, a belgrádi Pravdában augusztus havában egy sajtóságos vita zajlott, le. Skok Péter zágrábi egyetemi tanár, ismert nevű romanista es a diktatúra ritka horvát híveinek egyike érettségi tapasztalatairól beszámolva, felpanaszolta hogy a középiskola mennyire nem tudja megoldani a tanulók délszláv szellemű nevelését. Azt sürgette, hogy a délszláv mentalitást megfelelő tankönyvek kiadásával kell megerősíteni, mert a tanárok e nélkül nem tudják e hivatást teljesíteni. Erre a belgrádi egyetem egyik legjobb nevű tanára, a köz jogász Arandjelovic Dragoljub tiltakozott az ú. n. délszláv mentalitás kitenyésztése ellen. Szerinte csak az lehet jó délszláv, aki jó szerb, horvát vagy szlovén. Van szerb, horvát, vagy szlovén történelem, irodalom és nyelv, de nincs délszláv történelem irodalom és nyelv. Ő ugyan hű délszláv állampolgár, de bizony a szerb nemzet tagja és nem is akar más lenni. Gyermekeit is szerbeknek neveli. Skok erre azt felelte, hogy a Monarchia találta ki a törzsöntudatot és most a katolikus egyház szítja ezt, hogy vele Jugoszlávia ellenségeinek szolgálatot tegyen. A polémiába mások is beleszóltak. A döntő szót Arandjelovic mondta ki második válaszában, amikor rá

mutatott, hogy az integrális jugoszlavizínust, melyet Skok. és elvbarátai hirdetnek, sem a szerbek, sem a horvátok, sem a szlovének nem értik, amint hogy mindeddig senki sem is tudta ezt a fogalmi szabatosan meghatározni. Arandjelovic egyike Szerbia legtekintélyesebb tudósainak. Az ő bátor nyilatkozatai feltárták, milyen kevés sikert ért el a diktatúra a létalapját képező délszláv ideológia terjesztésével.

Egy másik igen érdekes szerb tünet a világi papság egy részének lázongása a diktatúra szolgálatába állott szerb püspöki kar ellen. Ez a mozgalom a diktatúra által adományozott egyházi autonómia kihirdetése óta tart. meri ez az autonómia minden hatalmat a püspöki karnak adott át. A mozgalom élén a szerb lelkészegylet elnöke, Bogicevic Ljubomir belgrádi esperes áll. Július végén a püspöki kar az együletet feloszlatta. A feloszlatast mind az elnök, mind Bozic Milan esperes, kormánypárti képviselő törvénytelennek mondják és az utóbbi e miatt a kormányhoz írásbeli interpellációt is intézett, melyre eddig választ nem kapott. Bogicevic súlyos vádakkal állott elő. Elmondta, hogy a papi özvegyek és árvák eltartására összehozott tizenöt millió dináros alapot a püspöki kar más célra használja fel, a kolostorok vagyonát önkényesen kezeli stb. A Szent Szinódus erre minden cáfolat mellőzésével rágalmazónak minősítette Bogicevicet és bejelentette, hogy vádaskodása miatt felelősségre vonja. Bogicevic és társai folytatják a harcot, mely reformista jelleget kezd öltetni. Bogicevic ki akarja küszöbölni a templomból az eddig használt egyházi szláv nyelvet, melyet a hívők túlnyomó része nem ért és a szerb nemzeti nyelvvé akarja helyettesíteni. Kívánja a papok második házasságának megengedését, a hosszú haj és szakáll kötelező viselésének megszüntetését stb. Akármilyen lesz is a mozgalom sorsa, mint a szerbség elkeseledésének egyik tünete, minden figyelmet megérdemel. A szerb alsópapságnak igen nagy befolyása van a népre. Ezt a befolyást a régi Szerbiában az öreg Pasic nagyon jól fel tudta használni. A diktatúra más utakra tért.

Az álparlament csak szórványosan és rövid időre ül össze. Bármily tekintélytelen is ez a szomorú gyülekezet, a diktatúrának még így is terhére van.

Mióta Srskic 1932. november 5-én rekonstruálta kabinetjét, 1933. május 9-én történt a tárcák birtokában némi változás. Kivált a kormányból Demetrovic Juraj földművelésügyi miniszter és a tárcát dr. Tomasic Ljubomir szenátor vette át. Ugyanekkor tárcanélküli miniszterré lett dr. Andjelinovic Grgur képviselő. Mindhárom miniszter horvát, de soha a horvát nemzet életében komolyabb súlyuk nem volt. Andjelinovic miniszterségét egyrészt annak köszönheti, hogy Macek letartóztatása és a velebiti felkelésért való kegyetlen bosszú Észak-Dalmácia néhány kormánypárti horvát képviselőjét ellenzékké sodorta és ezekkel szemben a kormány e kinevezéssel vélte ottani po-

zicióit megerősíteni, másrészt annak, hogy az új miniszter ugyanez időben a dalmát-szerb Desnica Urossal vívott hírlapi polémiájában ügyesen domborította ki horvát voltát, amiről már annyiszor megfellebbezett! Demetrovicot Srskic ejtette el súlyos panamavádak miatt, melyek egyébként a nyilvánosság előtt nem tisztáztak. A Magyar Szemle májusi számában már beszámoltunk arról, hogy Demetrovic törvényjavaslata az agrárreform likvidálásáról a parlamenti bizottságban kisebbségbe került. Ugyanott kételkedésünket fejeztük ki, hogy a javaslat mint kisebbségi vélemény eljut-e a plénum elé. Sejtelmünk nem csalt: Demetrovic sorsa akkor már meg volt pecsételve. Maga a premier bízta a képviselőket Demetrovic leszavazására. Demetrovic javaslatát aztán utóda visszavonta, hogy rövidesen igen csekély változtatással újra betérjessze. A premier most aztán pártkérdéssé tette a javaslat elfogadását! Pár napi igen heves parlamenti vita után a javaslatból törvény is lett. Az agrárreform „likvidálásáról” szóló törvény tulajdonképpen új agrárreform. Az eddigi védelmet élvezett erdő gazdaságok reform alá vonatnak. Ez azt jelenti, hogy a katolikus egyház, különösen a zágrábi érsekség és a diakovari püspökség birtokai bizonytalanokká lesznek. Az állam nyugati részein e reform szerint 130 hold a maximális erdőbirtok, a keleti részeken 520 hold. Az állami birtokokat a törvény nem érinti. A cél világosan az volt, hogy a katolikus egyház birtokai a kormány döntésétől függenek. Mazuranic Zelimir volt horvát diktatúra-miniszter a szenátusban a törvényt bolsevik-alkotásnak mondta és utalt rá, hogy nemzetközi szerződéseket is sért, amennyiben Jugoszláviának az antant-nagyhatalmakkal történt megegyezése szerint 1932. július 20-ig be kellett volna fejeznie az agrárreform végrehajtását.

Ismételten volt már e lapok hasábjain arról szó, hogy zivkovic lemondása és mandátumának letétele lehetővé tette a parlamentben ellenzéki klubok megalakulását. Így keletkezett Nikic Nikola volt miniszter vezérlete alatt a horvát Parasztklub, Preka Milan volt diktatúra-miniszter elnöklése alatt a horvát Nemzeti Klub és Trpkovic Stavra képviselő elnöklése alatt a szerb Délszláv Klub. Ezek az ellenzéki alakulatok arra törekedtek, hogy rendes politikai pártokká legyenek. A kormánynak ez ellen nem lett volna kifogása, mert ily módon az álparlament komolyabb parlamenti jelleget ölthetett volna és mert ezek a klubok gyökértelenek voltak s így a kormányhatalomnak komolyabb nehézséget nem okozhattak. A kormány azonban joggal tartott attól, hogy e klubok álarcában a régi politikai pártok és politikusok juthatnak be a parlamentbe. Ezért tette a pártalakítást kétszeres belügyminiszteri engedélytől függővé és ezért vette be az új választójogi törvénybe azt a tilalmat, hogy törzsi, vallási és tartományi alapon nem szabad politikai pártot alakítani, hanem csak az 1929. január 6-án inaugurált elvek alapján. Egy további intézkedés megállapította, hogy a képviselőválasztáson csak az a párt vehet részt,

amely az ország járásainak legalább a felében kap harminc-harminc ajánlót és hogy e járásoknak legalább hat banátus területén kell feküdniük. Jugoszlávia néprajzi összetétele mellett ezzel minden horvát, vagy szlovén jellegű pártalakítás ki van zárva és a két parlamenti horvát klub jövője eleve reménytelenné vált.

A választójogi törvény alapján először az ellenzéki Délszláv Klub alakult politikai párttá, miután a klub elnöke és néhány személyes híve e miatt a klubból kilépett és visszatért a kormánypártba. A megmaradt 11 képviselő dr. Metikos Milan elnöklete alatt megalakította a *Délszláv Néppártot* (Jugoslavenska Narodna Stranka) és a belügy miniszter akadálytalanul engedélyezte a párt működését. A párt a január 6-i alapon áll, de általános titkos választójogot, szabad gyűlékezési jogot, a bírói függetlenség helyreállítását, sajtószabadságot és a banátusok széles önkormányzatát követeli. A párt az ú. n. bristoli mozgalomban bírja eredetét. Melikos zivkovic intimusa. A különféle délszláv ifjúsági mozgalmakra támaszkodik. Az ú. n. Junaót (Jugoslavenska Narodna Organizacija = Délszláv Nemzeti Szervezet) a kormány már engedélyezte is. Az új párt az ifjú délszlávok pártja akar lenni, szemben az öreg délszlávokkal, akik a kormánypártot vezetik. Persze az ifjú és az öreg délszlávok népszerűsége a választók széles köreiben egyaránt csekély. Az új párt türelmetlen nacionalista. Metikos élesen megtámadta a miniszterelnököt, mert a kormánypárt újvidéki gyűlésén magyarul és németül is szónokoltak, ami veszedelmezteti a Vajdaság délszláv nemzeti jellegét. Kifogásolta, hogy a magyar szónok magyar tanítóképzőt, az elbocsátott magyar tanítók és vasutasok visszahelyezését, a magyaroknak az agrárreformban való részesítését ígérte és tiltakozott az ellen, hogy a belgrádi egyetem magyar hallgatóinak megengedték, hogy külön együletben tömörüljenek.

A második megalakult párt a jelenlegi kormánypárt, hivatalos néven *Délszláv Nemzeti Párt* (Jugoslavenska Nacionalna Stranka). Csodálatosképpen a kormánypárt alig tudott létrejönni. A végtelenségig tartó tanácskozások és gyűlésezések sohasem akartak eljutni a megalakulásig. Állítólag magában a kormányban is nagy ellentétek voltak a pártalakítás miatt. A szerbiai miniszterek némelyike (Maksimovic) szerette volna régi szerb politikusokkal megtalálni az együttműködés lehetőségét, míg az új részek miniszterei közül többen (Kramer) a mai rendszer kizárólagos érvényben maradása mellett voltak. Július közepén végre megalakult a kormánypárt, akkor amikor már Metikosék a párt nevét is elbirtokolták.¹ Az új részek miniszterei győztek a rezsim kizárólagosságának hangsúlyozásával, a szerbiai miniszterek ellenben megszüntették a kormánypárt eddigi banátusi

¹ Csak egy szóban (narodna, nacionalna) különbözik a két párt neve és a két szó között is bajos értelmi különbséget tenni.

szervezeteit, mindent közvetlenül a belgrádi pártválasztmánynak velettek alá, mely választmány nem a banátságok delegáltjaiból áll, hanem a pártkongresszus választottjaiból. A választmány tagjai két harmadának belgrádi lakosnak kell lennie. A szerbek tehát a végső fokon egyedül döntenek a párt kérdéseiben. Elnökké dr. Uzimovic Nikola volt miniszterelnököt választották meg. A párt tagjainak száma állítólag másfél millió, ami azt jelenti, hogy minden a kormánytól függő választó belépett a pártba.

A harmadik párt a *Délszláv Radikális-szociális Párt* (Jugoslavenska Radikalno-socijalna Stranka) Megalapítója Janjic Voja szerb pap, volt miniszter, hosszú időn át a radikális párt tagja, akinek bulgáriai kiküldetését a Magyar Szemle júliusi száma tárgyalta. Janjic pártja nem bír jelenleg parlamenti képvisellel. Az alapító egész június közepéig a feloszlott radikális párt híve volt. Ekkor egy levélben bejelentette a radikális párt elnökének, Stanojevic Acának, hogy hely teleníti a passzivitást és ezért új pártot alakít. A pártalakítást a belügyminiszter megengedte, hiszen Janjic vállalkozása a radikális pártot gyöngíti. Janjic programja általános titkos és proporciónális választójogot, sajtószabadságot, bírói függetlenséget követel, az állami korporatív átalakítását, a hitel szocializálását, az ingatlan vagyon korlátozását, a bolgár és orosz kapcsolatok elmélyítését stb. Janjic pártjához feltűnő számmal csatlakoztak a szerémségi szerb papok. A párt vezér igen tevékeny agitátornak mutatkozik. Mégsem tulajdoníthatunk az új pártnak nagyobb jelentőségei. Janjic arra spekulál, hogy a radikális párt híveinek egy része, látva a passzivitas eredménytelenségéi, zászlaja alá áll. Aligha fog reménye teljesülni.

Hivatalosan csak ez a három párt létezett, amikor a kormány a vrbasi és a moravai banátusokban megtartotta a községi választási»kat. Vrbas a két horvát banátus szívébe betolt szerb ék, Morava szerb banátus a bolgár határon. A kormány a két banátus ez elhelyezésétől sikert várt, ezért kezdte meg itt a községi választásokat. A két banátus csendőri és katonai megszállás alá került és a nyílt szavazás rendszere mellett tobzódott az erőszak. Janjic pártja az idő rövidege miatt nem állított jelölteket, igv a kormánypárt mellett csak Metikosék bontottak zászlót és egyes helyeken különféle álnevek alatt a régi pártok hívei is próbálkoztak. Az eredmény az lett, hogy a kormánypárt megkapta a községi mandátumok 99%-át. Az ellenzék csak a vrbasi banátus néhány muzulmán jellegű kis városában és falujában győzött (Derventa, Velika-Kadusa, Gracanica, Maglaj, Bosanski-Brod stb.). Amint azonban Janjic rámutatott, a kormánypárt ez óriási győzelmet a két banátus szavazatainak 42%-ával aratta! Ez Janjic egyik argumentuma a passzivitas ellen: íme. ha az ellenzék a maga egészében akcióba lépett volna és szervezeten vett volna részt küzdelemben, a két hanátságban még a mai választási rend mellett is győzhetett volna.

A választások után következeti be a délszláv belpolitika legnagyobb szenzációja, a *szerb radikális párt* akcióba lépésének kísérleti. Pasic utóda a radikális párt elnökségében. Stanojevic Aca, a diktatúra kikiáltása után teljesen visszavonult s pártjával együtt türelmesen várta a diktatúra összeomlását. Ez az összeomlás nem következett be. A jelenlegi alkotmány kihirdetése (1931. szeptember 3.) után Stanojevic kísérletet tett a régi szerb, horvát és szlovén pártok egy nevezőre hozásával, hogy nyílt választási küzdelemben egyesült erővel törjék le a diktatúrát. Ez a terv sem sikerült, Egyrészt azért, mert Macek nem adta le a független Horvátország gondolatát, másrészt, mert a diktatúra lehetetlenné tette, hogy a kormánylistán kívül bármilyen más lista is részt vehessen a választáson. 1932 őszén a velebiti felkelés és a dinár esésének hatása alatt, valamint francia nyomásra Belgrád érdeklődött a régi pártok álláspontja iránt. Megindult a deklarációs sorozat. A deklarációk elárulták, hogy a régi pártok között nincs egyetértés, ami a Srskic-kormány megerősödését eredményezte. Stanojevic ekkor azt hirdette, hogy a diktatúrával semmiféle közösséget nem vállal, általános titkos választójog mellett a konstituante összehívását követeli és hajlandó a jövő alkotmány alapelvül a decentralizációt elfogadni. Nagyjában ugyanezt követelte abban a nyílt levélben a melyet ez év áprilisában híveihez intézett (Lidove Noviny április 20.). Óriási feltűnést okozott tehát az egyik vezető belgrádi lap közleménye (Politika augusztus 20.), hogy Stanojevicék megváltoztatva eddigi felfogásukat, a belügyminiszterhez benyújtott beadvány nyal engedélyt kértek egy *Délszláv Nemzeti Radikális Párt* (Jugoslavenska Narodna Radikalna Stranka) alapítására.

Stanojevic ezzel kétségtelenül feladta a tagadási álláspontot a diktatúrával szemben. Ezt Srskic nagy erkölcsi győzelemként könyvelheti el. Íme a szerb radikálisok, akik a kétmillió kis Szerbiából más fél évtized alatt (1903–1918) a mai tizennégymillió Jugoszláviát megteremtették, megalázkodva alávetik magukat a szeptemberi alkotmány rendelkezéseinek és elismerik a január 6-i alapot minden politikai akció kiinduló pontjának.

Persze, ha a párt bemutatott programját vizsgálat alá vesszük, Srskic erkölcsi győzelmének értéke igen devalválódik. Az általános titkos választói jog, bírói függetlenség, sajtószabadság stb. ismert követeléseikhez itt új tételek járultak. A nemzeti egységet akarják, mondja a program, de számolva a viszonyokkal csak fokozatosan kívánják megvalósítani. A szerb, horvát és szlovén nevei tiszteletben akarják tartani, hagyományaikat, jelvényeiket, zászlóikat törvényes védelem alá akarják helyezni és a horvátok és szlovének egyenrangúságát a szerbekkel minden téren biztosítani kívánják. Széles önkormányzatot követelnek és amennyiben a jelenlegi adminisztratív szervezet nem bizonyulna az ország érdekében valónak, meg fogják vál-

toztatni. A párt a délszlávságot a szerbség, horvátság és szlovénység szintézisének tartja s ez elvét az államélet minden terén meg akarja valósítani.

Világos, hogy ez a program a január 6-i alap formális elismerése után teljes tagadását jelenti ez alapnak, megsemmisítését a diktatúra „vívmányainak”. A programúiban ott van az alkotmányrevízió, benne van a nemzeti autonómiák gondolata, akár a federáció is.

Nem állanak tisztán előttünk azok az okok, melyek Stanojevicéket e lépés megtételére bírták. Érkezettek üzenetek a diktatúra elégedetlen minisztereitől. Aggályok merülhettek fel Janjic politikájának bizonyos sikerei miatt. Erős benyomást tehetett az a tény, hogy a vrbasi és a morváji választásokon a radikális párt hívei egyéni akciókai kísérleteztek. Szerepelhetett indítékként az a felfogás is, hogy a négyhatalmi szerződés, a kisantant új szervezete, a francia-délszláv barátsági szerződés több évre külpolitikai stabilizációt jelent, ami a Srskic-kormánynak külpolitikai okokból való leváltását valószínűtlené teszi. Bizonyára megfordult a radikális párt vezéreinek fejében az a meggondolás is, hogy a revíziós mozgalom erősödése azt kívánja, hogy a döntő pillanatban olyan kormánya legyen az országnak, mely valóban a szerbség akarátát fejezi ki. És a radikálisok joggal érezhetik magukat ma is a szerbség reprezentánsainak. A Macek elítélése, Korosec internálása, Predavec meggyilkolása által robbanásig feszült szerb-horvát és szerb-szlovén ellentétek enyhítése sürgős államérdek és e feladat teljesítésére a Srskic-kormány végleg alkalmatlan. A jelenlegi parlament élete legfeljebb még két év. A Srskic-rendszer eredménytelensége folytán a radikális párt választási kilátásai kedvezőek, különösen azért, mert a horvát és a szlovén területek választói jobb híján a radikálisokra szavaznának, úgyhogy még a nyílt szavazásos rendszer mellett is megkaphatná a radikális párt a szavazatok relatív többségét, ami a diktatúra választójoga mellett nekik juttatná a man dátumok háromötödét.

Bár ilyen körülmények között a radikális párt engedélyezése igen nagy veszedelmeket jelenthetett volna a diktatúrára nézve, mégis valószínűnek látszott a pártszervezés megengedése. Nem volt hihető, hogy Stanojevicék bizonyos garanciák nélkül határozták volna el magukat a kísérletre. Az, hogy a diktatúra választójoga eleve lehetőségeket biztosított a régi szerb pártoknak, logikussá tette az engedélyezést. Az államrezon is mellette szólt. A király a vidovdani alkotmány eltörlésével, melyre pedig kétszer tett esküt, a diktatúra-kormányok visszaéléseinek, politikai gyilkosságainak tűrésével súlyosan exponálta magát. Eddig nem volt módja saját maga dezavualása és az összeomlás veszedelme nélkül elejteni a rendszert. Most a radikális párt megépítette számára a visszavonulás arany hídját, biztosította volna a diktatúra békés likvidálásának lehetőségét. Egyszer már, ha nem is ilyen

súlyos helyzetben, győzött az államrezon. Ez akkor volt, mikor Radic iondoni útjának sikertelensége után berendelte híveit a belgrádi parlamentbe, melyet addig nem ismert el. Pasic, hogy kisebbségi kormányt meg ne buktassák, előbb a horvát mandátumok igazolását húzta halasztotta, azután a parlament üléseit napolta el. Ezzel megkockáztatta azt, hogy Radics visszatér a forradalom útjára. A király azonban közbelépett. Pasicot lemondásra kényszerítette és az új kormányt Davidovic Radic támogatásával alakította meg. Most még ennyire aktív beavatkozásra sem lett volna szükség, hiszen a radikális párt a választásokon saját maga akarta megdönteni a diktatúrát.

Ám a Srskic-kormány mást határozott. Három nap alatt megjött a belügyminiszter elutasító végzése. A belügyminiszter szerint a pártalakítás azért nem engedélyezhető, „mert a párt neve a hajdani felosztatott radikális párt elnevezésének valamennyi elemét magában foglalja és ez a radikális párt, mind eredeténél fogva, mind pedig azon terület folytán, melyen politikai működését kifejtette, elsősorban törzsi jelleggel bírt, vagy legalább is annak tartott a nemzet nagy része által”. Ezek szerint a párt programjában a miniszter nem talált kivetni valót, vagy nem is foglalkozott vele, hanem azt kifogásolta, hogy milyen a párt neve és azt állította, ha elég bizonytalanul is, hogy a régi szerb radikális pártnak törzsi jellege volt.

Diktatúrát aránylag könnyű csinálni, de nehéz a diktatúrát kellő időben katasztrófa nélkül megszüntetni. A diktatúrák élére ritkán kerülnek nagy koncepciójú emberek. Sőt ritkán olyanok is, akik bár koncepció híján, de valóban a nemzeti lélek kifejezői. A konjunktúrák kis ügyesei, a tehetségük határait nem érző önimádatba veszett kalandorok képezik a diktátorok többségét. Ezek természetesen nem értik meg az idők jelét és csak saját kis személyük sorsa foglalkoztatja őket. A Srskic-kormány tagjai ehhez a típusokhoz tartoznak. Valami csodálatos lélektelenséggel, a felelősség minden tudata nélkül ülnek helyükön és úgylátszik, megrészegülnek saját frázisaiktól. E sorok írója igen távol áll a radikális pártban megtestesült nagyszerb gondolattól, de objektíve megállapíthatja, hogy a szerb nemzet hőskorának az a cinikus lebecsülése, mely a jelen miniszteri végzés pökhendi soraiból árad, minden politikailag gondolkozni tudó embert fel kell hogy háborítson. Ha van, ami a szerb lélek forradalmosítására kitűnő eszköz, akkor Srskicék e végzése az, mellyel a senkik a szerb nagyság megteremtőit lomtárba való óságnak minősítették.

A *horvát nemzeti küzdelem* jelenségeit csak mellékesen érintettük szemlénkben. Ez külön tanulmány feladata lesz. Az a meggyőződésünk, hogy Jugoszlávia mai helyzete akkor is a legsúlyosabb válság képét mutatja, ha a horvát problémát ki is; kapcsoljuk. A horvátok a legrosszabb esetben elszakadnak. Ebbe magában véve nem bukik még bele Belgrád. A végzetes veszedelem ott kezdődik, hogy egy sze-

rencsétlen, lehetetlen rendszer szinte készakarva lázadásba kergeti a szerb nemzeti eszme letéteményeseit. A romlás útján nincs megállás. Srskic Milánnak és társainak úgylátszik, sikerül lerombolniuk mind azt, amit egy világegés és egy vértenger poklain keresztül milliók ön feláldozó hősiességével Pasic Nikola és követői megteremtettek. Magyar Szemle. 1933 október.

UZUNOVICH KORMÁNYALAKÍTÁSA.

A kormánylista. – A horvát válság. – Macek pöre. – A katoliku klérus. Sfranknic farlenkn akciói. – A válság tünetei. – A király Zágrábban. A válság kitörése. Uzunovic. – Báró Rauch Pál.

Ezerkilencszázharmincnégy január 27-én délben tették le az esküi Sándor király kezébe az Uzunovic-kormány tagjai. A miniszteri lista a következő:

Miniszterelnök: Uzunovic Nikola.
 Külügyminiszter: Jeftic Bogoljub.
 Belügyminiszter: Lazic Zivojin.
 Pénzügyminiszter: Gjorgjevic Milorad.
 Hadügyminiszter: Stojanovic Dragomir tábornok.
 Közoktatásügyi miniszter: Sumenkovic Ilija.
 Igazságügyminiszter: Maksimovic Bozo.
 Közlekedésügyi miniszter: Radivojevic Lazar.
 Kereskedelmi miniszter: Demetrovic Juraj.
 Erdészeti és bányászati miniszter: Demetrovic Juraj (ideiglenesen í.
 Középítészeti miniszter: Srkulj Stjepan.
 Földművelési miniszter: Srkulj Stjepan (ideiglenesen í.
 Testnevelési miniszter: Hanzek Lavoslav.
 Népjóléti miniszter: Pueelj Ivan.

Társanélküli miniszterek: Kojic Dragutin. Andjelinovic Grga. Karamehmedovic Hamdija és Kramer Albert.

A kormány tagjai közül kilenc a szerb, öt a horvát (Demetrovic. Srkulj, Hanzek, Andjelinovic. Karamehmedovic) és kettő a szlovén (Pueelj, Kramer). Két horvát miniszternek azonban két tárcája van és e tárcák a horvát „tárcaállományhoz” tartoznak, így valószínűleg e tárcákat véglegesen is horvátokkal fogják betölteni. Persze ez nem változtat azon a tényen, hogy minden hatalmi tárca, – a kereskedelmi és a földművelési Jugoszláviában nem az, – szerb kézben van.

Az új kormány nagyjában a megbukott Srskic-kormány tagjaiból került ki. A Srskic-kormány tagjai közül kimaradtak: Srskic Milán miniszterelnök és 1933. október 19-e óta ideiglenes földművelésügyi miniszter, Stankovic Radenko közoktatásügyi és Matica Pavle erdészeti és bányászati miniszterek. A jelenlegi közoktatásügyi miniszter a Srskic-kormányban kereskedelmi miniszter volt. A kormánynak az előbbihez képest két új tagja van: maga a premier és Demetrovic. De mindketlen már voltak tagjai különböző diktatúra-minisztériumoknak.

Ezerkilencszázharminchárom a legteljesebb horvát válság jegyében indult meg. A velebiti felkelés utórezgéseit még ott vibráltak min-

denki idegeiben, mikor a deklarációs sorozat új veszedelmes robbanó anyagokkal telítette az országot és rögtön az újév elején a katolikus főpapi kar sokolellenes pásztorlevele a kultúrharc kitörésével fenyegetett.

Meg kell állapítanunk, az esztendő további története nem váltotta be a hozzáfűződő horvát reményeket. A hitlerizmus uralomra jutása elterelte Európa figyelmét a dezolált délszláv állapotokról. A francia-olasz közeledés, a Németország bekerítésére törő francia külpolitika meg egyenesen Jugoszlávia fokozatos külpolitikai emelkedését eredményezte. Az év második felében a balkáni blokk kiépítésének terve a realitás világába lépett. Ha nincs is végleges és teljes siker, a struccpolitika aligha szolgálná a magyar érdekeket.

A politikai rezon azt diktálta, hogy a délszláv kormány a kedvező külpolitikai helyzetet a belpolitika rendezésére használja fel. Nem állítjuk, hogy nem történtek ilyes kísérletek, de a kísérletek nem viselték magukon a komolyság minden jegyét. Belgrád elbizakodva a külpolitikai sikerek miatt és túlbecsülve a horvát nemzeti küzdelem egyes olyan tüneteinek jelentőségét, melyek az elernyedés jeleit mutatják, azt hitte, hogy a behódoltatás minden komolyabb engedmény nélkül is hamarosan bekövetkezik.

Nem kell elfelejtenünk, hogy a diktatúra urai minden megegyés/éssel csak veszíthetnek. Az államérdeknek az önérdék fölé való helyezése a mai délszláv rendszer kalandoraitól nem várható. A légmérsékeltőbb horvát követelések sem szerényebbek a föderációnál. Viszont a király alapítójele változatlanul az, amit a diktatúra kikiáltása előtt Pribicevicnek így fogalmazott meg: Inkább amputáció, mint föderáció! Még a diktatúrával szemben álló szerbiai politikusok egy része is azt kérdezi, ha a föderációt emlegetik: hát akkor miért viseltünk háborút? A diktatúra dogmává tette, hogy minden fejlődésnek az oktrojált álkormányból kell kiindulnia. És mikor a szerb radikális párt hajlandó volt formailag e tételt is elfogadni, a rendszer mégis megakadályozta új szervezkedését, meri érezte, hogy csak formai behódolásról van szó és mert a radikális párt feltámadása veszedelme/tette volna hatalmi monopóliumát.

Ily viszonyok köz! a belpolitikai helyzet konszolidálása nem sikerülhetett. A kormány az egész éven át folytatta a velibiti felkelés bűnrészeseinek üldözését. A kiszabott börtönbüntetések évszámainak összege immár ezrekben jár. Pedig az igazi megtorlás, a gyilkosságok, a vallatás alatti elpusztuló vagy nyomorékká tett foglyok százai az ártatlan lakosság véresre verése, kifosztása stb. semmiféle statisztikában nem szerepel. A horvát kedélyek lecsillapítására a diktatúra a terror eszközét tartja a legcélravezetőbbnek.

A horvát nemzet vezérének elítélése is a megfélemlítés eszközei közé tartozik.

A nemzet vezérét Zágráb kellős közepén tartóztatták le. Először Boszniában internálták, majd Belgrádba szállították. Mindez minden ellenállás nélkül, simán bonyolódott le. Maceket az öt pont miatt az államvédelmi bíróság elé állították, bár e pontok kiadása után majdnem egynegyed évig semmi megtorló lépést nem tettek ellene és egy újabb negyedév múlt el, míg a bíróság az ügyet tárgyalás alá vette. Macek 1933. április 24-én állott bírái elé, harmadik évfordulóján annak, hogy első felmentéssel végződött pörét megkezdték. Védelmére 400 ügyvéd jelentkezett, de az államvédelmi bíróság közülük csak a szerb Kostic Milánt, Pribicevic egy hívét fogadta el. Macek hat híve önként jelentkezett tanúnak. A bíróság elutasította őket és mikor ezek az urak egy nyomtatott lapon azonosították magukat Marékkel, még Belgrádból is kitoloncolták őket. Így a pör a vádirat felolvasására, a vád- és védbeszédre és Macek végszavára zsugorodott össze. A tárgyalás két napot vett igénybe és pár nap múlva kihirdették az ítéletet.

A vád az volt, hogy az 1932. november 7-i öt ponttal Macek a volt Monarchiától lecsatolt délszláv részeket el akarta szakítani Jugoszláviától. A vád szerint az öt pont azt követelte, hogy Jugoszlávia az 1918. december 1-ét közvetlenül megelőzőt állapotba helyezendő, ami azt jelenti, hogy Szerbia legyen a szerb király és a szerb kormány alatt, míg a Monarchia részei álljanak a zágrábi Nemzeti Tanács és az e Tanácstól kinevezett kormányok alatt. Az öt pont szerint Jugoszlávia jövő szervezetét illetően e két államnak kell egymással meg egyeznie. De mi lesz, ha a két állam nem tud egymással meg egyezni? Az öt pont egész szelleme és Maceknek külföldi lapokban megjelent különféle nyilatkozatai világosan elárulják, hogy ez esetben bekövetkezik az elszakadás. Macek tehát a délszláv királyság területének egy részét el akarja szakítani az államtól, ami befejezett hazaárulás.

A váddal szemben a horvát nemzet vezére a következőképpen védekezett. Szerinte az öt pont bizonyos politikai szervezkedés bázisának tekintendő. A régi paraszt-demokrata koalíciót közös program mai egy nevezőre akarták hozni, hogy egy párttá alakulva felvegyék a tárgyalás fonalát a régi szerbiai pártokkal. Az öt pont nem a nyilvánosság számára készült, hanem pro foro interno. Az 1918-as alapra való visszatérés nem tényleges, hanem jogi visszatérést jelent. Az 1918. november 9-i genfi deklarációt, – ez egy dualisztikus berendezésű, két szuverenitással bíró Jugoszláviát tervezett, de a szerb kormány és Pribicevic az egyezményt elgáncsolták, – elismeri. Az elszakadás háború nélkül nem hajtható végre, ezért próbálta meg a horvát kérdés megoldását Jugoszlávia határain belül.

A bíróság a vádirat okoskodását tette magáévá. Macek védekezését azonban enyhítő körülménynek fogta fel, mellyel ez a bűnét jóvá akarta tenni. Ezért polgári jogainak épségben tartásával három évi börtönrre ítélte.

Csekély nézetünk szerint a vád egészen helyesen kommentálta az öt pontot. Folyóiratunk 1933. januári számában, oly időpontban tehát, mikor még Macek nem volt letartóztatva és szó sem volt a pörről, mi is így magyaráztuk a kissé konfüzusan megfogalmazott öt pontot. A genfi deklarációnak elfogadása Macek részéről taktikai fogásnál másnak nem minősíthető, hiszen ez csak Pasicot és Korosecet kötelezhette, amíg az előbbit a szerb kormány, az utóbbit a Nemzeti Tanács nem dezavualta. Macek elképzelheti a délszláv kérdés rendezését oly módon, ahogy ezt a genfi deklaráció kontemplálta, de egy oldalú nyilatkozattal a genfi deklaráció nem minősíthető jogérvénnyel bírói határozatnak. Meghártrálása a bíróság előtt nem volt szerencsés eljárás. Mint jogász, jól tudta, hogy a genfi deklaráció pontjainak hangoztatása a mai Jugoszláviában éppúgy büntetendő cselekmény, mint a szeparatizmus hirdetése. Ha arra a meggyőződésre jutott volna, hogy a horvát kérdést Jugoszlávián belül kell megoldania, akkor sem lehetett jó taktika kártyáit egy bírói tárgyaláson felfedni. Ez csak arra volt alkalmas, hogy Belgrádban azt a hiedelmet erősítse meg, hogy a horvát behódolás a közeljövő zenéje.

A sokolellenes pásztorlevél által felkavart hullámok lassan elcsendesedtek. Don Ivanisevic Ferenc spalatói kanonokot, aki nyíltan helytelenítette a pásztorlevelet, püspöke ugyan megrendszabályozta, de a király szenátorrá nevezte ki és Ivanisevic a szenátusban és másutt büntetlenül támadhatta a főpapi kart. Ucellini cattarói püspök, aki az első támadások után otthagya a főpapok frontját, mikor a ragúzai püspök megtagadta a sokolzászlók megáldását, nem törődve azzal, hogy más püspökség híveiről van szó, a megáldást elvégezte. A király, hogy megelégedését kifejezze, Rosandic szobrasszal elkészíttette a püspök mellszobrát és a dedinjei királyi palotában állíttatta fel. Azt azonban nem akadályozhatta meg, hogy a pápa az elaggott főpapot 1933. októberében tartós üdülésre szülőhelyére, Lopudra, ne rendelje. Viszont a katolikus egyháznak tűnie kell, hogy az igazságügyminisztériumban, – a kultuszügyek idetartoznak, – dr. Cicic Ágost ferences legyen a katolikus ügyek referense, aki szükségesnek tartotta, hogy a sarajevói merénylet évfordulóján Princip sírjánál megjelenjék és ott a merénylőket dicsőítő beszédet tartson. Garic banjalukai püspök 1933. július 8-i pásztorlevelében a Narodna Odbrana-t horvát- és katolikusellenes gyülekezetnek mondta, ami meglehetősen vihart keltett, bár a püspök állítása köztudomás szerint teljes mértékben fedi a valóságot.

A kormány folytatta katolikusellenes működését. Intézkedései között a legkirívóbb a vallásoktatásról szóló kormányrendelet, mely az ősz óta érvényben is van. A rendelet szerint a vallásoktatás az elemi és a középiskolában kötelező. Az elemi és a polgári iskolák hitoktatóit az illetékes egyházak ajánlatára a báni kormány, a középiskolák és tanítóképzők hitoktatóit a közoktatásügyi miniszter alkalmazza.

Az egyház vagy a báni kormány javaslatára a miniszter a hitoktatói elmozdíthatja és amennyiben az egyház a hitoktatással nem törődik. (!), a báni kormány, illetőleg a miniszter saját hatáskörében gondoskodik a hitoktatásról. A hitoktatás menetét, egyetértésben az illetékes egyházzal, a miniszter írja elő. Az egyház évenként egyszer (!) ellenőrizheti a hitoktatást. A tanulók vallási kötelességeit, egyetértésben az egyházzal, a miniszter írja elő. Világos, hogy minden hatalom a miniszter kezében van.

Bauer zágrábi érsek, hosszú hónapok után először, július folyamán Belgrádba utazott és felvette a tárgyalás fonalát a kormánnyal. A sokol kérdésben megtalálta a modus vivendit. érseksége területén a sokollelenez pásztorlevél épségben tartása mellett a papok azoknak a sokoloknak, amelyek kijelentik, hogy keresztény alapon állanak zászlait megáldhatják. Bauer példáját más püspökök is követték. A kiengesztelés jegyében a király a tűzvész! szenvedeti diakován katedrális javítására százezer, majd a zenggi székesegyház restaurálására kétszázezer dinári adotl. Srskic Karlin, az új marburgi püspök beiktatásán személyesen résztvett. 1933. december 1-én, Jugoszlávia megalakulásának tizenöt éves évfordulóján a katolikus templomokban mindenütt ünnepélyes Tedeum volt és a püspöki székhelyeken többnyire maguk a püspökök szolgáltatták a szentmisét. Őszentsége az év végén honorálta a délszláv katolicizmus egy régi óhaját, mikor az eddig a görzi érsekség alá tartozott laibachi és vegliai püspökségeket közvetlenül a Vatikánnak rendelte alá.

A szabadkőműves szellemű diktatúra soha őszintén nem békülhet meg a katolicizmussal. De igen nagy a különbség 1933 és 1934 januárjának délszláv katolikus közhangulata között. A diktatúra továbbra is minden módon támogatja a pravoszláv és ókatolikus egyház előretörést a katolikus területeken, az előbbieknél az új pravoszláv zágrábi érsek. Dositej. az utóbbinak Kalogjera Marko zágrábi püspök a főzászlóvivője: az utóbbi! az ókatolikus egyházak utrechti únioja kiközösítette, ámde Belgrád tartja, a katolikus egyház engedékeny magatartását Srskicék némi joggal a horvát ellenállás gyöngülés« egyik jelenségeként könyvelték el.

Stankovic Radenko közoktatásügyi miniszter ismételten tárgyait Bauer érsekkel és más katolikus egyházfőkkel. E tárgyalások is hozzájárulhattak ahhoz, hogy egy a diktatúra szájaíze szerint való szerb horvát megegyezéssel próbálkozzék meg.

Stankovic Bécsben szerzett orvosi diplomái. Azután sokáig Zágribban élt, majd a belgrádi egyetem orvosi karának lett tanára. Mini vezető szabadkőműves ember nagy befolyásra tett szert az udvari kamarillában. Még zágrábi tartózkodása idején kapcsolatba került Pribiceviccel és híveivel. Pribicevic pártjának tagja is volt. A diktatúra kikiáltása után Demetrovic Juraj útján tovább is fenn tartotta a kapcsolatokat, amint ezt Pribicevic a diktatúráról írt nagy

könyvében (Pribilchevitch Svetozar: La dictature du roi Alexandre. Paris 1933, 324 l. 8°) megírja. Az álparlament életrehívása után a király Stankovicot szenátorrá, majd Srskic második kormányának megalakulásakor 1932. november 5-én közoktatásügyi miniszterré nevezte ki. A király 1933 nyarának egy részét a plitvicai tavaknál, Horvátországban töltötte. Már akkor feltűnt Stankovic gyakori audienciázása és miniszterelnöki megbízatásáról terjedtek el hírek. Predavec József parasztpárti vezető embernek július havában történt meggyilkolása és erre válaszul Radics egy áruló hívének, Neudörfer Mirko volt diktatúra-miniszternek augusztus havában történt lelövése, – az előbbi diktatúráiul, az utóbbi horvát forradalmár elemek cselekedete, – egyelőre lehetetlenné tettek minden békítő akciót, amellyel minden jel szerint a közoktatásügyi miniszter már akkor foglalkozott.

Stankovic azonban nem adta fel a játszmát. A szeptemberi és októberi választások, melyek a hivatalos jelentések szerint a kormány fényes győzelmével végződtek, a valóságban nem voltak szemérmetlen világszalásnál egyebek. A bánok hivatalos rendeletekben előre megszabták az eredményeket. A lakosság óriási többsége bojkottálta a választásokat. A képviselőházban a bojkottról és a hamisításról megdöbbentő adatokat olvastak fel még kormánypárti képviselők is. Hozzávéve ehhez az egyre növekvő pénzügyi válságot és a kedvező külpolitikai helyzetet, a Srskic-rezsim leváltása sürgősnek mutatkozott.

Az álparlament őszi ülésszaka válsághírek közepett teljes bizonytalanságban kezdődött. Október 20-án a két ház új elnökséget választott. A választás folyamán oly jelenségek merültek fel, melyek nyilvánvalóan elárulták a lappangó válságot. A képviselőház ugyan megválasztotta a régi elnökséget (elnök: Kumanudi Kosta, alelnökök: Kovacevic Karlo, Hasanbegovic Avdo és Popovic Kosta), de a kormánypárti Trbic Vasilije 70 szavazatot (305 a képviselők száma) kapott és nyílt titok volt, hogy Maksimovic miniszter mellette agitált. A szenátus élére új elnökség került. Pavelic Antal eddigi elnöknek – össze nem tévesztendő az emigráns Pavelic Antallal! – mennie kellett, mert Pribicevic Svetozar említett francia könyve 116-ik oldalán megírta, hogy kezei között van a gospici kir. ügyesség 1931. augusztus 17-i vádirata, melyben egy gospici bankbukással kapcsolatban Pavelicnak sikkasztásért való letartóztatását kéri. Pavelic erre behódolt a diktatúrának és a vádiratot a zágrábi főügyész elfektetette. Pavelicet, a tisztos horvát politikai múlttal bíró „államférfiút” a diktatúra a szenátus élére állította. Most, hogy kiszült a dolog, a belgrádi diplomácia miatt el kellett ejteni. A feltűnés elkerülése végett vártak elnöki mandátumának leteltéig és nemcsak őt menesztették, hanem kicserélték az egész elnökséget. (Elnök: Tomasic Ljubomir földművelésügyi miniszter, alelnökök: Ploj Miroslav és Krulj Uros.) Hogy a földművelési tárcát maga Srskic vette át és tudtunkkal nem

tett előterjesztést a tárca végleges betöltésére nézve, elárulta, hogy a premier pesszimiztikusan ítélte meg kabinetje helyzetét.

November közepén a horvát emigráns sajtó jelentette, hogy a reszort miniszterek sorban le akarnak mondani, mert a pénzügy-miniszter nem tudja dotációjukat tárcáik rendelkezésére bocsátani. A király a lemondásokat nem fogadta el, hanem azt követelte, hogy a kormány a paraszadósságok kérdését rendezze. Ezzel egyrészt a tömegeket akarta megnyerni, másrészt a relative rendezett pénzügyi és politikai helyzet lehetővé tette volna egy francia kölcsön felvételét. Persze a paraszadósságok rendezése pénz nélkül elég nehéz feladat volt. Cenkcic Juraj kormánypárti képviselő egy parlamenti felszólalásában nyíltan inflációt követelt. Okoskodása szerint öt-hatmilliárd, dinár forgalomban levő pénz nem lehet akkor elég, mikor az állami költségvetés tizenkét, a banátusoké nyolc és a községekké ötmilliárd dinárra rúg. Pár nappal ezután Bozic Milan pravoszláv esperes, kormánypárti képviselő, a Krivaja erdei vállalat visszaélései miatt sürgős interpellációt jelentett be. Matica erdészeti miniszter a sürgőséget ellenezte, de a képviselőház a minisztert leszavazta. Matica nem mondott le, de az Uzunovic-kormányból való kimaradása alighanem ezzel az ügygel áll összefüggésben.

A kormány 1932. november 18-án betérjesztette az 1934. április 1-ével kezdődő költségvetési év budgetjét. A költségvetés az állami kiadásokat 6914 millió dinárban, az állami vállalatokét 3-257 millió dinárban irányozza elő, ami a jelen költségvetéshez képest 267 millió megtakarítást jelent. A budget az előterjesztés szerint teljesen egyensúlyozott, amiben senki sem hitt. Pár nap múlva Srskcic betérjesztette a paraszadósságok rendezéséről szóló javaslatát. E szerint 1934. november 15-étől számítva 12 év alatt kötelesek a parasztlak adósságaikat megfizetni. Hogy hitelezőik teljesen tönkre ne jussanak, követeléseiket ötven százalékig lombardírozhatják. E célra az első három évben egymilliárd dinár áll rendelkezésre. Ezután egy végteleen, szinte fejtántorító sorozata következett az adó- és illetékemelési tervezeteknek. A kormánypárt laibachi vezérorgánuma, a Jutro, nyíltan beismerte, hogy a pénzügyi helyzet katasztrofális és ezen a kormány csak etappokban tud segíteni. Mielőtt a kormány bármit is elárult volna ezekről az etappokról, december 4-én kiadta a pénzügyi tervek szanálásáról szóló rendeletét. E rendelet logikus következménye volt a parasztlak adósságok rendezésének. Minden pénzügyi tervet kiszolgáltatta a kormány mindenhatóságának, de majdnem minden tartozásuk rizikóját is átruházta az államra.

Érthető, hogy a válsághírek szaporodtak. A királyné rövid zágrábi látogatását november havában azzal hozták összefüggésbe, hogy Mazuranic Zelimir volt horvát diktatúra-miniszternek a király felajánlotta volna a miniszterelnökséget, vagy a külügyminiszterséget.

A horvát emigráns-sajtóban december elején már felmerült Uzunovic megbízatásának híre. Két volt radicianus képviselőnek, Bacinic Rudenak és Mastrovic Ljubának, Uzunovicéál való hosszú tanácskozásait ezzel hozták kapcsolatba.

Feltűnő volt, hogy a bolgár cári pár belgrádi látogatása alkalmával mennyire előtérbe helyezték a hajdan a diktatúrával tartott, de azután ellenzékbe lépett horvát politikusokat. Feltűnő volt az is, hogy a bolgár felségek távozása után a szerb királyi pár azonnal Zágrábba utazott. Egyidejűleg híre terjedt, hogy Macek amnesztiát kap. Mikor közvetlenül karácsony előtt Macek Iván, nyugalmazott megyei főmérnök, a horvát nemzet vezérének atyja 88 éves korában elhunyt és temetésére Macek Vladimírt Mitrovicáról Zágrábba hozták, a külföldi sajtó ezt amnesztiaként jelentette.

Emigráns-hírek szerint Maceket és az egyévi büntetését ugyancsak Mitrovicán töltött Pernar Ivánt az ősz folyamán különféle ajánlatokkal környékezték meg, de eredménytelenül. Az amnesztia híre, csekély nézetünk szerint, csak hangulatkeltés volt, mely a királynak melegebb fogadtatást akart biztosítani Zágrábban és azokat, akikre Stankovic kivetette a hálóját, a megegyezés perfektuálására igyekezett bírni. A melegebb fogadtatásból nem lett semmi. A lakosság visszautasító magatartást tanúsított. Megint csak a diktatúra kreatúrái sűrögtek-forogtak a fényes ünnepeken. A király 11 napig bírta a jéghideg közhangulatot. Mikor azután a forradalmárok rendbontásokra vetemedtek, sőt állítólag merényletet is terveztek ellene, Veldesre ment vadászni. Onnan két napra még egyszer visszajött, azután Belgrádba távozott. A királyi látogatást a legjobban az jellemzi, hogy ugyanakkor, mikor a királyi autókat a félig üres utcákon polgári ruhás detektívek éljenezték, Macek Iván temetésén tízezrek tolongtak. Az alig kiszabadult Pernart a temetésen tartott szónoklataért ismét letartóztatták.

Stankovic természetesen nem hitt abban, hogy Macekkel már most meg lehet egyezni. De lehetségesnek vélte más horvátok megnyerését és ezzel a konszolidáció megkezdését. Úgy látszik, két irányban is próbálkozott. Az egyik a klérussal való megegyezés volt. Bauer érsek a székeskáptalan élén a székesegyházat meglátogató királyi párt egy hűségtil és hódolattól csepegő szónoklattal üdvözölte. E külsőség mögött valami rejtőzött. December elején a kormány új testnevelési törvényt szavaztatott meg, mert az államosított sokolokhoz fűzött remények nem teljesültek. Jugoszlávia fiainak mindössze 2%-a tagja a sokolnak. Az új törvénnyel a sokol jelentősége egészen háttérbe szorult, így a diktatúra mai formájában elejtheti a sokolt. Stankovicék azt remélték, hogy az egyháznak nyújtandó engedményekkel a horvát és a szlovén nemzetek egy igen jelentékeny rétegével meg lehet egyezni. Az a tény, hogy a több mint egy év óta internált és jelenleg Lesina szigetén őrzött Korosec minden szerb közeledést visszautasított, nem

vall arra, hogy Stankovic reménye teljesül. Nem képzelhető el, hogy a horvát vagy a szlovén katolicizmus kapható volna a nemzeti ideálok megtagadására. Más az megalkudni kizárólag egyházi téren és más az vállalni a megalkuvás szellemének átültetését politikai térre.

Stankovic tárgyalásainak másik csoportja a diktatúra horvát parlamenti ellenzékével és az utóbbi évek küzdelmeitől magukat távol tartó horvát politikusokkal folyt. Nem ismeretesek e tárgyalások részletei, de a diktatúra jelenlegi kibontakozási ötletei mellett alig képzelhető el, hogy magukat félig-meddig is komolyan vevő horvát politikusok modus vivendit találjanak nem a diktatúrával, hanem akármilyen királyi kormányval. Hogy ezek a tárgyalások valóban folytak, azt Andjelinovic dalmát-horvát miniszter egy beszéde igazolja. Andjelinovic január elején a spalatói délszláv olvasóköri évi közgyűlésén kijelentette, hogy neki, mint délszláv nacionalistának, mellesleg, milyen az állam szervezete, a fontos a nemzeti eszme kiépítése. Szemére hányva az ellenzéknek, hogy csak a rombolásban ért egyet, szükségesnek tartja, hogy a horvátok betöltsék azokat a sorokat, melyek az ellenzék absztinenciája következtében üresek maradtak. Ilymódon valósulna meg a legjobban a teljes egyenlőség elve. E beszédbe akár a föderáció is belefér. Stankovic sem ért célt ez akcióval. Úgy látszik, mindössze annyi pozitívum történt, hogy a király zágrábi tartózkodása alatt eléje vezette Dimovic Danilót, aki kifejtette saját megoldási nézeteit. Dimovic bosnyák szerb, aki a bosnyák savorban a „császárhű” szerb csoportnak volt a feje, majd a horvát-szerb koalíció programjával a horvát és a magyar országgyűlés tagja. Az összeomlás után leszorult a politikai élet porondjáról, mint általában az „osztrák” nevelésű, európai műveltségű és modorú, a volt Monarchia területéről kikerült szerbek túlnyomó része, még ha a nagy-szerb törekvések odaadó hívei is voltak. Dimovic egy a diktatúra nem exponált embereiből és a politikai életben az utóbbi években részt nem vett politikusokból új kormány alakítását ajánlotta. Ez a kormány az általános titkos választói jogot helyreállítaná és új szabad választásokat írna ki. Az új skupstina aztán a jelenlegi alkotmány kereteihez alkalmazkodva a kialakuló többséghez képest új alkotmányt dolgozna ki. Dimovic tervének a legnagyobb előnye az volna, hogy egy-két évi átmenetet biztosítana, ami a szenvedélyeket lecsillapítaná. A király szempontjából a legnagyobb hátránya az, hogy semmi garanciát nem nyújt, nem kerekednek-e az új választáson a széparatista elemek felül. Ezért is utasította el a korona.

Ezzel a zágrábi úthoz fűzött remények megsemmisültek. A Srskic-kormány helyzete azonban változatlanul rossz maradt. A pénzügyminiszter javaslatai továbbra is osztatlan visszatetszéssel találkoztak, az árpallament kormánypárti tagjainál is. A kormány kétszer is kénytelen volt újabb átdolgozás alá venni őket, de még mindig maradt egy sereg „rezervált” szakasz, melyek kérdésében nem sikerült az ellen-

téteket áthidalni. A dolog odafajult, hogy a drávai banális képviselői, szenátorai, sőt aktív miniszterei külön konventikulumban szögezték le követeléseiket a kormánnyal szemben. A belgrádi álpalamentben ezzel *via facti* felütötte fejét a szlovén szeparatizmus, melynek jelenségei otthon állandóan tapasztalhatók. Ebben a feszüli helyzetben Srskic le akart számolni Siankoviccal, talán abban a reményben, hogy a zágrábi kudarc után könnyebben ledöfheti ellenfelét. Miután január 19-én az Avala a válsághíreket a leghatározottabban megcáfolta és Stankovic külön kijelentette, hogy a válság ügyében senkivel sem tárgyalt, január 20-án a miniszterelnök közoktatásügyi miniszterét a minisztertanácson felelőségre vonta illojális viselkedése miatt. Parázs veszekedés után Stankovic lemondott. Erre másnap az egész kormány elhatározta lemondását. A lemondást a zágrábi kiséntánt-konferencia miatt pár napig titokban tartották. Otthon csak január 25-én hozták nyilvánosságra.

A kormányválság kitörése és az új kormány kinevezése között eltelt hat nap alatt a király sokat meghallgatott. Egy gyökeres rendszer-változás lehetősége is mérlegettető. Emigráns-hírek szerint szó volt nyílt katonai diktatúráról is. Ez esetben Nedic Milan tábornok, az üszkübi hadtest parancsnoka, lett volna miniszterelnök. Azután szó volt Marinkovic Voja miniszterelnökségéről. Marinkovic állítólag új választásokat írt volna ki és a régi pártokkal iparkodott volna meg egyezni. Mind Nedic, mind Marinkovic ilyen megbízatása egyenlő let! volna a királyi politika fiaskójának bevallásával. Erre a király nem tudta elhatározni magát. Maradt tehát a rendszer. Vítás csak a premier személye volt.

A király választása Uzunovicra, a kormánypárt elnökére esett. Uzunovic egészen jelentéktelen ember, akit az udvari kamarilla Pasic elgáncsolása után egyszer már a miniszterelnöki székbe emelt (1926. április 8. – 1927. április 17.). Egyévi miniszterelnökségét a teljes káosz jellemezte. Alatta bomlott fel a radikális-radicianus és jött létre a radikális-szlovén koalíció. Egy év alatt a kormány hatszor bukott meg és alakult újjá. A miniszterek jöttek-mentek, úgyhogy alig lehetett már kiigazodni közöttük. A radikális párt frakciókra bomlott és hogy a frakciók bentmaradtak a pártban, az csak növelte a bizonytalanságot. Mindezt a premier csodálatos közönnyel nézte. Senkisem tudta, miért jött, talán maga a legkevésbé, nem tudta senki, mi lesz holnap. Uzunovicot alig is érdekelte és végül általános derűtségben távozott. Pribicevic feljegyzi róla, hogy szeretett idegen szavakat használni, bár nem mindig értette őket, amin az újságírók sokat csúfolódtak. Azt is állítja, hogy aktív miniszterelnök korában zabot szállított az államnak. A diktatúra kikiáltása után tárcanélküli miniszter lett. Az alkotmány-oktroj után a kormánypárt elnökévé tették. A diktatúra alatt folyton azt hirdette, hogy Jugoszláviában elég,

ha egy ember gondolkozik, a királynak a többiek engedelmeskedjenek.

Talán ez a tétéle ajánlotta most kinevezésre. Uzunovic ideális átmeneti miniszterelnök. Neki minden mindegy. Mindent elfogad és mindennek az ellenkezőjét is. Kormányát is valószínűleg előírták neki. A király salamoni ítélettel a két ellenfelet, Srskicet és Stankovicot, kizárta belőle. Miután Srskicnek több bizalmasa is van a kormányban, Stankovic behozatta a maga barátját Demeirovicot, akit 1933. május 9-én Srskic panama-vádak miatt távolított el a kormányból, amiről már volt szó a Szemle hasábjain. Miután a pénzügyminiszter megmaradt, Uzunovicék vállalják az javaslatait. A legújabb hírek szerint sikerült is a javaslatokat többszörös toldozással-foltozással a képviselőház pénzügyi bizottságával elfogadtatni. Ezenfelül a költségvetést kellene tető alá hozniok. Ennek április 1-ig meg kell történnie. Egyéb feladat aligha vár a kormányra.

Uzunovic kinevezésével a király néhányhónapi időt akart nyerni arra, hogy újabb mérlegelés alá véve a lehetőségeket, valamilyen döntő lépésre szánja el magát. Ha váratlan külpolitikai bonyodalmak, vagy Uzunovicnak még az eddiginél is nagyobb tehetlensége nem állják útját a király rendelkezéseinek, a következő hetek és hónapok Jugoszlávia történetének legizgalmasabb korszakai közé fognak tartozni. Sajnos, a legérdekesebb dolgok, előreláthatólag, a kulisszák mögött fognak lejátszódni és a krónikás csak a döntés után fogja rekonstruálhatni az eseményeket.

A múlt egy árnyéka tűnt el az öröklétbe. 1933. november 29-én meghalt nyéki Rauch Pál báró, volt horvát bán. Vele a liauch-család címere lefordult. Atyja, báró Rauch Levin bán, az 1868-i kiegyezés horvát megalkotója volt. Rauch Pál jogi tanulmányait Pesten végezte el. Erős horvát nemzeti érzését, a Habsburg-házhoz való törhetetlen hűségét és magyaronságát az atyai háztól hozta magával. Gróf Khuen-Héderváry Károly húszéves bánóságának (1883-1903) utolsó harmadában kezdte meg politikai pályáját, élesen támadva a zabbal és korbáccsal kormányzó bánt. Az ifjú Rauch e szereplésével meglehetősen népszerűsége tett szert. A század elején először a horvát-szerb koalícióval próbált együttműködni, de belátva kártyáikba, visszatért a régi unionista-párt (1865-1873) hagyományaihoz és a horvát jogpárttal kereste a megértés útjait. A jogpárt nem ismerte el a kiegyezést, de Habsburg-hű és fajhorvát párt volt. Rauch arra törekedett, hogy a magyar-horvát kiegyezés korszerű reformjával megnyerje a jogpártot és vele törje le a nemzeti párt bukása (1906) után a horvát-szerb koalícióban testetöltött délszláv-egységi tendenciákat. A magyar-horvát unió utolsó évtizedében ez a rauchina koncepció volt az egyetlen komoly kísérlet az unió és vele a horvát nemzeti eszme megmentésére. E koncepció diadalának útjában azonban igen nagy nehézségek állottak. A dualizmus megmerevedett. Sem magyar, sem osztrák

felelős helyeken nem találhatott megértésre semmi olyan kísérlet, mely, ha csak következményeiben is, a hagyományos kereteket érintette volna. A Szent György-téren dogma volt a magyar-horvát kiegyezés változhatlansága. A kiegyezést tagadó jogpárttal való barátkozás gyanússá tette Raucht. A horvát intelligencia meg egyre kritikátlanabban kergette a délszláv egység ködképeit.

A horvát-szerb koalíció a magyar-horvát kiegyezés formai elismerése árán 1906-ban uralomra jutott. Egy év múlva felbomlott a barátság a magyar és a horvát-szerb koalíció között a vasúti szolgálati pragmatika azon pontja miatt, mely kimondta, hogy a MÁV szolgálati nyelve mindenütt (tehát Horvátországban is!) a magyar. A Wekerle-kormány most a horvát-szerb koalíció letörésére törekedett. Előbb Rakodczay Sándor (1907-1908), majd Rauch (1908-1910) bánásával kísérletezett. Rauch a legrosszabb viszonyok közt jutott uralomra. A vasúti szolgálati pragmatika nyelvi rendelkezése kétségtelenül horvát kiegyezési sérelem volt. Az ellene való bátor küzdelem a koalíciót népszerűvé tette Horvátországban. Rakodczay a sabort felozlatta és Rauch kénytelen volt rögtön bánása elején választatni. A választás a koalíció nagy győzelmével végződött. Rauch elnapolásokkal és végül felozlatással mesterkedett. Közben kitört előbb az annexió válság, majd a magyar koalíciós kormány válsága. Sohasem volt idő és kedv a horvát ügyek rendezésére, még kevésbé a Rauch által kívánt gyökeres reformok életbeléptetésére. Mikor gróf Khuen-Héderváry Károly magyar miniszterelnökké lett, régi ellenfelét elejtette. Négy bán váltogatta Rauch után egymást. Végül az egész vonalon győzött a koalíció és az összeomláskor végrehajthatta régóta előkészített tervét.

Rauch Pált bukása után Horvátországban mindenki a jövő emberének tartotta. Barát és ellenség egyaránt. Senkisémet tudta elképzelni, hogy a Monarchia nem teszi meg azt az utolsó kísérletet Horvátország megmentésére, amit a rauchina koncepció megvalósítása jelentett volna. Az összeomlás óta egész sereg nyilatkozatból tudjuk, hogy a horvát-szerb koalíció őt és a jogpártot tekintette egyetlen komoly ellenségének. 1917-ben az Esterházy-kormány megalakulásakor a Rauch-jogpárti kormány kinevezése hajszálon múlt. Korosec gáncsolta el a királynál. Ezzel a déli végek sorsa meg volt pecsételve.

1918. szeptember első napjait egy kis társaság Martijanecen, Rauch ősi kastélyában töltötte: a házigazda; Sufflay Milan zágrábi egyetemi tanár, Rauch legintimebb barátja, azóta a horvát nemzet vértanúja; Frank Ivo jogpárti képviselő, aki még nem *tudta, hogy* pár hónap múlva ő lesz az első horvát emigráció vezére és Budapesten fogja az emigráns keserű kenyerét enni hosszú évek beláthatatlan során át; a társaság negyedik tagja az volt, akit Rauch nevezett el a leghorvátabb magyarnak. Gyönyörű napfényes, nyári idő volt, de a levegőben valami édeskés, túlrett, morbid illat terjengett és a

társaságra is minduntalan mélységes melankólia ült rá. Minden oly csendes, oly gyanúsán csendes volt. Az elhanyagolt öreg parkot elborította a ciklámenek beláthatatlan lila tengere. Az élet jegyeit varázsolta rá, mintha nem díszes halotti leplet vonna a haldokló természet oszlásának első jeleire. Fatornyából a láncreavert méteres vén bagoly, – Rauch régi foglya és barátja, aki csak az ő kedveskedését tűrte morogva – rikácsoló huhogása hallatszott néha.

A vén bagoly mintha Rauch képmása volna. Bivalyerejével ott vergődött a láncon, míg a verebek szabadon garázdálkodtak. Rauch is ott vergődött tehetetlenül birtokán, pedig Horvátország mennykővei forrtak benne. Illúziók nélkül várta a véget; mindnyájunk reménye, szemefénye, az ősi Monarchia agonizált. Rauch szívében annyi sír: egyetlen szerelme a szép magyar grófleány, aki nem lehetett az övé, a hűtlen feleség, az elzüllött fiú, egekbe törő politikai eszméi. Most hát el kell temetnie azt is, kiért maga és ősei mindig mindenüket kockára vetették!

Mi ifjabbak még reméltünk és végtelen kombinációink őt is megmegnyugtatták. A hajnalba nyúló vacsorákon a remény kerekedik felül. Szeptember a szőlő és a bor izzó bíborától kapta horvát nevét (rujan). Ott a „palotában” (ebédlő), ahol a falakon másfél századon át azok az arany és ezüst tányérok függtek, amelyekben egyik őse Mária Teréziát vendégelte meg, a régi Rauch ki-kitört minden szenvedélyével, féktelenségével, egy egész férfi sok-sok gyöngéjével, de igazi lovagiasságával és lebilincselő kedvességével. Fel-felcsattantak pajzán tráfái, németül írt pajkos versei és megcsendültek a zongorán magaszerzette édes-bús dallamai, hogy a közelgő napvilág ismét sötét komorságba borítson mindent. Akkor láttam utoljára . . .

Azután tizenöt év vegetálása Cirkvenicán a Nemo-villában leánya, veje és kis unokái családi körében. Most ennek is vége! Rauch Pál, atyai barátom, hajdan mesterem és vezérem, Isten veled!

Magyar Szemle, 1934. március.

MARSEILLE ELŐTT.

Jugoszlávia belpolitikája 1934. január 27-szeptember 30 között; panamavádak: Radivojevic bukása; kormányrekonstrukció; az elégedetlenség; a Narodna Odbrana mozgalmai; az egyetemi tüntetések; a Bojovnik-mozgalom; Ljotic támadásai; Milosavljevic bukása; a horvát helyzet; az ustasamozgalom; merénylet a király ellen; a horvát kérdés az él parlamentben; Macek betegsége; a Sokol-ügy; az új zágrábi érseki koadjutor; Vzunovic kormányoz.

A *Marseille-i királytragédia* híre kiszedve találta alábbi cikkünket. Változatlanul hagyjuk, hiszen magyarozatát adja a marseille-i véres merényletnek, a nélkül, hogy a szerző sejtette volna, mennyire közel áll pesszimista felfogásának igazolása. A cikk, – megint min-

den szándékosság nélkül, – cáfolata annak a belgrádi léteinek, hogy a merényíci nem belpolitikai okokra vezetendő vissza.

Sándor király tragikus halálának következményeivel legközelebb fogunk foglalkozni.

Uzunovic Nikola 1934. január 27-i kormányalakításának körülményeivel tüzetesen foglalkoztunk folyóiratunk márciusi számában. Uzunovic megbízatását arra vezettük vissza, hogy a király időt akart nyerni a helyzet újabb mérlegelésére, mielőtt döntő lépésre határozná magát, akár a nyílt diktatúrához való visszatéréssel, akár az alkotmányos élet kiépítésével. Az ország külpolitikai kérdései a királyt annyira igénybevétték, hogy a belpolitikában a várt döntés nem történt meg.

Srskic-kormánya a költségvetés tárgyalása közben bukott meg. Miután a pénzügyminiszter megmaradt, a benyújtott javaslatot némi változásokkal és elég nehézséggel az új kormány tető alá hozta. Az ellenzék ugyan kétségbevonta a költségvetési egyensúlyt, – Kozulj Marko horvát képviselő 3600 millió dinár be nem vallott hiányt vélt megállapíthatni, – de a képviselőház végül is 230 szavazattal 23 ellenében elfogadta a költségvetést.

A költségvetés tárgyalása közben az egész rendszert súlyos panamavádakkal illették, melyek a kormányt bukással fenyegették. A diktatúra kikiáltásával jó időre megszűnt a kormány tevékenységének minden ellenőrzése. A kormányon egy klikk ült, mely a bajoneteken kívül egy selejtes elemekből összeverődött zártkörű társaságra támaszkodik. Ennek következtében az utolsó Obrenovic idejére emlékeztető korrupció vált úrrá az országon. Az álparlament összehívása után a növekvő elkeseredés lassan parlamenti kifejezést nyert. Srskic bukása az ellenzéki hangulatot megerősítette. A támadások eleinte a Srskic-kormány működését érték, de miután az Uzunovic-kormány személyi összetétele nem sokban különbözött az előző kormányétól, a premier kénytelen volt helytállani a vádakkal szemben. Kijelentette, hogy nem igaz az, mintha a kormány tagjai meggazdagodtak volna és az sem igaz, hogy vagyonukat a külföldön helyezték volna el.

Alighogy ez a beszéd elhangzott, kitört a bosnyák agrár-panama botránya. A diktatúra elrendelte, hogy a volt bosnyák földbirtokosokat a beglukokért (saját kezelésben állott birtokok) végre valamenynyire kártalanítsák. A kormánypárti Kadic Husejin képviselő – hajdan Debrecenben tanult – és néhány barátja összejátszva a sarajevói agrárreform-igazgatóság tisztviselőivel, kárpótlást vettek fel nem létező beglukokért és így állítólag kilencmillió dinár kárt okoztak az államnak. Egy csomó embert letartóztattak, köztük Kadicot, akit azonban azóta egymillió dinár kaució ellenében szabadlábra helyeztek.

Még javában folytak e panama leleplezései, mikor Matica Pálnak, a Srskic-kormány erdészeti és bányászati miniszterének viselt dolgait piszkálták ki. A Sipad és a Krivaja bosnyák fakitermelő vállalatokkal

tartott fent Matica miniszter korában sajtóságos barátságot. A Sipad két autóval is megajándékozta az erdészeti minisztériumot. A Sipad igazgatója lemondott és a vállalat állami kezelésbe ment át, míg a Krivaja likvidációban van és végleges sorsáról még nem döntöttek.

A kormányra nézve sokkal kellemetlenebb volt ezeknél az a nagy támadás, melyet Radivojevic Lázár közlekedésügyi miniszter ellen Stanic Andra kormánypárti képviselő, hajdan közlekedési miniszter, indított meg. Stanic leleplezte, hogy Radivojevic azon törvény kijátékosásával, mely elrendeli, hogy új vasútvonalak építésére csak a törvényhozás útján lehet megbízásokat adni, 1932. február 3-án új szerződéseket kötött és pedig olyan külföldi vállalkozókkal, akik drágáidban dolgoztak, mint az otthoniak és akik között ott van a Stavisky-botrányból is ismeretes Boyer francia képviselő. Boyer még a kauciót sem tudta lefizetni, ellenben szerződését azonnal tovább adta.¹ Stanic nyolcszázmillió dinárra becsüli a kárt, melyet az állam Radivojevic tevékenysége folytán szenvedett. Stanic adatait más képviselők is kiegészítették. A benyomás az volt, hogy Radivojevic nem csupán a szakértelem hiánya miatt követte el a mulasztásokat. A miniszter ugyan hosszú számadatokkal védekezett, a premier is védelmére kelt, mégis érezhető volt, hogy Radivojevic és vele az egész kormány súlyos erkölcsi vereséget szenvedett.

A Radivojevic-botrányal párhuzamosan folytak a támadások a kormány vajdasági főembere, dr. Nikic Fedor szabadkai jogtanár ellen. Nikic lapja, az újvidéki Jugoszlavenski Dnevnik, a vajdasági városokat és a nemzeti kisebbségeket állandóan zsarolja. Úgylátszik, a támadások nem ingatták meg Nikic pozícióját. Mikor Popovic Milán a szenátusban súlyosan kompromittáló dolgokat mondott el róla, a válasza az volt: Popovic hallgasson, hiszen magyaron volt!

A sok egyéb panama közül még kettőt említünk meg. Dr. Novakovic Mieta belgrádi egyetemi tanárról, továbbá cinkostársairól, Jovanovic Mihajlo semmitőszéki bíróról és Jovovic Gjorgje, a kereskedelmi kamara elnökéről kiderült, hogy a cseh Ringhoffer-cégnek a délszláv állam ellen indított perében mint döntőbírák a cégnek ötmillió dinár helyeit tizennyolcmilliót ítélték meg, mert a cég megvesztegette őket (Gric 1934. május 8.). A legsúlyosabb panama azonban a szlavóniai fapanama, mely az Eszékre kiküldött zágrábi vizsgálóbíró Gjermanovic. – a diktatúra egy teremtménye – szerint háromnegyedfél milliárd dinárral károsította meg az államot. A szlavóniai fakitermelő vállalatok vezetőinek és a belgrádi befolyásos uraknak egész sorát tartóztatták le (Croatia-press 1934. szeptember 8, Obzor 1934. szeptember 15.).

¹ A horvát emigráns sajtó szerint Staviskyvel Radivojevic, Marinkovic, Svrlljuga Stanko miniszterek, Bajloni Ignjat, a Nemzeti Bank elnöke és Matejic Dragisa képviselő állottak összeköttetésben. Boyer szerződését a Battignol vállalatra ruházta. Ebben állítólag benne van Radivojevic is.

Ezek a leleplezések súlyos erkölcsi kárt okoztak a rendszernek. A legjámborabb polgár előtt is világossá tették, kikre van az ország bízva. A leleplezések közül a Radivojevicről szóló telitalálat volt. A kormány kénytelen volt őt elejteni. A költségvetés elintézése után Uzunovic április 19-én rekonstruálta kormányát. Márciusi számunk 252. lapján megtalálható az első Uzunovic-kormány összetétele. Itt csak a változásokat említjük meg. Radivojevic helyébe Milosavljevic Svetislav tábornok vrbasi bán lépett, aki már egyszer volt közlekedésügyi miniszter. Kicsérélték a hadügyminisztert is. A vezérkar főnöke, Milovanovic Milan tábornok vette át a tárcát. Költségkímélésre való hivatkozással felmentették a négy tárcanélküli minisztert. Közülük Kramer és Karamehmedovic kiváltak a kormányból, Kojic átvette a földművelési, Andjelinovic a testnevelési tárcát. Az eddigi testnevelési miniszter Hanzek és a szociálpolitikai miniszter Pucelj kiváltak a kormányból. Szociálpolitikai miniszter dr. Novak Fran szenátor lett. A január 27-i kormányalakításkor a földművelési és az erdészeti tárcát csak ideiglenesen töltötték be, fenntartva őket a rendszernek megnyerendő horvát politikusok számára. A megnyerés nem sikerült. Most aztán az előbbi a már említett Kojic, az utóbbit a horvátországi szerb Ulmanski Milan kapta meg. Az így átalakított kormánynak 14 tagja volt. Közöttük tíz a szerb (Uzunovic, Sumenkovic, Maksimovic, Gjorgjevic, Jetic, Lázic, Kojic, Milovanovic, Ulmanski, Milosavljevic), három a horvát (Demetrovic, Srkulj, Andjelinovic) és egy a szlovén (Novak). A horvátok és a szlovének tehát ismét tért vesztek. A kormány lényegében maradt a régi. Csak két hatalmi tárca cserélt gazdát és ezek közül is az egyiké, a hadügyi tárcáé, pusztán személycsere volt. Uzunovic hangsúlyozza a kurzus változatlanságát, kiemelve az új miniszterek szakember-volt tát. Arra nem mutatott rá, hogy a miniszterek között ismét csökkent a parlamentáris múlttal bíró férfiak száma.

Az általános elégedetlenség tünetei fokozódtak. Még a diktatúra-szervekben is felütötte a fejét az ellenzéki szellem.

Hosszú válságokon át a diktatúra által életre hívott J. U. U. (Jugoslavensko uciteljsko udruzenje – Délszláv tanítóegylet) vezetése kicsúszott a diktatúra kezéből. A diktatúráim elnök, Rasic Dámján, kénytelen volt lemondani és egy egyezményes lista élén 1934. augusztus 19-én a laibachi Dimnik Ivánt emelték az egylet élére. Aki ismeri a tanító óriási befolyását a falu életében, az tudja, hogy ezzel a vereséggel ml minden jár együtt.

Egy másik érdekes tünet a Narodna Odbranának állásfoglalása a szabadkőművesség ellen. A diktatúra életében a szabadkőművesség vezetőszeret játszott és a diktatúra titkos katonatiszti szerve, a Fehér kéz, minden jel szerint maga is szoros kapcsolatban áll a páholyokkal. A Srskic-kormány bukásával kezdett a kormányban a szabadkőművesek száma háttérbe szorulni, bár az Uzunovic-kormány

több tagjáról ismeretes szabadkőműves volta (Kramer, Kojic, Sünienkovic, Radivojevic, Demetrovic). A Narodna Odbrana februárban ki-mondta, hogy tagjai nem lehetnek szabadkőművesek, mert a szabadkőművesség nemzetközi szervezet s így ellentétben áll a Narodna Odbrana nemzeti céljaival (Obzor, 1934. február 18.). A Narodna Odbrana Száva-banátusi szekciója a határozatot még élesebbé tette és a Roíary-clubra. valamint a szociáldemokrata pártra is kii erjesztette. Ugylátszik, e határozat miatt mondott le a szekció elnöke, gróf Kulmer Miroslav (Obzor, 1934. március 14, 15.). A nacionalista újvidéki Narodna Svest a tilalmat az egész tisztviselői karra kiterjesztendőnek mondta, mert a szabadkőműves eskü ellentétben áll a közhivatali esküvel (Narodna Svest 1934. április 9.).

A mozgalom olyan komoly jelleget öltött, hogy a Jugoszlávia szimbolikus nagypáholy az alája tartozó páholyokat április 20-ára és 21-ére kongresszusra hívta össze. Ugylátszik, a kongresszus határozatából a szimbolikus nagypáholy titkársága egy közleményt adott ki a sajtónak, mely szerint a szabadkőművesség nem titkos, nem illegális és nem vallásellenes társaság. A szabadkőművesek Szerbia történetében nagy szerepet játszottak és a múltban éppen úgy, mint a jelenben, a délszláv egységet küzdöttek (Obzor, 1934. május 1.). Erre egy kormánylap, a belgrádi Pravda, azt felelte, hogy a szabadkőművesség nemzetközisége közismert dolog és ami az ú. n. hazafias érdeket illeti, ezek a közvélemény félrevezetésénél nem egyebek (Pravda, 1934. május 18.). A cikkből éles polémia keletkezett, mely mindenesetre elárult annyit, hogy a polgárság széles rétegei elégedetlenek a diktatúra szabadkőműves jellegével.

E sorok írójának nincs módjában belátni a szabadkőművesség kulisszái mögé. Bizonyos az, hogy a délszláv egység horvát hívei a háború előtt és alatt, vagy szabadkőművesek voltak, vagy befolyásuk alatt állottak. A diktatúra a maga horvát híveit a parasztpárt néhány árulóján kívül szinte kizárólag a szabadkőművesek közül szedte össze. Minél szélesebb körben terjed el az a meggyőződés, hogy az egész január 6-i politika nem ér célt, annál nagyobb lesz az animóztatás azok iránt, akik e politikáért felelősek. Es ezek nagyszámban szabadkőművesek. Sok szerb hazafi azt hiszi, hogy Macekkel meg lehetett volna egyezni, de a megegyezést a szabadkőművesek, elsősorban a horvát szabadkőművesek, gáncsolták el.

Élénk feltűnést keltett a Narodna Odbrana egy másik akciója is. A szervezet lapja éles támadást intézett a zsidók ellen. A lap megállapította, hogy minduntalan panamákat lepleznek le és a panamákbán a zsidók többnyire vezető szerepet játszanak. A helyett, hogy a szerbiai zsidók az új részek zsidait délszláv hazafiakká tették volna-átvették ezek minden hibáját (Narodna Odbrana 1934. május 27.). Erre egy szerb hazafias zsidó, Levic Avram, nyugalmazott pénzügy-miniszeri osztályfő, külön zsidó szekciót alakított a Narodna Odbraná-

ban azzal a céllal, hogy az osztrák és magyar nevelésű és a cionista zsidókat délszláv hazafiakká tegye. Ez ellen egy másik belgrádi hazafiás zsidó, dr. Alkalay Dávid, tiltakozott. Szerinte a szerb zsidók már a háború előli is nagy számjában voltak a Narodna Odbrana tagjai. Nem mint zsidók, hanem mint hazafiak, így tehát a zsidó szekcióra nincs szükség. Különbözik az új részek zsidái is hazafiak, a cionizmus meg nem áll ellentétben a hazafiassággal. A belgrádi cionisták elnöke, Veber Adolf, kijelentette, hogy a zsidóság külön faj. Levic azzal, hogy eredeti nevéhez egy c betűt biggyesztett, nem lett szerbbé. Egész erőlködése hiábavaló. Egyetlen rabbi, egyetlen zsidóegyesület nem csatlakozik hozzá (Obzor, 1934. július 17, 18, 19, Stampa, 1934. július 18, Zidov, 1934. július 18.). A Narodna Odbrana azonban védelmébe vette Levicet, aki a zsidó szekció számára szorgalmas utazgatással szerzi a tagokat, de mindenütt nagyszámú ellenséges hitsorsosra is talál.

Úgy látszik, a zsidó-akció és a szabadkőműves-akció összefüggésben állanak, hiszen a zsidó intelligencia nagyrésze szabadkőműves. A szerbiai zsidóság még a török időkből ott maradt spanyol zsidó és ezek valóban összeforrtak a szerb nemzettel. Levic ennek az állapotnak fenntartásával akarja leszerelni az antiszemita áramlatot. Vele szemben áll az aszkenázi (galicianer) zsidóság és a cionizmus. A diktatúrának, a kisszámú magyar és horvát zsidóság kivételével, a zsidók általában hívei voltak. Úgy látszik, ez lényegesen hozzájárult az antiszemitizmus erősödéséhez.

A diktatúra kezdettől fogva szerette volna megnyerni az ifjúságot. Törekvései minimális eredményt értek el. Még zágrábi ifjúsági terrorszövetkezete, a Mlada Jugoslavija (Az ifjú Jugoszlávia), is bomlásnak indult és elszaporodtak benne a „destruktív” (értsd diktatúra-ellenes) elemek (Obzor, 1934, augusztus 26.). Az egyetemi ifjúság a folyó évben is ismételen szembefordult a kormánnyal. A diktatúra szolgálatában álló pravoszláv egyház hivatalos lapja arról panaszkodik, hogy az ifjúság materialista gondolkodású és „a nyugati civilizáció erkölcsi aljassága” terjed közöttük (Obzor, 1934. február 1.). Pravoszláv felfogás szerint a keleti egyház hivatása a romlott nyugati népek megváltása. A kirohanás közvetlen oka az volt, hogy a belgrádi Nemzeti Színház műsoráról le kellett venni egy fércelményt (Szerencse részvénytársaság) az ifjúság tüntetése miatt. A Narodna Odbrana kívánságára előadott darab a nyugati kultúrával szemben a balkánit dicsőítette. Ez az ifjúsági tüntetés nyilvánvalóan a rendszer ellen irányult, hiszen a diktatúra szervezetei a darabban azonos tanokat hirdetnek. Egy hónap múlva Kovac Ante képviselő a parlamentben arról beszél, hogy „egyetemeken az ifjúság magatartása kétségbeejtő. Lelkes és öntudatos délszlávok nincsenek közöttük. A vezetés a kommunisták, szeparatisták és a sportisták kezében van (Obzor, 1934. március 2.). A kormány ezen a bajon úgy vélt segíteni, hogy az ifjúsági egyleteket revízió alá vette, elrendelte, hogy mindegyiknek nevé-

ben ott kell lennie a „délszláv jelzőnek és valamennyi egyesületnek a belgrádi Pobratim (Választott testvér) szövetség tagjának kell lennie (Obzor, 1934. április 24.). E rendelet életbeléptetésére a belgrádi egyetemen több napos zavargás tört ki, melynek folyamán a rendőrség behatolt az egyetemre és fegyveres erővel csinált rendet, sok tüntetőt letartóztatva. Erre a rektor, Belic Aleksander, egyébként minden kormány hű szolgálja lemondott (Obzor, 1934. május 23, 25, június 2.1.

A kormányellenes hangulat már nyílt politikai szervezkedésben is kifejezést nyert, ami pedig az érvényben lévő törvények szerint a legnehezebb dolog. A dolgot csak úgy lehet megérteni, hogy a szervezkedés mögött titkos befolyásos erők lappanganak. A korrupció leküzdésének jelszavával a drávai banátusban (Szlovénia) Bojovnik (Harcos) néven egyesület alakult. A Kramer vezetése alatt álló kormánypárt igen nagy idegességgel fogadta az új alakulatot és azzal vádolta, hogy tele van Korosec álarcos híveivel. Urek Iván képviselő Belgrádban a szervezet felosztatását követelte, mert a bojovnikok kihasználva a gazdasági válságot, a népei az állam ellen uszítják. Az egyesület alapszabályait a belügyminiszter mégis jóváhagyta. Csak azt kötötte ki, hogy terjessze ki működését az állam egész területére. Ezzel a szervezet eddigi tisztára szlovén jellegét akarta a miniszter megszüntetni (Obzor, 1934. május 9, 31, június 22, július 2.).

Június végén a Jugoslavenski Nacionalni Radnicki Sindikat (Délszláv nemzeti munkásszindikátus), a diktatúra egy alapítása, Sarajevóban kongresszust tartott. Ezen kiderült, hogy a szindikátus, a bojovnikok, a már régebben működő és túlnyomólag fiatalemberekből álló Jugoslavenska Akcija (Délszláv Akció) együtt akarnak dolgozni és a Jugoslavenska Narodna Stranka (Délszláv Nemzeti Párt) politikáját kívánják elősegíteni. Ez a párt az alparlamentnek a kormánypárttól elszakadt szerb képviselőiből alakult és általában véve Zivkovic tábornok titkos pártjának tartják. A Jugoslavenska Akcija e párt alkotása volt. A közbejött nyári szünet alatt a szervezkedés nem sokat hallatott magáról, csak Kramer szidta őket, mint a bokrot, mert bolsevikok és mert azt híresztelik, hogy az országot csupa panamista kormányozza (Obzor, 1934. június 29, július 2, 5, 14, Slovenec, 1934. július 16.). Úgylátszik, a bojovnikok veszélyeztetik Kramer monopolisztikus helyzetét Szlovéniában.

Hogy valami forr a diktatúra kulisszái mögött, azt e szervezkedésen kívül Ljotic akcióbalépése is mutatja. Ljotic Dimitrije 1931-ben pár hónapig igazságügyminiszter volt. Az alkotmányoktroj előtt kilépett a kormányból. A dinasztiahoz rokoni szálak fűzik. Nemrégén Otadzina (Haza) címen hetilapot indított. A nyár végén élesen megtámadta a kormányt. Megrótta a folytonos ünnepléseket akkora amikor a lakosság az elviselhetetlen gazdasági válság terhei alatt nyög. Számonkéri, mi van a Radivojevic-panamák kivizsgálásával. A premiert megleckézteti, hogy állandóan a volt szerb radikális pártot gáncsolja,

holott egész karrierjét e pártnak köszönheti. Ljotic éles támadásai ugyan lapelkobzáshoz vezettek, de válsághíreket is hoztak forgalomba (Otdzbin, 1934. augusztus 20, Gric, 1934. augusztus 23, 31, Obzor, 1934. szeptember 19.). Már júniusban voltak hírek arról, hogy a király Uzunovic elejtésével, vagy a nyílt diktatúrához akar visszatérni, vagy a régi parlamenti pártokkal próbál megegyezni. Júliusban Jovanovic Jocának, a volt szerb földművespárt elnökének, megbízásáról szóltak a hírek. Jovanovic a horvát kérdést is rendezni kívánta volna, ha a horvátok elismerik a dinasztíát és legalább kifelé az államegységet. Ljotic támadásaira ugyané források az ő megbízásáról tudtak.

E hírek, ha nem is egészen alaptalanok, mégis csak kombinációk. Ellenben július 11-én egészen váratlanul részleges kormányváltás tört ki. Milosavljevic közlekedésügyi miniszter lemondott és utóda Kuzmanovic Ognjan volt államtitkár lett. A délszláv sajtó egy szót sem írt a meglepő bukás okáról. Hírek voltak arról, hogy a tábornok nagyon is erélyesen kezdte Radivojevic panamáit kinyomozni. Ljotic kérdezősködése e panamák kivizsgálása után megerősíti ezt a verziót. Kuzmanovic Radivojevicnek államtitkára volt, így nem valószínű, hogy e panamákat nagyon nyomozza. Volt azonban e bukásnak egy másik oka is. A tábornok úgy akarta tárcája költségvetési egyensúlyát helyreállítani, hogy lefaragta a kiküldetési díjakat és megszüntette a vasúti személyzet szabadjegyeit. A múlt év vasúti költségvetése 251 millió dinár deficittel zárult és a személyzeti kiadások egy év alatt az összes kiadások 49%-áról 62%-ára emelkedtek. Érthető a miniszter eljárása. De ez annyira felizgatta a tisztviselők egy csoportját, hogy rátörték fogadószobájában és szemtől-szembe szidalmazták. Bizonyos az, hogy Kuzmanovic első ténykedése volt Milosavljevic e rendeleteinek kicserélése (Obzor, 1934. július 22, 25.).

Milosavljevic bukása az Uzunovic-kormány tekintélytelenségének, a tisztviselői kar fegyelmezetlenségének és az általános elégedetlenségnek kiabáló bizonyítéka.

χ *A horvát kérdést* és a vele összefüggő problémákat eddig alig érintettük. Ezzel szerettük volna dokumentálni, mennyire súlyos a délszláv helyzet még akkor is, ha a horvát kérdést figyelmen kívül hagyjuk. Nem volna azonban szemlénk teljes, ha végleg hallgatnánk a dolgról.

Aki a horvát sajtót tanulmányozza, egy már állandóvá vált rovattal találkozhat: a belgrádi államvédelmi bíróság előtt folyó horvát hazaárulási pörökkel. A leggyanútlanabb olvasó is rájön, hogy az egész horvát nemzet „hazaáruló”, a különbség csak az, hogy sokakról ez már bebizonyosodott, a többiekéről pedig majd csak ezután fog kiderülni. Az utóbbi évek hazaárulóinak legnagyobb része ustasa (felkelő), azaz a Pavelic Antal vezetése alatt álló emigráns-szervezet tagja. Az ustasák a szerb terrorra terrorral felelnek, ily merényletekre merény-

letekkel reagálnak. A küzdelem e nemével a referens nem tudja magát azonosítani, benne az erkölcsök sajnálatos elvadulását látja, de a Hadic-gyilkosság és annyi más szerb merénylet megelőzték az ustasakciókat és meg kell állapítanunk, hogy az egész ustasa-mozgalom a horvát nemzet széles rétegeinek tetszésével találkozik, hiszen a kivégzések, csillagászati számokba menő börtönbüntetések, a szerb terroristák kegyetlenségei ellenére folyton új és új ustasák vállalkoznak merényletek végrehajtására.

Március havában több feltűnő ustasa-pör zajlott le. Egy Magyarországon, a Premec-féle, mely igen kemény ítélettel végződött. Belgrádban Neudörfer diktatúra-miniszter gyilkosát halálra ítélték és kivégezték. Még nevezetesebb volt ennél az Oreb-pör. Oreb Péter ustasát. vallomása szerint, a mozgalom vezére küldte a decemberi királylátogatásra Zágrábba. Oreb ott is állott december 16-án a Jel-lachich-téren, mikor a király autóján megérkezett, a bombát ott tartotta a kabátja zsebében, de az utolsó percben megriadt és a bombát nem dobta a királyra. A merényletet másnapra halasztották, de addigra két társával együtt elfogták. Annak idején a délszláv sajtó kénytelen volt elhallgatni a merényletet, de azért híre kiszivárgott és márciusi szemlénkben mi is érintettük. Most igen részletes közlemények jelentek meg a tárgyalásról. Egy eredménye mindenesetre volt a pörnek. Az egész világ hitelesen értesült róla, hogy a horvát nemzet hivatalosan annyit hirdetett hűsége a király iránt ilyen merényletben nyert kifejezést és hogy a diktatúra állítása szerint nemlétező horvát kérdés majdnem az uralkodó életébe került. Orebet és egy társát kivégezték. Ugyancsak március havában letartóztatták Pernar Ivánt, aki a Radic-merénylet alkalmával megsebesült és azóta a diktatúra jóvoltából ismételen ült, és Begic Vilko alezredest, az első Macek-pör koronatanúját. Pernar és Begic államellenes röpíveket fogalmaztak és terjesztettek. Pernar pörére csak szeptemberben került a sor. Ezúttal két és félévi börtönt kapott és a röpívek terjesztői is elítélték. Begicet nem lehetett egyelőre a bíróság elé állítani, mert anyyira megkínózták, hogy még most is alig élő emberroncs.

A horvát kérdés az álpárlament tárgyalásain is folyton felbukant. A cenzúra a parlament jegyzőkönyveire is kiterjed, így a leg-élesebb beszédeket a lapok nem közölheték, mégis a költségvetés tárgyalásából egész sereg- érdekes dolgot lehet összeszedni. Az ellenzéki Stazic József szerb képviselő, bár szerinte sincs horvát kérdés, a parlamentben követelte, hogy tárgyaljanak a börtönbüntetését Mitrovicán szenvedő Macekkel. A kormánynak behódolt Elegovic Ivo hajdan horvát jogpárti képviselő megtámadta a kormány horvát szakértőit és azt magyarázta, hogy demokrácia nélkül nincs délszláv egység. Preka Nikola, volt diktatúra-minisztert egy szerb képviselő megtámadta, mert még ő sem megbízható, titokban a köztársaságiakkal kacérokodik. Gjirlic Péter ellenzéki horvát szenátor nem érti, miként

lehetett Maceket az öt pontért elítélni, iníkor az öt pont többi aláírói slien még port sem indítottak. Korosec internálva van minden bírói ítélet nélkül, ami alkotmány sértés. A cillii közigazgatási bíróság mint törvénytelen megszüntette az internálást, mire a bíróság tagjait nyugdíjazták. Superina Benjámín volt miniszter elítélte Belgrád hegemo-«isztikus törekvéseit, rámutatott, hogy a börtönök tele vannak horvátokkal. Jankovic Stjepan a szenátusban még élesebb hangon beszélt. Kibontakozást követelt a mai helyzetből, hiszen a valóságban senki sem áll a kormány és a parlament mögött. A horvátok minden téren el vannak nyomva. Nincsen sajtó- és véleményszabadság, így nem fejezhetik ki elégedetlenségüket, de a föld alatt annál inkább forr minden. Nikic Nikola horvát képviselő, volt miniszter, arról panaszkodott, hogy csendőrterror van Horvátországban. Erre Grba Milovan horvátországi szerb képviselő visszavágott: Arról senki sem beszél, hogy Horvátországban hány csendőr vesztette el életét kötelességteljesítés közben! Belgrád valóban kitűnően megoldotta a horvátkérdést . . .

A gazdasági kifosztásra nézve érdekes adatokat mondott el a már említett Gjirlic. A Monarchia lecsatolt részei 7 milliárd dinár teherrel léptek Jugoszláviába, Szerbia 30 milliárddal. Az előbbi részek adósságainak túlnyomó része az állampolgárok kezében van. Ezek a mai napig még kamatot sem kaptak, ellenben Szerbia adósságainak külföldi birtokosai busás jövedelmet élveznek. Jugoszlávia 15 milliárdnyi jóvátételt kapott és 18 milliárdnyi új adósságot csinált. Az előbbit egészben Szerbia kapta, az utóbbit beruházások stb. formában majdnem kizárólag Szerbia. Ellenben az adók négyötödrésze a Monarchiától lecsatolt területekre esik.

Az új városi törvényről a szenátusban Gjirlic, Superina és Svriljuga kimutatták, hogy reakciós voltával ellenkezik még az oktrojált alkotmánnyal is. A kormánypárti Segá Ferdinánd horvát képviselő ugyan megszavazta a törvényt, de szenvedélyes beszédben tiltakozott az ellen, hogy a törvény Zágrábot ugyanúgy kezeli, mint akár-melyik kis parasztvárost. Zágráb, – mondotta Segá, – hosszú századok óta a horvát nemzet fővárosa és annak is kell maradnia!

Július havában híre terjedt, hogy mitrovicai börtönében súlyosan megbetegedett a horvát nemzet vezére, dr. Macek Vladimir. A horvát közvélemény meg volt győződve, hogy miután Macek ismételtlen kosarat adott a diktatúrának, mely különféle ajánlatokkal próbálta behódolásra bírni, ez egyszerűen megmérgeztette. A kormány, mikor látta a nagy izgalmat, mely minden horvátot magával ragadott, megijedt éjs megengedte Maceknek Zágrábba való szállítását. Azóta a horvát nemzet vezéré, ha őrizet alatt is, de Zágrábban ápolják.

A kormány még mindig reméli, hogy horvátokat nyerhet meg. Ezért Mastrovic Ljubomir volt radicianus képviselő szerkesztésében feltámasztotta Radic lapját, a Dómot. Persze már az első percben

tisztában volt vele mindenki, hogy Radics frazeológiájával miféle árut hoztak forgalomba. Augusztus elején részben a külföld félrevezetésére, részben a horvátok megfélemlítésére az állami Sokol a maga gyűlését (siet) Zágrábban tartotta. A Sokol alelnöke (elnöke a kis trónörökös), dr. Gangl Engelbert ez alkalommal tiszteleti plakettet adott a városnak, mely kitüntetés eddig csak a királyt érte, így akarva bizonyítani Zágráb délszláv érzelmeit. Zágráb polgársága kénytelen volt tűrni a fényes ünnepeket, melyeket a város költségére rendeztek, de teljes bojkott alá helyezte a sletet. Az ustasák meg egy csomó bombával emelték az ünnepélyek fényét. A bombák miatt a már Zágráb felé útban volt király visszatért Belgrádba.

Ismeretes, hogy az állami Sokol vallásellenes ideológiája miatt milyen súlyos konfliktus keletkezett a katolikus egyház és az állam között. Tárgyaltuk azt a modus vivendit is, mellyel Bauer Antal zágrábi érsek az ellentéteket enyhítette, amikor papjainak megengedte a Sokol-egyletek zászlainak felszentelését, ha az illető egylet vezetősége írásban kijelenti, hogy katolikus valláserkölcsi alapon áll. A legtöbb püspök elfogadta Bauer formuláját s így azt lehetett hinni, hogy a Sokol-ügy csendben likvidálódik. A horvát falusi sokolok legnagyobb része boldogan alkalmazkodott Bauer feltételeihez. Ez év nyarán azonban a helyzet egyes sokolok magatartása folytán ismét kiéleződött. Úgylátszik, valakinek a kormánykörökben nem tetszett az érsek engedékeny magatartása és mindenáron szeretnének kultúrharcot felidézni. Rövid pár héten belül három főpappal (Bauer érsek, Srebrnic vegliai és Starcevic zenggi püspök) támadt a Sokolnak afférje (Obzor, 1934. július 27., augusztus 1., 7., szeptember 2., 11.). Egyszerre sérelmesnek tartották a nyilatkozat kiadását és nehezményezték azt a kikötést, hogy a zászlókat más vallások papjai ne szenteljék fel, holott ezt mint *communicatio in sacrist* a katolikus egyház eleve tilalmazza. Aksamovic diakovári püspök ellenben szükségesnek tartotta a pétervárad Sokol-zászlót minden feltétel nélkül felszentelni, sőt ez alkalomból nagy diktatúrahú szónoklatot tartani, amiért a kormány-sajtó égig magasztalta (Obzor, 1934. szeptember 11., 14., Novosti, 1934. szeptember 12., Politika, 1934. szeptember 13.).

A horvát katolikus egyház életében 1934. május 30-án nagyfontosságú lépés történt: megoldatott a nyolcvanéves Bauer érsek koadjutorának az évek óta húzódó ügye. A horvát közvélemény Sáric Iván sarajevói érseket szerette volna Bauer utódának látni. A horvát főpapi karnak kétségtelenül Saric érsek a legnagyobb élő tagja. Papi erényei mellett törhetetlen horvát hazafi, akinek oroszlán-része van abban, hogy a katolikus és a muzulmán horvátok ma testvéri egyetértésben élnek együtt. Saric mindig szembefordult Belgráddal, amikor ezt a katolikus és a horvát érdekek úgy kívánták. Saric zágrábi érseksége azonban éppen ezért kivihetetlen volt: Belgrád provokációnak fogta volna fel. Különben is az érsek már elmúlt hatvan-

éves és kár is lett volna exponált őrhelyéről elmozdítani. A Kúria döntése nagy meglepetést keltett. Mellőzve valamennyi szóbanforgott jelöltet, dr. Stepinac Vjekosilav szentszéki jegyzőt nevezte ki koadjutorrá és in partibus infidelium nicosiai püspökké. Az érseki koadjutor horvát parasztszülőktől 1898-ban született. Papnak készült, de 1916-ban az érettségi után be kellett vonulnia. Az Isonzó-fronton olasz fogságba esett. A Délszláv Választmány kiszabadította és a szaloniki-i frontra küldte. Mire odaért, a bolgár frontot már keresztültörték. 1919 nyaráig mint délszláv katona Macedóniában szolgált. Akkor hazatért és elvégezte a zágrábi egyetem gazdasági fakultását. 1924-ben visszatért a papi pályára és 1931-ig a római Germanicumban tanult. Hazatérve Bauer érsek ceremóniamesterré nevezte ki. Koadjutorságát a horvát nemzet vegyes érzelmekkel fogadta. Az érseki koadjutor eddigi szereplése azonban a nem jogosulatlan aggályokat eloszlatta. Pravoszláv és diktatúráim részről máris gyanúval nézik, ami a horvát nemzet szemében a legjobb ajánlólevél. Ha nincs is meg benne a horvát intranzigenciának és a katolicizmusnak az összeforrottsága, ami megvan Sárícnál, jó horvát hazafi és a katolikus ügynök mindig rettenthetetlen harcosa lesz. A horvát és a katolikus érdekek pedig annyira azonosak, hogy közöttük ellentétek felmerülése alig képzelhető el.

Kormányzati sikereket nem vártunk Uzunovictól sokkal jobban ismerjük. Neki csak egy sikere lehet: maradni! Hagyta a belpolitikai helyzetet tovább romlani, a horvát kérdést továbbra kiélesedni, tehetetlen minisztereit szabadon garázdálkodni és mikor baj volt, az egyik vagy másik miniszter feláldozásával, lélektelen derűvel kormányzott tovább. Alapjában ártatlan lélek a délszláv premier és ha idilli békés idők volnának, elnéző mosollyal térhetne Jugoszlávia napirendre baklövésai felett. De hát hol vannak ezek az idilli idők? Ez azonban Jugoszlávia baja és nem a jó Uzunovicé. Neki, mint annyi más mai kollégájának Európában, csak egy öröme, egy életcélja van: ülni a bársonyszékben. Miért zavarják őt emberek ebben a nagy gyönyörűségben?

Magyar Szemle, 1934 december.

MARSEILLE UTÁN.

Jugoszlávia belpolitikai élete 1934. okt. 1-dec. 10 között; nehéz örökség; egy királytalan éj; a regentúra összetétele; Sándor király a diktatúra lebontását akarta; a diktatúra ellenáll; Korosec szerepe; Macek a királygyilkosok ellen; Zivkovic hadügyminiszter; Uzunovic marad; Maksimovic lemond; a parlament szünetel; a régenstanács és a régi pártok; két memorandum a diktatúra ellen; a karlócai összejövétel; a kormánypárt a diktatúra mellett; a régenstanács és a Fehér Kéz; Zivkovic diktátor; Pál herceg útja.

Sándor király tragikus halála merőben új helyzetet teremtett Jugoszláviában. A tetterős, elszánt, férfikora delelőjén állott király,

aki immár hatodik éve az állami hatalomnak korlátlanbirtokosa volt, váratlanul eltűnt az élők sorából, országát egy kiskorú királyra hagyva vissza. Sándor király halálának eshetőségével ugyan a beavatottak kis köre régóta számolt, maga a király is tisztában volt azzal, hogy merénylők leselkednek reá, mégis a tömegek előtt szinte elképzelhetetlennek látszott, hogy a király ennyire korán lépjen arra a végzetes útra, mely minden halandót öröktől fogva vár.

Sikerekben és bukásokban gazdag pálya záródott le a marseillei parabellum sortüze alatt. A végletek kaleidoszkópszerű változását látjuk Sándor király életében. Érdekes egyénisége sokat fogja foglalkoztatni a jövő történetíróit. Ma még bajos végleges ítéletet mondani róla. Egy áll az, hogy az elvtelenségek mai szomorú korszakában ez az ideáljaiért hősi halált halt egész férfiútól ellenségei sem tagadhatják meg az elismerést.

Nehéz örökség maradt Sándor király után. Jugoszlávia szétesését 1929. január 6-án valóban már csak diktatúrával lehetett megakadályozni. A diktatúra azonban nem oldotta meg azokat a súlyos kérdéseket, melyek életrehívását indokolták. Erőszakosan lefojtotta az állambontó törekvéseket, de e törekvések folyton csak nyertek erőben és a lappangó tűz elterjedt olyan területekre is, melyek a diktatúra előtt a délszláv állameszme erőtartaléka voltak. A horvát szeparatizmus mellett felütötte fejét a szlovén és szerb elégedetlenség is. A nagy dilemma ott áll Jugoszlávia sorsának mai irányítói előtt: csináljanak diktatúrát diktátor nélkül, vagy újabb államcsinnyel álljon egy diktátor az ország élére, vagy szüntessék meg a diktatúrát, hogy a centrifugális erők felszabaduljanak? A dilemmát még súlyosbbitják az illetékes és nem illetékes tényezők divergens törekvései, jogos és nem jogos ambíciói. Érthető, hogy sokak képzeletében felrajzoltak az ős káosz képei, az ős káoszé, melyből új világok születnek.

A marseillei rémhír több szempontból is szerencsés körülmények közt érte a hatalom birtokosait. A király külföldön lévén, a kormány a királyi jogok birtokában volt. Így semmi zökkenés sem állott be a kormányzatban, ami elkerülhetetlen lett volna, ha a király otthon esik valamely merénylet áldozatává. A király halálát az ország lakosságának túlnyomó része előtt egy fél napon át titokban lehetett tartani. A postát, távirót, telefont a kormány azonnal megszüntette, a vasúti közlekedést órákra felfüggesztette. Miután ez az esti órákban történt, csak a nagyobb városok lakossága vett róla tudomást, de a diktatúra máskor is részesítette a polgárokat hasonló meglepetésben, így ezek az intézkedések nem okoztak igen nagy feltűnést. A belgrádi rádió zavartalanul folytatta programját. A külföldi rádiók jelentéseit csak az idegen nyelveket értő közönség vehette tudomásul, de a hírt csak személyes érintkezés útján adhatta tovább. Így Jugoszlávia polgárainak óriási többsége csak október 10-én reggel tudta meg, mi történt Marseilleben. A kormány a rendelkezésre állott éjszakát ala-

posan kihasználta. A vidéki hatóságokat utasította, a katonaságot a kaszárnyákban még az éjszaka feleskette a kis Péter királyra, a fegyveres erőt készenlébbe helyezte, sőt csapateltolásokot is hajtott végre. Egész éjszaka permanens minisztertanács volt.

A kormány haladéktalanul intézkedett a skupstina összehívása ügyében is. A Sándor király-adományozta ú. n. alkotmány szerint, ha a király kiskorú, helyette egy háromtagú régenstanács gyakorolja a királyi jogokat. A régenstanácsot kinevezheti az utolsó nagykorú király, de ha ez nem történt volna meg, akkor a régenseket a skupstina választja. A kormánynak, úgylátszik, semmi tudomása sem volt arról, hogy Sándor király a régensekről intézkedett volna, így régenseket akartak választani. Állítólag meg is egyeztek abban, hogy régensekké Uzunovic miniszterelnököt, Maksimovic igazságügyminisztert és Zivkovic Péter tábornokot, a Fehér Kéz katonatiszti titkos társaság elnökét, választják meg.

Másnap délelőtt Pál herceg, Sándor király unokatestvére, magához kérte a premiért és átadta neki a király végrendeletét. Úgylátszik, a királynén és Pál hercegen kívül senki sem tudott róla. A végrendelet a regentúráról egészen másként intézkedett, mint azt Uzunovicék óhajtották. Éppen ezért a premier állítólag kísérletet tett Pál hercegnél arra, hogy a végrendeletet másítsák meg, amit a herceg visszautasított. Nem volt, mit tenni, a végrendeletet kihirdették és a skupstina október U-i ülésén a regentúra le is tette az esküt.

A régenstanács tagjai a király végrendelete szerint: Pál herceg, Stankovic Radenko dr., volt közoktatásügyi miniszter és Perovic Ivo dr. szávai bán. Helyetteseik pedig Tomic Vojislav tábornok, Banjanin Jovan és Zec Péter dr. szenátorok. A helyettesek a régensek halála vagy lemondása esetén automatikusan lépnek ezek helyébe.

Pál herceg (*1893) Arzén hercegnek (az öreg Péter király testvéröccsének) Demidov di San Martino Aurora orosz hercegnővel kötött, de hamarosan felbomlott házasságából származik. Pétervárott, Belgrádban és Oxfordban tanult. Igen művelt ember, aki főleg nagyon értékes képgyűjteményéről nevezetes. 1923-ban feleségül vette Olga görög királyi hercegnőt. A házasságból két fiú származik: Sándor és Miklós kir. hercegek. Pál herceg legszívesebben Angliában és Párizsban él. Belgrádban meglehetősen idegen. Részben mert Sándor király nem szívesen tűrt mellékisteneket maga mellett, részben mert a herceget a Balkán nem vonzotta. Eddig a politikai iránt kevés érdeklődést mutatott.

Stankovic fehértemplomi születésű (*1880) ember. A gimnáziumot Újvidéken, az orvosi kart Bécsben végezte. Sokáig volt gyakorlóorvos Zágrábban. Majd a háború után a belgrádi egyetem orvosi karán lett professzor. Szabadkőműves főember és mint ilyen került a diktatúra idején közelebbi kapcsolatba az udvari kamarillával. Előbb szenátorrá nevezte ki a király, majd a Srskic-kormányba közoktatás-

ügyi miniszterré. Ebben a minőségben Srskic háta mögött, de a király tudtával, zágrábi szabadkőműves és klerikális körökkel megegyezésről tárgyalgatott, amivel részletesen foglalkoztunk a Magyar Szemle múlt évi márciusi számának 256-61. lapjain. Stankovic européer, de nemcsak a szerb politikai életben, hanem még a diktatúra szervezeteiben is meglehetősen idegen.

Perovic a horvátok képviselője volna a regentúrában. A dalmát Arbanasi (Borgo Erizzo) városkában született (1881), melynek lakói az 1720-ban odatelepítetteit albánok leszármazottai. Zágrábban végezte a középiskolát, Zágrábban, Bécsben és Prágában a jogot. 1922-ben spalatói főispán, 1929-ben belügyi államtitkár, 1931-ben szávai bán lett. A horvátok Perovicot az utolsó években Zágrábban elkövetett hatósági atrocitásokért felelőssé teszik és a diktatúra horvát exponensei között talán őt gyűlölik a legjobban. Ustasa-merénylet is volt ellene. Személyes súlya nincs.

A régenshelyettesek sem jelentékeny emberek. Tomic tábornok (*1886) végigharcolta a balkáni és a világháborút, 1929 óta belgrádi térparancsnok. Banjanin gospici szerb. Csak középiskolája van. Másodosztályú újságíró. Mint a horvát-szerb koalíció tagja egy cikluson át a zágrábi és a budapesti országgyűlésen képviselő volt. A világháború alatt emigrált és résztvett a Délszláv Választmány tevékenységében. 1933-ban a király szenátorrá nevezte ki. Ismert szabadkőműves. Zec (*1881) glinai szerb. A középiskolát Zágrábban, a medicinát Innsbruckban végezte el. A világháború alatt átszökött Szerbiába és a szerb hadseregben szolgált. A háború után a gospici kórház igazgatója lett. 1933-ban a király szenátorrá nevezte ki.

A régenstanács összetétele nagy visszatetszést okozott mind az országban, mind a diktatúra berkeiben. Pál herceg személye dinasztikus okokból adva volt. Ebbe belenyugodtak az emberek. A többi úr a nép előtt jóformán ismeretlen ember. Szerbiában különösen nagy az elégedetlenség. Szerbiai szerb csak egy van a régenstanácsban, az is csak helyettes (Tomic). Ellenben van benne három az új részekről származó szerb (Stankovic, Banjanin, Zec). Jugoszlávia politikai életében a régensek és helyetteseik közül egyik sem játszott szerepet. Még a diktatúra alatt is csak felülről becsempészve jutottak szóhoz.

Miért nevezett ki Sándor király ilyen regentúrát? Nem tudok e kérdésre megnyugtató választ adni, de szolgálhatok egy plauzibilis magyarázattal. Sándor király végrendelete 1934. január 5-én Veldesben kelt, tehát az Oreb-merénylet (1933. december 16.) hatása alatt. Sándor király intelligens ember volt, tehát tudta, hogy egy kiskorú király és egy sokfejű regentúra sikeresen nem folytathatnak diktatúrát. A diktatúrát tehát likvidálni kell! Stankovic az ő megbízásából tárgyalgatott 1933-ban megegyezésről és akkor, mikor a végrendelet kelt, éppen e tárgyalások miatt folyt késhegyig menő harc Srskic és Stankovic között. Stankovic régenssége mindenesetre az egyezkedő

irányzat királyi szankciója. Banjanin Stankovic barátja, aki Slobodna Tribuna című zágrábi hetilapjában egy az 1929. január 6-i politikából kiinduló szerb-horvát megegyezés gondolatát képviselte. 1933 nyarán Sándor király népszerűségi utazgatásokkal próbálkozott Horvátországban meglehetősen balsikerrel. Azonban viszonylag jói sikerült gospici látogatása. Így került be regentúrába Zec. Perovic a december 16-i abbamaradt merénylet után elfogta Orebékét, így a másnapra tervezett új merénylet elmaradt. Az ustasák különben is éppen úgy halálra ítélték Perovicot, mint a királyt. Ezen körülmények hatása alatt nevezhette ki régenssé a király. Egy horvátot úgy is ki kellett neveznie a regentúrába. Tomic tábornok vas kézzel tartott rendet Belgrádban és egy igazi katonára is – hivatalosan Pál herceg is katonagárda alezredes – szükség volt a regentúrában. Így lett regenshelyettes Tomic tábornok. A diktatúra vezető embereit éppen azért hagyta ki a király a regentúrából, mert fia kiskorúsága idején történő tragikus halála esetén nem akarta a diktatúra fennmaradását.

Persze, ha magyarázatom helyes volna, akkor is vannak olyan mozzanatok, melyekkel a király nem számolt eléggé. Az egyik az, hogy megszüntethető-e a diktatúra Jugoszlávia szétesésének veszedelme nélkül? A másik az, hagyják-e a diktatúra vezetői kicsúszni a hatalmat kezükből? (Talán mert Sándor király teljes önkénnyel cserélgette a diktatúra exponenseit, számításon kívül hagyta ezt a lehetőséget.) És végül nem gondolt arra, hogy egy ennyire gyöngé összehállítású regentúra képes-e ilyen nehéz feladat megoldására?

Az Uzunovic-kormány a régensek eskütétele után felajánlotta lemondását. Ez inkább formalitás volt, hiszen Sándor király temetéséig változásra nem lehetett gondolni. A kormányt a regentúra újra ki-nevezte, egyúttal a premiert a Karagyorgye-csillag első osztályával tüntette ki. Ez jutalom volt azért, hogy Uzunovic megnyugodott a regentúra összetételében. A külügyminiszter sietett megállapítani Pál herceg címét, mely franciául „Prince-Régent de Yougoslavie”-nak hangzik. A másik két régens címét nem állapították meg. Kezdetől fogva jelentkezik egy olyan tendencia, mely Pál herceget állítja előtérbe, aminek már a külföldi sajtóban is jelentkezett visszhangja.

A temetés napjai alatt is folytak bizonyos politikai tanácskozások. A legfeltűnőbb az a két és fél órás audiencia volt, melyen rövid belgrádi tartózkodása alatt a francia köztársaság elnöke a délszláv premiert fogadta. Üzunovic nem tud franciául. Ez valamit megmagyaráz az audiencia hosszúságából. Külföldi laphírek szerint Lebrun egyrészt a marseillei gyilkosság felelőségének kutatásában ajánlott mérsékletet a premiernek, másrészt a belső konszolidációt kötötte Uzunovic szívére, ami alatt valószínűleg szerb-horvát megegyezést kell érteni.

A temetés után október 20-ára rendes őszi ülészakára hívták össze a parlamentet. Mind a szenátus, mind a képviselőház a régi elnökséget választotta meg és mindkét elnök a házak viharos tetszése

közben a január 6-i politika mellett való rendületlen kitartást hirdette székfoglaló beszédében. E manifesztáció után az Uzunovic-kormány benyújtotta lemondását, hogy a költségvetést olyan kormány tárgyalathassa le, mely bírja a régensek bizalmát.

Nem szólva a régensek egyéni hajlamairól, voltak olyan mozzanatok, melyek egy rendszerváltozás előkészítését ajánlották. A király temetésén a régi idők minisztereinek túlnyomó része résztvett. Stanojevic Aca, a szerb radikális párt, Davidovic Ljuba, a szerb demokráta-párt, Spaho Mehmed, a délszláv muzulmán organizáció vezetői a királyi családnak részvétüket nyilvánították. A Lesinán internált Korosec a királynénak egyebek közt ezt táviratozta: Elítélem az utálatos gonosztettet. Azt óhajtom, hogy a nehéz napokat békében és törvényességben éljük át. Kérem az Istent, vigasztalja meg Felségedet és a Királyi Házat. (Obzor, 1934. október 13.). Miután Korosecnek és három hívének internálása bírói ítélet szerint is törvénytelen volt (amint erről 1934. decemberi számunkban már referáltunk), a régensek elrendelték Korosecék szabadonbocsátását, Korosec aztán Spalatótól Belgrádig elkísérte a király koporsóját és útközben lojális nyilatkozatokat tett. (Obzor, 1934. október 16, 20., 23.). Külföldi laphírek szerint a zágrábi Irgalmas Nővérek kórházában őrzött Macek felhatalmazta orvosát arra, jelentse, hogy ha szabadlábban volna, kondoleálna a királynénak. E nyilatkozatban az a fontos, hogy vele Macek megtagadott minden közösséget a királygyilkosokkal.

Ezzel szemben azonban állott az a tény, hogy a régensek október 11-én esküt tettek a Sándor király-adta alkotmányra, ha tehát nem akarják esküjüket megszegni és egy újabb puccsal teljes bizonytalanságba rohanni, számolniok keli az álparlamenttel és ennek kormány-pártjával. A helyzet különben is még minden irányban tisztázatlan volt. Így nem maradt más hátra, mint Uzunovic új megbízatása a január 6-i alapon. Uzunovic aláhúzta, hogy a régi pártok a múltéi és új kormánya megalakulásánál csak oly politikusok jöhetnek számba, akik a január 6-iki alapot fenntartás nélkül elfogadják (Obzor, 1934. október 23.).

Uzunovic a diktatúrán kívül álló politikusok közül, úgylátszik, csak Korosec-cel próbálkozott. Korosec két és fél éven át tagja volt Zivkovic kormányának és mostani nyilatkozatai is kormányképesnek mutatták. A helyzet azonban még kialakulatlanabb, semhogy egy olyan sokféle hájjal megkent politikus, mint Korosec, szükségesnek érezte volna magát a diktatúra mellett lekötnie. Korosec kosara után Uzunovic megtartotta régi kormányát, csak a hadügyminisztert cserélte ki és két tárcanélküli minisztert neveztetett ki. A hadügyminiszter Zivkovic tábornok lett. A diktatúrának kezdettől fogva a Fehér Kéz volt a főtámasza és ennek Zivkovic az elnöke. A diktatúra alatt lassanként minden fontosabb katonai pozíció a Fehér Kéz embereiké lett, úgyhogy ma a legnagyobb tényleges hatalommal Jugoszláviában Zivkovic bír.

A régenstanácsból kiszorult Zivkovic minden jel szerint maga kívánta a hadügyi tárcát, hogy ne lehessen a Fehér Kéz ellen politikát csinálni. Miután a diktatúra fennmaradását Uzunovic kormánya is követeli, Zivkovic belépését örömmel látták. Hogy a kinevezés jelentőségét felfelé és kifelé valamennyire tompítsák, a másik két diktatúra-premieri (Marinkovic és Srskic) megtették tárcanélküli miniszternek.

Az október 22-én kinevezett Uzunovic-kormány megalakulását a sajtó mint a január 6-i rezsim megerősödését üdvözte. Az új kormány ellenjegyzésével október 25-i kelettel jelent meg a régenstanács kiáltványa a délszláv nemzethez, amelyben Sándor király hagyományai letéteményesének mondták magukat. Október 25-én mutatkozott be a kormány a parlamentben és a premier az ismert diktatúra-frazeológiát adta elő mindössze azzal a különbséggel, hogy a hadsereg fejlesztését feltűnően hangsúlyozta, a marseillei büntény teljes kinyomozását, a felelősség megállapítását és az elkerülhetetlen szankciókat bejelentette.

A régenstanács és a kormány ellentétei ezzel nem szűntek meg. A délszláv nyilvánosság a szigorú cenzúra miatt erről alig tud hitelesen valamit, a kósza hírek annál jobban kiszínezik a dolgot. A Magyarország ellen folyó rágalomhadjáratnak egyik oka az, hogy a közvélemény figyelme a lappangó válságról minél jobban elterelődjék. Alighogy az új kormány megalakult, Maksimovic igazságügyminiszter lemondott. November 2-án fel is mentették és tárcáját Kojic Dragutin dr. földművelésügyi miniszter vette ideiglenesen át. Szokás szerint a sajtó a válságról csak a felmentés és a kinevezés tényét írhatta meg. Külföldi hírek szerint Pál herceg nagyobbszabású amnesztiát tervezett, amit a miniszter ellenzett. Maksimovic távozott és az amnesztiák eddig nem történek meg. Feltűnő az is, hogy a kormány a parlamentet egyáltalában nem foglalkoztatja. A diktatúra tapasztalatai szerint az álparlament ezer születési hibája ellenére még a cenzúra béklyóiban is igen alkalmas fórum a kellemetlen valóságok leleplezésére. A kormány egyideig azzal indokolta a parlament szünetelését, hogy a költségvetés összeállításával van túlon túl elfoglalva. Persze ezt bajos volt elhinni, hiszen a költségvetést jóformán ugyanaz a kormány terjeszti elő, amely tavaly a költségvetési vita közepén megalakulva is nyugodtan tudta képviselni Srskic budgetjét. Mikor aztán az új költségvetés elkészült, kiderült, hogy alig különbözik a régítől. A pénzügyminiszter az alkotmányengedélyezte legvégső napot megvárva, az őszi ülészek megnyitását követő harmincadik napon küldte meg a parlamentnek a költségvetést. A költségvetés végösszege 9.988 millió dinár. 183 millióval kevesebb a jelenleginél. Egyedül a hadügyi tárca költségvetése emelkedett 57 millióval, úgyhogy pontosan 2.000 millióra rüg. A költségvetés húsz százaléka! Ezt persze először a bizottságoknak kellene letárgyalniuk, de eddig a bizottságokat sem hívták össze.

A régenstanács e közben a szerb radikálisokkal és demokraták-

kal tárgyalgatott. Megegyezés nem jöhetett létre. Állítólag a régensek azt szeretnék, ha a mai kormányrendszer fenntartása mellett megegyeznék a régi pártok működését. Ez fogas kérdés, hiszen a jelenlegi alkotmány csak délszláv alapon álló pártokat ismer. Pártok alakításához belügyminiszteri engedély szükséges. Elő van írva továbbá, hogy a pártoknak az ország járásainak legalább felében kell legalább harminc-harminc párttaggal bírniok és a járásoknak legalább hat banátus területén kell feküdniök. A diktatúra ezekkel az intézkedésekkel eleve lehetetlenné akarta tenni a régi pártok feltámadását. Mikor a radikális párt teljesen az előírásokhoz alkalmazkodva zászlót akart bontani, a belügyminiszter a megalakulást nem engedélyezte. Nem valószínű, hogy a kormány ma más álláspontra helyezkednék. A régenstanács próbálkozhatik alkotmányreformmal, de miután esküt tett az alkotmányra, csakis ennek előírásai szerint. Ez esetben a mai kormányparttól függ minden. Alig képzelhető el, hogy a mostani többség a diktatúra jóvoltából élvezett monopolisztikus helyzetét önként feladja. Hiszen egy valamennyire tisztességes választás nyom nélkül elseperné a szenátor és képviselő urakat. Mai istenségek holnap senkik volnának.

Természetesen a régenstanács, egyezkedő törekvései sok körben nagy rokonszenvet keltettek. Először kétszáz horvát intellektuális nyújtott be hozzájuk egy memorandumot melyben hűségnyilatkozatot tettek a dinasztia és Jugoszlávia mellett. Azután általános, Macekre is kiterjedő politikai amnesztiát kértek, továbbá a rendkívüli állampédelmi bíróság megszüntetését és a „fasiszta egyetek (értsd: a diktatúra terrorszervezetei) felosztatását. Amennyire a hiányos hírekből megállapítható, az aláírók nagyjában azokból a körökből kerültek ki, amelyekkel Stankovic tavalyelőtt tárgyalgatott. Ezekhez járult néhány állásánál fogva középutas horvát (a zágrábi egyetem rektora, a Délszláv Tud. x\kadémia elnöke), valamint a háború alatti Délszláv Választmány még élő tagjai, köztük Trumbic Antal, aki ezzel az aláírással változatos politikai pályája egy újabb salt p mortaléját csinálta meg, végül néhány, a diktatúrában résztvett, de utóbb ellenzékbe lépett horvát politikus. A horvát memorandum után egy szerb is készült, de már csak ötven aláírással. Ez a memorandum örömmel üdvözli a horvát intelligencia kezdeményezését, kéri a tüzzel-vassal folyó egységesítés megszüntetését és egy a szerbek, horvátok és szlovének egyenrangúságára épített új Jugoszlávia megalakítását. A szerb memorandum aláírói között Jovanovic Slobodan belgrádi egyetemi tanár a legjelentékenyebb személyiség. A diktatúra kikiáltása előtt egy egyezkedő kormány elnökeként emlegették.

A két memorandummal párhuzamosan az új zágrábi érseki koadjutor, Korosec és Janjic Voja pravoszláv pap volt miniszter, Karlócán meglátogatták Varnava (Barnabas) ipeki patriarchát, aki az új helyzetben meglehetően háttérbe szorult. (Obzor, 1934. november 29.). Hogy

ez a pravoszláv-katolikus papi közeledés közvetlenül mire törekszik, bajos meghatározni, de miután a karlócai tanácskozások résztvevői részben aláírták a zágrábi memorandumot, törekvéseik alig állhatnak a memorandum kívánásaival ellentétben.

A régenstanács tárgyalásai, a két memorandum és a karlócai összejövetel a diktatúra berkeiben meglehetősen riadalmat okozóit. A kormánypárt fő válaszmány a november 19-22. között tanácskozásokat tartott. A főválaszmány kimondta, hogy a január 6-i politika mellett kompromisszumok nélkül ki kell tartani. A nemzeti és államegység érinthetetlen, tehát törzsi, tartományi és vallási alapokon álló pártok – ez a régi pártok elnevezése a diktatúra ideológiájában – szervezését nem szabad megengedni. Követeli a főválaszmány a banátusok önkormányzatát és a gazdasági válság enyhítését. (Obzor, 1934. november 24.) Az álparlament szerb ellenzéki pártja Hodjera Svetislav képviselő elnöklete alatt pár nap múlva Belgrádban pártkongresszust tartott és a kongresszus ugyan szabadságjogokat sürgetett, de a január 6-i alap sértetlensége mellett foglalt állást. (Obzor, 1934. november 27.) Látnivaló, hogy az álparlamentnek még január 6-i alapon álló pártjai – és ezekhez tartozik a törvényhozók 95%-a – egyáltalán nem szándékoznak monopolisztikus helyzetükről lemondani.

A kormánypárt azonban ezen burkolt állásfoglalásnál tovább is ment. A memorandumokról és a régenstanács tárgyalásairól a lapok, a cenzúra miatt egy szót sem írhattak. A közönség ezekről csak szóbeszédből értesülhetett. Ellenben a kormánypárt hivatalos lapja ismételtelen és élesen nekiment a „memorandumgyártó amatőröknek, politikai spekulánsoknak, irodalmi és filozófus farizeusoknak”, akik vita tárgyává akarnak tenni olyan kérdéseket, amelyeket a nagy egységesítő király végleg megoldott. A sokat emlegetett koncentráció csak egy lehet: tessék nyíltan és őszintén azokhoz csatlakozni, akik a király végakarátának igazi végrehajtói. Ha az országot baj éri, bizonyos defetisták azonnal jelentkeznek. Most is ez történik. Olyanok, akik tegnap a király legfőbb tanácsadói voltak – Korosecre és az álparlament ellenzékébe lépett horvátaira való célzás – egyszerre alapjaiban elhibázottnak kezdik mondani a január 6-i politikát. A délszláv irányzat monopóliumát emlegetik akkor, amikor a király a délszláv egységért halt meg. A szeparatizmusnak egyenrangú helyzetet követelnek, sőt a drávai banátus egy lapjában (a laibachi Slovenec, amely Korosec lapja) közös határokon belül három szuverén nemzetéről elmélkednek. Mikor a fegyveres királygyilkosok ellen való nemzetközi védekezésről van szó, ezek a defetisták az államvédelmi bíróság megszüntetését hirdetik. Miqdenféle kompromisszumokat követelnek, holott a nemzet óriás többsége Sándor király kompromisszum nélküli politikája mellett van, ők meg maroknyi senkik (saka ljudi), akik közül többen máris megbánták aláírásukat. (Glasnik Jugoslavenske Nacionalne Stranke, 1934. november 18., 30.)

E támadásoknak mindenesetre volt egy haszna. A délszláv közvélemény innen értesült először hitelesen arról, mit is akarnak a memorandisták. De nemcsak ezek a kifakadások mutatták, hogy a kormánynak mennyire kellemetlenek a memorandumok, hanem az a véres tüntetés is, melyet Stipetic rektor ellen a zágrábi egyetem terrorszervezetei rendeztek a memorandum aláírása miatt. A tüntetésből általános verekedés lett és végül is az egyetemre behatolt rendőrség csinált rendet.

A régenstanács és a kormány ellentéteiről szóló hírek tehát nem légből kapottak. Ebben a lappangó államválságban a régensek helyzete nem irigylendő. Egyrészt mert a tényleges hatalom Zivkovic kezében van, másrészt mert eddig a régi pártok egyike sem volt megnyerhető a régensek terveinek. A régensek mögött csak 250 memorandista áll. Ezek az urak ugyan személyes súllyal bíró közéleti előkelőségek, de csak az intelligenciának egy szerfelett vékony rétegét jelentik. Valószínű, hogy a francia és az angol vezető politikai körök a régenstanács törekvéseit fogják támogatni. Ez ugyan nagy erkölcsi erőtartalmú jelent a régensek számára, de a Fehér Kéz székházának Párizs és London nem imponálnak. Zivkovic tábornok meg napóleoni allűrökben tetszeleg magának.

Persze, ha van rá idő és vannak hozzá emberek, a belgrádi Napóleont és társait le lehet járítani. A tábornok háta mögül rendszeres munkával ki lehet lassan szedni a Fehér Kéz embereinek egy részét, a miniszterelnök mögül a mai kormánypárt sok tagját. De ezzel a helyzettel ezek az urak tisztában lesznek és nem fognak időt és alkalmat adni, hogy ellenfeleik ilyen terveket megvalósítsanak. A délszláv belpolitika zavarosabb, mint valaha, éppen ezért bel- és külpolitikai kalandokkal, mint eshetőségekkel, mindenkinek számolnia kell.

Osztatlan rokonszenv fogadta Európa-szerte Pál herceget, mikor sógornője, Marina hercegnő, nászára utazva az angol és francia legmagasabb körökkel érintkezésbe lépett. A herceg kijelentései azonban nem hozták meg a feszültségnek azt az enyhülését, amelyet az angol és francia közvélemény várt. Ennek magyarázatát a fentebb vázolt belpolitikai okok adják.

Pál hercegről nemrégén igen érdekes cikket hozott egy norvég lap, melyet aztán, talán nem is célzatok nélkül, az egész délszláv sajtó átvett. A norvég lap szerint a szerb jellemnek két alapvonása van: egy harcias és egy költői. Az első vonást Sándor király személyesítette meg, az utóbbit Pál herceg. Testi és lelki eleganciája inkább illik egy franciához, mint egy szerbhez. Ma valamennyi európai herceg között Pál a legcharmantabb. (Obzor, 1934. november 16.) Ezt kiegészíthetem azzal, hogy ma a szerb állam élén egy igazi úr, egy nyugati értelemben vett gentleman áll. De vájjon a Zivkovicok Szerbiája meg fogja-e érteni ezt a jóakarátú herceget? Magyar Szemle, 1935 január.

A JEFTIG-KORMÁNY.

Jugoszlávia belpolitikai élete 1934. december 10 és 1935. május 10 között; a Jeftic-kormány megalakulása; optimista híresztelések; Uzunovic és Jeftic ellentétei; szenátor-választások; a skupstina feloszlátása; a régi kor mami párt vezetőinek visszavonulása; Jeftic és a parlamenten kívüli ellenzék; a radikálisok és a klerikálisok passzivitásba lépnek; Matek az ellenzéki lista élén; Jeftic contra Macek; Pál herceg és a pártlisták megerősítése; kormányterror; a választás eredményei; Jeftic diadala csak látszólagos; a délszláv egység eszméjének veresége; megbízhatatlan többség.

Ezenkilencszázharmincnégy december 21-én alakult meg a Jeftic-kormány. A kormány összetétele a következő:

Miniszterelnök és külügyminiszter: Dr. Jeftic Bogoljub.

Hadügyminiszter: Zivkovic Péter tábornok.

Belügyminiszter: Popovic Velja.

Pénzügyminiszter: Dr. Stojadinovic Milan.

Igazságügyminiszter: Dr. Kojic Dragutin.

Erdészeti miniszter: Dr. Popovic Svetislav.

Közlekedésügyi miniszter: Vujic Dimitrije.

Közoktatásügyi miniszter: Ciric Stevan.

Földművelésügyi miniszter: Dr. Jankovic Dragutin.

Szociálpolitikai miniszter: Dr. Marusió Drago.

Kereskedelmi miniszter: Dr. Vrbanic Milan.

Testnevelési miniszter: Dr. Auer Ljudevit.

Középítészeti miniszter: Dr. Kozul Marko.

Tárcanélküli miniszter: Dr. Hasanbegovic Avdo.

Az első kilenc miniszter szerb, a tizedik szlovén, az utolsó négy horvát. Vallás szerint az első kilenc miniszter pravoszláv, a következő három római katolikus, azután egy ókatolikus következik és végül egy muzulmán. A miniszterek közül csak hárman voltak a lélepett kormánynak is tagjai (Jeftic, Zivkovic, Kojic). Stojadinovic mint a radikális párt tagja, eddig a parlamenten kívül álló ellenzékhez tartozott. Kozul a parlamenti ellenzék tagja volt, Jankovic a szerb földműves szövetkezetek életében játszott szerepet. A többi miniszter, – Zivkovic kivételével, – mint szenátor, képviselő, vagy bán, a diktatúra második garnitúrájának nem exponált részéhez tartozott. A premier, a hadügyminiszter és a belügyminiszter sógorok.

Az Uzunovic-kormány és a régenstanács ellentéteit részletesen tárgyaltuk folyóiratunk januári számában. Pál hercegnek angol-francia útján minden idegen faktor a belpolitikai konszolidációt kötötte szívére és Genfben is a nagyhatalmak mérséklőleg hatottak a szerb delegátusokra. Erre otthon a kormány a vajdasági magyarok tömeges kiutasításával próbálta Pál herceg politikáját elgáncsolni. Mikor a herceg hazatért, a kormánynak csak négy tagja jelent meg fogadására. Jeftic külügyminiszter genfi szereplését a regen túra, hogy a háborús pártot leszerelje, nagy diadalként ünnepeltette. Jefticet Laibachban, Zágrábban, Belgrádban, ünnepélyesen fogadták. A diktatúra mérsékeltebb szervezetei kivonultak eléje (Narodna Odbrana), 125 képviselő és szenátor táviratilag üdvözölte, csak a kormány – az egy Kojic kivételével – maradt távol. Mikor Jeftic a minisztertanácson a

genfi tárgyalásokról beszámolt, Uzunovic azt indítványozta, fejezzék ki köszönetüket Párizsnak, Prágának és Bukarestnek, a külügyminiszter jelentését meg vegyék egyszerűen tudomásul. Erre Jeftic lemondott. Kojic szolidárisnak jelentette ki magát vele, mire az egész kormány demisszionált.

A lemondás híre az egész ország fellélegzett és gyökeres rendszerváltozásról kerültek ellenőrizhetetlen hírek forgalomba. A délszláv kérdés tanulmányozói nagy szkepszissel fogadták az optimista kombinációkat. Tudták, hogy még Zivkovic tábornok a tényleges hatalom birtokosa. Így észszerűen csak olyan kormányt lehet alakítani, amelynek ő is tagja. A diktatúra atyja nem ülhetett le egy asztalhoz azokkal, akiket börtönbe csukattak és a közéletből kiküszöbölt. Jeftic a regentúra designált miniszterelnöke tárgyalhatott akárkivel, taktikázhatott jobbra-balra, de mint a tábornok sógora, nagyon jól tudta, hogy a régi pártok emberei csak teljes behódolás árán léphetnek be a kormányba. A radikálisok, a szlovén klerikálisok és a muzulmánok belépéséről szóló hírek inkább a külföldnek szánt hangulatkeltés volt, mint komoly lehetőség. Amint a régi pártok vezetői közölték Jeftic-csel, hogy a sajtószabadság és a gyülekezési jog azonnali teljes helyreállítását követelik, a hatalmi tárcák nagy részét, választójogi reformot és a tavasszal szabad választásokat, a kérdés már el is dőlt. Jeftic örülhetett, hogy Stojadinovic volt pénzügyminisztere belépett a kormányba, bár hangsúlyozottan nem mint politikus, hanem mint szakember (nem is vállalt jelölést, hanem a régenstanács szenátorrá nevezte ki) és hogy Jankovic megnyerésével remélhető volt a szerb földműves párt egy részének csatlakozása.

Az első minisztertanács amnesztiára ajánlotta Macek Vladimírt és a régenstanács az amnesztiát azonnal megadta. Ez a külföldö/i igen jó benyomást tett és Jugoszláviában is megerősödött az a hit, hogy mégis új korszak következik, ha nem teljesültek is a vérmes remények. A sajtó is szabadabban írhatott. Szabad volt a régi kormányt bírálnia és az újat dicsérnie!

A régens-tanács és az Uzunovic-kormány harca Jeftic kinevezésével a regentúra javára dőlt el. Persze ürömcseppek bőven gyűltek az örömpohárba. Itt volt először is Zivkovic. Nemcsak el kellett ismerni hatalmi helyzetét, hanem az eddig a király alá rendelt háromtagú legfőbb katonai tanácsot alája és nem a régensek alá kellett rendelni. Azután itt volt a felbuztatott külföld, mely előtt nem lehetett sokáig titokban tartani azt a tényt, hogy komoly rendszerváltozásról nincsen szó. Még kevésbé lehetett otthon a hatévi diktatúra által elkésérített közvéleményt pusztá személycserével megnyugtanni. És az eddigi kormánypárttal is számolni kellett.

A kormánypárt elnöke kezdettől fogva Uzunovic volt. Az ő szűkebb hívei kezében voltak majdnem az összes pozíciók. Uzunovic egyelőre nem látta veszítve a játszmát. Mikor a kormány be akart

mutatkozni a párt képviselő-klubjának, Uzunovic lemondott a klub elnökségéről és nem volt a statútumok szerint senki, aki a klubot összehívni jogosult lett volna. A kormány erre a skupstinában mondta el (1935. január 3) színtelen programbeszédét, melyet Uzunovic és környezete nem hallgattak meg. Jeftic az állami és a nemzeti egységhez való ragaszkodást hirdette és felhívott mindenkit, aki hajlandó Sándor király szellemében az érvényben lévő alkotmány tiszteletben tartása mellett dolgozni, támogassa kormányát. Ez a program alig különbözött Uzunovicétól. A volt premier a kormánypárt monopóliumának tartotta az állami kormányzatát, Jeftic nem, de olyan feltételeket szabott, melyek a parlamenten kívüli ellenzék csatlakozását eleve kizárták. Tíz nap múlva híres nisi beszédében Uzunovic örömét fejezte ki, hogy a kormány éppen úgy mint ők, az 1931-i alkotmány változhatatlanságát hirdeti. A régi pártok tehát Jeftic számára sem léteztek. A parlamenten belül megalakult pártokat pedig ő is elismerte. A kormány bajban volt. A költségvetést kellett volna tárgyaltatnia, de félt, hogy leszavazzák. A skupstinát tehát nem hívta össze. Viszont nem merete feloszlatni, mert a szenátus felének megújítása február 3-án az alkotmány értelmében esedékes volt és félnie kellett, hogy ezen, ha végleg összevesz Uzunovicsal, csúfos vereséget szenved.

Az alkotmány szerint a szenátorokat banátusok szerint a banátus képviselői, polgármesterei és a városi képviselőtestületek tagjai választják. Miután a banátusok autonómiája még nem lépett életbe, a polgármesterek és a városi képviselők kinevezett emberek voltak. Ha a kormány Uzunovicsal már most le akart volna számolni, e szenátor-választókat ki kellett volna cserélnie. Ennek előfeltétele az lett volna, hogy a báni és vicebáni állások megbízható kezekben legyenek. A leváltások meg is indultak, de pár hét alatt nem lehetett lebontani azt, amit a diktatúra évek alatt felépített. Így az idő rövideje miatt kénytelenek voltak Uzunovicékkal együtt működni. Több-kevesebb nehézséggel sikerült minden banátusban egyezményes listát állítani és Jeftic hívei is Uzunovic jóváhagyásával a kormánypárt listáján jelöltettek és lettek szenátorokká. A parlamenten kívüli ellenzék csak a drávai banátusban (Szlovénia) próbált szerencsét. Itt abból az időből, amikor még Korosec a diktatúrában résztvett, megmaradt állásában egy csomó klerikális érzésű ember. Ezek Zebot Franjo volt képviselővel, mint listavezetővel, külön listát állítottak. Bár Zebot megígérte, hogy támogatni fogja a Jeftic-kormányt, ez az utolsó percben megtagadott vele minden közösséget. Erre Marusic hivatalos listája 321 szavazatot kapott, *Zéboté* 86 szavazatot és mindhárom választásra került szenátorság a hivatalos listáé lett.

Uzunovic skupstinájával Jeftic nem boldogulhatott. Ezért amint lezáródott a szenátorválasztás, a kormány a skupstiná feloszlatását javasolta. Február 6-án este jelent meg a feloszlató kézirat, mely a

választás napjául május 5-ét tűzte ki és az új skupstinát június 3-ára hívta össze. Az alkotmány szerint a szenátus üléseit is elnapolták június 3-ig.

A skupstina feloszlata váratlanul érte a közvéleményt, sőt a képviselőket is. Mindenki azt hitte, hogy a Jeftic-Uzunovic együttműködés kísérletezése egyelőre tovább fog folyni, hiszen az ősszel ügyis lejár a skupstina mandátuma. De nemcsak a feloszlata okozott meglepetést, hanem az is, hogy a kormány teljes három hónapot adott az agitációra. A kormány túlbecsülve Uzunovic hatalmát, letörésére időt akart nyerni. Talán azt hitte, ha Uzunovicékkal *leszámolt*, a régi pártok valamilyen formában melléje állanak. A hosszú választási periódus azonban rossz taktikának bizonyult.

Amint kiderült, hogy Jeftic önálló listát állít, Uzunovicék elvesztették a talajt lábuk alól. Vagy tíznapi tanakodás után kimondták, hogy a volt kormánypárt nem állít listát és a párt tagjainak a jelöltes kérdésében szabad kezét ad. Mire e határozat elhangzott, a volt kormánypárt képviselőinek 90%-a már Jeltic előszobájában tolongott. Akik a diktatúra parlamentjéről éveken át azt hirdették, hogy ennek tagjai magukon kívül alig képviselnek valakit, most teljes mértékben igazoltattak. Uzunovic, Marinkovic, Srsbic diktatúra-premier-k és szorosabb híveik önként visszavonultak. A kisebb emberekkel szemben Jeftic elég kegyelmesnek mutatkozott, különösen mikor kiderült, hogy a nagy nemzeti pártok nem hajlandók vele együtt menni. A diktatúra levitézlett csatlósainak tömeges jelölése a kormánylistán nem jelentelte a Jeftic-kormány megerősödését.

Az ellenzékkel szemben a kormány taktikája nagy változásokon esett keresztül a választási küzdelem három hónapja alatt. Először a kormánysajtó valósággal udvarolt a régi pártoknak. Teljes választási szabadságot ígért. Azt hirdette, hogy Jeftic olyan parlamentet akar, amelyben mindenki bent legyen, aki mögött nagyobb számú választó áll. Az új parlament a kialakult erőviszonyokhoz képest megfelelő egyezkedéssel fogja végleg konszolidálni Jugoszláviát. Jefticnek az ellen sem volt kifogása, hogy a horvát memorandumírók ideológiáját képviselő vezérorgánium az 1931-i alkotmányból a nemzeti és állami egység revíziójának lehetőségét vezesse le (Obzor, 1935. február 12).

Uzunovicék visszavonulása után a kormányon bizonyos optimizmus vett erőt. Egyes régi politikusok, mint a földművespárti Lazic, a radikális Janjic, a szlovén klerikális Gosar, Jeftic mellé állottak. A nemzeti kisebbségek, hogy valamelyes képviselőhöz jussanak, a kormányt támogatták. Az ellenzéki szervezkedések nehezen indultak meg és a január óta szervezkedő radikális-muzulmán-kerikális koalíció felbomlott, mielőtt megalakult volna. E tervezeti koalíció pártjai külön-külön tárgyalgattak a kormánnyal és hetekig tartott, míg e tárgyalások eredménytelenül lezáródtak. Korosec elkedvetlenedve

passzivitásba lépett. A radikális párt ugyanezt tette. A horvát muzulmánok pedig, mint annyiszor, most is rájöttek, hogy nekik horvát katolikus testvéreik mellett a helyük.

A köztársasági hajlamú szerb földműves párt és a szerb demokraták Macek barátságát keresték. Macekkel nehéz volt megegyezni. Nem mozdult Zágrárból, de onnan a francia sajtónak olyan nyilatkozatokat adott, amelyek nem igen különböztek a szeparatizmustól. Nagy feltűnést keltett egy genfi lapban tett nyilatkozata. A horvát nemzet mindig szabad nemzet volt és nem hajlandó függetlenségéről lemondani. Még azt is elvette Belgrád, amit a magyar uralom meghagyott nekik. A szerbekkel csak mint egyenlő az egyenlővel tárgyalnak és nem nyugszanak meg abban, hogy egy új délszláv nemzet gyártásának ürügye alatt szerb alattvalókká legyenek. Jugoszlávia csak mint a délszláv nemzetek szabad konföderációja maradhat fent (Courrière de Genève, 1935. február 13).

A kormány február végén úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a zilált ellenzéki pártviszonyok között nem lesz nehéz dolog döntő győzelmet aratnia. A feloszlott parlament horvát ellenzéki pártja, a Nemzeti Klub, kezdettől fogva behódolt Jeticnek. A parlamenti szerb ellenzék, a Hodzera-csoport, vele egy elvi alapon állott, titkos vezére Zivkovic tábornok volt, így ettől nem kellett tartania. A kormányzoldon élő Topalovic-féle szocialista párt és a zavaros fogalmazású rendiséget hirdető Ljotic-párt nem számítanak. Maksimovic pártszervezete elvi egység nélkül személyi kapcsolatokat keres. Komoly engedményekre tehát a kormánynak nem kell gondolnia. A parlamenti és az eddig parlamenten kívüli ellenzék fog ugyan bizonyos számú mandátumot szerezni, de ez csak megerősíti a kormány helyzetét, hiszen a merev tagadást a parlamenti munkában való részvétel váltja fel s ezzel a politikai élet normalizálódik.

Jetic február végén kiadott választási kiáltványa e hangulatot tükrözi vissza. Mindenkit, múltjára való tekintet nélkül, közös munkára hív fel, de ugyanakkor törhetetlen ragaszkodását fejezi ki az 1931-i alkotmányhoz. Elismeri a régi pártok történeti érdemeit, de e pártok szerinte már túlélték magukat. Kijelenti, hogy kormánya a szeparatista, föderalista és forradalmi megmozdulásokat nem fogja tűrni. A választási kiáltvány beszél ugyan a délszláv egységről, de e sokféleképen magyarázott fogalmat nem határozza meg. A kormány felfogását e kérdésről a belügyminiszter március 10-i rádióbeszéde adta elő. Popovic Velja szerint csak az a jó délszláv, aki a szerbséget, horvátságot és szlovénséget egyesíti magában, aki tehát nem jó szerb, horvát vagy szlovén, hanem egyszerre mind a három! Ezt az elméletet nem is tesszük bírálat tárgyává. Hiszen minden gondolkozó ember tudja, hogy ez a délszlávság fantazmagória. Világos, hogy Uzunovic letörése és a régi pártok remélt szétforgácsolása után

Jeftic némi taktikai változásokkal és valamivel európaibb formában folytatni akarta az 1931-es rezsimet.

A diadalérzet azonban korai volt. Március folyamán lassan ki derült, hogy közös program nélkül bár, de közös listával, minden banátusban megszervezkedett a horvát parasztpárti-pribiceviciánus muzulmán-demokrata-szerb földművespárti koalíció. Macek formai lag alávetette magát a diktatúra választójogi előírásainak. Nyilatkozatot írt alá, hogy a délszláv egység híve, de semmi jele sem volt annak, hogy régi politikai felfogását revideálta volna. Davidovic Belgrádba hívta, mire állítólag azt üzenté, hogy oda csak az államvédelmi bíróság parancsára jön. Az egyre megújuló diákszavargások, a bródi véres parasztlázadás kezdtek elárulni a délszláv tömegek valódi hangulatát. Macek és szerb szövetségesei egyetlen lappal sem bírtak, választó-gyűléseket is csak elvétele tarthattak, a lapok az ellenzéki blokkról jóformán egy szót sem írhattak és a szervezkedés mégis ellenállhatatlan erővel haladt előre.

Április folyamán a kormány új módszerhez folyamodott. A miniszterek a választói gyűléseken nyíltan támadni kezdték az ellenzéki blokkot. Vujic Nagybecskerekben (Petrovgradra változtatták nemrég a nevét) azt mondta, hogy a blokk olyan részvénytársaság, melynek nyereségét a részvényesek egymás közt osztják fel, a veszteséget meg az állammal akarják megfizettetni. Ó-Pazuán Ciric a blokk programját hét pecséttel lezárt könyvnek mondta. Az állami rend lerombolói „akarják a hatalmat megkaparintani, a nélkül, hogy tudnák, mit esik náljanak győzelem esetén. Popovic Velja Sarajevóban azt mondja, hogy Macek hívei Szerbiában szerbofilek, Boszniában az iszlámot mentik meg nem létező veszedelmektől, Horvátországban bombákkal fenyegetőznek. A valóságban mást akar Macek, mást frankpárti környezete, mást a Radic-család, mást akar Davidovic és mást az ő intrikus hívei, mást Jovanovic Joca és mást az ő bolsevik környezete, mást Spaho és mást a Behmen-Hrasnica-csoport. Banjalukán Jankovic azt mondja, hogy csak Macek tudja a blokkban, mit akar: a horvát határok megállapítását, önálló pénzügyeket, külön horvát haderőt. Ugyancsak Jankovic úszkúbben francia lapokkal bizonyította, hogy az ellenzéki pártszövetség Pribicevic hozzájárulásával alakult meg, tehát, a miniszter logikája szerint, az emigráció irányítja az ellenzék politikáját. Jeftic Zágrábban azt mondta, a kormány azért eszközölt ki amnesztiát Maceknek, hogy a marseillei büntett után alkalma legyen számot vetnie lelkiismeretével. Macek nem jött rá múltja súlyos tévedéseire. Ez a kormányt nem lepte meg, de az meglepi, hogy az ú. n. egyesült ellenzék kifogástalan múltú pártvezérei az ország sorsát Macek kezébe hajlandók letenni. Auer Eszéken arról beszélt, hiába hallgat Macek, mindenki tudja, mit akar. Ellenben a vele szövetkezeti pártok „a felhőkben úsznak”. Jeftic Belgrádban bevallja, hogy egyetlen komoly ellenfél van: Macek. Szemére hányja, hogy nem árulja

el egy szóval sem, mik a szándékai. Hivatkozik Trumbicra, aki Spa latóban azzal magyarázta Macek hallgatását, hogy ha beszélne, az a tényleges helyzet ellen való izgatás volna és szélesre kitárná a börtönök ajtaját. Macek egyetlen gyűlést sem tartott, sem szövetségesei nek gyűléseire megbízottat nem küldött. Maceknek csak a választás napjáig van szüksége szövetségeseire, aztán a maga útján fog haladni. Itt két világ áll egymással szemben: a múlt és a jövő világa. Az ellenzék a múltat képviseli. A szerb, a horvát és a szlovén nemzet új szabad megegyezését követelni annyit jelent, mint a délszláv nemzeti fejlődésében egy nemzedékkel visszavetni. A délszláv egység kérdése örökre el van intézve. Ezért halt vértanúhalált Sándor király és ezt garantálja a változhatatlan 1931-i alkotmány.

Azt hiszem, e támadások csak hasznára voltak az ellenzéknek: megadták neki a hiányzó nyilvánosságot. A lapok az idézett és a tartalmatlanságuk miatt itt mellőzött miniszteri kirohanásokat szóról-szóra közölték, így mindenki megtudta, hogy van, mégpedig kormánybeismerés szerint is igen komoly ellenzéki mozgalom. A külföld is a miniszteri beszédekből kezdett rájönni, hogy a kormány nem áll valami fényesen.

A kormánytámadások legalptalanabb része az volt, mely a/, ellenzéknek azt hánytva szemére, hogy nem tart politikai gyűléseket. Ezeket ugyanis a hivatalos közegek egyszerűen nem engedélyezték. Hogy Davidovicnak és Jovanovicnak mégis sikerült áprilisban néhány gyűlést tartania, az – angol laphírek szerint – Pál herceg személyes közbenjárására vezetendő vissza. Davidovic pártja belgrádi gyűlésén teljes politikai és sajtószabadságot követelt, valamint a kormány parlamenti felelősségének helyreállítását. Cáfolta azt, hogy Macek el akarná szakítani Horvátországot és Maceknek hozzáintézett levelével bizonyította, hogy Macek a szerbekkel való megegyezéssel kívánja a horvát kérdést Jugoszlávián belül rendezni. A premier erre azt felelte, Davidovic téved, figyelmeztet mindenkit, hogy aki Davidovicra adja szavazatát, az Macek homályos törekvéseit támogatja. Davidovic gyűléseiről a sajtó egy szót sem írhatott.

A választójogi törvény szerint csak olyan pártlistákat erősíthet meg a belgrádi választási bíróság, amelyek az ország választókerületeinek legalább a felében harminc-harminc ajánlót kapnak, de ezeknek a választókerületeknek legalább hat banátus területén kell feküdniök. Ez az intézkedés azt célozza, hogy semmiféle fífikával ne lehessen valamilyen szerbmentes listát összeállítani.

A listák benyújtásának határideje április 19-e volt. E dátumig hat lista adatott be: Jeftic, Macek, Maksimovic, Ljotic, Hodzera és Topalovic listái. Jugoszláviában nincs bírói függetlenség, így a benyújtott listák bírósági vizsgálatában természetesen a politikai szempontok voltak az irányadók. Külföldi hírek szerint a kormány csak a Jeftic-listái akarta engedélyezni. Ekkor már mindenki tudta, hogy

a Macek-listának többsége van. Davidovic és Jovanovic szerint ez a többség 90%-os volt. A kormány úgy vélte, hogy ebben a helyzetben a legcélravezetőbb megoldás a lista érvénytelenítése. A többi négy lista úgy sem jelent semmit. A régi pártok behódolására felépített naiv kombináció megbukván, a legegyszerűbb dolog visszatérni az első diktatúra-parlament egypárt-rendszeréhez. Jeftic okoskodását a régenstanács két tagja, külföldi laphírek szerint, elfogadta, – hiszen maguk is részt vettek a diktatúrában, – de Pál herceg ellenállásán meghiúsult a dolog. Ha a Macek-listát engedélyezni kellett, kérdés volt az, mi történjék a többi listával. A döntést körülbelül ez az okoskodás hozta meg: az ellenzéki listákat (Maksimovic, Ljotic) engedélyezni kell, különben ezek hívei Macekre szavaznak, az állandó ellenzékietket (Hodzera, Topalovic) nem kell engedélyezni, mert ezek választói saját lista hiányában úgyszólván a kormányra szavaznak. A bíróság tehát Jeftic, Macek, Maksimovic és Ljotic listáját helyben hagyta, a zivkoviciánus Hodzeráét és a „szocialista” Topalovicét elutasította. A számítás helyes volt. Topalovic párthatározattal kötelezte híveit Jeftic támogatására, Hodzera pártjában meg némi ingadozás után szintén felülkerekedett a kormányhú irányzat.

Maksimovic és Ljotic listája nem okozott gondot a kormánynak. Macek listája azonban heterogén összetétele ellenére teljes vereséggel fenyegette. A választást közvetlenül megelőző utolsó két hét a nyílt terror jegyében zajlott le. A nagyobb városokat az idegenek miatt kímélték, de különösen Bosznia és Szerbia vidéki kerületeiben a legbalkániabb módszerekkel dolgozott a hivatalos apparátus. A többi közt mintegy százötven képviselőjelöltet letartóztattak. A horvát muzulmánok vezére, dr. Spaho Mehmed, e visszaélésekről memorandumot adott át Pál hercegnek. Macek a herceghez intézett táviratban tiltakozott a kormányterror ellen. Davidovic és Jovanovic meg magukhoz kérték a külföldi lapok belgrádi tudósítóit és részletesen tájékoztatták őket a kormány eljárásáról. Pál herceg nem tudott, talán most már nem is akart, semmit sem csinálni, hiszen Macekék győzelme esetén át kellett volna nekik adni a kormányhatalmat, vagy rögtön szétkergetni a parlamentet. Az a veszedelem fenyegetett volna mindkét esetben, hogy Zivkovic puccsot csinál. Davidovic és Jovanovic információi azonban nagyon sokat ártottak a külföldön Jefticéknek.

A szavazás május 5-én ment végbe. Hivatalos adatok szerint a választók 73%-a élt állampolgári jogaival, összesen 2,778.000 szavazó. A választók száma 3,829.000, tehát 1,051.000 választó nem szavazott. A szavazatok megoszlása a következő: Jeftic 1,738.000, Macek 983.000. Maksimovic 33.000, Ljotic 24.000. A választótörvény szerint azok a pártok, melyek nem kapnak legalább 50.000 szavazatot, nem vétetnek figyelembe a mandátumok szétosztásánál. Így Maksimovic és Ljotic listái kibuktak. Az a párt, mely megkapta a szavazatok relativ-

többségét, megkapja a mandátumok háromötödét, még pedig külön-külön minden banátusban, még ha az illető lista valamelyik banátusban egyetlen szavazatot sem kapott volna is. A hátralevő kétötödön a többi pártok osztoznak; a többségi is a relatív-többség feletti szavazatai arányában, de csak azokban a kerületekben, amelyekben elérte a szavazatok abszolút többségét. Ezenfelül minden mandátumot kapott lista vezetője képviselő lesz a nélkül, hogy kerülete volna és a többségi lista megkapja a főváros öt mandátumát. Még komplikálja a szétszétást az, hogy ugyanazon listának az egyes kerületekben több jelöltje is lehet.

Az eredmény az, hogy Jeftic listája a választók 45%-ával és a leadott szavazatok 63%-ával megkapta a mandátumoknak mintegy 90%-át.¹ Mindezt szélsőséges terror és nyílt szavazás mellett és a Balkánon fekvő vidéki kerületekben mentesen minden ellenőrzéstől. Macek ellenben a választók 26%-ával és a leadott szavazatok 35%-ával megkapta a mandátumoknak mintegy 10%-át. Macek a két horvát többségű banátusban (Száva, Tengermellék) kétharmadnyi többséget kapott, de azért a mandátumok háromötöde e banátusokban is Jeftic illeti meg. A szlovén klerikálisok absztinenciája folytán a drávai banátus 308.000 választója közül csak 151.000 szavazott és ezek közül is csak 126.000 szavazott Jefticre, de azért a mandátumoknak jóval több mint háromötöde Jefticé lesz.

Jeftic diadalát harsogja a kormánysajtó. Ha csak a mandátumok számát vesszük figyelembe, igazat kell adnunk e sajtónak. Amíg ez a választási törvény érvényben van, minden kormány diadalt fog aratni. Jeftic győzelme azonban nemcsak ezért kétesértékű. Megválasztottak egy bár kisszámú ellenzék, mely azonban a legnagyobb nehézségek között is, kormánybeismerés szerint, megkapta a választók 26%-ának szavazatát. A választók 27%-a nem szavazott és ezek közt ott van két nagy történelmi párt (szerb radikálisok, szlovén klerikálisok) híveinek nagy része. Ezek nyilvánvalóan a tiltakozás jeléül tartózkodtak a szavazástól. Jeftic sikere az, hogy amit az egypárt-rendszerre felépített első diktatúra-parlament valahogyan elpalástolt, az most nyilvánvaló lett: Jugoszlávia polgárainak többsége visszautasítja az 1929. január 6-a óta folyó rendszert és vele a délszláv egységnek azóta hirdetett és a lakosságra ráerőszakolt formáját. E választás után arra hivatkozni, hogy Jugoszlávia népe a rendszer mögött áll, kimeríti a rossz-hiszemőség minden ismérvét. A belpolitikai helyzet lényegesen rosszabb, mint volt a választás előtt. Ha Jugoszlávia nem akar komolyan parlamentáris állam lenni, – ami csak gyökeres alkotmányreform esetén képzelhető el, bár az igen vitás, hogy az ilyen reformot nem az ország szétesésével fizetné-e meg Jugoszlávia, – akkor még mindig célravezetőbb az uzunovici rendszer, mint a jeftici.

¹ E sorok lezártáig a hivatalos végeredmények még nincsenek közzétéve.

És még egy nagy baja van az új skupstinának. Jeftic többször azzal indokolta a régi parlament szétkergetését, hogy Uzunovic kormánypártja már szétesőben volt. A képviselők, diktatúra előtti párt állásuk szerint, frakciókba csoportosultak és e frakciók egymás ellen hadakoztak. A régi parlament frakcióit, nagyrészt a régi képviselőkkel együtt, (hiszen a mandátumok száma szaporodott, az eddigi 305 képviselő helyébe 370 lép), átmentette a premier az új parlamentbe. Ráadásul a régi parlament egy kis horvát ellenzéki csoportját (Kozul) is magába olvasztotta az új kormánypárt. Ehhez járulnak még a mostani választáson a kormánylistán bekerült, eddig a negáció állás pontján állott klerikális, földműves, radikális, muzulmán és parasztpárti szakadárak. Az új többség heterogénebb, mint a régi.

Jeftic diadala a valóságban alig leplezhető vereség. A kétségtelenül tehetséges diplomata a belpolitikában levizsgázott. Minél tovább marad az állam élén. -- hiszen a mai alkotmány szerint alig szorul a parlament bizalmára, tehát a régenstanács jóvoltából sokáig helyén maradhat, – annál nehezebb örökséget hagy utódára. Magyar Szemle. 1935 június.

A STOJADINOVIC-KORMÁNY.

Jugoszlávia belpolitikai élete 1935. május 10-augusztus 31 között; a Stojadinovic-kormány összetétele; a május 5-i választások; Jeftic veresége; a skupstina megalakulása; az ellenzék távol marad; Jeftic bukása; ennek okai; Pál herceg, Bauer érsek és Stojadinovic szerepe; Zivkovic magatartása; Macek Belgrádban; a Stojadinovic-kormány megalakulása; Jeftic és az új kormány harca; az álpárment pártviszonyai; Stojadinovic programja; a kormány labilis helyzete; Stojadinovic kétpárt-rendszere; a radikális-egyesülés szervezése; kormányválság; háttere és okai, mesterkedés a horvát-kérdés körül; horvát elkeseredés; a rekonstruált kormány helyzetének bizonytalansága; Stojadinovic és Macek; nincs délszláv konszolidáció!

Ezerkilencszázharmincöt június 24-én nevezte ki a délszláv régenstanács Stojadinovic kormányát, melynek összetétele akkor a következő volt:

Miniszterelnök és külügyminiszter: Dr. Stojadinovic Milán.

Hadügyminiszter: Zivkovic Péter tábornok.

Belügyminiszter: Korosec Antal.

Pénzügyminiszter: Dr. Letica Dusan.

Közlekedésügyi miniszter: Dr. Spaho Mehmed.

Földművelésügyi miniszter: Stankovic Svetozár.

Kereskedelmi miniszter: Dr. Vrbanic Milan.

Erdészeti és bányászati miniszter: Stefanovic Ignjat.

Igazságügyminiszter: Dr. Auer Ljudevit.

Közoktatásügyi miniszter: Stosovic Dobrivoj.

Középítészeti miniszter: Bobic Milos.

Szociálpolitikai miniszter: Preka Milan.

Testnevelési miniszter: Komnenovic Mirko.

Tárcanélküli miniszterek: Dr. Bebmen Sefkija és .lankovic Gjuro.

A miniszterek közül szlovén Korosec, horvát Vrbanic, Auer, Preka. Spaho és Behmen a többi szerb Vallás szerint katolikusok

Korošec, Vrbanic, Auer és Preka, muzulmánok Spaho és Behinen, a többiek pravoszlávok. A kinevezés idején a Jeftic-klub tagjai voltak: Zivkovic, Stankovic, Stefanovic, Auer és Stosovic; a Jeftic-listán jöttek be, de nem voltak a klub tagjai: Vrbanic, Preka és Komnenovic; a Macek-listán jöttek be: Spaho és Behmen. A többi miniszter nem volt képviselő. Vrbanic képviselő letette mandátumát, hogy szenátor maradjon. A hivatalosan nem létező radikális pártot a kormányban Stojadinovic szenátor, Robic és Jankovic, valamint Stanovic és Komnenovic képviselték; a hivatalosan nem létező szlovén néppártot Korošec, akit utóbb szenátorra neveztek ki; a hivatalosan nem létező Délszláv Muzulmán Organizációt Spaho és Behmen képviselték. Stefanovic és Stosovic hajdan demokraták voltak, Letica pártunkívüli pénzügyi államtitkár. A Jeftic-kormányban a jelenlegi miniszterek közül Stojadinovic pénzügyminiszter volt, Zivkovic hadügyminiszter, Letica pénzügyi államtitkár, Vrbanic kereskedelmi, Auer pedig testnevelési miniszter. A kormány összetétele hű képe azoknak a zilált politikai viszonyoknak, melyekben Jugoszlávia él.

A Jeftic-kormány bukását a május 5-i választások óta mindenki várta, de a kormány a lehetetlen helyzetben is makacsul ragaszkodott a hatalomhoz. A Magyar Szemle júniusi számában tüzetesen foglalkoztunk a választási hadjáratral és eredményeivel. Mivel a végleges eredmények akkor még nem állottak rendelkezésünkre, legyen szabad ezekről pótlólag beszámolnunk. A választáson részt vett négy lista közül Maksimovicé és Ljoticé nem kaptak ötvenezer szavazatot, így a mandátumok szétosztásánál nem jöttek figyelembe. A Jeftic-listára 1,747.000 szavazatot esett, a Macek-listára 1,076.000; viszont a mandátumok közül Jeftic 303-at, Macek 67-et kapott. Mivel két régi párt, a szerb radikális és a szlovén klerikális, nem vett részt a választáson, 1,025.000 választó nem szavazott. A kisebbségek vezérek paktuma folytán a hivatalnokok meg a nagy terror következtében szinte kivétel nélkül a Jeftic-listára szavaztak, ami együttesen az ország szavazatainak mintegy 35%-át jelenti. Alig tehető 10%-ra azoknak a független szavazatoknak a száma, amelyek a kormánylistára estek és ebből is néhány százalékot le kell ütni azokra, akik csak azért szavaztak a kormányra, hogy Macek esélyeit rontsák.

A kormány azonban bel- és külföldi sajtójával óriási győzelmet hirdetett és látszatra úgy rendezkedett be, mintha 303 mandátuma birtokában legalább egy cikluson át kezében tudná tartani a hatalmat. A délszláv ügyekben kitűnően informált angol sajtó ugyan kezdettől fogva szkeptikusan nézett Jeftic jövője elé és a kulisszák mögött a választások lezajlása óta állandóan kísértett a válság, kifelé mégis sikerült a kormánynak a biztonság érzetét keltenie.

Június 3-án a skupstina előírás szerűen összeűlt. A Macek-listán megválasztott képviselők zágrábi konferenciája kimondta, hogy a parlament működésében Jefticék választási visszaélései és a lehető-

len mandátumfelosztás miatt nem vesznek részt, sőt mandátumukat sem mutatják be. Feltűnést keltett, hogy e határozatot nemcsak Macek és Pribicevic hívei tették magukévá, hanem Spaho, sőt Davidovic és Jovanovic híveid is. A megalakulás formáinak sikeresül a skupstinát a kormánynak átvezetnie. Június 20-án megválasztották a skupstina elnökségét. Elnökké Ciric Stevan közoktatásügyi miniszter, alelnökké: Markic Franjo, Lazic Voja és dr. Rezek Josip képviselőket választották. Az elnökség ez összeállítása már elárulta a többség frakciókra való bomlásának kezdetét. Az elnökség tagjai a fenti sorrend szerint hajdan a radikális, a szocialista, a földműves és a demokrata pártok tagjai voltak. A szenátus elnöksége nem került új választásra; maradt tehát elnöknek dr. Tomasic Ljubomir, alelnöknek maradtak dr. Ploj Miroslav és dr. Krulj Uros. Ciricnek elnökké választása miatt le kellett tennie tárcáját. Jeftic előterjesztésére még június 20-án dr. Marusic Drago addigi szociálpolitikai miniszter lett Ciric utóda, viszont Marusic helyébe dr. Hasanbegovic Avdo addigi tárcanélküli miniszter lépett. A nevezett miniszterek új minőségükben mindössze egy minisztertanácson vettek részt: azon, amely elhatározta a kormány lemondását.

A lemondást Kozul, Vrbanic és Auer horvát miniszterek provokálták. A minisztertanácson bejelentették, hogy Banic Milan képviselő beszéde miatt s azért, mert e beszédet a premier szó nélkül hagyta, lemondanak. Stojadinovic szolidaritást vállalt a lemondott miniszterekkel, zivkovic meg úgy vélekedett, hogy a választások lefolytatásával és az új skupstina megalakulásával a kormány teljesítette feladatát, a Koronának tehát alkalmat kell adni a helyzet mérlegelésére. Jefticet e nyilvánvalóan előkészített roham igen kellemetlen helyzetbe hozta és a minisztereket arra kérte, tartsák elhatározásukat legalább a más napra Belgrádba összehívott kisantant-konferencia lezajlásáig függőben. A miniszterek azonban erre sem voltak hajlandók. Erre a kisantant-konferenciát az utolsó percben lefűjték és az egész kormány lemondott.

Banic horvát képviselő ominózus beszéde azt állította, hogy a marseillei merényletet Macek, Pribicevic és Pavelic együtt határozták el. Macek a választáson visszaélve Jeftic nagylelkűségével, aláaknázza az országot. Felháborodottan tiltakozott az ellen, hogy egyes miniszterek gáncsot vetnek Jefticnek. A kormány eltávolítása a jelen körülmények között gaztett (zlocin) volna, új választások kiírása megkatasztrófa. Azután megtámadta Bauer érseket, aki szerinte jogtalanul avatkozott be a politikába. Intrikák helyett a katolicizmusnak kellene leszámolnia a klerikalizmussal és az egész ú. n. horvát-kérdéssel. Vegyék tudomásul, hogy az ország tengelye a szerbség.

Miután Banic nemrég még párizsi sajtó-attasé volt és a premier, bár jelen volt a skupstinában, nem tett a beszédre semmi megjegyzést, csak közlését tiltotta el, sokakban joggal felébredt a gyanú, hogy

Banic Jeftic megbízásából beszélt. Különben is a beszédnek a parlamentben és a parlamenten kívül előzményei voltak.

A mandátumok igazolásának tárgyalása kezdettől fogva Macek és hívei ellen való támadásokból állott. Popovic Velja belügyminiszter azzal vádolta Maceket, hogy a kormánypárti választókat terrorizálta. Megvádolta a katolikus klérust is, hogy helyzetével visszaélve, Macek törekvéseit segíti elő. Kilátásba helyezte az állam ellenségeinek minden eszközzel való letörését. Kojic Dragutin igazságügyminiszter kijelentette, hogy a horvát kérdésnek plebiscitummal való megoldását soha nem tűrik. Egy népszavazás már volt: az, amely a harcmezőn dőlt el. Bauer érseket élesen megleckéztette, mert Pál hercegnek memorandumot adott át. Fegyelmezné meg inkább politizáló papjait. Baricevic Jankó, az igazoló bizottság előadója, a Macekkel való végleges leszámolást követelte. „Nem hiszem, hogy volna faktor – mondotta – ebben az országban, mely szóba állna a Macek-listán megválasztott forradalmárokkal”. Ehhez Baricevic a nisi jefticianus népgyűlésen hozzáfűzte, hogy horvát kérdés nincs, csak macekizmus (Macekovstina) van. Ezzel majd elbánnak.

Amint e támadásokból is kiténik, Bauer zágrábi érsek a skupstina összeülése előtt memorandumot adott át Pál hercegnek, amelyben feltárta a választási atrocitásokat és a herceg régenstársait is megvádolta a horvát- és katolikus-ellenes törekvések támogatásával. Az érsek fellépése nagy izgalmat keltett a kormány berkeiben. Az izgalmat még fokozta az a hír, hogy Pál herceg és Macek között közvetítők útján tárgyalások indultak meg és Macek minden további tárgyalás előfeltételül azt követelte, távolítsák el a Jeftic-kormányt és írjanak ki új választásokat. Banic és Baricevic idézett beszédeikben ezért támadták meg burkolt formában a herceget. A Macekkel való kísérletezés spiritus rectora Stojadinovic volt. Banic nyilvánvalóan rá célezett beszédében. Stojadinovic minisztersége a Jeftic-kormányban, mellyel minden politikai közösséget eleve megtagadott, kezdettől fogva kérdőjel volt. Most kiderült, hogy Stojadinovic Pál herceg politikai koncepciójának letéteményese.

Stojadinovic Jeftic megbuktatását sürgősnek érezte. Tudomására jutott u. i., hogy Jeftic sajtóságos szervezkedést indított meg, sőt állítólag puccsra készült. Jeftic rögtön a választások után tisztában volt vele, hogy rendszere alapjaiban megingott, de ebből nem volt hajlandó levonni a konzekvenciákat. E helyett azzal a tervvel foglalkozott, hogy mindenkit internál, akit rendszerére nézve veszedelmesnek tart. Popovic Velja május 10-én rendeletet adott a bánoknak, hogy a főszolgabírók (srezki nacelnik) útján írássák össze az „államellenes elemeket és tegyenek előterjesztést a koncentrációs táborok felállítására kérdésében. Ezenfelül P.O.F. (Patriotski Omladinski Front = Hazafias ifjúsági front) néven valami titkos társaságot szervezett, amely trojkákban (háromtagú sejtekben) és petorkákban (öttagú sejtekben)

vállalta a terrorista kormány-intézkedések végrehajtását. Állítólag a parlament szétkergetését, a hatalomnak magukhoz való ragadását és Jefticnek vozdá (vezér, Kara Györgye címe) való kikiáltását is tervezték. Bajos ma még megállapítani, hogy mi ebből az igaz. de az idézett beszédekből következően, nem fogadhatjuk el Jeftic és hívei egyszerű tagadását teljes hitelt érdemlőeknek.

Egy további probléma *Zivkovic* tábornok magatartása. *Zivkovic* állítólag azok a jelentések bírták sógorával, Jefticcel való szembe fordulásra, amelyek a bevonuló horvát újoncok forradalmi viselkedéséről szóltak. Azt hiszem, ehhez hozzájárult az is, hogy egy Jeftic diktatúra lefokozta volna a tábornok jelentőségét. Úgy látszik, *Stojadinovic* azzal nyerte meg terveinek, hogy biztosította neki a hadseregben kialakult pozíciója változatlan megmaradását.

A válság kitörése országszerte, sőt Európa-szerte, nagy megkönnyebbülést okozott. Általános volt a vélemény, hogy a tatárjárás szerű választás után a diktatúra folytatása, sőt fokozása, katasztrófa felé vezetne. Pál herceg egyik első intézkedése az volt, hogy a horvát nemzet vezérét audienciára hívta. Macek ugyan a felajánlott szalonkocsi! visszautasította, Belgrád helyett Zimonyban szállt meg és személyes biztonságára két hatalmas erejű hívét testőrként magával vitte, de az audienciára elutazott. A belgrádi pályaudvaron a szerb demokraták és a földművespártiak nagy ovációval fogadták. Két óránál hosszabb ideig volt Macek a régenshercegnél. Azután a herceg kívánságára *Zivkovic*ot is felkereste és vele egy óráig tartó eszmecsere folytatott.

Hogy mi történt az audienciákon, azt ma még hitelesen nem tudjuk. *Davidovic Ljuba*, a szerb demokraták vezére, egy nyilatkozata szerint, mikor Macekkel közös listát állított, ez a Karagyorgyevicsek Jugoszláviáját elismerte, viszont *Davidovic* a széles önkormányzat (*siroka samouprava*) álláspontjára helyezkedett. Maceknek a Temps június 28-i számában megjelent nyilatkozata körülbelül ugyanezt mondja: elismeri a monarchiát és az ország határait, de ezeken belül federatív szervezetet kíván. A marseillei királygyilkosság igen súlyos visszahatással volt a horvát kérdésre. Minden külpolitikai lehetőség egyelőre megszűnt, otthon meg az *Uzunovic*- majd a *Jeftic*-rendszer elfojtott minden szabad mozgást. A legsürgősebb feladatnak e rendszerek eltávolítása látszott és a horvát nemzet vezére nem utasíthatta vissza a feléje nyúló kezeket. Macek nyilatkozataiból annyit tudunk, hogy a hercegnek *Jeftic*ek felmentését és egy neutrális kormány kinevezését ajánlotta. A neutrális kormány azonnal oszlassa fel az álló parlamentet, melyet az ellenzék soha el nem ismer, és egy igazságos választójogi törvény oktrojálása után tartson szabad választásokat. Minden egyébről az új skupstina fog dönteni.

Macek ez előterjesztései teljes összhangban állottak a parlamenten kívüli ellenzék felfogásával és a horvát kérdés semilyen megoldása

nak sem prejudikáltak. Azonban eleve valószínűtlennek látszott el fogadásuk. Pál herceg az 1931 -i alkotmányra esküt tett és csak olyan reformokra kapható, amelyek ez alkotmány előírásai szerint valósíthatók meg. Macek választójogi oktroja ellentétben áll az 1931-i alkotmánnyal. Az adott viszonyok közt az új választások a szeparatista és köztársasági tendenciák felülkerekedését is jelentették volna. Pál herceg ezeket aligha titkolta el Macek előtt. Úgy látszik, bizonyos modus vivendiben egyeztek meg. Macek a tolerari posse álláspontjára helyezkedett egy rövid életű, a diktatúrát lebontó kormánnyal szemben, mely az 1931-i alkotmány keretei között készíti elő a parlamentarizmus helyreállítását és az új választójogot.

Valószínűnek látszik, hogy a válság kitörésekor Pál herceg már elhatározta Stojadinovic kinevezését, ez meg nagyjában előre tisztázta azt, kikből és milyen feltételek mellett alakítja meg kormányát. A Magyar Szemle júniusi számában ismertettük azokat a kísérleteket, melyek Uzunovic bukása után egy radikális-szlovén-muzulmán koalíció megalakítását célozták. Ez a koalíció akkor nem jött létre. Stojadinovic azonban fenntartotta az összeköttetést Koroseccel és Spahóval és megnyerte őket egy az 1931-i alkotmányt formálisan elismerő politika számára. 1933 augusztusában a szerb radikális párt úgy próbálta a diktatúra bukását előkészíteni, hogy a párt programját az 1931-i alkotmányhoz szabta és e kereteken belül akarta a banátusok önkormányzatát kiépíteni, a szabadságjogokat helyreállítani és lassú evolúcióval a vidovdáni alkotmány idején fennállott állapotokat életre kelteni. Ez a radikális program, melyet akkor Srskc miniszterelnök mint államveszélyest eltiltott, a Stojadinovic-vállalkozás alapja lett.

A kormány megalakulását Jeftic és hívei palástolatlan dühvel fogadták. Sokan úgy érezték, hogy megkondult a lélekharang a rendszer felett, mások látva az új kormány heterogén összetételét, helyzetének labilitását. – hiszen Jeftic parlamentjével kellett dolgoznia, – azt remélték, hogy Stojadinovic kísérlete rövidesen kudarcot fog vallani és akkor ismét ők kerülnek hatalomra.

Jeftic a skupstina összeülése után azonnal megalakította a kormánypárti képviselők klubját, az ú. n. Délszláv Klubot (Jugoslavenski Klub). A listáján megválasztott képviselők túlnyomó része belépett a klubba. De a kívülmaradtak is inkább csak lappangtak, semmint komoly ellenzéki politikára gondoltak volna. A Stojadinovic-kormány megalakulása után Jeftic megpróbálta klubját ellenzékbe vinni, de nem ért cél. Mint minden kormányerőszakkal létrejött parlamenti többség, a délszláv is, megbízhatatlannak bizonyult. Amint a hatalom kicsúszott Jeftic kezéből, a képviselők új orientációt kerestek. Egyszerre minden bizonytalanná vált. A többség Stojadinovic után indult, a többiek konspiráltak. intrikáltak. új pártokat és klubokat alakítottak és terveztek.

A költségvetést a 313 bemutatott mandátumú képviselő közül 190 szavazta meg. Közülük tíz az ellenzéki listán jött be. Egy szerb földművespárti és két szlovén macekianus az ellenzék határozata ellenére beadta mandátumát. Spaho és hívei, összesen heten, az új kormány megalakulása után ugyanezt tették. Így 180 az a jefticianus szakadár, aki a kormány mellé állott. A július 10-én megalakult kormányklubnak (Klub narodnih poslanika skupstinske vecine = A skupstina többségi képviselőinek klubja) körülbelül ez a 190 képviselő a tagja. Körülbelül, mert eddig semmiféle hivatalos hely nem számolt be semelyik klub tagjainak számáról. Ez a 190 képviselő a kormány számára csak addig jelent valamennyire biztos többséget, amíg az ellenzéki képviselők a skupstinában meg nem jelennek. A kormánytöbbségből Stojadinovic meg sem próbált pártot alakítani, annyira heterogén az összetétele. Mindössze egy munkaprogramul fűzi össze a klubot. Amint a kormány e program kereteit túllépte, sőt mikor csak új interpretációt adott a programnak, a többség megingott.

Persze ez nem jelenti azt, hogy Jeftic jól állana. Különböző szavazások tanúsága szerint mintegy 90 képviselő tart vele és ezek közül sem lesz több 50-nél azok száma, akik klubjának is tagjai. Lazic Voja és a választások előtt Jeftichez csatlakozott volt szerb földművespártiak kiléptek a klubból és egy földműves-klub alakításával kísérleteznek. Pribicevic azon hívei, akik őt a diktatúra alatt cserbenhagyták, az integrális délszlávok új pártját szervezik. Bozic Milan esperes vezetése alatt újra megalakult a régi diktatúra-párt, az ú. n. JNS (Jugoslavenska Nacionalna Stranka = Délszláv nemzeti párt), mintegy 15 taggal. Miután azonban a szenátus többsége e párt híveiből áll, a párt könnyen veszedelmessé válhat a kormányra.

A legérdekesebb alakulat azonban a pártokon felül álló, ú. n. Szlovén Parlamenti Delegáció (Slovenska Parlamentarna Delegacija). Még a skupstina összeülése előtt alakult meg Laibachban a drávai banátus szenátoraiból és képviselőiből ez a csoport, mely a szlovén érdekek védelmét és a dekoncentráció megvalósítását vallotta céljának. A szlovén delegáció azóta is minden fordulatnál külön tanács közlik. Szlovéniában a kulturális önállóságra való törekvés igen határozott jelei mutatkoznak (a szlovén nyelv kizárólagossága minden hivatalban, a laibachi egyetem szlovén jellegének kidomborítása, egy Szlovén Tudományos Akadémia felállításának kísérlete stb.). Az új alakulat e törekvések politikai kifejezése.

Stojadinovic programbeszéde országszerte nagy csalódást okozott. Általános feltűnést keltett a beszéd tartalmatlansága. Stojadinovic az 1931-i alkotmányhoz és Sándor király hagyományaihoz való hűségét hirdette, de a nemzet vágyaihoz képest az állami és nemzeti egység keretei között széles önkormányzatot, új választó-, gyülekezési és sajtójogot ígért. Hangsúlyozta a törvényességét, egyenlőséget és azt, hogy Sándor király hagyományainak épségben tartása és kép-

viselete nem egyesek privilégiuma, nem a kormányok joga és leadata, hanem az egész nemzeté. A külpolitikában francia- és kisantant-orientációt hirdetett, – amivel állítólagos németbarátsága híret akarta megcáfolni, – de semmiféle aktuális kérdést nem érintett.

Jefticék látva a kormányprogram szegénységét, a költségvetés tárgyalását obstrukciós beszédekkel nehezítették meg. A kormány a költségvetés 63. §-ával felhatalmazást adott magának, hogy a választójogi, gyülekezési és sajtójogi reformokat törvényerejű rendeletekkel léptesse életbe. Ezt a közjogilag eléggé aggályos felhatalmazást Jeftic hívei és támadásokra használták fel. A kormánypárt egy része ingadozni kezdett. Erre a kormány meghátrált és belement abba, hogy rendeleteit előbb egy a parlament két háza által választott bizottságnak mutassa be és csak a bizottság jóváhagyása után teszi közzé. A házat aztán elnapolták, anélkül, hogy a bizottságot megválasztották volna. Ez a kormányalakulás; kardinális pontjai megvalósításának semmivel sem indokolt elhalasztását jelentette és alkalmat adott arra, hogy a jefticiánus Kojic Dragutin megvádolja a kormányt: nem szándékszik a reformokat tényleg megvalósítani.

A költségvetés tárgyalását a kormány számára megnehezítette az a körülmény, hogy a skupstina elnöksége Jeftic híveinek kezében van. Hogy a kormány az elnökség kérdésében nem állította élére a dolgot, az megint a gyöngeség jele. Jeftic is, Stojadinovic is taktikáznak egy kedvezőbb alkalomra várva, amikor leszámolhatnak egymással. Jeftic érdeke a jelen skupstina megmaradása, Stojadinovic is tartani akarja a skupstinát, amíg a helyzet választásra meg nem érik. Így a két ellenfél akciója egyelőre párhuzamosan halad. Hogy egy választáson Jeftic kormányhatalom nélkül elbukik, az nem vitás; a vitás az, tud-e a választásokon Stojadinovic többséget szerezni. Amíg erre nézve Stojadinovicnak nincsen garanciája, nem javasolhatja a választások kiírását és amíg a jelen parlament együtt ül, Jeftic még mindig felülkerekedhetik. A kormány a reformok elhalasztásával a taktikai mesterkedések játéklabdájává tette az egész politikai életet

A kormány terveire némi fényt vetett a premier költségvetési beszéde. A miniszterelnök kijelentette, hogy igazi parlamentarizmust akar, de az 1931-i alkotmány szellemében törzsi, tartományi és vallási alapon pártalakulásokat nem tűrhet. Szerinte Ausztriát az ilyen alapon létrejött pártok döntötték romlásba. Hivatkozott arra, hogy tavaly az Egyesült Államokban járt és az ott divatos kétpártrendszer tanulmányozta. Ezt óhajtja Jugoszláviában megvalósítani.

Mióta Pál herceg került Jugoszlávia élére, az angolszász minták jöttek divatba. A herceg előtt egy angol stílusú állam berendezésének képe lebeg mint kormányzatának végcélja. Már Jefticék is próbáltak a herceg ízléséhez alkalmazkodni. Kojic miniszter egy felszólalásában nem állított kevesebbet, mint azt, hogy az érvényben lévő választójog alig különbözik valamiben az angoltól! Ciric közoktatásügyi minisz-

temek egyik utolsó intézkedése, az ország valamennyi középiskolájában elrendelte az angol nyelvnek a német helyett szabad választással való tanítását. Utólag kiderült, hogy összesen 10 angolra képesített középiskolai tanára van Jugoszláviának. A diktatúra szabadalmazott szocialistája, Topalovic Zivko is azt hirdeti, hogy pártja programjál a labouristák programjához szabja. Az angломániának egyik klasz szikus tünete a délszláv premier kétpárt-terve.

Stojadinovic elgondolása szerint a jövő parlamentjének két pártja egyrészt a radikális-szlovén-muzulmán kormánykoalícióból, másrészt a parasztdemokrata (Macek és Pribicevic hívei) szerb demokrata- és földművespárt koalíciójából keletkeznék. Stojadinovic rögtön kor many a megalakítása után megindította az új kormánypárt megteremtésére irányuló tárgyalásokat. Korosec egészen egyedül áll a mai skupstinában, Spaho hetedmagával és radikálisnak mondható képviselő sincs ma több tíznél: világos, az új kormánypárt csak a jövő skupstinájában veheti át az államügyek irányítását. Ebben az ú. n. radikális-egyesülésben (Jugoslavenska radikalska zajednica = Dél szláv radikális-egyesülés) véli Stojadinovic megtalálni annak garanciáját, hogy a jövő parlamentben többsége legyen és a többség irányítása szerb kézben maradjon. A radikálisok az új alakulattal csak nyerhetnek. Újra ők lesznek a vezető párt és kiheverik azt a veszteséget, amit azzal szenvedtek, hogy a diktatúra vezető egyéniségei többnyire az ő soraikból kerültek ki. Korosecnek mindig az volt a fontos, hogy Szlovéniában ő parancsoljon és a katolicizmus jogai respektáltassanak. A Stojadinovic-kormány által megkötött konkordátum a katolikus autonómiát garantálja és a laibachi érsekségben egyházilag először egyesíti a szlovén területet. A radikálisoknak soha nem volt talajuk Szlovéniában, így ha a velük egyesült szlovén klerikálisoknak ott túlsúlyt biztosítanak, ezzel semmit sem veszítenek. Korosec hívei ugyan autonomisták, de a közjogi finomságok, ellentétben a horvátokai, sohasem érdekelték a szlovéneket. Ha a hatalom Szlovéniában szlovén kézben van, nekik nem fontos, hogy ez milyen jogi szervezetben nyer kifejezést.

Nehezebb a helyzet a horvát muzulmánoknál. Ezek nemzeti öntudatra ébredését a diktatúra évei teljessé tették. A muzulmánok zömének ellenszenves egy olyan alakulat, mely őket Zágrábtól eltávolítja. E mellett a muzulmánoknak Boszniában a szerb radikálisok voltak az igazi ellenfelei. Az agrárreformot éppen a radikálisok hajtották úgy végre, hogy a muzulmánokat vagyonukból kiforgatták. Hogy Spaho sietett belépni a Stojadinovic-kormányba, az érthető. A diktatúra minden eddigi rendszernél kíméletlenebbül nehezedett rá Boszniára és a zsoldjába állott néhány száz muzulmánval lehetetlen állapotokat teremtett. Ennek a helyzetnek megszüntetése minden tisztességes muzulmán érdeke volt. Más kérdés, hogy a radikálisokkal való egyesülés nem lő-e túl a célon. Spahónak elég nehéz helyzete

volt, mikor az egyesülés gondolatának képviselőjét vállalta. A költségvetés a kormányt felhatalmazta, hogy a délszláv muzulmán egy háznak a diktatúra által oktrojált szervezetét rendeletileg megváltoztassa, székhelyét Belgrádból Szarajevóba helyezze át. Ezzel a jugoszláviai albán és török muzulmánok is Szarajevó egyházi kormányzata alá kerülnek. A diktatúra muzulmán eszközeinek eltávolítása megindult, magát a reis-ül-ulemát, Maglajlic effendit is nyugdíjazzák. Spaho ígéretet kapott, hogy Szarajevóban serijátjogi főiskolát állít az állam. És megígérték az agrárreform revízióját is. Hogy az ígéretek közül mi valósul meg, azt a multak tapasztalatai alapján szkepszissel kell megítélni, de Spaho felfogása szerint a kormányzásban és a kormánypárt életében való részvétel jobban garantálja a/ígéretek megvalósulását, mint az ellenzékbe való lépés.

A kétpárt-rendszer ellenzéki része azonban nem tud kiépülni, bár Jovanovic Dragoljub szerb földművespárti képviselő magáévá tette a gondolatot. Jovanovic belgrádi egyetemi tanár volt, de Sándor király diktatúrája alatt köztársasági agitáció miatt elvesztette állását, sőt egy évet ült is. Ezért a szerbek körében nagyon népszerű; a horvátok is rokonszenveznek vele. Az egységes ellenzéki Jpárt megalakulása érdekében kifejtett tevékenysége azonban nem bizonyult sikeresnek. Macek eleve kijelentette, hogy pártja nem adja fel önállóságát. A szerb demokrata- és földművespártok is csak szorosabb együttműködésre hajlandók.

A Radikális Egyesülés Pártja e közben elérkezett a megvalósulás stádiumába. Amikor az új párt Stanojevic Aca (a radikális pártnak Pasic halála óta vezére), Stojadinovic, Korosec és Spaho aláírásával benyújtotta megerősítésre programját, kormányválság tört ki. Auer. Preka és Stefanovic miniszterek demisszionáltak, de Bobic és Komnenovic és Vrbanic is kijelentették, hogy a pártalakulást helytelenítik és az új párthoz nem csatlakoznak. Ez annál érdekesebb, mert Bobic és Komnenovic a radikális párt tagjai. Állítólag Üivkovic tábornok állt az akció háttérében. A küszöbön álló kisantant-konferencia miatt a részleges válság augusztus 24-én megoldott. Igazságügyminiszter dr. Miskulin Mile kormánypárti horvát képviselő lett. Erdészeti és bányaügyi miniszterré dr. Jankovic Gjuro eddigi tárcanélküli minisztert nevezték ki, a szociálpolitikai tárca ellátását ideiglenesen Komnenovic Mirko testnevelési miniszterre bízták. Miskulin kijelentette, hogy ő sem lép be az új kormánypártba. Minden jel arra vall, hogy a kormányrekonstrukcióval a válság nincs megoldva.

Mikor Stojadinovic az új párt megalakítására határozta magát, kétségtelenül túllépte azokat a kereteket, melyeket kormánya gesztiója határaiként programbeszédében megjelöli. Ezzel tehát új helyzet állott elő. A lépés súlyát még növelte az, hogy előbb látott hozzá a pártalakításhoz, semmint a megígéri reformokat megvalósította volna, holott e reformok közt ott szerepel éppen a gyülekezési

jog is. Az ellenzék nem hajlandó magát a diktatúra reakciós párt alakítási előírásainak alávetni. Az új párt megalakulása a reform előtt jogtalan előnyökhöz juttatja a jövőendő kormánypártot.

Még fontosabb ennél az a körülmény, hogy a horvátok e párt alakítást ellenük irányulónak érzik és az a benyomásuk, hogy Stojadinovic a horvát kérdés megoldását ad graecas calendas akarja elhatalasítani. Valóban el is hangzottak olyan vélemények, hogy előbb a banátusok önkormányzatát kell megvalósítani, majd több éven át kipróbálni és csak azután kerülhet a sor a horvát kérdés rendezésére (Obzor, 1935. augusztus 14.). A horvát miniszterek az otthoni közvélemény nyomása alatt szánták magukat a lemondásra. Hogy a válság kitörése a rendezettség jegyeit viseli magán, ez igaz. A premier távollétében és mint Jeftic bukásakor, most is a kisantant-konferencia küszöbén került sor a lemondásra, sőt a szereplők is részben ugyanazok, Zivkovic tábornok az utóbbi heteket távol a fővárostól inspekciós úton töltötte, leginkább a horvát és a szlovén területeken. Így bizonyára alkalma volt a horvát közhangulat tanulmányozására. Jól tudja, hogy Jugoszlávia fennmaradásának egyetlen garanciája a hadsereg és minden külpolitikai koncepcióban a hadsereg Jugoszlávia egyetlen hozománya. Ha Jeftic bukásához a hadseregben is jelentkező horvát elégedetlenség miatt járult hozzá, akkor megdöbbenéssel kellett látnia, hogy alig pár héttel az új kormány megalakulása óta mennyit romlott a horvát közhangulat.

A diktatúra azt hirdette, hogy a horvát kérdést megoldotta. Stojadinovic ugyan elismeri, hogy a horvát kérdést meg kell oldani, de mindent elkövet, hogy a kérdés jelentőségét lecsökkentse és valami fifikával minél olcsóbban intézze el. A kétpárt-rendszerrel el akarja választani a muzulmán horvátokat a katolikusoktól és a két csoportot külön-külön vezetés alá szeretni fogni. A vidovdáni alkotmány idején már-már sikerült az ország nemszerb pártjait a szerb pártok tartalékává tenni. Stojadinovic ugyanezt akarja tenni angol és amerikai elvek hangoztatása közben.

Stojadinovic egy skupstinai felszólalásában türelmet kért a horvát kérdést illetőleg. Ehhez békés atmoszféra szükséges. Előbb ezt akarja a kormány megteremteni. Semmi jele annak, hogy a kormány komolyan készülne a horvát kérdés megoldására. Az 1931-es alkotmány keretei között ez nem is lehetséges. Erről a kormány nem tehet. De tehet arról, hogy a békés atmoszférát maga rontotta el. Macek rögtön a Stojadinovic-kormány kinevezése után szkeptikusan ítélte meg a helyzetet. Ez a szkepszis egyre indokoltabbnak bizonyul.

A kormány mézesheteiben az országnak három-négy autonóm részre való szétosztásáról terjedtek el ellenőrizhetetlen hírek (Szerbia, Horvátország, Szlovénia, esetleg külön Bosznia), Davidovic összetett államot (slozena drzava) emlegetett. Macek belgrádi útja után kiemelte, hogy tapasztalatai szerint az unitarisztikus állam gondolatát

a szerb ellenzék elejtette. Ma már, Davidovic kivételével (Obzor, 1935. szeptember 3.), kormánypárti és ellenzéki képviselők egyaránt azt kezdik vitatni, hogy a horvát kérdés nem politikai, hanem adminisztratív kérdés. Ezt tanítja a Narodna Odbrana is. Még olyan naivitások is elhangzanak, hogy a Karagyorgyevicsek bosszút álltak a Habsburgokon Zrínyi és Frangepán kivégzéséért, a horvátok tehát meg lehetnek elégedve (Pravda, 1935. augusztus 11). A kormány és Jeftic sajtója egyaránt elismerik, hogy a horvátok nem játsszák az államéletben azt a szerepet, amely őket megilletné, de abban az illúzióban ringatják magukat, vagy legalább is azt akarják elhitetni a közvéleménnyel, hogy az egyenlőség megvalósításával az 1931-i kereteken belül a horvátság 70%-a meg lesz elégedve. Persze az egyenlőség is csak frázis!

A kormány és csatlósai szeretnék Macek híveinek imponálóan egységes frontját megbontani. Ez a kísérlet két oldalról indult meg: egyrészt Pribicevic híveit, másrészt a horvát klerikálisokat próbálták Macek ellen kijátszani. Pribicevic hívei a radikálisokkal régi barátságban állottak. A párt mindig délszláv meggyőződésű volt. Így ez az elgondolás nem volt realitás nélkül való. Mivel azonban Pribicevic eddig nem tért haza párizsi emigrációjából, ez a mesterkedés – annak ellenére, hogy sok horvát hazafi nem látja szívesen a Macek-Pribicevic szövetséget – nem érhetett célt.

A horvát klerikálisokkal sem boldogult a kormány. A párt utolsó képviselője, Baric Stjepan, aki a diktatúrát közvetlenül megelőzőtt Korosec-kormánynak tagja volt, ugyan rendelkezésre állott, de a párt régi vezetői nem. Mivel azonban a szlovén klerikális párt is résztvett e kormányakcióban, ez arra mindenesetre jó volt, hogy az amúgy sem felhőtlen horvát-szlovén viszonyt megzavarja, amiből csak Belgrádnak van haszna.

Ezek a tünetek és egy sereg a tüneteket megerősítő nyilatkozat Zágrábban érthető elkedvetlenedést okoztak. Telitalálatnak mondható Stanojevic Acának a Politika július 29-i számában megjelent nyilatkozata. Pasic hagyományainak leghűbb és Szerbiában páratlan tekintélynek örvendő letéteményese azt mondta, hogy Jugoszlávia fennmaradása mindenképpen biztosítva van. Sem a szerbek, sem a horvátok nem mehetnek sehová sem ebből az országból. A fő az, hogy a nemzetközi szerződések ezt az államot ismerték el, a többi megjön 10-20 év alatt, amint megett az olasz és a német egység is. Egyesek naiv bizakodására hideg zuhanyként hatott ez az őszinte nagyszerb beszéd. A kragujeváci szerb ellenzéki gyűlésen Jovanovic Joca sem mondott egyebet ha gondolatait diplomatikusabban fogalmazta is meg.

A gyanakvás szelleme lassan úrrá lett a horvát nemzeten. Kezdték megállapítani, hogy alapjában véve semmi sem változott Jeftic bukása óta. A diktatúra egész apparátusa a helyén van terrorista

bánjaival együtt. Jeftic bánjainak megtartása egyike a Stojadinovic-kormány rejtélyeinek. Kiderült, hogy egyesek még internálva vannak, a rendkívüli államvédelmi bíróság szorgalmasan dolgozik tovább, sőt Jefticék egyes megkésett kormányrendeleteit Stojadinovic alatt is végrehajtják. A horvát nemzet úgy érzi, hogy Jeftic és Stojadinovic csak módszerekben különböznek egymástól. Jeftic a horvátság brutális letörésére készült, Stojadinovic pedig egységének megbontására, körülkerítésére és elszigetelésére. Ebben a horvát meggyőződésben adva van nemcsak a kormányválság kitörésének minden eleme, hanem annak lehetősége is, hogy az államválság újult erővel tegye kérdésessé Jugoszlávia létét.

A kormányt közvetlenül egy technikai jellegű veszedelem és a szerb parasztság nagy válsága is fenyegeti. Preka, Stefanovic és Auer lemondása bizonytalanná tette a kormány többségét. Preka a diktatúra-parlament kis horvát ellenzéki pártját, az ú. n. Nemzeti Klubot akarja új életre hívni, Stefanovic a jelen skupstina demokrata-múltú 54 képviselőjével hosszú konferenciákat tartott. Auer több kormánypárti képviselővel részt vesz az integrális délszláv-mozgalomban. És ha a többség nem is szűnnék meg, ez akciókkal a helyzet bizonytalansága növekszik. A kormány a törvényerejű reformrendeletek kibocsátásáig létét a jelen parlament életéhez fűzte. Ha a parlamentben leszavaznák, aligha kapna felhatalmazást a reformoknak oktrojjal való életbeléptetésére.

A parasztheadóságok kamatainak fizetésére Jeftic kortesrendelete szeptember 1-ig általános moratóriumot adott. A Stojadinovic-kormány e dátumig nem találva megoldást, a moratórium határidejét egy hónapra kitolta. A parasztság igen elégedetlen, mert azt hitte, hogy nemcsak adóssága kamatait, hanem magukat az adósságokat is az állam egyszerűen átveszi. A szerb földművespárt e helyzetet nagy mértékben kihasználja a kormány ellen. Jovanovic Dragoljub egyenesen uszítja a parasztot. Az augusztus 25-i kragujeváci népgyűlés tanulságai szerint a parasztság széles rétegei a professzor után indulnak, ami veszedelmes zavarok felé sodorhatja az államot.

Stojadinovic miniszterelnök a délszláv közéletnek kétségtelenül érdekes egyénisége. Nagy műveltségű, világlátott ember, szellemes causeur, aki hamarosan otthon van minden környezetben. Simulékony elvtelensége képesíti a legkülönbözőbb feladatok elintézésére. A diktatúra alatt jó barátságot tudott fenntartani a rendszerrel, a nélkül, hogy kompromittálta volna magát és a nélkül, hogy e barátság veszélyezné mai vállalkozásában. Van azonban sok fogyatkozása is. Ilyen hajlama a doktrinerizmusra. Idegen eszméket, rendszereket merőben más viszonyok közt, mint amelyek közt ezek kicserélődtek, átül tethetőeknek tart. Sokoldalúságának negatív oldala felületessége, koncepciótlansága. Elmélyedésre nincs ideje, talán képessége sem. Ezért nem érti át a horvát kérdésnek Jugoszláviára nézve sorsdöntő fontos

ságát. A premiernek nagy baja továbbá a szerb közéletben való gyökértelensége. Kétségtelenül jó szerb hazafi, de világszemlélete a belgrádi plutokrácia nemzetközi színezetét viseli magán. Ügyes ember, de sokszor csak ügyeskedő. Talán e sajtóságok magyarázzák meg, hogy vállalkozásának sikerében ma már nemcsak Macek kételkedik.

Macek Vladimir az a férfiú, akire az új kísérletek és kísértések válságos napjaiban osztatlan bizalommal tekint fel az egész horvát nemzet. És méltán! Ismételen megmutatta, hogy nemzetéért bátran vállal minden megpróbáltatást. Nem azon politikai vezérek közé tartozik, akik híveiket a lövészárokba küldik, míg maguk klubjuk kényelmében várják, hogy mások önfeláldozásával megnyíljon előttük a hatalom útja. Macek vállalta a diktatúra terrorának és a szerb börtönöknek minden veszélyét; nem azért, hogy maga érjen el valamit, hanem azért, hogy nemzete számára kivívja azt a helyet, mely a népek nagy társadalmában megilleti. Előde, Radic István, fascináó képességei nélkül, de hasonlíthatatlanul nagyobb céltudatossággal és következetességgel, halad azon az úton, mely meggyőződése szerint kitűzött céljához vezet. Nemzetvezéri elhivatásának nyolcadik évéig immár rengeteg csalódást és szenvedést élt át, de töretlen elszántsággal állja a további harcot, nem kérve, milyen sors vár reá.

Július 20-án töltötte be Macek ötvenhatodik évét. Ezt az évfordulót az egész horvátság nemzeti ünnepként ülte meg. Zágrábban kétszázezer ember vonult el vezére előtt és a horvát hegyeken, el a messze dalmát és bosnyák bércekig, mindenütt örömtűzek lángoltak. A diktatúra óta eltelt horvát lobogók ezrei diadalmasan szálltak fel Zágráb házerdejére és a kormányhatalom tehetetlenül torpant meg előttük. Nem akadt horvát újság, még a bérenc-orgánumok között sem, mely e napokban szembe mert volna helyezkedni a közvéleménnyel.

A horvát nemzet e teljes összeforrásának nagy tüntetése megismétlődött augusztus 8-án, Radics halálának hetedik évfordulóján. Ez volt az első gyásznapi, melyen a diktatúra fegyveres ereje nem tépte le a holt vezér koszorúiról a horvát trikolórt.

Az örömmel és a gyásznak e két páratlan ünnepe minden objektív szemléletben megerősíti azt a hitet, hogy Stojadinovic mesterkedései éppoly kevésbé fogják a horvát kérdést megoldani és ezzel a délszláv államot konszolidálni, mint annyi elődének megannyi kísérlete. A horvát kérdés régóta kinőtt a délszláv állam keretei közül, amint már jóval 1918 előtt kinőtt Magyarország keretei közül is. Lehet helyes taktika megpróbálni a horvát kérdés megoldását Jugoszlávián belül, de a megoldás csak akkor fog bekövetkezni, mikor a horvát nemzet visszanyerve önrendelkezését, szabadon kinyilváníthatja akaratát és nemzetközi fórumok ehhez a határozathoz szabják döntésüket.

Magyar Szemle. 1985. november.

STOJADINOVIC ÚJ UTAKON.

Jugoszlávia belpolitikai élete 1935. szeptember 1 és 1936 február 29. között; kormánykiegészítés; a parlamenti ellenzék szervezkedése; a kormány veresége az elnökválasztáson; a radikálisok ellenzékebe lépése; kormányválság; obstrukció, elnöki erőszak; az ellenzék kivonul; a horvát kérdés; Macek és szerb szövetségesei, új horvát sérelmek; Jovanovic Dragoljub; a vajdasági front; a gazdasági helyzet romlása; szlovén és muzulmán elégedetlenség; boris kilátások.

A *Stojadinovic-kormány* a politikai reformok elhalasztásával a taktikai mesterkedések játéklabdájává tette a délszláv politikai életet, írtuk a Magyar Szemle 1935. novemberi számában. Ez a jóslatunk éppen úgy bevált, mint az is, hogy az 1935. augusztus 24-én végrehajtott kormányrekonstrukció nem oldotta meg a kormányválságot.

Egyelőre ugyancsak a kormány kiegészítésére került sor. A helyre állított postaügyi tárcát a bosnyák szerb dr. Kaludjercic Brana képviselő kapta meg, míg a szlovén dr. Krek Miho, Korosecnek egy a parlamenten kívülálló híve, tárcanélküli miniszterré lett (1935. szeptember 1.). Ezzel azonban nem szűnt meg sem az a tény, hogy augusztus 24-én a kormány elvesztette parlamenti többségét, sem a régi radikálisok elégedetlensége, mely az egész rendszert felfordulással fenyegette. Az első veszélyt a kormány elodázta azzal, hogy folytonos ígérgetése ellenére egész október 20-ig nem hívta össze a skupstinát. Akkor az alkotmány szerint össze kell ülnie a törvényhozásnak. A radikálisok elégedetlensége még nem robbant ki, a kormány tehát azt remélte, valahogyan csak leszereli.

A parlamenti ellenzék e tények ismeretében a nyár és az ősz folyamán erősen szervezkedett. Az integrális délszlávok, a Szlovénia-ban fekvő Pohorjén tartott konferenciájukról elnevezett pohorcik, arra törekedtek, hogy a Jeftic bukása után frakciókra bomlott dikta tőrásokat egyesítsék, a reformokat elgáncsolják, Stojadinovicot lemondásra kényszerítsék. Hogy mögöttük a választóknak igen csekély száma áll, azt jól tudták, de úgy érezték, hogy Stojadinovic már nem tud Jeftic parlamentjéből kiszabadulni. Ha tehát sikerül ott egységes ellenzékot teremteniök, akkor a premier előbb-utóbb kapitulálni lesz kénytelen. A kormányból kivált miniszterek közül Auer és Stefanovic a pohorcikhoz csatlakozott.

A pohorciknak nem sikerült október 20-áig a parlamenti ellenzékot egy pártban egyesíteniük, de sikerült őket a kormány ellen egységesen felsorakoztatniuk. Az elnökválasztás, a kormányra nézve kínos vereséggel végződött. A skupstina 370 képviselője közül 313 nyújtotta be mandátumát. Ezek közül 311 vett részt a szavazáson. Az ellenzék jelöltje, Ciric Stevan, az eddigi elnök, 171 szavazatot kapott, a kormánypárt jelöltje Komnenovic miniszter 136-ot, Hristic képviselő meg 4 szavazatot. Az alelnökök is az ellenzék soraiból kerültek ki. A szenátusban a kormány nem is mert jelölni. Az eddigi ellenzéki elnököt, dr. Tomasic Ljubomirt 79 szavazattal választották meg, míg

12 szavazólap üresen maradt. Az alelnökök is a régi ellenzékiek maradtak.

Ha nem is az oktrojált alkotmány paragrafusai, de mindenesetre a parlamentarizmus szelleme szerint e leszavaztatás után a kormánynak két dolog között kellett volna választania: vagy lemondania, vagy a parlamentet feloszlatnia. Ha lemond, az új premiernek parlamenti szokás szerint a többség soraiból kellett volna kikerülnie. Ez a diktatúra felé való közeledést jelentette volna. Ha a skupstinát feloszlatja, az érvényben lévő választójoggal a pohorcikat és társaikat ugyan megsemmisíti, de többséget nem ő, hanem Macek és szövetségesei kaptak volna. A szenátushoz meg nem lehetett volna nyúlni, hiszen ez az alkotmány szerint három évenként felében automatikusan újul meg. Macek annak idején választójogi oktrojt ajánlott Pál hercegnek. Ezzel a szenátust ki lehetett volna végezni. A kormány nem nyúlhatott ehhez az eszközhöz, mert akkor a szenátusban is Macekék kerültek volna többségbe. A kormány tehát kijelentette, hogy az elnökség kérdése a pártok dolga, őt nem érdekli és egy felsüléssel gazdagabban a helyén maradt.

Hogy a parlamenttel dolgozni tudjon, megalakította a radikális-egyesülés képviselő-klubját és ebbe válogatás nélkül mindenkit befogadott. A diktatúra levitézlett bajnokainak egy része látva, hogy a kormánybuktatás nem sikerült, a klubba való belépéssel próbálta becses személyét a jövő parlamentjébe átmenteni. November közepén, mikor végre megválasztották a parlamenti bizottságot, a képviselőklubnak 137 tagja volt, de a klubon kívül az ú. n. skupstinai többséghez még 37 képviselő csatlakozott. Ez együtt 174 szavazat lett volna 139 ellenzékivel szemben. Hogy miként jött létre ez a többség, arra élénk fényt vet az a 15.000 dinár, melyet Milutinovic Milenko képviselő a premier elé dobott, azt állítva, hogy szavazatáért küldte neki. A többség hamarosan megbízhatatlannak mutatkozott. A költségvetési bizottság választásánál a kormánylista 158, az ellenzéki 147 szavazatot kapott, úgy, hogy a kormánypártnak a bizottságban egy főnyi többsége (16: 15) lett. A többi bizottságban is ugyanilyen volt az arány. A szenátus bizottságaiba az ellenzéki többség önként bevett néhány kormánypárti szenátort.

A kormány a bizottságok megválasztása után egyáltalán nem foglalkoztatta a parlamentet. A lappangó radikális elégedetlenség kezdeti akuttá válni. Régóta lehetett érezni, hogy a radikális párt vezetősége, az ú. n. főválasztmány, elégedetlen a kormánnyal. Pasic utóda a pártelnökségben, az agg Stanojevic Aca, mintha kezdettől fogva nem bízott volna a premierben. A reformok halogatását helytelenítette, mert ez meghosszabbította a Jeftic-parlament életét, melyben a radikálisoknak igen csekély befolyásuk volt, hiszen a választáskor passzivitásba léptek. Helytelenítette ez eljárást azért is, mert a horvátok bizalmatlanságát egyre fokozta. A radikális főválasztmány egyes kiküldöttei is-

mételten érintkezésbe léptek a parasztdemokrata-koalíció (Macek és Pribicevic hívei) tagjaival, tehát igen jól voltak informálva a horvát hangulatról. A főválasztmány hívei a radikális-egyesülésben sem vettek egész lélekkel részt, mert érezniök kellett, hogy Szerbiában csúszik ki alóluk a talaj. Az ellenzéki szerb földművespárt erősen hódított a radikális választók között. Végleg kiélezte a helyzetet a radikális-egyesülés képviselő-klubjának megalakítása. Stanojevicéknek látniuk kellett, hogy a diktatúra alatt a főválasztmányhoz hűtelenné vált radikálisok ismét politikai súlyra tettek szert, míg a diktatúrát végigküzdött hívek mandátum híján továbbra is ki voltak szorítva a politikai életből.

November végén a főválasztmány és a premier már hosszú és viharos tárgyalásokat folytattak egymással. December elején a főválasztmány egyes hívei kiléptek a kormánypártból. December közepén hosszú audienciákon jelentek meg Pál hercegnél a kormány és a főválasztmány egyes tagjai. December 18-án Stanojevic egy röplapon nyíltan a kormány ellen fordult és ezt a röplapot Ifkovic, a kormány párt főtitkára, de a főválasztmány híve, szétküldte az összes pártszervezeteknek. A kormány erről állítólag csak december 21-én vett tudomást. A röplapot elkoboztatta, Ifkovic hivatalában rendőri vizsgálatot tartott és főtitkári állásától elmozdította. Erre Stanojevic felszólította Bobicot és Komnenovicot, akiket annak idején ő delegált a kormányba, tegyék le tárcáikat. Ez megtörtént. A kormány azonban egyelőre felülkerekedett. A nagyon feszült külpolitikai helyzet nem engedett meg egy mélyreható belpolitikai válságot. Stanojevicék győzelme szinte megoldhatatlan válságba döntötte volna az országot. A parlamentet fel kellett volna oszlatni és senki sem tudta, hogy a választások eredménye micsoda új káoszt teremt. Stojadinovic a két lemondott miniszter helyébe december 22-én szociálpolitikai és testnevelési miniszterré a szerb Gvetkovic Dragisát, a kormánypárti képviselő-klub elnökét, középítészeti miniszterré az ó-katolikus vallású horvát Kozul Markot, a Jeftic-kormány egyik felrobbantóját nevezette ki.

Pyrrhusi győzelemnél nem mondható egyébnek ez a kormányrekonstrukció. A szerb radikális párt volt az a szikla, melyre Stojadinovic új pártját felépíteni akarta. Ami a radikális pártban igazi érték, az azok a férfiak, akik közel tíz éven át (1926. április 8-1935. június 24.) túrték a hatalom üldözését, a diktatúra terrorát, de nem hódoltak be: a főválasztmány és hívei. Stojadinovic most kirúgta maga alól a sziklát, ami helyzetét teljesen bizonytalanná tette. Jeftic parlamentjében persze a radikálisok szavazatai nem sokat jelentettek, de annál többet az országban. Ezzel az utolsó nagy szerbiai párt útjai is elváltak a kormányétól, ami Stojadinovic választási kilátásait igen kedvezőtlenekké tette és a parlamenti ellenzékét felbátorította, hiszen nem kellett félnie a parlament feloszlásától.

A kormányajtó nagy diadalként ünnepelte, hogy a radikálisok kilépése után Ciric Stevan, a ház elnöke, belépett a kormánypártba. Mintha észre sem vették volna azt az indokolást, amivel ezt az elnök tette. A radikális-egyesülés, mondotta Ciric, azzá a nagy nemzeti párttá alakult, melyet előbb Uzunovic, azután Jeftic próbált megteremteni. A premier a május 5-i választásokból kikerült skupstináról elismerte, hogy a nemzeti akaratot fejezi ki. Tehát minden szerbnek támogatnia kell a kormányt!

Amint a parlament összeült, – a két karácsony és újév miatt ez csak egy hónap múlva következett el, – kiderült, hogy Ciricel és Kozullal rossz fogást csinált a kormány. Az ellenzék azt követelte, hogy Ciric tegye le az elnöki méltóságot, melyre* ők választották meg. Ciric vonakodására technikai obstrukció tört ki, mely több napon át szakadatlan botránysorozattá tette az üléseket. Végül is elnapolták a házat. Ellenben összehívták a költségvetés tárgyalására a pénzügyi bizottságot. Ennek elnöke eddig Ko2ul volt. Mint miniszternek le kellett mondania az elnökségről. A bizottság ellenzéki tagjai titkos szavazással kívánták betölteni az elnökséget. Ebbe a bizottság kormánypárti tagjai nem akartak belemenni és hosszabb vitaközlés után kivonultak. A magára maradt ellenzék elnökké Dimitrijevic Mitát választotta, aki ugyan a kormánypárt tagja volt, de az ellenzékkel tartott, alelnökké még Gavrilovic Ottó ellenzékit tették meg. A bizottság február 6-án 16:15 arányban elvetette a költségvetést.

Február elején a skupstina újra összeült. Az ellenzék folytatta az obstrukciót. Mivel Ciric elnöklése alatt az ellenzék nem volt hajlandó tárgyalni, az ellenzékinek maradt Markic Franjo alelnök vezette a skupstina üléseit. Ciric a kormány rendelkezésére bocsátotta állását. A kormány hajlandó volt elejteni, ha az egész elnökség lemond. Ebbe az ellenzék nem ment bele. Erre új elnapolások következtek. A kormánypárt eközben Dimitrijevic Mitát és négy más engedetlen képviselőt kizárta soraiból. Dimitrijevic elnöklete alatt a pénzügyi bizottság új obstrukciós taktikához folyamodott. Nem tett jelentést a plénumnak, hanem az általánosságban elvetett költségvetést részletes tárgyalás alá vette. Mivel a kormánypártnak ekkor 160 tagja volt és még 17 a skupstinai többséghez tartozó képviselő támogatta, mindenképpen sürgette a pénzügyi bizottság jelentésének beterjesztését, de a plénumban az ellenzék obstrukciója miatt nem lehetett határozatokat hozni.

Ciric tehát erőszakhoz folyamodott. A február 18-i ülés jegyzőkönyve szerint a skupstina arra kötelezte a pénzügyi bizottságot, hogy három nap alatt tegyen jelentést a plénumnak. A bizottság nem engedelmeskedett, hanem tárgyalt tovább, nagy ovációt rendezve Zivkovic tábornok hadügyminiszternek, aki eléggé nyíltan szemben áll a premierrel. A február 25-én újra összeült plénumban az ellenzék a jegyzőkönyv meghamisításával vádolta meg az elnököt és a ház tiszt-

viselői is kijelentették, hogy a február 18-i szavazásról nincs tudomásuk. A többség mégis hitelesítette a jegyzőkönyvet. Az egyre viharosabbá váló ülésen Milovanovic Dragisa ellenzéki képviselő detektívet vett észre a gyorsírók asztalánál. Az egyikre rávetette magát és két revolvert vett ki a zsebéből. Erre az egész ellenzék kivonult.

Másnap a többség a pénzügyi bizottság kisebbségének jelentése alapján tárgyalás alá vette a költségvetést. Erre az ellenzék kijelentette, hogy a költségvetés tárgyalásán nem vesz részt. Egy február utolsó napjaiban megalakult tíz tagból álló „ellenzéki” párt, az ú. n. Nemzeti Paraszt-Klub azonban bent maradt a házban. A csonka skupstina egy nap alatt általánosságban letárgyalta és 169: 10 arányban megszavazta a költségvetést.

A horvát kérdés áll változatlanul az ország érdeklődésének homlokterében. A polgárság nagyon jól tudja, hogy a jelenlegi parlamentben történő dolgoknak efemer jelentőségük van. Hiszen alig áll valaki a szenátor és a képviselő urak mögött. A parlamentet bojkottáló ellenzék az, amely tömegekkel rendelkezik és Jugoszlávia jövőjét az határozza meg, lehet-e és hogyan megoldani a horvát kérdést.

A horvát nemzet vezére a Daily Telegraph november U-i számában nyilatkozott arról, mi a horvát követelések minimuma. Macek szerint Jugoszláviának hat-hét részből álló államszövetséggé kell átalakulnia. Közös maradna a külügy, a hadügy és a pénzügy, de a közös hadügyminiszter alatt külön horvát hadsereg legyen. Minden más ügy a tagállamok kompetenciájába tartozzék és a központi parlament a tagállamok törvényhozásainak delegáltjaiból álljon.

Nem vonjuk kétségbe, hogy Macek e felfogása a horvát tömegek álláspontjához képest még mindig igen mérsékelt, de az is bizonyos, hogy nem kap olyan szerb pártot, amely hasonló kívánságokat magáévá tenne. Hol állanak e követelésektől még Macek legközelebbi fegyvertársai, Pribicevic hívei, a horvátországi szerbek is, pedig ezek elvileg legalább magukévá tették a federációt! A legőszintébb szerb válasz e követelésekre Jeticic volt: soha! ezek a múlt szerencsétlen eszméi! (Obzor, 1936. január 28.). Macek szerb szövetségesei azonban tudják azt, hogy a horvát kérdést valahogyan meg kell oldani. Azt is tudják, hogy egyelőre nem tudnak Macek nélkül uralomra jutni. Ke restetik tehát egy formula, mellyel Macek elvileg megmaradhasson a maga álláspontján, tényleg pedig egy Belgrád számára elfogadható megoldást tegyen magáévá.

Dr. Grol Milan volt miniszter, a demokrata párt ideológusa, októberben úgy ítélte meg a helyzetet, hogy ha a parlamenten kívüli ellenzék egységes párttá alakul, átveheti a kormányt és feloszlathatja a parlamentet. Decemberben Gavrilovic Milan szerb földművespárti politikus azt mondta, hogy a horvát kérdés megoldásával az államai erősíteni akarják és nem gyöngíteni. Éppen ezért azt hiszi, hogy Macek federációs terve inkább taktikai lépés. Groj ugyanekkor azt

hirdette, hogy nem külön federalista és külön unitarista frontot kell csinálni, hanem fogjanak össze a demokrácia hívei a terroristák ellen. A demokraták közlönye, a Narod december 10-én kifejti, hogy fantasztikus tartományi követelések helyett egy a legközelebbi jövőben megvalósítható programban kell megegyezni. Majd pedig Grol az összetett állam közelebről meg nem határozott gondolatát szedte elő. Elfogad egy 4-10 tartományból álló államot, de hallani sem akar semmiféle törzsi megoldásról. (Szóval külön horvát tartományokról, vagy Jugoszlávián belül egy külön Horvátországról!) Tartományi autonómiákról lehet szó, de az államnak nemzetközi és gazdasági egy ségnek kell maradnia. Az év végén Davidovic, Grol és Markovic Boza különböző fogalmazásban azt hirdetik, hogy előbb a szociális és a gazdasági bajokat kell orvosolni, aztán kerülhet a sor a horvát kérdésre. Mikor a parlamenti obstrukció kitört, a Politika felszólította a nagy pártok vezetőit, köztük Maceket is, alakítsanak koalíciós kormányt és a választások után a függő kérdéseket fokozatosan oldják meg. A Politika azt hitte, megtalálta a formulát, de csalódott. Macek következetesen hallgatott. Sajtója még következetesebben mondta valamennyi ajánlatra: nem, nem és nem!

A horvátok régóta tisztában vannak Belgráddal. Sem Stojadinovic rendszere, sem a szerb ellenzék ez ajánlatai nem voltak alkalmasak a bizalom felkeltésére. A horvát sajtó elkezdte ismét leleplezgetni, miként valósul meg a gyakorlatban a szerbek által folyton hangoztatott egyenlőség. Mikor a belgrádi kikötő kiépítésére 110 milliót irányzott elő a költségvetés, rámutattak, hogy a 386 adriai kikötőre Jugoszlávia fennállása óta összesen sem fordítottak 40 millió dinári. Belgrádban valamennyi bíróság számára egy új hatalmas központi palota épül, ellenben Zágrábban a bíróságok lehetetlenül vannak elhelyezve. A ragúzai köztársaság állami levéltárát Ausztria a béke értelmében régen kiadta Jugoszláviának és a levéltár most is a Kir. Szerb Tud. Akadémia pincéjében hever. Jellachich Anka grófnő ezer holdnyi birtokát a zágrábi Horvát Maticára hagyta, de a szávai báni kormány önhatalmúlag ráült a birtokra és a Matica egy krajcárt sem kap a jövedelemből. Az új költségvetésben a belgrádi egyetem építkezésére 21 millió, a laibachicra 75 millió, a zágrábicra 25 millió dinár van felvéve ugyanakkor, mikor a zágrábi egyetem szükséglete 50 millió volna. A belgrádi egyetem új állatorvosi fakultást kap, a zágrábi régi állatorvosi fakultást mesterségesen elsorvasztják. A zágrábi egyetem fűtés és világítás híján heteken át be van zárva, szemináriumai, intézetei dotáció hiánya miatt alig tudnak működni. A 12 állami színház közül csak a zágrábinak horvát az igazgatója. Ennek a színháznak állami segítségét évről-évre lejjebb szállítják, sőt a zágrábi mozgószínházakra kivetett ú. n. színházi dinárt, melyből egymillió dinár évi jövedelme volna a színháznak, az Állami Jelzalog Bank öt évre lefoglalta! Vasútépítésre eddig az állam 35 milliárd dinárt költött. Ebből

Szerbiára 3.1 milliárd esik. A szarajevói Országos Múzeum, melyre méltán büszke lehet a volt Monarchia, évi ötezer dinárt kap vásárlásra, úgy, hogy az osztályok még az új szakirodalmat sem szerezhetik meg. Négy osztály custos nélkül áll és a tudományos succrescentiáról senki sem gondoskodik. Íme pár hónap sajtójából a legkirívóbb szemelvények!

A horvát közhangulatot jellemzi az, hogy mikor Perovic ívo régens meg akarta látogatni a zágrábi egyetemet, az ifjúság megszállta az épületet, kitűzte a horvát zászlót és a régenst nem engedte be. Azután Macek háza elé vonultak és a horvát nemzet vezérét ünnepték.

A parlamenten kívüli szerb ellenzék kénytelen volt megnyugodni Macek álláspontjában, hogy ő nem pártvezér, hanem egy nemzeti mozgalom vezére. Taktikai együttműködésre hajlandó a szerb ellenzéki pártokkal, de senkihez nem köti le magát. Ha szabad választásokból kialakul egy szerb többség, azzal tárgyalni fog a horvát kérdés megoldásáról. Egyelőre, úgylátszik, január elején létre jött Macek és szerb szövetségesei között valami olyan megegyezés, mint a múlt tavasszal: választás esetén közös lista, közös program nélkül.

Macek szerb szövetségesei különben egymással nincsenek nagy egyetértésben. A demokraták és a földművespártiak, hol szorosabb koalícióról tárgyalnak, hol kölcsönösen tagadják egymás létjogosultságát. Különösen sok bajt csinál Dr. Jovanovic Dragoljub, a diktatúra által elmozdított belgrádi egyetemi tanár, földművespárti képviselő. A demokraták már nem is állnak vele szóba, a földművespárt vezére, Dr. Jovanovic Joca, meg nem meri megrendszabályozni. Az ex-professzor mind Macek, mind a kormány irányában önálló politikát folytat. Azt hirdeti, hogy egy általános délszláv parasztpártot kell csinálni s akkor meglesz a szerb-horvát megegyezés. Külön tárgyalgat Macekkel, aki, úgylátszik, alkalmas személynek tartja a szerbiai zavar növelésére és ezért nem dezavuuálja merész kijelentéseit. Jovanovic Dragoljub a demagógia minden eszközét felhasználja és sokszor egyenesen bolsevista tanokat hirdet. E mellett a két párt-rendszer elfogadásával, a szociális és gazdasági kérdések elsőségének hirdetésével a kormányt támogatja. Mikor a parlamenti ellenzék kivonult a skupstinából, ezt keményen elítélte. Már gyanúba is vették, hogy titokban a kormány szolgálatában áll. Politikailag kiforratlan ember benyomását teszi, aki az adott kaotikus viszonyok között végzetes szerepet játszhatik, de hamarosan le is járhatja magát.

Davidovic, a két Jovanovic és Stojadinovic ezer ellentétük dacára egy pontban találkoznak: a magyar szempontból annyira érdekes vajdasági mozgalom elítélésében. Szeptember elején a vajdasági politikusok egy jelentékeny csoportja külön „frontot” alakított. A front élére Dr. Boskovic Duda állott és nyíltan hirdette, hogy Belgrád gaz-

dasági kifosztása és politikai elnyomása ellen a Vajdaság lakossága nak nemzeti különbség nélkül össze kell fognia. A nagytekintélyű új vidéki szerb kultüregylet, a Szerb Matica, is helyesli a mozgalmat, mert a vajdaságiak a maguk urai akarnak lenni. Nem akarnak ugyan elszakadni Belgrádtól, de vallják, hogy van külön vajdasági tartományi Öntudat (pokrajinska svijest). Boskovic szervezetének vezérkarába bevette a kisebbségek képviselőit is: a magyar Dr. Nagy Ivánt, a német Dr. Schlachter Adámot és a tót Dr. Buljik Jankót. Pancsován külön lapot indított Vojvod janin (A vajdasági) címen. Macek kezdettől fogva a legjobb viszonyban van a vajdasági fronttal, míg a szerb pártok vezeterei ismételten, de eredménytelenül eltiltották e szervezkedést.

A kormányból való kilépésük óta féligmeddig a parlamenten kívüli ellenzékhez tartoznak a szerb radikálisok is. A skupstinában ugyan február közepe óta van egy hat-tagú radikális-klub, melynek egyebek közt tagja Dimitrijevic Mita, a pénzügyi bizottság elnöke, de ez a kis klub nem sokat jelent. Stanojevic híveinek nagy része formálisan nem lépett ki a radikális-egyesülsből. Várnak a pártkongresszusra, ott akarnak robbantani. Azonban külön népgyületeket tartanak és ezeken kíméletlenül támadják a kormányt, ellenben kímélik Korosecet és Spahót. Követelik a politikai reformok sürgös megvalósítását és a horvát kérdés megoldását. Mind a szerb ellenzékkel, mind Macekkel felvették az érintkezést, de végleges döntés a radikális párt magatartásában a radikális-egyesüls párt-kongresszusa előtt nem várható.

A gazdasági helyzet fokozódó romlása az ország ellenzéki hangulatát az ellenzéki pártok minden agitációjánál jobban növeli. A kormány október 1-én a tisztviselői fizetéseket átlagban 7%-kal redukálta. Ez a mindig odiózus rendszabály nagy visszatetszést keltett az országban. Erre a kormány az alsóbb tisztviselői kategóriáknak revíziót ígért, ami nem növelte a tekintélyét. A gazdaadóságok kérdését az október 5-i kormányrendelet szabályozta. Akiknek birtoka 20%-ig van megterhelve, azok 12 év alatt 4.5% kamat mellett törlesztenek. Akiknek terhei 20-50%-ra rúgnak, azok kérhetik terheik csökkentését, a kamatnak 2.5%-ra való leszállítását és az amortizációnak 25 évre való felosztását. Akiknek terhei az 50%-ot meghaladják, kérhetik terhüknek 50%-ra való leszállítását, azután az előbbi csoport kedvezményeiben részesülnek. A hitelezőket az állam kártalanítja. A kormány eddig nem vallotta be, hogy ezzel a rendelettel mekkora teher szakadt az állam nyakára, de hogy a teher igen súlyos lesz, azt mindenki tudja.

Az Olaszország ellen életbe léptetett szankciók Jugoszláviát igen súlyosan érintették. Fakivitelének 60%-a Itáliába irányul. Boszniában és Szlovéniában a nagy fakitermelő vállalatok azonnal teljes válságba kerültek és ezen máig a kormány nem tudott segíteni. A kereskedelmi miniszter évi 800 millió dinárra becsüli azt a veszteséget, mely Jugo-

szláviát ilymódon érte, amiből az angolok nyújtotta különféle kedvezmények 100 millió dinárt pótolnak. 1936 elején a kormány 500 millió dinár kincstári jegyet bocsátott forgalomba, melyeket 1940. december 31-ig kell bevonni. Erre az infláció és a devalváció híre terjedt el. Az előbbi ellen a belgrádi Bank-egylet elnöke igen erélyesen tiltakozott. Az utóbbi hírt Kozul miniszter egy Szabadkán tartott szerfelett laikus beszéde megerősítette. Minden tartozás 50%-os leszállítását helyezte kilátásba. Az obstruáló ellenzék erre egy ilyen értelmű kormányrendelet kibocsátását követelte. Kozul, talán az obstrukció ellen-súlyozására, jónak látta részt venni az adósok egy gyűlésén, mely követelte valamennyi adósság egyenletes leszállítását.

Mindez közrejátszott abban, hogy február 3-án Belgrádban és más városokban a betevők megrohanták a bankokat és tömegesen vették ki betétjeiket, attól tartva, hogy a kormány ezeket le akarja foglalni. A kormány megnyugtató nyilatkozatai nem tudták a kedélyeket megnyugtatóni, miután a belpolitikai feszültség a kormány helyzetét amúgy is labilissá tette.

A radikális-egyesülés pártjának kohézióját nemcsak a radikálisok ellenzéki mozgalma gyöngíti, hanem a szlovén és a muzulmán szárnyon is ingadozás észlelhető. Korosec egy november végén Laibachban tartott beszédében nyíltan beismerte, hogy a radikális-egyesülés pártjának szervezése igen lassan halad. Persze, ha ez az egész országra vonatkozott is, Korosec elsősorban Szlovéniára gondolt. Itt először különböző macekiánus frakciók alakultak, melyek az ősz elején Dr. Kukovec Vjekoslav volt miniszter vezetése alatt „Szlovén parasztmunkás mozgalom” néven egyesültek és Laibachban Slobodna Zemlja (Szabad föld) címen lapot indítottak. Hogy ez a mozgalom nem gyökértelen, azt eléggé elárulják Korosecék megújuló támadásai a szervezkedés ellen. Később azonban Korosec táborában is elégedetlenség jelentkezett. A diktatúra törvényét az elemi- és a középiskolai tankönyvek unifikálásáról a közoktatásügyi miniszter végre akarja hajtatni. Ez annyit tesz, hogy most már nemcsak a horvátokat, hanem a szlovéneket is szerb tankönyvekkel fogják boldogítani, ami annál kellemetlenebb, mert a szlovén nyelv a horváltól és szerbtől lényegesen különbözik. Ez ellen a szlovének pártkülönbőség nélkül tiltakoztak és a tiltakozásban Korosec lapja a Slovenec járt elől. Február végén a helyzet e kérdésben annyira kiélesedett, hogy a miniszterelnök kénytelen volt miniszterét dezavualni és reparációt ígérni. Ez a mozgalom Korosec egy hívét, Kulovec volt minisztert arra bírta, hogy szlovén-horvát közeledést sürgessen, mire a Slovenec is kijelentette, hogy a horvát kérdés megoldása a kormányprogram alfája és ómegája. Belgrád és Laibach ellentéteinek más jelei is mutatkoznak. A drávai banátus (Szlovénia) megtagadta Korosec volt szlovén klerikális pártja 1929-ben elkobzott vagyonának kiszolgáltatását a jelenlegi kormány-párt számára. Korosec keresztény szocialista híveinek lapja, a

Delavska Pravica (Munkásjog) meg kifejtette, hogy a szlovén keresztény szocialisták nem tartoznak csatlakozni a kormánypárthoz. Csatlakozhatnak más párthoz is. (Értsd: Macekhez.) A Slovenec legújabbban a centralizmus ellen ír és azt hirdeti, hogy semmiféle délszláv retortában sem lehet a szerbekből, horvátokból és szlovénekből megszállt délszláv homunculusokat gyártani.

Korošec sokkal ravaszabb politikus, semhogya addig szakítson Stojadinoviccal, amíg hatalmon van. De ha bukóban lesz, a kis ujját sem fogja érte megmozdítani. És addig is óvatosan építi a hidakat Macek és Stanojevic felé.

A muzulmánok kormánypárti részében türelmetlenség jelentkezett az egyházi autonómia életbeléptetésének halogatása miatt. A múlt évi költségvetés felhatalmazta a kormányt, hogy ezt rendeletileg szabályozza. Az idő haladt és a muzulmán egyház nyakára tett diktatúrák változatlanul ott ültek állásaikban. Végre a február 28-i minisztertanács kiadta az autonómiát szabályozó rendeletet. Ettől függetlenül azonban a muzulmán választók jelentékeny része a nagy mecénás, Mesic Adem aga, vezetése alatt Zágráb felé orientálódik. Ha Spaho nem tud új sikereket felmutatni, az „osztrák-bérenc” Mesic aga veszedelmeztetni fogja a muzulmánok között 1918 óta rendíthetetlennek látszó politikai vezérszerepét.

A kibontakozás útját megtalálni ma nehezebb, mint valaha. A kormány a költségvetést most már nagyobb nehézségek nélkül tető alá hozza. Ezzel egy évre biztosítva van az államháztartás és a közkormányzat külső rendje. A politikai reformok rendeleti úton való életbeléptetésére a költségvetés új felhatalmazást fog adni a kormánynak. A reformokat állítólag még a nyár előtt meghozza a kormány, de a skupstina hamaros feloszlátása nem valószínű, mert a kormány, mióta a parlamenten kívüli ellenzékkel és a radikálisokkal elrontotta a dolgát, majdnem annyira Jeftic parlamentjéhez kötötte a sorsát, mint a diktatúrák ellenzék. A kormánylapok már is azt írják, hogy a jelenlegi parlament tovább marad együtt, mint azt sokan még nem régen is gondolták.

Persze a parlamentben lesznek ezután is bajok, de ezek a kormányra nézve csak akkor válnának veszélyesekké, ha Macek és szerb szövetségesei bemutatnák mandátumaikat. Ez Maceknél kizárt dolognak mondható, a szerb ellenzékénél sem valószínű. Egy-két szakadár meg nem változtat a helyzeten. Az országban a bajok annál inkább fognak növekedni, minél tovább ül együtt Jeftic parlamentje. Jugoszlávia krónikus belpolitikai válsága 1935 folyamán ismételtén a/enyhülés tüneteit mutatta. Az új esztendő megint a válság kiélesedésének jegyében indult meg. Ez az államellenes és szeparatista irányok malmára hajtja a vizet.

Magyar Szemle. 1936. április.

ELŐTÉRBE A HORVÁT KÉRDÉS.

*Jugoszlávia belpolitikai élete 1936. március 1-szeptember 30 között; a skupMinai merénylet; Zivkovic bukása; a kormány veresége a szenátusban; törvényszegés; a horvát zavarok; Macek és a szerb ellenzék meddő tárgyalásai; Maëek követé-
lései; szerb mesterkedés; a szerb ellenzék nehéz helyzete; Maëek szenzációs ki-
jelentései; Zivkovic újra szervezi a diktatúrázókat; fúzió Jefticcsel; a párt kilátá-
sai; a kormánypárt megalakulása; Pattic öröksége; a szlovén és muzulmán barátság
tehetételei; a vajdasági mozgalom; a szerb ellenzék meghasonlása; a morávai
jálásztások jelentősége; Maëek népszerűsége; a horvát egység megszervezése;
Macek és a kormány várható tárgyalásai; ellentmondó kormánynyilatkozatok;
Pribicevic Svetozar*

Ezerkilencszázharminchat március hatodikán a skupstina dühös obstrukcióba fulladt költségvetési vitájába három revolverlövés dörrent belé. Arnautovic Dámján jefticiánus képviselő adta le a lövéseket Stojadinovic miniszterelnökre. A golyók célt tévesztettek és amint a nem sikerült merényletek általában, ez a merénylet is a kiszemelt áldozatnak használt. Azóta az államvédelmi bíróság letárgyalta a merényletet, Arnautovicot 15, Stojadinovic Dragisa, Trbic és Milovanovic képviselőket 5, 4, illetőleg 1½ évi börtönre ítélte el. Megállapítást nyert, hogy Jeftic végsőikig elkeseredett hívei hetek óta véres leszámolással fenyegetőztek. Szerintük a Stojadinovic-kormány Jugoszlávia állami és nemzeti egységét veszedelmezte, tehát bármily eszközzel is eltávolítandó. Az elítélt képviselők egész magatartásukkal tette elkövetésére biztatták a merénylet. Céljuk az volt, hogy a premier holt testén át helyreállítsák a diktatúrát. A merényletet jól rendezték meg: Arnautovic a premier külügyi expozéja alatt az egész belgrádi diplomáciai kar jelenlétében irányította revolverét Jugoszlávia miniszterelnökére.

Nem volt bizonyítható, de mindenki meg volt róla győződve, hogy a merénylet hátterében Jeftic volt miniszterelnök állott és nem lehetett tőle messze a Fehér Kéz és elnöke, Zivkovic tábornok, aki sógora Jefticnek. Zivkovic tábornok tagja volt ugyan a Stojadinovic kormánynak, de már elég nyíltan szemben állott vele. A skupstinai ellenzék a költségvetési vita alatt meleg ovációban részesítette a tábornokot, aki úgylátszik a merénylet sikere esetén átvette volna a diktátori hatalmat. Arnautovic balsikere után Pál herceg és a premier meg ragadták az alkalmat hogy megbuktassák Zivkovicot.

Március 8-án délben Stojadinovic váratlanul beadta a kormány lemondását azzal az indokolással, hogy a merénylet után a kormány szükségesnek érzi a bizalmi kérdés felvetését. A két ház elnökének meghallgatása után a régenstanács újra Stojadinovicot bizta meg kormányalakítással és az új kormány este nyolc órakor már le is tette az esküt. Az új kormány nagyjában azonos volt a régivel. Távozott a horvát Miskulin igazságügyminiszter és tárcáját átvette a szerb

Cvetkovic szociálpolitikai miniszter, aki régi tárcáját is megtartotta.¹ Ellenben a testnevelési tárcát, melyet ideiglenesen Cvetkovic látott el, a horvát dr. Rogic József kormánypárti képviselő kapta meg. Mint tárcanélküli miniszter belépett a kormányba a szerb Gjorgjevic Vojislav, az ellenzéktől elszakadt tíztagú Nemzeti Parasztklub képviselőjében. Ezeknek a változásoknak nem volt komolyabb jelentőségük. Jelentősége csak annak volt, hogy Zivkovic tábornok kimaradt az új – kormányból. A hadügyi tárcát Maric Ljubomir tábornok vezérkari főnök vette át.

A diktatúra atyjának és másfél évtizeden át Sándor király legbizalmasabb emberének bukása az egész országban mély benyomást tett. Senki sem tudta elképzelni, hogy az 57 éves tábornok belenyugszik bukásába. Akár örült neki, akár félt tőle, mindenki biztosra vette, hogy az 1903-i királygyilkosság egyik hőse és azóta minden konspiráció feje, rövidesen meg fogja kísérelni a hatalom visszaszerzését.

Egyelőre azonban a kormány helyzete megerősödött. A skupstina a költségvetést az ellenzék távollétében megszavazta. A szenátusban, ahol Uzunovic volt miniszterelnök hívei többségben voltak, a dolog nem ment simán. Vehemens támadások hangzottak el a kormány ellen, különösen a horvátországi szerb Banjanin Jovo helyettes régens részéről. Banjanin azzal vádolta a kormányt, hogy kaotikus állapotokat teremtett. Horvátországban meggyalázzák az állami zászlót, nyíltan elszakadásra izgatnak és a kormány rendteremtés helyett maga sem tartja tiszteletben az állami és nemzeti egység elvét. Végül is a szenátus 41 szavazattal 37 ellenében a költségvetést ugyan megszavazta, de a költségvetésbe felvett politikai felhatalmazásokat részben törölte, részben megváltoztatta. A legfontosabb változtatás az volt, hogy a kormány tartozik a gyülekezési és sajtójogi reformot 1936. október 1-ig, az új választójogot 1937. április 1-ig meghozni.

Az alkotmány szerint a kormánynak vagy el kellett fogadnia és a skupstinával elfogadtatnia a szenátus változtatásait, vagy azonnal kiírnia a skupstinai választásokat. A választások a kormányra nézve kedvezőtlenül végződhetnek volna, tehát a skupstinával elfogadtatták a szenátus határozatait (március 31). Azután elnapolták a törvényhozást és az alkotmányban előírt őszi ülészak kezdetéig (október 20) nem hívták össze. Ezzel nyilvánvaló törvényszegést követtek el, mert a gyülekezési és sajtójogot október 1-ig nem hozták meg.

A horvát kérdés megoldására a parlamenti válság egész ideje alatt nem történt komoly lépés. Pedig Zágrábban a radikalizálódás tünetei mutatkoztak. 1936. február 28-án a Starcevic-ünnep véres zavargással zajlott. A likai felkelés egy részese, Jávor kereskedő, börtönében el-

¹ Aug. 17-én igazságügyminiszterré a szerb dr. Subotir Nikola volt miniszter nevezetett ki.

hunyt. Zágrábi temetése nagy nemzeti tüntetéssé lett és utána megint véres rendbontás volt. Majd az egyetemi ifjúság lépett sztrájkba.

Április folyamán az ellenzékbe szorult diktatúra terrorcsapatai kezdtek garázdálkodni. Egy gyilkosságért tíz évet ült cetnik minden ok nélkül lelötte Brkljacic volt horvát parasztpárti képviselőt. Azután Zágráb vidékén oly kihívóan léptek fel a cetnikiek a parasztok ellen, hogy ez végül is a kerestineci vérengzéshez vezetett, melyben a parasztok 9 cetniket agyonverték. Ebbe a szávai bán belebukott.

A kormány a hosszú parlamenti szünet alatt valamennyire megfékezte a levitézlett diktatúra szabadesapatait. Utasította a vidéki közegeket, hogy a horvát nacionalizmus megnyilvánulásait elnézéssel kezeljék. Macek sem helyeselte a fölösleges vérontást. Neki egységes és fegyelmezett nemzetre van szüksége. A diktatúrák fokozott hátterbe szorulása is megnyugtatólag hatott a horvát kedélyekre. Így aztán a véres tavaszt csendesebb nyár követte.

A békésebb hangulat különösen alkalmas lett volna a paraszt demokrata koalíció (Macek és Pribicevic hívei) és a parlamenten kívüli szerb ellenzék (Davidovic demokratái, Jovanovic Joca földművesei, Stanojevic radikálisai) komoly egyezkedésére. A Jetic választások lezajlása óta (1935. május 5.) tárgyalgattak is egymással Macek és a szerb ellenzék, de sehogy sem tudtak zöld ágra vergődni.

Ennek különböző okai vannak. Macek, bár hajlandó a horvát-kérdést Jugoszlávia keretein belül megoldani, a horvát nemzet önrendelkezési jogát biztosítani kívánja. Meg akarja azt is pontosan állapítani, hogy melyek Jugoszlávián belül Horvátország határai. Odáig nem jutottak el a tárgyalások, hogy pontosan megállapította volna közjogi követeléseit, de minden jel szerint a király személyének és a külügyeknek közösségén kívül aligha hajlandó többet elismerni. A szerb ellenzék kevés garanciát lát, hogy egy ily szervezetű állam tartósan fennmaradjon. Hajlandók Horvátországnak bizonyos autonómiát adni, mely azonban, úgy látszik, nem érné el a magyar idők horvát autonómiáját.

A modus procedendi Macek szerint az volna, hogy a skupstina felosztatásával konstituantét választanának és ez hozná meg Jugoszlávia új alkotmányát. A Sándor király által oktrojált 1931-i alkotmányt nem ismeri el. A konstituante csak olyan alkotmányt hozhatna, melyet megszavaz mind a szerb, mind a horvát, mind a szlovén képviselők többsége. Arra a kérdésre, mi történék, ha a konstituante nem tudna ilyen alkotmányt hozni, eddig a nyilvánosság előtt Macek nem felelt. A szerb demokraták az érvényben lévő 1931-i alkotmányban előírt módon hajlandók az alkotmányreformot meghozni. Miután ez az állami és nemzeti egység alapján áll, világos, hogy a horvát kívánságok csak igen szerény mértékben volnának honorálhatók. A szerb földművesek elfogadnák az új konstituantét, ha a királyi ház és az állam határainak kérdése eleve kivételnek az alkotmányozó nemzet

gyűlés kompetenciájából. A radikálisok határozottan visszautasították azt, hogy csak olyan alkotmány bírjon érvénnyel, melyet mindhárom délszláv nemzet képviselőinek többsége külön-külön megszavaz.

Miután ily módon nem sikerült az egyezkedés, a szerb ellenzék különböző indítványokkal próbálta a nehézségeket megkerülni. A szerb ellenzék tisztában volt vele, hogy ha Maceket valahogyan szállítani tudná Belgrádnak, akkor uralomra jutna. Valahogyan rá kellene Maceket venni, hogy ideiglenesen vállaljon részt a kormányzásban. Az egyik formula az volt: egy demokratikus kormány megalakulása a legjobb garanciája annak, hogy a horvát kérdés meg legyen oldva. Vagy egy másik formula: most a szociális kérdések a sürgősek. A nép igazi képviselőinek kell kezükbe venniük a közhatalmat, hogy a gazdasági válság megoldassék. A többi kérdésre azután kerül a sor. Vagy: nem lehet a horvát kérdést most egyszerre megoldani. Át kell venni a hatalmat, aztán fokozatosan megvalósítani a horvát követeléseket. Vagy: egyelőre ki kell küszöbölni mindazt, amiben nem tudnak meg egyezni. Azon az alapon, amiben meg tudnak egyezni, vegyék át a hatalmat, a többi kérdést majd idő és alkalom szerint oldják meg.

A szerb ellenzék elég nehéz helyzetben volt. Híveikben a Macekkel való választási szövetezéssel s azután a hosszú titokzatos tárgyalásokkal azt az illúziót keltették, hogy a megegyezés küszöbön áll és csak ők képesek ezt létre hozni. Nekik azonban szerb híveik, sőt többnyire csak szerb híveik vannak, akiknek, ha a diktatúra által sárba tiport szabadságjogok teljes helyreállítását követelik is, nem sok érzékük van a horvát kérdés megértéséhez. A méltányosan gondolkodó szerb polgár hajlandó mindazt megadni a horvátnak, amit magának igényel, de sehogy sem érti meg, hogy a horvátnak ezenfelül nemzeti követelése is vannak. A szerb ellenzék választóira való tekintettel sem nagyon angazsálhatta magát a horvát kérdésben. De nem angazsálhatta magát azért sem, mert számolni kellett Pál herceggel, akit esküje köt az 1931-es alkotmányhoz és esküjét nem hajlandó megszegni.

Macek előtt természetesen csak egy ideál lebeg: a horvát nemzet boldogulásának biztosítása. Miután nemzetével égy, nagyon jól tudja, mi forr a horvátok millióinak lelkében. Jól tudja, hogy szívében minden horvát szeparatista, hogy az ustasa-mozgalom terjed. Naponta egész tekintélyét latba kell vetnie, hogy megtartsa nemzetét a reálpolitika útjain. Ezért nem taktikázhat és nem engedhet a horvát jogokból. Puritán önzetlenségét mély undorral tölti el a látvány, hogy a szerb ellenzék nagy része nem is palástolja, hogy nekik a hatalom a fontos, minden egyéb mellékes. Macek nem adja magát oda lépcsőnek a hatalomra törők számára.

Ezekben volt adva Macek és a szerb ellenzék tárgyalásainak fias^v kója. Maceket kétségtelenül csalódások érték e tárgyalások folyamán. Meglepte az, mily keveset tanult Belgrád 18 év történetéből és annyi

tragikus fordulatból. Csalódásának, elkeseredésének, de további elszántságának többször is kifejezést adott. Különösen egy a német sajtónak adott interjúja okozott nagy feltűnést. Macek itt kijelentette, hogy semmi kifogása az ellen, hogy a szabad Horvátország Jugoszlávia határain belül valósuljon meg, de a szerb ellenzékkel folytatott tárgyalásai után alig hisz ennek lehetőségében. A szerbekkel a múltban tett szomorú tapasztalatok után szó sem lehet arról, hogy a horvát kívánságok fokozatos megvalósításának gondolatát elfogadja. Az 1931-es alkotmányt jogilag érvénytelennek tartja. A viszonyok egyre romlanak. Szerbiában és Montenegróban terjed a bolsevizmus. Horvátországban a parasztpárt ezt megakadályozza. Ha nem lesz hamarosan kibontakozás, nincs kizárva egy forradalom. A Népszövetségnek kellene revízió alá vennie a békéket és igazságot szolgáltatnia a horvátoknak. Ha háború lesz, Jugoszlávia el van veszve. A háború első napján ott állana, ahol a Monarchia állott a világháború utolsó napján. A szerbek érdeme, hogy az ifjabb horvát nemzedék Dalmáciában nem gyűlöli az olaszokat, Horvát-Szlavonországokban a magyarokat. Pál herceg helyzete nagyon hasonlít Károly királyéhoz, aki akkor akarta a reformokat, mikor már késő volt. Addig az alkotmányra lett esküje által korlátozva érezte magát (Fränkischer Kurier, 1936 július 18).

Ez az interjú fordulópontra képez a horvát kérdés megoldása körül folyó tárgyalások történetében. Macek, ha nem is formálisan, de tényleg, szakított a szerb ellenzékkel. A szerb ellenzék ezzel elvesztette azt a reményét, hogy Stojadinovic rendszerét megbuktathassa, ami természetesen megingatta helyzetét az egész országban.

A pártviszonyokban ez volt a nyár folyamán a legjelentékenyebb változás. De voltak más számba veendő fejlemények is. Zivkovic tábornok valóban nem adta fel a játszmat. A parlament elnapolását követő hetekben a diktatúrák tábora egy vert hadsereg benyomását keltette. Kis csoportokra bomladozva vergődött és mindegyre szökdöstek át árulók a kormány táborába. A kormánynak alapos reménye volt, hogy az őszig többséget szerez a szenátusban is. Júniusban aztán megindult a diktatúrák új szervezkedése. Uzunovic a szervezkedés céljaul NiSben nyíltan azt jelölte meg, hogy késznek kell lenniök, ha a régensek hívják öket. Zivkovicék számítása az, hogy Macekkel a kormány sem fog megegyezhetni, de képtelen lesz mozgalmát letörni, így aztán valamilyen formában ismét reájuk kerül a sor.

A július elején összeült pártkongresszus a délszláv nemzeti párt élére Zivkovic tábornokot állította. Az eddigi pártelnök, Uzunovic dohogva vonult vissza a tiszteletbeli elnöki székbe. A párthoz 36 képviselő csatlakozott. A párt azonban arra törekedett, hogy a parlament valamennyi ellenzéki tagját megnyerje, vagy legalább blokkot alakítson velük. Személyi ellentétek és féltékenységek miatt nehezen ment a dolog, de szeptember végén sikerült a Jetic-csoporttal (37) némi

kilépések árán a fúziót létrehozni. Zivkovicék remélik, hogy az őszi ülésszakra már mint 70-80 tagú párt vonulhatnak fel és a szenátusban megszerzik a többséget.

A párt kilátásait növeli a Sokolban és a Narodna Odbranában jelentkező kormányellenes hangulat. A szerb egyház feje, Varnava patriarcha, nyilvánosan tiltakozott az ellen, hogy a politikai életben a kormány mellőzi és élesen kifakadt a katolikusokkal és muzulmánokkal paktáló rendszer ellen. Zivkovicék helyzetét javítja továbbá az a nyílt titok, hogy Stankovic és Perovic régensek velük rokonszenveznek, hiszen a diktatúra teremtményei.

A kormányt láthatólag idegesíti Zivkovic mozgalma. Nemcsak a fenti okok miatt és egyáltalán nem azért, mintha a választók körében a diktatúrás szervezkedésnek visszhangja volna, hanem azért, mert a kormány jelenlegi parlamenti hívei elenyészően kevés kivételtől eltekintve a diktatúra pártútóiból kerültek ki, akiket csak az érdek sodort az ő táborába. Ezeket az érdek máról holnapra visszavezetheti Zivkovicékhoz. A diktatúra egész tisztviselői kara a helyén van és vidéken a szerbek közt az 1931-es alkotmány alapján álló két párt határvonalai nagyon elmosódnak. A kormány, hogy csökkentse Zivkovic befolyását a hadseregben, valóságos irtóháborút folytat a Fehér Kéz ellen. Az öt hadseregpáncsnok közül hármat cseréltek ki és százakra megy az idő előtt nyugdíjazott magasabb tisztek száma.

Maga a kormánypárt, a délszláv radikális egyesülés június elején alakult meg a miniszterelnök pártvezérsége alatt. Az ellenzéki radikális párt eredeti tervétől eltérőleg nem jelent meg a pártkongresszuson, hogy felvegye a harcot Stojadinovic-csal, amivel bevallotta gyöngeségét. Az öreg Stanojevic Aca utólag mindenkit kizárt a radikális pártból, aki a kongresszuson részt vett, de ezt már senki sem fogta fel tragikusan. A diktatúra és az azóta folyó kísérletek, úgylátszik, felőrölték a radikális párt életerőit. Aligha szolgálja ez a szerb nemzet érdekeit, hiszen a radikálisok a szerb nagyság megeremtői.

Stojadinovic és elvbarátai büszkén szokták hirdetni, hogy ők megvalósították Pasic álmát, mikor a szerbeket, a szlovéneket és a muzulmánokat egy pártban egyesítették. A szlovén klerikálisok és a bosnyák muzulmánok megnyerése valóban nagy sikere az új kormányrendszernek. Ezzel a horvátokat meglehetősen izolálták. A bosnyák muzulmánok magatartása Zágrábban súlyos gondokat okoz, hiszen a muzulmánok és a szerbek szövetségének állandósulása azt jelentené, hogy Bosznia horvát jellege elvész. A muzulmánok nem mondták meg, de a szlovének igen, hogy a negáció politikája, melyet a horvátok csekély megszakítással Jugoszlávia megalakulása óta folytatnak, nem célravezető: ezért nem mehetnek együtt velük. Aki valamit el akar érni, annak Belgrádba kell mennie és ott kell kivívnia jogait. A horvátokat és a szlovéneket ezek szerint nem elvi, hanem

taktikai kérdések állították egymással szembe. Éppen ezért a helyzet máról holnapra megváltozhatnak.

A kormánynak a szlovén-muzulmán barátság elég sokba kerül. A drávai banátust egészen át kellett adni Korosecnek, aki az államkasszából minél többel fordíttat szűkebb hazájára. A banátusban szigorúan szlovén és katolikus rezsim van és a Slovenec, Korosec lapja, nyíltan pénzügyi önállóságot is követel. A szlovének sohasem helyeztek súlyt a formákra, de facto olyan berendezést akarnak elérni, hogy a hadügy és a külügy kivételével Laibach minden ügyét maga intézze. A muzulmánok egyrészt az agrárreform címén elvett birtokaik kárpótlásáért, másrészt a muzulmán egyház autonómiájáért hódoltak be. A kárpótlás még elég gyöngye, de egyházi téren teljes sikert értek el. A diktatúra muzulmánjait a reis-ül-ulemán kezdve mind eltávolították, az egyházat Sarajevóban központosították, ez alá rendelve az ország albán és török muzulmánjait is és az egyház élére mint naíb (biztos) Spaho miniszter testvére, Fehim, került.

A kormány és a szerb ellenzék egy pontban találkozik egymással: abban, hogy helytelenítik a vajdasági mozgalmat. A vajdasági szerbek megunták azt, hogy Belgrád gazdaságilag kifossa őket. Boskovic Duda képviselő ú. n. vajdasági frontja a tartomány többi nemzetével is hajlandó együttműködni. Ez nem széparatista, hanem autochton mozgalom. A legrégebb szerb kultúregylet, az újvidéki Szerb Matica is egészen vajdasági vizekre evezett. Megbuktatta a Jeftic-kormány idején rákényszerített elnökét, a centralista Stajic Urost, támogatja Boskovicot és ami talán Belgrádnak legjobban fájt, a zágrábi egyetem vajdasági menzájára is pénzt adott. Az egész vajdasági szerbséget provokálta a dunai bán (Újvidék) az az intézkedése, hogy a hanátus hivatalos színházává a kragujevacit tette és az újvidéki szintársulatot vidéki utazó társulattá fokozta le. Érdekes tünet a bunyevácok immár tökéletes horvát orientációja. Most ünnepelték meg Szabadkán betelepülésük 250-ik évfordulóját. Az ünnepre a szerb hatóságokat meg sem hívták, ellenben Macek kiküldöttét és a többi horvát vendéget viharos lelkesedéssel fogadták.

A szerb ellenzéknek a legnagyobb baja az, hogy súlyos belső ellentétei vannak. Macek ismételtén felszólította őket, álljanak koalícióba és ez az új koalíció tárgyaljon a paraszt-demokrata koalícióval. Erre azonban éppen oly kevéssé voltak képesek, mint egységes álláspontra helyezkedni a horvát kérdésben. Az állandó botránykő Jovanovic Dragoljnb professzor, aki egyre nyíltabb bolsevik-agitációt folytat, a nélkül hogy a földművespárt megfegyelmézné. Egy belgrádi véres sztrájk és a cetinjei bolsevik rendbontás jelzik áldásos működése útját. A moszkvai Pravda meg is dicsérte. Legújabbban ú. n. népfrenti mozgalmat csinál s ez sok rövidlátó szerb politikusnak tetszik. A népfrenttal, azt hiszik, háttérbe szorítják a horvát kérdést. A szocialisták egy része e mozgalom kapcsán csatlakozott a szerb ellenzék-

hez. Macek a népfronti mozgalmat elutasította és Jovanovic Dragoljubbal minden összeköttetést megszakított.

Ebben a zilált állapotban találta a szerb ellenzék az 1936. szeptember 27-én a Morava-bánátusi községi választás. A kormány célzatosan e legszerbebb banátusban kezdte a választásokat. Még a diktatúra választójoga van érvényben nyílt szavazással, ami természetesen minden kormány kilátásait megnöveli. Stojadinovicék ügyes fogással közvetlen a választás előtt rendezték a parasztdósságok ügyét. A 25.000 dináron aluli adósságok felét törölték, 25%-ot a hitelezőknek az állam bonokban megtérít. Stojadinovic szerint ez a rendelet 800.000 parasztgazdaságot szanal, melyek hat milliárd dinárral tartoztak. Ehhez jön még a 25.000 dinárral nagyobb összeggel megterhelt birtokok ügye. Ezek egyéni elbánásban részesülnek. Arról ma senki sem beszél, mekkora összeggel terheli ez az államkasszát. Ellenben, a nemzeti ajándék igen alkalmas eszköznek bizonyult a szerb parasztság megnyerésére. A moravai választások eredménye az, hogy 651 községben győzött a kormánypárt, 107 községben az ellenzék, 18 községben a pártonkívüli lista, három községben pótválasztás lesz. Nem kell azonban elfelejteni, hogy a moravai banátus csak egy banátus a kilenc közül, az egyetlen banátus, melyben a lakosság majdnem tisztára pravoszláv vallású (94%). Az a beállítás, melyet magyar lapokban is lehetett olvasni, hogy Macek vereséget szenvedett volna, egészen téves, hiszen listája sem volt, egyetlen horvát sem lakván ott. Ellenben áll az, hogy a szerb ellenzék a kormánypárttal szemben megdöbbsentően alul maradt. Stanojevic Aca listája megbukott lakhelyén Knjazevacon is. A premier sietett megállapítani, hogy ezután egyedül a kormánypárt jogosult a szerb nemzet nevében beszélni, mely állítás legalább is korai.

Macek és a kormány megegyezési kísérlete a közeli hónapok legfontosabb belpolitikai eseménye lesz. A kormány azért húzta alá, hogy egyedül ő képviseli a szerbséget, mert most az alkudozások terére akar lépni. Ebben az elhatározásban benne van annak elismerése is, hogy Macek annyira elvitathatatlanul vezére a horvát nemzetnek, hogy a horvát banátusok választási eredményét meg sem kell várnia.

Macek hihetetlen népszerűségnek örvend a horvátok között és nemzete határtalanul bízik benne. Mikor a nyáron 57 éves lett, megújultak a tavalyi tüntetések mellette. Minden horvát lakosságú helyen hálaadó istentiszteletek voltak és Zágrábban teljes két óra hosszat vonultak el lakása előtt a hódoló küldöttségek. Perner üdvözlő beszédében tízezrek ujjongása közben mondotta: „Mi nemzet vagyunk, szervezett nemzet, öntudatos horvát nemzet. Mi nem vagyunk részei semmiféle nemzetnek (értsd a délszlávnak) . . . Határozz – és mi el fogunk veled bárhová menni! Szólj – és megteesszük azt, amit te pa-

rancsolsz! ... Te nem tagadtad meg soha nemzetedet, téged sem fog soha megtagadni a horvát nemzet.”

Macek és hívei arra töreksenek, hogy a horvát nemzetet minél szorosabb egységbe fűzzék. A katolikus klérussal sikerült nekik megteremteni a teljes egyetértést. Bauer zágrábi érsek, Stepinac érseki koadjutor és Sáric sarajevói érsek egyaránt politikai vezérüknek ismerték el Maceket. Nagy súlyt helyeznek arra, hogy a nemzeti mozgalom gazdasági megalapozottsággal is bírjon. Megalakult és az egész horvát területre kiterjesztette működését a Gospodarska Sloga (gazdasági egyetértés). Ez gondoskodik róla, hogy a paraszt terményeit megfelelő módon értékesítse és viszont, hogy a városi lakosság ne szenvedjen a drágaság miatt. Minden irányban sikereket tudtak elérni. A búza árát a földművelésügyi miniszterrel szemben 80-90 dinárról 120-135 dinárra emelték. Zágrábban le tudták törni az árdrágító mézárásokat pusztán azzal a fenyegetéssel, hogy mézárásokat nyitnak. A munkásság jólétével foglalkozik a parasztpárton belül megszervezett Hrvatski Radnicki Savez (Horvát Munkásszövetség). Ez a munkabéreket szabályozza. Eszéken pl. beavatkozásával egyetértést hozott létre a munkaadók és munkások között. A Munkásszövetség a horvát területeken teljesen háttérbe szorította a diktatúra alatt a horvát nemzet megbontására szervezett és hivatalosan ma is támogatott szocialista szakszervezeteket, melyekhez a horvát munkások alig 2%-a tartozik. Az ínségesekről Macek Amerikai Alapja (Americki Fond Dr-a Maceka) gondoskodik, melynek pénzforsái az amerikai horvátok adományaiából kerülnek ki. Nem akarok idealizálni. Ezek a szervezetek nem dolgoznak zökkenés nélkül és nem tudták eddig feladataikat mindenütt megoldani, de az élet realitásainak e bekapcsolása a hazafias mozgalomba, a horvátság összefogását megacélozta.

Amit Macek mond vagy tesz, azt a horvát nemzet mondja vagy teszi. Macek a német sajtónak adott nyilatkozata szerint mindenre készen áll. Erkölcsi kötelességének tartja a horvát kérdés megoldását elsősorban békés eszközökkel, a szerbekkel való megegyezéssel megtalálni. Elvileg mindig azon az állásponton volt, hogy azokkal egyez meg, akik a szerbség igazi képviselői. Hogy pedig kik ezek az igazi képviselők, azt egy új, teljesen szabad választás titkos szavazással fogja kijelölni. A Jeftic-választásokat nem ismerheti el, de nem ismeri el a községi választásokat sem, hiszen a szavazás nyílt. Előzetes tárgyalásokba belebocsátkozik mindenkivel, aki némi joggal tekinthető a szerbség bizalma letéteményesének. Ezért tárgyalt a szerb ellenzékkel és ezért hajlandó tárgyalni a jelenlegi kormánypárttal is.

A kormány kezdettől fogva szkeptikus volt a Macek-szerb-ellenzéki tárgyalások eredményét illetően. Maga azonban nem kezdett tárgyalásokat. Egyrészt taktikai okokból meg akarta várni ezek eredménytelenségét. Másrészt jól tudta, hogy egyelőre csak Pál herceg kegyelméből és Jeftic árulóinak jóvoltából van hatalmon, meg akarta

tehát várni azt, hogy a községi választások eredménye bizonyos erkölcsi bázist biztosítson számára. A moravai győzelem óta a kormány úgy látja, hogy eljött az ő tárgyalásainak az ideje. Macek sajtója kijelentette, hogy praeliminaris jellegű egyezkedésre készen áll, de ameddig a törvényhozási választások titkos szavazással meg nem ejtetnek, végleges egyezkedő tárgyalásokról nem lehet szó.

Más kérdés az, mi lesz a kormányajánlat tartalma. Eddig a Macekkel való megegyezésről még a kormány tagjai is ellentétes nyilatkozatokat tettek. Jankovic erdészeti miniszter májusban azt mondta, ők nem mennek Kupinacra (Macek falusi lakhelye), aki egyezkedni akar, az jöjjön a skupstinába. Pár napra rá Rogic testnevelési miniszter minden faktor megegyezését követelte és azt mondta, hogy a királyi ház és az állam határai érinthetetlenek, de minden egyébbről szó lehet. Két hét múlva Jankovic a kölcsönös bizalom és testvéri szeretet helyreállítását tartotta fontosnak, mert akkor meg lesz oldható a horvát kérdés is. Június elején a kormánypárt kongresszusán Stojadinovic aláhúzta az egyenrangúságot és a törzsi érzelmek tiszteletét. Széles önkormányzatot helyezett kilátásba gazdasági, szociális és pénzügyi jelleggel. (Tehát nem politikaival és közjogival.) Mindezt az 1931-es alkotmány és a nemzeti egység keretei között. Két hét múlva Gvetkovic szociálpolitikai miniszter beismerte, hogy a belső egység még nincs eléggé összecementelve. Pár napra rá Rogic megismételte májusi kijelentéseit, de az állam egységét is érinthetetlennek mondta. Július végén Cvetkovic elméje megvilágosodott és kijelentette, hogy Jugoszlávia Európa egyetlen olyan állama, melynek nincsenek nehéz megoldatlan politikai kérdései. Szeptember közepén Kaludjercic postaügyi miniszter a skupstinába invitálta Maceket, hiszen csak ott lehet a horvát „törzs vagy nemzet jogait kivívni és megjelenése a helyzet 180 fokos elfordulását jelentené. Ugyanakkor Jankovic megint a horvátok bizalmának megnyerését tartja fontosnak. El kell mindent távolítani, ami a horvátok érzékenységét bántja, akkor meglesz a megoldás is. Különben szerinte a horvát helyzet 1918 óta nem volt olyan kedvező mint most és ez Stojadinovic érdeme.

Szándékosan mellőzzük a nem felelős helyekről jött nyilatkozatokat. A kormánypárti képviselők és szenátorok kevesebb féket raktak a nyelvükre, mint a miniszterek. A sok össze-vissza beszédből pozitívum az, hogy a kormány egy az 1931-es alkotmány keretei közt mozgó megoldási formulát keres és hajlandó a jelenlegi bánátusoknak bizonyos autonómiát adni. Ez olyan messze áll a horvát követelésektől, hogy szinte elképzelhetetlen a megegyezés.

Pribicevic Svetozar nekrológiával zárjuk le szemlénket. A Prága melletti Podoly-szanatóriumban élete 61-ik évében szeptember 17-én hunyt el. A pakraci, majd a karlócai szerb tanítóképző tanára 1902-ben lépett a politika porondjára mint a zágrábi szerb lap, a *Srbobran* (szerbet védő) szerkesztője. Ettől az időtől kezdve a nagyszerb gon-

doltnak ő volt Horvátországban a legelszántabb képviselője. 1906-ban a horvát-szerb koalíció tagjaként bekerült a horvát száborba és a magyar országgyűlésbe. A koalíció a horvát-szerb nemzeti egységet hirdette. Az egység elismerésének Pribicevic részéről minidenesetre csak taktikai jellege volt. Így lehetett a horvát intelligenciát megnyerni céljainak. Supilo félretolása után ő lett a koalíció igazi vezérévé. Politikai működéséért időnként üldöztetéseknek volt kitéve, de a horvát ügyekben mindig tájékozatlan magyar államférfiak jóvoltából hamarosan visszaszerezte befolyását. A világháború végén az ő indítványára mondta ki a szábor az elszakadást Magyarországtól és ő hajszolta keresztül a zágrábi Nemzeti Tanácsban az egyesülést Szerbiával. Belgrád nagyszerb, centralista, horvátellenes politikájának ő volt Horvátországban a legfőbb exponense. Törekvése az volt, amint maga mondotta, hogy a horvátokat a mákszemnél is kisebbekké tegye. 1925-ig ismételtelen belügy- és közoktatásügyi miniszter volt. Sándor király uralkodási módszerei azonban kezdettől fogva elégedetlenséggel töltötték el. A legautokratább miniszter nehezen tűrte a királyi autokráciát. Reá kellett arra is jönnie, hogy Belgrád őt ugyan felhasználja a horvátok ellen, de mint nem-szerbiait, svábának tartja, akire nem lehet rábízni az állam sorsát. Bukása és Radics bukása után a két régi ellenfél összefogott és a belgrádi skupstinában elkeseredett harcot kezdett a balkáni kormányzat ellen. Jött a Radic-gyilkosság, majd a diktatúra és Sándor király bebörtönöztette Pribicevicet. Két évig volt bezárva vizsgálat és ítélet nélkül. Masaryk közbenjárása szabadította ki. Azóta emigrációban élt. Hatalmas francia könyvet írt Sándor király ellen és otthoni híveivel együtt kitartott Macek oldalán a horvát ügy mellett.

Pribicevic a magyar nemzetnek konok ellensége volt és oroszlan-része van abban, hogy a horvát nemzet mai tragikus helyzetébe jutott. Harci eszközeiben nem válogatott; gyűlölni jobban tudott mint szeretni. De elveiért önzetlenül harcolt. Tisztakezű ember volt. Az isteni gondviselés kifürkészhetetlen akaratából a nagyszerb eszme bajnoka a horvát ügyért halt meg száműzetésben, Jugoszlávia egyik megteremtője külföldön keresett menedéket azon államhatalom elől, mely nélküle aligha jött volna létre. Életsorsa nincs nagyság és tragikum nélkül.

Magyar Szemle, 1936. november.

A BREZICEI TALÁLKOZÓ.

Jugoszlávia belpolitikai élete 1936. október 1-1937. január 31 között; a parlament hosszú szünete; Zivkovicék szervezkedése; a kormány győzelme az elnökválasztáson; a községi választások eredményei; a konkordátum beterjesztése; a szent szinódus állásfoglalása; a katolicizmus helyzete; az ipeki pátriárka és a kormány; lappangó válság; a miniszterek a horvát kérdésről; Macek állásfoglalása; bizonytalanság a kormánypártban; a brdói audiencia; a szerb ellenzék kibontakozási terve; hamis hírek a sajtóban; mozgolódás Macek táborában; angol befolyás; a brezicei találkozó; eszmecsere; információk; Macek taktikája; Davidovic új audiencián; a szerb társadalom Stojadinovic ellen.

A délszláv premier a községi választások kiírása óta azt hangoztatta, hogy e választások megejtése után elérkezik a horvát kérdés megoldásának ideje. E választások igazolni fogják, hogy mögötte áll a szerbek többsége, tehát ő van hivatva arra, hogy Macekkel meg-egyezzék.

Stojadinovic e tétele nyíltan elismeri, hogy a jelenlegi törvényhozás bizalma neki csak technikai szempontból fontos: a parlamenti gépezetet kézben tartja. Az államügyek vitelére felhatalmazást csak a régensek adtak neki. A községi választások formájában akarja megszerezni a választók erkölcsi felhatalmazását. Mindenesetre aggályos parlamentarizmus az, mely ily alapokon nyugszik. Jugoszlávia még mindig diktatúra alatt áll.

A törvényhozást a költségvetés megszavazása után (1936. március 31.) hosszú szünetre küldte a kormány. Csak az alkotmányban előírt őszi ülészak kezdő napjára (október 20.) hívta újra össze. Nem törődött azzal sem, hogy ezzel nyilvánvaló törvényszegést követett el. hiszen a költségvetés kötelezte arra, hogy október 1-ig a gyülekezési és a sajtójogi reformot tető alá hozza. A közvélemény e törvénysértés fölött szó nélkül napirendre tért. Jugoszláviában alig érdekel valakit a jelen parlament és apró játékai.

Ismeretes, hogy július elején a diktatúrák újra szervezkedtek és a párt élére Zivkovic tábornokot emelték. Zivkovic és hívei azt remélték, hogy a szenátusban megmarad a többségük, a skupstinában meg erős kisebbségük lesz. Már szervezkedés közben csalódások érték őket. A párt tiszteletbeli elnöke, Uzunovic volt miniszterelnök, hosszú habozás után letette tiszét. A diktatúra horvát híveinek egy tíz tagú csoportja dr. Baricevic Jankó vezérlete alatt külön pártot alakított, az ú. n. Délszláv Klubot. A szenátusban is többen elhagyták Zivkovicot és a kormány új szenátorok kinevezésével is megerősítette sorait. (A szenátusnak 46 választott tagja van. Ugyanennyi tagot nevezhet ki a király.)

Az erőpróba a két ház elnökségének megválasztásakor volt. A skupstinában 370 képviselő közül eddig 315 nyújtotta be mandátumát és ezek közül 297 vett részt a szavazáson. A kormánypárt jelöltje, az eddigi elnök Ciric Stevan 193 szavazatot kapott. Zirkovic jelöltje Mihajlovic Ilija 56, Baricevic jelöltje Vukicevic Milan 10, Lazic Voja

2 szavazatot kapott, míg 36 szavazócédula üres maradt. Aelnökökké is a kormánypárt jelöltjei (Markic Franjo, Cvrkic Vojko és Vuëetic Radovan) választattak meg. Amennyire meg tudtam állapítani, ekkor a kormánypártnak 182, a Zivkovic-pártnak 63 tagja volt, a többi képviselő a kisebb pártok és a pártonkívüliek között oszlott meg.

A szenátus 91 tagja közül 87 vett részt az elnökválasztáson. A kormány elnökjelöltje Mazuranic Zelimir 48 szavazatot kapott, Zivkovic jelöltje Tomasic Ljubomir eddigi elnök 39-et. Az aelnökjelöltek közül a kormánypárti Simonovic Milan 46, Karamehmedovic Hamdija 43, a zivkovicianus Ploj Miroslav 44, Krulj Uros 41 szavazatot kapott. Az egyik aelnökséget tehát az ellenzék szerezte meg. Úgy látszik, hogy ekkor 46 kormánypárti, 42 zivkovicianus és 3 pártonkívüli szenátor volt.

A *községi választások* befejeztéig a törvényhozást újra elnapolták. A választások a 9 banátusban szeptember 27. és december 6. között zajlottak le. A szavazás nyílt volt. A városokban nem volt választás. Ezekben továbbra is a kinevezett képviselő-testületek működnek. A községi választások súlyosabb visszaélések nélkül zajlottak le, de a nyílt szavazás mindig a hatalmon lévő párt kilátásait növeli.

Hivatalos jelentés szerint az ország 3762 községének 3,392.000 választója közül 2,240.000 vett részt a szavazáson, szóval a választók 66%-a. A leadott szavazatok 621%-a esett a kormánypártra, 122%-a az egyesült szerb ellenzékre, 171%-a a Macek vezetése alatt álló parasztdemokrata koalícióra, Zivkovicékra mindössze 36.000 ember (16%) szavazott. Ennyi híve van annak a férfiónak, aki 7 éven át a legnagyobb hatalom volt Jugoszláviában!

Hogyha a banátusokat külön-külön tesszük vizsgálat tárgyává, sok érdekes eredményre jutunk. Az egyetlen szlovén banátusban, a drávaiban, a szavazatoknak majdnem 80%-át kapta a kormánypárt, de 20% esett Macekre is. A két horvát banátus közül a szávaiban a választóknak csak fele szavazott, aminek az az oka, hogy a tiszta horvát községekben csak egy lista volt, a Maceké, tehát nem volt érdekes szavazni. Mind a szávai, mind a tengermelléki banátus községeinek több mint 80%-ában győzött Macek. Ez a győzelem a horvát parasztpárt javára Írandó. A független demokrata-pártot szerb választói cserben hagyták és tömegesen a kormányra szavaztak. A dunai banátusban, ahová a Vajdaság tartozik, a kormánypárt a szavazatok 70%-át kapta meg, mert a kisebbségek majdnem teljes számban e listát támogatták. A szerb és a muzulmán jellegű banátusokban (Drina, Morava, Vardar, Vrbas, Zeta) a kormánypárt nagy többséget kapott. A katolikus horvátok azokban a banátusokban is, ahol kisebbséget képeznek, majdnem kivétel nélkül a parasztpártra szavaztak. Szóval a szlovének, muzulmánok és a kisebbségek nagy többsége, a szerbek kétharmada a kormánypártot támogatta, a szerbek egyharmada az egyesült ellenzék, a katolikus horvátok a horvát parasztpártot.

A *konkordátum* beterveztése volt a decemberben két hétig ülésezett parlament egyetlen fontosabb eseménye. Utána az ünnepek miatt újra hazaküldték a törvényhozást és csak február 1-re hívták össze. A konkordátum körül keletkezett kavargás alapjaiban támadta meg Stojadinovic egész politikai koncepcióját. A kérdés elnapolásával ugyan sikerült a kormányválság kitörését megakadályozni, de a bomlás csírái ott erjednek a kormánypártban.

A Stojadinovic-kormány még 1935. július 25-én konkordátumot kötött a Szentszékkal. 1936. őszeig nem volt többsége a kormánynak, így a kényes javaslatot ratifikálásra be sem terjesztette. Az elnökválasztáson elért győzelem után azonban Korosec kezdeményezésére a kormány megküldte a skupstinának javaslatát. A skupstina a javaslat tanulmányozására egy bizottságot küldött ki. A közbejött események miatt azonban egyelőre nem ül össze a bizottság.

Az történt ugyanis, hogy a pravoszláv Szent Szinódus november végi és decembereleji tanácskozása általánosságban állást foglalt bizonyos meghozott és tervbe vett egyházi törvények ellen, melyek a pravoszláv egyházat más egyházakhoz viszonyítva alárendelt helyzetbe hozzák, amennyiben e törvények más egyházaknak olyan privilégiumokat biztosítanak, amilyenekkel a pravoszláv egyház a régi Szerbiában sem bírt, ahol pedig államegyház volt. A célzás világos: a muzulmán egyházi törvényről van itt szó, mely ellen az ipeki patriarcha annak idején burkolt formában tiltakozott, és a konkordátumról. A Szent Szinódus a törvényhozás pravoszláv vallású tagjait felszólította, hogy a konkordátum ratifikálását akadályozzák meg. Miután ezek mindkét házban túlnyomó többségben vannak, a kormány nehéz helyzetbe került.

A konkordátum nincs teljes szövegében nyilvánosságra hozva, így bajos hitelesen megállapítani, mi a Szent Szinódus állásfoglalásának az oka. A kormány a lapoknak megtiltotta, hogy a konkordátumról írjanak. Így a sajtóból alig tudhatni meg valamit. Úgy látszik, hogy a konkordátum az állami hatalomtól nagymértékben független beikormányzati, gazdasági és kulturális autonómiát biztosít a katolikus egyháznak. Állítólag az agrárreform címén elvett katolikus egyházi birtokokat vissza kellene adni és minden olyan törvényt revideálni, mely a katolicizmust sérti. A katolikus egyház szabadon állíthat új iskolákat és az Atio Catholica működése sem akadályozható meg.

Nem akarok a katolicizmust ért korábbi sérelmekkel foglalkozni. A most tárgyalás alatt álló négy hónap alatt is voltak olyan események, melyek eléggé elárulják azt, hogy Belgrád a katolikusokat másodosztályú állampolgároknak tartja. Srebrnic vegliai püspök külön könyvben (*Kuda to vodi? Hová vezet ez?*) állította össze a középiskolai tankönyvek katolikusellenes tanításait. Jugoszláviában tankönyvmonopólium van, ennél fogva ezekből a könyvekből kénytelenek még a katolikus iskolák is növendékeiket tanítani. Ivanisevic Ferenc

szenátort a régenstanács a Délszláv Koronarend harmadik osztályával tüntette ki. Ez az Ivanisevic spalatói kanonok volt, de püspöke kénytelen volt állásától elmozdítani és a divinis eltiltani. Az igazságügy-minisztérium katolikus osztálya élén változatlanul Cacic Ágoston fugitívus ferences áll, aki nemcsak Principet dicsőítette, hanem főpásztorái, Sáric sarajevói érseket rágalmazás miatt világi bíróság elé állította azért, mert az érsek Cacic működését, a Szentszékhez küldőit jelentésében a valóságnak megfelelően jellemezte. Cacic érseke világi bíróság elé való állítása miatt excommunicato alatt áll.

Érthető, ha a konkordátum az ilyen állapotoknak véget akar vetni. Kevésbé érthető, hogy egy más keresztény egyház ebben a maga sérelmét látja. Aligha tévedünk, mikor azt hisszük, hogy ebben az ipeki patriarchának a kormány iránt érzett animózilása is szerepet játszik. Barnabás patriarcha „a nemzeti és vallási egységnek Szent Száva értelmében való reinkarnációja” – mint a belgrádi Balkán őt jellemezte – nem mulaszt el egy alkalmat sem, hogy ellenszenvét a kormány iránt ki ne mutassa. A diktatúra legexponáltabb alakjaival barátkozik. A szerb Szilveszteren éjfélkor a belgrádi székesegyházban főpásztori beszédében élesen kifakadt a kormány és a konkordátum ellen. Állítólag kiátkozással fenyegette meg a kormány tagjait az esetre, ha a konkordátumot ralifikáltatnák.

A katolikus főpapi kar január elején Zágrábban hat napig püspöki konferenciát tartott. A nyilvánosságra hozott határozatok egyike szerint „nyugodtan várják a ratifikálást”. Korosec egész hatalmi pozíciója a szlovén klérus támogatásán alapszik. Korosec minden hájjal megkent politikus és kitűnő taktikus. Egyelőre mindenről sok a mondanivalója, csak a konkordátumról hallgat mélységesen. Azonban sem a katolikus püspöki kar, sem Korosec híveinek türelme nem lesz végtelen. A politikai művészet nagy mestere lesz az, aki ezt a konkordátumkérdést válság nélkül megoldja.

A horvát kérdés volt a főtémája a községi választások különféle programbeszédeinek. A kormány tagjai is többnyire erről beszéltek. A meglepő az, hogy most is igen különbözőképen. Október elején egy és ugyanazon a napon Spaho azt mondta, hogy a kormányformát és az állam határait kivéve minden egyébről lehet tárgyalni, Letica meg azt, hogy mind az állami, mind a nemzeti egység befejezett tény. A hó végén Jankovic azt hirdette, hogy a horvát kérdés meg lesz oldva, mihelyt a teljes egyenrangúság végre lesz hajtva. Törzsi, vallási és tartományi alapon való pártalakulásokat a kormány nem tűr. Másnap Kaludjercic a parlamentbe invitálta a horvátokat, hogy ott őket is kielégítő törvények hozassanak. November elején Jankovic megismételte az egyenrangúságról szóló tételét, azt a különös elméletet fűzve hozzá, hogy a federáció ellenkezik az egyenrangúsággal. Federációban ugyanis minden tartomány a maga életét éli, tehát az egyiknek jobban megy, a másiknak rosszabbul, nem egyformán. Másnap Kaludjer-

cik korábbi nyilatkozataig azzal egészítette ki, hogy a kormány kész a horvátokra sérelmes törvényeket megváltoztatni, de csak az 1931-i alkotmány keretei között. A hó közepén Krek azt hangsúlyozta, hogy politikát csak a skupstinában lehet csinálni. Ha a horvátok valamit akarnak, jöjjenek oda. December elején Cvetkovic azt állította, hogy az állam határai (državna cjelina) és a nemzeti egység kérdésében a szerbek és a horvátok egyetértenek, csak a belkormányzat szervezete vitás.

Macek és hívei is ismételten nyilatkoztak a horvát kérdéstről, de sokkal egyöntetűbben beszéltek. November közepén Macek azt mondta, új alkotmányt követel és ezt csak egy új konstituante hozhatja meg, mégpedig úgy, hogy azt mind a szerbek, mind a horvátok, mind a szlovének többsége megszavazza. Hozzá tette ehhez, hogy a történelmi tartományok – Boszniát és a Vajdaságot hozta fel példának –, maguk határozzák meg közjogi helyzetüket az államban és a konstituante ezt iktassa törvénybe. A parasztpárt hivatalos lapja, a Seijacki Dom, megállapítja, hogy a községi választások csak azt igazolták, hogy Macek a horvátok vezére, hogy ki képviseli a többi nemzetet, az még vitás. Éppen ezért egyelőre csak beszélgetésekről (razgovor) és és nem tárgyalásokról (pregovor) lehet szó. Macek szakásos karácsonyi üzenete hangsúlyozta, hogy sem tartalomban, sem procedúrában (új konstituante) nem változtatta meg követeléseit.

Mindez nem árul el semmiféle közeledést sem a két fél között. A kormány a kedvező külpolitikai helyzetben bizik. Az reméli, hogy a horvátokat kifárasztja, egységüket megbontja és akkor egy nagyobb csoporttal az 1931-es alkotmány keretei között is megtalálja az együttműködést. Persze, hogy ezt elérje, ahhoz az is szükséges, hogy saját pártja fegyelmezetten kövesse. A konkordátum ügyén kívül azonban más belső bontó jelenségek is mutatkoznak a kormánypártban.

Az első pillanatra is feltűnik, hogy a szlovén és a muzulmán miniszterek állásfoglalása a horvát kérdésben előzékenyebb a szerb miniszterekénél. A vrbasi muzulmánok 40%-a a községi választásokon nem szavazott a kormánylistára. A macekiánus muzulmánok a drinai banátusban külön szervezetet létesítettek és Meéic Adem aga vezérlete alatt tüntető felvonulás rendeztek Zágrába. Korosec hívei otthon Szlovéniában (drávai banátus) kizárólagos szlovén politikát folytatnak. A Slovenec, Korosec lapja, teljes politikai decentralizációt hirdet és a leendő szlovén autonómia hatáskörét úgy fogalmazza meg, hogy ez alig különbözik a horvát követelésektől. A kormánypárt egy horvát tagja, nemrég még Stojadinovic minisztere, Miskulin, nyíltan megkérdezte: mi a jobb, az-e, ha a délszlávok egy nemzet, de marakszanak egymással, vagy az-e, ha három nemzet, de megegyeznek?

Más részről a diktatúrák veszedelmeztetik a kormánypárt egységét. Baricevic Jankó a skupstina egyik decemberi ülésén azt mondta, Macek az egész egyezkedési komédiával csak a horvát szuverenitás

elismerését akarja elérni. A szuverenitás birtokában a horvát követelések honorálását esetleg az államon kívüleső faktoroktól fogja kívánni. Éppen ezért a kormány eltávolítását sürgette és egy erős személyiség uralmát. Szóval a nyílt diktatúrát. És a kormány támogató szenátorok és képviselők 95%-a diktatúrás múlttal bír!

Pál herceg késő őszi londoni útja előtt, november 8-án, a szlovéniai Brdón ötórás audiencián fogadta a horvát nemzet vezérét. Az audiencia informatív jellegű volt. Amennyire a négy szemközt lefolyt tárgyalásokról hitelesen lehet tájékozódni, Macek az 193 l-es alkotmány egyszerű megszüntetését ajánlotta. Szerinte, ha Sándor király oktrojálhatta ez alkotmányt, Pál herceg eltörölheti. Azután új konstituante választását kívánta, mely az alkotmányt már idézett nyilatkozatai értelmében egészen szabadon hozná meg, de Macek garantálja a dinasztíának és az állam határainak elismerését. Figyelmeztette a régensherceget, hogy Jugoszlávia ez újjászervezése nélkül a helyzet csak romlani fog és eljőhet az az idő, amikor már minden engedmény hiábavaló lesz.

Egy nappal később került nyilvánosságra a szerb demokratapáll kibontakozási terve, mégpedig olyan beállításban, mintha ezt az egész szerb ellenzék elfogadta volna. A program mindössze két pontból áll: 1. elismerik a horvát nemzeti történeti individualitást, 2. megállapítják, hogy a reformokat csak új alkotmány útján lehet meghozni. A terv nem nyilatkozik az állam berendezéséről, nem állapítja meg az új alkotmány meghozatalának a módját, de kétségtelenül közeledést jelent Macek követeléseivel. A program kommentárjaiból az derült ki, hogy a kísérlet háttérben egy a mai kormánypártból, a szerb ellenzékéből és Macek híveiből alakuló koncentrációs kormány terve állott.

A két meglepő eseményt a szerb sajtó egy része úgy állította be, mintha a szerb-horvát megegyezés befejezett dolog volna. A szerb propaganda szolgálatában álló, a kritikátlanul szenzációkat hajhászó, vagy a délszláv ügyekben tájékozatlan külföldi lapok nagy része készséggel adta tovább a „hiteles” értesítéseket. Ezeket viszont átvették a délszláv lapok. Teljes kavargás volt a dolog következménye. Belgrádban, Zágrábban miniszteri listák keringtek és mindenki tudni vélte a megegyezés részleteit.

A zűrzavar e napjaiban derült ki, hogy Macek mögött nem sorakozik fel teljes egységben a horvát nemzet. A zágrábi egyetemi ifjúság jogpárti része már a múlt tanévben a horvát parasztpárti klubtól független klubokat alakított. Most a jogpárti ifjúság és pártfogói Maceket árulónak kiáltották ki és ellene röplapot tettek közzé. Az akció ugyan hamarosan leszerelődött, de bizonyos kedvetlenségei hagyott maga után. Persze a jogpárti elégedetlenség csak szerb-horvát megegyezés esetén volna Macekre nézve veszedelmes.

Macek táborában egy más bizonytalanság is jelentkezik. A független demokrata-párt megürült elnöki székébe az elhunyt vezér,

Pribicevic Svetozar testvéröccsét, Ádámot emelték. Ez hosszú idő óta a Rigómezőn él és a horvát politikai élettel meglehetően elvesztette kapcsolatait. Nyilatkozatai nem számolnak mindig a horvát érzékenységgel. Felfogásában közelebb áll Davidovichhoz, mint Macekhez. Hozzávéve ehhez a párt nagy vereségét a községi választásokon, bizonyos dezorientáció jelei mutatkoznak. Így történhetett meg, hogy Rostic a Vremeben nyíltan állást foglalt a koncentráció mellett, Kecmanovic meg a banjalukai Otadzbínában kijelentette, hogy a vrbasi banátus különállást követel magának az államon belül és ki is dolgozta ez autonómia tervét.

Bizonyos az, hogy angol részről a szerb-horvát megegyezést nagyon erőltetik. Bajos összefüggést nem látni Scotus Viator őszi jugoszláviai utazgatása, a brdói audiencia és Scotus Viator új londoni audienciája között. És bajos összefüggést nem látni a brdói audiencia és Davidovic kibontakozási terve között, különösen akkor, mikor a Londonból alig visszatért régensherceg december 16-án kétórás audiencián fogadta az öreg Davidovic Ljubát. Változatlanul áll az, ha Davidovic meg tudna egyezni Macekkel, kormányra jutna, hiszen sem a szlovének, sem a muzulmánok, sem a kisebbségek nem állnak útját az új kombinációnak.

Brezice szlovén helység határában fekszik az Attems grófok Dubrava nevű kis vadászkastélya, mely ma egy zágrábi nagyiparos, Deutsch-Maceljski, tulajdona. Itt találkoztak a svájci üdülésről hazatérő délszláv premier és Macek 1937. január 15-én. A 11⁴⁵-15 óra között lefolyt találkozót az ebédidő kivételével Stojadinovic és Macek kettesben lefolyt beszélgetése tölti ki. Azután mindketten autón Zágrába mentek, de külön-külön saját kíséretükkel. A miniszterelnök Zágrábban Ruzic szávai bánnál vacsorázott és még az éjszaka folyamán vasúttal tovább utazott. Zágrábban nem találkozott Macekkel.

Ezek a külsőségek magukban is elárulják, hogy Brezicén sem megegyezés nem történt, sem lényeges közeledés. Most már nemcsak Macek sajtója volt óvatos, hanem Stojadinovicé is. Előre bejelentették, hogy a találkozó nem fog döntést hozni. Különösen feltűnő volt a zágrábi Obzor január 10-i hosszú vezércikke, mely Macek nyilatkozatai szellemében fejtette ki, hogy informatív jellegű beszélgetésről lehet egyelőre szó és csak ha a premier magáévá tenné Macek modus procedendijét, akkor kerülhet sor komolyabb, bár még mindig kötelezettség nélküli, tárgyalásokra. Ezzel a józansággal teljes ellentétben a külföldi, köztük a magyar sajtó egy része is, megint harsogott a szenzációs hírektől és megint mint befejezett tényt ünnepelte a szerb-horvát megegyezést.

Eddig sem Macek, sem Stojadinovic nem nyilatkoztak beszélgetésük tartalmáról. Korosec két nap múlva pártja laibachi gyűlésén azt hangsúlyozta, hogy a horvát kérdés megoldásához türelem kell, hogy a brezicei találkozó nem rontott a helyzeten, hanem javított és

hogy a kormány még évekig a helyén marad, hiszen nincs, aki utána következhetnék. A félhivatalos kormánypárti Vreme szerint sem a premier, sem Macek nem adták fel eddigi álláspontjukat, újabb találkozás jelenleg nincsen tervbe véve, de az érintkezés módjára nézve megegyezés történt. Macek hivatalosa, a Seljacki Dom, a találkozó fontosságát abban látja, hogy íme a kormány maga is érzi a jelen helyzet tarthatatlanságát, de hogy lesz-e Brezicének valami következménye, azt csak a jövő fogja megmutatni. A kormánypárt hivatalos lapja, a Samouprava, teljes tíz napig nem mondott véleményt, akkor is csak annyit árult el, hogy a kormány befejezte működése első étapeját, a szenvedélyek lecsillapítását, most jön a második étape: a politikai, szociális és közgazdasági reformok megvalósítása.

Szándékosan mellőzzük a nem-hivatalos sajtó kommentárjait: boldogulnak az eddigi információkkal is! Stojadinovic és Macek eszmecsérét folytattak a horvát-kérdésről. Mindketten fenntartották eddigi nézeteiket, de mindkettőjük hajlandó a másikkal megegyezni, ha az enged elveiből. Ha valami új mozzanat merülne fel, megállapodtak az eszmecsere folytatásában. Addig pedig csinálja mindegyik a másiktól függetlenül a maga dolgját. A kormány programjában ott szerepelnek a politikai reformok. Korosec újévi belgrádi rádió-beszédben bejelentette, hogy a reformokat „lehetőleg” a horvátokkal egyetértőleg hozza meg. A premier a kormány e tervét közölte Macekkel és a horvát nemzet vezérének semmi oka sem volt ezt örvendetesen tudomásul nem vennie. A szerb-horvát megegyezés ügye Brezicén egyáltalán nem jutott előbbre. A kormány szokásos frázisával élve legfeljebb az atmoszféra javításáról lehet szó. Ma éppoly bizonytalan, mint Brezice előtt, lesz-e megegyezés, sőt, hogy eljutunk-e odáig, hogy komoly tárgyalásokra sor kerül. Macek igen jó taktikusnak bizonyul. Minden ajtót nyitva hagy maga mögött és a végső döntés percéig biztosítja a horvát nemzet önrendelkezési jogát, a nélkül hogy Belgrádot provokálná. Stojadinovic minden helyzeti fölénye mellett is nem tud Macek fölé kerekedni.

El kell ismernünk, hogy ez nemcsak Stojadinovic hibájából van így. A szerb ellenzék nem az az elhanyagolható mennyiség, aminek a premier feltünteti. Egy nappal a brezicei találkozó után Pál herceg megint hosszú audiencián fogadta Davidovicot és ebédre is magánál tartotta. Korosec bizonykodása, hogy nincs, aki utánuk következhetnék, az audiencia jelentőségét akarta leszállítani. A szerb ellenzék nem egységes, nem fegyelmezett, de nagy helyzeti előnye, hogy a szerb tradíciók letéteményese és Macekhez a kormánypártnál mégis közelebb áll. Ha megtalálná azt a bizonyos formulát, mellyel Maceket Belgrádnak szállítani tudná, holnap uralomra jutna.

A kormányra nézve más kedvezőtlen jelenségek is mutatkoznak. A szerb társadalom széles rétegeiben egyre fokozódó bizalmatlanság tapasztalható Stojadinovic iránt. Január végén Szent Száva ünnepén

és a Szerb Kir. Tudományos Akadémia fennállásának félszázados évfordulóján minden szónok feltűnően hangsúlyozta a szerb kultúrának a pravoszláviával való összeforrottságát. Ugyancsak január folyamán a szerb közélet egyik legtiszteltebb alakja, Jovanovic Slobodan belgrádi egyetemi tanár vezérlete alatt megalakult a Szerb Klub. Arandjelovic Dragoljub egyetemi tanár, a klub oszlopos tagja, azt mondta, itt az ideje észrevenni, hogy szerbek is vannak Jugoszláviában! A szerb társadalom a nem-szerb elemekkel való örökös paktálásban a szerb hegemonia és a szerb autochton kultúra veszedelmét látja. Az öreg Pasic értett ahhoz, hogy az új részek politikusait különböző nagyszerb pártok segédcapataivá tegye. Ma a szlovének és a muzulmánok a kormánypártnak a szerbekkel elvileg legalább egyenrangú faktorai és a horvátokkal való megegyezés esetén az is előfordulhat, hogy a lakosság 40%-át képező szerbséget ők szorítják háttérbe. Ez mint feltevés is elfogadhatatlan a szerb polgár számára!

Stojadinovicot Pál herceg bizalma, kétségtelen ügyessége, a hatalom tartásában való szívóssága többször keresztül is segítette nehéz helyzeteken. Szerencsecsillaga ma is magasan ragyog a horizonton. De a délszláv helyzet objektív mérlegelésénél lehetetlen figyelmen kívül hagyni az említett jelenségeket.

Magyar Szemle, 1937. március.

MAGYAR-DÉLSZLÁV KÖZELEDÉS.

Immár fél éve, hogy országszerte Magyarország és Jugoszlávia közeledéséről, beszélnek és írnak. Eddig ugyan semmi pozitívumot sem sikerült e közeledés politikai alapjául felfedeznem, mégis legyen szabad a *Korunk Szava* olvasóközönségét a tényleges helyzetről és a józan lehetőségekről tájékoztatnom.

Csodálatos logikával és nyilvánvalóan hangulatkeltés céljából elterjesztették azt a hírt, hogy a magyar barátságért Jugoszlávia hajlandó területi áldozatokat is hozni. Közelebbről azt állították, hogy a Ferenc-csatornától északra fekvő területeket volna hajlandó Belgrád visszaadni. Hát kérem, ilyesmit komolyan elképzelni hihetetlen naivítás. A szerbek egy falut sem hajlandók visszaadni, nemhogy ekkora területet és főleg nem a Vajdaságból, melyet ősi szerb földnek tartanak. Nem ismerik azok a szerbeket, akik ilyet feltesznek. A világháború alatt az egész antant a legnagyobb nyomást gyakorolta Szerbiára, hogy adja át Bulgáriának a Vardartól keletre eső Macedóniát, mely esetben Bulgária nem csatlakozott volna a központi hatalmakhoz. Belgrád nem volt erre kapható, inkább kitette magát annak, ami bekövetkezett, hogy ellenségei az országot okkupálták. Sztojadinovics miniszterelnök az utolsó hónapokban is ismételtelen kijelentette, hogy a

határok megváltoztatása csak háborúval lehetséges, ha e nyilatkozatai nem kerültek is bele a magyar sajtóba.

Egy más változata a híresztelésnek az, hogy Jugoszlávia maga ugyan nem revideálja a határait, de szabadkezet ad Magyarországnak többi szomszédai felé, miután a kisantant úgyis felbomlóban van. Először is Jugoszláviának van annyi esze, hogy tudja azt, hogy szövetségesei „elintézése” után reá kerül a sor. Másodszor a kisantant egyáltalán nincs felbomlóban. Senkisé tagadhatja, vannak ellentétek a kisantant államai között, de abban, amiért a kisantant létrejött. Magyarország mai határainak megörökítése kérdésében, nincsen közöttük ellentét. A kisantant csak valamelyik tagjának katasztrófájával bomlik fel. A többi álomkép. A mohácsi beszédre a szerb válasz az volt, nagyon örülünk a magyar barátságnak, készséggel besegítjük Magyarországot a kisantantba. Lehet, hogy a fogalmazás ma más volna, de a lényeg ugyanaz maradna. Kaphatunk esetleg egy olyan csokolózással egybekötött szerelmi szerződést, mint Bulgária – a mai határok épségben tartásával.

Ezeknél okosabb beszéd az, amely az olasz-szerb barátkozásra utal. mint olyanra, mely magával hozza a magyar-szerb barátságot. Legyen szabad azonban arra rámutatnom, hogy e barátkozásért az összes áldozatokat Itália hozta. A délszláv fabevitelt újra szabaddá tette, az olasz irredentát Dalmáciában elejtette, a horvát-kérdést megtagadta. Az Angliával szövetséges Jugoszlávia szerfelett kellemetlenné válhat az Adrián, ennek elkerülése végett érdemes áldozatokat hozni. (Róma itt nem fog célt érni, konfliktus esetén Pál herceg Angliával fog menni.) Fontosabb ennél az a kérdés: magyar külpolitika-e az, mely idegen parancsra mozog? Teszünk-e komoly szolgálatot Itáliának az azal, ha olasz illúzióért a kisantant függelékévé leszünk? Megjegyezni kívánom, hogy a magyar-szerb közeledésnél is az a helyzet, hogy Belgrád túri a magyar udvarlást. . .

Mások azt mondják, hogy közeledésünk Jugoszláviához könnyű a Belgrád uralma alatt álló félmillió magyar sorsán, sőt ez máris mutatkozik. Elismerem, félmilliónyi magyar testvérünkért érdemes áldozatokat hoznunk. De a helyzet ilyen beállítása téves. Belgrád azért bánik ma valamivel jobban magyarjaival, mert erre belpolitikai okok kényszerítik. Sztojadinovics a Vajdaságban csak a kisebbségekre támaszkodhatik. A horvátok (bunyevácok) Macsekkel mennek, a szerbek részben a szerb ellenzékkel, részben a Macsekkel szövetkezett önálló demokratapárttal. A kisebbségek nélkül – ezek a Vajdaságban majd nem kétszer annyian vannak, mint a szerbek és a horvátok együtt – a kormány a községi választáson csúfos vereséget szenvedett volna. De szüksége van Belgrádnak a vajdasági kisebbségekre a szerb-horvávi viszály miatt is. Hiszen ha a Vajdaság Macsek oldalára áll, akkor mindaz, ami a Dunától és Szávától északra fekszik, bizonytalanná

vált. Ezért és csak ezért megy egy kicsit jobban a magyaroknak. És tessék észrevenni, hogy egyelőre több az ígélet, mint a valóság és nem hiányzik a szemfényvesztés sem. Szép dolog például a vajdasági magyar írók magyarországi körútja. Bennünket azonban nem kell magyarságunkban megerősíteni. Erre a vajdasági magyaroknak volna szükségük. És íme semmit sem hallunk a magyarországi magyar írók vajdasági körútjáról! A névrag elemzést hivatalosan megszüntették. Ugyanakkor egy hivatalos kiadvány ezernél több magyar család tagjait, mint szláv eredetű renegátokat, eleve kizárja a magyar iskolákból.

Tisztában kell lennünk azzal, hogy a magyar-délszláv közeledés a valóságban magyar-szerb közeledést jelent. A horvát-kérdés Jugoszlávia belügye, de balgatatag az a külpolitika, mely nem veszi számba az idegen államok belpolitikai helyzetét. Immár világos, hogy Sztojadinovic sem tudta megoldani a horvát kérdést. Ebből persze nem következik az, hogy a horvátok holnap felszabadulnak, de az igen, hogy az a nagy tályog, amit Jugoszlávia testében a horvát-kérdés jelent, tovább fog terjedni és tovább fogja megfertőzteni Jugoszlávia egész szervezetét. A magyar-horvát határ. kétszer olyan hosszú, mint a magyar-szerb. Mikor semmi pozitív előnyt nem jelent számunkra a szerb politikai barátság, minek lekötni magunkat mellette?

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy gazdasági és kulturális kapcsolatok ne alakulhassanak ki a két ország között, amennyiben ezek mindkét ország érdekeit szolgálják. Ez ellen a legszerbellenebb magyarnak sincsen semmi kifogása. Belgrád részéről azonban itt is furcsa dolgokat kell tapasztalnunk. Franges ex-diktatúra miniszter, akit az OMKE nemrégén Pestre hívott, előadásában kifejtette, hogy a balkáni blokk gazdasági alapjait most akarják megteremteni és Magyarországot meginvitálta, vegyen részt ebben a munkában. Tehát gazdaságilag szakadjunk el Ausztriától, és Itáliától és csatlakozzunk Jugoszláviához, Romániához, Görögországhoz és Törökországhoz. Mivel pedig van gazdasági kisantant is, ez annyit tesz, hogy Magyarország egyik íze lenne valami Prága-ankarai tengelynek. Mit szólsz ehhez kedves magyarom? Az átkos nyugattól így valóban megszabadulunk, lesz turanizmus, turáni-szláv paraszt-állam és amit akarsz.

Az OMKE vendége kissé leckéztető hangon szemünkre hányta, hogy semmit se tettünk a kulturális közeledésért. Bizony, itt mind bennünket, mind a szerbeket és a horvátokat sok mulasztás terhel. Elismerem, nem volt olyan műfordítónk, mint Petőfi, Arany és Madách szerb tolmácsa Zmaj-Jovánovic Jován, viszont sem a szerbeknek, sem a horvátoknak nem volt Kállay Bénijük, vagy Thallóczy Lajosuk, akik nemcsak otthon voltak a délszláv történelemben, hanem azt lényegesen előbbre is vitték. Egyetemeink közül a pestinek van horvát katedrája és mind az egyetemen, mind a műegyetemen

és a három vidéki egyetemen vannak szerb-horvát lektorok, pedig alig tanul nálunk néhány délszláv hallgató. Jugoszlávia három egyeteme egyikén sem tanítják a magyar nyelvet és irodalmat, holott mind Belgrádban, mind Zágrábban száznál több magyar hallgató tanul. Belgrádban még az albán nyelvet is tanítják, de a magyart nem! A magyar tudományos és magasabb fokú politikai folyóiratok minden évfolyamában található délszláv tárgyú cikkek, míg fordítva a dolog eléggé ritka.

Visszatérve a magyar-szerb politikai közeledés kérdésére meg kell állapítanom, hogy amíg valaki valami konkrét javaslattal nem áll elő, a közeledés színes, csillogó szappanbuborék. Egy út 1918 óta nyitva áll előttünk: ez a tényállapot végleges és önkéntes elismerése, a beilleszkedés a kisantant hatalmi szervezetébe. Aki ezt akarja, ám tegye, de mondja meg a magyar nemzetnek, hogy ezt akarja tenni. Más eljárás esetén politikai kalandorok ugyan megsüthetik az illúziók lángjánál a maguk pecsenyéjét, de ebből Magyarországnak kiszámíthatatlan kára lehet.

Korunk Szava, 1937. április 1.

BELGRÁDI TALÁLKOZÓK.

Az utóbbi hónapokban a lapoknak külön rovatot kellett nyitniuk a belgrádi diplomáciai látogatások számára. Folytonosan jött valaki a szerb fővárosba, rőfös szónoklatok hangzottak el, hol hosszú, hol rövid szerződéseket írtak alá, hullottak az érdemrendek, volt bankett rogyásig stb. stb. El kell ismerni, Sztojadinovics nagy művészettel rendezte ezt a színjátékot. A világpolitika előkelő idegenje méltán hihette azt, hogy London és Párizs után rögtön Belgrád következik. Nem tagadható, a szerb premiernek valódi sikerei is vannak, de a látszatok ezeket messze meghaladják. Egy belső nyavalyával küzdő ország az európai káoszt arra használja föl, hogy raffinaít csábtáncokkal ejtse tévedésbe a világot.

Az első lényeges diplomáciai siker a szerb-bolgár barátsági szerződés volt. A szerződést ugyan két autokrata kormány kötötte meg, tartalma csupán egy szépen hangzó frázis, mégis nagy a jelentősége. Bulgária napirendre tért a világháború területi veszteségei fölött. Amíg a balkáni blokk fennáll és ameddig Jugoszlávia tagja e blokknak – már pedig sem a blokk fölbomlása, sem Jugoszlávia elszakadása a blokktól, belátható időn belül nem várható -, addig a bolgár revízió nem lesz aktuális. A barátsági szerződést tulajdonképpen a két egyház, a szerb és a bolgár pravoszlávia, garantálja. Miután a két egyháznak óriási szerepe van a két nemzet életében, politikai rendszerváltás sem igen érintheti a szerződést. Mindenkinek számolnia kell azzal,

hogy a Balkán két szláv keleti egyháza nyilvánvalóan egy nagy szláv államszövetséget akar létrehozni a Balkánon. Ha ez sikerül, a Balkán szláv hegemonia alá kerül és a Földközi-tengeren egy új hatalom jelenik meg.

Még nagyobb a jelentősége Ciano gróf belgrádi látogatásának. Magában véve az, hogy egy nagyhatalom külügyminisztere teszi a kezdeményező lépést, ő megy vizitbe a szerződés megkötésére, eléggé feltűnő. Itália legközelebbi szövetségesei, a római tömb államai, annak idején nem részesültek e kitüntetésben. Ráadásul Itália eddig minden külpolitikai kombinációban mint Jugoszlávia állandó ellenlábas szerepelt. A megkötött szerződés Jugoszláviára nézve előnyös. Itália a délszláv fabevitelnek szinte korlátlanul megnyitotta az olasz piacokat, amivel a délszláv külkereskedelmi mérleg aktivitása biztosítva van. A jelenlegi olasz-délszláv közös határ kölcsönös biztosítása az olasz irredenta elejtését jelenti. Azóta valóban föl is oszlottak a különböző irredenta egyesületek. A határok biztosítása gyakorlatilag nemcsak Jugoszlávia déli határának olasz részről való véglegesítését jelent, hiszen a római tömb államai nem csinálhatnak a tömb veszélyeztetése nélkül e megegyezéssel ellentétes politikát. Nagyon jellemző az a kommentár, melyet a határok kérdéséhez a *Corriere Istriano*ban Maracchi Giovanni olasz képviselő fűzött. Szerinte Itália számára két lehetőség volt: vagy meghozni azt a fájdalmas lemondást, melyet a mai határok biztosítása jelent, vagy folytatni a régi politikát, mely Jugoszlávia széteséséhez vezethet, de azzal a kilátással, hogy Svájctól Zaráig egy új Habsburg-monarchiával lesz határos Olaszország. Maracchi szerint ez, úgy látszik, veszedelmesebb olasz szempontból, mint Jugoszlávia fennmaradása.

Már a határok biztosításában implicite benne van a horvát-kérdés elejtése, de a szerződés egy külön pontja még kifejezettebben alá húzza ezt. Egyik állam sem tűr meg e pont szerint a saját területén semmiféle aktivitást a másik állam területi integritása és kormányformája ellen. A szerb lapok állítása szerint a horvát emigránsok már el is távolítottak Itáliából. A horvát-kérdés rendezésének lehetőségéről és ennek időpontjáról eltérőek lehetnek a vélemények. Az azonban bizonyos, hogy Jugoszlávia ellen mindig a horvát elégedetlenség felhasználása volt a leghatásosabb fegyver. Hogy Itália e fegyvert eldobta magától, arra vall, hogy külpolitikáját új alapokra kívánja helyezni. Ennek okát a Földközi-tengeren előállott komplikációkban kell keresnünk.

Bár Pál herceg Jugoszláviája erősen angol vizeken evez, érthető, hogy örömmel fogadta el e szerződést. Az egyetlen pozitívum, amit ennyi előnyért adni kellett – Abesszínia olasz birtokának elismerése, volt! Albániára nézve megmaradt a tényállapot, de ezzel már régóta kénytelen volt Belgrád megbarátkozni. Jugoszláviára e szerződésből

még egy nagy előny származik, amint ezt a szerb kormány hivatalos lapja a *Szamouprava* sietett megállapítani: ideje van a belső konszolidációra. Belgrád azt reméli, hogy a horvátok, látva, mennyire nem számíthatnak külső segítségre, végül is behódnak. Ez az a pont, amelyben Belgrád téved. Belgrád a horvát-kérdést nem tudja megérteni. Amint nem tudják mások sem átérteni, akik pedig operáltak vele. Ez a horvátok tragikuma, de megszenvednek érte a földrajzilag érdekelt többi nemzetek is. A horvát-kérdés továbbra is Jugoszlávia rákfenéje marad. A szerbek soha le nem mondanak a hegemóniáról a többi délszláv nemzet fölött, a horvátok meg soha le nem mondanak arról, hogy függetlenek ne legyenek. A katasztrófa idejét ki lehet tolni, de megakadályozni nem lehet.

A harmadik fontos belgrádi entrevue a kisantant tanácskozása volt. Ehhez előzetesen kisantant-ellenes körökben csodálatos illúziókat fűztek. Ittak előre a medve bőrére! Ki kell emelnünk ez optimizmussal szemben az osztrák kormányajtó józan és megbízható állásfoglalását. Bécsben aperte megmondták, az olasz-szerb egyezményen a kisantant éppoly kevésbé fog felbomlani, amely kevésbé bomlott föl a cseh-olasz és a román-lengyel megegyezésen. Természetesen a kisantant-államoknak nem egy pontban vannak eltérő érdekeltségeik, de egy pontban mindig találkoznak: ez a trianoni helyzet megörökítése. Ha valaki nem volna ezzel tisztában, Sztojadinovic havonta egyszer elmagyarázza neki, ha nyilatkozatait alig-alig szervírozzák is magyar olvasónak. Ha a minden térre kiterjedő cseh-francia kölcsönös védelmi tervek meg is buktak Belgrádban, a kisantant Magyarország ellen irányuló éle változatlan maradt. Azzal, hogy az olasz-szerb és a bolgár-szerb egyezményeket elismerték, de ugyanakkor kimondták, hogy Magyarországgal a kisantant az ismert feltételek mellett (a revízió elejtése) csak a maga egészében tárgyal, nyilvánvalóan kitartottak a mohácsi beszédre adott szerb válasz mellett: tessék belépni a kisantantba!

Még egy lap a világnézeti külpolitikusok noteszébe. Benes belgrádi látogatását az ellenzékben levő szerb demokraták csehbarát és olaszellenes tüntetésekre használták föl. A párt elnöke, az öreg Davidovics Ljuba, ez alkalomból hosszú cikket eresztett meg, hogy demokrata államok csak demokrata államokkal szövekezhettek. A *Szamouprava* erre azt felelte, hogy Davidovics elmélete szerint a világháború előtt valóban demokrata Szerbia nem szövetkezhetett volna a cári Oroszországgal. Ha a szerbek ezt tették volna, akkor bizony ma nem léteznék Jugoszlávia, sőt Szerbia is császári és királyi osztrák-magyar tartomány volna.

Én nem akarok e külpolitikai helyzetképből semmiféle következtetést levonni. Bemutattam minden firlefánc nélkül: a többit az olvasó bölcs mérlegelésére bízom.

Magyarság, 1937. április 21.

AZ ÖRÖK HORVÁT-KÉRDÉS.

Jugoszlávia belpolitikai élete 1937. február 1-május 31 között; Brezice után, Wilder Belgrádban; külpolitikával megoldani a belpolitikát; költségvetési vita a horvát kérdésről; Kosic, Jankovic és Superina beszéde; a politikai reformok elhalasztása; egyetemi kérdések; zágrábi ifjúsági zavargás; a kormány a professzorok ellen; a Szerb Kultúrklub; az ipeki pátriárka a kormány ellen; a konkordátum körül; szerb támadások Spaho ellen; nagy szerb mozgalom; a terror útján; a szerb ellenzék belső válsága; Macek a szerb ellenzék ellen; Jankovic miniszter a horvát kérdésről; szlovén elégedetlenség; Korosec hívei a kormány ellen; Korosec taktikája; marad minden a régiiben; utánunk a vízözön!

Szélcsend a belpolitikában, lázas tevékenység a külpolitikában ez jellemzi azt a négy hónapot, melyet most veszünk tárgyalás alá. A délszláv külpolitika bemutatásától egyelőre el kell tekintenünk, mert még le nem zárt akciókról kellene beszélnünk, melyeknek sok kényes vonatkozásuk van. De a belpolitika is nyújt sok érdekes tanulmányt, ha nem is gazdag eseményekben.

A brezicei találkozóval, a szerb-horvát megegyezés kísérletei egyelőre elérték kulminációs pontjukat. Kiderült, hogy Maceket nem lehet aprópenézzel kifizetni és hogy a kormány a horvátoknak lényeges engedményeket nem hajlandó adni.

A találkozónak február közepén volt még egy utójátéka. A paraszt-demokrata koalíció önálló demokratáinak (Pribicevic hívei) zágrábi leadere Wilder Veceslav, lapjában, a Nova Rijecben, Brezice balsikere után azt írta, hogy a megegyezésnek létre kell jönnie, ha a délszlávok képesek saját sorsukat irányítani. A kormány régóta szeretné Macek frontját megbontani, az önálló demokrata pártban Pribicevic Svetozar halála óta ingadozások észlelhetők, ezért most megpróbálkoztak a dologgal. Wildert Belgrádba hívták. Stojadinovic tárgyalta vele, a régensherceg egyórás audiencián fogadta és régi recept szerint a küszöbön álló megegyezésről fantasztikus hírek kerültek forgalomba. Pár nap múlva Wilder hazatért, referált Maceknek és maradt minden a régiiben,

Stojadinovic teljes erővel a külpolitikára vetette magát. Ezzel belpolitikai céljai is vannak. Olyan légkört akar teremteni, mely a horvátokkal megéreztesse, hogy magukra vannak hagyva, semmi külső segítségre nem számíthatnak. A premier azt reméli, hogy ily körülmények között Macek végre megtörik, vagy legalább híveinek egy része elhagyja őt. Mikor az olasz-délszláv egyezmény létrejött, a kormánypárt hivatalos lapja, a Samouprava, diadalittasan írta: most már van. öt évünk a konszolidációra! Macek válasza erre az volt, a horvátok várhatnak száz esztendeig is, de követeléseikből nem engednek.

A horvát kérdés továbbra is az érdeklődés homlokterében maradt. A februárban és márciusban lezajlott költségvetési vitában alig volt egyébről szó. Létezését már csak a levitézlett diktatúra néhány semmit

tanulni nem tudó harcosa tagadja, de mikor ezt rőfös beszédekkel bizonygatja, tulajdonképpen maga is elismeri azt, hogy a horvát kérdés napirenden van. Viszont a horvát kérdés súlyával és jelentőségével a jelen parlament munkájában résztvevő képviselők és szenátorok túlnyomó többsége nincs tisztában. A kontraszelekciónak az a módja, mely a törvényhozást életre hívta, magyarázza meg e helyzetet.

Nem volna sok értelme a skupstinában és a szenátusban elhangzott tömérdek beszédet ismertetni. Többnyire néhány közhely variálásában merültek ki. A kormány és szorosabb hívei apatikusan hallgatták az ellenzéki támadásokat, melyeknek gyakran helyeselt a kormánypárt is, sőt kormánypárti részről is elhangzottak határozótan ellenzéki jellegű felszólalások.

Mindössze három tartalmasabb felszólalást ismertetünk. A nem kormánypárti, de kormány támogató Kosic Mirko belgrádi egyetemi tanár, képviselő nagyszabású beszéde a horvát kérdéstről igen nagyhatást tett. A későbbi beszédek többé-kevésbé az ő tétéleit ismételték, vagy ostromolták. A professzor láthatólag belemélyedt a problémába és a szerbeknél ritka elfogulatlansággal tárta fel nézeteit. Szerinte Szerbia idegen járomban nyögő testvéreit akarta felszabadítani. Dél-Szerbia, a Vajdaság (!) és némileg Bosznia is valóban idegen járom alatt nyögtek, de Horvátország, ha nem volt is egészen független, saját maga kormányozta önmagát. A horvátokat tehát a szerbek nem szabadították fel. A horvátokat nem Ausztria találta ki, mint azt a szerbek általában véve hiszik, (e felfogás szerint a horvátok katolikus szerbek) a horvátok nemzet voltak Ausztria előtt is, Ezért téves a délszláv egység esetében a német és az olasz példákra hivatkozni. Itáliát és Germániát mindig egy nemzet laktá, akárhány államban éltek is, a horvátok mindig külön nemzet voltak, akármely államhoz tartoztak is. A horvátot jellemzi a kiegyezés, melyet egy más nemzettel köt. Ilyen kiegyezés volt Jugoszlávia keletkezésének alapokmánya, a korfui deklaráció. Mikor a vidovdani alkotmány a deklaráció megsértésével jött létre, beállott a kiegyezési sérelem és vele az államválság. A horvátok nem az egyes polgárok egyenlőségét követelik, hanem azt, hogy a horvát nemzet legyen egyenlő a szerbvel. Lehetetlen dolog az, hogy Jugoszláviában a horvátoknak kevesebb joguk legyen, mint a Monarchiában volt. A horvát kérdést meg kell oldani. Az első lépés volna a banátusi önkormányzatok életbe lépése (?).

A diktatúrás ellenzék nevében a legszélesebb alapon Jankovic Dragi volt miniszter fordult szembe Kosiccsal. Szerinte Jugoszlávia nem új állam, hanem Szerbia folytatása. Az új határokat Szerbia Ausztriával és Magyarországgal állapította meg (?) és a horvátokat és szlovéneket illetőleg semmiféle kötelezettséget sem vállalt magára.

A korfui deklaráció nem kiegyezés, hanem a délszláv egység kikiáltása, önrendelkezési jog a horvátokat csak az állam határain belül illeti meg, de akkor sem úgy, hogy a szerbeknek szavuk se legyen a dologhoz. Tiltakozik minden alkotmányrevízió ellen, mert a zavaros külpolitikai helyzetben nem lehet belpolitikai kísérletezésekkel foglalkozni.

Jankovic Draginak a szenátusban a kormánypárti horvát Superina Benjamin volt miniszter felelt. Szerinte a horvát nemzet 99%-a Macek táborához tartozik: Macekkel meg kell egyezni! Jugoszlávia nem Szerbia folytatása, hiszen a st.-germaini béke csak elismerte a már végrehajtott egyesülést. A horvát sabor elszakadó határozata megsértésével létrejött vidovdani alkotmány a horvátokra nézve nem volt jogérvényes. Szerbia nem tartotta meg kötelezettségeit Horvátországgal szemben. A régi horvát autonómia értelmében a mai minisztériumok közül nyolcnak legislatívája és executívája, egynek executívája horvát kézben volt. A kormánypárti szlovén Smodej szenátor élénken helyeselte Superina fejtegetéseit.

Más szónokok a kormány szemére vetették programtalanságát. Rámutattak, hogy a kormány tagjai ismételten ellentétesen nyilatkoztak a horvát kérdésről. Követelték, mondja meg végre Stojadinovic, miként képzei el a megoldást. Minderre a premier csak annyit felelt, hogy a kormány mindenkor kész a horvát kérdés rendezésére, de ehhez Macek előzékenysége is szükséges.

A *költségvetési vita* idején a horvát kérdés ez elvi tisztázásán kívül más mozzanatok is merültek fel. Az ú. n. politikai reformok (választó- és sajtójogi reform, a gyülekezési jog új szabályozása) ügyét a kormány a brezicei találkozó után megint elnapolta. Korosec belügyi expozéja szerint a kormány ezeket a skupstinán kívüli ellenzékkel is egyetértően akarja meghozni. Miután nincs megegyezés sem a horvátokkal, sem a szerb ellenzékkel, a kormány immár harmadszor adatott magának a költségvetésben felhatalmazást, hogy a kérdést rendeletileg szabályozza. Világos, hogy a kormány egyelőre nem akarja a reformokat tető alá hozni és hogy a jelenlegi tisztességes választás a kormánypártot elsöpörné és egészen kaotikus állapotokat teremtene.

Ismételten nehézséget okoztak az egyetemek kérdései. A szlovének egyre határozottabban követelik a laibachi egyetem teljes kiépítését. Egyelőre Marburgban kaptak egy második teológiát, bár máris túlprodukción van a szlovén klerikusokban. Még súlyosabb a helyzet a zágrábi egyetem kérdésében. Itt 1918 óta mindent elhanyagolnak, az épületeket nem tartják karban, az intézetek a dotáció csekélyisége miatt vegetálnak, katedrák betöltetlenek. Ugyanakkor, mikor a belgrádi egyetem új állatorvosi fakultást kapott és a jelen költségvetés a szerb fővárosban három új főiskolát állít fel (közgazdasági, képző

művészeti, zeneművészeti), a Zágrábban 40-50 éve működő hasonló iskolák tovább sem kapják meg a fakultási rangot.¹

Stosovic közoktatásügyi miniszter szenátusi beszéde szerint az országban 328 egyetemi tanár van, akik közül 238 a rendes. Hallgató 15.305 van; ez a szám egyetemeken szerint így oszlik meg: Belgrád 7726, Zágráb 5050, Laibach 1788, Szabadka (jogi kar) 571, Úszküb (filozófiai kar) 168. (Jugoszláviában a műegyetemek, gazdasági főiskolák stb. egyetemi fakultások.)

Az egyetemi ifjúsággal is bajok vannak. A belgrádi egyetem hallgatói a diktatúra alatt egészen baloldaliak lettek. Most sikerült a nacionalista szellemű ifjúságot valamennyire megszervezni. A zágrábi egyetemen kevés a baloldali ifjú, ellenben a parasztpárti és a jogpárti ifjúság egyre élesebben fordul egymással szembe, holott mindegyik csoport horvát nemzeti alapon áll, csak a jogpártiak türelmetlenebbek. A két csoport között halálos végű összetűzés is volt, mire az Avala sürgősen világgá kürtölte a horvát front felbomlását, elárulva ezzel szíve vágját. Bizonyos az, hogy soha a jogpárti ifjúság nem fog Macek ellen fordulni, amíg ez a nemzeti küzdelem élén kitart.

A kormánynak azonban nemcsak az ifjúsággal van baja, hanem a tanárokkal is. Az ifjúsági mozgalmak háttérben professzorokat sejt. A belgrádi Szerb Kultúrklubot valóban professzorok alapították, akik azt hirdetik, hogy a szerbek szervezkedjenek szerb, a horvátok horvát, a szlovének szlovén alapon. Persze a szerb hegemoniához a horvátok és a szlovének felett ők is ragaszkodnak, de nem kívánnak velük vegyülni. Ezzel a délszláv egységet gyakorlatilag tagadásba veszik, ha elméletileg, mint magasabb szintézist, el is ismerik. „Nekünk szerbeknek, – írta a Pravdában Arandjelovic Dragoljub belgrádi egyetemi tanár, – a mi szerb vérünk, a mi szerb történetünk, a mi szerb nyelvünk, a mi szerb hagyományaink, a mi szerb Rigómezőnk, a mi szerb pravoszláv egyházunk mindenha és nia is óriási nemzeti vagyont jelentenek, melyről soha le nem mondhatunk.” A klub alapítása nyilvánvaló visszahatás a premier színtelen jugoszlavizmusára. A kormány a klub ellen egy ugyancsak professzorokból álló Délszláv Klubot alapított. Ez azonban gyökértelen, míg az egyre nyíltabban nagyszerb vizekre evező Szerb Klubot a szerb egyház és a szerb intelligencia nagy örömmel fogadta. Az egyetlen komoly tiltakozó szó Boskovic Duda ajkáról hangzott el, de ebben sem

¹ Ereký Istvánt nagy művében (Egyetemi reform. Szeged, 1937.) a nyers statisztikai adatok a délszláv egyetemi állapotok rajzánál megtévesztették és különösen a zágrábi egyetem fejlődéséről egészen hamis képet ad. A zágrábi egyetem új fakultásai közül az orvosit IV. Károly király, a technikai a zágrábi egyetem Tanács, az állatorvosit és a mezőgazdaság-erdészeti ugyan 1919-ben Jugoszlávia állította fel, de már meglévő főiskolákból. Helytelen a zágrábi egyetemet a pestivel összehasonlítani, mikor az a pesti egyetemnek és műegyetemnek együtt felel meg. Ha így hasonlítjuk össze a főiskolákat, egyáltalán nem jutunk olyan reánk nézve kedvezőtlen eredményekre, mint Ereký.

sok öröme telhetett a kormánynak, mert Hoskovic, a vajdasági mozgalom vezére, a klubot azért támadta, mert a Vajdaságra is ki akarja terjeszteni működését.

A professzorok megfélemlítésére a kormány a költségvetésbe egy pótlékot csempészett be, mely szerint a közoktatásügyi miniszter minden 65 éves, vagy 35 éves összes szolgálattal bíró (tehát esetleg 55 éves) egyetemi tanárt nyugdíjazhat. A rendes tanárok ezután két fokkal, a rendkívüliek eggyel lejjebb kezdik a szolgálatot és minden fokhoz új kinevezés szükséges. Mikor a professzorok tiltakoztak, a Samouprava igen élesen letorkolta őket. Stojadinovic rálépett a beteg kormányrendszerek szokott útjára: pusztítani, vagy legalább terrorizálni a gondolkozó embereket!

Más taktikához fordult a kormány a pravoszláv egyház esetében. Ismeretes, hogy Barnabás ipeki pátriárka magatartása lehetetlenné tette a konkordátum tárgyalását. Barnabás tovább is folytatta a nyílt harcot nemcsak a konkordátum, hanem az egész Stojadinovic-kormány ellen. Február közepén a belgrádi Szent Száva-templom építési bizottságának ülésén félrenemérthető célzással a pravoszlávia áruelőinek mondta a kormány tagjait. Húsvéti pásztorlevelében kijelentette, hogy a szerb egyház mindenkor meg fogja védeni a maga jogait. A költségvetési vita folyamán többen is szóvá tették a konkordátum ügyét, de a beszédek nagyobb részét elkobozta a cenzúra. Csodálatosképpen közölték a diktatúras Ljubibratic Sava szenátor beszédét. Ez élesen támadta a konkordátumot, mert a felekezeti egyenlőséget sérti. Dicsőítette a pátriárkát, azt állítva, hogy „minden szerbnek szeme a pátriárkára van irányítva, aki naponta sok hálálkodó táviratot és deklarációt vesz kézhez”, Végül tiltakozott az ellen, hogy a cenzúra megakadályoz minden vitát a konkordátumról, sőt a pátriárka beszédeit is elkobozza. Banjanin Jovo diktatúras szenátor, régenshelyettes, ugyanekkor a Katolikus Akciót és magát a katolicizmust is élesen megtámadta.

A kormány minderre csak annyit felelt, hogy minden felelősséget magára vállal, de nem engedi meg, hogy a konkordátum kérdését az utca oldja meg. Nehéz megérteni ezt a dodonai kijelentést. Cselekedni mégis cselekedett valamit a kormány. Megkísérelte a pravoszláv egyház ellenállását vesztegetéssel leszerelni. A költségvetés pótlékaiban a pátriárka belgrádi palotájának építésére 20, a belgrádi teológiára 7 5, a pravoszláv papok fizetésének javítására 50 millió dinárt vett fel. Egyelőre a pravoszláv egyház a pénzt elfogadta, de magatartásán nem változtatott.

A nagyszerbek a konkordátumon és a jugoszlavizmuson kívül támadást kezdtek Spaho ellen is. Spaho lapja, a sarajevói Pravda, egyáltalán nem titkolja, hogy az 1931-es alkotmányt csak kényszerből fogadták el és hogy a mai banátusok romjain federációra törekszenek. Boszniáról a költségvetési vita alatt a kormánypárti képviselők éppen

úgy nagyszerb szellemben beszéltek, mint a diktatúrák. Sőt Kecmanovic pravoszláv esperes, a paraszt-demokrata koalíció tagja, sem igen különbözik tőlük, amennyiben – a katolikus és muzulmán horvátok ellenére – folytatta a harcot a vrbasi banátus (székhelye Banjaluka) különállásáért. Azt írta lapjában, az Otadžabinában, hogy a vrbasiak nem hagyják magukat Sarajevo által annektálni (!). Spaho minderre egy szót sem szólt és a kormány is hallgatásba burkolózott. Spahónak a muzulmán egyház alkotmányos életének teljes helyre állítása érdekében kormányon kell maradnia. Ezek a támadások mutatják, hogy helyzete a kormányban nem biztosabb, mint Korosecé a konkordátum-válság óta.

Április folyamán a Narodna Odbrana is újra akcióba lép, még pedig nagyszerb és kormányellenes irányban. „A Narodna Odbrana – írta hivatalos lapjuk –, nem ismer törzseket, nem ismer három nemzetet, nem ismer szeparatizmust és nem ismer más hazaáruló jelzőszavakat.” Jugoszláviában e szerint csak egy egységes „délsláv” (értsd: szerb) nemzet él.

A kormány a nagyszerb mozgalommal szemben tehetetlen, hiszen maga a kormánypárt is tele van nagyszerb érzelmű elemekkel, akikről a kormány egyes tagjai sem állanak messze. Egyelőre a védekezés igen primitív eszközeihez fordultak. Zivkovic tábornok minden lépését detektívek figyelik meg, Bobic Milos radikális volt miniszternél házkutatást tartottak, a telefonbeszélgetéseket ellenőrzik stb. Majd a Samouprava bejelentette a nagy söprést a tisztviselő-karban, elpanaszolva, hogy a tisztviselők semmibe sem veszik a kormányt, nyíltan hirdetik a rendszer közeli bukását és a parasztot lázítják a kormány ellen. Stojadinovic csúszik a terror felé . . .

A szerb ellenzék helyzetét a brezicei találkozó balsikere és a Stojadinovic-rendszer lappangó válsága megjavította. Ezt a kedvező fordulatot azonban eddig az ellenzék egyáltalán nem tudta kihasználni. Ennek az a főoka, hogy a három párt nem tud egy közös programban megegyezni.

A földművespárti Pribicevic Milan (Svetozár és Ádám testvére) február elején, egy hónappal halála előtt, helytelenítette, hogy a szerb ellenzék távol marad a skupstina munkájától. Március elején az ellenzék három tagja be is nyújtotta mandátumát, a nélkül hogy pártjaikból kiléptek volna, vagy ezek kizártak volna őket. A vrbasi földművespártiak Cubrilovic képviselő vezetése alatt külön tárgyalásokba bocsátkoztak Macekkel és azzal fenyegetődtek, hogy kilépnek a szerb ellenzékéből, ha nem egyezik meg Macekkel. Majd akciót kezdtek, hogy a földművespárt vegye fel nevébe a szerb jelzőt, amit a horvát parasztpárt élénken helyesel. Az agg demokrata vezér, Davidovic Ljuba, tovább kínlódik a demokrata-front szervezésével. Ehhez a három ellenzéki párton kívül a szocialisták is csatlakoznának. Persze bajos Stanojevic Acát, Pasic hagyományainak letéteményesét, a szocialisták-

kal és a baloldali földmivespárti Jovanovic Dragoljub ex-professzossal is egy kalap alá fogni. A demokrata-front vagy népfront a horvát kérdést egyelőre elejtené és arra törekednék, hogy Szerbia teljes demokratizálásával új helyzetet teremtsen. A demokrata párt lapja, az Odjek, szemére hányta Maceknek, hogy nem megegyezést akar a szerbekkel, hanem diktálni akar nekik. Világos, hogy a horvát kérdésben Davidovic és a nagyszerb állásponton áll. A népfront tervének egy másik variánsát Jovanovic Dragoljub hirdeti. Stanojevicet, Davidovicot, sőt saját pártvezérét Jovanovic Jocát is tiszteletreméltó aggasztánoknak mondja, akik mindenről lekésnek. Fogjanak össze az összes baloldali elemek! Tiltakozik az ellen, hogy őt bolseviknak nevezik, de kijelenti, hogy osztályharcot akar és neki a baloldalon nincs ellensége. Ha az ex-professzor így fejlődik, alig kétséges, hogy odajut, ami ellen ma még tiltakozik.

Ennyi belső ellentét mellett érthető az a gúny, mellyel a kormányajtó a szerb ellenzék mozgalmait és folytonos egyezkedési tárgyalásait kíséri. Ezek akarják a horvát kérdést megoldani. – írta a Samouprava – mikor a saját pizslicsár belső ügyeiket sem képesek rendbehozni! Nagy megdöbbenést okozott aztán a kormánykörökben, mikor április végén híre kelt, hogy az ellenzék szoros koalíciója létrejött. A hír szerint elfogadták Macek modus procedendijét (egy új konstituante összehívása) és az összetett állam elvét. Hamarosan kiderült azonban, hogy a hír téves. Ezzel kapcsolatban autentikusabb nyilatkozatok hangzottak el egyes szerb ellenzéki politikusok részéről. Grol Milan, a demokraták vezető publicistája, azt írta, hogy semmiféle törzsi differenciáció nem változtat azokon az alapokon, amelyeken az állam létrejött. Egy magát meg nem nevezett demokrata úgy magyarázta Davidovic álláspontját, hogy hajlandó ugyan belemenni az új konstitúciójába, de csak akkor, ha már előzetesen a maga egész területében megkötötték a szerb-horvát megegyezést. A törzsi érzékenységgel számol, de nemcsak a horvát, hanem a szerb oldalon is és a koncesszióknak az állam fennmaradása érdekében is van bizonyos határa.

Erre következeit Macek éles nyilatkozata a Vremében. A horvátok nem bízhatnak a szerb politikusokban, mert mást mondanak nekik zárt ajtók mögött, mint a nyilvánosság előtt. Senki még a szerb választók előtt nem tárta fel őszintén a horvát követeléseket. A horvátok semmiféle fokozatos megoldásba nem mennek bele, inkább maradjon a mai helyzet. Hiába vetik szemükre a formákhoz való merev ragaszkodást, ez a formalizmus jellemzi az egész horvát történelmet és hozzá ő is törhetetlenül ragaszkodik. E nyilatkozat[a szerb ellenzék és Macek tárgyalásai ismét megfeneklettek.

A parlamenti szünetet a kormány önünnepléssel töltötte el. A horvát kérdéstről behatóbban egyedül Jankovic Gjura erdészeti és bá-

nyászati miniszter nyilatkozott, a minisztérium nagyszerb szárnyának vezére.

Áprilisban azt mondta, hogy immár 18 éve hallja az egy és a több nemzetről szóló elméleteket, a nélkül hogy tanulhatott volna valamit belőlük. Szerinte ki kell minden polgárt elégtíteni és akkor rá fog jönni, hogy neki és az országnak egyaránt érdeke az egységes délszláv nemzet kialakulása. Persze ezt a nemzetet nem lehet dekrétumokkal megteremteni, mint azt a diktatúra akarta, hanem olyan eszközökkel, melyek mindenkit meggyőznek ennek szükséges voltáról. Májusban azt mondta, hogy a horvát kérdés az utóbbi években (!) keletkezett, amikor a horvátok nem beszélhettek szabadon követeléseikről. A megoldást illetőleg optimista, mert a kormánypártban megvan a készség a megegyezésre és a horvátoknál e készség kialakulóban van.²

A második beszéddel egyidejűleg dördült el a zenggi csendőrsortűz, mely hat horvát ifjúnak oltotta ki az életét, azért mert „államellenes” énekeket daloltak. Új hat sír a szerb-horvát megegyezés útjában.

A szlovénség körében is az elégedetlenség fokozódása észlelhető. Ennek egyik oka a konkordátum-kérdés. A halogatás politikáját sehogy sem tudják a széles katolikus néprétegek méltányolni. És a Vatikán is kezd türelmetlen lenni. Mikor az új vatikáni délszláv követ átadta megbízólevelét, a bíboros-államtitkár utalt rá, hogy ez az aktus ugyanabban a teremben folyt le, amelyikben a konkordátumot aláírták. A szlovén sajtó kényszerből hallgat a konkordátum ügyéről, de az idegesség alig palástolható el. Horvát hatás alatt a szlovén nemzeti öntudat is egyre növekszik. Egy laibachi polgár panaszt tett az Államtanácsnál, mert szlovén nyelvű beadványára szerb nyelvű döntést kapott a pénzügyminisztériumtól. A diktatúrás Pucelj szenátor azt írta lapjában, a Kmetijiski Listben, hogy ő ugyan délszláv; de szlovénül érez, gondol és beszél és ha a feje tetejére állítják, akkor sem tehet másként. A kormánypárti szlovén polgármesterek értekezlete is a szlovén államnyelv (az alkotmány szerint Jugoszlávia hivatalos nyelve a szerb-horvát-szlovén; ilyen nyelv nincsen) jogainak tiszteletben tartását követelte, a szlovén nemzeti sajtóságok védelmét és az önkormányzat sürgős életbeléptetését. Korosec lapja, a Slovenec, nyíltan támadja a centralizmust és a horvátoknak azt hányja szemükre, hogy a negáció politikájával lehetővé teszik ennek fennmaradását. Mikor a kormány Belgrádban az egész államra kiterjedő hatáskörrel útépítési alapot létesített, ez ellen a szlovén sajtó tiltakozott a leghevesebben. Mikor a belgrádi Szerb Klubban Popovic Steva, az

² Célzás nyolc politikailag súlytalan zágrábi intellektuális alkotmánytervezetere, melyet Macek eleve elutasított és mely mögött a nyolc úron kívül senki sem áll, ők is csak feltételesen! (T. i. ha a szerbek tárgyalási alapul elfogadják, aminek az ellenkezője történt meg.)

iparkamara titkára, egy előadásban azt sürgette, hogy legyen végre Belgrád és nem Zágráb az ország közgazdasági centruma, megint a szlovén sajtó rontott neki a szerbeknek: világos, hogy az egész decentralizációs híresztelés félrevezetés, – írták a szlovének – hiszen, íme, a centralizáció és vele együtt a szerb hegemonia zavartalanul fejlődik tovább! A Szerb Klubról és ellenfeléről a Délszláv Klubról a Slovenec megállapította, hogy lényegileg ugyanazt akarják: a szerb hegemoniát. E klubokban tehát a horvátoknak és a szlovéneknek semmi keresnivalójuk sincsen!

Korosec, a csupa taktika-ember, nem érzi még elérkezettnek az időt, hogy felborítsa a helyzetet. Belgrádnak is konvenió, hogy szlovének és a muzulmánok bent maradjanak a kormányban, amíg a horvátok meg nem puhulnak. De lelkileg mind a szlovének, mind a muzulmánok már elfordultak Stojadinovic rendszerétől. Aki ezt a lelki diszpozíciót ki tudná használni, az holnap ura lehetne a helyzetnek, vagy annyira kiélesíthetné az államválságot, hogy többé nem lehetne létezését elpalástolni. Érthető, hogy az államválság kiélesítését illetékes helyen minden körülmények között el akarják kerülni. Úgy látszik nincs jelen az az államférfiú, vagy nem akar jelentkezni, aki egy belpolitikailag a mai rendszernél kedvezőbb alakulást garantálna. Tehát marad Stojadinovic, nem old meg semmit, hagy lassan mindent elromlani, naponta megíratván magáról, hogy megmentette Jugoszláviát. Amíg a kedvező külpolitikai konjunktúra tart, a rendszer is tarthatja magát. Azután? Úgy látszik a sok ügyességgel bíró délszláv premier nem teszi, fel magának ezt a kérdést. A hatalom mámorának édes italát szürcsölgeti és egy vállrándítással intézi el a dolgot, ha más teszi fel neki ugyanezt a kérdést: Utánunk a vízözön! Magyar Szemle, 1937. július.

MI TÖRTÉNT JUGOSZLÁVIÁBAN?

Két szenzációs esemény követte egymást a délszláv belpolitikában: Macsek és a szerb ellenzék megegyezése, a kormány rekonstrukciója és a konkordátum elejtése. Két tökéletes kapituláció ment végbe: a szerb ellenzéké Macsek és a kormányé a szerb egyház előtt.

Macsek parasztdemokrata koalíciója és a három parlamentenkívüli szerb ellenzéki párt (a földművespárt, a demokraták és a radikálisok) több mint két éve egyezkednek egymással. Közös listával, közös program nélkül az 1935-i választáson sikerült megbuktatniuk Jefticset, de uralomra nem juthattak, mert nem voltak hajlandók az 1931-i diktatúra-alkotmány alapján kormányozni. Ez volt Stojadinovic szerencséje: a diktatúra alatt vállalta a pénzügyi tárcát. Jeftics bukása után vállalta a diktatúra lebontását a diktatúra-alkotmány alapján. Lepaktált a diktatúra árulóival, viszont megszerezte az apró üzletekre mindig kapható szlovén klerikálisok és horvát muzulmánok

támogatását. El akarta hitetni a világgal és úgylátszik, egy ideig maga is hitte, hogy a horvát kérdést is megoldja 1931-es alapon. Pedig kezdettől fogva csak Pál herceg kegyelméből tengődött és abból élt, hogy Macsek és szerb szövetségesei nem tudtak egymással megegyezni.

A szerb ellenzék tudta, hogy bármikor elgáncsolja a kormányt, csak Maceket kell valahogyan Belgrádnak szállítania. Persze ez nehéz feladat volt, mert Macek a dinasztíát s az állami határait ugyan elismerte, de azt követelte, hogy minden egyébről egy új konstituante döntsön, mégpedig oly módon, hogy az új alkotmányt a konstituantén külön-külön megszavazza mind a szerbek, mind a horvátok, mind a szlovének többsége. Aki járatos a délszláv viszonyokban az tudja, hogy ilyen alkotmány kitalálása egyszerűen lehetetlen. A szerb ellenzék tehát törte a fejét a kör négyesítésén. Júniusban a szerb földművespárt felfedezte a bölcsek követ: a kibontakozás alapjául elfogadta Macsek ú. n. proceduráját. Ez a procedura azt írja elő, hogyan kell a jelenlegi helyzetből eljutni a konstituanteig. El kell törölni az alkotmányt, aztán kiírni a választásokat. Szóval felrúgni azt az alapot, amelyen az államélet nyugszik, a nélkül, hogy a dinasztia és a határok elismerésén kívül Macsek bármit is garantálna. Igen, mondták a szerb földművespártiak, de a választásokig hónapok, az új alkotmány fiaskójáig egy év is eltelik, addig talán megpuhul Macsek és ha nem is puhul meg, addig legalább kormányon lehet ülni. A demokraták rögtön rámutattak, hogy ez utazás ismeretlen állomás felé. Nem is fogadták el e kibontakozást. Viszont elfogadták a meghozandó új alkotmány alapjául az összetett állam elvét és elismerték a három délszláv nemzet külön nemzeti individualitását. Ez viszont nem kellett a többi szerb pártnak, hiszen prejudikált az új alkotmánynak és a nélkül, hogy Macseket kielégítette volna, impossibilissé tette a vállalkozást Pál herceg szemében.

A felsülés teljes volt, mikor váratlanul becsapott a délszláv közéletbe a konkordátum mennyköve. Jugoszlávia valamennyi felekezetének az államhoz való viszonya törvényesen rendeztetett csak a hatodfélmillió katolikus egyházé nem. A muzulmánok a Sztojadinovic-kormány idején nyertek széleskörű egyházi autonómiát. Erre Korosec is benyújtotta számláját a rendszer támogatásáért: tessék ratifikálni a két évvel ezelőtt aláírt konkordátumot. A konkordátum végre egyenrangúvá tette volna a katolicizmust a pravoszláviával, véget vetett volna annak a basáskodásnak, amelynek eddig Belgrád részéről a katolikusok ki voltak téve, a katolikus egyházi vagyont visszaadta volna azoknak, akiket megillet. Igen, de éppen ezért nem akarta a szerb egyház, hogy törvénnyé legyen a konkordátum. Ismeretes, hogy a konkordátum körül micsoda harc tört ki, hogy a kormány ugyan keresztül hajszolta a szkupstinán, azonban olyan szerb nemzeti mozgalom indult meg a kormány ellen, mely teljes felfordulással fenyegette a közrendet. A pravoszláv egyház felfüggesztette a kormány

pravoszláv tagjainak és mindazoknak a képviselőknek, akik a konkordátumot megszavazták, vallási jogait, megszakított velük minden érintkezést. A Szent Szinódus felfüggesztő határozatát valamennyi szerb templomban kihirdették, a miniszterek és a kormánypárti képviselők gyűléseit fanatizált tömegek támadták meg és többször szét is verték őket. A szerb papok, a tábori lelkészek is nyíltan izgattak a kormány ellen, akiket vallásuk és a szerb nemzet árulóinak kiáltottak ki. Bár Pál herceg nem bocsátotta el a kormányt, helyzete napról-napra tarthatatlanabbá vált.

A szerb ellenzék úgy érezte, eljött a kormánybuktatás pillanata. Most már az egész ellenzék magáévá tette Macsek procedúráját. Hogy Pál herceg aggályait eloszlassák, a jelen alkotmány eltörlésének ódiámát a megalakulandó új kormányra hártották, mely egyidejűleg egy oktrojált ideiglenes alkotmányban a dinasztian és az állami határokon kívül elismerte volna a regentúrát is. Viszont Macsek megnyugtatóására az egész szerb ellenzék magáévá tette a három nemzet külön individualitásának tanát, azt az elvet, hogy e nemzetek szuverenitása a közhatalom egyetlen forrása. Ez teljes kapitulációt jelent Macsek előtt, hiszen a három nemzet szuverenitásának megállapítása azt is jelenti, hogy amennyiben nem sikerül a horvát nemzet vezérének procedúrája szerint meghozni az alkotmányt, a szuverén nemzetek sorsukról egymástól függetlenül is dönthetnek. Az érvényben lévő alkotmányról is mondták, hogy nincs erkölcsi alapja, az ez alkotmány alapján együttülő parlamentről s kormányáról pedig azt, hogy híjjával vannak nemcsak minden törvényességnek, hanem minden tekintélynek is.

A Sztojadinovics-kormány egyszerre minden oldalról körül volt véve: ellene volt a szerb nemzet a konkordátum miatt, a diktatúrák egyezkedő politikája miatt és a szerb nemzet történeti pártjai magukévá tették Macsek tételeit, melyekkel a szlovének és a muzulmánok mindig rokonszenveztek. Sztojadinovics rekonstrukcióval mentette meg kormánya életét. Egy vallási jogaitól meg nem fosztott szenátort tett meg igazságügyminiszternek (Jugoszláviában vallási ügyekben ez az illetékes miniszter), aki rögtön felvette a tárgyalást a szerb egyházzal. A premier ezután kijelentette, hogy a konkordátumot nem terjeszti a szenátus elé, amivel kapitulált a szerb egyház előtt.

Nem akarok véleményt mondani a délszláv kormány mai helyzetéről. E helyett idézem Sztojadinovics két korábbi nyilatkozatát. Az egyik az, hogy nem hátrálhat meg a konkordátum-kérdésben, mert ez azt tenné, hogy a jugoszláv egyház hatalmasabb az államnál. A másik az, hogy micsoda győzelme volna az a horvát szeparatizmusnak, ha kiderülne, hogy a konkordátumot nem lehet tető alá hozni és így bebizonyulna, hogy Jugoszlávia képtelen katolikus polgárait kielégíteni.

Magyarság, 1937. október 23.

A DÉLSZLÁV KONKORDÁTUM.

Jugoszlávia belpolitikai élete 1937. június 1-szeptember 30 között; a konkordátum tárgyalásának okai; a muzulmán egyházi autonómia életbeléptetése; a szerb ellenzék közeledése Macek programjához; a konkordátum főbb rendelkezései és bírálata; a szerb egyház a konkordátum ellen; a diktatúrák akciója; a skupstinai tárgyalás; Simeon püspök megsebesül; a pátriárka halála; a szenátusi tárgyalás elhalasztása; a kormány pravoszláv tagjai elvesztik vallási jogaikat; a kultúrharc kitörése; kormányterror és szerb nemzeti ellenállás; újabb szerb-horvát tárgyalások; Macek és a konkordátum; a szerb ellenzék programjának konkretizálása; a megegyezés kilátásai.

Stojadinovic rendszere a nyáron alapjaiban megrendült. A válság oka a konkordátum skupstinai tárgyalása volt. A kormányelnök maga bevallotta, hogy soha nehezebb harcot nem vívott meg. Valahogyan keresztülhajszolta a képviselőházon javaslatát, de – ezt már nem ő mondja – ezzel még nem aratott győzelmet.

A Magyar Szemle idei márciusi és júliusi számaiban beszámoltunk a közeledő válság tüneteiről. Ha a távolból megállapíthattuk, hogy a konkordátum parlamenti tárgyalása nem fog nagy megrázkódtatás nélkül végbe mehetni, a belgrádi kormánynak ezzel még inkább tisztában kellett lennie. Ha mégis elszánta magát e lépésre, alapos okának kellett lennie.

Már utaltunk rá, hogy mind a Vatikán, mind a szlovének részéről a türelmetlenség jelei mutatkoztak. Fokozódott a türelmetlenség, mikor a vakuf-mearif választások kiírásával a muzulmán egyház törvénye is rálépett a megvalósulás útjára. Immár a katolikus egyház volt Jugoszlávia egyetlen egyháza, melynek az államhoz való viszonya nem nyert törvényes rendezést. Korosec belügyminiszter, a kormánynak a premier után legsúlyosabb tagja és a rendszernek egyik oszlopa, tekintélye lejáratása nélkül nem tűrhette tovább ezt az állapotot. Másrészt a parlamenten kívül álló szerb ellenzék lényeges közeledést tett az alkotmányrevízió kérdésében a horvátok felé. Nem látszott kizártnak a megegyezés, amit a muzulmán és a szlovén közvélemény a legnagyobb örömmel fogadott volna. Korosec kívánságát tehát teljesíteni kellett. Remélhető volt az is, hogy a konkordátum tárgyalása ellentéteket fog felidézni a horvátok és a szerb ellenzék között. A konkordátum tárgyalását javallta az is, hogy a szerb egyház helyzete éppen ekkor meggyengült az ipeki pátriárkának, a konkordátum legveszedelmesebb ellenségének, hosszas halálos betegsége következtében. Stojadinovic biztosnak érezte magát a régenstanács felé és bízott a diktatúra árulóiból alakult kormánypárt helóta-hűségében. Hozzájárult mindezekhez a premier személyén előmlő nagy optimizmus, melyet eddigi sikerei és látszat-sikerei szinte korlátlaná tettek. A közgazdasági értékelésre berendezett miniszterelnök mindig hajlamos volt arra, hogy a nem-gazdasági erők ellenállását lebecsülje. E sokféle indíték eredménye volt az a meglepő bátorság, mellyel a délszláv premier javaslatával a törvényhozás elé lépett.

A muzulmán egyházzól szóló törvényt a költségvetésben adott felhatalmazás alapján rendeletileg hozta meg a kormány. Ha a muzulmánoknak adott széleskörű vallási önkormányzat nem is nyerte meg a pravoszláv egyház tetszését, nem gördített életbe léptetésének útjába nehézségeket. A muzulmánokat belgrádi orientációnak szeretnék megnyerni és így a szerbek nem idegenkednek apró kedvezésektől. A másfélmilliónyi és nyelvileg is megoszlott (horvát, albán, török) muzulmánosság különben sem lehet soha komoly versenytársa a pravoszláviának.

A júniusban lezajlott vakuf-mearif választások a sarajevói saborba csupa kormánypárti vakuf-képviselőt küldtek, míg az üszkübi saborba a kormánypárt és az ellenzék majdnem egyforma erővel került be. A választások kezdetén úgy látszott, hogy Macek muzulmán hívei Causevic volt reis-ül-ulema vezetése alatt külön listát állítanak, de az agg tudós, aki éppen akkor fejezte be a Korán horvát fordítását és kommentárját, nem vállalta a neki szánt szerepet. A horvát muzulmánok felfogása szerint az egyházi autonómia minél gyorsabb és simább életbelépése olyan nagy érdeke az iszlámnak, hogy ezért minden pártoskodásnak el kell ülnie. A jelen viszonyok közt Spaho biztosítja legjobban az autonómiát, tehát át kell neki adni a teret. Üszkületben nem érvényesült ez a megfontolás. Az egyház ottani naibja (biztos) Hadzihamzic Fevzija igen erőszakos eszközökkel magának akart többséget teremteni és 27 mandátum közül 14-et meg is szerzett. A sabor azonban munkaképtelennek bizonyult. Nem tudta megválasztani tíz delegátusát sem, akik a sarajevói sabor tíz delegátusával együtt az új reis-ül-ulemát jelölték volna. Az üszkübi sabor válsága miatt nem tud a muzulmán egyház alkotmányos élete megindulni. Ez azonban a konkordátum tárgyalásakor még nem volt világos.

A szerb ellenzék három pártja közül kettő június havában külön-külön egy-egy kibontakozási tervvel állott elő, ami nagy feltűnést keltett és optimista kombinációkra adott alkalmat.

Legutóbbi szemlényben már megemlékeztünk Bazala Albert, a zágrábi Tud. Akadémia elnöke és társai alkotmánytervezetéről. A marseillei merénylet után Uzunovic ellen akcióba lépett horvát és szerb intellektuálisuk most megegyeztek az összetett állam elvében, elismerték a szerbek, horvátok és szlovének külön nemzeti individualitását. Nem tudtak megegyezni az ország területi felosztásában. A horvátok öt tartományt akartak (Szlovénia, Horvát-Szlavón-Dalmátországok, Bosznia-Hercegovina, a Vajdaság és Szerbia) a szerbek hármat (Bosznia és a Vajdaság Szerbiához tartozik). A tartományok külön kormányokkal és törvényhozó testületekkel bírnak, de van központi kormány és parlament is. Ezt a tervet Macek éppen úgy elutasította, mint Stojadinovic, ellenben Korosec lapja a Slovenec nagy örömmel fogadta. Általában Korosec hívei az utolsó hónapokban nagymértékben függetlenítették magukat a hivatalos belgrádi kormánypolitikától.

Június közepén összeüli a szerb demokratapárt főválasztmánya. Ez elismerte az összetett állam és a három nemzeti individualitás elvét, ami világosan az előbbi memorandumra megy vissza. Bár Macek sajtója a demokrata-programmot is visszautasította, horvát és szerb részről sokan azt hitték, hogy ezen az alapon elindulva meg lehetne találni a szerb-horvát megegyezés útját.

Alighogy e szenáció hullámai elültek, kiderült, hogy Gavrilovic szerb földművespárti képviselő Maceknek egy más kibontakozási tervet terjesztett elő. Pártja nevében elfogadta Macek ú. n. procedúráját, hogy t. i. új konstituante választassék és ezen a szerbek, a horvátok és a szlovének külön-külön többségével hozassék meg az új alkotmány. Ennek garanciájaként valamennyi demokratikus párt bevonásával koncentrációs kormány lépjen a mai kormány helyébe. Macek természetesen procedúrája elfogadását örömmel látta. A horvát sajtó viszont a demokrata-programm és Gavrilovic kibontakozási tervének összekapcsolását üszkette.

A demokraták a földművespárti procedúrát elfogadhatatlannak tartották. Hogyan alakuljon unitaristákból, federációsokból és konfederációsokból egy konstituantét előkészítő kormány a nélkül, hogy a jövő alkotmányának alapelveit tisztáznák? A földművespárt viszont vonakodott nyíltan magáévá tenni a demokrata-programmot. Valószínűbbnek tartották, hogy a regentúra belemegy egy konstituantés próbálkozásba, mint abba, hogy a centralizmust nyíltan elejtse. A radikálisok egyik kibontakozási tervet sem fogadták el.

Javában folyt a hírlapi harc a két terv körül, mikor a konkordátum tárgyalása minden más kérdést háttérbe szorított.

A délszláv konkordátumot 1935. július 25-én írta alá Auer, akkori igazságügyminiszter, a mindössze egy hónapos Stojadinovic-kormány nevében. Tartalmilag nagyjában azonos a háború után kötött konkordátumokkal. Mi itt csak politikailag fontos részeit emeljük ki.

Jugoszlávia megalakulása után megakadályozta azt, hogy a Monarchiától elszakított területeken a Magyarországon, vagy Ausztriában székelő főpapok joghatóságot gyakoroljanak. A Szentszék apostoli adminisztratúrák felállításával segített a bajon. A konkordátum megszünteti ezt az állapotot és a püspökségek határait az állammal kiegyenlíti. Az országot hat érseki tartományra osztja. A helyreállított spalatói érsekség alá tartozik Dalmácia az Itáliának jutott részek kivételével. A zágrábi érsekség alatt megmaradnak Horvát-Szlavónországek – Zimony város kivételével – és a Muraköz és hozzája kerülnek Isztria délszláv részei és a baranyai háromszög. A zágrábi érsekséghez tartozik a körösi gör. gat. püspökség is, mely alá rendelték Jugoszlávia valamennyi görög katolikus egyházközségét. A szarajevói érsekség alá tartozik Bosznia és Hercegovina. Az 1924-ben felállított belgrádi érsekség fennhatósága kiterjed a délszláv Bácskára és Bánátra, Zimony városra. Észak- és Dél-Szerbiára. A konkordátum emeli érseki rangra

a laibachi püspököt, aki alá Szlovénia tartozik a Vend-vidékkel. Az antivári érsek továbbra is viseli a Primas Serbiae címet és közvetlenül a Szentszék alatt marad; fennhatósága alá tartozik Montenegro.

Az érsekeket, püspököket és koadjutoraikat a Szentszék nevezi ki, de tartozik jelöltjéről előzetesen a délszláv kormányt értesíteni, nincs-e ellene politikai kifogás. Ha nincs, vagy a kormány 30 napon belül nem nyilatkozik, a jelölt kinevezhető. A kinevezett püspök hűségesküt tesz a királyra, megfogadva azt, is, hogy Jugoszlávia függetlensége, egysége és érdekei ellen sem maga, sem az alája rendelt papság semmit sem cselekszik. A királyért minden templomban délszláv nyelven imádkozni kell. A püspökök a Szentszékkel és papságukkal ellenőrzés nélkül érintkeznek.

A papságot tevékenységében az állam tartozik támogatni, védelmezni és tiszteletben tartani. Amennyiben egy pap magatartása a közrendet veszedelemzetné, a hatóságok erről püspökét értesítik. Ha a püspök és a világi hatóság különbözőképpen ítélnék meg az esetet, egy vegyes egyházi és világi bizottság dönt. A papság fel van mentve a sorkatonai szolgálat alól. Államköltségen tábori püspöki ordinariatus szerveztetik tábori lelkészekkel a katolikusok lélekszámának megfelelő arányban. A lelkészkedő papság a politikai életben való részvételtől eltiltatik. Ez az intézkedés azonban csak akkor lép érvénybe, ha a kormány a többi felekezet papságára nézve hasonló törvényt hoz.

A katolikus egyházi vagyont az egyháznak át kell adni. A vallásalap vagyont is. Az agrárreform céljaira igénybe vett birtokokért kárpótlás fizetendő és a jövőben e címen sem szabad többé az egyházi vagyonhoz nyúlni. Az állami költségvetésben a katolikusok arányának megfelelő államsegély szavazandó meg. Ezt a segélyt állami ellenőrzés mellett maga az egyház kezeli.

Az egyház szabadon állíthat fel új rendházakat, szemináriumokat és középiskolákat, melyeknek tannyelve a délszláv. Az állami egyetemek teológiai karait az állam tartja fent, de tanároknak csak az egyház előírásainak megfelelő papokat alkalmazhat, akiktől püspökök bármikor megvonhatja a tanítási engedélyt. Ugyanez áll a közép- és elemi iskolák hitoktatóira nézve is, akiket az állam fizet és akik a tantestület teljes jogú tagjai. A katolikus tanulók nem kényszeríthetők más vallású istentiszteleten való részvételre. A tankönyvekből mindaz eltávolítandó, ami ellenkezik a katolicizmussal. A világi tanárok között a katolikusok aránya lehetőleg feleljen meg a katolikus tanulók arányának.

Kisebbségi plébániák lelkészeinek bírniuk kell az államnyelvet is. A kisebbségi nyelvek használata az istentiszteleten, a vallásoktatásban és az egyházi életben nem lehet kedvezőtlenebb annál, mint amilyen a délszláv kisebbségek nyelvének a használata azokban az országokban, amelyekben a szóban forgó kisebbségek többséget képeznek.

A katolikus templomokban kötött házasság állami érvényű és a

belőle származó gyermekek katolikusok lesznek, még ha a házastársak egyike nem katolikus vallású is. E házasság érvénytelenítése és felbontása az egyház kompetenciájába tartozik.

A Katolikus Akció mindenütt szabadon szervezhető. Az államosított tornaegyletekben (Sokol) a katolikus tagok vallási érzelmeit tiszteletben kell tartani és lehetővé kell tenni katolikus lelkészek működését ez egyesületekben.

Minden e konkordátummal ellenkező törvényt és jogszabályt az állam érvényteleníteni tartozik.

Végül egy függelékekben a Szentszék szabályozza az egyházi szláv nyelv használatát. Idestova 700 esztendeje szolgáltatják pápai engedéllyel e nyelven a római ritusú misét a zenggi és a vegliai püspökségek területén. Most a Szentszék megengedi, hogy amennyiben bármely szláv lakosságú plébánia egyértelműleg (jedno dusno) kívánja a szláv mise bevezetését, az illetékes püspök ezt megengedheti, de minden egyes esetben tartozik erről jelentést tenni a pápai kúriának.

A délszláv viszonyokban járatlan ember aligha fog e konkordátumban olyasmit találni, amin fennakadna. Legfeljebb a szláv mise privilégiumának kiterjesztése érinti idegenszerűen, de ezt mindenestre Jugoszlávia sikereként fogja elkönyvelni.

Maga a délszláv kormány is annak mondta. A kormány azonban egyéb sikerekre is rámutatott. Maga az a tény, hogy hatodfél millió délszláv állampolgár vallásának az államhoz való viszonya 15 év kísérletezései után törvényes szabályozást nyer, határozott eredmény. Hogy az egyházi és állami határok egyesítették, az állam konszolidálásának a jele. Az állam egysége is megerősödik azáltal, hogy a katolikus egyház, mely eddig hatféle jogrendben élt (magyar, osztrák, horvát, bosnyák, szerb és montenegrói), most egységes délszláv szervezetet nyert. Hogy az állam intézményesen beleszólhat a püspökök kinevezésébe, hogy ezek hűségesküt tesznek és hogy minden templomban imádkoznak a királyért, mindez a délszláv sikerek rovatába tartozik. Az egyoldalú végrehajtott agrárreform elismerése az egyház részéről határozott nyereség az állam javára.

Másrészről meg kell állapítanunk, hogy a konkordátum a katolicizmusnak méltó helyzetet biztosított az államban. Ezzel a konkordátummal a katolikus egyház a pravoszlávval egyenrangúvá vált, széleskörű gazdasági autonómiát kapott, jogilag és anyagilag függetlenné, élet- és fejlődésképpé lett. A pápai diplomácia az állami tényállapot elismerése mellett egyik legfényesebb diadalát aratta akkor, mikor e konkordátumot megkötötte.

A délszláv viszonyokban járatlan ember mindezek mérlegelése után mindkét fél megelégedését várta, békét és nyugalmat, melyet egy szerencsés kompromisszum biztosít. És ennek éppen az ellenkezője következett be, ami a délszláv viszonyok ismerőit egyáltalán nem lepte meg.

A szerb egyház, mióta Szent Száva megalapította (1219), mindig nemzeti egyház volt, szorosan összeforrv a szerb állammal. A török időkben a szerb egyház tartotta fent a nemzeti hagyományokat és velük a szerb állameszmét. Mind a középkori Rasciában, mind az új Szerbiában, a pravoszlávia államvallás volt. De facto az maradt Jugoszláviában is. A konkordátum végrehajtása ez állapot végét jelenti. A három délszláv nemzet közül kettő katolikus, a katolikusok együttes száma csak másfél millióval marad a pravoszlávoké mögött, műveltebbek és gazdagabbak a szerbeknél. Mind a pravoszláv, mind a szerb hegemonia veszedelemben forog, ha ez a konkordátum valósággá lesz. A szerb egyház tehát harcra kelt a konkordátum ellen.

Mikor a kormány másfél évi halogatás után megküldte javaslatát a skupstinának, a Szent Szinódus 1936. december 3-án memorandumot adott át a kormánynak, sérelmesnek mondv a konkordátum egyes intézkedéseit. Ez a memorandum nem került a nyilvánosság elé, ellenben a pravoszláv egyház hivatalos lapjában (Glasnik srpske pravoslavne crkve) egyidejűleg éles kritika jelent meg a konkordátumról. A memorandum sem igen tartalmazhat egyebet.

Messzire vezetne, ha e kritika részletes taglalásába belemennénk. A dolog lényege úgy sem az, amit a kritikában olvashatunk, hanem a hatalmi kérdés. A pravoszláv egyház úgy állítja be a dolgot, hogy a konkordátum nem adhat a katolicizmusnak többet, mint amennyit a pravoszlávia az 1929-i egyházi törvényben kapott, mert különben ez a felekezeti egyenlőség rovására megy. Persze más a pravoszlávia és más a katolicizmus szervezete: a kritika mindazt sérelmesnek mondja, ami e szervezeti különbségből folyik. Sérelmes tehát a katolikus egyház szabad érintkezése a Szentszékkel, hogy a vallásalap vagyonát, melyet még II. József császár kobozott el, vissza kell adni, hogy az egyház középiskolákat állíthat, hogy a tankönyvekből a katolikusellenes tanítások kiküszöbölendők, hogy a Katolikus Akció szabadon szervezhető stb. A kritika azonban tovább is megy: sérelmez olyanokat is, amiket a pravoszláv egyház is élvez. Így a papok kivételes helyzetét a bíróság előtt, az egyház kártérítését az agrárreformért és évi államsegélyét, hogy a tantestület felekezeti aránya megfeleljen a tanulók felekezeti arányának, hogy a katolikus templomban kötött vegyes házasság a katolikus egyházi bíróság elé tartozik stb. Ezeket azért nehezményezi a kritika, mert a délszláv alkotmányban biztosított vallási szabadságokat a pravoszláv egyházi törvény nem sorolja fel, a konkordátum ellenben, mint nemzetközi szerződés, ezekre is kiterjed. Különösen fel van háborodva a kritika azon, hogy a konkordátum a pravoszláv papokat is ki akarja zárni a politikai életből.

A kormány erre a bírálatra egy külön röpiratban felelt (Konkordát i kritika konkordata), de csak félév múlva. Addig elnapolta a konkordátum tárgyalását és hogy a szenvedélyek lecsillapodjanak, a cen-

zúra eltiltotta, hogy bármit is írjanak a konkordátumról. Ez igen rossz taktikának bizonyult. A szerb közvélemény gyanút fogott és mert az átlagos állampolgár még a konkordátum szövegéhez sem jutott hozzá, az izgatásnak tág tere nyílt. Elkezdve Barnabás pátriárkán jóformán minden szerb pap a konkordátum ellen beszélt. A politika is kihasználta a helyzetet. A diktatúrák a konkordátumot jó alkalomnak találták a kormány elgáncsolására. Szövetkezve a szerb egyházzal és a szabaddóművességgel – ezek nagyon jól megértik egymást – nagy harcot indítottak a konkordátum ellen. A legkevésbé sem fenyegette őket az, hogy a Szentszékekkel a tárgyalásokat a Jetic-kormány folytatta le, Stojadinovic a konkordátumot készen kapta. A diktatúrák a cenzúra kijátszásával százezer számban árasztották el az országot konkordátumellenes röplapokkal, egyáltalán nem tartózkodva a ferdítéskéntől.

A kulisszák mögött tárgyalások indultak meg a Szent Szinódus és a kormány között. Barnabás pátriárka azonban engesztelhetetlen volt. 1937. május 26-án a Szent Szinódus a kormány ajánlatait visszautasította. A premier a belgrádi nunciustól egy levelet eszközölt ki, melyben ez több vitás pontra nézve megnyugtató felvilágosítást adott, így megállapította, hogy a papság depolitizációja nem a Szentszék, kívánsága volt. A javaslatot a kormány egy új paragrafussal egészítette ki, mely minden felekezeten biztosította mindazokat az előnyöket, amelyeket a konkordátum a katolicizmusnak megad. Így remélte a készülő vihart lecsendesíteni.

Július elején megkezdte a konkordátum-bizottság a javaslat tárgyalását. Több napi heves vita után 11:10 arányban a bizottság a javaslatot elfogadta. Ellene szavazott a bizottság elnöke Janjic Voja pravoszláv lelkész, volt miniszter, a kormánypárt egyik oszlopos tagja is. Stojadinovic Janjicot kizáratta a pártból. A Szent Szinódus a skuptsinai tárgyalás előtt Dositheus zágrábi pravoszláv érsek elnöklése alatt kimondta, hogy a kormány és törvényhozás minden pravoszláv vallású tagja, amennyiben elősegíti a konkordátum meghozatalát, elveszti egyházi jogait.

Az ügyis viharos hangulatot még felfokozta egy kínos eset. A pravoszláv egyház a nagybeteg pátriárkáért könyörgő istentiszteletet tartott. A tervbe vett könyörgő körmenetet a rendőrség megtiltotta, ellenben Simeon szabácsi püspök a tilalom ellenére megtartotta. A rendőrség a kormányellenes tüntetéssé fajult körmenetet szétverte. Közben Simeon püspök eddig ki nem derített módon megsebesült. Országszerte óriási felháborodást okozott ez a Szerbia történelmében egyedül álló eset. A tüntetések a fővárosban és más városokban naponta megújultak, míg a skuptsina robbanásig feszült hangulatban tárgyalta a konkordátumot. Egyre-másra fordultak szembe a javaslatlal a kormánypárt tagjai is. Janjic drámai jelenetek között Korosecet

tette mindenért felelőssé és húszéves barátságukat megtagadta. Július 23-án egy éjszakai ülésen a javaslatot a skupstina 167: 129 arányban megszavazta.

Pár órával később örökre lehunyta szemét Barnabás pátriárka. Jellemző a szerb közhangulatra, hogy hitelre talált az a híresztelés, hogy a pátriárkát a kormány mérgeztette meg.

A harc a kormány e győzelmével egyáltalán nem dőlt el. Az még a kisebbik baj volt, hogy a szenátusban nem lehetett egyelőre a konkordátum mellett többséget összehozni, nagyobb baj volt az, hogy a szerb egyház nem volt hajlandó meghátrálni és a szerb közvélemény az egyház mögött sorakozott fel.

A konkordátum megszavazása után még július 23-án este S tojadinovic bejelentette pártja konferenciáján, hogy a javaslatot egyelőre nem terjeszti a szenátus elé, hanem mindkét házat elnapolja. A szenvedélyek lecsillapodását várja, – ez a premier egy unalomig hangoztatott frázisa – a Szent Szinódusnak bizonyos ajánlatokat tett – hogy milyeneket, nem mondta meg – és a szinódus ezekről az új pátriárka megválasztása után fog dönteni. Amit a premier nem említett meg, az az, hogy a szenátus fele 1938 januárjában választás alá kerül. Miután a szenátorválasztók többsége kormánykinevezettekől kerül ki. (a szenátusi tanács tagjai, a polgármesterek), a kormánynak e választások után megszerez a szenátusban a többsége.

A szerb egyház nem törekedett a szenvedélyek lecsillapítására. A kormány felajánlotta a pátriárkának államköltségen való eltemetését. Ezt az egyház visszautasította és a temetést a nagyszerb egyetek segítségével (Narodna Obrana, a cetnikek, a tartalékos tisztek, a Sokol stb.) maga rendezte. A temetésre az egyház a kormányt és a kormánypárt tagjait meg sem hívta. A pátriárka temetése hatalmas szerb nemzeti tüntetés volt a kormány ellen. Dositheus érsek és Nikolaj zicai püspök gyászbeszédei lángoló vádbeszédek voltak a kormány ellen. A temetés után véres tüntetés volt a fővárosban.

Pár nap múlva összeült a Szent Szinódus Dositheus mint rangidősb érsek elnöklete alatt és a kormány pravoszláv vallású tagjait – a semmiben részt nem vett Maric hadügyminiszter kivételével¹ – a skupstina elnökét és minden a konkordátumot megszavazott pravoszláv vallású képviselőt megfosztotta vallási jogaitól és ellenük kiközösítési eljárást tett folyamatba. A Szent Szinódus e határozatát augusztus 8-án hirdették ki a szerb templomokban. Ezzel a miniszterek megszűntek a pátriárka-választó testület tagjai lenni. A Stojadinovic-kormány alatt a pátriárka-választás lehetetlenné vált, hiszen a pravoszláv kormány alkotmánya szerint a Szent Szinódus három jelöltje közül az igazságügyminiszter ellenjegyzésével nevezetik ki a

¹ A pravoszláv tábori papok egy része is nyíltan izgat a konkordátum ellen.

pátriárka, az igazságügyminisztert pedig a szinódus megfosztotta egyházi jogaitól.²

A kormány egy közleményben törvénytelennek mondta a Szent Szinódus határozatát. Akadt négy pravoszláv főpap, aki úgylátszik, ugyanezen a véleményen volt, mert nem hirdette ki a határozatot: a cetinjei és az üszkübi érsek, a banjalukai és az újvidéki püspök (ez utóbbi a skupstina elnökének testvére), A kormány ezzel nem jutott előbbre, hiszen ha egyházszakadást nem akar provokálni, aminek kiszámíthatatlan következményei lennének, úgysem választhat új pátriárkát, A kultúrharc kitört, A Szent Szinódus táviratilag követelte Pál hercegtől a kormány eltávolítását.

Pál herceg ezt nem tette meg. A konkordátum elejtése, mint azt a premier mondta, a horvát szeparatizmus diadala volna, mert beigazolódna, hogy Jugoszlávia képtelen kielégíteni katolikusait. A katolikus délszlávok megnyerése Jugoszlávia fennmaradásának feltétele. Ezért a kormány minden áldozatra kész. A szerb egyház a katolikusokat sohasem volt hajlandó egyenrangúaknak tekinteni. Bizonyos fokig túri őket, de inkább szakadjanak el a katolikus részek, semhogy a szerbek nyakára nőjenek. Nikoláj püspök tétele az, hogy azért hullott szét Hatalmas Dusan cár birodalma, mert a császár túllépte a szerb pravoszláv egyház határait. A katolikus délszlávok kielégítése a szerb egyház felfogása szerint nem szerb, hanem dinasztikus érdek.

A kormány helyzete a régensherceg bizalma ellenére igen nehéz. Az elnémitás és a terror eszközeivel próbál győzedelmeskedni. Kizárta mindazokat a kormánypárti képviselőket, akik a konkordátum ellen szavaztak, összesen huszonháromat. A két legelterjedtebb belgrádi lap, a Politika és a Pravda eddig a kormányt támogatta. Most ellenzékbe lépett. A cenzúra azonban ráfeküdt a sajtóra, úgyhogy a kormányra nézve kedvezőtlen híreket alig lehet közölni. Ennek az lett a következménye, hogy a cenzúra kijátszásával ismét tömérdek röplap jelent meg. Júliusban a Zivkovic-párt helyiségeiben tartottak házkutatást és ott 44 különböző röpiratot foglaltak le, köztük olyanokat is, melyek nyíltan Pál herceg ellen izgattak. Ennek a diktatúrás akciónak Banjanin Jovo szenátor régenshelyettes volt a vezetője. Augusztusban a pátriárkátus karlócai nyomdája került sorra, ahol 28 fajta illegális röpiratot koboztak el és letartóztatták a nyomda egész személyzetét. Szeptemberben a belgrádi egyetem egyik intézetéről derült ki, hogy konkordátum-ellenes röpiratok előállításával foglalkozik. Megállapítást nyert, hogy az állami tisztviselők egyrésze is tevékeny részt vesz a konkordátum elleni harcban. Erre a minisztertanács elhatározta a tisztviselői kar „alapos revízióját”, de kilátásba helyezte, hogy az így

² Azóta Simonovic kormánypárti szenátor lett igazságügyminiszter. Miután a konkordátum eddig nem került a szenátus elé, Simonovic vallási jogai még nincsenek felfüggesztve.

elért megtakarításokat a megmaradt tisztviselők fizetésének javítására fogja felhasználni. A zab és korbács e politikája egyelőre nem mutat fel eredményeket. Egy további lépés volt az, hogy a kormány a Narodna Obrana egész vezetőségét elmozdította és a szervezet élére kormánybiztost állított. Janjic Voja és elvbáratái nagy agitációt folytatnak a kormány ellen. A miniszterek népgyűléseit rendszeresen elkese-redett tömegek támadják meg és többnyire csak vérontás árán lehet rendet teremteni. Még folytathatók e tüntetések felsorolását, melyek mind azt bizonyítják, hogy a konkordátum körüli harcban a szerb közvélemény a szerb egyház mögött áll. Ezzel szemben a skupstina kormánypártja szeptemberi háromhónapos konferenciája után teljes bizalmáról biztosította Stojadinovicot.

A szerb-horvát tárgyalások július és augusztus hónapokban szüneteltek. Mikor a parlamenten kívüli szerb ellenzék a konkordátum-harc elfajulását látta, úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a Stojadinovic-rendszer megbuktatása lehetővé válik, lia a horvátokkal modus vivendit talál. Ennélfogva újra felvette a tárgyalások fonalát.

A konkordátum körüli harcok nem élezték ki az ellentétet Macek és szerb szövetségesei között. A szerb demokraták, radikálisok és földművespártiak ugyan szembe fordultak Stojadinovic konkordátumával, de hangsúlyozták a Szent Székkal való megegyezés szükséges voltát és azt hangoztatták, hogy ezt a megegyezést csak olyan skupstina szavazhatja meg, amelyben ott ülnek a horvátok képviselői is. Macek viszont a konkordátum-kérdésben igen rezerváltan viselkedett. Nem fordult ellene, mert a katolikus egyház számára sok előnyt biztosít, de nem is exponálta magát mellette, mert ezzel Stojadinovic helyzetét erősítette volna. Macek a jelen skupstinát horvát ügyekben nem tartja illetékesnek. A konkordátum pedig horvát ügy, hiszen Jugoszlávia katolikusainak háromnegyed része horvát. Stojadinovic konkordátumáért horvát nacionalista nem lelkesedhetik. A Szentszék kénytelen volt számolni azzal a hatalommal, mellyel szerződött és az 1931-i alkotmány frazeológiájához alkalmazkodott. Ez a szó, hogy horvát, elő sem fordul a konkordátumban.

A szerb ellenzék és Macek taktikája lehetővé tették a szerb-horvát tárgyalások felvételét. Szeptember 15-én Zágrábba érkezett a földművespárti Gavrilovic Milan, a demokrata Vlajic Bozidar és a radikális Markovic Lázár és közölték Macekkel, hogy a földművespárti kibontakozási terv „lényegét” (hogy mi a lényege, eddig nem tudjuk) a szerb ellenzék mint közös programot elfogadta és ez alapon együtt akar működni a paraszt-demokrata koalícióval. Macek a program konkretizálását kérte. A delegáció visszatért Belgrádba. Két hétig tartott, míg ez a konkretizálás sikerült a szerb pártok egyetértésének gyöngé bizonyítványaként. A szerb javaslatot szeptember 30-án este adták át Maceknek.

A kibontakozási terv szövege nem ismeretes. Amit eddig össze írtak róla, az kombináció. Kombinálni az előzmények után nem nehéz és a Stojadinovic-kormány mai helyzete a különféle kibontakozási tervek számára sok lehetőséget biztosít. Eddig mindenkinek voltak kormányalakító kilátásai, aki Maceket szállítani tudta volna. Most már annak is vannak kilátásai, aki valahogyan kiküszöböli a szerencsétlen konkordátum-ügyet.

Elvetve a fantasztikus kombinációkat, ma csak arról lehet szó, hogy a szerb ellenzék Macekkel egy közös programmban állapodik meg, melyért felveszik a harcot. Kérdés az, hogy a szerb választók adnak-e többséget e programmnak. És kérdés az, hogy lehet-e kormányképesé tenni ezt a programmot.

Egyelőre azt látjuk, hogy különféle délszláv társadalmi szervezetekből (mérnökök, orvosok, kéményseprők) a horvátok kilépnek. Az engedékeny hírben álló Kasutic Ágost (Radics veje) Spalatóban kijelentette, hogy a tapasztalatok után a horvátok sem a szavaknak, sem az írásnak nem hisznek, hanem csak a tetteknek. Macekról azt írta az egyik trieszti lap, hogy nem lehet vele tisztába jönni, mit akar, konfederációt-e Jugoszlávián belül, vagy teljes elszakadást. Mi azt hisszük, tisztábban látjuk a helyzetet: Macek akar konfederációt is, elszakadást is, aszerint, hogy melyik lehetséges. Tessék ilyen partnerrel az adott keretek közt modus vivendit találni!

A szerb ellenzék kibontakozási tervében van fantázia. De ha kitalálnák is a kör négyszögesítését és egy nevezőre hoznák Maceket és a régenstanácsot, akkor sem állana be Jugoszláviában a nyugalom, hanem megindulna a végeláthatatlan válságok új sorozata.
Magyar Szemle, 1937. november.

¹ Felhívjuk olvasóink figyelmét, hogy a horvát közéletben s így Bajza cikkeiben is két *Ante Pavelics* szerepel. Az egyik a horvát nemzet hőse és vezére, a poglavnik, a másik zágrábi orvos, a jugoszláv politika híve, később szenátor.

BAJZA JÓZSEF
IRODALMI MUNKÁSSÁGA

összeállította:

S U P K A   E R V I N

Bajza József irodalmi munkásságának alábbi jegyzéke a tollából megjelent horvát tárgyú közleményeken túlmenőleg, egész irodalmi munkásságát felöleli. Hogy mégsem tekinthető tökéletesen teljesnek, az főként két oknak tulajdonítható. Az egyik ok az, hogy Bajza József munkásságának egy része a szerző mindenmű jelzése nélkül látott napvilágot. A bibliográfiánk összeállításánál felhasznált művek jegyzékének 1-4. pontjában említett (sajnos, azonban nem egészen pontos) „önbibliográfiák” segítségével sikerült ugyan megállapítanunk néhány ilyen közleményről, hogy kétségkívül Bajza Józseftől erednek s így ezeket fel is vettük bibliográfiánkba (a jegyzetben minden ilyen közleménynél megjegyezzük, hogy aláírás nélkül [a. n.] jelentek meg és egyszersmind jelezzük azt az „önbibliográfiát” is, amely Bajza szerzőségét bizonyítja); de ugyanakkor néhány más közlemény jegyzékünkbe való felvételétől meg el kellett tekintenünk, miután szerzőjükre vonatkozólag sem az említett bibliográfiáktól, sem más részről biztos támpontot nem kaptunk.

A másik ok, mely miatt bibliográfiánk minden erőfeszítésünk ellenére sem mondható talán tökéletesen teljesnek, végső fokon fizikai lehetőségeink korlátotságában gyökerezik. Több jel vall ugyanis arra – így elsősorban a *Magyar Könyvszemle* 1923. évi folyamában foglalt „önbibliográfia” következő mondata: „Délszláv tárgyú politikai cikkek különféle magyar, német és angol folyóiratokban és lapokban” –, hogy Bajza Józsefnek elszórtan, főként külföldi sajtóorgánumban olyan munkálatai jelentek meg, amelyeket eddig egyetlen bibliográfia sem tárt (tételenként) számon s így soknak felkutatása nem egyszer rendkívüli nehézségekbe ütközik. Hogy mit és mennyit sikerült az ilyen közleményekből felkutatnunk, azt bibliográfiánk az előttünk megjelent bibliográfiákkal való összehasonlítása mutatja majd a kérdés iránt behatóbban érdeklődőknek; ugyanakkor azonban nincs kizárva annak a lehetősége sem, hogy onnan, ahová figyelmünk valamely okból már nem terjedhetett ki, bibliográfiánkhoz további kiegészítések is remélhetők.

Adatgyűjtésem teljességéhez mindenesetre nagymértékben hozzájárult az is, hogy felvilágosítással és tanáccsal igen sokan támogattak munkámban, különösen Bajza József barátai és tisztelői közül. Kérem, fogadják ezúton is őszinte hálánk és köszönetünk nyilvánítását.

A könyvismertetések és bírálatok címjegyzékének összeállítása a rendelkezésünkre álló és már említett „önbibliográfiák” alapján és így – elmondhatjuk – voltaképpen Bajza József szellemében is történt.

Ennek mindenekelőtt az lett a következménye, hogy ide csak azokat az ismertetéseket vettük fel, amelyeket az említett bibliográfiák is az ismertetések sorában említenek és viszont a tanulmányokhoz osztottunk be olyan ismertetéseket, amelyeket a bibliográfiák a tanulmányok sorában említenek.

A címléírásnál mindig közvetlenül a bibliográfia anyagából indultunk ki és arra törekedtünk, hogy a bibliográfia anyagát mindenemű változtatás nélkül tükrözzék a tételeink. Néhány – részben megtévesztő – nyomdahiba esetében ugyan kivételt kellett tennünk, de egyébként mindenütt sikerült érvényt szereznünk ennek a törekvésünknek. Az ismertetések és bírálatok tételei bibliográfiánkban részint az ismertetett, illetőleg bírált könyv címével, részint valamely összefoglaló címmel kezdődnek, mindig a Bajza József ismertetésénél levő szöveg szerint. Ugyancsak az ismertetett könyvek címléírását is Bajza Józseftől vettük át pontosan.

S. E.

A bibliográfia összeállításánál felhasznált művek:

1. Akadémiai Értesítő. 1926: Bajza József irodalmi munkássága 1906-1925.;
2. Magyar Tudományos Akadémiai Almanach 1930-ra. (Budapest), 1930: Bajza József irodalmi munkássága 1926-1929.;
- „A Magyar Tudományos Akadémiai Almanach 1933-ra. (Budapest), 1933: Bajza József irodalmi munkássága 1930-1932.;
4. Magyar Könyvszemle. 1907-1919. 1923: Bajza József irodalmi munkássága 1906-1922.;
5. Bajza József: Adalékok Montenegró magyar könyvészetéhez. Magyar Könyvszemle. 1926. 1929.;
6. Petrik Géza: Magyar Könyvészet 1901-1910. I. köt. Budapest, 1917-1928.;
7. Kozocsa Sándor: Magyar Könyvészet 1911-1920. I. köt. Budapest, 1939.;
8. Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. Új sorozat. I. köt. Budapest, 1939.;
9. Hellebrant Árpád: A magyar philologiai irodalom, 1906-1918. Egyetemes Philologiai Közöny. 1907-1919.;
10. Kozocsa Sándor: Irodalomtörténeti repertórium. Irodalomtörténeti Közlemények. 1929. 1935. 1937. 1939.;
11. Irodalomtörténet. 1938. (G. P.);
12. Magyar Könyvszemle. 1938. (Asztalos Miklós Bajza-nekrológja);
13. Századok. 1938. (Melich János Bajza-nekrológja).

A bibliográfiában használt rövidítések:

A. n. – Aláírás nélkül.

(Adal. 1926). = Bajza József: Adalékok Montenegró magyar könyvészetéhez. (1. közelmény.) Magyar Könyvszemle. 1926. 330-363. 1.

(Akad. Alm. 1930). = Magyar Tudományos Akadémiai Almanach 1930-ra. (Budapest), 1930. 101-102. 1. (Bajza József irodalmi munkássága 1926-1929).

Akad. Ért. = Akadémiai Értesítő.

(Akad. Ért.) = Akadémiai Értesítő. 1926. I -III. 1. (Bajza József irodalmi munkássága 1906-1925).

Bp. Szle. = Budapesti Szemle.

- Bull. de la Rev. Bibliogr. Hongr. = Bulletin de la Revue Bibliographique Hongroise
(a Magyar Könyvszemle melléklapja).
EPhK. = Egyetemes Philologiai Közlemények.
Földr. Közi. = Földrajzi Közlemények.
IK. = irodalomtörténeti Közlemények.
Irodalomtört. = Irodalomtörténet.
Kat. Szle. = Katolikus Szemle.
Külügyi Szle. = Külügyi Szemle.
M. = Magyar.
MK. = Magyar Külpolitika.
MKV. = Magyar Külpolitika és Világgazdaság. (1923-24.)
M. Kszle. = Magyar Könyvszemle.
(M. Kszle. 1911). = Magyar Könyvszemle. 1911. 115. 1. (Bajza József 1910. évi irodalmi munkássága).
(M. Kszle. 1916). = Magyar Könyvszemle. 1916. 142. 1. (Bajza József 1915. évi irodalmi munkássága).
(M. Kszle. 1917). = Magyar Könyvszemle. 1917. 143. 1. (Bajza József 1916. évi irodalmi munkássága).
M. Nyr. = Magyar Nyelvőr.
Mság. = Magyarság.
M. Statiszt. Szle. = Magyar Statisztikai Szemle.
M. Szle. = Magyar Szemle.
M. Társtud. Szle. = Magyar Társadalomtudományi Szemle.
Prot. Szle. = Protestáns Szemle.
Rev. de Hong. = Revue de Hongrie.
Társtud. = Társadalomtudomány.
Tört. Szle. = Történeti Szemle.
Új M. Szle. = Új Magyar Szemle
UN. = Uj Nemzedék.
Ung. Jbücher. = Ungarische Jahrbücher.

Önállóan megjelent munkák és különlenyomatok.*

1906.

Kisfaludy Sándor és a nyelvújítás. Budapest, 1906. 16 1. 8°. 1 Különlenyomat a Magyar Nyelvőr 1906. évi folyamából (11-17. és 79-88. 1.).

A kuruc elbeszélő költészet ismertetése.
Doktori értekezés. Budapest, 1906.
72 1. 8°.

1907

Bajza József. Emlékbeszéd halálának félszázados évfordulóján. írta és a

* *Bajza József álnevei és betűjegyei:*
Battorych Kornél (Battorich Kornél; Battorych; C. Battorich; Kornelius Battorych);
Oroszi József; Dr. Smailagic Salih bég;
Szűcsi József, A_F., B_a., J-f., bj.,
R., s. j.

Budapesti Philologiai Társaság 1908. január 11-i közgyűlésén felolvasta. Budapest, 1908. 16 1. 8°. – Különlenyomat az Egyetemes Philologiai Közlöny 1908. évi folyamából (89 -

„
Bajza József költői nyelvéről. Budapest (ny. Székesfehérvár), 1908. 20 I. 8°. – Bővített különlenyomat a Magyar Nyelvőr 1908. évi folyamából. (13-25. l.)

Bajza József mint nyelvújító. írta és a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1908 március 10-i ülésén bemutatta Budapest, 1908. 16 1. 8°. – Különlenyomat a M. Nyelv 1908. évi folyamából (201-207. és 251-256. 1.) (if.,)

Bajza József mint történetiró. Írta és a Magyar Történelmi Társulat 1908. január 16-i ülésén felolvasta. Budapest, 1908. 16 l. 8°. – Különlenyomat a Századok 1908. évi folyamából (289-300. l.).

1909.

Petőfi István versei. Összegejtötte és bevezetéssel ellátta. (Petőfi-Könyvtár. 17. füzet.) Budapest, 1909. 240 l. 8°.

1914.

Bajza József. A M. Tud. Akadémiától jutalmazott pályamunka.¹ írta Szücsi József. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Vállalata. Új folyam. 1914-1916. cyclus.) Budapest, 1914. 498 l. 8°.

Bajza József művei. Kiadja Szücsi József. (A Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtára, 43. kötet.) Első kötet.² Budapest, 1914. 280 l. 8°.

1916.

Horvátország népessége. írta Szücsi József. Budapest, 1916. 82 l. 8°. – Különlenyomat a Földrajzi Közlemények 1916. évi folyamából (230-259. l.).

1920.

The Martyrdom of Croatia. By C. Batorich. (East-European Problems, No. 7.) Budapest, 1920. 8 l. 8°.

1925.

A magyar-horvát unió felbomlása. Székfoglalóul felolvasta a Szent István Akadémiában 1924. november 21-én. Budapest, 1925. 76 l. 8°. – Különlenyomat a Budapesti Szemle 1925. évi folyamából (201. közl. 15-46. és 241-281. l.).

1927.

Beiträge zur ungarischen Bibliographie über Montenegro, összeállította. Budapest, 1927. 38 l. 8°. – Különlenyomat a Magyar Könyvszemle 1926. évi folyamából (330-363. l.).

1928.

Im questione Montenegrina. 1-2. kiadás. Budapest, 1928. 52 l. 8°.

¹ Az 1911-i Ipolyi-díjjal tüntették ki.

² Több kötete nem jelent meg.

1929.

Beiträge zur ungarischen Bibliographie über Montenegro. Zweite Serie, összeállította. Budapest, 1929. 18 l. 8°. – Különlenyomat a Magyar Könyvszemle 1929. évi folyamából (49-63 l.).

Jugoszlávia. (A Magyar Szemle Kincsestára, 27. sz.) Budapest, 1929. 80 l. 8°.

1935.

Podmaniczky-Magyar Benigna a horvát költészetben. (A podmanini és aszödi báró Podmaniczky-család története, 3. kötet.) Budapest (ny. Pápa, Főiskolai könyvnyomda), 1935. 96 l. 8°.

Tanulmányok, adattári és vegyes közlemények.

1906.

Hajnal Márton (1883. dec. 4-1906. okt.

16) f. EPHK. 713-714. l.

Kisfaludy Sándor és a nyelvújítás.

(2 közi.) M. Nyr. 11-17. és 79-88. l.

A nyelvújítás szótárához. M. Nyr. 282. l.

1907.

Szavacs. M. Nyr. 83. l.

1908.

Bajza József családi levelei. (2 közi.)

IK. 321-338. és 449-464. l.

Bajza József emlékezete. EPHK. 89-100. l.

Bajza József és szülőföldje. (4 közl.) Mátravidék. 10. és 12-14. sz.

Bajza József költői nyelvéről. M. Nyr. 13-25. l.

Bajza József lyrája. Uránia. 159-162. l.

Bajza József mint nyelvújító. (2 közi.) M. Nyelv. 201-207. és 251-256. l.

Bajza József mint történetiró. Századok. 289-300. l.

Egy ismeretlen magyar KatalinAegenda. IK. 243-246. l.

1909.

Bajza egy ismeretlen levele Csatóhoz.

IK. 246-248. l.

Bajza Jenő. IK. 34-64. l.

1910.

A gentry. Turul. 181-183. l.

- A *Szemere-tár Bajza-levelei.* (2 közl.) IK. 226-243. és 364-377. 1.
- Szeremley Császár Loránd (1883. dec. 27-1910. febr. 18). EPhK. 306-307. 1.
- 1911.
- Bajza és Shakespeare.* Magyar Shakespeare-Tár. 290-308. 1.
- 1912.
- Adat a legrégebb magyar nyomtatványok történetéhez.* M. Kszle. 384. 1.
- Contribution à l'histoire des plus anciens imprimés hongrois.* Bull. de la Rev. Bibliogr. Hongr. 31. 1.⁵
- 1910.
- Berzsenyi isfodn.* IK. 211-215. I.
- Horvátország népességi statisztikája.* (Lakatos Josp. Narodna statistika. Zagreb, 1914. 80 1. 2°.) M. Társtud. Szle. 574-584. 1.
- Közeghy Pál* M. Nyr. 356-357. 1.
- 1915.
- Die Bibliothek Emerich v. Maddchs.* Bull. de la Rev. Bibliogr. Hongr. 1-2. 1.«
- Madách Imre könyvtára.* M. Kszle. 5-28. 1.
- Szentmiklóssy Alajos és a nyelvújítás.* (2 közl.) M. Nyelv. 202-207. és 253-259. 1.
- A színpad nyelve és a „Kritikai Lapok”.* M. Nyelv. 308-312. 1.
- 1916.
- Bajza két levele anyjához.* IK. 231-233. 1.
- Horvátország népessége.* Földr. Közi. 230-259. 1.
- Szentmiklóssy Alajos levelei.* (2 közl.) IK. 357-377. és 467-474-1.
- Vértesy Jenő?* EPhK. 604-605. 1.
- 1917.
- Die Balkanaufgaben unserer Bibliothek.* Bull. de la Rev. Bibliogr. Hongr. 1-3. 1.«
- ³ A Magyar Könyvszemle 1912. évi folyama 384. lapján megj. közlemény francia-nyelvű tartalmi kivonata.
- ⁴ A Magyar Könyvszemle 1915. évi folyama 5-28. lapján megjelent közlemény német-nyelvű tartalmi kivonata. Nekrológ.
- ⁵ A Magyar Könyvszemle 1917. évi folyama 1-13. lapján megjelent közlemény német-nyelvű tartalmi kivonata.
- A *bosnyák kérdés.* (2 közl.) UN. 48-52. sz.
- Horvát dolgok.* UN. 18-19. sz.
- Horvát dolgok.* UN. 30. sz.
- A horvát helyzet.* UN. 24. sz.
- Horvát szemle.* (11 közl.) UN. 35-47. sz.
- A horvát válság megoldása.* UN. 27. sz.
- Könyvtárunk balkáni feladatai.* M. Kszle. 1-13. 1.
- 1918.
- Bajza Vándor-ának forrása.* Irodalomtört. 51-53. 1.
- A *bosnyák kérdés bosnyák szempontból.* UN. 27. sz.
- Bosznia és Dalmácia.* UN. 21-22. sz.⁷
- 911 jugoszláv főispán.* Babic-Gjalski. UN. 6. sz.
- A horvát alkotmány sírásói.* UN. 18. sz.
- Horvát dolgok.* UN. 10. sz.
- A horvát kérdésről.* Politika. 8-9. sz.
- A horvát leleplezések.* UN. 27. sz.
- Horvát választójog.* (2 közl.) Politika. 3-4. sz.
- Jugoszláv külpolitika.* UN. 15. sz.
- Két könyv a délszláv kérdésről.* (Südland: Die südslavische Frage und der Weltkrieg. Wien, 1918. 786 1. 8°; Ivanov: Juánoslavensko pitanje. Zagreb, 1918. 100 1. 8°.) Politika. 10-11. sz.
- A *Mihalovich kormány bukása.* UN. 3. sz.
- Mit határozott a koalíciót* UN. 5. sz.
- Naiv politika.* UN. 33. sz.
- Az unionizmus sírásói.* UN. 14. sz.
- Zágrábi levél.* UN. 31. sz.⁸
- 1919.
- Az elszakadt Horvátország.* Bp. Szle 177. köt. 44-58. 1.
- 1920.
- Bosznia szomorú helyzete.* MK. 11. sz.
- A cseh-délszláv szövetség.* MK. 18. sz.
- Horvátország helyzete.* M. Irredenta. 12. sz.
- ⁷ Levél a szerkesztőhöz.
- ⁸ Levél a szerkesztőhöz.

- Horvátország kálváriája.* M. Irredenta. 8. sz.
- Jugoszlávia bajai.* MK. 9. sz.
- Kormányválság Jugoszláviában.* MK. 15. sz.
- A másfél éves Jugoszlávia.* Új M. Szle. 1. köt. 303-316. 1.
- IV. Károly és a délszlávok.* Új M. Szle. 3. köt. 31-46. 1.
- Az olasz-délszláv konfliktus.* MK. 13. sz. 1921.
- Az albán kérdés.* MK. 50. sz.
- A délszláv állam politikai felosztása.* MK. 49. sz.
- A délszláv királyság.* (8 közl.) MK. 31-37. és 39. sz.
- A délszláv királyság 1921-ben.* MK. 52. sz.
- A délszláv konstituante.* Új M. Szle. 1. köt. 324-345. 1.
- A délszláv kormányválság.* MK. 51. sz.
- A délszláv költségvetés.* MK. 43. sz.
- A délszláv trónváltás.* MK. 40. sz.
- Fordulat a bosnyák muzulmánok politikájában.* MK. 44. sz.
- A helyzet Macedóniában.* MK. 47. sz.
- A horvát blokk.* MK. 45. sz.
- Horvátország sorsa.* Bp. Szle. 187. köt. 80-90. 1.
- Die kroatische Publizistik während des Weltkrieges.* Ung. Jbücher. 122-148.1.
- Küzdelem a délszláv bolsevizmus ellen.* MK. 41. sz.
- Miklós montenegrói király.* Új M. Szle. 2. köt. 196-200. 1.
- A montenegrói kérdés.* MK. 11. sz.¹⁰
- A montenegrói kérdés.* MK. 46. sz.
- Pasics és Prótics.* MK. 42. sz. 1922.
- Amerikai ítélet a délszláv államról.* MK. 39. sz.
- Az amputáció útján.* MK. 15. sz.
- Balkáni feladatok.* Külügyi Szle. 281-285. 1.
- Belgrád és a katolicizmus.* MK. 29. sz.
- A bunyevác-kérdés.* MK. 47. sz.
- Délszláv adóügyek.* MK. 12. sz.
- A délszláv agrárreform.* MK. 26. sz.
- A délszláv állam statisztikája.* MK. 12. sz.
- A délszláv diplomácia.* MK. 50. sz.
- A délszláv dollárkölcsön.* MK. 19. sz.
- A délszláv dollárkölcsön.* MK. 28. sz.
- Délszláv képek.* MK. 11. sz.
- A délszláv királyság 1922-ben.* MK. 53. sz.
- A délszláv királyság közgazdasági helyzete.* MK. 4. sz.
- Délszláv külképviselések.* MK. 1. sz.
- A délszláv külpolitika eseményei.* (2 közl.) MK. 7-8. sz.
- A Délszláv Muzulmán Organizáció válsága.* MK. 17. sz.
- Délszláv sajtóstatistika.* MK. 10. sz.
- Délszláv statisztika.* MK. 37. sz.
- A Horvát Blokk bel- és külpolitikája.* MK. 18. sz.
- A Horvát Blokk memoranduma.* MK. 9. sz.
- A Horvát Blokk újabb lépései.* MK. 23. sz.
- A horvát emigráció.* MK. 30. sz.
- A horvát jogpárt.* MK. 51. sz.
- Karagyorgyevics György.* MK. 34. sz.
- A keleti válság és a délszlávok.* MK. 43. sz.
- Két horvát beszéd.* MK. 32. sz.
- Kumanova és Angora.* MK. 46. sz.
- A macedón-kérdés.* MK. 31. sz.
- Megint kormányválság a délszlávoknál.* MK. 45. sz.
- A megyei beosztás a délszláv államban.* MK. 22. sz.
- A montenegrói kérdés.* MK. 29. sz.
- A Národna Obrana feltámadása.* MK. 13. sz.
- A német-délszláv viszony.* MK. 10. sz.
- Prótics és Radics.* MK. 27. sz.
- Radics békül?* MK. 48. sz.
- Radics programnyilatkozatai.* MK. 36. sz.
- Southern Slav Unity.* The Oxford Hungarian Review. 302-311. 1.
- A szarajevói sajtó.* MK. 18. sz.
- Siegedy Rezső f.* Tört. Szle. 193-194.1.

⁹ A. n., (Akad. Ert.)

¹⁰ A. n. (Adal. 1926.)

- Az új délszláv kormány.* MK. 2. sz.
Az új Pasics-kormány. MK. 52. sz.
A zágrábi kongresszus. (2 közl.) MK. 40-41. sz.
A zágrábi sajtó. MK. 3. sz. 1923.
A belgrádi sajtó. MKV. 7. sz.
A délszláv agrárreform. MKV. 12. sz.
A délszláv állam bomlása. MKV. 14. sz.
A délszláv államadóságok. MKV. 22. sz.
A délszláv államháztartás. MKV. 10. sz.
A délszláv helyzet még tisztázatlan. MKV. 20. sz.
A délszláv közlekedéstudgy. UN. 14. sz.
A délszláv külkereskedelem. MKV. 6. sz.
Délszláv külkereskedelmi kérdések. MKV. 18. sz.
A délszláv Nemzeti Bank és a valuta-kérdés. MKV. 7. sz.
Délszláv pártmozgalmak. MKV. 4. sz.
A délszláv pénzügyi politika és a Nemzeti Bank. MKV. 20. sz.
Délszláv pénzügyi problémák. MKV. 23. sz.
A délszláv sajtó. MKV. 3. sz.
Délszláv sajtó a délszláv állam határain kívül. VKV. 14. sz.
A délszláv történelem második fejezete. MKV. 2. sz.
A délszláv választási küzdelem utolsó fázisa. MKV. 11. sz.
A délszláv választási mozgalom. MKV. 1. sz.
Délszláv választási statisztika. MKV. 15. sz.
A délszláv válság. MKV. 18. sz.
A délszláv vasutak válsága. MKV. 11. sz.
A dinár katasztrófális válsága. MKV. 5. sz.
Dr. Melich János. M. Kszle. 150-151. 1.
Dr. Johann Melich. Bull. de la Rev. Bibliogr. Hongr. 23. I.¹¹
Gundulió. (2. közl.) Bp. Szle. 193. köl. 134-150. és 192-209. 1.
- Két délszláv programbeszéd.* MKV. 6. sz.
A magyar agrárpolitika mint a világháború oka. Lásd: Magyarország felelőssége a világháborúért. Szerkesztette: Angyal Dávid. Budapest, 1923. 65-85. 1.
Pártharcok a délszláv államban. MKV. 8. sz.
Prótics Sztoján 1857-1923. MKV. 34. sz.
Szerb-horvát megegyezés felé? MKV. 21. sz.
Szerb-horvát tárgyalások. MKV. 16. sz.
A szerb-horvát tárgyalások. MKV. 22. sz.
A szkupStina összeülése előtt. MKV. 15. sz.
A szkuptsina-választások. MKV. 12. sz.
A szkupstina-választások küszöbén. MKV. 10. sz.
A szlovén sajtó. MKV. 13. sz.
Az új délszláv kormány. MKV. 19. sz.
Az új szkupStina. MKV. 13. sz.
Ujabb délszláv sajtóstatistika. MKV. 7. sz.
A vidéki horvát sajtó. MKV. 12. sz.
A vidéki szerb sajtó. MKV. 9. sz.
A vojvodinai sajtó. MKV. 10. sz.
Vukomerec. MKV. 17. sz.
A zágrábi sajtó. MKV. 11. sz. 1924.
A rekonstruált Pasics-kormány. MKV. 14. [15.] sz.
Az új Pasics-kormány. MKV. 14. sz. 1925.
Belgrád és a Vatikán. MK. 2. sz.
A magyar-horvát unió felbomlása. (2 közl.) Bp. Szle. 201. köt. 15-46. és 241-281. 1.
Az új Pasics-kormány. MK. 1. sz. 1926.
Adalékok Montenegró magyar könyvészetéhez.™ M. Kszle. 330-363. 1.
Beiträge zur ungarischen Bibliographie über Montenegro. Bull. de la Rev. Bibliogr. Hongr. II. félév. 20-21. 1.¹⁵

¹⁸ Első közlemény.

¹⁵ A Magyar Könyvszemle 1926. évi folyama 330-363. lapján megj. közlemény németnyelvű tartalmi kivonata.

¹¹ A Magyar Könyvszemle 1923. évi folyama 150-151. lapján megj. közlemény németnyelvű tartalmi kivonata.

- Béke a szerb radikális pártban. MK. 23. sz.
- Béldi hullámgyűrűk. MK. 13. sz.
- Csehek, Radics, Pasics és egyebek. MK. 20. sz.
- Délszláv bizonytalanság. MK. 12. sz.
- Délszláv bonyodalmak. MK. 15-16. sz.
- Délszláv kombinációk. MK. 7. sz.
- Délszláv kormányválság után. MK. 21. szám.
- Délszláv válság a végtelenségig. MK. 9. sz.
- A harmadik Uzúnovics¹kormány. MK. 10. sz.
- Kormányválság Jugoszláviában? MK. 4. sz.
- Lorkovics Iván f. MK. 6. sz.
- A montenegrói kérdés. MK. 2. sz.
- Programm nélkül. MK. 17. sz.
- A radikális párt válsága. MK. 1. sz.
- A szerb-horvát egyezmény. MK. 5. sz.
- A szkupstina összeülése előtt. MK. 19. szám.
- A tiranai bomba. MK. 24. sz.
- Az új délszláv kormány. MK. 8. sz.
- Új délszláv válság előtt? MK. 22. sz.
- Újra válság Jugoszláviában? MK. 14. sz.
- Uzúnovics negyedik kormánya. MK. 11. sz.
- A zágrábi egyetem. MK. 3. sz.
- 1927.
- Belgrád háborúra készül? MK. 4. sz.
- Bizonytalan helyzet Jugoszláviában. MK. 21. sz.
- A cetinjei múzeum. M. Kszle. 206-207. 1.
- Délszláv belpolitikai hullámok. MK. 6. sz.
- Délszláv politikai forgácsok. MK. 24. sz.
- Frangepán Kristóf levele a mohácsi csatáról Jozefic Ferenc zenggi püspökhöz. Prot. Szle. 24-26. 1.»
- Karácsonyest és világháború. MK. 2. sz.
- Makszimovics, számtan, egyéni akció. MK. 6. sz.
- A montenegrói kérdés. Bp. Szle. 207. köt. 321-372. 1.
- ¹⁴ A. n. (Akad. Alin. 1930.)
- Szerb diktatúra felé. MK. 10. sz.
- Szerb-Olasz háború felé? MK. 23. sz.
- A szerb-olasz konfliktus. MK. 7. sz.
- A szkupstina feloszlataása előtt. MK. 11. sz.
- Az új délszláv kormány. MK. 9. sz.
- Uzúnovics bukás előtt? MK. 8. sz.
- Uzúnovics után Uzúnovics. MK. 1. sz. 7925.
- A délszláv adóválság. MK. 1. sz.
- Horvát eposz Kálmán királyról. Bp. Szle. 211. köt. 11-50. 1.
- Horvát eposz Kálmán királyról. (Bajza József 1. tag 1928. május 7-én tartott székfoglalójának kivonata.) Akad. Ért. 159-161. 1.
- Horvátok és magyarok. Napkelet. 11. köt. 703-704. 1.
- Jezik Narod. Hrvat. VII. 9.-i sz. 1929.
- Adalékok Montenegró magyar könyvészetéhez. Második sorozat. M. Kszle. 49-63. 1.
- Beiträge zur ungarischen Bibliographie über Montenegro. Zweite Serie. Bull. de la Rev. Bibliogr. Hongr. I. félv. 3. 1.¹⁵
- A horvát kérdés. Az Országos Kaszinó Évkönyve 1928. évről. Budapest, 1929. 149-165. 1.«
- Szerb költők magyarul. Bp. Szle. 214. köt. 340-372. 1.
- Újabb szeparatista horvát és montenegrói irodalom. Bp. Szle. 212. köt. 417-426. 1.
- 1930.
- Albánia. [Baldacci Antonio: L'Albania. Pubblicazioni dell'Istituto per l'Europa Orientale. Seconda série. XVII. Roma (1930), XXI, 464 1., 6 térkép. 8°.] Külügyi Szle. 561-571. 1.
- Bábics-Gyalszki. [Ksaver Sándor Gjalzki: Pod starim krovoviina. Zagreb,
- ¹⁵ Az első közleményt 1. M. Kszle. 1926. 330-363. I.
- ¹⁶ A Magyar Könyvszemle 1929. évi folyama 49-63. lapján meg. közlemény németnyelvű tartalmi kivonata.
- ¹⁷ Az Országos Kaszinóban 1928. évi október hó 16-án elhangzott előadás szövege, hozzászólásokkal.

1929. 289 1. 8°.1 Bp. Szle. 219. köt. *Délszláv külpolitika.* M. Szle. 18. köt. 231-238. 1.
- Horvát lapszemle.* Irodalomtört. 221-222. 1. *A délszláv válság.* M. Szle. 18. köt. 75-85. I.
- Nagy-Szerbia felé. 1903-1914.* [Lon-carevic Dušan: Jugoslaviens Ent-stehung. Wien (1929), 666 l., 70 kép, 8°.] Bp. Szle. 218. köt. 439-464. 1.
- Srpski pesnici na inagjarskom jeziku.* Glasnik istoriskog drustva. 1931.
- „l'Albania” del Prof. Antonio Baldacci. LEuropa Orientale. 334-357. 1.^{1H}
- Bajza levelei Kiss Sámuelhez.* (2 közl.) IK. 190-201. és 323-332. 1.
- A délszláv diktatúra.* (3 közl.) Bp. Szle. 223. köt. 34-52., 249-290. és 394-425. 1.
- Jugoszlávia.* Lásd: A mai Európa. A főbb államok politikai helyzetképe. A Magyar Külügyi Társaság előadás-sorozata. (Időszerű kérdések. Aktuális problémák. IV. füzet.) Budapest, 1931. 106-114. 1.
- Les origines de la Yougoslavie 1903-1919.* Rev. de Hong. 1-26. és 75-79. 1.
- Sufflay Milan (1879-1931).* Századok. 211-216. 1.
- Szerb költők magyarul.* Bp. Szle. 220. köt. 289-293. 1.
- 1932.
- Bajza József végrendelete.* IK. 194. I.
- La politica religiosa jugoslava.* II Giornale di Politica.
- Új könyvek Boszniáról.*¹⁹ Bp. Szle. 226. köt. 91-112. 1.
- 1933.
- Belgrád parlamentje.* MK. 11. sz.
- Bosznia és Hercegovina vallási viszonyai.* Kat. Szle. II. félév. 161-186. 1.
- 1934.
- „Bankó leányá”-nak nyugatmagyarországi horvát változata.* Irodalom - tört. 9-20. 1.
- Bašagic Savfet bég.* M. Szle. 22. köt. 49-56. 1.
- Bleyer Jakab küzdelme és tragikuma.* Kat. Szle. 54-55. 1.
- Egy év délszláv külpolitikája.* M. Szle. 21. köt. 167-177. 1.
- Jugoszlávia belpolitikai válsága.* MK. 12. sz.
- Marseille előtt.* M. Szle. 22. köt. 446-456. 1.
- Uzunovic kormányalakítása.* M. Szle. 20. köt. 252-263. 1.
- 1935.
- A dunavölgyi kérdés.* Korunk Szava. 195-196. I.
- A dunavölgyi kérdés rendezés előtt!* Korunk Szava. 379-380. 1.
- A Jefic-kormány.* M. Szle. 24. köt. 173-181. 1.
- Marseille után.* M. Szle. 23. köt. 78-86. 1.
- A Stojadinovic-kormány.* M. Szle. 25. köt. 260-272. 1.
- 1936.
- Egykorú horvát vers a mohácsi vészről.* EPhK. 198-203. 1. – Németnyelvű kivonata: Ein kroatisches Gedicht über die Schlacht bei Mohács. EPhK. 203. 1.
- Előterben a horvát kérdés.* M. Szle. 28. köt. 267-276. 1.
- ¹⁸ A Külügyi Szemle 1930. 561-571. II.-on niegi. bírálat olasz fordításban.
- ¹⁹ Mitrinovic Cedoinil: Nasi muslimaui. Beograd, 1926. 172 l. 8°. – Kresavljakovic Haindija: Surajevska éaraija. Zagreb, 1927. 46 l. 8°. – Pilar Ivo: Bogorailstvo. Zagreb, (1927) 73 l. 8°. – Slijepcevic Pero: Napor Bosne i Hercegovine. Sarajevo, 1929. 400 l. 8°. – Növi Behar god IV br. 2-3. Sarajevo, 1930. 48 l. 4°.

- A horvát regény atyja.* M. Szle. 28. köt. 75-81. 1.
- Jugoszlávia külpolitikája a regenstanacs alatt.* M. Szle. 27. köt. 271-280. 1.
- A magyar jövő a Duna völgyében.* Kat. Szle. 233-238. 1.
- Még egyszer „Bankó leánya”.* irodalomtört. 82-85. 1.
- Stojadinovic új utakon.* M. Szle. 26. köt. 367-376. 1.
- Un drame croate du XVe siècle.* Ro- binja. Rev. de Hong. 374-380. I. 1937.
- A brezicei találkozó.* M. Szle. 29. köt. 264-271. I.
- A délszláv konkordátum.* Korunk Szava. 475-477. 1.
- A délszláv konkordátum.* M. Szle. 21. köt. 234-243. 1.
- Magyar-délszláv közeledés.* Korunk Szava. 201-202. 1.
- Az örök horvát kérdés.* M. Szle. 30. köt. 268-275. 1.
- A szigetvári hős a horvát népepikában.* IK. 10-21. I.
- Zrinyi és Krnarutic.* IK. 131-141. L
- Hírlapi cikkek és tárcák.*
- 1908.
- Bajza József lyrája.* M. Állani. 91. sz.
- 1913.
- A horvát választás után.* M. Hírlap. 298. sz.
- A horvát válság.* M. Hírlap. 225. sz.²⁰
- A szerb-horvát koalíció győzelme.* M. Hírlap. 275. sz.
- 1919.
- Délszláv tünetek.* M. Hírlap. 113. sz.
- Elhalasztott válság.* M. Hírlap. 101. sz.
- A helyzet Horvátországban.* M. Hírlap. 134. sz.
- A horvát deklaráció.* M. Hírlap. 33. sz.
- A horvát felirati vita.* M. Hírlap. 67. sz.
- Horvát választási statisztika.* (2 közl.) M. Hírlap. 49. és 56. sz.
- Jadranszko mare.* M. Hírlap. 168. sz.

²⁰ A. II. (Akad. Ért.)

- Jugoszlávia.* M. Hírlap. 92. sz.
- Ljubljana.* M. Hírlap. 160. sz.
- Merénylet után.* M. Hírlap. 166. sz.
- A szábor munkássága.* M. Hírlap. 84. sz. 1915.
- A bán és a Magyar Hírlap.* M. Hírlap. 359. sz.²¹
- A grancsárok.* Az Obzorból. M. Hírlap. 64. sz.
- A hordó-ágyú.* A „Jutarnji List” című horvát lapból. M. Hírlap. 50. sz.
- A horvát vadászok.* A Jutarnji Lislből. M. Hírlap. „181. sz.”
- A horvátok az északi harctéren.* Az Obzorból. M. Hírlap. 37. sz.
- A korenicaí huszár.* A Hrvatskából. M. Hírlap. 138. sz.
- A likai hős horvátok.* A Hrvatskából. M. Hírlap. 24. sz.
- A varasdi ulánusok.* A Hrvatskából. M. Hírlap. 97. sz.
- A zágrábi honvédek.* A Hrvatskából. M. Hírlap. 110. sz.
- Zágrábi levél.* M. Hírlap. 84. sz.²⁵
- 1916.
- Jaloviczky István.* M. Hírlap. 185. sz.²⁴
- Szerb irodalom magyar nyelven.* Belgrádi Hírek. 88. sz.
- 1918.
- A bosnyák eszme.* M. Hírlap. 174. sz.
- A délszláv kérdés.* M. Hírlap. 142. sz.
- A horvát eszme.* M. Hírlap. 155. sz.
- A horvát válság.* M. Hírlap. 206. sz.
- A Mihalovich-kormány bűnei.* M. Hírlap. 30. sz.
- A Mihalovich-kormány bűnei.* – Az unionizmus alkonya. M. Hírlap. 81. szám.
- 1919.
- Horvátország – az elszakadás után.* UN. 56. sz.
- 1920.
- A délszláv választások küszöbén.* UN.

³¹ A.n. (MKszle.1916)

³² A.n. (MKszle.1916)

³³ A.n. (MKszle.1916)

³⁴ A. n. (MKszle.1917)

266. (344.) sz.
A független Horvátország. UN. 190.
 (268.) sz.
Jugoszlávia. UN. 108. sz. (febr. 4.)
Jugoszlávia bomlása. Mság. 9. sz.
Jugoszlávia bomlása. UN. 113. (191.) sz.
Rendszerváltozás Jugoszláviában. UN.
 77. (155.) sz.
A szerb trónörökös Zágrábban. UN. 173.
 (251.) sz.

1921.

A centralista Jugoszlávia. Mság. 78. sz.
A helyzet Jugoszláviában. Mság. 215. sz.
Szerb abszolutizmus. Mság. 39. sz.
A zágrábi pör. Mság. 129. sz.

1922.

(Cicvarics.) Mság. 162. sz.²⁵
A délszláv káosz. Mság. 243. sz.
Descensus Averni. Mság. 102. sz.
Magyarok és horvátok. Mság. 33. sz.

1923.

Átkelés a Dráván. Mság. 212. sz.
A horvát emigráció. Mság. 203. sz.
A horvát parasztpárt. Mság. 233. sz.
öt éve már... Mság. 244. sz.
Radics és Belgrád. Mság. 222. sz.

v 1924.

Az amputáció útján. Mság. 259. sz.
A Davidovics-kormány. Mság. 216. sz.
A délszláv helyzet. Mság. 155. sz.
A diadalmas Pasics. Mság. 100. sz.
A horvátok Belgrábban. Mság. 61. sz.
Horvátok és szerbek. Mság. 229. sz.
Vidován. Mság. 127. sz.
A zágrábi egyetem. Mság. 272. sz.

1925.

Az árulás. Mság. 163. sz.
Belgrádi csodák. Mság. 171. sz.
Lejtőn. Mság. 74. sz.
PP és RR. Mság. 127. sz.
Quo vadis Croatia? Mság. 107. sz.
Radics bohevizmusa. Mság. 9. sz.
Roma aeterno. Mság. 185. sz.

³⁵ Levél a szerkesztőhöz. A. n. (Akad. tört.)

Az új horvát helyzet. Mság. 177. sz.
Az új szkupstina. Mság. 44. sz.

1926.

Cirkusz. Mság. 165. sz.
A horvát front. Mság. 16. sz.
ORIM. Mság. 149. sz.
Radics alkonya. Mság. 103. sz.

1927.

Az albán kérdés. Mság. 113. sz.
Baráti hang a Drávántúlról. Mság.
 88. sz.
A bekerített Szerbia. Mság. 73. sz.
A független Horvátország. Mság. 250. sz.
Hatalmi versengés Belgrábban. Mság.
 227. sz.
Jugoszlávia háborúra készül. Mság.
 131. sz.
A két Dalmácia. Mság. 96. sz.
Levél Montenegróba. Mság. 107. sz.
Marinkovics külpolitikája. Mság. 193. sz.
Mi történik Jugoszláviában? Mság.
 183. sz.
Olaszok és horvátok. Mság. 103. sz.
Quousque tandem... Mság. 290. sz.
Szerb orientáció. Mság. 123. sz.
A szlovén kérdés. Mság. 79. sz.
Tessék kölcsönt adni Jugoszláviának!
 Mság. 268. sz.

Üzenet Zágrábba. 136. sz.

1928.

Állóharc. Mság. 264. sz.
Angol kölcsön és délszláv válság. Mság.
 94. sz.
Belgrád és Moszkva. Mság. 14. sz.
A délszláv válság hátteréből. Mság.
 56. sz.
Dies irae. Mság. 247. sz.
A független Horvátország. Mság. 178. sz.
A gráci Schlossbergen. Mság. 173. sz.
Holtponton. Mság. 232. sz.
A horvát amputáció. Mság. 208. sz.
A horvát probléma. Mság. 215. sz.
Horvátország kifosztása. Mság. 62. sz.
Két koporsó. Mság. 144. sz.
A kisebbségi kérdéshez. Mság. 185. sz.
Külgügyi dzsungel Belgrábban. Mság.
 116. sz.

- Megint Moszkva.* Mság. 131. sz.
Mérleg. Mság. 294. sz.
Neo-patriotizmus? Mság. 289. sz.
Nettuno, London, Moszkva. Mság. 121. sz.
Sorsdöntő események felé. Mság. 175. sz.
Temetés után. Mság. 196. sz.
Tessék ünnepelni! Mság. 273. sz.
Tomiszláv. Mság. 26. sz.
Új délszláv válság küszöbén. Mság. 72. sz.
Az új Vukicsevics-kormány. Mság. 52. sz.
A zágrábi véres december elseje. Mság. 275. sz.³⁶
- /1929.
- Áprilisi reformok.* Mság. 88. sz.
Belgrád módszerei. Mság. 252. sz.
A belgrádi diktatúra. Mság. 13. sz.
Belgrádi egyveleg. Mság. 115. sz.
Bűnt bűn követ. Mság. 76. sz.
A diktatúra és a külföld. Mság. 25. sz.
A horvát emigráció. Mság. 108. sz.
A horvát szabadságharc. Mság. 204. sz.
A horvátok és a diktatúra. Mság. 19. sz.
Jugoszlávia. Mság. 229. sz.
Jugoszlávia alkonya. Mság. 94. sz.
Kilenc bán. Mság. 240. sz.
A kínai fal. Mság. 166. sz.
Mazsuranics bukása. Mság. 176. sz.
A múlt év júliusában amputációval akarták a szerbek megelőzni az önálló Horvátország kikiáltását. Mság. 7. sz.
Munkában a Fehér Kéz. Mság. 45. sz.
Nincs menekvés! Mság. 37. sz.
A piróti tárgyalások. Mság. 67. sz.
Pumisa. Mság. 124. sz.
Roham a horvát kultúra ellen. Mság. 211. sz.
Szaloniki. Mság. 60. sz.
A szerb diktatúra válsága. Mság. 150. sz.
- 1930.
- Az albán kérdés.* Mság. 43. sz.
Belgrád farsangol. Mság. 17. sz.
- Fény és árny.* Mság. 231. sz.
A helyzet Jugoszláviában. Mság. 191. sz.
Horvát költő Ady Endréről. Mság. 90. sz.
A horvát muzulmánok. Mság. 174. sz.
A horvát muzulmánok. Mság. 295. sz.
Horvátország a vádlottak padján. Mság. 120. sz.
Az ipeki patriarhátus. Mság. 95. sz.
A kishitűek. Mság. 116. sz.
Korosec bukása. Mság. 254. sz.
Macsek pöre. Mság. 108. sz.
Magyarország és Jugoszlávia. Mság. 87. sz.
A megoldott horvát kérdés. Mság. 128. sz.
A muraközi kérdés. Mság. 112. sz.
Nem vезett el Horvátország! Mság. 156. sz.
Roma aeterno. Mság. 30. sz.
Szarajevó. Mság. 35. sz.
A szerb-bolgár viszony. Mság. 213. sz.
A szerb diktatúra alkonya. Mság. 77. sz.
Szerb orientáció. Mság. 58. sz.
- 1931.
- Bajban a diktatúra.* Mság. 80. sz.
Belgrád és a vámunió. Mság. 92. sz.
Belgrád kormányoz. Mság. 168. sz.
Ezeregyéj. Mság. 39. sz.
Facta loquuntur. Mság. 52. sz.
A horvát önrendelkezési jog. Mság. 113. sz.
Kormányrekonstrukció Belgrádban. Mság. 154. sz.
Kosár Zsivkovicsnak. Mság. 224. sz.
Mulabdic Edhem. Mság. 116. sz.
Radics kalendáriuma. Mság. 36. sz.
Szkupstina-választások előtt. Mság. 241. sz.
Új alkotmány Jugoszláviában. Mság. 204. sz.
Zsivkovics parlamentje. Mság. 277. sz.
- 1932.
- Egy jajkiáltás.* Mság. 182. sz.
A horvát felkelők. Mság. 235. sz.
Macsek válasza Belgrádnak. Mság. 278. sz.

²⁷ Levél a főszerkesztőhöz

Mit akarnak a horvátok? Mság. 263. sz.²⁷
A szerb diktatúra vergődése. Mság.
 134. sz.

Az új Szrskics-kormány. Mság. 258. sz.
Az utolsó felvonás. Mság. 156. sz.

1933.

Balkáni hármasszövetségi Mság. 293. sz.
A bezárt könyv. Mság. 93. sz.²⁷
Bulgária a válaszüton. Mság. 219. sz.
Erős kéz Belgrádban. Mság. 89. sz.
Jugoszlávia új helyzete. Mság. 179. sz.
A kinyitott könyv. Mság. 135. sz.
Macsek. Mság. 99. sz.
A nyugatmagyarországi horvátok. Mság.
 237. sz.
Pravosláv külpolitika. Mság. 125. sz.
Predávec halálára. Mság. 169. sz.
Szrskics frontja. Mság. 33. sz.
Szrskics háborúra készül. Mság. 52. sz.
A traui oroszlán. Mság. 8. sz.

1934.

Berlin és Belgrád. Mság. 69. sz.
A diadalittas Belgrád. Mság. 153. sz.
A dunavölgyi káosz. Mság. 224. sz.
*A görögkeleti magyar egyház kérdésé-
 hez.* Mság. 188. sz.
Háborús kormány Belgrádban. Mság.
 94. sz.
Hamburgtól Várnáig. Mság. 205. sz.
A Jeftics-, kormány. Mság. 287. sz.
Jugoszlávia purifikál. Mság. 53. sz.
Marseille után. Mság. 253. sz.
A nap vértóba száll... Mság. 231. sz.
Szerek és németek. Mság. 103. sz.
Szomszédaink nyelvének tanítása. Mság.
 120. sz.

1935.

A délszláv kibontakozás. Mság. 181. sz.
A délszláv választási harc. Mság. 71. sz.
Ellenzék nélkül. Mság. 132. sz.
A győztes Sztójadinovics. Mság. 266. sz.
Jeftics győzelme. Mság. 105. sz.

Jeftics programja. Mság. 18. sz.
Megint délszláv válság. Mság. 295. sz.
Olasz-szerb közeledés. Mság. 99. sz.
Pál herceg útja. Mság. 160. sz.
Sztójadinovics a lejtőn. Mság. 251. sz.
A Sztójadinovics-kísérlet. Mság. 143. sz.
Választások Jugoszláviában. Mság. 39. sz.
Válságtünetek Jugoszláviában. Mság.
 213. sz.

1936.

Belgrád tüntet. Mság. 136. sz.
A belgrádi értekezletek után. Mság.
 111. sz.
A délszláv zűrzavar. Mság. 151. sz.
A diktatúra obstruái. Mság. 29. sz.
A győztes Sztójadinovics. Mság. 86. sz.
Két pogány közt egy hazáért. Mság.
 221. sz.
Macsek és Jugoszlávia. Mság. 213. sz.
Milánó-Brdo-London. Mság. 270. sz.
őszüli ülésszak Belgrádban. Mság. 247. sz.
Sztójadinovics diktatúrája. Mság. 53. sz.
Sztójadinovics és a horvát kérdés.
 Mság. 118. sz.
Sztójadinovics külpolitikája. Mság. 97. sz.
A tölgyfa. Mság. 296. sz.
Zsivkovic bukása. Mság. 68. sz.
Zsivkovic és Macsek. Mság. 167. sz.

1937.

Belgrádi találkozók. Mság. 89. sz.
Brezsice után. Mság. 30. sz.
A délszláv konkordátum. Mság. 168. sz.
Kultúrharc Jugoszláviában. Mság. 191. sz.
M-i történet Jugoszláviában? Mság. 241. sz.

Ismertetések és bírálatok.

1907.

A két Kisfaludy és a nyelvújítás. M.
 Nyelv. 475. 1.
Kisfaludy Károly hatása Katonára.
 Megjegyzések Kakodczay Pál cikkére.
 IK. 249-250. 1.
*Kovács Dezső: Beniczky Péter élete és
 költészete.* Budapest, 1906. 8-r. 40 I.
 EPhK. 420-421. 1.

²⁷ Levél a főszerkesztőhöz.

1909

F. Deák Ferenc: *Irodalomtörténeti tanulmányok a kuruc költészet köréből.* Budapest, 1909. (8-r. 68 1.) EPhK. 690-É91. 1.

Ferenczi Sára: *Ráday Pál Lelki Hódolás című imádságos könyvének első kézírata.* Budapest, 1909. 8°, 23 1. Századok. 680-682. 1.

1910.

Haraszi Károly: *Bajza és Toldy levelezésének irodalmi jelentősége.* Budapest, 1909. 8°, 88 l. IK. 490-491. 1.

Maday Gyula: *A költői nyelv és Csonkonai.* (Budapest, 1910.) M. Nyr. 368-370. 1.

Mikszáth Kálmán *nyelvészet.* Rubinyi Mózes: Mikszáth Kálmán stílusa és nyelve. Budapest, 1910. 246. 1. M. Nyr. 215-216. 1.

Petőfi költői nyelve. Prohászka János tanulmányáról: Petőfi nyelvének fő-sajátosságai. Nyelvészeti Füzetek 58. sz. M. Nyr. 12-17. 1.

Prohászka János: *Petőfi költői nyelvének fő-sajátosságai.* 70 1. EPhK. 239-240 1.

1911.

Petőfi Zoltán. Déri Gyula: *Petőfi Zoltán.* (Petőfi Könyvtár XV. k. 159 1.) Bp. Szle. 147. köt. 156-159. 1.

1912.

Farkas Zoltán: *Bajza József élete és művei.* (Olcso Könyvtár 1637-1640. sz.) Budapest, Franklin, 1912. K. 8-r. 167 l. EPhK. 35-36. I.

1913.

A magyarországi szerbek. (Juga Velimir: A magyar szent korona országaiban élő szerbek. Budapest, 1913. 288. 1. Nemzetiségi Ismertető Könyvtár IV. k.) M. Társstud. Szle. 454-459. 1.

1915.

A német és magyar színpadi nyelvről. M. Nyelv. 326-327. 1.

1916.

Megtalált Petőfi-kézirat. IK. 101-102. 1.

1917

Geografska bibliografija za Hrvatsku i Slavoniju. Sabrao Dr. M. Senoa. Poseban otisak iz „Glasnika hrv. prirod. društva”. Zagreb (1917), 20 1. 8°. Földr. Közl. 475. 1.

Gulyás Pál: *Mátyás király könyvtára.* Olcsó Könyvtár, 551-2. sz. 1916. 68 l. EPhK. 221-222. 1.

Ljudevit pl. Thallóczy: Povijest (Bar novine, Grada i VaroSi) Jajta 1150-1527. Preveo Milan pl Sufflay. Zagreb, 1916. X, 312 1. és egy térkép. 8°. Századok. 507. 1.

Publikacije kr. Zemaljskoga Statistickoga Ureda u Zagrebu. LXVII. 1875-1915. Statisticki Atlas Kraljevina Hrvatske i Slavonije. Zagreb, 1915, 10 1., 61 tábla. 2°. Földr. Közi. 475-476. 1.

1921.

A délszláv állam földrajza. Senoa Milan: *Geografija Jugoslavije.* Zagreb, 1921, 521, 8°. MK. 37. sz.²⁸

Macedónia. Tuéan Fran: *Po Makedoniji.* Zagreb, 1921. 215 1. 8°. MK. 44. sz.

Rapallo. Potoénjak Franko: *Rapalski Ugovor.* Zagreb, 1921. 95 1. 8°. MK. 21. sz.²⁹

Ungarische Jahrbücher. Berlin-Leipzig, 1921. Bd. I. Heft 1. 86 1. 8°. M. Nyelv. 183. 1.

/927.

Royaume des Serbes, Croates et Slovenes. Rev. de Hong. 36. köt. 175-179 1.

1928.

Kis könyv a horvát kérdékről. Sufflay Milan: *Hrvatska u svjetlu svjetske historije i politike.* Zagreb, 1928, 62 1. 8°. Bp. Szle. 211. köt. 314--317. 1.

Könyv a vendékről. Mság. 228. sz.³¹

²⁸ A. n. (Akad. Ért.)

²⁹ A. n. (Akad. Ért.)

³⁰ M. J. Aulneau: *Histoire de l'Europe centrale-jának bírálata.* A. n. (Akad. Alm. 1930.)

³¹ Mikola Sándor: *A vendség múltja és jelene.* (Budapest, 1928.)

1929.

Bazsalikom. Mság. 145. sz.^M
Európai külpolitika. Gratz Gusztáv:
 Európai külpolitika. A Magyar Szemle
 Kincsestára, 25. sz. Budapest, 1929,
 80 1. 8°. Bp. Szle. 214. köt. 299.....
 303. 1.

A hegyek koszorúja. Mság. 181. sz.^{ss}
 Az utolsó délszláv. Tresic-Pavicic Ante:
 Buducnost Juznih Slavena. Zagreb,
 1928. 132 1. 8°. Bp. Szle. 215. köt.
 313-317. 1.

§930.
Baldacci Antonio: LAlbania. Kiadja a
 római Istituto per LEuropa Orientale.
 Roma. Edition de l'Istituto per
 LEuropa Orientale. Rome. 1930. XXI
 (- 464 1. 6 térkép. M. Statiszt. Szle.
 1. köt. 137-138. 1.

Baldacci Antonio: LAlbania. Publica-
 zioni deli Istituto per LEuropa Orientale.
 Seconda Serie XVII. Roma, 1930.
 XXI. 464 1. 6 térkép. 8°. Kath. Szle.
 475-477. 1.

A Balkán népei. Randi, Oscar: I popoli
 balcanici. Collezione Omnia. 14. Roma,
 1929. 177 1., egy térkép, 8°. Bp. Szle.
 216. köt. 154-160. 1.

*Bjelovučić Zvonimir: Crvena Hrvatska
 i Dubrovnik.* (Vörös-Horvátország és
 Ragúza.) Zagreb, 1929. 68 I., 39 kép.
 8°. Századok. 678-679. 1.

Gundulić eposza. Haler Albert: Gundu-
 licev Osman s estetskoga gledišta.
 Beograd, 1929. 8°. 94 1. Bp. Szle.
 217. köt. 475-480. 1.

A muraközl kérdés. Mura völgyi J.:
 Muraköz és a horvátok. Budapest,
 1929. 8°. 36 1. Bp. Szle. 218. köt.
 157-160. 1.

*Tarczay Erzsébet: A reformáció Horvát
 Szlavonországban.* Theológiai tanul-
 mányok, 8. szám. Debrecen, 1930.
 93 1. 4°. Századok. 772-774. 1.

1931.

*Andrić, Nikola: Katalog Zabavne Biblio-
 teke.* Zagreb, 1931. 152 1. 8°. M.
 Kszle. 114-117. 1.

³² Bazsalikom. 32 szerb költő verse. Fordí-
 totta: Debreczeni József és Szenteleky
 Kornél, Szabadka, (1929).

³³ Petrović-B-Nyegos: A hegyek koszorúja.
 Ford. Gyiszalovics Ves7.elin. Újvidék, 1929.

*Andrić, Nikola: Katalog Zabavne Biblio-
 teke.* Zagreb, 1931. 152 S. 8°. Bull,
 de la Rev. Bibliogr. Hongr. 9. I.^{8*}

Andrić, Nikola: Sveslavenski Zbornik.
 Zagreb, 1930, VIII., 424 1. és egy
 facsimile. 2°. Századok. 281-286. 1.

Horvát önrendelkezés. Pavelić Ante
 könyve: Aus dem Kampfe um den
 selbständigen Staat Kroatien. Wien,
 1931. 125 1. 8°. Bp. Szle. 222. köt.
 464-467. 1.

*KreSevljaković Hamdija: Gazi Husrev-
 beg.* Sarajevo, 1930. 20 1. 8°. Száza-
 dok. 82-84. 1.

Montenegrói füzetek. Niković Krsto:
 Parole di fede al popolo montene-
 grino. Ferrara, 1930. 32 1. 8°. * Biscot-
 tini Giuseppe: Corne si è estinto lo
 stato montenegrino. Livorno, 1930.
 32 1. 8°. Bp. Szle. 221. köt. 476-
 478. 1.

1932.

Aperçus Européens. Paris, 1931. VI.
 148 1. 8°. Társud. 215-217. 1.

Két horvátmuzulmán novellás kötet.
 Sarajlić Semsudin: iz bosanske ro-
 mantike. Zagreb, 1931. 192 1. 8°. -
 Nametak Alija: Bajram zrtava. Zag-
 reb, 1931. 86 1. 8°. Bp. Szle. 227. köt.
 376-379. 1.

Kniezsa István: A szlávok. A Magyar
 Szemle Kincsestára, 26. sz. Budapest,
 1932. 80 1. Társud. 361-365. 1.

*KreSevljaković Hamdija: Husein kape-
 tan GradaScevic.* Sarajevo, 1931. 30 1.
 8°. Századok. 118-119. 1.

A magyar-horvát unió keletkezése.
 Deér József: A magyar-horvát állam-
 közösség kezdetei. A Jancsó Benedek-
 Társaság kiadványai 2. Budapest,
 1931. 42 1. 4-r. Bp. Szle. 225. köt.
 317-320. 1.

*Mandić, Mihovil: Vezirski grad Trav-
 nik.* Zagreb, 1931. 8°. 82 1. Századok.
 484-485. 1.

Pribičević röpirata. Pribičević Svetozar:
 Pogledi na stanje u Jugoslaviji
 i njezinu budućnost. Paris, 1931.

³⁴ A Magyar Könyvszemle 1931. évi folyama
 114-117. lapján megj. közlemény német-
 nyelvű tartalmi kivonata.

29 1. 8°. Bp. Szle. 225. köt. 467-473 1.

Svara Maksim: Emancipacija musli manke. Sarajevo, 1931. 63 1. 8°. Társstud. 358-361. 1.

Történelem a világháború után. Szerkeszti: Vaska Géza. I. füzet. Vaska Géza: Spanyolország; II. füzet Máthé Elek: Nagybritannia; III-IV. füzet. Etédi: Románia; V. füzet. Csekey István: Észtország; VI-VII. füzet. Vaska Géza: Jugoszlávia. Társstud. 218-219. 1.

1933.

A délszláv kérdés megoldása. Lichtträger Florian: Immer wieder Serbien. Berlin, 1933. 203 1. 8°. Bp. Szle. 231. köt. 120-126. 1.

A montenegrói kérdés. Nicovich Krsto: La difesa del diritto. II Montenegro dinanzi al mondo. San Marino, 1932. 118 1. 8°. Bp. Szle. 228. köt. 125-127. 1.

Perojevic, Marko: Petar Kruzic. Zagreb, 1931. 8°. 209 1. Századok. 350-351. 1.

Spalato utolsó olasz polgármestere. Randi Oscar: Antonio Bajamonti, il „mirabile” podestà di Spalato. A cura della Società Dalmata Storia di Patria. Zára, 1932. 80 1. 4-r. Bp. Szle. 229. köt. 125-128. 1.

A szláv írás. Tentor Mate: Pismo i postának alfabeta. Zagreb, 1931, VIII, 120 1. 2 melléklet. 8°. U. az: Latinsko i slavensko pismo. Zagreb, 1932, XI, 216 1. 8°. Bp. Szle. 228. köt. 250-255. I.

1934.

Kreševljakovic Hamdija: Dzevdet pa± sina pisma o Bosni iz 1864 godine. Munkatársa volt a többi között a Sarajevo, 1932. 8°. 39 1. Századok. 122-123. 1.

Magyar tanulmányok a délszláv kérdésről. Frank Ivo: A revízió és a horváttság. Budapest, 1933. 29 1. 8-r. - Prokopy Imre: A revízió és Dél-magyarország. Budapest, 1933. 40 1. 8-r. - Török Árpád: A horvát kér-

dés nemzetközi jogi és közjogi jelentősége. Pécs, 1933. 15 1. 8-r. Bp. Szle. 232. köt. 373-379. 1.

A nyugatmagyarországi horvátok. Újjevic Mate: Gradiscanski Hrvati. Zagreb, 1933. 96 1. 8-r. - Nasa Domovina. Leto, 1934. Uredil: Ignác Horváth. Neusalj na jezeru. 1933. 140 1. 4-r. Bp. Szle. 232. köt. 251-256. 1.

Pribicevic könyve. Pribitchevitch, Sveztozar: La dictature du roi Alexandre. Paris, 1933. 324 1. 8°. Bp. Szle. 234. köt. 114-128. 1.

1935.

Rutén irodalom. Bonkáló Sándor: A kárpátalji rutén irodalom és művelődés. A Felvidéki Tudományos Társaság kiadványai. 1. sorozat, 2. szám. Pécs, 1935. 80 1. 8°. Bp. Szle. 239. köt. 244-246. 1.

1936.

A fumei rezolúció. Trumbic Ante: Sution Austro-Ugarske i riječka rezolucija (Ausztria-Magyarország alkonya és a fumei rezolúció). Zagreb, 1936. III 1. 8°. Bp. Szle. 243. köt. 118-128. I.

1937.

Breyer Mirko: Südslavische Rara et Rarissima. Wien-Leipzig-Zürich, 1937. 39 1. 8°. M. Kszle. 170-172 1.

A szerb népepika eredete. Banaëevic Nikola: Ciklus Marka Kraljevica. Knjige Skopskog Nauénog Društva III. Skoplje, 1935. 210 1. 8°. Bp. Szle. 244. köt. 122-127. 1.

Bajza József nyilatkozatai.

Agramer Tagblatt. 1918. 43. sz.

M. Hirlap. 1913. 229. sz.

M. Szle. 1929. 5. köt. 170. 1.

Dézsí Lajos szerkesztette *Világirodalmi lexikon* I. kötetének (horvát költők), a *Révai nagy lexikona* 19. és 20. kötetének (horvát ügyek), a *Napkelet lexikona* 1-2. kötetének és a *Palladis lexikona* 1-2. kötetének.

Császár Elemér gyászbeszéde Bajza József ravatalánál. Akad. Bt. 1938. 131-432. 1.

Gogolak Lajos: Bajza József. Az Ország Útja. 1938. 109-110. 1.

Katona Jenő: Bajza József. Korunk Szava. 1938. 47-48. 1.

Bajza József. Magyarország. 1938. 6. sz.

Szekfü Gyula: *A népi elv két arca.*

Bajza József emlékének. M. Szle. 1939. 35. köt. 5-12. 1.

Szekfü Gyula: *A halottak között.* M. Nemzet. 1941. VIII. 31.-i sz.

Tóth László: *A magyar-horvát barátság előharcosa: Bajza József.* Dunántúl. 1941. 84. sz.

Tóth László: *Un pionnier de lamitic hungaro-croate.* Nouvelle Revue de Hongrie. 1941, aug. gz.

Bajza József: *Hongrois et Croates.* Nouvelle Revue de Hongrie. 1941. aug. sz.³⁵

³⁵ Bajza cikkeiből való érdekes és időszerű részletek, melyeket Tóth László állított össze és látott el összekötő szöveggel.

TARTALOMJEGYZÉK

	Lap
BAJZA JÓZSEF ÉS A HORVÁT KÉRDÉS. írta <i>Tóth László</i>	5
BAJZA JÓZSEF TANULMÁNYAI	
A szerb-horvát koalíció győzelme [Magyar Hírlap, 1913 nov. 21.]	25
A horvát választás után [Magyar Hírlap, 1913 dec. 18.]	27
A horvát felirati vita [Magyar Hírlap, 1914 márc. 19.]	29
Elhalasztott válság [Magyar Hírlap, 1914 ápr. 29.]	32
Délszláv tünetek [Magyar Hírlap, 1914 máj. 14.]	35
A helyzet Horvátországban [Magyar Hírlap, 1914 jún. 10.]	38
A horvát helyzet [Új Nemzedék, 1917 jún. 17.]	41
A horvát válság megoldása [Új Nemzedék, 1917 júl. 8.]	44
Horvát dolgok [Új Nemzedék, 1917 júl. 29.]	47
A Michalovich-kormány bűnei I-II. [Magyar Hírlap, 1918 febr. 5, ápr. 5.]	51
A horvát eszme [Magyar Hírlap, 1918 júl. 6.]	56
A bosnyák eszme [Magyar Hírlap, 1918 júl. 28.]	58
A horvát válság [Magyar Hírlap, 1918 szept. 4.]	60
A horvát kérdésről [Politika, 1918 aug.-szept.]	62
Két könyv a délszláv kérdésről [Politika, 1918 okt.-nov.]	87
Az elszakadt Horvátország [Budapesti Szemle, 1919 Jan.]	104
A másféléves Jugoszlávia [Új Magyar Szemle, 1920 júl.]	118
A délszláv konstituante [Új Magyar Szemle, 1921 márc]	133
Horvátország sorsa [Budapesti Szemle, 1921 júl.-aug.]	156
Radics békül? [Magyar Külpolitika, 1922 nov. 26.]	166
A horvát jogpárt [Magyar Külpolitika, 1922 dec. 17.]	168
Vukomerec [Magyar Külpolitika, 1923 ápr. 29.]	171
A magyar-horvát unió felbomlása [Budapesti Szemle, 1925 okt.-nov.]	177
A szerb-horvát egyezmény [Magyar Külpolitika, 1926 márc. 1.]	228
Szerb diktatúra felé [Magyar Külpolitika, 1927 máj. 16.]	232
Szerb-olasz háború felé? [Magyar Külpolitika, 1927 dec. 1.]	234
Kis könyv a horvát kérdésről [Budapesti Szemle, 1928 nov.]	235
Újabb szeparatista horvát és montenegrói irodalom [Budapesti Szemle, 1929 márc]	238

Az utolsó délszláv [Budapest Szemle, 1929 nov.]	245
Bábics-Gyalszki [Budapesti Szemle, 1930 nov.]	249
Sufflay Milán [Századok, 1931 ápr.-jún.]	255
Horvát önrendelkezés [Budapesti Szemle, 1931 szept.]	261
A délszláv diktatúra [Budapesti Szemle, 1931 okt.-nov.-dec]	264
I. <i>Előzmények</i>	265
II. <i>A diktatúra kikiáltása</i>	272
III. <i>A diktatúra megszervezése</i>	278
IV. <i>Az 1929. október 3i törvény</i>	287
V. <i>Macek börtönben</i>	293
VI. <i>A diktatúra népszerűsítése</i>	301
VII. <i>Újabb fejlemények</i>	309
VIII. <i>A horvát emigráció</i>	315
IX. <i>A diktatúra vallási politikája</i>	318
X. <i>Gazdasági politika</i>	327
XI. <i>Külpolitika</i>	333
XII. <i>Eredmények</i>	342
A második Szrskics-kormány [Magyar Szemle, 1933 jan.].....	344
Jugoszlávia válsága [Magyar Szemle, 1933 ápr.]	357
A délszláv válság [Magyar Szemle, 1933 máj.]	366
Délszláv külpolitika [Magyar Szemle, 1933 júl.]	378
Srskic mindörökké! [Magyar Szemle, 1933 okt]	387
Uzunovic kormányalakítása [Magyar Szemle, 1934 márc].....	396
Marseille előtt [Magyar Szemle, 1934 dec]	408
Marseille után [Magyar Szemle, 1935 Jan.]	419
A Jeftic-kormány [Magyar Szemle, 1935 jún.]	429
A Stojadinovic-kormány [Magyar Szemle, 1935 nov.]	438
Stojadinovic új utakon [Magyar Szemle, 1936 ápr.]	452
Előterben a horvát kérdés [Magyar Szemle, 1936 nov.]	462
A breycei találkozó [Magyar Szemle, 1937 márc]	473
Magyar-délszláv közeledés [Korunk Szava, 1937 ápr. .1.]	481
Belgrádi találkozók [Magyarság, 1937 ápr. 21.]	484
Az örök horvát kérdés [Magyar Szemle, 1937 júl.].....	487
Mi történt Jugoszláviában? [Magyarság, 1937 okt. 23.]	495
A délszláv konkordátum [Magyar Szemle, 1937 nov.]	498
BAJZA JÓZSEF IRODALMI MUNKÁSSÁGA, összeállította <i>Supka Ervin</i>	509

Felelős kiadó: Dr. Máté Károly.

37.856. – Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. (F.: Thiering Richárd.)